מקרא קדש

חמשה חומשי תורה

עם פירוש

הרב הגאון האמתי המפורסם

מו"ה מאיר ליבוש מלבי"ם ז"ל

ווילנא

ספר

בראשית

מן

חמשה חומשי תורה

עם

תרגום אונקלוס, ופירש"י ז"ל, ושפתי חכמים, ובעל הטורים

ופירוש יקר נקרא בשם

התורה והמצוה

בנוי על שלשה יסודות קבועים:

א) מפרש דברי אלהים באופן שלא ימצא בשום מקום כפל ענין במלות שונות:

ב) שכל מלה הבאה במאמר, מוכרחת לבא במאמר ההוא, על פי כללי הלשון והבדלי הנרדפים:

ג) שלא נמצא מאמר ריק מרעיון נשגב:

מאת

הרב הגאון האמתי המפורסם בכל קצוי ארץ, כליל החכמה והמדעים, כקש"ת

מוהר"ר מאיר ליבוש מלבי"ם זצללה"ה:

בעל המחבר פירוש מקראי קדש על נביאים וכתובים, ופירוש התורה והמצוה על תורת כהנים, ספר ארצות החיים על שו"ע או"ח, וכפר ארצות השלום, ועוד כמה ספרים יקרים:

ווילנא

בדפוס והוצאות האלמנה והאחים ראם

תרע"א.

ХУМЕШЪ. Пятикнижіе. Томъ 1

Соч. Мальбима.

1911.

ВИЛЬНА. Типографія „Вдова и бр. Гоммъ“.
Уголъ Духовскаго и Глухого пер. собств. домъ № 1-2.

ספר בראשית

א א בְּרֵאשִׁ֖ית בָּרָ֣א אֱלֹהִ֑ים אֵ֥ת הַשָּׁמַ֖יִם וְאֵ֥ת הָאָֽרֶץ׃

ב' רבתי בראש עמוד

והארץ

בעל הטורים

בראשית ברא בגי' בראש השנה נברא [העולם]. בראשית נוטריקון בראשונה ראה אלהים שיקבלו ישראל תורה. בראשית ברא אלהים ס"ת אמת מלמד שנברא העולם באמת כמו שנאמר ראש דברך אמת וכן יש הרבה פסוקים ס"ת אמת:

שפתי חכמים

א **בראשית** דהא התורה לא נתנה לישראל אלא בשביל המצות הכתובים בה שיקיימו אותה (ועל כן נקרא בלשון תורה) א"כ כל הני ספורי דברים לא הו"ל לכתוב בתורה אלא לעשות ספר בפני עצמו כמו ספר יהושע או ספר שופטים: ב ב"ג א"כ מילה וגיד הנשה שלא נצטוו בהם אלא יחידים (בעדם ובעד כל ישראל) וכל זמן שלא נצטוו בם כל ישראל אין נחשבות מכלל מצוה דתורה ליה לנו מנה כתיב: ג בלשון קושיא ותירוץ הוא ר"ל הפסוק בתהלים הוא מפרש הטעם למה התחיל בבראשית והכי משמע מן הפסוק כח מעשיו פי' דהוא מעשה בראשית ולכך הגיד לעמו כשיש סרלם לתת להם נחלת גוים דבשביל אבותם שהשביעתו הקב"ה שיתן לזרעו את ארץ כנען (והישועה היא משכר מצות והשובה כמצות) וא"כ צריך להודיע שבבריאה הוא כח מעשיו. א"נ י"ל די"ל לכתוב ספר בראשית אחר התורה ולא להתחיל בו כא ומתרץ משום כח מעשיו וכו' ר"ל אם היה כתוב ספר בראשית בסוף הספר לא היתה הוכחה שהכתוב בא להעיד שאין בני ישראל כליסטים אלא היינו אומרים מה שנכתב ספר בראשית הוא להגיד שאין העולם קדמון שהוא עיקר האמונה וכמ"ש הרמב"ן אבל עכשיו מה שהתחיל בבראשית ע"כ צריכין אנו לומר ולפרש משום כח מעשיו וכו' ר"ל שהכתוב עצמו מעיד ע"ז ודוק: ד משמע דתחלה היתה הארץ של ז' אומות (כדהם מבני חם) וא"ת והא בפרשת לך לך כתיב והכנעני אז בארץ ופרש"י שם שהיה הולך וכובש את א"י מזרעו של שם שבחלקו של שם נפלה כשחלק נח לבניו את הארץ וא"כ מה בייך ליסטות גזם (כשהם מחזיקים בנחלתם). וי"ל אע"פ שקרקע אינה נגזלת וכדשותא דמרא קמא קיימא מ"מ הוי כגזלן כמי שירד לתוך שדה חבירו שלא ברשות להשביח הקרקע שצריך ליתן לו היציאה את השבח יתר על ההוצאה וישראל נקחו א"י עם שבחה ולא נתנו אפילו ההוצאה ומש"ה פתח בבראשית וכו' לומר שהארץ ומלואה של הקב"ה לעשות בה כרצונו ראה ויתר גוים שהתיר ממונם של עכו"ם כו'. ועי"ל לסטים אתם דלשם היה ג"כ שאר בנים וגם להם היה חלק בארץ, אך קשה לפילו א"ת דרבי יצחק סבר דהכל ביד חם והוא נתן לכנען בנו מ"מ הרי כתיב ארור כנען עבד עבדים וכו' א"כ היה חם עבד לשם ומה שקנה עבד קנה רבו. וי"ל דכתיב לאחיו שגם ליפת יהיה עבד ע"כ גם ליפת יש חלק בו (ועוי"ל דדוקא גבי קנים וזכים מיד אחרים או מן הפקר אמרינן יד עבד כיד רבו אבל לא הנך ירושה דקיי"ל נכרי יורש את אביו דבר תורה וכנען ירש את הארץ מחם אביו, נחלת יעקב ע"ש): ה דלפי פשוטו משמע שבא להורות סדר הבריאה וזה אינו כמו שפירש"י בסמוך שאין לך ראשית וכו': ו ולא הוה מלשון התחלה שצריך להיות סמוכה וה"פ של בראשית בשביל התורה וישראל (ושמושה של ב' כמו בעבור): ז ר"ל שיהא בראשית מלה סמוכה אזי ממלת ברא שהוא פעל עבר צריך אתה לעשות שם כאלו נכתב במקום ברא בריאת דהוא דבוק דיש אם למסורת וכיון דנמסר בלא נקודה יוכל לקרא ברוא כמו ברא: ח דבראשית ברא כמו בתחלת ברי' הם וכו' ובלשונו התחלת הבריאה כשבר היתה הארץ תהו ובהו ותוכך ומתוך שהיה חושך לכך ויאמר אלהים יהי אור וכל הענין מוסב על ויאמר אלהים: ט שלא תאמר היאך מפרש בראשית בריאת השמים וכו' ויהיה הכל נמשך אל ויאמר אלהים וכן ויאמר אלהים נמשך למעלה וגם ויאמר אלהים יהי אור משמע דבור בפ"ע כמו ויאמר אלהים יהי רקיע וכו' ולכן מביא ראיה כו' ר"ל דהכא ג"כ לא יתכן לומר בתחלת דבורו של הקב"ה שדבר עם שום אדם היה עם הושע דהא קודם הושע דבר עם כמה נביאים אלא ה"פ תחלת דבורו של הקב"ה עם הושע מה היה ויאמר ה' אל הושע וגו' ומוסב על הענין ויאמר ה' כמו כן הכא: י והקשה לך שאין לך ראשית שאינו דבוק י"ל פירושו בראשית הכל וא"כ שפיר הוי דביקות למלת הכל: כ דבשלמא אם אתה אומר דלאו להורות סדר מוקדמים ומאוחרים בא אתי שפיר דלא פי' בריאת שמים

רש"י

(א) **בראשית** אמר רבי יצחק לא היה צריך א להתחיל את התורה אלא מהחדש הזה לכם שהיא מצוה ראשונה שנצטוו ב ישראל ומה טעם פתח ג בבראשית משום (תהלים קיא) כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים שאם יאמרו האומות לישראל ליסטים אתם ד שכבשתם ארצות ז' אומות הם אומרים להם כל הארץ של הקב"ה היא הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו. בראשית ברא. אין המקרא הזה אומר אלא ה דרשני כמ"ש רז"ל בשביל התורה שנקראת (משלי ח) ראשית דרכו ו ובשביל ישראל שנקראו (ירמיה ב) ראשית תבואתה. ואם באת לפרשו כפשוטו ז כך פרשהו בראשית בריאת שמים וארץ והארץ היתה תהו ובהו וחשך ויאמר אלהים יהי אור. ולא בא המקרא להורות סדר הבריאה לומר שאלו קדמו שאם בא להורות כך היה לו לכתוב בראשונה ברא את השמים וגו' שאין לך ראשית במקרא שאינו דבוק לתיבה של אחריו כמו (שם כז) בראשית ממלכת יהויקים ראשית ממלכתו (דברים יח) ראשית דגנך אף כאן אתה אומר בראשית ברא אלהים וגו' כמו בראשית ח ברוא ודומה לו (הושע א) תחלת ט דבר ה' בהושע כלומר תחלת דבורו של הקב"ה בהושע ויאמר ה' אל הושע וגו'. וא"ת להורות בא שאלו תחלה נבראו י ופירושו בראשית הכל ברא אלו ויש לך מקראות שמקצרים לשונם וממעטים תיבה אחת. כמו (איוב ג') כי לא סגר דלתי בטני ולא פירש מי הסוגר. וכמו (ישעיה ח) ישא את חיל דמשק ולא פירש מי ישאנו. וכמו אם יחרוש בבקרים ולא פי' אם יחרוש אדם בבקרים. וכמו (שם מו) מגיד מראשית אחרית ולא פי' מגיד מראשית דבר אחרית דבר. א"כ תמה על עצמך כ שהרי המים קדמו שהרי כתיב ורוח אלהים מרחפת על פני המים ועדיין לא גלה המקרא בסידור

א * בְּקַדְמִין בְּרָא יְיָ יָת שְׁמַיָּא וְיָת אַרְעָא׃

בגדול הקודמים והמאוחרים כלום בריית המים מהי היתה הא למדת ל שקדמו המים לארץ. ועוד שהשמים מאש ומים נבראו ע"כ לא לימד המקרא בסדר המוקדמים והמאוחרים כלום: ברא אלהים. ולא נאמר ברא ה' מ שבתחלה עלה במחשבתו לבראתו במדה"ד וראה שאין העולם מתקיים והקדים מדת רחמים ושתפה למדה"ד והיינו דכתיב ב ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים:
תהו

בגוים מתי היה מבוס דלא רצה לפרש אלא ענינים שנבראו אחר בריאת שמים וארץ אבל אם להורות סדר הבריאה בא קשה למה לא מפרש נמי בריאת שמים: ל והא שמארץ שבא ולא הביא זה התירוץ לעיל גבי ולא בא המקרא וכו' הי"ל א"כ תמה על עצמך וכו' י"ל דלעיל יכול לדחות דלא חשיב במוקדמים אלא מבריאת שמים וארץ ואילך וגם שהיה קודם זה לא קחשיב אבל כאן דפי' בראשית הכל דמשמע שלא ברא כלום קודם שמים וארץ א"כ קשה תמה וכו': מ אין דעתו שיאמר ה' ולא יאמר אלהים א"כ עדיין תקשה למה לא נאמר ג"כ אלהים אלא ר"ל הי"ל ג"כ ה' כמו שאמר ביום עשות ה' אלהים וגו'. ומפרש שבתחלה וכו'. ועי"ל דקשה לרש"י דכלא אי היה העולם נברא במדת הדין א"א לקיים אפילו שעה אחת אלא ודאי במדת הרחמים בראו וא"כ למה לא נאמר ה' (נה"י) דהל"ל ברא ה' בשם העצם שלו בשם עצמותו שנא הרחמים ולא בשם אלהים שהוא שם התואר על השופט כי עדיין לא שבה משפט בארץ לכך מתרץ עלה וכו': נ ואפשר נמי שרצונו של רש"י לפרש עוד שאל תקשה מנ"ל דמשום שראה שאין העולם מתקיים במדת הדין שיתף וכו' דילמא משום טעם אחר דכתיב עולם חסד יבנה או משום טעם אחר ועוד קשה למה הקדים מדה"ר למדה"ד וע"ז אמר והיינו דכתיב ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים הי"ל שמים וארץ כמו בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ אלא להורות דמה שיתף מדה"ר למה"ד העיקר הוא משום הארץ והולדותיה שהם אין יכולין לעמוד במדה"ד וגם הקדים ארץ לשמים והקדים מדה"ר למה"ד משום ארץ שיתגבר מדה"ר על מדה"ד משא"כ השמים יכולין לעמוד במדה"ד:
נראה

השאלות בפ' א-ב

אם בראשונה ברא שמים וארץ שהוא כולל הכל מה ברא אח"כ. למה אמר בראשית ולא בראשונה או בתחלה. מדוע בכל מ"ב כתיב ויאמר אלהים ולא פה. שהיל"ל ויאמר אלהים יהי שמים וארץ. למה לא אמר אלהים ברא בראשית שבתחלת הענין ראה להקדים השם שהוא העיקר שאלהים הוא הבורא ולא נברא מעצמו. ולמה לא נזכר בריאת המלאכים ועולמות שלמעלה. ולמה תפס פה מלת ברא ובכ"מ אמר ויעש או ויצר. ולמה בכל פרשת מעשה בראשית תפס שם אלהים ולא שם הויה. ולמה אמר את השמים בה"א הידיעה היל"ל בראשית ברא אלהים שמים וארץ. ומה הם התהו והבהו ומי הוא החושך שעל פני תהום והרוח המרחפת שנבוכו כל המפרשים בפירושם:

התורה והמצוה

א (א) **בראשית** ברא אלהים. לדעת רש"י מלת בראשית סמוכה. וכן כל ראשית שבמקרא. ופי' בראשית בריאת שמים וארץ אמר אלהים יהי אור. וכן דעת הראב"ע והרלב"ג, ודעת הרמב"ם והרמב"ן ועמהם שלמים וכן רבים: שמלת בראשית איננה סמוכה. כמו וירא ראשית לו. כי אם יש אחרית. ולפי דעתם יודיע כי בראשית הבריאה ברא את השמים ואת הארץ שהם כל הנמצאים: העליונים והתחתונים: וכבר נחלקו בזה חז"ל (בב"ר פ"ג) ר' יהודה אומר האורה נבראת תחלה ור"נ א' העולם נברא תחלה. מבואר שר"י מפרש כדעת רש"י שמלת בראשית סמוכה שבראשית הכל אמר יהי אור. ור' נחמיה ס"ל שהוא שם מכרת. ונראה שר"י ור"נ הולכים בזה לשיטתם. שבב"ר (פ' י"ב) אמר ר' יהודה ויכולו השמים והארץ בזמנם וכל צבאם בזמנם. א"ל ר' נחמיה והכתיב אלה תולדות השמים והארץ בהבראם מלמד שבו ביום נבראו בו ביום הוציאו תולדות א"ל והכתיב ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד יום שני שלישי רביעי וכו' א"ל ר"נ כמלקטי תאנים הן כ"א הופיע בזמנו. מבואר שדעת ר"נ שבפסוק הראשון יאמר שהשם ברא בראשית הכל, את השמים ואת הארץ. שהם כל הנמצאים העליונים והתחתונים ולשטתו כבר נברא הכל בכח רק כ"א יצא לפועל ביומו. ולשטתו לא היה בריאה יש מאין רק ביום הראשון לבד. וכל שנברא בששת הימים היה יש מיש שכבר היה פקוד בכח בבריאה הראשונה שהיא ביום הראשון. ולדעת ר' יהודה נבראו בכל יום דברים חדשים יש מאין שלא היו בכח הבריאה הראשונה. כי בבריאה הראשונה היה האור שהוא חלק מחלקי הבריאה. וכן נברא כל חלק ביומו יש מאין. אולם דעה זו מוקשה מאד. שמלבד מה שבאלו הספרים שא"כ לא נזכר בריאת שמים וארץ רק דרך אגב. ואין זה דרך ספור הבריאה והוא נגד הלשון. שמלת קדימת דבר לפני דבר לא ישמש במלת ראשית בשום מקום. שע"ז ישמש במלת טרם. כמו וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ. טרם ישכבו. או במלת עד לא עד לא עשה ארץ וחוצות. או במלת לפני. לפני שחת אלהים את סדום. לפני מלך מלך לב"י. או במלת קדם. קדם מפעליו מאז. ובשם ראשית לא ישמש רק אם שני הדברים כבר ישנם במציאות יאמר שהאחד ראשון להשני. וע"כ העיקר כפי' הרמב"ן שבראשית שם מכרת. ור"ל בשעה הראשונה שהיא התחלה לזמן שנברא אז ברא אלהים את השמים ואת הארץ: אמנם ע"ז יקשה א"כ מה ברא אח"כ אחר שהכל נברא ביום הראשון. ויאמר הרמב"ן שברא הקב"ה ביום הראשון מאין המוחלט שני חמרים מבלי צורה. כהגיש בעצם לקבל כל הצורות כענין היולי הראשון שזכרו הפילוסופים. ושמהאחד בהם עשה הקב"ה כל הדברים העליונים ומהשני עשה כל הדברים התחתונים. וכבר הרבה הרי"א להשיב על
שבה

שטה זו בכמה פליאות. וביחוד ממ"ש את השמים ואת הארץ בה"א הידיעה שלא יצדק על דבר כהוי הנעלם והחסר שלא עמד בהויתו רגע. ועי"כ דעתו שהשמים נאמר על הגלגל הגדול המקיף כל הנמצאים העליונים. שכולם יצאו בפועל ביום הראשון לא חומר היולי לבד. ומ"ש ביום הרביעי יהי מאורות מפני שהמאורות לא נבראו ביום הראשון רק בריאתם היה ביום הרביעי. ודעתי אינה נוחה גם מזה. שזה יצדק לדעת הקדמונים שהיו אומרים שיש גלגלים במציאות שבהם קבועים או חוזרים כל כוכבי השמים, וא"כ י"ל שמ"ש את השמים הם הגלגלים שהם נבראו בראשון, והשמש והירח והכוכבים נבראו ברביעי ונתלו בגלגליהם שנקרא רקיע השמים. אבל כבר בררו האחרונים שאין שום גלגל במציאות כלל, רק כל צבא השמים סובבים על מעגליהם באויר ספירי הנקרא איתר הממלא כל עולם השפיה, וא"כ אם לא ברא את הכוכבים לא ברא מאומה, כי אין שם דבר נברא זולתם. ועוד שכבר התברר בדברי התוכנים האחרונים שגם כוכבי השמים וכסיליהם אינם מגשם החמישי כדעת הקדמונים. רק הבלתי מאירים כמו הירח והדומה לו הם מורכבים מד' יסודות כמו הארץ שלנו. וא"כ למה הארץ הזאת נבראת ביום הראשון והיתה תהו ובהו וחשך, ושאר הכוכבים רעותיה לא נבראו עד יום הרביעי. ועוד שכבר אמרנו שלשיטה זו שהיא כדעת ר' נחמיה לא נברא יש מאין רק ביום הראשון. וע"כ אמר בראשית ברא אלהים ולא אמר ויאמר אלהים יהי שמים וארץ כמ"ש בכל הימים. מפני שהאמירה לא תצדק רק בבריאת יש מיש שאמר אל היש הנמצא שיוציא נמצא אחר. לא בבריאת יש מאין שא"ל אל מי לצוות ולאמר. ומבואר אצלנו בס' התורה והמצוה ויקרא סי' ג' בשם הרד"ק שהאמירה היא מבלי סמיכה אל אחר. שלא ימצא האמירה רק אל הזולת. (ולא נמצא לשון אמירה אל עצמו כמו שנמצא לשון דבור אל עצמו) ואיך יצדק מ"ש ביום הרביעי. ויאמר אלהים יהי מאורות, אל מי אמר אחר שלא היה אז בכל מרחבי השמים רק האויר האיתר שאין בו ממשות ואין בכחו להוציא ממנו הכדורים הגדולים והנוראים האלה. מזה מוכרח שבמ"ש שברא אלהים את השמים ר"ל שהוציא תיכף כדורי השמש והירח וכל הכוכבים כמו שהוציא כדור הארץ. ומן הסברא שתיכף התחילו ללכת במעגלותיהם ולרוץ במרוצתם כמו שילכו כל ימי עולם. רק שכדור השמש לא נמצא בו עדיין החומר המאיר. שזה לא נתן בו עד יום הרביעי כמו שיתבאר [א]:

והנה בשם שמים הנמצא פה יש ג' דעות. שלדעת הראב"ע כוון על יסוד האויר. ולדעת הרמב"ם במורה כוון על הגרמים השמימיים המתנועעים בסבוב. ולדעת הרמב"ן והמקובלים מדבר בגבוה מעל גבוה השמים אשר על המרכבה. כמ"ש ודמות על ראשי החיה רקיע. ובאמת בשם שמים והארץ הם שמות נאמרו בכלל וביחוד שאחר שאמר יהי רקיע בתוך המים שלפי מה שנבאר הוא מקום עלית העננים והתילדות הגשם. וקרא לרקיע הזה שמים. בא הרבה פעמים שם שמים על מקום העננים המתילדים באויר כמ"ש לקול תתו המון מים בשמים. והמים אשר מעל השמים. וכדעת הראב"ע. ובכ"ז לא יתכנו דבריו פה שעדן לא נברא הרקיע הזה שהוא מקום העננים ולא נקרא בשם שמים. ואיך יאמר עליו בראשית ברא אלהים את השמים. שאז עדן היו הד' יסודות שנקראו פה בשם ארץ מתפשטים עד קערורית גלגל הירח. שעד שם נכלל במ"ש ואת הארץ. וע"כ העיקר שבמ"ש שברא את השמים היינו כל מה שמגלגל הירח ולמעלה שכולל בין המון רבי רבבות כוכבים ושמשות אשר בעולם הגלגלים. בין העולמות העליונים עליהם עולם המלאכים ועולם הכסא וגבוה מעל גבוה. שכולם נבראו יש מאין ברגע הראשונה. וכן הארץ נאמר ג"כ בכלל וביחוד. שאחר שקרא ליבשה ארץ ולמקוה המים קרא ימים בא לפעמים שם ארץ רק על חלק היבשה. ובמע"ב שעדיין לא קוו המים אל מקום אחד נקרא בשם ארץ כל הד' יסודות שהיה מקומם אז מן התהום עד קערורית הירח כמו שנבאר. לפ"ז נכלל בזה כל הבריאה מראש ועד סוף [ב]:

והנה

תורה אור

[א] ובב"ר (פ"א) ר' ישמעאל שאל את ר"ע הדין את דכתיב הכא מהו. א"ל אלו נאמר בראשית ברא אלהים שמים וארץ הייתי אומר שמים וארץ אלהות הן. א"ל כי לא דבר רק הוא מכם וגו' ואם ריק הוא מכם הוא ריק שא"א יודעים לדרוש וכו' אלא השמים לרבות חמה ולבנה כו"מ ואת הארץ לרבות אילנות ודשאים וג"ע ע"כ. ופי' בכלל הוא בלשון שכ"מ שאם הפעול בא בידיעה בא בו מלת את, וכ"מ בשם הפעול בא בלא ה"א הידיעה בא בלא מלת את (אם לא ע"ד זרות לדרוש שע"ז דרשו אתין בכ"מ שיוצא מכלל זה) ור' ישמעאל ידע שדעת ר"ע במ"ש בראשית ברא אלהים את השמים היינו שברא שני חומריים כהניים היוליים כדעת הרמב"ן והיה השאלה שיכתב בראשית ברא אלהים שמים וארץ בלא ה"א הידיעה ובלא מלת את אחר שהם בלתי נודעים, והשיב ר"ע לשטתו שלכן כתוב מלת את לבל נטעה שמים וארץ הם אלהות שהם סייעו בבריאה, והחומרים האלה היו קדמונים וכמו שהיה כן דעת פילוסופי יון שהם לא נבראו רק הם אלהות בעצמם, ואלהים והחומריים ההיוליים המה בראו ועשו כל, לכן כתוב מלת את שהוא סמן הפעול שנדע שהם נבראים ומחודשים לא בוראים וקדמונים, ור' ישמעאל אמר שהוא דבר ריק ובטל, וממ"ש את השמים מבואר שהם השמים והארץ הידועים עכשיו, שבעת ברא השמים ברא חמה ולבנה וכוכבים, ובעת ברא הארץ כבר היה בכחה להוציא ביום הג' אילנות ודשאים וג"ע, לכן אמר בה"א הידיעה ובמלת את:

[ב] וגם מ"ש הרמב"ן והמקובלים שנכלל בשם שמים והארץ גם עולם האצילות יש לו מקום אבל לא לפי הפשט הפשוט, כי כפי הפשוט שבו נקראת התורה בשם אמון פדגוג, לא הודיע לנו מנסתרות הבריאה שום דבר, ולא דבר רק מן העולמות הידועים לכל וכמו שנבאר עוד, שהתורה לא באה ללמד אותנו עניני התכונה וחכמת הטבע, כמה כוכבים ושמשות ברא ועניני מהלכם ותקופותיהם וקשורם זב"ז, וכן לא מעניני צבאות המלאכים והשרפים ויתר גנזיו וצפונותיו שנמסרו לנביאים בעל פה ונמסרו בסוד ה' ליראיו שקבלו איש מפי איש, אבל לפי דרך הנסתר דבר

בשני

והנה מ"ש בראשית ולא אמר בראשונה. מפני שראשון הוא מלת המספר וסופר שני אחריו וזה לא יצדק פה אחר שהבריאה הראשונה כוללת כל מה שיבא אחריו אין הפרט נכנס עם הכלל בגדר המספר, לכן אמר ראשית שהוא ראשית הכללי, ויש הבדל בין ראשית ובין תחלה, שתחלה לא נמצא רק על הזמן, וראשית נמצא בין על הזמן כמו בראשית ממלכת יהויקים בין על כל דבר כמו ראשית דגנך, ראשית כל פרי האדמה, וגם מן תחלה נמצא הפעל הוא החל להיות גבור בארץ, אתה החלות להראות את עבדך, ולא כן מן ראשית, ויש הבדל ביניהם כמ"ש הרב"ש שתחלה כולל הזמן הקודם וראשית ישקיף על זמן המתאחר, כי שם ראשית נכנס עם מה שאחריו בהשקפה בזמן הקודם הוא ראשון לזמן המתאחר, לא כן במלת תחלה לא ישקיף על זמן המתאחר רק על זמן העבר, הוא החל להיות גבור בארץ שלא היה גבור קודם לו, ואם היה אומר הוא הראשון שהיה גבור בארץ יכוין שהיו גבורים אחריו והוא הראשון, ולפ"ז נאמר בראשית עיקר הכונה על המקום או על הדברים שבמציאות שהאחד הוא ראשית למה שאחריו והוא תופס קצת מן הדבר אע"פ שלא יוקדם לו בזמן, וכשבא על הזמן יצייר את הזמן כדבר נמצא במציאות וראשית הזמן הוא חלק מן הזמן הבא אחריו, אבל תחלה אינו חלק מן הזמן שאחריו רק ימעט שלא היה כן בזמן שלפניו, ובזה תבין דברי הרמב"ם במו"נ (פ' למ"ד מה"ב) שראשית (שהיינו מה שנקרא התחלה בלשון ערבי) הוא נמצאת במה שהוא לו ראשית או עמו אע"פ שלא יקדם לו בזמן כמו שיאמר שהלב הוא ראשית החי, והיסוד ראשית מה שהוא לו יסוד (ר"ל הקדימה בהסיבות או בסבה) אבל תחלה (שהוא ראשון בלשון ערבי) יאמר על הקודם בזמן לבד, והעולם לא נברא בתחלה זמנית כי הזמן מכלל הנבראות, ולז"א בראשית וכונתו מבוארת שלא יכול לאמר

תורה אור

בשני פנים, ויש תפוחי זהב במשכיות כסף אבר גם נבוא בסוד ה' לבאר כל תעלומה. וידוע שיש שמים וארץ בכל עולם, למשל בעולם המלאכים, השמים שלהם הוא עולם הכסא והארץ שלהם הוא עולם האופנים והוא מקרא מלא במרכבת יחזקאל בהיות שראה שם בעולם המלאכים כמ"ש בפירושי שם, ואמר (שם א ט"ו) וארא החיות והנה אופן אחד בארץ, ושם (כא) ובהנשאם מעל הארץ, שהארץ הוא עולם הגלגלים, ושם (כב) ודמות על ראשי החיה רקיע הוא עולם הכסא כמ"ש וממעל לרקיע אשר על ראשם כמראה אבן ספיר דמות כסא, וע"כ כשאנו מדברים בדרך הפשט בעולם התחתון הארץ הוא ארץ שלנו והשמים יהיו (אחרי בריאת הרקיע) מן מקום העננים ולמעלה, וכשאנו מדברים בעולם האצילות ומהאצילים מלמעלה למטה, הארץ שם הוא מדת מלכות והשמים הם למעלה, וכמ"ש בס' הבהיר ומג"ל דשמים הם הקב"ה שנאמר ואתה תשמע השמים, וכשגלתה התורה לנו מעשה בראשית בשמים והארץ שלנו ידענו שכן היו בשמים והארץ של כל עולם ועולם, וכן מ"ש שהארץ היתה תהו ובהו כן היה בכל עולם וגם בעולם האצילות כנודע מסוד שבירת הכלים, ולא זו בלבד אלא שבמ"ש בראשית ברא אלהים הודיעו לנו גם סוד הצמצום שהוא הראשית האמתי בבריאת עולם (וגלהו ה' למשה במ"ש הנה מקום אתי ונצבת על הצור כמ"ש בפירושי שם) והוא כמ"ש בזהר (דף כו) בריש הרמנותא דמלכא גליף גליפי בטהירו עלאה בוצינא דקרדוטא נפיק גו סתים דסתימו מרזא דאין סוף קוטרא בגולמא נעיץ בעזקא, ופי' הרח"ו בע"ח בהאלהו, שתחלת הכל היה מציאות אור פשוט ונקרא אור אין סוף ולא היה שום חלל ושום אויר פנוי, וכשעלה ברצונו להאציל ולברוא וכו' צמצם א"ע באמצע האור שלו בנקודת המרכז ונעשה חלל עגול שהוא המקום לכל העולמות אשר עשה, ופי' כי להבין איך יצאו העולמות שיש להם גבול ותכלית מאת האין סוף והבב"ת, בע"כ שלברוא העולמות גדר א"ע בדרך מוגבל ובעד כל העולמות שיהיו מוגבלים ושיתקוממו במקום, וזה היה ראשית הגבול והמקום של כל העולמות שנמצא בחכמתו ית' הבב"ת באותו נד שבנה אל העולם שהוא בע"ת, והחלל הזה נקרא בלשון התורה נקרת הצור, נקר הוא חלל העגול שבו נמצא כל היצור והוא צור עולמים, ובזה תראה שפעל ברא שהסכימו כולם שהונח בעלם על הבריאה הראשונה שהיתה יש מאין, עיקר הנחתו מענין ובראת לך שם (יהושע יז) וברא אתהן בחרבותיו שהוא בעושה מקום פנוי, שלהוציא הבריאה יש מאין עשה מקום פנוי שהוא נקרא הצור שבו יעמדו כל העולמות, שזה ע"י שסלק אורו מן המקום ההוא כדי שלא יחזור להיות א"ס כבתחלה, והמליצה שסלק ממחשבתו ענין עצמותו שהוא אין סוף לברוא עולמות שיש להם סוף ונגבלים בגבול ונתפסים במקום, ובזה נעשה הראשית שהוא המקום והגבול של העולמות, ושם בע"ח כתוב שמתחלה היה הכל אור א"ס ולא היה לא בחינת ראש ולא בחינת סוף, וענין הצמצום הזה הוא לגלות שורש הדינים לתת מדה"ד אח"כ בעולמות, וכח ההוא נקרא בוצינא דקרדוטא, ר"ל כי מצד החסד דרכו להשפיע ולהאיר אורו ואז היה הכל אור אין סוף ולא היה אפשרות לעולמות שהם בעלי גבול, והוכרח לצמצם האור ולתת לו מדה וגבול ולהמעיטו לפי מה שיוכל כל עולם לסבול, והגבלה זו נעשה בשם אלהים שהוא מה"ד, שע"ז אמר בראשית ברא אלהים, שבמקום הראשית והוא המקום אשר גבל ומדד וקצב שבו עמדו העולמות שהוא הנקרא ראשית כי הא"ס אין לו ראש וסוף שם ע"י גלוי מה"ד ושם אלהים המודד ונותן גבול וצמצום, ברא היינו שהניח מקום פנוי שבו יעמדו שמים וארץ של כל עולם, ולפ"ז מה שאנו אומרים שברא יש מאין הוא לפי השגתנו, אבל לפי האמת ברא אין מיש, כי הוא היש האמתי הנמצא מחויב המציאות, וכנה מקום לעולמות שהם אפשרי המציאות שהם אין בערכו, וכ"ז עשה להראות טובו והשגחתו על ברואיו שהם שפלים וכאין בערכו, וזה פי' מ"ש במקום גדולתו של הקב"ה שם אתה מוצא ענותנותו בסלוק אורו יכונה בשם גאוה כדרך המתגאה שמסתיר פניו מן השפל ממנו, אבל שם היה כדי שימצאו עולמות שפלים בערכו והוא מראה ענותנותו שמשגיח. ושוכן ביניהם:

ג וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ וָבֹהוּ וְחֹשֶׁךְ עַל־פְּנֵי תְהוֹם וְרוּחַ אלהים

בעל הטורים

(ג) ורוח אלהים מרחפת. בגימטריא זו רוחו של משיח:

רש"י

(ג) תהו ובהו. תהו ל' תמה ושממון שאדם תוהא ומשתומם על בהו שבה: תהו. אשטורדי"ן בלע"ז (בעטייבענד): בהו. ס לשון רקות ולדו (סא"ת): על פני תהום. ע על פני המים שעל הארץ: ורוח אלהים

שפתי חכמים

ס נראה דרש"י סובר שרק מן שמות הנרדפין ר"ל שענינם לשון אחד שממה א"כ ר"ל ריקות הוא לשון מקרא וצדו הוא ל' ארמי ושניהם הם ל' ריקן לאפוקי מן התרגום שתרגם על תהו ובהו לשון צדיא וריקניא לכן פי' בהו ל' צדו וריקניא ופי' תהו ל' תימה שיתמה על בהו כלומר על השממון שבו והוי וי"ו ובהו מתחלף בב' כמו וס' בלתי ורוחו דהוה כמו ברוחו: ע ר"ל דהול"ל על תהום מאי על פני אלא שקאי על המים שהם על הארץ והם פני הארץ והיינו דכתיב נמי ורוח אלהים וגו' דהיינו החושך דכתיב לעיל והושך על פני תהום

התורה והמצוה

לאמר בתחלה ברא אלהים שמורה שאלת זמן הקודם אחר שקודם לכן לא היה זמן כלל, לז"א בראשית שר"ל עם הראשית שנברא אז שהוא הזמן וכן עם היסוד ברא הכל, והרד"ק והרי"א התפלאו עליו שנמצא שם ראשית גם על הזמן כמו מגיד מראשית אחרית וכדומיה ולא הבינו מחשבותיו, וכבר הבינו גם חז"ל לפרש ב' שבבראשית כמו עם בזה אחד משמושיו, ופרשוהו על החכמה כמ"ש ה' בחכמתא, ובמד"ר התורה אמרת אני הייתי כלי אומנתו של הקב"ה, או פרשוהו ביתר שמושי הב' במורה לפעמים על התכלית ודרשו בשביל ישראל שנקראו ראשית, שכל אלה השמושים רצופים בכונת המלה לפי הדרוש, ויש הבדל בין ברא יצר עשה, שפעל ברא מורה על הוצאת עצם הדבר יש מאין, ופעל יצר מורה על הוצאת המקרים המתדבקים, ופעל עשה מורה על גמר הדבר והוצאת המקרים הבלתי מתדבקים, כמו שביארתי בפי' התנ"ך בכ"מ, ופה דבר על הוצאת עצם השמים והארץ יש מאין, ויתבאר לקמן שבשמים היה בריאה לבד ולא יצר ועשה ולא תקן בהם אח"כ שום דבר רק בארץ היה גם יצירה ועשיה כמו שיתבאר במעשה ששת הימים:

ובכל מעשה בראשית נזכר שם אלהים לבד, וכ' בעקרים ששם אלהים שבא בלשון רבים, מציין הכחות הרבות המתפשטים בכל הבריאה, שכבר התפלאו איך יצאו כחות רבות משונות מהאל המיוחד בתכלית הפשיטות, וע"כ תעו עובדי ע"ז ליחס לכל כח מכחות הבריאה אל ממונה עליו, והם אלהים אחרים הנזכרים תמיד, ולמדנו ה' בכל מעשה בראשית כי כל הכחות האלה יצאו מהאל המיוחד, וכמ"ש בב"ר (פ' ה') שאלו המינים את ר' שמלאי כמה אלהות בראו את העולם אמר להם וכו' אני ואתם נשאל לימים ראשונים אשר ברא אלהים אשר בראו אין כתיב אלא אשר ברא, שכמו שנפש האדם תראה כפעולות רבות וכחות משונות עם היותה אחת בעצמה, כ"ש בחק הבורא הבלתי ב"ת וכן נמצאים שרשי כל הכחות בתכלית האחדות, וכל המציאות אשר המציא מראש ועד סוף מצויר כגוף אחד הכולל אברים רבים שונים והאלהות המאיר בכל העולמות ומחיה אותם כנפש המחיה את הגויה תדמה כנפש אחת שיתראה בה כחות רבות משונות ובכ"ז היא אחת בעצמה, ונקרא מצד זה אלהים בלשון רבים ע"ש הכחות הרבות, ואמר תמיד בלשון יחיד בראשית ברא אלהים שהוא אחד ומיוחד בלא שום רבוי כלל, ויש הבדל בין שם הויה ובין שם אלהים, ששם הויה ב"ה יקרא לכשהוא מצד עצמותו, וכשיקרא בו מצד הבריאה יציין מה שמהוה כל ההויות, אבל כשהוא מצד שגבל כל כחות הבריאה ונתן להם מדה וקצב וגבול נקרא בשם אלהים שמציין כחות הרבות המוגבלות במדה וקצב, ומצד זה שם הויה מורה רחמים ושם אלהים מורה דין, כי מצד שברא והמציא את הכל השפיע בשפע רב במדת טובו וחסדו אבל מצד שחקק ונתן גבול לכל דבר בחכמתו ולמצא הורו לפי מה שיוכל הכלי לסבול ימצא הדין לפי המקבלים (וכמו שביארתי בפי' התורה והמצוה (אחרי סי' ק"ל) כדברי חז"ל במקומות הרבה) וע"כ בכל פרשה זו נזכר שם אלהים לבד, כי אז מדד ונתן גבול לכל בריה ולמצא אורו ושפעו לפי מה שיסבול החומר שיתהוה ממנו, וחומרי העולם הגופים שהם מורכבים מד"י ואין הויה הדשה כי אם ע"י העדר צורה הקודמת, והיולי שלהם אינו עומד רגע על מצב אחד כי תמיד פושט צורה ולובש צורה, ורק בזה יש אפשריות להויה המתמדת, אם היה בורא אותו בשם הויה שאור שפעו וחסדו הוא בלי גבול ומדה, היה ממלא ההויה באופן שבגב ובכח נצחי בלתי משתנה ובלתי נעדר כי היה מבטיל את ההעדר מכל וכל, ואז לא היה אפשר להמציא עולם ההויה וההפסד ואז לא היה האדם או יותר הנמצאים החומריים, אדם או נמצאים חומריים רק נמצאים קיימים באופן בלתי משתנים וכן גם העולמות העליונים שגם הם י"ל גבול וקצב, למשל המלאכים לא הושפע להם אור גדול כמו להשרפים אשר בעולם הכסא, והם אורם מעט נגד עולם הגבוה מהם, וכ"ד לא יאיר אם הי' הבריאה הראשונה שחסדו ושפעו אין לו גבול והמעטה ולמצוא, לכן לא נזכר בכל מ"ב רק שם אלהים, שהכחות הרבות השונות אשר יגבלו בכל חלקי המציאות, באו במדה ובצמצום כ"א לפי מה שהוכן הכלי שלו או חומרו לסבול, ובעולם ההויה וההפסד עת המציא ההויה מן ההפסד לא חלק את ההעדר מכל וכל כי נבאר מעצמו בכח החומר

ב וְאַרְעָא הֲוָת צָדְיָא וְרֵיקָנְיָא וַחֲשׁוֹכָא עַל אַפֵּי תְהוֹמָא וְרוּחָא מִן קֳדָם יְיָ מְנַשְּׁבָא

על

התורה והמצוה

האומר מזה הגד שבעת הכלה כח ההויה אבל היא מגבלת ישוב הנעדר היסודי ויתגלה כבתחלה , למשל בכלות הכח הטבעי המיוסד בכל גוף לקיומו יבא אל המות והנעדר הכרוך בו , ומזה הגד נוכל לאמר שהשם אלהים יוליד גם מות ורע והפך , לא מצד שהוא הממציא הנעדרים האלה כי הם נמצאים בעצמם, או אמור כי הם בלתי נמצאים כי הם רק העדר המציאות , רק מזה הגד שבכחות אשר השפיע אל המציאות מדדם במדה ובגבול , ועי"ז הניח מקום להפסד לבוא ולחול אחרי כלות הגבול ההוא, וכבר דברתי מזה בארוך (ישעי' סי' מ"ה פסוק ה') בשם הוכיח הנביא נגד דעות המגושים , והראה שהרע לא יצא מאת ה' מצד שרצה לעשות רע , רק שנמצא מעצמו בכח האומר , ולא היה אפשר להמציא נבראים חומריים רק בזה האופן , וז"ש בב"ר (פ"א) ר' יצחק פתח ראש דברך אמת , אמר ר' יצחק מתחלת ברייתו של עולם ראש דברך אמת , בראשית ברא אלהים וה' אלהים אמת ולעולם כל משפט צדקך שכל גזרה שאתה גוזר על ברייתך הם מצדיקים עליהם את הדין ומקבלים אותו באמונה ואין כל בריה יכולה לאמר שתי רשויות בראו העולם בראשית בראו אלהים אין כתיב כאן , אלא ברא אלהים, כוון למ"ש שבשם אלהים המוזכר בכל מע"ב שהוא שנתן מדה וקצב להברואים בזה מה"ד , ועי"ז נמצא גם רע והפסד והעדר יצא עצמו ע"י פעולת הטוב בא"א שהוציא המציאות ברובו טוב וחסד אם לא ע"י קו המדה ההוא שהוא דין ומשפט צדק, אבל מפרשת אלה תולדות השמים והארץ באו שני השמות הויה ואלהים , כי אחר הבריאה ישפיע מדת טובו לפנים משורת הדין ע"י מדת הרחמים , כי אין ההנהגה מתקיימת במדת הדין , ומן פרשת והאדם ידע ששם מדבר מן ההשגחה האלקיית בשכר ועונש לפי המעשים לא בא רק שם הויה לבדו , כי השגחה זו אין לה קשר עם חוקי הטבע שהם מדת הדין הכללי שהעולם נוסד עליהם עפ"י גבולי הטבע , כי הוא הנהגה אחרת יוצאת משם הויה ב"ה בהשגחתו הפרטיית , והיא נקראת בכתבי הקודש בשם חסד נגד הנהגת הטבע שנקראת בשם אמת שהוא לפי הדין כמ"ש בכללי הלבנון בפי' תהלים סי' פ"ט ובכ"מ :

ובמ"ש ר' יצחק מתחלת ברייתו של עולם ראש דברך אמת וכו' כוון עוד כוונה אחרת , כי החוקרים אשר מעולם פלספו בדרושים האלה אם העולם קדמון או מחודש , ואם מחודש אם נתהוה יש מאין או מחומר קדום , ואם יש מאין אם נתהוה ע"י עלות ועלולים והשתלשלות או מה' לבדו בבלי אמצעי , וכן אם גם הארץ נתהוה מה' או נעשית אח"כ מפעולת העולמות ושפעיהם וכדומה דרושים הרבה אשר חברו ע"ז אלפים ספרים , וגם אלה שעלה אצלם דעה האמתית בא' מדרושים אלה , קדמו לו תחלה כמה דעות שקריות עד שיצאו דעה האמתית אחר עמל רב , והתורה הגידה בכל דרוש מדרושים אלה דעה אמתית ולא ע"י חקירה בין האמת והשקר , רק ראש דבריה אמת , בשאלה אם העולם קדמון אמרה **בראשית** , זה מבאר שיש להעולם ראשית ושגם הזמן מחודש, שלכן לא אמר בתחלה. בשאלה אם נברא מחומר קדום אמר **ברא** שמורה יש מאין. בשאלה אם נברא ע"י עלות ועלולים אמר **ברא אלהים** , שהוא לבדו השופע הכחות בכל הבריאה. בשאלה אם היה חומר היולי , אמר **את השמים** בה"א הידיעה שמים גמורים לא היוליים. בשאלה אם גם הארץ נתהוה מה' אמר **ואת הארץ** , וז"ש מתחלת ברייתו של עולם ראש דברך אמת וכו' :

ומ"ש בראשית ברא אלהים ולא אמר אלהים ברא בראשית , פי' חז"ל מפני שאין ה' נכר מצד עצמו רק מצד מעשיו , וכמ"ש בב"ר (פ"א) מלך ב"ו מזכיר שמו ואח"כ שבחו אבל הקב"ה משברא צרכי עולמו אח"כ מזכיר שמו שנאמר בראשית ברא ואח"כ אלהים, ובאמת מדרך לשון העברי להקדים תמיד את הפעל אל השם , רק במקום שצריך לדייק את השם יקדים את השם אל הפעל , כמ"ש באילת השחר פי"ב ושם הי"ל אלהים ברא כדי להודיע שהעולם לא עמד במקרה רק שי"ל בורא , ומזה מבואר שזה א"צ להשמיע כלל , כי כל מי שרואה את הבריאה איך כולה נבראה בחכמה רבה , וכל אברי הבריאה קשורים יחד לתכלית כולל שהיא העמדת הבריאה בכלל , א"א כלל בשגגה שיחשוב שהעולם עמד במקרה כמ"ש מי לא ידע בכל אלה כי יד ה' עשתה זאת, וז"ש במדרש למה נברא העולם בב' ולא בא"ף , מה ב' זה י"ל שני עוקצין אחד מלמעלה ואחד מלמטה , אמרו אומרים לב' מי בראך והוא מראה בעוקצו מלמעלה ואומר זה שלמעלה בראני , ומה שמו והוא מראה בעוקצו של אחריו ואומר ה' שמו , שהשאלה הוא למה נברא בב' היינו בראשית ברא אלהים ולא בא' אלהים ברא בראשית , ומשיב שני תרוצים א) אומרים לב' מי בראך והוא מראה בעוקצו מלמעלה , ר"ל שמראה הבריאה כבר נדע שי"ל בורא , שמן הבריאה בעצמה נבין התשובה כי זה שלמעלה בראנו , וא"צ להקדים השם אל הפעל לדייק שלא עמד העולם במקרה , שמן מה שברא נדע שיש אלהים , והתירוץ השני שא"א להשיג את הבורא מצד עצמו רק מצד מעשיו , ועי"ז אמר ומה שמו והוא מראה בעוקצו של אחריו , שא"א להשיג שם אלהים רק ע"י הבריאה שהוא אחוריו כמ"ש וראית את אחורי , לכן הקדים בראשית ברא ואח"כ אלהים, אמנם בימי תלמי שבין פלוסופי יון היה גם אפקורס שכחש מציאת ה' ותלה הוית העולם במקרה , וכמשכו אחריו רבים כנודע , הוצרכו לשנות ולכתוב אלהים ברא בראשית , כי אז הוצרך להקדים השם אל הפעל לדייק שאלהים ברא ולא היה ע"צ המקרי והזדמן :

(ב) והארץ היתה תהו ובהו . מבואר משפט הכתובים שהיה הבדל גדול בין השמים ובין הארץ , שהשמים נבראו יש מאין ביום הראשון ולא הוסיף בהם שום דבר לתקונם , כי הרקיע שנעשה

בשני

אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל־פְּנֵי הַמָּיִם׃ ג וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי־א֑וֹר

ויהי

שפתי חכמים

פסוק ועוי"ל דהוכחתו הוא' וכל הני עשרה מאמרות האמורות כאן משום דקודם לכן לא היה כך לכך הוצרך לומר יהיה דבר זה כגון בתחלה כתיב בראשית וכו' משמע שלא היה אלא הארץ לבד ולא היה על הארץ כלום ולהלן אמר אח"כ ויאמר אלהים תדשא הארץ וא"כ מה דכתיב ויאמר אלהים יהי אור נ"ל דקודם מאמר זה היה חשך והיכא כתיב שהיה חשך ע"כ נ"ל מה שכתוב וחשך על פני תהום שהם המים שפירוש תהום בכ"מ מורה על המים ש"מ דהמים היה על הארץ וכן משמע מתוך פירש"י דויהי אור קאי על וחושך על פני תהום דלעיל פי' בראשית בריאת שמים וארץ והארץ היתה תהו ובהו וחושך על פני תהום וגו' ויאמר אלהים יהי אור ומדלא הביא הפסוק כולו או לא היה לו להביאו כלל משמע דקאי עליו כי אלו לא היה חושך על פניה לא גזר על האור: פ דקשה היל"ל שם ורוח מרחפת: צ דקשה דאי קאי על כסא הכבוד למה אמר מרחפת לא לכתוב אלא ורוח אלהים על המים

או

רש"י

אלהים מרחפת. פ כסא הכבוד עומד באויר צ ומרחף

על

התורה והמצוה

בשמי הר באויר במקום העננים שהוא מתקוני הארץ, והמאורות שנעשו ברביעי הם כבר נבראו יום אחד ביום הראשון ולא הוסיף בם דבר, רק מה שנתקבץ האור שהי' מפוזר במרחבי העולם והושם בכדור השמש, וגם זה היה לצורך הארץ כמו שיתבאר, לפי זה הי' בשמים בריאה לבד יש מאין, אבל בארץ נעשו תקונים בכל ששת ימי המעשה, אם במה שתקן התהו והבהו במה שנקוו המים ונעשה היבשה בזה נקרא יצירה שנתקן צורה המתדבקת, אם מה שעשה עליה צומח ובע"ח והאדם שבזה נגמר תקונו, בזה נקרא עשיה, וכמ"ש (ישעיה מה) כה אמר ה' בורא השמים הוא האלהים יוצר הארץ ועושה הוא כוננה לא תהו בראה לשבת יצרה, ר"ל שהשמים לא יצרו ועשו רק נבראו לבד, כי כמו שנבראו יש מאין כן נשארו ולא יצר בהם צורה ולא עשה בהם שום תקון, אבל בארץ מלבד הבריאה הראשונה שנבראה יש מאין יצר הארץ ע"י שאמר יקוו המים ואח"כ עושה ע"י שאמר תדשא הארץ דשא, ואח"כ כוננה וגמר בנינה ע"י יצירת ב"ח והאדם, ומזה מבואר כי לא תהו בראה שלא רצה שתשאר תהו ובהו שאז הי' די הבריאה לבד שאז היתה תהו ובהו, רק לשבת יצרה מה שיצר אותה בתיקונה בששת ימי המעשה היה לשבת שיהיה בה ישוב. וטעם ההבדל הזה בין השמים ובין הארץ, מפני שהעליונים קיימים בא"ם ואינם מקבלים לא השינוי ע"י מלאכה ולא ההפסד ע"י הטבע רק כמו שנבראו כן קיימים לעולם, לכן נשלם תקונם במאמר הראשון שנבראו מאין שאז נברא עצם הדבר, והעצם אינו מקבל שום שינוי והפסד, אמנם התחתונים שהם רק קיימים במין ולא יצויר בהם הויה רק ע"י ההעדר כי צריכים תמיד לפשוט צורה וללבוש צורה אחרת וזה יסוד קיום המיני אם היו נבראים תיכף בכל תיקוניהם במאמר הראשון לא היה אפשר שתפול בהם שינוי והעדר והפסד וכן לא הויה, כי עצם הדבר שנברא מאין לא ישתנה לעולם, וע"כ בצאתם מרחם האפס אל היש במאמר הראשון יצאו חסרים, ונשלם חסרונם בששת ימי המעשה שהיה יצירה יש מיש לא בריאה יש מאין, ובזה נשאר בהם תמיד ההשפעה לשוב אל התהו ובהו ואל החסרון וההעדר שנשאר כלוך בהם בצאתם מן האין, וז"ש כב"ר (פ"ב) והארץ היתה תהו אמר ר' ברכיה עד דהוא פגה אפיקת כוביא, הוא שהנביא עתיד להתנבאות עליה בסוף ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו ר"ל אחר ברצה ה' שיהי' אפשרית לצרך להשיב אל החורבן והתהו בעת שירצה להענים, לכן לא נבראה שלמה במאמר הראשון רק היתה תהו ובהו, כי לולא היתה תהו ובהו בעת יצאה מן האין לא הי' אפשר שתהיה עוד תהו ובהו כי העצם לא ישתנה לעולם, והטעם שנבראו התחתונים בענין זה מפני שהם נבראו להיות בחיריים והשכים במעשיהם ויכולים לבחר הטוב והרע, החיים והמות, המציאות וההעדר, ובהכרח שיברא חומר הארץ באופן שיקבל השינוי בין ע"י מעשה בני אדם כדי שתהי' להם בחירה, בין ע"י הטבע כדי שיהי' שכר ועונש לפי מעשיהם, משא"כ העליונים שאין להם בחירה א"צ שיצויר בהם שינוי והפסד לא ע"י מעשה ולא ע"י עונש ושכר, וכמ"ש במדרש והארץ היתה תהו אמרה העליונים והתחתונים נבראו בבת אחת העליונים נזונים מזיו השכינה והתחתונים אם אינם יגעים אינם אוכלים (כהוא מה בהתחתונים י"ל מעשה ועבודה ויגיעה) ועוד שם באמרה העליונים חיים והתחתונים מתים (בהוא השינוי וההפסד הכרוך בה מצד הטבע ע"ד עונש), ולפ"ז כל מה שנברא בארץ במאמר הראשון בהם הד' יסודות שאלו מעורבים בערבוביא כמו שית' לא ישתנה לעולם, כי הוא מאמר העצם והעצם לא ישתנה, וכל מה שנוצר ונעשה בתשעה מאמרות של ששת ימי המעשה יצויר בם השנוי וההפסד, בין ע"י מעשה בני אדם בין ע"י הטבע, וז"ש חז"ל בעשרה מאמרות נברא העולם, והלא במאמר אחד יכול להבראות אלא להפרע מן הרשעים שמאבדים את העולם שנברא בעשרה מאמרות וליתן שכר טוב לצדיקים שמקיימים את העולם שנברא בעשרה מאמרות, ומובן בהנ"ל שאם היה הכל נברא במאמר הראשון לא הי' אפשר לא היבוד ע"י הרשעים ולא קיום ע"י הצדיקים, וכן לא עונש לרשעים ולא שכר לצדיקים, כי אז לא היה בהשברות שום שינוי לא לקלקול ולא לקיום, לא ע"י מעשה בני אדם ולא ע"י הטבע לא לטוב ולרע ולא לשכר ולעונש, כי העצם לא ישתנה לעולם, אבל ע"י שנבראו חסרים ונשלמו בתשעה מאמרות נהיו יש מיש שכל שהשלמה הי' ע"י כח ההעדר שנמצא בהיולי לפשוט צורה וללבוש צורה חדשה. וכן פשט האויר המעורב עם

המים

עַל אַפֵּי מַיָּא: ג וַאֲמַר יְיָ יְהֵי נְהוֹרָא וַהֲוָה נְהוֹרָא:

והוא

השאלות

(ג-ה) מה היה האור שנברא ביום הראשון אם הם המאורות

התורה והמצוה

המים גורתו ונעשה הרקיע והדומם פשט צורה ונעשה צומח וכן כולם, ניתן בכח טבעם לשנות ענינם בין ע"י מעשה בני אדם בין ע"י הטבע, ויגדיל הבהירה והשכר והעונש:

ועפ"ז נבוא אל הבאור, ספר שהארץ בצאתה מן האין אל היש יצאה חסרה, והיתה תהו ובהו, אולם מה הם התהו והבהו פי' הרמב"ן ורוב הקדמונים שתהו הוא החומר ההיולי ובהו הוא הצורה שבהיות החומר ההיולי קשה הציור נקרא תהו שתוהים עליו ואינם יודעים מהותו, והצורה נקראת בו הוא, שע"י נודע מהותו, וכ"כ בס' הבהיר תוהו דבר המתהא בני אדם, בהו דבר שיש בו ממש בו הוא, וכבר הביא הרמב"ן והרי"א סיוע לזה ממ"ש עוד בס' הנ"ל עשה תהו ושם מקומו ברע, עשה בהו ושם מקומו בשלום דכתיב עושה שלום ובורא רע, כיצד רע מתהו ושלום מבהו, ולא ידעתי איך יפרשו מ"ש ונטה עליה קו תהו ואבני בהו, ודברי ס' הבהיר הי' יותר טוב לפרש שמפרש תהו על כח הנעדר הכרוך בחומר ובהו על הצורה שלובשת לפי שעה שצורה זאת ג"כ מגלותה הלום אחר שתמנו מנגדה, וכן משמע בס' יצירה, ועשה מתהו ממש ויעשה מאינו ישנו שהוא מבואר על הנעדר וההויה, או ס ע"ד הפשט הפשוט העקר כדעת אונקלוס, שפי' צדיא וריקניא. והההבדל בין תהו ובהו, כי כל גשם יובקף בו שני ענינים, א' תארו החיצוני מחודד משולש או מרובע, ב' בנין גופו בפנימיותו, רך או קשה זיגלי או מוצק וכדומה, ואם אין בו ממש בחיצוניותו נקרא תהו שתהו הוא ריש של אין ואפס, מאפס ותהו נחשבו לו, המוקן רוצים לאין שוקפי הארץ כתהו עשה, ואם בנין גופו בפנימיותו צלמות ולא סדרים נקרא בהו, ועפ"ז אמר ונטה עליה קו תהו ואבני בהו, כי הבנאי נוטה הקו להגביל חיצונית הבנין, והאבנים הם מיסדים פנימית הבנין, לעומת זה אמר שהקו יהיה תהו והאבנים יהיו בהו, ור"ל שבלבשה היסודות במהם נבנית הארץ בהם עפר מים רוח, היו מעורבים זה בזה ולא נפרדו עדיין זה מזה, בענין שיסוד המים שהוא היסוד האמצעי בין יסוד העפר שתחתיו ובין יסוד הרוח שעליו היה מעורב בתחתיתו עם יסוד העפר שתחתיו, ובעליונותיו היה מעורב עם יסוד הרוח שעליו, וא"כ היתה הארץ (שכולל כל הג' יסודות) חסרה בין בחיצוניותה שהי' תערובת מים ורוח וזה נקרא תהו, בין בפנימיותה הי' תערובת עפר ומים וזה נקרא בהו, וכן אמרו בחגיגה תהו זה קו ירוק שמקיף את העולם שממנו יוצא חשך (הוא הקיף סביבות הכדור שהי' אד מימי אוירי כעבים וענים במוצא הככת מים עבי שחקים) בהו אלו האבנים מפולמות במהם יוצאים מים (מפולמות כמו דגים מפולמים האבנים מפולמות שפי' הערוך לחות שהאבנים של יסוד העפר היו לחות ומעורבות ביסוד המים), ומפרש תחלה מה הי' הבהו, שפי' השך על פני תהום תהום הוא המצולה הסמוכה לעפר שבקרקע הים, ור"ל שהמים בתחתיתם שהיו קרובים לתהום שהוא יסוד העפר היו מעורבים עם העפר עד שהיה חשך, ר"ל שגם אחרי יתהוה האור לא יוכלו ניצוצי האור לעבור בם כמו בעוכרים דקך יסוד האויר והמים, כי המים המעורבים בעפר הם עכורים ומונעים ניצוצי האור מעבור בתוכם וכן אמר בזהר שחשך פה הוא יסוד העפר, ונגד תהו מפרש ורוח אלהים מרחפת על פני המים, שיסוד המים למעלה הי' מעורב ביסוד הרוח עד שהי' כקיטור וכענן שהוא תערובת אויר ומים, ויסוד הרוח הי' מרחף על פני המים, וכמ"ש במדרש מרחפת כיונה על הקן נוגעת ואינה נוגעת, שהיו המים אדיים והאויר בוקן בם שהאויר דרכו להתפשט, והמים האדיים נוגעים ואינם נוגעים, (ומה שהקשה על הרמב"ם שכתב במורה ח"ה פ"י שרוח אלהים היינו יסוד האויר, שרוח שבתנ"ך בא תמיד על רוח הנושב ולא בא בשום מקום על יסוד האויר והאריך להפליא על הרמב"ם בזה אינה קושיא כלל, כי נמצא בכ"מ שקורא יסוד האויר בשם רוח כמו במשלי למ"ד, שהשב הד"י מי עלה שמים מי אסף רוח מי צרר מים מי הקים כל אפסי ארץ, קרא להאויר בשם רוח, וכן (איוב כ"ח כ"ה) לעשות לרוח משקל, ובשעיה (מ"ם י"ב) מי תכן את רוח ה' שפי' יסוד הרוח, שבשם השב ג"כ הד"י כמ"ש בפי' שם, וכן בראש קהלת השב הד"י, ואמר סובב הולך הרוח על יסוד האויר, ועקר שם רוח הונח על יסוד האויר ונקרא כי בשת בנה ונעת במושב ובפרט שבב"ר (פ"ב) מרחפת וכו' ר' הני בשם רבי פדת ברית כרותה למים שאפי' בשעת שרב רוחו מייפא, פי' הרוח נושבת על פני המים, וא"כ רוח מרחפת פי' רוח נושבת) ולא נזכר כה יסוד האש. מזה מבואר כמו שהסכימו כל החוקרים האחרונים שאין ממש במה שהאמינו מקצת הראשונים שעל יסוד הרוח יש יסוד אש, ויסוד האש הגלוי נמצא בניצוצי האור המתפשטים מן השמש שיש בם שני יסודות האור והחום, והנה לא הי' נמצא לא האור ולא החום הנקשר עמו (הגם שכבר נגלה יסוד האש שהוא גנוז גם ביסוד האויר כנודע מן העלעקטרי, וגם ביסוד המים שמורכב משני יסודות אויריס, ויסוד המימי כשנפרד לבדנה הוא אש בוער ומתלקח, וכן טמון ביסוד העפר בצורי החלמיש והברזל) אבל יסוד האש המפוזר בהוי הבריאה עם האור לא נברא עדיין ולתקן כל אלה החסרונות בא מאמר יהי אור לתקן יסוד האש והאור התיפך, מאמר יהי רקיע לתקן יסוד הרוח וערובו עם המים, ומאמר יקוו המים לתקן יסוד המים המעורב עם העפר:

(ג) ויאמר אלהים יהי אור. כבר בארנו בברגע הראשונה שברא ה' את השמים נבראו כל רבבות הכדורים

וַיְהִי־אוֹר׃ ד וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת־הָאוֹר כִּי־טוֹב וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין

בעל הטורים

(ד) את האור. בגימטריא בתורה ועולה מנין תרי"ג: את האור כי טוב. ס"ת בריה. וירא אלהים את האור כי טוב ויבדל. מכאן

שפתי חכמים

או קשה מפני מה נקרא כסא הכבוד רוח אלהים: ק ופי' ורוח אלהים שהוא כסא הכבוד מרחפת במאמרו ורוח פיו של הקב"ה: ר דלפי פשוטו של מקרא משמע דבתחלה היו מעורבין יחד דלכך הבדילם שייך בדבר המעורב יחד וזה א"א כיון שיש אור אין חושך דאור

רש"י

על פני המים ברוח פיו של הקב"ה ק ובמאמרו כיונה המרחפת על הקן אקובטי"ר בלע"ז (בריטען): (ד) וירא אלהים את האור כי טוב ויבדל. אף בזה אנו צריכים לדברי אגדה ר ראהו שאינו כדאי להשתמש בו רשעים והבדילו

השאלות

המאורות הלא נבראו ברביעי. ולמה קראם פה אור ושם מאורות, ולמה אמר יהי אור ולא אמר ויהי כן כמו בכ"מ, ולמה אמר וירא אלהים את האור כי טוב ולא אמר סתם וירא אלהים כי טוב כמו בכל מ"ב. ומה היה ההבדלה בין האור ובין החשך, הלא האור מובדל מן החשך מצד טבעו שזה הויה וזה העדר, ומה הי' הקריאה לאור יום הלא האור נמצא במרחבי העולם ביום ובלילה, ולמה אמר ויהי ערב ויהי בקר, והלא ביום הראשון היה הבקר תחלה, ולמה אמר יום אחד ולא יום ראשון:

התורה והמצוה

הכדורים הגדולים המלאים במרחבי עולם העשיה ברבוי מופלג ובמרחק מבהיל כל חכמי לב, ונתלו כ"א במקומו הקבוע לו בחכמת יוצר עולמים, ויסיבו היקף במערכתם על מעגליהם, והנה כל הכדורים הגדולים הנקראים כוכבים השייכים לגבול הכדור הגדול מכולם הנקרא בשם שמש (כי אין לנו עסק עתה בהמון רבבות שמשות שנגלו לעין החוכמים בימים האחרונים שרחוקים מעולם שלנו והמה ממלכות בפ"ע אין להם עסק עם ממלכת השמים המוטלת על ארגון עולם כדורים אפלים וחשוכים ככדור הא"ץ שלנו, רק השמש לבדו הוא מלא אורה ומפיק זהרו על כל הכוכבים, ומבואר מעדות התורה שבעת נברא הכדור הגדול הזה השמש, היה גם הוא חושך ולא אור, מזה מבואר שעצמות חמרו אינו אור רק דבר אחר נעלם מאתנו, והאור לא ניתן בו עד יום רביעי, ואחר שנבראו השמים והארץ והיה חשך בכל רחבי הבריאה, ברא ה' חומר האור בלתי נתלה בדבר מאיר או בכדור השמש, רק ניצוצי אור התפשטו בכל מרחבי הבריאה בלתי מושפע מגשם מאיר, בזה הבדיל בין אור ובין מאור, שמאור הוא הגשם שבו ישכון האור והוא הנותן אליו, ואור יציין ניצוצי האורה בעצמם, והנה באיכות האור המגיע לנו מהשמש נחלקו בו החוקרים ויש ביניהם שני שטות, א) שטת הנזילה, אלה אומרים שניצוצי האור נוזלים מן השמש וממלאים כל מרחבי ממלכתה, ב) שטת ההרעדה, אלה אומרים שניצוצי האור המה מפוזרים בכח בכל מרחבי עולם העשיה, רק שהינם מתעוררים להתגלות עד שיעוררם גשם אחד שיש לו הסגולה להרעידם ולעוררם, וסגולה זו יש לכדור השמש, שהוא בפ"ע אין בו שום אור רק שיש בו הכח להרעיד כל ניצוצי האור המפוזרים בעולם ולהוציאם מן ההעלם אל הגלוי, ועתה להמחזיקים בשטת הנזילה נאמר שאז התחדש נזילת ניצוצי אור בכל מרחבי הבריאה בלא כדור השמש שעדן לא הושם בו חומר האור עד יום רביעי ולא נזל אור מאליו, ולהמחזיקים בשטת ההרעדה נאמר שאז לא היה עוד להשמש כח זה להרעיד ניצוצי אור רק ה' אמר ויהי האור מפוזר בכל הבריאה ולא היה בכח ובהעלם עד ישפך מעורר ומרעיד כי היה מלא רעדה והתעורר מעצמו עפ"י פקודת יוצרו, ובב"ר (פ"ג) ר"ש בן יהוצדק שאל לרשב"נ מהיכן נבראת האורה, א"ל מלמד שנתעטף בה הקב"ה כשלמה והבהיק זיו הדרו מסוף העולם ועד סופו, אמרה לו בלחישה א"ל מקרא מלא הוא עוטה אור כשלמה ואת אמרת לי בלחישה א"ל כשם ששמעתיה בלחישה כך אמרתיה לך בלחישה! הנה השאלה מהיכן נבראת האורה נכונה מאד, שכבר בארנו שבריאה יש מאין לא היה רק במאמר של בראשית, אבל ביתר המאמרות היה בריאה יש מיש, שלא יתכן מלת ויאמר רק אל אחר כמ"ש מנמוקי הרד"ק, וכל בריאה יש מיש אמר ה' אל החומר הנמצא שיפשט צורתו הקודמת וילבש צורה אחרת, כמו מ"ש לארץ תדשא דשא היינו שתפשט צורת הדומם ותלבש צורת הצומח, אבל האור שלא נתהוה מאיזה גשם ובע"כ נתהוה יש מאין, וזה א"א, ואל מי אמר ה' יהי אור ושאל האין לא יצדק האמירה:

ובאה התשובה מלמד שנתעטף הקב"ה כשלמה, ותבין עפ"י המבואר כי האור המוחלט והעצם הנשגב יתי' נקרא בכתבי הקודש בשם אור, באורך נראה אור, ה' אורי, והיה אור ישראל לאש וכדומה ונקרא בדברי המקובלים אור קדמון אור נא אור מנהגא, וגבוה מעל גבוה יאמרו אור אין סוף, וכבר הביא הרי"ם בס' פקודי דברי אפלטון בס' העצמיים העליונים בכתב העלה הראשונה נלאו כל הלשונות מלספרה בעבור אחדותה שהוא למעלה מכל אחדות, אולם יסופרו כל העלות אשר הורן מאור העלה הראשונה, שהיא תאיר על לה והיא בעצמה לא תאיר מאור אחר לפי שהוא האור הגמור והמוחלט אשר אין למעלה ממנו אור, ובספר האורות האלהיות כתב כאשר ידעת שהאורות יש להם סדר והדרגה, דע כי הם לא השתלשלו לבלי תכלית אבל יעלו אל מבוע ראשון הוא אור לנוגהו לא יבואהו אור מזולתו, רק הוא מקור האור המאיר מעצמותו

ד וַחֲזָא יְיָ יָת נְהוֹרָא אֲרֵי טָב וְאַפְרֵשׁ יְיָ בֵּין נְהוֹרָא וּבֵין חֲשׁוֹכָא:

וקרא

התורה והמצוה

עצמותו ומאיר לזולתו, וכן שם האור יותר אמתי וממנו יורד האור לזולתו, והתבאר בחכמת האמת כי אורות השכליים השתלשלו ע"י לבושים ומסכים רבים מהיכל העליון ומהאור הקדמון והאור ההוא התפשט ע"י מסכים רבים והספקלריות שונות לבושים והלימות עד שהתגשם האור ההוא בגילוי השמש והכוכבים שהוא המדרגה השפלה בכל האורות כי אור השכל שלם ממנה ואור המלאכים יותר שלם מזה וכן יעלה מעלה על מעלה לפי קורבת מקבל האור אל מקורו ולפי התמעט הלבושים והמסכים (ועמ"ש בפי' תהלים על פסוק בחושך נראה אור) לפ"ז האור הנברא ביום הראשון היה השפעת אורו הגדול אשר השאיל מכבודו והלבישו בלבוש עב וענן למען יתמעט ויצטמצם ויתעבה עד יקבל גשם אור, ועד שיהי' ראוי אחר התלבשות שיתלבש ויתמעט שנית להיות אור גשמי כאור השמש והירח והכוכבים, והיה בין אור הזה ובין אור השמש שלשה הבדלים. א) שהוא היה ראשית ההשתלשלות מן אור השכליי. ועד שלא היה בינו ובין אור השכליים רק מסך אחד, ועי"ז אמר נתעטף כשלמה, שהשלמה דבוק לגוף הלובש ואינו רחוק ממנו, שהגם שפסק בעד האור והעלימו אבל כפי ההבדל שיש בין אור הזורח דרך החלון ובין אור הזורח דרך נקבי השלמה בכ"ז היה אור יקרות מפני בקורבה אל השכליים והיה מצד א' אור מוחש ומצד אחד אור שכלי, כמ"ש חז"ל שהי' צופה בו מסוף העולם ועד סופו, שזה מצד השייך אל שרשו בעולם השכליים, משא"כ אחר שהושם בנרתק כדור השמש נתרחק משרשו השכלי ונעשה אור מוגשם ושפל בערכו. ב) שאור הנברא ביום א' לא היה לו מקום מיוחד כי מלא כל חלל העולם, אבל אור השמש ניתן לו מקום מיוחד בכדור השמש. ג) שהאור הנברא הקיף בפעם אחד כל כדור הארץ סביב סביב ולא היה כמו השמש אשר בו יומם ולילה לא ישבתו, ר"ל שתמיד ימצא על חצי כדור הארץ יום ועל חציו השני לילה, אבל אז בעת שהיה יום היה יום בכל סביבות הכדור כי האור הקיף את כל הכדור סביב, ועי"ז אמר שהביט זיו הדרו מסוף העולם ועד סופו, ועי"ז אמר עוטה אור כשלמה, מ"ש עוטה היינו שעטה סביב סביב הכדור, ומ"ש אור ולא מאור מפני שלא נאחז בנרתק ובכדור כמו שהי' אח"כ שנקרא מאור, ומ"ש כשלמה היינו שהיה השתלשלות ראשון מן אור השכליים (ומ"ש במדרש שאמרה לו בלחישה כי התלבשות הזה שלבש אור כשלמה למודו העקרי עומד במקום גבוה מאד, שתחלה היה העטוף הזה בעולמות העליונים המכוסים והנעלמים, וכן ירד האור ממדרגה למדרגה עד העטוף האחרון באור עולם העשיה, ונאמרו הדברים בלחש מצד ענינם הנעלם בעולמות הנעלמים, והוא ר"ל מקרא מלא הוא כי העטוף האחרון שהי' להוציא האור בעולם התחתון אינו מדברים שצריך להעלימם כי מפורש הוא בכתוב) וז"ש ויאמר אלהים יהי אור, בזה שישתלשל האור העליון ויתעטף במסך עד שיתגשם להיות אור מוחש, ולפ"ז לא הי' בריאה יש מאין רק יש מיש אור מוחש מן אור שכלי, שנקרא ג"כ אור ויתיחס עמו:

ויהי אור אמר במדרש אור שכבר היה, והוא מובן במ"ש שהאור הזה לא נברא יש מאין, רק הוא אור הקדמון שממנו נאצל האור הזה רק שנתלבש ונתעטף עד שיהי' אור מוחש נתפס במקום כפי הראוי לעולם הגשמי, ועי"ז לא אמר ויהי כן כמ"ש בכל מעשה בראשית כי לא התהוה דבר חדש רק שהיה במקום הזה האור בעצמו שכבר היה, ודעת חז"ל שלכן לא אמר ויהי כן, מפני שאור הזה לא נתקיים רק עד יום רביעי ואח"כ נגנז, כי היה קרוב לשרשו שבא מאור השכליים והיי מצד אחד אור מוחש ומצד אחד אור שכלי שבו ישמש לעת"ל כמ"ש קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה' עליך זרח, וע"כ אמרו שראה הקב"ה שיהיו רשעים בעולם וגנזו לצדיקים לעת"ל, שאור זה השכלי והרוחני לא יסבלוהו בעלי חומר השקועים בהבלי העוה"ז ותאותיו, כמו שלא יסבול העטלף את אור השמש, ואמר במשל אין גיהנם לעת"ל אלא שהקב"ה מוציא חמה מנרתקה צדיקים מתרפאים בה ורשעים נדונים בה, שנאמר וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה וכו', ור"ל כמו שבאור המוחש הגשמי נמצא בו ההארה והשרפה, ומבואר שהגם שההארה הוא כולו טוב ומועיל בכל ההויות נמצא עמו כפי המקבלים גם השרפה שהוא הרע וההפסד, כן יחשו החוזים לאור הנעלם שני פעולות אלה שהוא אור ומאיר משפיע הטוב והחסד ויגיע מתנו כפי המשפט גם השרפה והכליון לרשעים, כמ"ש והיה אור ישראל לאש כמ"ש בפירושי שם, ובזה ימלין שאור אלהי הרוחני שהאיר בראשית ימי הבריאה ונגנז אח"כ בנרתק שהוא השמש שהיה לו נרתק ומסך להעלימו עד שנעשה אור גשמי, אז יתפשט מן הנרתק ויתגלה כמו שהיה קודם התלבש בשמש, ואז הצדיקים שנבר בם הרוחנית יתעדנו בו באור השכלי שיאיר לנפשות המשכילים שכל טוב והרשעים ידונו בו בכח השרפה שבו שיהיו אפר ומאכולת אש, וז"ש במדרש שוח"ט אמר הקב"ה אני אמרתי יהי כן והרשעים אומרים לא כן חייכם על כן לא יקומו רשעים במשפט, ר"ל שהקב"ה רצה שאור הגנוז יתקיים וישמש תמיד ואז לא היה כותב ויהי אור רק ויהי כן שמורה על הקיום, וז"ש אני אמרתי יהי כן, אבל ע"י שראה מעשי הרשעים הוכרח לגנוז האור ולא כתב ויהי כן, וז"ש והרשעים אומרים לא כן ועי"ז יהיו נדונים באור הזה לעתיד לבא, כמ"ש שהרשעים נדונים בה, שאם היה האור מתמיד במציאות היו יכולים לסבלו, וז"ש על כן לא יקומו רשעים במשפט:

(ד) וירא אלהים את האור כי טוב: בכ"מ אמר סתם וירא אלהים כי טוב, ור"ל אף שהיה הויה מחודשת מיש ליש הלא יצויר בתחיה הויה חדשה רק על ידי הוכנן הצורה הראשונה, ע"ד הקב"ה

סיב

בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ: ה וַיִּקְרָא אֱלֹהִים ׀ לָאוֹר יוֹם וְלַחֹשֶׁךְ
קָרָא לָיְלָה וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם אֶחָד: פ ו וַיֹּאמֶר
אֱלֹהִים יְהִי רָקִיעַ בְּתוֹךְ הַמָּיִם וִיהִי מַבְדִּיל בֵּין מַיִם
למים

בעל הטורים

שאין מברכין על הנר עד שיאותו לאורו. כמנין ויבדל מבדילין בנר במוצאי שבתות:

רש"י

והבדילו לצדיקים ש לעתיד לבא. ולפי פשוטו כך פרשהו ראהו כי טוב ואין נאה לו ולחשך שיהיו משתמשים בערבוביא ת וקבע לזה תחומו ביום ולזה תחומו בלילה: (ה) יום אחד. לפי סדר לשון הפרשה היה לו לכתוב יום ראשון א כמ"ש בשאר הימים שני שלישי רביעי. למה כתב אחד לפי שהיה הקב"ה יחיד בעולמו שלא נבראו המלאכים עד יום שני כך מפורש בב"ר: (ו) יהי רקיע. ב יתחזק הרקיע שאע"פ שנבראו שמים ביום א' עדיין לחים היו וקרשו בשני מגערת הקב"ה באמרו יהי רקיע. וז"ש (איוב כו) עמודי שמים ג ירופפו כל יום ראשון ובשני ד יתמהו מגערתו כאדם המשתומם ועומד מגערת המאיים עליו: בתוך המים. באמצע המים ה שיש הפרש בין מים העליונים

שפתי חכמים

דאור והחשך אינם אלא קנין והעדר וא"א חיבורם יחד בעת מן העתים (נה"י) דקשה דאיך אפשר לפרש שקבע לזה תחומו ביום וגו' והלא לא נעשה ההבדלה עד יום ד' דכתיב ביה להבדיל בין היום ובין הלילה לכך צריכין אנו לדברי אגדה: ש לצדיק שהוא טוב לכך ויבדל ר"ל כדי שיהיה הפרש בין הצדיק שהוא אור ובין הרשע שהוא חושך: ת ר"ל במדינה זו יש אור ובמדינה זו יש חושך או ר"ל לפי שעות כגון שעה אחת יום וג' שעות לילה ואח"כ להיפך היינו ערבוביא אבל אין לפרש בפעם אחת ממש זה א"א כדפרישית לעיל וא"כ יהיה פי' ויבדל הבדיל זמנם לזה תחומו ביום ולזה תחומו בלילה: א והא דכתיב לקמן גבי ד' נהרות שם האחד פישון אע"פ דכתיב בתר הכי שני שלישי כו' י"ל דאי כתב ראשון היה עולה על הדעת דמה שנאמר משם יפרד והיה לד' ראשים לא שנתפרדו במקום אחד לד' ראשים אלא הפירוד הוא בזה אחר זה בד' מקומות מחולקות ד"מ מתחלה נפרד נהר אחד ואח"כ בכמה פרסאות נהר שני וכן שלישי וכן רביעי ע"ד זה והלכך נאמר אחד ולא ראשון להוציא מן הטעות ולומר שכלם במקום אחד מתפרדים ולא זה אחר זה ויהיה שני שלישי במעלה ולא במקום: ב דקשה הלא כבר ברא שמים ואע"ג דרש"י פי' לעיל לפי פשוטו בראשית ברוא דמשמע דעדיין לא נברא שמים לאו למימרא דלא ברא ביום ראשון אלא ה"ק בתחלת בריאת וכו' ובאמת בריאת שמים וארץ היה ביום ראשון: ג פירוש שהיו רפויין: ד פירוש שהיו מתנועעין ונתחזקו: ה לאו למימרא דבתוכו הוא מדכתיב בתוך המים שהוא לי' אמצע

התורה והמצוה

היה בונה עולמות ומחריבן, וההעדר הוא רע, בכ"ז אחר שהיה ההעדר לצורך ההויה וע"כ השתלשלות הבריאה למעלה יותר גדולה אמר בראה אלהים כי טוב, למשל בעת שאמר תוצא הארץ דשא שאז יעדר צורת הדומם ויעשה ממנו צומח ראה ה' שאין זה רע והעדר רק טוב והויה שלמה ומעולה יותר, אבל באור שלא היה העלאת מדרגה כי האור הקודם היה מעולה יותר ממה שהיה בירדתו למטה, שנתכסה ונתעבה וירד ממעלתו הקודמת לא יכול לאמר סתם בראה כי טוב כי המציאות הראשון לא הוטב בזה, לכן אמר בראה את האור לפי מה שהוא עתה כי טוב לצורך העולם השפל שא"א להתקיים פה באופן אחר: ויבדל אלהים בין האור ובין החשך מודיע בזה שני ענינים א] שלא היה אז כמו שהוא עתה שהאור והחשך מצרנים ושכנים זל"ז ורודפים זה את זה בכל סביבות הכדור שבכל רגע יגלגל אור מפני חשך במקומות השקיעה והחשך מפני אור במקומות הזריחה עד שיום ולילה לא ישבותו, ר"ל שתמיד יהיה בחצי הכדור יום ובחצי כדור שכנגדו לילה זה רק עתה שהאור זורח מכדור השמש, שכדור הארץ יעשה צל לעומתו ויחשיך אל עבר האחוריו אבל אז שהיה האור בלא נרתק, היה נמצא בכל סביבות הכדור י"ב שעות והיה אור, ואחר י"ב שעות נסתלק בכל סביבות הכדור והיה חשך, וא"כ היה הבדל זמני בין האור ובין החשך, שבי"ב שעות היום לא נמצא חשך במציאות בשום מקום, ובי"ב שעות הלילה לא נמצא אור, זאת שנית, כי אחר שנתלו המאורות ביום ד' לא יתהוה יום ולילה פתאום רק קודם ביאת הלילה יהיה ערב ולפני היום יהיה בקר, שהוא האור המתנוצץ מן השמש דרך האדים העולים מן הארץ לפני הזריחה ואחר השקיעה, אבל ביום הראשון שהאיר האור י"ב שעות כל סביבות הכדור ונסתלק י"ב שעות והיה האפשר שיאיר ויחשיך פתאום בלא הדרגה, אבל התורה אמרה ויהי ערב ויהי בקר יום אחד, מבואר שתוך מה שהיה לילה ויום היה גם ערב ובקר, שהוא אור הנשפים הנמצא בעת הזריחה והשקיעה, ושקיעת האור וכן זריחתו היה בהדרגה שלא נסתלק בפעם א' רק לאט לאט וכן לא זרח בפעם א' ובזה היה הבדל בין אור והחשך כי הערב והבקר שהם הנשפים הבדילו ביניהם שלא פגשו האור והחשך זא"ז יחד, כי רצה שהאור הזה ינהג תיכף המנהג שינהג האור לעתיד אחרי שיהיו מאורות ברקיע השמים:

(ה) ויקרא אלהים לאור יום. אחר שהאור ההוא היה הכנה שיתהוו ממנו המאורות ביום ד', היה ראוי שידמה ענינו בכל פרטיו כמו שינהג אחרי תלית המאורות, ולאט שהיה בו שינוי גשיל מן השלוטים

ה וּקְרָא יְיָ לִנְהוֹרָא יְמָמָא וְלַחֲשׁוֹכָא קְרָא לֵילְיָא וַהֲוָה רְמַשׁ וַהֲוָה צְפַר יוֹמָא
חַד׃ ו וַאֲמַר יְיָ יְהֵי רְקִיעָא בִּמְצִיעוּת מַיָּא וִיהֵי מַפְרִישׁ בֵּין מַיָּא לְמַיָּא׃

ועבד

השאלות

(ו-ח) מהו הרקיע שנברא ביום השני והלא השמים נבראו ביום הראשון והמאורות ברביעי ואיזה רקיע נעשה בשני, והרי"א הביא בזה חמש שטות והוא תוסף השטה הששית וכולם לא ישביעו נפש שוקקה.

התורה והמצוה

תהלוכות המאורות, באחרי תלית המאורות יהיה תמיד יום ולילה, ר"ל שיהיה יום בחצי הכדור ובחציו שכנגדו יהיה לילה, והיה ראוי שיהי' כן גם ביום הראשון שהאור הנברא ימצא רק בחצי הכדור ויסובב את הכדור סביב סביב בכ"ד שעות כדרך שעושה השמש הנגלגל ממנו, ומדוע היה השינוי הזה שהיה י"ב שעות האור והיום בכל סביבות הכדור וי"ב שעות היו סביבות הכדור חשך ולילה, באר הכתוב שהיה זה מפני שתכלית שמוש האור והחשך היה כדי שיתהוה מזה היום והלילה וסדר הזמנים, ובהשקף על הסבוב כמו שהוא עתה לא יצדק יום ולילה כלל, כי בעת שאנו אומרים שהוא יום הוא רק למראה עינינו כי בעת הזאת יאמרו השוכנים תחת כפות רגלינו שהוא לילה, ואצל ה' המביט משמים לארץ לא נמצא בארץ יום ולילה כי יראה תמיד שבצד א' הוא יום ובצד השני הוא לילה, לכן בעת שקבע האור והחשך בראשונה גבל י"ב שעות מיוחדים שישמש רק היום, וי"ב שעות שישמש רק הלילה, ובזה נשאר חק קבוע ליום ולילה, וז"ש שעי"כ קרא אלהים לאור יום שעקר תכלית האור ושמו העצמי שהוא עצמותו הוא היום, ועקר תכלית החשך הוא הלילה, וז"ש במדרש (פ"ג) ויבדל אלהים ר"י ור"ל אמרו הבדלה ממש משל לשני אסטרולוגין שהיו מדיינים זה עם זה זה אמר ביום אני שולט וזה אמר ביום אני שולט קרא המלך לאחד ואמר יום יהי' תחומך ולהשני אמר לילה יהי' תחומך, ז"ש הכתוב המימיך צוית בקר ידעת שחר מקומו, ור"ל שאחר שעתה שני האסטרולוגין האלה שהם האור והחשך מדיינים זה עם זה ורודפים זא"ז, וכ"א נמצא לו שליטה ביום ובלילה בכל סביבות הכדור, לכן בעת הבריאה בג' ימים הראשונים גבל לכ"א זמן מיוחד שהאור ישלט י"ב שעות ויהי' בכ"מ יום וי"ב שעות ישלט החשך ויהי' בכ"מ לילה, וז"ש ה' לאיוב המימיך צוית בקר כי בימיך אין בקר ואין שחר במציאות· כי הבקר והשחר יעתק בכל רגע את מקומו בחלק מן הכדור ולא תדע מקום השחר היה שם, ורק אני הודעתי מקומו בעת הבריאה שאז היה לו מקום מיוחד: ויהי ערב ויהי בקר הרי"א כתב שלכן היה ערב תחלה כי מעת שברא את השמים והארץ עד שאמר יהי אור נמשך י"ב שעות והיה חשך ולילה, ואחר י"ב שעות אמר יהי אור ויהי' בקר, ואינו נכון דהא אמר ויהי ערב והחשך ששמש קודם בריאת האור לא יקרא ערב רק לילה, כי ערב מציין זמן השקיעה כנ"ל, ולכן טוב יותר מ"ש בכוזרי, שכשאמר ה' יהי אור נהיה אור ושקע תיכף ובשקיעה זו קרא ערב, ואחר י"ב שעות זרח והי' בקר, וזה עשה כדי שיהי' ערב ובקר שהוא יום שלם, ובזה מבואר מה שאמר יום אחד לא יום ראשון שהוא מטעם למה ששקע האור תכף כדי שיהי' יום אחד, שיום בלא לילה לפניו אינו יום אחד רק חצי יום, ולי יש יש בזה עוד טעם אחר, שכבר בארנו שהי' הבריאה בששת ימי המעשה יש מיש, שהוא ע"י שהחומר פשט צורה ולבש צורה אחרת, שאם היה יש מאין היה כל דבר נשאר לעולם על מתכונתו ולא הי' נמצא ההויה וההפסד, רק ע"ז שנברא יש מיש הי' כל ההויה ע"י העדר צורה הקודמת נשאר בכל הדברים טבע ההויה וההפסד, כי יש לכל דבר אפשריות לשוב אל הצורה הראשונה, וזה לא יצדק בהאור, שהאור לא נברא ע"י העדר ההפך רק היה השתלשלות מהאור הנעלם כמ"ש ויהי אור שכבר היה וא"כ איך יהיה אפשריות שיהי' ההפך שהי' ראוי שישאר האור לעולם אחר שלא נעשה ע"י העדר, לכן בעת שאמר יהי אור והופיע האור ברגע זו סלקו מיד כדי שישאר בו טבע זאת לבא ולסור (ועי' מה שכתבתי בפי' ישעי' סי' מ"ה בפסוק יוצר אור ובורא חשך) ודברים האלה יש להם שורש במקום גבוה שכן הי' גם באורות העליונים, כמ"ש האריז"ל בע"ח בשער מטי ולא מטי, וז"ש בב"ר ויהי ערב מלמד שהיה סדר זמנים קודם לכן, ר' אבהו אמר מלמד שהי' הקב"ה בונה עולמות ומחריבן ואמר דין הניין לי ודין לא הניין לי, וזה כשני הטעמים שכתבתי תחלה אמר שלכן הי' ערב תחלה כדי שימצא סדר זמנים קודם תלית המאורות שאם היה נשאר האור י"ב שעות הי' חצי יום ולא הי' יכול לחשב הזמנים יום אחד יום שני אחר שיום הראשון לא הי' שלם ור' אבהו אמר כטעם שכתבתי מפני שבכל ימי הבריאה לא היה שום הויה רק ע"י חורבן הויה הראשונה, שע"י חורבן צורה הראשונה נבנה הצורה השני' שזה המליץ במה שאמר שהי' בונה עולמות ומחריבם כאלו הראשון לא הניא לי', כי בכל בנין חדש עלתה הבריאה למדרגה יותר גדולה, והיה צריך שימצא חורבן זה גם באור, שיהי' לו אפשריות לסור שיבא החשך במקומו, וע"כ סלק אותו תיכף שזרח ושקע בעתו כדי שישאר גם בו טבע ההעדר, אמנם למה ברא ה' את האור קודם לכל הנעשה בששת הימים, כתבו המפרשים שהי' צריך לשער בו הימים והלילות, ואין זה מספיק שא"כ הי' לו לתלות המאורות תיכף, ותשובה ע"ז תמצא במאמר הבא:

(ו) ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים במהות הרקיע הזה נבוכו בו המפרשים, והרי"א הביא חמש שטות. א) שהוא גלגל העליון המקיף בכל. ב) שהוא כללות הגרמיים השמימיים. ג) שהוא שטח הקבוצי שנק' רקיע. ד) שהוא גוף כדורי חזק שנעשה בתוך יסוד המים והוא קבוע ממוצע בחלל העולם.

דעת

ואחר שאמר ויהי מבדיל בין מים למים די בשיאמר ויהי כן, ולמה הוסיף ויבדל בין המים ובין המים שהוא ללא צורך, ולמה אמר תחלה בין מים למים בלמ"ד ואח"ז אמר בין המים ובין המים, מי הם המים אשר מעל לרקיע שלא נודע לנו מהותם, למה לא יאמר ביום השני כי טוב, ומז"ש ויעש אלהים את הרקיע שבן זומא הרעיש ע"ז את העולם, ודי כשיאמר ויהי כן לבד, וכן אמר ויעש גבי מאורות וגבי חית הארץ וכל אלה צריך טעם, וכן לשון יהי לא נמצא רק ברקיע ובמאורות ובאור שנברא בראשון. מה הוא הקריאה שקרא לרקיע שמים ומה נ"מ מזה, וכן מ"ש דקרא לאור יום ויקרא ליבשה ארץ, למה אמר יקוו המים מתחת השמים, הלא ידענו שהמים היו מקיפים כל כדור הארץ והארץ הוא תחת השמים, למה הקדים בריאת האור להרקיע ואת הרקיע להקוית המים שבהכרח יש בזה סדר טבעי ולא היה במקרה:

ה) דעתו שהוא אבר מלא חן בעיניו שגלגל נגה עב וכבד נעשה ביום הראשון. וממנו נעשו ביום השני שאר גלגלים שמקיפים, וכל אלה הדעות נבנו על קורי עכבים שאמרנו הראשונים שיש גלגלים במציאות, אבל בימינו התברר היטב בכל גבהי השמים שטים באויר ספירי זך ודק מאד הנקרא איתר ואין גלגל במציאות וכמו שכבר השקיפו ע"ז חכמי ישראל. ורש"י במדרש אמר שהכוכבים שטים באויר, וא"כ א"א לבנות בנינים על קו תהו ואבני בהו. וביחוד לא פורש לשמה מה הם המים שעל פני הרקיע והוכרחו לפרש על הנמצאים העליונים כוכבים או מלאכים, ומדוע כנה אותם בשם מים שכל אלה יש להם שמות מיוחדים מלאכים אופנים כוכבים ודומיהם, ואיך ידבר כמ"ש בלשון מתפלסף לכנותם בשם מים, וכבר אמרנו שבמ"ש בראשית ברא אלהים את השמים כולל כל הנמצאים מן הירח עד העולם האצילות. וכולם נבראו יש מאין במאמר הראשון ולא הוסיף בם שום דבר בששת ימי המעשה, שכל התקונים נעשו מאז והלאה הכל היו בארץ, וא"כ מי הוא הרקיע שנברא בשני. ועוד שמצאנו בנביאים וכתובים ידברו נפלאות ממעשה אלהים ונפלאותיו בהוית העננים והמטר והשלג והרעמים והברקים וגבורות ה' והשגחתו הנראה בם, ואיך לא ימצא זכר לנפלאותיו אלה בכל מעשה בראשית שהוא המקום הראוי לזה, וע"כ האמת יורה דרכו שהעקר הוא שהרקיע הזה הוא אשר קראוהו חכמי הטבע בשם עיגול הנשימה [אטמאספערא] שבו יתילד הגשם והמטר והשלג. ושם רעם גבורותיו וברק מראותיו, וזה לא כפי' המורה ואתו נבא רב הנמשכים בשיטה זו שהרקיע הוא האויר הסמוך אל הארץ עד מקום העבים. ומים העליונים הם המים אשר בעבים. והרי"א השיג עליו השגות גדולות ואמר על דעה זו שהוא שקר וכזב, אבל לפי מה שאברר הדברים לפי שטתי הוא עסק אחר מוסכם מדברי חז"ל והדבר אמת ונכון. ואקדים לך חמש הקדמות:

א) שאל רקע בא על הרדוד והדקות שמרדדים איזה דבר לפרוש אותו או לצפותו על דבר אחר, כמו וירקעו את פחי הזהב, וירקעום צפוי למזבח, וצורף בזהב ירקענו, ואמר לרוקע הארץ על המים, שעשה הארץ הפרוש על התהום והמים שבתחלה. הגם שעביו כמה אלפים אמה [כמ"ש בסוכה דף נג] לא נחשב בערך עובי כדור הארץ רק כקליפה דקה המרוקעת על המים. וכאשר נשא עינינו אל השמים ביום הגשם נראה שהשמים התקדרו עבים ועננים והם כמחיצה דקה מבדלת בין השמים והארץ. מחיצה זו שם ה' וקבע במקום ההוא ביום השני שלשם יתקבלו העבים ויהיו כפרוכת מבדיל בין מעל ומתחת. ונקרא בצדק בשם רקיע סתם, וע"ז אמר ועוף יעופף על הארץ על פני רקיע השמים. שהעוף יעופף בין הארץ ובין הרקיע, ומבואר כי יש מחיצה בין כל עולם ועולם והוא רקיע בל אוני עולם. ויחזקאל שצפה במרכבה, ראה על ראשי החיות רקיע המבדיל בין עולם החיות ובין עולם הכסא שעליו כמש"פ בפירושי שם (א כב) ודוד אמר הללוהו ברקיע עוזו על רקיעים העליונים בשם נראה עוז ה', והמאורות שנתנו ברקיע השמים באמרו חז"ל שנתנו ברקיע השני. בהוא המחיצה שבעולם הכוכבים, ואמרו שאם היו נתונים ברקיע הראשון שהוא קרוב לארץ היו שורפים כל העולם, ובזה תראה שהעדים שהביא הרי"א מפסוקים אלה שרקיע הוא הגלגל לא יעידו מאומה לזכותו, כמו שהגם שקרא ה' לרקיע התחתון בשם שמים. ואמר לקול תתו המון מים בשמים, כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים, בכ"ז יבא שם שמים גם על עולם הגלגלים ומה שלמעלה מהם, כן גם בשם רקיע.

ב) הד' יסודות הם בעירוב תמידי זה עם זה ופועלים ומתפעלים זה מזה. ביחוד יסוד האויר והמים, האויר שותה את המים תמיד וכל דבר לח שיושם באויר ישתה את הלחות שבו וייבשהו, ובצירוף כח החום והעלעקטרי שהוא יסוד האש הנמצא באויר ובמים וביחוד כשנתעורר ע"י ניצוצי השמש יעלה אדים מימיים מכל שפת הימים והנהרות, והם כשמתמזגים עם יסוד האויר והחום [שדרכו להשפיע את האויר והמים] יעלה מהם אדים קיטוריים שע"י התפשטותם מכח האש הממוזג בם הם קלים מן האויר וצפים עליו למעלה עד יגיעו למקום הסגריר ששם הודק האויר והוא קל מהם וע"כ שם יעמדו ויהיו לעננים וחזיז קולות כפי החוקים הנפלאים שיסד ה' בהם. שעדן לא באו ולא יבאו בני אדם בסודם כמו שדבר ע"ז נפלאות אליהוא בסוף ויכוחו עם איוב [בס' לו ולז] וע"ז אמר במד' שמים אש ומים, שמים שא מים, שם מים, אש ומים הוא החום והאש והעלעקטרי הצפון באדים, וע"כ שא מים יתנשאו לעלות לרום, וע"כ שם מים, יעמדו שם ברקיע שהוא מקום הסגריר שלא יעלו משם והלאה, עד עת שיתפשט החום מהם שאז יתעבו האדים ויהיו לטפות מים הכבדים מן האויר ויפלו למטה. וכמ"ש על כפים כסה אור ויצו עליה במפגיע וכו' וכמו שפרשתי בפי' איוב, ובלדתם יתהוו מהם הנהרות והנחלים שיעשו ע"י שטף הגשמים וע"י המעינות שנעשה ג"כ ממי הגשמים הנבלעים בעומק האדמה. וכולם הולכים אל הים ומשם הם שבים ללכת ע"י האדים שעולים מן הים אל מקום הסגריר ומשם אל הנחלים כמ"ש כל הנחלים הולכים אל הים וכו'

שם

שם גם שבים ללכת, וכבר חשבו חכמי הטבע החשבונות והסכימו שהמים העולים לרום והתלוים במקום הסגריר הם רבים כמו המים אשר בימים, עד שמ"ש חז"ל נטל הקב"ה כל מימי בראשית ונתנם חציים ברקיע וחציים בים אוקינוס, וכן מ"ש קרקוסי שמים בימי אוקינוס הם אחוזים הם דברים מסכימים מחכמי הטבע ומודיהם.

ג) גם למעלה ממקום הסגריר הגם שהאויר שם דק מאד עד שלא יוכלו האדים להנשא על כנפיו ולא יוכל שום בע"ח לשאוף שם רוח חיים עד שלכן נקרא בשם שמים כי אינו ראוי עוד למשכן בני אדם ולגבולם, בכ"ז גם שם אין ריקות נמצא כי גם שם ימצא ערוב היסודות כמו שנתברר מהחזיונות שנראות שנחזה שמה כוכבי אש פורחים ומאורי אור ואבני אלגביש מעופפים, והגם שנלאה כח החקירה לדעת בברור ענין האויר הדק ההוא, הנה חז"ל שלפו ברוה"ק במקומות שאין יד הנסיון והחקירה מגעת. העידו לנו שגם שם נמצא אלקי מים דקים מאד כפי דקות האויר שם, שהאויר שלנו מורכב משני מיני אוירים פשוטים, וכן המים הם מורכבים משני מיני אוירים, שהאחד מהם יש בו כח אש גדול מתלהב מאד כנודע בכימיאה, ושם הם קרובים לפשיטותיהם, ובחפץ ה' ירדו גם משם גשמי ברכה וירדו אל העננים התחתונים להריק עליהם ברכה: ואמרו (תענית פ"א, ב"ר פי"ג) מהיכן הארץ שותה רא"א ממי אוקינוס שנאמר ואד יעלה מן הארץ, ר' יהושע אומר ממים העליונים שנאמר למטר השמים תשתה מים, ועננים מתגברים מן הארץ ועד הרקיע ומקבלים אותם כמו פי הנאד דכתיב יזוקו מטר לאדו, ומושרין אותם ככברה שנאמר חשרת מים עבי שחקים, לדעת ר' יהושע רוב הגשמים הם מן העליונים שהם רוב נגד המים העומדים בסגריר מן האדים העולים מן אוקינוס, ודעת ר' אליעזר שגשמים הטבעיים ברוב העתות הם מן האדים העולים מלמטה ממי הימים, והמטר שיבא ממים העליונים הוא רק בעת ההשגחה והברכה ואינם גשמים טבעיים. וכן מפורש לר' אליעזר בפרקיו (פ"ה) וז"ל: העבים שואבים מים מן הים שנאמר מעלה נשיאים מקצה הארץ ובכ"מ שיפקוד להם המלך שם הם מגשימים מיד הארץ מעוברת ונותנת כאשה אלמנה מעוברת מזנות, אבל כשירצה הקב"ה לברך תבואה של ארץ פותח אוצרו הטוב שבשמים וממטיר על הארץ שהם מים זכרים, מיד הארץ מעוברת ונותנת זרע של ברכה, שנאמר יפתח ה' לך את אוצרו הטוב. ובב"ר (פי"ג) א"ר לוי המים העליונים זכרים והתחתונים נקבות, והם אומרים אלו לאלו קבלו אותנו אתם בריותיו של הקב"ה ואנו שלוחיו, מבואר שמי העבים הם בריותיו של הקב"ה כי הם גשמים הטבעיים שכן בראם והקק בטבע משבת ימי בראשית, ומים העליונים הם שלוחיו ששולח אותם לפרקים בעת רצון וברכה, וכבר הזכרתי בס' התו"כ (בחקותי סי' ג') בשם רבינו בחיי שיש הבדל בין גשם ובין מטר, שהגשם הוא הטבעי היורד מן העבים, והמטר הוא ההשגחיי היורד משפעת ברכת המים העליונים, ואמר בב"ר (פ"ד) הרקיע דומה לבריכה, למעלה מן הבריכה כפה, ומחמת הבריכה כפה מזעת טפים עבות, והם יורדים לתוך מים המלוחים. במקום הסגריר ימשיל כבריכת מים. ולמעלה ממנה כפה מקורה עליה, שהוא האויר הדק הנטוי למעלה מעגול הנשימה שבו נמצא המטר ההשגחי והבריכה תעלה מים נוקבין לעורר מים זכרים של הכפה שאז תתעורר הכפה לזעת טפים עבות מי ההשגחה שיורדים לתוך מים המלוחים, ר"ל מי הבריכה שברשם מימי הים שהם מלוחים [א]:

ד) מה שבמקום הסגריר יעמדו האדים ושם יתהפכו לגשם ומים, הסכימו הטבעיים שזה בא מסבת ניצוצי השמש שיתהפכו כשמכים על כדור הארץ וישובו אחור באור חוזר ויחמו את האויר התחתון, עד מקום הסגריר ששם יתקרר האויר כי פסק כח האור החוזר ולא יחום מתוכם ויתהפכו לגשם, וכ"כ הרלב"ג שהרקיע בא מהתהפכות ניצוצי השמש. ה) וכבר בארנו כי במאמר הראשון יצאו היסודות מעורבים ויסוד המים היה מעורב עם יסוד האויר, כמ"ש ורוח אלהים מרחפת ע"פ המים, ועי"כ היו המים מתפשטים בגובה, כי היו אדיים קיטוריים מלאים אויר במתפשטים כמה מאות פעמים ממים פשוטים עד שמלאו כל רחבי החלל למעלה ומעגול הנשימה, וכמ"ש חז"ל שהיו המים עולים עד כסא הכבוד ר"ל עד תחת קערורית גלגל הירח שהשמים

נקרא

תורה אור

[א] [ובב"ר (פרשה ד') כותי אחד שאל את ר"מ א"ל אפשר המים העליונים תלוים במאמרו של מלך א"ל הן א"ל הבא לי אפרכוס (פרש"י כלי מלא נקבים ולמעלה נקב כשעור אצבע, וסותמין פי הנקב באצבע והמים נעצרים ואין מקלחים, וכשמסיר האצבע הנקבים כולם מקלחים) נתן עליה אצבעו ועמדו מים, א"ל מה אצבעי מעמיד מים אצבעו של הקב"ה עאכ"ו, ר"ל כי מה שהמים תלוים באויר בעבים וכן למעלה מהם הוא מפני שהאויר י"ל כובד ומים האדיים קלים מן האויר, וידוע שהקדמונים לא ידעו שיש להאויר כובד והיו צוחקים ע"מ שנאמר לעשות לרוח משקל, עד שבא החוקר גאלליא ומצא כלי מודד האויר וברר כי יש להאויר כובד. והנה זאת שיש להאויר כובד מתברר ע"י האפרכוס, שאם הוא פתוח למעלה, האויר שלמעלה דוחק בכבדו על המים ומורידן מן הכלי. אבל אם סותם הנקב באצבעו שאין האויר דוחק עליהם מלמעלה האויר שתחת האפרכוס עוצר בעד המים שלא ירדו, וכן בזה האדים המימיים למעלה במקום שאין להאויר כובד שידחק עליהם להורידם נשארו תלוים במאמרו של מלך. ועוד אמרו חכמינו ז"ל שאלכסנדר מוקדון הוריד אנשים לתוך הים בספינות של זכוכית, שמעו מה המים אומרים אדיר במרום ה', ר"ל כי גם הורדת אנשים לתוך הים בספינות זכוכית שהוא זכוכית גדולה הפוכה שפיה למטה (טוכער גלאקע) וכשהופכין זכוכית פיה למטה ונותנה לתוך המים אין המים נכנסין בכלי ויוכלו אנשים לעמוד שם וזה ג"כ מפני כובד האויר שבתוך הזכוכית שעוצר בעד המים שלא יכנסו לתוך הכלי כנודע, ומזה הבין איך האדים תלוים במרום במאמרו של מלך כי אחר שאין האויר שלמעלה דוחק עליהם הם נעצרים שם מאויר הכבד שתחתיהם, ושמעו מה הם אומרים אדיר במרום ה', ר"ל מזה הבין איך המים העליונים תלוים במאמרו של מלך]:

לַמָּֽיִם׃ ז וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־הָרָקִיעַ וַיַּבְדֵּל בֵּין הַמַּיִם אֲשֶׁר
מִתַּחַת לָרָקִיעַ וּבֵין הַמַּיִם אֲשֶׁר מֵעַל לָרָקִיעַ וַֽיְהִי־כֵֽן׃
ח וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לָרָקִיעַ שָׁמָיִם וַֽיְהִי־עֶרֶב וַֽיְהִי־בֹקֶר יוֹם
שֵׁנִי

בעל הטורים

(ז) מעל לרקיע ב׳ במס׳ הכא ואידך ויהי קול מעל לרקיע במרכבה דיחזקאל, כמו שאין דורשין במעשה בראשית בשנים ס׳

רש״י

העליונים לרקיע כמו בין הרקיע למים שעל הארץ הא למדת שהם תלוים במאמרו של מלך: (ז) ויעש אלהים את הרקיע. ו תקנו על עמדו והוא עשייתו כמו ז ועשתה את צפרניה: מעל לרקיע. על הרקיע לא נאמר אלא מעל לרקיע לפי שהן תלוים באויר. ומפני מה לא נאמר כי טוב ביום שני ח לפי שלא היה נגמר מלאכת המים עד יום שלישי והרי התחיל בה בשני ודבר שלא נגמר אינו במלואו וטובו ובשלישי שנגמרה מלאכת המים והתחיל וגמר מלאכה אחרת כפל בו כי טוב שני פעמים אחת לגמר מלאכת השני ט ואחת לגמר מלאכת היום: (ח) ויקרא אלהים לרקיע שמים. שא מים י שם מים כ אש ומים שערבן זה בזה ועשה מהם שמים. (ב״א שמים שם מים ד״א

אש,

שפתי חכמים

האמצע דהא כתיב ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים והיינו באמצע אלא כוונתו הוא מדכתיב ויהי מבדיל בין מים למים וגו׳ דמלתא דפשיטא הוא דכיון שהוא בתוך המים שהוא מבדיל בין מים למים אלא להכי כתיב בין מים למים וגו׳ שיהא הפרש בין מים העליונים לרקיע כמו שיש הפרש מן הרקיע למים התחתונים שעל הארץ והיינו באמצע: ו דקשה ליה אשר כבר נבראו השמים ביום א׳: ז משמע שר״ל שהוא ג״כ לשון תיקון וא״ת והא בפ׳ הנושא פי׳ רש״י הגדלת כדי שיתנוול ש״מ שהוא לשון ניוול ולא לשון תיקון וי״ל התם ר״ל דהוא ניוול לאשה אבל מ״מ הגדילה תיקון לציפורן וא״כ שפיר מביא ראיה על שהוא ג״כ ל׳ תיקון ועוד שהוא תיקון האשה דהא כשה״ה הבורש להנשא אלא ע״י ניוול זה מותרת להנשא. (נה״י) ולי נראה דל״ק ולא מידי דכ״ע מודו דלשון עשיה הוא לשון תיקון כדמייתי בגמ׳ ראיה ממפיבושת לא עשה רגלו ולא עשה שפמו והא דפליגי ר״א ור״ע אי תקון אי תגדל היינו שמפרש טעמייהו (וע׳ יבמות מ״ח): ח וא״ת והאיך תלי זה בכאן וי״ל דבל״ז הייתי אומר דרקיע לא קיים ציווי של הקב״ה כי הקב״ה אמר יהי רקיע וגו׳ דמשמע שיהיה הפרש בין מים העליונים לרקיע כמו שיש מרקיע עד מים התחתונים והרקיע לא עשה כן אלא מים העליונים עומדים על הרקיע כמו שמצינו שהארץ ג״כ לא עשתה ציווי של הקב״ה כמו שפירש״י גבי עץ פרי בסמוך ולכך לא נאמר בו כי טוב אבל עכשיו שפי׳ רש״י על הרקיע לא נאמר אלא מעל וכו׳ משמע דעשה הרקיע ציווי של הקב״ה א״כ למה לא נאמר בו כי טוב. א״נ משום שיש קושיא בין מים התחתונים לעליונים כי העליונים נוגעים ברקיע ומים התחתונים אינן נוגעין מ״ה לא נאמר כי טוב אבל עכשיו שפי׳ דאף המים עליונים אינן נוגעין קשה למה לא נאמר כי טוב. (נה״י) בשלמא עד הנה ה״א דלהכי לא נאמר כי טוב לפי שלא נגמרה עדיין מלאכת המים דהא עדיין לא נברא אותו דבר שהמים ינוחו עליו אבל השתא דמשמע שהם תלוים באויר ונמצא שכבר כלה ונגמר מלאכת המים קשה למה לא נאמר בהן כי טוב: ט וא״ת הול״ל כי טוב בשני מפני גמר מלאכת הרקיע שעמד בשני כמש״ל דלחים היו וקרשו בשני וי״ל שהקוית המים אע״פ שהוא גמר מלאכה מ״מ הוא ג״כ מלאכה בפ״ע אבל קרישת הרקיע אינה אלא גמר מלאכה ואין שייך לומר כי טוב בעבור גמר מלאכה לבדה. ועי״ל דהשתא לאו עשיה הוא כיון שלא נשתנה מכמות שהיה בתחלה אלא בתחלה לחין היו ובשני קרשו אבל לא נשתנו מראיתן לא שייך לומר כי טוב. וא״ת הול״ל ג״פ כי טוב ביום שלישי א׳ לגמר מלאכת היום וא׳ לגמר יום שני וא׳ לגמר מלאכת הארץ כדכתיב ותראה היבשה וכמו שפירש״י בסמוך דשעתה נשתנה מכמות שהיה בתחלה וי״ל דזה לא נקרא השתנות דהארץ כמו שהיתה מתחלה היתה ג״כ עכשיו אך ורק שלא היתה נראית: י ר״ל דאין חילוק בין ימין לשמאל כיון שיש אם למסורת הוי כאלו נכתב שמים בשמאל וכל קמ״ץ מביא הא״ף היינו שא מים: כ מ״ש נקט שם מים דלא תקשה איך מפרש שא מים דמשמע שהוא נושא את המים ולעיל פירש״י שיש הבדל בין מים למים וע״ז פי׳ שם מים כלומר ל״ד שהוא נושא את המים עליו אלא כיון ששם מים על גביו ושהבדלתו הוי כאלו הוא נושא את המים אבל באמת שם מים ותו קשה לרש״י ולמה לא קרא אותו שם מים כדי שלא יבא לידי טעות לומר שהוא נושא מים ומתרץ אש ומים כלומר מש״ה קראו שמים דפי׳ שא מים ושא אותיות אש דהיינו אש ומים שערבן יחד וא״ת דלמא מש״ה נקראו שמים ומנ״ל לפרש שם מים וי״ל דא״כ הי״ל לקרותו אש ומים וא״ל למה לא פירש״י זה שריש הפרשה וי״ל דעו״א דהוא שם העצם אבל הכא כתיב ויקרא אלהים לרקיע שמים ש״מ דשמים הוא שם התואר ולא

התורה והמצוה

נקרא כסא הכבוד כמ״ש השמים כסאי. ושיקוו המים ותראה היבשה הי׳ צריך תחלה להפריש מהם תערובות יסוד האויר שיהיו מים פשוטים, שעי״כ נקפץ כמותם וכמו שיתבאר עוד וע״כ טרם שאמר יקוו המים הי׳ מוכרח להקדים מעשה הרקיע, שכעולת הרקיע גם עתה שבשם יתהוה מן האדים שהם מים מעורבים באויר, כי גשמים שהם מים פשוטים, וכן ביום השני שנעשה הרקיע הי׳ פעולתו להוציא האויר המתקף ביסוד המים ועשיתם מים פשוטים, וזה היה הכנה לקויית המים כמו שיתבאר, אולם לעשות הרקיע הזה ה׳ צריך להקדים מאמר יהי אור, שכמו שגם עתה הרקיע הזה מתקיים ע״י אור השמש שמכה על כדור הארץ וניצוצי האור שבים בשוב חוצה עד מקום השגריר כנ״ל בהקדמה ד׳ כן גם בטבע האור הזה שנברא ביום הראשון, רק שהי׳ כחו גדול

ביסג

ז וַעֲבַד יְיָ יַת רְקִיעָא וְאַפְרֵישׁ בֵּין מַיָּא דִּי מִלְּרַע לִרְקִיעָא וּבֵין מַיָּא דִּי מֵעַל
לִרְקִיעָא וַהֲוָה כֵן: ח וּקְרָא יְיָ לִרְקִיעָא שְׁמַיָּא וַהֲוָה רְמַשׁ וַהֲוָה צְפַר יוֹם תִּנְיָן:

ואמר

התורה והמצוה

ביתר שאת כי הי' אור בוער כאש, ושעל פעולתו בפקודת ה' ביום א' מה שאור השמש הי' צריך לזה שנים רבות, עתה נבוא אל הבאור: יהי רקיע בתוך המים. שטתנו רחוקה מאד משטת הרמב"ם שדעתו שהרקיע הוא יסוד האויר ושההבדלה בין מים למים היינו בין מי הימים והנהרות למים שהם בעבים ועננים, וחוץ ממה שהשיגו הרי"א בכמה קושיות אין זה אמת כי יסוד האויר נקרא בשם רוח כמ"ש על ורוח אלהים מרחפת, ואיך יתכן שקרא לרקיע הזה שהוא יסוד האויר שמים שא"כ השמים הם אצל הארץ, אבל לדעתי שם רקיע הונח על מקום העבים והסגריר (כמ"ש בהקדמה א) שעד שם יעלו מים האדיים ושם ינוחו ויתהפכו למים פשוטים שהוא הגשם, ובאשר אז עלו המים האדיים (שכל המים שעל פני יסוד המים למעלה היו מעורבים עם יסוד הרוח) למעלה הרבה מעיגול הנשימה, אז ע"י האור שגברה תחלה התהפכו ניצוצי האור המכים על התהום שאם הי' תערובת מים בעפר כמ"ש והשך על פני תהום, ונעשה טבע הרקיע, ואמר שיהי' הרקיע בתוך המים כי אז היו המים המעורבים באויר עולים למעלה מן הרקיע והרקיע נעשה באמצעותם, והרקיע הזה הבדיל בין מים שעליו ובין המים שתחתיו שע"ז אמר: ויהי מבדיל בין מים למים. ואינו אומר ויהי מבדיל בין מים ובין מים כמ"ש אח"כ כי עדן לא נבדלו בטבעיהם ששניהם היו מים אדיים דומים רק שהפריש ביניהם (כמו ומלק את ראשו ממול ערפו ולא יבדיל שהוא הבדלה מקומית) ובמדרש רבה (פ"ד) רב אמר לחים היו מעשיהם ביום ראשון ובשני נקרשו, יהי רקיע יחזק הרקיע, ר' יהודה בר' סימון אמר יעשה מטלית לרקיע כמ"ש וירקעו את פחי הזהב, רב דייק מלת יהי שזה נמצא במאמר יהי אור ובמאורות יהי מאורות, כי האור כבר היה רק שנתהוה במקום הזה כמ"ש, וכן המאורות שהוא האור שנתקבץ בשמש כבר הי' האור ביום הראשון רק שנקבע בשמש, ואמר רב שכן מטעם זה אמר יהי רקיע. כי התהוות הרקיע התחיל תיכף ביום הראשון כאשר נברא האור שתיכף התחלו ניצוצי האור להכות על התהום ולחזור באור חוזר עד מקום הרקיע רק שלא נגמר מעשה הרקיע להיות קבוע עד יום השני שהתחמם האויר התחתון בשעור מספיק. ור' יהודה בר' סימון דייק שם רקיע שמורה על מטילה דקה. שביום השני נקבע כמטילה פרושה עד שראוי להקרא בשם רקיע, ושם ר' חנינא אמר יצאה האש שלמעלה ולהכה פני רקיע, ר' חנינא מפרש מה שנעשה בגמר מעשה הרקיע שאז קנו המים העליונים טבע אחרת וזה הי' ע"י אש וכמו שנבאר:

(ז) ויעש אלהים את הרקיע. מלת עשיה מורה בכ"מ על הגמר, כי עדן לא נגמר מעשה הרקיע בשלמות אחר שהמים העליונים שעליו היו דומים בטבעם אל המים שתחתיו אולם אח"ז נגמר הרקיע, וזה כמ"ש ר' חנינא יצאה אש שלמעלה ולהכה פני רקיע שעל ידי האש שהי' באור הנברא בראשון שיסוד האש והעלעקטרי התגבר למעלה בפקודת ה' ונתערב במים האדיים העליונים ועי"כ נזדקק האויר והמים העליונים, שניהם שבו להיות אויר ומים דקים מאד עד שהאויר אינו ראוי עוד לנשימת בע"ח והמים הם מים בכח ואינם מתהפכים לגשמים רק כשחפץ ה' להריק גשמי ברכה, ומפרש מהו העשיה הזאת א] שענין המים ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע זה היה הבדלה גמורה שנבדלו בטבעיהם שהמים העליונים הם מים בכח והמים התחתונים שעולים אל העננים הם מים בפועל, התחתונים יתהפכו לגשם בטבע והעליונים לא יהיו למטר רק ע"י השגחה מיוחדת, ועי"כ אמר בין בין מה שלא אמר תחלה כי תחלה היה רק הבדלה מקומית, ועתה נעשה הבדלה בטבעיהן. ב] היה הבדלה ביניהם בענין האויר, שהאויר שלמעלה מן הרקיע נעשה דק מאד עד שאינו ראוי עוד לנשימת כל בע"ח, ועי"כ:

(ח) ויקרא אלהים לרקיע שמים. משם מתחיל גבול השמים שאינו עוד גבול ברואי הארץ שא"י להתקיים שם. ופי' ויקרא שאז שם בו טבע זאת שיהיה שמים ולא יהי' ראוי לבני הארץ וכמו שאפרש זה במ"ש ויקרא אלהים ליבשה ארץ, ומה שאינו אומר וירא אלהים כי טוב מפני שזה היה רק הכנה למאמר יקוו המים שלא היה אפשר להקוות המים רק ע"י פעולת הרקיע הזה, כמו שיתבאר במאמר הבא וזה לא נגמר עד יום שלישי, ולא יכול לומר כי טוב שעוד לא נתגלה טובו, וז"ש חז"ל שלא אמר כי טוב מפני שלא נגמר מלאכת המים, ועתה שים עיניך על כל העדים והראיות שהביא הרי"א לדחות פי' זה ותראה שכולם מעידים על אמיתת מה שפרשתי, וגם מ"ש במדרש בשעה שאמר ה' יהי רקיע גלדה הטפה האמצעית ונעשו השמים התחתונים ושמי השמים העליונים, אינו סותר דברינו, כי מה שלמעלה מן הרקיע הם שמי השמים כמו שתראה בפירושי לתהלים (סי' קמ"ח) שמ"ש הללוהו שמי השמים הוא למטה ממ"ש הללוהו שמש וירח וכוכבי אור, ששם הסב מלמעלה למטה ע"ש, והם המים העליונים שעל הרקיע שהוא במים התחתונים [לבד שיקשה מש"כ את ה' מן הארץ וכו' ברד שלג וקיטור, והלא הברד והשלג הם ברקיע שנקרא שמים, בזה תראה חכמת חז"ל שאמרו בחגיגה דף י"ב מכון שבו אוצרות שלג וברד וכו' והני ברקיע איתנהו הני בארעא איתנהו דכתיב הללו את ה' מן הארץ ברד שלג וקיטור, ואמרו דוד בקש רחמים והורידם לארץ. מלילתם שהי' ראוי לסדרם בסדר הלול השמים כי הרקיע נקרא שמים, רק שאחרי בזמירות דוד הי' לעורר רחמים סדרם בין תולדות הארץ שממנה יעלו האדים לאשר שאין דבר רע יורד מן השמים]:

ויאמר

שֵׁנִי: פ ט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִקָּווּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל־
מָקוֹם אֶחָד וְתֵרָאֶה הַיַּבָּשָׁה וַיְהִי־כֵן: י וַיִּקְרָא אֱלֹהִים ׀
לַיַּבָּשָׁה אֶרֶץ וּלְמִקְוֵה הַמַּיִם קָרָא יַמִּים וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי־
טוֹב: יא וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תַּדְשֵׁא הָאָרֶץ דֶּשֶׁא עֵשֶׂב מַזְרִיעַ
זרע

שפתי חכמים

שם העלם : ל ר"ל דהא כל באר ימים יניקה שלהם מים הגדול כמ"ש כל הנחלים וגו' : מ דבאספמיא הדגים טובים יותר : נ ק"ל למה לא נאמר תדשא הארץ דשא מזריע זרע או תעשיב הארץ עשבים : ס ר"ל דמזריע הוא ל' מפעיל שהוא מפעיל את אחרים : ע כלו' שהאדם יכול לזרוע במקום אחר ולשון

רש"י

אש ומים) : (ט) יקוו המים. שמוטחין היו על פני כל הארץ והקוום באוקינוס הוא הים הגדול שבכל הימים : (י) קרא ימים. והלא ים אחד הוא ל אלא אינו דומה טעם דג העולה מן הים בעכו לדג העולה מן הים מ באספמיא : (יא) תדשא הארץ דשא עשב. נ לא דשא לשון עשב ולא עשב לשון דשא ולא היה לשון המקרא לומר תעשיב הארץ שמיני דשאים מחולקין כל אחד לעצמו נקרא עשב פלוני ואין לשון למדבר לומר דשא פלוני שלשון דשא הוא לבישת הארץ בעשבים כשהיא מתמלאת בדשאים : תדשא הארץ. תתמלא ותתכסה לבוש עשבים בלשון לעז נקרא דשא ארברי"ץ (גראזיכט) כולן בערבוביא וכל שורש לעצמו נקרא עשב : מזריע זרע. ס שיגדל בו זרע לזרוע ממנו ע במקום אחר.

התורה והמצוה

(ט) **ויאמר אלהים יקוו המים.** אחר שנתהוה הרקיע לא הי' אפשר להקוות המים אחר שהיו המים אדיים ממולאים ביסוד הרוח, והיו כמותם כמה מאות פעמים ממה שהם כשהם פשוטים עד שהיו גבהם כפלים כשעור שמן הארץ עד מקום העבים. כמ"ש במדרש רבה (פ"ד) כחלל שבין הארץ לרקיע כך יש בין הרקיע למים העליונים. ר"ל לסוף גובה המים העליונים, כמו שמפרש (שם) יהי רקיע בתוך המים בינייא ובינתים, ועוד שם רבנן אמרי מחצה על מחצה, שכבר בארתי בס' התו"ה (שמיני סי' קכז) שמלת תוך יכוון על נקודה האמצעיית. רק ע"י הרקיע שבו נתהפכו המים האדיים למי גשמים שהם מים פשוטים נתמעט כמותם עד שקלטם ים האוקינוס, וכמ"ש בב"ר (פ"ה) ר"י בר"ש אומר כל העולם כולו מים במים ואתה אומר אל מקום אחד, משל לעשר נודות נפוחות מונחות בטרקלין צרך המלך למקומן מתירן ומוציא את רוחן ומסלקן בזוית אחת, ר"ל שהמים היו מלאים רוח. שכן האדים הם נפוחים מיסוד האויר, וע"י הרקיע הוציא הרוח מהם ונתמעט כמותם. ועוד אמר במד' משל למאה מתים שנתנים במקום אלף חיים, קורא למים האדיים המלאים רוח בשם חיים, כי האויר מלא מיסוד האויר החמוני שהוא הנותן חיים לכל בריה, ועל כונה זו אמר בב"ב (דף עד) שאמר הקב"ה לשר של ים פתח פיך ובלע כל מימות שבעולם, א"ל די שאעמוד בשלי, בעט בו הקב"ה והרגו. ר"ל שפקד על טבע המים שהוא שר של ים שיקוו אל הים ולא היה זה אפשר מצד טבע המים שבבריאתם היו אדיים מלאים רוח וממלאים כל חללו של עולם. בעט בו היינו שהוציא הרוח מהם והרגו היינו בבטל טבע זו שהמים נתהפכו ברקיע למים פשוטים שהרוח בתוכם מעט. ובאר באיזה אופן יקוו המים. הלא מים האדיים כמותם רב משיכיל הים אותם אמר מתחת השמים שתחלה יעלו לרקיע שהוא מקום העבים שהוא נקרא שמים, ושם יתהפכו למים פשוטים שמכבדם יפלו לארץ וירדו אל הים. ועי"כ **ותראה היבשה** ויהי כן זה מוסב על מלאכת הרקיע שנעשה ביום השני ועל הקוית המים, שבשניהם נשארו קיימים לעולם. רצוני שהשם מחדש בכל יום תמיד מ"ב, ובכל יום יכו ניצוצי השמש על כדור הארץ ויתהפכו באור החוזר עד מקום השגריר ומזה יעשה הרקיע ואליו יעלו תמיד המים האדיים שנובעים תמיד מן הארץ עד הרקיע, ושם יתהוו למי גשמים וירדו למטה ויקוו ע"י הנהרות והנחלים לתוך הים, ועי"כ יתיבשו כל מקומות הלחים והנחלים ויעלו באויר ותראה היבשה. וע"ז אמר ויהי כן שנעשה טבע קיים להיות כן לעולם. ובמ"ש **ותראה היבשה** היה עוד צווי להפריד את המים מן העפר, שכבר אמרנו שמ"ש וחשך על פני תהום היינו שיסוד המים למטה היה מעורב ביסוד העפר, ואחר שהפריד יסוד הרוח מיסוד המים, ובזה תקן את התהו, צוה שיפרד יסוד המים מיסוד העפר ותראה היבשה. שיש הבדל בין יבשה ובין חרבה, שהאדמה הלחה היא חרבה, וצוה שיפרד יסוד המים והלחות מן העפר עד שתהיה יבשה ובזה תקן את הבהו. כמ"ש בפסוק ב'.

[ובמדרש רבה (פ"ה) יקוו המים כתיב מן גערתך ינוסון ר' ברכיה אמר יעשה מדה למים, כמ"ש וקו ינטה על ירושלים, רבי אבא בר כהנא אמר יקוו לי המים מה שאני עתיד לעשות בהם בדור המבול.

ר"ב באר פעל קוה מענין קו. שההבדל בין קוה ויתר לשונות אסף קבץ כנס. שפעל קוה אין הנחתו על הקבוץ רק על אופן הקבוץ והנחתו הרהבוגה על האסף נוזלים אל מקום מיוחד. והוא מגזרת קו המורה על המסלול

ט וַאֲמַר יְיָ יִתְכַּנְשׁוּן מַיָּא מִתְּחוֹת שְׁמַיָּא לַאֲתַר חַד וְתִתַּחְזֵי יַבֶּשְׁתָּא וַהֲוָה כֵן:
י וּקְרָא יְיָ לְיַבֶּשְׁתָּא אַרְעָא וּלְבֵית כְּנִישׁוּת מַיָּא קְרָא יַמְמֵי וַחֲזָא יְיָ אֲרֵי טָב:
יא וַאֲמַר יְיָ תַּדְאֵית אַרְעָא דִיתְאָה עִסְבָּא דְּבַר זַרְעֵהּ מִזְדְּרַע אִילַן פֵּירִין
עבד

השאלות

(יא-יג) למה בעשב אמר הלשון מזריע זרע ובעצים אמר אשר זרעו בו. בצווי לא אמר למינהו בעשבים רק באילנות אמר למינו. ובעשיה אמר בשניהם למינהו. בצווי אמר עץ פרי עושה פרי ובעשיה אמר עץ עושה פרי. וכשאמר עץ פרי למה כפל עושה פרי ולמה כפל ויהי כן ותוצא הארץ:

התורה והמצוה

(י) ויקרא אלהים ליבשה ארץ. יש הבדל בשפל קרא הבא על קריאת השם בין אם בא אחריו מלת את ובין אם בא אחריו למ"ד, שקרא נקשר עם את כשהנקרא מחוסר שם. ונקשר עם למ"ד כשהנקרא כבר י"ל שם וקורא לו שם אחר. וכבר באר זאת חכמי הלשון, ופה ר"ל שתחלה בעת בריאת שמים וארץ היה שמים שם כולל לכל מה שמן קערורית גלגל הירח ולמעלה, וכל מה שמן קערורית הירח ולמטה נקרא בשם ארץ. אולם אחר שהתחילה הבריאה להתקרב אל התכלית, החלו השמות האלה להגבל לפי תכליתם, בעת שנעשה הרקיע שהוא מפסיק בין האויר התחתון שבו חיים יצורי הארץ ובין האויר שלמעלה שא"א לבע"ח להתקיים שם, קרא מה שלמעלה מן הרקיע בשם שמים, והארץ הוא רק מה שתחת הרקיע שזה נתן לבני אדם להיות שם, ואחר שהתקרב יותר אל התכלית וקוה את המים והלך את הארץ בין ים ליבשה, אז נגבל שם ארץ יותר, שרק חלק היבשה יקרא בשם ארץ כי הוא לבד הנתון לבני אדם. וכן מ"ש ויקרא אלהים לאור יום, הוא ג"כ הגבלת התכלית ולא היה קריאת השם לבד, רק שבו קבע ג"כ טבע הדבר, שהאור טבעו שיעשה את היום, והרקיע טבעו שלא ישכנו בני אדם למעלה מגבולו רק יהיה שמים שמים לה', וליבשה גבל טבעו שיהיה ארץ ראוי לקיום הצמחים והחיים, וע"כ כתוב בכל אלה ויקרא אלהים, שקריאה זו היה ע"י שם אלהים, הפועל בכל מ"ב. ואמרו חז"ל שלא אמר ולחשך קרא אלהים לילה מפני שאין השם מיוחד שמו על הרעה, כי החשך הוא העדר ואינו מתיחס לפעולת אלהים בעצם כמ"ש למעלה פסוק ב'. אמנם מה שלא אמר ולמקוה המים קרא אלהים ימים מפני ששם ים אינו מציין לא המים שביים בזה נקרא מי הים, ולא קרקע הים, רק ים הוא החלל שבו יהיו מי הים וכמ"ש דורשי הלשון, והחללים האלה הם ג"כ העדר יסוד העפר בם והם נעשו מעצמם, וכן ישבו תמיד ע"י רעש הארץ שיהיו תחת התהום שעל ידו תפתח הארץ את פיה תמיד ויתהוו ימים חדשים כנודע, וזה נעשה ג"כ מעצמו מטבע ההויה וההפסד: וירא אלהים כי טוב. ר"ל שהגם שהיה בזה חורבן צורה הראשונה שהיה ענינה שיסוד המים יקיף את יסוד העפר ושיהיו היסודות מעורבים. ועתה הפרידן זה מזה ונתן חק גבול לים שיהיה יסוד העפר מגולה, וכל חורבן הוא רע, בכ"ז ראה כי טוב, שבזה הוטב הבריאה והלכה מהלך השלמות לצורך התכלית שלא תהו בראה רק לשבת יצרה, וכמ"ש בפי' ישעיה שם.

(יא) ויאמר אלהים תדשא הארץ. הנה להוית הצמחים לא היה צריך אל המאורות כי להוית הצמחים צריך היבשה ומי הגשמים והחום. והחום והאור כבר היה ביחד שאת באור שנברא ביום ראשון. לכן הקדים הוית הצמחים אל המאורות שהאור הראשון היה מועיל יותר בהויתם כי היה בלא נזק. וגם שם ה' בטבע הארץ בכ"מ שיהיה שם יבשה תתלבש במעטה דשא ותבא בעדי עדיים בציצים ופרחים לכסות מערומיה. והנה הבריאה הלכה ממדרגה למדרגה שלא לבד שהלכה מדומם לצומח מצומח לחי ומחי למדבר לבדל מעלותיהם. כי גם בצומח בחי הלכה מן השפל והפחות אל המעולה שבאותו המין. שענין הגרוע של הצומח הוא הדשא שאינו ראוי למאכל אדם והוא צומח מאליו ואין בו כח ההולדה להזריע זרע רק כח המגדל והזן וכמ"ש המפרשים. למעלה ממנו הוא העשב שהוא ראוי למאכל אדם והוא מזריע זרע שיש בו כח המגדיל והמוליד. למעלה ממנו עץ פרי שהעץ מעולה מן העשבים. שהוא מתקיים משנה לשנה. והפחות שבעץ הוא עץ פרי. העצים הרכים שגם העץ נאכל בילדותו. כמו קורא דדקלא ודומיו. למעלה ממנו עושה פרי. עץ
הקשה

תורה אור

המבול שיתנענע הדבר נגד טבעו לא בבחירתו. כמו בכל הארץ יצא קום תבלולם הטבעי שהטביע ה' בם כאלו נמדד במדה וקו. וכן אחר שתנועת הנוזלים הוא תמיד מגבוה לנמוך בא ע"ז פעל קוה יקוו המים שימשכו אחר מדתם ומסלולם הטבעי. וס"ל שאז קבע השם להמים טבע זאת שיתנענעו מגבוה לנמוך כי תחלה עמדו סביב כדור הארץ. פי' הכתוב מן גערתך ינוסון שתחלה יעלו הרים ועתה הוקבע טבעם שירדו בקעות אל מקום הטבעי שיסדת להם. ולפ"ז קוית המים בים הוא טבעי, ושטיפת הים בעת המבול הוא עונש השגחיי נגד הטבע. אבל ר"א ב"כ סובר כר' אבהו (במדרש שם) שהאוקינוס גבוה מכל העולם. ולדעתו טבע זו שירדו למקום נמוך היה בהם תחלה וקויתם בים הוא נגד טבעם וע"כ נתן אל פעל קוה בתוך אחר שהוא פעל נגזר משם מקוה מים שמשתתף עם קוה המורה על היחול והתקוה. ר"ל כי הבדל בין מים הנקוים במקוה ובין שאר דברים מכונסים במקום. שהמים לא יעמדו במקום רק ע"י הכרח של הכלי ודופני המקוה שלא יניחום לצאת משם. ואם יוסר ההכרח ישפכו משם. הם מקוים לצאת בסור ההכרח. וכן קויתם בים אוקינוס הוא נגד טבעם ע"י פקודת ה' והם מקוים להשפך על פני הארץ בדור המבול באז הלך ה' את ההשגחה הזאת וישפכו על פני כל הארץ כפי טבעם:

זֶרַע עֵץ פְּרִי עֹשֶׂה פְּרִי לְמִינוֹ אֲשֶׁר זַרְעוֹ־בוֹ עַל־הָאָרֶץ
וַיְהִי־כֵן׃ יב וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ דֶּשֶׁא עֵשֶׂב מַזְרִיעַ זֶרַע לְמִינֵהוּ
וְעֵץ עֹשֶׂה־פְּרִי אֲשֶׁר זַרְעוֹ־בוֹ לְמִינֵהוּ וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי־
טוֹב׃ יג וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם שְׁלִישִׁי׃ פ יד וַיֹּאמֶר
אֱלֹהִים יְהִי מְאֹרֹת בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהַבְדִּיל בֵּין הַיּוֹם וּבֵין
הלילה

בעל הטורים

(יב) מזריע זרע למינהו. ר"ת מזל שאין לך עשב שאין לו מזל למעלה: (יד) מארת. חסר שלא נברא להאיר אלא השמש. וירח לא נברא אלא כדי שלא יעבדו לחמה אם תכוס יחידה:

שפתי חכמים

מפעיל קאי על האדם: פ הקשה מהרש"ל מאי טעמה של האדמה ששינתה וי"ל דכך היה כוונתה משום שהקב"ה צוה לאדמה שתוציא עץ פרי דומה לעשב שקליו ועליו שוים אף זה יהא עצו ופריו שוה ואז האדמה לקחה סברא זו ומה עשב שטבעו הוא שקליו ועליו יהיו שוים אפ"ה א"א לאכלם אלא שצריך מעט תקון אילנות שאין טבען כך ואינו סברא להיות שוה ק"ו אם יהיו כך שצריכים בשול ותיקון ומ"ה לא עשתה כן. ובזה מתורץ ג"כ דלמה כתיב בציווי חד למינהו על תרווייהו ובעשייה ב' למינהו על כל חד וחד בפ"ע אלא י"ל כשעה שהקב"ה צוה שיהא העשב ועץ פרי שוה מ"ה כתיב חד למינהו אתרווייהו כלומר שיהא כחד מין אבל הארץ לא עשתה כן לכן כתיב תרי למינהו: צ והוצרך לקלל גם האדמה כמ"ש רש"י לקמן בפ' ארורה האדמה וגו' נפקדה גם היא דהא והא גרמו ומה שהוכרחו רז"ל לומר מפני ליוצא וכו' משום דס"ל מלת בעבורך משמע ולא בעבורה: ק ק"ל למה כתיב באילנות אשר זרעו בו וגבי עשב כתיב מזריע זרע לכן פי' וכו' ר"ל כי עיקר צמיחתן של אילנות מענף של אילן אחר שמרכיבין או שנוטעין אותו לכן נקט כאן אשר זרעו בו שעיקרו של זרעו דהיינו הגרעינין אינן צמיחתו לאפוקי גבי עשבים צומחין רק מן הזרע: ר ומה אילנות שהם גדולים וענפיהם מרובים וגדולים ואינן יכולין לעמוד רצופין ואפילו אם יתערבו יחד יש היכר ביניהם דזה מין פלוני ואפ"ה יצאו למינם אנו שקטנים אנחנו ואם נהיה מעורבים יחד אין היכר בינינו עאכ"ו שצריכין אנו לצאת למינו: ש ק"ל דהול"ל יהי מאורות ואח"כ והיו המאורות ברקיע ר"ל דהול"ל בריאתן מקודם ואח"כ תלייתן ברקיע:

ק"ל

רש"י

הארץ: עץ פרי. שיהא טעם העץ כטעם הפרי והיא לא עשתה כן אלא ותוצא הארץ וגו' ועץ עושה פרי ולא העץ פרי פ לפיכך כשנתקלל אדם על עונו צ נפקדה גם היא על עונה (ונתקללה ס"א היינו) ודו"ק: אשר זרעו בו. הן גרעיני כל פרי שמהן האילן צומח ק כשנוטעין אותו: (יב) ותוצא הארץ וגו'. אע"פ שלא נאמר למינהו בדשאין בצוויין שמעו שנצטוו האילנות על כך ונשאו ק"ו בעצמן ר כדמפרש באגדה בשחיטת חולין: (יד) יהי מארת וגו'. מיום ראשון נבראו ש וברביעי צוה עליהם להתלות ברקיע וכן כל תולדות שמים וארץ נבראו מיום ראשון וכל אחד ואחד נקבע ביום שנגזר עליו הוא שכתוב את השמים לרבות תולדותיהם ואת הארץ לרבות תולדותיה: יהי מארת. חסר וי"ו כתיב על שהוא יום מארה ליפול אסכרה בתינוקות הוא שבניו בד' היו מתענים על אסכרה שלא תפול בתינוקות: להבדיל בין היום ובין הלילה.

משנגנז

התורה והמצוה

הקשה שנוסח פרי ואינו ראוי למאכל. וגם כלל בזה שנמצא באילנות ג' מינים בענין התולדה למינו. שיש אילנות שפרי העץ עצמו הוא הזרע כמו האגוזים והשקדים. וזה עץ פרי עושה פרי. שהפרי עושה פרי כיוצא בו. ויש שנמצא בפרים גרעיני הזרע כמו התפוחים ודומי' וזה אשר זרעו בו. וגם יוכלו ליטע אותו ע"י ההברכה שנוטע יחור מן האילן בארץ ויעשה בדים ופארות. וזה על הארץ. וגם כולל שלא יצמח ע"י זרעו בכל האופנים רק אם יטעהו בארץ. וגם שכל עץ מיוחד לארץ מיוחדת. יש ארץ מגדלת ענבים ויש מגדלת פלפלין. וכ"ז נכלל במ"ש על הארץ, וכבר באר בספר הזוה"ק קדושים (סי' נט) שנמצא באילנות ג' אופנות נטיעה זריעה שתילה. וביארתי שפעל זרע לא יאמר באילנות רק על ההברכה וההרכבה. ואם מניח גרעיני הזרע בארץ יאמר בלשון נטיעה. וע"כ לא אמר פה מזריע זרע כמ"ש בעשבים. כי פעל מזריע לא יצדק באילנות על גרעיני הזרע. רק על ההברכה וההרכבה. לכן אמר אשר זרעו בו. ששם זרע בא על גרעיני הזרע. ואמר למינו שכל מין יהי' בפ"ע. שהגם שיוכל באילנות הרכבת מין בשאינו מינו. בכ"ז לא יצלח זה רק במינים הקרובים שהם מעין מין אחד. לא במינים הרחוקים כמו תפוח באגוז. אתרוג באילן שקדים. והרכבת אתרוג בלימוניע יצלח כי הם כמין אחד. ומ"ש ויהי כן שהיא כפול עם מ"ש ותוצא הארץ. כי אחר שהטביע ה' בטבע הצומח שלא יצמח רק ע"י זרע. בהכרח שכן נעשה גם בעת הבריאה. שבעת שאמר ה' תדשא הארץ נבראו בארץ גרעיני הזרע מכל מין ומין. וע"ז אמר ויהי כן היינו שנהיה הזרע מכל מין. או שזה כבר מונח בארץ בבריאה הראשונה.

שע"ז

עבד פירין לזנה די בר זרעה ביה על ארעא והוה כן: יב ואפיקת ארעא
דיתאה עסבא דבר זרעה מזדרע לזנוהי ואילן עבד פירין דבר זרעה ביה לזנוהי
וחזא יי ארי טב: יג והוה רמש והוה צפר יום תליתאי: יד ואמר יי יהון נהורין
ברקיעא דשמיא לאפרשא בין יממא ובין ליליא ויהון לאתין ולזמנין ולממני בהון
יומין

השאלות

(יד-יט) למה לא נבראו המאורות ביום הראשון ולא היה צריך למאמר יהי אור. ועכ"פ למה נבראו אחר בריאת הצומח וקודם בריאת בע"ח. ולמה כפל ויהי כן ויעש אלהים. תחלה אמר יהי מאורות קרא כלם בשם מאורות. ואח"ז אמר ויעש שני מאורות, ואת כלם קרא בשם כוכבים לא בשם מאורות. ולמה קרא ללבנה מאור הגדול וכוכבים רבים גדולים ממנה, והיא רק כוכב קטן מלוה את השמש וכמוה כאין במערכת השמים כנודע. ולמה כפל והיו למאורת ברקיע השמים, שכבר אמר יהי מאורות ברקיע השמים. ואמר שלישית ויתן אותם אלהים ברקיע השמים שהוא מיותר לגמרי שכבר אמר ויהי כן. ולמה בצווי אמר להבדיל בין היום ובין הלילה ובמעשה אמר להבדיל בין האור ובין החשך, ולא אמר לשון שוה בשניהם:

התורה והמצוה

שע"ז אמר ותוצא הארץ לרבות אילנות ודשאים. כמש"ש בשטת ר' נחמיה. וע"ז אמר ויהי כן, שכבר היה כן, או שהזרעים היו בארץ ככה שבריאה הראשונה ועתה נעשו בפועל:

(יב) ותוצא הארץ ואח"כ הוציאה הארץ מן הזרע שנבראה בה דשא עשב מזריע זרע, היינו שכבר נגמר בשלם עם פירותיהם, שסימן לגמר הפרי כל שזורעים אותה ומצמחת (כמו שכתבתי בחבורי התו"ס פ' בהר סי' ה' בשם הירושלמי) כי כל מעשה בראשית בקומתם נבראו כמ"ש בפ"ק דר"ה. ומה שלא אמר עץ פרי עושה פרי, למ"ש בר"ל שהפרי הוא הזרע כלל במ"ש ועץ וכו' אשר זרעו בו, שבמ"ש ועץ בוי"ו החבור הוא דומה עם עשב מזריע זרע שרוב זרע העשבים הם עצמם הפרי כמו מיני דגן וקטניות, ולמ"ש בר"ל שהעץ יאכל, זה בקטנותו, אבל אח"כ העץ מתקשה ואינו נאכל כנודע, ובהוצאה שהוציאה הכל בגדולם כעצים זקנים היו העצים כולם בלתי ראויים לאכילה, וא"כ הז"ל במדרש שעברה על הצווי, ובצווי אמר למינו אשר זרעו בו, ובמעשה אמר אשר זרעו בו למינהו, ואמר למינהו תחת למינו, כי ידוע שכל האילנות הם זכר ונקבה, ולא יפתחו הנקבות את פרחם רק כשיקבלו זרע הזכר, שלפעמים ימצא באילן עצמו שהוא אנדרוגינוס, ולפעמים הם מחולקים, וכבר כתבו חוקרי הטבע נפלאות ה' והשגחתו בענין זה איך הכין בטבע האילנות שיבא פרח הזכר אל קנה הנקבה, שלפעמים יהיה ע"י הרוח, ויש בע"ח מיוחדים לזה מאת ההשגחה לשאת את הפרח כנודע לקוראים בספרי הטבע, וע"ז אמר פה למינהו שהוא מין זכר ונקבה למינו ומינה, וע"ז אמר אשר זרעו בו למינהו על זרע שני המינים, וזה נתחדש בעת ההוצאה, כמו באדם הראשון שהיה הנקבה אחר יצירתו כמו שיתבאר שם, וזה נתחדש בין בעשבים בין באילנות, וע"ז הוסיף למינהו גם בעשבים. ומ"ש וירא אלהים כי טוב הוא כמ"ש למעלה שהגם שכל הויה חדשה הוא ע"י העדר הצורה הראשונה והוית הנמצאים הוא ע"י חורבן הדומם והעדר צורתו וכל העדר הוא רע, בכ"ז ראה שהוא טוב, כי בזה עלתה הבריאה למדרגה מעולה יותר:

(יד) **ויאמר אלהים יהי מארת.** כבר אמרנו שאורי השמש והירח והכוכבים נבראו יש מאין במאמר הראשון ומאז סבבו על מעגליהם כדרכם [א]. רק שהשמש שהוא המפלש אורו על הארץ ועל כל כוכבי אור לא ניתן בו אור עדיין והיה כדור חשוך, וע"כ לא נמצא אור גם ביתר הכוכבים שכולם מקבלים אורם ממנו, רק שהאור התפשט אז בכל רחבי הבריאה בזהר עלום בלא נרתק, ושמש בג' ימים הראשונים, אבל אחרי שרצה לברוא בע"ח והאדם שהם לא יוכלו לסבול האור ההוא, כי עיניהם לא יוכלו לסבול רק אור השמש, לא אור ה' הגדול שהופיע בג' ימים הראשונים שהיה מכהה עיניהם, וכן החום הבוער אז היה ממית אותם לפי טבעם (ולא ישתמשו בו רק לעת"ל בדרך נס), לכן הוכרח לאסוף את האור הזה ולשומו בכדור השמש שיהיה נרתק לו ומאמצע אורו וחומו בא כן שיוכלו הברואים להשתמש בו, וע"כ אמר יהי מארת היינו שהאור שהתפזרו ניצוציו בכל מקום יאסף עתה וינתן בכדור השמש ומעתה לא יהיה אור רק מאור, בשם מאור מציין מקום בשם נתון האור (שהמ"ם הנוסף בראש השמות כמו משכן מקדש מושב מציין מקום המיוחד אל איזה דבר כמו שכתבתי באילת השחר כלל ת"ו), וקרא את כל הכוכבים בשם מאורות, הגם שכל כוכבי לכת אין להם אור בעצמם רק האור החוזר מזהר השמש שמכה על כדורם, בא להורות שגם השמש אין לו אור

תורה אור

[א] ובמ"ש ה' לאיוב איפה היית ביסדי ארץ וכו' ברן יחד כוכבי בקר. שזה ירמוז לכח המושך שיש לכל הכוכבים ולהשמש זל"ז, ואל כדור הארץ, שע"י כח הזה באַרו התוכנים האחרונים כל תהלוכות צבא מרום סביב השמש, וכח זה יתרבה ויתמעט כפי רחוק כל כוכב מן השמש בערך מרובע, וכן יהיה ערך זה עצמו בחכמת המוזיקא למיתרי הכנור לפי ארכם וקצרם, עד שימליץ כאלו ישמיעו מיתרים מן השמש אל כל כוכב ולפי אורך המיתרים ישמיעו זמירות בכח המושך, ואין כאן מקום לבאר זה באורך, רק שמבואר שבעת יסד ארץ בראשית הבריאה כבר רנו כוכבי בקר נגינת מהלכם איש איש במעגליו ובזמירותיו, ונראה שלזה כוון מ"ש במדרש שהקב"ה בלה השמים ומנגניהם יחד, כמאמר בורא השמים ונוטיהם, ר"ל שהקיף סבבו על מעגלם:

הַלָּיְלָה וְהָיוּ לְאֹתֹת וּלְמוֹעֲדִים וּלְיָמִים וְשָׁנִים׃ טו וְהָיוּ
לִמְאוֹרֹת בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל־הָאָרֶץ וַיְהִי־כֵן׃
טז וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־שְׁנֵי הַמְּאֹרֹת הַגְּדֹלִים אֶת־הַמָּאוֹר
הַגָּדֹל לְמֶמְשֶׁלֶת הַיּוֹם וְאֶת־הַמָּאוֹר הַקָּטֹן לְמֶמְשֶׁלֶת
הַלַּיְלָה וְאֵת הַכּוֹכָבִים׃ יז וַיִּתֵּן אֹתָם אֱלֹהִים בִּרְקִיעַ
הַשָּׁמָיִם לְהָאִיר עַל־הָאָרֶץ׃ יח וְלִמְשֹׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה
וּֽלֲהַבְדִּיל בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב׃
יט וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם רְבִיעִי׃ פ כ וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים

ישרצו

שפתי חכמים

ת ק"ל והא כבר כתיב ויבדל אלהים וגו' : א פ"א שיש אתה כאם שילכו בדרכי העכו"ם : ב שהוא מחיבור שני המאורות כידוע להכמי העיבור ולכן תלה המועדים בשניהם : ג ר"ל יום שלם שלו דהיינו י"ב שעות : ד שכ"ח ימים קאי על החמה ובנת הלבנה שהם שנ"ד ימים מובלעים בשנת החמה ולפי שבנת החמה היא מגד מהלכתה לסבב כל הי"ב מזלות ושנת הלבנה היא מחוברת עם השמש בכל אחד מהי"ב מזלות לכן תלה שנה בשניהם יחד ואע"פ שהלבנה גומרת מהלכתה בכ"ט ימים ושעות ידועות ' ה כלומר ועוד נוסף על שמוש להבדיל וגו' שיאירו וכו' : ו וה"פ והיו ר"ל החמה והלבנה למאורות להאיר לבריות ולכך נקט רש"י מלת לעולם ולא נקט לארץ כמ"ש בקרא לפורוה שפי' על הארץ על אגבי הארץ כי הארץ אינה צריכה לאור : ז דק"ל דבתחלה כתיב שני המאורות הגדולים ואח"כ אמר את המאור הגדול וגו' : ח (נה"י) והשתא אתי שפיר דלא כתיב

רש"י

מבגנז האור הראשון ת אבל בשבעת (נ"א בג') ימי בראשית שמשו האור והחושך הראשונים שניהם יחד בין ביום ובין בלילה : והיו לאתת . כשהמאורות ליקין סימן רע הוא לעולם שנאמר (ירמיה י) מאותות השמים אל א תחתו וגו' בעשותכם רצון הקב"ה אין אתם צריכין לידאג מן הפורענות : ולמועדים . על שם העתיד שעתידים ישראל להצטוות על המצות והם נמנים למולד ב הלבנה : ולימים . שמוש החמה חצי יום ושמוש הלבנה חציו הרי ג יום שלם : ושנים . לסוף שס"ה ימים (כ"א ורביע יום) יגמרו מהלכתם בי"ב ד מזלות המשרתים אותם והוא שנה (ס"ה והוא בס"ה יום ורביע יום) וחוזרים ומתחילים פעם שניה לסבב הגלגל כמהלכן הראשון : והיו למאורות . ח עוד זאת ישמשו שיאירו ו לעולם : (טז) המאורות הגדולים . שוים נבראו ז ונתמעטה הלבנה על שקטרגה ואמרה א"א לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד : ואת הכוכבים. על ידי שמיעט את הלבנה ח (ב"ר פ"ו) הרבה צבאיה

להפיס

התורה והמצוה

אור מצד עצמו רק מקבל האור מלמעלה מגבוה על גבוה דרך מסכים ולבושים , והלבוש האחרון הי' האור הגנוז שהוא הופש בנרתק השמש , שאורו ג"כ נאצל מאור העליון כמ"ש בפסוק יהי אור , [וחכמי הטבע כולם נבוכו באור הנוזל מהשמש איך לא יכוש מקורו ויחרב מעינו , והשבו בו השבונות והערות , ובאמת מקורו מקור לא יכזב מאור הנעלם שאין לו תכלית וכליון] וא"כ השמש מקבל האור בלא אמצעי והם מקבלים האור הזה באמצעות השמש , ונקראו ג"כ מאורות , ואז שיש הבדל בין האור השופע מן המאורות ובין האור בשמש עד עתה . א] שעד עתה היה האור בכל רחבי הבריאה וגם בארץ ועתה יהיה ברקיע השמים . ב] שעד עתה היה מבדיל בין האור ובין החשך כמש"ש ויבדל אלהים בין האור ובין החשך , כי בעת שמש החשך אז נאסף האור מכל רחבי הבריאה , ועתה לא יבדיל בין האור ובין החשך , כי אור השמש נמצא תמיד ומתפשט תמיד על הכוכבים שעומדים לנגדו רק שיבדיל בין היום ובין הלילה . ג] והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים , זה מצד הרבעה הפקפית בנראה במהלכם . א] השמש מסבבת מעגלה בכל יום ממזרח למערב ומזה באו הימים . ב] עוד תסבב מעגלה השנתיי בכל שנה ממערב למזרח ומזה יבאו השנים . ג] הסיבוב השנתיי לא יהיה על קו המשוה כסבוב היומי אשר ממזרח למערב , כי תטה מעגלותיה כ"ג מעלות ומצי לצפון וחן לדרום , ועי"כ תתקרב בקיץ לצד צפון ובחורף לצד דרום , ועי"כ יעמדו גבולות קיץ וחורף וזמן האביב והקציר שבזה תלוים מועדי ה' פסח בחודש האביב , ושבועות חג הקציר וסוכות חג האסיף , וזה ולמועדים . ד] פעמים תעמוד הירח בין הארץ ובין השמש ויהי' לקוי החמה , ופעמים העמוד הארץ בין הירח והשמש ויהיה לקוי הלבנה ואז יהיו לאותות , כמ"ש מאותות השמים אל תחתו , וזה היה

מיוחד

יומין ושנין : טו ויהון לנהורין ברקיעא דשמיא לאנהרא על ארעא והוה כן :
טז ועבד יי ית תרין נהוריא רברביא ית נהורא רבא למשלט ביממא וית נהורא
זערא למשלט בליליא וית כוכביא : יז ויהב יתהון יי ברקיעא דשמיא לאנהרא
על ארעא : יח ולמשלט ביממא ובליליא ולאפרשא בין נהורא ובין חשוכא וחזא
יי ארי טב : יט והוה רמש והוה צפר יום רביעאי : כ ואמר יי ירחשון מיא רחיש
נפשא

התורה והמצוה

מיוחד בארץ לבד כי בכל כוכבי לכת יש ימים ושנים שע"י סיבובו על צירים יהיה לכל כוכב יום בצד שפונה לשמש ולילה בצד האחר, כמו יום של נגה כ"ה שעות וכ"א מינוטען, כוכב מאדים כ"ד שעות ל"ט מינוטען, צדק ט' שעות נ"ו מינוטען, וע"י סיבובו סביב השמש יהיה להם שנים שנת נגה רכ"ד ימים וג' רביעי שעה, שנת מאדים תרפ"ו יום כ"ג שעות ומחצה. צדק ד' אלפים של"ב יום וי"ד שעות וכדומה, וכן יהיו מועדי הלבנה שלפיה נחשב ראשי החדשים וימצאו מועדים בכל כוכב, וכן אותות הלקוים ימצא בכל כוכב כנודע, ולפ"ז מ"ש פה יהי מאורות להבדיל בין היום וכו' והיו לאותות וכו' הינו מדבר מן הארץ לבד רק מפעולת כל המאורות זכ"ז :

(טו) והיו למאורות ברקיע השמים. וגם שכולם יהיו מאורות ברקיע השמים שיתנו אור זל"ז שכל כוכב משליך מאורו שקבל מן השמש על כוכב המקבל לו, כמו שהשליך הירח נגוהו על הארץ, ותכלית כולם הוא להאיר על הארץ שהוא התכלית בבריאת כולם, וכמו שהתבאר בארוך בפי' תהלות סי' ח' שע"ז אמר מה אדיר שמך בכל הארץ. ויהי כן טבע זו נשאר במאורות בלא ישנו מהלכם ותפקודתם כל ימי עולם, וכבר נמצאו רשימות מחכמי מצרים ומהגא מאלפים שנים, ונתברר שלא שנה שום כוכב את מעגלו מאז עד עתה אף כחוט השערה :

(טז) ויעש אלהים התבאר אצלי (למעלה פסוק ז') שמלת ויעש בא על גמר הדבר, כי כדורי המאורות כבר נבראו בראשית הבריאה, והאור נברא ביום הראשון, ולא התחדש עתה רק מה שנתן האור בגוף השמש ותקן אותו באופן שבשביליך נגוהו על כדור הארץ שהוא עיקר התכלית שבבריאה יוכלו השבע"ח להשתמש בו לפי כח עיניהם ותולדתם, ושיהיו מכוונים לפי מה שצריך אל יצורי הארץ מהאור והחום לקיומם, ושיעור שהאור שנתן אל השמש מן האור הגנוז הוא בשעור נערך בכוון כפי הצורך אל הארץ לקיום בריותיה, ובהשקף זה עשה ותקן את שני המאורות הגדולים, כי בהשקף אל יתר הכוכבים א"א שיקרא את הירח בשם מאור הגדול, כי הוא אינו כוכב בפ"ע רק מלוה ומלוה את הארץ, ולכוכב צדק י"ל חמשה מבראים כאלה, ולכוכב שבתאי שבעה, והירח הוא הקטן מרוב כוכבי לכת, וע"כ שהתורה מדבר לפי בחינת עלמותם קרא את כולם בשם מאורות, אבל פה דבר מצד שהקנם לצורך הארץ, שספור מעשה בראשית הוא רק לספר מתולדות הארץ, שהם עם נבחר יהלל יה ואין לה עסק עם מעשה ה' הגדול אשר עשה בעולמות אין חקר, ובבחינה זאת נקרא הירח בשם מאור הגדול, כי בשעור היותו קרוב אלינו יגדל אורו אלף פעמים מיתר כוכבים, והנגו השמש והירח הם הגדולים באורם אלינו מכל המאורות, והשמש אורו גדול אלינו מאור הירח, ויאמר את המאור הגדול לממשלת היום השמש שולט ופועל פעולות רבות ביום ביסוד האש ובאויר ובצמיחת הפירות ויבשים, והמאור הקטן שולט ופועל פעולות בלילה במעינות ונהרות ובפירות הלחים כמ"ש ממגד תבואות שמש וממגד גרש ירחים :

(יז) ויתן הוא מענין שררה והתמנות כמו ונתון אותו על כל ארץ מצרים, שמנה את המאורות כולם שהוא השמש והירח והכוכבים לג' דברים, א] להאיר על הארץ, ביום יאיר השמש, ובלילה יאירו הירח והכוכבים וכמ"ש בפסחים (דף ב') הנודל מן האור הבור באורן של כוכבים : ב]

(יח) ולמשול ביום ובלילה שכל המאורות מושלים ופועלים בארץ בערוב היסודות והמתכיות. ולדעת בעלי המשפטים י"ל לכוכבים ממשלה על כל ענינים, כמו שהי' כן דעת איוב בויכוחו. ג] להבדיל בין האור ובין החשך פה מדבר בבחינת הארץ לבד שהם יבדילו גם בין אור והחשך שבעת תשקע השמש יהי' חשך, הגם שאז נמצא אור בכל רחבי הבריאה וע"כ למעלה שדבר בבחינת פעולת המאורות בכל רחבי הבריאה לא אמר להבדיל בין האור והחשך כי האור נמצא תמיד, לא כן פה שמדבר מה שעשאם ה' ותקנם לצורך הארץ, שהם יבדילו בין האור והחשך, וירא אלהים כי טוב ר"ל הגם שהאור שמשם תחלה הי' יותר טוב ואמר עליו וירא אלהים את האור כי טוב זה היה בג' ימים הראשונים, שלתיקון הרקיע והיבשה והוצאת הדשאים היה טוב, אבל להברואים שיברא מעתה בהמיני ובשפי היה האור הזה שנצטמצם בשמש יותר טוב, ועלתה הבריאה לשלמות יותר לפי הצורך אל הנבראים שיבראו מעתה :

(כ) ויאמר אלהים ישרצו המים. הבריאה עלתה ממדרגה למדרגה, דומם צומח חי מדבר, ועל הקודם הי' הכנה למה שאחריו, ואחר שתיקן את המאורות שלא הי' אפשר להחיים להתקיים בלעדיהם (כנ"ל פסוק י"ד) נתן אומר לבריאת בע"ח, ונודע שגם בעלותה בסולם המדרגות לא עלתה הבריאה בדלוג רק ע"י המלציים

ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף יעופף על־הארץ על־
פני רקיע השמים: כא ויברא אלהים את־התנינם הגדלים
ואת כל־נפש החיה | הרמשת אשר שרצו המים למינהם
ואת כל־עוף כנף למינהו וירא אלהים כי־טוב: כב ויברך
אתם אלהים לאמר פרו ורבו ומלאו את־המים בימים
והעוף ירב בארץ: כג ויהי־ערב ויהי־בקר יום חמישי: פ
כד ויאמר אלהים תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה

ורמש

בעל הטורים

(כ) ועוף ג' במס'. והעוף ירב והעוף אוכל אותם וזאת תורת הבהמה והעוף, רמז למה שאמרו דעופות שהורות מ״ודין

שפתי חכמים

כתיב יהי כוכבים או ויעש את הכוכבים: ט ק״ל נפש חיה משמע דמים הוציאו נפש החיה ולקמן כתיב ויברא אלהים וגו' לכך פי' נפש שיהא בה חיות כלומר שהמים יכינו את הגוף שיקבל את נפש החיוני שיתן בו הקב״ה וזה שפירש״י לקמן ואת כל נפש החיה נפש שיש בה חיות וק״ל. עי״ל דק״ל והלא החיות את״כ נבראו מן האדמה לכך פי' נפש שיהא בה חיות, ומה שהוצרך לפרש כן עוד (בפ' כ״ה) י״ל לפי שנכתב בה״א הידיעה משמע שהוא חיה ממש לכך פי' פעם שנית שאין פירושו כן מדכתיב אשר שרצו המים ומה שפי' ג״כ ביום הששי לפי שבפירוש נכתב אח״כ וחיתו ארץ א״כ נפש חיה קאי אשרצים: י מה שמפסק רש״י ומפרש בתחלה נפש חיה ואח״כ שרץ ר״ל גם בקרא צריך להיות כן ישרצו המים נפש חיה ומה שהוא נפש חיה ומפרש שרץ ועוף וכן כתיב אח״כ ותוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש: ב הם התולעים הנמצאים באשפה וגם בימות החמה כשיורד גשם על הארץ: ל ר״ל גבי בהמות וחיות: מ דק״ל למה פרטם יותר מאחרי הבריות זלמה הוציאם מכלל כל נפש החיה (בה״א הידיעה) ל״פ וכו': נ דק״ל דכתיב התנינם חסר יו״ד האחרונה דמשמע ל' יחיד וקרינן תנינים ל' רבים לכ״פ בראם זכר ונקבה לכך קרינן התנינים ואח״כ הרג לנקבה לכך כתיב חסר יו״ד: ס ולא כדי שיתרבו כי מאחר שהם יצירי כפיו מתברכים הם מאליהם:

רש״י

להפיס דעתה: (כ) נפש חיה. שיהא בה ט חיות: שרץ. כל דבר חי שאינו גבוה י מן הארץ קרוי שרץ. בעוף כגון זבובים בשקצים כגון נמלים כ והיפושין והתולעים ובבריות ל כגון חולד ועכבר והומט וכיוצא בהם וכן הדגים: (כא) התנינם. דגים גדולים שבים. ובדברי אגדה (פ' השפינה) הוא מ לויתן ובן זוגו שבראם זכר ונקבה והרג את הנקבה ומלחה לצדיקים לעתיד לבא נ שאם יפרו וירבו לא יתקיים העולם בפניהם. התנינם כתיב: נפש חיה. נפש שיש בה חיות: (כב) ויברך אותם. לפי שמחסרים אותם וצדין מהם ס והוכלין אותם הוצרכו לברכה ואף החיות הוצרכו לברכה אלא מפני הנחש שעתיד לקללה לכך לא ברכן ע שלא יהיה הוא בכלל: פרו. לשון פרי כלומר עשו פירות: ורבו. אם לא אמר אלא פרו היה אחד מוליד אחד ולא יותר וכא ורבו שאחד מוליד פ הרבה: (כד) תוצא הארץ. הוא שפירשתי שהכל נברא מיום הראשון צ ולא הוצרכו אלא להוציאם: נפש חיה. שיש בה ק חיות (עיין לעיל פסוק כ'):

ורמש

ע וא״ת א״כ אמאי החיות עומדים בריבוים כיון שמחסרים מהם ולא ברך אותם הקב״ה וי״ל מברכתו של האדם נתברכו גם החיות כיון שהם מולידים כמו האדם ולא כתירון מהרא״ם שהם בעלי נפש חיה ונתברכו כל בעלי נפש חיה בדרך כלל. וזה דנתברך האדם אע״פ שאין מחסרים מהם ולא הספיק להם רצון יוצרם אשר מפני דגלוי לפני הקב״ה שיאכל מעץ הדעת ויטיל הנחש בהם זוהמא ויולידו אותם בילה״ד ויתרבו מלחמות בעולם: פ (נח״י) ר״ל בפעם אחד דהיינו תאומים ואין להקשות יאמר רבו בלבד ולא יאמר פרו י״ל לפי שאז לא היינו יודעים במה ירבו אם ברבוי התולדה או ברבוי הקומה ונמצא כזה בפ' בחקותי על פסוק והרביתי אתכם ופי' בקומה זקופה אבל השתא דכתיב פרו ורבו וממילא דהרבוי קאי על הפריה דהיינו בתולדות: צ דק״ל ה״ל לכתוב ויברא אלהים ול' תוצא מורה שכבר נברא אלא שהוא מכוסה בו ואין להוכיח מתוצא הארץ דלעיל (פ' יב) שהכל נברא ביום ראשון י״ל שתוצא הארץ מורה שהוציאה אל הפועל במה שנטוותה בו במאמר תדשא וגו' שהלווי בו הוא הווית הכח בה. ומלת תוצא הארץ אינו רק כי הוא בעצמו הלווי ויחויב שיהיה הכח קודם בה קודם הלווי הזה: ק ומה שמיים רש״י לבונו דלעיל פי' נפש שיהיה בה חיות נ״ל משום דכאן גבי חיות הארץ

כבר

התורה והמצוה

אמצעיים, כמלא האלמוג שהוא אמצעי בין הדומם והצומח והפלוס שהוא אמצעי בין הצומח והחי, והקוף שהוא אמצעי בין החי להמדבר, וכן בכל מדרגה עלתה בסדר מלמטה למעלה כמ״ש שבילירת הצומח עלתה מדבר אל עשב ומשם אל העצים, וכן הי' בילירת הבע״ח שהכמי הטבע חלקו את הבע״ח לשבעה מערכות. א] התולעים. ב] השוררים או הרמשים (אינזעקטין). ג] הדגים. ד] חית המים (האמפיביען) החיים בים

וביבשה

נפשא חיתא ועופא יפרח על ארעא על אפי רקיעא דשמיא: כא ובראיי ית תניניא רברביא וית כל נפשא חיתא דרחשא די ארחישו מיא לזניהון וית כל עופא דפרח לזנוהי וחזא יי ארי טב: כב ובריך יתהון יי למימר פושו וסגו ומלו ית מיא בימיא ועופא יסגי בארעא: כג והוה רמש והוה צפר יום חמישאי: כד ואמר יי

תפק

והשאלות

[כא-כה] למה אמר ויברא אלהים שברא הוא בריאה יש מאין מה שלא אמר כן בחית הארץ. ולמה לא נאמר בחית הים ויהי כן. וגם מה שאמר ויברא אלהים ויעש אלהים מיותר. ולמה נבראו בשני ימים וחית הארץ נברא ביום אחד עם האדם. ולמה נתברכו חית הים ולא חית הארץ:

התורה והמצוה

וביבשה. ה] העופות. ו] היונקים, ושני מערכות הראשונים לא נזכרו בכתוב כי הם עומדים בין הצומח והחי, שהתולעים קרובים אל הצומח והפרוטם אינם ע"י זו"נ, וגם הפוליפים רובם יולדו כמו צמח ויורחשו כתולעים ויחליפו עורם פעם אחר פעם עד יתעטפו במעטפה ויהיו לעוף פורח ויפרו וימותו, ואין להם דם רק ליחה לבנה. מבואר שהוא המעבר שתעבור בו התולדה מצומח לחיים, לכן יתחיל בספור הבריאה מארבע מערכות האחרונים, ועז"ש ישרצו המים שרץ נפש חיה, והרמב"ן פי' שם ופעל שרץ על מרוצתם ותנועתם, והרי"א פי' על ההפראה, וכבר בארתי בספרי התו"ה (שמיני סי' פ' וסי' ק"ט) בשם שרץ יבא גם על התנועה והרמיסה אבל פעל שרץ ישמש בו לרוב על ההפראה והרביה היתרה שנמצא בשרצים כמש"ש מטעם הז"ל, ופה בא מטעם ההפראה היתרה שישרצו המים בעלי חיים שיהיו ויפרו במים, וזה כולל מערכת הדגים ומערכת חית הים, שחית הים הגם שיעלו גם אל היבשה רובם יטילו ביציהם במים, כי הפרים ביבשה אינם שייכים לחית הים לענין טומאה וטהרה כמ"ש בס' התו"ה שם, וגם ישרצו עוף שהוא עומד בין שתי מערכות האלה ובין מערכת היונקים שדמו הם וי"ל ליחה והקודמים דמם קר ואין להם ליחה רק שק נפוח, וע"כ אמרו הז"ל שדגים והגבים אין טעונים שחיטה, כי החגבים ילודים עוד מן הדגים שהם מן השורצים והעופות טעונים שחיטת סימן א' שנבראו מן הרקק, ר"ל הרכבת מים ועפר ואויר, וע"כ אמר שישרצו המים מצד חלק המימי ויעופף על הארץ מצד חלק העפרורי ועל פני רקיע השמים מצד חלק האוירי הגובר בו:

(כא) ויברא אלהים. כבר בארנו כי בריאה מציין בריאת יש מאין ובע"ח נבראו יש מיש כמ"ש ישרצו המים, שהגם המים לא היה בכחם רק להוציא גופי הבע"ח, אבל הנפש החיונית שלהם אין זה בכח המים והיה בריאה יש מאין מה' לבדו, כמ"ש כי רוח מלפני יעטוף, וכתיב נותן נשמה לעם עליה, וכבר באר בע"י שלכן מצאנו באליהו ואלישע שהגם שעשו כמה מופתים בכחם לבד כשהוצרכו להחזיר נשמות לפגרים הוצרכו להתפלל לה' אלהי הרוחות. וע"כ אמר ויברא אלהים שאלהי הרוחות ברא הרוח יש מאין. ואמר את התנינים הגדולים הוא מערכה הג' של הדגים וכל מעשה בראשית בקומתם נבראו ויש במיני הדגים גדולים מאד כנודע ולכן קדמו בבריאתן. ואת כל נפש החיה הם חית הים שהוא המערכה הרביעית, ויען שהם י"ל רגלים מועדת ברומשים בהם אמר הרומשת, שבשם רומש בא על הרמיסה ברגליו. ואמר אשר שרצו המים שהגם שמינים אלה חיים גם ביבשה השרצה וההפראה שלהם הוא במים. וכמ"ש בחולין (דף קכ"ו) הני שיברי דנרש אינם מן היבוש כי הפרותם הוא במים. ואמר בהם למינהם כי בחית הים שייך בהם הרבעה וכלאים אסור בהם כמ"ש בב"ק משא"כ הדגים. ואת כל עוף כנף הוא המערכה החמישית, ואחר שכל ג' מערכות אלה הם מטילים ביצים רחוקים שמה מאדם שמוליד חיים ויונק שמניקו הם בהמת וחית הארץ שנבראו בששי, שע"כ יחד להם יום שבפ"ע כי הם העומדים בבנין גופם ומעשהו במדרגה אחת עם האדם, וע"כ לא נאמר ויהי כן כי לא נשלם עדיין הוית הבע"ח עד שנבראו בע"ח היונקים שהם העומדים בסולם היצירה תחת האדם, ובלואי יום השישי רק התחלה לאבר יגמר בששי ולא היה כן כי עוד תנועד הבריאה מלעדים עד יהי כן ויבלמו הבע"ח בשלמותם, רק אמר וירא אלהים כי טוב שהגם שכל בריאה בא ע"י המרת הצורות והורכבן הצורה הראשונה, שצורת המים נהפך לגופי בע"ח, וכן לעתיד יזונו מן הצומחים ויהפך הצומח לבע"ח, בכ"ז ראה כי טוב כי בזה התעלתה ההויה לצורה יותר שלמה וטובה מהקודמות:

(כב) ויברך אותם. הוצרכו לברכה יען שמולידים ע"י ביצים שיתפש כח המגדל על הביצה שרחוק לפי הטבע שיבטל בו כח החיים, וע"ז אמר פרו שיעשו פרי כיוצא בם, וכן ע"י שדגי הים כל הגדול מחבירו בולע את חבירו ואין להם כלי הגנה שיגינו בם נגד אויביהם כמו שיש לחית היבשה שמגל בם ערמות ותחבולות שבם ינצלו ממבקשי נפשם. ופלטים מחסה לשפנים, והרים הגבוהים ליעלים, ובני אדם בונים מבצרות לגן ובומרים היות הבייתות בכ"ז אין לדגי הים ולכן הוצרכו לברכה השנית ורבו. וכמ"ש בם רמש ואין מספר ועי"כ חיות קטנות עם גדולות, הגם שהגדולות משחיתות את הקטנות, כי יצא מדגה א' לפעמים כמה מליון ביצים ועי"כ ומלאו את המים בימים ולא הכין להקטנות מעינות בפ"ע להגנה שם. והעוף ירב בארץ שגם הם רבים הם עופות הדורסים שטורפים והוצרכו לברכה:

(כד) ויאמר אלהים. עתה נוא על מערכה הששית שהם בע"ח היונקים שקרובים אל בבנין גופם אל ברוח החיוני והולדת המין אל האדם, ומפוזרות בנתבות הבע"ח כמה מדות וערמות ותחבולות בהם

ניגולות

וָרֶמֶשׂ וְחַיְתוֹ־אֶרֶץ לְמִינָהּ וַיְהִי־כֵן׃ כה וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־חַיַּת הָאָרֶץ לְמִינָהּ וְאֶת־הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְאֵת כָּל־רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינֵהוּ וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב׃ כו וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים

נעשה

בעל הטורים

על הטמאין זכו והעוף ירב פירוש שאין מרובין איזהו העוף אוכל אותם פי׳ אותם טהורין וכן זאת תורת וגו׳ איירי בטהורים :

רש"י

ורמש. הם שרצים שהם נמוכים ורומשים על הארץ ונראים כאלו נגררים שאין הלוכן ניכר. כי לשון רמש ושרץ בלשוננו קונמוברי"ש (רעגען) (כה) ויעש. תקנם בצביונם ר בתיקונן ש ובקומתן.

נעשה

שפתי חכמים

כבר היה הכל נברא ביום הראשון עם נפש החיונית כיון דכתיב תוצא וגו׳ אבל גבי דגים ועופות לא נבראו ביום ראשון אלא הכח שיכול להשריץ הגוף בלא נפש החיונית מדכתיב ויברא וגו׳ : ר נראונם שהם היו שואלים אותו מתחלה אם רוצה להיות נוצר כן היה מתרצה להיות כן : ש י"ל שעמדה כל קומתן מתחלה דק"ל כיון שכתיב ויהי כן ל"ל למכתב אח"כ ויעש ובדשאים נאמר ותוצא אחר ויהי כן להורות שלא עשתה כן כנ"ל ובמאורות שאמר ויעש אחר ויהי כן לומר שהקטין אחד

התורה והמצוה

ליונות כחות אשר התקבצו אח"כ והאירו אור גדול בבתי נפש האדם, ואמרו חז"ל תוצא הארץ נפש חיה למינה זה רוחו של אדה"ר, דעתם שהגם שהנשמה המשכלת של האדם נבראה ביחוד כי אין דוגמתה בנפשות הבע"ח, אבל הרוח שהוא הכח החיוני וכחות נפש החיים נמצא דוגמתו ביתר הבע"ח, וזה הושפע תיכף עם השפעת נפש חיה שכולל גם נפש הבהמיית של האדם. ומפרש בהמה ורמש וחיתו ארץ. הבהמות הם הניזונים מן הצמחים וחיות הם הזוללים בשר ורמש הם יתר חיות הרומשות, ולפי סדר צורותיהם, החיות יש בהם ערמימות ופקחות יותר מן הבהמות האוכלות עשב, עד שהם האחרונה במדרגה :

(כה) ויעש אלהים. פה לא אמר ויברא כי כבר יצאו רוח ונפש בע"ח והושפעו ביום החמישי רק שמינים אלה היונקים עשה ותקן נפשות בע"ח אלה, ושתל בם מדות ותכונות ופקחות שלא נשתלו בהקודמים וזה לא נקרא בריאה יש מאין רק עשיה שהוא גמר הדבר ותקונו ובכ"ז גם זה לא היה בכח הארץ שלא יוכל להוציא רק הגופים, אבל תיכון הרוחות ותקונם ייחס למעשה אלהים לבד כנ"ל פ׳ כ"א, ושם הקדים החיות לבהמות, לפי התכלית שהחיות הטורפות הם המתרחקים מאדם כמ"ש תזרח השמש יאספון ואל מעונתם ירבצון, והבהמות והרמש (שהם ברואי היבשה הקטנים) מתקרבים אליו. וכמ"ש כל שתה תחת רגליו. צונה ואלפים כולם, וגם בהמות שדי אמר על החיות וגם כי הם רחוקים מן האדם לפי תכליתן, ואחריהם צפור שמים ואחריהם דגי הים שרחוקים ממנו מאד, ולהשתמש בם צריך לעבור ארחות ימים, וכמ"ש בפי׳ תהלות שם : וירא אלהים כי טוב. כי בזה הוטבה הבריאה ועלתה בסולם המעלות עד מבחר היצור שהוא האדם :

והנה נשקיף בזה כמה השקפות. א] הבריאה צעדה ממדרגה למדרגה. והאדם הוא המדרגה האחרונה עטרת הבריאה ותפארתה ותכליתה :

ב] בכל מדרגה שעלתה הבריאה התרוממה מן הארץ והתפרדה ממנה, הדומם חלק מן הארץ, הצומח יתרומם עליה, והעשב יתרומם מן הדשא, והעץ מן העשב; הדשא גדל מעצמו והעשב צריך זריעה והעץ נטיעה ועדן דבוקים לארץ בשרשם. אבל החי יתפרד ממנו וגם הוא יעלה במעלות, התולע רוחש עליו, והדגים טבועים במצולה וחית הים יעלו אל היבשה לפעמים עד העוף והיונקים, ותראה כי שורש הצומח שהוא ראשו דבוק בארץ, וראש הבע"ח נתון באמצע בין השמים והארץ, וכל שישתלם הבע"ח יותר יגביה ראשו למעלה עד האדם שראשו שהוא שרשו מושרש בעולם העליון ופונה תמיד אל שרשו ודומה כעץ הפוך ששרשו למעלה וענפיו למטה, כעומד באמצע בין העליונים והתחתונים :

ג] חיות הצמח קשור בו יותר מחיות החי, כי יש תקוה לעץ אם יכרת ועוד יחליף, וגם בזה חיות העשב קשור בו יותר מן האילנות כי גדל מעצמו, חיות השרצים קשור בו יותר מן היונקים והאדם, שנמצא שרצים שיחיו ימים רבים בלא אוכל, שיחיו גם עת יחתכו לגזרים, שיעלו ארוכה להבריאם הנחתכים, מבואר שבכל שהשתלמה הבריאה במדרגה, חיות הגשמיית בלתי חזק בה כ"כ, כי תכין א"ע לחיים רוחניים נפרדים מן החומר :

ד] המדרגות הראשונות רבו בכמות מן מה שאחריהם, הדשא רב מן העשב, העשב מן האילנות, הצומח רב מן החי, התולעים מן הרמשים. הרמשים מן הדגים. הדגים מן העופות והעופות מן היונקים.

כמו

תפק ארעא נפשא חיתא לזנה בעיר ורחיש וחית ארעא לזנה והוה כן: כה ועבד
יי ית חית ארעא לזנה וית בעירא לזנה וית כל רחשא דארעא לזנוהי וחזא
יי ארי טב: כו ואמר יי נעביד אינשא בצלמנא כדמותנא וישלטון בנוני
ימא

השאלות

[כו-לא] למה אמר נעשה אדם בלשון רבים. ומהו הצלם שנבוכו בו המפרשים. ולמה אמר שנית ויברא אלהים בלשון בריאה שמורה על הוצאת יש מאין. ולמה כפל בצלם אלהים ברא אותו. ולמה אמר אותו אותם. ולמה כפל ויברך ויאמר מה שלא אמר כן בחית הים. ומה ענין הכבוש והרדיה. ולמה תחלה אמר וירדו בבהמה ואח״כ לא חשב בהמה. וההבדל בענין מה שנתן להם לאכול. וראינו עתה הרבה בע״ח אוכלים פירות וזוללים בשר. ולמה לא נאמר על בריאת האדם כי טוב בפ״ע רק שראה את כל אשר עשה והנה טוב מאד:

התורה והמצוה

כמו שאמרו חכמי הטבע באורך. ומיני הבע״ח רבו נגד המדבר. האדם יחידי נברא. והאומות רבו נגד העם שקבלו תורת ה׳ כמ״ש כי אתם המעט מכל העמים, שהלב והמוח והסגולה מעטה נגד העלים והקליפה:

ה] המדרגות הקודמות נמצאים בשלמות במדרגות הבאים אחריהם. יסודות הדומם וטבעו נמצא בצומח ונוסף עליו נפש הצומחת, וכל כחות הצומח נמצא בחי ונוסף עליו נפש החיונית, וכל כחות החי נמצא באדם ונוסף עליהם נפש המשכלת. וכמ״ש במדרש רבה (פרשה ה׳) אמר ר׳ חמא ב״ה משל למדינה שהיתה מסתפקת מן החמרין, והיו שואלין אלו לאלו מה שערון (פי׳ שער התבואה ומקחו) נעשה במדינה היום. של ששי היו שואלים של חמישי. ושל חמישי של רביעי, ושל רביעי של שלישי וכו׳ ושל שני של ראשון ושל ראשון למי הי׳ לו לשאול לא לבני המדינה שהיו עסוקים בדימוסה של מדינה. אף כאן כל מעשה של כל יום היו שואלים אלו לאלו מה בריות ברא הקב״ה בכם היום. של ששי שואל של חמישי וכו׳ עד לראשון של ראשון למי היו שואלים אם לא לתורה שקדמה לבריאת עולם, וכונתם מבוארת במעשה יום האחרון שאל למעשה יום שלפניו. כי כל מעשה יום הקודם הקבעו במעשה יום המאוחר, למשל כשרצה לברוא את האדם כלל בו כל הכחות שנמצאו מכבר בבע״ח שנבראו לפניו, וכשרצה לברוא בע״ח כלל בהם כל כחות הצומח שנבראו לפניהם ולכן כל מעשה של כל יום היו שואלים אלו לאלו לבד מעשה יום ראשון שלא נברא דבר לפניו והיו הבריאה יש מאין שהוא הבריאה שיצאה מהחכמה העליונה כמ״ש בראשית ותרגומו בחוכמתא, הם שאלו לתורה שהיא הנמוס של כל העולם, והיינו לחכמה העליונה שהוציאה הכל יש מאין:

ו] החומר של המדרגות האחרונות הזך יותר מן חומר המדרגות שלאחריהם, הדומם הזך מן הצומח, וחומר הצומח הזך מן חומר הבע״ח עד שגוף האדם הוא האלם שבכולם, כי הי׳ בהכרח שיזדכך החומר ויתרבה בו ההרכבה עד שיוכן לקבל נפש גבוה יותר, עד שאלובי החומר יהיו הזכי הצורה, וכמ״ש עמ״ש מה יהיה עץ הגפן מכל עץ שנשא משל מהולשת עץ הגפן מיתר העצים על שפריו הוא מעולה ומשובח יותר, אל הולשת ישראל נגד או״ה מצד שלמות ועילוי צורתם:

ז] וכבר הביא הרי״א מאמר הקדמונים שכל הנמצאים יוצאים מאת ית׳ ואליו ישובו כדרך הרעיונים שהתחלתם הוא האל ית׳ וסופה ויסודה הוא ג״כ ית׳, ובאורו זה לפי שהוא פועל וצורה ותכלית לעולם והוא תכליתה האחרון, וציירו העגולה כאלו מתחלתה יורדת מלמעלה למטה ומחציתה עולה בחזרה מלמטה למעלה אל האלהים שממנו התחילה. וכבר בארתי בפי׳ תהלות (סי׳ קמ״ח) איך המשורר צייר תחלה ירידת העגולה מלמעלה למטה, ופתח הללו את ה׳ מן השמים והלך מלמעלה למטה מרומים מלאכיו צבאיו עד המים אשר מעל השמים, וכאשר ירד חוג העגולה עד נקודה הזו לעלות ממטה למעלה הללו את ה׳ מן הארץ, והלך דומם צומח חי מדבר עד וירם קרן לעמו עם קרובו, שהם יעלו עד ראש העגולה לעמוד קרוב אל ה׳, וע״ז אמר במדרש שה״ר, הם מקלסין אותו מלמעלה למטה והוא מקלסן ממטה למעלה שהם יקלסוהו על השתלשלות העולמות ממנו מן האור העליון שנשתלשל וירד ונתעבו העולמות, עד העולם השפל והמגושם מכולם, והוא מקלס אותם על שיעלו את השפל אל הרום, ויעלו בהר ה׳ להיות עם קרובו בע״ז המליצו חז״ל שעתיד הקב״ה להיות מחול לצדיקים לעוה״ב והם מראים עליו באצבע. שהצדיקים יעלו במחול העגולה עד ראש העגולה עד שיהיו קרובים אל ה׳ כמו המלאכים הראשונים שהם ראשית ההשתלשלות בירדת העולמות למטה, אולם לפ״ש למעלה ימצא באדם עצמו בין צד העגולה בירדתה בין הצד שכנגדה בעלותה, כי מצד גופו הוא הירוד והחלוש שבכולן, בו ירדה הבריאה לתכלית השפל והמורד, כי חמרו הוא החלוש והירוד מכל הגופים וכמ״ש בחו״ה בשער העבודה, ומצד הנפש עלה יעלה בסולם המעלות עד ראש העגולה וכמ״ש ומשם עלה אל האלהים, וז״ש במדרש אחור וקדם צרתני אם זכה אומרים לו אתה קדמת למה״ש, ואם לא זכה אומרים לו יתוש קדמך. כי מצד הנפש הוא נעלה ממה״ש ומצד הגוף הוא גרוע מהפחות שבבע״ח:

(כו) **ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו.** המפ׳ פי׳ ענין הצלם על הכח השכלי שבו ישכילו, וכמ״ש הרמב״ם במורה ששם צלם מורה על הצורה המינית שבו יתעצם הדבר והיה מה שהוא והוא הכח השכלי, לא מקרה התמונה והתואר, אולם במקרא מצאנו שם צלם על התמונה והתואר, ואת כל צלמי מסכותם (במדבר ל״ג) צלמי טחוריהם וצלמי עכבריהם (ש״א ו״ו) צלמי זכר (יחזקאל ט״ז). צלמי כשדים (שם כ״ג), ושם צלם נגזר לדעתי משם צל (כמ״ש באילת השחר כלל ד׳ שמצאנו הרבה שמות בהמ״ש שבסוף

נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ וְיִרְדּוּ בִדְגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל־הָאָרֶץ וּבְכָל־הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל־ הארץ

רש"י

(כו) נעשה אדם. ענותנותו של הקב"ה למדנו מכאן לפי שהאדם בדמות המלאכים נברא ויתקנאו בו לפיכך נמלך בהם וכשהוא דן את המלכים הוא נמלך בפמליא שלו שכן מצינו באחאב שאמר לו מיכה (מלכים א' כב) ראיתי את ה' יושב על כסאו וכל צבא השמים עומד עליו מימינו ומשמאלו וכי יש ימין ושמאל לפניו אלא אלו מימינים לזכות ואלו משמאילים לחובה. וכן (דניאל ד) בגזרת עירין פתגמא ת ובמאמר קדישין שאלתא אף כאן בפמליא שלו נטל רשות אמר להם יש בעליונים כדמותי אם אין כדמותי בתחתונים הרי יש קנאה במעשה בראשית: נעשה אדם. אע"פ שלא סייעוהו ביצירתו ויש מקום למינים לרדות לא נמנע הכתוב מללמד דרך ארץ ומדת ענוה שיהא הגדול נמלך ונוטל רשות מן הקטן א ואם כתב אעשה אדם לא למדנו שיהא מדבר עם בית דינו אלא עם עצמו, ותשובתו ב כתובה בצדו ויברא את האדם ולא כתיב ויבראו:

בצלמנו. בדפוס ג שלנו: כדמותנו. להבין ד ולהשכיל: וירדו בדגת הים. יש בלשון הזה לשון רידוי ה ולשון ירידה

שפתי חכמים

אחד מהן: ת ר"ל כמו שגוזרין המלאכים ומדברים לפני הקב"ה כך עומדת בפתגמא וכו' א"כ ש"מ שהקב"ה נמלך במלאכים: א (נה"י) אע"ג דלעיל פי' שלא יתקנאו וכו' י"ל דה"ק שאע"פ שיש כח ביד הקב"ה שלא ישגיח בקנאת המלאכים אפ"ה הראה ענותנותו לימלך בהן כדי שלא יהיה להם פתחון פה להתקנאות: ב ר"ל שלא יטעו המינים: ג ר"ל בדפוס שהכינו לאדם אבל אין לפרש בצלמו של הקב"ה דהא אין להקב"ה שום צלם ותמונה כדכתיב בפ' ואתחנן ותמונה אינכם רואים לכך מפרש בדפוס שלנו ור"ל העשוי לנו כמו שפי' בסמוך על מלת בצלמו בדפוס העשוי לו וזה דפירש"י בסמוך צלם דיוקן יוצרו ה"פ באותו דיוקן שנראה להם לנביאים כשנגלה להם כך ברא את האדם ועי"ל משום כפל ל' פירש"י צלם דיוקן יוצרו משום דכתיב בצלמו בצלם אלהים אלא ודאי בצלמו קאי על בדפוס העשוי לו ובצלם אלהים קאי על דמות דיוקן ודו"ק וע' בהרא"ם: ד דק"ל לאדם יש גוף ולמלאכים אין להם גוף: ה ר"ל אי קרינן בחירק, ובצירי הוא ל' ירידה. נה"י

התורה והמצוה

נוספת עיי"ש) כי הצל הוא אבי הציירים, והצורה הנעשית בכיון נקרא צלם, שהוא צל הדבר שהוא לו ציור, וכבר באו המפרשים במ"ש נעשה אדם בלשון רבים, לפי שהארץ הוציאה את גופו כמו שהוציאה גופי שאר הבע"ח, וה' נפח בו נשמתו השכליית, והוא בצלם הארץ ותולדותיו מצד גופו שהוא מטבע התחתונים, ובצלם האלהות מצד שהוא בעל נפש משכלת, שהיא מטבע השכליים הנפרדים, וכמ"ש הרד"ק והרמב"ן והר"ן, אולם באמת כל העולמות אשר ברא ה' הם צלם האלהות, שכבר נודע שכל העולמות הם מתאחדים כאיש אחד, וכל המציאות נקרא בשם האדם הגדול כמו שהאדם נקרא בפי החכמים בשם עולם קטן, ופי' שכמו שכל אברי האדם הגם שכ"א ממזג ותכונה מיוחדת הם מתאחדים להיות איש אחד, וכולם קשורים קצתם בקצתם, וכ"א משלים את חברו עד שאם יחסר אבר פרטי א' או גיד א' הוא מום וחסרון בכלל הגויה, כן כל המציאות והעולמות אין מספר אשר ברא ה' הם ערוכים כאיש אחד וגויה כוללת שכל אחד הולך מהלך השלמות להשלים הקומה הכללית כאשר ישלימו אברי הגוף את הגוף הכללי, וכמו שהאדם הקטן עיקרו הוא הנשמה האלהית שהיא המחיה את כל האברים, והיא המשפעת בו התנועה וההשכלה, ואם תפרד מן הגויה אז כל האברים הם עצמות מתות מפוזרות, כן האלהות המתפשטת והשופעת אורה והויתה בכל העולמות היא נפש האדם הגדול הזה, והיא המקשרת כל אברי הגויה הכללית, ר"ל כל העולמות הרבים מראש ועד סוף להיות קומה שלמה וגויה כללית שבה יתראה חכמתו של יוצר בראשית שחכמתו הוא עצמותו ית' השופע בכל העולמות מזה הצד שהוא פונה אל העולמות להניעם ולהנהיגם ולהחיותם (כי הא"ס כפי שהוא בעצמותו הוא נעלם מאתנו בתכלית ההעלם, וכל מה שחזו בו הנביאים והשיגו ממנו החכמים ברוח ה' הוא רק מזה הצד שהוא נפש העולמות ורוחם ונשמתם, שבזה ידמו אותו כנפש המתלבשת תוך הגויה ומחיה כל אבריו וגידיו וקנותיו, ומתראה בכל אבר ואבר לפי מה שיכיל הכלי והאבר ההוא למשל במוח מתראה כנפש המשכלת בלב כנפש החיונית וכדומה, וכן התפשט האלהות בעולם הגדול בכל עולם לפי מה שיכיל כלי העולם ההוא) וכמו שהגוף הוא צלם הנפש ומתוקן ועשוי באופן שיכיל האור והחיות של הנפש וכחותיה, כן האדם הגדול הוא צלם האלהות וחכמתו השופעת בכל עולם ועולם:

ואמרו חז"ל בב"ר (פ"ח) ויאמר אלהים נעשה אדם במי נמלך, ר"י בשם ר' לוי אמר במלאכת השמים והארץ נמלך, רשב"ל אמר במעשה כל יום ויום נמלך, ר' אמי אמר בלבו נמלך, ר' יהושע דסכנין אמר בנפשותם של צדיקים נמלך הה"ד המה היוצרים וכו'. הנה כולם הסכימו שה' אמר לכל מעשה בראשית אשר כבר עמדו כולם ערוכים ומסודרים בקומה שלמה ונקראים בשם אדם הגדול עם האלהות השופע בתוך האדם הזה והוא הנפש והרוח והנשמה של הקומה השלמה הזאת **נעשה אדם** קטן שנמצא בו כל מה שנמצא באדם

יַמָּא וּבְעוֹפָא דִשְׁמַיָּא וּבִבְעִירָא וּבְכָל אַרְעָא וּבְכָל רִחֲשָׁא דְרָחֵישׁ עַל אַרְעָא׃

וברא

התורה והמצוה

באדם הגדול בכל פרטיו עד שיהיה **בצלמנו**, כר"ל צלם של העולם הגדול, עם האלהות המחיה ושופע בעולם הגדול הזה. וחכמי המדרש בארו ופרשו ענין הצלם הזה כל אחד בהשקפה מיוחדת, ר' לוי אמר במלאכת השמים והארץ נמלך, הוא ישקיף מצד שהעולם הגדול מתחלק לעולם הרוחני והשכלי בזה מלאכת השמים, ולעולם הגשמי והחמרי בזה מלאכת הארץ, ואחר שמלאכות אלה רחוקים בענינם עד שבקל יטעה הרואה שכ"א מעשה יוצר אחר, רצה ה' שידעו כי העולם השכלי והרוחני והעולם הגשמי שניהם מעשה יוצר אחד, לכן ברא בריאה אחת מורכבת ממעשה שני מיני המלאכות המובדלות האלה, שמצד נשמתו הוא מעולם השכליים ומצד גופו הוא מעולם הגשמיים, ובזה הניח חותמו על כל הבריאה, שידעו שכל העולמות הגם שהם מובדלים בענינם הם מעשה יוצר אחד ומיוחד, כאומן שיודע לעשות שני מלאכות מתחלפות למשל בזהב ובעצים, ורוצה שידעו כי שני מיני המלאכות הם מעשה ידיו כולם, ועושה כלי אחת מורכבת מעץ ומזהב למען ידעו כי הוא חרש חכם יודע לפתח פתוחים דקים בזהב וכפתורים ופרחים בעץ, וכן על ידי האדם הניח ה' חותמו על כל הבריאה כי מעשה ידיו כולמו. ובב"ר ישקיף בזה מצד שהאדם הוא עולם קטן וכל כחות מעשה בראשית אשר נבראו בששת ימי המעשה כולם מקובצים בעולם הקטן הזה לא יחסר דבר, כמש"פ בתהלות במ"ש גלמי ראו עיניך וכו' עיי"ש, וע"ז אמר במעשה כל יום ויום נמלך, כי אחר שהאדם הוא המורכב האחרון נמצא בו כל מה שנברא ונתקן קודם לו, עד שאמר ה' לכל מעשה בראשית שיעשו את האדם, ר"ל שיתנו בו מכחם עד שכולם יהיו כלולים בו. והנה שתי ההשקפות האלה הוא רק לבאר איך האדם הוא בצלם הבריאה כולה ואיך אמר להבריאה כולה שהוא האדם הגדול שיעשה את האדם כלול מכל כחותיו, ועדיין לא באר איך הוא בצלם אלהים, דהא אמר בצלמנו בלשון מדבר בעדו (כי מ"ש הרמב"ם שהוא בצלם אלהים מצד השכל אינו מדויק היטב, כי השכל כבר נמצא בעולם השכליים הנפרדים שהם מכלל הבריאה שברא, שהם נתנו מכחם את החלק השכלי שבאדם) וכאשר נבקש דבר שנמצא באדם בלא נמצא דוגמתו בכל העולמות כולמו, וזה הוא החלק שיתיחס אל ה' לבדו ראינו שהוא כח הבחירה שניתן אל האדם מה שהוא חפשי במעשיו ומושל על עולמו הקטן, כי כל מה שברא ה' כולם מוכרחים ומוטבעים במעשיהם ואין להם ממשלה לשנות דבר ממה שהוטבע בם בטבעם, שהמלאכים אינם חפשים ואין להם יכולת לעשות דבר כפי בחירתם רק כפי רצון ה', וכ"ש כל הנבראים אשר בעולם הגשמי שכולם הם מוכרחים במעשיהם, לבד האדם לו ניתן ממשלה על עצמו לעשות או לחדול כפי בחירתו אף נגד טבעו, וכאשר נבקש דוגמתו באדם הגדול שהוא העולם נמצא שהאלהות השוכן בכל העולמות ומחיה אותם, היא לבדה יש לה ממשלה לשנות טבע המוטבע בכל העולם ולהנהיג את האדם הגדול כפי בחירתו נגד הטבע, שהוא ההנהגה הנסיית שבה ישדד האלהים את טבע העולם הגדול, כמו שישדד האדם את טבע עולמו הקטן ע"י חפשיותו ובחירתו, לפ"ז במ"ש נעשה אדם בצלמנו שגם האלהות נתנה חלקה אל עשית האדם לא יתכן רק על הממשלה והחפשיות שיש לאדם לשנות את טבע עולמו הקטן ולפעול כפי הבחירה והחפשיות. וכבר בארתי בפי' ס' משלי במלת לב מציין כח הממשלה אשר בנפש לפעול כפי בחירתו, וכן בעולם הגדול יציין במלת לב כח הממשלה אשר בנפש האדם הגדול לשנות את טבעי העולם ולעשות מעשים אלהיים בחיריים בלתי נתלים מן חוקי הטבע הכוללים, וע"ז אמר ר' אמי בלבו נמלך, שהוא בצלם אלהים אשר ניתן באדם מצד האלהי בזה חלקו שלא נמצא דוגמתו בכל נבראי העולם (שהגם שהנשמה האלהית אשר נפח באדם שעליו אומר ויפח באפיו נשמת חיים הוא ג"כ למעלה מכל הנבראים, זה נכלל במ"ש ויברא אלהים את האדם בצלמו, שזה לא יקרא בשם עשיה שמורה על הגמר רק בשם בריאה והוצאה יש מאין כמו שנבאר). אולם באשר עם העיון לא תשוה כח הבחירה והחפשיות אשר בלב העולם הגדול אל הבחירה והחפשיות אשר בלב האדם, כי האדם מצד בחירתו יש אפשרות שיבחר ברע ג"כ, ובמעשים מקולקלים ישחית ויהרוס כל סדרי בראשית, וה' מצד שהיא נפש העולמות וי"ל החפשיות לבחור ולעשות מעשים מופלאים נגד טבע העולם לא יבחר רק בטוב ורק לתקן לא להרע ולקלקל שהוא נגד טבע האלהות, ואיך נאמר שהבחירה אשר באדם זה חלק אלהי שניתן בו וכו הוא בצלמו אחר שאין בחירתם שוה, ע"ז אמר ר' יהושע דסכנין בנפשותיהן של צדיקים נמלך, ר"ל שהנפש מצד טבעה ועצמותה נוטה אל מעשה הטוב והשלמות, ומה שתבחר לעשות רע לפעמים, אינו מצד טבע הנפש רק מצד הגוף וכחותיו שהורכבה עמו, ולפ"ז מצד עצמה כח הממשלה והבחירה השוה בה דומה בכל צד לכח הממשלה שיש לנפש העולם שהיא האלהות השופע בעולם הגדול שתבחר רק טוב ולא רע. ולכן אמר **בצלמנו כדמותנו**. ר"ל שיהיה בצלמנו אך ידמה אלינו במעשיו להיות צדיק ולהתהלך לפני ה' כפי שורש נפשו האלהית ותכונתה וטבעה, וע"ז אמר במדרש שבשעה שבקש לברוא את האדם ואמר נעשה אדם בצלמנו שאלו מה"ש אדם זה מה טיבו, א"ל צדיקים עומדים ממנו, ולא גלה להם שרשעים עומדים ממנו, ר"ל שלפי טבע נפשו האלהית אין ראוי שיעמדו רשעים ממנו והוא נגד טבעו [א]:

וירדו

תורה אור

[א] ראה איך השקיפו חז"ל על הדברים האלה, והלבישו דברי האמת במשל ומליצה דברי חכמים וחידותם.
א) בב"ר (פ"ח) על נעשה אדם ר' לוי אמר משל למלך שהיה מטייל בפתח פלטרין שלו וראה צלורין;

ס'

הָאָֽרֶץ׃ כז וַיִּבְרָ֨א אֱלֹהִ֤ים ׀ אֶת־הָֽאָדָם֙ בְּצַלְמ֔וֹ בְּצֶ֥לֶם

אלהים

בעל הטורים

(כז) האדם. אותיות אדמה שנברא מן האדמה. אדם נוטריקון אפר דם מרה:

שפתי חכמים

(נח"י) ונ"ל דכאן כתיב וירדו שהוא ל' ירידה ובסמוך כתיב ורדו שהוא ל' רדיה אלא כשדבר עם המלאכים הקטין אותו לומר שהוא ירוד אפי' מדגת הים ולא הוצרך להזכיר חית השדה דכ"ש הוא אבל כשדבר עם האדם הגיס דעתו שאם זוכה ויהיה צדיק יהיה רודה בחיות ובהמות: ו (דב"ט) ק"ל

רש״י

ירידה זכה רודה בחיות ובבהמות. לא זכה נעשה ירוד לפניהם והחיה מושלת בו: (כז) ויברא אלהים את האדם בצלמו. בדפוס העשוי לו ו שהכל נברא במאמר והוא נברא בידים שנאמר (תהלים קלט) ותשת עלי כפכה. נעשה בחותם כמטבע העשויה ע"י רושם שקורין קוני"ן (ובכ"י קוי"ן והוא בל"א שטעמפעל) וכן הוא אומר (איוב לח) תתהפך כחומר חותם: בצלם אלהים

ברא

תורה אור

א' מובלא, אמר מה נעשה בה. מהם אומרים דימוסאות. מהם אומרים פריבטאות. אמר המלך אנדרטין אני עושה אותה מי מעכב, ר"ל שאמר בונה המלך העליון את ביתו הגדול שהוא ענין כלל העולם שכלה ביתו ביום הששי ויצא מפתח פלטרין הזה כמטייל ורואה אם יש לו עוד דבר לעשות, אז ראה בצורין א' מובלאת, שהוא שעוד נשאר לו לברוא את האדם שהוא יכלול בתוכו כל תבנית הבית הגדול הזה וכל הדריו ועליותיו ומשכיותיו, ושאל לכל האומניות שעשו עד הנה מה נעשה, וכ"א אמר דבר אחר, ר"ל שכל פרט ופרט מחלקי העולם נתן מכחו אל האדם, והורכב בו עד שכל אחד יטען בבריאתו דבר אחר, ואז אמר המלך כי הוא מגדו יעשה אותו אינדרטין שהוא צלם האלהות שהיא נפש העולם וחיותו, שע"ז אמר נעשה אדם בצלמנו, ומפרש מהו האינדרטין הזה, הוא מי מעכב שהוא כח החפשית והממשלה שיש למלך הגדול הזה על כל העולם, שאין מי מעכב בידו כי הוא יכול להנהיג הכל ע"י הממשלה האלהית החפשיית שאין שום כח מטבעי העולמות שיעמוד כנגדו ויעכב על ידו, וזה צלם אלהים בעולם הגדול, דמות הצורה הזאת האלהית יעשה באדם שגם הוא י"ל הממשלה על עולמו הקטן שאין שום כח טבעי מעכב על ידו כי הוא מושל על טבעי גופו בכח בחירתו, וזה האינדרטין וצלם אלהים שאמר נעשה אדם בצלמנו:

ב] סנהדרין (דף לח:) אמר רב יהודה אמר רב בשעה שבקש הקב"ה לברוא את העולם ברא כת א' של מה"ש אמר להם רצונכם נעשה אדם, אמרו לפניו מה אנוש כי תזכרנו, הושיט אצבעו ביניהם ושרפן, וכן כת שניה, ברא כת שלישית וכו' אמרו לפניו הראשונים שאמרו לפניך מה הועילו, כאשר נברא תחלה הצומח, ואח"ז החי ואחריו המדבר, וכל כחות הקודמים הוכללו בהנברא אחריו, עד שבאדם הוכללו כחות נפש הצומחת, וכחות נפש החיונית, ונוסף עליהם כחות נפש המשכלת, לכן המליצו בשעת נברא האדם נבראו שלש כתות של מה"ש, שחז"ל יחסו לכל כח מכחות הבריאה מלאך ממונה עליו, כמ"ש אין לך עשב שאין מלאך ממונה עליו ואומר לו גדל, ר"ל הכח שהאל ה' בהעשב שיצמח ויגדל ויוליד כדומה הוא מלאך שליח מאת ה' ממונה עליו, וא"כ כשהאדם התקבצו בבריאתו שלש כחות של מה"ש, כפי מספר מכסת נפשותיו, הצומחת והחיונית והמשכלת, והנה יש הבדל בין נפש הצומחת אשר באדם וכן נפש החיונית שבו, לבין פעולת נפש הצומחת בעץ השדה ונפש החיונית בבע"ח, שהם מוכרחים בפעולתם ואין להם בחירה, העץ מושך מזונו מאבד האדמה, ואין לו ממשלה על עצמו למשול על כח הזה לעכבו או למנעו, וכן פעולת נפש החיונית בבע"ח הם טבעיים מוכרחים, אבל האדם י"ל ממשלה על כחות נפשו לעשות נגד טבעם, הוא יוכל להשבית פעולת נפשו הצומחת מלאכול מזון האיסור או ביוהכ"פ וכן יוכל להשבית פעולת נפשו החיונית לעשות נגד טבעה עפ"י כח הבחירה והממשלה אשר בנפשו, ובהכרח שבעת שתל ה' נפש הצומחת באדם לא שתלו כמו ששתלו בהצומח שבו חק טבעי נתן ולא יעבור, אבל בעת שתל כחות נפש הצומחת באדם, שתל ג"כ הבטול של הכחות, כדי שיהיה להאדם אפשרות לבטל כחות האלה עפ"י בחירתו וזה המליצו חז"ל שבשעה רצה לברוא את האדם ברא כת של מה"ש שהם כחות הממונים על פעולת נפש הצומחת שנבראת קודם לו, ואמר להם רצונכם שנברא אדם היינו שיקח כחות האלה ויבטל אותם בגוף האדם שתולים בו כחות אלה שהם הזן והמגדל והמוליד כדומה, ואמרו לו מה אנוש כי תזכרנו. המליצה באם היה שותל כחות אלה בגוף האדם על אופן שהם שתולים בהצומח שאם הם רק טבעיים ומוכרחים אם הי' באופן זה באדם היה דומה כעץ השדה שא"ל ממשלה על עצמו לעצור בעד טבעו מלאכול כל הבא בידו, ועי"ז א"ל מה אנוש כי תזכרנו, הלא יהיה כצמח טבעי לבד לא אנוש בעל בחירה, ולכן בעת שתל כחות אלה באדם בפעם תיכף, ר"ל שהניח האפשריות שיוכל האדם בבחירתו לבטל כחות האלה הטבעיות ע"י בחירתו, וזה מליצה שנתן אצבעו ביניהן ושרפן, ששרף ובטל את המלאכים הממונים על כחות הצומח לפי הטבע, ובזה עשה אפשרות לשרוף ולבטל כחות אלה, וכן היה בכת שניה של מה"ש שהם כחות נפש החיונית שגם הם נתונים בנפש האדם, אבל לא באופן שנתונים בנפש החיה והבהמה שאין לה ממשלה לבטלה, כי בעת שתלם

בנפש

כז וּבְרָא יְיָ יָת אָדָם בְּצַלְמֵהּ בְּצֶלֶם אֱלָהִין בְּרָא יָתֵהּ דְּכַר וְנוּקְבָא בְּרָא יָתְהוֹן:

ובריך

התורה והמצוה

וירדו בדגת הים. כמ"ש שכל הנברא אחר חברו שליט על חברו. כי כל המאוחר בבריאה צורתו נכבדת יותר מהקודם, והקודם לו נכנע מפניו הכנעה טבעיית מפני יתרון צורתו לכן אמר שירדו בדגת הים ואף **בעוף השמים** ואף **בבהמה** שכל המאוחר צורתו הטובה יותר כמ"ש למעלה, וצורת האדם גוברת על כולם, ואמרו חז"ל זכו ורדו לא זכו ירדו, שאם לא ימשכו אחרי מעלת צורתם רק אחר חומרם כל המורכב היותר אחרון חמרו יותר גרוע כנ"ל:

(כז) **ויברא אלהים.** כבר התבאר שכל בריאה היא יש מאין, ואמר בבריאת המים ויברא אלהים את התנינים, בזה מצד נפשם, שא"א להארץ להוציא נפשות כמש"ש. ובבריאת היבשה אמר ויעש אלהים שכבר ברא נפשות החיים רק עשאם ונמרס בברואי היבשה, אמנם נפש האדם אינו ממין נפשות החיים, כי היא כאצולה ממקום קדוש, לכן אמר בו **ויברא אלהים** שהוא הוצאת נפשו יש מאין שעדן לא היה כמוה בכל מ"ב, אבל מ"ש נעשה אדם לשון עשיה הוא על גופו ונפש החי שבו שנתלה בכח האומר שיפול עליה עשיה כמו שיפול לשון עשיה על נפש חית הארץ, יען שהוא מעולה מנפש חית הים, וכן נפש החי שבאדם מעולה מכל נפש חיה במה שיש בו שכל ותבונה ובחירה והחפשית במעשיו, ויפול עליו לשון עשיה. ויהם עשיה זו לעצמו עם כל מ"ב יחד בלשון רבים נעשה. אבל פה ידבר מהוצאת נשמתו האלהית אמר ויברא. וגם מצד נשמתו נברא בצלם, ומבאר **בצלם אלהים ברא אותו**, שכבר בארנו ששם אלהים הבא בכל מ"ב יציין הכחות האלהיים המושפעת בכל הבריאה ונותנת גבול וקצב וכח משוער לכל עולם ולכל בריה, והוא האלהות שהוא נפש העולמות כולם ומנהיג עם העולם כנפש המחיה את הגויה, כן נתן נפש האלהית שהוא חלק מעצמותו ית' בעולם הזה הקטן מכוון בצלם ובדפוס האלהית שהוא נפש העולם הגדול, אבל לא תמצא בשום מקום שיאמר בצלם ה', כי שם הויה מורה על עצמותו ית' ולא יצדק לשון צלם רק על שם אלהים שמציין איך הוא נפש העולם, שמצד זה האדם הוא הצל שאור האלהי המושפע בכל הבריאה יחזור ממנו באור חוזר מלמטה למעלה, כמו שילבש הירח אור השמש והוא צלם של השמש, ר"ל צלו ומגיה אור באור חוזר. ויען שהאדם נברא בצד אחד להיות קיים באיש מצד נשמתו, ומצד גופו נברא להיות קיים במין, אמר מצד שנברא להיות קיים באיש **שבצלם אלהים ברא אותו**, ומצד שנברא להיות קיים במין אמר **זכר ונקבה ברא אותם**:

ויברך

תורה אור

בנפש האדם שאז ראה שאם ישתלם כמו שהם בנפש בע"ח אין יתרון להאדם על הבהמה, שע"ז א"ל מה אנוש כי תזכרנו, נתן אצבעו ושרפם ר"ל שאז הניח ההשתדלות אל בטול כחות האלה ע"י הבחירה, ובעת ברא ה' כת שלישית של מה"ש ר"ל הכחות של נפש המשכלת, שהיא המושלת על יתר כחות הנפש לבטל טבעם ולהנהיגם עפ"י חוקי החכמה ועפ"י בחירתו, והם אמרו **הראשונים שאמרו לפניך מה הועילו**, כוונו במליצתם כת הזה של מה"ש, ר"ל פעולת נפש השכליית היא שלא יועילו הראשונים. ר"ל כי מה"ש האלה הייני כחות נפש ההשכלה הם יבטלו ויפרו דברי מלאכים הראשונים, ר"ל פעולת הטבעיים של נפש הצומחת והחיונית, שע"י השכל שבו י"ל כח לעצור בעד כחות הטבעיים בלו בכח שכלו ובחירתו ולמשול בכחי הנפש בממשלת השכל והדעת, ובזה בעת ברא ה' את האדם אמר נעשה אדם בצלמנו, שאמר לכחות הבריאה שנבראו קודם לו שיעזרו בבריאת האדם שיתנו לו כחות נפש הצומחת והחיונית, ובזה יהיה בצלמם, וה' ישים אצבעו ביניהם ויבטלם, שעל ידי כן יש אפשרות להאדם לבטל כחות טבעו ולעשות כפי בחירתו נגד הטבע שזה צלם אלהים באדם הגדול, ועל ידי כן נעשה בצלם שניהם, בצלם העולם ובצלם האלהות:

ג] **במד"ר** (פ"ח) אמר ר' הושעיא בשעה שברא הקב"ה אדה"ר טעו מה"ש ובקשו לומר לפניו קדוש משל למלך והפרכוס שהיו בקרונין (פי' במרכבה) והיו בני המדינה מבקשים לומר למלך דומינו (שבח) ולא היו יודעים איזהו, מה עשה המלך דחפו והוציאו חוץ לקרונין וידעו הכל שהוא הפרכוס, כך בשעה שברא הקב"ה את אדה"ר טעו בו מה"ש ובקשו לומר לפניו קדוש, מה עשה הקב"ה הפיל עליו תרדמה וידעו הכל שהוא אדם. כוונו במליצתם, שהאדם והקב"ה יושבים במרכבה, המלך העליון יושב במרכבה הגדולה, ר"ל שהוא נפש העולם הגדול ומנהיגו ומחייהו שמזה הצד דמוהו הנביאים כרוכב במרכבה, שהוא מזה הצד שהוא נפש העולם והעולם מונהג ממנו כאשר ינהיג הרוכב את מרכבתו, ונפש האדם יושבת במרכבתה הקטנה ומנהגת את גויתה שהוא העולם הקטן, כמו שינהיג המלך את מרכבתו הגדולה ע"פ הבחירה והחפשיות, ונפש האדם חפשיית במעשיה ובהנהגת מרכבתה כמו האלהית שהוא נפש העולם ומנהיג בהנהגה חפשית לפי רצונו, עד שמה"ש שהם כחות המנהיגים כל המציאות כולו שכולם הם כחות טבעיים קבועים בלתי משתנים, ראו כי האדם הוא הקדוש (ר"ל מובדל ונעלה מן הטבע ומושל עליה) בעולמו הקטן כמו השי"ת קדוש ונעלה על הטבע במרכבתו הגדולה, וכמ"ש בב"ר (פ' ע"ט) ויקרא לו אל אלהי ישראל, אמר אתה אלוה בעליונים ואני אלוה בתחתונים, והראה ה' שנמצא כחות טבעיות באדם שאין לו ממשלה עליהם לבטל אותם בכח הבחירה, והוא האומר שבועה שלא אישן ג' ימים מלקין אותו ויישן מיד, שבזה אין לו בחירה וממשלה על טבעו, וז"ש הפיל עליו תרדמה וידעו שהוא אדם:

אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם׃ כח וַיְבָרֶךְ אֹתָם
אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ אֶת־הָאָרֶץ
וְכִבְשֻׁהָ וּרְדוּ בִּדְגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל־חַיָּה
הָרֹמֶשֶׂת עַל־הָאָרֶץ׃ כט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים הִנֵּה נָתַתִּי לָכֶם
אֶת־כָּל־עֵשֶׂב ׀ זֹרֵעַ זֶרַע אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ וְאֶת־
כָּל־הָעֵץ אֲשֶׁר־בּוֹ פְרִי־עֵץ זֹרֵעַ זָרַע לָכֶם יִהְיֶה לְאָכְלָה׃
ל וּלְכָל־חַיַּת הָאָרֶץ וּלְכָל־עוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְכֹל ׀ רוֹמֵשׂ עַל־
הָאָרֶץ אֲשֶׁר־בּוֹ נֶפֶשׁ חַיָּה אֶת־כָּל־יֶרֶק עֵשֶׂב לְאָכְלָה
וַיְהִי־כֵן׃ לא וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת־כָּל־אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה־טוֹב
מְאֹד

בעל הטורים

(כח) ורדו בדגת הים ב' במס' הכא ואידך ורדו בם בבקר: הנו זכיתם ירדו אף בדגת הים ואם לאו ירדו בם כלו' השתעבדו לפלגתים: (כט) פרי עץ ב' במס'. אשר בו פרי עץ פרי עץ הדר רמז למ"ד אילן שאכל ממנו אדה"ר אתרוג היה: זב

שפתי חכמים

אלא כבר נאמר נעשה אדם בצלמנו וא"כ בצלמו ל"ל: ז א"כ קרינן בקמץ תחת השי"ן וכבשה: ח ר"ל שדרכו לכבוש במלחמה הוא מצווה על פריה ורביה וע"ל שהאיש דרכו לכבוש את הנקבה לתשמיש אף אם היא אינה רוצה. אבל האשה אינה יכולה לכבוש את האיש לתשמיש דאין קישוי אלא לדעת והכי משמע מן הפסוק פרו ורבו וכבשה מי שדרכו לכבוש (מהרש"ל) והוצרך רש"י לשני טעמים דאי לטעם הראשון לבד היה קשה מה ענין זה אצל ברכה ל"פ ועוד וכו' ולד"א לבד קשה דא"כ הל"ל וכבשה פרו ורבו ורדו: ט (מזרחי) פי' מאחר שהשוה אותם הכתוב למאכל הנה כמו שלא הותר להם לאכול רק העשבים והאילנות ולא את האדם מדכתיב ורדו בדגת הים אתם רודים בהם ולא הם בכם כך לא הותר לאדם לאכול רק העשבים והאילנות ולא להמית בריה וקרא דורדו בדגת הים ובעוף וגו' לא להתיר לאכילה קמיירי אלא למלאכה (ועי' בפ' ד' מיתות): י משמע דוקא להמית בריה לא התיר להם אבל מתה מאליה מותר להם לאכלה וא"ת מנ"ל לרש"י דהא כתיב הנה נתתי לכם את כל עשב וגו' וי"ל דהוכחתו הואיל וצריך לאסור לו אבר מן החי כדאמרינן בפרק ד' מיתות ואי גם בהמה שמתה מאליה אסורה להם למה צריך להזהירו על אבר מן החי פשיטא שאסור לו אבל אם נאמר דנבלה שמתה מאליה מותר לו הואיל ולא המיתה ה"א כמו כן אבר מן החי נמי מותר הואיל ולא המיתו וגם אינה מתה בכך: כ כלומר והא ראיה על שבשר נאסר לאדם הראשון שהרי כשבאו

רש"י

ברא אותו. פירש לך שאותו צלם המתוקן לו צלם דיוקן יוצרו הוא: זכר ונקבה ברא אתם. ולהלן הוא אומר (בראשית ב) ויקח אחת מצלעותיו וגו' מדרש אגדה שבראו שני פרצופים בבריאה ראשונה ואחר כך חלקו. ופשוטו של מקרא כאן הודיעך שנבראו שניהם בששי ולא פירש לך כיצד בריאתן ופירש לך במקום אחר: (כח) וכבשה. חסר וי"ו ז ללמדך שהזכר כובש את הנקבה שלא תהא יצאנית ועוד ללמדך שהאיש שדרכו ח לכבוש מצווה על פריה ורביה ולא האשה: (כט) לכם יהיה לאכלה ולכל חית הארץ. השוה להם בהמות וחיות למאכל ט ולא הרשה לאדם ולאשתו להמית בריה י ולאכול בשר אך כל ירק עשב יאכלו יחד כלם כ וכשבאו בני נח התיר להם בשר שנאמר כל רמש אשר הוא חי וגו' כירק עשב שהתרתי לאדם הראשון

התורה והמצוה

(כח) ויברך אותם ויאמר להם. אחר שהאדם דומה בגדר אחד לשאר בע"ה שהטבע מנהגת אותם, כמו כח הזן והמגדל והמוליד שדומה בו ליתר בע"ח, ומצד אחר דומה לעליון בכח הבחירה השכול בו, שבזה הוא מנהיג את הטבע ומושל על עצמו ועל כל העולם כולו, ומצד כח הבחירה שנטוע בו יצדק אליו הצווי והאזהרה שלא יצדק ביתר בע"ח, לכן מצד כח הטבעי אמר ויברך אותם אלהים, שברכם שיפרו וירבו ושימלאו את הארץ. כמו שברך כן ברואי המים. ואמר ומלאו את הארץ כי האדם מצד בטבע שיוכל להיות על כל הארץ בין על קו המשוה ששם השמש בוער בחמתו בין קרוב להצירים ששם הקור היותר גדול, משא"כ רוב החיות לא יתקיימו בכ"מ, וגם אמר וכבשוה. כי בכל מקום השמם מבני אדם ירבו שם חיות השדה, וכשיתישב המקום מבני אדם י"ל מלחמה לגרש החיות הטורפות עם חית זוחלי עפר, ויתן ה' לאדם ערמות ותחבולות לכבוש את הארץ ולגרש את אויביו שהם חיות הטורפות משם, וגם יתן בטבעם המורא שיגרתו

כח וּבָרֵיךְ יָתְהוֹן יְיָ וַאֲמַר לְהוֹן יְיָ פּוּשׁוּ וּסְגוּ וּמְלוּ יַת אַרְעָא וּתְקוּפוּ עֲלַהּ וּשְׁלוּטוּ
בְּנוּנֵי יַמָּא וּבְעוֹפָא דִשְׁמַיָּא וּבְכָל חַיְתָא דְּרָחְשָׁא עַל אַרְעָא: כט וַאֲמַר יְיָ הָא
יְהָבִית לְכוֹן יַת כָּל עִסְבָּא דְּבַר זַרְעֵהּ מִזְדְּרַע דִּי עַל אַפֵּי כָל אַרְעָא וְיַת כָּל אִילָנָא
דִּי בֵהּ פֵּירֵי אִילָנָא דְּבַר זַרְעֵהּ מִזְדְּרַע לְכוֹן יְהֵא לְמֵיכָל: ל וּלְכָל חֵיוַת אַרְעָא
וּלְכָל עוֹפָא דִשְׁמַיָּא וּלְכֹל דְּרָחִישׁ עַל אַרְעָא דִּי בֵהּ נַפְשָׁא חַיְתָא יַת כָּל יְרוֹק
עִסְבָּא לְמֵיכָל וַהֲוָה כֵן: לא וַחֲזָא יְיָ יַת כָּל דִּי עֲבַד וְהָא תַקִּין לַחֲדָא וַהֲוָה רְמַשׁ
והוה

התורה והמצוה

שיכבשו מבני אדם כמ"ש תורח השמש יאספון, וגם ירדה בדגת הים ובעוף השמים לגוד מהם ושיהיה מורא עליהם, ובבל חיה הרומשת לכלים חיות המזיקות, ולא אמר פה בבהמה כי הבהמות רובם מהבות מעלמם אל האדם ואין להם קיום בלעדו, כמו הצאן והבקר סוסים והמורים, ולא שייך בהם רדיה, רק ידוע שכל הבהמות הביתיות היו תחלה מדבריות. לכן אמר תחלה וירדו בבהמה, אבל אח"כ שבו להיות ביתיות וא"צ לרדותם בחזקה, וכ"ז על הצד שברך אותם אלהים, אבל מצד שהאדם בעל בחירה וצדק אצלו הצווי כתיב ויאמר להם אלהים. שאמר להם על צד המצוה פרו ורבו הוא צווי שיעסקו בפריה ורביה ושימלאו את הארץ. שזה תלוי במעשיהם הטובים שאז יזכו למלאות את הארץ ולכבשה, כי אם ירעו מעשיהם ישלח בם חית השדה והארץ תהיה שממה, וכן היה הצווי ורדו בדגת הים. שאם יכניע את תומרו הקרוב אליו שהוא החיה הרעה המזקת את נשמתו, ר"ל תאות גופו ויצרי מעלליו, כן יכנעו מלפניו גם החיות המזיקות אשר בעולם הגדול, וכפס שיכמעו לו כחות החיים אשר במלכות נפשו, כן ירדו מלפניו בעלי החיים אשר בעולם הגדול ויהיו לו לעבדים, ובהפך בהפך כמ"ש זכו ורדו, לא זכו וירדו:

(כט) ויאמר אלהים יחד לבני אדם שיאכלו כל עשב זורע זרע. היינו זרועי העשב כגון התבואה והקטניות, וכן מן העץ יאכלו הפרי, ולחית הארץ יחד ירק עשב לא הפרי. כן פי' הרמב"ן, אולם ממה שכפל נתתי לכם, לכם יהיה לאכלה. מבואר שלאדם נתן ומסר את הכל בין העשב בין הפרי. וכן העץ והפרי, הפרי לאכול והעשב והעץ ליתר תשמישיו, וע"ז אמר נתתי לכם את כל, לכם יהיה לאכלה מה שראוי לכם לאכילה. אבל לכל חית הארץ מסר רק ירק של העשב. העלין והקש של התבואה וירק העץ בכלל, לא הפרי. ומבואר שבעת הבריאה לא נתן לחיות הטורפות רשות לטרוף בע"ח ולאכלו, כן לא אכלו אז כירות רק התבן והקש שזה מקלקולי החטא, וע"כ לעתיד שיתוקן העולם אריה כבקר יאכל תבן, וכן לא הותר לאדם לאכול בשר, שכ"ז נעשה אחר החטא נשתלה תאוה לחיות הטורפות אל הבשר והאדם מכלכב וכבר בארו החוקרים שהאדם מסודר יצירתו לא נברא להיות מן הבשר, שכן נראה מבריאת השנים והמלתעות שלו, והחיות הנוחות בטבעם הם החיים מן הצמחים, וכן עמים רבים בהודו החיים מן הפירות מהים בטבעם יותר, וכן אדם נולד במזרח באזיא, ושם נמצא צמחים רבים שי"ל שקוי ומזה ושמנונית במקום בשר, רק בני נח שעתידים להתפרד על כל הארץ הותר להם בשר, ובפ' נח יתבאר טעם העקרי לזה:

(לא) וירא אלהים את כל אשר עשה וכו' הפילוסופים נחלקו בזה מעולם, אם העולם הנברא הוא היותר טוב שהיה אפשר להברא. או שאינו היותר טוב, והברו על ויכוח זה ספרים הרבה, כי האומרים שהוא היותר טוב מבררים זה מצד השכל, כי שלא יברא ה' העולם היותר טוב לא יצויר רק או מחסרון ידיעה או בחסרון יכולת, או בחסרון רצון, וה' לא יחסר לו לא חכמה לדעת את היותר טוב שאפשר ולא יכולת להמציאו ולא רצון כי הוא הטוב והמטיב, וא"כ בודאי שהעולם שברא הוא היותר טוב שהי' אפשר לו להמציא, וכן אמר בב"ר (פ' י"ב) אלה תולדות השמים והארץ בהבראם בוראם משבחם ומי מגנן בוראם מקלסם ומי נותן בהם דופי אלא נאים הן ומשובחים הן, אולם האומרים שהעולם אינו היותר טוב שאפשר, באים ע"ז מצד הבחינה והנסיון, במה שמראים מומי העולם והסרונותיו והרעות הרבות הנמצאים בו. וכבר באר זה הרמב"ם במו"נ (ה"ב) שהשיב נגד הכם א' במונה מספר רעות העולם, ושרעותיו רבו מן טובותיו, שזה מפני שהאדם יביט על איש נפרד מאישי העולם כאלו הוא לבדו נמצא בעולמו. ויחשב שנבראת לדעתו, ואם היה רואה שהוא בשל בערך המציאות הכללי, ושרע הנמצא לקצת הוא לצורך ההויה והפסד הכללי לא היה טוען זה עיי"ש באורך, ועמ"ש בפי' איוב בפתיחה ל"ט ס"ו, ועפי"ז יצדק מ"ש שבאשר ראה ה' את כל אשר עשה ראה שהוא טוב מאד. הגם שבפרטי הבריאה ימצאו הסרונות ותערובות רע בטוב, כשנראה על הכלל כולו טוב. אולם מבואר כי אמר זה אחר בריאת האדם שהוא תכלית הבריאה שאם נחשב כל נברא ונברא בשעת ימי הבריאה כעומד בפ"ע ושנברא בעבור עצמו, נמצא בכ"א רע והסרון, למשל הצומח הגם שהוא טוב בערך הדומם שלכן אמר בו וירא אלהים כי טוב אינו טוב מאד, כי היה טוב יותר אם היה חי מרגיש, והבע"ח טוב בערך הצומח ואינו טוב מאד כי היה טוב יותר אם היה לו שכל ודבור, אולם אחר שנברא האדם שהוא תכלית הבריאה שכולם נבראו רק בעבורו, שבו כולם להיות טוב מאד. שאם בהל נמס לא נברא הצומח שיאכלו בע"ח, שאי לא היה לאדם פרי עץ ולחם לאכול, ואם יתאול למה לא נברא
הבע"ח

מְאֹד וַֽיְהִי־עֶרֶב וַֽיְהִי־בֹקֶר יוֹם הַשִּׁשִּׁי׃ פ ב א וַיְכֻלּוּ
הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל־צְבָאָם׃ ב וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי
מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל־
מלאכתו

בעל הטורים

בגימ' ברכה נקיבה בגי' בקלה : (לא) יום הששי ויכלו השמים . ר"ת שם בן ד' אותיות שהשם בו מע"ב וכן ישמחו השמים ותגל הארץ ר"ת בה בן ד' אותיות שבהם העולם נשם בן ד' אותיות : (ב) ויכל אלהים . תרגום ירושלמי והמד זהו שאמרו חמדת ימים אותו קראת . בפ' ויכולו ג"פ מלאכתו כנגד ג' מלאכות שבנת מהם בהם שמים וארץ וים . ואין כתיב ויהי ערב ויהי בוקר יום השביעי לפי שמוסיפין מחול על הקדש : וישבות ב' במס' . הכא ואידך וישבות העם והיינו דכתיב בפי המן הוא אשר דבר ה' שבתון שבת קודש ולא מצינו שאמר להם משה זה מקודם אלא נרמז בו' ימי בראשית וישבות ביום השביעי וישבות העם . ד"א מלמד

שפתי חכמים

שבאו בני נח הולך להתיר להם הבשר : ל פי' לכך ברא שמים וארץ : ם ע"ז דף ג' שבת דף פ"ח ע"ש : נ דק"ל דויכל אלהים ביום השביעי משמע שעדיין עשה מלאכה ביום השביעי אלא שכלה בו ואח"כ כתיב וישבות ביום השביעי משמע שלא היה עושה בו מלאכה כלל : ם ר"ל שהמלאכה נכנסה בשבת : ע ר"ל לבני אדם נראה כאלו כלה אבל באמת אינו כן ויהיה ויכל אלהים ביום השביעי לפי שנראה ולא לפי האמת : פ וא"ת וכי בלא מנוחה לא יתקיימו שמים וארץ וי"ל דאין ה"נ כדפי' לעיל בראשית בשביל התורה שנקראת ראשית דרכו ברא אלהים וגו' ואי לא היתה מנוחה בעולם

רש"י

הראשון נתתי להם את כל : (לא) יום הששי. הוסיף ה' בששי בגמר מעשה בראשית לומר שהתנה עמהם ע"מ ל שיקבלו עליהם ישראל חמשה חומשי תורה ד"א יום הששי שכלם ם תלוים ועומדים עד יום הששי הוא ששי בסיון (ס"א שיום ו' בסיון שקבלו ישראל התורה נתחזקו כל יצירת בראשית והשב כאלו נברא העולם עתה וזהו יום הששי בה"א שאותו יום ו' בסיון) המוכן למתן תורה : (ב) ויכל אלהים ביום השביעי. ר"ש אומר נ בשר ודם שאינו יודע עתיו ורגעיו צריך להוסיף מחול על הקודש אבל הקב"ה שיודע עתיו ורגעיו נכנס בו ם כחוט השערה ונראה ע כאלו כלה בו ביום ד"א מה היה העולם חסר מנוחה פ באת שבת באת

השאלות

(א-ג) למה אמר ויכלו ולא זכר שם פועלם שמשמע שכלו מעצמם, ואח"כ אמר ויכל אלהים, ואיך אמר ויכל ביום השביעי הלא כלה בששי. ומ"ש וישבות ביום השביעי הוא כפול ומיותר. ומהו הברכה והקדושה, ולמה ברך וקדש אותו הלא לא עשה בו דבר, ומהו הכפל אשר ברא אלהים לעשות :

התורה והמצוה

הבע"ח שיהיה לו שכל, שאז לא היה לו להאדם בהמות לתשמישו, ובבהינה צ שהם לא נבראו רק לצורך האדם הם טובים מאד, שאם היה נברא הגומת שיהי' לו חיות לא היה מושג ממנו התכלית מה שנברא בעבורו. ואם תשאל על האדם עצמו, למה לא נברא שיהיה חי לעולם ושלא יחלה ושיהיה הדיר התנועה וכדומה, ע"ז התשובה שא"כ לא היה אדם רק מלאך, והכונה האלהית בבריאת האדם שיהיה בגלמו, ושהנפש האלהית שהיא חלק אלוה ממעל יהיה לה מרכבה המריית מורכב מכלל העולם דומה כדוגמת האלהות הרוכב במרכבה הגדולה זה לעומת זה, ושכל סדרי המרכבה הגדולה וכל העולמות יהיו מושפים ומסודרים לפי המעשים והפעולות שיפעל האדם במרכבתו הקטנה. וכמשל המלך והפרכוס שיושבים בקרונין, שע"ז אמרו במדרש והנה טוב מאד זה עוה"ב. שהגם שמצד העולם הגשמי הזה תמצא רעות שהוא המות והיצה"ר, זה יגדיל אושר הנפש ומלאכותה בעוה"ז אחר שתפשט מלבושיה הגופים לעוה"ב, וע"כ אמרו הנה טוב מאד זה מות, שאז יסורו כל השאלות שישאלו על האדם עצמו שהיה לו לאברא שיהי' לעולם שזה הוא רע לנפש אשר תשפה תמיד לצאת ממכלא הגשם, לשוב אל בית אביה כנעוריה :

ב (א-ג) ויכלו השמים וכו' ויכל אלהים. ידוע שה' מנהיג את עולמו בשני מיני הנהגות. א) הנהגה טבעית הקבועה תמיד לפי מה שהטביע בששת ימי בראשית. שעולם כמנהגו נוהג עפ"י החוקים הקבועים ואין להם שום קשר עם מעשה בני אדם ועם השכר והעונש. ב) הנהגה השגחיית. שאז ישנה סדרי הטבע וינהיג לפי המעשים ולפי השכר והעונש. שהגם שלפי חוקי הטבע יחויב, שבאם ימלאו העבים גשם על הארץ יריקו. עת לא יהיה הדור זכאים יעצר את השמים ולא יהיה מטר לפי ההנהגה ההשגחיית. והנה ההנהגה הטבעית תתנהג תמיד בלי הפסק. וההשגחה לא תפעול רק לפי מעשה בני אדם אם יהיו זכאים או חוטאים. ההנהגה הטבעית תרד מלמעלה למטה. וההשגחיית תעלה ממטה למעלה כי היא תתעורר ע"י מעשה בני אדם. ובכל מעשה ששת הימים לא נזכר רק שם אלהים שכבר באהרנו גדרו שהוא המודד חוקי הטבע וקבע חוקי סדרי המערכת וטבעי כל המעשים במדה ובמשקל לפי טבעם חק נתן ולא יעבור. אבל אחר שנברא אדם הראשון והתחיל לפעול בכח הבחירה טוב או רע. אז נקבע ההנהגה ההשגחיית שבו ישנה חוקי הטבע וינהיג עולמו אם להסד אם לשבט לפי מעשה בני אדם ולפי חוקי השכר והעונש. ואז צירף שם הויה לשם אלהים. שכן בפרשה שניה שמדבר מן הנהגה ההשגחיית מיום וא"ו והלך. כתוב ביום עשות ה' אלהים

הֲוָה צְפַר יוֹם שְׁתִיתָאִי: א וְאִשְׁתַּכְלָלוּ שְׁמַיָּא וְאַרְעָא וְכָל חֵילֵיהוֹן: ב וְשֵׁצִי יְיָ בְּיוֹמָא שְׁבִיעָאָה עֲבִדְתֵּהּ דִּי עֲבַד וְנָח בְּיוֹמָא שְׁבִיעָאָה מִכָּל עֲבִדְתֵּהּ דִּי עֲבַד:

התורה והמצוה

אלהים, שזה הויה מורה על ההנהגה השניה הנסיית. וזהו אמר ארץ ושמים, כי הוא העולה מלמטה למעלה. והמשלתי הדבר עפ"י משל, נגיד אחד נדב לבו אותו לבנות בית תלמוד שבו ישבו לומדים שיעסקו בתורה בקביעות יומם ולילה. ולמען ימלאו הלומדים טרף חוקם ופרנסתם בנה בתי מלאכה וקבע שם מאשינען רבים עושי מלאכה בצמר ובפשתי ואורגי בגדים החשובות אטון מצרים, ומן ריוח המלאכה יתפרנסו הלומדים וימלאו די ספוקם. ובאשר המאשינען ישבדו עבודתם ע"י כח הקיטור בלי הפסק, השב וספר כמה יש בכחם להרויח בכל יום, ורואה כי יספיק הריוח לפרנסתם בעושר מופלג, אבל היה פקודת הנדיב שבעת ירפו הלומדים ידיהם מן הלמוד כן ימעטו עבודת המאשינען וימעט פרנסת הלומדים לפי ערך מה שיתבטלו מלמודם, וידוע בשעת ירצו להעמיד את המאשינען שיפסק כח הקיטור יש פקק קטן שישימו אותו על מקום שמשם נכנס הקיטור המסבב את המאשינען וזה העמוד המלאכה. וכדוגמא זו ערך ה' חוקי הטבע והמערכת שהם סובבים גלגלים במערכתם תמיד, וזה יתן להם לכל בשר ולכל גויים די מחסורם, וזה מלאכת ההנהגה הטבעית שנעשה בששת ימי המעשה. אבל מעת שנברא האדם שהיה הכונה שיעבוד את ה' וישמור מצותיו, ואז טרף חוקו ולחם כל בשר יקצב לפי המעשה. ובעת ימרה פי ה' יעמיד את המערכה והמאשינען הגדול הזה וימעט את השפע לפי מעשה בני אדם ולפי עבודתם, והוא הפקק שישים על סבוב הגלגלים והמערכת להעמידם ולהשבית מלאכתם הטבעי, ולמודד השפע לפי המעשה. פקק זה הושם בשבת, שבו שם ה' הדד והפקק על מוצא מקור שפע המערכת להעמידו ולהשביתו לפי השכר והעונש ולפי ההשגחה. עפ"ז אמר שביום הששי כלו השמים והארץ וכל צבאם, ר"ל אז נגמר סדור הטבע והמערכה שנעשה בששת ימי המעשה, וכלתה המלאכה לפי ערך המלאכה, אבל עדן לא כלתה לפי ערך הפועל שכוונתו שיוכל להשבית המלאכה להמעיט או לרבות השפע לפי ההשגחה והשכר והעונש. ועוד לא עשה הפקק והדד שבו יעמיד את המאשינען הגדול הזה להשבית את מלאכתו הטבעי, שזה נעשה ביום השבת שבו הוסד ההנהגה ההשגחיית ובו נעשה הדד והפקק אשר ישבית מלאכת הטבע וסבובה במערכת. ולכן **ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה**. שביום השביעי כלה המלאכה גם מצד הפועל וכוונתו. ומפרש במה כלה ביום השביעי שזה ע"י **כי שבת ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה**. שאז נברא הפקק והדד שישבית מלאכת הטבע וינהיג מלאכת ההשגחה המודדת השפע לפי המעשה, וע"י שבשבת יסד ההנהגה ההשגחיית שבו ישבית ההנהגה הטבעית, עי"כ בו ביום נשלמה המלאכה מצד הפועל. וזה שהמליצו חז"ל במה שאמרו מה היה העולם חסר מנוחה באת שבת באת מנוחה. ר"ל שהיה חסר הפקק הזה שבו יעמיד את המכונה הגדולה וסבוב המערכת ויהיו מתהלכים כי ינהיג הנהגה אלהית נסיית השגחיית שאז תנוח הטבע מפעולתה וזה נעשה בשבת. וזה קרא מנוחה היינו מנוחת מלאכת הטבע, שבלא השבת לא היה אפשר שינוח סבוב הגלגל לפעמים ושישבית מלאכת הטבע [א]:

תורה אור

[א] והר"ר נסים כתב בטעם מ"ש וישבות ביום השביעי כי כל נפעל מתנועע ומשתנה, יתנועע עוד גם אחר סור הפועל הרופש בו. שהתרנגולת הרובצת על הביצים לשנות החמר שילבשו צורת אפרוח, אין ספק שאם תסור התרנגולת מעליהם בהגיע זמן המצטרך להיות האפרוח. שגם אחרי סורה מעליהם יתנועע חומר הביצים תנועת מה בהשתנותה לקבל צורת האפרוח, ולא תפסק התנועה תיכף בסור הפועל. וכן היה במ"ב כאשר אמר השם תוצא הארץ תדשא הארץ ישרצו המים. עם היות שהכח האלהי לא הגיע כי אם דבר יום ביומו, הארץ היתה מתנועעת מעצמה לא מהנעת הפועל מבחוץ יום או יומים, אבל מיד שנכנס יום השביעי נתן הקב"ה למעשה בראשית טבע נח ושקט ונפסק תנועתם המתחייבת מעצמה. ועפ"ז אמר ויכלו השמים וכו' ויכל ביום השביעי, ר"ל בשלם ענין ההוותם בששי, אבל לא נשלמה תנועתם שהיו מתנועעים מעצמם, וכלה ה' תנועתם ביום השביעי. וכדי שלא נחשוב מ"ש ויכל ביום השביעי שפעל ועשה ביום השביעי דבר, הוצרך לומר וישבות ביום השביעי. והרי"א השיב על דבריו, איך השוה מעשה בראשית להויה הטבעית, בהויה הטבעית צריך זמן להכין החומר לכן יתנועע גם אח"כ, לא כן במ"ב שלא נתהוו ע"י הכנת החומר והמשך הזמן, רק ברגע אמר ויהי והלא תנועתם תיכף. ועוד שגם בהויה הטבעית לא יתנועע החומר מעצמו בסור הפועל רק טרם שתחול הצורה בחומר לא אחר שחלה הצורה, למשל אחר גמר האפרוח תחדל התנועה. ולא שם על לבו כי כן דעת חז"ל במד' (פרשה י') ר' סימון בשם ריב"ל מכוללים היו המעשים והיו מותחים והולכים. וזה כדבריו של הר"ן. במ"ש ויכלו השמים היינו שמכוללים היו המעשים. ר"ל שמצד ענין התהוותם היו מכוללים ונגמרים בששי. ומ"ש וישבות ביום השביעי היינו מפני שהיו מותחים והולכים שעדיין לא נשלמה תנועתם שהיו מתנענעים מעצמם שהיו מותחים והולכים וזה השבית בשביעי. ועם העיון נראה שחז"ל לא כונו על התנועה הקלה לבד שיתנועע החומר אחר סור הפועל, רק לדעתם כשאמר ה' תדשא הארץ תוצא הארץ לא היה הצווי על שעה ההיא בלבד רק שהתנועע תנועה זו בלא הפסק כל ששת ימי המעשה. ולולא השבית ה' תנועה זו בשבת היתה מתנועעת כן לעולם, ורק בשבת השבית זה והדלה תנועה זו. ועפ"ז אמר וישבות ביום השביעי, שבששי חדל ה' מצוות להארץ להמציא ברואים חדשים. אבל הארץ עדיין לא פסקה מהוציא דשאים ועשבים וגם היה

מעצמה

מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה׃ ג וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת־יוֹם הַשְּׁבִיעִי
וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ כִּי בוֹ שָׁבַת מִכָּל־מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר־בָּרָא
אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת׃ פ שני ד אֵלֶּה תוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ
בְּהִבָּרְאָם בְּיוֹם עֲשׂוֹת יְהוָה אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמָיִם׃

°ה׳ זעירא

וכל

בעל הטורים

שהמן פסק מלירד בשבת כדמוכח בקדושין. ד"א רמז למה שדרשו ברכו במן וקדשו במן: (ג) ויברך אלהים ג' דסמיכי. הכא ואידך ויברך אלהים את נח ואידך ויברך אלהים את יצחק. בשעה שברא העולם ברך השבת והעולם ובימי נח שנאבדו כל הראשונים והיה העולם מחודש הוצרך לברך פעם שנית וברך את אברהם כמו שיש במדרש עד עתה הייתי זקוק לברך את בריותי מכאן ואילך הברכות יהיו מסורים בידך: (ד) בהבראם. אותיות באברהם בזכות אברהם נבראו שמים וארץ:

רש"י

בלא מנוחה כלתה צ ונגמרה המלאכה: (ג) ויברך ויקדש. ברכו במן ק שבכל ימות השבוע ירד להם עומר לגלגלת ובששי לחם משנה. וקדשו במן שלא ירד כלל בשבת והמקרא כתוב ר על שם העתיד: אשר ברא אלהים לעשות. המלאכה ש שהיתה ראויה לעשות בשבת כפל ועשאה בששי כמו שמפורש בב"ר: (ד) אלה. האמורים ת למעלה: תולדות השמים והארץ בהבראם ביום עשות ה'. למדך שכלם א נבראו בראשון. ד"א בהבראם בה' בראם ב שנאמר (ישעיה כו) ביה ה' צור עולמים בב' אותיות הללו של השם יצר שני עולמים. ולמדך כאן שהעולם הזה ג נברא בה"א (ס"א רמז כמו שה"א פתוחה למטה כך העולם פתוח לשבים בתשובה ועולם הבא נברא ביו"ד לומר שצדיקים שבאותו זמן מועטים כמו י' שהיא קטנה באותיות) רמז שירדו הרשעים למטה לראות שחת ד כה"א זאת שסתומה מכל צדדים ופתוחה למטה לרדת דרך שם:

טרם

שפתי חכמים

בעולם אין פנאי להם לישראל לעסוק בתורה לכך ברא השבת שאסור לעשות בו מלאכה שלכך עוסקים בתורה בשבת א"כ נמצא דבשביל מנוחה קיימים שמים וארץ: צ וא"כ אתי שפיר הא דכתיב ויכל אלהים ביום השביעי שהמנוחה נבראת ביום השביעי ואז היו כלין כל המלאכות וזאת המנוחה אינה מלאכה גמורה אלא דרך העברה ולפי הד"א קשה למה אמר ל' מלאכה משמע שעשה מלאכה ממש לכן צריך לטעם הראשון. ולטעם הראשון קשה מ"מ לכתוב ויכל אלהים ביום הששי לכך צריך לשני טעמים האלה (מהרש"ל). (נח"י) ואע"פ שאין שייך לומר בריה ומלאכה על המנוחה שהיא העדר הפעולה שהוא דבר שאינו גוף ממש מ"מ נ"ל דה"פ דאלו לא נברא את יום השביעי לימי הבריאה היה טבע האדם והנבראים לעמול ולעבוד יום ולילה לא ישבותו ולא היה בטבע לשוש ולנוח וא"כ הגוף כלה מאליו והעולם חרב מאין יושב אבל השתא שנברא את יום השביעי ובו שבת וינפש אז ירד הטבע לעולם לשבות ולנוח ולמצוא מרגוע לנפשו עד אשר תשוב נפשו עליו: ק וא"ת מה זו ברכה הא לא מקרי ברכה אלא אם היה בשבת יותר משאר ימים אבל הכא לא היה בשבת יותר משאר ימים רק עומר לגלגולת. ויש לומר דמה שירד המן בכל יום הוא ברכה וכתיב ויקדש שקדשו במן שלא ירד בו כלל ואפ"ה ברכו בברכת המן מה שבששי נכפלה בו ברכתו ופי' ברכו לא פסקה ברכתו (רא"ם) ועי"ל ברכו במן פי' שלא הבריח דהא בשאר ימים אם היה נותר היה מסריח ליום המחרת כדכתיב ויותירו וגו' וירם תולעים ויבאש ואף אם לא היו אוכלין אלא חצי עומר והניחו עומר והחצי לגלגולת ליום השבת לא היה מסריח וזהו תוספת ברכה: ר (נח"י) ודבר תמוה הוא בעיני שבשביל ירידת המן שהוא לזמן מועט דהיינו ארבעים שנה יכתוב הכתוב במעשה בראשית ויברך ויקדש לפיכך נ"ל כוונת זה הדרוש שהשי"ת קידש את יום השבת שלא לעשות בו דבר מצרכי העוה"ז כגון מלאכה ומשא ומתן ואפי' הלוך ודבור לא יהא כחול ולפי שדברה תורה נגד יצה"ר שיעלה על לב האדם לומר הן לא נזרע ולא נאסוף וכו' א"כ יחסר לחמו ולא יוכל להעמיד עצמו על ממונו לזה הקדים לומר ויברך וכו' ר"ל שכפל ברכתו ביום הששי כדי לקדש את יום השבת ושלא לעשות בו מלאכה ולאו דוקא במן היה ברכה וקדושה ולא בזמנים אחרים אלא בכל שבת ושבת הקב"ה אומר לוו עלי ואני פורע ושייך ברכה וקדושה ונקט מן לפי שראינו בעינינו הנס הגדול שהמשמיע לא החסיר ולפי שבזמן הבריאה לא היו שומרי שבת בעולם שהרי עדיין לא נצטוו לפיכך מסיים רש"י ואומר שהמקרא נאמר על העתיד שישמרו בני ישראל את השבת ולאו דוקא בכל זמן ירידת המן וע"ש: ש דלעשות להבא משמע דהי"ל לכתוב אשר ברא אלהים ועשה: ת דק"ל הלא לא מפרש אח"כ שום דבר אלא קאי אדברים האמורים למעלה: א ר"ל אף תולדות שמים וארץ נבראו ביום ראשון כדמפרש בקרא בהבראם ביום עשות וגו' וא"ת והלא כבר כתב רש"י לעיל במאמר יהי מאורות את השמים לרבות תולדותיהם ואת הארץ לרבות תולדותיה וי"ל דאי לאו קרא דבהבראם ה"א דלבריאת שמים היה מאמר וכן לתולדות השמים לכל תולדה ותולדה היה מאמר מיוחד כמו שהיו מחולקים בפועל כשיצאו מן הכח אל הפועל לכן כתיב אלה תולדות וגו' ללמד כי במאמר בריאת שמים נבראו גם התולדות כמו הזורע חטים ביום אחד וא"כ יוצא כל הטעם והצמח בפני עצמה ביומה: ב וא"ת מאי דבר אחר הוא זה הלא כפי' הראשון לא דרש כלל ולא מפרש בהבראם כלל א"כ יכול להיות שדורש ג"כ כד"א וי"ל דגם פי' הראשון קאי בהבראם אכיפא דקרא בהבראם ביום עשות וגו' אבל לפי ד"א קאי ארישא דקרא השמים והארץ בהבראם ר"ל בה"א בראם: ג אבל בלא זה לא היינו יודעים איזה בה"א ואיזה ביו"ד ולכן צריך לשני טעמים ולפי הד"א קשה למה נאמר ביום עשות לכן פי' למדך שכלם וגו' ולטעם ראשון קשה למה נאמר בהבראם בה"א לכן פי' ד"א: ד עיין

ג וּבָרֵיךְ יְיָ יָת יוֹמָא שְׁבִיעָאָה וְקַדִּישׁ יָתֵהּ אֲרֵי בֵהּ נָח מִכָּל עֲבִדְתֵּהּ דִּי בְרָא יְיָ לְמֶעְבַּד: ד אִלֵּין תּוֹלְדַת שְׁמַיָּא וְאַרְעָא כַּד אִתְבְּרִיאוּ בְּיוֹמָא דִּי עֲבַד יְיָ אֱלֹהִים
ארעא

השאלות:

(ד-ו) מה רצה במ"ש אלה תולדות וכו' והלא כבר נכתב מעשה ששת ימי הבריאה ומה הוסיף פה. ומהו הכפל בהבראם ביום עשות. ומבואר שהבריאה מורה יש מאין והעשיה הוא הגמר ומה רצה בזה. ולמה יזכיר מכאן ואילך שני השמות הוית ואלהים. ותחלה סדר השמים תחלה ואח"כ אמר ארץ ושמים. מה רצה במ"ש וכל שיח השדה טרם יהיה הלא הצומח נברא בשלישי. ומה הודיע שלא היה כל שיח טרם המטיר הי"ל שאחר שהמטיר הצמיח מוצא דשא, לא מה שהיה קודם שהמטיר. ומה הוא האד שעלה מן הארץ:

התורה והמצוה:

(ג) ויברך אלהים ויקדש. ר"ל שעל כן ע"י שמו השבית מלאכת הטבע ראוי אליו הקידוש בעבור השביתה. אולם מצד האחר איננה מנוחה של בטלה שאין בה ברכה, רק בו ישפיע שפע ברכה ודבר ממקור לא אכזב מהנהגה המעולה מהראשונה, שהיא הנהגה הנסיית, ומצד זה ויברך את יום השביעי. ומפרש שקדש אותו כי בו שבת מכל מלאכתו. ושברך אותו מפני שמה ששבת מכל מלאכתו לא היה שביתה של בטלה רק לעשות, שמעתה התחיל עשיה אחרת מעולה שהוא מעשה אלהים בהשגחתו וידו הרמה למעלה מן הטבע. וכמ"ש במדרש בשם ר' פנחס בשם ר' הושעיה אע"ג דאת אמר כי בו שבת מכל מלאכתו, ממלאכת עולמו שבת ולא שבת לא ממלאכת הרשעים ולא ממלאכת הצדיקים אלא פועל עם אלו ועם אלו וכו', ומנין שפורענותן של רשעים קרוי מלאכה וכו'. ר"ל ששבת מכל מלאכתו שהיא מלאכת הטבע לעשות עשיות חדשות שהם מעשה הנהגת ההשגחה שמתנהגת לפי המעשה ולפי השכר והעונש, זה קרא מלאכת הרשעים והצדיקים מזה לא שבת שע"ז אמר לעשות. ועניין הברכה שברך את יום השביעי, הוא כי אחר שמעתה התחילה ההנהגה ההשגחיית לפי המעשה, אשר הוא קבוע לפי מעשה התחתונים, כן נשאר ההנהגה הטבעיית קבועה לששת ימי המעשה וההשגחיית ליום השבת, כי כ"א מתעורר ביום שנברא בו כמו שהיה בעת הבריאה, ואחר שההנהגה הטבעיית הנוהגת בששת ימי המעשה היא נכנעת וירודה תחת ההשגחיית, בהכרח שההנהגה הטבעיית היורדת בימי המעשה תוגבל לפי ההשגחיית אשר הושפע בשבת, עד כי בשבת ישפע השפע על ששת ימי המעשה. וכ"ז דומה כמלך שמנה שרים רבים ונכבדים שהם ישלמו לכל השכירים והעבדים שלו בכל יום ויום שכר עבודתם אשר יוקצב להם מאת המלך, והיה דרך המלך לקבוע מכסת השכר בכל יום השביעי לשבעת ימים הבאים, ובכל יום השביעי היו צריכים השרים סוכני המלך לבא לפני המלך לקבל מאתו שכר עושי מלאכת המלך לכל ימי השבוע, נמצא שביום השביעי א"א להם לחלק את השכר לעבדי המלך, כי באותו יום הם צריכים לעמוד לפני המלך עד שנראה שבאותו יום אין ברכה בו, אבל באמת מזה עצמו נודע כי הוא היום שבו עקר הברכה, כי בו ביום יקבלו הברכה וההשפעה לכל ימי השבוע, וזה הטעם שלא ירד המן בשבת, כי המן שהיה ענין נסיי הושפע מעולם העליון ביום השבת שהוקבע לנס, והשמים שהמטירו את המן בכל ימי השבוע דבר יום ביומו, היו צריכים לבא לפני המלך העליון לקבל ברכת המן לכל ימי השבוע ולא היה אפשר שיורידוהו באותו יום שהוקבע לקבל אותו מאת פני המלך, וכתב בזוהר כתיב ויברך אלהים את יום השביעי, כיון דלא אשתכח מנא ביומא שביעאה מה ברכתא אשתכח ביה, אלא הכי תניא כל ברכאן דלעילא ותתא ביומא שביעאה תליין, ותניא אמאי לא אשתכח מנא ביומא שביעאה משום דמהאי יומא מתברכין כל שית יומין עלאין וכו', וע"ז אמר ששת ימים תלקטהו וזה יהיה ע"י שביום השביעי שבת לא יהיה בו, וז"ש במדרש ויברך ויקדש ברכו במן וקדשו במן, ר"ל ע"י שקדשו במן ולא ירד באותו יום עי"כ ברכו במן שהושפע באותו יום לכל ימי המעשה:

(ד) אלה תולדות השמים והארץ. עד עתה ספר מלאכת הטבע שנעשה בשם אלהים לבד, שהוא המורה חוקי הטבע, ועתה אחר שהזכיר כי אחרי שנברא האדם התחילה ההנהגה ההשגחיית שנתיסדה ביום השבת, שמציין אותה בכל פרשה זו בשני שמות הויה ואלהים, הטבע בצירוף ההשגחה, אמר אלה שיזכיר להלן הם תולדות ומאורעות השמים והארץ, וזה כולל כן בהבראם, היינו ילדי חוקי הטבע שנתיסדו בעת הבריאה ביום הראשון שברא יש מאין [והשמים קודמים אל הארץ, כי הנהגת הטבע מושפע מלמעלה למטה, וביום הבריאה כבר הוכנו מעשה ששת הימים בכח והוציאו תולדות כ"א ביומו כמ"ש בפסוק בראשית] וכן התולדות שנתחדשו ביום עשות ה' אלהים בעת גמר העשיה שהוחל ההנהגה ההשגחיית בצירוף חוקי הטבע שע"ז הזכיר שני השמות, והנהגה זו מסובבת לפי מעשה האדם זכותו וחובתו עד שתעלה מלמטה למעלה שע"ז אמר ארץ ושמים, שאור הזוהר מן הארץ יתן הודו על השמים, וע"ז אמר במדרש לבריאה שמים קדמו ולשכלול הארץ קדמה, ואמר במדרש בש"ם הוא מקלסן מלמטה למעלה והן מקלסין אותו מלמעלה למטה, שהם מקלסין אותו מצד הבריאה הראשונה
שיסד

תורה אור

שלמה. וביום השביעי השבית ה' תנועה זו, וכן אמר בב"ר (פמ"ד) אני אל שדי ר' נתן ור' אחא ור' ברכיה בשם ר' יצחק אני שאמרתי לעולמי די ולשמים די ולארץ די שאלולי שאמרתי להם די עד עכשיו היו נמתחים והולכים, וזה אמר בשביעי, וע"ז אמר וישבות ביום השביעי. וראיתי שיש דעה במדרש (סוף פ"י) חולקת ע"ז וז"ל, ר' לוי בשם ר' יוסי בר נהוראי כ"ז שהיו ידי קוניהם ממשמשים בהם היו מותחים והולכים, כיון שנחו ידי קוניהם נתן להם נייח, ס"ל שחדלה התנועה תיכף כשנחו ידי הפועל ולא התנועע אח"כ מעצמם, וזה כדעת הרי"א]:

ה וְכֹל ׀ שִׂיחַ הַשָּׂדֶה טֶרֶם יִהְיֶה בָאָרֶץ וְכָל־עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה טֶרֶם יִצְמָח כִּי לֹא הִמְטִיר יְהוָה אֱלֹהִים עַל־הָאָרֶץ וְאָדָם אַיִן לַעֲבֹד אֶת־הָאֲדָמָה׃ ו וְאֵד יַעֲלֶה מִן־הָאָרֶץ וְהִשְׁקָה אֶת־כָּל־פְּנֵי־הָאֲדָמָה׃ ז וַיִּיצֶר יְהוָה אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם

עפר

בעל הטורים

(ה) ארץ ושמים ב' במס'. הכא ואידך הודו על ארץ ושמים למה הודו על ארץ ושמים בשביל שעשה ארץ ושמים: (ו) ואד ב' במסו'. הכא ואידך ואיד נכון לצלעו רמז למה שארז"ל למה נקרא שמו איד שהבריות משברים להם כדי שיתן להם הקב"ה מטר: (ז) וייצר ב' חד מלא וחד חסר. וייצר ה' אלהים את האדם מלא שיש לו שני יצרים יצ"ט ויצה"ר וייצר ה' אלהים מן האדמה

שפתי חכמים

פעם אחר במנחות דכ"ט: ה פי' במקום ב' תיבות עדיין לא ר"ל הוא שם דבר ואינו נגזר ממנו פעל: ו פי' אם יהיה פירושו קודם ויהיה דבק עם מלת יהיה ויצמח הכתובים אחריו אין כאן מאמר פוסק ואיך יתן טעם בו לומר כי לא המטיר שיהא נתינת טעם הסיבה שלא המטיר ואם אינו דבק רק עם מלת זה שהסבר כאלו אמר וכל שיח השדה קודם זה היה בארץ וכל עשב השדה קודם זה צמח שוב לא יפול עליו כי לא המטיר: ז פי' עוד יש מוכיח אחר על זה: ח הרא"ם האריך בזה ומהרש"ל פי' מפני שאי אפשר לפרש בענין אחר כי אם נאמר טרם פירושו קודם א"כ איך נופל עליו מלת תיראון שהוא ל' עתיד: ט ר"ל דודאי הקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים ויודע שהאדם מכיר בטובתן של גשמים ויתפלל עליהם (ועיין חולין דף ס): י שם העצם שלו יהיה ר"ל יש בו אותיות היה הוה ויהיה דהיינו שמו א"כ שם העצם כלומר אות וסימן על עצמותו יתברך ושמות האחרים הם שמות התארים מורה על תואר מתאריו יתברך. והא דלא מפרש פי' זה למעלה דכתיב ביום עשות ה' אלהים משום דלמעלה צריך לכתוב ה' אלהים כדפירש רש"י לעיל ע"ש: כ ר"ל תקיף ואמיץ כח כמו ואת אילי הארץ: ל דק"ל דהא לעיל כתיב כי לא המטיר ה' כיון שעדיין לא נברא האדם וכאן כתיב ואד יעלה וגו' משמע שהיה מטר אע"פ שעדיין לא נברא האדם: מ הא דדחיק רש"י ולא מפרש סתם מטר דהיינו המים שעל הארץ משקים העננים היינו משום דכתיב כי לא המטיר דהיינו סתם מטר שהוא ממים שעל הארץ ש"מ דקודם שנברא האדם לא המטיר והאי אד עלה קודם שנברא האדם שהרי אח"כ כתיב וייצר ה' אלהים וגו' ואי הוה מטר סתם היו הפסוקים כסותרין אהדדי וק"ל: נ (נה"י) וצ"ל דס"פ בהקב"ה

רש"י

(ה) טרם יהיה בארץ. כל טרם שבמקרא לשון עד לא ה הוא ואינו לשון קודם ואינו נפעל לומר הטרים כאשר יאמר הקדים וזה ו מוכיח ועוד אחר ז (שמות ט) כי טרם תיראון עדיין לא תיראון ח ואף זה תפרש עדיין לא היה בארץ כשנגמרה בריאת העולם בששי קודם שנברא אדם וכל עשב השדה עדיין לא צמח ובג' שכתוב ותוצא לא יצאו אלא על פתח הקרקע עמדו עד יום ו' ולמה כי לא המטיר ומה טעם לא המטיר לפי שאדם אין לעבוד את האדמה ואין מכיר בטובתן של גשמים וכשבא אדם וידע שהם צורך לעולם ט התפלל עליהם וירדו וצמחו האילנות והדשאים: ה' אלהים. ה' הוא שמו י אלהים שהוא שליט ושופט כ על כל העולם וכן פירוש זה בכ"מ לפי פשוטו ה' שהוא אלהים: (ו) ואד יעלה. לענין ל בריאתו של אדם העלה התהום מ והשקה עננים לשרות העפר ונברא אדם כגבל זה שנותן מים ואח"כ לש את העיסה אף כאן והשקה ואח"כ וייצר: (ז) וייצר. שתי יצירות יצירה לעולם הזה ויצירה נ לתחיית המתים אבל בבהמה

שאינה

התורה והמצוה

שיבד חוקי הטבע שמושפעים מלמעלה למטה. והוא מקלסן שע"י מעשיהם הטובים התנהג הנהגה השגחיית שנערכת לפי מעשיהם והאור תואר ממטה למעלה.

(ה) וכל שיח. כל אלה הפסוקים נסמכים על מ"ש וייצר ה' אלהים את האדם. ובא להראות איך ביום עשות ושכלול ונגמר הבריאה. האדם הוא ראש פנה ויסוד העולם וזולתו היה הכל תהו ובהו והיו כל מעשה בראשית לבטלה. והביא דוגמא מן העשבים והאילנות שנטעו ביום השלישי שהגם שביום ההוא נתהוו בלא מטר ובלא אדם. ככל מעשה ששת הימים שנעשו בדבר ה'. בכל זאת לא היה אפשר שיתקיימו לעתיד אם לא הי' נברא האדם מבני טעמים. א] כי רוב הצמחים אינם גדלים מאליהם רק ע"י עבודת האדם שיחרוש ויזרע, וכן האילנות צריכים לעבודת האדם שיטע אותם ויעבוד עבודתם. ב] לא יגדלו בלא מטר. והמטר הוא ענין השגחיי ויורד בזכות האדם ובתפלתו. וכבר בארתי (למעלה א ו) שיש מטר טבעי הבא בסבת האדים העולים מן הארץ וזה נקרא בשם גשם ואין בו ברכה. ויש מטר השגחיי הבא מלמעלה ממים העליונים שזה נקרא בשם מטר וזה יש בו ברכה. ומטר זה לא ירד רק ע"י זכות האדם וע"י תפלתו. וע"ז אמר וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ. ר"ל שלא היה עדיין העת שימלא כל שיח ר"ל כל המינים כי יש מינים רבים שצריכים עבודת האדם (ושיח כולל גם האילנות כמ"ש הרד"ק ושדה הוא שדה הנעבדת כמ"ש הרמב"ן. ור"ל המינים שגדלים בשדה הנעבדת) וכן כל עשב השדה טרם יצמח רבים מעשבים הגדלים מאליהם שלא ע"י

צריכי

אַרְעָא וּשְׁמַיָּא: ח וְכֹל אִילָנֵי חַקְלָא עַד לָא הֲווֹ בְּאַרְעָא וְכָל עִסְבָּא דְחַקְלָא עַד לָא צְמַח אֲרֵי לָא אַחִית מִטְרָא יְיָ אֱלֹהִים עַל אַרְעָא וֶאֱנָשׁ לֵית לְמִפְלַח יַת אַדְמְתָא: ו וַעֲנָנָא הֲוָה סָלִיק מִן אַרְעָא וְאַשְׁקֵי יַת כָּל אַפֵּי אַדְמְתָא: ז וּבְרָא

השאלות

ג) לענין מה ספר פה שנית מיצירת האדם ואמר לשון יצירה אחר שכבר אמר בו בריאה ועשיה ולמה אמר פה הלשון משונה ממ"ש אצל חית השדה ויצר ה' מן האדמה. ומה זה שאמר ויהי האדם לנפש חיה שכל הבע"ח הם נפש חיה:

התורה והמצוה

זריעה מ"מ לא היו ראוים לצמוח. כי צריכים מטר של ברכה. ומפרש כל עשב השדה טרם יצמח כי לא המטיר ה' אלהים על הארץ. היינו המטר ההשגחיי ממים העליונים שנקרא בשם מטר ומיוחס לשם הויה אלהים שמורה על ההשגחה לא היה עוד על הארץ. כי אדם אין להוריד אותו ע"י זכותו ותפלתו. ומה שכל שיח השדה טרם יהיה בארץ כי אדם אין לעבוד את האדמה לנטוע את האילנות שצריכים נטיעה:

(ו) ואד והגשם שירד אז לא היה ממים העליונים רק האד שעלה מן הארץ שאינו של ברכה. ולכן וייצר ה' אלהים את האדם שהוא המשלים את הבריאה. ובזה נכר איך ההנהגה הראשונה הטבעיית אינה מספקת וצריך אל ההנהגה ההשגחיית שהוא לא יהי' רק ע"י האדם שיסייע לזה אם ע"י זכותו ותפלתו אם במה שעוזר להשלים הטבע ע"י מלאכה ויד חרוצים:

(ז) וייצר ה' אלהים את האדם. כבר אמר באדם לשון בריאה ויברא אלהים את האדם ולשון עשיה נעשה אדם. ופה הזכיר לשון יצירה. ומבואר אצלנו תמיד שבריאה מורה על הוצאת עצם הדבר יש מאין. ויצירה מורה על הצורה המתדבקת. ועשיה מורה על גמר הדבר. וגם ביתר בע"ח נמצא ג' לשונות אלה. ויברא אלהים את התנינים. ויעש אלהים את חית הארץ. ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה. ומבואר שבמלת בריאה מציין הוצאת הנפש. שלא היה דוגמתו בכל מ"ב ולא יכול להוציאה יש מיש מן הארץ וע"כ נזכר בנפש בע"ח לשון בריאה. ואמר שנית בנפש האדם להורות שהוא מין אחר מנפש בע"ח. ולא יכול להוציאה יש מיש. כי הוא בריאה אחרת יש מאין. משא"כ בחית הארץ אמר ויעש אלהים. כי כבר היה מין זה בנפשות חית הים רק שנתקן ונשלם בברואי היבשה בשלמות יותר שזה מורה לשון עשיה. וכן מ"ש נעשה אדם מציין גמר תקונו מצד כחות גופו כפי שהורכב עם הנפש הנבראת. וכח הבחירה שי"ל שאין דוגמתו בבע"ח שהם בעלי רצון ולא בעלי בחירה. וזה התקון והשלמה לאדם. אולם מ"ש וייצר את האדם מורה על צורתו המתדבקת. שזה דומה כמ"ש ויצר את כל חית השדה. וזה כולל כחותיו הרוחניות הנתלים בגופו כמו המדות השתולים בו. וכח השכל והבינה. ונמצא באדם א] כחות הטבועות בטבע נפשו הצומחת שוה בהן אל הבהמה. ומשכן כחות האלה בכבד. ועליהם נאמרה יצירה באדם ובבהמה בשוה. ב] כחות המדות המיוחסים אל הרוח לפי שהרוח מעלה ציוריהם על פני הלב. וכחות האלה נמצאים ג"כ ביתר בע"ח. רק שמובדלים זה מזה בכמה הבדלים. א) שאע"פ שכחות רבות מהם נמצאים גם ביתר בע"ח ונקראים בשמות כשמות כחות האדם. כמ"ש הוי עז כנמר וגבור כארי. למדנו צניעות מחתול וזריזות מנמלה וכדומה. מ"מ הם רק ניצוץ הלם המאיר בנפשם ונבדלים הרחק רב מן אור הכחות האלה המאיר בנפש האדם כמו שהמשילם הרמב"ם בשמונה פרקיו לשלשה הדרים שא' מואר מאור השמש וא' מאור הירח וא' מאור הנר שהגם שיאמר על כלם בדרך העברה שהם מוארים. בכ"ז לפי האמת כל אור הוא ענין אחר. וכן המדות אשר באדם שרשם מנפש המדברת. והשר בבע"ח שרשם מרוח הבהמה היורדת למטה לארץ. ב) שכל אחד מבע"ח לא ימצא בו רק מדה אחת לא זולתה. ארי גבור לא זריז. הנמלה זריזה לא גבורה. וכן כולם. אבל האדם כולל ברוחו כל כחות מעשה בראשית. שכל הכחות הנמצאות והמפוזרות בנפשות הבע"ח לתמיהם כלולים ומקובצים בנפש האדם. ג] שכל בע"ח לא ישמש גם בכחו הפרטי רק לענין פרטי והאדם ישמש בכל כחו לענינים רבים כוללים ומיוחדים. למשל הנמלה זריזה אך לאגור מאכלה והאדם זריז לאסוף תבואה לאסוף מעדנים להסיף כסף וזהב וכלי חמדה. לאסוף ספרים הרבה לאסוף חכמה ולמודיות, וכדומה. ד] בנפש האדם נמצאו גם הפוכי הכחות כלמו לא כן בבע"ח. למשל האדם נמצא בנפשו מדת הגאוה והענוה. הכילות והפזרנות. הרחמים והאכזריות. הבושת והעזות. הגבורה והמורך. לא כן בע"ח. הארי גבור ולא יפחד. הנמלה זריזה ולא תתעצל, וכדומה. ה] האדם יען שנפשו עליונה אין גבול לכל מדה ומדה ממדותיה. וכל כח מתפשט לאין תכלית. למשל האוהב הון אינו מת וחצי תאותו בידו. הרודף כבוד לא יאמר די עד יאמר אעלה על במתי עב אדמה לעליון. אבל הבע"ח יש לכל אחד גבול עד כמה יתפשט כחו ותשוקתו. ומצד זה יש באדם כח הבחירה. והוא כח הממשלה אשר בנפש להכריע מדותיו עפ"י שכלו נגד תאותו ותשוקתו. לא כן כל החי מכל בשר לא יוכל לעצור מלעשות כל אשר תניעהו תשוקתו וטבעו. ועוד נמצא בנפש האדם. כחות אשר לא נמצא דוגמתם בנפשות יתר הבע"ח. כמו כח החכמה והשכל הבינה והדעת שלא נמצא דוגמתם ביתר הבע"ח. ובכ"ז הם כחות גופניים והשכל הוא כח שאלהי נתלה במזג חמרו. וכ"ז כלל במ"ש וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה. שהוא צורת האדם המתדבקת. ונסייכו עם חמרו שנעשה מן האדמה. [שהגם שנמצא בו השפעת השכל שיחשבו אותו הפילוסופים

נשלם

עָפָר מִן־הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה׃ ח וַיִּטַּע יְהוָה אֱלֹהִים גַּן בְּעֵדֶן מִקֶּדֶם וַיָּשֶׂם

שם

בעל הטורים

כל חיה בי"ד חסר שאין לשם אלא יצר אחד: ויפח באפיו נשמת חיים ס"ת חותם: נשמת. ד' ויפח באפיו נשמת · כל אשר נשמת רוח חיים. נר ה' נשמת אדם. ואם לאו נשמת ה' כנחל גפרית: האדם לנפש חיה ר"ת חלה שהיה חלתו של עולם:

שפתי חכמים

שהקב"ה נותן מעכשיו כח חיוני באדם שגם לאחר שימות יוכל לחיות ולחזור ברצון הש"י: ם דאל"כ מן האדמה ל"ל בחד מינייהו סגי אבל קשה דהל"ל מכל הארץ לכן אמר ד"א וכו' ולד"א קשה הל"ל מאדמה מלת מן ל"ל לכן פירש מד' רוחות: ע רוצה לומר קולטת ושמורה בתוכה עד תחיית המתים דאל"כ הא גם הבהמה נקברת אע"פ שלא נצבר עפרה: פ לאפוקי מתרגום אונקלוס שפי' מקודם דהא משמע המקרא משמע שלא נמתו עשבים ואילנות לא של גן עדן ולא של שאר מקומות וזהו דקאמר רש"י לומר נטע את הגן שלא תטעה לומר

רש"י

שאינה עומדת לדין לא נכתב ביצירתה שני יודי"ן: עפר מן האדמה. צבר עפרו מכל ם האדמה מארבע רוחות שבכל מקום שימות שם תהא קולטתו ע לקבורה. ד"א נטל עפרו ממקום שנאמר בו (שמות כ) מזבח אדמה תעשה לי הלואי תהא לו כפרה ויוכל לעמוד: ויפח באפיו. עשאו מן התחתונים ומן העליונים גוף מן התחתונים ונשמה מן העליונים. לפי שביום ראשון נבראו שמים וארץ. בשני ברא רקיע לעליונים. בשלישי תראה היבשה לתחתונים. ברביעי ברא מאורות לעליונים. בחמישי ישרצו המים לתחתונים הוזקק בששי לבראות בו בעליונים ובתחתונים ואם לאו יש קנאה במעשה בראשית שיהיו אלו רבים על אלו בבריאת יום אחד (ב"ר פי"ד וע"ש י"ה): לנפש חיה. אף בהמה וחיה נקראו נפש חיה אך זו של אדם חיה שבכולן שנתוסף בו דעה ודבור: (ח) מקדם. במזרחו פ של

עדן

התורה והמצוה

לעולם השכליים הנפרדים. בכ"ז הוא התעצמות של הנפש שיושפע עליו על שכלו ההיולאני אחר שיעסוק במושכלות ויתדבק עם השכל הפועל לדעתם. אבל עקרו הוא הכנה לבד התלוי במזג החומר] ובכ"ז דייק הכתוב במ"ש פה וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה. ולקמן אמר ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה. ששינה הלשון ללמד אותנו ההבדלים שביניהם. א) כי הבע"ח היה יצירתם מן האדמה היינו מגוש אדמה. והאדם היה יצירתו מן העפר שהוא האבק התחוה שעל פני האדמה. שהבע"ח שנבראו מגוש אדמה דבוקה ביחד לא קבל כ"א רק כח אחד מיוחד. והאדם שנברא מן האבק והעפר שלא נברא מגוש אחד רק שנצבר עפרו ממקומות רבים ימלין שנטע בו כחות רבות עד שכל כח מיוחד שנמצא בכל בע"ח נמצאו מקובצים בנפשו. וע"ז המליצו חז"ל שנצבר עפרו מכל האדמה. זאת שנית העפר אין לו דבוק כ"כ אל האדמה. כי הוא עליה לא בתוכה. וכן בנמשל שרוחו שהוא שורש מדותיו עומד כממוצע בין העליון והתחתון. שלפעמים רוח האדם העולה היא למעלה ולפעמים לא ידון הרוח באדם בשגם הוא בשר ויורד הוא למטה לארץ. וכן במדותיו לפעמים יפנה בהם אל דברים עליונים. לרחם לעשות צדק ומישרים, אל הענוה והבושה ויראת חטא להתגבר על יצרו וכדומה. ולפעמים יפנה למטה להתאכזר להתגאה לפרוק עול. וכן בכחות נפש המשכלת. לפעמים ישכיל לדעת ה' ודרכיו ותורתו, ולפעמים ישים שכלו להתנכל ולהתחכם בתחבולות רשע ודקך רע וכדומה. ג) שביצירת האדם הזכיר תחלה את הפעול ואח"כ השם הגזרי את האדם מן האדמה וביצירת בע"ח הזכיר תחלה שם הגזרי ואח"כ את הפעול מן האדמה כל חית השדה. ורצוף בסגולת הלשון באה לרמז שבאדם לא שפעה האדמה רק לחומר שממנה תקן אותו, אבל היצירה העקרית במה שהוא אדם ככר בנשמה מאת הפועל מצד עצמו. וע"כ הזכירו בשמו שיצרו ה' ואח"כ הזכיר החומר שממנו יצרו שהיא האדמה. אבל בחית השדה אמר שעקר הויתם מיוחס אל האדמה. וע"כ הקדים מן האדמה אל שם הפעול. וכן תמצא בפרשה הראשונה אמר תוצא הארץ נפש חיה. יחס ההוצאה אל הארץ. אבל באדם אמר נעשה אדם. כי לא הספיקה האדמה שהיא רק סיבה חומרית בבריאתו להיות ג"כ סבה הפועלת. ד) שביצירת הבע"ח אמר ויצר כל חית השדה. כלל כל המין ביחד. וביצירת האדם לא הזכיר רק איש אחד לא מין, וכן בפ' הראשונה אמר נעשה אדם. כי בבע"ח אין הבדל בין בע"ח לחברו. וכל הבע"ח שתחת מין אחד אין שום הבדל ביניהם. כל האריות גבורים. כל הנמרים עזים. ואפי' הבע"ח שתחת סוג א' או מין כללי ההבדל שביניהם מעט הוא. כמו כל מין הבהמה או החיה. אבל באדם יהיה בין כל איש ואיש הבדל גדול. עד שידמו כשני מינים נפרדים. שע"י שכולל בנפשו כל הכחות והפוכיהם ובידו כח הבחירה לבחור כחפצו ימצאו שני אנשים שידמו כשני מינים נפרדים. שיש שהוא רחמן אף על הזבוב ויש שהוא אכזרי אף על בניו. וכן בכל המדות וכמ"ש הרמב"ם. ע"כ יחס הבריאה אל איש מיוחד:

ויפח באפיו נשמת חיים. אחר שהודיע יצירת הגוף וכחותיו יודיענו מעלת הנשמה הרוחניית ושרשה, שאינה באה מיסודות הגוף ולא מן השכלים, רק הוא רוח השם הגדול, כי הנופח מפיו לפי אחר מנשמתו

יתן

יְיָ אֱלֹהִים יַת אָדָם עַפְרָא מִן אַדְמְתָא וּנְפַח בְּאַנְפּוֹהִי נִשְׁמְתָא דְחַיֵּי וַהֲוָת בְּאָדָם לְרוּחַ מְמַלְּלָא: ח וּנְצִיב יְיָ אֱלֹהִים גִּנְתָא בְּעֵדֶן מִלְּקַדְמִין וְאַשְׁרֵי תַמָּן יַת אָדָם דִּי בְרָא

השאלות

ח-טו למה ספר פה מנטיעת הגן. הלא זה הו"ל לכתוב ביום השלישי שאז נברא כל צומח. ומה שכפל מ"ש וישם שם את האדם עם מ"ש שנית ויקח את האדם ויניחהו בג"ע. וענין עץ החיים ועץ הדעת שנבוכו בו כל המפרשים ולמה יספר מענין הנהרות מה מוסר או למוד נוציא מזה. ולמה אמר שם האחד פישון ולא אמר שם הראשון פישון. ומ"ש שם הזהב שם הבדולח מה רצה בזה. הלא האדם לא נקבע רק בג"ע שאין שם זהב ובדולח. ולמה אמר בא' הוא הסובב ובא' הוא ההולך:

התורה והמצוה

יתן בו כמ"ש הרמב"ן. ונפש האדם נקרא בג' שמות, נפש רוח ונשמה. ושם נשמה נגזר מפעל נשם. שמורה הוצאת הנשימה לחוץ. כמ"ש אשום ואשאף יחד. שאשום מציין הוצאת הנשימה לחוץ. ואשאף מציין הכנסת הנשימה לפנים. וכ"מ שאומר נשמה שהם נוכל לפרשה על הוצאת הנשימה של האדם. (כמו לא תחיה כל נשמה. עד אשר לא נותר בו נשמה), ויל"ש על נשמת ה' שנכנס באדם מפי.. והיא הוא מדרגה היותר גדולה. שהוא החלק האלהי אשר באדם הנצחי והקיים לעד. [וכ"ז גם הנמצא על נשימת האדם. לא כמ על יתר בע"ח בשום מקום]. וכשאמר כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי. נותן נשמה לעם עליה ורוח להולכים בה. כוון על נשמת ה' אשר באדם. וכן נר ה' נשמת אדם. וכן איוב לב ח ושם לג ד. [משא"כ מ"ש איוב כל עוד נשמתי בי (שם כז ג) כוון על הנשימה לא על נשמת ה', כי איוב כפר בנצחיות הנפש ובהשארתה]. וכשאמר פה ויפח באפיו נשמה היא הנשימה שיצאה מרוח ה' שהיא חלק אלוה ממעל. ובזה סרו כל שאלות הפילוסופים. היכן שכנה הנשמה קודם רדתה בגוף ואיך נעתקה ממקום אל מקום. כי דמהו לרוח הבא מאפיו. שטרם שנפח אותו היה כלול בנשיפה והלך מעצמותו ודבקה במקור העליון. ודומה במשל כמילוי השמש שהם בשמש ומתפרדים ממנה לזרוח על המוחשים. או טפה הנפרדת מן הים הגדול, כפי שהמשלתי בפי' תהלות (סי' ל) בפסוק ה' מעון אתה היית לנו בדור ודור. ומ"ש נשמת חיים לא נמצא לו ריע בתנ"ך. רק נמצא (לקמן ז כב) כל אשר נשמת רוח חיים באפיו שהוא נשימת הרוח שבאדם וביתר בע"ח. אבל נשימת החיים לא יצויר רק אצל ה' שהוא מקור חיים. ולמדנו שהנשמה בעודה במקורה הנשגב היתה חיה ורבת פעלים. ומ"ש ויהי האדם לנפש חיה נבוכו בו המפ' שהלא אף בהמה וחיה הם נפש חיה. ולדעתי גילה בזה ענין גדול. כי כבר נחלקו המחקרים. שי"א שיש באדם ג' נפשות שהם: הצומחת והחיונית והמשכלת. ויש אומרים שהיא נפש אחת ומתגלה בג' כחות. אבל התורה תלמד אותנו שכל כחות הנפש באים מן הנשמה העליונה שנפח ה' באפו מרוחו הנשגב. שהיא המחיה את הגויה. כמ"ש ונשמת שדי תחייני. והיא הזנה אותו, וכמ"ש חז"ל המשה ברכי נפשי אמר דוד כנגד הקב"ה וכנגד נשמה. מה הקב"ה זן את העולם כולו אף נשמה זנה את הגוף, שהיא נפש הצומחת. מה הקב"ה מלא כל העולם כולו אף נשמה ממלאה את הגוף, שהיא נפש החיונית שמתפשט בכל הגוף וגידיו וקצותיו. מה הקב"ה רואה ואינו נראה אף נשמה רואה ואינה נראה. היא הנפש השכלית שהיא הרואה ויודעת. וכ"ז פעולת הנשמה העליונה שהיא אחת בעצמותה. רק שמתראה בכחות חלוקות לפי הכלים שעל ידם תפעל, ואורה ורוחניותה יתרבה או יתמעט לפי זכות ועכירות הכלים אשר תתלבש בתו. ואם תסתלק מן האדם הוא מת ובטלו כל כחות הנפשיות. וע"ז אמר שע"י נשמת חיים שבא מרוח העליון היה לנפש חיה. כי היא המחיה והזנה אותו. ולכן חיותו משונה מחית הבהמה. כי שרשו מן העליונים. וע"כ יש לו כח הבחירה והחפשיות שעי"ז נברא בצלם אלהים כמ"ש על נעשה אדם בצלמנו. וכן יתר כחות נפשו מתעלים על כחות נפש יתר בע"ח. וכבר בארנו בקונטרס התרש והמסגר שנדפס בסוף ס' שירי הנפש מטעם המקובלים שהנשמה העליונה בעת התנענע ממקורה הנשגב לרדת בגויה תתלבש בצלם ודיוקנא דהאי עלמא. ר"ל שאז יולד בה הכח וההכנה לפעול בעת שתתלבש בגויה הפעולות שתפעול אח"כ בכלי הגויה. אולם באשר אי אפשר שיתחברו שני קצוות הרחוקים מבלי ממוצע ביניהם. בהכרח שגם הגויה שהוכנה שתתלבש בה הנשמה העליונה הזדככו כליה זיכוך אחר זיכוך עד יתקרבו אל רוחנית הנשמה. עד שבעת תבא הנשמה העליונה לשכון בתוכו. המוח שהוא כבר הזדכך עד שתוכל להתגלות בו בכחות השכל והבינה. והלב שהוכן להיות משכן החיים אינו זך כ"כ והתגלה בו בכחות החיים והתנועה והמדות והבחירה. והכבד שהוכן להיות משכן הנפש הצומחת כליו עכורים מאד. ולא תוכל להתגלות בו ברוחניותה רק בכחות טבעיים הזן והמגדל והמוליד כפי הכלים שעל ידם תפעל. הגם שהיא אחת בעצמותה. וכן יבדלו פעולותיה לפי תכונות בני אדם שתשכון בתוכם. לפי הכנת מזגם מלידה ומבטן ומהריון. ולפי הכנתם אח"כ במעשיהם טוב או רע. הגם שהנפשות טהורות המה ואצולות מהכבוד העליון, בכ"ז לא תוכל להתגלות רק כפי כח הכלים והכנתם. וכבר בארתי בקונטרס התרש והמסגר הנ"ל, שתדמה בזה השפעת הנשמה בעולמה הקטן עם השפעת נפש העולם בעולם הגדול, שיתגלה ג"כ בכל עולם ועולם לפי כלי העולם ולפי הכנתם, ובזה תוכל להשיב על כל השאלות שבאו המחקרים בענין הנפש ולא ידעו פתרונם, ואין פה המקום להאריך יותר בל נלא מכוונת החבור:

(ח) ויטע ה' גן בעדן מקדם. הנה אם נשקיף על ענין האדם נמצאהו גרוע מכל הבע"ח במציאת צרכיו אל המזון והכסות והמעון, שכל בע"ח מצותיו מזומנים לפניו והוא מוטבע למוצאם בקל לפי ההכנס

שָׁם אֶת־הָאָדָם אֲשֶׁר יָצָר׃ ט וַיַּצְמַח יְהוָה אֱלֹהִים מִן־הָאֲדָמָה כָּל־עֵץ נֶחְמָד לְמַרְאֶה וְטוֹב לְמַאֲכָל וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ

רש"י

מעדן נטע את הגן. ואם תאמר הרי כבר נאמר ויברא וגו' את האדם וגו' ראיתי בברייתא של ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי מל"ב מדות שהתורה נדרשת וזו אחת מהן כלל שלאחריו מעשה הוא פרטו של ראשון ויברא וגו' את האדם זהו כלל סתם בריאתו מהיכן וסתם מעשיו חזר ופירש וייצר ה' אלהים וגו' וינחהו לו ג"ע ויניחהו בג"ע ויפל עליו תרדמה השומע סבור שהוא מעשה אחר ואינו אלא פרטו של ראשון וכן אצל הבהמה חזר וכתב ויצר ה' וגו' מן האדמה כל חית השדה כדי לפרש ויבא אל האדם לקרות שם וללמד על העופות שנבראו מן הרקק: (ט) ויצמח. לענין

שפתי חכמים

לומר דמקדם קאי על וישם שם את האדם: צ אע"פ שמקום הקושיא הוא על וייצר ה' אלהים את האדם. מ"מ העתיק עם הקושיא עד פה אחר שפי' ויטע וכו' במזרחו של עדן ואז יהיה גם זה מפרטי האדם וילדק מה שהשיב עליה כתם בריאתן מהיכן וכו' חזר ופי' וייצר ה' עפר מן האדמה וגו' וינחהו לו גן עדן אבל אם תפרש מקדם לשון קדמון כלומר מקודם וא"כ לא היתה הנחיה בעבורו וא"כ אין זה מפרטיו ויהיה קשה על הקרא למה הפסיק במה שאמר ויטע ה' אלהים כיון שכבר נטעו אלא ע"כ מקדם פירוש מזרח ויש לפרש נמי איפכא בשלמא אי הוה מקדם פירוש מלקדמין כתרגומו ניחא מה שכתוב כאן ויטע וגו' גבי וייצר וגו' כמדרש וייצר יצירה לעולם הבא ויצירה לעולם הזה להודיע שהאדם נברא להענוגי עולם הבא ולתענוגי עולם הזה דאל"כ תקשה למה נטע גן בעדן מלקדמין אם לא בשביל הענוגי האדם אבל עכשיו שפירש מקדם במזרחו של גן ולא בא להורות אלא באיזה מקום ריש בגייתו של אדם ולא להודיע על תענוגי עולם הזה והדרכה ניחא איפכא הלילה שיברא את האדם בשביל שיתענג בתענוגי עולם

התורה והמצוה

הפבעיית השתולה בקרבו מלידה, לא כן האדם שלאכול להם צריך שיחרוש ויזרע וידוש ויטחן ויאפה, וללבוש בגד צריך שיטוה ויארוג ויתפור וכדומה, וכ"ש לבנות בית, וכל אלה המלאכות לא ימצאו בו מצד גופו כמו שנשתלה חכמת הבניה להביבער, האריגה להעכבים, וכל מלאכת הצידה לבעלי הטרף. ועתה נשאל, אדם אשר נברא בלא מורה ומנהל איך ימצא צרכיו, וזאת השאלה תהיה משני פנים, א' כי צרכי האדם לא יבתלמו לו בהיותו יחידי, כי להוציא להם מן הארץ צריך שיהיה תחלה חרש ברזל ופועל בפחם לעשות כלי המחרשה, וכמה מלאכות צריך שיוקדמו עד ברזל מעפר יוקח ועד יתיכו באש וצבת בצבת עשויה, ואחריו יתר מלאכת הלחם צריכים לכלים רבים ואומנים מתחלפים, וכ"ש לעשות בגד ולבנות בית. זאת שנית הלא יעברו כמה מאות שנים עד הגיעו בני אדם אל האומנות להוציא הברזל ולדעת כי גרגיר החטה כשזרע בארץ יוציא בזמן האביב פרי תבואה, ושהחטה יהי' ראוי לאפות ממנו לחם, שזה לא יודע רק ע"י נסיונות שונים ובחינות מתחלפות ברבות עתים ושנים, ואיך ידע האדם תיכף בהבראו איך יאכל לחמו ואיך יעשה לו כסות בקרים ובית לשבת. ועוד בה שלישיה השכל המעשיי יקח תולדותיו מן המוחשות, למשל יחזה אם בוער בעצים ושיבים לאפר, אם יראה זאת כמה פעמים וידע כי הסבה קודמת אל המסובב נולד בלבו הבחינה כי האש סבה לשרפת העצים, וכן יבחין בחינות אחרות על דרך זה. אבל האדם בעת שנברא לא ידע דבר והושיו היום נבראו ולא מאז, ואיך ידע שום בחינה ושום דבר, ואיך בא לו המושג הראשון שידע לדבר, הלא הדבור כולו מושגים כוללים מפשטים מן המוחשים הפרטיים שיפשיט מהם את הענין הכולל כנודע, ולזה צריך למוד וזמן רב לא תיכף בעת הברא, כי גם ההליכה ברגליו צריך הרגל רב אל התינוק המתהלך עד יורגל לעמוד באופן שיעמוד השלם בין מקום המרכז של כבדו שהוא בין הרגלים, ולא יהי' זה בשעה קלה כאשר היה באדם שתיכף דבר ויאכל וישת ויקם וילך על רגליו:

התשובה לזה. כי אחר שראינו שהשם ב"ה שם עין השגחתו על כל יצוריו לבראם באופן שימצא להם כל צרכיהם בטבע, ושם בהם כח טבעי על השלמת צרכיהם ההכרחיים להם, הדבורה הטבעה לבנות לה היכליה שפש תאגור דבש למאכלה, והביבער לבנות לו בית מדות על יד אשד הנחלים וכדומה, לכד האדם בחסר לו כח הזה הטבעי, שם בקרבו לעומת זה שכל מעשיי אשר יתלמד ויתרגל על כל המלאכות הנמצאים אצל כל הבע"ח בדרך יותר מעולה, לא טבעיי אך שכלי בהיריי למודיי, ובכ"ז ראינו כי בדברים אשר יצטרך אליהם תיכף בהולדו, שם גם לו אליהם הכנה טבעיית, כאשר נראה שילד הנולד שתיכף ימוץ הלב משדי אמו, מציצה זו המיוסדת על חק מוסד בחכמת הטבע מענין הרקת האויר אשר עליו יבנו חכמי הטבע שירת כסף בכמה תחבולות בהגרת המים מן המעיינות כידוע בחכמת הידראליספיק, הטבע עליו יונק שדי אמו מבלי למוד בחמלת ה' עליו, אחר שלא היה יכול להניחו עד יגדל וילמד, וכן באדם הראשון אחר הי' כילד הנולד, לולא הטביע בו הדבור והידיעה בדברים ההכרחיים לצרכו תיכף, להושיט ידו לאכול מפרי העץ, ללכת על רגליו וכדומה, לא הי' אפשר שיתקיים אפי' שעה אחת. אולם מזה נבין כי לא הטביע בו רק הנצרך

בְּרָא: ט וְאַצְמַח יְיָ אֱלֹהִים מִן אַרְעָא כָּל אִילָן דִּמְרַגַּג לְמֶחֱזֵי וְטָב לְמֵיכַל וְאִילָן
חייא

התורה והמצוה

צריך בהכרח לו לשעתו אשר לא יעמוד בלעדיו, לא המותר הבלתי מוכרח, שזה המין שילמד בבחירתו בימים הבאים, כי זה ההבדל שבין האדם והבהמה, שילמד לא שיטבע על עניניו·

מעתה כשנשאל אם שם ה' בטבע אדה"ר כמו ששם בטבע הביבער לבנות לו בית, נשיב כי ע"ז לא השביעו כי אז בהכרח להטביע בו כל מלאכת חרש עצים וברזל וכל האומניות, כי האדם לא כהביבער בבניו יכרות עצי יער, וכן אם נשאל אם הטביעו שיוכל לארוג לו בגד ללבוש נאמר ג"כ שע"ז לא הטביעו, שאז הי' מוכרח ללמדו מלאכת התפירה ועשות המחט שיוקדם לו בהכרח הוצאת הברזל וכמה אומניות וזה א"א כי המלאכות והאומניות אין האדם מוטבע עליהם רק מוכן שיוכל ללמדם, וכן אם הטביעו שיזרע ויחרוש ויוציא להם מן האדמה נאמר ג"כ שלא נתן זאת בלבו שאז בהכרח שילמדנו לעשות כלי החרישה והטחינה וכדומה וזה א"א, וכן תמצא כי הבגד הראשון שתפרו הזוג הראשון לעצמם היא חגורה מעלי תאנה וזה אחר החטא, ועשית כתנות עור היה מעשה ה' לא מעשה ידי אדם, וע"ז הלא תשאל איך ימצא צרכיו באשר הוא אדם, משיב כי השלימו ה' בכל אלה במ"ש ויטע ה' גן בעדן מקדם, שלענין המזונות הושיבו בתוך הגן שפירותיו מוכנים מאליהם, וא"צ לכל מלאכת מעשה, לענין הדירה היה הגן בעדן מקדם בצד מזרח תחת קו המשוה מקום אשר אין שם שנוי התקופות והקור והחום, וא"צ למחסה ולמסתור מזרם ומקרה, וגם הגשם לא הי' שם שיצטרכו לכסות ומעון למצוא מחסה ומסתור מזרם וממטר, כי נהר יוצא מעדן להשקות את הגן, כגן ה' כארץ מצרים אשר לא למטר השמים תשתה מים, רק הנהר השקה אותו כנהר נילוס, וע"ז אמר כגן ה' כארץ מצרים, מבואר שהנהר השקה את גן ה' כנילוס המשקה ארץ מצרים, באופן שלא חסר לו דבר. **וישם שם את האדם אשר יצר**, שם היה מקומו הטבעי בעת ההיא שלא היה אפשר שיתקיים במקום אחר:

(ט) **ויצמח ה' אלהים מן האדמה**. הנטיעה הוא זריעת הזרע בארץ, שע"ז בא שם נטיעה באילנות, והז"ל אמרו שהיו כקרני חגבים ונטעם שם, שזה כענין הנחת הזרע בארץ, שאם היו גדולים יותר יפול ע"ז שם בשל או זרע (כמ"ש זה בחבורי התו"ה קדושים סי' נ"ט). והצמיחה הוא מה שגדלו תיכף ונגמרו בהוה שעה לשאת ענף ולעשות פרי, וספר שהצמיחה היתה מן האדמה, וזה מכוון לדעת הז"ל שהנטיעה לא היה מן האדמה הזאת רק ממקום אחר, והיו ג' מיני עצים. א] **כל מיני עצי פרי למאכל**, וגם היו **נחמדים למראה** בפרחים יפים מהני ריח. ב] **עץ החיים** והוא כפי דעת הז"ל כפשוטו שהאוכל מפריו יחיה לעולם ולא יראה מות. ג] עץ שהאוכל מפירותיו תבא בו הידיעה **לדעת טוב ורע**, ושני העצים האלה היו **בתוך הגן**, ר"ל במרכזו ובאמצעיתו, והנה במ"ש שהי' מסגולת עץ החיים שיחיה האדם לעולם. מלבד מה שהיה זה נגד הכלל הרבה המפרשים שהוא כל מורכב מתפרד (ועי"כ יאמרו קצת שר"ל שהי' חי ימים ארוכים כמ"ש הראב"ע, וקצת יאמרו בר"ל החיים השכליים), יקשה לנו שאם הי' האדם חי לעולם היה זה לו לרעה גדולה מאד בשני חלקיו, שהם הנפש והגויה, מצד הנפש שהיא בהיותה במקורה היתה עצם רוחני משכיל בפועל והיתה משגת המהויות בהשגה פתאומית כהשגת השכליים הנפרדים מחומר, ואחרי שנכלאה בגויה שבה להיות משכיל בכח והשכלותיה כלואות במכלא החומר שלא תשיג רק ע"י החושים והבחינה מן המאוחר אל הקודם, וע"י עיון ממושכל למושכל בשגה הדרגיית, והם תלוים לפי כלי הגויה שהורכבה בה ולפי מעמדם בעת העיון אם הם מוכנים אל ההשכלה או לא, וההשכלות רבות השער נעול בפניהם, שהם ההשכלה הברורה באמיתה אלהות ובענינים מופשטי החומר וכדומה, כי גם בעת החזון גם הנפש שתזדכך עד שתזכה לנבואה שאז יבטלו כחות החומר בכ"ז א"א שתתפשט ממנו לגמרי. כי נבואות כל הנביאים חוץ ממרע"ה היו באמצעות הכח המדמה שהוא כח חומרי, וע"כ חזו מחזות ודמיונות והשפע שהגיע על כח השכלי עבר דרך מסכים ולבושים של כח הדמיון, שזה נקרא אספקלריא שאינה מאירה, וכ"ז לא יהיה לה עת שתסור לבוש הגוף מעליה ותצא ממאסרה ע"י המות. זאת שנית יש לה מלחמה תמידית עם הגויה שנתערבה עם כחותיה, שהיא השתוקק אל הטהרה והקדושה והדבוק באלהים, והגויה מלאה מאוירים רעים מהבלי העולם ותאוותיו, וכל ימי שבתה בגוף הזה היא שובבת בין צורריה המבקשים רעתה וכליונה, והיא כלואה ואסורה בידיהם במוסרות מיחלת על העת שיסורו הזקים האלה מעל ידיה ותשוב אל רוחניותה והשפיותה לשבת במנוחות שאננות בבית אביה כנעוריה, ואיך תשב אביה מהסבות למכרה אל הגוף השפל הזה ממכרת עולם. ומצד הגויה א] היא נגד טבעה אחר שגם אדם הראשון הי' מוצרך למזון להשלים מה שניתך מלחות הגוף ע"י האויר והחום הטבעי ויתר דברים, והתמורה שנעשה מן המזון מהבשר והלחות אינו דומה כבשר והלחות שנברא עמו משעת יצירתו, ובסבות הימים יוכרח שיבא המות. וכבר דמו זה כמי שיתן מים בכל יום בחבית יין בברבות הימים ישוב כל היין מים. זאת שנית שכפי מה שנשקיף על חיי האדם עתה, הרעות רבו מן הטובות, אם מדאגותיו ועמלו תמיד להשיג צרכיו הרבים, אם מתאוותיו הרבות אשר יכלו את כחו, אם מקנאת איש מרעהו אל הכבוד והמשרה והעושר והאמודות אשר ימעוד את נפשו עליהם וגם בלילה לא שכב לבו, ומשם

כוונת השר ישיג ימצאהו ע"י מלאך הפנים עמל ומכאוב, וכמו שכתוב איוב כל אלה הטענות כמבואר בפי' שם
ולא טוב לו המות בשם ינוחו יגיעי כח :

והתשובה בזה. כי נשמת האדם קודם החטא לא הורכבה בגויה הרכבה מזגית, רק הרכבה שכנית, הגויה היה לה רק ללבוש שהוכל לפשטו בכל עת שתרצה, ורק ככלי לפעול על ידו פעולות גופניות, ובכ"ז לא אבדה על ידו מרוחניותה כל מאומה, שכן לענין השכלה נשארה משכיל בפועל כנפש הנפרדת מהחומר, והשכלה פתאומית לא השכלה הדרגיית, כמו שיתבאר ממה שקרא שמות לכל החיה והבהמה, ומן כלל הדבר שהיה נטוע בנפשו למוד, וכן נבואתו היתה דומה לנבואת משה בשפע הנבואה אל על שכלו בלא אמצעות כח המדמה, כמו שיתבאר בפסוק וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן, וגויתו היתה כתרשיש זך ולא עד שנרשמו בה רושמי השכל ואור הנשמה באור בהיר ואספקלריא המאירה, וכן לא הוצרכה לאמן זרועותיה ללחום עם היצר והתאוה ציורים רעים, שקודם שאכל מעץ הדעת לא שלטו אלה בנפשו, והיה מלא רוח חכמה ובינה רוח גבורה קדושה רוח דעת ויראת ה' כמו שיתבאר, עד שהחיים לעולם לא היה לרעה אל הנפש רק לטובתה [א] :

תורה אור

[א] ותמצא מליצת חז"ל ע"ז בחידושם ב"ב (דף נ"ז). **ר' בנאי הוה מציין מערתא דרבנן כי מטי למערתא דאברהם אבינו, חזי לאליעזר עבד אברהם דקאי אבבא, א"ל מאי עביד אברהם, א"ל גאני בכנפא דשרה ומעיינא ליה ברישיה, א"ל ליעול וליתי מידע ידיע דיצה"ר בהאי עלמא ליכא, כי מטי למערתא דאדה"ר יצתה ב"ק ואמרה נסתכלת בדמות דיוקני בדיוקני עצמה לא תסתכל. והא בעי לצייני מערתא כמדת החיצונה כך מדת הפנימית, וא"ד כמדת התחתונה כך מדת העליונה, א"ר בנאי נסתכלתי בשני עקביו של אדה"ר והיו דומים כשני גלגלי חמה.** יבאר הענין בזה הבדרשי באגרת ההתגלות, והבוא אחרי דבריו, כי ר' בנאי היה מציין חיי השלמים ואנשי הרוח בעוה"ז שהוא המערה הכפולה של הבנין הגדול שבנה ה' כמ"ש המליץ אכן נהגה באמצעותם מערה שאלה אליה ישפכו כל מותרות הטבעיים ועפושיהם, וכאשר בא לציין ציון חיי אברהם אבינו בעוה"ז שהוא מערתא דאברהם, **חזי לאליעזר עבד אברהם דקאי אבבא**, שכבר הורגל בפי המליצים הקדמונים, לכנות את הנשמה שהוא הזכר או הבעל, ואת החומר שהיא הנקבה והאשה, כמ"ש אפלטון שהזוג הטבעי הוא החומר והצורה, וכמ"ש בתורה שכל מה שידבר בס' משלי מענין הבעל והאשה יכוין בהאשה על החומר, והצורה הוא הבעל המשפיע. גם רגילים לכנות את כח המדמה שהוא עבד השכל, כי השכל הנקשר בגויה לא יוכל לצייר כל מושכל בלא אמצעות הכח המדמה, וכאשר צייר מערתא דאברהם ר"ל מדרגת שכלו ונשמתו של אברהם בעוה"ז ראה שאליעזר עבד אברהם ר"ל הכח המדמה שלו קאי אבבא, ר"ל שהגם שאמרו חז"ל שאברהם כרת ברית עם היצה"ר שכח המתאוה שלו לא יתאוה רק לדברים טובים, ובטלו ממנו ציורים הרעים של היצה"ר, בכ"ז במה שנוגע להשגה בין השכליית בין הנבואיית היה באמצעות הכח המדמה, שלכן ראה בנבואתו דמיונות ומחזות, כמ"ש וירא אליו ה', שזה סימן שהיתה נבואתו באספקלריא בלתי מאירה ע"י כח הדמיון (כמ"ש בפי' מראה הסנה שזה היה ההבדל בין נבואת משה לנבואת האבות, שע"ז אמר וארא אל אברהם וכו' ושמי ה' לא נודעתי להם) וכאשר שאל **מאי עביד אברהם** ר"ל איך היה השגת עיונו, אמר **גאני בכנפא דשרה** היינו ששכלו היה נרדם בכח החומר, ששרה היא החומר של הצורה שקרא אברהם, **ומעיינא לי' ברישי'** שהראש שם משכן השכל והעיון הוא עדן כח החומרי ולא יוכל להפשט ממנו להשיג השגה פתאומית כשכל המופשט מהחומר, רק השגה הדרגיית כדרך השכל הנקשר בחומר, **וא"ל ליעול וליתי מידע ידיע דיצה"ר בהאי עלמא ליכא**, ר"ל שמ"מ בזה התפשט מן החומר שלא שלט בו עוד היצה"ר וכרות עמו הברית כנ"ל (והאי עלמא ר"ל בעולם הקטן הזה שהוא גופו של אברהם שהוא עולם קטן כפ"ע). **כי מטי למערתא דאדה"ר** ר"ל ציין מדרגת אדה"ר קודם החטא, **יצתה ב"ק ואמרה נסתכלת בדמות דיוקני וכו'** ר"ל שאיזה מדרגת א"א שהיה שכל נקשר בחומר, היה רק דמות הצלם והדיוקן של מעלה, כי האלוה כפי מה שהוא נפש העולם הגדול הוא נפרד מן העולם שהוא ציור האדם הגדול, אבל נפש העולם הקטן הזה שהיא נפש אברהם לא יכלה להתפרד מן הגוף, והשגותיה היו באמצעות הגוף והיינו הצלם והדיוקן ממש רק דמות הדיוקן בקצת ענינים, וזאת יוכל ר' בנאי להשיג. אבל **בדיוקני עצמה לא תסתכל**, ר"ל אדם קודם החטא שנפשו עמדה בפ"ע נפרדת מן החומר ומנהגת עולמה הקטן בצלם אלהים ממש כמו שהוא נפש העולם ונפרד מן העולם, וזאת מן הנמנע להשיג, כי אין אנו משיגים נפש נפרדת מהחומר, ואמר **והא בעי לצייני מערתא**, הלא רצה לצייר נפש הנתונה בגוף בעוה"ז, שא"א שהיתה נפרדת מן הגוף לגמרי, ומשיב שלא היה לנפשו שום הבדל בין לפני ירידתה בגויה לבין אחר שהיתה בגויה, כי עמדה בפ"ע נפרדת מן הגויה והשגותיה ומושכלותיה אחר שהיתה בגויה היה כאותו אופן שהיה קודם התחברה עם הגויה, וע"ז אמר **כמדת החיצונה כך מדת הפנימית או העליונה כהתחתונה**, שבהיות נפשו בעולם החיצון או עולם התחתון היו השכלותיה באותו שעור ואופן כמו בהיותה במהלכה בעולם הפנימי או העליון מבלי שום הבדל כלל, וזה הוא מדרגה שלא נוכל לציירה כלל, כי נפשותינו כולנה שוכני בתי חומר, **וא"ר בנאי נסתכלתי בשני עקביו וכו'** ר"ל הגם שלא יוכל להגיע לו ציור לעמקי נפשו של אדה"ר והשגתו השכליית והנבואיית. השיג ענין גופו שהיה זך כ"כ ונקי מכל תאוה ומכל ציור רע, עד שגם עקביו שהוא השפל שבגופו שעניינם ללכת אל אשר יהיה שם הרוח ללכת, **היו דומים כשני גלגלי**

חמה

ובן מה בשאלו מצד הגויה. שמצד הטבע א"א שתתקיים לעולם, כי המזון הבא תמורת הנתך אינו דומה אל הלחות השרשי וזה גורם הזקנה והגויעה, ע"ז נטע עץ החיים בתוך הגן שהיה לו סגולה לעשות את הלחות שיתחדש בגוף ע"י המזון, שיהיה כחו כלחות השרשי הבא מלידה ומבטן ומהריון עד שלא ינום לחו לעולם ולא יזקן ולא יחלש, שכבר מצאנו במשה ואליהו שהיו ארבעים יום בלא אכילה, ולא היו צריכים כלל למזון להצלים שנתך, ומשה לא כהתה עינו ולא נס לחה, מבואר שלחות השרשי היה רענן כבימי נעוריו, עד שלפי הטבע היה ראוי שיחיה לעולם רק שמת על פי ה' חוץ לטבע, וכן אליהו נשאר חי לעולם מטעם זה בלא אכילת עץ החיים, וכ"ש בלא תקצר יד ה' להמציא עץ חיים שיעשה פעולה זאת. לא נשאר לפניע רק השאלה האחרונה, ממה שראינו עתה שחיי האדם הוא לו לרעתו, כי כל ימיו מכאובים וכעס ענינו ויום ולילה לא ישקוט, חוץ מן הרעות אשר יקרהו בגופו יסורים ומכאובים וכדומה, וע"ז השיב הרמב"ם במורה נגד החכם אלראזי שהיה אומר שהאדם נברא לרעתו, שהרעות בעולם רבו מן הטובות, והשיב כי האלהים עשה את האדם ישר והמה בקשו חשבונות רבים, שהאדם בתחלת יצירתו נברא באופן שלא יחסר לו כל דבר, כי הושיבו בגן וברא בו כל עץ נחמד למראה וטוב למאכל עד שלא יחסר לחמו ולא הצטרך לבוש ומעון כמ"ש בפסוק הקודם, וכל הצרכים אשר השתרגו עלו על צוארו אחר שגורש מג"ע הוא אחר החטא שקלקל את תכליתו, וישם מגמת פניו לתכלית לא כוון ה' בבריאתו, כי לא כוון ה' שיעבור ימים ואיים רחוקים לבקש כסף וזהב ופנינים ושיבנה בתי מדות וילבש בגדי שש ורקמה, ולכן לא הטבע עליהם שישיגם בקל כי לא ימצא אלה רק ע"י מלאכות שונות ויגיעות רבות. וזה היה ענין עץ הדעת טוב ורע, שהתקבו בעינינו כל המכרשים. והרמב"ם כתב שהטוב ורע לא יהיו רק במפורסמות שהוא הנאה והמגונה, ואדם קודם החטא לא השתמש רק בשכלו העיוני המבין בין אמת ושקר, ולא ידע הנאה והמגונה שזה קרוי טוב ורע, עד שאכל מעץ הדעת שהיה מסגולתו לטעת בו ידיעה ונטיה אל המפורסמות. ודבריו בלתי נראים, כי מצאנו טוב ורע בכל דבר, וגם על בכל העיוני יפול טוב ורע, אם ישכיל כפי האמת הוא טוב כמ"ש המשכילים שכל טוב, ומצא חן ושכל טוב, והנוטה בהשכלתו לכפירה ולמינות הוא רע כמ"ש ממך יצא חושב רע על ה', וכמ"ש בפי' הנ"כ בכ"מ, ולדעתי יש בזה הבדל בין טוב ורע החלטי ובין טוב ורע יחוסי, למשל שיהיה האדם עניו ורודף צדקה וחסד ויראת ה' הוא טוב החלטי, שיהיה איש רע מעללים קנא ומתאכזר וכדומה הוא רע החלטי, וידיעת טוב ורע ממין הזה ידע גם אדם קודם החטא, כי ידיעה זו שייכה גם לשכל העיוני, שנוכל לומר שהאומר שטוב לאדם לכבד את ההורים ולאהוב את החכמים ולעשות צדק וחסד ומישרים הוא אומר אמת, והאומר שטוב לאדם לרצוח ולנאוף ולגזול הוא אמר שקר, באשר הראשון הוא טוב מוחלט והשני רע מוחלט, והדעת טוב ורע הנאמר פה, מדבר בטוב ורע יחוסי שבזה יצויר שיהיה טוב בבחינה אחת ורע בבחינה אחרת. למשל על דברת בני האדם שטוב לאדם שיהיה לו עושר זהב ופז ופנינים ובית מדות ובגדי שש ורקמה, ושיהיה חסר מכל אלה הוא רע, וכ"ז אינו טוב מוחלט ורע מוחלט רק בצירוף שאחר שכבר הרגילו בני אדם להשתמש בכלים יקרים ולאצור זהב ופנינים וללבוש בגדי חופש, ומי שיש לו עושר וזהב ופז הוא נכבד והעני הלובש בגדי קרועים חכמתו בזויה ודבריו אינם נשמעים, טוב שיהיה לו כל אלה כדי שיהיו דבריו נשמעים, אבל אין זה טוב מוחלט מצד עצמו, כי הוא רק טוב בצירוף המנהג שנהגו לכבד מי שיש לו כל אלה ולבזות מי שחסר יכסות ושמלה, אבל באמת הוא רע מצד עצמו, כי המנהג בכללו שגעון הוא אשר בקשו לעצמם חשבונות רבים לבקש דברים מעטי המציאות ויעמלו כל ימיהם להשיגם וישליכו אחר גום התכלית העקרי שבעבורם נבראו, וכן בקשת השררה והתענוגים וכדומה שיאמרו שהם טובים, היינו בבחינת הגוף ותאותיו, אבל הם רעים בבחינת הנפש ודרכיה שאצלה הוא רע, וטוב לה הענוה וההסתפקות. ואדם קודם החטא שנפשו היתה השוררת על גופו, וכל ציורי נפשו היו מלאים אמת וענות צדק והאושר האמתי, לא ידעה דעת טוב ורע היינו הטוב היחוסי שהוא טוב ורע ביחד בבחינות שונות, הגם שהיתה יודעת הטוב המוחלט והרע המוחלט, והיה מסגולת העץ לעורר תאוות הגוף וציורי הקנאה והתאוה והכבוד שעי"כ יצמח בנפשו דעת טוב ורע. ומבואר אצלנו בפי' הנ"כ שדעת היינו מה שהוקבע בנפשו בידיעה ברורה, כמו מה שמשיג ע"י החושים והמושכלות ראשונות, או ע"י הרגשת הנפשיות, ומזה בא לשון דעת על הרגשת הנפש, ויודע בם את אנשי סכות, שהוא הרגשת הכאב, והאדם ידע את חוה אשתו, וכן ולנעמי מודע לאישה, הוא הרגשת אהבת הקרובים, והרגשה זו אל הטוב והרע היחוסי לא הרגיש אדם קודם החטא, כי נפשו לא הרגישה רק ציורי הטוב המוחלט והשכל והבינה, וציוריה הרעים בעל ידם נולדו לו הרגשות חדשות, שהם טוב ורע ביחד, ר"ל טוב בבחינת הגוף ורע בבחינת הנפש, לא שלטו בו עדיין, עד שאכל מעץ הדעת שהוא הוליד בו השנויים האלה, וכמו שיתבאר עוד:

ונהר

תורה אור

חמה, שהולכים בה במסלולם התמידי ששים ושמחים לעשות רצון קונם מבלי יעברו חקיו, כן לא נטה במסלולו מלכת בדרכי ה' ומצותיו, וכמו שהחמה לפי תכונת הקדמונים י"ל שני מהלכים. א] מהלכה העצמי ממערב למזרח. ב] מהלכה ההכרחי ע"י גלגל היומי ממזרח למערב, ובשני המהלכים לא תטה כחוט השערה ממצות ה'. כן בין במהלכו העצמיי כפי חוקי הגוף וטבעיו שנרמז בכל עץ נחמד למראה וטוב למאכל, בין במהלכו ההכרחיי על טבע שגוף בהשכלה ובעיון ולעשות פקודת ה' הנרמז בעץ החיים, לא היה לו שום נטיה מדרכי ה' ומצותיו].

בְּתוֹךְ הַגָּן וְעֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע׃ י וְנָהָר יֹצֵא מֵעֵדֶן
לְהַשְׁקוֹת אֶת־הַגָּן וּמִשָּׁם יִפָּרֵד וְהָיָה לְאַרְבָּעָה רָאשִׁים׃
יא שֵׁם הָאֶחָד פִּישׁוֹן הוּא הַסֹּבֵב אֵת כָּל־אֶרֶץ הַחֲוִילָה
אֲשֶׁר־שָׁם הַזָּהָב׃ יב וּזֲהַב הָאָרֶץ הַהִוא טוֹב שָׁם הַבְּדֹלַח
וְאֶבֶן הַשֹּׁהַם׃ יג וְשֵׁם־הַנָּהָר הַשֵּׁנִי גִּיחוֹן הוּא הַסּוֹבֵב אֵת
כָּל־אֶרֶץ כּוּשׁ׃ יד וְשֵׁם־הַנָּהָר הַשְּׁלִישִׁי חִדֶּקֶל הוּא הַהֹלֵךְ
קִדְמַת אַשּׁוּר וְהַנָּהָר הָרְבִיעִי הוּא פְרָת׃ טו וַיִּקַּח יְהוָה
אלהים

בעל הטורים

(י) יפרד ב׳ במסו׳. הכא ואידך ודל מרעהו יפרד כשנעשה אדם כראשון דל מן המצות נפרד מגן : (יב) הבדלח פי

שפתי חכמים

עולם הזה וא״כ קשה למה כתב ויטע וגו׳ לקרא דויצר ולא אצל ויברא וע״ז פי׳ ראיתי וכו׳ : ק דאי אכלל הארץ קאי למה לא נזה השם בשעת הצווי להוציא עץ נחמד וגו׳ : ר דאם לא כן ל״ל למכתב בתוך הגן דהא כתיב ויצמח וגו׳ דלענין הגן קאמר : ש דק״ל מכיון שהוא נילוס היה לו להזכיר בשם היותר מפורסם שהוא נהר מצרים שלא נטעה לומר שהוא נהר אחר וארץ אחרת ולא ארץ מצרים ותירץ ע״ש וכו׳ כלומר מש״ה קרא בשם פישון משום דבשם זה מזכיר שבחו של נהר ותו קשה למה בנהר זה בא להודיע את גדולתו יותר משאר נהרות בשמות שלהם ומפרש אין ה״נ דבשאר נהרות נמי מפורש בשמותיהן השבח שלהם גיחון שהיה הולך כו׳ ובזה יתורץ למה מהפך רש״י הכתוב דמתחלה מפרש שמות הנהרות ואח״כ קדמת אשור וכו׳ : ת והא דלא פי׳ כן גבי פישון דכתיב נמי הוא הסובב את כל ארץ החוילה ומצאנו שם איש חוילה בפ׳ נח וי״ל דחוילה דהכא הוא שם המחוז ולא על שם איש דהא הוא הולך בארץ מצרים א״כ איך קרא אותו בשם האיש חוילה ועוד כיון שכתיב בה״א הידיעה החוילה ע״כ שם המחוז הוא ובזה יתורץ נמי דמקשים מנ״ל לרש״י דכוש ואשור ע״ש העתיד דלמא שם המחוז הוא כמו ארץ החוילה שהוא שם המחוז י״ל דא״כ היה לו ג״כ להזכיר בה״א הידיעה כמו החוילה : א ר״ל קדמת כמו קדימה בה״א דבכמה מקומות מצינו שנכתב הי״ו במקום ה״א אלא לכך נכתב קדמת לפי שהוא דבוק למלת אשור וכיון שהוא קדמה א״כ הוה כאלו כתיב לקדם כי כל תיבה הצריכה למ״ד בתחלתה הטיל לה ה״א בסופה והוי כאלו כתיב למזרח של אשור : ב ר״ל דדריש מדכתיב הוא פרת אע״פ שכתב בכולהו הוא הוא הסובב מ״מ גבי שם הנהר לא כתיב הוא אלא גבי פרת : ג דק״ל דכל היכא דכתיב לקיחה משמע שקודם שלקח
לא

רש״י

למנין ק הגן הכתוב מדבר : בתוך הגן. ר באמצע הגן : (יא) פישון. הוא נילוס נהר מצרים וע״ש שמימיו מתברכין ש ועולין ומשקין את הארץ נקרא פישון כמו ופשו פרשיו. ד״א פישון שהוא מגדל פשתן שנא׳ אצל מצרים (ישעיה יט) ובושו עובדי פשתים : (יג) גיחון. שהיה הולך והומה והמייתו גדולה מאד כמו (שמות כא) וכי יגח שמנגח והולך והומה : (יד) חדקל. שמימיו חדין וקלין : פרת. שמימיו פרין ורבין. ומברין את האדם : כוש ואשור. עדיין לא היו ת וכתב המקרא ע״ש העתיד : קדמת אשור. למזרחה א של אשור : הוא פרת. החשוב על כולם ב הנזכר על שם א״י : (טו) ויקח. לקחו ג בדברים
נאים

התורה והמצוה

(י) **ונהר יוצא מעדן. כבר באו החכמים הדורשים קורות האדם ותולדותיו, כי בעת החל האדם לרוב על** פני האדמה ויסעו ממקומם לבקש מדינות וארצות לשבתם, ויפוצו איש לדרכו, היה דרכם אצל הנהרות שהם היה להם למורה דרך ותמיד הלכו על שפת הנחלים ויפוצו על פני האדמה. וציור הזה תפסה התו״ק, לאמר שכמו שהגם שהכוונה האלהית בבריאת האדם היה שיאכל מעץ החיים וחי לעולם בג״ע ולעסוק רק בעיון ובמושכלות, בכ״ז הכין גם ההשערות והנסיון שיסור מן הכוונה האלהית ע״י שיאכל מעץ הדעת וימות, כן הכין ג״כ ההשערות על צד הזה שיחטא ואשם ויגורש מן הג״ע ויפוץ על פני הארץ למדינות שונות, שתהי׳ ישיבת הראות דרכו דרך הנהרות, שהכין ארבעה נחלים שכל נהר סובב מדינה אחרת, שכל מדינה יש לה תכונה וטבע אחרת, שלפיהם בעת יגורש האדם מן הגן ויתישב בארבע מדינות אשר כ״א אחד מן הנהרות יסובבנה יתחלקו בני אדם לארבע כתות, לפי תכונות הארצות שיבואו שמה שבשם יפרדו בני אדם אשר אכל מעץ הדעת טו״ר לארבעה ראשים הכוללים כל עניני בני אדם למשפחותם בגוייהם, ועל כן נשא משלו כי הנהר אשר השקה את הגן היה נהר אחד מצד עצמו, והוא לפי קבלת חז״ל נהר פרת אשר סבב גם את ארץ הקדושה שהכוונה לגדל חכמים ונביאים החוזים ברוח ה׳, אבל משם יפרד מכבו והיה לארבעה ראשים
מפיסים

חַיָּא בִּמְצִיעוּת גִּינְתָא וְאִילַן דְּאָכְלִין פֵּירוֹהִי חַכִּימִין בֵּין טַב לְבִישׁ: י וְנַהֲרָא הֲוָה
נָפִיק מֵעֵדֶן לְאַשְׁקָאָה יַת גִּינְתָא וּמִתַּמָּן יִתְפְּרֵשׁ וַהֲוֵי לְאַרְבְּעָה רֵישֵׁי נַהֲרִין:
יא שׁוּם חָד פִּישׁוֹן הוּא מַקִּיף יַת כָּל אֲרַע חֲוִילָה דִּי תַמָּן דַּהֲבָא: יב וְדַהֲבָא
דְּאַרְעָא הַהִיא טָב תַּמָּן בְּדֻלְחָא וְאַבְנֵי בוּרְלָא: יג וְשׁוּם נַהֲרָא תִנְיָנָא גִּיחוֹן הוּא
מַקִּיף יַת כָּל אַרְעָא דְכוּשׁ: יד וְשׁוּם נַהֲרָא תְלִיתָאָה דִּיגְלַת הוּא מְהַלֵּךְ לְמַדִּנְחָא
דְּאַתּוּר וְנַהֲרָא רְבִיעָאָה הוּא פְרָת: טו וּדְבַר יְיָ אֱלֹהִים יַת אָדָם וְאַשְׁרֵיהּ בְּגִנְתָא
דעדן

התורה והמצוה

מקיפים ארבע מדינות שבעם ותכונתם חלוקה, כי ענייני האדם ועלילותיו אחרי אכלו מעץ הדעת נחלקים לארבעה, יש הרודפים אחרי ההון והעושר למלאות בתיהם כסף וזהב וסגולת מלכים והחושבים בזה כל תכליתם ואשרם, כת שניה הרודפים אחר תאות המשגל והעדונים, וכת שלישית הרודפים אחרי הכבוד והשררה, ואלה הם שלשה הראשים שהם מקור לכל רעות האדם שהם הקנאה והתאוה והכבוד שמוציאין את האדם מן העולם, כי כל רעות האדם ישובו אל אחת משלש אלה, שמן בקשת העושר תצמח הקנאה ובקשת הנאה והיפה ושכיות החמדה וקניינים אין קץ וכדומה, ומן התאוה הבהמיית היא אשת הזמה אם ונהלים; בקשת השררה סיבה למלחמות ולרצח ולהשחית רבים, והנהר הרביעי הוא לבדו קודש לה' שהוא אשר יעסוק בחכמה ויראת ה' וימאס בהבלי העולם. וכל אחד מן השפעים הרעים האלה התגבר במדינה אחרת, לפי תכונת המדינה ההיא. מקום אשר זהב אבניה שם הבדולח ואבן השהם, משם תצמח דריפת העושר. מקום ששם החום הבוער ואנשיה כושים כי שזפתם השמש, שם הזמה והמשגל יאמר לבלה נאופים. מקום שאנשיו גבורים ואבירי לב משם יעורו חלים וקשת מגן וחרב ומלחמה, ע"ז נייר, כי

(יא) שם האחד פישון הוא הסובב את כל ארץ החוילה. שם כמל הקנאה בביאה לבקש עושר והון רב ולאסוף אוצרות זהב, וגם באר מדוע יבקשו את הזהב וידרשו אחריו כ"כ, הוא יען אשר שם הזהב, יען שלא נמצא הזהב בכ"מ רק שם, שאם היה הזהב נמצא בכ"מ כמו שימצא הטיט והאבנים לא היה לו שום חשיבות, כי אין חשיבותו מצד עצמו רק מצד מעוט מציאותו:

(יב) וזהב. ומבאר עוד שאין הפן גם בזהב מצד עצמו רק מצד ענין אחר מצטרף עמו, כי לולא היו בני אדם משתגעים לבקש אבנים טובות ופנינים ולקנות אותם בזהב, לא היו צריכים אל הזהב, כי האוכל והמזון ההכרחי לאדם יושג בקל ע"י עבודת האדמה ולמה לו לחפור את הזהב ולמסור נפשו עליו, רק מה שזהב הארץ ההיא טוב, הוא מפני ששם הבדולח ואבן השהם אשר יבקשום בני אדם, ויצטרך להם הזהב לעשות בו מקנה וקנין ותמורתו אבני השן ואבן השוהם, וגם הבדולח ואבן השוהם אין להם יקר מצד עצמם, שאם היו נמצאים בכ"מ כמו שימצאו האבנים לא היו יקרים, וחשיבותם הוא רק מפני שרק שם הבדולח ואבן השוהם, ולכן הם יקרים מפני מעוט מציאותם. והנה אמר שם האחד פישון ולא אמר שם הראשון פישון, כי באמת אינו הראשון כמ"ש חז"ל כי פרת למעלה מכולם, כי הוא אשר הלך בג"ע לא נהר פישון, כי בג"ע אין חשיבות לזהב ויתר ההבלים לכן אמר האחד לא הראשון, וכבר בארתי במק"א שבכ"מ שאין האחד ראשון מצד עצמו רק ע"י שהשני נחשב אחריו יאמר האחד לא הראשון:

(יג-יד) ושם הנהר השני גיחון הוא הסובב את כל ארץ כוש. ששם התאוה לזנות אשר בבר המורים בשרם, ושם הנהר השלישי חדקל, שמימיו הולכים ברעש והוא ההולך קדמת אשור שאשור היה מרגיז הארץ ומעורר מלחמות ברעש ורעם, ולכן אמר פה ההולך ולמעלה אמר הסובב, כי המבקש עושר ותאוה ישב בביתו, לא כן המבקש שררה ומלוכה ישטוף על כל גדותיו הון לגבולו ולא די לו במה שיסובב סביב עצמו, והנהר הרביעי הוא פרת ר"ל הוא פרת הידוע שממנו נפרדו הנהרות, כי הוא אשר השקה את הגן, ולכן לא אמר פה ושם הנהר כי הנהר הזה לא יצא שמו על פני חוץ, וההולכים בדרך הנהר הזה מועטים המה בני עליה, כי רוב בני העולם יבקשו דרך הנהרות הראשונות, ואמרו חז"ל שפרת אין קולו נשמע, ובכ"ז פירותיו מעידים עליו, כי פרי צדיק עץ חיים, ופרי מעלליהם יאכלו:

(טו) ויקח. אחר אשר באר איך ברא האלהים את האדם ישר וגם הכין לו האפשריות אם יבחר לבקש חשבונות רבים, אם במה שהכין עץ הדעת טוב ורע אם יבחר להתעסק בטוב מדומה שהרע כרוך בעקבו, אם במה שהכין הנהרות שבאמצעות דרכם יצא מן הגן לבחור ברעה הקנאה והתאוה והכבוד, יספר עתה שלא עזבו מבלי עצה ותושיה רק כי רוח ה' הופיע עליו לצוותו ולהורהו דרך יבחר ע"י תורה ומצוה, אם במה שהזהירו בל יצא מן הגן דרך הנהרות, ע"ז אמר ויקח את האדם ויניחהו בג"ע, שהוא הלקיחה בדברים, שכבר אמר וישם שם את האדם, ששם הושם לפי שעה, ועתה צוהו ויניחהו שישאר שם בקביעות כי שם מקומו העקרי, שזה גדר פעל ינח, וכמ"ש ר' יוחנן (ב"מ) והניחה במקומה משמע, וצוהו שישאר בגן לעבדה ולשמרה, ופי' חז"ל לעבדה זו מ"ע ולשמרה זו מל"ת, ר"ל שצוהו שישאר שם וזה מ"ע. ושהזהירו בל יצא משם וזה מצות ל"ת, וגם כולל בכנוי לעבדה על נשמת חיים שזכר למעלה שבזה יעבוד

אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם וַיַּנִּחֵהוּ בְגַן־עֵדֶן לְעָבְדָהּ וּלְשָׁמְרָהּ׃
טז וַיְצַו יְהוָה אֱלֹהִים עַל־הָאָדָם לֵאמֹר מִכֹּל עֵץ־הַגָּן אָכֹל
תֹּאכֵל׃ יז וּמֵעֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ כִּי בְּיוֹם
אֲכָלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת׃ יח וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהִים לֹא־טוֹב
הֱיוֹת

רש"י

נאים ופתהו ד ליכנס (ב"ר): (יח) לא טוב היות וגו'. (ב"ר) שלא יאמרו שתי רשויות הן הקב"ה בעליונים יחיד ואין לו זוג וזה בתחתונים ואין לו זוג: עזר

שפתי חכמים

לא היה ברשותו והא הכל ברשות הקב"ה הוא: ד (נח"י) והא דלא פירש הרב פי' זה לעיל על פסוק ויקח נ"ל משום שהוא קרוב יותר לפשוטו לפי שלשון לקיחה שייך דוקא בדבר שחומרי או בב"ח שאין בהם דעה ובינה אבל האדם עיקרו המדע והשכל ולא הגוף ואין לשון לקיחה שייך על המדע והשכל שהוא דבר שאין בו ממש אלא אם כן בפתוי שמפתה

השאלות

(טז-יז) למה אמר מכל עץ הגן אכל תאכל שהוא למותר. ולמה אמר מעץ ממנו שהוא זר בלשון. ואיך אמר כי ביום אכלך ממנו מות תמות והלא חיה אח"כ:

התורה והמצוה

עבודת הנפש העליונה ושמור משמרתה, וזאת שמירתו וזהו בל יאכל מעץ הדעת, שע"ז אמר ויצו ה' וכו': (טז-יז) ויצו, מכל עץ הגן אכל תאכל. פי' יש לך רשות לאכול, שכן נהג ה' ברוב אזהרות להקדים את ההיתר, ששת ימים תעבוד וכו' ויום השביעי שבת, שש שנים תזרע את ארצך ובשנה השביעית שבת שבתון, ר"ל שאין אזהרת השבת והשמטה דבר שלא תוכל לעמוד בו, שתוכל לעשות כל מעשיך בימי המעשה. וכן פה ר"ל הלא לא אסרתי עליך רק עץ אחד, וכמ"ש חז"ל בחולין שכל שאסרה תורה שרי' לן כנגדו, ור"ל לא הזהרתיך רק על המותרות וטוב שאחריו רע שזה ענין עץ הדעת, אבל לא שתענה את גופך מכל מיני מאכל, ומ"ש ומעץ הדעת לא תאכל ממנו שכפל מ"ם היתום מעץ ממנו והוא זרות בלשון כמ"ש בספרי הת"ה (מ"ע סי' כ"ז), זה היה נסיון לאדם, כי אדם טעה מלשון זה שבא להורות שרק ממנו לא תאכל ר"ל מן המחובר לאילן, אבל אם תתלוש האשה מפירותיו ותתן לו מותר לו לאכול, שכן על מ"ש (ג' ז') והקריב ממנו אחד מכל קרבן דרש בתו"כ (שם סי' ק"ט) מן המחובר, וכן בכ"מ כמ"ש באילת השחר (כלל ר"י) וע"כ אמר האשה נתנה לי מן העץ, שהיה דעתו שע"ז לא נזהר, וזה היה הנסיון שלא היה לו לפרש פירושים בדבר ה' מסברתו, שע"ז נענש הנביא בבית אל שפירש לעצמו פירוש בנבואתו מבקול דעתו כמ"ש בפי' מלכים (סי' י"ג), וכן שמעי בן גרא נתחייב מיתה על שפירש פירוש בשבועתו מסברתו כמ"ש (שם ס"ב). כי אין לנו להקל במצות ה' על פי פירוש שנפרש מסברתנו, שעכ"פ הי"ל להסתפק אם היה כן כוונת המצוה ולהחמיר בספקו, וזה היה נסיון אם יעמוד בעצמו עת יסיתהו יצרו שממציא לו דרך היתר להקל במצוה עפ"י סברתו, ומ"ש כי ביום אכלך ממנו מות תמות, היינו שמן היום ההוא יתחייב לך המיתה כי מאז התגברו בו ציורים הרעים הקנאה והתאוה והכבוד וכל יצרי מעללי פשע, ומאז עמדה מלחמה בין הנפש והגוף כי לא כמחשבותיו מחשבותיה, ומאז התמזגה בגוף בהרכבה מזגית ונכלאה בבית הסהר במוסרות עד שלא תוכל להשבר ממנו ולחזור אל רוחניותה עד יום המות, והחיים העולמים הם לה לצער ולרעה גדולה, וכן גם להגוף שציוריו הרעים שהתגברו בו מאז הם כאש עצור בעצמותיו, וגם הם יכלוהו מאז בדרך הטבע, רקב עצמות קנאה, והתאוה תכלה את הבשר, וגם שמאז התחיל המות לפעול בו פעולתו שהאדם ימות בכל יום, כי הלחות השרשי יתמעט בכל יום וידלה ויבוש, שזה פעולת המות שמתחיל מיום הולדו ויבא עד קצו ביום מיתתו, וע"ז אמר מות תמות מיום הרכבה כי בכל יום ימות חלק מחייו ויגוע ויאבד, כמ"ש ויום המות מיום הולדו, וגם במות תיכף באותו יום מגד נשמתו, כי בטול השגחה ומהותה הרוחני הוא לה למיתה, בהחיים הבהמיים בהיה בגויה אינם חיי האדם באשר הוא אדם, וכ"ש שאינם חיי הנפש, וכמו שאמרו חז"ל שהרשעים בחייהם קרוים מתים:

וחז"ל דרשו מפסוק זה שבע מצות ב"נ ויצו זו ע"ז. ה' ברכת השם. אלהים דינים. על האדם רציחה. לאמר גלוי עריות. אכל תאכל ולא גזל, באמת אדם קודם החטא לא היה צריך לצווים אלה. את מי יגזול. עם מי יואף. רק ר"ל ששרש כל המצות תלוי בז' מצות ב"נ, כי כל המצות נכללים או במצות שבין אדם למקום או במצות שבין אדם לחבירו, מצות שבין אדם למקום כוללים. א] האמונה והאהבה והעבודה. ב] שמירת חלול ה' ועבודת נכר. מצות שבין אדם לחבירו כוללים. א] נגד גופו. ב] נגד ממונו. ג] נגד אשתו בעניני אישות, והם רציחה גזל ניאוף, וחוץ מזה הכוללים הקבוץ המדיני וזה דינים, לעשות משפט לשמור הקבוץ הנמוסי, והם השרשים לכל המצות. אשר מהם הסתעפו אח"כ תרי"ג מצות לבני ישראל שהוסיף להם מצות יתרות כפי רוב הסגולות שקבלנו. אולם באדם הראשון נכלל כ"ז באזהרת עץ הדעת, שאם לא

נפייו

דעדן למפלחה ולמטרה: טו ופקיד יי אלהים על אדם למימר מכל אילן גינתא
מיכל תיכול: יז ומאילן דאכלין פירוהי חכימין בין טב לביש לא תיכול מנה
ארי ביומא דתיכול מנה מימת תמות: יח ואמר יי אלהים לא תקין למהוי אדם
בלהודוהי

השאלות

(יח-כ) למה אמר לא טוב היות האדם לבדו. והלא כבר נאמר זו״נ בראם. למה אמר אעשה לו עזר והלא מבלעדי העזר צריך לאשה לקיום המין. ולמה בא באמצע מה שיצר כל חית השדה ושקרא להם שמות שאינו מענין העזר. ולמה לא חשב בהמה כמ״ש אח״ז ויקרא שמות לכל הבהמה. ומ״ש וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה. הלא נפש חיה הוא שם הסוג לא שם המין. וגם שזה היל״ל אח״ז ויקרא שמות וכו׳ וכל אשר יקרא הוא שמו. ולמה סיים ולאדם לא מצא עזר שאינו מעניננו:

התורה והמצוה

נ״ל שיצילו בו הציורים הרעים מטוב המדומה שאחריתו רע היה עוסק רק בשכל העיוני ולא היה בוגד באלהיו ולא היה חושב מחשבת און לעשות רע נגד רעהו, ואמרו חז״ל שלא נחשב במצות ב״נ רק שוא״ת אבל קום ועשה לא קחשיב, וזה רצוף בטבע הלשון שכל צווי שאחריו מלת על כשאינו בא על גוף שלישי (כמו ויצו עליו פרעה אנשים. וצוהו על המצות) הוא תמיד מניעה בשוא״ת, ויצו עליו לאמר לא תקח אשה מבנות כנען, כי מרדכי צוה עליה אשר לא תגיד, וכן כולם, וע״כ במה שלא אמר ויצו אותו מבואר שאינו בקום ועשה:

(יח) ויאמר ה׳ לא טוב היות האדם לבדו. הנה ביצירת הזוג היו כמה הבדלים בין האדם ליתר הבע״ח א] כל בע״ח נבראו שנים שנים זכר ונקבה והאדם יחידי נברא ואח״כ ניתנה לו בת זוגו, בפרט למ״ש חז״ל דו פרצופים נבראו. ב] לכל בע״ח לא נתיחד לו זוג מיוחד כי לא נזכר רק תוצא הארץ נפש חיה למינה ולאדם נתיחד בת זוג מיוחד. ג] נקבת הבע״ח נבראו מן האדמה כמוהם, וחוה נבראה מאחת מצלעותיו, אולם התורה הורנו ג״כ בזה איך נבדל המכוון בזוג האדם מן המכוון בזוג הבהמה. א] הנה האדם מורכב משני חלקים, נפש וגויה, מצד הנפש נברא להיות קיים באיש וע״י מעשיו הטובים יוליד את עצמו להתעלות במעלה רוחנית אלהית, ומצד זה א״צ לו בת זוג מיוחד, כי תולדות האלה יוליד ע״י עצמו עת תהיה נשמתו בעלת הבית ומולכת על כל כחות הגויה והגויה מוכנת לפקודתה כאשה כשרה העושה רצון בעלה, שאז ידמה החומר בדמות אשה והנשמה בדמות איש זה משפיע וזה מקבל זה מצוה וזה שומע, כמו שרגיל בפי החכמים לכנות הצורה בשם איש והחומר בשם אשה (וכמ״ש למעלה פסוק ז״ן), ואז תהיה הזרע הנולד מביניהם זרע קודש, כי יוליד את עצמו להיות נלהי כמלאך אלהים, אבל כי תשטה אשה תחת אישה ונטמאה והגויה תוליד בנים זונים מכח הדמיון והמתעורר והמתאוה שפרשם מעץ הדעת טו״ר, אז לא יהיה קיים באיש רק במין, ואז תהיה הגויה (עם הנפש המשועבדת לה כשפחה כי תירש גברתה) איש לעומת האשה הזרה אשר יקח כאשר יקח איש אשה ובעלה לקיום המין, והקיום המיני הוא רק מצד הגויה, ויען שעקר תכלית בריאת האדם היה על אופן שיהיה קיים באיש לכן בתחלת בריאתו לא נבראה חוה כי אין זה המכוון בבריאתו בתחלה, וע״ז אמרו דו פרצופים נבראו שהזוג הראשון העקרי היה דבוק אליו שהיא הגויה את הנפש. ב] כבר הזכרתי כי כל הבע״ח הנכנסים תחת מין אחד אין ביניהם הבדל, אין הבדל בין שור לשור וחמור לחמור כי כל המין שוה, וכל שלא יזדווג מין בשא״מ זווגו עולה יפה, וע״ז אמר תוצא הארץ נפש חיה למינה כי כל המין אחד, לא כן בין אדם לאדם שיש הבדל גדול בין איש לאיש, עד שימצאו שני אישים שיהיו נבדלים כ״כ עד שידמו כשני מינים (וכמ״ש למעלה פסוק ז״ן) לכן צריך שבת זוגו תדמה לו גם בטבעו ומזגו, כדי שתהיה לו עזר על השלמות, או מתנגדת אל טבעו אם טבעו נוטה לרע למען תכריעהו אל הטוב, וכמ״ש זכה עזר לא זכה מנגדתו. ג] כל בע״ח יש לו גבול טבעי מתי יזדווג בבת זוגו ובעבור הזמן לא יתאוה עוד, אבל האדם אין לו עת טבעי רק בכל עת שיתעורר שלהבת תשוקתו, ומי שאין מעצור לרוחו לא ישקוט מתאותו עד כלות כחו, והוא כי הבע״ח שאין להם כח הממשלה בנפש לעצור בעד תאותם אם לא היה לעונתם גבול טבעי היה מאבד כחו, אבל האדם שי״ל בחירה ושכל וממשלה על כחות נפשו, זה עקר השארתו שיתנהג עפ״י השכל ולא ניתן לו גבול טבעי רק גבול שכלי בחירי, ובעת ילך בעצת שכלו ועפ״י תורת ה׳ רוצהו עם מי יזדווג שהוא עם אשת בריתו ושלא יקרב אל כל ערוה, ומתי זמן העונה בימי טהרתה וכדומה, ולכן לבע״ח לא נתיחד בת זוג מיוחד ולאדם נתיחד אשתו המיוחדת לו. ד] הנה תכלית החבור בבע״ח הוא רק לקיום המין ואחר שנתקיים זה התכלית א״צ עוד לזווגו, אבל האדם שהוא מדיני בטבע לא יוכל להתקיים לבדו וצריך לו עזר שתעזרהו בהנהגת הבית, במלאכות המיוחדות אל האשה ובגדול הבנים, ולכן לא די לו שיזדווג עם נקבה לפי שעה, רק צריך אשה גם להברה ורעותא ולבנות את ביתו, ומפני כל הטעמים האלה היה צריך לבנות את חוה מצלעותיו שתהיה דומה אל טבעו כטעם הב׳, ושתהיה מיוחדת לו כטעם הג׳, ושתהיה בעזרתו תמיד כטעם הד׳, וע״ז אמר לא טוב היות האדם לבדו כמו שאר בע״ח שהם לבדם נפרדים מנקבותיהם אחר הזווג, וצריך שאעשה לו מיוחדת לו כטעם הב׳ והג׳ עזר כנגדו שתהיה עזר גם בהנהגת הבית עד שתעמוד תמיד כנגדו שמשניהם יבנה בית נאמן:

ויצר

הָיוֹת הָאָדָם לְבַדּוֹ אֶעֱשֶׂהּ־לּוֹ עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ׃ יט וַיִּצֶר יְהֹוָה
אֱלֹהִים מִן־הָאֲדָמָה כָּל־חַיַּת הַשָּׂדֶה וְאֵת כָּל־עוֹף הַשָּׁמַיִם
וַיָּבֵא אֶל־הָאָדָם לִרְאוֹת מַה־יִּקְרָא־לוֹ וְכֹל אֲשֶׁר יִקְרָא־לוֹ
הָאָדָם נֶפֶשׁ חַיָּה הוּא שְׁמוֹ׃ כ וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁמוֹת לְכָל־
הַבְּהֵמָה

°שלישי

רש"י

עזר כנגדו. זכה עזר לא זכה ה כנגדו להלחם: (יט) ויצר כו' מן האדמה. (חולין כז) היא יצירה היא עשיה האמורה למעלה ויעש אלהים את חית הארץ וגו' אלא בא ופירש שהעופות נבראו מן הרקק לפי שאמר למעלה מן המים נבראו וכאן אמר מן האדמה נבראו ועוד למדך כאן שבשעת ו יצירתן מיד בו ביום הביאם אל האדם לקרות להם שם. ובדברי אגדה (ב"ר) יצירה זו לשון רידוי וכבוש כמו (דברים כ) כי תצור אל עיר שכבשן תחת ידו של אדם: וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה וגו'. סרסהו ופרשהו כל נפש חיה אשר יקרא לו האדם שם ז הוא שמו

שפתי חכמים

שמפתה את דעתו למחשבה אחרת כעין הלקיחה גשמי שמעתיקו ממקום למקום: ה דק"ל דבתחלה כתיב עזר ואח"כ כתיב כנגדו משמע להיות נגדו להלחם עמו: ו נראה דזה לא קאי אלא על בריאת בהמות וחיות שהיה ביום הששי לאפוקי עופות בריאתן היה ביום החמישי והוצרך לטעם ראשון להורות שמרקק נבראו העופות ולטעם שני להורות שביום יצירתן וכו': ז הפך הקרא והוסיף מלת שם אחר האדם ומלת לכולם אחר שמו כי בזולת תוספת שם יהיה פי' יקרא לו כמו קראן לו ויאכל לחם לא קריאת שמות ואז אין טעם למאמר הוא שמו דליכא למימר הוא שמו קודם קריאתו של אדם שהרי על ידו נקרא להם שמות ובזולת ההיפך יהיה פי' כל מה שיקרא לו האדם בשם נפש חיה הוא שמו וזה אינו אמת שבזולת קריאת

התורה והמצוה

(יט-כ) ויצר ה' אלהים, ויבא אל האדם. התורה הלמדנו בזה כמה דברים. **א]** הנה נחלקו החוקרים מאז עד עתה, אם הדבור הראשון בא אל בני אדם ע"י המצאי או בזולת המצאי, והתחברו על הקירם ע כמה ספרים כ"א מביא ראיות לדעתו, אולם עדות ה' נאמנה כי הדבור הראשון נשתל באדם מאת ה' בדרך נס, וכמ"ש למעלה (פסוק ח'), שדבר שלא היה יכול האדם להתקיים בלעדיו נשתל בקרבו תיכף בהבראו, ועתה עלינו רק להשיב דבר נגד החולקים. הנה שילמד ה' לאדם שפה ולשון יצויר ע"י נס א' שלמדו כל השפה בפעם א', או שלמד' מלה אחר מלה ומושג אחר מושג, והתשובה בזה כי אז נרבה נסים שלא לצורך והסברא שלמדו הכל בפעם א', וזה יצויר או שנתן הכנה בנפש האדם שתוציא השפה פתאום מעצמה כמו שתוציא ההשגה והרעיונים, או שהשי"ת נטע בה השפה. והתשובה, הנפש היא עצם פשוט ולא נמצא בה כח רק לצייר ולהשיג לא להמציא שפה ולשון, ובודאי ה' נטע בה השפה, וזה יצויר או שנטע בה השפה שהם המלות בלא המושג הרצוף בהם, וזה א"א שאיך ידע אח"ז שזה הנשר וזה האריה שלא ראה אותם מימיו, הוא הוא מה שלמד במלת נשר ואריה, ובהכרח שעם המלות השיג גם הציורים, וזה א"א שא"כ השיג מושגים שאין להם עלת ההכרה, ואיך בא בשכלו צורת האריה והנשר שלא ראה מימיו, והתשובה ע"ז השיבה התורה במ"ש **ויבא אל האדם לראות מה יקרא לו**, ר"ל שהאדם למד השפה בדרך למוד והמלמד היה ה', רק שלא למדו כמלמד אחר שמלמדו שמות הסכמיים, רק שהאדם המציא השמות, וראה את הבע"ח בעיניו והכיר ההבדל בין איש לאיש, וז"ש לראות שתכלית ההבאה הי' שיראה אותם האדם בעיניו, ועי"כ יבין מה יקרא לו, ובכ"ז היה זה השגה פתאומית כיון שהשכל בו כל הלשון בשעה אחת. ענין שני כל כחות מעשה בראשית המפוזרות בכל בעלי חיים (שכל אחד נקבץ בנפשו כח ומדה מיוחדת) כולם נקבצו באו בנפש האדם, וכבר בארו החוקרים הקדמונים שכל שיסתפק אדם אם נמצא בטבעו איזה מדה או איזה תכונה, אז יבקר בטבעי בעלי חיים אם נמצא בע"ח בעולם שי"ל תכונה זאת אז ידע כי נמצא מדה ע גם בנפשו, עד שהיה רגיל בפי הקדמונים אם רצו להזכיר איזו מדה ממדות האדם בדרך החידה, היו מזכירים אותה ע"ש הבע"ח שבו נמצא מדה זו, למשל מדת הגבורה קראו בשם ארי, מדת העזות בשם נמר, לגאוה סוס, לגניעות התול, ואמרו הסוס אשר באדם, הארי שבאדם. וכבר נשא זאת הרמב"ם על לשון בפי' המרכבה על ד' היות שבמרכבה ככתוב במו"נ ח"ב, ושלמה אמר לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם, ר"ל אתה העצל החושב שא"א שימצא בנפשך מדת הזריזות, ראה כי נמצא זאת בנפש הנמלה וכ"ש שימצא זאת בנפש האדם, עד שכל מדות בע"ח שתל ה' בהם בעת היצירה היה הכנה כדי שיאספו כולם בנפש האדם, כאשר יתקבצו ניצוצות השמש הנופלות על זכוכית המלוטש גבנוני לתוך מרכז השרפה, וכבר בארתי למעלה פסוק ז' ההבדלים בין מדות האדם ובין המדות המפוצלים בנפש כל בע"ח ושהודיע זה במ"ש וייצר ה' את האדם עפר מן האדמה נגד מ"ש בבע"ח ויצר ה' מן האדמה, כי שבכל בע"ח אין בו רק מדה אחת שזה ימלך בגוש אדמה אחד, והאדם נצבר עפרו מכל האדמה ר"ל שהתקבצו בנפשו

בְּלְחוֹדוֹהִי אֶעְבֵּיד לֵהּ סְמַךְ לְקִבְלֵהּ: יט וּבְרָא יְיָ אֱלֹהִים מִן אַרְעָא כָּל חֵוַת בָּרָא וְיָת כָּל עוֹפָא דִשְׁמַיָא וְאַיְתִיהּ לְוַת אָדָם לְמֶחֱזֵי מַה יִקְרֵי לֵהּ וְכֹל דִי הֲוָה קָרֵי לֵהּ אָדָם נַפְשָׁא חַיְתָא הוּא שְׁמֵהּ: כ וּקְרָא אָדָם שְׁמָהָן לְכָל בְּעִירָא וּלְעוֹפָא

דשמיא

התורה והמצוה

בנפשו כל המדות המפוזרות בכל בע"ח. וע"ז אמר במדרש שאמר הקב"ה למה"ש שחכמת האדם מרובה משלהם ממה שקרא שמות לכל בע"ח, וא"ל ואתה מה שמך אדם שנבראתי מן האדמה, ר"ל שזה שקרא שמות לכל בע"ח מפני שהכיר ההבדלים שבין כאו"א ע"י המדה המיוחדת בו מה שאין בזולתו, וזה ידע ממה שכלל מדותיהם שתולים בנפשו וזה נעלם ממה"ש שאינם בעלי מדות, וע"כ כששאל אותו מה שמך אמר „אדם" שנבראתי מן האדמה, שיפלא הלא כל בע"ח נבראו מן האדמה, רק ר"ל שממה שהתקבצו בנפשו כל כחות הבע"ה מבואר שהוא נברא מכל האדמה לא מגוש אחד, כמ"ש עפר מן האדמה שנצבר עפרו מכל האדמה, ורק אליו ראוי שם אדם שהוא שם כלל האדמה, וז"ש ויצר ה' כל חית השדה ויבא אל האדם, ר"ל שכל תכונותיהם ומדותיהם הביא אל האדם שנפש האדם כוללת את כולם, ולכן הביאם אליו לראות מה יקרא לו, כי הוא ידע מנפשו ליחד שם לכל כח וכח השתול בכל בע"ח. וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו, רמז בזה שכל שם שקרא האדם לכל בע"ח, היה מצד שהשיג טבעו ותכונתו המיוחדת בו מיתר בע"ח ומצד שמצא מדה זו גם בנפשו שע"כ נקרא שמו אדם שנצבר עפרו מכל האדמה, עד שכל שם שקרא האדם מצד שהאדם הוא נפש חיה, היינו מצד נפשו החיונית שמצד זה גם האדם הוא נפש חיה כמ"ש ויהי האדם לנפש חיה, ראה והשיג שהוא שמו של אדם, שלכן נקרא אדם ע"ש שכולל בנפשו החיונית כל כחות הבעלי חיים שעל זה אמר ששמו אדם שנבראתי מן האדמה [א]: וכבר בארנו שיש הבדל בקריאת השם בין אם אומר קרא אותו ובין אם אומר קרא לו, שקרא את הוא השם הראשון, וקרא לו הוא בשכבר יש לו שם והוא מוסיף עליו שם אחר, כי כל בעלי חיים הם שוים בכל עניניהם וה' כשבראם קרא לכולם

בשם

תורה אור

[א] הקדמה זאת היתה אבן חן בעיני חז"ל ויסדו ע"ז טירת כסף במשליהם ובחידותיהם באגדותיהם, ואזכיר איזה מהם לדוגמא לסתום כל פה דובר נבלה על מאמרי חז"ל וספוריהם. א) אמרו (ברכות דף ג') שלש משמרות הוי הלילה, משמרה ראשונה חמור נוער, שניה כלבים צועקים, שלישית תינוק יונק משדי אמו והאשה מספרת עם בעלה, ר"ל הלילה נחלק לג' משמרות שיקום האדם משנתו לראש אשמורת לעסוק בתורה ולהתפלל, ופן יאמר אדם הרוצה לקום באשמורה הראשונה שזה נגד הטבע שלא יישן האדם רק שליש הלילה, לכן הלכו לבקש בין כחות נפשות הבע"ה ומצאו שהחמור נוער בשליש הלילה ואינו ישן עוד, וכבר בארנו שכל מדה ותכונה שימצא בבע"ה שבעולם בהכרח שהיא שתולה גם בנפש האדם, ומזה ידע שאין זה נגד טבעו, ומי שרוצה לקום באשמורה שניה כבר ימצא כח זה בבע"ח רבים שגם הכלבים צועקים ונעורים אז משנתם ונקל מאד להאדם שירגיל בהם גם תכונת נפשו, וכ"ש מי שרוצה לקום באשמורה שלישית שאז א"צ לחפש כח זה בבע"ה כי גם בני אדם כבר נעורים אז ותינוק יונק משדי אמו והאשה מספרת עם בעלה:

ב) ואמר רבב"ח (ב"ב עג) לדידי חזי לי האי אקרוקתא (צפרדע) דהוה כאקרא דהגרוניא (שם עיר) ואקרא דהגרוניא כמה הוי שתין בתי, אתא תנינא בלעא, אתא פושקנצא (עורב) בלעא לתנינא סליק יתיב באילנא, א"ר פפא בר שמואל אלמלא הואי התם לא הימני. הנה אמרו בפסחים (נג) את זו דרש תודוס איש רומי, מה ראו חמו"ע למסור א"ע לכבשן האש למדו ק"ו מצפרדעים מה צפרדעים שלא נצטוו על קדה"ש כתיב ועלו ובאו בתנוריך ובמשארותיך אנו שנצטווינו על קדה"ש על אחת כמה וכמה, ור"ל כי מבואר שלא יצוה ה' מצוה שהיא נגד טבע האדם ויכלתו, וראינו בטבע כל בעל חי שיתאמץ בכל כחותיו להעמיד את הייתו, וזה שהבע"ה ימית א"ע או ישליך א"ע למים או לאש למות בם הוא נגד טבע הבריאה, וא"כ מצות קדוש השם שימסור א"ע לכבשן האש הוא נגד הטבע ואינו בכח האדם כלל, אמנם אם נמצא בע"ח אחד בעולם שלא שתל בו ה' טבע זאת, והוא מפיל א"ע לתנור אש בבלי דעת וישרף שם, נדע כי ימצא כח זה גם באדם שלעת הצורך יוכל ע"ז להשרף על קדוש השם, וז"ש מה ראו חמו"ע למסור א"ע לכבשן האש, ר"ל הלא דבר זה נגד טבע ויכולת האדם, ומשיב שמצאו תכונה זאת בנפש הצפרדע שהיא תלך במו אש ולא תשמור א"ע להעמיד הייתה, ומזה ידעו שיש גם להאדם יכולת ע"ז כשירצה, ולפ"ז לפמ"ש מטעם החכמים הקדמונים, שבחידותם ומשליהם היו קוראים כל כח ומדה שבנפש האדם ע"ש הבע"ח שבו ימצא הכח הזה, כשהיו רוצים לציין בחידתם הכח שנמצא בנפש האדם להשליך א"ע באש או במים על קדוש השם, היו מציינים אותו בשם הצפרדע, כי הוא הכח שנשתל באדם ממדת הצפרדע, וכבר נודע כי החכמים בחידותם היו מציינים את גוף האדם וכל כחותיו בשם עיר קטנה, כמ"ש עיר קטנה ואנשים בה מעט, ואמרו חז"ל עיר קטנה זה הגוף, וכבר בארתי זה בארוך בספרי שירי הנפש, שבכל ספר שה"ש יכנה את כלל הגוף בשם ירושלים, כי הגוף ידמה במשל בירושלים הבנויה כעיר שחברה לה יחדו, ואת הכחות הרבות הנמצאים בגוף מציין כאנשי העיר (וכשיר הקודש יקראם בשם בנות ירושלים) וכמו שכל איש ואיש מאנשי העיר יש לו בית מיוחד לבדו: כן כל כח וכח מכה ש

הגוף

הַבְּהֵמָה וּלְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְכֹל חַיַּת הַשָּׂדֶה וּלְאָדָם לֹא־
מָצָא עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ׃ כא וַיַּפֵּל יְהוָה אֱלֹהִים ׀ תַּרְדֵּמָה עַל־
האדם

בעל הטורים

כמש' הכא והידך ועינו כעין הבדלח מלמד שאבנים טובות ומרגליות ירדו עם המן: (כ) ולאדם לא מצא עזר ג'. הכא והידך ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך ולאדם שלא עמל בו יתננו חלקו ולאדם לא היה לו עזר וה' עשה עמו טובה וברא האשה לעזר וחטא על ידה וזהו ולאדם אמר כי שמעת חטאת ע"י העזר ע"כ ולאדם שלא עמל בו יתננו חלקו שנקנסה עליו מיתה: (כא) ויפל ה' אלהים ג'. הכא והידך ויפל עליו וימות. ויפל בקרב מחנהו. זה שדרז"ל כאחד שהרג שוגג וא' מזיד שהקב"ה

רש"י

שמו לעולם: (כ) ולאדם לא מצא עזר (כא) ויפל ה' אלהים תרדמה. (ב"ר) כשהביאן הביאן לפניו
כל

תורה אור

הגוף יש לו בית ומקום בגוף ששם ישכון ויתלונן, והם בתי העיר הזאת המליאית, ושם בארתי כי הכחות הרגשיות הנמצאים בגויה הם ששים כחות בע"ז אמר ששים המה מלכות. לפ"ז יש בהעיר הזאת המליאית שהיא הגוף ששים בתים, ויען שהיתה אז עיר ששמה אקרא דהגרוניא שהיו בתוכה ששים בתים, שמו אותה המושלים למשל שהיו רוצים להזכיר את גוף האדם בדרך חידה, וקראו אותו בשם אקרא דהגרוניא, ר"ל שהעיר הקטנה הזאת שהוא הגוף י"ל ששים בתים כמו אקרא דהגרוניא, וזה שאמר רבב"ח לדידי חזי לי, היינו שעיינתי בעצמי בכחות נפשאי הנמצאים בי בדידי, וראיתי האי אקרוקתא, ר"ל כח הצפרדע הנמצא בי, ר"ל הכח הנמצא בגוף לאבד א"ע ברצונו על קדוש השם, וראיתי שהצפרדע הזאת (ר"ל הכח הזה) גדול כאקרא דהגרוניא, ר"ל ככל העיר דהיינו ככל הגוף, ופירושו שכח הזה מתפשט על כל כחות הגוף עד שאין מי יעצור בעדו, עתה באר למה קראו המושלים את העיר הקטנה הזאת שהוא הגוף בשם אקרא דהגרוניא מפני שאקרא דהגרוניא כמה הוה שתין בתי. והוא מכוון אל המשל שהגוף י"ל ג"כ ששים בתים ששם ישכנו ששים כחות הגוף. אתא תנינא בלעא, עתה באר מדוע ראינו ברוב אנשים שהכח הזה נבלע ואיננו ואינם מוסרים את נפשם על קדושת השם, שזה מפני הנחש הקדמוני שהוא מליצה על כח היצר והמתאוה והמתעורר, שהתנין הזה כשימשול בגויה הוא בולע את הצפרדע, שאחר שילך האדם לקראת נשים ותאות הגוף ותענוגיו יתעלם כח היקר הזה אשר בנפשו להשליך נפשו מנגד בעבור כבוד ה' ונבלע ואיננו, אבל מה היא העצה לבלוע את התנין שלא ימשול בגוף, שזה ע"י מדת האכזריות הנטוע בנפש האדם שיהיה אכזר על גופו ועל תאותיו ולא יחוס על אשתו ובניו בכל מה שנוגע לכבוד ה', כמ"ש הת"ח שהלכו ללמוד איכא קורמי באגמי, שבזה יבוטל כח הנחש, וכח האכזריות הזה הוא העורב אשר בנפש האדם, שהעורב הוא אכזרי על בניו, וז"ש אתא פושקנצא בלעא לתנינא. והנה מה שנמנע האדם מלאכול מעץ החיים היה בעבור ששמע לעצת הנחש שהוא היצר אשר בקרבו, ועת בלעה לתנינא ובטל את הנחש נוסר בנפשו לאכול מעץ החיים וחי לעולם, ועז"א סליק יתיב באילנא. וכאשר הגיד רבב"ח החידה הזאת לחכמים אמר רפב"ש אלמלא הואי התם לא הימני. ר"ל שהוא בנפשו היה לו המלחמה הזאת. שהתעורר למסור א"ע על קדה"ש והנחש שבו בלע את הצפרדע והעורב שבו בלע את הנחש, ואלמלא שהוא היה שם ובו נהיה כדבר הזה לא האמין זאת, בזה באר שאין הדבר כפשוטו רק משל הוא:

ג) ואמר רבב"ח זימנא חדא הוה אזלינן במדברא וחזיתא להני אווזי דנגדין נחלא דמשחא מתחותוהי, אמינא להו אית לי חולקא בהדייכו לעלמא דאתי חד דלי לי גדפא וחד דלי לי אטמא, אר"א עתידים ישראל ליתן עליהם את הדין. בימים הקדמונים היו נמצאים עדת הנזירים שהיו פורשים א"ע מן הישוב וישבו במדבר לעבוד את ה'. והנה האדם מדיני בטבע, והפרישות מחיי החברה לשכון בדד במדבר הוא נגד הטבע, ונמצא כח זה שתול באווזא שנמצא אווז ואווז הבר, שהגם שהאווז בטבעה לשכון אצל בני אדם יש מהם שפרשו מן הישוב אל המדבר, וע"כ מושלי משלים קראו את הנזירים האלה בשם אווזות, ר"ל שכח הזה לפרוש מן הישוב שתול בקרבם מטבע האווזא, וע"ז אמר בברכות פ' הרואה, הרואה אווז בחלום יצפה לחכמה שנאמר חכמות בחוץ תרונה, כי הנזירים האלה היו חכמים גדולים וע"כ האווז ציון החכמה, וע"ז אמר חכמות בחוץ תרונה שהוא הפורשים מן הישוב לחוץ, וספר רבב"ח בחידתו שראה אווזי דאזלן במדברא, הם כתות הנזירים, ונגדין נחלא דמשחא מתחותוהי. שהוא שמן החכמה והשכלה שנפולה מהם, וידוע שהיו בין הנזירים שני כתות, יש שבחרו העסק בעיון ומושכלות ואמרו שזה תכלית האדם ואשרו וכמו שהיה דעת הרמב"ם, ויש היו אומרים שתכלית האושר הוא העבודה והעסק בצדקה וג"ח, וע"ז המליץ ששאל אותם אית לי חולקא בהדייכו לעלמא דאתי, ר"ל במה יבחר שיהיה עמהם להיות חלקו לעוה"ב, חד דלי לי גדפא, היינו שכת א' אמרו שיעוף על כנפי העיון לשאת מעופו אל השכליים הנבדלים, וחד דלי לי אטמא, ר"ל וכת א' אמרו שיבחר במצות מעשיות שילך ברגליו לבקר חולים ויתר מיני ג"ח, ואמר ר' אלעזר עתידים ישראל ליתן עליהם את הדין, ר"ל על הנזירים מישראל שפורשים למדבר, מפני שאין להם פרנסה בביתם ונשיהם ובניהם מבטלות אותם מת"ת כשעוסקים ללחם וע"כ יברחו אל המדבר ושמן תורתם ונחל עדנם יאבד במדבר, יענשו ע"ז דין מישראל שאין מפרנסין לת"ח בביתם עד שיוכלו לעסוק בתורה בעיר ויצאו מעינותיהם חוצה]:

דִּשְׁמַיָּא וּלְכֹל חֵיוַת בָּרָא וּלְאָדָם לָא אַשְׁכַּח סְמַךְ לְקִבְלֵהּ: כא וּרְמָא יְיָ אֱלֹהִים

שנתא

השאלות

(כא-כה) למה נבראה חוה מצלעותיו ולא נבראה כשאר בע"ח. ולמה הפיל עליו תרדמה. ומ"ש זאת הפעם הי"ל זאת האשה עצם מעצמי. שמשמע שבא להוציא פעם אחר. ולמה לא קראה אדמה משם אדם. ועוד הלא בנקבות שאר בע"ח יאמר ג"כ פר פרה כבש כשבה הגם שלא נבראו מצלעות הזכר. ואיך הוציא מזה שיעזוב איש את אביו ואמו וכו'. ולמה לא התבוששו בהיותם ערומים. ומ"ש שניהם האדם ואשתו הוא לשון מיותר:

התורה והמצוה

בשם נפש חיה, כמ"ש תוצא הארץ נפש חיה, רק האדם לבד נתיחד לו שם אדם, וכשהוסיף אדם לקרוא לכל אחד שם פרטי, והוא שם השני שע"ז אמר מה יקרא לו ולא אמר מה יקרא אותו, וע"ז אמר וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו, ר"ל שכל שם שחדש אדם הוא שם שני שע"פ מדותיו הפרטי' שמצא בו, כי נפש חיה הוא שמו שכמו הראשון היה נפש חיה, בשם זה קבע ה' לכולם, וע"כ מה"ש לא ידעו לקרוא לכ"א שם פרטי כי לא ידעו רק שם הסוג, והשם שהוסיף אדה"ר היה שם שני שע"ז אמר אשר יקרא לו:

אמנם ממה שהקדים לזה לא טוב היות האדם לבדו, משמע שזה היה מצד שרצה לעשות לו עזר וכן סיים ולאדם לא מצא עזר כנגדו, שמבואר שמצד זה הביאם אל האדם, מבואר שה' רצה לעשות עזר אל האדם שיתעסק בצרכי ביתו, שהאשה תתקן לו מאכלו וכל צרכי ביתו. והנה גם מבע"ח ימצא האדם עזר, הסוס לרכיבה והחמור והגמל לטעינה וכן רבים, רק שה' רצה לעשות עזר כנגדו, שיעזור לו בכל צרכיו לאפות ולבשל ולהיות לו לצוותא, שע"ז אמר מלת כנגדו, וע"כ אמר שיצר ה' כל חית השדה ויבא אל האדם, שהאדם המשל על כולם, וכולם מוכנים לשרתו, ועפ"ז קרא להם שמות כפי התשמיש והצורך שישיג מהם, כמלך שקורא שמות לעבדיו על שם פקודתם שר המשקים ושר האופים וכדומה, ועפ"ז יאמר שהגם שכבר מצא מהם עזר להאדם בכמה ענינים לא מצא מהם עזר שיהיה כנגדו, כמו העזר שימצא מהאשה שהיא עומדת נגדו הן לבנים הן לבנות הבית ולכלכלהו. ותראה שתחלה אמר ויצר ה' כל חית השדה ואת כל עוף השמים, ובקריאת שמות הוסיף לכל הבהמה, כי נודע שכל בהמות הביתיות היו תחלה מדבריות ונמצא עוד מכל אחד מינו הפראי, החמור הבר ושור הבר וכדומה, רק שהאדם כבשם תחת רשותו וע"י שנוי המזונות וגדולם אצל האדם נשתנה טבעם ממדברי לביתי, וע"כ במ"ש ויצר ה' לא הזכיר בהמה כי בתחלה היו כולם חית השדה היינו מדברים, רק אחר שהביאם אל האדם, ברר אדם מהם אלה שראה שיוכל לעשותם ביתים, ולקחם לעצמו וקרא להם שמות כפי השמישן בביתו ובשדהו, ואז קרא שמות לכל הבהמה: והנה שתול באדם שכל עיוני ושכל מעשי, השכל העיוני הוא המעיין בכל הדברים לדעתם על אמתתם כמו שהם נמצאים, והוא היודע בין אמת ושקר, והשכל המעשי הוא המעיין על הדברים כפי מה שהם ראוים להיות והוא המבדיל בין טוב לרע, ושכל המעשי פי שנים לו, א) המדותי, שהוא המעיין על המדות ועל תהלוכות הנפש בהנהגותיה, איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם, ואיך יתנהג בכל מדה ומדה, ב) המלאכותי, שהוא הממציא כל מיני המלאכות והאומניות ואיך לתקן המאכלים וכדומה, ובאשר אדם כשנברא היה משכיל בפועל וחלה עליו רוח אלהים, היה מרצון ה' שהוא יעסוק רק בשכל העיוני לדעת את ה' ודרכיו ואלהותיו ולהשיג כבוד ה' בעולמות שברא, ולהיות כאחד מן השכלים הנפרדים להללו ולשבחו ולספר כבודו, ושכל המעשי שממנו יצמח ג"כ פרי עץ הדעת טו"ר, ימצא לכל זה עזר ע"י אחרים, שעל מה שנוגע לשכל המדותי, הביא לפניו כל חית השדה ועוף השמים, שמהם יבין לתקן מדותיו, כמ"ש חז"ל אלמלי לא נתנה תורה למדנו צניעות מחתול וגזל מנמלה, שאחר שכל מדה ומדה ימצא דוגמתו באחת מנפשות הבע"ח, שיש המדה שתולה ביוצר ובכח טבעי, ובפרט בבע"ח הראשונים שהיו מעשה ידי יוצר והיו כל הכחות שתולות בהורת מישור לא כמו אחר החטא שנשחתו גם הבע"ח והתחילו לטרוף טרף וכמו שיתבאר עוד, א"כ היו הבע"ח עזר על שכל המדותי, ומה שנוגע לשכל המלאכותי בכבר הוזהר מלאכול מעץ הדעת טו"ר, שהוא להרבות הון ועושר ובתים וארמונות שמזה יתרבו המלאכות והאומניות כפי שיוסיפו בני אדם לבקש חשבונות רבים, לטיפת הפנינים, ועשות כלי חפץ, ובנות ארמנות מלכים, כי לא הותר לו רק לאכול מעץ טוב למאכל, אבל גם לזה צריך שכל המעשי לתקן המאכלים ולאפות הפת וכדומה, וע"ז עשה לו את האשה שתהיה עזר כנגדו בכל אלה, כי לפריה ורביה כבר נבראה חוה בצלעותיו, והיתה דבוקה עמו באופן שהיה יכול להתחבר עמה ולהוליד בנים, שע"ז אמרו חכמינו ז"ל אדם אנדרוגינוס בראו. והכתוב מעיד זכר ונקבה בראם, שתכף בעת הבריאה היו זו"ג רק שהיו דבוקים יחד ולא היתה יכולה להיות לו לצוותא בצרכי הבית, עד אחר הנסירה שעמדה כנגדו לא בצדו, ובזה יובן היטב מ"ש שהביא כל חית השדה ולא מצא עזר כנגדו, שהגם שמצא עזר לשכל המדותי, לא מצא עזר לשכל המלאכותי לעשות מלאכת הבית והמאכלים כדי שהאדם לא יעסוק רק בשכל העיוני לבד:

(כא-כב) ויפל ה' אלהים תרדמה היא השינה העמוקה כדי שלא ירגיש בכאב הפרוק, ויקח אחת מצלעותיו כי אדם וחוה נבראו דבוקים יחד זה בצד זה, כל אחד בצלע רעהו, והפריד ה' את חוה ובנה שמן גופה שתהיה ראויה להיות אשה, וע"כ לא אמר ויעש או ויצר כי כבר היתה עשויה, והוא כבונה בנין מאבנים שהאבנים כבר עשוים. וע"ד המושכל אחר שרצה ה' שאדם ישמש רק בשכל העיוני ויהיה תמש בשכל

במעשי

הָאָדָם וַיִּישָׁן וַיִּקַּח אַחַת מִצַּלְעֹתָיו וַיִּסְגֹּר בָּשָׂר תַּחְתֶּנָּה׃
כב וַיִּבֶן יְהוָה אֱלֹהִים ׀ אֶת־הַצֵּלָע אֲשֶׁר־לָקַח מִן־הָאָדָם
לְאִשָּׁה וַיְבִאֶהָ אֶל־הָאָדָם׃ כג וַיֹּאמֶר הָאָדָם זֹאת הַפַּעַם
עֶצֶם מֵעֲצָמַי וּבָשָׂר מִבְּשָׂרִי לְזֹאת יִקָּרֵא אִשָּׁה כִּי מֵאִישׁ
לֻקְחָה־זֹּאת׃ כד עַל־כֵּן יַעֲזָב־אִישׁ אֶת־אָבִיו וְאֶת־אִמּוֹ
וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד׃ כה וַיִּהְיוּ שְׁנֵיהֶם עֲרוּמִּים
הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ וְלֹא יִתְבֹּשָׁשׁוּ׃ ג א וְהַנָּחָשׁ הָיָה עָרוּם

*דגש אחר שורק

מכל

בעל הטורים

מזמנן כפונדק אחד ועולם בכולם וכו' וזהו ויפל בקרב מהגהו בהקב"ה מזמנן במתנהו: ויסגור ב' במסרה. הכא ואידך ויסגור ה' בעדו רמז לסגירת בשר שהיו אסורים בתשמיש המטה בתיבה כשסגר ה' בעדו אז ויסגור בשר: (כב) ויבאה. כתיב חסר והוא עולה כ"ד שקשטה בכ"ד קשוטין והביאה לו. ויביאה ד' במסרה. ויביאה אל האדם ויביאה יצחק האהלה ויביאה אל עיר דוד ויפקוד ה' על הרעה ויביאה. וקודם שבאה בת פרעה משל בעליונים וזהו דוגמת אדה"ר שנטרד מן העליונים ע"י חוה וביאתן היה בהיפך כי היא היתה במקום שרה כן אי' במדרש: (כג) לזאת ב' במס'. הכא ואידך אף לזאת יחרד לבי לומר שחוה היתה לחרדת אדם: (כד) והיו לבשר אחד. וסמיך ליה ויהיו שניהם ערומים רמז למה שאמרו

רש"י

כל מין ומין זכר ונקבה אמר לכלם יש בן זוג ולי אין בן זוג מיד ויפל: מצלעותיו. מסטריו ח כמו (שמות כו) ולצלע המשכן זהו שאמרו (עירובין יח) שני פרצופין ט נבראו: ויסגור. י מקום החתך: ויישן ויקח. (שם יז) שלא יראה חתיכת הבשר כ שממנו נבראת ותתבזה עליו: (כב) ויבן. כבנין רחבה מלמטה וקצרה מלמעלה לקבל הולד כאוצר של חטים שהוא רחב מלמטה וקצר מלמעלה שלא יכביד משאו על קירותיו: ויבן את הצלע לאשה. להיות ל אשה כמו (שופטים ח) ויעש אותו גדעון לאפוד להיות אפוד: (כג) זאת הפעם. (יבמות סג) מלמד מ שבא אדם על כל בהמה וחיה ולא נתקררה דעתו עד שבא על חוה: לזאת יקרא אשה כי מאיש וגו'. לשון נופל על לשון מכאן שנברא העולם בלשון הקדש נ (ב"ר): (כד) על כן יעזב איש. רוח הקדש ס אומרת כן לאסור על בני נח ע העריות (סנהדרין כז): לבשר אחד. הולד נוצר ע"י שניהם ושם נעשה פ בשרם אחד (שם כח): (כה) ולא יתבוששו. שלא היו יודעים דרך צ צניעות להבחין בין טוב לרע (ב"ר) ואע"פ שנתנה בו דעה לקרות שמות לא נתן בו יצר הרע עד אכלו מן העץ ונכנס בו יצה"ר וידע מה בין טוב לרע (ב"ר): (א) והנחש היה ערום. מה ענין זה

שפתי חכמים

קריאת אדם נפש חיה הוא כי נפש חיה כולל בהמות וחיות ועופות ועוד איך נאמר ויקרא האדם שמות לכל הבהמה וגו' והלא אין כאן כ"א נפש חיה לבדו: ח פי' מצדדיו: ט ר"ל דלפי פי' זה צ"ל מצלעותיו מסטריו אבל לפי פשוטו של מקרא דלעיל הוא צלע ממש: י כתב הרא"ם זה אליבא דמ"ד ויבן ה' את הצלע זנב שלא נחסר מגופו כלום וכו' אבל למ"ד פרצוף יהיה כמשמעו למלאות חסרון וכו'. ואני אומר אפי' למ"ד פרצוף לא היה חסר מגופו כלום כי היה כמין ב' פרצופין עם גופין מדובקים זה בצד זה ולא נחסר אלא מקום החתך וק"ל כ"ל. ואע"פ דקאמר בגמרא בשלמא למ"ד ב' פרצופין היינו דכתיב ויסגור אלא למ"ד זנב מאי ויסגור ומשני מקום החתך י"ל דאי נמי הוה ב' פרצופין היו מחוברין קצת ביחד. (נח"י) ולפי שפשוט יותר אליבא דמ"ד פרצוף לפי שהיה כל חלל הגוף פתוח שלא ה"ל גב הוצרך לומר ויסגור כמו שסוגרין בית פתוח או תיבה פתוחה אבל למ"ד זנב לא אתי שפיר כל כך לפיכך סמיך ופי' המקרא גם לדעתו ור"ל מקום חתך: כ (נח"י) ב"ר וסנהדרין דף ל"ט ופירש"י שלא יראה בחתיכה קודם גמר תיקונה ושם מוכח שזה התירוץ אליבא דמ"ד זנב לפיכך הקדים הרב לפרש ויסגור מקום החתך שהוא ג"כ אליבא דמ"ד זנב כדי ללמד שזה התירוץ ג"כ אליביה וכ"כ הרא"ם: ל דק"ל ויבן את הצלע או משמע שברא את האשה מן הצלע אלא משמע שבנה את הצלע לאשה להיות לה שום דבר לכך מפרש להיות אשה וכן קרא שמביא רש"י ויעש אותו גדעון לאפוד אין פירושו שתיקן אותו לצורך אפוד אלא תקנו שהוא עצמו יהיה אפוד: מ לאו בתשמיש איירי אלא אין זה רמז ועיקרו מן והאדם ידע את חוה אשתו נפיק מהר"מ. ועי"ל שהיה משיג בשכלו טבע כל בהמה וחיה דאי לא היה יודע טבעם לא היה יודע לקרות להם שמות: נ לכך ל' נופל על ל' אבל בלשון אחר אין טעם בל' שלכך נקראת אשה כי אין שם אשה נגזר משם איש בשום ל' חוץ מלה"ק: ס ר"ל דאדם אינו יכול לומר כן דהא לא היו לו אב ואם וגם לא היו לו בנים בעת הזאת ולמה הוצרך לכך: ע ודבק באשתו ולא באשת חבירו דהא מהאי קרא נפקו עריות כאלו אמר על כן יעזב איש את אביו ואת אמו שלא ישמש עמהם הרא"ם. וא"ל מנ"מ בזה שרוח הקודש מצוה וכו' לאפוקי שלא תאמר בטבע הוא כן דא"כ הל"ל עוזב ולא יעזוב (מהרש"ל). (נח"י) ונראה לפרש תיבת על כן דה"ק הואיל ועשיתי לו טובה כזאת ובניתי לו אשה ע"מ כן עשיתי שיקיים אלו העריות כמו שנאמר לישראל אשר הוצאתיך מארץ מצרים ופירושו ע"מ כן הוצאתיך שתקיים המצות: פ ב"ר למעוטי בהמה וחיה שאינם נולדים מן האדם. (נח"י) ונ"ל דס"ל להרב דזה הוא כמו נתינת טעם על איסור העריות כדי שלא להרבות ממזרים אע"פ שביאה אסורה אפי' בילדה וזקנה שאינם ראוים להוליד וגם עם בהמה וחיה שאינם מתעברות מן האדם מ"מ יותר נראה ניכר האיסור כשמוליד ממזר והוי מעוות שאינו יכול לתקן: צ (נדה לדק) יש לומר שלא היו יודעים דרך צניעות כלל ולא מתמת

ספרון

שנתא על אדם ודמך ונסיב חדא מעלעוהי ומלי בשרא תחותה: כב ובנא יי
אלהים ית עלעא דנסיב מן אדם לאתתא ואיתה לות אדם: כג ואמר האדם
הדא זמנא גרמא מגרמי ובסרא מבסרי לדא יתקרי אתתא ארי מבעלא נסיבא
דא: כד על כן ישבוק גבר בית משכבי אבוהי ואמה וידבק באתתה ויהון
לבסרא חד: כה והוו תרויהון ערטילאין אדם ואתתה ולא מתכלמין: ג א וחויא

הוה

השאלות

(א-ה) איך דבר הנחש עם האשה אם היה נס או השטן דבר כדברי המפרשים א"כ למה נענש. ומז"ש אף כי אמר שזה לשון זר ואין לו פירוש. ואיך אמר מכל עץ הגן. והלא לא נזהרו על כולם. ולמה הוסיפה האשה ולא תגעו בו. ואיך יחס הנחש לאלהים ידיעת טוב ורע:

התורה והמצוה

המעשי, והלקו משכל המעשי ניתן לחוה, וע"כ אמרו חז"ל ויבן לשון בינה שנתן בינה באשה יותר מבאיש, היינו בשכל המלאכותי, והיה צריך שירדם אדם אז שאז אין השכל העיוני פועל, וכשנפרדה חוה מגופו לא קבלה חלק משכל העיוני שנרדם אז רק משכל המעשי, וע"ז אמר ויסגור בשר תחתנה. שמלבד שיכוון שסגר מקום החתך, ירמוז כי הגם שנשמת אדם היתה נפרדת מגופו לגמרי כשכל הנפרד מהחומר, שכלה של חוה היה סגור בבשר וקשור בחומריות יותר כדי שיוכל לעסוק במלאכה ובעניינים החומריים:

(כג) ויאמר האדם זאת הפעם. הנה בעת שהיתה חוה דבוקה לגופו היה שמה אדם, כמ"ש זכר ונקבה בראם ויקרא את שמם אדם, כי גם היא נבראת מן האדמה כמוהו, ועתה חדש לה שם אשה נוסף על שמה הקודם, שע"ז אמר לזאת יקרא אשה. שכבר בארנו שקריאת השם שבא אחריו למ"ד מורה שהקרוא כבר יש לו שם ומוסיף לו שם אחר, שאל"כ היל"ל את זאת יקרא אשה, ותבין הדברים בטוב טעם ודעת עשמ"ש בחבורי התורה והמצוה (ויקרא סי' יו"ד בתורה אור שם), לפי מה שכתב הרד"ק בשם ר' יונה ששמות בע"ח שנקראו בשם תיכף בעת הולדם יאמרו לזכר ולנקבה בשוה, כמו גמל שפן חזיר יאמר לנקבה כמו לזכר, ארנבת יונה חסידה יאמר לזכר כמו לנקבה, מפני שהם שמות עצמיים שנקראו בהם מלידה, אבל פר כבש לביא הם שמות תארים שנקרא ע"ש שנותיהם או גמרם, כמ"ש פר בן ג' שנים, לכן נמצא פרה כשבה לביאה. ועפ"ז בארתי שם שאחר ששם אדם לא נגזר ממנו שם אדמה, הוא שם העצם שנקרא בו תיכף בהולדו, וכמ"ש אדם בן יומו מטמא בנגעים דכתיב אדם כי יהיה בעור בשרו אדם כל שהוא, וע"כ הוא שוה לזכר כמו לנקבה כמ"ש ויקרא את שמם אדם ביום הבראם, אבל שם איש שנגזר ממנו שם אשה הוא שם התואר ע"ש שניו, כמ"ש שמיד איש ולא קטן, עי"ש שהארכתי בזה בראיות נכוחות, וזה שאמר הנה חוה הראשונה שנולדה דבוקה לגופי והיה בריאתה מן האדמה כמוני נקראת כמוני בשם אדם שהוא שם העצם שנקרא בו תיכף בהולדו שוה לזכר כמו לנקבה, אבל זאת הפעם ר"ל חוה השניה שנעשית זאת הפעם עצם מעצמי ובשר מבשרי שעתה כבר יש לי שם איש שמורה על הגדלות, שהוא שם התואר ע"ש שניו, לזאת היינו לחוה זאת השניה יקרא אשה כי מאיש לוקחה זאת. ואחר שאיש הוא שם התואר על גדולתו יגזר ממנו שם אשה, ותקרא מעתה בשם אשה נוסף על שמה אדם שהיא שמה מלידה, שהגם שאדם וחוה נולדו כבני עשרים ויצדק בם אדם ברגע שנולדו, ושם איש ואשה אחר שנתקנו והיו לאיש, שאז כבר נפרדה חוה מעצמותיו ותהי לאשה:

(כד), על כן כמו שאדם נקרא תחלה בשם אדם על שם האדמה שהיא היתה אביו ואמו יולדיו כי ממנה נולד, ואח"ז שנעשה איש, עזב את אביו ואמו שהיא האדמה ולא נקרא בשם אדם רק בשם איש שהוא שם מצטרף אל האשה כי אז נתנה לו אשה לעזר, כן כל אדם בילדותו ידבק באביו ואמו, וכשיגדל ויהיה לאיש יעזוב את אביו ואת אמו ויקח אשה אחר עמה יבנה לו בית נאמן בפ"ע וידבק בה, כי היא חברתו ועזר כנגדו והיו לבשר אחד להקים זרע לקיום המין:

(כה) ויהיו שניהם ערומים. הגם שנתנה לו האשה לעזר להשתמש בשכל המלאכותי, לא התעסקה רק בתיקון המאכל וכדומה לא באומניות לדרוש צמר ופשתים לעשות כתנות, כי עדן לא אכלו מעץ הדעת ולא התאוו עוד תאות בשרים ואברי ההולדה היו להם כאברים שבהם יאכל וישתה ולא יתבוששו. שהתשמיש היה רק לקיום המין לכן לא התבוששו, שהבושה בגלוי הערוה הוא רק מפני שהיא מעוררת אל התאוה ויצרי זנונים שלא ידעו מהם כלל, וגם למ"ש כי קודם החטא לא היתה הנפש מורכבת בגויה בהרכבה מזגית רק בהרכבה שכנית והגוף הי' אצלם כלבוש שיוכל לפשטו וללבשו, שבעת העיון והנבואה התפשטה נפשם מגופם. וממילא אחר שהגוף היה רק כמו מלבוש, א"צ לו עוד מלבוש, שהלובש לבוש אינו ערום, כי רק אחר החטא שנתמזג הגוף עם הנפש והיו לאחד מאז יחשב ערום כשהולך בלא לבוש. והגם שרק אדם היה במדרגה הגדולה לא חוה, בכ"ז כיון שהוא לא התבושש גם היא, וע"ז אמר האדם ואשתו, שהוא כפול עם מלת שניהם. ר"ל שע"י אדם לא התבוששו שניהם:

ג (א) והנחש היה ערום כבר כתב הראב"ע שהדברים כפשוטן, שהנחש קודם הקללה היה הולך על רגליו והיה מדבר, שלא נאמר בקללתו על גחונך תלך מבואר שתחלה היה לו רגלים, ואמר ועפר תאכל, מבואר שתחלה אכל פירות, ושתחלה היה לו אהבה עם האשה שלכן נתקלל ואיבה אשית, וע"כ לא יהיה מוזר

בעיניך

מִכֹּל֙ חַיַּ֣ת הַשָּׂדֶ֔ה אֲשֶׁ֥ר עָשָׂ֖ה יְהוָ֣ה אֱלֹהִ֑ים וַיֹּ֨אמֶר֙ אֶל־
הָֽאִשָּׁ֔ה אַ֚ף כִּֽי־אָמַ֣ר אֱלֹהִ֔ים לֹ֣א תֹֽאכְל֔וּ מִכֹּ֖ל עֵ֥ץ הַגָּֽן׃
ב וַתֹּ֥אמֶר הָֽאִשָּׁ֖ה אֶל־הַנָּחָ֑שׁ מִפְּרִ֥י עֵֽץ־הַגָּ֖ן נֹאכֵֽל׃
ג וּמִפְּרִ֣י הָעֵץ֮ אֲשֶׁ֣ר בְּתוֹךְ־הַגָּן֒ אָמַ֣ר אֱלֹהִ֗ים לֹ֤א תֹֽאכְלוּ֙
מִמֶּ֔נּוּ וְלֹ֥א תִגְּע֖וּ בּ֑וֹ פֶּן־תְּמֻתֽוּן׃ ד וַיֹּ֥אמֶר הַנָּחָ֖שׁ אֶל־
הָֽאִשָּׁ֑ה לֹֽא־מ֖וֹת תְּמֻתֽוּן׃ ה כִּ֚י יֹדֵ֣עַ אֱלֹהִ֔ים כִּ֗י בְּיוֹם֙
אכלכם

רש"י

לכאן היה לו לסמוך ויעש לאדם ולאשתו ק כתנות עור וילבישם אלא ללמדך מאיזו סיבה קפץ הנחש עליהם ראה אותם ערומים ועוסקים בתשמיש ר לעין כל ונתאוה לה: ערום מכל. לפי ערמתו וגדולתו ש היתה מפלתו ערום מכל ארור מכל (ב"ר): אף כי אמר וגו'. שמא אמר לכם ת לא תאכלו מכל וגו'. אע"פ שראה אותם אוכלים א משאר פירות הרבה עליהם דברים כדי שישיבנו ויבא לדבר באותו העץ: (ג) ולא תגעו בו. הוסיפה על הצווי לפיכך באה לידי גרעון הוא שנאמר (משלי ל) אל תוסף על דבריו: (ד) לא מות תמותון. דחפה עד ב שנגעה בו אמר לה כשם שאין מיתה בנגיעה ג כך אין מיתה באכילה (ב"ר):

כי

שפתי חכמים

חסרון חכמה אלא מחמת שלא היו צריכין לידע דרך צניעות כיון שלא היה להם יצה"ר: ק כתב הרא"ם ומנ"ל לומר שהכתנות הללו בתחלת בריאתן מיד נעשו מפני הצנה והחום עד שיקשה עליו מה ענין זה לכאן וכו' דלמא לא נעשו הכתנות הללו אלא לאחר שחטאו ואכלו מן העץ והכתנות הללו היו מפני הבושה שהיו ערומים ויהיו המקראות כסדרן וכו' ונ"ל דהוכחתו מדכתיב ויקרא האדם שם אשתו חוה וגו' וסמיך ליה ויעש ה' אלהים וגו' ופרש"י ויקרא האדם חוזר לענין ראשון וגו' וא"כ קריאה שם חוה קודם החטא היה וסמיך ליה ויעש ש"מ דבתחלת בריאתן עשה להם הכתנות ולא אחר שחטאו מפני הבושה וצ"ל מדכתיב בקרא ויעש להם כתנות עור וילבישם דמשמע הקב"ה הלבישם וכי מפני שחטאו הוכרח הקב"ה להלבישם ולמה לא הלבישו את עצמם כמו שעשו להם חגורות מעצמם והיה לו לכתוב ויעש להם כתנות עור ללבוש אלא ע"כ בתחלת בריאתן עשאם מפני הקור והחום. ועל מה שהקשה הרא"ם איך היו ערומים וכו' י"ל דלמ"ד שפי' כתנות עור חלקים כצפורן מדובקים לעורן א"כ היו ערומים רק על העור היה מדובק כעין צפורן אבל הכל בגלוי היה וגם אבר התשמיש וק"ל ואפי' למ"ד שעשאן מצמר הארנבת והיו נעשים לו מפני הצנה והחום כיון שבריאתן היה בתשרי לדעת ר"א או בניסן לדעת ר"י ובשני החדשים אלו אין בהם לא קור ולא חום לא היו מלובשים בהם אלא ערומים היו בלי לבוש כי לא יתבוששו ממה שהיו ערומים כי לא אכלו עדיין מן העץ לידע בין טוב ובין רע וכיון שהיו ערומים והיו משמשים לעין כל נתאוה הנחש וכו' וא"ל למה לקחו עלי תאנה ויעשו להם חגורות היה להם ללבוש הכתנות אין ה"נ אך ורק שבאותו הפעם לא היו מצויין אצלן ולא רצו להיות עומדים ערומים אפי' רגע אחד. (נה"י) ומ"מ נ"ל שבמחלוקת שנוי' (פסחים דף נד) והכי איתא התם עשרה דברים נבראו בע"ש בין השמשות וכו' וי"א אף בגדיו של אדם הראשון וא"כ לי"א נבראו אחר החטא דאינהו כרהו בעשירית דהיינו קודם בין השמשות ולת"ק דס"ל דקודם בין השמשות נבראו אפשר נמי דס"ל דנבראו קודם החטא: ר (אב"א) וא"ת ותשמיש היכן רמוזה י"ל לא היה נ"ל רק ויהיו שניהם ערומים מה ת"ל האדם ואשתו אלא הכוונה מלבד שהיו ערומים היו מתיחדים כדרך איש ואשתו: ש דק"ל למה נאמר מכל אלא לפי ערמתו וכו' ר"ל מתוך שהיה ערום מכל לכך היה ארור מכל: ת שא"א לפרשו כ"ש מפני שהוא תחלת דבור: א כ' הרא"ם אע"פ שלא נודע זה מן הכתוב מוכרח הוא דאל"כ מה היו אוכלין ואין זה ראיה דלמא היו אוכלים ממיני עשבים וזרעוני גינה. ונראה דהוכחת רש"י מדכתיב בקרא לא תאכלו מכל עץ הגן לא היה לו לכתוב אלא לא תאכלו מעץ הגן כיון שראה אותם שאכלו עשבים וזרעונים א"כ כל נ"ל אלא ודאי ראה אותם אוכלים פירות אך שראה אותם אוכלין בסירוגין ר"ל מהתאנים אכלו ומהגפן לא אכלו ומאילן אחר שהיה עומד אצלם אכלו ואז שאל אותה כיון שראה אותם מקצת פירות אכלו ומקצתן לא אכלו היה לו מקום שאלה אם זה הוא משום בחירה בעלמא שאין טובים כשאר פירות מ"מ אין אתם אוכלים אותם או מפני צווי השי"ת שצוה לכם לא תאכלו מכל עץ הגן ולכן אתם אוכלים ממקצתן וממקצתן אינכם אוכלים וק"ל: ב דאל"כ האיך האמינו לו במה שאמר לא מות תמותון ולא עמדה להכחישו: ג ותימה והלא עדיין היתה יכולה למות שהרי היום גדול עדיין והקב"ה אמר ביום אכלך ממנו מות תמות ויש עוד להקשות אם על הנגיעה ימותו כ"ש על האכילה דאי אפשר לאכילה בלא נגיעה וא"כ למ"ל למימר לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו. ונראה דה"פ על האכילה ימותו ועל הנגיעה יפלו בחולי מיד וא"כ יהיה הולך ופוחת וימות ג"כ באותו יום וא"כ כשראתה שלא חלתה על הנגיעה ודאי לא תמות עוד. ויש מקשים מה ראיה הוא זה לנחש שדחף את האשה עד שנגעה בעץ ולא מתה והא בהמת לא הוזהרו אלא על האכילה ולא על הנגיעה והאשה עצמה למה לא יראה לנפשה כיון שהיא ידעה בעצמה שלא צוה ה' כ"א על האכילה לבד וע"ק מאי דעתה דאשה שהוסיפה לומר על הצווי. וי"ל דהצווי היה אל האדם ולא אל חוה אך אדם צוה לחוה ובשעת צווי לחוה הזהירה גם על הנגיעה כי ידע בנשים דעתן קלות הן והאשה היתה סברה באמת שהשי"ת צוה גם על הנגיעה ומה שפרש"י הוסיפה על הצווי והא לפי מה שצוה לה אדם בשם הקב"ה לא הוסיפה כלום אעפ"כ לא היה לה להשיב לנחש יותר ממה ששאל ממנה שהוא לא שאל אותה אלא על אכילה ולא על נגיעה וא"כ כשראתה האשה שלא מתה בנגיעה לפי סברתה וצוויה מן בעלה אז לקחה גם מן הפרי ואכלה ודו"ק. ויש מקשים עוד מה ראיה היא מן הנגיעה על האכילה בשלמא הנגיעה היה באונס שהוא

דחפה

הֲוָה חַכִּים מִכֹּל חֵיוַת בָּרָא דַּעֲבַד יְיָ אֱלֹהִים וַאֲמַר לְאִתְּתָא בְּקוּשְׁטָא אֲרֵי אֲמַר יְיָ
לָא תֵיכְלוּן מִכֹּל אִילַן גִּינְתָא׃ ב וַאֲמֶרֶת אִתְּתָא לְחִוְיָא מִפֵּירֵי אִילַן גִּינְתָא נֵיכוּל׃
ג וּמִפֵּירֵי אִילָנָא דִּי בִמְצִיעוּת גִּינְתָא אֲמַר יְיָ לָא תֵיכְלוּן מִנֵּהּ וְלָא תִקְרְבוּן בֵּהּ
דִּילְמָא תְּמוּתוּן׃ ד וַאֲמַר חִוְיָא לְאִתְּתָא לָא מוֹת תְּמוּתוּן׃ ה אֲרֵי גְלֵי קֳדָם יְיָ אֲרֵי
ביומא

רש"י

(ה) כי יודע. כל אומן שונא את בני ד אומנותו
מן

שפתי חכמים

דחשה עד שנגעה אבל האכילה תהיה ברצון וי"ל דהאשה סברה שהעץ הוא כמו סם המות שכל מי שאוכל ממנו הוא ימות כמו מי שיאכל מעץ החיים שפרי עצמו הוא הנותן בו חיים כך הפרי הזה הוא סם המות ולכך אמרה ולא תגעו בו כי הוא מוגג כהוש שיש סם המות הריפים שאף בנגיעה ממית וסברה האשה זה הפרי כן ומ"ה דחף אותה הנחש ואמר כשם שאין מיתה וכו' מצאתי : ד קשה לרש"י אדרבא היה לו להקב"ה להאכילה כדי שיהיו חכמים ויודעים טוב ורע ומתרץ כל
אומן

התורה והמצוה

בעיניך מ"ש הז"ל שנתאוה אל האשה, וכן נוכל לאמר שהיה יכול לדבר ג"כ כי נמצאו קצת עופות שמלמדים אותם לדבר, וזה מבואר שכמו שמעלת אדם היה גדול מאד קודם החטא עד להפליא כמ"ש למעלה, כן גם החיה והבהמה היה טבעם מעולה מאשר עתה, שמבואר בכתוב שהיתה ארץ לא טרפו טרף, כי אמר ולחית הארץ את כל ירק עשב לאכלה, לא בשר, מבואר שזה שיטרפו טרף נולד אחר החטא שנשחתה טבעם והא קללה גם עליהם עם האדם, כמ"ש ארור אתה מכל הבהמה מכלל שגם הבהמה והחיה יתקללו רק הנחש נתארר יותר מכולם, וע"ז אמר הנביא שלעתיד כשיתוקן העולם אריה כבקר יאכל תבן, והשבתי חיה רעה מן הארץ, ואמרו הכל מתרפאים לעת"ל חוץ מנחש, מבואר שכן היה בתחלה ונתקללו ויתרפאו לע"ל. וכבר התבאר אצלנו בפי' ספר משלי, כי הערום אינו חכם, רק הערום הוא הפך הפתי, והוא מי שיוכל להשגיח על דרכיו ולעשות דברים בערמה פעמים לטוב ולפעמים לרע, ויש ערמה גם בהרבה בע"ח כמו השועל ודומיהם וכמו שנראה מערמתם בענין הצידה וכמו שסופר בספורי חכמי הטבע, ושגם שלא יצדק עליהם שמות חכמה ובינה ושכל, שזה מיוחד לאדם לבדו, יצדק עליהם פעל ערמה ושם ערום, והנחש היה ערום יותר מכולם, וע"ז אמר אשר עשה ה' אלהים. שכולם היו ערומים מצד שעשאם ה' והיה מעשה ידיו להתפאר, ולכן היה בהם ערמה יותר ממה שהוא עתה, והנחש היה ערום מכולם, ובעת שהעביר ה' לפני האדם כל חית השדה ומסרם לאדם שיהיו תחת רשותו, ורא[ה] את הנחש שיוכל להעזר בו לצרכיו היה בייתי שוכן ביחד עם האדם, ובאשר האדם היה עוסק רק בשכלו העיוני היו דבריו אל האשה שעסקה בצרכי הבית בשכל המעשי. ויאמר אל האשה אף כי אמר אלהים, פי' הדבר שהנחש אף שהיה ערום לא היה בעל בחירה רק טבעי במעשיו, כי לא נתנה הבחירה והחפשיות כי אם אל האדם, וידוע שהצווי לא שייך רק אל מי שיש לו בחירה במעשיו, שמ"ש ויצו ה' על האדם וכו' לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות, שזה צווי שמזהיר אותו שאם יאכל ימות הוא מצד שיש לו בחירה והפשיות לאכול ע"ז צוהו שלא יאכל שאם יאכל ימות, וזה לא הבין (או עשה א"ע כאינו מבין) הנחש שהוא מוכרח במעשיו ואין לו בחירה, ואצלו אין שייך צווי רק אמירה, כמו שאמר אלהים יהי רקיע, יקוו המים, שגזר על הטבע שיהי' כן, כן ראוי שיאמר שלא יאכלו מעץ הגן ואז יהיה כן בטבעם שלא יוכלו לאכול, וז"ש כשואל למה צוה אלהים ולמה אמר כי מות תמות, הלא אף כי אמר אלהים אם היה רק אומר וגוזר שיהיה כן ג"כ לא תאכלו, כי מי יוכל לשנות גזרתו, וע"ז אמר לא תאכלו מכל עץ הגן ר"ל לא מעץ הדעת לבד שממית בטבעו אף מכל עץ הגן שאינם ממיתים אם אמר אלהים לא תוכלו לאכול, כמו שלא יוכל השור לאכול בשר מפני שהוא נגד טבעו, כי גזרת ה' הוא טבע הדברים שאי אפשר לשנותם :

(ב) ותאמר האשה אנחנו אין אנו דומים לכל הנבראים המוטבעים במעשיהם, כי אנו יש לנו אפשרות לעשות או להדול כי אנחנו בעלי בחירה, ומפני אמירה וגזרה בעלמא לא נחדל לאכול, כי מפרי עץ הגן נאכל, ר"ל שאם היה אומר שלא נאכל מפרי עץ הגן, היינו אוכלים מצד בחירתנו החפשיית, רק

(ג-ד) מפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו ממנו. ולא היה זה גזרה רק מצד שהזהיר אותנו פן תמותון שהוא סם המות, וע"כ הוסיפה לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו. כי אחר שהוא סם המות הממית תיכף יש להזהר גם מנגיעתו. ומזה מצא הנחש מקום לפתותה במ"ש לא מות תמותון. ובזה למדנו דרך ההסתה ופתוי הנחש אשר הוא נוהג עוד היום הזה, שאם יבא אדם לדרוש אחרי טעמי המצות כאשר יעשו המתפרצים בעת שידרשו עליהם מדוע אסר ה' מינים הטמאים וירצו למצוא בהם הטעם שהם מזיקים לגוף האוכלם, וכשיתברר להם אח"כ שאין בם סכנה לגוף ישליכו המצוה אחר גוס, שאם לא היתה האשה דורשת הטעם רק היל"ל שה' צוה ומי ימרה את דברו והנחש לא נדע טעם מצותיו לא היתה באה לידי כך :

(ה) כי יודע אלהים. כבר בארתי למעלה שעץ הדעת טו"ר היה ענינו לצייר בנפשו ציורים מן הטוב המדומה והרע המדומה, כמו בקשת העושר והכבוד והתאוה שנדמה לו שהוא טוב יהוא רע באמת. והנה האדם
שהוא

אֲכָלְכֶם מִמֶּנּוּ וְנִפְקְחוּ עֵינֵיכֶם וִהְיִיתֶם כֵּאלֹהִים יֹדְעֵי טוֹב
וָרָע׃ ו וַתֵּרֶא הָאִשָּׁה כִּי טוֹב הָעֵץ לְמַאֲכָל וְכִי תַאֲוָה־
הוּא לָעֵינַיִם וְנֶחְמָד הָעֵץ לְהַשְׂכִּיל וַתִּקַּח מִפִּרְיוֹ וַתֹּאכַל
וַתִּתֵּן גַּם־לְאִישָׁהּ עִמָּהּ וַיֹּאכַל׃ ז וַתִּפָּקַחְנָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם
וַיֵּדְעוּ כִּי עֵירֻמִּם הֵם וַיִּתְפְּרוּ עֲלֵה תְאֵנָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם
חֲגֹרֹת׃ ח וַיִּשְׁמְעוּ אֶת־קוֹל יְהוָה אֱלֹהִים מִתְהַלֵּךְ בַּגָּן
לרוח

בעל הטורים

בוא בבגדו ושוא בבגדים יוצא ויתן כתונים . (ו) לעינים ד' במס' . הכא והידך כי האדם יראה לעינים · ומהיך האור וטוב לעינים . וכשבן לעינים . האדם יראה לעינים . ע"כ לפי ראותו מתוק וטוב לעינים אבל אחריתו כשבן לעינים שגרשו

שפתי חכמים

אומן שונא בני אומנותו : ה דקשה לרש"י מה ראתה עכשיו שלא ראתה מקודם לכן דהא לא אכלה עדיין מן העץ ל"פ ותרא פי' ותתבונן : ו וא"ת למה לא מפ' רש"י כסדר שאמר לה הנחש ונפקחו עיניכם בתחלה ואח"כ להיות כאלהים וי"ל לפי שכתוב אחר כן בהדיא וכי תאוה הוא לעינים דהיינו ונפקחו עיניכם ונחמד להשכיל דהיינו מה שאמר לה יודעי טוב ורע לכך נ"ל דמה שכתוב כי טוב העץ למאכל היינו מה שאמר לה הנחש להיות כאלהים : ז הוכחתו מדכתיב עמה : ח דאל"כ למה נקנסה עליהם מיתה אבל לא היה כוונתה שימותו : ט כלומר לענין החכמה של ידיעה נאמר שנודע להם עכשיו מה שאבדו ר"ל היא מצות ומעץ הדעת וגו' (נח"י) ונ"ל דלענין החכמה של דעת טוב ורע הכתוב מדבר וכמ"ש הרב לעיל ואע"פ שניתנה בו דעה לקרות שמות לא ניתן בו יצה"ר עד אכלו מן העץ ומ"ש וסוף המקרא מוכיח היינו שלא אמר הכתוב ויראו כי עירומים הם אלא וידעו ש"מ שנתחדש בהם ידיעה וכו' : י הוכחתו למה ליה למכתב תאנה היה לו לכתוב ויתפרו עלים ויעשו להם חגורות והו קשה לרש"י ולמה לקח אדם העלין מן אותו העץ שחטא בו ולא מן האחרים כדי שלא יכינו באיזה עץ חטא כי גנאי הוא לפרסם חטאו כמה שחטא כמה דאמר הגיף עלי מאן דמפרסם חטאו ומפני אבל שאר עלים וכו' : כ פי' כיון דכתיב ויתפרו עלה אלא שאין ה"ל אלא להודיע במה שקלקלו א"כ קשה למה לא פירשם בפירוש איזה עץ הוא ולמה לו ברמזים וק"ל :

סוכיף

רש"י

מן העץ אכל וברא את העולם (ב"ר) : והייתם כאלהים . יוצרי עולמות : (ו) ותרא האשה . ראתה דבריו של נחש ה והנאו לה והאמינתו (ב"ר) : כי טוב העץ . להיות ו כאלהים : וכי תאוה הוא לעינים. כמו שאמר לה ונפקחו עיניכם : ונחמד להשכיל . כמו שאמר לה יודעי טוב ורע : ותתן גם לאישה . שלא תמות היא ויחיה הוא ז וישא אחרת : גם . לרבות בהמה ח וחיה : (ז) ותפקחנה וגו' . לענין החכמה ט דבר הכתוב ולא לענין ראיה ממש וסוף המקרא מוכיח : וידעו כי עירומים הם . אף הסומא יודע כשהוא ערום אלא מהו וידעו כי עירומים הם מצוה א' היתה בידם ונתערטלו הימנה (ב"ר) : עלה תאנה הוא העץ שאכלו י ממנו בדבר שנתקלקלו בו נתקנו (סנהדרין ע') אבל שאר העצים מנעום מליטול עליהם ומפני מה לא נתפרסם העץ כ שאין הקב"ה חפץ להונות בריה שלא יכלימוהו ויאמרו זהו שלקה העולם על ידו . (מדרש רבי תנחומא) : (ח) וישמעו . יש מדרשי אגדה רבים וכבר סדרום רבותינו על מכונם בב"ר ובשאר מדרשות ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא ולאגדה המיישבת דברי המקרא דבר דבור על אפניו : וישמעו . מה שמעו שמעו את קול הקב"ה

שהיה

התורה והמצוה

שהוא בעל שכל, יוכל להבחין בין טוב האמתי וטוב המדומה אצל בלו, וכן אצל שנפשו הוא מעולם העליון ימאס בתענוגות גופו ומשאלותיו וכל מה שהוא טוב לגופו, מפני שיאמת מזה רעה לנשמתו שהיא עקר האדם, אבל הנחש שהיה מן חית הארץ הגם שהיה לו ערמה לא היה לו שכל, כי ערמת הנחש הוא מכח המדמה שלו, ואצל כח הדמיון א"א שידע מה הטוב המוחלט, וכל שהוא טוב לטבעו לפי דמיונו הוא אצלו הטוב המוחלט וכל הרע לטבעו הוא אצלו רע מוחלט, הגם שאהריתו טוב, וכן א"א לו לעזוב מה שהוא טוב לגויה מפני שהוא רע נפש, כי הבהמה והחיה אין להם נפש שתהיה מעולם אחר נפרדת מן הגויה, וע"כ לפי השגת הנחש בכח דמיונו, הטוב והרע המדומה שהוזהרו עליה באכילת עץ הדעת, הוא הטוב האמתי, ומה שעתה אין יודעים לבחור בטוב כזה הוא כי עת עיניהם מראות, וע"ז אמר ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם, וכן לפי דעתו גם האלהים הם יודעי טוב ורע המדומה ובו ברא את העולם, שהטוב שבכלל העולם הוא הטוב המדומה, וע"ז אמר במדרש מן העץ הזה אכל וברא את העולם, ואמר במדרש כל הנברא אחר חברו שליט בחברו, קדמו ואכלו עד שלא יברא עולם אחר שישלוט בכם . ר"ל ברהה שמה שימנעו מלהשתמש בטוב המדומס

שהוא

ביומא דתיכלון מנה ויתפתחן עיניכון ותהון כרברבין חכמין בין טב לביש:
ו וחזת אתתא ארי טב אילן למיכל וארי אסי הוא לעינין ומרגג אילנא לאסתכלא
בה ונסיבת מאבה ואכלת ויהבת אף לבעלה עמה ואכל: ז ואתפתחא עיני
תרויהון וידעו ארי ערטילאין אינון וחטיטו להון טרפי תאנין ועבדו להון זרזין:
ח ושמעו ית קל מימרא דיי אלהים מהלך בגינתא למנח יומא ואיטמר אדם

ואתתה

השאלות

(ו-יג) מה כוונתו במ"ש כי תאוה הוא לעינים ונחמד העץ להשכיל. מ"ש וידעו כי עירומים הם הול"ל ויתבוששו כי עירומים הם. מהו הלשון מתהלך בגן לרוח היום. כשאמר לו איכה הול"ל הנני, לא מ"ש את קולך שמעתי. מהו התשובה האשה נתנה לי וכי היה לו לשמוע לאשתו נגד מצות ה'. וכן תשובת חוה הנחש השיאני:

התורה והמצוה

שהוא טוב לגוף כמו התאוה והעושר וכל הנתלה בהם, הוא מפני שעולם אחר שהיא הנשמה שבהם והחלק הרוחני [שהוא עולם אחר לפי השגת האדם שאין מכיר ענין הנשמה והרכבתה עם הגויה] שולט עליהם וימנע אותם מלבחור בדברים שהם לטוב ולעונג לגופם, וע"ז אמר שיקדמו ויאכלו עד שלא ישלוט בהם עולם אחר, ר"ל ענין הרוחני שאינו מעולמם שהוא שם עתה משטרו עליהם:

(ו) **ותרא האשה כי טוב העץ למאכל.** הנה ראתה שע"י אכילת העץ תבקש את הצורך ההכרחי, שזה הותר לה כמ"ש ויטע כל עץ נחמד למראה וטוב למאכל, אולם נגד עץ נחמד למראה אמר **וכי תאוה הוא לעינים**, שיש הבדל בין חמדה ובין תאוה, החומד הוא רק דבר שיראה בעיניו, והמתאוה יתאוה גם דבר שאינו לפניו, והמליצה שיתאוה לאסוף כעפר כסף ולצבור פנינים ולבנות בנינים ויתר תאוות שכ"ז מן הטוב המדומה שהוא רע באמת, וכן במ"ש **ונחמד העץ להשכיל**, ר"ל עפמ"ש לפי שכלו יהולל איש ונעוה לב יהיה לבוז, וכפשתי כי השכל כשיקדם אל התאוה הוא טוב, וכל שיהיה האדם בעל שכל יותר גדול ישכיל שלא להתאוות רק אל הטוב האמתי ולסור ממוקשי רע, אבל כשתקדם התאוה אל השכל, ואז תקרא התאוה את השכל לעזר לה, והשכל ימשך אחרי התאוה ויעזור לה בשכלו, בתחבולות רשע ובהמצאת היתרים והאמתלאות למעשיו ויהפך כסף סיגים על הרע לאמר שהדבר מותר, ע"ז אמר ונעוה לב, שהלב הוא כח הממשלה אשר בנפש, ומי שלבו טוב ויבחר בטוב יהולל לפי שכלו, אבל מי שלבו נעוה ויצרי התאות מושלים בלבו ומתגברים עליו, אז יהיה השכל לבוז, כי שכלו יעזור לרע. וכן האשה ראתה תחלה מה שהוא תאוה לעינים, שהוא ע"י עץ הדעת יתגברו בלב האדם יצרי התאוה להתאוות להבלים הרבה, וכאשר לא יוכל להשיג תאותו אז נחמד העץ להשכיל, מטבע פרי העץ להגביר כח שכלו המלאכותי שישכיל איך ימצא התאוה, שעל שכל זה אמר הכתוב ונעוה לב יהיה לבוז. **ותקח מפריו ותאכל.** שהיא לקחה מן העץ בעצמה ונתנה לאדם, ולפ"ז רק אדם הי"ל האמתלא בהשב שלא אסר ה' רק לקחת מן העץ עצמו כמ"ש לא תאכל ממנו, אבל חוה לא היה לה אמתלא זו:

(ז) **ותפקחנה עיני שניהם.** כבר כתב במו"נ שיש הבדל בין פקח ובין פתח, שהפקיחה הוא הסרת המכסה בעיניהם היו פתוחות גם תחלה וראו מה שראו עתה, רק שתחלה לא נחשב להם גילוי ערוה לגנות כי לא גברו בלבם יצרי התאוה, ולא שמשו באברי ההולדה רק להקים זרע, והיה אצלם כיתר אברים שהאדם משמש בהם כידו ורגלו שאינו בוש בהם, ועתה שגברו בלבם יצרי התאוה, נתחדש להם ידיעה חדשה מה שלא ידעו מקודם שגילוי הערוה הוא בושה, וע"ז אמר **וידעו כי ערומים הם** ולא אמר ויראו, כי לא נתחדש להם ענין חדש בראיתם רק בידיעתם, ומבואר אצלי שיש הבדל בין ערום בקמ"ץ והרבוי ממנו ערומים בחטף פת"ח, ובין עירום בצר"י והרבוי ממנו עירומים, שעירום ועירומים מורה על גילוי הערוה, וערום וערומים מורה רק על חסרון בגד, לכן אמר תחלה ויהיו שניהם ערומים ר"ל מחוסרי בגדים, ועתה יאמר שידעו כי עירומים הם היינו שגילוי ערוה הוא חסרון ובושה וצריך לכסותה, וימתק יותר למ"ש למעלה שתחלה לא היה דבוק כ"כ הנפש עם הגוף שיכלה להתפשט ממנו בכל עת שתרצה, ולא היה צריך בגד לכסותו שהגוף עצמו היה רק כלבוש, ועתה ע"י החטא שנמזג הגוף עם הנפש והיו אחד צריך לבוש לכסותו, **ויתפרו עלה תאנה**, זאת התחבולה הראשונה שהתחילו לפעול בשכל המלאכותי והיתה חלושה מאד שלא היה אומנות לעשות בגד שלם רק חגורות, ולא מצאו ג"כ רק עלה תאנה, והכתנות עור שנעשה להם אח"כ הי' ע"י העזר שמימים כמ"ש ויעש ה' כתנות עור, כי למלאכה זו להפשיט העור ולעשותו במלאכה מכוון למדת האדם צריך אומנות יותר והרגל רב:

(ח) **וישמעו את קול ה'.** ספר איך נפלו תיכף ממדרגתם בענין הנבואה, שהאמת שתחלה היה נבואתם באספקלריא המאירה והשפע חל על הנשמה והשכל שלא באמצעות הכח המדמה, ולכן לא השיגו אז שום דמות ודמיון ולא שמעו קול גשמי ולא נפל עליהם פחד ורעדה כמו שיפול על הנביאים שרואים באמצעות כחות הגוף, רק היה מדרגת נבואתם כמדרגת נבואת משה ע"ה, אבל עתה שגבר החומר והנפש נכלאה בו והתמזגה עמו, שמעו קול גשמי וגם נדמה להם שהי' מתהלך בגן שמעתיק א"ע ממקום למקום וממקומו במקום, שכ"ז מפעולת כח הדמיון, שע"ז אמר מתהלך בבנין התפעל שמורה לפעמים על הפעולה המדומה כמו

מתעשר

לרוח היום ויתחבא האדם ואשתו מפני יהוה אלהים
בתוך עץ הגן: ט ויקרא יהוה אלהים אל־האדם ויאמר
לו איכה: י ויאמר את־קלך שמעתי בגן ואירא כי־
עירם אנכי ואחבא: יא ויאמר מי הגיד לך כי עירם אתה
המן־העץ אשר צויתיך לבלתי אכל־ממנו אכלת:
יב ויאמר האדם האשה אשר נתתה עמדי הוא נתנה־
לי מן־העץ ואכל: יג ויאמר יהוה אלהים לאשה מה־
זאת עשית ותאמר האשה הנחש השיאני ואכל: יד ויאמר
יהוה אלהים ׀ אל־הנחש כי עשית זאת ארור אתה
מכל־הבהמה ומכל חית השדה על־גחנך תלך ועפר
תאכל כל־ימי חייך: טו ואיבה ׀ אשית בינך ובין האשה

ובין

בעל הטורים

מיתה לכל: (יא) המן ג' במסורת. הכא והידך המן הסלע הזה המן הגורן או מן היקב כמאן דאמר אילן שאכל ממנו אדם הראשון חטה היה וזה המן הגורן וכמו שנקנסה עליו מיתה בשביל המן העץ גם הכא נקנסה מיתה על ידי המן הסלע: אשר צויתיך לבלתי אכל. סופי תיבות רכיל שהלכה בעלת רכיל: (יב) ויאמר האדם האשה אשר נתתה וגו'. זה שאמר הכתוב משיב רעה תחת טובה' לא' תמוש' רעה' סופי תיבות האשה. שהיה כפוי טובה באשה שנתן לו לעזר:

שפתי חכמים

ל סוסיף מלת היה כי בזולת זה תורה על הזמן ההוא והוסיף שי"ן ואמר שהיה שמלת מתהלך חסרה שי"ן: מ ר"ל דהקב"ה היה חפץ ממנו שיאמר חטאתי ויהרהר תשובה בלבו דהקב"ה רוצה בתשובתן ואינו חפץ במיתתן וא"ת דכאן פי' וכן בבלעם מי האנשים וגו' כדי להכנס עמו בדברים ובפ' בלק פי' כדי להטעותו ויש לומר דהתם נמי הוא כדי להכנס עמו בדברים אלא ששם נתן טעם על ההכנסה שהוא להטעותו ששם א"א לפי' שלא יהיה נבהל דהא עדיין לא התחיל בעבירה: נ וא"ת למה לא מפרש רש"י ג"כ מי הגיד לך שערום אתה מן המצוה כמו שפי' לעיל וי"ל דמה שאמר הקב"ה מי הגיד לך כי עירום אתה קאי אדברים של אדם שאמר ואירא כי עירום אנכי משמע דבשביל שהיה ערום לכך ירא לא תלי לפי' מאין לך שערום אתה מן המצוה דבשביל שאין לאדם מצוה אין לו לירא לפי שאין חייב לקיים רק מה שנצטווה לו אבל מה שלא נצטווה לו אין לו לירא שמא יענש עליו אם עובר עליו. ואם בשביל שנצטווה לו ועבר עליו ירא דא"כ היה לו לומר כן בפירוש ואירא כי עברתי על המצוה אבל מה שערום היה מן המצוה לא היה לו לירא לכך מפרש מאין לך לדעת וכו' ועי"ל דכאן א"א לפרש מי הגיד לך שערום אתה מן המצוה דודאי היה יודע שעבר על המצוה (נדה לדרך). ולגי שמעתי פירוש אחר כלו' מי הגיד לך אם אתה ערום אם לאו למה אתה משיב לי יותר ממה ששאלתי אותך כי כשאמרתי לך איכה לא שאלתי אותך למה אתה ערום איני אומר לך אלא אם תשמע ואכלת מן העץ וגו': ס דאל"כ היה לו להשיב כן על שאלתו אבל כשהוא לשון בתמיה השיב על תמיהתו של הקב"ה האשה וגו': ע וא"ת כל מסית שבעולם לעולם יפטור עצמו בטענה זו וי"ל דדוקא נחש שלא נצטווה שלא להסית ולא נענש אלא לפי שבאה תקלה על ידו לפיכך בעיין לומר דברי הרב וכו' אבל מסית שנצטווה בתורה שלא להסית נמצא כשהסית עובר על מצות השם שצוה שלא להסית ובזה יש קצת ישוב לתמיהת הרא"ם. מכתיבת יד אבא מורי ז"ל וכן מצאתי בשם מהרש"ל (חזקוני) וא"ת הא קי"ל דאין מסית אלא לע"ז צ"ל דאמר לה והייתם כאלהים ש"מ היינו דע"א: פ שנתקללה בימי עיבור שלה יותר מבהמה

בימי

רש"י

שהיה ל מתהלך בגן: לרוח היום. לאותו רוח שהשמש באה משם (ס"א לשם ודוק כי כן עיקר) וזו היא מערבית שלפנות ערב חמה במערב והם סרחו בעשירית (שם לח): (ט) איכה. יודע היה היכן הוא אלא ליכנס עמו בדברים שלא יהא נבהל להשיב אם יעניש פתאום (ב"ר) וכן בקין אמר לו (בראשית ד) אי הבל אחיך וכן בבלעם (במדבר כב) מי האנשים האלה עמך ליכנס עמהם בדברים מ וכן בחזקיהו בשלוחי מרודך בלאדן (ישעיה לט): (יא) מי הגיד לך. מאין לך לדעת נ מה בשת יש בעומד ערום: המן העץ. ס בתמיה: (יב) אשר נתתה עמדי. (ע"ז ה') כאן כפר בטובה: (יג) השיאני. הטעני כמו (ישעיה לו) אל ישיא אתכם חזקיהו: (יד) כי עשית זאת. מכאן שאין מהפכים בזכותו של מסית שאילו שאלו למה עשית זאת, היה לו להשיב דברי הרב ודברי התלמיד ע דברי מי שומעין (סנהדרין כ"ט): מכל הבהמה ומכל חית השדה. אם מבהמה נתקללה מחיה פ לא

כל

ואתתיה מן קדם יי אלהים בגו אילן גינתא: ט וקרא יי אלהים לאדם ואמר ליה
אן את: י ואמר ית קל מימרך שמעית בגינתא ודחילית ארי ערטילאי אנא
ואיטמרית: יא ואמר מן חוי לך ארי ערטילאי את המן אילנא דפקדתך בדיל
דלא למיכל מניה אכלת: יב ואמר האדם אתתא דיהבת עמי היא יהבת לי מן
אילנא ואכלית: יג ואמר יי אלהים לאתתא מה דא עבדת ואמרת אתתא חויא
אטעיני ואכלית: יד ואמר יי אלהים לחויא ארי עבדת דא ליט את מכל
בעירא ומכל חית ברא על מעך תיזיל ועפרא תיכול כל יומי חייך: טו ודבבו

אשוי

רש"י

כל שכן העמידו רבותינו מדרש זה במס' בכורות (דף ח) ללמד שימי עיבורו של נחש צ' שבע שנים: על גחונך תלך. רגלים היו לו ונקצצו: (טו) ואיבה אשית. אתה לא נתכוונת אלא שימות אדם כשיאכל הוא

שפתי חכמים

בימי עיבורה של בהמה יותר מעיבור של חיה: צ פי' דימי עיבורה של החתול נ"ב ימים וימי עיבורה של חמור שנה א"כ בהמה גרוע מחיה ז' פעמים כך יהא הנחש ארור מהבהמה ז' פעמים נמצא ימי עיבורה ז' שנים וא"ל מכל החיה ר"ל ארי או אפעה שעיבורה לג' שנים ולע' שנה דא"כ לכתוב מכל החיה ולשתוק מכל הבהמה: ק דאם לא היו לו רגלים מה קללה היא על גחונך תלך הלא מעיקרא נמי לא היו לו

השאלות

(יד-יט) קללת נחש כפי הנראה אינה קללה רק דברים טבעיים שיש בע"ת הרבה שהם ארסיים. ושאין להם רגלים. ושהם מזיקים לאדם. וכן קללת האשה והאדם. וכמו שהאריך בזה הרי"א:

התורה והמצוה

מתעשר מתרושש מתכבד, ואמר שכל זה היה לרוח היום היינו לפי הרוח של נבואה שאל עליהם היום אחר החטא כי קודם החטא הל עליהם הרוח בענין נעלה מזה, [וידוע שא' משתופי שם רוח הוא שורה על הנבואה, ויהי כנוח עליהם הרוח, רוח ה' עלי]. עוד היה ענין שלישי, שאחזם המורא והפחד מה שלא היה כן עד עתה, שע"ז אמר ויתחבא האדם ואשתו. וגם תחת שעד עתה שמשו בכח השכל באורח ישר, כי היה שכל משכיל בפועל, והשיגו אמיתת האלהות בלא יסתר ממנו דבר כמ"ש אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו, עתה שהתחילו להמשך אחר התוס והדמיון, גם השכל נמשך אחריהם והשבו את האלהי ככה נטוע בחומר, והשב שיוכל להתחבאות מפניו כמ"ש ויתחבא האדם ואשתו, וכמ"ש הוי המעמיקים מה' ויאמרו מי רואנו ומי יודענו וכמ"ש בפירוש שם:

(ט) ויקרא ויאמר לו איכה. הוא על באלת המדרגה כאשר היה אתה איך נפלת ממדרגתך:

(יוד) ויאמר, השיב הנה כאיתי שני בנבואתי. א] באת קולך שמעתי. שהוא ע"י הערובות כח המדמה. ב] בגן מה שנדמה לי שאתה בגן מתקומם במקום.. ג] ואירא שזה מפני שבא השפע ע"י כחות הגוף. ד] כי עירום אנכי. שהרגשתי שגילוי ערוה גנאי ואיך אעמוד ערום לפני ה' לכן ואחבא:

(יא) ויאמר מי הגיד לך כי עירום אתה, הלא אם לא אכלת מעץ הדעת איך עירום, ר"ל אין גילוי הערוה גנאי ובע"כ שאכלת מן העץ בעי"כ אתה עירום ר"ל צריך לכסות בשר ערוה:

(יב) ויאמר האדם האשה. הוא כמ"ש למעלה שממ"ש מן העץ לא תאכל ממנו למד שרק ממנו היינו מן העץ לא יקח לאכול, אבל כשאחר נותן לו מותר לאכול, וגם אמר אחר שאתה נתתה אותה עמדי לתקן מאכלי, הייתי סומך שהמאכל שנתנה לי הוא מאכל של היתר:

(יג) הנחש השיאני. כבר בארתי ההבדל בין משיא ומסית ומפתה, שהמשיא מסיר הפחד, ר"ל אני נמנעתי מלאכול מפני הפחד שמזיק וממית והנחש הכר לי שאינו ממית בטבע ובסור פחד המות ממני אכלתי:

(יד) ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה. מבואר שגם הבהמות והחיות נתקללו, והנחש נתקלל יותר מהם, כי כפי שירד האדם ממעלתו ירדו גם הם עמו, וחיות השדה נתקללו יותר מהבהמה, שע"כ מוסיף לא זו אף זו, כי תחלה לא אכלו בשר, וכמ"ש בפסוק א'.. וחז"ל דייקו שלענין ימי ההריון הבהמה מקוללת יותר שיאריכו ז' פעמים מן החיה, ומזה הוציא ר"י שהנחש נתקלל בערך זה ז"פ מן הבהמה שימי עבורו ז' שנים, ור"ל ארור אתה בערך שבהמה נתקללה מכל חיה, ומבואר שגם הבהמות נתקללו בנער עבור ההריון, והוסיף על גחונך תלך תחת שתחלה הלך בקומה זקופה שזה סימן שהושפל עד זוחלי עפר, ושיהיה שפלותו בטבעו, שלכן עפר תאכל, והוסיף כל ימי חייך כי האיבה תסתלק לעת"ל כמ"ש ושעשע יונק על חור פתן, אבל עפר תאכל גם אז כמ"ש ונחש עפר לחמו, וכמ"ש חז"ל, וע"ז אמר כל ימי חייך להביא לימות המשיח:

(טו) ואיבה אשית. הפך האהבה שהיה לו אל האשה, והתבאר כי איבה גדולה מן השנאה, שע"ז מפרש הוא ישופך ראש, שתהיה האיבה גלויה להמית זה את זה, והיא מורה על הקביעות יותר משנאה, שתהיה קבועה לדורות כמ"ש ובין זרעך ובין זרעה:

תרבה.

וּבֵין זַרְעֲךָ וּבֵין זַרְעָהּ הוּא יְשׁוּפְךָ רֹאשׁ וְאַתָּה תְּשׁוּפֶנּוּ
עָקֵב׃ ס טז אֶל־הָאִשָּׁה אָמַר הַרְבָּה אַרְבֶּה עִצְּבוֹנֵךְ
וְהֵרֹנֵךְ בְּעֶצֶב תֵּלְדִי בָנִים וְאֶל־אִישֵׁךְ תְּשׁוּקָתֵךְ וְהוּא
יִמְשָׁל־בָּךְ׃ ס יז וּלְאָדָם אָמַר כִּי שָׁמַעְתָּ לְקוֹל אִשְׁתֶּךָ
וַתֹּאכַל מִן־הָעֵץ אֲשֶׁר־צִוִּיתִיךָ לֵאמֹר לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ
אֲרוּרָה הָאֲדָמָה בַּעֲבוּרֶךָ בְּעִצָּבוֹן תֹּאכֲלֶנָּה כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ׃
יח וְקוֹץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיחַ לָךְ וְאָכַלְתָּ אֶת־עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה׃
יט בְּזֵעַת אַפֶּיךָ תֹּאכַל לֶחֶם עַד שׁוּבְךָ אֶל־הָאֲדָמָה כִּי
מִמֶּנָּה

בעל הטורים

היא נתנה לי מן העץ ואוכל. לפי הפשט שהכיתני בעץ עד ששמעתי לדבריה: (טו) עקב ג'. דין והידך הגדיל עלי עקב. והוא יגוד עקב. וזהו שדרז"ל על נחש חבל על שמש גדול שאבד מן העולם וזהו גם איש שלומי וגו' הגדיל עלי עקב ועוד אמרו גבי ברכת השבטים אע"פ שדימה יהודה לאריה ונפתלי לאילה הזר וברכם כולם בברכה אחת דכתיב איש אשר כברכתו ברך אותם לומר שהשוום לגבורת ארי וקלות אילה וזהו והוא יגד עקב אע"פ שדימה דן לנחש כלל גם גד באותה ברכה: (טז) הרבה ארבה ב' במס'. הכא והידך הרבה ארבה את זרעך פירוש עצבונך הוא דם נדות רמז למ"ב כל אשה שדמיה מרובים בניה מרובים: (יח) וקוץ ודרדר תצמיח לך. על אדמת ישראל מדבר בעכו"ם שכן כקוץ ודרדר לישראל רמוז בכאן קוץ ודרדר

שפתי חכמים

א רגלים. הרא"ם: ר וא"ת למה לא ירא הנחש שמא תאכל חוה תחלה דהא לא נתן בתחלה וי"ל דהנחש סבור דדרך נשים שמכבדות את בעליהן ונותנין להם תחלה וחוה גם היא תתן לאדם תחלה וימות וכיון שתראה חוה שימות הוא לא תאכל היא או הנחש היה סבור שלא יניחה הוא לאכול. ועי"ל דסבר הנחש אדם מצווה שלא לאכול מעץ לכך ימות הוא אבל האשה אינה מצווה שלא תאכל מן העץ כי דוקא לאדם אמר הקב"ה ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל לכן אף אם תאכל היא לא תמות: ש דאל"כ מאי ואיבה אשית דמשמע דקפיד אאהבתה: ת רצונו לתרץ דק"ל הא הקב"ה קלל אדם בפני עצמו וא"כ למה מערב כאן קללתו של אדם בקללתו של נחש ומתרץ דהכל קללתו של נחש הוא וגנאו שלו כלו' לא יהיה לו קומה כו'. והרא"ם פי' דאל"כ מה ענין ואתה תשופנו עקב בקללתו של נחש הא לאו קללה היא זו ומעל גחונך תלך לא נפקא דהתם לקציצת רגלים הוא דאתא אבל אם רוצה לקום בקומה יקום כתב רחמנא תשופנו: א דקשה לרש"י כתיב הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב משמע שאין חילוק בין אדם לנחש אלא הוא יכתת ראשו והנחש ישופנו עקב והרי עוד יש הפרש ביניהן שאדם ממית הנחש והנחש אינו ממית את האדם אלא ע"כ צריך לומר אף משם תמיתנו הרא"ם. א"נ י"ל דקשה לרש"י דכיון דלעיל כתיב ישופך ראש ובודאי מתה וכאן כתיב תשופנו שהוא ג"כ מלשון ישופך וא"כ אם יכתת הראש ודאי מת הנחש ואם ישופנו עקב. אינו מת והא הכל לשון א' הוא למה משמע כאן לשון מיתה וכאן אינו לשון מיתה וע"ז פירש ואף משם וכו': ב פי' דקשה לרש"י למה לא נאמר בפי' תשכנו. והרא"ם פי' אע"פ שישופך הוא לשון כתיתה והיא אינה נופלת אלא בראש ותשופנו לשון שריקה שאינו נופל רק בנחש מ"מ מנהג הכתוב מדרך הצחות להשוות הלשונות אף שהם מחולפים בפירוש: ג ואע"פ שזו מדה יפה בנשים י"ל דהא דקאמר בגמרא זו מדה יפה לה שלא שינתה מציווי המקום ואינה תובעתו לתשמיש מאחר שקללה השי"ת (מהרש"ל): ד הא דמאריך רש"י אע"פ שלא לצורך הוא שהרי כבר פירש אין לך מצח וכו' אלא לכך נקטו לומר לך דהכל תלוי בו אע"פ שהיא אינה רוצה אלא הוא רוצה יכול לכופה או אם הוא אינו רוצה אע"פ שהיא רוצה אינה יכולה לכופו וזהו שנקט רש"י ממנו ולא ממך: ה הכי גרסינן ד"א משל ליוצא לתרבות רעה וכו' דלפי' הראשון הקללה היה לאדם על ידי האדמה אבל לפי המשל היתה קללה לאדמה דאף כאן האדם נברא מן הארץ לכך קלל האדמה אבל קשה דהכא משמע דלכך קלל האדמה ולעיל פי' רש"י משום דלא עשתה ציווי של מקום וי"ל הא והא גרמא (דאי הוה נתקללה בעון עצמה היה להתקללה בתעשה פירות על מה תלא אבל בקוצים ודרדרים זה היה בשביל עון שניהם):
פירש

רש"י

הוא ר תחלה ותשא את חוה ש ולא באת לדבר אל חוה תחלה אלא לפי שהנשים דעתן קלות להתפתות ויודעות לפתות את בעליהן לפיכך ואיבה אשית: ישופך. (סוטה ט) יכתתך. כמו (דברים ט) ואכות אותו ותרגומו ושפית יתיה: ואתה תשופנו עקב. לא יהא לך קומה ת ותשכנו בעקב ואף משם תמיתנו א ולשון תשופנו כמו נשף בהם (ישעיה מ) כשהנחש בא לנשוך הוא נושף כמין שריקה ולפי שהלשון נופל על הל' ב כתב לשון נשיפה בשניהם: (טז) עצבונך. זה צער גידול בנים (עירובין ק): והרונך. זה צער העבור: בעצב תלדי בנים. זה צער הלידה: ואל אישך תשוקתך. לתשמיש ואעפ"כ אין לך ג מצח לתובעו בפה אלא הוא ימשול בך הכל ממנו ד ולא ממך: תשוקתך. תאותך כמו (ישעיה כט) ונפשו שוקקה: (יז) ארורה האדמה בעבורך. תעלה לך דברים ארורים כגון זבובים ופרעושים ונמלים ה משל ליוצא לתרבות רעה
והבריות

אשרי בינך ובין אתתא ובין בנך ובין בנהא הוא יהי דכיר לך מה דעבדת ליה
מלקדמין ואת תהי נטיר ליה לסופא: טז לאתתא אמר אסגאה אסגי צעריכי
ועדויכי בצער תלדי בנין ולות בעלך תהא תאובתיך והוא ישלט בך: יז ולאדם
אמר ארי קבילת למימר אתתך ואכלת מן אילנא די פקדתך למימר לא תיכול
מניה ליטא ארעא בדילך בעמל תיכלינה כל יומי חייך: יח וכובין ואטדין תצמח
לך ותיכול ית עסבא דחקלא: יט בזעתא דאפך תיכול לחמא עד דתיתוב
לארעא

רש"י

והכביות מקללות שדים שינק מהם: (יח) וקוץ ודרדר תצמיח לך. הארץ כשתזרענה מיני זרעים תצמיח קוץ ודרדר קונדס ועכביות ו והן נאכלים ז ע"י תקון (בילה לד): ואכלת את עשב השדה. ומה קללה היא זו והלא בברכה נאמר לו הנה נתתי לכם את כל עשב זורע זרע וגו' אלא מה אמור כאן בראש הענין ארורה האדמה בעבורך בעצבון תאכלנה ואחר העצבון וקוץ ודרדר תצמיח לך כשתזרענה קטניות או ירקות גנה היא תצמיח לך קוצים ? ושאר עשבי השדה ועל כרחך תאכלם: (יט) בזעת אפיך. לאחר שתטרח

שפתי חכמים

ו פירש בעל הערוך ירקות מרים מתקנים ע"י האור כחותחין וקונדס בלשון לעז קרד"י: ז ר"ל לפי שנאמר אח"כ את עשב השדה כלומר ע"כ מהם תיזון מאחר שלא תצמיח מכל מיני זרעונים שזורעים אלא אלו לכך צריך לפרש דנאכלין ע"י תיקון קוצים ודרדרים: ז ושאר עשבי השדה פירוש קוץ ודרדר לאו דוקא דאל"כ מה זה דכתיב ואכלת עשב השדה וכלא
חין

התורה והמצוה

(טז) **הרבה ארבה עצבונך**. מדם הנדות והוסת. **והרונך**, שאז יפסקו הדמים ויהיה לה צער ההריון. **בעצב תלדי**, הוא צער הלידה וכולל צער הגידול, שבא פעל לידה על הגידול והאימון, אשר ילדה לעדריאל (ש"ב כא) וכמ"ש חז"ל, הפך מקודם החטא, שבו ביום נבראו בו ביום הוליאו תולדות וקין והבל לא הוצרכו לגידול ואימון, ועי"ז אמר עתידה אשה שתלד בכל יום, ר"ל שיהיה כמו קודם החטא, ובכ"ז **אל אישך תשוקתך**, ושם השוקה עקר הנהתו על הצמא לשתות, כי השביע נפש שוקקה (תהלות ק"ז) ונפשו שוקקה (ישעיה כ"ט) והושאל על התאב להיזה דבר, כמו צמאה נפשי לאלהים, צמאה לך נפשי, **והוא ימשל בך** הפך מקודם החטא, כי שמעת לקול אשתך:

(יז) **כי שמעת לקול אשתך**. פי' במדרש שאמרה לו דבריה של טעם עיי"ש, שזה ההבדל בין שמיעה בקול ובין שמיעה לקול כמ"ש שמות (סי' ג' פ' י"ח). **אשר צויתיך לאמר**, פי' במדרש לאמר לזולת להזהיר החיה והבהמה, ר"ל שאין לך תירוץ שלא אסרתי לך רק ליקח מן העץ בעצמו, שא"כ לא יעיר בהיה, שאזהרה גהיה שאין בה דעת פי' שאדם לא יתן להם לאכול. **ארורה הארמה בעבורך**, לפי כללי הלשון היה צ"ל בגללך, שבגלל מציין הסבה הקודמת, אבל בעבורך משמע בזה לצרכך, שאחר שאכלת מעץ הדעת אם תמצא מזוניתיך בקל יולדו בך בכל יום ציורי תאוה הדשים, וצריך שתהיה טרוד תמיד ועמל להוציא להם, שעי"כ לא ימשלו בך ציורי הקנאה והתאוה והכבוד, **כי בעצבון תאכלנה**, שתהיה עמל תמיד להשביע רעבוך, ולא תהיה נפשך פנויה אל ציוריה הרעים:

(יח) **וקוץ**. וכמו שערבת עירוב טוב ברע, וכן גרמת שתתמזג הנפשה הרוחנית באדמת החומר בעירוב תמידי אשר לא תוכל להתפשט ממנו עד יום המיתה, כן נעשה תערובות הזה בעולם הגדול, והפרי מעורב בקליפה, וזה בשלשה פנים. א] **קוץ ודרדר תצמיח לך** שהם הפסולת שתוציא האדמה בפ"ע. ב] **ואכלת את עשב השדה** שכאשר תרצה לאכל להם תמצאהו מעורב בפסולת הדבוק דבוק שני שהוא המוץ שצריך דישה. ג] פסולת הדבוק דיבוק עצמי שהוא הקליפה והסובין שלא יוסר רק ע"י טחינה, ואם תרצה לאכול בלא טורח ומלאכה תצטרך לאכול את עשב השדה כמו הבהמה שאוכלת בלא יגיעה, אבל אם תרצה לאכל להם אז,

(יט) **בזעת אפיך תאכל לחם**. כי תצטרך לכמה מלאכות הקודמות ללחם, והן מקבילים נגד המוץ והסובין שערבת בכחות נפשך, וכמו שנבא ע"ז משלו בישעיה (סי' כ"ח) במ"ש הכל היום יחרוש החורש לזרוע, אדמה עבודת הגפש אל עבודת האדמה להוציא לחם, עי"ש באורך, וזה יהיה **עד שובך אל האדמה**, כי לא תוכל הנשמה האלהית להתפשט מן הגויה עד יום המות שאז ישוב העפר אל הארץ והרוח תשוב אל האלהים, ומ"ש עד שובך אל האדמה הוא הקבורה שקוברין אותו באדמה שמשם לוקח, ומ"ש **כי עפר אתה** הוא שאחר הקבורה יתבלה הגוף ויתפרד אל יסודותיו, והלק העפר ישוב לעפר, ומ"ש **ואל עפר תשוב** פי' במדרש אמר רשב"י מכאן רמז לתחה"מ, כי יש לדיקים שלא ישלוט בם רמה ותולעה, ואדם בעצמו לא נתבלה גופו כמ"ש במעשה דר' בנאי, כפי משלו, אך כבר אמרו חז"ל במעשה דהנהו קפולאי (שבת דף קנ"ו) שקודם שתה"מ יחזרו לעפר, וז"ש ואל עפר תשוב, עת השוב לבוא פנית אל העוה"ז בעת התחיה צריך שתהלה שתהיה עפר, וממנה יצמח בנין האדם מתוקן כמו שהיה קודם החטא:

מִמֶּנָּה לֻקָּחְתָּ כִּי־עָפָר אַתָּה וְאֶל־עָפָר תָּשׁוּב: כ וַיִּקְרָא האדם

בעל הטורים

אין כמנין כגמ"ש כגמה שי: (כ) ויקרא שם אשתו חוה. ע"ב שמתוה וזה שאמרו ו' כמין שוחה ירדו לעולם ע' נעלו נשים:

שפתי חכמים | רש"י

אין שם אלא קוץ ודרדר: ח לא שתאכל לבד ממו"כ בזיעה: שמספרים ח בו הרבה: (כ) ויקרא האדם. חזר הכתוב
ר"ל לעניינו הראשון ויקרא האדם שמות ולא הפסיק אלא
ללמדך שע"י קריאת שמות נזדווגה לו חוה כמו שכתוב ולאדם לא מצא עזר כנגדו לפיכך ויפל תרדמה וע"י
שכתב

התורה והמצוה

כפי פשוטו יו"ד ג"כ דעת, פי הענין שקרה לאב הראשון ביום הבראו הוא נוהג עד היום בזרעו אחריו, רק מה שהיה באדם בעת הבריאה בג' גופים אדם אשה נחש, הוא מתמיד עד היום בגוף אחד שהי גוף האדם, שהנשמה העליונה שניתנה בו וכחותיה שהם השכל והבינה וכיוצא הוא האדם, והגוף שלו בשר הוא בשר ועצם היא האשה, והוא הזווג הראשון שמכריזין עליו קודם יצירת הולד ארבעים יום (ר"ל מפני ההריון עד אחר מ"ם יום, שנצטייר צורת הילד כמ"ש הז"ל) בת פלוני לפלוני, כי הנשמה והצורה תרד לפי הכנת החומר המצטייר מטפה הזרעיית שמביאים אותה לפני יוצר הצורות ואומר חכם יהיה או טפש וכו', וגוף האדם הוא הוה הראשונה שדו פרצופים נבראו, הצורה והחומר, שהיא האדם ואשתו הראשונה, עד יגדל וימצא זוגו השני לקיום המין שהיא הוה השניה, והכחות הנמצאות בגויה שדרכם להזיק שהם כח הדמיון והמתעורר והמתאוה, הם הנחשים שנתנו אל האדם והאשה לשרתם בצורה מישור כשישתמש בהם לטוב ולאושר הנפש, כמ"ש חז"ל הבל על שמש גדול שאבד מן העולם, שאלמלא לא חטא אדם הי"ל לכ"א שני נחשים, א' מסגרו להביא אבנים טובות (שהוא כח המדמה והמתעורר שתאותם אל העושר והיה זה טוב אם היה משתמש בו לעשות צדקה וחסד וכדומה), וא' היה מוליא בו זבל לשדהו ולגינתו (הוא כח המתאוה שהיה משתמש בו להכין לו מאכל הצריך, שהוא פרי הגינה והשדה), וה' נטע בגן עדן אשר שם בו את האדם (ר"ל בעוה"ז שהוא משכן האדם) שלשה מיני עצים לשלשה הגבורים האלה. א] עץ החיים שהוא העסק בתורה ובעיון שהוא מיוחד אל האדם, ר"ל הנשמה האלהית והשכל, שהאוכל מפרי עץ חיים יחיה לעולם חיים הרוחניים והנצחיים המיוחד לנשמה האלהית. ב] כל עץ נחמד למראה וטוב למאכל, שהם מיוחדים אל האשה שהוא הגוף, שצריך למזון להשלים הניכך והכין לו ה' מזונו ההכרחיי ללחם מאכלו. ג] עץ הדעת טו"ר, הוא בקשת העושר והמשרה והקנאה והתאוה והכבוד, שהוא מעורב טוב ברע כי הטוב שלו הוא מדומה וזה מיוחד אל הנחשים אשר קננו בקרבו שהם כח הדמיון והמתעורר והמתאוה אשר ילכו לקראת נחשים, ונחליהם יפרדו מן הגן לחוץ, כי הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן הגן שהוא העולם, והם ג' ראשים הלוקים שמימיהם רעים והארץ משכלת, לבד מנהר פרת, אם ישמש במדות אלה לעבודת ה' בארץ אשר ה' דורש אותה תמיד וה' הופיע אל בני האדם ונתן להם תורת חיים שההוגה בה יאכל מעץ החיים וחי לעולם בירא֝ת ה' ואהבתו ובהשגת האמתיות באלהות ולדיק באמונתו יחיה, והרשה להם לאכול כל עץ מאכל, וליהנות מעוה"ז ממאכלות המותרות והנאות המותרות ולהתעסק בעסקי העולם ההכרחיים למצוא חית ידו, והזהיר בתורתו מאכילת עץ הדעת טו"ר, בל יגביר בנפשו ליוצרים הרעים מהנחשים המזיקים ובל יבקש חשבונות רבים ודברים מותריים אשר בהמה יכלה בהבל ימיו ושנותיו בבהלה, שזה יביא לו המות הנפשיי והגופיי. אולם הנחש אשר באדם שהוא כח הדמיון והמתעורר והמתאוה הם ישיאו את האשה שהוא הגוף לאכול פרי מות ומשכלת של עץ הדעת טו"ר, ויעזבו מקור מים חיים לחצוב להם בארות נשברים, והאשה תתן גם לאישה עמה שהוא מה שתמשיך גם את השכל אל עצת הנחש ואז יעזוב תורת ה' ואת עץ החיים, והשכל יהיה עבד נרצע לחשוב מחשבות ולהתנכל התחבולות למלאות עצת האשה אשר הנחש הטיל בה זוהמא, ואז הלה קללת ה' ומארה על שלשת אלה, הנחש שלו שהוא כח הדמיון והמתאוה של האדם הוא ארור יותר מכח הדמיון והמתאוה של כל חית השדה, שהם לא יתאוו אל המותרות וכסף לא יחשובו, ולא תצמיתם חרב הקנאה ואש התאוה והכבוד, אבל הנחש של האדם ילך על גחונו למלאות בטנו מכל מיני מעדנים, ויאכל עפר וגשמיות, תחת שהיה לו לאכול מלחם שמים ומזון הנשמה, ונקבע איבה בין הנחש שלו ובין גופו שהוא האשה, כי הנחשים האלה יכלו את גופו ויוליכוהו לאבדון, והחומר מקולל שיוליד בנים ותולדות בעצב, תחת שהיה לו להוליד בני אל חי ותולדות השכל, ובכל זה נשאר בקרבה התשוקה אל אישה שהיא השכל, והשכל הוא המושל על החומר כפי טבעו, רק שהנחש מעכב בעדה מלהזדווג אל השכל, כי בא נחש על חוה ומטיל בה זוהמא, ומוליד רוחות ושדים, מחשבות רעות ויוצרים רעים ונגעי בני אדם, והאדם שהוא השכל והנשמה האלהית שבה לא שייך קללה, נתקללה האדמה בעבורה, שע"י שאינו עוסק בעבודת ה' בעיון ובמעשה הלה המארה על פרי האדמה ופרנסתו קשה כקריעת ים סוף. כמ"ש שהרעותי את מעשי וקפחתי את פרנסי, עד ישוב העפר אל הארץ שאז הרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה:

לְאַרְעָא דְּמִנַּהּ אִתְבְּרֵיתָא אֲרֵי עַפְרָא אַתְּ וּלְעַפְרָא תְּתוּב: כ וּקְרָא אָדָם שׁוּם
אתתה

השאלות

(כ-כא) למה נתן לה עתה שם חוה. ולמה הסמיך לזה מה שעשה להם כתנות עור:

התורה והמצוה

והז"ל באגדותיהם (בב"ב דף ע"ד ע"ב) יסדו ע"ז שתי חידות נפלאות. א] ר' יוחנן משתעי זימנא הדא הוה קא אזלינן בספינתא וחזינא ההיא קרטליתא דהוו מקבעי בה אבנים טובות ומרגליות והדרי לה מיני דכוורי דמקרי כרשא (הנכון ברשע) נחית בר אמוראי לאתויי ורגש ובעי לשמטי' לאטמי' ושדא זיקא דחלא ונחית נפיק בת קלא מאי אית לכו בהדי קרטליתא דאתתא דר"ח בן דוסא דשדיא בה תכלתא לצדיקי לעלמא דאתי. יאמר בחידתו שבאשר ירדו בספינה, ר"ל שירדו לעיין על חיי הנשמה בגוף, שהגוף הוא האניה שבו תעבור הנפש במצולה, שכמו שא"א שיעבור האדם ארחות ימים (שהוא יסוד אחר נבדל מיסוד האויר שבו יחיה האדם) אם לא באניה ובכלי גומא על פני המים, כן א"א שתרד הנשמה בעוה"ז בהוא יסוד אחר אם לא ע"י הגוף שיעביר אותה בים הגדול הזה, ראה שם תיבה שקבוע בה אבנים טובות ומרגליות, ר"ל ראה את השכל הנטוע באדם שמלא כל אבני יקר וכל חפץ כי בו יוכל להשיג כל מיני השגות, רק שמסבבים אותו מיני דגים ותנינים הנקראים ברשע, היינו הנחשים הנזכרים שהם כח הדמיון והמתעורר והמתאוה שכל ענינם לרשע ולתאות רעות, (ושם שם ברשע מלך עמורה שנקרא כן ע"ש רשעתו) שהם המסבבים הקרטליתא היקרה הזאת בציורים רעים ובדמיונות ותאוות רעות, נחית בר אמוראי לאתויי ר"ל שאחד מן השטים בעמקי ימים רצה להביא את התיבה הזאת, היינו שראה פילוסוף אחד שעסק בעיון ובמושכלות ויצא לתרבות רעה והאפיקורסות עד ששכלו היה בעוכרו, ורצו לשמוט את ירכו, היינו כפי המליצה ואני כמעט נטיו רגלי, שהתחיל להתמוטט מן התורה והאמונה והיה נעשה מומר. שע"ז אמר ושדא זיקא דחלא, ונחית, ונטבע בלב ימים, היינו שנטבע בתאוות העוה"ז ונעשה מומר, וכאשר התפלא איך יצא ע"י עיונו והשכלתו לתרבות רעה, יצתה ב"ק והודיעה לו, מאי אית לכו בהדי קרטליתא דאתתא דר' חנינא ב"ד, שהקרטליתא הזאת (ר"ל השכל הזה) אינה ראויה רק לאשת ר' חנינא ב"ד, ור"ל מי שיש לו אשה היינו חומר וגוף (שכבר התבאר שהחומר נקרא בפי החכמים בשם אשה) כחומר וגוף של ר' חנינא בן דוסא, שהי' די לו בקב חרובין מע"ש לע"ש ולא היה מבקש מותרות ותענוגות בני אדם, ולאשה כזאת ראוי הקרטליתא הזאת, שמי שאינו שקוע בתאוות העוה"ז יוכל להשתמש בשכלו כראוי והוא מלא כל אבני חפץ, וע"ז אמר דשדיא בה תכלתא, כי מצות ציצית שצוה לתת על הכנף פתיל תכלת, היה הרמז שיבחר האדם מדת ההסתפקות, כי מראה התכלת היא המצמצמת את חום הראות בדרך הממוצע, שהוא ממוצע בין מראה השחור שמפזר חום הראות יותר מדי ובין מראה הלבן שמצמצמו לגמרי, והתכלת הוא הממוצע, וכמ"ש המחקרים, והצדיקים בוחרים מדה זו ובזה מכינים א"ע לעלמא דאתי, ופורשים א"ע מהבלי העוה"ז וחמדותיו, והם לא יחטאו ע"י העיון בחקירה ומושכלות ולא תמוט רגלם מן האמונה, לא כן בעלי התאוה והנחשים השרפים שאש הכח המתעורר והמתאוה בוער בם:

ב] עוד אומר שם: ר' יהודה הינדואה משתעי זימנא חדא הוה אזלינן בספינתא וחזינא ההיא אבן טבא דהוה הדר לה תנינא נחית בר אמוראי לאתויה אתא תנינא קא בעי למבלע לספינתא, אתא פושקנצא פסקא לרישי' אהא תנינא הבריה שקליה ותלי' לה וחיה הדר אתא פושקנצא פסקא לרישי' שקלוה להדיא אבן טבא הוו הני ציפרי מליחי בהדן אותבינהו עלייהו ופרחו להו בהדיה. ר' יהודה נשא ג"כ משלו על ענין הזה שהוא על כח השכל שישנו בגוף האדם שהוא האבן טוב היקר והנעלה בכל כחות הבריאה, רק שהנחש מקיף אותו ומסבבת אותו משלמותו, עד שאי אפשר לקחתו אל הספינה, שהוא הגויה המשוקעת במצולת העוה"ז, רק רב יהודה ספר המשל משני נחשים, שהוא כח המתעורר וכח המתאוה המקיפים את האבן היקר שהוא השכל, וספר במשל, שהפושקנצא שהוא העורב והוא המשל אל מדת האכזריות אשר בנפש שהוא כעורב אשר באדם, הוא הממית את הנחש (וכמו שכן אמר במשל רבב"ח שהבאתי למעלה סימן ב' פסוק י"ט כ"ף שהעורב שהפושקנצא בלעת לתנינא עיי"ש) רק רב יהודה מוסיף ששני הנחשים האלה כ"א ממית את חברו, שאם יצא האדם את הכח המתעורר לבקש עושר וזהב, ויניח מתשוקה זאת, יתעורר הכח הזה שנית ע"י הכח המתאוה אל תאות המשגל והתענוגות בשר, בשיתגבר נחש זה בנפשו, יתעורר גם הנחש השני לבקש עושר וזהב כדי למלאות תשוקת נפש תאותו אל העדונים שע"ז צריך כסף וזהב, ואם ימית נחש הזה שהוא כח המתאוה ישוב ויחיה ע"י נחש השני, שאם י"ל עושר רב ע"י רוב העושר יבקש מותרות וכל היום יתאוה תאוה, עד שלבסוף כאשר ימית האדם שני התנינים הגדולים האלה ויביא את האבן יקר אל הספינה וישמש בשכלו בצורה מיבור, אז גם הצפרים המלוחים שהם המושכלות שלא היה להם עוד רוח חיים, כי בתחלה לא החיה אותם כראוי באשר מתו ע"י התנינים האלה שגורמים המות לכחות השכל רק שהיו מלוחים, שהמלח מעמיד הגויות המתות של יסריחו, היינו שהי' עוד רושם הלום בנפשו מהם, ע"י שהביא האבן טוב אל הספינה אז רוח השכל הטהור אשר אין התנינים מקיפים אותו מחזיר נשמות לפגרים מתים, והמושכלות נשאו כנף ויעופו למרומי שמים]:

(כ) ויקרא האדם שם אשתו חוה. כאשר ראה אדם כי אחרי יצאתו להרשיע, ר"ל שאין ראוי להקרא בשם

הָאָדָם שֵׁם אִשְׁתּוֹ חַוָּה כִּי הִוא הָיְתָה אֵם כָּל־חָי׃
כא וַיַּעַשׂ יְהוָה אֱלֹהִים לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כָּתְנוֹת עוֹר
וַיַּלְבִּשֵׁם׃ פ רביעי כב וַיֹּאמֶר ׀ יְהוָה אֱלֹהִים הֵן הָאָדָם הָיָה
כְּאַחַד מִמֶּנּוּ לָדַעַת טוֹב וָרָע וְעַתָּה ׀ פֶּן־יִשְׁלַח יָדוֹ וְלָקַח
גַּם מֵעֵץ הַחַיִּים וְאָכַל וָחַי לְעֹלָם׃ כג וַיְשַׁלְּחֵהוּ יְהוָה אֱלֹהִים
מִגַּן־עֵדֶן לַעֲבֹד אֶת־הָאֲדָמָה אֲשֶׁר לֻקַּח מִשָּׁם׃ כד וַיְגָרֶשׁ
אֶת־הָאָדָם וַיַּשְׁכֵּן מִקֶּדֶם לְגַן־עֵדֶן אֶת־הַכְּרֻבִים וְאֵת לַהַט
הַחֶרֶב הַמִּתְהַפֶּכֶת לִשְׁמֹר אֶת־דֶּרֶךְ עֵץ הַחַיִּים׃ ס

והאדם

בעל הטורים

(כא) וילבשם ב׳ במס׳. הכא ואידך גבי אהרן וילבשם כתנות ללמד שעשה הקב״ה לאדה״ר בגדי כהונה ואותן בגדי כהונה ואותן היו עובדין הבכורות וח׳ תיבות בזה הפסוק כנגד ח׳ בגדי כהונה: (כד) לבמר. נוטריקון לילין שדין מזיקין רוחין:

שפתי חכמים

ט ר״ל דקשה לרש״י היה לו לקרותה חיה ועל זה פי׳ הגא וכו׳: י חלקים לשון חלוק ר״ל כתונת כעין צפורן מדובקים לעורן: כ ול״נ דה״ק כשם שאני יחיד בעליונים בידיעה שידיעת הקב״ה יתברך ויתעלה מקיף הכל הן מה שהוא שכל ומדע שהוא הידיעה של אמת ושקר וגם ידיעת טוב ורע שהוא ידיעת נאה ומגונה פי׳ ידיעת הקב״ה מקיף בכל כמו כן האדם אשר בארץ מכח השכל שיש לו מן העליונים יודע להבין בין האמת והשקר שהוא השכל ומדע ומכח אכילתו מעץ הדעת יודע להבחין בין הנאה והמגונה משא״כ בבהמה וחיה אף שאכלה מעץ הדעת אין לה הבחנה בין הנאה והמגונה אך בין המועיל והמזיק יש לה הבחנה לברוח מן המזיק לה ולקרב אל המועיל א״כ הוא יחיד בתחתונים כמו שאני בעליונים שהמלאכים אינן יודעין להבחין בין הנאה והמגונה רק בין האמת ושקר שהוא שכל ומדע ועתה פן ישלח וכו׳ הוא קרוב להטעית לבריות וכו׳ ודו״ק נ״ל: ל ויהיה מ״ם מקדם פירושו מפאת קדם והיינו במזרחה של גן חוץ לגן ר״ל הכרובים היו חוץ לגן דאלו היו במזרחה של גן ולפנים ממנו היה האדם נכנס לגן עד שיגיע סמוך להם אבל כשהוא חוץ לגן לא יכול לכנוס כלל וק״ל: מ דלהט היינו כמו מראה מלוטש ומראה בלא חרב לא משכחת לכן פירש הרב

רש״י

שכתב ויהיו שניהם ערומים סמך לו פרשת הנחש להודיעך שמתוך שראה אותם ערומים וראה אותם עסוקים בתשמיש נתאוה לה ובא עליהם במחשבה ובמרמה: חוה. נופל על לשון חיה ט שמחיה את ולדותיה כאשר תאמר מה הוה לאדם (קהלת ב) בל׳ היה: (כא) כתנות עור. יש דברי אגדה אומרים י חלקים כצפורן היו מדובקים על עורן. וי״א דבר הבא מן העור כגון צמר הארנבים שהוא רך וחם ועשה להם כתנות ממנו: (כב) היה כאחד ממנו. הרי הוא יחיד בתחתונים כמו שאני יחיד כ בעליונים ומה היא יחידתו לדעת טוב ורע מה שאין כן בבהמה וחיה: ועתה פן ישלח ידו וגו׳. ומשיחיה לעולם הרי הוא קרוב להטעות הבריות אחריו ולומר אף הוא אלוה. ויש מדרשי אגדה אבל אין מיושבין על פשוטו: (כד) מקדם לג״ע. במזרחו ל של ג״ע חוץ לגן: את הכרובים. מלאכי חבלה: החרב המתהפכת. ולה מ להט לאיים עליו מלכנוס עוד לגן. תרגום להט שנן כמו שלף סכנא וכלשון לעז למ״ה (קלינגע) ומדרשי אגדה

התורה והמצוה

שמה אשה כבראשונה, כי לא השיג ממנה עזר כראוי. וקרא שמה חוה מצד שהיא היתה אם כל חי, כי מעתה לא יושג ממנה העזר רק להוליד בנים, שכן היו נקבות כל בע״ח רק לקיום המין, וע״כ אמרו חז״ל שפירש אדה״ר ממנה ק״ל שנים, וגם שאחר אכילת עץ הדעת התחיל להבהמש בכל המעשיו והיה יכול להקן צרכי הבית בעצמו, והיא לא היתה רק להקים זרע:
(כא) ויעש. ומאז הולרכו למלבושים וה׳ נתן בינה בלבם לעשות כתנות עור, שכבר התנוצץ בו השכל המלאכותי והתחיל לעסוק באומנות ומלאכות, וכמ״ש חז״ל על והרבים המה מאדם שהאומניות התחילה מאדה״ר, והכוי התקירה יאמרו כי מאז היה האדם מוכן שיקבל תורה אלהים כתובה על גוילין של עור ללמדו

אִתְּתֵהּ חַוָּה אֲרֵי הִיא הֲוַת אִמָּא דְּכָל בְּנֵי אֱנָשָׁא: כא וַעֲבַד יְיָ אֱלֹהִים לְאָדָם
וּלְאִתְּתֵהּ לְבוּשִׁין דִּיקָר עַל מְשַׁךְ בִּשְׂרְהוֹן וְאַלְבֵּישִׁנּוּן: כב וַאֲמַר יְיָ אֱלֹהִים הָא
אָדָם הֲוָה יְחִידִי בְּעָלְמָא מִנֵּהּ לְמִידַּע טַב וּבִישׁ וּכְעַן דִּילְמָא יוֹשִׁיט יְדֵהּ וְיִסַּב אַף
מֵאִילַן חַיַּיָּא וְיֵיכוּל וִיחֵי לְעָלַם: כג וְשַׁלְּחֵהּ יְיָ אֱלֹהִים מִגִּנְּתָא דְעֵדֶן לְמִפְלַח בְּאַרְעָא
דְּאִתְּבְּרִי מִתַּמָּן: כד וְתָרֵיךְ יָת אָדָם וְאַשְׁרֵי מִלְּקַדְמִין לְגִנְּתָא דְעֵדֶן יָת כְּרוּבַיָּא

ית

השאלות

(כב-כד) מז"ש הן האדם היה כאחד ממנו. איך יתיחס להשי"ת או למלאכים ידיעה זו שחטא בה האדם. ואם זה מעלה למה הזהירו ממנו ורחק אותו ע"כ מעץ החיים. ולמה כפל וישלחהו מגן עדן ויגרש את האדם. ומי הם הכרובים ולהט החרב שנלחצו המפרשים בענינם:

התורה והמצוה

ללמדו דרך איך יגאל מעמיו של נחש, שתחלה היתה התורה כתובה על לוח לבו והיה מלא רוח דעת ויראת ה', ועתה שנטה מן המסלה העולה בית אל ילמדך לתורה כתובה. ובתורתו של ר' מאיר מצאו כתנות אור, כי פנימיות התורה הוא אור בהיר תשים כל מחשך לאור ומעקשים למישור:

(כב) **ויאמר ה' הן האדם היה כאחד ממנו.** ר"ל שאם לא היה האדם אוכל מעץ הדעת היה האדם נשאר מחולק משני חלקים. חלק א' הוא נשמתו הרוחניית. והחלק השני הוא גופו החמרי, שכבר בארנו שקודם החטא אדה"ר לא המזגו בהרכבה מזגית רק שוכנים זה אצל זה בהרכבה שכנית, והיתה נפשו יכולה להתפשט מגופו בכל פעם, כמדרגת משה ואליהו ע"ה, ועתה אחרי החטא נמזגו בהרכבה מזגית והיה האדם אחד עד שכלל האדם היה כאחד משני חלקיו, ויש הבדל בין אחד ממנו בסגו"ל ובין אחד ממנו בפת"ח, שאחד בסגו"ל מורה על חלק החשוב, ובפת"ח מורה כל אחד שיהיה ומציין החלק הגרוע, ר"ל שכלל האדם בשני חלקיו נעשה כאחד משני החלקים וכחלק הפחות שבו, שנעשה אדם גופני וחומרי, וא"א לו עוד להפשיט את חלק הרוחני שהוא נשמתו מגויתו, וזה נעשה מצד שהוא מוכן לדעת טוב ורע ולהמשך אחר החומר ומשאלותיו, והנפש כלואה במכלא החומר והיתה כמוהו, וא"כ אין לנשמתו תקוה לשוב אל רוחניותה ואל שלמותה עד שימות, ועתה פן ישלח ידו וכו' וחי לעולם, כי היה מסגולתו שהאוכל ממנו לא ימות, וזה רעה גדולה להנפש וגם להגוף, וכמ"ש באורך למעלה (סי' ב' פסוק וא"ו) כי הנפש לא תוכל לשוב אל מדרגתה, והגוף יהיה תמיד שבע כעס ומכאובות, ולכן

(כג) **וישלחהו ה' מג"ע.** והנה בצאתו מג"ע יש לפניו כמה דרכים דרך הנהרות שכבר בארנו שנינם למעלה, ששלשה מהם הם רעים וחטאים, הנהר הרביעי הוא פרת הסובב את א"י הוא הטוב מהם, ושלחו ה' בשליחות **לעבוד את האדמה אשר לקח משם**, שילך דרך נהר פרת אל א"י, שמשם נברא, כמ"ש חז"ל שממקום כפרתו נברא, כי נברא מאדמת הר המוריה ממקום המזבח, והושם אח"כ בגן עדן, ושלחו שנית למקומו הראשון שמשם נברא:

(כד) **ויגרש.** אבל אח"כ לא שמר דרך זה ופנה אל שלשה נהרות האחרות ואז גרש אותו, כמגרש שאינו משלח בשליחות מיוחד אל מה שאליו רק מגרש אותו שילך לאשר יבחר, וישכן מקדם לג"ע ר"ל ובכל זה לא גרשו מג"ע לנצח, כי הכין לפניו הדרך שישוב אל הג"ע אחר המות אם ימות מות ישרים, וזה בשני פנים: א) במה שהשגיח על האדם לתת לו תורה ומצות שידע הדרך איך יעזוב את עץ הדעת טו"ר והבלי העולם וישוב לאכול מעץ החיים, וזה מרמז בכרובים שהשפעת הנבואה על בני אדם ללמדם תורת ה' ומצותיו, יהיה באמצעות הכרובים שהם המלאכים כורעי כנפים, שנראים אל הנביאים בצורת כרובים, כמ"ש ביחזקאל ואדע כי כרובים המה, וכן התורה ששם ה' על ידי משה נתנה בא"מ מבין כנפי הכרובים, וכן ע"י שכינת ה' למטה בין כנפי הכרובים יכינו בני אדם אל דרך עץ החיים, וזאת שנית ישוב אל הג"ע ע"י **להט החרב המתהפכת**, הוא חרב מלאך המות בעל ידו מפריד בין הנפש ובין הגויה, והנפש תצא ממאסרה ותתפשט מן הגויה ותשוב אל גן עדנה, וכבר בארו האלהיים, כי הנשמה העליונה תשוב אל צרור החיים, והרוח היולאני ישאר חי בג"ע, והוא האחות הקטנה ושדים אין לה שזכר שלמה ע"ה בשיר האלף שקראה היושבת בגנים, כמ"ש בספרי שירי הנפש. וקראה החרב המתהפכת שיש בה שני הפכים, שהיא נותנת מות אל הגויה וחיים אל הנשמה, כי ע"י הפרוד הזה תחל הנשמה לחיות חיי הנשמה, החיים השכליים והנצחיים אשר נעדרו ממנה כל ימי שכונתה בגויה, וגם שני אלה שהם הכרובים ולהט החרב יעזרו לה להשיג שלמותה ולנצח את הנחש והיצה"ר גם בעודו בחיים, וכמ"ש חז"ל לעולם ירגיז אדם יצ"ט על יצה"ר, לא נצחו יעסוק בתורה וכו' שהיא נתנה מבין הכרובים, לא נצחו יזכיר לו יום המיתה שהוא להט החרב המתהפכת, ובזה ישכון מקדם לג"ע ויכין פ"ע אליו, ובזה **ישמור את דרך עץ החיים**, ויכין לו הדרך להגיע אליו אחרי שפרד נפשו מגופו ותשוב אל בית אביה כנעוריה:

והאדם

ד א וְהָאָדָם יָדַע אֶת־חַוָּה אִשְׁתּוֹ וַתַּהַר וַתֵּלֶד אֶת־קַיִן
וַתֹּאמֶר קָנִיתִי אִישׁ אֶת־יְהוָה׃ ב וַתֹּסֶף לָלֶדֶת אֶת־אָחִיו
אֶת־הָבֶל וַיְהִי־הֶבֶל רֹעֵה צֹאן וְקַיִן הָיָה עֹבֵד אֲדָמָה׃
ג וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים וַיָּבֵא קַיִן מִפְּרִי הָאֲדָמָה מִנְחָה לַיהוָה׃
ד וְהֶבֶל הֵבִיא גַם־הוּא מִבְּכֹרוֹת צֹאנוֹ וּמֵחֶלְבֵהֶן וַיִּשַׁע
יְהוָה אֶל־הֶבֶל וְאֶל־מִנְחָתוֹ׃ ה וְאֶל־קַיִן וְאֶל־מִנְחָתוֹ לֹא
שָׁעָה וַיִּחַר לְקַיִן מְאֹד וַיִּפְּלוּ פָּנָיו׃ ו וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־קָיִן
לָמָּה חָרָה לָךְ וְלָמָּה נָפְלוּ פָנֶיךָ׃ ז הֲלוֹא אִם־תֵּיטִיב

שאת

רש"י

אגדה יש ואני איני בא אלא לפשוטו : (א) והאדם ידע . כבר קודם הענין של מעלה ב קודם שחטא ונטרד מג"ע וכן ההריון והלידה שאם כתוב וידע אדם נשמע שלאחר שנטרד ם היו לו בנים : קין . על שם קניתי : את ה'. כמו עם ה' כשברא אותי ואת אישי לבדו בראנו אבל בזה ע שותפים אנו עמו (נדה לא) : את קין את אחיו את הבל . ג' אתים ריבויים הם מלמד שתאומה נולדה עם קין ועם הבל נולדו שתים לכך נאמר פ ותוסף (ב"ר) : (ב) רועה צאן . לפי שנתקללה האדמה פירש צ לו מעבודתה : (ג) מפרי האדמה . מן ק הגרוע ויש אגדה שאומרת ר זרע פשתן היה (ד"א מפרי. מאיזה שבא לידו לא טוב ולא מובחר) : (ד) וישע . ויפן . וכן ואל מנחתו לא שעה לא פנה וכן ואל ישעו (נ"ל ולא ישעה, ישעיה יז יח) אל יפנו . וכן (איוב יד) שעה מעליו פנה מעליו : וישע . ירדה אש ולחכה מנחתו : (ז) הלוא

אם

שפתי חכמים

חרב המתהפכת ולא נטע כאלו אמר ואת החרב המתהפכת שיש לה לטע בהפיכתה : ב דקשה לרש"י דהוה לו לכתוב וידע בציר"י תחת היו"ד : ם הא דנקט רש"י היה לו בנים ולא נקט אחר שנטרד ידעה משום דהוה משמע שאחר שנטרד ידעה הא קודם לכן לא ידעה והרי לעיל כתיב זאת הפעם וגו' ופי' רש"י מלמד שבא וכו' משמע דאף קודם לכן בא עליה ובזה נמי ניחא מנ"ל לרש"י דוהאדם ידע כבר קודם שנטרד קאי אף על ההריון והלידה דלמא על תשמיש לחודיה קאי אלא יש לומר דאם כן למה לי קרא דוהאדם וגו' והא כבר שמעינן לה מקרא דזאת הפעם וגו' : ע כי ג' שותפין יש באדם הקב"ה ואביו ואמו : פ רוצה לומר הוסיפה עוד את כלומר דבגי אתים משמעו שתים לכך מיושב נמי היטב מה שכתיב ותוסף : צ דקשה לרש"י למה היה רועה צאן הא לא הרשה להם להמית בריה וא"ל דקשה לו למה היה רועה צאן מאחר שאין לו הנאה מהם די"ל לומר משום החמאה והחלב והגבינה והצמר דהוא מותר מ"מ היה עוסק במלאכה זו : ק דקשה לרש"י דהיה לו לכתוב מראשית פרי אדמה כמו שכתוב אצל הבל מבכורות צאנו ומחלבהן : ר דקשה למה כתיב מפרי האדמה היה לו לכתוב מן האדמה או מפרי העץ אלא שהביא פרי מדבר שהוא שמו אדמה שאין גזעו מחליף דאמרינן בגמרא שאין גזעו מחליף ונקרא אדמה ופשתן נמי אין גזעו מחליף ונקרא גם כן עץ שנאמר ותטמנם בפשתי העץ לכן אמר מפרי האדמה שהוא פרי כמו מן העץ והוא אדמה שאינו עץ הא כיצד אלא זה זרע הפשתן שהוא אדמה ועץ מהרש"ל : ש כלומר

במה

השאלות

(א-ב) למה עד עתה קורא אותו האדם בה' הידיעת ומעתה יקראהו אדם בלא ה"א . למה בפרשה ראשונה לא הזכיר רק שם אלהים ובפרשה שניה הזכיר הויה אלהים ובפרשה זו הזכיר שם הויה לבד . מדוע אמר ותוסף ללדת . ולמה לא אמר טעם קריאת שם הבל :

התורה והמצוה

ד (א) והאדם ידע את חוה אשתו. עד עתה קראהו האדם בה"א הידיעה, כי הוא שם המין, שקודם שהוליד תולדות היה הוא כלל מין האדם, ומעת שהוליד תולדות שב שם אדם אצלו שם עצם פרטי שדרכו לבא בלא ה"א הידיעה קראו אדם, ובפרשה הראשונה לא נזכר רק שם אלהים, כי שם ידבר איך קבע חקי הטבע שזה יורה בשם אלהים וכמש"ש, ובפרשה השניה שידבר מההשגחה שהיא על כלל מין האדם, כי נקרא בשם האדם שהוא שם המין, נקרא ה' אלהים, שם הויה ע"ש ההשגחה משכר ועונש, ושם אלהים כי ההשגחה שהיא על המין כולו, הוא גם מצד שיסד חקי הטבע בעת הבריאה, שמצד זה ישגיח שלא יחסר מין אחד, ויש השגחה זו גם על הבע"ח שאין שייך אצלם שכר ועונש, אולם בפ' ז שידבר מאדם פרטי, שההשגחה עליו היא השגחה פרטית לפי השכר והעונש בלתי נתלה בטבע הכולל, הזכיר רק שם הויה, ובא ללמד כי יש השגחה מיוחדת גם על היחידים, וימדוד להם שכר ועונש כפי מעשיהם כמו שהיה בענין קין :

וכבר

וית שנן חרבא דמתהפכא למטר ית אורח אילן חייא: ד א ואדם ידע ית חוה
אתתה ועדיאת וילידת ית קין ואמרת קניתי גברא (מן) קדם יי: ב ואוסיפת
למילד ית אחוהי ית הבל והוה הבל רעי ענא וקין הוה פלח בארעא: ג והוה
מסוף יומין ואיתי קין מאבא דארעא תקרבתא קדם יי: ד והבל איתי אף הוא
מבכירי ענה ומשמניהון והות רעוא מן קדם יי להבל ולקורבנה: ה ולקין
ולקורבנה לא הות רעוא ותקיף לקין לחדא ואתכבישו אפוהי: ו ואמר יי לקין
למא תקיף לך ולמא אתכבישו אפיך: ז הלא אם תיטיב עובדך ישתבק לך ואם
לא

השאלות

(ג-ח) מדוע שעה אל מנחת הבל ולא אל מנחת קין. למה אמר והבל הביא גם הוא. למה כפל ויחר לקין ויפלו פניו. מה אמר למה חרה לך הלא ראוי שיחרה לו על שלא נתקבלה מנחתו. הלשון הלוא אם תיטיב שאת וכו' קשה להולמו. מה"ש ויאמר קין אל הבל אחיו ולא ניכר מה שאמר לו. ולמה הרגו מה עשה לו:

התורה והמצוה

וכבר בארתי באילת השחר (כלל קי"ז) שדרך הלשון להקדים את הפעל אל השם, וכ"ז במאמרים שהם מסודרים ורצופים אחד אחר חברו בזמן, אבל כשבא לדבר מענין שכבר עבר קודם לזמן הספור יקדים את השם אל הפעל, וע"כ כתב רש"י ז"ל והאדם ידע קודם החטא, ושם בארתי עוד (בכלל קי"ז) שיקדים את השם לפני הפעל כשרוצה לדייק את השם, שע"כ אמרו חז"ל שעד אברהם לא הוה זקנה דכתיב ואברהם זקן, ר"ל רק אברהם זקן לא אחר, ומזה אמר במד' מלמד שלא שמשה מטה בריה קודם לאדה"ר ר"ל רק האדם ידע לא זולתו, ולפ"ז י"ל שהיה אחר החטא כמו שנראה ממ"ש חז"ל דקין נולד מזוהמתו של נחש. ותהר ותלד את קין. הנה הקדמונים היו מקדישים את הבן הבכור שיהיה קדוש לה' ועובד עבודתו, ויתר הבנים התעסקו בדברי חול, וע"ז אמר ותהר ותלד את קין, שקין היה העקר בעיניה בהיותו הבכור, ותאמר קניתי איש את ה' ר"ל שיהיה מיוחד לה' לעבוד עבודתו, וכבר בארתי באילת השחר (כלל כ"ג) שלשון קונה בלא מוכר כמו אבת המת קנית וכדומה ועיי"ש הטעם:

(ב) ותוסף ללדת את אחיו. הבל היה בעיניה רק כתוספת על העקר, כי הבכור היה העקר אצלם (גם רמז שנולדו תאומים ונולד מהריון הראשון שע"ז אמר ותוסף ללדת), וכבר כתב הרמב"ם במו"נ כי הקדמונים בעלי הצאבה היו מאמינים שעבודת האדמה היא רצויה בעיני ה', והיו קוראים בני אדם אל עבודת האדמה והיו שונאים רועי צאן, וכמ"ש כי תועבת מצרים כל רועה צאן, שהרועה נוסע ממקום למקום אבל העובד אדמתו יקבע להם וישב במקום אחד, וע"כ היו מיחדים את הבכור לעבודת האדמה הרצויה בעיני ה'. ועי"כ שלדת הבל היה תוספת אצלה. לכן ויהי הבל רועה צאן, וזה ג"כ טעם על קריאת שמו הבל, כי היה הבל אצלה, וקין היה עובד אדמה מצד בכורתו:

(ג) ויהי מקץ ימים. יספר איך התעוררו מעצמם להביא מנחה לה', מזה נלמד כי מטבע נפש האדם להכיר כי יש גבוה מעל גבוהים בורא כל, ונפשו תתנדב להשיב לו תודה על טובותיו שמראה הכנעתו והודאתו ע"י מנחה, וכמ"ש בפי' תהלות (סי' מ"ט) עמ"ש אז אמרתי הנה באתי במגלת ספר כתוב עלי, אמנם היה בין מנחת קין ומנחת הבל ארבעה הבדלים. א] קין לא הכיר שה' הוא ראשית הסבות ואחריתם עד שכל התולדה תתיחס לו לבדו, וחשב כי הוא רק העוזר והגומר בהויה עם הטבע, לכן הביא המנחה מקץ ימים, והבל השכיל זאת, ולכן הביא מבכורות צאנו, להורות שהוא ראשית כל הסבות והכל מתיחס אליו, שלכן נצטוינו להביא לפניו ראשית כל בכורי כל, הן בולדות האדם והבהמה, הבכורים, הן מתולדות הארץ הבכורים והחלה והתרומה. ב] קין הביא הגרוע, שע"ז אמר מפרי האדמה, ובמד' מן הפסולת שהי"ל להביא בכורים מפרי האילן. והבל הביא המובחר מחלבהן ות"א ומשמניהון. ג] קין חשב שה' צריך אל המנחה שע"ז אמר מנחה לה', והבל ידע שה' לא יחסר לו דבר, כמ"ש הירצה ה' באלפי אילים רק שהביא גם הוא שע"י שקין הביא הוא ג"כ ולא היה זו אלא כמביא דורון לה'. ד] שעקר כוונת הקרבן הוא נפש האדם והכנעתו שידמה בעיניו כאלו מביא א"ע, ועל כונה זו הביא הבל שע"ז אמר שהביא גם הוא הוא עצמו היה המנחה מתוך לבבו והכנעת נפשו, וקין הביא רק פרי האדמה בלא הכנעת הלב, ולכן וישע ה' אל הבל ואל מנחתו, שבניהם היו לרצון לפניו, הבל עצמו עם מנחתו, ובקין לא שעה לא אל קין ולא אל מנחתו, ובמדרש וישע ה' אל הבל נתפייס ממנו, ר"ל מהבל עצמו, ואל קין לא שעה לא נתפייס ממנו:

(ה-ו) ויחר לקין. החרון יהיה אם חושב שראוי שיתקבל קרבנו ונעשה עמו שלא כדין, ונפילת פניו הוא בהפך אם חשב שאינו ראוי לכך ויתבייש מזה, ולכן אמר לו ה' למה חרה לך ולמה נפלו פניך, שהם דברים סותרים, ובכ"ז שני האופנים אינם מהראוי:

(ז) הלא. גילה לו שאין חפץ לה' במנחה רק הנה שמוע מזבח טוב ועקר הוא שתיטיב מעשיך, לא הטבת המנחה והמנחה, מה שתיטיב את המנחה לא ירצה בעיניו, כי בין אם תיטיב שאת (ר"ל המנחה והמנחה) ובין אם לא תיטיב את המנחה, אין בזה שום מעלה אחר שלפתח חטאת רובץ, מה יועיל
במנחה

שְׂאֵת וְאִם לֹא תֵיטִיב לַפֶּתַח חַטָּאת רֹבֵץ וְאֵלֶיךָ תְּשׁוּקָתוֹ
וְאַתָּה תִּמְשָׁל־בּוֹ׃ ח וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל־הֶבֶל אָחִיו וַיְהִי
בִּהְיוֹתָם בַּשָּׂדֶה וַיָּקָם קַיִן אֶל־הֶבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ׃
ט וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־קַיִן אֵי הֶבֶל אָחִיךָ וַיֹּאמֶר לֹא יָדַעְתִּי
הֲשֹׁמֵר אָחִי אָנֹכִי׃ י וַיֹּאמֶר מֶה עָשִׂיתָ קוֹל דְּמֵי אָחִיךָ
צֹעֲקִים אֵלַי מִן־הָאֲדָמָה׃ יא וְעַתָּה אָרוּר אָתָּה מִן־הָאֲדָמָה
אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת־פִּיהָ לָקַחַת אֶת־דְּמֵי אָחִיךָ מִיָּדֶךָ׃
יב כִּי תַעֲבֹד אֶת־הָאֲדָמָה לֹא־תֹסֵף תֵּת־כֹּחָהּ לָךְ נָע וָנָד

תהיה

בעל הטורים

(ז) תשוקתו ב' במסורה. הכא ואליך תשוקתו ואידך אני לדודי ועלי תשוקתו והוא שאמרו: כי תשוקתו כ' תשוקתן של רשעים לעבירה שנא' ואליך תשוקתו ותשוקתו של הקב"ה על ישראל שנאמר אני לדודי ודודי לי ועלי תשוקתו: (י) צועקים ב' במס'. הכא ואידך על כן הם צועקים וגו' ופרש"י שהם מלמד שנצטרע והיה שוחט תינוקות של ישראל ורוחץ בדמם וזה קול דמי אחיך צועקים:

שפתי חכמים

במה ידע שפנה אליו ומפרש ירדה אש כו': ת דקשה לרש"י מאי לפתח דהא לגבי דינא דגיהנם אין שייך פתח וע"ז תירץ לפתח קברך דהיינו לעד היבוט הקבר: א ק"ל שלא מפרש בקרא מה היא האמירה אלא ש"מ נכנס וכו'. בב"ר מפרש לפי שקין עובד אדמה היה והבל היה רועה צאן והיה קין אומר שהאדמה שלו וא"כ לא היה להבל מקום בכל העולם ולא הניחו לרעות צאנו ועי"כ באו לידי ריב: ד והא דלא פירש רש"י כן לעיל גבי אדם יש לומר דגבי אדם לא שייך לומר אולי יאמר חטאתי דהא כבר התודה בזה שהיה נהנה. עוד יש לומר דאדם צדיק גמור היה שהוא היה יציר כפיו של הקב"ה ובודאי יודה על חטאו מה שאין כן קין מ"מ היה צריך ליכנס עמו בדברים כדי שישוב וכו' מהרש"ל: ה שחושב שאין הכל צפוי לפניו דאל"כ לא היה מכחישו: ו (סנהדרין דף לז) ומסיים בה עד שהגיע לצוארו: ז פי' בעון שהוציאה עץ פרי וכשנתקלל אדם נפקדה גם היא על עונה אבל לא על עון זה שפצתה את פיה שעדיין לא נתקללה על עון זה ואיך יאמר ארור אתה יותר מקללת האדמה: ח (נח"י) נראה דס"ל להרב דלשון פצתה היינו פסיחה יפרש וזהו הטעה וכמ"ש התוספות (סנהדרין לז) שאין

רישומן

רש"י

אם תיטיב. כתרגומו פירושו: לפתח חטאת רובץ. לפתח קברך ת חטאך שמור: ואליך תשוקתו. של חטאת הוא יצר הרע תמיד שוקק ומתאוה להכשילך: ואתה תמשל בו. אם תרצה תתגבר עליו: (ח) ויאמר קין. נכנס עמו בדברי ריב ומצה א להתעולל עליו להרגו, ויש בזה מדרשי אגדה אך זה יישובו של מקרא: (ט) אי הבל אחיך. להכנס עמו בדברי נחת אולי ישיב ד ויאמר אני הרגתיו וחטאתי לך: לא ידעתי. נעשה כגונב ה דעת העליונה: השומר אחי. לשון תימה הוא וכן כל ה"א הנקודה בחטף פת"ח: (י) דמי אחיך. דמו ודם זרעיותיו. ד"א שעשה בו פצעים הרבה ו שלא היה יודע מהיכן נפשו יוצאה: (סנהדרין לז): (יא) מן האדמה. יותר ממה שנתקללה: היא כבר ז בעונה וגם בזו הוסיפה ח לחטוא: אשר פצתה את פיה לקחת את דמי אחיך וגו'. והנני מוסיף לה קללה אצלך לא תוסף תת כחה (ס"א הכל דבור אחד ממן האדמה ע"כ): (יב) נע ונד. אין

לך

התורה והמצוה

במכילתא אם בעת תפתח הפתח להביא הנה רובץ החטאת לקטרג עליך, כבר אמרו ריש הפרק: ט נכנס דורון אחריו, לא כן אם המקטרג עומד בפתח לפני הבאת המנחה. והנה קין לא ידע שהאדם חפשי במעשיו וי"ל בחירה לעשות טוב או רע כמ"ש השומר אחי אנכי, שחשב שהאדם מוכרח במעשיו כמו יאמר בע"ח, גם לא ידע את נפשו שלא השכיל שהאדם הוא מורכב משני עולמות, שעקר האדם הוא נפשו הרוחנית שהיא המלוה והמנהיג והמשכיל, והגוף הבהמי עם כחותיו הוא כגוף הבהמה ואינו האדם באמת, וצריך שהאדם ינהג על בהמתו וירכב על חמורו, היינו שהשכל יהיה המנהיג והמושל, והחומר והגוף יכנע למשמעתו, ובזה תלוי כף המאזנים שיעלה האדם או שירד כמ"ש הלוא אם תיטיב שאת, שאם תבחר בטוב המעשים להנהיג כפי עצת השכל והנשמה הרוחנית, אז תנשא ע"י רוח בני האדם העולה היא למעלה, ואם לא תיטיב אז לפתח חטאת רובץ, יתרגב עליך החטאת והיצה"ר הבא מרוח הבהמה אשר יוריד אותך למטה, ובאר

בזה

לא תיטיב עובדך ליום דינא חטאת נטיר ועתיד לאתפרעא מנך אם לא תתוב
ואם תתוב ישתבק לך: ח ואמר קין להבל אחוהי והוה במהוידהון בחקלא וקם
קין בהבל אחוהי וקטליה: ט ואמר יי לקין אן הבל אחוך ואמר לא ידענא הנטר
אחי אנא: י ואמר מה עבדתא קל דם זרעין דעתידין למפק מן אחוך קבילין קדמי
מן ארעא: יא וכען ליט את מן ארעא דפתחת ית פומה וקבילת ית דמה דאחוך
מן ידך: יב ארי תפלח בארעא לא תוסיף למתן חילה לך מטלטל וגלי תהי

בארעא

השאלות

(ט-טז) מ"ש לא ידעתי איך כחש לאל ממעל. מ"ש ארור אתה מן האדמה למה קלל את האדמה, וכי היא בעלת בחירה ובעלת שכר ועונש. מ"ש והיה כל מוצאי יהרגני הלא כן ראוי לשופך דם אחיו, ולמה א"ל ה' לכן כל הורג קין ושם לו אות, הלא לא יכופר לרוצח כי אם בדם שופכו, ולמה ספר כי בנה עיר וקראה בשם בנו:

התורה והמצוה

בזה שלשה דברים. א] שרובץ לפתח, וצריך האדם לעיין על ראשית כל מעשיו שלא ימליך עבד על אדוניו, כי הוא אורב על הפתח שכל עת שיפתח הפתח יכנס אליך ויפיל בך ארס התאוה והחטא. ב] עוד הודיע לו כי נגד האהד אליך תשוקתו, שהיצר משתוקק אליך להחטיאך ולהורידך מטה. ג] שנגד הב' אתה יש בידך העוז והמשרה למשול בו ע"י כח הנפשיות אשר באדם, שרק בגלל זה נקרא האדם הנפשי אם ימשול על בהמתו, לא אם בהמתו מושלת עליו:

(ח) ויאמר קין. קין לא הבין דברי ה'. הוא לא השכיל כי האדם החיצוני המורכב מבשר גידין ועצמות אינו האדם האמתי רק בהמה בצורת אדם, ושהאדם האמיתי הוא האדם הפנימי השכלי המסתתר בקרבו ומנהיגו, הוא חשב שהגויה וכחותיה זה כל האדם, וכאשר שמע מפי ה' שנמצא עמו חטאת הרובץ על פתחו ומשתוקק להחטיאו ושבידו למשול בו, לא ידע על מי נאמרו הדברים ומי הוא החטאת הזה, ואחר שלא היה בעולם רק הוא והבל אחיו, חשב שהכונה על הבל אחיו שהוא משתוקק להורידו שאולה והוא יש בכחו למשול בו. וז"ש ויאמר קין אל הבל אחיו, שאמר בלבו שכוונת ה' הוא על הבל אחיו, ולכן קם עליו ויהרגהו, כפי מ"ש לו ה' שהוא ימשל בו:

(ט) ויאמר ה' אל קין אי הבל אחיך. ה' הודיע לו שהבל הוא אחיו ואוהבו ולא עליו כוון בדבריו, וקין השיב עמ"ש לו שהוא אחיו ואוהבו לא ידעתי, ר"ל לא הבנתי שאחי הוא כי טעיתי בעליו נאמרו הדברים, ועל השאלה אי הבל שמבקש דמו מידו השיב השמר אחי אנכי, כי קין חשב שהאדם מוכרח במעשיו ואין לו בחירה, וע"ז אמר וכי אנכי השומר אחי, הלא אתה השומר מן הפגעים הטבעים והאלוהים וכן אתה השומר מן רעות בני אדם, ולמה לא שמרת אותו שלא אהרגנו ואחר שאתה גזרת שיהרג הייתי מוכרח על הדבר, וז"ש במדרש לא אני הרגתיו הלא אתה נתת בי יצה"ר, וה' השיב אתה עשיתו רע:

(י) ויאמר ה' מה עשית. ה' הודיעו, א] שהוא הנפשי במעשיו והמעשה תתיחס אליך לא אלי. ב] הודיעו כי יש הבדל העונשים בין החטא שחטא נגד הדת האלהי או הנמוסי ובין החטא שחוטא נגד הדת הטבעי כמו שהוא ברציחה שהיא נגד הדת הטבעי, כי החוטא נגד הדת האלהי אין ענשו טבעי רק השגחיי, אבל החוטא נגד הדת הטבעי ענשו טבעי, ר"ל שהטבע עצמו תעניטו, שלכן אמר על הרציחה והארץ לא יכופר כי אם בדם שפכו כאלו יקבל ענשו מן הארץ עצמה, כמ"ש כי אבן מקיר תזעק הוי בונה עיר בדמים שהארץ מתקוממה לו להענישהו, וז"ש אחר שדמי אחיך צועקים אלי ומבקשים משפט, ואין צועקים במרום לבקש עונש שמיימי, רק צועקים מן האדמה למטה לבקש עונש הבא מן האדמה והטבע:

(יא) ועתה ארור אתה מן האדמה. שהאדמה בעצמה תקלל אותך ותענישך, אשר פצתה את פיה יצייר במליצה שהאדמה פתחה פיה ודברה בפיה כי היא המוכנת לקחת את דמי אחיך מידך, כמו ודמו מידך אבקש, היינו שתקח מידך נקמת דמי אחיך אשר שפכת, כן פתחה האדמה את פיה ואמרה שהיא בעצמה תעשה בך שפטים:

(יב) כי תעבד. והנה האדמה תקח מידך נקמת דמי אחיך בשני דברים. א] במניעת הטובה, שאם תעבוד את האדמה לא תתן לך את כחה ולא תתן את יבולה. ב] בפועל, שלא תניח אותך שתעמוד עליה רק נע ונד תהיה בארץ [א]:

ויאמר

תורה אור

[א] ובמדרש אי הבל אחיך משל לארכוס שמלא הרוג וא' עומד ע"ג וא"ל מי הרגו אני או אתה, משל לא' שנכנס לגינה ולקט תותים מצאו בעל הגינה וכהם א"ל הלא ידיך מלוכלכות, משל לא' שגנב גדי ובעל הגדי רדף אחריו וכהם א"ל הרי היא פועה אחריך. במשל הא' דייק מה עשית ר"ל הלא אתה עשית זאת כי אין איש בלעדיך, במשל הב' דייק קול דמי אחיך שידיך מלוכלכות בדם, במשל הג' דייק מ"ש צועקים אלי מן האדמה, ארור אתה מן האדמה, שהאדמה צועקת עליך ופוצה פיה להנקם ממך:

תִּהְיֶה בָאָרֶץ׃ יג וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל־יְהֹוָה גָּדוֹל עֲוֺנִי מִנְּשֹׂא׃
יד הֵן גֵּרַשְׁתָּ אֹתִי הַיּוֹם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה וּמִפָּנֶיךָ אֶסָּתֵר
וְהָיִיתִי נָע וָנָד בָּאָרֶץ וְהָיָה כָל־מֹצְאִי יַהַרְגֵנִי׃ טו וַיֹּאמֶר
לוֹ יְהֹוָה לָכֵן כָּל־הֹרֵג קַיִן שִׁבְעָתַיִם יֻקָּם וַיָּשֶׂם יְהֹוָה לְקַיִן
אוֹת לְבִלְתִּי הַכּוֹת־אֹתוֹ כָּל־מֹצְאוֹ׃ טז וַיֵּצֵא קַיִן מִלִּפְנֵי
יְהֹוָה וַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ־נוֹד קִדְמַת־עֵדֶן׃ יז וַיֵּדַע קַיִן אֶת־
אִשְׁתּוֹ וַתַּהַר וַתֵּלֶד אֶת־חֲנוֹךְ וַיְהִי בֹּנֶה עִיר וַיִּקְרָא שֵׁם
הָעִיר כְּשֵׁם בְּנוֹ חֲנוֹךְ׃ יח וַיִּוָּלֵד לַחֲנוֹךְ אֶת־עִירָד וְעִירָד
יָלַד אֶת־מְחוּיָאֵל וּמְחִיָּיאֵל יָלַד אֶת־מְתוּשָׁאֵל וּמְתוּשָׁאֵל

ילד

בעל הטורים

(יד) מוצאי ב' במסרה. הכא ואידך כי מוצאי מצא חיים וזהו שאז"ל למיימינים בה סמא דחיי למשמאילים בה סמא דמותא:

שפתי חכמים

רישומן ניכר כלל: ט ותחסר ה"א התימה כי לא יתכן בניחותא ופי' מגנה על עצמו פי' שחטא חטא גדול שאין ראוי לסליחה דא"כ היה מגדיל החטא על עצמו ואיך יאמר הן גרשת אותי הרי הודה על חטאו וראוי לזה: י (נדה לדרך בשם מהרש"ל) ע"ד כי עמך הסליחה למען תורא ר"ל מאחר שעמך הסליחה ואין אצלך שום העדר ומונע למען זה תורא אבל מלך בשר ודם אין בידו למחול רק כפי דת נימוסו הוכרח לעשות אז מיד כשחטא יתשוב כאשר אבדתי אבדתי ויוסף לחטוא וכן אמר קין אתה טוען וכו' והכל ברשותך ואין מי מוחה בידך ועוני אי אתה יכול לטעון תגרום לומר ח"ו שהעדר הסליחה מחמת שהוא נגד הנימוס ואין הסליחה בידך: כ דהל"ל אעשה לו כך וכך: ל אין פירושו על הורג קין שבעתים יוקם דהא למך הרג את קין ולא נעשה בו נקמה שיהרג לאחר שבעתים אלא תחלת המקרא לכן כל הורג קין לשון גערה הוא ושבעתים יוקם קאי אקין ר"ל כי לא יקבל הבל נקמתו מקין אלא עד ז' דורות וכמו שמוכיח סוף המקרא שבעתים יוקם קאי אקין ולא אהורג את קין. ועי"ל דא"כ איך פי' כל הורג קין יוקם שבעתים א"כ היה ק' למה יוקם שבעתים יותר משאר רוצחים אלא ע"כ מלת שבעתים יוקם הוא ענין בפ"ע שהקב"ה יוקם מקין עד ז' דורות וע"כ זה אחד מן המקראות שקצרו וכו': מ ר"ל דכאן דבר הכתוב ברמז ובמקום אחר מפרש בהדיא כל מכה וכו': נ ועורים ופסחים צלמי עכו"ם היו ופסח נגד יעקב ועור נגד יצחק והי' כתוב עליהן את השבועה שנשבע אברהם לאבימלך שלא יעשה עמו מלחמה וכן אבימלך לו אבל בימי דוד כבר בטלה השבועה: ס פי' אות משמו של קין וכו' (אות פי"ו רמז בו תהיה) כלומר שלא יהרגנו אי נמי אות אחת משמו של הקב"ה והוא אות ה"א רמז על כל הורג קין (מהרש"ל): ע הוכחתו מלשון ויצא דהיה לו לכתוב וילך דלשון יציאה לא שייך אלא במי שיצא מדבר המוקף אבל הכא כתיב מלפני ה' דלא שייך דבר המוקף ביה כי מלא כל הארץ כבודו: פ דאל"כ למה היו שמלאכים במזרח ולא ברוח

רש"י

לך רשות לדור במקום אחד: (יג) גדול עוני מנשוא. בתמיה ט אתה טוען עליונים ותחתונים י ועוני א"א לך לטעון (ב"ר): (טו) לכן כל הורג קין. זה א' מן המקראות שקצרו דבריהם ורמזו ב ולא פירשו לכן כל הורג קין לשון גערה כה יעשה לו כך וכך עונשו ולא פירש עונשו: שבעתים יוקם. איני רוצה להנקם מקין עכשיו לסוף שבעה דורות אני נוקם נקמתי ממנו שיעמוד למך מבני בניו ויהרגהו וסוף המקרא שאמר שבעתים יוקם והוא נקמת הבל ל מקין למדנו שתחלת מקרא לשון גערה הוא שלא תהא בריה מזיקתו וכיוצא בו (ש"ב ה) ויאמר דוד כל מכה יבוסי ויגע בצנור ולא פירש מה יעשה לו אבל דבר הכתוב ברמז מ כל מכה יבוסי ויגע בצנור ויקרב אל השער ויכבשנו ואת העורים נ וגו' וגם אותם יכה על אשר אמרו העור והפסח לא יבא אל תוך הבית המכה את אלו אני אעשנו ראש ושר כאן קצר דבריו ובדה"א (יא ו) פירש יהיה לראש ולשר: וישם ה' לקין אות. חקק לו אות משמו ס במצחו. (ס"א ד"א כל מוצאי יהרגני הבהמות והחיות אבל בני אדם עדיין לא היו שיירא מהם רק אביו ואמו ומהם לא היה ירא שיהרגוהו אלא אמר עד עכשיו היה פחדתי על כל החיות כמ"ש ומוראכם וכו' ועכשיו בשביל עון זה לא ייראו ממני החיות ויהרגוני מיד וישם ה' לקין אות החזיר מוראו על הכל): (טז) ויצא קין. יצא בהכנעה ע כגונב דעת העליונה: בארץ נוד. בארץ שכל הגולים נדים שם: קדמת עדן. שם גלה אביו כשנגרש מגן עדן שנאמר וישכן מקדם לג"ע וגו' לשמור את שמירת דרך מבוא הגן שם ללמוד שהיה אדם שם פ ומצינו רוח מזרחית קולטת בכל מקום את הרוצחים שנא' (דברים ד) אז יבדיל משה וגו' מזרחה שמש. ד"א בארץ עד כ"מ שהולך היתה הארץ

מזדעזעת

בארעא: יג ואמר קין קדם יי סגי חובי מלמשבק: יד הא תריכתא יתי יומא דין
מעל אפי ארעא ומן קדמך לית אפשר לאטמרא ואהי מטלטל וגלי בארעא ויהי
כל דישכחנני יקטלינני: טו ואמר ליה יי לכן כל קטיל קין לשבעא דרין יתפרע
מנה ושוי יי לקין אתא בדיל דלא למקטל יתיה כל דישכחניה: טז ונפק קין מן
קדם יי ויתיב בארעא גלי ומטלטל דהוה עבידא עלוהי מלקדמין דגינתא דעדן:
יז וידע קין ית אתתיה ועדיאת וילידת ית חנוך והוה בני קרתא וקרא שמא
דקרתא כשום בריה חנוך: יח ואתיליד לחנוך ית עירד ועירד אוליד ית מחויאל
ומחייאל

רש"י

מודעזעת תחתיו צ והבריות אומרים סורו מעליו זהו שהרג את אחיו: (יז) ויהי. קין בונה עיר ק ויקרא שם העיר לזכר בנו חנוך: (יח) ועירד ילד. יש מקום שהוא אומר בזכר הוליד ויש מקום שהוא אומר ילד שהלידה משמשת שתי לשונות לידת האשה ניפטר"א בלעז וזריעת תולדות האיש איגזינד"ר בלעז כשהוא אומר הוליד בלשון הפעיל מדבר בלידת האשה פלוני הוליד את אשתו בן או בת וכשהוא אומר ילד מדבר בזריעת האיש

שפתי חכמים

אחרת: צ ופי' הד"א לבד לא יכול להיות דא"כ למה אמר קדמת לכן נריכים אנו ג"כ לפשט הראשון כי שם גלה אביו ופי' הראשון לבד אינו יכול להיות דא"כ למה נאמר בארץ נוד היה לו לומר במדינת (מהרש"ל): ק כלומר דהא לפרש דויהי בונה עיר קאי על קין ולא על חנוך הסמוך לו דאם לא כן מאי כשם בנו

התורה והמצוה

(יג) ויאמר קין. אמר הנה מעתה אין לי עוד שום תקוה, כי אם אקוה שתסלח לעוני זה אי אפשר, כי גדול עוני מנשוא, ואם אקוה שהגם שחטאתי יהיה לי בארית בארץ מצד הטבע, הנה זה לא יהיה אלא בא' מג' פנים. א] אם יושב בקביעות בארץ מגורי, שאז הוא בטוח במקומו מצד הטבע. אבל

(יד) הן גרשת אותי היום מעל פני האדמה. ב] שגם הנידד ממקומו יתקיים ע"י השגחת ה' עליו, אבל הלא מפניך אסתר כי הסירות השגחתך מעלי. ג] אפשר שיתקיים אם במקום שיבחר עתה לשבתו יתישב שם בקביעות ויבן מגור ומשגב לו, אבל הלא והייתי נע ונד בארץ שלא אוכל לשבת במקום אחד, וא"כ אחר שאין לי שום תקוה שאמלא מנות הלא טוב מותי מחיי וא"כ גם יתן והיה שכל מוצאי יהרגני, כי טוב לי המות שעל ידו ינוחו יגיעי כח:

(טו) ויאמר ה'. השיב לו הנה אני רוצה שתענש בעונש היותר מר וקשה ואחר שאתה טוב לך המות מן החיים אני רוצה שתשאר בחיים המרים האלה שהם מרים ממות, ומי שיהרוג אותך יעביר על רצונו שאני רוצה שתחיה שבזה תקבל ענשך, וע"כ לכן בעבור זה שאתה מתאוה המות, לכן כל הורג קין שבעתים יוקם. בעבור הרציחה ובעבור שבטל רצון ה' שרוצה שיהיה כדי לקבל ענשו, וגם ר"ל כי אתה לא ידעת עונש הרוצח, אבל מי שיהרוג אותך שכבר ראה גודל העונש של הרציחה ויסורים המרים שגזרתי עליך, א"כ יוקם שבעה פעמים ככה, כי היה לו ללמוד ולא למד, וישם ה' לקין אות זה בעצמו הי' הטות שלא יכה אותו כל מוצאו, ממה שראו שהארץ מתקוממה לו, ובשגם למ"ש חז"ל ששם לו קרן במצחו או הזריח עליו את הצרעת כדי שיופרשו ממנו בני אדם מפני צרעתו, מזה עצמו ישמרו א"ע מן הרציחה ולא יכו אותו:

(טז) ויצא קין מלפני ה'. יש הבדל בין מפני ובין מלפני, היציאה מלפניו, עמד תחלה לפניו ויצא מעמד לפניו והיציאה מפניו היינו מסבתו וממוראו, ור"ל שיצא מהיות לפני ה' והשגחתו ונעזב אל המקרה. וישב בארץ נוד. פי' חז"ל שע"י וידוי ותשובתו נבטלה חצי הגזירה ותחת נע ונד הי' רק נד, שהנוע הוא ממדינה למדינה והנוד הוא במקומו ויושב בארץ אחת:

(יז) (יח) וידע. אחר שראה שנתרחק מאביו ראה להעמיד בנים שלא יהיה יחידי בעולם, ובאר כי לא יבש אשת הבל ובשגם לחז"ל שעליה היה המריבה ביניהם, כי שב מדרכו הרעה, ויהי בונה עיר, שאחר שהוא היה הרוצח הראשון שהרס את הדת הטבעי, שבזה יהיו בני אדם כדגי הים איש את רעהו חיים יבלעו, רצה לתקן זאת במה שיבנה עיר שבה יתחברו האנשים לקבוץ מדיני ויעשו ביניהם חוקים ונמוסים, ובאופן שיעזרו זל"ז נגד המתקוממים עליהם, ויען שהיה עדיין נודד היה בונה עיר שיסד את העיר ולא השלימה רק עסק בבנין, לכן לא אמר ויבן עיר ויקרא שם העיר כשם בנו, כי חפץ שהנוך בנו ישלים אותה ויציב דלתיה ותקרא על שמו, ובנין העיר הזאת היה התחלה לקבוץ המדיני, והוא יסד הנהגת העיר שזה יסוד להכמת הנהגת המדינה, והנה שתחלה היו בניו מועטים נולד לחנוך את עירד וכו' עד שהרבו בנים ובני בנים ונתרבה הקבוץ, ועי"ז התחזקו בממשלה ובכח והעיר היתה גדולה ומושלת ממשל רב, והבנים שחשב פה היו אדירים ונודעים בעת ההיא, וספר הכתוב שלכן האריך ה' לבני קין למען תתישב הארץ והם היו לבני שת כבעלים התופפים על הפרי, והם חדשו המלאכות והאומניות, שכ"ז היה צריך ליבוב העולם אשר לשבת יצרה:

ויקח

יָלַד אֶת־לָמֶךְ׃ חמישי יט וַיִּקַּח־לוֹ לֶמֶךְ שְׁתֵּי נָשִׁים שֵׁם
הָאַחַת עָדָה וְשֵׁם הַשֵּׁנִית צִלָּה׃ כ וַתֵּלֶד עָדָה אֶת־יָבָל
הוּא הָיָה אֲבִי יֹשֵׁב אֹהֶל וּמִקְנֶה׃ כא וְשֵׁם אָחִיו יוּבָל הוּא
הָיָה אֲבִי כָּל־תֹּפֵשׂ כִּנּוֹר וְעוּגָב׃ כב וְצִלָּה גַם־הִוא יָלְדָה
אֶת־תּוּבַל קַיִן לֹטֵשׁ כָּל־חֹרֵשׁ נְחֹשֶׁת וּבַרְזֶל וַאֲחוֹת תּוּבַל־
קַיִן נַעֲמָה׃ כג וַיֹּאמֶר לֶמֶךְ לְנָשָׁיו עָדָה וְצִלָּה שְׁמַעַן קוֹלִי
נְשֵׁי לֶמֶךְ הַאְזֵנָּה אִמְרָתִי כִּי אִישׁ הָרַגְתִּי לְפִצְעִי וְיֶלֶד
לְחַבֻּרָתִי׃ כד כִּי שִׁבְעָתַיִם יֻקַּם־קָיִן וְלֶמֶךְ שִׁבְעִים וְשִׁבְעָה׃

וידע

שפתי חכמים

כמו הגיד: ר אלא כך היה לו לכתוב ומתושאל ילד את למך ולמך ילד את יובל למה לי למכתב ויקח לו למך שתי נשים: ש פי' שמשקה אותה כוס של עיקרין כדי שתהיה עקרה ולא יכהים את יפיה וא"ת והלא כתיב וצלה גם היא ילדה וי"ל דילדה קודם ששתה כוס של עיקרין ועי"ל דמה שאמר וצלה גם היא ילדה רבותא נקט אע"פ ששתה כוס של עקרין אפילו הכי ילדה ולא הזיק לה כלום (רא"ם): ת וכן פי' אבי כלומר ראשון ליושב אהל במקנה ואמר במדברות כלו' לא כהבל שהיה רועה בישוב וזו אומנות גדולה: א רצונו בזה לפרש שהמקרא מסורס הוא והכי קאמר לוטש והורש כל כלי נחושת וברזל והוסיף מלת כל כלי אומנות כלו' כלי אומנות הם כלי המחרישה והחיתוך ודומיהם שנופל בהם הלטישה ולשונות אלו: ב וא"ת מנ"ל לרש"י וי"ל דהא לכך נקראת נעמה על שם שמעשיה נעימים והיתה צנועה והואיל וכן הוא א"כ למה מתה במבול ולא נצלה כנח אלא על כרחך היא אשת נח והרי אשת נח נצלה מן המבול. ועי"ל דהוכחתו הוא דלמה נזכרה נקבה זו יותר משאר נקבות אלא ודאי לפי שמצינו שלנעמה היו ג' אחין יבל ויובל ותובל קין היה רשע כמו שפירש"י שהיה עושה כלי זיין לרוצחים ויבל היה צדיק יושב אוהלים לפי פירוש אחר שפירש רש"י ויובל ג"כ צדיק היה ונמצא דשנים היו צדיקים ואחד היה רשע וגם לנח היו שלשה בנים שם חם ויפת ושם ויפת היו צדיקים כמו שפירש רש"י בפרשת נח ואחד היה רשע כדמשמע ג"כ שם וא"כ אל יקשה לך למה היו שני צדיקים ואחד רשע לכך פי' ונעמה היא אשתו של נח ורוב בנים אחר אחי האם וק"ל: ג (נח"י) ואין זה בב"ר שלפנינו ול"נ שהרב הוסיף זה מדעתו לתרץ ולמה עסקו בפריה ורביה והולידו עד הנה וע"ז תירץ כדי לקיים המצות ועיין בהרא"ם:

ר"ל

רש"י

האים והוא בלעז אנידריר: (יט) ויקח לו למך. לא היה לו לפרש כל זה אלא ללמדנו מסוף הענין שקיים הקב"ה הבטחתו שאמר שבעתים יקם קין ועמד למך לאחר שהוליד בנים ועשה דור שביעי והרג את קין זהו שאמר כי איש הרגתי לפצעי וגו': שתי נשים. כ"ך היה דרכן של דור המבול אחת לפריה ורביה ואחת לתשמיש זו שהיא לתשמיש משקה כוס של עקרין (סא"א) כדי שתעקר ומקושטת ככלה ומאכילה מעדנים וחברתה נזופה ואבלה כאלמנה וזהו שפי' איוב (כד כא) רועה עקרה לא תלד ואלמנה לא ייטיב כמו שמפורש באגדת חלק: עדה. היא של פריה ורביה על שם שמגונה עליו ומוסרת מאצלו (ס"א ממאכלו) עדה תרגום של סורה: צלה. היא של תשמיש על שם שיושבת תמיד בצלו דברי אגדה הם בב"ר: (כ) אבי יושב אהל ומקנה. הוא היה הראשון ת לרועה בהמות במדברות יושב אהלים חדש כאן וחדש כאן בשביל מרעה לצאנו וכשכלה המרעה במקום זה הולך ותוקע אהלו במקום אחר. ומדרש אגדה בונה בתים לעבודת אלילים כמה דאת אמר (יחזקאל ח) סמל הקנאה המקנה וכן אחיו תופש כנור ועוגב לזמר לעבודת אלילים: (כב) תובל קין. תובל אומנתו של קין, תובל לשון תבלין תבל והתקין אומנתו של קין לעשות כלי זיין לרוצחים: לטש כל חרש נחשת וברזל. מחדד אומנות נחושת וברזל כמו (איוב טז) ילטוש עיניו לי. חורש אינו לשון פועל בנגול אלא לשון פועל בלידי שהרי נקוד קמץ קטן וטעמו למטה. כלומר מחדד ומצחצח כל כלי אומנות א נחשת וברזל: נעמה. היא אשתו של ב נח בב"ר: (כג) שמען קולי. שהיו נשיו פורשות ממנו מתשמיש לפי שהרג את קין ואת תובל קין בנו שהיה למך סומא ותובל קין מושכו וראה את קין ונדמה לו כחיה ואמר לאביו למשוך בקשת והרגו וכיון שידע שהוא קין זקנו הכה כף אל כף וספק את בנו ביניהם והרגו והיו נשיו פורשות ממנו והוא מפייסן: שמען קולי. להשמע לי לתשמיש וכי איש אשר הרגתי לפצעי הוא נהרג וכי אני פצעתיו מזיד שיהא הפצע קרוי על שמי וילד אשר הרגתי לחבורתי נהרג כלומר ע"י חבורתי בתמיה והלא שוגג אני ולא מזיד לא זהו פצעי ולא זהו חבורתי: פצע. מכת חרב או חץ מקאדור"ה בלעז: (כד) כי שבעתים יוקם קין. קין שהרג מזיד נתלה לו עד ז' דורות אני שהרגתי שוגג לא כ"ש שיתלה לי שביעיות הרבה. שבעים ושבעה לשון רבוי שביעיות אחז לו כך דרש רבי תנחומא. ומדרש בראשית רבה לא הרג למך כלום ונשיו פורשות ממנו משקיימו פריה ורביה ג לפי שנגזרה גזירה לכלות זרעו של קין לאחר שבעה דורות:

אמרו

וּמְחִיָּיאֵל אוֹלִיד יַת מְתוּשָׁאֵל וּמְתוּשָׁאֵל אוֹלִיד יַת לָמֶךְ: יט וּנְסִיב לֵהּ לֶמֶךְ תַּרְתֵּין
נְשִׁין שׁוּם חֲדָא עָדָה וְשׁוּם תִּנְיָתָא צִלָּה: כ וִילִידַת עָדָה יַת יָבָל הוּא הֲוָה רַבְּהוֹן
כָּל דְּיָתְבֵי מַשְׁכְּנִין וּמָרֵי בְעִיר: כא וְשׁוּם אֲחוּהִי יוּבָל הוּא הֲוָה רַבְּהוֹן דְּכָל דִּמְנַגְּנִין
עַל פּוּם נִבְלָא יָדְעֵי זְמַר כִּנּוֹרָא וְאַבּוּבָא: כב וְצִלָּה אַף הִיא יְלֵידַת יַת תּוּבַל קַיִן
רַבְּהוֹן דְּכָל יָדְעֵי עֲבִידַת נְחָשָׁא וּפַרְזְלָא וַאֲחָתֵיהּ דְּתוּבַל קַיִן נַעֲמָה: כג וַאֲמַר לֶמֶךְ
לִנְשׁוֹהִי עָדָה וְצִלָּה שְׁמַעַן קָלִי נְשֵׁי לֶמֶךְ אֲצֵיתָא לְמֵימְרִי לָא גַבְרָא קְטָלִית דְּבְדִילֵהּ
אֲנָא סָבִיל חוֹבִין וְאַף לָא עוֹלֵימָא חַבְּלִית דִּבְדִילֵהּ יִשְׁתֵּיצֵי זַרְעִי: כד אֲרֵי לְשַׁבְעָא
דרין

השאלות

(יט-כו) מה רצה בספור זה מנשי למך ומבניו וממלאכתם ומאחות תובל קין אחר שכולם נאבדו במבול ואבד כל זכר למו. מה רצה בספור של אמירת למך לנשיו בשגם שהיא חידה סתומה. למה ספר לידת שת ואנוש שתי פעמים. וכן קריאת שם שת ותקרא ויקרא מה רצה בזה. ולמה אמר ולשת גם הוא ומה שאמר אז הוחל לקרא בשם ה׳ מה פירושו:

התורה והמצוה

(יט) ויקח לו למך שתי נשים. מספר שעד ימי למך היו בני קין נושאים נשיהם לפו״ר להרבות בנים, ולמך היה הראשון שלקח אשה שהשקה אותה כוס עקרין שלא תהיה יפיה וכמ״ש חז״ל וכמו שנראה ממליצת איוב, רועה עקרה לא תלד. כמו שפירשתי שם, וכל״ז לא הועיל כי צלה ילדה ושבעה גבר על הכח:

(כ) ותלד עדה. מספר שע״י בני למך נתחדש המסחר והמלאכות. יבל היה אבי יושב אהל ומקנה. שהתחילו להשתמש בבע״ח בעבור צמרם והלבם, או אפשר שהחילו לאכול משבכן הגם שנאסר להם. וממנו למדו לעשות אוהלים לרעות המקנה ועשו מקנה וקנין בהם עד שהתחיל אצלם הקנין והמסחר, והענין של שלי ושלך, וידוע שבמסחר י״ל שורש גדול בקורות האדם, ושיה התחיל אסיפת העושר וכל שכיות החמדה אשר עבורם עברו בני אדם איים וימים רחוקים, לפ״ז הוא לקח להלקו הנהר הראשון מהארבעה נהרות אשר שם הזהב והבדולח ואבן השוהם:

(כא) ושם אחיו יובל. הוא לקח להלקו את הנהר השני הסובב כל ארץ כוש ששם הזמה והנאוף, והוא היה ההתחלה אל הזמר והנגון ע״ד קחי כנור סובי עיר זונה נשכחה, שכן היה דרך המתעסעים לשיר שיר הזונה גם בבתי משתיהם גם בבתי אליליהם, שהגם שאח״כ שב הנגון לדבר נכבד, הממציא הראשון היה להמשיך לב נבים, וע״כ נקרא שמו עוגב מלשון שיר עגבים:

(כב) וצלה גם היא. הגם שמתתה כוס עקרים ילדה את תובל קין. והוא לקח להלקו את הנהר השלישי ההולך קדמת אשור ללחום מלחמות, ולתכלית זה היה לוטש כל חורש של נחשת וברזל שהיה הורש ימוציא הברזל, וכן היה לוכש ההרבות, והנהר הרביעי לא שמו לב עליו, רק את נאמר כדעת חז״ל שנעמה היתה צדקת והיתה אשת נח היתה היא אשר נמשכה אחר הנהר הרביעי, וכמ״ש אשת חן תתמוך כבוד ועריצים יתמכו עושר ועל פי מה שפרשתי בפי׳ שם. אולם לא אכחד כי לדעתי בא הספור הזה כהרבה ספורי התורה אשר באו לעקר דעות כוזבות וספורי הבל אשר התפשטו בימי קדם בין העמים ואשר המציאו כהני האלילים בימי ההשך, ויש עוד היוב שאחרים מן המיטהאלאגיא שלהם, שהיו מיחסים לכל איש שהמציא איזה הכמה או איזה מלאכה כח אלהית, והיו אומרים שאליל פלוני המציא ישיבת אהל ומקנה ואליל פלוני המציא הכמת הניגון ואליל פלוני המציא הכסיסי מלחמה ואומנות הברזל וכלי מלחמה, ואליל פלוני המציא בנין הערים והנמוסים המדיניים, וספרו על כל אחד מבני אלים אלה נפלאות מתולדתו ואלהותו, והיו קוראים לבני אדם לעבודתו במועדים ובחגים שיחדו להם, ולזה הודיעה התורה לאמר אל תאמינו בשוא נתעה, דעו כי הממציא בנין הערים והנמוסים וקבוץ המדיני היה קין הרוצח הראשון, והממציאים מלאכת הרעיה והמסחר והנגון ומלאכת הברזל והמתכיות היו בני למך מבני בניו של קין, והאשה אשר דברו עליה גדולות בהמיטהאלאגיא שלהם ושמו במרום קנה, היא היתה נעמה אחות תובל קין, כולם היו בני אדם להבל דמה לא בני אלהים, והודעות אלה נערכו מאד בימים ההמה שהתפשטו הספורים האלה בין כל העמים והתקיימו בידם עד אחר חורבן בית השני כנודע:

(כג) ויאמר למך לנשיו, יספר שהגם שקין יסד עיר וקבוץ מדיני ותקן נמוסים להנהגת החברה, בכל זאת אם לא התבונה תתן קולה ואם לא יהיו האנשים בעלי יושר והושבי צדק בטבעם לא יועילו הנמוסים, שאם יעמוד איש עריץ ישחק לכל חוק ונמוס ויגזול משפט וצדק, שכן למך נכדו אחרי אשר גברה זרועו ע״י בניו וגבורתם וממשלתם היה דרכו לאמר לנשיו אתן עדה וצלה (גם אם לא תאמן נשי) שמען קולי ואל תמרו את פי, וכ״ש אחר שאתן נשי למך והאשה צריכה שתהיה נכנעת לבעלה, א״כ האזנה אמרתי (האזינה קלס משמיעה, ר״ל אף האזינו כל מה שאומר) כי אם העשה אתכן רעה מי יציל אתכן מידי, הלא איש הרגתי לפצעי, איש אחד עשה לי פצע והרגתי אותו ובעת ההרג נתן בי חבורה שהיא קלה משצע והרגתי גם את הילד שלי, ולא היה מי שיקום כנגדי ויבקש דמם מידי כי אין משפט נגדי בארץ כי זרועי רמה, ואם תאמר שהענש בדין שמים, ע״ז אני משיב לכם:

(כד) כי אם קין שהיה הרוצח הראשון בכ״ז אמר ה׳ שמי שיהרוג אותו יוקם על אחת שבע, כ״ש למך שאם

כה וַיֵּדַע אָדָם עוֹד אֶת־אִשְׁתּוֹ וַתֵּלֶד בֵּן וַתִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ
שֵׁת כִּי שָׁת־לִי אֱלֹהִים זֶרַע אַחֵר תַּחַת הֶבֶל כִּי הֲרָגוֹ
קָיִן׃ כו וּלְשֵׁת גַּם־הוּא יֻלַּד־בֵּן וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ אֱנוֹשׁ אָז
הוּחַל לִקְרֹא בְּשֵׁם יְהוָה׃ ס ששי ה א זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת
אָדָם בְּיוֹם בְּרֹא אֱלֹהִים אָדָם בִּדְמוּת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ׃
ב זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָאָם וַיְבָרֶךְ אֹתָם וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמָם אָדָם
בְּיוֹם הִבָּרְאָם׃ ג וַיְחִי אָדָם שְׁלֹשִׁים וּמְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד

בדמותו

רש"י

אמרו מה אנו יולדות לבהלה למחר המבול בא ושוטף את הכל ד והוא אומר להן וכי איש הרגתי לפצעי וכי אני הרגתי את הבל שהיה איש בקומה וילד בשנים שיהא זרעי כלה באותו עון ומה קין שהרג נתלה לו שבעה דורות אני שלא הרגתי לא כ"ש שיתלו לי שביעיות הרבה וזהו ק"ו של שטות ה א"כ אין הקב"ה גובה את חובו ומקיים את דברו. וידע אדם וגו' בא לו למך אצל אדם הראשון וקבל על נשיו אמר להם וכי עליכם לדקדק על גזירתו של מקום ו אתם עשו מצותכם והוא יעשה את שלו אמרו לו קשוט עצמך תחלה והלא פרשת מאשתך זה מאה ושלשים שנה משנקנסה מיתה על ידך מיד וידע אדם וגו' ומהו עוד ללמד שנתוספה לו תאוה ז על תאותו (ב"ר): (כו) אז הוחל. ל' חולין לקרא את שמות האדם ואת שמות העצבים בשמו של הקב"ה לעשותן אלילים ולקרותן אלהות: (א) זה ספר תולדות אדם. זו היא ספירת תולדות אדם. ומדרשי אגדה יש רבים: ביום ברוא וגו'. מגיד שביום שנברא ח הוליד: (ג) שלשים ומאת שנה. ע"כ פירש ט מן האשה (ב"ר):

שפתי חכמים

ד ר"ל כלם ימותו. וא"ת בתהלה פירש"י לכך פירשו הימנו לפי שנגזרה גזירה על זרעו של קין וכאן משמע דבשביל המבול היו פורשות וי"ל דנשיו היו יודעות שיבא המבול בימי למך וסוברות היו שבימי למך בן מתושאל מזרע של קין יהיה אבל טעות היה שלא בא אלא בימי למך בן מתושלח וק"ל: ה אבל לפי מדרש רבי תנחומא אינו של שטות משום שאותו ק"ו אינו מבטל שבעתים יוקם קין שהק"ו אינו אלא בעבור החטא שלו. ומהרש"ל כתב וא"ת מה דעתו של למך וי"ל שאמר בלבו מה קין שהרג במזיד והיה ראוי למות מיד שנאמר שופך דם האדם וגו' אפי' הכי עכב הגזירה בתלאהו לז' דורות אני שהרגתי בשוגג על אחת כמה וכמה שתעכב הגזירה בתלה: ו וקשה לפי פירוש הראשון שפירשו ממנו משום דאיהו מה השיב להם אדם י"ל דהשיב להם וכי מפני שעשה עבירה אחת שהרג יעשה עוד עבירה ויבטל פריה ורביה אלא מעתה מי שאכל שום וכו' מהרש"ל: ז פירוש בתחלה לא היתה לו תאוה אלא כשראה את חוה אבל עתה נוסף לו תאוה על תאותו דגם כשלא היתה לפניו נתאוה והיתה עליו התאוה. ול"נ דהוכחת רש"י הוא למה לא אמר בקרא ותהר עוד אשתו ולהורות על הקללה שנתקללה חוה בצער שעיבור ולמה כתב עוד גבי וידע דמילתא דפשיטא הוא דאין הריון בלא תשמיש אלא לדרשה שנתוספה לו תאוה וכו'. ועי"ל דלא צריך ליכתב דעוד אלא כשהפעולה השנית סמוכה לפעולה הראשונה כתב עוד להורות על השנית הפעולה כמו גבי לאה דכתיב ותהר עוד תיכף אחר לידה ראשונה אבל הכא שפרוש היה מאשתו ק"ל שנים לא היה לו לכתוב גם עוד אלא וידע אדם את אשתו וגו' או לקוחים שניים כמו גבי עמרם שפירש מאשתו וכתיב ביה לקוחים שניים ודוק נ"ל: ח שהרי כתיב זה ספר תולדות אדם ביום ברא וגו' משמע דביום שנברא היה לו תולדות ויהי ביום ברא דבוק עם תולדות אדם ולא עם בדמות אלהים הכא אהריו דאל"כ ביום ברוא למה לי לא היה לו לכתוב אלא תולדות אדם בדמות אלהים עשה אותו וכגי ויהוייב מזוג בזה ספר תולדות אדם שב אל והאדם ידע את חוה אשתו ותלד את קין והבל: ט דקשה לרש"י והלא ביום שנברא הוליד ואם כך
לנגס

התורה והמצוה

תקיף יותר מקין והוא מושל ממשל רב, שמי שיהרגנו יוקם שבעים ושבעה פעמים, כי בניו ועבדיו יקחו נקמתו, ולכן אתן נשי למך גורו מפני הרב, כי אסר תמרה את פי תומת. ובזה יספר איך יצאו בני קין לתרבות רעה והתפארו בגאה, עד שגם את נשיהם הפחידו בהרג ונצח והכניעום תחתם לשפחות, וכמו שנודע שבימי קדם היתה האשה קנין בעלה לעשות עמה כחפצו:

(כה) וידע אדם. כ"מ שבא לשון ידיעה על הבעילה בא על הביאה הראשונה, כמו וכל אשה יודעת איש, בתולה ואיש לא ידעה (לבד מ"ש ש"א א' וידע אלקנה את חנה אשתו כי נשתנה גופה ונתרפאה והיתה כאשה חדשה), וכן ממ"ש וידע אדם יש ראיה לחז"ל שפירש מאשתו ק"ל שנה עד שכבר נמחק רושמה מידיעתו ושב שנית, ובמדרש שנוסף לו תאוה על תאותו, שזה ליחס לשון ידיעה שניה. תאוה חדשה שלא הי' לו מקודם. הנה אחר שראה אדם שהלב והסגולה לא ימצא בבניו הקודמים כי הבל נהרג וקין נתקלל ובני קין יצאו לתרבות רעה, ידע את אשתו למען יצא פרי האדם והסגולה, ותלד בן כי לידה זו היה כדרך הנביא להטעה יהי
לידה

דרין איתלין לקין הלא ללמך בריה שבעין ושבעא : כה וידע אדם עוד ית אתתיה
וילידת בר וקרת ית שמיה שת ארי אמר יהב לי יי בר אחרן חלף הבל דקטליה
קין : כו ולשת אף הוא אתיליד בר וקרא ית שמיה אנוש בכן ביומוהי חלו בני
אנשא מלצלאה בשמא דיי : ה א דין ספר תולדת אדם ביומא דברא יי אדם
בדמות אלהים עבד יתיה : ב דכר ונוקבא בראנון ובריך יתהון וקרא ית שמהון
אדם ביומא דאתבריאו : ג וחיא אדם מאה ותלתין שנין ואוליד בדמותיה דדמי
לה

השאלות

(א-כט) למה ספר שנית שביום ברוא אלהים אדם בדמות אלהים עשה אותו. שקרא שמם אדם. שכ"ז כבר נאמר למעלה. מ"ש ויולד בדמותו כצלמו הלא כל אדם מוליד אדם כדמותו. למה ספר בכל הדורות האלה השנים שחי קודם שהוליד ולאחר שהוליד וכפל לכתוב סך כל השנים שחי. שכ"ז מיותר. מ"ש בחנוך שתי פעמים ויתהלך חנוך את האלהים. מה שקרא בשם נח זה ינחמנו והי"ל לקרא מנחם :

התורה והמצוה

לידה ונולד קטן, משא"כ בקודמים לא אמר ותלד בן כי נולד איש גדול כמ"ש קניתי איש, ובן מורה על הקטנות : ותקרא את שמו שת. גם אדם קרא שמו שת כמ"ש (ה-ג) שזה מענין כי השתות יהרסון שהוא מבסיסו של עולם, והיא קראה ג"כ שמו שת מלשון שימה. כי שת לי אלהים זרע אחר. זרע ממין אחר שיתקיים ויהיה פרי וסגולה כי הקודמים לא נתקיימו, שע"ז אמר תחת הבל כי הרגו קין. ועי"כ שמהם לא נתקיימו שזה נהרג וזה יהרג להבא בעונו :

(כו) ולשת גם הוא. שע"י הבן יולד גם הוא, שהבן הנולד היה דומה לו שהיה ג"כ לב וסגולה כמ"ש במדרש עמ"ש בד"ה אדם שת אנוש עד כאן בצלם ובדמות וכמו שפרשתי בפי' שם, ונתחדש גם הוא. אז הוחל לקרא בשם ה'. שכבר כתב הרמב"ם (בפ"א מהל' ע"ג) שבימי אנוש טעו טעות גדול, ואנוש עצמו מן הטועים היה שהיו אומרים שה' מסר את ההנהגה לכוכבים ומזלות, ושע"כ יש לכבדם ולהשתחוות להם כמו שמכבדים ומשתחווים לשרי צבאות המלך מפני שחלק להם מכבודו, והנה שם הויה ב"ה מורה על מציאותו ושהוא הסבה הראשונה, ויתר שמות כמו שדי ואלהים וכדומה מורה על הנהגתו איך הוא מנהיג את העולמות, שלפי כל הנהגה י"ל שם מיוחד, וע"ז אמר שבימי דור אנוש הוחל לקרא רק בשם הויה ולא קראו בשום שם שמורה על הנהגה אחר שאמרו שמסר את ההנהגה לצבא השמים והחלו לקרא רק בשם הויה לבדו על שהוא הסבה הראשונה, וכן אמרו בב"ר פכ"ג ופ' כ"ד שאז החלו למרוד בהקב"ה עי"ש :

ה (א) זה ספר תולדות אדם, עתה יתחיל לספר התולדות של אדם מאדם עד נח איך נשתלשלו זה מזה עד המבול, וכן כל ספורי הדורות שבתורה הם ספור תולדות אדם, וע"כ יש דעה במדרש שמכאן התחלת התורה, שע"ז אמר זה ספר, כי מה שספר מקודם הוא שייך לתולדות השמים והארץ. וגם מעשה קין והבל אינו שייך לתולדות אדם, כי לא נתקיימו, ויאמר הקדמה לזה, ביום ברוא אלהים אדם בדמות אלהים עשה אותו. שהעשיה מורה על גמר הדבר, וזה לא יתכן באדם, שהאדם הוא בעל בחירה והוא נעשה ונגמר עד שיהיה צדיק ויעשה מעשים טובים, וכן יפלא מ"ש ויקרא את שמם אדם ביום הבראם, שהאדם לא יקרא שמו בהולדו, כמ"ש שור או כשב או עז כי יולד, ששור בן יומו קרוי שור, כי כמו שנולד כן ישאר באותה מדרגה, משא"כ האדם שהולך ממדרגה למדרגה וביום שנולד אינו עדיין במצב השלמות, אך כבר אמרו עמ"ש נעשה אדם שמה"ש שאלו אם יהיה צדיק או רשע ואמר שיהיה צדיק ולא אמר שיהיה רשע, וזה דייק ממ"ש נעשה אדם שמורה שהגיד להם שתיכף יהיה שלמותו עמו ויהיה צדיק עשוי ונגמר ואין אופן שירשיע שאל"כ לא יצדק לשון עשיה, אולם איך יהיה זה אמר פה שביום ברוא אלהים אדם בדמות אלהים עשה אותו, שאז נעשה על אופן שיתדמה בכל דרכיו אל האלהים, כי הנפש לא הורכבה אז בגוף בהרכבה מזגית, והגוף ויצרי מעלליו לא יכלו לשלוט על הנפש, שזה נעשה אחר אכילת עה"ד, והיה בריאתו באופן שיהיה צדיק ולא רשע, וע"כ אמר עשה אותו, שהיה עשוי ונגמר בתכלית השלמות :

(ב) זו"נ, ר"ל שמצד שנבראו להיות קיים בא"פ אמר עשה אותו, ומצד שנבראו להיות במין אמר זו"נ בראם ולכן ויקרא את שמם אדם תיכף ביום הבראם, כי היה נגמר והשיג כל השלמות שלו תיכף בהבראו, ולכן נקרא בשם תיכף כמו ששור בן יומו קרוי שור על שאין לו להוסיף עוד שלמות, וכוונת ההקדמה הזאת, שאחר שיספר תולדות אדם ואיך נחם ה' אח"כ כי עשה את האדם בארץ, הלא ישאלו וא"כ למה בראו על אופן זה שהיצה"ר יחטיא אותו ויכלו ימיו על ארץ ובהבל בא ובהבל ילך, ע"ז אמר שה' בראו באופן היותר שלם והאלהים עשה את האדם ישר רק המה בקשו חשבונות רבים :

(ג) ויחי אדם, ובכל זה כבר הוחל הקלקול לתקן שאדם שב בתשובה ופרש מן האשה ק"ל שנה ועמד בצדקו ואז הוליד את שת בדמותו כצלמו, שגם הוא נברא בצלם ובדמות והיה לב וסגולה, והנה שאר כל בני אדם היו כקליפות, היו כעלים החופפים על הפרי וכל העולם כולו לא נברא אלא לצוות לזה, ולכן קרא שמו שת מלשון יסוד, כי צדיק יסוד עולם :

ויחי

בדמותו כצלמו ויקרא את־שמו שת׃ ד ויהיו ימי־אדם
אחרי הולידו את־שת שמנה מאת שנה ויולד בנים
ובנות׃ ה ויהיו כל־ימי אדם אשר־חי תשע מאות שנה
ושלשים שנה וימת׃ ס ו ויחי־שת חמש שנים ומאת
שנה ויולד את־אנוש׃ ז ויחי־שת אחרי הולידו את־אנוש
שבע שנים ושמנה מאות שנה ויולד בנים ובנות׃ ח ויהיו
כל־ימי־שת שתים עשרה שנה ותשע מאות שנה
וימת׃ ס ט ויחי אנוש תשעים שנה ויולד את־קינן׃ י ויחי
אנוש אחרי הולידו את־קינן חמש עשרה שנה ושמנה
מאות שנה ויולד בנים ובנות׃ יא ויהיו כל־ימי אנוש חמש
שנים ותשע מאות שנה וימת׃ ס יב ויחי קינן שבעים
שנה ויולד את־מהללאל׃ יג ויחי קינן אחרי הולידו
את־מהללאל ארבעים שנה ושמנה מאות שנה ויולד
בנים ובנות׃ יד ויהיו כל־ימי קינן עשר שנים ותשע
מאות שנה וימת׃ ס טו ויחי מהללאל חמש שנים
וששים שנה ויולד את־ירד׃ טז ויחי מהללאל אחרי
הולידו את־ירד שלשים שנה ושמנה מאות שנה ויולד
בנים ובנות׃ יז ויהיו כל־ימי מהללאל חמש ותשעים
שנה ושמנה מאות שנה וימת׃ ס יח ויחי־ירד שתים
וששים שנה ומאת שנה ויולד את־חנוך׃ יט ויחי־ירד
אחרי הולידו את־חנוך שמנה מאות שנה ויולד בנים
ובנות׃ כ ויהיו כל־ימי־ירד שתים וששים שנה ותשע
מאות שנה וימת׃ ס כא ויחי חנוך חמש וששים שנה
ויולד את־מתושלח׃ כב ויתהלך חנוך את־האלהים
אחרי הולידו את־מתושלח שלש מאות שנה ויולד בנים
ובנות׃ כג ויהי כל־ימי חנוך חמש וששים שנה ושלש

מאות

מְאוֹת שָׁנָה׃ כד וַיִּתְהַלֵּךְ חֲנוֹךְ אֶת־הָאֱלֹהִים וְאֵינֶנּוּ כִּי־
לָקַח אֹתוֹ אֱלֹהִים׃ ס שביעי כה וַיְחִי מְתוּשֶׁלַח שֶׁבַע וּשְׁמֹנִים
שנה

אונקלוס

לַהּ וּקְרָא יַת שְׁמֵהּ שֵׁת: ד וַהֲווֹ יוֹמֵי אָדָם בָּתַר דְּאוֹלִיד יַת שֵׁת תְּמָנֵי מְאָה שְׁנִין
וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן: ה וַהֲווֹ כָּל יוֹמֵי אָדָם דַּחֲיָא תְּשַׁע מְאָה וּתְלָתִין שְׁנִין וּמִית:
ו וַחֲיָא שֵׁת מְאָה וַחֲמֵשׁ שְׁנִין וְאוֹלִיד יַת אֱנוֹשׁ: ז וַחֲיָא שֵׁת בָּתַר דְּאוֹלִיד יַת
אֱנוֹשׁ תַּמְנֵי מְאָה וּשְׁבַע שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן: ח וַהֲווֹ כָּל יוֹמֵי שֵׁת תְּשַׁע מְאָה
וְתַרְתָּא עַשְׂרֵי שְׁנִין וּמִית: ט וַחֲיָא אֱנוֹשׁ תִּשְׁעִין שְׁנִין וְאוֹלִיד יַת קֵינָן: י וַחֲיָא
אֱנוֹשׁ בָּתַר דְּאוֹלִיד יַת קֵינָן תַּמְנֵי מְאָה וַחֲמֵשׁ עַשְׂרֵי שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן:
יא וַהֲווֹ כָּל יוֹמֵי אֱנוֹשׁ תְּשַׁע מְאָה וַחֲמֵשׁ שְׁנִין וּמִית: יב וַחֲיָא קֵינָן שַׁבְעִין שְׁנִין
וְאוֹלִיד יַת מַהֲלַלְאֵל: יג וַחֲיָא קֵינָן בָּתַר דְּאוֹלִיד יַת מַהֲלַלְאֵל תַּמְנֵי מְאָה וְאַרְבְּעִין
שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן: יד וַהֲווֹ כָּל יוֹמֵי קֵינָן תְּשַׁע מְאָה וַעֲשַׂר שְׁנִין וּמִית:
טו וַחֲיָא מַהֲלַלְאֵל שִׁתִּין וַחֲמֵשׁ שְׁנִין וְאוֹלִיד יַת יֶרֶד: טז וַחֲיָא מַהֲלַלְאֵל בָּתַר דְּאוֹלִיד
יַת יֶרֶד תַּמְנֵי מְאָה וּתְלָתִין שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן: יז וַהֲווֹ כָּל יוֹמֵי מַהֲלַלְאֵל
תַּמְנֵי מְאָה וְתִשְׁעִין וַחֲמֵשׁ שְׁנִין וּמִית: יח וַחֲיָא יֶרֶד מְאָה וְשִׁתִּין וְתַרְתֵּין שְׁנִין
וְאוֹלִיד יַת חֲנוֹךְ: יט וַחֲיָא יֶרֶד בָּתַר דְּאוֹלִיד יַת חֲנוֹךְ תַּמְנֵי מְאָה שְׁנִין וְאוֹלִיד
בְּנִין וּבְנָן: כ וַהֲווֹ כָּל יוֹמֵי יֶרֶד תְּשַׁע מְאָה וְשִׁתִּין וְתַרְתֵּין שְׁנִין וּמִית: כא וַחֲיָא
חֲנוֹךְ שִׁתִּין וַחֲמֵשׁ שְׁנִין וְאוֹלִיד יַת מְתוּשֶׁלַח: כב וְהַלֵּיךְ חֲנוֹךְ בְּדַחַלְתָּא דַּייָ בָּתַר
דְּאוֹלִיד יַת מְתוּשֶׁלַח תְּלַת מְאָה שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן: כג וַהֲוָה כָּל יוֹמֵי חֲנוֹךְ
תְּלַת מְאָה וְשִׁתִּין וַחֲמֵשׁ שְׁנִין: כד וְהַלֵּיךְ חֲנוֹךְ בְּדַחַלְתָּא דַּייָ וְלֵיתוֹהִי אֲרֵי (לָא)
אֲמֵית יָתֵהּ יְיָ: כה וַחֲיָא מְתוּשֶׁלַח מְאָה וּתְמָנַן וּשְׁבַע שְׁנִין וְאוֹלִיד יַת לָמֶךְ:
וחיא

בעל הטורים

חנוך והיה כל מוצאי יהרגני: (יח) הנה בשמים עדי בגימ' חנוך ושהדי בגי' מיטטרון שלקח הקב"ה אחד מאותן של קודם דור המבול וא' של אחר דור המבול דהיינו חנוך ופנחס והעלם לשמים שיעידו, ובחר בחנוך שהיה דור שביעי שהקב"ה חפץ

רש"י

(כד) ויתהלך חנוך. (ב"ר) צדיק היה וקל (ס"א וקלה) בדעתו לשוב להרשיע לפיכך מיהר הקב"ה וסילקו והמיתו קודם זמנו. וזהו ששינה הכתוב במיתתו לכתוב ואיננו בעולם למלאות שנותיו, כי לקח אותו לפני זמנו כמו (יחזקאל כד) הנני לוקח ממך את מחמד עיניך:

שפתי חכמים

למה לא היה לו כמים עד עכשיו: י ר"ל כיון דכתיב ויתהלך חנוך את האלהים א"כ צדיק היה ולמה מת קודם זמנו אלא שקל בדעתו היה

ויולד

התורה והמצוה

(ה) ויהיו כל ימי אדם. שהגם שלצד שנברא לקיום המין יש חילוק בין קודם שהוליד ובין אחר שהתחיל להוליד תולדות, ולכן מנה ביחוד השנים שקודם הלידה בפ"ע ושאח"כ בפ"ע, מ"מ לענין מה שנברא להיות קיים עולם היו כולם שוים לטובה, וע"ז אמר ויהיו כל ימי אדם אשר חי ר"ל מצד שהי חיי האדם בעבודת בוראו, וכן אמר בכולם עד"ז, כי כלם היו צדיקים והיו לב וסגולה, משא"כ בעשרה דורות שמנח ועד אברהם לא חשב שנית רק הטלל כי רובם לא היו סגולה והיה ענינם רק לקיום המין והיה הסגולה נאצר בקרבם בכח שיתגלה בבני במשם כמ"ש הכוזרי:

(כב-כד) ויתהלך חנוך. תחלה התהלך את האלהים להשיג האמתיות ולשמור מצות ה' ועם זה הי' עוסק בעניני העולם ג"כ ויולד בנים ובנות, ואחר שנמלאו לו שס"ה שנה כמנין ימות החמה, התהלך את האלהים לבדו ופירש א"ע מן העוה"ז ואיננו עוד בעוה"ז, כי אז לוקח למרום כמדרגת אליהו ז"ל, וכבר אמרו עליו ענינים רבים ומכובדים שאין פה המקום להאריך בזה:

שָׁנָה וּמְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־לָמֶךְ׃ כו וַיְחִי מְתוּשֶׁלַח אַחֲרֵי
הוֹלִידוֹ אֶת־לֶמֶךְ שְׁתַּיִם וּשְׁמוֹנִים שָׁנָה וּשְׁבַע מֵאוֹת שָׁנָה
וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ כז וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי מְתוּשֶׁלַח תֵּשַׁע
וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת׃ ס כח וַיְחִי־לֶמֶךְ
שְׁתַּיִם וּשְׁמֹנִים שָׁנָה וּמְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בֵּן׃ כט וַיִּקְרָא אֶת־
שְׁמוֹ נֹחַ לֵאמֹר זֶה יְנַחֲמֵנוּ מִמַּעֲשֵׂנוּ וּמֵעִצְּבוֹן יָדֵינוּ מִן־
הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אֵרְרָהּ יְהוָה׃ ל וַיְחִי־לֶמֶךְ אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ
אֶת־נֹחַ חָמֵשׁ וְתִשְׁעִים שָׁנָה וַחֲמֵשׁ מֵאֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים
וּבָנוֹת׃ לא וַיְהִי כָּל־יְמֵי־לֶמֶךְ שֶׁבַע וְשִׁבְעִים שָׁנָה
וּשְׁבַע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת׃ ס לב וַיְהִי־נֹחַ בֶּן־חֲמֵשׁ מֵאוֹת
שָׁנָה וַיּוֹלֶד נֹחַ אֶת־שֵׁם אֶת־חָם וְאֶת־יָפֶת׃ ו א וַיְהִי כִּי־
הֵחֵל הָאָדָם לָרֹב עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה וּבָנוֹת יֻלְּדוּ לָהֶם׃
ב וַיִּרְאוּ בְנֵי־הָאֱלֹהִים אֶת־בְּנוֹת הָאָדָם כִּי טֹבֹת הֵנָּה
וַיִּקְחוּ לָהֶם נָשִׁים מִכֹּל אֲשֶׁר בָּחָרוּ׃ ג וַיֹּאמֶר יְהוָה לֹא־

ידו

*בקורא יטעים הגרש קודם התלשא

רש"י

(כח) ויולד בן. ב שממנו נבנה העולם: (כט) זה ינחמנו. ינח ממנו את עצבון ידינו עד שלא בא נח לא היה להם כלי מחרישה והוא הכין להם והיתה האר[ץ] מוציאה קוצים ודרדרים כשזורעים חטים מקללתו של הראשון ובימי נח נחה וזהו ינחמנו. ואם לא תפרשהו כך ל אין טעם הלשון נופל על השם ואתה צריך לקרות שמו מנחם: בן חמש מאות שנה. א"ר יודן מה טעם כל הדורות הולידו לק' שנה וזה לחמש מאות אמר הקב"ה אם רשעים הם יאבדו במים ורע (ס"א לזרע של צדיק זה) לצדיק זה ואם צדיקים הם אטריח עלי לעשות תיבות הרבה מ כבש את מעינו ולא הוליד ע[ד] חמש מאות שנה כדי שלא יהא יפת הגדול שבבניו ראו[י] לעונשין נ לפני המבול (ב"ר) דכתיב (ישעיה סה) כ[י] הנער בן מאה שנה ימות ראוי לעונש לעתיד וכן לפ[ני]

מתן

שפתי חכמים

פיה כו': כ דקשה לרש"י למה נאמר כאן שפי בן מבאחר תולדות לא כתיב ויולד את נח אלא בן ל' בנין: ל אלא תרגם לפרש לשון נחמה אין טעם השם נופל על שם נח דקרא משמע ויקרא את שמו נח לאמר זה ינחמנו דלכך נקרא נח משום זה ינחמנו ונח אין לשון נחמה ואין טעם השם נופל על השם אלא היה לו לקרא את שמו מנחם דאז הוי שפיר טעם השם נופל על השם. והא דלא קאמר ינית ממנו את מעשנו דהא עדיין לא ינוחו ממעשי ידיהם דהא עדיין יצטרכו לחרוש ולזרוע ולדוש לכן קאמר זה ינחמנו זה ינית ממנו את עצבון ידינו שלא היה להם כלי מחרישה והוא הכין להם. והא דלא נקט רש"י ממעשנו ומעצבון ידינו כמו דכתיב בקרא ולמה הקדים עצבון ידינו למעשה ידינו י"ל דעצבון קאי על שהוציאה הארץ קוצים ודרדרים ומיד כשנולד נח פסקה מיד אותה קללה אבל תיקון המחרישה לא היה אלא עד שגדל נח מ"ה הקדים רש"י וסדרו בזה שכן ראוי להיות נמי בקרא וק"ל: מ הקשה מהר"ם יפה ז"ל אדרבה אם יהיו צדיקים יהיו הם ונשיהם יותר מעשרה והיו מגינים על כל העולם ולא היו צריכין לתיבות שהרי כן פי' רש"י בפרשת וירא גבי תפלת אברהם ועל פח[ות] מי' לא בקש שהרי דור המבול ח' היו נח ובניו ונשיהם ולא הצילו משמע שאם היו עשרה היו מצילין (נד"ל) י"ל דעשרה צדיקי[ם] לא שיצילו שלא יבא מבול כלל רק יצילו עירם וזהו שאמר אטריח לעשות תיבות הרבה לכל יושבי עירם אבל המבול עכ"פ יבא לשמ[ו] שאר העולם: נ והא דלא הספיק לו במה שאמר אם היה מוליד קודם ת"ק אם היו רשעים כו' אלא מפני שבזולת זה עדיין י[ש] להקשות מה הרויח נח בהמתנתו דהא עדיין אם יהיו רשעים יאבדו משום הכי צריך לטעם אחר כי מבן ק' ומעלה כל הנולדי[ם] לא יהיו בני עונשין ויועיל להם זכותו של נח שאף אם יהיו רשעים ינצלו בזכותו משא"כ בשאר התולדות שלא הגיעו לעונשי[ן] יאבדו במבול משום שלא היה להם זכות ומ"ס לא צריך אלא לתיבה אחת אע"פ שלא היו בני עונשים לאו לצדיקים ה[ם]

מתבים

כו וַחֲיָא מְתוּשֶׁלַח בָּתַר דְּאוֹלִיד יָת לֶמֶךְ שְׁבַע מְאָה וּתְמָנַן וְתַרְתֵּין שְׁנִין וְאוֹלִיד
בְּנִין וּבְנָן: כז וַהֲווֹ כָּל יוֹמֵי מְתוּשֶׁלַח תְּשַׁע מְאָה וְשִׁתִּין וּתְשַׁע שְׁנִין וּמִית: כח וַחֲיָא
לֶמֶךְ מְאָה וּתְמָנַן וְתַרְתֵּין שְׁנִין וְאוֹלִיד בָּר: כט וּקְרָא יָת שְׁמֵהּ נֹחַ לְמֵימַר דֵּין
יְנַחֲמִנָּנָא מֵעוֹבָדָנָא וּמִלֵּאוּת יְדָנָא מִן אַרְעָא דִּי לַטְטַהּ יְיָ: ל וַחֲיָא לֶמֶךְ בָּתַר
דְּאוֹלִיד יָת נֹחַ חֲמֵשׁ מְאָה וְתִשְׁעִין וַחֲמֵשׁ שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן: לא וַהֲווֹ כָּל יוֹמֵי
לֶמֶךְ שְׁבַע מְאָה וְשַׁבְעִין וּשְׁבַע שְׁנִין וּמִית: לב וַהֲוָה נֹחַ בַּר חֲמֵשׁ מְאָה שְׁנִין
וְאוֹלִיד נֹחַ יָת שֵׁם יָת חָם וְיָת יָפֶת: ו א וַהֲוָה כַּד שְׁרִיאוּ בְּנֵי אֲנָשָׁא לְמִסְגֵּי עַל
אַפֵּי אַרְעָא וּבְנָתָא אִתְיְלִידוּ לְהוֹן: ב וַחֲזוֹ בְּנֵי רַבְרְבַיָּא יָת בְּנָת אֲנָשָׁא אֲרֵי
שַׁפִּירָן אִנִּין וּנְסִיבוּ לְהוֹן נְשִׁין מִכֹּל דִּי אִתְרְעִיאוּ: ג וַאֲמַר יְיָ לָא יִתְקַיַּם דָּרָא בִישָׁא
הדין

רש"י

ם מתן תורה: את שם את חם ואת יפת. והלא יפת הגדול הוא אלא בתחלה אתה דורש ע את שהוא צדיק ונולד כשהוא מהול ושאברהם יצא ממנו וכו' (בב"ר): (ב) בני האלהים. בני השרים והשופטים. ד"א בני האלהים הם השרים ההולכים בשליחותו של מקום אף הם היו מתערבים בהם. כל אלהים שבמקרא לשון מרות וזה יוכיח (שמות ד) ואתה תהיה לו לאלהים (שם ז) ראה נתתיך אלהים: כי טבת הנה. אמר רבי יודן טבת כתיב כשהיו מטיבין פ אותה מקושטת ליכנס לחופה היה גדול נכנס ובועלה תחלה (ב"ר): מכל אשר בחרו. אף בעולת בעל צ אף הזכר והבהמה (ב"ר): (ג) לא
ידון

שפתי חכמים

נתשנים אך ורק משום נולדו מ"מ לא בנה לכל אחד מהם תיבה בפ"ע וק"ל: ם (נח"י) וקשה דלקמן פרשת חיי שרה פירש בת ק' שנה כבת כ' לחטא משמע דלאחר כ' שנה הויא בת עונשין. ועוד דוחק לומר דיעקב אבינו ע"ה ובניו כל אחד מהם לא הגיע לימי ק"כ שנה ואיך יעלה על הדעת לומר שבני חלקי חייהם לא יהיו בני עונשין וע"ש: ע וקשה לכתוב ליפת אחר שם י"ל שלא רצה לשנות כ"כ כי שם וחם נולדו בזה אחר זה מ"מ לא רצה להפסיק (מהרש"ל): פ מלשון מטיבין את הנרות פי' דטבת משמע דעתה היו. טבת ר"ל מקושטות כמו עפרון יתב שיתב עתה ועוד טבת חסר הוא מלשון יחיד כלומר דלא היו טובות אלא נשים יחידות דהייטו הכלות שהן מקושטות ולא כולן אבל אי כתיב טובות מלא וי"ו היה משמע שתמיד היו טובות ר"ל מקושטות כיון דכתיב מלא לשון רבים וק"ל: צ (רא"ם) דאל"כ נשים מכל אשר בחרו ל"ל אלא נשים לבעולות אשר בחרו לזכר ולבהמה (נח"י) הקשה הרא"ם דבפ"ק דקידושין דף י"ג משמע שלא נכשלו באשת איש וי"ל דבני אלהים שהם השרים חטאו בא"א ולא שאר העם

השאלות

(א-ז) מ"ש ובנות יולדו להם אין לו מובן שכמו שהתרבו בנות כן התרבו זכרים כנגדם. ומי הם בני האלהים שנשאו את בנות האדם והנפילים שהיו אז שהוא חידה סתומה. ומ"ש תחלה לא ידון רוחי ואמר שנית אמחה את האדם. ומה היה ההתנחמות והעצב, שלא יצדק התנחמות רק אם נתחדש איזה דבר שלא היה תחלה. וכן העצב אל לבו לא יצדק אצל ה'. ומהו ההמשך אמחה את האדם ונח מצא חן כאלו זה נמשך מזה:

התורה והמצוה

(כט) ויקרא את שמו נח לאמר זה ינחמנו. כבר באררתי בפי' ישעיה (א כד) שגדר פעל נחם הוא התהפכות המחשבה, ומזה בא על נחום האבל, שיתהפך מיגון לשמחה, ועל ההרסה, ואמר זה ינחמנו שמעתה נגוח, בין ממעשנו שאנו עוסקים בפעולות הבל וריק שאין בם מועיל אל אושר האדם, ועי"כ נמצא גם מנוחה מעצבון ידינו מן האדמה שהל קללה על כל מעשה ידינו שזה בא ע"י רוע המעשים, וכמ"ש חגי (א ז) זרעתם הרבה והבא מעט וגו' שימו לבבכם על דרכיכם וכמו שפרשתי שם, וע"י נחמת המעשים והתהפכותם תתהפך גם הקללה לברכה ונמצא מנוח כמ"ש ביום הניח ה' לך מעצבך ומרגזך ומן העבודה הקשה (ישעיה יג):

ו (א) ויהי. כבר הזכירו חכמי הטבע כי במדינות שאין נושאים רק אשה אחת יולדו זכרים ונקבות בשוה, ובמדינות שנושאים נשים רבות יולדו נקבות כפל מהזכרים, ותחלה לא היו נושאים רק איש אשה אחת והיו עקר הנולדים בנים. ואח"כ כשהתחילו לרוב התחילו לקחת נשים הרבה שזה התחיל מימות למך בן קין ונולדו בנות יותר מבנים, כמו שכן תנהג הטבע גם עתה:

(ב) ויראו בני האלהים. ידוע בקורות העמים הקדמונים שהיו מאמינים שבני אלהים חושקים את בנות האדם, והיו מקבילים שכשהאשה טובה תמצא חן בעיני בני אלהים ויבאו אליהן וילדו להם וכמו שיפרש בפסוק ד', וספר שכפי מהשבת הדור ההוא והבליהם אמרו שבני אלהים הם רואים את בנות האדם בשהם טובות, אז ימצאו חן בעיניהם ויקחו להם נשים שבאופן זה זנו הנשים מתחת בעליהם עם אנשים שהסבילו עליהם שהם בני אלהים, והושקים בהן ויקחו אותן לנשים, וכמו שיבאר בפסוק ד':

(ג) ויאמר ה'. אז ראה ה' כי לא טוב מה שהם מאריכים ימים אחר שהנשמה שנתונה בגוף יש לה מלחמה תמידית עם הגוף שזונה אחרי יצרי התאות, ואין כאוי שרוחי שנפחתי באפיו ידון ויתקוטט עם האדם לעולם

יָדוֹן רוּחִי בָאָדָם לְעֹלָם בְּשַׁגַּם הוּא בָשָׂר וְהָיוּ יָמָיו
מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה׃ ד הַנְּפִלִים הָיוּ בָאָרֶץ בַּיָּמִים הָהֵם
וְגַם אַחֲרֵי־כֵן אֲשֶׁר יָבֹאוּ בְּנֵי הָאֱלֹהִים אֶל־בְּנוֹת הָאָדָם
וְיָלְדוּ לָהֶם הֵמָּה הַגִּבֹּרִים אֲשֶׁר מֵעוֹלָם אַנְשֵׁי הַשֵּׁם׃ פ
מפטיר ה וַיַּרְא יְהוָה כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם בָּאָרֶץ וְכָל־יֵצֶר
מַחְשְׁבֹת לִבּוֹ רַק רַע כָּל־הַיּוֹם׃ ו וַיִּנָּחֶם יְהוָה כִּי־עָשָׂה

את

בעל הטורים

בבהמות וכן תמצא שהיה בביאה לאבות כתיב ביה ומשה עלה אל האלהים: (ד) הנפלים ג' במס'. א' נגלה ובנים הסיים הנפלים היו בארץ חסר ושם ראינו את הנפילים מלא בני ענק מן הנפלים חסר וזהו סיחון ועוג כו' כדאי' בנדה סיחון ועוג בני שמחזאי ועזאל ונפלו מן השמים בימי דור המבול לכן כתיב כאן הנפלים היו בארץ חסר:

רש"י

ידון רוחי באדם. לא יתרעם ויריב רוחי עלי בשביל האדם: לעולם. לאורך ימים ר הנה רוחי נדון בקרבי אם להשחית ואם לרחם ש לא יהיה מדון זה ברוחי לעולם כלומר לאורך ימים: בשגם הוא בשר. כמו בשגם בסגו"ל ת כלומר בשביל שגם זאת בו שהוא בשר ואעפ"כ אינו נכנע לפני ומה אם יביא אש או דבר קשה. כיוצא בו (שופטים ה) עד שקמתי דבורה כמו שקמתי. וכן שאתה מדבר עמי כמו שאתה אף בשגם כמו בשגם: והיו ימיו וגו'. עד ק"ך שנה אאריך להם אפי ואם לא ישובו אביא עליהם מבול. וא"ת משנולד יפת עד המבול אינו אלא מאה שנה אין מוקדם ומאוחר בתורה (פסחים ו) כבר היתה הגזירה גזורה עשרים שנה קודם שהוליד נח תולדות וכן מצינו בסדר עולם, ויש מדרשי אגדה רבים בלא ידון אבל זה הוא צחצוח פשוטו: (ד) הנפלים. על שם שנפלו א והפילו ב את העולם ובלשון עברית לשון ענקים הוא: בימים ההם. (ב"ר) בימי דור אנוש ג ובני קין: וגם אחרי כן. אע"פ ד שראו באבדן של דור אנוש שעלה אוקיינוס והציף שליש העולם לא נכנע דור המבול ה ללמוד מהם: אשר יבאו. היו יולדות ענקים כמותם: הגבורים. למרוד במקום: אנשי השם. אותם שנקבו בשמות עירד מחויאל מתושאל שנקבו ע"ש אבדן ו שנמוחו ונתשו. ד"א אנשי שממון ששממו את העולם: (ו) וינחם ה' כי עשה. נחמה היתה לפניו שבראו בתחתונים שאלו היה

מן

שפתי חכמים

דהא קאי אויראו בני האלהים לפיכך נקט הרב היה גדול נכנס והרא"ם אמר שמא אגדות חלוקות הם: ק ויהיה פי' בי"ת באדם כמו ויעבוד יעקב ברחל שפי' בשביל רחל: ר וא"ת לעולם ממש וי"ל דזה א"א דמשמע לא ידון רוחי באדם לעולם דמשמע לא לעולם אבל מ"מ לזמן ארוך ידון ואח"כ כתיב והיו ימיו ק"ך שנה ש"מ שנגזרה הגזירה לאלתר לכך פירש"י לאורך ימים ר"ל לא ידון לאורך ימים אלא לאלתר: ש משמע דעדיין לא עלה במחשבה להשחית ודאי ולמה לא פי' לא אמתין לו עוד כו' ועוד מנ"ל לרש"י זה י"ל משום דאי פירושו כן היה משמע שכבר עלה במחשבה להשחית ודאי וזה אינו שהרי אח"כ כתיב ויאמר ה' אמחה את האדם דהיינו אמירה ראשונה אבל קודם לכן לא עלה במחשבה להשחית וק"ל: ת ר"ל השי"ן בסגו"ל שהוא ל' גם וכן שקמתי בפת"ח כמו שקמתי בסגו"ל תחת השי"ן שאתה כמו שאתה והוסיף מלת זאת בו משום דבזולת זה היה משמע שפי' בשביל שגם הוא בשר כמו אמר ואין שם אמר לכך הוסיף זאת בו וק"ל: א ב"ר ור"ל נהרגו: ב ר"ל זרעם למדו ממעשיהם הרעים ונהרגו ג"כ כלו' שהנפילים אשר היו בימים ההם כלומר בימי דור אנוש ובני קין נפלו מן העולם כשהציף עליהם את מי האוקיינוס ובל' עברי ל' הענקים הוא פי' דל' הנפילים וגו' פירושו שהפילו בני אדם בגבורתן. מהרש"ל. וגם אחרי כן בימי דור המבול היו ג"כ וממי היו הרי כלם שטפם המבול של מי אוקיינוס ומפרש אשר יבאו בני האלהים ומהם ילדו הענקים ההם וק"ל: ג (נח"י) לכן נ"ל העיקר כמו שפי' בפרשת שלח לך בפסוק ושם ראינו את הנפילים וז"ל ענקים מבני שמחזאי ועזאל שנפלו מן השמים בימי דור אנוש עכ"ל ולפי זה שנפלו מן העולם ר"ל מעולם העליון שהם השמים: ד ר"ל גם אחרי כן היו רעים וחטאים: ה (נח"י) יש מקשין דבפרשת עקב על פסוק ואבדתם מהרה פי' הרב דור המבול לא היה להם ממי ללמוד וע"ש: ו היינו מחויאל ונתשו היינו מתושאל דאל"כ למה קרא אותן אנשי השם והם היו אנשי בליעל:

בבהמ

התורה והמצוה

לעולם, היינו לארך ימים, אחר שבאורך ימים ינלח הגוף את הרוח וימשכהו למטה אל תאותיו הבהמיות ואל הבשר, והרוח נעשה בשר, וע"ז אמר בשגם הוא בשר, שגם הרוח יהפך לבשר ולחמריות. ולכן והיו ימיו מאה ועשרים שנה, מעתה יהיו ימי חיי האדם ק"כ שנה. ומאז התחיל ה' לקצר ימי חיי האדם שלא יאריכו ימים כ"כ, שע"י שימותו בקוצר ימים ייראו מהמות וישובו מדרכם הרעה, וגם שלא יהיה להם עת כ"כ להרבות זדון ופשע, וע"ז אמרו חז"ל שרמז בשגם הוא משה, שמשה לא חי רק ק"כ שנה כשניש הקצובים, שמ"מ ימי

שמשו

הדין קדמי לעלם בדיל דאנון בשרא ועובדיהון בישיא ארכא יהיבת להון מאה
ועשרין שנין אם יתובון : ד גבריא הוו בארעא ביומיא האנון ואף בתר כן די
עלין בני רברביא לות בנת אנשא וילידן להון אנון גבריא דמעלמא אנשין דשמא :
ה וחזא יי ארי סגיאת בישת אנשא בארעא וכל יצרא מחשבת לבה לחוד ביש
כל יומא : ו ותב יי במימרה ארי עבד ית אנשא בארעא ואמר במימרה למתבר

תקפהון

התורה והמצוה

בנותינו בהם שבעים שנה זה נעשה אח"ז שנתרחקו הדורות מבראם ונתמעטו הימים, אבל אז שהיתה הבריאה הדשה ובימי עלומיה והארץ והאויר לא נפחת עדיין קודם המבול, היו ראוים ע"פ הטבע להאריך ימים עד קרוב לאלף שנים רק ה' קצר ימיהם מפני רעתם :

(ד) הנפלים. עתה יפרש מ"ש ויראו בני האלהים את בנות האדם, מי היו בני האלהים, הם אלה שאמרו שהם בני אלהים ונפלו משמים, והגדות כאלה היו בימים האלה וגם אחרי כן. כי נודע שבכל ספורי העמים הקדמונים יספרו שבימי קדם מלכו על מדינתם בני אלהים שבאו משמים אל הארץ ומלכו עליה ונשאו נשים מבנות האדם ומהם עמדו גבורים ואדירים שרים ומושלים, כמו שימצא הקורא בספורי הדורות שראשית ספורי ממלכת מצרים והינא ומלכות יון יתחיל מן האלהות וחצי אלהות שהתהלכו על ההרים הרמים ועל ארצם בימי קדם וספרו עליהם נפלאות וגבורות, והם נעשו להם אלילים שהקימו להם מצבות ומזבחות ועבדו אותם בכמה עבודות מתועבות, כי ספרו על אליליהם מעשים של רצח וניאוף וכל מדות רעות, עד שגם עובדיהם התדמו להם בתועבותיהם, כמו האלילה שעבודתה היתה בניאוף, ואליל שעבדו אותו בזבחי אדם, ועבודות האלה עמדו עד אמצע מלכות הרומיים וכ"ש שהיו בתקפם בימי משה, וכל ספורי קורות מצרים התחיל בהאלילים בני אלהים שנפלו משמים ארץ בימי קדם, לכן הודיע לנו מרע"ה כי הנפילים האלה שהם הענקים והעריצים שאמרו עליהם העמים בספוריהם שנפלו משמים והם היו בימים האלה וגם אחרי כן. שאז נמצאו ענקים וגבורי כח נוראים, שאמרו על עצמם שהם בני אלהים שנפלו משמים וע"כ קראן בשם נפילים ע"ש שנפלו לארץ, והעם התחיל לעבוד אותם, וזה נמשך גם אחרי כן, והם היו בני האלהים שבאו אל בנות האדם וילדו להם, עד שגם הבנים היו נחשבים לאלילים, באשר האמינו שנולדו מבני אלים. אבל דע שכל הספורים וההגדות האלה שעליהם בנו כהני האליל כל עמי העו"ז וספורי האלילים והמיטהאלאגיא שלהם הוא הכל שקר וכזב, היעשה לו אדם אלהים והמה לא אלהים, רק המה הגבורים אשר מעולם ואנשי השם, שכל גבור שעמד בימים ההם, או איש שעשה לו שם ע"י חכמתו ומעשיו היו מיחסים לו אלהות והיו אומרים שנפל משמים והיו מספרים עליו נפלאות והבלים הרבה, וכל הספורים האלה מקורם התחיל מדור המבול ואילך, וזה היה גורם להשחתת האדם ולהעבודות הזרות והנכריות ואמונת שוא והבל אשר לכן ראה ה' לקצר ימי האדם שידעו כי אדם המה ובני תמותה ולא אלהים המה :

(ה) וירא ה'. אמנם ה' ראה שגם מה שהמעיט מספר שנותיהם לא הועיל. כי רעת האדם רבה והולכת. וכל יצר. כי ההוטא מצד התאוה יש תקוה שיחדל מלחטוא כשלא יתאוה או לעת זקנתו ורפעים כאלה מלאים הרעה, לא כן ההוטא בעצת השכל שזה יוסיף תמיד ברשע, וז"ש שראה כי גם ציורי מחשבותיו רק רע ולא יעלה בנפשו ציור טוב מוסרי רק ציורי התאוות והמדות הרעות, וזה מתמיד כל היום :

(ו) וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ. ראה שטבע הארץ שהיתה עכורה והזקה מאד קודם המבול שלכן היו האנשים אז ענקים וגבורי כח ומאריכים ימים ושטופים בזמה, ועי"כ גבר החומר מאד והצורה היתה חלושה, כי כל שיגבר החומר תחלש הצורה, ועי"ז אמר כי רבה רעת האדם בארץ, שהארץ גרמה כל זאת, והיה ההרטה על שעשה אותו בארץ הזאת, כי כפי טבע הארץ עתה א"א שיגבר בו הכח הנפשיי. והנה האומן שיעשה כלי יקר בעמל רב ויצטרך אח"כ לשבור את הכלי ולעשותו באופן אחר, זה עד על חסרון מעלת האומן שלא השכיל או לא היה ביכלתו לעשות כלי בלא יצטרך לתקנו. אבל אם הוא לא מצא חסרון בהכלי רק שבא לסטם סכל אחד וקלקל את הכלי עד שאין ראוי עוד למלאכתו, והאומן מוכרח לשברו ולחזור ולעשותו, זה אינו מעיד על חסרון חכמת האומן. כן אם היה ה' מתנחם על הבריאה אשר עשה ומחריבה ומתקנה, זה מורה חסרון ח"ו, אבל אחר שמה שעשה ה' היה טוב מאד ולא היה מוצרך סתירה ותיקון, רק שהאדם שניתן לו הבחירה והחפשיות הוא קלקל את כל סדרי הבריאה אשר היו טובים, ולולא האדם לא היה הכלי אשר עשה והבנין הגדול הזה אשר בנה צריך תיקון בשום פעם, אין זה מטיל פגם והסרון בחכמת הפועל. וכמ"ש במדרש כי בו שבת מכל מלאכתו ממלאכת עולמו שבת ולא שבת ממלאכת הצדיקים והרשעים, ר"ל במלאכת עולמו נשלמה באופן היותר שלם ולא היה צריך שהעושה אותה יצטרך עוד לעשות בה איזה תקון ושנוי, רק לא שבת ממלאכת הצדיקים והרשעים שאחר שהאדם בעל בחירה מקלקל סדרי הבריאה בכל עת וזה גורם שהעושה לא יוכל לשבות ממעשהו וצריך בכל פעם לתקן מה שיקלקל האדם ע"י בחירתו. ועז"ז יאמר שה' לא נחם על בריאת העולם בכלל, שלא מצא בבריאתו שום חסרון רק ע"י שעשה את האדם בארץ והוא קלקל את הכל עד שהוצרך היוצר להתנחם ולשבור ולהרוס הבנין כדי לתקנו, ואין ההסרון בהפועל רק

ויתעצב

אֶת־הָאָדָם בָּאָרֶץ וַיִּתְעַצֵּב אֶל־לִבּוֹ׃ ז וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶמְחֶה
אֶת־הָאָדָם אֲשֶׁר־בָּרָאתִי מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה מֵאָדָם עַד־
בְּהֵמָה עַד־רֶמֶשׂ וְעַד־עוֹף הַשָּׁמָיִם כִּי נִחַמְתִּי כִּי עֲשִׂיתִם׃
ח וְנֹחַ מָצָא חֵן בְּעֵינֵי יְהוָה׃ פ פ פ

קמ"ו פסוקים. יחזקיהו סימן. ומפטירין בישעיה כה אמר סימן מ"ב:

ט אֵלֶּה תּוֹלְדֹת נֹחַ נֹחַ אִישׁ צַדִּיק תָּמִים הָיָה בְּדֹרֹתָיו
את

בעל הטורים

(ט) אלה תולדות נח. ד' דסמיכי. אלה תולדות השמים אלה תולדות נח אלה תולדות שם אלה תולדות יעקב בכולן פסק שלפניו אלה תולדות השמים פסק התהו ובהו. אלה תולדות נח פסק דורות שלפניו. אלה תולדות שם פסק בני חם ובני יפת. אלה תולדות יעקב פסק עשו ואלופיו: נח נח וגו'. ג"פ כתיב נח בפסוק שראה ג' עולמות ד"א שהיה מכלכל בכל אחד הנ"ל ג' בזכותו נח הנ"ל ג' בניו שהם שם ותם ויפת דניאל הנ"ל חנניה מישאל ועזריה בהלוג איוב הנ"ל שלשה רעיו אליפז התימני ובלדד השוחי וצופר הנעמתי. ד"א נח לשמים נח לבריות נח לעליונים נח לתחתונים נח בעוה"ז נח בעוה"ב: תמים היה. הי"ה עולה למנין כ' לומר שהיה תמים בכל כ' דורות שמאדם עד אברהם אבל משבא אברהם לא

שפתי חכמים

ז שהרי המריד כל בהמה וחיה שכולן קלקלו ואלו היה בעליונים היה ממריד גם את העליונים: ח דאל"כ קשה הרי כתיב וינחם מלשון נחמה ואיך כתיב ויתעצב מלשון עצב אלא כלומר נעצב האדם אל לבו של מקום להכריתו. ומהרש"ל פי' אל לבו של מקום פי' מאחר שפי' שהיה נחמה לפניו מוכרח אתה לומר שקאי ויתעצב על האדם אבל לד"א שנהפך מדה"ר למד"ד קאי ויתעצב על הקב"ה: ט כלומר מתחלה לא עלה במחשבתו לעשות באדם מאומה ועכשיו עלה במחשבתו לחקור עליו מה לעשות בו לא שנהפכה מחשבתו לרעה ופסק עליו המבול שהרי אחר זה כתיב ויאמר י"י אמחה את האדם שהוא תחלת דיבורו והיינו פי' הפסוק לומר שהפך מחשבתו ממדה"ר למדה"ד הוא מה שאמר אמחה את האדם דא"כ ויאמר אמחה את האדם מבע"ל ולמה נאמר ויאמר ה' אמחה וגו' אלא ודאי תחלת דיבור הוא וכיון שהוא תחלת הדיבור משמע שעדיין לא פסק עליהם את הדין אלא שנכנס לחקור מה לעשות בהם: י ר"ל שמתחתי בעצמי ושימחתי גם את אחרים: כ וק' שיתך מדמה מעשה הקב"ה למעשה ב"ו י"ל שזה היה לדחות המין אבל באמת הוא בשביל הצדיקים כו'. מהרש"ל: ל ועוד בשביל צדיקים דאל"כ לא היה המשל דומה לנמשל כי הבן אינו לשום תועלת אלא בשעת חדוה חדוה והרשעים לתועלת שיעמדו צדיקים מהם אלא ע"כ צ"ל שהוא כמו ועוד וק"ל: מ ולפי זה קשה הל"ל אדם ובהמה ל"פ ד"א וכו' ולפי הד"א קשה היה לו לומר אדם וגם בהמה ל"פ אף הן וכו'. מהרש"ל:

פרשת נח

א נח"י כתב הרא"ם ואע"פ שכבר הזכיר תולדותיו בפרשה העוברת חזר והזכירם כאן להודיע שלא הוליד רק אלה ולא שהוליד אחריהם בנים ובנות ולא היו ראוים לבא אל התיבה עכ"ד. ולא נהירא דהא לעיל פירש הרב דלכך כנס את מעינו שאע"פ שיהיו רשעים לא יאבדו במים לפי שאינן ראוים לעונשין לפני המבול אלא לכך חזר והזכירם לפרסם שהיו צדיקים שנאמר כאן אלה פוסל את הראשונים דור המבול ולכך קראן תולדות אבל דור המבול לא נקראו תולדות: ב כ"ל דר"ל מדכתיב אלה תולדות נח ומפרש נח איש צדיק ש"מ דמעשים טובים איקרי נמי תולדות ומהפך בפתלם

רש"י

מן העליונים היה ז ממרידן. בב"ר: ויתעצב. האדם אל לבו של מקום ח עלה במחשבתו של מקום להעציבו זהו תרגום אונקלוס. ד"א וינחם נהפכה מחשבתו של מקום ממדת רחמים למדת הדין עלה במחשבה לפניו מה לעשות באדם ט שעשה בארץ. וכן כל ל' נחום שבמקרא לשון נמלך מה לעשות (במדבר כג) ובן אדם ויתנחם (דברים לב) ועל עבדיו יתנחם (שמות לב) וינחם ה' על הרעה (שמואל א טו) נחמתי כי המלכתי כלם לשון מחשבה אחרת הם: ויתעצב אל לבו. נתאבל על אבדן מעשה ידיו כמו (ש"ב יט) נעצב המלך על בנו. וזה כתבתי לתשובת המינים. אפיקורוס אחד שאל את רבי יהושע בן קרחה א"ל אתם מודים שהקב"ה רואה את הנולד אמר לו הן אמר לו והא כתיב ויתעצב אל לבו אמר לו נולד לך בן זכר מימיך אמר לו הן אמר לו ומה עשית אמר לו שמחתי ושימחתי י את הכל. א"ל ולא היית יודע שסופו למות אמר לו בשעת חדותא חדותא בשעת אבלא אבלא אמר לו כך מעשה הקב"ה כ אע"פ שגלוי לפניו שסופן לחטוא ולאבדן לא נמנע מלבראן (ועיין ברא"ם) בשביל הצדיקים ל העתידים לעמוד מהם: (ז) ויאמר ה' אמחה את האדם. הוא עפר ואביא עליו מים ואמחה אותו לכך נאמר לשון מחוי: מאדם עד בהמה. אף הם מ השחיתו דרכם (ב"ר). ד"א הכל נברא בשביל אדם וכיון שהוא כלה מה צורך באלו: כי נחמתי כי עשיתם. חשבתי מה לעשות על אשר עשיתים:

פרשת נח

(ט) אלה תולדות נח נח איש צדיק. הואיל והזכירו ספר בשבחו א שנא' (משלי י) זכר צדיק לברכה. ד"א ללמדך שעקר תולדותיהם ב של צדיקים מעשים טובים: בדורותיו. (סנהדרין קח) יש מרבותינו דורשים

תְּקָפְהוֹן כִּרְעוּתֵהּ: ז וַאֲמַר יְיָ אֶמְחֵי יָת אֱנָשָׁא דִּי בְרֵאתִי מֵעַל אַפֵּי אַרְעָא מֵאֱנָשָׁא עַד בְּעִירָא עַד רִחְשָׁא וְעַד עוֹפָא דִשְׁמַיָּא אֲרֵי תָבִית בְּמֵימְרִי אֲרֵי עֲבַדְתִּנּוּן: ח וְנֹחַ אַשְׁכַּח רַחֲמִין קֳדָם יְיָ: פ פ פ

ט אִלֵּין תּוֹלְדַת נֹחַ נֹחַ גְּבַר זַכַּאי שְׁלִים הֲוָה בְּדָרוֹהִי בְּדַחַלְתָּא דַיְיָ הַלֵּיךְ נֹחַ: ואוליד

השאלות

(ט-יא) הלא כבר אמר בפ׳ הקודמת שנח הוליד ג׳ בנים. ולמה כפל ד״פ שם נח למותר. למה שלש בענין ההשחתה את דבריו ותשחת. ותמלא. וירא אלהים והנה נשחתה. שכ״ז כפל ומותר. ולמה במאמר ה׳ לנח לא אמר רק כי מלאה הארץ חמס:

התורה והמצוה

ויתעצב אל לבו. והוא כפי׳ הרי״א אל לבו של אדם, שכבר באר נו כפי׳ משלי שהלב מציין כח הבחירה והממשלה אשר בנפש, ה׳ התעצב על בחירתו של אדם, שהוא בבחירתו ובכח החפשיות שניתן לו הרס את הבנין עד שהוצרך היוצר לבנותו מחדש:

(ז) ויאמר ה׳ אמחה את האדם. אחר שהוא המשחית את הכל, ובכ״ז אחר שאמחה את האדם אמחה מאדם עד בהמה, אחר שהכל נבראו בעבורו וכשאין אדם בארץ בריאת כולם לבטלה. וע״ז אמר במדרש משל למלך שהיה משיא את בנו ועשה לו חופה כעס על בנו והרגו התחיל לשבר את הכל, וכבר בארנו [למעלה ב יט] שכל מדות בע״ח כלולים באדם, ובכל בע״ח נטועה מדה אחת שהאדם ילמד ממנה איך ינהג במדה זו בכחות נפשו, כמ״ש למדנו גזל מנמלה, צניעות מחתול, ובדור המבול השחיתו כולם את דרכם, וכן האדם שכולל כולם השחית יותר מכולם, כי הוא המעלה את כל הנבראים כשהוא במעלת השלמות, כמ״ש במדרש אף בקילוס הוא בא באחרונה, שנאמר הללו את ה׳ מן הארץ החיה וכל בהמה וכו׳ מלכי ארץ וכו׳ שהוא המעלה את כולם בקילוס, וכן בצד האחר הם היו הפדגוג שהוציאו אותו לתרבות רעה, וז״ש במדרש משל למלך שמסר את בנו לפדגוג והוציאו לתרבות רעה אמר המלך בני אבד וזה קיים לפיכך מאדם עד בהמה. כי נחמתי על כולם אחר שכולם היו רק בעבור האדם:

(ח) ונח מצא חן. שאם נח לא היה מוצא חן לא הי׳ שם לב להחריב את העולם שאז לא היה החורבן לצורך תקון, ואין דרך ה׳ לעשות רע רק כשהוא לתכלית טוב, שאז לא נקרא שמשחית וסותר רק שמטיב כי סותר כדי לבנות ומורק ע״מ לתקן, רק אחר שנח מצא חן וראה שאם יניח את העולם כמו שהוא יתקלקל גם נח לכן השחית את הכל כדי שיעמוד נח בצדקו. וז״ש במדרש ר׳ סימון פתח כאשר ימצא התירוש באשכול, פר״ל אם נשחת כל הגפן ונשאר אשכול אחד שיש בו תירוש ואמר אל תשחיתהו כי ברכה בו, ר״ל שאז משחדל בעל הכרם שלא ישחת האשכול שלא נתקלקל וזומר וקוצץ כל האילן בל ישחית את האשכול, ומבואר בסוד חכמי חרשים שה׳ ערך הנהגת העולם שיתנהג כפי מעשה התחתונים אם לחסד אם לשבט, וזה רק כ״ז שיש עכ״פ אדם אחד בעולם שיחול עליו הנהגת ההשגחה לפי מעשיו, ואז ההנהגה תתנהג לפי הכנת הדור ומעשיהם. אבל כשאין שום אדם בארץ הראוי שתחול עליו ההשגחה אז לא יביט על הנהגת התחתונים רק אז תתעורר מדת החסד הבא מלמעלה מבלי השקף על הזכות והמעשה. וכמו שהיה בעת הבריאה שלא היה אדם בארץ כתיב כי אמרתי עולם חסד יבנה. ועז״א אין בן דוד בא אלא בדור שכולו זכאי או בדור שכולו חייב, כי בדור שכולו חייב שא״א שתחול ההנהגה לפי מעשה הדור אז יתנהג כמו בעת הבריאה שתתעורר מדת החסד מבלי השקף על זכות הדור, וכמ״ש ואביט ואין עוזר וכו׳ ותושע לי זרועי וכמ״ש בפירושי שם. ועז״א שמה שאמר ה׳ אמחה את האדם, היה ע״י שנח מצא חן בעיני ה׳, ועדיין היה איש אחד שהיה ראוי שתחול ההשגחה על העולם לדון לפי המעשה, שאם גם נח לא היה מוצא חן והיה מוצרך להשחית את הכל, היה מתעורר מדת החסד כמו בעת הבריאה ולא היה משחית בעבור עון הדור:

פרשת נח

(ט) **אלה** תולדות נח. האדם יוליד ג׳ מיני תולדות, כי כל כח הנמצא במציאות בהכרח מוליד ופורה, והאדם יתראו בו ג׳ מיני כחות. א] הדבר שבו יתדמה האדם אל יתר בע״ח, שהוא גופו הבהמי, ותולדותיו הם בנים ובנות לקיום המין, ב] הדבר שבו הוא אלהי, והוא נפשו הרוחנית האלהית, ותולדותיה הם המושכלות שישכיל ע״י השכל העיוני לדעת את ה׳ ולהכיר האמתיות. ג] הדבר שבו יתחברו שני החלקים הנפש והגויה שמצד זה הוא חי מדבר, ותולדותיו מצד זה יוליד ע״י השכל המעשיי לעשות צדק בין אדם לחברו ולגזור ארחות משפט וצדק ויושר, וז״ש שנח הוליד תולדות בשלשה חלקיו, מצד שהוא חי מדבר שמצד זה הוא מדיני בטבע היה צדיק, שזה כולל ההנהגה הטובה בין אדם לאדם. וגם היה איש תמים, שכבר התבאר בפי׳ משלי ובכ״מ בתנ״ך שגדר התמימות הוא שיעשה כל מעשיו שלא לשם פניה חיצונית מאהבת עצמו, למשל שיעשה צדק בעבור שמקוה להשיג ע״י כבוד או ריוח, שזה דומה כסוחר שעושה מסחר להרויח בו, ולפי כזה אם יראה שלא ישיג הכבוד או הריוח המקווה יתמוטט מצדקתו. אבל התמים הוא מי שעושה הצדק שלא בעבור פניה חיצונית רק מאהבת הצדק בעצמו ולשם ה׳ בלבד, ואמרו חז״ל תמים בדרכיו צדיק במעשיו, ודרכיו

אֶת־הָאֱלֹהִים הִתְהַלֶּךְ־נֹחַ׃ י וַיּוֹלֶד נֹחַ שְׁלֹשָׁה בָנִים
אֶת־שֵׁם אֶת־חָם וְאֶת־יָפֶת׃ יא וַתִּשָּׁחֵת הָאָרֶץ
לִפְנֵי הָאֱלֹהִים וַתִּמָּלֵא הָאָרֶץ חָמָס׃ יב וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת־
הָאָרֶץ וְהִנֵּה נִשְׁחָתָה כִּי־הִשְׁחִית כָּל־בָּשָׂר אֶת־דַּרְכּוֹ
עַל־הָאָרֶץ׃ ס יג וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנֹחַ קֵץ כָּל־בָּשָׂר בָּא
לְפָנַי כִּי־מָלְאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנֵיהֶם וְהִנְנִי מַשְׁחִיתָם

א ז

בעל הטורים

נחשב תמים. את האלהים התהלך נח. ס"ת חכם וזה שנאמר ולוקח נפשות חכם: (יא) ותמלא הארץ ב' דסמיכי. הכא ואידך ותמלא הארץ אותם בשרץ עלמא היתה מלאה מהם שהיו יולדות בבדה ששה בכרס אחד והיו נבלעים תחת הקרקע ואח"כ מגלגלים ועולים וה"נ הארץ עלמא היתה מלאה חמס שהיה מפקיד ביתו אצל חברו ואפרסמון עמו והיה הנפקד מניח שם עם האפרסמון תחת הקרקע עם אוצרותיו והמפקיד בא בלילה ומריח האפרסמון ולוקח הכל: חמס. בגי' מי נח מלמד שפרע להם מדה כמדה. חמס בגימ' גיהנם מלמד שברותחין נדונו: (יג) ויאמר אלהים לנח קץ כל בשר. רמז לו לימי המבול שהם כמנין קץ מ"ם יום של מטר וק"ן של תגבורת; כי מלאה הארץ חמס מפניהם. בגי' גלוי עריות: וסגי ג' במסו'.

רש"י

דורשים אותו לשבח כל שכן שאלו היה בדור צדיקים היה צדיק יותר ויש שדורשים אותו לגנאי ג לפי דורו היה צדיק ואלו היה בדורו של אברהם לא היה נחשב לכלום: את האלהים התהלך נח. ובאברהם ד הוא אומר (לקמן כד) אשר התהלכתי לפניו נח היה צריך סעד לתומכו אבל אברהם היה מתחזק ומהלך בצדקו מאליו: התהלך. לשון עבר ה. וזהו שמושו של ל' בלשון ו כבד משמשת להבא ולשעבר בלשון א' קום התהלך (שם יג) להבא התהלך נח לשעבר התפלל בעד עבדיך (ש"א יב) להבא ובא והתפלל אל הבית (מלכים א ח) ל' עבר אלא שהוי"ו שבראשו ז הופכו להבא: (יא) ותשחת. לשון ערוה ח וע"א (סנהדרין מ) (ס"א ערוה כי השחית כל בשר את דרכו וע"א) כמו (דברים ד) פן תשחיתון: ותמלא הארץ חמס. ט גזל (ס"א שנא' (יונה ג) ומן החמס אשר בכפיהם): (יב) כי השחית כל בשר. אפי' בהמה חיה ועוף נזקקין י לשאינן מינן: קץ כל בשר. כל מקום שאתה מוצא זנות וע"א אנדרלמוסיא באה כ לעולם והורגת ל טובים ורעים: כי מלאה הארץ חמס. לא נחתם גזר דינם

שפתי חכמים

בתהלה איש צדיק ואח"כ ויולד נח וגו' ש"מ דמעשים טובים עיקר תולדותיהם: ג כ' מהרש"ל וקשה היאך דורשין לגנאי כיון שהיה צדיק וי"ל שהיה סומך על את האלהים כמו שפירש"י ז"ל ואידך שדורש לשבח מפרש לקרא אדרבא גבי אברהם כתיב התהלכתי ולא בתמידות לפי שהיה לו עסק כדי להכניס הבריות תחת כנפי השכינה אבל נח לא היה עוסק עם בני דורו לפי שהיו רשעים גמורים כתב את האלהים כלומר שלא היה לו שום עסק כ"א עם אלהים. מהרש"ל: (נח"י) ואפשר נמי דהוקשה דהל"ל בדורו ומדאמר בדורותיו משמע בכל העשרה דורות שמאדם עד נח היה צדיק תמים לכך אמר מ"ם לשבח ומ"ם לגנאי לפי מעשים אלו עשרה דורות היה צדיק אבל וכו'. ואפשר נמי דבהא פליגי דמ"ם דבדורותיו קאי על עשרה דורות שמאדם עד נח ומ"ם על עשרה דורות מנח עד אברהם הא בדורו של אברהם וכו'. וכתב הרא"ם אע"פ ששניהם מודים שלא היה צדיק גמור אלא לפי דורו דאם לא כן מאי כ"ש דקאמר מ"מ בפי' בדורותיו קמיפלגי מ"ם בדורותיו לשבוחיה הוא דאתי לומר אף בדורותיו שהיו רשעים והיה לו ללמוד ממעשיהם אפילו הכי היה צדיק כ"ש אם היה וכו' ומ"ם לגנותו הוא דאתי וכו' כדפי' לעיל אבל כ"פ מודו שאלו היה בדור צדיקים והיתה צדקתו כמו שהיתה עכשיו לא היה נחשב לכלום וכ"ע מודו שאלו היה בדור צדיקים היה צדיק יותר לפי שאינו דומה מי שגדל בתוך צדיקים למי שגדל בתוך רשעים והא דדרש בדורותיו חד מנייהו לגנאי וחד מנייהו לשבח אע"פ שאין להם הכרע אם לגנאי אם לשבח משום דחד מנייהו סבר דבדורותיו קאי אהיה דסמוך ליה לומר שזה היה בזמן דורותיו שהיו רשעים וכ"ש וכו' וחד מנייהו סובר דבדורותיו קאי אצדיק דלעיל מניה כאלו אמר צדיק בדורותיו שפי' צדיק לפי דורו וזהו לגנאי בלי ספק (הרא"ם): ד דעת רש"י דאת האלהים התהלך נח משמע דלא היה הליכתו של נח אלא במקום שאין אדם שם כי אם אלהים לבד והיה פורש מבני אדם לפי שהיו כולם רשעים וירא שמא ילמד ממעשיהם הרעים דנח לא היה צדיק כל כך אלא צריך סעד לכך את האלהים התהלך נח כלומר במקום שאין שם אלא אלהים לבד אבל אברהם מתחזק בצדקו מאליו לפי שהיה צדיק גמור והולך בין הרשעים והוכיחן ומגיירן ולא היה ירא שמא ילמד ממעשיהם לפיכך לא היה צריך סעד: ה מבנין התפעל: ו ר"ל שהלמ"ד ממלת התהלך דגושה והוא ל' כבד: ז ר"ל אם לא היה הוי"ו של והתפלל היה פירושו ג"כ לשעבר (קנ"מ). ואני קבלתי שפי' הוי"ו שבראשו מהוי"ו של ובא שאם כתב בא והתפלל ע"כ יש לפרש אותו עבר כמו פעל ועשה יצר וברא אבל עכשיו דכתיב ובא מהפכו לעתיד: ח ר"ל כיון דשניהם במשמעות ותשחת א"כ הוי תרווייהו מספיקים: ט לאפוקי חמסן דרבנן שיש חילוק בין חמסן לגזלן דחמסן יהיב דמי וגזלן לא יהיב דמי אבל בחמסן דתורה אין חילוק דחמסן הוא נמי גזלן ועיין בב"ק (דף סב): י ר"ל מדכתיב את דרכו ול' דרך גילוי עריות כדכתיב ודרך גבר בעלמה והא דלא נקט נמי דגים משום דכתיב על הארץ ולא דגים שהיו: כ אינו ר"ל שעכ"פ תבא אלא כשתבוא עליהם גזרות מות אינו אלא מזה המין: ל פי' דרכה להרוג ראשים וטובים שהרי עד עכשיו לא הרגה רעים וטובים.

מברא

י וְאוֹלִיד נֹחַ תְּלָתָא בְנִין יָת שֵׁם יָת חָם וְיָת יָפֶת: יא וְאִתְחַבַּלַת אַרְעָא
קֳדָם יְיָ וְאִתְמְלִיאַת אַרְעָא חֲטוֹפִין: יב וַחֲזָא יְיָ יָת אַרְעָא וְהָא אִתְחַבָּלַת אֲרֵי חַבִּילוּ
כָּל בִּסְרָא אֱנָשׁ יָת אָרְחֵיהּ עַל אַרְעָא: יג וַאֲמַר יְיָ לְנֹחַ קִצָּא דְכָל בִּסְרָא עָלַת
לְקֳדָמַי אֲרֵי אִתְמְלִיאַת אַרְעָא חֲטוֹפִין מִן קֳדָם עוֹבָדֵיהוֹן בִּישַׁיָּא וְהָא אֲנָא מְחַבֵּלְהוֹן

עם

התורה והמצוה

דרכיו הם דרכי הנפש כמ"ש בפי' הנ"ך בכ"מ (א). ומצד נשמתו הרוחנית הוליד תולדות במה שאת האלהים שהלך נח, שהוא נח הנפש האלהי דבק באלהים להשכיל דרכיו ואורחותיו ועניני האלהות בשכלו העיוני [וז"ש במדרש אלה תולדות נח הה"ד פרי צדיק עץ חיים מה הן פירותיהם של צדיקים תורה ומע"ט], ומצד גופו הבהמי.

(י) ויולד נח, הוליד תולדות לקיום המין שלשה בנים. אולם גם בשלשה בנים שהוליד נרשמו ג' חלקיו אלה [כמו שיבואר לקמן ס יח]:

(יא) ותשחת. לעומת זה אמר שבני דורו נשחתו בשלשה חלקים אלה. נגד החלק הרוחני האלהי שנח התהלך את האלהים, נשחתה הארץ לפני האלהים בהשחתת הדעות והאמונות, ונגד החלק שנקרא חי מדבר שאמר על נח צדיק תמים היה, שעשה משפט וצדק, ותמלא הארץ חמס, שהוא עשות עול נגד חברו וגזל משפט וצדק במה שנוגע בין אדם לחברו:

(יב) וירא. ונגד החלק הבהמי שבזה עכ"פ צריך שישמרו הדת הטבעי ומצות שהטבע מחייבתן כמו הרציחה ולקיחת נשי הבריאים בחזקה וכדומה, אמר שראה אלהים את הארץ והנה נשחתה כי השחית כל בשר אף את דרכו הטבעי. וכבר אמר ע"ז (ישעיה כד) כי עברו תורות שהיא התורה האלהית, חלפו חק הוא הדת הנמוסי, הפרו ברית עולם הוא הדת הטבעי שא"א שיתקיימו בלעדיו. וע"ז אמר שהשחית כל בשר את דרכו שבזה יתקיים על הארץ לפי הטבע:

(יג) ויאמר אלהים לנח. יספר כי כאשר גלה ה' לנח שרצונו לאבד את הכלל שנשחת כדי להציל את האשכול האחד שנמצא בו תירוש שהוא נח וביתו. כי ראה שא"א עוד לתקנם ולהחזירם למוטב אחר שנשחתו בשלשה חלקיהם, אומר כי עקר מה שבא לפני קץ כל בשר וכליון הכללי, הוא ע"י שמלאה הארץ חמס.

כי

תרה אור

(א) ובמ"ש בדורותיו אמר רבי יהודה (במד') בדורותיו היה צדיק הא אם היה בדורות משה ושמואל לא היה צדיק, ורבי נחמיה אמר שכ"ש אם היה בדורו של משה שהיה צדיק. וי"ל שכל אחד מדבר בבחינה אחרת, רבי נחמיה דייק שם צדיק, שאם היה צדיק בדורו של רשעים שלא היה לו ממי ללמוד כל שכן שהיה צדיק אם היה בדורו של משה ושמואל, ורבי יהודה דייק שם תמים שהוא שיעשה מעשה הצדק לש"ש שלא לכוונה אחרת, שזה היה נקל יותר בדור המבול שהיו מבזים מעשה הצדק ומלעיגים עליו שאז לא היה לו כלל ענין שיקוה איזה כבוד או ריוח אחר ממעשה הצדק והיה קל לעשותו לש"ש, אבל אם היה בדורו של משה ושמואל שהיו מכבדים מעשה הצדק ומתפארים בו אז לא היה תמים כי יצרו היה מסיתו שיעשה הצדק בעבור תקות הכבוד או ההתפארות: עוד אומר במד' את האלהים התהלך נח ר' יהודה אומר למלך שהיו לו שני בנים א' גדול וא' קטן ואמר לקטן לך עמי ולגדול אמר שילך לפניו, כך אברהם שהיה כחו יפה א"ל התהלך לפני והיה תמים נח שהיה כחו רע אמר את האלהים התהלך נח, ר' נחמיה אומר לאוהבו של מלך שהיה משתקע בטיט הבין המלך וראה אותו א"ל עד שאתה משתקע בטיט לך עמי הה"ד את האלהים התהלך נח, ולמה היה אברהם דומה לאוהבו של מלך שראה את המלך מהלך במבואות האפלים והתחיל מאיר לו דרך החלון, א"ל עד שאתה מאיר לי דרך החלון בוא והאר לפני, כך א"ל הקב"ה לא"א עד שאתה מאיר לי מאספמיא וחברותיה בוא והאר לי בא"י, נראה שר"י ור"נ הולכים לשיטתם, שר"י שפירש מ"ש בדורותיו לגנאי שבדורו של אברהם לא היה נחשב לכלום, אמר שלכן כתיב את האלהים התהלך מפני שהיה כקטן שאינו יכול לילך בלא הולכת אביו ואברהם היה כגדול שיכול לילך בעצמו, ור"נ שאמר לשבח פי' שאינו לגריעותא רק שענין נח היה משונה מענין אברהם, שבדורו של נח לא נשחתו בענין האמונה שהיו יודעים בורא העולם רק נשקעו בטיט היינו ר"ל בתאוות ובחומריות שגבר החומר על הנפש, נמצא שהמלך לא היה מהלך במבואות האפלים כי זרח להם אור ההשכלה רק שהם וגם נח בכלל היו נשקעים בתאוות, וה' הוציאו מן הטיט של יגבר החומר עליו, וכבר היה נח צדיק בענין המעשים רק היה צריך סעד מיצה"ר והתאוות של ישקע בטיט, ובימי אברהם לא היו משוקעים בטיט והיו גדורים מעריות ומהשחתת החומר, כי אחר המבול לא גבר החומר כ"כ כמו שנפרש לקמן בענין הקשת, רק השכל הלך תועה בענין האמונה שנסכה שם ה' מהם ועבדו לכוכבים ומזלות עד שהמלך הלך במבואות האפלים ואין רואה אותו רק אוהבו של מלך האיר לפניו והודיע שם ה' ואור האמונה, ואמר לו ה' שיתהלך לפניו לקרוא בפרסום בא"י:

אֶת־הָאָרֶץ׃ יד עֲשֵׂה לְךָ תֵּבַת עֲצֵי־גֹפֶר קִנִּים תַּעֲשֶׂה
אֶת־הַתֵּבָה וְכָפַרְתָּ אֹתָהּ מִבַּיִת וּמִחוּץ בַּכֹּפֶר׃ טו וְזֶה
אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה אֹתָהּ שְׁלֹשׁ מֵאוֹת אַמָּה אֹרֶךְ הַתֵּבָה
חֲמִשִּׁים אַמָּה רָחְבָּהּ וּשְׁלֹשִׁים אַמָּה קוֹמָתָהּ׃ טז צֹהַר ׀
תַּעֲשֶׂה לַתֵּבָה וְאֶל־אַמָּה תְּכַלֶּנָּה מִלְמַעְלָה וּפֶתַח הַתֵּבָה
בְּצִדָּהּ תָּשִׂים תַּחְתִּיִּם שְׁנִיִּם וּשְׁלִשִׁים תַּעֲשֶׂהָ׃ יז וַאֲנִי
הנני

בעל הטורים

וזהו משחיתם. והנני אומר לבנות בית בשילה. והנני מקושטת שניה עליה. אמר הקב"ה אני אמרתי לבנות שיהיה עולם בנוי וקלקלו מעשיהם. והנני משחיתם והנני מקושטת לומר לך שלא נשאר שום אילן עומד אלא כולם נתלשו: משחיתם. בגי' היא שלשה טפחים: משחיתם את הארץ. ר"ת מאה לומר לך שהשחית קומתן שהיתה גבוהה מאה אמה: (טו) וזה אשר תעשה ב' דסמוכי. הכא ואידך וזה אשר תעשה על המזבח לומר כשם שהמזבח מכפר כך אתה צריך לבנות מזבח לכפר עליו כשתצא: (טז) צהר. בגי' לאור האבן: ושלשים ב' במס'. הכא ואידך ושלשים ישעו רמז למ"ד שהדגלים נסעו כתיבה מרובעת ד"א שבזכות הדגלים נצולו. תעשה ואני סמך ואני לתעשה לומר שאני אסייעך בעשייתה באלגלת

רש"י

ם אלא על הגזל (סנהדרין קח): את הארץ, כמו מן הארץ ודומה לו (שמות ט) כצאתי את העיר מן העיר (מ"א טו) חלה את רגליו מן רגליו. ד"א את הארץ עם הארץ שאף ג' טפחים של נ עומק המחרישה נמוחו ונמטמטו: (יד) עשה לך תבה. הרבה ריוח והצלה לפניו ולמה הטריחו בבנין זה כדי שיראוהו אנשי דור המבול עוסק בה ק"כ שנה ושואלין אותו מה זאת לך והוא אומר להם עתיד הקב"ה להביא מבול לעולם אולי ישובו: עצי גפר. כך שמו ולמה ממין זה ע"ש גפרית שנגזר עליהם להמחות בו: קנים. מדורים מדורים לכל בהמה וחיה: בכפר. זפת בלשון ארמי, ומצינו בגמרא כופרא. בתיבתו של משה על ידי שהיו המים שטים ע דיה בחומר מבפנים וזפת מבחוץ פ ועוד כדי שלא יריח אותו צדיק ריח רע של זפת אבל כאן מפני חוזק המים זפתה מבית ומחוץ: (טז) צהר. צ י"א חלון וי"א אבן טובה המאירה להם (ב"ר שם): ואל אמה תכלנה מלמעלה. כסויה משופע ועולה עד שהוא קצר מלמעלה ועומד על אמה כדי ק שיזובו המים למטה (סא"א) (מכאן ומכאן):

שפתי חכמים

מהרש"ל: ם וא"ת והרי לעיל פי' כל מקום שאתה מוצא זנות וכו' משמע דמשום זנות מתו וי"ל דהא והא גרם דאי לא היה אלא גזל לחוד לא היה נחתם אלא על רעים ולא על טובים ואי לא היה אלא זנות לחוד לא היה נחתם כלל אפי' על הרעים אבל השתא דהיו שניהם נחתם על הרעים ועל הטובים ומוכרח אתה לחלק כן דאי לאו הכי הפסוקים סתרי אהדדי דמתחלה אמר כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ וכתיב אחריו ויאמר אלהים לנח קץ כל בשר בא לפני משמע בשביל זנות הביא המבול ואחריו כתיב כי מלאה הארץ חמס משמע בשביל גזל הביא המבול אלא ע"כ צריך אתה לחלק כן. והשתא א"ש הא דמפרש רש"י לעיל ותשחת הארץ ל' אלילים וגילוי עריות אע"ג דקרא לא מפרש אה"כ אלילים אלא גילוי עריות בלבד כדכתיב כי השחית כל בשר את דרכו דהייט ג"ע כדפי' אלא משום דאין עונש כליה על אלילים ואינה הורגת טובים ורעים. ועי"ל משום שגזלו כל אחד את נשותיהם של חבריהם דהיינו שניהם גזל ועריות לכן נחתם על שניהם. כתב מהרש"ל ק' למה לא אמר ג"כ גזל כמו שאמר ערוה וע"א וי"ל דלעיל כתיב וירא אלהים דמשמע העבירות שבין אדם למקום אבל גזל הוא עבירות שבין אדם לחבירו עכ"ל: נ פירוש דג' טפחים עומק נקרא ארץ ומכאן ואילך נקרא אדמה וכאן כתיב את הארץ. ד"א את הארץ וכו' דק' לפי פי' ראשון למה לא כתיב מארץ ל"פ ד"א עם הארץ רק קשה כיון דמלת את לאו שם תואר הוא למה לא נאמר עם לכן צריך גם לפירוש ראשון. מהרש"ל: ם ר"ל מים רותחין אינו אלא מגפרית שבארץ ובאוקן מים המין מחה את העולם ועיין בפרק חלק ובפ"ק דר"ה וא"ת מנ"ל דמים חמין היו י"ל מדכתיב הכא וישוכו המים ובאחשורוש כתיב וחמת המלך שככה מה להלן שנת מחום דהא כתיב לפניו וחמתו בערה בו אף וישוכו דכתיב כאן שנחו מהמימותן ונעשו קרים: ע וא"ת והיאך תלו זה בכאן וי"ל דבלא פי' דלעיל לא היה קשה למה היה כאן כופר מבפנים ומבחוץ והיבתו של משה לא היתה אלא זפת בחוץ לפי שבלאו הכי נפי מחולקים היו שהרי הכא היה כופר והתם היה זפת אבל עתה שפי' רש"י דכופר היינו זפת א"כ ש"מ דגם הכא היה זפת כמו התם א"כ למה לא היה ג"כ התם מבפנים ובחוץ כמו הכא. ועי"ל דבלא זאת הייתי אומר דכופר טוב יותר מחומר וגרוע הוא מזפת הלכך חומר בפנים וזפת מבחוץ טוב הוא כמו כופר מבפנים ומבחוץ אבל כיון שפירש"י דכופר זפת הוא א"כ קשה למה לא היו שוין: פ וכ"ל דמה שפי' לעיל תיבתו של משה ע"י שהמים רפין די בחומר מבפנים וזפת מבחוץ ה"פ דודאי התם המים היו רפין הלכך די בחומר מבפנים וזפת מבחוץ ועוד כיון שהמים היו רפין די בזפת מבחוץ כדי שלא יריח וכו' אבל בזאת התבה וכו' צריך לזפותו מבית ומבחוץ ועוד כדי שלא יריח דקשה לו וכי יגרע בזה שיעשה גם במשה כך ומפרש ועוד כו' והקשה והלא נח ג"כ צדיק היה לכך פי' אבל כאן וכו'. מהרש"ל: צ צהר לשון צהרים דהיינו דבר המאיר וי"א חלון מדכתיב ויפתח נח את חלון התיבה: ק ר"ל ולא יפלו לתוכו וא"ת ולמה לא היה עושה לגגה שוה ויעשה אוסה חזק וגבה כל כך עד שלא יכנסו בו

סמיכ

עם ארעא: יד עיבד לך תיבותא דאעין דקדרום מדורין תעבד ית תיבותא ותחפי
יתה מגו ומברא בכפרא: טו ודין דתעבד יתה תלת מאה אמין ארכא דתיבותא
חמשין אמין פתיה ותלתין אמין רומה: טז נהור תעביד לתיבותא ולאמתא
תשכללנה מלעלא ותרעא דתיבותא בסטרה תשוי מדורין ארעאין תנינין ותליתאין
תעבדנה: יז ואנא הא אנא מיתי ית טופנא מיא על ארעא לחבלא כל בסרא די
בה

רש"י

נגדה תשים. שלא יפלו הגשמים ר' בה: תחתים שנים שלשים. ג' עליות זו על גב זו עליונים לאדם האמצעים למדור תחתיים לזבל (שם): (יז) ואני הנני מביא. הנני

שפתי חכמים

סמים וי"ל דמה שפירש"י ועומד על אמה היינו אויר אמה לפי שבית בלא אויר א"א לדור בתוכה ואם יעשה אותה כולה אויר יפלו בה הגשמים אבל עתה לא עשה אותה כולה אויר אלא אמה באורך וברוחב והיה קצר מאד ואין ברחבו אלא ששית שבאמה והוא טפח דאורך התיבה למטה שלש מאות אמות ולמעלה ארכה אמה דהיינו חלק אחת משלש מאות אמות וא"כ למטה שרחבה לא היתה כי אם חמשים אמות א"ר רחבו למעלה ששית שבאמה והוא טפח שהוא חלק אחד מחמשים אמה שהיא שלש מאות טפחים: ר רנ"ל וכא כל
ספתי

התורה והמצוה

כי במה שנשחתו מצד הדת הטבעי או מצד הדת האלהי ההשחתה נוגעת אל כל איש בפ"ע לא אל הכלל. אבל מה במלאה הארץ חמס, שהוא ביטול הדת הנימוסי, שעל ידו יתקשר הקבוץ המדיני שיהיה כלל הקבוץ כגוף אחד עוזרים זל"ז ושומרים החוקים המוסכמים שיתקיים כללותם, זה השחתת הכלל, ומצד זה בא לפני קץ כל בשר להשחית את הכלל. והנני משחיתם את הארץ. שיתבאר לקמן שע"י המבול נשתנה טבע הארץ וכל יסודותיה, עד שמאז נחלש כח הגוף והחומר. ולכן נתקצרו השנים ולא עמדו עוד ענקים ורפאים אשר יחמו חיתם בארץ חיים, עד שגם הארץ נשחתה עמהם ונשתנה טבעה וטבע האויר והמזונות מהוזק להולשה, ור"ל הנני משחיתם ומשחית את הארץ:

(יד) עשה לך תבת עצי גפר. לפי הרמז היה בתיבה זו דוגמא אל העולם החדש שיקום אחר המבול, והוא העולם שישוט בה עתה על פני המים המשחיתים את העולם הישן, שהחומר והחלק העפרורי גבר גם על הרוחני וחלק האוירי, אבל העולם החדש יבנה מעצי גופר הקל על פני מים מפני שהחלק האוירי שבו מרובה מהחלק העפרורי הכבד. וזה רומז שבעולם החדש יתמעט כח העפר והחומר והרוחני יגבר בו יותר. כמו שיתבאר באות הקשת שהי' להוראה זו. וגוה שיעשה אותה קנים. ר"ל שההמונים יפוצו אחר המבול לאקלימים ומדינות שונות, עד שאם תשחית משפחה או מדינה אחת את דרכה לא ילמדו אחרים ממנה כמו שהיה קודם המבול שדרו כולם במדינה אחת. וגוה לכפור אותה (היינו לגפות עליה גפוי של טיח כי כופר הוא מענין כסוי, וקרא כן המין שילפו בה הספינה בל יכנסו בה המים) מבית ומחוץ בכפר. והוא זפת או מין אחר המעכב את המים מלכנס. והוא משל אל שמירת ההשגחה שיגין מלמעלה מבין ההרכים על יחידי סגולה שעמדו מבני נח כמו שם ועבר ואברהם ובניו שעל ידם חפפה ההשגחה על העולם החדש להגן עליה מבית ומחוץ, בשהוא ממלא כל עלמין וסובב כל עלמין:

(טו) וזה אשר תעשה אותה. בא לרמז שה' יפרוש על העולם החדש סוכת שלום כמו שבאר בתקוני זוהר. שהוא יחוד הוי"ה ואדני. בשם הוי"ה מורה על שמהוה ומחדש, ושם אדני מורה על השמירה וההשגחה, ועת יסכך הוי"ה על אדני שמנינו עולה סוכה, יצא מספר שלום, כיצד כשתכפול יו"ד של הוי"ה עם א' של אדני הוא עשרה וה"א של הוי"ה עם ד' של אדני הוא עשרים והם שלשים אמה קומתה. וא"ו של הוי"ה עם נו"ן של אדני הם שלש מאות אמה אורך התיבה. וה"א האחרונה של הוי"ה עם יו"ד של אדני הם חמשים אמה רחבה, ס"ה מספר שלום עם הכולל:

(טז) צהר. שיעשה חלון שיכנס בו האורה, ואל אמה תכלנה. שיהיה להחלון משקוף שיכסה עליו שלא יכנסו הגשמים דרך שם, כמו וינועו אמות הספים שהם המשקופים של ספי הבית, וכן אמר במדרש כמין קמרוטין היתה והיה משקיף בה ועולה. ופתח התבה בצדה תשים. נגד התיבה לא באמצע. והרמז שבעולם החדש כבר יזרח להם אור הדעת והאמונה ע"י יחידי סגולה ויהיו חלוני שקופים אטומים כמו שהיו במקדש שהי' משקוף על החלון, לרמז שאור ה' הבא בצמצום לפי המקבלים. תחתים שנים ושלשים תעשה. כמו שהעולם הכללי יובדע משלשה עולמות הידועים שהם זה למעלה מזה:

(יז) ואני. מפני שרבים מחכמי האומות אמרו שהמבול היה אז ענין טבעי מתחייב לפי מעמד הארץ בימי ילדותה, אמר שאין המבול מחויב מצד טבע הארץ רק אני אביא את המבול בהשגחה. ויש מהחכמים אמרו שהמכסה שהארץ מכסה על התהום כמ"ש לרוקע הארץ על המים לא היתה חזקה עדיין ונפלה ועי"כ נשקעה הארץ תוך התהום ע"ז אמר מים על הארץ, לא שהארץ תפול אל המים. ויש שהיו אומרים שהי' נוכך אל
במבול

הִנְנִ֗י מֵבִ֨יא אֶת־הַמַּבּ֥וּל מַ֙יִם֙ עַל־הָאָ֔רֶץ לְשַׁחֵ֣ת כָּל־בָּשָׂ֗ר
אֲשֶׁר־בּוֹ֙ ר֣וּחַ חַיִּ֔ים מִתַּ֖חַת הַשָּׁמָ֑יִם כֹּ֥ל אֲשֶׁר־בָּאָ֖רֶץ יִגְוָֽע׃
יח וַהֲקִמֹתִ֥י אֶת־בְּרִיתִ֖י אִתָּ֑ךְ וּבָאתָ֙ אֶל־הַתֵּבָ֔ה אַתָּ֕ה
וּבָנֶ֛יךָ וְאִשְׁתְּךָ֥ וּנְשֵֽׁי־בָנֶ֖יךָ אִתָּֽךְ׃ יט וּמִכָּל־הָ֠חַי מִֽכָּל־
בָּשָׂ֞ר שְׁנַ֧יִם מִכֹּ֛ל תָּבִ֥יא אֶל־הַתֵּבָ֖ה לְהַחֲיֹ֣ת אִתָּ֑ךְ זָכָ֥ר
וּנְקֵבָ֖ה יִהְיֽוּ׃ כ מֵהָע֣וֹף לְמִינֵ֗הוּ וּמִן־הַבְּהֵמָה֙ לְמִינָ֔הּ מִכֹּ֛ל
רֶ֥מֶשׂ הָאֲדָמָ֖ה לְמִינֵ֑הוּ שְׁנַ֧יִם מִכֹּ֛ל יָבֹ֥אוּ אֵלֶ֖יךָ לְהַחֲיֽוֹת׃
כא וְאַתָּ֣ה קַח־לְךָ֗ מִכָּל־מַאֲכָל֙ אֲשֶׁ֣ר יֵֽאָכֵ֔ל וְאָסַפְתָּ֖ אֵלֶ֑יךָ
וְהָיָ֥ה לְךָ֛ וְלָהֶ֖ם לְאָכְלָֽה׃ כב וַיַּ֖עַשׂ נֹ֑חַ כְּ֠כֹל אֲשֶׁ֨ר צִוָּ֥ה אֹת֛וֹ
אֱלֹהִ֖ים כֵּ֥ן עָשָֽׂה׃ שני ז א וַיֹּ֤אמֶר יְהוָה֙ לְנֹ֔חַ בֹּֽא־אַתָּ֥ה וְכָל־
ביתך

בעל הטורים

כן לא היה יכול לעשות אותה: (יט) להחיות אתך זכר נקבה מהעוף למינהו. רמז לו שהעוף ישכון אצלו וזה"ש ושלח את היונה מאתו מלמד שהיתה שכונה אצלו: להחיות אתך. בגי' לא טריפה ולא מחוסר אבר: (כא) ולהם ג' במס'.. הכא וגבי יוסף ולהם לבדם ולהם ולגמליהם אין מספר. כמו גבי יוסף שאכל הוא לבדו והמצרים לבדם כך נח ובניו והחיות והבהמות כל א' לבדו לכל א' מאכל וזה הוא ולהם ולגמליהם שהבנים ומורות לפילים ומאכל לגמלים וכן לכל

רש"י

הני מוכן ש להסכים עם אותם ת שזרזוני ואמרו לפני כבר (תהלים ח) מה אנוש כי תזכרנו: מבול. שבלה את הכל שבלבל את הכל שהוביל את הכל מן הגבוה לנמוך א וזהו ל' אונקלוס שתרגם טופנא שהציף את הכל והביאם לבבל שהיא עמוקה לכך נקראת שנער שננערו שם כל מתי מבול (ס"א מימי וכן הגיה מהרש"ל בה"ש במס' שבת): (יח) והקמתי את בריתי. (ב"ר) ברית היה צריך על הפירות ב שלא ירקבו ויטפשו ושלא יהרגוהו ג רשעים שבדור: אתה ובניך ואשתך. האנשים לבד והנשים לבד מכאן שנאסרו ד בתשמיש המטה (שם): (יט) ומכל החי. אפי' ה שדים (חגיגה טז): שנים מכל. מן הפחות שבהם ו לא פחתו משנים אחד זכר ואחד נקבה: (כ) מהעוף למינהו. (ב"ר) אותן שדבקו במיניהם ולא השחיתו דרכם ומאליהם באו ז וכל שהתבה קולטתו הכניס בה: (כב) ויעש נח. זה בנין

שפתי חכמים

פתחי הספינה למעלה הם: ש דקשה לרש"י דקך משמע לי ואני כלומר הוא רצה וגם אני וכלפי מעלה לא שייך זה א"ו פליאתר יסייעו ומתרץ דואני קאי על הסכמת המלאכים שהסכימו כבר כן אני מסכים עמהם א"נ דקשה לרש"י למה כתיב ואני הנני כפול לשון וק"ל: ת ר"ל שנמלך הייתי במלאכים אם אעשה את האדם והיו אומרים מה אנוש כי תזכרנו וגו' ועכשיו מסכים אני עמהם: א וא"ם מנ"ל לרש"י אלו ג' פירושים וי"ל דבי"ת ממלת מבול דגושה וכל דגוש מביא יו"ד או נו"ן פ"א הפעל או אות כפל וא"כ לפי' הראשון שפי' בלה את הכל ר"ל דהוי כאלו כתיב נבול דהוא ל' נבול תבול ולפי' ב' שפי' שבלבל את הכל דהוי כאלו כתיב מלת מבול כפל דהיינו בלבל ולפי' אחרון פי' שהוביל את הכל ר"ל שהביא את הכל מגבוה לנמוך דהוי כאלו כתיב יובל דהוא ל' מביא כמו יובל שי למורא: ב כאלו אמר והקמותי את בריתי אתך ובאת אל התיבה ולולא זה לא תוכל: ג וא"ת ודלמא להאי טעמא לחוד וי"ל דה"ל למימר ואקים את בריתי וכו' הואיל וכתיב והקמותי פי' כבר כשבראתי אותם הקימותי את בריתי אתם שיקיימו דברי. מהרש"ל: ד והוכחתו מדבינה ביאת התיבה ליציאה דביציאה כתיב צא אתה ואשתך ואין להקשות והא כתיב ויצא נח ובניו ואשתו לקמן אפרש בע"ה: ה דהא כתיב אחריו מכל בשר ומשמע את הכל שיש בו בשר אלא לכך נאמר ומכל החי להביא אפילו שדים דלא הוי בכלל מכל בשר דהא לאו בשר נינהו: ו דקשה לרש"י דהא כתיב בסמוך שבעה שבעה: ז ר"ל כלם באו אף אותם שהשחיתו

התורה והמצוה

המבול לתקן הישוב, לכן אמר לשחת כל בשר. וכלל מונח אצל חכמי הטבע שאין דבר בטבע שיאבד וילך לבטלה, שגם פגרי החיים והצמחים הנרקבים יתפרדו ליסודותיהם וישובו לתועלת חיי האדמה שעי"כ תשמן הארץ ויתהוה מזון לצמחים, וחלקים המימיים והאויריים ישובו להאויר הכללי ואחרי גלגולים שונים ישובו לתועלת, עד שהגם שיושחת הבשר לא יושחת מתחת השמים כי יהיו לתועלת תחת קערורית גלגל הירח. לכן אמר שהשחתה

בה רוחא דחיי מתחות שמיא כל די בארעא ימות : יח ואקים ית קימי עמך
ותעול לתבותא את ובנך ואתתך ונשי בנך עמך : יט ומכל דחי מכל בסרא
תרין מכלא תעיל לתבותא לקימא עמך דכר ונקבא יהון : כ מעופא לזנוהי ומן
בעירא לזנה ומכל רחשא דארעא לזנוהי תרין מכלא יעלון לותך לקימא : כא ואת
סב לך מכל מיכל דמתאכל ותכנוש לותך ויהי לך ולהון למיכל : כב ועבד נח
ככל די פקיד יתיה יי כן עבד : א ואמר יי לנח עול את וכל אנש ביתך לתבותא

ארי

השאלות

(א-כד) פה משמע ששבעה ימים קודם המבול באו כל בע״ח אל התיבה כמ״ש ויעש נח. ואח״כ אמר שלא באו עד יום המבול. פה אמר שיקח מן הבהמה הטהורה שבעה ומן הבהמה אשר לא טהורה שנים שנים. שפי' ז' זוגות מן הטהורה ושני זוגות מן הטמאה. כי כמו שמספר שבעה הם ז' זוגות כן מספר שנים הם זוגות בהכרח. וזה סותר למ״ש שלא יביא מן הטהורה והטמאה רק זוג א' מכל מין. וכן אמר אח״כ והבאים זכר ונקבה שהוא רק זוג אחד. ומ״ש המפ' שהיו ד' זוגות מן הטהורה להקריב קרבן. לא נתישב בזה עדיין הסתירה שיש בטמאים גופייהו שתחלת אמר שלא יקח מן הטמאים רק זוג אחד ואח״כ אמר לו שיקח שני זוגות. וזה היה שבעה ימים קודם המבול וביום שהתחיל המבול כתב שלא באו מהטהורים והטמאים רק זוג א' מכל מין. ולמה בהעופות צוהו לקחת ד' זוגות ולא הבדיל בין עופות טהורים לטמאים. מ״ש בפסוק וא״ו ונח בן שש מאות שנה והמבול היה כפול עם מ״ש בפסוק יו״ד י״א. ומ״ש בפסוק ז' ח' ט' כפול עם מ״ש בפסוק י״ג י״ד ט״ו:

התורה והמצוה

שהשחתה הזאת תהיה מתחת השמים, ומבאר הטעם כי כל אשר בארץ יגוע. ולמי יהיה לתועלת אחר שיגוע כל בשר יחדו:

(יח) והקימותי. אחר שאמר עתה ברית עולם [יל״ל שה' כרת ברית עם העולם שיאמרו חוקי הטבע חק עולם ולא יעבור. כמ״ש אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי], הנה אקים את הברית הזה עמך. שאתה תכנס בברית להקמת העולם האדם, ואחרי שהשחית כל אשר בארץ לכן ובאת אל התיבה שהתיבה שתהיה על פני המים אינה בכלל הארץ, וכאלו שוכן באויר ששם לא נגזרה הגזרה. אתה ובניך. ר״ל ובזכותך יבאו בניך ואשתך:

(יט) ומכל החי מכל בשר. ידוע שמיני בעלי החיים מחולקים, אם מצד גויותיהם אם מצד נפשם. שימצאו שני מיני בע״ח שהם מין אחד מצד תואר גופם ובנין אבריהם, והם בשני מינים נפרדים מצד הלך נפשם. למשל זה זריז וזה עצל, זה טבעו ודרכו כך וזה כך, וימצאו שני מיני בע״ח שהם מתדמים מצד תכונת נפשם ונבדלים בבנין גופם, וצוהו ה' שיקח מכל מין ומין בין אותם שהם מינים חלוקים לפי חייהם, שע״ז אמר מכל החי. בין אלה שהם מינים חלוקים מצד בשרם ותואר גופם, שע״ז אמר מכל בשר להחיות אתך. ר״ל שהם אינם ראוים לחיות מצד עצמם אחר שנבראו רק לצורך האדם והאדם יכרת במבול, רק אחר שאתה נשאר יחיו גם המה שיהיו לצרכך. וכמו שאתה לא נשארת רק זוג אחד (כי בניו נצלו רק בזכותו) כן מהם לא ישאר רק זוג אחד, וע״כ פי' שמ״ש שנים מכל הוא רק א', כי זכר ונקבה יהיו שנחשבים כאחד. ובדרש אם ראית זכר רץ אחר נקבה קבלהו ואם לאו אל תקבלהו, ר״ל שיהי' בהם טבע הזכר והנקבה לא אם נקבה תסובב גבר:

(כ) מהעוף וכו'. פירש לו שאין הכוונה שהוא יחזור אחריהם לבקשם, וכן שילמד לדעת כל המינים, כי יבאו אליך מעצמם, שמ״ש תביא אל התיבה היינו שיכניסם לשם בבואם:

(כא) ואתה קח לך. והגם שהחיות יבאו מעצמם אל תחשוב כי יביאו עמם מזונותיהם אל התיבה כמו שכל בע״ח מכין לעצמו מזון בקיץ על החורף, כי זאת מוטל עליך, והמזונות תכין בשבילך, שע״ז אמר קח לך. ויהיה מכל מין מכל מאכל אשר יאכל. ואספת אליך והם יזונו משלחנך, וזה היה הכנה אל מה שהותר אח״כ בשר לאכילה, כי הוא פרנסם מאלו עד שמציאותם יתיחס אליו כי הוא הצילם ממות ויכלכלם כל השנה ההיא:

(כב) ויעש נח. מבואר בעקר הצווי הזה היה עשית התיבה שזה צוה לו לעשות תיכף, וכן הכנת המזונות, אבל הכנסת המינים לא הל עליו עד יום הזעם, וא״כ מ״ש עשה לך תיבת הוא צווי מיד, וכן מ״ש ואתה קח לך, אבל מ״ש ובאת אל התיבה ומכל החי תביא הוא ספור מה שיהיה בעתיד בעת המבול, ומ״ש ויעש נח שבנה התיבה והכין המזונות:

ז (א) ויאמר ה' לנח. פה יספר מ״ש ה' לנח ז' ימים קודם המבול, והנה דבור זה אינו מענין דבור הקודם, שבדבור הקודם נזכר שם אלהים, ובדבור הזה נזכר שם הוי״ה, שדבור הקודם היה מצד שהוא אלהים בורא העולם שהעולם נברא ומתקיים בשם אלהים, כמש״ש שבכל פרשה בראשית לא נזכר רק שם אלהים, והוא אמר השגחה עתה שבבוא המבול לא יחסר מין אחד מן המציאות וצוה לו שיקח זוג אחד מכל מין להחיות, ופה אמר מאמר אחר מיוחד מצד השגחתו הפרטיית על נח שהיה צדיק לפניו וה' ישגיח על עניני האדם הצדיק וקניניו וצרכי ביתו, כי נח היה לו כסף וזהב וכלי בית וכלי תשמישו וכלי אומניות וגם בהמות ביתיות שהיו מקנה קנינו טהורות וטמאות וכן היו לו עופות ביתיות כמו יונים ותרנגולים וכדומה, ולא ידע אם ברשה לו לקחתם אתו אל התיבה כמו שיקח אתו את בגדו אשר לבוש בו או אין לו רשות לקחתם אתו, ואמר

לו

ביתך אל־התבה כי־אתך ראיתי צדיק לפני בדור הזה
ב מכל ׀ הבהמה הטהורה תקח־לך שבעה שבעה איש
ואשתו ומן־הבהמה אשר לא טהרה הוא שנים איש
ואשתו: ג גם מעוף השמים שבעה שבעה זכר ונקבה
לחיות זרע על־פני כל־הארץ: ד כי לימים עוד שבעה
אנכי ממטיר על־הארץ ארבעים יום וארבעים לילה
ומחיתי את־כל־היקום אשר עשיתי מעל פני האדמה:
ה ויעש נח ככל אשר־צוהו יהוה: ו ונח בן־שש מאות
שנה והמבול היה מים על־הארץ: ז ויבא נח ובניו
ואשתו ונשי־בניו אתו אל־התבה מפני מי המבול

מן

בעל הטורים

מין ומין : (ד) היקום אשר עשיתי . בגימ' לא חיים לתחית המתים : היקום ג' במס'. ומחיתי את כל היקום וי
את כל היקום ואת כל היקום אשר ברגליהם לומר כשם בתחלת דור המבול מפני רוב טובה ועושר שהיה להם כך ק

שפתי חכמים

שהשחיתו דרכם אלא שכל שהתיבה כו' : ח דקשה לרש"י דויעש נח משמע שבא אל התיבה כמו שאמר הקב"ה וזה אינו דהא אח"כ נאמר ויאמר ה' אל נח בא אתה וביתך וגו' ש"מ דעדיין לא בא אל התיבה אלא זה בנין התיבה : ט דאל"כ מנא ידע טהורים וטמאים בהאי שעתא מי היה (קנ"מ) ומ"מ הוצרכו לומר בגמרא שהתיבה קולטתו ומאליהן באו דאל"כ היאך היה יכול לבדוק אותם שבהי אחד מן סימני טהרה הוא קורקבן נקלף ואין לידע אלא לאחר שחיטה (בשם גור אריה) . וא"ת מנא ליה לרש"י דלמד נח תורה דלמא מה שלקח שבעה שבעה משום שהתיבה לא קלטה אלא שבעה זוגות י"ל דזה לרש"י דוחק דמפשוטו של מאמר משמע דכל שלא דבקו במינן אין התיבה קולטתן וא"א שממין הטמאים לא היו אלא שנים וממין הטהורים לא היו אלא ז' אלא ודאי הרבה זוגות היו משני המינין ולקח נח מן הטהורים ז' ומן הטמאים ב' ומהיכן ידע אלא שלמד תורה ודיקא נמי קרא דכתיב תקח לך משמע הקיחה היתה ביד נח ודוק נ"ל : י דמה שנאמר בקרא שבעה שבעה היינו ר"ל דבין כולן היה ז' דהיינו ג' זוגות ואחד נשאר בלא זוג וכה דכתיב בקרא

רש"י

ח התיבה (סנהדרין קח) : (א) ראיתי צדיק . ול
נאמר צדיק תמים . מכאן שאומרים מקצת שבחו של אד
בפניו וכולו שלא בפניו (ב"ר) : (ב) הטהורה . העתי
להיות טהורה לישראל למדנו ט שלמד נח תורה (ערו
יח) : שבעה שבעה . כדי שיקריב י מהם קרבן בצאת
(ג) גם מעוף השמים וגו' . בטהורים הכתוב מדב
ולמד כ סתום מן המפורש : (ד) כי לימים עוד שבע
(סנהדרין קח) אלו ז' ימי אבלו של מתושלח הצד
ל שחס הקב"ה על כבודו ועכב את הפורענות נא ותם
שנותיו של מתושלח ותמצא שהם כלים בשנת ת"ר ש
לחיי נח : כי לימים עוד . מהו עוד זמן אחר זמן
נוסף על ק"כ שנה : ארבעים יום . כנגד יצירת הו
שקלקלו להטריח ליוצרם לצור צורת ממזרים : (ה) ויעש נ
זה ביאתו לתיבה : (ז) נח ובניו . האנשים לבד והנש
לבד לפי שנאסרו בתשמיש המטה מ מפני שהעולם ש
בצער : מפני מי המבול . אף נח מקטני אמנה היה מא

שבעה שבעה לאו למימר שיהיו ז' זוגות אלא ז' עופות ואותן ז' יהיה איש ואשתו כמו גבי שנים שנים איש ואשתו דהיינו
עופות ואותן שנים יהיו איש ואשתו ה"נ גבי שבעה שבעה וא"כ נשאר אחד בלא זוג וע"ז קשה לרש"י למה נשאר אחד בלא זוג אלא
שיקריב כו' ואותו היה זכר מלאתי . (קנ"מ) קבלתי הטעם שנח ביציאתו מן התיבה הולך להקריב ד' עולות לד' זוגות שניצלו
התיבה הוא ואשתו וג' בניו עם נשותיהם אולי חטאו במחשבה וד' נקבות בשביל ד' זוגות הנ"ל לקרבן תודה כי ד' צרי
להודות כו' ותם ואשתו שחטאו בשימושם בתיבה הקריב עליהם חטאת לכל אחד ואחד ויצאו בזה ו' זוגות וזוג אחד לקיום ה
כמו בטמאים . ומהר"ן וגור אריה כתבו בזה דברים אחרים והרואה יבחר : כ אין להקשות ולמה לא כתיב גבי עופות ט'
וגבי בהמות סתם ונלמוד בהמות מעופות שהרי גם לעיל הקדים עופות לבהמות דכתיב מהעוף למינהו ומן הבהמה למי
י"ל דלכך הקדים בהמות טהורין וכתב כאן שבעה שבעה לרמז לו דמשום הכי נוח שיקח טהורין ז' כדי שיקריב קרבן אל
הוה כתיב עופות ברישא לא הוה אמרינן דמשום קרבן נוח ליקח ז' דהוה אמינא בהמות דומיא דעופות ובעופות כתיב לח
זרע על פני כל הארץ א"כ ה"א דבהמות נמי משום דלחיות זרע נוח ליקח שבעה מ"ה נקט בהמות ברישא וק"ל ומהר"
פירן בענין אחר ע"ש : ל (קנ"מ) דאם לא ט מה ענין של השבעה ימים בזכר הכתוב בפיוש : מ נ"ל דקשה לרי

נמב

ארי יתך חזיתי זכאי קדמי בדרא הדין : ב מכל בעירא דכיא תסב לך שבעא
שבעא דכר ונקבא ומן בעירא דלא איתהא דכיא היא תרין דכר ונקבא : ג אף
מעופא דשמיא שבעא שבעא דכר ונקבא לקימא זרעא על אפי כל ארעא :
ד ארי לזמן יומין עוד שבעא אנא מחית מטרא על ארעא ארבעין יממין וארבעין
לילון ואמחי ית כל יקומא די עבדית מעל אפי ארעא : ה ועבד נח ככל די פקדיה
יי : ו ונח בר שית מאה שנין וטופנא הוה מיא על ארעא : ז ועאל נח ובנוהי

ואתתה

התורה והמצוה

ה' בא אתה וכו' ביתך, שכולל כל הנמצא בביתו, שמרמז לו לקחת אל התיבה כל הנמצא בביתו מלבושים וכלים וכסתות וכל מיני כלים בענין שיוקבע ביתו בתיבה, (כמו ויפקידהו על ביתו ולאדון לכל ביתו וכדומה), ובאר שמרשה לו זה כי אותך ראיתי צדיק לפני, ר"ל שזה אינו מפני ההשגחה הכללית על העולם שאמרתי לך בשם אלהים, רק מצד צדקו הפרטי והשגחת השם בשם ההוי"ה על ביתו וקנינו :

(ב) מכל. אולם מן הבע"ח הנמצאים בביתך אין לך רשות לקחת את כולם (כי נח הי' לו מקנה רב ולא תכילם התיבה) רק מן הבהמה הטהורה תקח לך היינו לצרכך שבעה שבעה היינו שבעה זוגות מכל מין, ומן הבהמה אשר לא טהורה שברשותך כמו החמורים וסוסים וגמלים תקח שנים איש ואשתו, היינו שני זוגות מכל מין, ובאר לו במ"ש תקח לך ר"ל לא לצורך קיום העולם רק לצרכך, כי הבהמות והחיות שבאו להיות בתיבה לצורך קיום העולם באו מעצמם אל התיבה ולא בא רק זוג א' מכל מין, ולא באו עד יום שהתחיל המבול, כי הם לא באו לצורך נח רק לצורך קיום העולם, ואח"כ יצאו מן התיבה ושבו להם איש למקומו, אבל הבהמות הביתיות שהיו בביתו של נח נשארו ברשותו גם אח"כ, והותר לו לקחת מהטהורים י"ד שהם ז' זוג ומהטמאים ארבע שהם שנים זוג :

(ג) גם מעוף השמים. פירושו ג"כ מהטהורים, ולא באר לו שמן הטמאים יקח שני זוגות כי לא נמצא בביתו של נח עופות טמאים, שהבהמות הטמאות ישמשו לחרישה ולרכיבה אבל עופות טמאות שהן דורסות לא ימצאו בבית, ובאר לו שיקחם לחיות זרע על פני כל הארץ, שאם יהיו מועטים לא יוכל להשתמש בהם לצרכו, והיה בלווי זה עוד ענין. כי ידוע שכל בהמות הביתיות הין מדבריות בתולדותם ועוד נמצא גם עתה הפראיי מכל מין ומין כמו שור הבר והמור הבר אווז הבר והשקאל הוא הכלב הפראיי, ובעת ברא ה' היו פראיים והאדם לקחם לביתו והכניעם לתשמישו וע"י האדם נשתנה טבעם ותארם ומהותם, ובודאי למען קיום המינים לא באו אל נח זוג זוג רק מן המינים הפראיים כמו שנבראו בעת הבריאה, שהגם שיחסרו בהמות הביתיות הלא כן חסרו גם בעת הבריאה, ויוכל האדם בצאתו מן התיבה לצודם ולהכניעם ולשנות טבעם עד שיסובו להיות ביתיות, וע"כ לפי הצווי שצוה בשם אלהים שהוא על קיום הבריאה לא אמר שיקח רק זוג אחד מהבאים שהם המדבריים, אבל מהשגחת ה' הפרטיית על נח ובניו רצה שלא יחזור העולם לאחוריו, וכל מה שנשלם העולם מעת ברוא אלהים אדם על הארץ עד עתה יביאו אתם מן העולם הישן אל העולם החדש, שבראשון היה כל האומניות ותרבות המעשה אשר המציאו בני אדם עד עתה שאם יאבדו במבול יצטרך שנית אלף שנים עד שימציאו את הכלים האלה שנית, וע"כ אמר לו ה' שיקח אתו כל מה שבביתו, שבבית נח היו נמצאים כל כלי מעשה וכלי אומניות שהמציאו חכמי לב עד ימיו, וכן אם לא היה מביא אתו מן הבהמות הביתיות שבביתו ויצטרך לקחת מדבריות ולגדלם עד יהיו ביתיות יעברו ג"כ שנים הרבה, ע"כ הותר לו ג"כ לקחת מבהמותיו שבביתו, רק שבזה נתן גבול שלא יקח רק שבעה ושנים כי לא תכיל התיבה אותם. וחז"ל אמרו שנח התבונן מ"מ צוה הקב"ה וריבה בטהורות יותר מבטמאות כדי להקריב קרבן, ר"ל שעל מה שהותר לו לקחת מהטמאות שברשותו שני זוגות, תחת מה שבמינים שבאו מאליהם לא באו רק זוג אחד, ידע הטעם שזה מפני שהבאים מאליהם מהפראים באו רק לקיום הבריאה ודי בזוג אחד, אבל מה שלקח נח מביתו שהי' לצורך תשמישו צריך שני זוגות, רק שהיה מתבונן למה בביתיות שלקח מביתו הבדיל בין טהורים לטמאים שיקח מן הטהורים שבעה זוגות ומהטמאים רק שני זוגות, מזה ידע שמן הטהורים יקריב קרבן :

(ה) ויעש נח. זה עשה תיכף ז' ימים קודם המבול הכניס כל כלי ביתו אל התיבה והכניס מן בהמותיו ז' זוג מהטהורים ושני זוג מהטמאים, וע"ז אמר כאשר צוהו ה' שהיה הצווי לצרכו ע"י שם הוי"ה כנ"ל :

(ו) ונח. עתה בא לבאר ההבדל בין מ"ש בפסוק הקודם ויעש נח ככל אשר צוהו ה', שהיה שבעת ימים קודם המבול, שהיה ע"י צווי שם הוי"ה, ובין הביאה שבאו מעצמם ביום המבול שהי' ע"י צווי שם אלהים כמו שסיים (בפסוק ט') כאשר צוה אלהים את נח, אמר בעת שהיה נח בן שש מאות שנה ואז המבול היה והתחיל לרדת :

(ז) ויבא. אז היו כמה הבדלים מן מה שהיו שבעה ימים קודם. א] ויבא נח ובניו ואשתו וכו' שבאו כולם, שז' ימים קודם לא בא רק נח לבדו ופינה לשם כלי ביתו ובהמותיו, כי עתה לא באו מפני צווי ה' לבד רק מפני מי המבול שהכריחם לבא (וגם לא נכנסו בתשמיש כמ"ש חז"ל ממ"ש נח ובניו בפ"ע ואשתו ונשי בניו בפ"ע) :

בן

ח מִן־הַבְּהֵמָה֙ הַטְּהוֹרָ֔ה וּמִן־הַבְּהֵמָ֔ה אֲשֶׁ֥ר אֵינֶ֖נָּה טְהֹרָ֑ה
וּמִ֨ן־הָע֔וֹף וְכֹ֥ל אֲשֶׁר־רֹמֵ֖שׂ עַל־הָאֲדָמָֽה׃ ט שְׁנַ֨יִם שְׁנַ֜יִם
בָּ֧אוּ אֶל־נֹ֛חַ אֶל־הַתֵּבָ֖ה זָכָ֣ר וּנְקֵבָ֑ה כַּֽאֲשֶׁ֛ר צִוָּ֥ה אֱלֹהִ֖ים
אֶת־נֹֽחַ׃ י וַיְהִ֖י לְשִׁבְעַ֣ת הַיָּמִ֑ים וּמֵ֣י הַמַּבּ֔וּל הָי֖וּ עַל־
הָאָֽרֶץ׃ יא בִּשְׁנַ֨ת שֵׁשׁ־מֵא֤וֹת שָׁנָה֙ לְחַיֵּי־נֹ֔חַ בַּחֹ֙דֶשׁ֙
הַשֵּׁנִ֔י בְּשִׁבְעָֽה־עָשָׂ֥ר י֖וֹם לַחֹ֑דֶשׁ בַּיּ֣וֹם הַזֶּ֗ה נִבְקְעוּ֙ כָּֽל־
מַעְיְנוֹת֙ תְּה֣וֹם רַבָּ֔ה וַאֲרֻבֹּ֥ת הַשָּׁמַ֖יִם נִפְתָּֽחוּ׃ יב וַיְהִ֥י
הַגֶּ֖שֶׁם עַל־הָאָ֑רֶץ אַרְבָּעִ֣ים י֔וֹם וְאַרְבָּעִ֖ים לָֽיְלָה׃ יג בְּעֶ֨צֶם
הַיּ֤וֹם הַזֶּה֙ בָּ֣א נֹ֔חַ וְשֵׁם־וְחָ֥ם וָיֶ֖פֶת בְּנֵי־נֹ֑חַ וְאֵ֣שֶׁת נֹ֗חַ
וּשְׁלֹ֧שֶׁת נְשֵֽׁי־בָנָ֛יו אִתָּ֖ם אֶל־הַתֵּבָֽה׃ יד הֵ֜מָּה וְכָל־הַחַיָּ֣ה
לְמִינָ֗הּ וְכָל־הַבְּהֵמָה֙ לְמִינָ֔הּ וְכָל־הָרֶ֛מֶשׂ הָרֹמֵ֥שׂ עַל־הָאָ֖רֶץ
לְמִינֵ֑הוּ וְכָל־הָע֣וֹף לְמִינֵ֔הוּ כֹּ֖ל צִפּ֥וֹר כָּל־כָּנָֽף׃ טו וַיָּבֹ֥אוּ
אֶל־נֹ֖חַ אֶל־הַתֵּבָ֑ה שְׁנַ֣יִם שְׁנַ֗יִם מִכָּל־הַבָּשָׂ֔ר אֲשֶׁר־בּ֖וֹ ר֥וּחַ

בעל הטורים

צורך עושר שהיה לו השהרר והבאה : (י) לשבעת הימים . בגימ' לימי אבל מתושלח : (יא) בשבעה עשר יום לחדש . וזה יבלו בטוב ימיהם כמנין טוב לחודש יכד המבול . וארבות השמים בגי' אלקת בני כוכבים מכימה :

שפתי חכמים

למה סמך ויבא נח וגו' לקרא דלעיל מניה ונח בן שש מאות שנה והמבול היה מים על הארץ ויבא נח וגו' אלא להודיע הטעם למה נאסרו בתשמיש המטה מפני שהמבול היה והעולם היה שרוי בצער ומ"ה כתיב אחריו ויבא נח ובניו וגו' כלומר א"ה באו האנשים לבד והנשים לבד ולא שמשו ומה שאמר ביציאתו ג"כ הכי אע"פ שמותר בתשמיש היה היינו לפי שנח היה דואג לעסוק בפריה ורביה אחר המבול כדפירש"י לקמן עד שנתן לו הקב"ה אות שלא יביא עוד מבול לכן כתיב ג"כ ויצא נח ובניו וגו' וק"ל נ"ל : נ דאל"כ הוצאו מבעיא ליה : ם דאל"כ תקשה לך הא כתיב מכל הבהמה הטהורה תקח לך שבעה שבעה : ע (קנ"מ) ולא כשהם בקיעה שמורה על קלקול שנבקע ושבירתו אבל הבקיעה הזאת היתה לתגבורת המעינות : פ דאל"כ ביום הזה מבעי' ליה דומיא דביום הזה דלעיל : צ כלומר אל תאמר צפור בפני עצמו וכנף בפני עצמו דהא גם לצפור יש כנף אי נמי דאי כל כנף הוא בפני עצמו א"כ איך קאמר שכל כנף באו עמו לתיבה כי לא יתכן להיות כנף בלתי עוף אלא דבוק הוא וכו' ומפרש והולך למה צריך למכתב כנף דפשיטא הוא שיש לעוף כנף ועוד איך שייך לומר כל כנף וכי יש לצפור כל הכנפים שבעולם ותרץ כל מין כנף לרבות חגבים דגם להם יש כנף אבל משמעות צפור לא משמע חגבים דהא לאו צפור הוא ומהרש"ל פי' אלו לא היה דבוק הוי דרשינן כמו כל צפור כנף והוה ממעטינן דבר שאין לו

כנף

רש"י

ואינו מאמין שיבא המבול ולא נכנס לתיבה עד שדחקוהו המים : (ט) באו אל נח . נ מאליהן : שנים שנים . כלם שוו במנין זה ם מן הפחות היו שנים : (יא) בחדש השני . רבי אליעזר אומר זה מרחשון ר' יהושע אומר זה אייר (סנהדרין קח) : נבקעו . להוציא ע מימיהן : תהום רבה . מדה כנגד מדה הם חטאו ברבה רעת האדם ולקו בתהום רבה : (יב) ויהי הגשם על הארץ . ולהלן הוא אומר ויהי המבול אלא כשהורידן הורידן ברחמי' שאם יחזרו יהיו גשמי ברכה וכשלא חזרו היו למבול : ארבעים יום וגו' . אין יום א' מן המנין לפי שאין לילו עמו שהרי כתיב ביום הזה נבקעו כל מעינות נמצאו ארבעים יום כלים בכ"ח בכסליו לרבי אליעזר שהחדשים נמנין כסדרן אחד מלא ואחד חסר הרי י"ב ממרחשון וכ"ח מכסליו : (יג) בעצם היום הזה . למדך הכתוב שהיו בני דורו אומרים אילו אנו רואים אותו נכנס לתיבה פ אנו שוברין אותה והורגין אותו אמר הקב"ה אני מכניסו לעיני כלם ונראה דבר מי יקום : (יד) צפור כל כנף . דבוק הוא צ צפור של כל מין כנף לרבות חגבים (כנף זה ל' עולה כמו (ויקרא א) ושסע אותו בכנפיו באפי' נוצה שלה אף כאן צפור כל מין מינים

ואתתה ונשי בנוהי עמה לתבותא מן קדם מי טופנא: ח מן בעירא דכיא ומן
בעירא די ליתהא דכיא ומן עופא וכל די רחיש על ארעא: ט תרין תרין עלו לות
נח לתבותא דכר ונקבא כמא די פקיד יי ית נח: י והוה לזמן שבעת יומין ומי
טופנא הוו על ארעא: יא בשנת שית מאה שנין לחיי נח בירחא תנינא בשבעת
עשרא יומא לירחא ביומא הדין אתבזעו כל מבועי תהומא רבא וכוי שמיא
אתפתחו: יב והוה מטרא נחת על ארעא ארבעין יממין וארבעין לילון: יג בכרן
יומא הדין עאל נח ושם וחם ויפת בני נח ואתת נח ותלתא נשי בנוהי עמהון
לתבותא: יד אנון וכל חיתא לזנה וכל בעירא לזנה וכל רחשא דרחיש על ארעא
לזנוהי וכל עופא לזנוהי כל צפר כל דפרח: טו ועלו עם נח לתבותא תרין תרין
מכל

התורה והמצוה

(ח-ט) מן הבהמה וגו'. הבדל שני שלא הבדיל בין הטהורה לטמאה שמשולם לא לקח רק שנים שהם זוג אחד זו"כ. ג] שאז לקח גם רומש על האדמה וכל המינים, מה שבפעם הא' לא לקח רק ממה שנמצאו בביתו של נח. ד] ששנים שנים באו אל נח מעצמם, ולא באו אל נח לצרכו רק אל התבה לקיום המין, וכו"ז היה כאשר צוה אלהים את נח שלא נזכר צווי של שם אלהים שמשגיח על קיום המינים לא מצד צווי שם ההוי"ה שהוא ההשגחה על בית נח וקניניו:

(י) ויהי לשבעת הימים. מ"ש מן פסוק ז' עד כאן היה עקר כוונתו להבדיל בין שני הצוויים, בין מה שצוה אותו ז' ימים קודם בשם הוי"ה ובין מה שהי' ביום המבול בפקודת שם אלהים, ועתה מתחיל עקר הספור לספר בפרטות מה שנעשה ביום שהתחיל המבול ומן הוא והלאה, ואגב מבאר שהמבול בכללו לא היה דבר טבעי ולא ע"י סבה טבעיית רק השגחיי שהרס ה' את הטבע ושינה סדרי מעשה בראשית. א] ויהי לשבעת הימים, שהדבר שיגלה ה' לנביא טרם בואו ומגביל זמן בואו מבואר שאינו טבעי רק השגחיי וע"ז אמר שהיה מכוונים לשבעת הימים. ב] ומי המבול היו על הארץ, שלא הואיל כדרך גשם הטבעי שבא שהלא לאט לאט ואח"כ בשטף, רק תיכף בהתלו היה מי מבול בולל ומבלה כל:

(יא) בשנת. ונגד מה שהחוקרים רבים ייחסו את המבול למערכת הכוכבים שעמדו אז במערכה רעה מחייב שטף מים, אמר שזה היה בשנת שש מאות שנה לחיי נח בחדש השני בי"ז בחדש וכל חושב באצטגנינות יבין שזמן ההוא לא חייב את המבול, לא מצד זמן הכולל שהוא השנה ולא מצד החודש ולא מצד היום, וכן אל התשוב שהיה המבול ע"י טבע האויר אז שהרה וילד אדים רבים המולידים גשם, או ע"י הארץ שע"י רעש הארץ נבקעו מעינות תהום רבה, שזגם שיקרה לפעמים שישפכו עננים שטף מים רבים בחלק א' מן הארץ או שע"י רעש או שקיעת מקומות יעלו תהומות מעומק הארץ, לא יקרו שני מקריים אלה הרחוקים זה מזה ושכל א' נבדל מחברו, בפעם אחת וברגע אחד, כי ביום הזה נבקעו כל מעינות תהום רבה ונפתחו ארובות השמים, ואדרבה סבות שני אלה יתנגדו זל"ז, שרבוי התהומות יהיו אחר ירידת המטר ימים רבים או בעת שהאויר נקי מאדים, אבל פה שהאויר היה מלא מים נחסרו המים מהימים והנחלים והתהומות, ואיך נפתחו אז מעינות תהום רבה, וכבר אמרו חז"ל שאז החזיר ה' את העולם לתחלת נבראתה שכל העולם הי' מים במים, שכבר בארתי (בפסוק יהי רקיע ובפסוק יקוו המים) שבתחלה היה יסוד המים מקיף כל כדור הארץ, וע"י מאמר יהי רקיע עלו המים האדיים אל מקום העננים, שהפסיקו בין המים שלמעלה והעננים שנשארו מים בכח ובין למטה שהם מים בפועל, עד שכלל המימות שבעולם הם הנים ברקיע והנים באוקיינוס, ובעת המבול בדבר ה' ירדו כולם למטה, שעז"א ארובות השמים נפתחו שהם אגרות השמים, שהם נאגרים המימות הרבים ותלוים במאמרו של מלך, גם נבקעו תהומות ע"י רעשים שנתהוו בבטן הארץ שהם תמיד אש בוער כנודע מההרים המריקים אש והרתיחו את המים שבתהום, וכשנתרתחו המים ע"י האש בקעו את הארץ ועלו למעלה, וע"כ אמרו חז"ל שהיו המים רותחים שהם מי התהומות, כמו המעינות החמים הבוקעים מבטן האדמה גם היום:

(יב-יג) ויהי הגשם וכו' בעצם היום הזה וכו'. גם מזה נראה שלא היה ענין טבעי, שהגשם התחיל תיכף באופן עד שבעצם היום הזה בא נח וכו' כי לא יכלו לעמוד חוץ לתיבה:

(יד) המה. ולא לבד המה כי גם כל החיה למינה וכו' כולם נקבצו באו בעצם היום איש ממעונו, וגם בזה נראה פועל ההשגחה שהשגיח על קיום המינים שזה נ"ש והקימותי את בריתי אתך, וחשב כל המינים חיה בהמה רמש הנברא בששי וכל העוף שנברא בחמישי ורחוק יותר מן האדם, וחשב בעוף כל צפור כל כנף גם הפורחים דבורים וארעים וחגבים:

(טו) ויבאו. ספר הפלא שכולם באו אל נח, הגם שרובי החיות בורחים מן האדם, ואל התבה הגם שרובם בורחים משבת בית ומאודה ואוהבים החפשיות, ושלא באו רק שנים שנים ולא יותר, וגם

מבל

חיים: טז והבאים זכר ונקבה מכל־בשר באו כאשר
צוה אתו אלהים ויסגר יהוה בעדו: שלישי יז ויהי המבול
ארבעים יום על־הארץ וירבו המים וישאו את־התבה
ותרם מעל הארץ: יח ויגברו המים וירבו מאד על־
הארץ ותלך התבה על־פני המים: יט והמים גברו מאד
מאד על־הארץ ויכסו כל־ההרים הגבהים אשר־תחת
כל־השמים: כ חמש עשרה אמה מלמעלה גברו המים
ויכסו ההרים: כא ויגוע כל־בשר ׀ הרמש על־הארץ
בעוף ובבהמה ובחיה ובכל־השרץ השרץ על־הארץ
וכל האדם: כב כל אשר נשמת־רוח חיים באפיו מכל
אשר בחרבה מתו: כג וימח את־כל־היקום ׀ אשר ׀ על־
פני האדמה מאדם עד־בהמה עד־רמש ועד־עוף השמים

וימחו

בעל הטורים

(טז) והבאים ב' במסר'. הכא ואידך והבאים וגו' עם זרובבל לומר כמו בכאן באו מאליהם כך בפסח נמי עלו מאליהם וזהו כמ"ד

שפתי חכמים

כף והגבים ג"כ הוי ממועט מפני שלא נקרא לפור (מהרש"ל): ק (קנ"מ) דאל"כ מאי ויסגור ה' בעדו הרי כבר עשה התיבה ונכנס בתוכו כמו שצוהו כדי להנצל על ידה אלא ע"כ שזהו מ"ש מתחלה והקמותי וגו' ולולי זה לא הוכל: ר (נח"י) פי' ע"י שצוהו לעשות התיבה וליכנס לתוכה זו היא סגירתו מן המים: ש דקשה לרש"י לאחר ארבעים יום כבר גדלו המים ולמה לא התנשאה התיבה כבר אלא משוקעת וכו': ת דאל"כ אלא היה התגברות המים מפני המבול הל"ל בקרא ויהי המבול וגו' ויגברו המים וירבו מאד וגו' וישאו את התיבה ותרם מעל הארץ ותלך וגו' אלא ודאי להכי כתיב ויגברו המים לבסוף לומר שהתגבורת לא היה מפני המבול שבתוך המ' יום אלא מאליו כלומר שהיה התהום עולה מאליו ומפני זה נתגברו המים ודו"ק. והרא"ם תירץ בענין אחר שהרי כבר פסקו גשמים מסוף מ' יום ואי אפשר לומר בתוך ארבעים יום היה תגבורת זה שהרי כתיב ויגברו המים על הארץ ק"ן יום ואין סברא לומר התגבורת הראשון היה ממי המבול והשני מן התהום עכ"ל: א וא"ת מנ"ל לרש"י דלמא למעלה מן הארץ ע"ו אמה וי"ל דא"כ הרים הגבוהים לא נתכסו מן המים ובקרא כתיב ויכסו כל ההרים הגבוהים ל"ש למעלה וכו': ב (הרא"ב"ע) כל אשר נשמת רוח חיים אין שב אל האדם לבדו. אבל הרא"ם כ' והגיר' היא נשימה של רוח חיים כלומר שיש בו נשימה של רוח חיים אבל א"ל נשמה דהא אין לבהמות נשמה דדוקא גבי האדם כתיב ויפח באפיו נשמת חיים אבל לא גבי בהמות וחיות ועופות: ג (קנ"מ) ושמא לזה כוון רש"י באמרו כי השחית כל בשר אפי' בהמה וחיה ואלו דגים לא קתני וקרא נ"כ דייק דכתיב על הארץ אבל לא דגים שבים: ד ויפעל מבנין קל על משקל וירא ויקן רק שהם שמדים וזה יוצא ולא ל' ויפעיל ובנין נפעל כמו וימחו מן הארץ: ה דקשה לרש"י כיון שהוא לשון ויפעל למה נקוד וימח בחיר"ק שהוא מבנין הכבד ולא נקוד וימח בקמץ שהוא מבנין הקל ומתרץ שהוא מגזרת ויפן ויבא דנקוד ג"כ יו"ד בחיר"ק ודלא כפי' הרא"ם שהוא ממשקל ויפן והא דסמ"ס בפת"ח מפני הה' שהיא גרונית: ו דקשה לרש"י מה שנה נכונה

למה

רש"י

נוח): (טז) ויסגר ה' בעדו. הגין עליו ק שלא ישברוה הקיף התיבה דובים ואריות והיו הורגים בהם, ופשוטו של מקרא סגר כנגדו ר מן המים וכן כל בעד שבמקרא ל' כנגד הוא (בראשית כ) בעד כל להם בעדך ובעד בניך (איוב ב) עור בעד עור (תהלים ג) מגן בעדי (מ"א יב) התפלל בעד עבדיך כנגד עבדיך: (יז) ותרם מעל הארץ. משוקעת היתה ש במים י"א אמה כספינה טעונה המשוקעת מקצתה במים ומקראות שלפניו יוכיחו: (יח) ויגברו. ת מאליהן: (כ) חמש עשרה אמה מלמעלה. למעלה של גובה כל ההרים א לאחר שהשוו המים לראשי ההרים: (כב) נשמת רוח חיים. נשימה ב של רוח חיים: אשר בחרבה. ולא ג דגים שבים (סנהדרין קח): (כג) וימח. לשון ויפעל ד הוא ואינו ל' ויפעל והוא מגזרת ה ויפן ויבן כל תיבה ו שסופה ה"א כגון בנה מחה קנה כשהוא נותן וי"ו יו"ד בראשה

מכל בשרא די ביה רוחא דחיי: טז ועליא דכר ונקבא מכל בשרא עלו כמא די
פקיד יתיה יי ואגין יי (במימריה) עלוהי: יז והוה טופנא ארבעין יומין על ארעא וסגיאו
מיא ונטלו ית תיבותא ואתרמת מעל ארעא: יח ותקיפו מיא וסגיאו לחדא על
ארעא ומהלכא תיבותא על אפי מיא: יט ומיא תקיפו לחדא לחדא על ארעא
ואתחפיאו כל טוריא רמיא די תחות כל שמיא: כ חמיש עשרי אמין מלעלא
תקיפו מיא ואתחפיאו טוריא: כא ומית כל בשרא דרחיש על ארעא בעופא
ובבעירא ובחיתא ובכל רחשא דרחיש על ארעא וכל אנשא: כב כל די נשמתא
רוחא דחיין באנפוהי מכל די ביבשתא מיתו: כג ומחא ית כל יקומא די על
אפי ארעא מאנשא עד בעירא עד רחשא ועד עופא דשמיא ואתמחיאו מן ארעא

השאלות

(יז-כד) מ"ש שנית ויהי המבול ארבעים יום שכבר אמרו בפסוק י"ב. למה נכפל זכרון רבוי המים ג"פ. והכפל וישאו את התבה ותלך התבה. למה כפל ויגוע כל בשר וימח את כל היקום. ובראשון חושב עוף בהמה חיה שרץ אדם ובשני סדרם בהפך. מ"ש ויגברו המים חמשים ומאת יום ולמעלה משמע שלא היה הגשם רק ארבעים יום:

התורה והמצוה

מכל הבשר שלא חסר אחד מן המינים:

(טז) והבאים זכר ונקבה. שלא לבד שאל התיבה לא נכנסו רק שנים, כי גם לא באו ממקומם רק זכר ונקבה, שיש מיני עופות שזכר א' יש לו כמה נקבות כמו השכוי, לא באו ממקומם רק זוג, ואחר שנכנסו כולם סגר ה' שלא יכנס הגשם השוטף דרך הפתח ומאז היו כאלו יצאו מן העולם היפך שנגזר עליו השחתה והם חוץ לעולם עתידים ללכת על פני המים ומסוגרים מהשגחת ה' שלא יקרב אליהם המשחית, ועז"א ויסגור ה' בעדו, שזה מהשגחה הפרטית הנוספת על נח ובכח שם הרחמים המרחם על בריותיו:

(יז) ויהי המבול. עד עתה ספר מה שהיה ביום שהתחיל המבול עד שנסגר נח בתיבה, עתה מתחיל לספר מה שהיה בימי הזעם שנמשכו ארבעים יום, המבול שהיה שפיכת הגשם מלמעלה ועלית התהום מתחת נמשך ארבעים יום כי אחר ארבעים יום פסק המבול כמו שיתבאר בראש פרשה ח', וספר מה שנעשה במ' יום אלה, וספר מהתגברות המים ג' מדרגות. א] תחלה וירבו המים בכמות וישאו את התבה ממקומה ותרם מעל הארץ ועדיין נשארה במקום זה ולא הלכה למקום אחר:

(יח) ויגברו. ב] אח"כ גברו המים באיכות שהוא השטף החזק ע"י רבוי המים וגם רבו מאד על הארץ בכמות ע"י המים שנתוספו בכל עת, ואז הניעו התיבה ממקומה ותלך על פני המים:

(יט-כ) והמים. ג] ואח"כ גברו המים מאד מאד בהפלגה יתירה עד שנתכסו ההרים הגבוהים, ומפרש שתכלית גובה המים שהגיע בסוף הארבעים יום היו חמש עשרה אמה מלמעלה מן ההרים הגבוהים ובאופן זה נתכסו ההרים, ר"ל שכסוי המים שעליהם היה ט"ו אמה:

(כא) ויגוע. עתה יספר השינוים שנעשו בארבעים יום אלה בבע"ח, תחלה ויגוע כל בשר שיצאו נפשותיהם שהיא הגויעה, וסדר בזה עוף בהמה חיה שרץ אדם, כי העוף לחלישותו גוע תחלה ע"י השטף שבא מלמעלה, ואח"כ מתו גם הבהמות, ואח"כ גם החיות, שיש מהם שמגורתם במערות צורים בראשי ההרים ששם מצאו סתר בין נגד הגשם שבא מלמעלה בין נגד שטיפת התהום, כי כשבאו המים עד ראשי ההרים גועו גם המה, אח"כ מתו השרצים שבתוכם ימצאו מינים רבים החיים במים וביבשה והם האריכו ימים יותר, ואח"כ מת האדם, כי אין ספק שהאדם שהוא בעל התחבולות יותר מכולם עלה על ראשי ההרים והסתגר בצורים ומעונות עד שנמצאו יחידים נמלטים, או שעברו בספינות על פני ימים, אולם אחרי שעלו המים ט"ו אמה ממעל לראשי ההרים שכסו כל התחבולות שהגם שעלו לעלים הגבוהים שעל ראשי ההרים נהרגו מן השטף והספינות נשברו בלב ימים וספו תמו מאין מהיה עד שגם מין האדם גוע ואינם:

(כב) כל. פי' שכל אשר רוח חיים נושם באפיו וזה כולל כל אשר בחרבה, ר"ל גם המינים שאין מגורתם ביבשה רק בחרבה, שהם מקומות הלחים והמימיים שהם האמפיביא שחיים בחרבה מ"מ מתו, כי גם הם צריכים לשאוף רוח ואויר ונחנקו ע"י המים, וכבר בארתי (בראשית ב' ז') שיש הבדל בין נשמת חיים, שהיא רק הנשמה העליונה, ובין שם נשמה סתם, שהגם שמציין לפעמים נשימת האדם בכ"ז לא נמצא על הבהמה בשום מקום, אבל נשמת רוח (שסמיכות זה לא בא בשום מקום רק פה) היינו שאיפת האויר, זה כולל כל בע"ח שצריכים לשאוף אויר, מלבד דגי הים שא"צ לנשום רוח כמ"ש חז"ל שלא נגזרה גזירה על דגים שבים, ועז"א אשר בחרבה:

(כג) וימח. אחר שמתו כולם כמ"ש ויגוע, נמחו גם גופותיהם שלא ימצא למו שארית על פני האדמה, ובזה היה בהפך שגוף האדם נמחה תחלה, כי הוא מצד הרכבתו חלוש יותר מגופי שאר הבע"ח ואח"כ גוף הבהמה שחזק יותר, ואח"כ רמש ועוף בגופותיהם הקטנים נסתרו בקנים ובמערות ונתקיימו יותר, ומבאר

וימחו

וַיִּמָּחוּ מִן־הָאָרֶץ וַיִּשָּׁאֶר אַךְ־נֹחַ וַאֲשֶׁר אִתּוֹ בַּתֵּבָה׃
כד וַיִּגְבְּרוּ הַמַּיִם עַל־הָאָרֶץ חֲמִשִּׁים וּמְאַת יוֹם׃ ח א וַיִּזְכֹּר
אֱלֹהִים אֶת־נֹחַ וְאֵת כָּל־הַחַיָּה וְאֶת־כָּל־הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר
אִתּוֹ בַּתֵּבָה וַיַּעֲבֵר אֱלֹהִים רוּחַ עַל־הָאָרֶץ וַיָּשֹׁכּוּ הַמָּיִם׃
ב וַיִּסָּכְרוּ מַעְיְנֹת תְּהוֹם וַאֲרֻבֹּת הַשָּׁמָיִם וַיִּכָּלֵא הַגֶּשֶׁם מִן־
הַשָּׁמָיִם׃ ג וַיָּשֻׁבוּ הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ הָלוֹךְ וָשׁוֹב וַיַּחְסְרוּ
הַמַּיִם מִקְצֵה חֲמִשִּׁים וּמְאַת יוֹם׃ ד וַתָּנַח הַתֵּבָה בַּחֹדֶשׁ

השביעי

בעל הטורים

עלו מאליהם ודלא כמ"ד שעזרא סעלס: (כג) וישאר אך נח. אין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות לומר שאף עוג נשאר: אך נח בגי' עוג: (ב) ויכלא ב' במס'. הכא ואידך ויכלא העם מהביא לומר לך שבזכות ישראל כלה הגשם: (ג) ושוב ב'. הכא ואידך ויצא יצוא ושוב עד יבושת המים והחיות רצוא ושוב. זה הוא שאמרו שמזיעת החיות יוצא נהר דינור כמו ושוב דהכא איירי בנהר אף התם נמי: (ד) ותנח ב' במסורה. ותנח התיבה. ותנח עליהם הרוח. לומר שרוח

שפתי חכמים

למה נקוד חיר"ק תחת היו"ד: ז וא"ת מנ"ל לרש"י כל זאת וי"ל דכתיב אך נח ואך מיעוט הוא ואין כאן שום דבר למעט אלא נח עצמו היה מתמעט מגניחתו שהיה גונח וכו': ח (קנ"מ) מהכא משמע שאר הבהמות שהיהו מעצמן לא ע"י המזיקין דא"כ מאי זכות לאלו וכן משמע ממה שאמר אחריו שלא שמשו בתיבה שזהו פי' על עצמן. (נח"י) והא דאצטריך לשני מיני זכות י"ל דבזה שלא השחיתו דרכם קודם לכן לא סגי משום דאין זה פעולת מצוה אלא מניעת עבירה (ואע"ג דאמרינן במסכת מכות ד' כ"ג כל היושב ולא עבר עבירה נותנין לו שכר כעושה מצוה הא אמרינן בקידושין דף ל"ט דמיירי כשבא לידו עבירה וניצול ממנה) לכן אצטריך ג"כ לזכות שלא שמשו בתבה שזהו פרישות הגוף במותר להם. ובהאי טעמא לחוד נמי לא סגי משום דהוי קלא כמי שאינו מצווה ועושה דלא מצינו שנאסרו בתשמיש בתיבה דלנח ובניו לחוד אזהר רחמנא. והא דכתב הרב ושרצו בארץ מגיד שאף הבהמות והיו נאסרו בתשמיש י"ל דמעצמם קבלו האיסור ולא בגזירת הש"י: ט דקשה לרש"י דאי הוא רוח ממש הא כתיב אח"כ וישוכו המים וזה אינו דהא כתיב ישב רוחו יזלו מים. א"נ הוכחתו דאי רוח ממש הא כתיב על הארץ והרי היו המים על הארץ והאיך עבר הרוח על פני הארץ אבל אם פירש רוח תנחומין אתי שפיר דעל הארץ פירוש על עסקי הארץ ר"ל דלכך העביר רוח תנחומין בשביל בני האדם שעל הארץ: י וא"ת כיון דצורך עולם הם למה לא נבראו מששת ימי בראשית וי"ל דקודם המבול לא היה צריך לעולם לפי שאין הבריות היו צריכים להם לפי שהיו בריאים וחזקים אבל אחר המבול נעשו חלשים וק"ל: כ דלא תימא שאז כבר היו חסרים וזה אי אפשר דנימא דבסוף ק"ן יום כלו לחסור שהרי המים היו הלוך וחסור עד כ"ז לחדש השני שבו יבשה הארץ אלא התחילו לחסור: ל וא"ת והא לעיל פירש"י בכ"ח בכסלו פסקו גשמים וי"ל דמה שפי' לעיל בכ"ח בכסלו לפי שאין יום א'

רש"י

נקוד בחירק תחת היו"ד: אך נח. לבד נח וזהו פשוטו ומדרש אגדה (ב"ר) גונח וכוהה דם ז מטורח הבהמות והחיות. ויש אומרים שאיחר מזונות לארי והכישו ועליו נאמר (משלי יא) הן צדיק בארץ ישולם: (א) ויזכר אלהים. זה השם מדת הדין הוא ונהפכה למדת רחמים ע"י תפלת הצדיקים ורשעתן של רשעים הופכת מדת רחמים למדת הדין שנא' (בראשית ו) וירא ה' כי רבה רעת האדם וגו' ויאמר ה' אמחה והוא שם מדת רחמים: ויזכר אלהים את נח וגו', מה זכר להם לבהמות זכות, שלא השחיתו דרכם קודם לכן ח ושלא שמשו בתבה: ויעבר אלהים רוח. רוח תנחומין ט והנחה עברה לפניו: על הארץ. על עסקי הארץ: וישכו. כמו (אסתר ב) כשוך חמת המלך הנחת חמה: (ב) ויסכרו מעינת. כשנפתחו כתיב כל מעינות וכאן אין כתיב כל לפי שנשתיירו מהם אותן שיש בהם צורך לעולם י כגון חמי טבריא וכיוצא בהן: ויכלא. וימנע כמו (תהלים מ) לא תכלא רחמיך (בראשית כג) לא יכלה ממך: (ג) מקצה חמשים ומאת יום. התחילו לחסור כ והוא אחד בסיון כיצד בכ"ז בכסלו פסקו ל הגשמים הרי ג' מכסלו כ"ט מטבת הרי ל"ב ושבט ואדר וניסן ואייר קי"ח הרי ק"נ: (ד) בחדש השביעי. סיון והוא שביעי לכסלו

התורה והמצוה

וימחו מן הארץ, שהגם שהרבה נשארו עצמותיהם החזקים כמטילי ברזל ולא נמוחו, בכ"ז נמחו מן הארץ כי ע"י שטף המים הובלו הפגרים לתוך העמקים ורובם נבלעו בעמקי תהום, אשר האדמה פצתה את פיה מעומק תהום רבה וירדו כמה אלפים אמה לעמקי שאול, עד שבצאת נח מן התיבה לא מצא שום רושם מפגרי בע"ח ועצמות הענקים ובע"ח הגדולים שהיו קודם המבול. ועדות ה' נאמנה מחכימת פתי להשיב דבר [illegible] הגעאלאגיא

וְאִשְׁתְּאַר בְּרַם נֹחַ וְדִי עִמֵּיהּ בְּתֵבוּתָא: כד וּתְקִיפוּ מַיָּא עַל אַרְעָא מְאָה וְחַמְשִׁין יוֹמִין:
א וּדְכִיר יְיָ יָת נֹחַ וְיָת כָּל חַיְתָא וְיָת כָּל בְּעִירָא דִּי עִמֵּיהּ בְּתֵבוּתָא וְאַעְבַּר יְיָ רוּחָא
עַל אַרְעָא וְנָחוּ מַיָּא: ב וְאִסְתְּכַרוּ מַבּוּעֵי תְהוֹמָא וְכַוֵּי שְׁמַיָּא וְאִתְכְּלִי מִטְרָא מִן
שְׁמַיָּא: ג וְתָבוּ מַיָּא מֵעַל אַרְעָא אָזְלִין וְתָיְבִין וַחֲסַרוּ מַיָּא מִסּוֹף מְאָה וְחַמְשִׁין יוֹמִין:
ד וְנָחַת תֵּבוּתָא בְּיַרְחָא שְׁבִיעָאָה בְּשִׁבְעַת עֲשַׂר יוֹמָא לְיַרְחָא עַל טוּרֵי קַרְדּוּ:

ומיא

השאלות

(א-ו) בחשבונות אלה יש שני דעות רש"י והרמב"ן והרי"א הרבה להפליא על שניהם עיין בספרו. מ"ש מקץ ארבעים יום פתח החלון הלא בהכרח פתחו תחלה שאל"כ מאין ידע חסרון המים:

התורה והמצוה

הגעאלאגיא, שחופרים בעמקי האדמה ומוצאים עצמות גדולות מענקים ובע"ח גדולים שנאבדו מן הארץ ואינם עוד מימי המבול ואילך, והם מוכיחים מזה קדמות העולם, כי יחשבו את האדמה שעוביה מינים מינים, שבכל עומק ידוע יש מין אדמה אחרת, ויחשבו לפי איכות האדמה שימצאו העצמות שם, ולפי החשבון כמה היה צריך עד שיולדו שעתי האדמה שהעולם קדמון מרבות שנים, ושכבר היו בע"ח מימי קדם קודם לזמן היצירה שלנו. וכ"ז הבל וריק, כי בעת המבול פתחה האדמה את לועה ע"י הרעשים שבאו מעומק שאול ותהום רבה והפכה התחתונים למעלה ועליונים למטה והורידה פגרי הבע"ח עמוק עמוק, ונבקה חכמת הדורשים והחופרים לדעת איכות המהפכה הזאת אשר עשתה נפלאות במשך ק"ן יום של עמידת המים, עד שכל הסדרים שסדרו למו החוקרים מאיכות האדמה בכל שטח וכל חשבונותיהם בזה נתבלבלו אז וכל השערותיהם ודמיונותיהם ישא רוח יקח הבל, ולו חכמו ישכילו זאת ויראו מעשי ה' ונפלאותיו במצולת שאול איך מחה את כל היקום מעל פני האדמה ויטביעם בשאול תחתית עדי אובד:

והנה נפש האדם הוא האור הגדול הכולל בתוכו כל מיני האורות, ונפשות הבע"ח הם רק ניצוצות קטנות מן האור הזה, לכן נאספו תחלה האורות הקטנות ואח"כ נאסף המאור הגדול, וכמבואר שבענין הנפשות הלך האבדון ממדרגה למדרגה, תחלה העוף שנברא בחמישי ואחריו ברואי יום הששי עד האדם, וז"ש כל אשר נשמת רוח חיים באפיו שזה היה הסדר מצד הנשמה ומדרגתה, אבל מצד הגוף היה בהפך שגוף האדם הוא המורכב האחרון והוא רפה המזג מכולם, ולכן נתהפך הדבר שהחזק יותר נמח באחרונה, וישאר אך נח, ובזה נתקיים גזרת ה' שאמר אמחה וכו' מאדם עד בהמה, שהגם שנשאר שארית מכל מין היו כולם טפלים לנח שהוא מצא חן ולא היה בכלל הגזירה כמ"ש והקימותי את בריתי אתך, עד שלא נשאר רק נח ואשר אתו היה אחד והנלוה לו, וגם אלה לא נשארו בארץ רק בתבה שעליה לא הי' הגזירה כי היתה על פני המים:

(כד) ויגברו המים. באמת אחר ארבעים יום התחילו המים לחסר כמו שיתבאר רק שלא נכר החסרון עד סוף הק"ן יום שנחה התיבה, שכ"ז שצפה התיבה על פני המים וכל ההרים היו מכוסים לא הי' שום היכר אם המים מתרבים או מתמעטים, שמ"ש תחלה ויגברו המים, זה היה נכר ע"י ההרים שלא היו מכוסים עדיין ועל ידם נכר תוספת המים בכל יום, אבל אחר שנתכסו ההרים והתיבה לא נחה לא נכר שום חסרון, וכ"ז נקרא תגבורת המים, שפעל גבר הוא שם המצטרף שיתגבר על החלש ממנו, ופה ר"ל שיסוד המים גבר על יסוד העפר והקיף וכסה אותו וזה הי' עד סוף הק"ן יום, שמה שנחסרו המים בכל יום לא היה נכר, וכבר בארתי באילת השחר (כלל ח') שיש פעלים רבים שמשמשים לפעמים הוית הדבר ולפעמים על המשכתו, כמו קם עמד חיה היה, וכן פעל גבר יציין לפעמים העת של התחלת הגבורה ולפעמים על המשכת הגבורה והתמדתה, ופה ר"ל שתגבורת המים מה שגלו את הארץ שהיתה מכוסה מהם נמשך ק"ן יום:

ח (א) ויזכר. עתה יספר מה שנעשה במשך הק"ן יום שהתמיד תגבורת המים על יסוד העפר מה שכסו אותו סביב, שבסוף ארבעים יום מעת התחלת הגשם זכר אלהים את נח וראה שאם יארך עוד ירידת הגשם ועלית התהום יארך ג"כ זמן יבושת המים וימי עמידתם בתיבה וימותו ברעב, כי לא הכינו מזון רק לי"ב חודש, שהוא המשפט היותר גדול, כמ"ש משפט רשעים בגיהנם י"ב חודש, וע"כ העביר אלהים רוח על הארץ שהוא שיטי אויר, וישכו המים פי' שהפסיקו מלרדת והחמה שככה:

(ב) ויסכרו. מפרש שזה היה ע"י שנסתמו מעינות תהום וארובות השמים. ומוסיף ויכלא הגשם. כי אחר שכל העולם היה מלא מים יתהוה מדרך הטבע שהמים יעלו אדים ויתהפכו לגשם שנית, רק שהרוח פזר העננים עד שלא ירד גשם עוד, וזה גדר פעל כלא שנעצר הגשם ביד חזקה ע"י הרוח:

(ג) וישובו המים. ומאז התחילו המים לשוב מעל הארץ ולרדת אל הימים ואל עמקי תהומות, והיה הלוך ושוב ר"ל שסיבת המים מן הארץ היה מתמיד מאין הפוגות (שזה הוראת פעל הלוך במקור לפני פעל אחר שמורה על ההתמדה, כמו הלוך וחסור הלוך וגדול הלוך ורב), ובכ"ז לא נכר חסרון המים, וגם לא ידע אם יחסרון או יתרבון. שע"ז אמר ויגברו המים על הארץ ק"ן יום כנ"ל. רק מקצה חמשים ומאת יום. אז ידע נח כי חסרו המים. וז"ש ויחסרו המים וכו' היינו שנכר חסרון המים וזה היה על ידי כי,

(ד) ותנח התבה בחדש השביעי. שבי"ז לחודש השביעי שהוא בי"ז סיון שבאותו יום שלמו הק"ן יום:

שהתחילו

הַשְּׁבִיעִי בְּשִׁבְעָה־עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ עַל הָרֵי אֲרָרָט׃
ה וְהַמַּיִם הָיוּ הָלוֹךְ וְחָסוֹר עַד הַחֹדֶשׁ הָעֲשִׂירִי בָּעֲשִׂירִי
בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ נִרְאוּ רָאשֵׁי הֶהָרִים׃ ו וַיְהִי מִקֵּץ אַרְבָּעִים
יוֹם וַיִּפְתַּח נֹחַ אֶת־חַלּוֹן הַתֵּבָה אֲשֶׁר עָשָׂה׃ ז וַיְשַׁלַּח
אֶת־הָעֹרֵב וַיֵּצֵא יָצוֹא וָשׁוֹב עַד־יְבֹשֶׁת הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ׃
ח וַיְשַׁלַּח אֶת־הַיּוֹנָה מֵאִתּוֹ לִרְאוֹת הֲקַלּוּ הַמַּיִם מֵעַל
פני

בעל הטורים

בקודש נחה על אותה אשר נאמרו בתיבה וזה הוא ותנח עליהם הרוח : אררט ג' במסורה . הכא ושניה גבי סנחריב ויהי וגו' בית נסרוך אלהיו וגו' והמה נמלטו ארץ אררט והחז"ל לקח נסר אחד מן התיבה אמר דין אלהא דשיזביה לנח מטופנא, נכרוך לבון נסר : (ז) יבושת . בגי' נמל כרית א"ל הקב"ה מזומן אתה בשליחות אחרת בימי אליהו . יבשת אותיות שבתי·

שפתי חכמים

א מן המנין הינו לא הטוב כיום שלם לפי שאין לילו עמו דכתיב ביום הזה נבקעו וגו' ביום ולא בלילה אבל מ"מ יום א' הוא נחשב א"כ נשאר ממרחשון י"ב יום ויום חסר לילה ומכסלו כ"ז ימים ולילה כי לא פסק הגשם עד לבקרו של כ"ח יום ותצטרף אותו לילה ליום ראשון הרי ארבעים יום לכך קרוי כ"ח לפי שהיו עדיין גשמים יורדין בליל כ"ח וקרוי כ"ז לפי שפסקו ביום כ"ח הרי ג' מכסלו ר"ל עם לילה שלאחריו וכן כ"ט מטבת עם לילה שלאחריו והוא ז' לכסלו שבו פסקו הגשמים דא"א לומר לירידה שהרי לא כלו ארבעים יום של הגשמים וק"נ יום של תגבורת עד אחד בסיון ואין סברא שהק"ן יום היו מ' של ירידה וק"ן של תגבורת אלא או כלם של גשם או כלם של תגבורת וא"א שיהיו של גשם א"כ יתחייב שהיו כולן של תגבורת א"כ מ' יום לחוד וק"ן יום לחוד ולא כלו עד אחד בסיון : מ וא"ת הוא אלול וא"כ לא תוכל ללמוד שהתיבה היתה משוקעת י"א אמות כיון דבעשירי באחד לחודש הוא אלול א"כ מאחד בסיון עד אחד באלול נ' יום הרי אמה לס' או לו' ימים וא"כ לפי זה היתה משוקעת י"ב אמות ושליש : נ והתיבה לא נחה אלא לאחר שכלה מ' יום של גשמים וק"ן ימים של תגבורת המים וזה היה בסיון ולא באייר הרי ששים יום מטנראו ראשי ההרים כו' שהרי פי' מקץ מ' יום תחלת ארבעים יום שהם שלשים ותשעה שלמים ובצרופם עם אחד ועשרים שהותיל בשליחות יונה יעלו ששים ומפני שאב ואלול הינו כ"א המשים וט' יום הוכרח שר"ת תפרי ממנין האחד ועשרים יום : ס שאין לומר משנחה התיבה ועשירי עשירי להפסקה דוגמא דשביעי שהוא שביעי להפסקה ויהיה שקוע י"ב אמות ושליש א"כ היה לו לעיל לכתוב מקרא זה ולא לסמוך אל נראו ראשי ההרים . כתב הרא"ם אך קשה מאחר שבילוח יונה היה אחר מ"ז יום משנראו ראשי ההרים מדוע לא מצאה יונה מנוח לכף רגלה הרי לא נשארו עד שחרבו המים רק י"ד יום ומתחלה נראו כל ראשי ההרים הגבוהים והשפלים וגם קצת מהאילנות הגבוהים וכו' ונראה אף שנראו ראשי ההרים כיון שלא חרבו קצת מ"מ לא יכלה לעמוד על הארץ וגם האילנות הגבוהים נעקרו ונתחו בימי המבול כדמשמע במדרש ודו"ק נ"ל : ע ר"ל דהלון זה עשוי כדי להאיר : פ רצונו לתרץ למה כתיב לעיל פתח וכאן חלון ומתרץ ולא זהו פתח כו' . (קל"מ)

רש"י

לכסלו שבו פסקו הגשמים : בשבעה עשר יום . מכאן אתה למד שהיתה התבה משוקעת במים י"א אמה . שהרי כתיב בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים זה אב שהוא עשירי למרחשון לירידת גשמים והם היו גבוהים על ההרים חמש עשרה אמה והסרו מיום אחד בסיון עד אחד באב חמש עשרה אמה לששים יום הרי אמה לד' ימים נמצא שבי"ז בסיון לא חסרו אלא ד' אמות ונחה התיבה ליום המחרת למדת שהיתה משוקעת י"א אמה במים שעל ראשי ההרים : (ה) בעשירי וגו' נראו ראשי ההרים . זה אב שהוא עשירי למרחשון שהתחיל הגשם . וא"ת הוא אלול מ ועשירי לכסלו שפסק הגשם כשם שאתה אומר בחדש השביעי סיון והוא שביעי להפסקה אי אפשר לומר כן על כרחך שביעי אי אתה מונה אלא להפסקה שהרי לא כלו ארבעים יום של ירידת גשמים ומאה וחמשים של תגבורת המים עד אחד בסיון ואם אתה אומר שביעי לירידה אין זה סיון נ והעשירי א"א למנות אלא לירידה שאם אתה אומר להפסקה והוא אלול אי אתה מוצא בראשון באחד לחדש חרבו המים מעל הארץ שהרי מקץ ארבעים יום משנראו ראשי ההרים שלח את העורב וכ"א יום הוחיל בשליחות היונה הרי ששים יום משנראו ראשי ההרים עד שחרבו פני האדמה וא"ת באלול נראו נמצא שחרבו במרחשון והוא קורא אותו ראשון ואין זה אלא תשרי שהוא ראשון לבריאת עולם ולרבי יהושע הוא ניסן : (ו) מקץ ארבעים יום . משנראו ס ראשי ההרים : את חלון התבה אשר עשה . ע לצהר (ב"ר) ולא זה פתח פ התיבה העשוי לביאה ויציאה : (ז) יצוא ושוב . הולך ומקיף סביבות התיבה ולא הלך בשליחותו שהיה חושדו על בת זוגו כמו ששנינו באגדת חלק (סנהדרין קח :) : עד יבשת המים . פשוטו כמשמעו . אבל מדרש אגדה מוכן היה העורב לשליחות אחרת בעצירת
כשיבשו

אצ"ל שאם איתא שאותו במשוקע י"א הלון וי"א אבן טובה מפתי קרא משמע שהוא חלון . וי"מ לצהר לאורה מגזרה צהרים באלו

ח וּמַיָּא הֲווֹ אָזְלִין וְחָסְרִין עַד יַרְחָא עֲשִׂירָאָה בַּעֲשִׂירָאָה בְּחַד לְיַרְחָא אִתְחֲזִיאוּ רֵישֵׁי טוּרַיָּא: י וַהֲוָה מִסּוֹף אַרְבְּעִין יוֹמִין וּפְתַח נֹחַ יָת כַּוַּת תֵּבוּתָא דִּי עֲבַד: ז וְשַׁלַּח יָת עָרְבָא וּנְפַק מִפַּק וְתָיֵב עַד דִּיבִישׁוּ מַיָּא מֵעַל אַרְעָא: ח וְשַׁלַּח יָת יוֹנָה מִלְּוָתֵהּ לְמִיחְזֵי

רש"י

(שיבשו המים) בעצירת גשמים בו בימי אליהו שנאמר (מלכים א י"ז) והעורבים מביאים לו לחם ובשר: (ח) וישלח את היונה. לסוף ז' ימים שהרי כתיב וייחל עוד ז' ימים אחרים מכלל זה אתה למד שאף בראשונה הוחיל ז' ימים: וישלח. אין זה לשון שליחות רק אלא לשון שלוח שלחה ללכת לדרכה ובזו יראה אם קלו המים שהם

שפתי חכמים

כאלו אמר אשר עשה לאורה כלומר לא לביאה כו' וא"ת א"כ מה הוצרך לאורו של אבן טוב וי"ל בעבור הלילות ובעטר הימים שהחלון היה סגור כדמשמע ויפתח וגו': בו ורמז לזה שהרי מלת יבשת כתיב חסר לפי שיש בו אותיות תשבי דהוא אליהו. ועוד מדכתיב יבשת המים ולא כתיב יבשת הארץ אלא יבשת המים שבימי אליהו. מהרש"ל: רק דלא שייך ל' שליחות אלא בבר דעת ולעיל לא רצה רש"י לפרש זה שהרי כתיב בהדיא דלאו שליחות היה שהרי כתיב יצוא ושוב ופירש"י הולך ומקיף כו'. (קנ"ת) דלכך לא פי' כלום בשליחות העורב דקשה ליה למה לא אמר בשליחות העורב לראות הקלו המים כמ"ש בשליחות היונה לכך אפשר לומר דלא שלחו לראות הקלו המים אלא שלחו לילך באשר ימצא בשביל שהיה מתעסק בתיבה ומה שלא שלחו מיד אחר המעשה לפי שהיו מים על פני כל הארץ ואם היה שלחו אז היה מינו נעדר ובזה מתורץ נמי למה הוחיל ז' ימים עד ששלח היונה ה"ל לשלוח מיד כיון שלא שלח העורב בשליחותו כלל אלא שלא היה בדעתו לשלחו לראות ולפ"ז יהיה פירושו וישלח כמו וישלח משה את חותנו ודומיהם שאין הכוונה להשיב שולחו דבר לכך לא פירש בו כלום אבל בשליחות היונה שלחה

השאלות

(ז-יא) למה לא נזכר לאיזה תכלית שלח העורב כמ"ש ביונה. ולמה יצוא ושוב ולא כתב וישב אליו כמ"ש בהיונה ולמה שלח גם היונה:

התורה והמצוה

[שהתחילו בי"ז לחודש השני, שהם חמשה חדשים של שלשים יום הם ק"נ יום] אז נחה התבה על הרי אררט שלא היו מן ההרים הגבוהים, אז ידע נח כי חסרו המים שעור רב, אחר שעמדה התיבה על הר קטן סמוך לבבל ששם הארץ שפלה:

(ה) והמים. ומאז היו יכולים למדוד בכל יום מדת החסרון המים ע"י התיבה שעמדה עשר אמות משוקעת במים שהוא שליש קומתה כמ"ש חז"ל וראו בכל יום כמה ירדו המים מן התיבה. וראו שהוא הולך וחסר. עד שבחודש העשירי שהוא חודש תמוז נראו ראשי ההרים היינו הרי אררט:

(ו) ויהי מקץ ארבעים יום, שהוא בעשור לחודש אב, ויפתח נח שמאז נשאר החלון פתוח ולא סגרו בכל פעם כמו עד עתה:

(ז) וישלח את העורב. לא שלח אותו לראות הקלו המים שא"כ היל"ל פה כמ"ש אצל היונה לראות הקלו המים, רק שבימי קדם היו מחזיקים את העורב לעוף יודע עתידות, והיו מיחדים לו בתים מיוחדים שעל ידו קסמו כהניהם את העתיד לבא, לפי מעופו לימין או לשמאל, מעלה או מטה, בקול או בדממה, וכהנה אותות רבים (כמ"ש חז"ל על כי עוף השמים יוליך את הקול זה העורב ובזהר האריך בסימנים אלה) ולכן שלחו חפשי לנפשו (שזה גדר פעל שלח בפיעל כמו ושלחתה לנפשה) כדי שיראה עפ"י מעופו מצב האויר והמים, והוא יצא יצוא ושוב תמיד. והיה לו לנח סימנים ממעופו. וחז"ל אמרו שהעורב שמש בתיבה כי נפלא בעיניהם איך שלחו נח לנפשו טרם בא דבר ה' שיצא מן התיבה והלא עדיין יש סכנה ופן יקראנו אסון ויחסר מין אחד מן העולם, וכמ"ש ע"ז במליצתם א"ל עורב לנח רבך שנאני ואתה שנאתני פן יפגעו בי שר של חמה או של צנה ונמצא העולם חסר בריה. מזה הכריחו ששמש בתיבה, ר"ל שכל הבע"ח בודאי לא שמשו בתיבה שא"כ לא תכיל התיבה אותם והי' בזה השגחה מיוחדת שלא יולידו בשנה זאת, וכן כל העופות הגם שכבר עבר מועד האביב שאז הוא מועד התחברם שמטילים ביציהם ומולידים, לא הטילו ביצים, רק העורב הטיל ביצים, וכבר היו בני עורב ואם הוא יאבד במים לא יחסר עוד מין העורב ולכן שלח אותו, אולם זה עצמו מה שהטיל ביצים היה בהשגחה כדי שיוכל נח לשלח אותו, ועוף אחר אם הי' מטיל ביצים לא היה יכול לשלחו, כי העופות היושבים על קניהם לא יעזבו קניהם בשום אופן, רק העורב הוא אכזרי על בניו, ולכן שלחו חפשי והוא הלוך ושוב:

(ח) וישלח את היונה מאתו, ר"ל כי היונה היא עוף ביתי וטהורה היא, והי' בתיבה היונה המדברייה שבאה עם בת זוגה לצורך קיום העולם, וגם היה אצלו שבעה זוגות יונים שהיו מבית נח וקנין כספו, ושלח יונה אחת מן היונים שלו, ועז"א מאתו, שהוא מבני ביתו (ולא היה חשש שיחסר מין זה שהי"ל שבעה זוגות) ותכלית השליחות הזאת היה לראות הקלו המים. ונראה שהיא היתה המין הנקראת יונת האגרת אשר ספרתי בה בארצות המזרח לשלוח ע"י אגרות, והיא ממהרת לעוף בזמן קצר מרחק רב (כי מיני היונה הם כשבעים ושל מין זה אמר מי יתן לי אבר כיונה אעופה ואשכונה, ובירושלמי מה יונה פורחת באחת ומיתת באחת כמ"ש תוספות (שבת) ועל ידה יודע לו אם קלו המים בשום מקום·

פְּנֵ֥י הָֽאֲדָמָֽה׃ ט וְלֹא־מָצְאָה֩ הַיּוֹנָ֨ה מָנ֜וֹחַ לְכַף־רַגְלָ֗הּ
וַתָּ֤שָׁב אֵלָיו֙ אֶל־הַתֵּבָ֔ה כִּי־מַ֖יִם עַל־פְּנֵ֣י כָל־הָאָ֑רֶץ וַיִּשְׁלַ֤ח
יָדוֹ֙ וַיִּקָּחֶ֔הָ וַיָּבֵ֥א אֹתָ֛הּ אֵלָ֖יו אֶל־הַתֵּבָֽה׃ י וַיָּ֣חֶל ע֔וֹד
שִׁבְעַ֥ת יָמִ֖ים אֲחֵרִ֑ים וַיֹּ֛סֶף שַׁלַּ֥ח אֶת־הַיּוֹנָ֖ה מִן־הַתֵּבָֽה׃
יא וַתָּבֹ֨א אֵלָ֤יו הַיּוֹנָה֙ לְעֵ֣ת עֶ֔רֶב וְהִנֵּ֥ה עֲלֵה־זַ֖יִת טָרָ֣ף
בְּפִ֑יהָ וַיֵּ֣דַע נֹ֔חַ כִּי־קַ֥לּוּ הַמַּ֖יִם מֵעַ֥ל הָאָֽרֶץ׃ יב וַיִּיָּ֣חֶל ע֔וֹד
שִׁבְעַ֥ת יָמִ֖ים אֲחֵרִ֑ים וַיְשַׁלַּח֙ אֶת־הַיּוֹנָ֔ה וְלֹא־יָסְפָ֥ה שׁוּב־
אֵלָ֖יו עֽוֹד׃ יג וַ֠יְהִי בְּאַחַ֨ת וְשֵׁשׁ־מֵא֜וֹת שָׁנָ֗ה בָּרִאשׁוֹן֙
בְּאֶחָ֣ד לַחֹ֔דֶשׁ חָרְב֥וּ הַמַּ֖יִם מֵעַ֣ל הָאָ֑רֶץ וַיָּ֤סַר נֹ֨חַ֙ אֶת־
מִכְסֵ֣ה הַתֵּבָ֔ה וַיַּ֕רְא וְהִנֵּ֥ה חָרְב֖וּ פְּנֵ֥י הָאֲדָמָֽה׃ יד וּבַחֹ֨דֶשׁ֙
הַשֵּׁנִ֔י בְּשִׁבְעָ֧ה וְעֶשְׂרִ֛ים י֖וֹם לַחֹ֑דֶשׁ יָבְשָׁ֖ה הָאָֽרֶץ׃ ס רביעי
טו וַיְדַבֵּ֥ר אֱלֹהִ֖ים אֶל־נֹ֥חַ לֵאמֹֽר׃ טז צֵ֖א מִן־הַתֵּבָ֑ה אַתָּ֕ה
וְאִשְׁתְּךָ֛ וּבָנֶ֥יךָ וּנְשֵֽׁי־בָנֶ֖יךָ אִתָּֽךְ׃ יז כָּל־הַחַיָּ֨ה אֲשֶׁר־אִתְּךָ֜
מכל

בעל הטורים

(יא) טרף ב' במס'. הכא ואידך כי הוא טרף וירפאנו מה כתם ל' שבירה אף כ"נ שהיא שברהו מן האילן ולא מצאה אותו

שפתי חכמים

שלחו לראות שהוא כעין שליחות כו': ר כלומר וגם אי הוה כתיב טרפה בפיה מ"מ היה הלשון משמע גם על זכר והואיל וזה זכר היה ניחא לו לכתוב טרף לשון זכר: ש לא מל' סריגה כזאב יטרוף אך מפני שכל טורף חוטף נקרא החוטף טורף. והא דשלח את הזכר והלא יש לחוש שלא יחשדהו כמו שחשדו העורב וי"ל כל הפוסל במומו פוסל והעורב שימש בתיבה משום הכי חשדו שישמש ג"כ אבל נח כוונתו היה לגלות זה לכל שהרי היונה ג"כ זכר היה והלך בשליחותו מפני שהיונה ג"כ לא שימש בתיבה מ"ה לא יחשוד גם את נח שישמש עם בת זוגו. מהרש"ל: ת וכן מכריע הלשון של קרא וה"פ עלה זית ר"ל מרורים כזית טרף מזונותי בפיה כך אמרה בפיה: א ר"ל כי היה דבר שמלייר השכל וא"ל עיין ע"ז מאהר שייבשו בשבעת ימים שימתין עוד שבעת ימים וייבשו יותר. מהרש"ל:
ומהרש"ל

רש"י

שאם תמצא מנוח לא תשוב אליו: (י) ויחל. ל' המתנה וכן (איוב כט) לי שמעו ויחלו והרבה יש במקרא: (יא) טרף בפיה. אומר אני שזכר היה לכך קוראו פעמים לשון זכר ופעמים לשון נקבה לפי שכל יונה שבמקרא לשון נקבה ר כמו (שה"ש ה) כיונים על אפיקי מים רוחצות (יחזקאל ז) כיוני הגאיות כלם הומות (הושע ז) כיונה פותה: טרף. חטף ש ומדרש אגדה לשון מזון ודרשו (עירובין יח) בפיה ל' מאמר ת אמרה יהיו מזונותי מרורין כזית בידו של הקב"ה ולא מתוקין כדבש בידי בשר ודם: (יב) וייחל. הוא לשון ויחל אלא שזה ל' ויפעל וזה ל' ויתפעל ויחל א וימתן וייחל ויתמתן: (יג) בראשון. לר"א הוא תשרי ולרבי יהושע הוא ניסן (ר"ה יב): חרבו. נעשה כמין טיט שקרמו פניה של מעלה: (יד) בשבעה ועשרים. וירידתן בחדש השני בי"ז. אלו י"א ימים שהחמה יתירה על הלבנה שמשפט דור המבול שנה תמימה היה: יבשה. נעשה גריד כהלכתה: (טז) אתה ואשתך וגו'. איש ואשתו כאן
התיר

התורה והמצוה

(ס) ולא מצאה היונה מנוח. וידע שהסבה הוא מפני כי מים על פני כל הארץ. וזה לא נתברר לו משליחות העורב שאין טבעו לעוף למרחקים. וישלח ידו ויקחה כי היתה למודה לחזור בעת השליחות אל כף ידו: (יא) והנה עלה זית. כבר באר חוקרי הטבע כי יונת הבית לא תכנס היטב כמו האווז והשכוי, כי עוד שאר אלה אהבת החפשיות, ובקיץ יבקשו אכלם בשדות רק בחורף בהשלג יכסה ארץ ישאו עיניהם אל
יד

למיחזי הקליאו מיא מעל אפי ארעא: ט ולא אשכחת יונה מנח לפרסת רגלה ותבת
לותה לתבותא ארי מיא על אפי כל ארעא ואושיט ידה ונסבה ועאיל יתה לותה
לתבותא: י ואוריך עוד שבעא יומין אחרנין ואוסיף שלח ית יונה מן תבותא:
יא ואתת לותה יונה לעדן רמשא והא טרף זיתא תביר נחית בפומה וידע נח
ארי קליאו מיא מעל ארעא: יב ואוריך עוד שבעא יומין אחרנין ושלח ית יונה
ולא אוסיפת למתוב לותה עוד: יג והוה בשית מאה וחד שנין בקדמאה בחד
לירחא נגובו מיא מעל ארעא ואעדי נח ית חופאה דתבותא וחזא והא נגובו
אפי ארעא: יד ובירחא תנינא בעשרין ושבעא יומא לירחא יבישת ארעא:
טו ומליל יי עם נח למימר: טז פוק מן תבותא את ואתתך ובנך ונשי בנך עמך:
יז כל חיתא דעמך מכל בשרא בעופא ובבעירא ובכל רחשא דרחיש על ארעא
אפיק

התורה והמצוה

יד לזוגיהם, ובזה בחן היטב אם הביא איזה דבר מן החוץ כי כן דרכה וטבעה, וכשמצאה עלה זית הביאת אותו. וכבר הזכרתי בפי' יחזקאל (יז ט) ההבדל בין עלה ובין טרף, שטרף הם העלים הלחים שהם טרף להולעים ולזבובים כמ"ש הרד"ק, ובאר שהיה עלה לחה שזה סימן שלא קלטתו מן המים רק מן העץ הרענן ובזה ידע שקלו המים. ואמרו חז"ל במליצתם אמרה יונה יהיו מזונותי מרורים כזית מיד הקב"ה וכו', ר"ל שזה טבעה שתבקש מזונות אשר תמצא בחפשיותה אף הגרועים והמרים משתכנע אל מזונות אדוניה הטובים, כי כן טבע החפשי שיבקש מזונותיו בעמלו ובזעת אפו:

(יב-יג-יד) ולא יספה שוב אליו עוד. גם זה הזכירו חכמי הטבע שהיונים טרם יורגלו בקנם ילמדך לשמור אותם מאד בל יברחו, אם לא מקום אשר המליטו את ביציהם פעם אחת באז לא תסור משם. וזו לא המליטה ביצים עדיין כנ"ל ולכן עזבה אותו הגם שהיתה בייתית. וסדר החשבון לפ"ז, המבול התחיל י"ז מרחשון וכלו הק"נ יום בי"ז ניסן (כי קודם יצ"מ חשבו החדשים מתשרי) והמים היו הלוך וחסור עד החודש העשירי שהוא תמוז, ובא' לתמוז נראו ראשי ההרים, ומקץ הארבעים יום שהוא י"ד אב פתח חלון התיבה ושלח את העורב והמתין ז' ימים (כן דייק המדרש ממ"ש שבעה ימים אחרים) ושלח את היונה והמתין ז' ושלחה שנית והמתין ז' ושלחה שלישית ולא שבה וזה היה בא' באלול, ובא' בתשרי חרבו המים, וחרבו פני האדמה ועדיין לא נתיבשו לגמרי שזה ההבדל בין חרב ובין יבש כמ"ש בכ"מ, ובכ"ז חשון יבשה הארץ לגמרי, נמצא שהיו בתיבה י"ב חודש ואחד עשר יום בשנת החמה יתרה על שנת הלבנה:

(טז) צא מן התבה. ספר שנח לא יצא מעצמו לעפ"י שראה שיבשה הארץ, וזה מפני שכניסתו אל התיבה לא היתה הצלה טבעיית, שבדרך הטבע היתה התיבה נשברת בהליכתה על גלים ומשברים סוערים בזעף בלא נס ותורן ומשוטים, רק שנשמרה בנס, והלא היה יכול להצילו בדרך יותר קרוב לטבע שיושיבהו על אי מיוחד שגם לא ירד המבול וכדומה, וע"כ שהי' זה אחד ממהפכות השם הכמוסים. שאחר שהי' הגזרה לבחת כל הארץ ויושביה ונח בכלל, הוצרך לבוא על פני המים שעליהם לא נגזר גזרה, ולכן צוה לו שיכנס עם ביתו ז' ימים קודם כדי שיקבע שם דירת קבע קודם התחלת המבול ולא יחשב מיושבי הארץ עוד רק מהחיים על המים שלא נגזרה גזרה על דגי הים, ובאשר לא ידע את הזמן שנקבע להארץ בהיה שממה לא יכול לצאת אל הארץ עד שהודיעהו ה' שתם קץ להופך והארץ נתן לבני אדם בל תהי עוד בשממה. וז"ש במדרש הש"ד אם רוח המושל יעלה עליך מקומך אל תנח מדבר בנח אמר כשם שלא נכנסתי אלא ברשות כך לא אצא אלא ברשות. ד"א כתיב לכל זמן ועת לכל חפץ זמן היה לו לנח שיכנס בתיבה שנאמר בא אתה וכל ביתך אל התיבה וזמן היה לו שיצא ממנה שנאמר צא מן התיבה. מ"ש זמן היה לו וכו' מכוון לדברינו שע"י שהיה לו זמן מתי יכנס שהיה שבעה ימים קודם, ידע שהוכרח להפרד מיושבי היבשה שאם היה ביבשה היה הגזירה גם עליו, ולכן הוצרך להמתין עד שהודיע לו שנתבטלה הגזרה. וכבר אמרו שמשפט רשעים י"ב חדש והיה מוכרח להיות בתיבה לכלא פשעו ולהתם חטאתו מה שלא הוכיח את בני דורו. ומ"ש כשם שלא נכנסתי אלא ברשות ר"ל שכן בכל מצות ה' יצריך זמן המצוה עד שיאמר לו צווי בהפך, כמ"ש על מ"ש שובו לכם לאהליכם להתיר האשה, שאל"כ היה האיסור הל לעולם, ולכן אמר לו ג"כ אתה ואשתך להתיר לו להיות ביחד עם אשתו שנאסר לו תחלה כמ"ש אתה ובניך כמ"ש חז"ל:

(יז) כל החיה אשר אתך, כי הצלת הבע"ח היה מצד שהם אתך שבזכותו נכנסו לתיבה ובזכותו יצאו כמ"ש הוצא אתך, וגם רמז בזה באשר האדם כולל בנפשו כל כחות מעשה בראשית, וכל כח וכח המיוחד בנפש כל בע"ח נתכללו בנפש האדם, זריזות הנמלה וצניעות החתול וגבורת האריה ועזות הנמר, וכשהאדם מתקן כחות נפשו לטוב בן יתוקנו כחות הבע"ח, ובדור המבול שהשחיתו מדותיהם יצאה השחתה אל הכלל

טט

מִכָּל־בָּשָׂר בָּעוֹף וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל־הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל־
הָאָרֶץ הוֹצֵא° אִתָּךְ וְשָׁרְצוּ בָאָרֶץ וּפָרוּ וְרָבוּ עַל־הָאָרֶץ׃
יח וַיֵּצֵא־נֹחַ וּבָנָיו וְאִשְׁתּוֹ וּנְשֵׁי־בָנָיו אִתּוֹ׃ יט כָּל־הַחַיָּה
כָּל־הָרֶמֶשׂ וְכָל־הָעוֹף כֹּל רוֹמֵשׂ עַל־הָאָרֶץ לְמִשְׁפְּחֹתֵיהֶם
יָצְאוּ מִן־הַתֵּבָה׃ כ וַיִּבֶן נֹחַ מִזְבֵּחַ לַיהוָה וַיִּקַּח מִכֹּל ׀
הַבְּהֵמָה הַטְּהֹרָה וּמִכֹּל הָעוֹף הַטָּהֹר וַיַּעַל עֹלֹת בַּמִּזְבֵּחַ׃
כא וַיָּרַח יְהוָה אֶת־רֵיחַ הַנִּיחֹחַ וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־לִבּוֹ לֹא
אֹסִף לְקַלֵּל עוֹד אֶת־הָאֲדָמָה בַּעֲבוּר הָאָדָם כִּי יֵצֶר לֵב
הָאָדָם רַע מִנְּעֻרָיו וְלֹא־אֹסִף עוֹד לְהַכּוֹת אֶת־כָּל־חַי

°היצא קרי

כאשר

בעל הטורים

גם על המים ובזה הכיל כי קלו המים: (כא) וירח ב' במס'. הכא ואידך וירח את ריח בגדיו וזה שדרשו רז"ל אפי' פושעי ישראל עתידין שיתנו ריח וזה הוא וירח את ריח בגדיו א"ת בגדיו אלא בוגדיו וירח ה' את ריח הניחוח שעתידין ליתן ריח ניחוח. ד"א רמז שנכנס עמו ריח ג"ע כשהריח ריח בגדיו אז וירח ה': מנעריו ג' במס'. הכא ואידך איש מלחמה מנעוריו באנן מואב מנעוריו, שמנעוריו צריך אדם להלחם עם יצה"ר ואם יגבר עליו ונלחו שאנן מואב מנעוריו ושוקט

ריש"י

התיר להם תשמיש המטה: הוצא. הוצא כתיב היצא קרי ב היצא אמור להם שיצאו הוצא אם אינם רוצים לצאת הוציאם אתה: ושרצו בארץ. ולא בתבה מגיד שאף הבהמה והעוף נאסרו בתשמיש: (יט) למשפחתיהם. קבלו עליהם על מנת לידבק במינן: (כ) מכל הבהמה הטהרה. אמר לא צוה לי הקב"ה להכנים מאלו ז' ז' אלא ג כדי להקריב קרבן מהם (ב"ר פ' כ"ו ופ' ל"ד): (כא) מנעריו. מנעריו כתיב משננער לצאת ממעי אמו נתן בו יצר הרע: לא אסף, ולא אסף. כפל הדבר לשבועה ד הוא שכתוב אשר נשבעתי מעבור מי נח ה ולא מצינו בה שבועה אלא זו שכפל דבריו והיא שבועה וכן דרשו חכמים במסכת שבועות (דף לו):

עוד

שפתי חכמים

ב ומהרש"ל פי' כי גם בלא וי"ו הוא הוצא והוי הוי"ו פועל נח לכך אמר שיקרא אותו ביו"ד כי ו' י' מתחלפים והוי היצא. (קנ"מ) כי פי' היצא שיעשה שיצאו מעצמם אבל הוצא פי' שיוציאם בעצמו: ג כתב הרא"ם שלא כוון רש"י בזה אלא מנא ידע שצריך להקריב קרבן והלא לא מצינו שצוה הקב"ה לנח וע"ז פרש"י שהסברא מוכח ע"ז שלא צוה הקב"ה להכניס כו' אלא דק' לפ"ז שראוי היה לפרש על ויבן מזבח או על ויעל עולות. ונראה לי לפרש דודאי יודע היה נח שיקריב קרבן לה' כמו הבל שהקריב קרבן על הטובה שהיה לו מאת הש"י וכ"ש נח שניצל ממבול שיביא קרבן במקום תודה דהד' צריכין להודות אך דקשה לרש"י מ"ש שהביא עולה מכל הבהמה הטהורה ומכל העוף הטהור די לו שיביא קרבן בשבילו ובשביל אשתו ובניו וכלותיו ולמה הביא מכל המינים וע"ז תירץ אמר לא צוה וכו' ובזה יתורצו קושיות הרא"ם וק"ל: ד דא"ל דלא אוסיף חד לקללת האדמה להשחית ג' טפחים של מחרישה וחד להכות כל חי דהיה לו לכלול בחד לא אוסיף והיה לו לכתוב לא אוסיף עוד לקלל את האדמה ולהכות את כל החי אלא כפל לא אוסיף לשבועה. כן נ"ל ודלא כהרא"ם שפירש לא אוסיף לקלל משמע להשחית ג' טפחים של מחרישה וגם משמע להכות כל חי אלא כופלו לשבועה: ה כתב הרא"ם וא"ת למה לא הביא לראיה על שכפל לשבועה מקרא דוהקימותי את בריתי דהכא משמע דהכי כרת ברית ורוצה לקיימו ולמה הוכרח להביא ראיה מדברי קבלה דאשר נשבעתי כו' וצ"ע. ושמא י"ל דמלשון ברית לא משתמע שהוא לשון שבועה אלא הבטחה

בעלמא

התורה והמצוה

כולו והשחית כל בשר את דרכו על הארץ, ורק נח היה האחד שהשלים כחות נפשו, ומצא נגדו זוג אחד מכל בע"ח שלא דבקו בשאינו מינם ונצולו בזכות נח כי היו כלולים בנפשו, כמ"ש מכל החי מכל בשר, ר"ל אלה שנשארו בחיי נפשם הבהמיית ולא קלקלו טבע היותם, תביא אל התיבה להחיות אתך שהם כלולים בנפשך, חוץ מהבהמה והעוף שהיו בביתו שלא קלקלו כי היו מבני ביתו, וז"ש כל החיה אשר אתך, היצא אתך, ושרצו בארץ, נגד המשרצים ביצים, ופרו ורבו, נגד אלה המולידים חיים:

(יח-יט) ויצא נח ובניו. פי' חז"ל שלא רצה להזדווג לאשתו פן יבא מבול שנית וילד לבהלה, לבד כל החיה שהם יצאו למשפחותיהם ע"מ להדבק במינם, וגם ר"ל כי בתיבה היו כל הבע"ח ביחד ולא הזיקו

זה

אפיק עמך ויתילדון בארעא ויפשון ויסגון על ארעא: יח ונפק נח ואתתיה ונשי
בנוהי עמיה: יט כל חיתא כל רחשא וכל עופא כל דרחיש על ארעא לזרעיתהון
נפקו מן תיבותא: כ ובנא נח מדבחא קדם יי ונסיב מכל בעירא דכיא ומכל
עופא דכי ואסיק עלון במדבחא: כא וקביל יי ברעוא ית קורבניה ואמר יי במימריה
לא אוסף למילט עוד ית ארעא בדיל חובי אנשא ארי יצרא לבא דאנשא
ביש

השאלות

(כ-כב) למה נתרצה כ"כ ע"י הקרבן. ומ"ש שלא יוסיף לקלל וכו' כי יצר לב האדם רע. הלא בעת גזרת המבול היה זה סבה שיבא המבול כמ"ש וירא ה' כי רבה רעת האדם וכל יצר מחשבות לבו רק רע ויאמר אמחה את האדם. ולמה כפל ולא אוסיף להכות כל חי. הלא זה הוא הקללה. ומ"ש עוד כל ימי הארץ זרע וכו', הלא כן היה גם קודם המבול:

התורה והמצוה

זה את זה, אבל בצאתם נפרדו זה מזה וכל אחד התחבר עם משפחתו, הטורפים בפ"ע, והאוכלים עשב בפ"ע, כי קודם המבול לא טרפו טרף, כמ"ש ולכל חית השדה את כל ירק עשב לאכלה, שלא אכלו בשר, ואחר המבול התחילו הטורפים לאכול בשר, ונפרדו הבע"ח זה מזה כ"א למשפחתו ולסוגו ומינו:

(כ) ויבן נח, כמו שאדה"ר הקריב קרבן להודות לה' חסדו על בריאת העולם כן הקריב נח על קיום העולם ועל הצלתו, ובאשר לא התיר לו עדיין אכילת בשר, התבונן ממה שריבה ה' בטהורים שברבותו שיקח ז' זוגות שזה לקרבן, **ויעל עולות במזבח**. הפת"ח מורה הידוע, ודרשו חז"ל המזבח שבירושלים שעליו הקריב אדה"ר:

(כא) **וירח ה' את ריח הניחוח.** ענין הקרבן הוא ששורף את גוף הבע"ח לעפר והחלקים הרוחניים עולים למעלה ע"י האש המפריד בין הדבקים. ומזה ילמד להכניע כחות החמר ולבטלם ולשרפם ע"י רשפי אש שלהבת אהבת ה', שמעלה רוחניות נפשו ע"י מחשבתו וכוונתו הטובה לה' וה' מצרף מחשבתו הטובה למעשה, וזה ריח הקרבן ר"ל רוחניות שבו, ופי' וירח ה' שה' מקבל הרוחניות העולה מהקרבן, והוא נחת רוח לפניו כאילו נח עצמו הקריב א"ע לקרבן, וע"ז אמר במדרש הריח ריח של א"א עולה מכבשן האש, הריח ריח של חמו"ע, ר"ל כי רושם של השורש נשאר בענפים שעי"כ היו מבניו צדיקים שמסרו נפשם על קדוש השם, כמו שהשרש שזה נח מסר נפשו במחשבה לעלות על מוקדה לשם ה', ועי"כ **ויאמר ה' אל לבו לא אוסיף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם**, שיש הבדל בין **בעבור** ובין **בגלל**, שבגלל מציין הסבה הקודמת ובעבור מציין הסבה המאוחרת, ור"ל שמה שקלל את האדמה לא היה בגלל האדם, היינו לעונש בגלל חטאו, רק בעבור האדם, היינו לתועלת האדם ולטובתו, שבשני פעמים קלל ה' את האדמה, הראשון מה שקלל את האדם אחרי אכלו מעץ הדעת שאמר ארורה האדמה בעבורך, שהיה ג"כ לטובתו, שע"י שאכל מעץ הדעת ונתערב החומר עם הנפש וגברו בו התאוות ותכונות הרעות, קלל את האדמה שהיתה מוציאה מזונותיו בלא פסולת ובלא קליפה, ועי"כ מצא מזונותיו בלא טורח ועמל, וע"י המנוחה ורוב שלוה ילך אחרי יצרו הרע, וקללה לטובתו כדי שיעמול על מזונותיו ולא יהיה לבו פנוי להטות, אבל עדיין גבר החומר על הנפש, כי האדמה בימי עלומיה היה כחה גדול מאד, והחומריית היה חזק והיה עשוי לאורך ימים, שע"כ היו אז הברואים חזקי הגוף וענקים וגבורי כח, כמו שמוצאים עד היום בעמקי האדמה עצמות הנפילים והענקים ובע"ח משונים בגדלם שנמחו בעת המבול ולא נשארו דוגמתם אחרי כן, וכן יעידו ע"ז הארכת ימיהם, ומה שספרו חז"ל במדרש שהיו עוקרים ארזים והאריות והנמרים היו בעיניהם כנמלים, וע"י תגבורת החומר נחלשה הצורה, וגבר העפר על הרוחני, ולכן עשה זה לטובתו וקלל את האדמה בעת המבול שנשחתה גם הארץ, והחליש את הטבע שמאז נעשה שינוי בהאויר ובמזונות וביסוד העפר עד שמאז לא נולדו ענקים כאלה ונתקצרו הימים, ובזה תגבר הנפש והגוף יכנע לפניה ולא יתגבר על הרוחניות בגבורתו, וזה נודע מענין קרבן נח שהכניע את הגוף ומסר אותו לקרבן במחשבתו שיעלה כליל על מזבח אהבת ה' וריח הרוחניות עלה לרצון עד שידע ה' שמעתה לא יצטרך עוד לקלל את האדמה לטובת האדם הרוחניות שהוא נשמתו. כי כבר הוחלש כח האדמה והחומריות. **כי יצר לב האדם רע מנעוריו.** שמעתה מה שיצר לב האדם יהיה רע לא יהיה בסבת האדמה, רק הסבה לזה הוא מנעוריו מצד נעוריו. ר"ל שאם היה האדם נולד שלם בשכלו תיכף בהולדו כמו שנולד אדם הראשון לא היה בא לידי חטא, כי הנפש לפי תכונתה נבראה לצייר בלבו ציורים טובים, כמו ציורי הענוה והבושת ויראת ה' ואהבתו, ועשות צדקה והחסד והרחמים וכדומה, והיה ראוי שציוריה הטובים יגברו על ציורי הכח המתעורר והמתאוה אשר יעלה על לבו ציורים רעים לכל חטאת, אבל הסבה מה שציורי הלב לרעה גוברים על הציורים הטובים, הוא מפני שהאדם בהולדו עיר פרא יולד, וציורי התאוה באים בו מנעוריו, שמאז יולד יצטיירו בלבו ציורים רעים קנאה ותאוה ונקמה והמדה וכדומה והם נטעו אזרחיים בנפשו, ועת יגדל ויתחיל השכל להתעורר וכחות הנפשיות יציירו בו ציורים אחרים טובים, כבר ימצאו שנפשו מלאה מציורים הרעים שקדמו ברעיונו ונטעו בו טבע שני, כמ"ש בדרושי אה"ם דרוש ב', וא"כ נעוריו הוא הסבה מה שיצר לב האדם רע. ר"ל מה שהציורים השולטים על הלב הם לרעה ולא לטובה, ולכן לא יוסיף לקלל את האדמה כי כבר נתמעט
כחם

כַּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי׃ כב עֹד כָּל־יְמֵי הָאָרֶץ זֶרַע וְקָצִיר וְקֹר וָחֹם
וְקַיִץ וָחֹרֶף וְיוֹם וָלַיְלָה לֹא יִשְׁבֹּתוּ׃ ט א וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים
אֶת־נֹחַ וְאֶת־בָּנָיו וַיֹּאמֶר לָהֶם פְּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ אֶת־
הָאָרֶץ׃ ב וּמוֹרַאֲכֶם וְחִתְּכֶם יִהְיֶה עַל כָּל־חַיַּת הָאָרֶץ וְעַל
כָּל־עוֹף הַשָּׁמָיִם בְּכֹל אֲשֶׁר תִּרְמֹשׂ הָאֲדָמָה וּבְכָל־דְּגֵי
הים.

בעל הטורים

סוא פל שמריו : (כב) וקליר ב׳ במס׳. פיין נפי ויגש :

רש"י

(כב) עוד כל ימי הארץ וגו׳ לא ישבתו. ו׳ עתים הללו שני חדשים לכל אחד ואחד כמו ששנינו חצי תשרי ומרחשון וחצי כסליו זרע חצי כסליו וטבת וחצי שבט ו קור וכו׳ בב"מ (דף קו) (ס"א עוד כל ימי כלומר תמיד כמו עוד סומאתו בו). קור קשה מחורף. חורף עת זרע שעורים וקטנית שחריפין להתבשל מהר ז. קור הוא חצי שבט ואדר וחצי ניסן (מהרש"ל קציר חצי ניסן ואייר וחצי סיון). קיץ הוא זמן לקיטת תאנים וזמן שמייבשים אותן בשדות ושמו קיץ כמו (שמואל ב טז) והלחם והקיץ לאכול הנערים. חום הוא סוף ימות החמה חצי אב ואלול וחצי תשרי שהעולם חם ביותר כמו ששנינו במסכת יומא שלהי קייטא ח קשה מקייטא: ויום ולילה לא ישבתו. מכלל ששבתו כל ימות המבול שלא שמשו ט המזלות י ולא ניכר בין יום ובין לילה (ב"ר פ׳ כ"ה ופ׳ לד): לא ישבתו. לא יפסקו כל אלה ב מלהתנהג כסדרן: (ב) וחתכם. ואימתכם כמו תראו חתת (איוב ו). ואגדה לשון חיות (סנהדרין נח) (שבת קנא) שכל זמן שתינוק בן יומו הי אין אתה צריך לשומרו מן העכברים עוג מלך הבשן מת צריך לשומרו מן העכברים שנאמר ומוראכם וחתכם יהיה אימתי יהיה מוראכם על החיות כל זמן שאתם חיים

שפתי חכמים

בפלגא ומ"ס הוכרחו להביא ראיה מקרא דאשר נשבעתי דשפיר משמע דלאו תרי זימני הוא שבועה וק"ל כ"ל: ו ס"ג חצי כסליו וטבת וחצי שבט חורף. (נח"י) ול"נ דאין לשבש הספרים אלא כמו שפי׳ הרב וע"ש: ז ס"ק קור והוא חצי כסליו טבת וחצי שבט: ח לפי שכל הקיץ הבריות עדיין קרין מן מחמת קור של חורף אלא שבסוף הקיץ נתחממו ונמצא שסוף הקיץ קשה מעיקרו של קיץ וכן הקור קשה מחורף ג"כ ע"ז הדרך דהא בפ׳ המקבל משמע שהחורף הוא חזק והרבו ב׳ סתיו וימי לנה. ואיך כתב הכא הקור קשה מחורף אלא שמפרש נ"כ ע"ז הדרך וכן משמע מדברי הרא"ם: ט הא דנקט רש"י דוקא שלא שמשו המזלות ולא נקט מכלל שלא נזרע ולא נקצר שהרי קאי על כל ו׳ עתים משום דמלתא דפשיטא הוא דכל אותן שש עתים תלוין בארץ והרי המים היו על פני כל הארץ אלא נקט אפי׳ יום ולילה שאינן תלויין בארץ לא הוי לפי שלא שמשו כו׳: י שלא שמשו המזלות כל ימי המבול פי׳ כל הי"ב חדש כו׳ כתב הרא"ם כו׳ וא"כ איך יוכל לראות באחד בתשרי אם חרבו המים שהוא תוך י"ב חודש ועוד מהיכן הוה ידע מספר ימים שאמר ויהי מקץ מ׳ יום וגו׳ ועוד וישלח את היונה וגו׳ איך פרחה בלתי אור ואיך ראתה אם יש מקום לנוח ומה תועלת התיבה בחלון אם לא היה אור וכו׳ והניח הדבר בקושיא. ול"נ דמה שאמרו שלא שמשו המזלות היינו שלא היתה תנועת הגלגלים אלא במקום שהיה השמש עומד שם היה אור כל י"ב חודש ולא היה יום ולילה כשאר ימים שהוא י"ב שעות יום וי"ב שעות לילה אלא חצי הכדור היה אור וחצי כדור היה חשך כל י"ב חדש כמו שהיה בתחלת הבריאה קודם שנתלו המאורות בגלגלים ונח כשנכנס בתיבה מפני מי המבול היה השמש על הארץ כדכתיב בעצם היום הזה וגו׳ וכן דייקו לישנא שאמרו שלא שמשו המזלות ולא אמרו שלא האירו המאורות אלא ודאי המאורות האירו אך יום ולילה לא היה כשאר ימים וזה שנקט רש"י ולא ניכר בין יום ולילה כלומר במקום אחד היה כולו יום ובמקום אחר היה כולו לילה ומפני שהשמש היה על הארץ הרבו פני האדמה מחום השמש אף שיה בתוך י"ב חדש ובזה יתורצו כל קושיות הרא"ם. אך מה שהקשה מאין ידע מספר הימים כו׳ אפשר שהיה מספר הימים ע"י שיעור הזמן כמו שפי׳ בעל העקדה בפ׳ בראשית או ע"י כלי שיעור שקורין בל"א (זאגגען אוהר) שהיה לו כיון שהחמה היתה זורחת בחלון התיבה קי לא להגס עשאו כי לא היה נח יושב בחשך למ"ד צהר היינו חלון. או ע"י בעלי החיים כמו דאמרינן משמרה ראשונה המור נוער כו׳ או ע"י עורבים והרנגולים כמה דאמר הנותן לשכוי בינה להבחין בין יום ובין לילה או ע"י סגולת אבן טוב או ד"א וכמ"ש גבי מרע"ה מנין היה יודע אימת יום ואימת לילה כו׳ ודוק וה׳ יראנו נפלאות מתורתו: ב דעת רש"י שלא תפרש ישבתו לשון שביתה ומנוחה משום דלא שייך לשון מנוחה אלא על הפועל שעושה דבר בו שייך לשון מנוחה ששבת ממלאכה א אבל על הפעולה עצמה כגון הכא על עתים אין שייך לומר שבתו (אלא פועל שלהן דהיינו סקנ"ס

התורה והמצוה

כחה ועכירותה ע"י קללות הקודמות ולא היא הגורמת יצרו הרע, וכן לא אוסיף להכות כל חי כאלו כחות החיים שבאדם [המקובלים מכחות כל בע"ח שקדמו להם בבריאה כמדרגת הפבוטים אל המורכב מהם] הם גרמו ט מה שכחות נפשו נוטים לרע, כי כבר נכנעו כחות החיים יפלו לרצון על מזבחי:

עוד

בִּישׁ מִזְּעִירֵהּ וְלָא אוֹסֵף עוֹד לְמִמְחֵי יַת כָּל דְּחַי כְּמָא דַּעֲבָדִית: כב עוֹד כָּל יוֹמֵי
אַרְעָא זְרוּעָא וַחֲצָדָא וְקוֹרָא וְחוּמָא וְקַיְטָא וְסִתְוָא וִימָם וְלֵילְיָא לָא יִבְטְלוּן:
א וּבָרִיךְ יְיָ יַת נֹחַ וְיַת בְּנוֹהִי וַאֲמַר לְהוֹן פּוּשׁוּ וּסְגוּ וּמְלוֹ יַת אַרְעָא: ב וְדַחַלְתְּכוֹן
וְאֵימַתְכוֹן תְּהֵי עַל כָּל חֵיוַת אַרְעָא וְעַל כָּל עוֹפָא דִשְׁמַיָּא בְּכֹל דִּי תַרְחִישׁ אַרְעָא

ובכל

השאלות

(א-ז) למה ברך את נח שנית שכבר ברך את אדה"ר. ויש שנוים בין ברכת אדה"ר לברכת נח. ולמה התיר אכילת בשר לנח ולא לאדה"ר. מ"ש מיד כל חיה אדרשנו וכי בע"ח עומדים בדין ובשכר ועונש. ולמה כפל פרו ורבו:

התורה והמצוה

(כב) עוד כל ימי הארץ · הנה התבאר לחוקרי הטבע שכדור הארץ שינה מקומו בזמן מן הזמנים, כאשר שהחופרים במעמקי האדמה בארצות הקרות מצאו עמוק באדמה עצמות פילים וקופים ויתר ברואים שלא יהיו רק באזור החם, וע"כ שהיה עת שעמד האקלים ההוא קרוב לקו המשוה, וזה עדות שבימי המבול התמוטט כדור הארץ מדרום לצפון והמדינה שעמדה עד העת ההיא תחת קו המשוה באה רחוקה מן המשוה לצפון ונעשה שם אזור הקר, והפילים והקופים שהיו באקלים ההוא מצאו שם קבר. וזה אחד מן ההשחתות שהיה לארץ, שהארץ החמה שגרו עליה כל בני האדם אשר השחיתו את דרכם נעתקה מנגד השמש, ותחת מנגד שבולות שמש נהיה שם קרח וקפאון ושממות עולם. זאת שניה באלה ירמזו כי קודם המבול לא נטה השמש במעגלו השנתי כ"ג מעלות מן המשוה לצפון ולדרום כמו שהוא עתה, רק מהלוך השנתי הי' אז ג"כ על קו המשוה או סמוך לו, וע"כ היו בני אדם חיים ארוכים, כי לא ידעו מנגעי התקופות ושנוי העתים שזה סבה לשנוי האויר ונגעי בני אדם ומחלותם, והעתק הזה שנעשה בכדור הארץ במצבו נגד השמש שנה את האויר והפירות והחליש תוקף האדמה וכחה בהשקף על חיי האדם ובע"ה אסר עליה, וכמ"ש במד' שקודם המבול לא היה חלי בעולם, וספרו מגבורות בני אדם וכחם, ושאלו כאן טוליהם וילדיהם ירקדון כבני צאן בהולדם, ושהגשם לא ירד רק א' למ' שנה, והיו זורעים בעת ההיא והי' די למ' שנה, וכ"ז נשתנה אחר המבול לרוע, וכ"ז נולד משנוי מצב הארץ נגד השמש. וזה הודיע ה' לנח השינוים שיהיו מעתה, ואמר עוד כל ימי הארץ זרע וקציר, שכבר התבאר אצלי שיש הבדל בין ימים סתם שהם מכ"ד שעות ובין ימי הארץ שהם שנים. בכל שנה הוא יום אחד מימי הארץ, כי סיבוב השמש בכל יום ממזרח למערב בכ"ד שעות הוא יום סתמי, וסבוב השמש בכל שנה ממערב למזרח הוא יום מימי הארץ [כמ"ש בחבורי התורה והמצוה (בהר ס ג) שלכן נקרא שנת השמטה שבת שהוא יום השביעי שבת לה' בימי הארץ], ולכן יאמר לפעמים שם ימים על השנה כמו ימים תהיה גאולתו, ועתה יש בכל יום מימי הארץ זרע וקציר, ר"ל שבכל שנה זורעים וקוצרים. וקודם המבול לא היה זרע וקציר בכל שנה רק אחד לארבעים שנה, ועתה בכל ימי הארץ היינו בכל שנה ושנה יהיה זרע וקציר. עוד שנוי ב', שעד עתה לא הי' שנוי התקופות כי השמש הלך תמיד על קו המשוה ולא היה לא קור וחום ולא קיץ וחורף, שעתה בנטות השמש במסלולו במהלכו השנתי ללכת על עגולת המזלות נוטה מן המשוה הכ"ג מעלות והלי, יהיה קור וחום, קיץ וחורף, ושנוי האויר והמזג בעת התקופות יחלישו את הגופים ויכניעם בל יוסיפו להשחית כמו קודם המבול, וע"ז אמר במדרש שמ"ש קור וחום הוא מיני חלאים שפי' שממנו יצמחו החלאים והלישת הגוף. עוד שנוי ג' שיום ולילה לא ישבתו. שהארץ לא תתן פירותיה בנקל כמו קודם המבול, ויהיו בני האדם מוכרחים לעבוד את האדמה תמיד להוציא לחמם לא ישבתו ממלאכה, ועי"כ לא יתגברו עליהם יצרי התאוות אשר הם זונים אחריהם, ומזה אמרו חז"ל דב"נ אסור לו לשבות, כי רק לבני ישראל התיר וצוה לשבות בשבת אבל ב"נ נאסר באיסורו כמקדם:

ט (א) ויברך אלהים וגו' פרו ורבו. פי' מהרי"א שנח בצאתו מן התיבה וראה העולם שמם התבהל מפני ארבעה דברים. א] הסרון הקבוץ המדיני שלא נשארו רק ארבעה אנשים, עז"א להם פרו ורבו, שהם ימלאו את הארץ. ב] שלא יהיו טרף לפני החיות הטורפות, ע"ז אמר ומוראכם וחתכם יהיה וכו'. ג] מפני שנכרת כל עץ וצמח השדה וכל אוכל, ע"ז התיר להם לאכול בשר. ד] שלא יהרגו האחים זה את זה כמו שהיה בקין והבל, אמר שופך דם האדם וכו'. והנה לאדם אמר ומלאו את הארץ וכבשוה ולא אמר זאת לנח, כי אדם לא התרחק עוד ממדרגת הבע"ח וע"כ לא התיר לו בשר לאכול והיה צריך ללחום את החיות ולכבשם, לכן אמר וכבשוה, אבל נח נבדל בצורתו שהגיע למדרגת מדבר והיה להחיות מפניו הכנעה טבעיית מפני מעלת צורתו ולא הוצרך למלחמה וכבוש, לכן לאדם אמר רדו בדגת הים, שהוא הרדיה בחזקה, אבל לנח אמר.

(ב) ומוראכם וחתכם יהיה. שיהיה להם מפניו יראה טבעיית, ויש הבדל בין מורא ובין חתת שהמורא הוא שלא יעשה לו רעה, והחת הוא ההכנעה הטבעיית כמו שיכנע הקטן לפני הגדול, ובאשר בימי נח החיות הטורפות לאכול בשר ויש סכנה לאדם מפני החיות המזיקות, ברך אותו ה' שייראו מפניו, ויחתתו ביערים ובמחילים ויברחו מפני בני אדם, והוסיף כי בידכם נתנו לעשות עמהם כחפצכם. והוסיף עוד. כי

בל

הַיָּם בְּיֶדְכֶם נִתָּנוּ׃ ג כָּל־רֶמֶשׂ אֲשֶׁר הוּא־חַי לָכֶם יִהְיֶה
לְאָכְלָה כְּיֶרֶק עֵשֶׂב נָתַתִּי לָכֶם אֶת־כֹּל׃ ד אַךְ־בָּשָׂר
בְּנַפְשׁוֹ דָמוֹ לֹא תֹאכֵלוּ׃ ה וְאַךְ אֶת־דִּמְכֶם לְנַפְשֹׁתֵיכֶם
אֶדְרֹשׁ מִיַּד כָּל־חַיָּה אֶדְרְשֶׁנּוּ וּמִיַּד הָאָדָם מִיַּד אִישׁ
אָחִיו אֶדְרֹשׁ אֶת־נֶפֶשׁ הָאָדָם׃ ו שֹׁפֵךְ דַּם הָאָדָם בָּאָדָם
דָּמוֹ יִשָּׁפֵךְ כִּי בְּצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת־הָאָדָם׃ ז וְאַתֶּם
פְּרוּ וּרְבוּ שִׁרְצוּ בָאָרֶץ וּרְבוּ־בָהּ׃ ס חמישי ח וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים
אֶל־נֹחַ וְאֶל־בָּנָיו אִתּוֹ לֵאמֹר׃ ט וַאֲנִי הִנְנִי מֵקִים אֶת־
בְּרִיתִי אִתְּכֶם וְאֶת־זַרְעֲכֶם אַחֲרֵיכֶם׃ י וְאֵת כָּל־נֶפֶשׁ
החיה

בעל הטורים

(ה) ואך ג' במס'. הכא ואידך ואך אם טמאה ארץ אחוזתכם. ואך את הדבר. לומר כמו שאסור להרוג עצמו כך אסור לקלל עצמו וזהו אך את דמכם לנפשותיכם ואך את הדבר שאפילו הדבור אדרוש. ואך אם טמאה לומר שמכל חיה אדרשנו בין טמאה בין טהורה: (ט) מקים את בריתי אתכם. ב"ת מתים רמז לתחיית המתים שהשם מקים להם בריתו לתחייתם:

רש"י

חיים: (ג) לכם יהיה לאכלה. (סנהדרין נט) שלא הרשיתי לאדם הראשון בשר אלא ירק עשב ל ולכם כירק עשב שהפקרתי לאדם הראשון נתתי לכם את כל: (ד) בשר בנפשו. אסר להם אבר מן החי מ כלומר כל זמן שנפשו בו לא תאכלו הבשר: בנפשו דמו. בעוד נפשו בו: בשר בנפשו לא תאכלו. הרי אבר מן החי ואף בנפשו דמו לא תאכלו הרי דם מן החי: (ה) ואך את דמכם. אע"פ שהתרתי לכם נטילת נשמה בבהמה את דמכם אדרוש נ מהשופך דם עצמו: לנפשתיכם. אף החונק עצמו ס אע"פ שלא יצא ממנו דם: מיד כל חיה. לפי שחטאו דור המבול והופקרו למאכל חיות רעות לשלוט בהן שנאמר (תהלים מט) נמשל כבהמות נדמו לפיכך הוצרך להזהיר עליהן את החיות: ומיד האדם. מיד ההורג במזיד ואין עדים אני אדרוש: מיד איש אחיו. מיד שהוא אוהב לו כאח והרגו שוגג אני אדרוש אם לא יגלה ויבקש על עון לימחל שאף השוגג צריך כפרה ואם אין עדים לחייבו

שפתי חכמים

הקב"ה) אלא פי' לשון הפסקה: ל (קנ"מ) מה שהתיר לנח הבשר יותר מלאדם נלע"ד לפי שקודם היה האדם והבהמה שוין כלם מעשי ה' יצרם מן האדמה ואין לזה יתרון על זה ולמה ימית האחד את חבירו אבל בזמן המבול שחטאו כלם והיה ראוי שיאבדו כולם אלא שנתקיימו בזכות נח ובזה היה לו יתרון על הב"ח וכו': מ כתב הרא"ם הנוסחא הנכונה שמצאתי בנפשו בעוד נפשו בו לא תאכלו הרי אבר מן החי בעוד נפשו בדמו לא תאכלו הרי דם מן החי וכי"ת מן בנפשו במקום עם כאלו אמר הבשר בעודו עם הנפש לא תאכלוהו ומיתורא דדמו דרשו שמלת בנפשו נדרש לפניו ולאחריו בשר בנפשו בנפשו דמו ופירושו הבשר בעודו עם נפשו וכן בשעת נפשו דמו כלו' כשדמו עודנו עם נפשו לא תאכלו ומה שהוצרך לומר בעוד נפשו בו ולא אמר בלשון הכתוב בשר עם נפשו כשבן ממלת נפשו הוא מפני שבשר עם נפשו לא תאכלו מורה שלא תאכלו הנפש עם הבשר יחד לפיכך פי' בנפשו בו וכו': נ (קנ"מ) דאי משופך דם אחר הא כבר נאמר ומיד האדם: ס דאל"כ לנפשותיכם ל"ל: ע (קנ"מ) שסובר דפסוק דפ' בראשית ויאמר להם פרו ורבו הוא פי' של ויברך אותם אלהים
וכן

גלות והוא אינו נכנע הקב"ה דורש ממנו. כמו שדרשו רבותינו והאלהים אנה לידו במסכת מכות הקב"ה מזמנן לפונדק אחד וכו': (ו) באדם דמו ישפך. אם יש עדים המיתוהו אתם למה כי בצלם אלהים וגו' עשה את האדם. זה מקרא חסר וצריך להיות עשה העושה את האדם וכן הרבה במקרא: (ז) ואתם פרו ורבו. (כתובות ה) לפי פשוטו ע הראשונה לברכה וכאן לצווי ולפי מדרשו להקיש מי שאינו עוסק בפריה ורביה לשופך דמים (יבמות סה): (ט) ואני הנני. מסכים אני עמך שהיה נח דואג לעסוק בפריה ורביה
עד

התורה והמצוה

(ג) כל רמש אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה, כי בימי אדם היו גופות בני אדם חזקים והפירות לא נפסדו עדיין והיו מכלכלים את ב"א כמו הבשר, אבל אחר המבול נתקלקלו המזונות, והאדם הוכן שיתפשט בקצוי ארץ ואיים רחוקים שמהם נעשה קור וחום וצריך לבשר להעמדת בריאותו, וגם אחר שהיו כולם ע"י נח שנכנסם בתיבה היו כקנינו ברשותו, גם שהאדם לא היה עדיין במדרגה מדבר רק במדרגת חי ולא הותר
לו

ובכל נוני ימא בידכון יהון מסירין: ג כל רחשא דהוא חי לכון יהי למיכל
כירוק עשבא יהבית לכון ית כלא: ד ברם בשרא בנפשה דמה לא תיכלון:
ה וברם ית דמכון לנפשתיכון אתבע מיד כל חיתא אתבעניה ומיד אנשא מיד
גבר דיישוד ית דמא דאחוהי אתבע ית נפשא דאנשא: ו דיישוד דמא דאנשא
בסהדין על מימר דיניא דמיה יתשד ארי בצלמא דיי עבד ית אנשא: ז ואתון
פושו וסגו אתילידו בארעא וסגו בה: ח ואמר יי לנח ולבנוהי עמיה למימר:
ט ואנא הא אנא מקים ית קימי עמכון ועם בניכון בתריכון: י ועם כל נפשא
חיתא

השאלות

(ט-יז) למה כפל ואני הנני מקים את בריתי והקימותי את בריתי. למה כפל מלת אתכם בפסוק יו"ד. ומ"ש מכל יוצאי התבה לכל חית הארץ אין לו באור. למה כפל בפי"א ולא יכרת כל בשר ולא יהיה עוד מבול. בגוף אות הקשת נלחצו המפרשים הלא הקשת הוא ענין טבעיי. ולמה כפל ונראתה הקשת בענן והיתה הקשת בענן. ובראשון אמר וזכרתי את בריתי אשר ביני וביניכם ובשני אמר לזכר ברית עולם בין אלהים ובין כל נפש חיה ולא אמר ביני וביניכם. ומ"ש ויאמר אלהים זאת אות הברית. הוא אמירה מיותרת לגמרי:

התורה והמצוה

לו רק הצומח, ולא היה הבדל בינו ובין החי רק שלבע"ח ניתן ירק עשב לאכלה, ולאדם ניתן עשב זורע זרע, שהם הפירות, ועתה העלה האדם למדרגת מדבר, וכמו שאין עול אם החי יאכל את הצומח, כי יתעלה בזה שישוב להתהפך לגוף הבע"ח, כן אין עול אם המדבר יאכל את החי ויתעלה להיות גוף של המדבר, וז"ש כירק עשב נתתי לכם את כל. ר"ל כמו שהכינותי מזון להבע"ח שיאכל ירק של העשב [כמ"ש ולכל חית השדה את כל ירק עשב לאכלה] מפני שיעלהו למדרגת החי, כן נתתי לכם את כל, שתאכלו כל עשב זורע זרע מצד שאתם גם בעלי חיים, ושתאכלו בע"ח מצד שאתם חי מדבר וכל השפל מחבירו הוכן להיות מזון אל הנעלה ממנו:

(ד) אך בשר. בב"נ לא התרתי לכם בשר בע"ח רק אם אינו חי עדיין שבזה יתעלה לגוף האדם. אבל לא תאכלו בשר עם נפשו דמו, אם נמצא הנפש בדמו שהדם הוא נושא הנפש החיונית שזה דרך רעה והאכזריות;

(ה) ואך את דמכם. ר"ל אע"פ שהתרתי הריגת בע"ח לא התרתי הריגת אדם ואת דמכם בעבור נפשותיכם שהיא יקרה ונעלה, אדרוש לענוש את הרוצח, ומפרש שזה בשני אופנים. א) אם רוצח א"ע בין בשפך דם עצמו שעז"א את דמכם אדרוש, בין שהוציא את נפשו ע"י חנק בלא שפיכת דם שעז"א לנפשותיכם אדרוש, ומפרש ממי ידרוש אחר שמת מיד כל חיה אדרשנו. אדרוש עונשו מן נפשו הרוחנית ההיא אחר המות. שמלאכו כ"פ שם חיה על הנפש הנצחיית (וחיתו באור תראה, ידכא לארץ חייתו), ולפעמים אדרש מיד האדם. כשהרג את חברו מצווה אדם אחר להעיד עליו ולהרגו, כמ"ש חז"ל ב"נ נהרג בע"א ובדיין אחד שלא בהתראה, מפי איש ולא מפי אשה ואפי' קרוב, ר' ישמעאל אומר אף על העוברים, מנה"מ אר"י אך דמכם אדרוש אפי' בדיין אחד, מיד כל חיה אפי' שלא בהתראה, אדרשנו אפי' בע"א, מיד האדם מיד איש ולא מיד אשה, אחיו ואפי' קרוב, רי"א אף על העוברים דכתיב דם האדם באדם, איזהו אדם שהוא באדם זה עובר, ר"ל ממ"ש שהנפש ידרוש דמו מבואר שא"צ דרישה ע"י ב"ד רק אפי' דיין אחד, ומ"ש שידרוש מיד החיה דהיינו הנשמה למי שהרג א"ע, מבואר שא"צ התראה שמי התרה בההורג א"ע, וממ"ש שידרוש מיד האדם שאפי' אדם א' יוכל להעיד עליו ולדיינו מבואר עד אחד ודיין א', והוסיף מיד איש אחיו, שיוכל להעיד גם על אחיו וקרובו, וממ"ש איש ממועט אשה בכ"מ וא"א למעט את הרוצח, שאין הבדל בין מי שרוצח כמ"ש שופך דם האדם, וע"כ ממעט מעדות גם בדין ב"נ, והוסיף השופך דם האדם שהוא באדם אחר דהיינו העובר, דמו ישפך, וכבר באורתי דרך דרשה זאת בספר התו"ה (שמיני סי' קז). ובאר הטעם מפני שהאלהים עשה את האדם בצלם, והוא כלי יקר לא ינקה כל הנוגע בו, והוסיף שלכן.

(ז) אתם פרו ורבו. להרבות את הבריאה שנבראה בצלם אלהים, כמו שמוזהרים שלא להשחית את היצורים מוזהרים להרבות זרעם ותולדותיהם, וכמ"ש חז"ל כל שאינו עוסק בפו"ר כאלו שופך דמים וממעט את הדמות. שרצו בארץ היא התולדה היתרה, ורבו בה שתגדלו בעצמה וכח:

(ט) ואני, מפני שנח ובניו היו מתיראים מן המבול ולא היו רוצים לזקק לנשותיהם (כנ"ל ח יח) וכבר אמרו חז"ל שאחר המבול יבשה הארץ ונעשית כגריד ולא צמח בה כל עשב עד שירדו גשמים, והיה צריך להוריד גשם, שבזה היו נח ובניו מתבהלים מאד, כי קודם המבול כשירד הגשם לא ירד שנית עד ארבעים שנה. ע"כ שיראו מאד כשירד הגשם תיכף אחר המבול והגשם הגדול שירד, הוצרך ה' לדבר על לבם שלא יפחדו מהגשם המוכן לרדת, כי אינו גשם משחית, כי מעתה יהיו לברכה ולא לקללה, ועז"א ואני הנני מקים את בריתי. שיכרות עמהם ברית ע"ז, ובאר שבברית הזה יכללו בני אדם וכל נפש חיה, רק יש הבדל ביניהם שהברית עם בני אדם נכרת אתכם בפ"ע ואת זרעכם בפ"ע כאלו נכרת הברית עם כל דור יבא;

(י) ואת, אבל עם כל נפש החיה לא יהיה עם כל דור יבא, רק נפש החיה אשר אתכם. שהם אשר-

הַֽחַיָּה֙ אֲשֶׁ֣ר אִתְּכֶ֔ם בָּע֧וֹף בַּבְּהֵמָ֛ה וּֽבְכָל־חַיַּ֥ת הָאָ֖רֶץ
אִתְּכֶ֑ם מִכֹּל֙ יֹצְאֵ֣י הַתֵּבָ֔ה לְכֹ֖ל חַיַּ֥ת הָאָֽרֶץ׃ יא וַהֲקִמֹתִ֤י
אֶת־בְּרִיתִי֙ אִתְּכֶ֔ם וְלֹֽא־יִכָּרֵ֧ת כָּל־בָּשָׂ֛ר ע֖וֹד מִמֵּ֣י הַמַּבּ֑וּל
וְלֹֽא־יִהְיֶ֥ה ע֛וֹד מַבּ֖וּל לְשַׁחֵ֥ת הָאָֽרֶץ׃ יב וַיֹּ֣אמֶר אֱלֹהִ֗ים
זֹ֤את אֽוֹת־הַבְּרִית֙ אֲשֶׁר־אֲנִ֣י נֹתֵ֗ן בֵּינִי֙ וּבֵ֣ינֵיכֶ֔ם וּבֵ֛ין כָּל־
נֶ֥פֶשׁ חַיָּ֖ה אֲשֶׁ֣ר אִתְּכֶ֑ם לְדֹרֹ֖ת עוֹלָֽם׃ יג אֶת־קַשְׁתִּ֕י נָתַ֖תִּי
בֶּֽעָנָ֑ן וְהָֽיְתָה֙ לְא֣וֹת בְּרִ֔ית בֵּינִ֖י וּבֵ֥ין הָאָֽרֶץ׃ יד וְהָיָ֕ה בְּעַֽנְנִ֥י
עָנָ֖ן עַל־הָאָ֑רֶץ וְנִרְאֲתָ֥ה הַקֶּ֖שֶׁת בֶּעָנָֽן׃ טו וְזָכַרְתִּ֣י אֶת־
בְּרִיתִ֗י אֲשֶׁ֤ר בֵּינִי֙ וּבֵ֣ינֵיכֶ֔ם וּבֵ֛ין כָּל־נֶ֥פֶשׁ חַיָּ֖ה בְּכָל־בָּשָׂ֑ר
וְלֹֽא־יִהְיֶ֨ה ע֤וֹד הַמַּ֙יִם֙ לְמַבּ֔וּל לְשַׁחֵ֖ת כָּל־בָּשָֽׂר׃ טז וְהָיְתָ֥ה

הקשת

שפתי חכמים

וכן נמי קרא דלעיל פסוק א׳ דויאמר להם פרו ורבו דבני נח הוא פירוש של ויברך אלהים אבל מצות פריה ורביה לא למדנו אלא בקרא דואתם פרו ורבו דלא כתיב ביה ברכה : פ וכן עשה באחרונה ר״ל וכן עשה בפעם שנית. כלומר אע״פ שהבטיחו כבר לעיל מ״מ היה דואג לפי שהבטחתו של הקב״ה על תנאי הוא אם עושין רצונו מקיים הבטחתו ואם לאו אין מקיים הבטחתו ולכן היה דואג עד שהבטיחו הקב״ה שלא להביא מבול עוד כנ״ל. ובזה יתורץ ג״כ למה צוה לנח על מצות פריה ורביה הא כבר צוה לאדם אלא משום שהיה נח דואג מ״מ היה צריך לצוות לו. ואין להקשות למה היה דואג הא כבר נשבע הקב״ה כדפירש״י לעיל לא אוסיף כפל הדבר שבועה די״ל לפי שכתוב ויאמר ה׳ אל לבו לא אוסיף וגו׳ ר״ל כך עלה בלבו של הקב״ה אבל נח לא ידע כלום בדבר :

צ שקצים הם עופות טמאים שנאמר בהם שקץ הם ורמשים כמשמען. מהרש״ל : ק דקשה לרש״י והלא כבר כתיב ואני הנני מקים את בריתי : ר וא״ת היאך נשמע דרש זה ממ״ש חסר ונ״ל דכך פירושו לדרת עולם את קשתי נתתי בענן ר״ל בזמן שהדורות חסרים כהן רשעים צריכים לאות הקשת ובזמן שהדורות מלאים שהם צדיקים אין צריכים לאות הקשת וק״ל. ועי״ל דהכי משמע הוא״ו וכתיב לדרת חסר קרינן לדרת בקמ״ץ תחת הדל״ת ופת״ח תחת הרי״ש לשון דירה והוא לשון יחיד וה״פ לדרת עולם ר״ל לאותו משתיו כדרין

רש״י

עד שהבטיחו הקב״ה שלא לשחת העולם עוד וכן עשה באחרונה פ אמר לו הנני מסכים לעשות קיום וחוזק ברית להבטחתי ואתן לך אות: (י) חית הארץ אתכם הם המתהלכים עם הבריות : מכל יוצאי התבה. להביא שקצים צ ורמשים : לכל חית הארץ. להביא המזיקין שאינן בכלל החיה : אשר אתכם. שאין הילוכן עם הבריות : (יא) והקמתי. אעשה ק קיום לבריתי ומהו קיומו את הקשת כמו שמסיים והולך : (יב) לדרת עולם. נכתב חסר שיש דורות שלא הוצרכו לאות ר לפי שצדיקים גמורים היו כמו דורו של חזקיהו מלך יהודה ודורו של רבי שמעון בן יוחאי (ב״ר) : (יד) בעננִי ענן

כשתעלה

התורה והמצוה

היו בתיבה שהם ראויים לברית מצד שני דברים. א] אשר אתכם, שהם אתכם דומים לכם שלא נזדווגו לשאינ מינם רק איש בבן זוגו. ב] בעוף וכו׳ אתכם, שהיו אתכם בתיבה ונצולו בגם ועי״כ ראוים לברית, וכל״ מכל יוצאי התבה לכל חית הארץ. ר״ל הגם שאינו כורת את הברית לבע״ח רק לכל יוצאי התיבה יעבור הברית הזה לכל חית הארץ בכל הדורות הבאים עד שיכלול הברית גם בבע״ח לכל בע״ח העתידים לבא לעולם: (יא) והקימותי. הקמת הברית יציין התחלת הברית וגם יציין התמדתו וקיומו לעולם, שכן הוא בהרבה פעלי

כמו קום, עמד, היה, חיה כמ״ש למעלה, בתחלה אמר הנני מקים את בריתי על התהוות הברית ופה אמ והקימותי על קיום הברית לעולם, אמר שהברית יתקיים על שני דברים, כי המבול שהיה היה לשני ענינים א] להכרית כל בשר בעבור החמס. ב] לשחת את הארץ, שישתנה טבע הארץ מחוזק לחולשה כדי של יתקוממו החומר על הרוחני לעתיד, ועפ״ז יהי׳ הקמת הברית לשני דברים אלה, א) שלא יכרת כל בש עוד ממי המבול, אף שלא תשחת הארץ ותשתנה מטבעה, רק שיכרת כל בשר לעונש על רוע מעלליהם: ב) שלא יהיה עוד מבול כדי לשחת הארץ ולשנות טבעה עוד לחולשה יותר, אף שלא יכרת כל נפ ואנשים רבים יגלו, רק שהארץ תשחת ותהלם כחה ואוירה ופירותיה עוד יותר:

ויאמר

חיתא דעמכון בעופא בבעירא ובכל חית ארעא דעמכון מכל נפקי תבותא
לכל חית ארעא: יא ואקים ית קימי עמכון ולא ישתיצי כל בשרא עוד ממי
טופנא ולא יהי עוד טופנא לחבלא ארעא: יב ואמר יי דא את קים די אנא
יהב בין מימרי וביניכון ובין כל נפשא חיתא די עמכון לדרי עלמא: יג ית
קשתי יהבית בעננא ותהי לאת קים בין מימרי ובין ארעא: יד ויהי בעננותי
עננא על ארעא ותתחזי קשתא בעננא: טו ודכירנא ית קימי די בין מימרי
וביניכון ובין כל נפשא חיתא בכל בשרא ולא יהא עוד מיא לטופנא לחבלא
כל בשרא: טז ותהי קשתא בעננא ואחזנה למדכר קים עלם בין מימרא דיי
ובין

התורה והמצוה

(יב) ויאמר אלהים. אחר שכרת עמו הברית, [שהברית היא עצמה השבועה שאמר אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ, כי עם כריתת ברית בא שבועה תמיד] נתן לו אות על קיום הברית. שהאות הוא דבר שיעשו כורתי הברית לסימן על זכרון הברית שלא ישכח, ועז"א זאת אות הברית:

(יג) את קשתי נתתי בענן. הנה הקשת הוא ענין טבעי, ובעת שיתלבשו ניצוצי השמש נגד ענן דק הזולף מים, אז יתהוה על זילוף המימי ההוא מראה הקשת, וכן יתראה הקשת אם נעשה זילוף מים בשפע נגד אור השמש יתהוה עליו מראה הקשת, ויש בו תנאים ידועים. א] שלא יתראה רק אם זורח השמש נגד הענן, דהיינו שהענן לא התפשט על כל האופק רק על חציו. ולנגדו יאיר השמש אז יתהוה הקשת מניצוצי השמש האורים כנגד הענן. ב] שלא יוחק הקשת רק על עננים דקים מזולפים שיוכל ניצוץ השמש להתפלש בהם לא על עננים עבים שחורים שאין ביכולת ניצוץ השמש להתפלש בהם, שאז לא יתראה הענן גם כשהיו השמים טהורים מן העננים והשמש זורח כנגד הענן. ג] כבר אמרנו שקודם המבול לא היה הגשם יורד רק א' לארבעים שנה, ובעת ההיא התקבצו עבים גסים עכורים ושחורים ויכסו את כל כדור הארץ והיה לגשם שוטף, עד שלא היה אפשר שיתראה הקשת בהם מפני טעמים. א) מפני גסות העבים, שהיו שמנים ועפרוריים לחוזק טבע הארץ והמריותה, ולא היה אפשר שיעבור בם ניצוץ השמש, ב) מפני שבכל עת גשמים כסה עב הענן את כל כדור הארץ, שאז אין אפשריות שיתראה הקשת אף אם היו העננים קלים, וכפי חוזק טבע העננים כן היה חוזק גסות הארץ והמריותה, עד כי גבר החומר מאד והיו האנשים עצומים וגבורי כח שקועים בתאוות ובהמריות ושחיתו את דרכם על הארץ. אבל אחרי המבול נשתנה טבע הארץ ונחלש כח גסותה והמריותה, עד שהגשם יורד כדרכו כמו עתה בכל עת שימלאו העבים גשם יריקוהו תיכף על הארץ, והעננים הזדככו ונעשו קלים וזכים ולא יתקבצו אדים רבים עכורים ועפרוריים עד שיכסו כל כדור הארץ, וכ"ש עד שיהיו למבול לשחת כל בשר, וכן הוחלש כח הגופים ויתחזק כח הרוחני והנפשי כנ"ל, עד שאין טבע הארץ מוכן אל המבול, כי נשתנה טבע העננים. וכן אין סבה לזה מפני החטא, כי גבר ענין הרוחני על החומרי, וזה היה אות הקשת בכלל, שזה היה הוראה שהוסר גסיות הארץ ועכירותה, ושמעתה לא יגבר החומר כ"כ עד שישחת המין כולו במעשים שמריים מתועבים ומגואלים. וז"ש את קשתי נתתי בענן והיה לאות ברית ביני ובין הארץ, שזה סימן ואות שנשתנה טבע הארץ והגשם והגשמיות וההמריות חלף הלך לו:

(יד) והיה בענני ענן על הארץ. ר"ל וזה יהיה בשני אופנים שמציין, אופן אחד ונראתה הקשת בענן. והאופן השני והיתה הקשת בענן, שבעת שיהיה הדור זכאי אז ירדו גשמים כדרכן, שתיכף שיעלו אדים כדי הצורך למקום, עבים יריקו את המטר על הארץ בעתו תיכף, ואז לא יתאספו עננים רבים עד שיכסו את כל כדור הארץ סביב, וירדו בכל מדינה ומדינה בעת הצורך, ואז יראה הקשת בענן. כי במקום שיכלו העננים והשמש זורח כנגדם, יראה הקשת בהכרח במקום ההוא לבני אדם. ולפעמים כשאין הדור זכאי ועצר את השמים ולא יהיה מטר זמן רב, ואח"כ כשירדו גשמים השמים התקשרו עבים בכל כדור הארץ סביב, וכמו שהיה קודם המבול שלא ירד הגשם רק אחת לארבעים שנה, שבעת שירד היה הגשם בכל סביבות הכדור, שבזה יש התחלה למבול, בכ"ז אז והיתה הקשת בענן, ר"ל לא יהיו עבים גסים ושחורים עד שבעת שיפלו מימיהם הרבים יהיה מבול, רק יהיו עננים דקים שיתפלשו ניצוצי השמש בהם ויתהוה בהם הקשת, והגם שלא יתראה אז לבני אדם, בכ"ז יהיה לו מציאות בענן ויוחק הקשת בצד שלמעלה, ובזה יאמר והיתה הקשת בענן, וז"ש והיה בענני ענן על הארץ ונראתה הקשת בענן. ר"ל בעת שלא יהיה עצירת גשמים והענן יהיה רק על מדינה אחת, שאז יתראה הקשת לבני אדם בצד שיכלה הענן ויעמוד נוכח השמש, אז

(טו) וזכרתי את בריתי אשר ביני וביניכם וגו' ולא יהיה עוד המים למבול. ר"ל שלא יהיה כלל מים שראוים למבול, כי הגשמים יהיו אז מועטים ולא יהיו מים מרובים שאפשר שיהיה מהם מבול לשחת כל בשר:

(טז) והיתה. אבל בעת שלא יתראה הקשת לבני אדם בשום מקום, וזה יהיה בעת שיהיה ירידת הגשם אחרי שנים רבות שנעצרו השמים שאז יעמדו עננים בכל סביבות הכדור כמו שהיה קודם המבול, בכ"ז

הַקֶּשֶׁת בֶּעָנָן וּרְאִיתִיהָ לִזְכֹּר בְּרִית עוֹלָם בֵּין אֱלֹהִים וּבֵין
כָּל־נֶפֶשׁ חַיָּה בְּכָל־בָּשָׂר אֲשֶׁר עַל־הָאָרֶץ׃ יז וַיֹּאמֶר
אֱלֹהִים אֶל־נֹחַ זֹאת אוֹת־הַבְּרִית אֲשֶׁר הֲקִמֹתִי בֵּינִי וּבֵין
כָּל־בָּשָׂר אֲשֶׁר עַל־הָאָרֶץ׃ פ ששי יח וַיִּהְיוּ בְנֵי־נֹחַ הַיֹּצְאִים
מִן־הַתֵּבָה שֵׁם וְחָם וָיָפֶת וְחָם הוּא אֲבִי כְנָעַן׃ יט שְׁלֹשָׁה
אֵלֶּה בְּנֵי־נֹחַ וּמֵאֵלֶּה נָפְצָה כָל־הָאָרֶץ׃ כ וַיָּחֶל נֹחַ אִישׁ
האדמה

רש"י

כשתעלה במחשבה לפני להביא חשך ואבדון לעולם: (טז) בין אלהים ובין כל נפש חיה. בין מדת הדין של מעלה וביניכם שהיה לו לכתוב ביני ובין כל נפש חיה. אלא זהו מדרשו כשתבא מדת הדין לקטרג עליכם (לחייב אתכם) אני רואה את האות ונזכר: (יז) זאת אות הברית. הראהו הקשת ואמר לו הרי האות שאמרתי: (יח) וחם הוא אבי כנען. למה הוצרך לומר כאן לפי שהפרשה עסוקה ובאה בשכרותו של נח שקלקל בה חם ועל ידו נתקלל כנען ועדיין לא כתב תולדות חם ולא ידענו שכנען בנו לפיכך הוצרך לומר כאן וחם הוא אבי כנען: (כ) ויחל. (ב"ר) עשה עצמו חולין
בהיה

שפתי חכמים

הדין בעולם את קשתי נתתי בענן והא כיצד הא לכל עולם הוא נותן אלא שיש דורות וכו' רא"ם. ומהרש"ל פי' אלו נכתב לדורות עולם ה"א לכל הדורות עד עולמי עד הוצרכו לאות אבל עכשיו שכתוב לדרת חסר לדורות שהם לעס"ז הם צריכים לאות אבל דורות שהם לעה"ב הדרים בעולם אין צריכין לאות. מהרש"ל: ש דעת רש"י לפ' דהאי בענני ענן לאו עננים ממש קאמר אלא כלומר אם ראוים אתם למבול ועולה במחשבה לפני להביא חושך ואבדון בעולם ונראתה הקשת בענן וזכרתי וגו' ולא יהיה עוד וגו' אבל אי פי' עננים ממש למה אמר ולא יהיה עוד המים למבול וכי בשביל שיהיו עננים על הארץ ראוים הם למבול. (מהרמ"ש) נ"ל דיוקא דרש"י הוא מדכתיב ענן על הארץ שייתם הענן אל הארץ וכי מה שייכות יש לענן אל הארץ הל"ל בענני ענן
בשמים

התורה והמצוה

גם אז, הגם שלא יתראה הקשת בעב, בכ"ז והיתה הקשת בענן, יהיה לו הויה בעב, כי יהיו פנים קלי־ מקבלי אור השמש המתפלש בם, וימצא הקשת בגד שלמעלה, והגם שבני אדם לא יראוה, בכ"ז וראיתיה אראה אותה אנכי לבדו, ויהיה לי לאות לזכור ברית עולם בין אלהים ובין כל נפש חיה, בזה לא אמר בריתי אשר ביני וביניכם, כי בגד זה מדבר שבני אדם הפרו את הברית והרעו מעשיהם, בכ"ז יזכור ברית עולם שנכרת עם כל העולם, שבכללו הוא כל נפש חיה, בהגם שבני אדם חטאו לא חטאו כל נפש חיה וכ[ל] העולם והם לא הפרו ברית, ועז"א בין אלהים בשם אלהים מציין המנהיג הבריאה בכללה, שבריאה בראשי[ת] ס' כלה בשם אלהים כמ"ש בראש ספר בראשית, כי שם זה מציין האלהות המעמיד כל העולם, ותגלו ב[ו] המבול מפני הברית הכללי שקוראהו בשם ברית עולם. ובמדרש (ב"ר פל"ה) אומר בין אלהים זו מדה"ד ש[ל] מעלה ובין כל נפש חיה זו מדה"ד של מטה, מדה"ד של מעלה קשה ומדה"ד של מטה רפה. ר"ל שיש הבד[ל] במדת דינו בין אם ידון את האדם לפי ערך החוטא ובין אם ידון לפי ערך מי שחטאו כנגדו. שאם יבקיף ע[ל] ערך מי שחטאו כנגדו (שזה קורא מדה"ד שלמעלה) א"כ כשם שה' בלתי בעל תכלית, כן ראוי שיהיה עו[ן] החוטא כנגדו בלתי בעל תכלית ואף חטא קל גדול מנשוא, אבל אם נעריך את החטא לפי שפלת האדם החוט[א] (שזה קורא מדה"ד שלמטה) ראוי שיסלח לו חטאיו, כמ"ש כי הוא ידע יצרנו זכור כי עפר אנחנו, ויזכור כי בש[ר] המה וכדומה, ועז"א שבעת שתהיה הקשת בענן ולא נראתה בו שהוא בזמן שהוטאים, יזכור ברית עולם במדה"[ד] שלמעלה שזה קורא בין אלהים, ישפיל לרדת ולעיין על מדה"ד שלמטה, שראוי להעביר פשעיהם מצד בהם נפ[ש] חיה אשר על הארץ, ואין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, כי מטבע בארץ והוא בשר ושפל והומרי (א)
ויאמר

תורה אור

(א) ועוד נלוה מלים כמ"ש במדרש (שם) את קשתי נתתי, קשותי, דבר שהוא מוקש לי (פי' דומה לי) אפשר כן הלא קשין דפרי. השכילו חז"ל שהקשת יש לו דמיון אל האלהות, ואפשר לא אפשר שיהיה דומה ממש אומר שידמה כקש שעל הפרי; וזה יובן במ"ש כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם כן מראה הנוגה סביב הוא מראה דמות כבוד ה', שהנוגה אינו אור עצמי רק אור החוזר, ואור השמש הוא אור עצמי וא[ור] הירח הוא אור חוזר מן כדור הירח מגילוי אור השמש המכים עליו, וכמו שבארתי בפי' התנ"ך בכ"מ במקו[מות] שנה, וכמו שאור השמש הוא אחד בעצמו, וכשיתפלש על הענן הדק יתחלק לשבעה גוונים שהם גווני הקש[ת]
ש

ובין כל נפשא חיתא בכל בשרא די על ארעא: יז ואמר יי לנח דא את קים
די אקימית בין מימרי ובין כל בשרא די על ארעא: יח והוו בני נח די נפקו
מן תבותא שם וחם ויפת וחם הוא אבוהי דכנען: יט תלתא אלין בני נח ומאלין
אתבדרו כל ארעא: כ ושרי נח גבר פלח בארעא ונציב כרמא: כא ושתי מן

חמרא

השאלות

(יח-כז) למה כפל ויהיו בני נח וכו' שלשה אלה בני נח. ולמה אמר שחם הוא אבי כנען. הלא חשב בני חם בפ' יו"ד בפרטות. למה גזר עליו העבדות ג"פ די שיאמר עבד עבדים יהיה לאחיו. ומז"ש יפת אלהים ליפת וישכון באהלי שם שנדחקו בפירושו:

התורה והמצוה

(ח) ויאמר אלהים אל נח. כבר אמרנו (בפסוק פ') שאז היה העולם צריך לגשם, והודיע לנח שלא יפחד מפני הגשם, כי כורת עמו הברית שלא יהיה מבול עוד ונתן לו אות הקשת, ואחר שכלה דבורו נראו עננים בשמים ובהם נראה הקשת בפעם הראשונה, ויאמר אלהים אל נח שא עיניך וראה את הקשת אשר בענן. זאת אות הברית זה צורת הקשת ותארו:

(יח) ויהיו. בא ללמד שנח ושם ויפת לא שמשו בתיבה, רק חם לבדו שמש בתיבה ואשתו נתעברה וילדה את כנען, ועז"א שבני נח היוצאים מן התיבה לא היו רק שם וחם ויפת, ולא היה לשום אחד מהם בנים כמבואר בכניסתם, שלא השב רק נח וג' בניו ונשי בניו, וכן יצאו, רק חם היה בצאתו מן התיבה אבי כנען, כי שמש בתיבה והוליד שם את כנען, וכמ"ש חז"ל שלשה שמשו בתיבה עורב כלב חם, והגם שבתולדות חם השב כנען באחרונה, זה מפני שנתקלל, אבל הוא היה הבכור, וכמ"ש הראב"ע שכנען היה הבכור ולכן קללו:

(יט) שלשה אלה בני נח. כי כתות האנשים בעמדו בעולם מבני נח יתחלקו לשלשה, יש אנשים שיבחרו בחיים השכליים להתהלך לפני ה' ולעסוק בעיון ובמושכלות ובהכמה והמוסר והוא הטוב, וזה היה מדתו של שם, ויש אנשים מדינים שיבחרו להיות חיים המדיניים תחת נמוסים ישרים שהוא המועיל, וזה היה מדתו של יפת, ויש אנשים בהמיים שיהיו חיי התאוות והתבוקות הרעות כבהמות וזה הערב, וזה היה מדתו של חם, ויען שבני נח היו השרשים לכל דור יולד הבאים אחריהם, שיתחלקו אל אחת משלשה אלה היה צריך שימצא השורש לזה באבות של כל בני האדם, ועז"א ויהיו בני נח מצד שהם היוצאים מן התבה היה מוכרח שיהיה שם וחם ויפת, ומפרש שחם הוא הגרוע שבכולם, שהוא היה אבי כנען, ושורש לבנים הארורים, וע"כ אמר שלשה אלה היו צריכים שיהיו מצד שהם בני נח, ומאלה נפצה כל הארץ, שתולדותיהם יכללו בג' שרשים אלה:

(כ) ויחל נח. אמר שנח נטע כרם לא כדי לשתות ולשכרה, רק מצד שהיה איש האדמה, ר"ל אדון של האדמה

תורה אור

כי כפות המים שבענן יחלקו את האור לגוונים שהם שבעה, כמו שיתחלק האור לשבעה גוונים אלה בזכוכית מלוטש הנקרא פריזמא), כן אור ה' ואלהותו הזורח על העולמות כשיפגוש בענן, יתחלק לשבעה גוונים ידועים שהם בשבעה ספירותיו, בהגם שהאור אחד במקורו יתחלק לפי הנהגת העולם לשבע מדות הידועים. כבר אמרנו שאור השמש כשלא יפגוש בדבר גשמי לא יוליד את הנוגה, וכן כשיפגוש בענן עב ושהור לא יוליד קשת, רק כשיפגוש בענן דק אז יגיה אורו באור חוזר מן הענן ויתראה בשבעה גוניו, וכן יעבור אור האלהות עולם השכליים ולא יוליד נוגה, ובמקום החומרי ומקשיי ביותר לא יתראו שבעה הגוונים שהם מדותיו, רק שיתפלש אור האלהי ויפגוש בבתי הנפש והלהשים באדם אשר נפשו מטוהרה ונדמית כענן דק קל ההתכה, שהוא אשר מזדכך החומר ונפש הבהמיית, אז יתראה שם הקשת, שהאור הגדול האלהי המאיר בנפשו ישוב באור חוזר בשבעה גווני הקשת, ויתראו בו שבע מדותיו וההנהגה האלהית שינהיג על ידם להסד ולרחמים, כמו שיעיר הסד ורחמים מכחות נפשו עפ"י מדותיו, וז"ש המדרש את קשתי נתתי דבר שהוא מוקש לי, שאור אלהי הזורח בענן, הנפש הנתונה בגויה, יש לו דוגמא אל הקשת, ומפרש שאינו דוגמא ממש כי אור הקשת בעיון הוא אור גשמי ואור ה' והנפש נעלה מכל גשמיות, רק שהם כקליפת הפרי, כי תאר השמש נאצל ע"י זה קליפות ומככים מן האור השכלי כמ"ש בפסוק ויאמר אלהים יהי אור. ועפ"ז יתפרשו הכתובים בדרך אחר, על הקשת שיתראה בענן ע"י השמש אמר ונראתה הקשת בענן, כי הקשת המתראה בענן אין בו הויה ומציאות, רק שכן נראה לעין הרואה, ואח"כ והיתה הקשת בענן, שהקשת הנראה בענן הוא עדות שהזדכך חמר הארץ ועכירותה, ואח"כ עי"ז נזדככו גם נפשות בני אדם כי החומר אינו עכור כ"כ, ועי"כ יוכל האור האלהי שיתפלש בבתי הנפש ובענן הגויה, שנעשה ענן דק מקבל גוני האור הרוחני, ותוזר באור חוזר עפ"י שתיו השבעה שינהג ההנהגה העליונה לטובה ולחסד, כפי הכנת הנפשות וכפי האור החוזר מבתי הנפש אל הנוגה הנפשי, ועז"א והיתה הקשת בענן, כי קשת הזה יש לו הויה ומציאות בעצם שהוא בחגוי איש בגופו ונפשו, ובזה יראה ה' לזכור ברית עולם בין אלהים ובין כל נפש חיה, מה שמתחבר הנשמה האלהית ועל ידה האור האלהי עם נפש החיה אשר על הארץ שהוא הנפש הבהמיית שהיא מתולדות הארץ:

הָאֲדָמָה וַיִּטַּע כָּרֶם: כא וַיֵּשְׁתְּ מִן־הַיַּיִן וַיִּשְׁכָּר וַיִּתְגַּל
בְּתוֹךְ אָהֳלֹה: כב וַיַּרְא חָם אֲבִי כְנַעַן אֵת עֶרְוַת אָבִיו וַיַּגֵּד
לִשְׁנֵי־אֶחָיו בַּחוּץ: כג וַיִּקַּח שֵׁם וָיֶפֶת אֶת־הַשִּׂמְלָה וַיָּשִׂימ
עַל־שְׁכֶם שְׁנֵיהֶם וַיֵּלְכוּ אֲחֹרַנִּית וַיְכַסּוּ אֵת עֶרְוַת אֲבִיהֶ
וּפְנֵיהֶם אֲחֹרַנִּית וְעֶרְוַת אֲבִיהֶם לֹא רָאוּ: כד וַיִּיקֶץ נֹחַ מִיֵּי
וַיֵּדַע אֵת אֲשֶׁר־עָשָׂה לוֹ בְּנוֹ הַקָּטָן: כה וַיֹּאמֶר אָרוּר כְּנָעַ
עֶבֶד עֲבָדִים יִהְיֶה לְאֶחָיו: כו וַיֹּאמֶר בָּרוּךְ יְהוָה אֱלֹ
שֵׁם וִיהִי כְנַעַן עֶבֶד לָמוֹ: כז יַפְתְּ אֱלֹהִים לְיֶפֶת וְיִשְׁכֹּ
באהלי

בעל הטורים

(כ) ויטע ג׳ במס׳. ויטע כרם. ויטע ה׳ אלהים גן בעדן. ויטע אשל. דרשו רבותינו מהיכן לקח הנטיעה מג״ע וכן אכ
לקח האשל מג״ע: היין בגי׳ יללה. ויתגל אותיות גלויות שגלו בראש גולים ע״י היין: (כה) עבד עבדים יהיה. יהיה ע

רש״י

ת שהיה לו לעסוק תחלה בנטיעה אחרת: איש האדמ
אדוני האדמה כמו (רות א) איש א נעמי: ויטע כ
כשנכנס לתיבה הכניס עמו זמורות ויחורי ב תא
(ב״ר): (כא) אהלה. אהלה כתיב רמז לי׳ שב
שנקראו על שם שומרון ג שנקראת אהלה ד שגלו
עסקי היין שנא׳ (עמוס ו) השותים במזרקי יין: ויתג
לשון ויתפעל: (כב) וירא חם אבי כנען. (ב״ר)
מרבותינו אומרים כנען ראה והגיד לאביו לכך ה
על הדבר ותקלל: וירא את ערות אביו. יש אומ
ה סרסו. (סנהדרין ע) וי״א רבעו (ב״ר): (כג)
שם ויפת. אין כתיב ויקחו אלא ויקח (סנהדרין
לימד על שם שנתאמץ במצוה יותר מיפת לכך זכו
לטלית של ציצית ויפת זכה לקבורה לבניו שנא׳ (יח
לט) אתן לגוג מקום שם קבר. וחם שבזה את
נאמר בזרעו (ישעיה כ) כן ינהג מלך אשור את
מצרים ואת גלות כוש נערים וזקנים ערום ויחף ו וח
שת וגו׳: ופניהם אחורנית. למה נאמר פעם ש
מלמד שכשקרבו אצלו והוצרכו להפוך עצמם לכ
הפכו פניהם אחורנית: (כד) בנו הקטן. הפסול ז וב
כמו (ירמיה מט) הנה קטן נתתיך בגוים בזוי ו

שפתי חכמים

בשמים ל״פ שאינו לשון ענן ממש אלא חושך וכו׳ ועל הארץ ר״ל על העולם: ת (קנ״מ) דאל״כ ויחל ל״ל לא הל״ל אלא ויטע כרם: א (קנ״מ) דאין לפרש איש של נעמי מפני שאין שאיש קנוי לאשתו כמו האשה שקנויה לבעלה עד שנאמר איש אשה כמו שיאמר אשת איש כי סמיכות אשת איש הוא ע״ד הקנין: ב וא״ת מנ״ל לרש״י שהכניס עמו זמורות של תאנים בשלמא זמורות של גפן שהכניס עמו מדכתיב ויטע כרם ואין נטיעה אלא זמורות דזריעת הזרע של אילן שהוא הגרעינין שבתוך הפרי אינו נקרא נטיעה אלא זמורות של תאנים מנ״ל. וכבר אישרל בביאורים שלו תירץ דהוכחתו מדכתיב ויחל ופי׳ עשה עצמו חולין שהיה לו לעסוק תחלה בנטיעה אחרת כדפירש״י משמע שהיה לו ג״כ שאר נטיעות ואנו לא ידעינן מאיזה מין אילן היה לו נטיעות אלא הואיל ולא הוזכר בתורה עד כאן מין אחר אלא תאנים כדכתיב בפ׳ בראשית ויתפרו עלה תאנה לכך אנו אומרים מין תאנים היה לו. ונ״ל כיון דחם בנו סרסו כדי שלא יוליד בן רביעי ומהיכן ראה חם שמבקש להוליד עוד בן רביעי אלא מדנטע נטיעת המביאין לידי תאוה ולא מצינו שום פרי המביאה לידי תאוה כמו התאנה כמו שאמרו ז״ל עץ שאכל ממנו אדם הראשון תאנה היה שנאמר ויתפרו עלה תאנה וגו׳ במה שקלקלו בזה נתקנו ומכח אותו עץ נלבש בתאוות הגופניות כמו שנאמר וידע אדם עוד את אשתו ופירש״י הוסיף תאוה על תאותו מ״ה פירש״י כשנכנס לתיבה הכניס עמו זמורות ויחורי תאנים. והרא״ם מביא תירוץ אחר בשם ר״י מאורלייניש לפי שזמורות ויחורי תאנים מת
עפי׳ ממים לפיכך הכניסם יותר משאר אילנות: ג (קנ״מ) ביחזקאל ותלדנה בנים ובנות ושמותיהן שומרון אהלה וגו׳ ומ
כאן אהלה במקום אהלו רמז לגלות שומרון: ד ולפ״ז ניחא לי׳ ויתגל שהוא ל׳ גלות: ה י״א סרסו וי״א רבעו בסמוך
בע״ס: ו ותשופי לשון גילוי שת לשון ערוה כלומר בגילוי ערוה שיהיו ערומים ולא יהיה להם בגד לכסות ערותן הכ
שכסה זכה ג״כ לכיסוי דהיינו קבורה ושם שנתאמץ במצוה יותר וכסה בשמלה זכה לטלית של ציצית. והא דאמר בגמרא במס׳
בשכר שאמר אברהם אבינו אם מחוט ועד שרוך נעל זכו בניו לשני מצות לחוטין של תכלת ולרצועות של תפילין דמשמע
ציצית לא זכו בה אלא מדבור מחוט ולא משום כיסוי של שם. וי״ל דטלית של ציצית לחוד ותכלת לחוד דמשום כיסוי
זכו לטלית עם ציצית של לבן ומשום דבורו של אברהם זכו לתכלת: ז דאל״כ למה קרא אותו קטן והלא גדול מיפת הוא
הכתוב מונה אותו קודם יפת ואין לומר משום חשיבותו מונה אותו קודם יפת כמו שמונה את שם ראשון משום חשיבותו כמ
צבי ויולד את שם ואת חם ואת יפת דהא חם הוא הפחות שבכולם. ומהרש״ל פי׳ דקשה ליה והלא שם היה הקטן דכת
נח בן חמש מאות שנה וגו׳ וכתיב ונח בן ת״ר שנה והמבול היה וגו׳ וכתיב שם בן מאת שנה שנתים אחר המבול ש״מ

חמרא ורוי ואתגלי בגו משכניה : כב וחזא חם אבוהי דכנען ית עריתא דאבוהי
וחוי לתרין אחוהי בשוקא : כג ונסיב שם ויפת ית כסותא ושויאו על כתף תרויהון
ואזלו מחזרין וחפיאו ית עריתא דאבוהון ואפיהון מחזרין ועריתא דאבוהון לא
חזו : כד ואתער נח מחמריה וידע ית די עבד ליה בריה זעירא : כה ואמר ליט כנען
עבד פלח עבדין יהי לאחוהי : כו ואמר בריך יי אלהיה דשם ויהי כנען עבדא להון :
כז יפתי יי ליפת וישרי שכינתיה במשכניה דשם ויהי כנען עבדא להון :

וחזא

רש"י

כה) ארור כנען . אתה גרמת לי שלא אוליד בן רביעי אחר לשמשני ארור בנך רביעי להיות משמש את זרעם של אלו הגדולים שהוטל עליהם טורח עבודתי מעתה . ומה ראה חם שסרסו ? אמר להם לאחיו אדם הראשון שני בנים היו לו והרג זה את זה בשביל ירושת העולם ואבינו יש לו ג' בנים ועודנו מבקש בן רביעי : כו) ברוך ה' אלהי שם . שעתיד לשמור הבטחתו לזרעו לתת להם את ארץ כנען : ויהי . להם כנען למס עובד : כז) יפת אלהים ליפת . מתורגם יפתי ירחיב : וישכון באהלי שם . ישרה שכינתו בישראל . ומדרש חכמים אע"פ שיפת אלהים ליפת שבנה כורש שהיה מבני יפת בית שני לא שרתה בו שכינה והיכן שרתה במקדש ראשון שבנה שלמה שהיה מבני שם : ויהי כנען עבד . אף משיגלו ב בני שם ימכרו להם עבדים מבני כנען :

שפתי חכמים

שם תק"ב שנה לאביו ב"מ שזהו הקטן עכ"ל : ח מ"ד סרסו הוכחתו מכאן מדכתיב ארור כנען למה קלל כנען אלא משום שחם סרס את אביו לכך אמר אתה גרמת לי וכו' ומ"ד רבעו הוכחתו מדכתיב וירא חם וכתיב התם וירא אותם שכם מה להלן שרבעה אף כאן שרבעו והא דקלל את כנען הא והא כולהי רבעו וגם סרסו ופירשו התוספות הא שלא קילל את חם בעצמו לפי שכתוב ויברך אלהים את נח ואת בניו ואין קללה במקום ברכה . מהרש"ל : ט וא"ת מהיכן ראה חם שמבקש נח בן רביעי וי"ל משום דכתיב ויתגל בתוך אהלה אהלו קרי ואהלה כתיב ופירש"י ויתגל ל' ויתפעל כלומר שנח התפעל את עצמו כאלו היה עם אשתו ובזה הכיר בו שמבקש בן רביעי וק"ל . ועיין לעיל שכתבתי ישוב אחר על זה ושניהם כאחד טובים : י הא דמפרשים הקרא על זרעו של שם ולא על שם עצמו נ"ל משום דכתיב ויהי כנען עבד למו ואי קאי על שם היה לו לכתוב ויהי כנען עבד לו א"נ משום דכתיב אלהי שם ולא מצינו שנאמר אלהי גבי יחיד (בחייו) אלא דוקא באומה מיוחד שמו כגון אלהי ישראל אלהי העברים לכך מפרשו על זרעו של שם : כ דאי בזמן המלכות הרי כבר כתיב כאן ה' אלהי שם וגו' ומה פ"ל פעם שניה ויהי כנען עבד למו אלא אף משיגלו וכו' . וא"ת בשביל יפת א"כ הל"ל יפת אלהים

התורה והמצוה

האדמה שכל האדמה היתה שלו והיה מוטל עליו לעבדה ולהכינה , ונח היה בקי ואומן במלאכת האדמה ונטע כרם לכוונת כלל הישוב , שהגפן הטוב וקובע ברכה לעצמו :

כא) וישת . אבל ע"י ששתה מן היין נתגלגל ששתה יותר מדאי ונשתכר , עד שנתגלה הסך מאב הראשון שאחר אכילת עה"ד (שהיה גפן לדעת קצת) הכיר בגנות הערוה :

כב) וירא חם . הז"ל פי' שרבעו או שסרסו , מ"ד שרבעו מפרש כמו וראה את ערותה שהוא כנוי לבעילה , וכמדרש האמר שכנען סרסו , פירשו וירא פעל יוצא (כמו וירא אותם את בן המלך) , שפי' שחם אבי כנען הראה לכנען , וכנען פעל הפעל המגונה , וחם הגיד לשני אחיו כמתפאר ברעתו :

כג) ויקח . אחר שספר תועבת חם שבהר בתועבות הכנעני והיה כבהמה , אמר ששם התחיל במצוה תחלה , כי הוא אבי האלהיים , ואחריו נמשך יפת , כי גם מצד הנמוס המדיני צריך לשמור כבוד אביו והם כסו ערות אביהם :

כד) וייקץ . נח לא ישן אז ולא הקיץ משנתו רק היה מבולבל מיינו ולא הרגיש בתועבה זו בדרך הטבע , ואחר שהקיץ משכרותו ידע את אשר עשה , פי' שהרגיש בדבר התועבה , כמו וידעו כי עירומים הם שפי' הרגישו בדבר , ומ"ש בנו הקטן יל"פ בנו של חם למ"ש שכנען עשה זאת , ולכן קלל את כנען , ויל"פ על חם אם הם היה הצעיר מכולם כדעת הרמב"ן וקלל כנען בכורו של חם כנ"ל פסוק י"ח :

כה) ויאמר ארור כנען . ארכו ונבא עליו העבדות בשלשה זמנים . א] שאחלה היו בני כנען י"א משפחות , ונלחמו עמהם יתר בני חם , והכניעו מהם שש משפחות שלא נזכרו במתנה ה' לאברהם , כי כבר נכהדו מארץ והיו לעבדים לכוש ומצרים , שעז"א (לקמן יו"ד י"ה) ואחר נפוצו משפחות הכנעני , שהפיצו אותם מארצם , ועז"א עבד עבדים יהיה לאחיו , הייני ליתר בני חם , שהם ג"כ יהיו עבדים לאדונים אחרים :

כו) ברוך . ב] אחר זה נכנסו ישראל לארץ וכבשו את הארץ מידי יתר בני כנען , וזה היה בעת שהשכין ה' שכינתו ויחד שמו על ישראל שהיו מבני שם , ועי"ז קראו אלהי שם , שכ"מ שבא שם אלהים בסמיכות אל איש הוא אלהי אברהם אלהי ישראל מורה על יחוד השגחתו ודבקותו עמהם , ואז ויהי כנען עבד למו לבני שם :

כז) יפת . ג] אחר שגלו ישראל מארצם ושכנו שם בני יפת , כי מדי ופרס וכן יון וכן רומי שמשלו על ישראל בימי המלכות כלם היו מבני יפת , וז"ש בעת שירחיב אלהים (שהוא מדה"ד שיטיב את ישראל) ליפת עד שיפת ישכון באהלי שם ויכבוש היכליהם וארצם , ואז ויהי כנען עבד למו לבני יפת :

שם

בְּאָהֳלֵי־שֵׁם וִיהִי כְנַעַן עֶבֶד לָמוֹ: כח וַיְחִי־נֹחַ אַחַר הַמַּבּוּל
שְׁלֹשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַחֲמִשִּׁים שָׁנָה: כט וַיְהִי כָּל־יְמֵי־נֹחַ
תְּשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַחֲמִשִּׁים שָׁנָה וַיָּמֹת: פ י א וְאֵלֶּה
תּוֹלְדֹת בְּנֵי־נֹחַ שֵׁם חָם וָיָפֶת וַיִּוָּלְדוּ לָהֶם בָּנִים אַחַר
הַמַּבּוּל: ב בְּנֵי יֶפֶת גֹּמֶר וּמָגוֹג וּמָדַי וְיָוָן וְתֻבָל וּמֶשֶׁךְ
וְתִירָס: ג וּבְנֵי גֹּמֶר אַשְׁכְּנַז וְרִיפַת וְתֹגַרְמָה: ד וּבְנֵי יָוָן
אֱלִישָׁה וְתַרְשִׁישׁ כִּתִּים וְדֹדָנִים: ה מֵאֵלֶּה נִפְרְדוּ אִיֵּי
הַגּוֹיִם בְּאַרְצֹתָם אִישׁ לִלְשֹׁנוֹ לְמִשְׁפְּחֹתָם בְּגוֹיֵהֶם: ו וּבְנֵי
חָם כּוּשׁ וּמִצְרַיִם וּפוּט וּכְנָעַן: ז וּבְנֵי כוּשׁ סְבָא וַחֲוִילָה
וְסַבְתָּה וְרַעְמָה וְסַבְתְּכָא וּבְנֵי רַעְמָה שְׁבָא וּדְדָן: ח וְכוּשׁ
יָלַד אֶת־נִמְרֹד הוּא הֵחֵל לִהְיוֹת גִּבֹּר בָּאָרֶץ: ט הוּא־הָיָה
גִבֹּר־צַיִד לִפְנֵי יְהוָה עַל־כֵּן יֵאָמַר כְּנִמְרֹד גִּבּוֹר צַיִד לִפְנֵי
יְהוָה: י וַתְּהִי רֵאשִׁית מַמְלַכְתּוֹ בָּבֶל וְאֶרֶךְ וְאַכַּד וְכַלְנֵה
בְּאֶרֶץ שִׁנְעָר: יא מִן־הָאָרֶץ הַהִוא יָצָא אַשּׁוּר וַיִּבֶן אֶת־
נִינְוֵה וְאֶת־רְחֹבֹת עִיר וְאֶת־כָּלַח: יב וְאֶת־רֶסֶן בֵּין נִינְוֵה
וּבֵין כָּלַח הִוא הָעִיר הַגְּדֹלָה: יג וּמִצְרַיִם יָלַד אֶת־לוּדִים
וְאֶת־עֲנָמִים וְאֶת־לְהָבִים וְאֶת־נַפְתֻּחִים: יד וְאֶת־פַּתְרֻסִים

ואת

בעל הטורים

לי רמז לדמי שקליו של עבד: (ט) יאמר ג' במסורה. על כן יאמר כנמרוד, על כן יאמר בספר מלחמות ה'. ולא יאמר איש ואיש יולד בה. מלמד שהיה נמרוד איש מלחמה ולוכד עירים כדכתיב ותהי ראשית ממלכתו בבל וזה הוא על יאמר בספר מלחמות ולשון יאמר שיצא כל סלוד בה גבור וגבר קומה כנמרוד ויצא ניכר ויאמרו ככל זה יולד בה:

רש"י

(ג) ותירס. זו פרס (בראשית רבה): (ח) להיו[ת] גבר. להמריד כל העולם על הקב"ה בעצת ד[ור] הפלגה: (ט) גבור ציד. צד דעתן של בריות בפיו וה[…] למרוד במקום: לפני ה'. מתכוין להקניטו על פניו: על כן יאמר. על כל אדם מרשיע בעזות פנים יו[…] רבונו ומתכוין למרוד בו יאמר זה כנמרוד גבור [ציד] (ב"ר): (יא) מן הארץ ההוא. כיון שראה אשור את ב[…]

שפתי חכמים

אלהים ליפת ויהי כנען עבד למו ואח"כ וישכון באהלי שם אגא גומר לך אף מסיגלה כו': ל וא"ת למה מפרש תירס יותר ממה שמפרש האחרים וי"ל לפי שפי' לעיל אע"פ שיפת אלהים ליפת שבנה כורש שהיה מבני יפת וכו' שאל תקשה מנ"ל דכורש מבני יפת היה לכך מפרש תירס זו פרס ש"מ דפרס היה מבני יפת וכורש היה מלך פרסיים מכאמא גם הוא היה פרסי וק"ל. ועי"ל משום דכתיב כאן מדי ולא כתיב פרס תקשי פרי בכל המקרא מלינו מדי ופרס יחד ל"פ תירס זה פרס כרא"ם. (נדה לדקך) ואני אומר וכו' שהוא גמרא בפ"ק דיומא ופרכאי מנ"ל דמיפת קאתו דכתיב בני יפת גומר וגו' ו[…] רב יוסף תירס זו פרס: מ (קנ"מ) דאל"כ ההל ל"ל שהרי הוא לא היה מתחיל למרוד בהקב"ה שעדיין בימי הגוש ס[…] וכו' אלא שהוא מענין חילול שחילל השם בהרהפיא (נה"י) וג"ל דמוכרח הוא לפרשו מענין התחלה דאי הוא מל' מרד הר[…] ל"ל יהבי הל"ל הוא החל להיות גבור ציד לפני ה' אבל אם הוא מלשון התחלה א"ש וה"פ הוא החל ר"ל שהוא היה המתחיל לה[…] אבור למרוד. והוא היה גבור ציד לפני ה' מתכוין להקניט ע"ש: נ דקשה לרש"י הא בכל מקום שהוא הוא לפני ה'

כח וַחֲיָא נֹחַ בָּתַר טוֹפָנָא תְּלָת מְאָה וְחַמְשִׁין שְׁנִין: כט וַהֲווֹ כָּל יוֹמֵי נֹחַ תְּשַׁע מְאָה
וְחַמְשִׁין שְׁנִין וּמִית: א וְאִלֵּין תּוּלְדַת בְּנֵי נֹחַ שֵׁם חָם וָיָפֶת וְאִתְיְלִידוּ לְהוֹן בְּנִין
בָּתַר טוֹפָנָא: ב בְּנֵי יָפֶת גּוֹמֶר וּמָגוֹג וּמָדַי וְיָוָן וְתוּבָל וּמֶשֶׁךְ וְתִירָס: ג וּבְנֵי
גֹּמֶר אַשְׁכְּנַז וְרִיפַת וְתוֹגַרְמָה: ד וּבְנֵי יָוָן אֱלִישָׁה וְתַרְשִׁישׁ כִּתִּים וְדֹדָנִים:
ה מֵאִלֵּין אִתְפָּרְשׁוּ נַגְוָת עַמְמַיָּא בְּאַרְעֲהוֹן גְּבַר לְלִישָׁנֵהּ לְזַרְעֲיָתְהוֹן בְּעַמְמֵיהוֹן:
ו וּבְנֵי חָם כּוּשׁ וּמִצְרַיִם וּפוּט וּכְנָעַן: ז וּבְנֵי כוּשׁ סְבָא וַחֲוִילָה וְסַבְתָּה וְרַעְמָה וְסַבְתְּכָא
וּבְנֵי רַעְמָה שְׁבָא וּדְדָן: ח וְכוּשׁ אוֹלִיד יַת נִמְרֹד הוּא שָׁרִי לְמֶהֱוֵי גְּבַר תַּקִּיף
בְּאַרְעָא: ט הוּא הֲוָה גְּבַר תַּקִּיף קֳדָם יְיָ עַל כֵּן יִתְאֲמַר כְּנִמְרֹד גְּבַר תַּקִּיף קֳדָם
יְיָ: י וַהֲוָת רֵישׁ מַלְכוּתֵהּ בָּבֶל וְאֶרֶךְ וְאַכַּד וְכַלְנֵה בְּאַרְעָא דְבָבֶל: יא מִן אַרְעָא
הַהִיא נְפַק אֲתוּרָאָה וּבְנָא יַת נִינְוֵה וְיַת רְחֹבֹת (נ"א רְחוֹבֵי) קַרְתָּא וְיַת כָּלַח:
יב וְיַת רֶסֶן בֵּין נִינְוֵה וּבֵין כָּלַח הִיא קַרְתָּא רַבְּתָא: יג וּמִצְרַיִם [נ"א וּמִצְרָאֵי]
אוֹלִיד יַת לוּדָאֵי וְיַת עֲנָמָאֵי וְיַת לְהָבָאֵי וְיַת נַפְתּוּחָאֵי: יד וְיַת פַּתְרוּסָאֵי וְיַת

רש"י

עומדין לנמרוד ומורדין במקום לבנות המגדל: יצא מתוכם (ב"ר): (יב) העיר הגדלה. היא ם נינוה כדאמר (יונה ג) ונינוה היתה עיר גדולה לאלהים: (יג) להבים. שפניהם דומים ע ללהב: (יד) פתרסים ואת כסלחים

שפתי חכמים

ב משום דלא ידעינן אי העיר הגדולה קאי על נינוה אי על כלח (נה"י) בשם תוספות דיומא דף י' דאמ"ד דכלח הגדולה הל"ל וכין כלח העיר הגדולה היא ל"ל וע"ש: ע כל היכא שהשם הוא מלה עברית מפרש למה נקרא כן אלא מורה על דבר

השאלות

ב-כא) למה חשב בני גומר ובני יון ולא חשב בני יתר הבנים. וכן נהג בחשבון בני חם ושם שחשב מקצת הניח מקצת. למה אמר מאלה נפרדו וגו' ולא אמר כן ביתר הבנים. מ"ש ואחר נפוצו משפחות הכנעני אין לו באור; ולמה חשב גבול הכנעני ולא גבול יתר הבנים. מ"ש ולשם יולד גם הוא ולא אמר בני שם. כמ"ש בני חם. ולמה הזכירו שהוא אבי כל בני עבר ואחי יפת:

התורה והמצוה

י (א) שם חם ויפת. בב"ר (פכ"ו) והלא יפת הוא הגדול (ר"ל דכתיב אחי יפת הגדול וכ"מ ממ"ש שם היה בן מאה שנתים אחר המבול), אלא בתחלה אתה דורש שהוא צדיק ונולד מהול והקב"ה יחד שמו עליו ואברהם עתיד לצאת ממנו ושמש בכהונה גדולה ונבנה בהמ"ק בתחומו, הכא שמה דברים נגד מה שסדר שם חם ויפת המטה פעמים בתורה ופעם אחד כד"ה. ויולדו להם בנים אחר המבול, דאף בהם הוליד בתיבה י"ל שהיה אחר שכלה המבול:
(ג) בני יפת. השב ראשי אומות, וגומר הוליד בנים הרבה חוץ מהנחשבים כאן וכולם נעשו אומה אחת תחת שם גומר, ואשכנז וריפת וכו' היו אומות בפ"ע, וכן היה ביון, והיו מבני יפת י"ד ראשי אומות:
(ה) מאלה נפרדו איי הגוים. ר"ל מן האומות הגדולות הפרדו מהוזות קטנות שהיו לבדנה (שאי שם המהוז כמ"ש (ישעיה כ') ואמרו יושבי האי הזה) ולא נחשבו כי היו קטנות, ונעשו מפורדים ע"י ד' דברים. א] ע"י הארץ. ב] ע"י שנוי הלשון. ג] ע"י המשפחות. ד] ע"י הקבוץ, לז"א בגויהם, פירוש בקובציהם, שכל לשון היה בפ"ע וכן כל משפחה וכו':
(ו) ובני חם. היו שלשים ראשי אומות, כי בני כוש היו אומה מפורדת תחת שם כוש חוץ מסבא וחוילה שהיו אומות בפ"ע, וכן בני רעמה בפ"ע ושבא ודדן בפ"ע וכן כולם, וכסלוחים אומה בפ"ע ונפרדו מהם פלשתים וכפתורים:
(ח) וכוש ילד את נמרוד. לא היה אומה בפ"ע, רק נזכר מגד שהחל להיות גבור בארץ, שהוא היה הראשון שקבץ אליו מחנות ועשה מלחמות ויתגבר על יתר בני אדם וימלוך עליהם, שעד עתה היה כל משפחה תחת אביהם הראשון שהיה ראש המשפחה:
(ט) הוא. גבורתו התהילה בציד החיות שהיו רבים בעת ההיא וכל מי שהיה גבור בצידת החיות היו מיחסים לו אלהות, ועז"א לפני ה', ועי"כ אסף אליו אנשים והתגבר אח"כ על בני אדם:
(יא) מן הארץ ההיא יצא נמרוד אל אשור (כמו למלחמה אדרעי) כן פירש הרמב"ן, ובנה גם באשור ערים חזקים כהשב פה, ויתכן שתחלה כאשר הסקבצו דור הפלגה בשנער היה מלך עליהם, וכשנשבת בנין העיר והמגדל בנה את בבל וארך וכו', וכאשר נפוצו האנשים עוד הלאה, ורבים נסעו לאשור, יצא אליהם ובנה גם שם ערים ובירניות. ויל"פ מ"ש את רחובות עיר, שכאשר רבו האנשים בנינוה בנה רחובות הבייכים לעיר מניה, והרחובות האלה היו ג"כ מלאות נאן אדם ונקראים רחובות של העיר, וכאשר צר להם המקום הוסיף לבנות את כלח:
(יב) ואת. והא"כ בנה בין נינוה ובין כלח את העיר רסן, והשב שגם שם יתקבצו המון רב ותהיה גדולה יותר מנינוה, ולא היה כן, כי נינוה נשארה העיר הגדולה, שלכן יפטו נם מלכי אשור תמיד:

האחר

ואת־כסלחים אשר יצאו משם פלשתים ואת־כפתרים: ס
טו וכנען ילד את־צידן בכרו ואת־חת: טז ואת־היבוסי
ואת־האמרי ואת הגרגשי: יז ואת־החוי ואת־הערקי
ואת־הסיני: יח ואת־הארודי ואת־הצמרי ואת־החמתי
ואחר נפצו משפחות הכנעני: יט ויהי גבול הכנעני
מצידן באכה גררה עד־עזה באכה סדמה ועמרה
ואדמה וצבים עד־לשע: כ אלה בני־חם למשפחתם
ללשנתם בארצתם בגויהם: ס כא ולשם ילד גם־הוא אבי
כל־בני־עבר אחי יפת הגדול: כב בני שם עילם ואשור
וארפכשד ולוד וארם: כג ובני ארם עוץ וחול וגתר ומש:
כד וארפכשד ילד את־שלח ושלח ילד את־עבר:
כה ולעבר ילד שני בנים שם האחד פלג כי בימיו נפלגה
הארץ ושם אחיו יקטן: כו ויקטן ילד את־אלמודד ואת־

שלף

רש"י

אשר יצאו משם פלשתים. משניהם יצאו שהיו פתרוסים וכסלוחים מחליפין משכב נשותיהם אלו לאלו ויצאו מהם פלשתים: ואחר נפצו. מאלה נפוצו צ משפחות הרבה: (יט) גבול. סוף ארצו כל גבול לשון סוף וקצה. באכה. שם דבר. ול"נ כאדם האומר לחבירו גבול זה מגיע עד אשר תבא לגבול פלוני: (כ) ללשונותם בארצותם. אע"פ שנחלקו ללשונות ולארצות כלם בני חם הם: (כא) אבי כל בני עבר. הנהר ק היה שם: אחי יפת הגדול. איני יודע אם יפת הגדול אם שם. כשהוא אומר שם בן מאת שנה וגו' שנתים אחר המבול הוי אומר יפת הגדול שהרי בן ת"ק שנה היה נח כשהתחיל להוליד והמבול היה בשנת שש מאות שנה נמצא שהגדול בבניו היה בן מאה שנה ר ושם לא הגיע למאה עד שנתים אחר המבול: אחי יפת. ולא אחי חם שא[...] שניהם כבדו את אביהם וזה בזהו: (כה) נפלגה נתבלבלו הלשונות ונפוצו מן הבקעה ונתפלגו בכל העולם למדנו שהיה עבר נביא שקרא שם בנו ע"ש העתיד ושנינו בסדר עולם שבסוף ימיו נתפלגו ש שא"ת בתחלת ימיו ת הרי יקטן אחיו צעיר ממנו והוליד כמה משפחות קודם לכן שנאמר ויקטן ילד וגו' ואח"כ ויהי כל הארץ וגו'. וא"ת באמצע ימיו לא בא הכתוב לסתום אלא לפרש בא ללמדך שבשנת מות פלג נתפלגו: (כו) יקטן

שהיה

שפתי חכמים

דבר זה אבל היכא שאין השם מלה עברית לא פי' כלום: פ (נח"י) דאם"ד מכסלוחים לבד הל"ל וכסלוחים ילד את פלשתים ולא לומר אשר יצאו משם גם אין לפרש כוונת המקרא שנותן סימן והבדלה שזהו הכסלוחים אשר יצאו דהא לא מצינו כסלוחים אחר מוזכר במקרא: צ דא"ל ואחר נפוצו קאי על אותן המוכרים לעיל שהם בני כנען דא"כ לא ה"ל לכתוב אלא ואחר נפוצו דודאי קאי על אותן דלעיל למה ליה למכתב משפחות הכנעני אלא מאלה נפוצו משפחות הרבה ר"ל שאר משפחות וקאי על שלשה בני נח. הרא"ם: ק דלפי פשוטו של קרא משמע דעבר שם אדם הוא וא"כ למה אמר אבי כל בני עבר וכי לא היה שם אלא אבי בני עבר לבד והלא גם שאר בנים היו לו לשם ל"פ דעבר לאו שם אדם הוא אלא עבר הנהר ולא כפי' הרא"ם שפי' לאו כמי עבר בן בנו דמאי רבותא דעבר דהא כל אחד ואחד אבי כל משפחה ומשפחה היוצאת ממנו אע"כ עבר ר"ל עבר הנהר: ר וא"ת ומה הוכחה זו דלמא הם היה בן ק' שנה כשבא המבול ושם היה בן ק"ב שנה אחר המבול ויפת היה בן ק"ג או ד' שנה אחר המבול וי"ל משום דבדורות הראשונים כל בנים שהולידו היו מולידין שנה אחר שנה כדאמרינן בפ' בן סורר ומורה ואחר שהודיענו שנולד שם בשנת הק"ב לנח שהוא שנתים אחר המבול למדנו שחם היה האחרון כי יפת ושם נולדו בשנת ת"ק ותק"א להיי נח וק"ל: ש והיאך ידע אלא נביא היה: ת ר"ל ולא נביא היה אלא כן היה המעשה בתחלת ימיו וקראו כן על שום המעשה הרי יקטן וכו' וא"ת באמצע ימיו ר"ל וקודם לכן היה לו שם אחר אלא כשאירע המעשה קראו שמו כן לא בא הכתוב וכו' אלא בסוף ימיו נתפלגו והשתא א"ל דילמא קודם לכן היה לו שם אחר אלא כשאירע המעשה נקרא פלג דכיון שהיה בסוף ימיו אין תי

ופרוש

בַּסְלוּחָאֵי דִּי נְפָקוּ מִתַּמָּן פְּלִשְׁתָּאֵי וְיָת קַפּוּטְקָאֵי׃ טו וּכְנַעַן אוֹלֵיד יָת צִידוֹן בֻּכְרֵהּ
וְיָת חֵת׃ טז וְיָת יְבוּסָאֵי וְיָת אֱמוֹרָאֵי וְיָת גִּרְגְּשָׁאֵי׃ יז וְיָת חִוָּאֵי וְיָת עַרְקָאֵי וְיָת
אַנְתּוּסָאֵי׃ יח וְיָת אַרְוָדָאֵי וְיָת צְמָרָאֵי וְיָת חֲמָתָאֵי וּבָתַר כֵּן אִתְבַּדָּרוּ זַרְעֲיָת
כְּנַעֲנָאֵי׃ יט וַהֲוָה תְּחוּם כְּנַעֲנָאֵי מִצִּידוֹן מָטֵי לִגְרָר עַד עַזָּה מָטֵי לִסְדוֹם וַעֲמוֹרָה
וְאַדְמָה וּצְבוֹיִם עַד לָשַׁע׃ כ אִלֵּין בְּנֵי חָם לְזַרְעֲיָתְהוֹן לְלִישָּׁנְהוֹן בְּאַרְעָתְהוֹן
בְּעַמְמֵיהוֹן׃ כא וּלְשֵׁם אִתְיְלִיד אַף הוּא אֲבוּהוֹן דְּכָל בְּנֵי עֵבֶר אֲחוּהִי דְּיֶפֶת רַבָּא׃
כב בְּנֵי שֵׁם עֵילָם וְאַשּׁוּר וְאַרְפַּכְשַׁד וְלוּד וַאֲרָם׃ כג וּבְנֵי אֲרָם עוּץ וְחוּל וְגֶתֶר וָמַשׁ׃
כד וְאַרְפַּכְשַׁד אוֹלֵיד יָת שָׁלַח וְשֶׁלַח אוֹלֵיד יָת עֵבֶר׃ כה וּלְעֵבֶר אִתְיְלִידוּ תְּרֵין
בְּנִין שׁוּם חַד פֶּלֶג אֲרֵי בְּיוֹמוֹהִי אִתְפְּלִיגַת אַרְעָא וְשׁוּם אֲחוּהִי יָקְטָן׃ כו וְיָקְטָן
אוליד

רש"י

שהיה ענו ומקטין א עצמו לכך זכה להעמיד כל המשפחות

שפתי חכמים

*לקרוא למת שם אחר בעבור המקרה שקרה בשעת מותו או סמוך למיתה אלא ודאי בתחלת ימיו קרא אותו ע"ש העתיד:

א דקשה לרש"י כיון דמשני שקרא בלידת בניו של עבר דכתיב ולעבר יולד שני בנים ולא נקט שקרא כמו באחר הנולדים כמו

התורה והמצוה

(יח) ואחר נפוצו משפחות הכנעני. ספר כי רבים ממשפחות הכנעני נפוצו וגלו ממקומם (כי פעל פוץ מנחי ע"ו מורה שנפוץ ע"י הכרח וגלות כמ"ש בפי' הנ"ך), והוא מ"ש (דברים כ"ג) והעוים היושבים בחצרים עד עזה כפתורים היוצאים מכפתור השמידום וישבו תחתם, והעוים היו כנענים, וכן הפלשתים הורישו את הכנעני, כמ"ש (יהושע י"ג) מן השיחור אשר על פני מצרים ועד גבול עקרון צפונה לכנעני תחשב חמשת סרני פלשתים העזתי וגו' והעוים, וכן צידון היה לכנעני והפלשתים לקחו מידם, ושם ישבו משפחות הכנעני שנזכר פה ולא נחשבו במתנת הארץ שנתנה לאברהם (לקמן טו), ובזה נתקיימה קללת נח הראשונה עבד עבדים יהיה להיו בהוא לבני חם:

(יט) ויהי גבול הכנעני. ואז נתקצר גבול הכנעני, שמצידון עד עזה (שצידון בצפונית מערבית ועזה בדרומית מערבית וגרר הוא בינתים) שהיה לכנעני לקחום הפלשתים, כמ"ש (יואל ד') צור וצידון וכל גלילות פלשת, וגבולם היה עתה מצידון עד עזה וצידון וגרר ועזה יצאו עתה מגבולם, וכן בדרום היה להם סדום ועמורה וגם משם נגרשו ע"י בני שם, ושם נעשה גבולם, כי ארץ סדום ועמורה עד לשע יצא מהם, וע"כ תמצא בגבולי העתיד שנאמר ליחזקאל יכנסו כל אלה המקומות בגבולי הארץ, כמ"ש בפי' יחזקאל (סי' מ"ז) באורך:

(כה) ולשת יולד. כבר כתב בכוזרי כי בדורות הראשונים היה הלב והסגולה אצל רק ביחידי הדורות, שלפעמים היו בעצמם סגולה ולפעמים היו מוכנים להוליד בן יחידי סגולה, שאדם ושת ואנוש היו בעצמם סגולה, שע"כ אמר במדרש אדם שת אנוש ע"כ בצלם ובדמות כמש"ש, והדורות אחריו היה טמון בהם סגולה, חנוך ומתושלח ולמך ונח היו בעצמם סגולה, וע"כ כתיב שם ולשת יולד גם הוא, ר"ל שגם הוא נולד, כי אנוש היה סגולה כמוהו, ובבני נח היה שם הסגולה, אבל בבני שם לא נמצא הלב והסגולה, כי ארפכשד ושלח לא היו סגולה רק שהיה טמון בם הכח שעבר בן בנו של ארפכשד היה סגולה, ועז"א ולשת יולד גם הוא אבי כל בני עבר, שבזה שהיה אבי כל בני עבר יולד לו גם הוא סגולה כמוהו, כי יתר בניו היו קליפות, ורק שהיה שמור הסגולה לדור רביעי. ואמר שהיה אחי יפת, כי שם ויפת היתה ביניהם אהבת אחים, שבן הם נהגו כבוד באביהם, וחם נפרד מהם בבזותו את אביו ובתאות בשרים:

(כג-כד) ובני ארם. ר"ל הבנים שהיו לאומות בפ"ע, כי יתר בני ארם היו כולם אומה אחת תחת שם ארם. וכן ארפכשד הוליד כמה בנים, והיו לאומה בשם ארפכשד, ושלח נעשה אומה בפ"ע, ומבניו יצא עבר שהיה לאומה בפ"ע, כי בנים רבים היו לו כמ"ש ויולד בנים ובנות והיו לאומה אחת בשם עבר:

(כה) ולעבר. והנה מזה הוליד עבר בני בנים שכ"א היה אומה בפ"ע, כי בימיו נפלגה הארץ, הייטו שאז היה דור הפלגה שאחזו לשונות אחרות ומנהגים ואמונות זרים והוא נשאר בלשונו ובאמונתו להאמין בה' כמ"ש אלהי העברים נקרא עלינו, וקראוהו פלג שהוא נפלג מיתר הדור, וכבר אמרו חז"ל שהיה מדרשו של שם ועבר, שהיו נביאים ובעלי הרוח, ושם אחיו יקטן שהיה קטן ממנו במעלה ומבניו עמדה אומה אחת תחת שם יקטן, וחוץ מזה הוליד י"ג בנים שהיו ראשי אומות שחשב בפסוקים הבאים, וסיים כל אלה בני יקטן, ר"ל חוץ מבנים הקודמים שלא היו ראשי אומות רק אומה אחת בשם יקטן, הא חשוב היו מבני שם כ"ו אומות ושלשים מחם וי"ד מיפת הם שבעים אומות, עד שבא אברהם ונעשה ראש אומות בפ"ע וכמ"ש כי אב המון גוים נתתיך:

והנה האריכה התורה ביחוס האומות והסתעפותיהם שזה אות הוא ומופת על אמתת הדברים שספר מענין המבול, שמימי המבול עד ימי משה לא היו רק שמונה מאות שנה, ומשה הודיע יחוס כל האומות והסתעפותם בזמן התורה הזאת. שא"א שיעיד בזה להם דבר שאינו אמת שאז היו כולם מכחישים שקרות דבריו ח"ו. פי' ד"ס אשר לאומות, מזה התבררו אמתת דברי תוה"ק, וכמו שנבאר עוד בספור ענין דור הפלגה עיי"ש:

ויהי

שֶׁלֶף וְאֶת־חֲצַרְמָוֶת וְאֶת־יָרַח׃ כז וְאֶת־הֲדוֹרָם וְאֶת־אוּזָל
וְאֶת־דִּקְלָה׃ כח וְאֶת־עוֹבָל וְאֶת־אֲבִימָאֵל וְאֶת־שְׁבָא׃
כט וְאֶת־אוֹפִר וְאֶת־חֲוִילָה וְאֶת־יוֹבָב כָּל־אֵלֶּה בְּנֵי יָקְטָן׃
ל וַיְהִי מוֹשָׁבָם מִמֵּשָׁא בֹּאֲכָה סְפָרָה הַר הַקֶּדֶם׃ לא אֵלֶּה
בְנֵי־שֵׁם לְמִשְׁפְּחֹתָם לִלְשֹׁנֹתָם בְּאַרְצֹתָם לְגוֹיֵהֶם׃ לב אֵלֶּה
מִשְׁפְּחֹת בְּנֵי־נֹחַ לְתוֹלְדֹתָם בְּגוֹיֵהֶם וּמֵאֵלֶּה נִפְרְדוּ הַגּוֹיִם
בָּאָרֶץ אַחַר הַמַּבּוּל׃ פ שביעי יא א וַיְהִי כָל־הָאָרֶץ שָׂפָה
אֶחָת וּדְבָרִים אֲחָדִים׃ ב וַיְהִי בְּנָסְעָם מִקֶּדֶם וַיִּמְצְאוּ
בִקְעָה בְּאֶרֶץ שִׁנְעָר וַיֵּשְׁבוּ שָׁם׃ ג וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל־רֵעֵהוּ
הָבָה נִלְבְּנָה לְבֵנִים וְנִשְׂרְפָה לִשְׂרֵפָה וַתְּהִי לָהֶם הַלְּבֵנָה
לְאָבֶן וְהַחֵמָר הָיָה לָהֶם לַחֹמֶר׃ ד וַיֹּאמְרוּ הָבָה ׀ נִבְנֶה־
לָּנוּ עִיר וּמִגְדָּל וְרֹאשׁוֹ בַשָּׁמַיִם וְנַעֲשֶׂה־לָּנוּ שֵׁם פֶּן־נָפוּץ
עַל־פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ׃ ה וַיֵּרֶד יְהוָה לִרְאֹת אֶת־הָעִיר וְאֶת־
הַמִּגְדָּל אֲשֶׁר בָּנוּ בְּנֵי הָאָדָם׃ ו וַיֹּאמֶר יְהוָה הֵן עַם אֶחָד

ושפה

בעל הטורים

(א) ודברים ב'. הכא ואידך והגלים ודברים הרבה. שהרבו לדבר הרבה: שפה אחת. בגימ' לשון הקודש: (ב) בנסעם ב' במס'. הכא ואידך בנסעם מן המחנה זה הוא שדרשו רז"ל הוציאו כרו מאחרי כי מצא לתינוק בזרה מביה הכסף פי' בנסעם מקדם בנסעו מקדמונו של עולם: (ג) איש אל רעהו הבה. ס"ת בלוה מפני בלוה יהיה שהיה להם הטחו: לאבן ב' במס'. הכא ואידך ויפה לנו בקרבו והוא היה לאבן גמי גבל מה לבנין מיהם ביותר היה קשה להם מן האש כשנפלה לגנה מן המגדל:

שפתי חכמים

כמו ולארפכשד ילד את שלה ויקטן ילד את אלמודד ואת שלף וגו' הנה נראה בינה וכתב ולעבר יולד שני בנים וקרא את שמותם ע"ש המאורע וא"כ קשה בשלמא פלג נתן הכתוב טעם למה נקרא פלג הנה יקטן מ"ט אלא על שם שהיה מקטין את עצמו וכל זה ראה עבר ברוח הקודש אמר עליו. והרא"ם כתב הטעם מפני שזה השם נגזר מהקטנות פי' שם זה יותר משאר שמות: ב דכל אנשי המקום שהיו שם מצפים בכל יום על המיתה שאוכלין כרישין: ג דאי לשון אחר היה לא היה שפה אחת דהא הכל מודים דבלה"ק נברא העולם כדפירש"י לעיל בפרשת בראשית בפסוק ויאמר האדם זאת הפעם וגו' וא"כ ע"כ היה ל' הקודש אותו ל' וק"ל: ד דלפי פי' ראשון קשה א"כ הל"ל בדברים אחדים מ"ש קאמר ד"א כו' והו קשה הל"ל ודברים אחד מהו אחדים מש"ה פי' ד"א כו' ר"ל דברים חדים כו' מהרש"ל: ה דבשביל זה נסעו שהרי כתיב אח"כ וימצאו בקעה משמע דמתחלה בקשו זה: ו וי"ל דהוכחתו מדכתיב אחריו ונבלה שם שפתם אשר לא ישמעו איש שפת רעהו והתם ע"כ צ"ל בפירש אומה באומה דאי שפת רעהו ממש נמצא שיותר מע' לשונות הם אלא ע"כ צ"ל אומה באומה וזה קאי אויאמרו איש אל רעהו דלעיל ש"מ דלעיל נ"כ פירושו כן ודלא כפי' הרא"ם שפי' כי הבלבול היתה בין האומות לא בין איש לרעהו:

רש"י

המשפחות הללו: (כו) חצרמות. על שם מקומו מדרש אגדה (ב"ר): (א) שפה אחת. לשון הקודש: ודברים אחדים. באו בעצה אחת ואמרו לא כל הימנו שיבור לו את העליונים נעלה לרקיע ונעשה עמו מלחמה. ד"א על יחידו של עולם. ד"א ודברים אחדים (ס"א דברים חדים) אמרו אחת לאלף ותרנ"ו שנים הרקיע מתמוטט כמו שעשה בימי המבול בואו ונעשה לו סמוכות, ב"ר: (ב) בנסעם מקדם. שהיו יושבים שם כדכתיב למעלה ויהי מושבם וגו' הר הקדם ונסעו משם לתור להם מקום להחזיק את כלם ולא מצאו אלא שנער: (ג) איש אל רעהו. אומה לאומה מצרים לכוש וכוש לפוט ופוט לכנען: הבה. הזמינו עצמכם. כל הבה לשון הזמנה הוא שמכינים עצמן ומתחברים למלאכה או לעצה או למשא, הבה הזמינו. אפרקליי"ר בלע"ז (בערייטען צוריכטען): לבנים. שאין אבנים בבבל שהיא בקעה: ונשרפה לשרפה. כך עושין הלבנים שקורים טיוול"ש (ציגעל שטיינע) שורפים אותן

אוליד ית אלמודד וית שלף וית חצרמות וית ירח : כז וית הדורם וית אוזל וית
דקלה : כח וית עובל וית אבימאל וית שבא : כט וית אופיר וית חוילה וית יובב
כל אלין בני יקטן : ל והוה מותבנהון ממישא מטי לספר טור מדינחא : לא אלין
בני שם לזרעיתהון בעממיהון : לב אלין זרעית בני נח לתולדתהון בעממיהון
ומאלין אתפרשו עממיא בארעא בתר טופנא : א והוה כל ארעא לישן חד
וממלל חד : ב והוה במטלהון בקדמיתא ואשכחו בקעתא בארעא דבבל ויתיבו
תמן : ג ואמרו גבר לחבריה הבו נרמי לבנין ונשרפנון בנורא יוקדתא (נ״י בנורא)
והות להון לבנתא לאבנא וחימרא הוה להון לשיע : ד ואמרו הבו נבני לנא קרתא
ומגדלא ורישיה מטי עד צית שמיא ונעביד לנא שום דילמא נתבדר על אפי
כל ארעא : ה ואתגלי יי לאתפרעא על עובדי קרתא ומגדלא די בנו בני אנשא :
ו ואמר יי הא עמא חד ולישן חד לכלהון ודין דשריו למעבד וכען לא יתמנע

מנהון

רש״י

אותן בכבשן : לחמר. לטוח הקיר : (ד) פן נפוץ. שלא יביא עלינו שום מכה להפיצנו מכאן : (ה) וירד ה׳ לראות. לא הוצרך לכך אלא בא ללמד לדיינים שלא ירשיעו הנדון עד שיראו ויבינו. במדרש רבי תנחומא : בני האדם. אלא בני מי שמא בני חמורים וגמלים אלא בני אדם הראשון שכפה את הטובה ואמר האשה אשר נתתה עמדי אף אלו כפו בטובה למרוד במי שהשפיעם טובה ומלטם מן המבול : (ו) הן עם אחד. כל טובה זו יש עמהן שעם אחד הם ושפה אחת לכולן

ודבר

שפתי חכמים

ז זה קאי דוקא אמלת עיר דכתיב לבניו הכל לא קאי אמלת מגדל דא״כ סותר זה מה שפירש לעיל שהרי לעיל פירש ודברים אחדים באו בעצה אחת וכו׳ ומשמע כדי למרוד בהקב״ה בנו המגדל וכאן פי׳ שלא יביא עלינו כו׳ אלא ודאי זה קאי אמלת עיר : (נ״א) פי׳ שזהו טעם של המגדל שאם יביא עליהם שום מכה להפילם יעלו במגדל לרקיע ללחום נגד הש״י וכן ללשון השני שרצו לעשות סמוכים לרקיע וכו׳ :

התורה והמצוה

יא (א) **ויהי כל הארץ שפה אחת.** מעשה דור הפלגה היה בימי פלג שנולד מאה ואחת שנה אחר המבול, ונח ובניו בודאי היה להם שפה אחת (והוא לקבלת חז״ל לה״ק) וכן היו להם דברים אחדים, שדברים יפורש לפעמים דבורים, ולפעמים יכוין ענינים, כמו ויעבו דברים רעים, דברים טובים, שמימי נח עד העת ההיא היו חיי המשפחה בהשקט ובטח, ולא רבו הצרכים והקנינים כ״כ, וענייניהם היו מועטים ושוים בכ״ז נכלל במלת אחדים, וכמו וישבת עמו ימים אחדים שפי׳ ימים מועטים, וגם פירושו ענינים שוים. ואמרו חז״ל מעשה דור הפלגה לא נתפרש, רק נבין ברמז מה היה החטא שלהם מן הספור :

(ב) **ויהי בנסעם מקדם.** אז עלה בלב הדור ההוא לעזוב דרך הקודם וחיי המשפחה, שזה נכלל במ״ש בנסעם מקדם, מן ההנהגה הקודמת, ואמרו חז״ל מקדמונו של עולם, וימצאו בקעה, רצו להתישב ולכונן ממלכה גדולה ולהיות חיי המדינים ומלך שראשם מושל ממשל רב, וכמ״ש חז״ל שנמרוד היה ראש עליהם, שהוא המרידן על המקום :

(ג) **ויאמרו.** תחלה התחילו ההדבות לבנות להם בתי חומה, תחת שעד עתה היו יושבי אהלים, ונזדמן להם אדמה ראויה ללבנים וגם לחומר אל הבנין, שבזה יעלו אלה הבנינים בקל ובמעט עמל, וכבר היה זה נגד הרצון האלהי שרצה שבני אדם ימלאו את הארץ, וכמ״ש במ״ש קנים העצה את השבה :

(ד) **ויאמרו.** אח״ז נמשה מחשבתם רעה ולענה לבנות עיר גדולה ולכונן ממלכה אדירה, ובתוכו יבנו מגדל וראשו בשמים, באז שכחו את השם, והתחילו להאמין שהשפע יורד מן כסילי השמים ורצו לעשות מגדל גבוה להעמיד ע״ז, ושיהיה ראשו בשמים עשוי לפי מחשבתם להוריד שפע השמים, כאלו דרך המגדל תרד השפע מן המזלות, וכמ״ש חז״ל כי היה זה ענין הכפירה באלוה ממעל, ורצו שיהיו המלחמות והעבודות שבדו לעצמם ענין כולל לכל בני האדם, כמו שנראה בבתי מאות שנה אח״ז נשכח שם ה׳ מביניהם, ואברהם שכפר בע״ז השליכוהו לכבשן אש. וכ״ש אם לא היה ה׳ מפיץ אותם שאז לא היה שום תקוה, ואמרו ונעשה לנו שם, שיהיה כל ב״א כפופים תחתם ומוכרחים להאמין באמונתם, כחשו בה׳ ויאמרו לא הוא :

(ה) **וירד ה׳.** ר״ל שראה התולדה שיצמח מזה בין מענין העיר וקבוץ המדינה, שירבה חמס ושוד וגזל ורצח בין בני אדם בשיגבר הזדון וממשלת עריצים, בין מענין המגדל, שנגד מגדל עוז שם ה׳ עשו לשם מגדל לשם עבודת נכר כרמוז במ״ש ונעשה לנו שם, ורצה שבסוף יהיה שיובחתו כל בני אדם :

(ו) **ויאמר ה׳.** הנה שלא יוציאו מחשבותם מכח אל הפועל יעיר בא׳ מג׳ דרכים. א] שאלהים מתאחדים נהג.גם, כמו בני עמים משורדים (שמבואר אלי גדר שם עם בי״ל הנהגה מיוחדת ומשל מיוחד) והם

עם

וְשָׂפָה אַחַת לְכֻלָּם וְזֶה הַחִלָּם לַעֲשׂוֹת וְעַתָּה לֹא־יִבָּצֵר
מֵהֶם כֹּל אֲשֶׁר יָזְמוּ לַעֲשׂוֹת׃ ז הָבָה נֵרְדָה וְנָבְלָה שָׁם
שְׂפָתָם אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמְעוּ אִישׁ שְׂפַת רֵעֵהוּ׃ ח וַיָּפֶץ יְהוָה
אֹתָם מִשָּׁם עַל־פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ וַיַּחְדְּלוּ לִבְנֹת הָעִיר׃ ט עַל־
כֵּן קָרָא שְׁמָהּ בָּבֶל כִּי־שָׁם בָּלַל יְהוָה שְׂפַת כָּל־הָאָרֶץ
וּמִשָּׁם הֱפִיצָם יְהוָה עַל־פְּנֵי כָּל־הָאָרֶץ׃ פ י אֵלֶּה תּוֹלְדֹת
שֵׁם שֵׁם בֶּן־מְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־אַרְפַּכְשָׁד שְׁנָתַיִם
אַחַר הַמַּבּוּל׃ יא וַיְחִי־שֵׁם אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־אַרְפַּכְשָׁד
חֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ ס יב וְאַרְפַּכְשַׁד חַי
חָמֵשׁ וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־שָׁלַח׃ יג וַיְחִי אַרְפַּכְשַׁד
אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־שֶׁלַח שָׁלֹשׁ שָׁנִים וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה
וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ ס יד וְשֶׁלַח חַי שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וַיּוֹלֶד
אֶת־עֵבֶר׃ טו וַיְחִי־שֶׁלַח אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־עֵבֶר שָׁלֹשׁ
שָׁנִים וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃ ס טז וַיְחִי־

עבר

בעל הטורים

(ח) ויפץ ג' במסור'. הכא ויפץ העם בכל ארץ מצרים, ויפץ העם מעליו גבי שאול. ח"ש חז"ל דאותן אנשי מגדל ואנשי מצרים לפורענות הי' ואלו נפוצו מן המגדל ואלו ממצרים וזהו ויפץ העם מעליו: ויחדלו ב' במס'. הכא ואידך ויחדלו הקונות ובכבד מלכה באף אלו נדונו בקונות ובכד: (י) שנתים אחר ב' דסמיכי. הכא ואידך שנתים לפני הרעש בגה במבול היה רעש גדול:

רש"י

ודבר זה החלו לעשות: החלם. כמו אמרם עשותם ח להתחיל הם לעשות: לא יבצר מהם וגו' לעשות. ט בתמיה. יבצר לשון מניעה כתרגומו ודומה לו יבצור רוח נגידים (תהלים עו): (ז) הבה נרדה. בבית דינו נמלך מענותנותו יתירה: הבה. מדה כנגד מדה הם אמרו הבה נבנה והוא כנגדם מדד ואמר י הבה נרדה: ונבלה. ונבלבל נו"ן משמש בלשון רבים וה"א אחרונה יתירה כ כה"א של נרדה: לא ישמעו. זה שואל לבנה וזה מביא טיט וזה עומד עליו ל ופוצע את מוחו: (ח) ויפץ ה' אותם משם. בעוה"ז מה שאמרו פן נפוץ נתקיים עליהם הוא שאמר שלמה (משלי י) מגורת רשע היא תבואנו: (ט) ומשם הפיצם. למד שאין להם חלק לעוה"ב, וכי אי זו קשה של דור המבול או של דור הפלגה אלו לא פשטו יד בעיקר ואלו פשטו יד בעיקר להלחם בו ואלו נשטפו ואלו לא נאבדו מן העולם אלא שדור המבול היו גזלנים והיתה מריבה ביניהם לכך נאבדו ואלו היו נוהגים אהבה ורעות ביניהם שנאמר שפה אחת ודברים אחדים. למדת ששנאוי המחלוקת וגדול השלום: (י) שם בן מאת שנה. כשהוליד את ארפכשד

שנתים

שפתי חכמים

ח פי' שהוא מקור והכנוי בא על הפועל כי אמרם הוא כמו אמר הם עשותם כמו עשות הם אף כאן החלם החל הם: ט וכי לא תמנע מהם זאת המחשבה והלא אנחנו נרדה ונבלבל שפתם וגו' ובהכרח שתמנע המחשבה אבל אי אפשר לפרש בניחותא דהרי באמת נמנע מהם: י (גור אריה) דאל"כ הבה שפירושו לשון הזמנה ל"ל הרי כבר הכל מוכן לפניו ית': כ כלומר אל תאמר מדכתיב ונבלה בה"א ולא כתיב ונבל ודאי לשון רבים הוא אלא הרי הוא כמו נפלה שאע"פ שכתוב בנו"ן מ"מ אינו ל' רבים אלא נו"ן היא פ"א הפעל והה"א היא ה"א הנקבה ולא שהנו"ן הוא נפעל לרבים א"כ ה"נ נימא הכי לכך פירש וה"א אחרונה כו' כלומר דלא דמי מלת ונבלה למלת ונפלה אלא הרי הוא כאלו כתוב ונבל בלא ה"א שהוא לשון רבים וה"א אחרונה כו' והראיה שהנו"ן של ונבלה הוא נו"ן הרבים מדכתיב בתר הכי כי שם בלל ה' שפת כל הארץ ש"מ דנבלה לאו נו"ן הנפעל היא אלא היא נו"ן הרבים ודו"ק נ"ל. ודלא כפירוש הרא"ם שפי' כי אין טעם לומר נרדה ונבלבל לשונם שלא נבלל לשונם בעבור הירידה: ל (ג"א) דאל"כ אלא מפני שלא היו מבינים אחד לשון חבירו חדלו לבנות א"כ

מִנְהוֹן כֹּל דְּהַשִּׁיבוּ לְמֶעְבַּד: ז הָבוּ נִתְגְּלֵי וּנְבַלְבֵּל תַּמָּן לִישָּׁנְהוֹן דְּלָא יִשְׁמְעוּן
(גְּבַר) אֱנָשׁ לִישָּׁן חַבְרֵהּ: ח וּבַדַּר יְיָ יָתְהוֹן מִתַּמָּן עַל אַפֵּי כָל אַרְעָא וּמְנָעוּ לְמִבְנֵי
(נ"י וְאִתְמְנָעוּ מִלְּמִבְנֵי) קַרְתָּא: ט עַל כֵּן קְרָא שְׁמַהּ בָּבֶל אֲרֵי תַמָּן בַּלְבֵּל יְיָ לִישָּׁן
כָּל אַרְעָא וּמִתַּמָּן בַּדַּרִנּוּן יְיָ עַל אַפֵּי כָּל אַרְעָא: י אִלֵּין תּוֹלְדַת שֵׁם שֵׁם בַּר מְאָה
שְׁנִין וְאוֹלִיד יַת אַרְפַּכְשָׁד תַּרְתֵּין שְׁנִין בָּתַר טוֹפָנָא: יא וַחֲיָא שֵׁם בָּתַר דְּאוֹלִיד
יַת אַרְפַּכְשַׁד חֲמֵשׁ מְאָה שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן: יב וְאַרְפַּכְשַׁד חֲיָא תְּלָתִין וַחֲמֵשׁ
שְׁנִין וְאוֹלִיד יַת שָׁלַח: יג וַחֲיָא אַרְפַּכְשַׁד בָּתַר דְּאוֹלִיד יַת שֶׁלַח אַרְבַּע מְאָה
וּתְלָת שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן: יד וְשֶׁלַח חֲיָא תְּלָתִין שְׁנִין וְאוֹלִיד יַת עֵבֶר: טו וַחֲיָא
שֶׁלַח בָּתַר דְּאוֹלִיד יַת עֵבֶר אַרְבַּע מְאָה וּתְלָת שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן: טז וַחֲיָא
עבר

התורה והמצוה

עם אחד. ב] עמים החלוקים בשפתם שזה יעשה פרוד ביניהם, והם **שפה אחת לכלם.** ג] אם עדן לא התחילו מעשיהם בכל ההתחלות קשות, והם זה החלם לעשות שכבר עוסקים ובונים, **ועתה לא יבצר מהם**, פעל בצר על המניעה נמצא עוד (איוב מ"ב) ולא יבצר ממך מזמה, שגדר פעל יזם וזמם על המחשבה העמוקה בענין עמוק, שלפעמים הדבר נשגב מהשיג אותו, ואמר שלא יבצר, מענין בצרון וחוזק, שלא ישגב הדבר מהם וישיגו כל חפצם. ולכן,

(ז) **הבה נרדה.** לא נמתין עד שיהיו כל בני האדם כך עתה נעשה פירוד ביניהם ע"י פירוד הלשונות שעי"כ נעשה פירוד ביניהם, וזה לטובת הכלל, כי כינוס לרשעים רע להם ורע לעולם, שע"י שנפוצו על כל הארץ לא נתפשטה הכפירה באלהות לכל העמים, ושם ועבר ויחידי סגולה מצאו מפלט בא"י ששם לא התפשטה ממלכת נמרוד ושם היה כהן לאל עליון, ואברהם קרא שם בשם ה' בפרהסיא ורבים לקחו ממנו לקח, שכ"ז סבב הפירוד הזה שנעשה ע"י בלבול הלשונות, שגם העמים שעבדו ע"ז נתחלקו בדעותיהם וכ"א בחר לו אלהים חדשים, ועי"כ הודו כי יש אל אלהים וסבה ראשונה ואל עליון:

אולם ממה שקצרה התורה ולא פירשה לנו ענין דור הפלגה באר היטב, וממה שהקדים ספור זה לנוח שיאמר אח"ז אלה תולדות שם, שיראה בראשית ההשקפה שהאריכות בחיי תולדותיהם ובזמן שהולידו בנים ובימי חייהם אין בו צורך כ"כ אל התורה והאמונה, תראה אחרי העיון שהוא יתד גדול מברר אמתת האמונה והתורה האלהית על יסודות נאמנים וקיימים. הנה כבר נתחברו ספרים אין מספר בחקירה זאת אם הלשונות טבעו בבני אדם בטבע, ואם הם ע"י הסכמה שכל עם תקנו לשון לעצמם, והחוקרים נבוכו בזה אלה מזה ואלה מזה, ומשה בא בשנת ג' אלפים תמ"ח והודיע לנו כי בשנת ב' אלפים תרכ"ו נמחו כל בני אדם במבול ונשאר נח וג' בניו כולם מדברים שפת עבר ואחרי מאה שנה בדור פלג נתחדשו בין בני אדם שבעים לשון בפתאום ע"י ה' והשגחתו, בזה נשיב תשובה נצחת לכל בלתי מאמין לדברי התורה, שאם יבא עתה איש אחד ויאמר שלפני שמונה מאות שנה לא היה בעולם רק אב אחד וג' בניו, ולפני שבע מאות שנה לא היה רק לשון אחד בארץ, הלא יענו כחשו על פניו בשיראו לו מצבות עתיקות מג' אלפים שנה ויותר כתובות בלשונות אחרות, וזה אות שהיו אז אנשים רבים ולשונות שונות, ומצרים כבר היתה ממלכה גדולה בימי משה, וגם היו להם חכמים וסופרים כנודע, ומי יעיז לאמר כדברים האלה על זמן קרוב כזה, ולא זאת לבד כי אברהם היה בן נ"ח בשמת נח כמ"ש הראב"ע, וראה את נח ואת שם ועבר, וכן יעקב ראה את שם ואת עבר ושמעו מעדי ראיה אמתת כל הדברים האלה, ומאתם באו העדות לבניהם, הרי נתאמתו הדברים האלה לבני ישראל וגם לפרעה ולכל מצרים בימים ההם, כאשר נתאמת אצלנו שהיה בעולם אלכסנדר מוקדון ושהיה כך וכך, ואם לא היה כותב בתורה בפרט חיי תולדות שם עד אברהם מתי הוליד ומתי מת, היה המכחיש אומר שזמן הזאת מהלך כשני אלפים שנה, שכ"א הוליד תולדות כשהיה בן מאה או מאתים, והיה משיב שמשה הרחיק עדותו וספר מעשי ימי קדם לפני אלפים שנה ולא היו יכולים להכחישו, על זאת האריכה התורה בספור ימי חייהם ומתי הולידו שידע מן המקובץ שבימי אברהם שפרסם אמונת היחוד היו עדיין העדים קיימים, ולא זאת לבד כי נח ראה את אדה"ר והיה עד שמיעה מפי אדם על בריאת העולם וחדושו. וע"כ לא האריך בהעתק דור הפלגה כי לא זאת כונת הספור, שעקר הכונה להודיע שפלוג הלשונות היה מעשה אלהים, ובזמן קרוב כשבע מאות שנה לפני מתן תורה, שבלי ספק חקרו ודרשו אז אחר הדברים האלה ולא מצאו שום מכתב ושום מצבת אבן בשום לשון מקודם שבע מאות שנה, ונתאמתו דברי משה ודעת אלהים נגלה בארץ. בפרט למ"ש בסדר עולם שמשם דור הפלגה לא היה בתחלת ימי פלג רק שאברהם היה אז בן מ"ח שנה א"כ ממשה עד דור הפלגה היה רק תנ"ב שנה, ואברהם היה עד ראיה, היתכן שיאמר איש דבר כזה על זמן קרוב כזה ולא יוכחש, וכמ"ש בכוזרי ג"כ ראיה זו. ומטעם זה האריכה התורה גם ביחוס האומות שכ"ז היה מזמן קרוב, ובקל יוכחש ע"י שיכחישו כי האומות האלה הם מינים ידועים וכ"ז עד ברור על אמתת דברי התורה, ושמשה ותורתו אמת:

ואלה

עבר ארבע ושלשים שנה ויולד את־פלג: יז ויחי־עבר
אחרי הולידו את־פלג שלשים שנה וארבע מאות שנה
ויולד בנים ובנות: ס יח ויחי־פלג שלשים שנה ויולד
את־רעו: יט ויחי־פלג אחרי הולידו את־רעו תשע שנים
ומאתים שנה ויולד בנים ובנות: ס כ ויחי רעו שתים
ושלשים שנה ויולד את־שרוג: כא ויחי רעו אחרי הולידו
את־שרוג שבע שנים ומאתים שנה ויולד בנים ובנות: ס
כב ויחי שרוג שלשים שנה ויולד את־נחור: כג ויחי שרוג
אחרי הולידו את־נחור מאתים שנה ויולד בנים ובנות: ס
כד ויחי נחור תשע ועשרים שנה ויולד את־תרח: כה ויחי
נחור אחרי הולידו את־תרח תשע־עשרה שנה ומאת
שנה ויולד בנים ובנות: ס כו ויחי־תרח שבעים שנה
ויולד את־אברם את־נחור ואת־הרן: כז ואלה תולדת
תרח תרח הוליד את־אברם את־נחור ואת־הרן והרן
הוליד את־לוט: כח וימת הרן על־פני תרח אביו בארץ
מולדתו באור כשדים: מפטיר כט ויקח אברם ונחור להם
נשים שם אשת־אברם שרי ושם אשת־נחור מלכה בת־
הרן אבי־מלכה ואבי יסכה: ל ותהי שרי עקרה אין לה
ולד: לא ויקח תרח את־אברם בנו ואת־לוט בן־הרן בן־

בנו

בעל הטורים

(כט) שרה. בא"ת ב"ש בג"ן שבות בגי' יסכה זה הוא רמז למה שאחז"ל יסכה זו שרה:

שפתי חכמים

למה נפלו ולא היו דרים יחד אע"ג שאין אדם מבין לשון חבירו אלא מפני שנפל בהם ריב כו': ט רצונו לפרש דמה שכתוב שנתים אחר המבול קאי אהוליד את ארפכשד וגם קאי אשם בן מאת שנה: ג וא"ת מנ"ל לרש"י וע"ק מאי נפקותא בזה פי' יסכה זו שרה, וי"ל דהוכחתו ממה שכתוב לפניו אבי מלכה ואבי יסכה א"כ הקרא מונה בני הרן וא"כ למה לא מנה גם שרה בשם אלא היתה בת הרן לכ"פ דיסכה זו שרה

רש"י

שנתים אחר המבול: (כח) על פני תרח אביו. בחיי אביו (ב"ר) ומ"א י"א ע"י אביו מת שקבל תרח על אברהם בנו לפני נמרוד על שכתת את צלמיו והשליכוהו לכבשן האש והרן יושב ואומר בלבו אם אברם נוצח אני משלו ואם נמרוד נוצח אני משלו וכשניצל אברם אמרו לו להרן משל מי אתה אמר להם הרן משל אברם אני השליכוהו לכבשן האש ונשרף וזהו אור כשדים. ומנחם פירש אור בקעה וכן (ישעיה כד) באורים כבדו ה' וכן (שם יא) מאורת צפעוני כל חור ובקע עמוק קרוי אור: (כט) יסכה. זו שרה על שם שסוכה ברוח הקודש ושהכל סוכין ביפיה (ס"א כמו באמצר)

ד"א

עבר תלתין וארבע שנין ואוליד ית פלג: יז וחיא עבר בתר דאוליד ית פלג
ארבע מאה ותלתין שנין ואוליד בנין ובנן: יח וחיא פלג תלתין שנין ואוליד
ית רעו: יט וחיא פלג בתר דאוליד ית רעו מאתן ותשע שנין ואוליד בנין ובנן:
כ וחיא רעו תלתין ותרתין שנין ואוליד ית שרוג: כא וחיא רעו בתר דאוליד
ית שרוג מאתן ושבע שנין ואוליד בנין ובנן: כב וחיא שרוג תלתין שנין ואוליד
ית נחור: כג וחיא שרוג בתר דאוליד ית נחור מאתן שנין ואוליד בנין ובנן:
כד וחיא נחור עשרין ותשע שנין ואוליד ית תרח: כה וחיא נחור בתר דאוליד
ית תרח מאה ותשע עשר שנין ואוליד בנין ובנן: כו וחיא תרח שבעין שנין
ואוליד ית אברם ית נחור וית הרן: כז ואלין תולדת תרח תרח אוליד ית אברם
ית נחור וית הרן והרן אוליד ית לוט: כח ומית הרן על אפי תרח אבוהי בארעא
דילדותה באורא דכשדאי: כט ונסיב אברם ונחור להון נשין שום אתת אברם
שרי ושום אתת נחור מלכה בת הרן אבוהא דמלכה ואבוהא דיסכה: ל והות
שרי עקרה לית לה ולד: לא ודבר תרח ית אברם בריה וית לוט בר הרן בר

בריה

התורה והמצוה

(כז) ואלה תולדות תרח. יודיע בתולדותיו אשר יחוסם ועניינם אליו לא היו כי אם אברם ונחור והרן ולוט ובנות הרן, כי תולדות אברהם לא יתיחסו אליו שאז היה אברהם נפרד מאתו. ויחוס בניו מתחיל ממנו לא מתרח. וכן בני נחור נולדו אחרי מות תרח, כי נולדו אחרי עקדת יצחק שאז כבר מת תרח, וכן בני לוט, שהיה נפרד מתרח:

(כח) וימת הרן על פני תרח. שתרח גרם מיתתו כי הוא הגיד לנמרוד שבניו עזבו עבודת הצלמים ועי"ז הושלכו לכבשן האש כמ"ש חז"ל, ואמר שמת באור כשדים שהכשדים עבדו את השמש והאש, והיה להם אור בוער תמיד לעבודת האש. והעיקר כמ"ש הרי"א שאור כשדים היה בעבר הנהר, ונמרוד היה מושל גם שם, כמ"ש מן הארץ ההיא יצא אשור, שהכשדים גם בעבר הנהר ורק בחרן לא משל, וכזה נבין מ"ש בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם, ובדברי חז"ל שאברהם נחבש בכותא וכן מביא הרמב"ם בשם דברי הימים לאו"ה. וכותא הוא בעבר הנהר לא בארץ כשדים, וע"כ כשאמר אל ארצי ואל מולדתי תלך הלך לחרן, לא לארץ כשדים כי אור כשדים היה בעבר הנהר, ושם נקרא אור כשדים ע"ש אור הכבשן, וכשד מלשון סיד שהכ"ף יתוסף לפעמים כמו כסותו וכדם ענבים סותה, כרובים כרביא (כמו שפי' חז"ל) אכזר כזר, תבא בכלח אלי קבר, כלח מענין לחלוחית, כשרש כשמות שיוסיף אותיות כנודע, ואמרו שהשליכו את א"א לכבשן האש, וזה אור כשיד:

(כט) ויקח. ואמר שלקחו שתי בנות מהרן לקחום אברהם ונחור לנשים, לגמול חסד עם אחיהם המת. ומ"ש בת הרן מוסב על שניהם שבשרי וכן מלכה היתה בת הרן, שהרן היה אבי מלכה ואבי יסכה. היא שרי שבילדותה נקראת יסכה וכמ"ש חז"ל, ומשנשאה אברהם קראה שרי ע"ש שררה, וכן מלכה מענין מלכות קראוה לכבוד, וזה מוכרח בלא"ה יכוין על הרן אחר למה יאמר שהיה אבי יסכה, שלא נודע כלל מי היא יסכה זאת. ולפי הפשט נולד הרן קודם אברהם, (רק שנחשב אברהם בראשונה בעבור חשיבותו, כמו שם חם ויפת, ויפת הוא הגדול) ולא נצרך לדחוק שהרן ילד בן שמונה שנה, לא כדרך הדורות שלא ילדו עד שלשים שנה, וכן מסקנת הגמרא סנהדרין (דף סט):

(ל) ותהי שרי עקרה. גם מלכה לא ילדה עד שהיה יצחק בן ל"ז, כמ"ש ויהי אחרי הדברים האלה ויוגד לאברהם לאמר: הנה ילדה מלכה גם היא, רק שלא היתה עקרה כי ילדה בנות והפילה נפלים, אבל שרי אין לה ולד כלל, ונודע שהיא עקרה:

(לא) ויקח תרח. כל מה שספר עד הנה הוא הצעה להודיע הסבה שהניע את תרח לצאת לארץ כנען, כי נשאר הרן מת ולאברהם לא ילד, היתה משפחתו קטנה, ובעת ההיא מי שלא היו לו בנים רבים היה הולך נע ורפה ידים, כי הכבוד היה רבוי המשפחה, והכבוד היה כפול אל נחור אחיו שהוליד בנים ובנות, וגם שראה שאברהם בנו נרדף מנמרוד, וקרוב שגזל בנים לא כל יומא מתרחיש ניסא, וע"כ יצא ללכת לארץ כנען, שבה היו בני שם בעת ההיא שנפרדו מבני חם ונמרוד מלכם, ושם היו גם בית אביו ושם ימלט מחמת נמרוד וממשלתו:

השאלות

(כו-לב) למה אמר שנית תרח הוליד את אברם. ולמה ספר שהרן הוליד את לוט ולא ספר תולדות יתר האחים. ולמה הודיע לנו המקום שמת הרן שלא מצאנו כן בכל ספורים הקודמים. למ"ש המפרשים שאור כשדים היה בארץ כשדים יקשה מ"ש בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר. ואמר אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים. ומהו הכפל ותהי שרי עקרה אין לה ולד וגם שאין מקומו פה. ולמה לא הזכיר שלקח תרח את נחור כי הלא גם נחור גר בחרן. ולמה הזכיר שמת תרח בחרן. שלא נאמר בשום אחד מתולדות שם המקום שמת שם:

ויקח

בְּנוֹ וְאֵת שָׂרַי כַּלָּתוֹ אֵשֶׁת אַבְרָם בְּנוֹ וַיֵּצְאוּ אִתָּם מֵאוּר
כַּשְׂדִּים לָלֶכֶת אַרְצָה כְּנַעַן וַיָּבֹאוּ עַד־חָרָן וַיֵּשְׁבוּ שָׁם׃
לב וַיִּהְיוּ יְמֵי־תֶרַח חָמֵשׁ שָׁנִים וּמָאתַיִם שָׁנָה וַיָּמָת
תֶּרַח בְּחָרָן׃ פ פ פ

קנ"ג. בצלאל. סימן אב"י יסכה לו"ט. ומפטירין רני עקרה בישעיה סימן נ"ד:

יב א וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־אַבְרָם לֶךְ־לְךָ מֵאַרְצְךָ וּמִמּוֹלַדְתְּךָ
וּמִבֵּית אָבִיךָ אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַרְאֶךָּ׃
ב וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל וַאֲבָרֶכְךָ וַאֲגַדְּלָה שְׁמֶךָ וֶהְיֵה בְּרָכָה׃

ואברכה

בעל הטורים

(א) לך לך. פתח באמירה כלי שנברא בו העולם שבי' מאמרות נברא העולם וכולו לא נברא אלא בזכות אברהם לכך כתיב עליו מאמר לך לך רמז לו כשתהיה בן מאה כמנין לך לך אז ואעשך לגוי גדול בנולד לו יצחק: ד"א רמז לו שלאחר שתלך מארצך תהיה כמנין לך לך שהרי בן ע"ה שנה היה כשיצא וכל בנותיו קע"ה. ד"א רמז לו בגלות הבנים שב"פ ילכו ויצאו בגולה. ד"א רמז לו שאחר נ' דורות כמנין לך ילכו בגלות בימי צדקיהו ובזכותך שדברתי עמך בן ע"ה (נ"ל ע') שנה בברית בין הבתרים יבואו לאחר ע'. ולכך סמך (בחרן) ללך לך לפי שחרון אפו של הקב"ה בעו"ה גלו: (ב) ואעשך לגוי גדול וגו' ברכו כאן ז' ברכות וכם אלו. ואעשך לגוי גדול והיא הגדולה שבכולם שיעשה לגוי בעם זאת נכלל השעבוד והשחרור. והשנית שבהיות אברהם טרם הכנסו בברית יברכהו ברכת הממון כמ"ש ואברם כבד מאד. והשלישי שיגדל שמו מאברם לאברהם. והרביעי שיהיה הוא בעצמו ברכה. והחמישי שיברך השם מברכיו. והששי שיאור כל מקלל רעתו. והשביעי שיתברכו בו כל משפחות האדמה: אבר אראך ב' במס'. הכא ואידך בזכרים גבי גלות מלמד שהראה הקב"ה לאברהם הגלות: הראך. בגי' בעננים מלמד שהיו העננים הולכים לפניו ומראים לו הדרך. ואעשך לגוי גדול ואברכך ואגדלה שמך. ג' ברכות כנגד ג' ברכות כהנים וכן מברכך ג' תגין על ך' לומר לך כי ג"פ כ' הם ס' כנגד ס' אותיות בברכת כהנים והם יברכך יאר ישא, ואברכך בגי' אברהם: והיה ו' במס'. והיה ברכה. והיה תמים. והיה נכון לבקר. עלה אלי ההרה והיה שם. והיה לנו לאב. אם תהיה תמים ונכון אז תהיה ברכה ועלה אלי ההרה

שפתי חכמים

ועי"ל דהרס בא"ב דא"ת ב"ש הוא בג"ן שאוא כמנין יסכה זק"ל. והא דפרש"י בשם יסכה ג' טעמים משום דהי מנייהו מפקת. א"נ דהתם בגמ' בפ' בן סורר ומורה דורש ב' טעמים לכן הביאם רש"י. והא דהוסיף רש"י על ל' הגמ' וכתב עוד ל' נסיכות משום דק"ל למה לא קרא אותה בשם העלם שלה שרי. אלא יסכה ג"כ ל' נסיכות שהוא לשון שרי. מצאתי: ם כ' הרא"ם לא הבינותי בעד איזה זמן הוא הוסש אם תוסש בזמן אברהם מהו לפיכך קראו הכתוב מת והא בימיו לא נכתבה התורה ואם בזמן שאחר כתיבת התורה מהו ויאמרו לא קיים אברהם כבוד אב ואם דקאמר והלא בנדה כתיב ויאמר ה' אל אברהם לך לך ולא היה יכול לעמוד עם אביו ולבטל גזירת הש"י עכ"ל. ול"נ דקאי אאחר זמן כתיבת התורה והעיקר שיאמרו על אברהם שלא קיים כבוד אביו הוא מפני שלא לקח את אביו עמו כמו שלקח אותו מאור כשדים מ"ה יאמרו עליו שלא קיים אברהם כמוד אביו וכו' והטעם שלא לקחו עמו משום שהיה רשע ועובד עבודת אלילים ואע"פ ששב בתשובה היינו בסוף ימיו קודם מותו אבל בהליכת אברהם ממנו מחרן אז היה רשע וק"ל (נדה לדקך). ול"נ שלא הבין דברי הרא"ם כו' כי כל עצמו לא אמר הש"י לאברהם לך לך וגו' ומבית אביך אלא בעבור זה שאין אני רוצה שתקח את אביך עמך שלא תעשה עצמך טפל לאביך כמו בהליכה ראשונה דכתיב ויקח תרח את אברם בנו וגו' ומה שכתב המחבר כמו שלקח אותו מאור כשדים אינו שהרי אדרבה תרח לקח את אברם כנ"ל ולכך יפה הקשה הרא"ם (ועיין בנח"י והם תמצא תירוץ הגון לקושיא הנ"ל):

רש"י

וראו אותה שרי פרעה). ועוד יסכה לשון נסיכות (וכן הוא בסנהדרין ל"ט להדיא) כמו שרה לשון שררה: (לא) ויצאו אתם. ויצאו תרח ואברם עם לוט ושרי: (לב) וימת תרח בחרן. לאחר שיצא אברם מחרן ובא לארץ כנען והיה שם יותר מששים שנה שהרי כתוב ואברם בן חמש שנים וע' שנה בצאתו מחרן ותרח בן שבעים שנה היה כשנולד אברם הרי קמ"ה לתרח כשיצא אברם מחרן עדיין נשארו משנותיו הרבה ולמה הקדים הכתוב מיתתו של תרח ליציאתו של אברם שלא יהא הדבר מפורסם לכל ם ויאמרו לא קיים אברם את כבוד אביו שהניחו זקן והלך לו לפיכך קראו הכתוב מת. (ס"ר ועוד) שהרשעים אף בחייהם קרוים מתים והצדיקים אף במיתתן קרוים חיים שנאמר ובניהו בן יהוידע בן איש חי: בחרן. הנו"ן הפוכה לומר לך עד אברם חרון אף של מקום:

(א) לך לך. להנאתך ולטובתך. ושם אעשך א לגוי גדול כאן אי אתה זוכה לבנים. ועוד

א ר"ל דרש"י קאי אדלעיל שפירש להנאתך ולטובתך ועל זה פירש מה היא הטובה שאעשה לך ששם אעשך לגוי גדול ושם אודיע טבעך בעולם כו' כ"ל ומהו הנאה שאודיע טבעך בעולם והא' וכ"ל הואיל ואח"כ מפרש הפסוק ואעשך לגוי גדול ואגדלם

בְּרֵהּ וְיָת שָׂרַי כַּלְּתֵהּ אִתַּת אַבְרָם בְּרֵהּ וּנְפַקוּ עִמְּהוֹן מֵאוּרָא דְּכַשְׂדָּאֵי לְמֵיזַל לְאַרְעָא
דִּכְנַעַן וַאֲתוֹ עַד חָרָן וִיתִיבוּ תַמָּן׃ לב וַהֲווֹ יוֹמֵי תֶרַח מָאתָן וְחָמֵשׁ שְׁנִין וּמִית
תֶּרַח בְּחָרָן׃ פ פ פ

א וַאֲמַר יְיָ לְאַבְרָם אִיזֵל לָךְ מֵאַרְעָךְ וּמִיַּלָּדוּתָךְ וּמִבֵּית אֲבוּךְ לְאַרְעָא דִּי אַחֲזִנָּךְ׃
ב וְאֶעְבְּדִנָּךְ לְעַם סַגִּי וַאֲבָרְכִנָּךְ וַאֲרַבֵּי שְׁמָךְ וּתְהֵא מְבָרָךְ׃ ג וַאֲבָרֵךְ

רש"י

מלודיע טבעך בעולם: (ב) ואעשך לגוי גדול. לפי שהדרך גורמת ב לשלשה דברים ממעטת פריה ורביה וממעטת את הממון וממעטת את השם לכך הוזקק לשלש ברכות הללו שהבטיחו על הבנים ג ועל הממון ועל השם (ס"א וזהו והגדלה שמך הריני מוסיף אות על שמך שעד עכשיו שמך אברם מכאן ואילך אברהם ואברהם עולה רמ"ח כנגד אברין של אדם ברש"י ישן): ואברכך. בממון. ב"ר: והיה ברכה. הברכות נתונות בג' ברכות הללו ולא בשאר ברכה:

שפתי חכמים

והגדלה שמך א"כ בתחלה שאמר לו לך לך ש"מ שעל מנת כן אמר לו. כתב הרא"ם אף שלך לך אינו קושיא דהא כתיב הגשם חלף הלך לו א"כ ה"נ נימא אורחא דקרא הוא אפ"ה היכא דאיכא למדרש דרשינן אבל נ"ל שקושיא הוא בכל מקום וגבי הגשם חלף הלך לו ר"ל לטבעו ולרצונו אבל כאן הקב"ה אמר לו לך לך והוא אין רצונו בכך לכך אמר לו לך לך להנאתך כו', כ' מהרש"ל לפי פי' ראשון קשה דצריכין אנו להגיה שם לכן מפרש רש"י ועוד כו' ולפ"ז קשה מאי ואעשך לגוי גדול לכך צריך לשני פשטים: ב דקשה לרש"י למה ברכהו בג' ברכות הללו ולא בשאר ברכה: ג משמע שר"ל לפי שהדרך ממעט פריה ורביה לכך הבטיחו על הבנים ואמר לו סדרך אינו

השאלות

(א-ג) הסדר הראוי היה נכון לאמר מבית אביך ממולדתך ומארצך. ולמה לא גילה לו אן ילך. ולמה הבטיחו הבטחות האלה. ומ"ש והיה ברכה כפול עם ונברכו בך כל משפחות האדמה:

התורה והמצוה

(לא) ויקח תרח, הוא לא לקח רק את אברם בנו שהוא היה בסכנה מקלף נמרוד, כי נחור לא הלך עמו ללכת לכנען שהוא עבד ע"ז, כמ"ש אלהי אברהם ואלהי נחור ישפטו בינינו, רק שלוט מצד שהוא בן הרן וגם עליו היה הפחד המלך שהוא אויב לו כי הוא גואל הדם של אביו. ושרי מצד שהיא אשת אברם, ויצאו אתם ר"ל עם אברם ותרח, והיה היציאה ללכת ארצה כנען. רק כשבאו עד חרן ששם לא הגיעה ממשלת נמרוד נשארו יושבים שם, וכמ"ש הרי"א שהיה בהשגחת ה' שתרח לא יצא לא"י, כדי שיהיה אברהם נפרד מבית אביו שהיו עובדי אלילים, ושלא ישתתפו בית אביו בברכת ה' עליו ובירושת הארץ, וכמ"ש וה' אמר אל אברם אחרי הפרד לוט מעמו, ומבואר שאח"כ התישב גם נחור שם, הגם שלא רצה ללכת אל ארץ כנען שהיא ארץ רחוקה:

(לב) ויהיו. ספר שהגם שהיו ימי תרח המש ומאתים שנה והי עוד ששים שנה בחרן בכ"ז מת בחרן. ולא התעורר לשוב את בנו ובן בנו, וזה היה בהשגחת ה' וכמ"ש במד' שעז"א שמעי בת וכו' ושכחי עמך ובית אביך:

פרשת לך לך

יב (א) ויאמר ה' אל אברם לך לך מארצך, אמר לו בתכלית היציאה הוא שיפרד מדעותיהם וממעלליהם הנפשיות, כי האדם יקנה תכונות ומדות. א] מן הארץ מאוירה ומזגה ומערכת מזלה. ב] מן הטיף שמוכן בה ומקום מולדתו שלומד וממנהגיהם ומדותיהם. ג] מבית אביו, וצוה ה' שעם היציאה הגופניית תהיה גם יציאה מהנפשיית, שיפרד מטבע ארצו שהיה מזגה רע וממדות אנשי מולדתו, וגם מאהבת בית אביו, ולכן תפס הסדר מארצו תחלה, שקל יותר שיעזב האדם את ארצו משיעזב את מולדתו, ומולדתו קל, לעזב מבית אביו, וע"כ אמר לך לך שילך אל עצמו נפרד בטבעו מכל אלה, ואמר אל הארץ אשר אראך, שזה היה מן הנסיון שיקל לאדם לעזוב ארצו ומולדתו אם יודע מהות חפצו לאן ילך. וכבר היה בדעתם ללכת אל ארץ כנען, ואם היה מגלה לו תיכף אין זה נסיון, וגם שאז יוכל להיות שהיה אביו הולך עמו שכבר יצא ע"ד זה מאור כשדים. ורצון ה' היה שילך לבדו, לכן אמר אשר אראך, וגם כי לא יזכה האדם אל הקדושה עד יטהר תחלה מן הטומאה, ע"כ לא גלה לו איכות מעלת הארץ וקדושתה עד נפרד מטומאת ארצו ומולדתו. ויודיע בזה, כי האדם המתגדל בעיונו להשיג את ה' ולדעת אותו, ישפיע עליו שפע ממרום בהשפעת רוה"ק או נבואה להשכילו באמתו, שכן אחרי שאברהם דרש וחקר ועיין להשיג את ה' ע"י עיונו, זכה לדבר ה' ויאמר ה' אל אברם. וכמו שבעל הכרם בראותו גפן שורק נטועה במקום רע יעקרנה ממקומה אל מקום אחר טוב, מצד אוירו, ומצד האדמה ומצד השכנים, וכן שתל ה' השורקה הטובה בקרן בן שמן:

(ב) ואעשך. לעומת מה שידמה שיגיע לו נזק בהפרדו מארצו, שבהיותו בארצו הוא היה מאנשי הגוי הגדול, משא"כ בהיותו לבדו, עז"א שאתה בעצמך תהיה גוי גדול, ונגד ממולדתך יחשב שבהיותו בין אנשי מולדתו יתברך בברכתם, לא כן בהיותו כערער בערבה שיגרעו אותו אם יתברך בארץ אחרת, כמ"ש לך מעמנו כי עצמת ממנו מאד, עז"א ואברכך, ונגד מבית אביך יחשב כי יאבד שמו ויחוסו כי הבנים יקראו בשם ע"ש אביהם, עז"א ואגדלה שמך, שיצא לך שם גדול בכ"ע, והוסיף והיה ברכה, כי בשאין איש בארץ שתהול עליו

ג וַאֲבָרְכָה מְבָרְכֶיךָ וּמְקַלֶּלְךָ אָאֹר וְנִבְרְכוּ בְךָ כֹּל מִשְׁפְּחֹת
הָאֲדָמָה׃ ד וַיֵּלֶךְ אַבְרָם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֵלָיו יְהוָה וַיֵּלֶךְ אִתּוֹ
לוֹט וְאַבְרָם בֶּן־חָמֵשׁ שָׁנִים וְשִׁבְעִים שָׁנָה בְּצֵאתוֹ מֵחָרָן׃
ה וַיִּקַּח אַבְרָם אֶת־שָׂרַי אִשְׁתּוֹ וְאֶת־לוֹט בֶּן־אָחִיו וְאֶת־
כָּל־רְכוּשָׁם אֲשֶׁר רָכָשׁוּ וְאֶת־הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר־עָשׂוּ בְחָרָן
וַיֵּצְאוּ לָלֶכֶת אַרְצָה כְּנַעַן וַיָּבֹאוּ אַרְצָה כְּנָעַן׃ ו וַיַּעֲבֹר

אברם

בעל הטורים

והיה לו לאב: (ג) ואברכה מברכיך. בגימ׳ כהנים המברכים בניך על כן מברכיך ל׳ רבים ומקללך לשון יחיד: ומקללך אאור. בגי׳ זה בלעם הבא לקלל בניך: ואברכה ב׳ במס׳. הכא ואידך ואברכה שמך לעולם שברכו ברכה שאין לה הפסק

שפתי חכמים

אינו מזיק לך אלא כמו שאם לא היית בדרך היו לך בנים כן הדרך אינו מזיק לך. וקשה הא לעיל פירש״י בכאן אי אתה זוכה לבנים וכן מה שפירש כאן שהבטיחו על השם משמע לפי שהדרך ממעט את השם לכך הבטיחו שהדרך אינו מזיק לו כלום אלא כמו שאם לא היה בדרך היה בעל שם טוב כך יהיה עכשיו וזה סותר מה שפי׳ לעיל ועוד שאודיע טבעך בעולם משמע דבא״ל אין לו שם כלל וע״ק למה מפרש מתחלה מלת והיה ברכה ואח״כ מפרש ד״א ואעשך לגוי גדול וכו׳ שלא על סדר הקרא וע״ק למה מפ׳ בתחלה מלת ואעשך לגוי גדול ואח״כ מפ׳ מלת מארצך וממולדתך שלא על סדר קרא והרא״ם פי׳ דרש״י כתב באחרונה ב״ר כלומר שהוא מורה שחולק על מה שפי׳ להנאתך ולטובתך. וי״ל בדרך הפלפול דה״פ דמה שאמר ואעשך לגוי גדול וגו׳ לפי שהדרך וכו׳ לא בא לפרש על ואעשך לגוי גדול אלא רש״י מקשה קושיא על פירושו שפירש לעיל וכאן אי אתה זוכה לבנים הא בב״ר אמר ואעשך לגוי גדול לפי שהדרך וכו׳ א״כ משמע דכאן היה נמי זוכה לבנים. וא״ל דהמדרש רבה מסובב הוא לפי שבנים ושם מפורשים בקרא אבל ממון אינו מפורש ל״פ ממון נמי מפורש ואברכך בממון. וא״ת עדיין י״ל דהמדרש מסובב דהא המדרש רוצה לדרוש כל היתורים שבקרא ומה הוא דורש במלת והיה ברכה וע״ז פי׳ והיה ברכה נמי למדרש אתא הברכות נתונות בידך כו׳ א״כ ש״מ שאינו מסובב וא״כ קשה על פירושו דלעיל ומתרץ ד״א ואעשך לגוי גדול זו שאומרים כו׳ ר״ל בב״ר יש עוד פירוש אחר על ואעשך לגוי גדול וא״כ מה שפירשתי לעיל וכאן אי אתה זוכה לבנים אליבא ד״א פירשתי וק״ל: ד פי׳ דהכי משמע מקרא לפי שאין אומרים אלהי אלא על רבים כמו אלהי ישראל אלהי העברים אבל על יחיד אין אומרים אלהי שלא מצינו בשום מקום שנכתב על יחיד אלהי לכך אמר הקב״ה ואעשך לגוי גדול ר״ל שאתה חביב כמו גוי גדול ואומרים עליך אלהי אברהם כמו על גוי גדול ומפני שמלת ואברכך מופה תוספת ברכה אמרו שאף בנו יזכה לאותה ברכה שאומרים עליו אלהי יצחק ולפי שמלת ואגדלה שמך מורה על תוספת גדולה אמרו שאף בן בנו יזכה לאותה מעלה שיאמרו אלהי יעקב והא דתלה זה בהליכתו לא״י ולא בח״ל י״ל משום דאמרו כל הדר בח״ל כאלו אין לו אלוה ולכך אין לו ליחד לומר אלהי אברהם אלא כשילך לא״י וק״ל. ד״א ואעשך לגוי גדול וכו׳ דלפי פירושו הברכות נתונות כו׳ היל״ל והיה מברך שקאי על אדם המברך לכן פי׳ ד״א כו׳ ואגב זה פירש חבור הפסוק ומ״ש והיה ברכה והיה בגימ׳ בם של ד׳ כלומר בך יהא החתימה שאומרים בא״י מגן אברהם. מהרש״ל: ה מפני שמלת לך אצל ומבית אביך שהיה עומד שם שייך לשון יציאה ואצל מארצך שכבר יצא משם שייך לשון התרחק עוד הוכרח לפרש מלת לך מלשון הרחקה ומלשון יציאה: ו רצונו לתרץ למה מאריך כל כך וכתב יציאתו מהיכן היה וכי לא ידעו שיצא ממקום שהיה שם שהוא מבית אביו וא״כ היל״ל לך לך אל הארץ וגו׳ וע״ז פי׳ לא גלה לו מיד כדי להבבה בעיניו כו׳ כלומר כדי לחבב את ארצו בעיניו כדי ליתן לו שכר טוב על כל דבור ודבור ועל כל פסיעה ופסיעה כי בריבוי התיבות והתארים שמחבב את ארצו שילך משם ירבה צערו בעזיבת המקום ההוא וככה יהיה שכרו ולפום צערא אגרא מ״ה כתיב מארצך וממולדתך ומבית אביך וגו׳ כדי להבב עליו את ארצו בריבוי התארים. והשתא א״ש מה שכתב רש״י אחריו מיד כיוצא בו את בנך כו׳ שהאריך בריבוי התארים כדי להבב את בנו בעיניו כדי שיתן לו שכר טוב על כל דבור ודבור כי כפי ריבוי תארים כן יהיה צערו בזביחתו והפרדו ממנו ולזה נמי לא גילה לו המקום אשר יביא אותו שמה כדי שלא ידע את המקום ההוא ושמא הוא גרוע ממקומו שיצא משם ויצטער יותר ובזה יהיה שכרו יותר הרא״ם. ומהרש״ל פי׳ שמקשה הרי קושיות תדא למה לו ישבך בכל הספורים כלנו כנ״ל

רש״י

בידך עד עכשיו היו בידי ברכתי לאדם ונח ומעכשיו אתה תברך את אשר תחפוץ. ב״ר. ד״א ואעשך לגוי גדול זה שאומרים אלהי ד אברהם. ואברכך זה שאומרים אלהי יצחק. ואגדלה שמך זה שאומרים אלהי יעקב. יכול יהיו חותמין בכולן ת״ל והיה ברכה בך חותמין ולא בהם: מארצך. והלא כבר יצא משם עם אביו בא עד לחרן אלא כך אמר לו התרחק עוד משם ה ולא מבית אביך: אשר אראך. לא גלה לו הארץ מיד כדי לחבבה ו בעיניו ולתת לו שכר על כל דבור ודבור, וכיוצא בו (בראשית כב) את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק, כיוצא בו (שם) על אחד ההרים אשר אמר אליך כיוצא בו (יונה ג) וקרא עליה את הקריאה אשר אנכי דובר אליך: (ג) ונברכו בך. יש אגדות רבות וזהו פשוטו אדם אומר לבנו תהא כאברהם וכן כל ונברכו בך שבמקרא וזה מוכיח (בראשית מח) בך יברך ישראל לאמר ישימך אלהים כאפרים וכמנשה: (ה) אשר עשו בחרן. שהכניסן תחת כנפי השכינה

מְבָרְכָךְ וּמְלַטְטָךְ אֵילוּט וְיִתְבָּרְכוּן בְּדִילָךְ כֹּל זַרְעֲיַת אַרְעָא: ד וַאֲזַל אַבְרָם כְּמָא
דְמַלִּיל עִמֵּהּ יְיָ וַאֲזַל עִמֵּהּ לוֹט וְאַבְרָם בַּר שִׁבְעִין וְחָמֵשׁ שְׁנִין בְּמִפְּקֵהּ מֵחָרָן:
ה וּדְבַר אַבְרָם יַת שָׂרַי אִתְּתֵהּ וְיַת לוֹט בַּר אֲחוּהִי וְיַת כָּל קִנְיָנְהוֹן דִּי קְנוֹ וְיַת
נַפְשָׁתָא דְשַׁעְבִּידוּ לְאוֹרַיְתָא בְּחָרָן וּנְפָקוּ לְמֵיזַל לְאַרְעָא דִכְנַעַן וַאֲתוֹ לְאַרְעָא דִכְנָעַן:
ו וַעֲבַר אַבְרָם בְּאַרְעָא עַד אֲתַר שְׁכֶם עַד מֵישַׁר מוֹרֶה וּכְנַעֲנָאָה בְּכֵן בְּאַרְעָא:

יאתגלי

רש"י

אברהם מגייר את האנשים ושרה מגיירת הנשים ומעלה עליהם הכתוב כאלו עשאום (לכך כתיב אשר עשו) ופשוטו של מקרא עבדים ושפחות שקנו להם כמו (שם לא) עשה את כל הכבוד הזה (לשון קנין) (במדבר כד) וישראל עושה חיל לשון קונה וכונס: (ו) ויעבר אברם בארץ. נכנס בה לתוכה: עד מקום

שפתי חכמים

מיד מבית אביך ועוד למה לא גילה לו מיד ומתרץ מה שהאריך כדי לחבבה כו' ומה שלא גילה כו' כדי לתת שכר כו' כיוצא בו וכו' האריך בסיפור כדי לחבב לו את יצחק בעיניו ולא גילה לו המקום מיד כדי לתת לו שכר כו' עכ"ל (צדה לדרך) וצ"ל ג"כ כפי' זה רק הדין עם מורי מהר"ם יפה שהכינוי של לחבבה קאי על הארץ שנזכר מקודם דהיינו לא גילה לו הארץ דאילו ארצו שיצא משם מאן דכר שמיה שיפול עליו לחבבה גבי קח נא את בנך את יחידך כו' מלת לחבב עליו את המצוה שהזכיר רש"י שם דהיינו מצות העקידה: ז הוכחתו מדכתיב הנפש אשר עשו בחרן בלשון רבים היינו אברהם ושרה: ח משום דכל ויעבור שבמקרא משמע דעבר הארץ ולא דר שם הוצרך לפרש דזה אין פירושו כן אלא נכנס לתוכה ומנ"ל לרש"י לפרש כן י"ל דדייק מדכתיב בארץ ולא כתיב הארץ. או י"ל דדייק מדכתיב

מדכתיב

השאלות

(ד-ו) מ"ש וילך אברם כפול עם מ"ש ויקח אברם את שרי אשתו וכו' ולמה הודיע שהיה בן ע"ה שנה. ושהכנעני אז בארץ. ואח"כ אמר שהכנעני והפרזי אז יושב בארץ. ולמה אמר תחלה שבנה מזבח לה' הנראה אליו ואח"כ אמר שבנה מזבח ויקרא בשם ה':

התורה והמצוה

ההשגחה האלהיית ינהיג ה' את עולמו לפי הטבע הסדורה מבלי ישקיף על הנהגת התחתונים, אבל כשיש צדיק בארץ שיוריד ברכת ההשגחה לפי מעשיו, אז תתנהג ההנהגה הכללית לפי מעשיו, והוא הצינור המזיל ברכת שמים מעל על כל העולם, ובזה הבטיחו כי כשיבא לארץ חפץ יהיה הוא הצנור שממנו יגיע מי הברכה על כל העולם, והוא יהיה אוצר הברכה להזיל מימיה מדליו:

(ו) ואברכה, הוא כמ"ש המורה (ח"ג פכ"ט) וז"ל ואין ספק אצלי שאברהם כאשר חלק על דעות בני אדם כולם שהיו התועים ההם מגנים ומבזים אותו, וכאשר סבל הכל בעבור השם אמר ואברכה מברכיך והיה אחרית ענינו מה שנראהו היום מהסכם רוב אנשי העולם להגדילו ולהתברך בו עד שיתיחס אליו מי שאינו מזרעו ואין חולק עליו, ואמר מברכיך בלשון רבים כי המברכים יהיו רבים שהם רוב אנשי העולם שקבלו דעותיו ואמונתו ובעבור זה יברכם ה', ומקללך בלשון יחיד שזה לא ימצאו רק יחידים אחור אותם, עד שלבסוף, על ידך יבורכו כל משפחות האדמה, שעל ידך יכירו כי יש אל עליון, ויודע להם שרשי האמונה ויתברכו מה'. ויש הבדל בין משפחות האדמה ובין מ"ש (לקמן יח) ונברכו בו כל גויי הארץ, כי משפחות האדמה מציין הפחותים עובדי האדמה, ואמרו ביבמות (דף סג) אפי' משפחות הדרות באדמה אין מתברכות אלא בשביל ישראל:

(ד) וילך אברם אינו כפול עם מ"ש אח"ז ויקח אברם את שרי אשתו, כי פה יכוון על ההליכה המחשביית שזאת היתה תיכף שנפרד במחשבתו ולבבו מארצו ואח"ז גם ממולדתו וכתב כאשר דבר אליו ה', וגם ר"ל שאע"פ שהבטיח ה' שכר ע"ז לא עשה זאת בעבור היעודים הטובים האלה ולתקות שכר, רק לש"ש בלבד כאשר צוה אליו ה', אבל לוט לא הלך על כוונה זו רק וילך אתו לוט, לא הלך כדי להפרד מבית אביו, בהפך, שהלך מפני שלא רצה להפרד מאברהם, ועז"א וילך אתו [שמורה על הטפל כמ"ש בחבורי התורה והמצוה קדושים (סי' כח) בהבדל שבין אתו ובין עמו]. ואברם בן חמש שנים, הגם שהיה זקן ויושב בארץ הזאת ימים רבים שמע לדבר ה'. ועפ"י הדרוש, הנה הימים שאין אדם משיג בהם את שלמותו אינם שנות חיים, כי לא חי בהם חיי האדם רק חיים בהמיים ולא יחשבו במספר שנותיו, ואברהם עברו עליו שנים רבות עד שהכיר האמונה האמתית. ועד עתה לא היה במנין שנותיו, רק בצאתו מארץ הבלים שלמות נפשו בחדרי קודש מרחם משחר, עד שאז נחשב לו כי היה עד עתה חמש ושבעים שנה:

(ה) ויקח אברם, אחר שספר ההליכה המחשביית יספר ההעתקה וההליכה בפועל שלא עשה כאשר יעשה איש המבקש לו מקום אחר לשבת שילך תחלה לבדו ואחר שימצא מקום טוב בעיניו יקח עמו ב"ב וקניניו, כי הוא לקח תיכף ב"ב ואת כל רכושם הגם שרכשו בחרן רכוש גדול (כי בבואו לחרן מעיר כשדים היה עני כי נמרוד לקח מאתו את כל אשר לו) וגם עמו שם נפשות עבדים ושפחות, או כפי' חז"ל רבים שנמשכו אחרי אמונתו. הוא השלים נפשם באמונה האמתיית, וכ"ז היה ראוי שלא יצא מארץ מקום ששם הרויח רכוש ונפשות, וכ"ז לקח הכל ויצאו ללכת ארצה כנען, והאמין שם על דבר ה' שיורהו אן ילך הלאה:

(ו) ויעבר אברם, כשבאו ארצה כנען ולא הגיע דבר ה' עבר הלאה, שגדר פעל ויעבור שעובר מעבר אל עבר, הלך ע"ד לעבור משם אל ארץ אחרת וכ"ז מן הנסיון, ולא האמר שעבר רק חלק קטן, כי עבר

עד

אברם בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה והכנעני אז
בארץ: ז וירא יהוה אל־אברם ויאמר לזרעך אתן את־
הארץ הזאת ויבן שם מזבח ליהוה הנראה אליו: ח ויעתק
משם ההרה מקדם לבית־אל ויט אהלה בית־אל מים
והעי מקדם ויבן־שם מזבח ליהוה ויקרא בשם יהוה:
ט ויסע אברם הלוך ונסוע הנגבה: פ י ויהי רעב בארץ
וירד אברם מצרימה לגור שם כי־כבד הרעב בארץ:
יא ויהי כאשר הקריב לבוא מצרימה ויאמר אל־שרי
אשתו הנה־נא ידעתי כי אשה יפת־מראה את:

והיה

בעל הטורים

וזהו ואברהם שמך לעולם: (ז) הנראה ב' במס'. הכא ואידך ביעקב לומר כשם שנראה לאברהם כשגלה כך נראה ליעקב

שפתי חכמים

מדכתיב עד מקום שכם ושכם היא בארץ כנען: ט דקשה לרש"י למה לא השמיענו הכתוב שבא לשכם שהיא ראשונה בגבול א"י כדמשמע לקמן בפרשת וישלח וע"ז פירש להתפלל א"נ דקשה לרש"י למה נאמר עד מקום שכם ולא כתיב עיר שכם כדכתיב גבי יעקב ויבא עיר שכם וע"ז פי' שבא להתפלל כו' ומ"ה נקט מקום דכל המתפלל צריך לקבוע מקום לתפלתו ודלא כפי הרא"ם שפי' דאל"כ עד מקום שכם ל"ל (מהר"ן) וא"ת כיון שאברהם ידע זה בנבואה א"כ למה אמר אח"כ ואנכי הולך עריריי הן לי לא נתתה זרע וגו' שהיה חושש שימות בלי זרע וי"ל שמ"מ היה דואג שימשך הדבר שלא יוליד עד הזקנה ויקח אליעזר את ממונו ע"ש: י דקשה לרש"י הא כתיב עד מקום שכם עד אלון מורה וכיון דשכם הוא למה קראו אלון מורה ומפרש שהראהו הר גרזים והר עיבל ושם כתיב אלון מורה בפרשת ראה. ששם קבלו מ' כי אלון לשון אלה ומורה לשון הוראה וזו היא תורה. מהרש"ל: כ דקשה לרש"י דאז מיעוט הוא משמע דבימי אברהם היה אבל אח"כ לא היה בארץ והא בימי משה עדיין היה בארץ מ"ה הוכרח לפרש דאז ולא קודם אלא היה הולך וכובש: ל מלכי צדק היינו שם בן נח כדפירש"י לקמן ומלך שלם זה מלך ירושלים ומ"ש שבחלקו של שם נפלה אע"פ שזה סותר מה שפירש"י גבי וחברון שבע שנים נבנתה אין זה קושיא דליכא למימר אגדות חלוקות הן, וליכא למימר שכל א"י בחלקו של חם נפלה חוץ מירושלים וגבוליה בגלל בחלקו של שם דמלשון היה הולך וכובש את א"י מזרעו של שם משמע במשמעות הלשון כל א"י בחלקו של שם נפלה הרא"ם, אבל יותר נ"ל שירושלים וגבוליה בחלקו של שם נפלה והא דנקט רש"י היה הולך וכובש את א"י מזרעו של שם אין במשמעות הלשון כל א"י אלא במשמעות הלשון הוא שהיה הולך וכובש את מקצת א"י שלא היה בידו של כנען בן חם ממה שנפרש שהם מדרשות חלוקות וק"ל (מהר"א אשכנזי) בודאי בחלקו של שם נפלה כל א"י כמשמעות רש"י כאן ומ"ש בפ' שלח ה"פ כי ידוע אם אדם א' הוא הבנאי יש להניח סימן שבנה העיר אחת לפני השנית ואם היה חם הבנאי בודאי יש להניח סימן שבנה העיר הזו לפני האחרת ואז הוא הסימן שפיר שהקדימם אבל בזה א"א שיהיה חם בנאי מכח זה הקושיא אשר שבנה תכנן כו' אלא ששם בנה חברון וחם בנה צוען א"כ א"א כלל ליתן סימן שזה העיר חברון נבנה מהם ז' שנים לפני צוען שבנה חם מאחר ששני אנשים הבנאים ועל זאת לא צריך להביא סתירה אלא ודאי פירושו שהיתה מבונה כו': מ דק"ל למה בנה עכשיו מזבח דאי משום גלוי שכינה כדמשמע בקרא א"כ היה לו לבנות ג"כ מזבח בחרן כי שם נראה לו הש"י ג"כ באמרו לך לך ואע"פ שלא נכתב שם וירא ה' מ"מ גלוי שכינה היה ולכן פירש"י על הזרע ר"ל על הבנים ועל הארץ שנאמר לזרעך אתן את הארץ הרי שניהם בשורת הבנים ובשורת הארץ. ועי"ל דהוכחתו הוא מדכתיב לה' הנראה אליו דקשה לו למה לו למכתב הנראה אליו לא היה לו לכתוב אלא לה' אלא להכי כתב הנראה אליו כי בנין המזבח היה על המראה שנראה אליו עכשיו דהיינו בשורת הבנים והארץ וק"ל: נ דקשה לרש"י דהעתקה לא שייך בגוף שיש בו רוח חיים אלא ב' ישאה כמ"ש לעיל ויקח אברם וגו' או לשון נסיעה וגו' כמ"ש ויסע אברם וגו' ועל זה פירש"י אהלו היה מעתיק משם: ס רצונו לפרש שמלת מקדם דבוק רוא למלת ההרה ומפרש באיזה מקום היה ההר אבל אינו חוזר על ויעתק משם ולפרש מאיזה מקום היה

נסיעתו

רש"י

שכם. להתפלל על בני יעקב ט כשיבאו להלחם בשכם: אלון מורה. הוא שכם הראהו הר גרזים והר עיבל י ששם קבלו ישראל שבועת התורה: והכנעני אז בארץ. היה הולך וכובש כ את א"י מזרעו של שם שבחלקו של שם נפלה כשחלק נח את הארץ לבניו שנא' (בראשית יד) ומלכי צדק ל מלך שלם לפיכך ויאמר אל אברם לזרעך אתן את הארץ הזאת עתיד אני להחזירה לבניך שהם מזרעו של שם: (ז) ויבן שם מזבח. על בשורת הזרע ועל מ בשורת א"י: (ח) ויעתק משם. נ אהלו: מקדם לבית אל: במזרחה של בית אל ס נמצאת

בית

ז ואתגלי יי לאברם ואמר לבנך אתן ית ארעא הדא ובנא תמן מדבחא קדם יי
דאתגלי ליה: ח ואסתלק מתמן לטורא ממדנח לבית אל ופרס משכניה בית אל
ממערבא ועי ממדינחא ובנא תמן מדבחא קדם יי וצלי בשמא דיי: ט ונטל אברם
אזיל ונטיל לדרומא: י והוה כפנא בארעא ונחת אברם למצרים לאתותבא תמן
ארי תקיף כפנא בארעא: יא והוה כד קריב למיעל למצרים ואמר לשרי אתתיה

הא

רש"י

בית אל במערבו הוא שנאמר בית אל מים: אהלו. אהלה כתיב בתחלה נטה את אהל ע אשתו ואח"כ את שלו, ב"ר: ויבן שם מזבח. נתנבא שעתידין בניו פ להכשל שם על עון עכן והתפלל שם עליהם. (ט) הלוך ונסוע. לפרקים יושב כאן חדש או יותר ונוסע משם ונוטה אהלו במקום אחר וכל מסעיו הנגבה צ ללכת לדרומה של א"י והוא לצד ירושלים (פירוש ירושלים היתה באמצע העולם וסוף ארץ ישראל כ"פ ביפעיה) שהיא בחלקו של יהודה שנטלו בדרומה של א"י הר המוריה שהיא נחלתו. בב"ר: (י) רעב בארץ. באותה הארץ לבדה לנסותו אם יהרהר אחר דבריו של הקב"ה שאמר לו ללכת אל ארץ כנען ועכשיו משיאו לצאת ממנה: (יא) הנה נא ידעתי. מ"א עד עכשיו לא הכיר בה מתוך צניעות שבשניהם ועכשיו הכיר בה ע"י מעשה ק ד"א מנהג העולם שע"י טורח הדרך אדם מתבזה וזאת עמדה ביפיה. ופשוטו של מקרא הנה נא הגיע

שפתי חכמים

נסיעתו והוכחתו מדכתיב אחריו בית אל מים והעי מקדם ואם הוא פירוש על נסיעתו מהיכן היה למה היה בית אל מים כיון שנסע מקדם לבית אל אדרבה קודם שנסע היה בית אל מים כיון שהיה במזרחו של בית אל אבל כיון שנסע משם לרוח האחרת לא היה כן אלא ע"כ מקדם דבוק למלת ההרה וזהו שנקט רש"י נמלא בית אל מים כלומר דעכשיו א"ש מה דכתיב בית אל מים, ואין להקשות כיון דמקדם פי' במזרחו היה לו לכתוב בקדם דמקדם משמע דקאי על ההר שהיה עומד מקדם לבית אל. לכן פירש"י במזרחו של בית אל ויהיה מ"ס דמקדם כמ"ס בעדן מקדם שפירושו במזרחו: ע וא"ת מנ"ל לרש"י דלמא איפכא וי"ל הואיל ואמרינן בגמרא דחייב אדם לכבד את אשתו יותר מגופו א"כ ודאי שלה נטה בראשונה: פ רצונו לתרץ למה בנה עוד מזבח דהא כבר בנה מזבח על בשורת הזרע ועל בשורת הארץ: (קג"מ) נלע"ד דהקב"ה הראה לו ארץ זו יותר מאשר לרות דהוה כמו שיור במתנתו שאמר לו לזרעך אתן את הארץ שהוא על תנאי שאם יחטאו בניו כמו עכן שיפלו בידם: צ דקשה לרש"י דכאן משמע שנסע תמיד ולעיל כתיב ויעתק אהלה משמע שחנה בינתים וע"ק לרש"י דכתיב הלוך ונסוע הנגבה משמע שהיה נוסע לנגבה של עולם שהוא הולך לארץ וזה אינו דהא היה נוסע מהרן לא"י ולכך פירש"י לפרקים יושב כאן כו' וכל מסעיו לנגבה כל מה שהיה נוסע לנגבה של א"י היה נוסע: ק ר"ל פי' ראה באשה שלה במים בעברו דרך המים וראה בבואה שהיתה יפה מאוד. ד"א מנהג העולם כו' משום דעדיין קשה הלשונות סותרים וא"ז הנה נא משמע לשון הוה וידעתי לשון עבר מהרש"ל. ופשוטו של מקרא הנה נא הגיע שעה שיש לדאוג כו' ר"ל לפי זה צריך

התורה והמצוה

עד מקום שכם ונסע הלאה, הגם שאז היה עת מלחמה כי הכנעני אז בארץ, שנהלק הארץ שעבר היה הכנעני גלהם וכובש את הארץ, והנסיעה בשעת חירום היא סכנה גדולה, וגם שתחת שהיה מקום שבא"י ילוה אל בני שם שלא נבהתו עדיין, מלא שם שהכנעני מבני הם מתיבבים בארץ, ובכ"ז לא הרהר אחר מדותיו:
(ז) וירא ה' אל אברם, הוא מדרגה גדולה בנבואה יותר מהקודמות שאמר ויאמר ה' אל אברם, שורלא הוא נבואה גמורה, ויאמר אל תתפלא מה שהכנעני הולך וכובש, בזה מפני כי לזרעך אתן את הארץ הזאת, שאם היתה ביד בני שם לא היה מהראוי שזרע אברהם שהוא ג"כ מבני שם יקחוה מידם, אבל בהיותה ביד בני כנען הארור יקחוה מידם בדין, וכמ"ש ברוך ה' אלהי שם ויהי כנען עבד למו וכמש"פ שם. ויבן שם מזבח לה', ובאר שמזבח זה לא בנה לקרא בשם ה' בפרהסיא שעדיין לא קבע שם מקום לשבתו כי שם הי' מקום המלחמה והמבוכה, רק שבנה המזבח לצרכו להקריב זבחי תודה לה' מגד שנראה אליו וזכה לראות מראות אלהים ולשמוע בשורות טובות:
(ח) ויעתק משם למקום שאין שם מלחמה עד שבא אל ההר שמקדם לבית אל ושם נטה אהלו, לשכון שם כמה ימים, כי המקום ההוא היה בין שני ערים, ויוכל לקרא שם בשם ה' ולפרסם האמונה האמתית וללמד תועים דרך, וע"ז בנה שם מזבח לעבודת ה', ששם יתאספו רבים לעבוד את ה' וללמוד האמונה האמתיית:
(ט) ויסע אחר שלמד שם ודרש לרבים נכחות צדק והאמונה, נסע למקומות אחרים לפרסם שם ה' בכל מקומות שעבר שם, והיה דרכו מצפון לדרום:
(י) ויהי רעב בארץ. גם זה היה נסיון כדברי חז"ל, אם יהרהר על דבר ה' שהבטיחו לו ואברככה והיה ברכה והנה מהרה וזלעפות רעב, ואעפ"כ לא הרהר כי היה קטן בעיניו שיבנה ה' את הטבע בעבורו, ולכן לא סמך ג"כ על הנס שיהיה בלא רעב, רק בקש הצלה טבעיית. וירד מצרימה לא לקבוע דירה רק לגור שם לפי שעה מגד שכבד הרעב בארץ, ולחזור כשיפסק הרעב, שבזה יהשב כיושב עדיין בארץ כיון שדעתו לחזור:
(יא-יב) כאשר הקריב אז נודע לו כי אנשי מצרים כעורים ושחורים ורודפי זמה והשודים על שפיכות דמים, שמכל אלה כמעמים השהיל עתה לדאוג פן יהרגוהו, כי לא ידע מקודם מכ"ז. הנה נא ר"ל אחר

בידעתי

יב וְהָיָה כִּי־יִרְאוּ אֹתָךְ הַמִּצְרִים וְאָמְרוּ אִשְׁתּוֹ זֹאת וְהָרְגוּ
אֹתִי וְאֹתָךְ יְחַיּוּ: יג אִמְרִי־נָא אֲחֹתִי אָתְּ לְמַעַן יִיטַב־לִי
בַעֲבוּרֵךְ וְחָיְתָה נַפְשִׁי בִּגְלָלֵךְ: שני יד וַיְהִי כְּבוֹא אַבְרָם
מִצְרָיְמָה וַיִּרְאוּ הַמִּצְרִים אֶת־הָאִשָּׁה כִּי־יָפָה הִוא מְאֹד:
טו וַיִּרְאוּ אֹתָהּ שָׂרֵי פַרְעֹה וַיְהַלְלוּ אֹתָהּ אֶל־פַּרְעֹה וַתֻּקַּח
הָאִשָּׁה בֵּית פַּרְעֹה: טז וּלְאַבְרָם הֵיטִיב בַּעֲבוּרָהּ וַיְהִי־לוֹ
צֹאן־וּבָקָר וַחֲמֹרִים וַעֲבָדִים וּשְׁפָחֹת וַאֲתֹנֹת וּגְמַלִּים:
יז וַיְנַגַּע יְהוָה | אֶת־פַּרְעֹה נְגָעִים גְּדֹלִים וְאֶת־בֵּיתוֹ עַל־
דְּבַר שָׂרַי אֵשֶׁת אַבְרָם: יח וַיִּקְרָא פַרְעֹה לְאַבְרָם וַיֹּאמֶר
מַה־זֹּאת עָשִׂיתָ לִּי לָמָּה לֹא־הִגַּדְתָּ לִּי כִּי אִשְׁתְּךָ הִוא:
יט לָמָה אָמַרְתָּ אֲחֹתִי הִוא וָאֶקַּח אֹתָהּ לִי לְאִשָּׁה וְעַתָּה

הנה

בעל הטורים

כפולים: (יב) יחיו ב' במס'. הכא ואידך יחיו דגן ויפרחו כגפן שכיון שיחיו אותך יהנו לך מתנות שדות וכרמים: (יג) אחותי את ב' במס'. הכא ואידך אמור לחכמה אחותי את לומר שאברהם וגם שרה היו גדולים בחכמה:

רש"י

השעה שיש לדאג על יפיך ידעתי זה ימים רבים כי יפת מראה את ועכשיו אנו באים בין אנשים שחורים ומכוערים אחיהם של כושים ולא הורגלו באשה יפה. ודומה לו (בראשית יט) הנה נא אדוני סורו נא: (יג) למען ייטב לי בעבורך. יתנו לי ש מתנות: (יד) ויהי כבוא אברם מצרימה. היה לו לומר כבואם ת מצרימה אלא למד שהטמין אותה בתבה ועל ידי שתבעו את המכס פתחו וראו אותה: (טו) ויהללו אותה אל פרעה.

שפתי חכמים

צריך לחלוק הכתוב הנה נא הגיע השעה כו' ומלת ידעתי הוא התחלת ענין ידעתי זה מימים רבים ולזה מייתי רש"י ראיה שמחלקין הכתוב ודומה לו הנה נא אדוני סורו נא הגיע שעה שצריכין אתם לתת לב על רשעים וכו': ר ואע"פ שאצל אבימלך לא היו אנשים שחורים ואע"פ כן אמר אמרי נא אחותי את כבר תירץ אברהם בעצמו זה באמרו רק אין יראת אלהים במקום הזה ופירש"י אכסנאי שבא לעיר על עסקי אכילה ושתיה שואלין אותו או על עסקי אשתו שואלין אותו אשתך היא או אחותך היא ודלא כתירוץ הרא"ם שתירץ שכבר יצא הקול שהיא אחותו: ש דקשה לו הא אין שייך כאן הטבה רק שלא יהרגוהו וזהו הצלה ולא הטבה ולכך פי' יתנו לי מתנות. וא"ת א"כ משמע שאברהם רוצה במתנות והא לקמן גבי מלך סדום אמר מחוט ועד שרוך נעל לא אקח אע"פ שמן הדין היה שלו שהרי נטלו מן המלאכים אפ"ה לא רצה במתנות וכ"ש במתנת הנס שאינו רוצה דכתיב ושונא מתנות יחיה. וי"ל מתנה מועטת ע"ד כל הרוצה ליהנות יהנה כאלישע דהיינו אכילה ושתיה ופונדק והא ראיה דלקמן כתיב והרכוש קח לך והשיב לו אברהם הרימותי ידי וגו' ולא קאמר אני העשרתי את אברם ועי"ל דהנשים תומדות ממון ולכך אמר לה אמרי נא וגו' כדי לפייסה אבל לא היה בדעתו ליקח מהם. ועי"ל דעכשיו לא היה לו עושר לכך היה נוטל מתנות כמו שפירש רש"י לקמן בפסוק וילך למסעיו לפרוע הקפותיו אבל גבי מלך סדום היה לו עושר מ"ה אפילו מה שהיה מן הדין ליטול לא נטל משום שונא מתנות יחיה וק"ל. יש מקשים והיאך היה אברהם רוצה להכשילם באיסור א"א במה שאמר להם שהיא אחותו וי"ל שאמר להם שהיא אחותו אבל מ"מ היא א"א ובעלה במדינת הים. ובזה יתורץ נמי מה שאמר וחיתה נפשי בגללך לא היה לו לומר אלא וחיתה נפשי אלא הכי אמר אברהם לשרה אני אדבר שאת אחותי וא"א את ובעלך הלך ממך ואני הוזר ומבקש אותו אולי אמצא אותו ויתן לך גט או שמא מת כדי ותנשא לאיש אחר מ"ה יהיו אותי שלא יכשלו באיסור א"א ומ"ה נתרצית נמי לזה כיון שאמר להם שהיא ספק א"א בודאי לא ישכבו אצלה כ"ל. ועיין בחזקוני: ת וקשה למה לא פירש"י זה לעיל וירד אברם מצרימה ועל ויהי כאשר הקריב לבא היה לו להקשות למה לא כתיב וירדו ויקרבו אלא משום דפשיטא ליה כיון שמזכיר אברהם גם שרה וכל אנשי ביתו בכלל כיון שהוא עיקר הבית א"כ ה"נ נימא הכי וי"ל דלעיל נ"ק מידי משום שאברהם היה עיקר ולכן תלה הכל באברהם אבל הכא היתה שרה עיקרית שהרי היה אברהם מבקש ממנה אמרי נא אחותי את א"כ היא היתה עכשיו עקרת הבית והיה לו לומר כבואם כלומר לכל הפחות להשוות שרה לאברהם וק"ל. ומהרא"י תירץ דדוקא הכא שייך למידק אמאי לא קאמר כבואם משום דהאי קרא מיירי בשרה דכתיב ויראו המצרים את האשה דלא מיירי באברהם מידי אבל קרא קמא מיירי באברהם ועוד דאיכו

תמוה

הא כען ידעית ארי אתתא שפירת חיזו את: יב ויהי כד (נ״י ארי) יחזון יתיך
מצראי ויימרון אתתיה דא ויקטלון יתי ויתיך יקימון: יג אמרי כען אחתי את
בדיל דייטב לי בדילך ותתקים נפשי בפתגמיכי: יד והוה כד על אברם למצרים
וחזו מצראי ית אתתא ארי שפירא היא לחדא: טו וחזו יתה רברבי פרעה
ושבחו יתה לפרעה ואדברת אתתא לבית פרעה: טז ולאברם אוטיב בדילה
והוו ליה ען ותורין וחמרין ועבדין ואמהן ואתנן וגמלין: יז ואיתי יי על פרעה
מכתשין רברבין ועל אנש ביתיה על עיסק שרי אתת אברם: יח וקרא פרעה
לאברם ואמר מה דא עבדת לי למא לא חויתא לי ארי אתתך היא: יט למא
אמרת

רש״י

הללו ביניהם לומר א הגונה זו למלך: (טז) ולאברם היטיב. פרעה בעבורה: (יז) וינגע ה׳ וגו׳. במכת ראתן לקה ב שהתשמיש קשה לו (ב״ר): ואת ביתו. כתרגומו ועל אנש ביתיה. (ומדרשו לכותלי כותליו ועמודיו וכליו כב״ר): על דבר שרי. ע״פ דבורה אומרת

שפתי חכמים

חשוב טפי: א דאל״כ היה לו להזכיר לפני פרעה או לפרעה: ב כ״ד מיני שחין הם ואין לך רע מכולם לתשמיש אלא ראתן וכו לקה פרעה דאל״כ מנא ידע שהיא אשתו שמיד קרא לאברהם:

השאלות

(יב-יט) מ״ש אברהם אמרי נא אחותי את למען ייטב לי בעבורך שמשמעותו שהפקיר את אשתו כדי לקבל מתנות. מה שכפל פרעה שאלתו למה לא הגדת וגו׳ למה אמרת וגו׳ הם דברי מותר. ולמה לא התנצל אברהם כמו שהתנצל לפני אבימלך:

התורה והמצוה

שידעתי מאז כי אשה יפת מראה את לכן אני ירא כי והיה כי יראו אותך והרגו אותי כדי שיוכלו לקחת אותך, לכן:

(יג) אמרי נא אחותי את למען ייטב לי, ר״ל שתאמר לכל האנשים שאת מבקשת להנשא לאיש רק באשר את אחותי וא״צ שתנשא לאיש בלעדי רצות אחיה והסכמתו הודיע שכל מי שירצה לישא אותך צריך להיטיב לי בעבורך, פי׳ שצריך לתת לי מתנות במהיר מה שאתרצה שתנשא לו כמ״ש ומגדנות נתן לאחיה ולאמה, שכן יהי׳ הנמוס שהבת היתומה עומדת ברשות אחיה, והיה דרכם לתת כסף וזהב לאבי הנערה או אחיה שימסור אותה לנשואין, ומלת בעבור מלאנו שפירושו כמו מחיר כמו בעבור תברכך נפשי, ויש הבדל בין בעבור ובין בגלל. שבגלל מציין הסבה הקודמת, ר״ל אתה תהיה הסבה שתהיה נפשי, ובזה התחכם אברהם להמלט כי מי שירצה אותה לאשה יבקש בעדה מהיר גדול שאין בכח איש לתת לו. כי לא עלה על לבו שיבקש אותה המלך, ובזה ימלט את נפשו ואת נפשה:

(יד-טו) ויראו המצרים, ר״ל וכשבקש איש לקחתה לא יכול לתת מה ששאל אברהם מחירה, עד שראו אותה שרי פרעה, וגם הם לא השיגה ידם לתת המהיר שבקש עד שהללו אותה אל פרעה, שהוא היה בכחו לתת מהר ומתן כיד המלך. ותקח האשה בית פרעה ר״ל שלקחה לארמונו ע״מ לקחתה לאשה, כמ״ש ואקח אותה לי לאשה, ולאברם היטיב בעבורה שנתן לו מחירה כל מה שבקש עד שהיה לו צאן ובקר וכו׳ ואברם היה מוכרח לקחת אחר שנתנו לו כפי מה ששאל [*]:

(יז) וינגע ה׳. כמ״ש ויוכח עליהם מלכים, וכמ״ש חז״ל ששרה בצר לה גלתה לו שהיא אשת אברהם, וז״ש על דבר שרי, והוא רצה לאנסה, וממה שלא אמר וינגע ה׳ את פרעה ואת ביתו נגעים גדולים, שכן הוקי הלשון וסדרו, מבואר שרק הוא לקה בנגעים גדולים, ופי׳ חז״ל בראתן שהתשמיש קשה לו, ובני ביתו לקו בנגעים אחרים קטנים מזה:

(יח-יט) למה לא הגדת לי. ר״ל הגם שטוב עשית מה שאמרת לפני עם מצרים שאחותך היא כי ידעת שהם פרוצים על כך, אבל לי היה לך לומר האמת כי הן לצדק ימלך מלך, ואם היית חושד גם אותי בכך, למה אמרת אחותי היא, שעי״כ ואקח אותה לי לאשה, שאם לא היית אומר שהיא אחותך רק שהיא אמה או נכריה אצלך, לא הייתי לוקחה לאשה לשום כתר מלכות על אשה בת בלי שם, שזאת לא עשיתי רק מאמר השבתי שהיא אחותך שאתה איש גדול ונכבד. ועתה וכו׳ ר״ל ואקח אותה לי לאשה ועתה הנה אשתך

[*] גם יל״פ עפ״י הנודע בספורי ימי קדם שכל אשה שראו בה יופי מופלגת למעלה מן הרגיל היו מיחסים לה אלהות והיו מחבילים שהיא בת אלוה פלוני ושהאלהים חושקים אותה, והיה אסור לאיש הדיוט ליגע בה וכ״ש שיקחנה לאשה, שהיה חייב מיתה שמועל בקודש, לבד המלך שהיה ג״כ אלוה אצלם היה מותר לקחתה. וע״כ חשש אברהם שכשיראו אותה המצריים יאמרו איך יתכן שאשתו זאת. והלא פגם בכבוד אלהות ויתחייב מיתה בנימוסיהם, ועי״כ יהרגו אותי. משא״כ כשתאמר אחותי את ייטיבו לי בשאני אח לאלוה. וע״כ הללו אותה אל פרעה ואמרו זו ראויה למלך, שהוא ג״כ אלהים. רק ע״י שנגע אותו אלהים היה ירא מאברהם שיאהב באלהים רב דינו והיא ראויה אליו:

הִנֵּה אִשְׁתְּךָ קַח וָלֵךְ׃ כ וַיְצַו עָלָיו פַּרְעֹה אֲנָשִׁים וַיְשַׁלְּחוּ
אֹתוֹ וְאֶת־אִשְׁתּוֹ וְאֶת־כָּל־אֲשֶׁר־לוֹ׃ יג א וַיַּעַל אַבְרָם
מִמִּצְרַיִם הוּא וְאִשְׁתּוֹ וְכָל־אֲשֶׁר־לוֹ וְלוֹט עִמּוֹ הַנֶּגְבָּה׃
ב וְאַבְרָם כָּבֵד מְאֹד בַּמִּקְנֶה בַּכֶּסֶף וּבַזָּהָב׃ ג וַיֵּלֶךְ לְמַסָּעָיו
מִנֶּגֶב וְעַד־בֵּית־אֵל עַד־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־הָיָה שָׁם אָהֳלֹה
בַּתְּחִלָּה בֵּין בֵּית־אֵל וּבֵין הָעָי׃ ד אֶל־מְקוֹם הַמִּזְבֵּחַ אֲשֶׁר־
עָשָׂה שָׁם בָּרִאשֹׁנָה וַיִּקְרָא שָׁם אַבְרָם בְּשֵׁם יְהוָה׃ שלישי
ה וְגַם־לְלוֹט הַהֹלֵךְ אֶת־אַבְרָם הָיָה צֹאן־וּבָקָר וְאֹהָלִים׃
ו וְלֹא־נָשָׂא אֹתָם הָאָרֶץ לָשֶׁבֶת יַחְדָּו כִּי־הָיָה רְכוּשָׁם
רָב וְלֹא יָכְלוּ לָשֶׁבֶת יַחְדָּו׃ ז וַיְהִי־רִיב בֵּין רֹעֵי מִקְנֵה־
אַבְרָם וּבֵין רֹעֵי מִקְנֵה־לוֹט וְהַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי אָז יֹשֵׁב
בארץ

בעל הטורים

(יט) ולך ה' במס'. הכא והידך הנה רבקה לפניך קח ולך, נהג ולך באתיבג השונמית, מלמד שהיתה נדקת כמו האמהות, וקח משענתי בידך ולך המגלה אשר קראת בה קחנה בידך ולך מלמד שאע"פ שאינו מפרש בכהן שנתן לו מתנות כמו באבימלך ודאי נתן לו וזהו קחנה בידך ולך שנתן לו דבר הניתן מיד ליד: (ו) ולא נשא ב' במסרה. הכא והידך ולא נשא דוד מספרם שהיה לשם רכוש הרבה אין מספר: (ז) רועי ב' במס'. הכא והידך ולא דרשו רועי את נאני. מלמד שהוכיחם על שלא היו רועים הנאן

שפתי חכמים

ג רלונו להרן דהיה לו לכתוב על אודות שרי: ד דק"ל אי צוה אותו שום דבר א"כ הל"ל על מה צוה אותו לכך פירש"י על אודותיו לשלחו ולשמרו. אבל אכתי קשה מנ"ל לרש"י שזה צוה אותו דילמא צוה שיניחוהו לילך לשלום ולא יעכבוהו ומנ"ל לשמרו ולכך פירש"י וישלחו כתרגומו ואלויאו פירוש לשמרו ואכתי קשה מנא ליה לתרגום לפרש כן ולכך פירש"י כבד מאד טעון משאות א"כ הואיל והכתוב מספר והולך בשבחו ודאי יציאתו היתה ג"כ דרך כבוד וזהו שמפרש רש"י מלת כבד מאד קודם מלת ויעל אברם שלא על סדר הקרא: ה דק"ל דהא אברם בדרום היה דהרן מצרים בדרומה של א"י הוא ובדרומו של עולם וא"כ היה לו לכתוב ויעל אברם לפונו דהא מדרום לצפון היה נוסע ועל זה פירש לבא לדרומה של א"י כו' וק"ל: ו ולפי פי' זה ק' א"כ הל"ל במסעיו לכן אמר ד"א בחזרתו פרע הקפותיו וא"כ הל"ל ויחזור למסעיו מהו וילך לכן לריך ג"כ לפי' ראשון, מהרש"ל: ז דקשה לרש"י והא לעיל כתיב הנגבה וא"כ ה"ל היה לו לכתוב וילך למסעיו הנגבה וע"ז פי' ארץ מצרים כו' כלומר הנגב קאי על מצרים וק"ל: ח רלה לתרץ שלא תקשה כיון דכבר עשה מזבח וקרא שם א"כ למה נאמר ג"כ ויקרא שם אברם וגו' ל"פ ואשר קרא שם כו' ר"ל דקרא רולה להודיעך לאיזה מקום הולך למקום שקרא שם כבר בשם ה': ט דקשה לרש"י דהא לעיל כתיב ויעל אברם וגו' ולוט עמו הנגבה: י דקשה לרש"י דהרי הארץ ל' נקבה וא"כ לא הל"ל נשא לשון זכר וע"ק וכי אפשר
זה

רש"י

ג אומרת למלאך הך והוא מכה: (יט) קח ולך. לא כאבימלך שא"ל הנה ארצי לפניך אלא א"ל לך ואל תעמוד שהמצרים שטופי זמה הם שנאמר (יחזקאל כג) וזרמת סוסים זרמתם: (כ) ויצו עליו. על אודותיו ד לשלחו ולשמרו: וישלחו. כתרגומו ואלויאו: (א) ויעל אברם וגו' הנגבה. לבא לדרומה של א"י ה כמו שאמר למעלה הלוך ונסוע הנגבה להר המוריה ומ"מ כשהוא הולך ממצרים לארץ כנען מדרום לצפון הוא מהלך שארץ מצרים בדרומה של א"י כמו שמוכיח במסעות ובגבולי הארץ: (ב) כבד מאד. טעון משאות: (ג) וילך למסעיו. כשחזר ממצרים לארץ כנען היה הולך ולן באכסניות שלן בהם בהליכתו למצרים למדך דרך ו ארץ שלא ישנה אדם מאכסניא שלו. ד"א (ב"ר) בחזרתו פרע הקפותיו: מנגב. ארץ ז מצרים בדרומה של ארץ כנען: (ד) אשר עשה שם בראשונה ויקרא שם. ואשר קרא שם ח אברם בשם ה'. וגם יש לומר ויקרא שם עכשיו בשם ה': (ה) ההלך את אברם. מי גרם שהיתה לו זאת ט הליכתו עם אברם: (ו) ולא נשא אתם. לא היתה יכולה להספיק מרעה למקניהם. ולשון קצר הוא וצריך להוסיף עליו כמו ולא נשא אותם מרעה הארץ י לפיכך כתב ולא נשא בל' זכר: (ז) ויהי ריב. לפי שהיו רועיו של לוט רשעים ומרעים בהמתם בשדות אחרים ורועי אברם מוכיחים אותם על הגזל והם אומרים נתנה הארץ לאברם ולו אין יורש ולוט יורשו
ואין

אמרת אחתי היא ודברית יתה לי לאתו וכען הא אתתך דבר ואיזל : כ ופקיד עלוהי
פרעה גוברין ואלויאו יתה וית אתתה וית כל דילה : א וסליק אברם ממצרים הוא
ואתתה וכל דילה ולוט עמה לדרומא : ב ואברם תקיף לחדא בבעירא בכספא
ובדהבא : ג ואזל למטלנוהי מדרומא ועד בית אל עד אתרא די פרס תמן
משכנה בקדמיתא בין בית אל ובין עי : ד לאתר מדבחא די עבד תמן בקדמיתא
וצלי תמן אברם בשמא דיי : ה ואף ללוט דאזיל עם אברם הוה ען ותורין
ומשכנין : ו ולא סוברת יתהון ארעא למיתב כחדא ארי הוה קנינהון סגי ולא
יכילו למיתב כחדא : ז והות מצותא בין רעי בעירה דאברם ובין רעי בעירה
דלוט

רש״י

ואין זה גזל והכתוב אומר ב והכנעני והפרזי אז יושב בארץ

שפתי חכמים

זה בהארץ אינה יכולה לכבול ולישא בני אדם ל״פ להספיק מרעה ר״ל דנשא קאי אמרעה ומרעה ל׳ זכר : ב דרש״י רצה לפרש למה היה הריב ולמה נאמר עתה והכנעני יושב בארץ ל״פ שהיו כו׳ והכתוב אומר והכנעני פי׳ הקב״ה היה מביא זה ואין להקנות היה להם לומר עדיין אברם מוליד יורש די״ל דעדיפא מגיה קאמר דאפילו לדידהו שלא ידעו בסופו להוליד ע״מ

השאלות

(ו-יח) למה כפל ולא נשא אותם הארץ, ולא יכלו לשבת יחדו. למה אמר והכנעני והפרזי אז ישב בארץ. היל״ל בקצור ויבחר לוט את ככר הירדן וישב בערי הככר. מ״ש כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה כבר הבטיח לו בראשונה. ולמה אמר קום התהלך בארץ :

התורה והמצוה

אשתך, וכדי בזיון וקצף, שיאמרו שלקחתי אשת איש מיד בעלה, לכן קח ולך וצא מן המקום ויסבת הרפה וקלון. ואברהם לא ענהו דבר כמו שענה לאבימלך, כי פרעה הודה שטוב עשה מ״ש אחותי היא נגד העם ולא הוכיחו רק על מה שלא אמר לו, ולא היה יכול לומר לו כי גם הוא נכל כבני עמו :

(כ) ויצו, והיה מהשגחת ה׳ שלא הענישו בעבור זה ואף לא לקח ממנו המתנות שנתן לו, כי ירא נ׳ענשי ה׳, והפך שלח עמו אנשים לשלחו בל יגע בו איש :

יג (א-ג) ויעל וכו׳ ואברם וכו׳. ה׳ שלא מלאכו לפניו לשמרו בדרך שהיה מסוכן בעת ההיא עת רעב ומלחמה, הגם שהיה כבד מאד במקנה וכו׳ שזה יעיר תשוקת השודדים לשלול שלל ולבוז בז, ואמר ולוט עמו שעתה לא היה טפל לאברהם כמ״ש תחלה ולוט אתו, כי גם הוא היה עשיר ולא היה כ״כ עוד למשמעת אברהם, כמ״ש שהבדל שבין אתו ובין עמו בפי׳ התו״ה קדושים (סי׳ מג) שעמו מורה השווי :

(ג) וילך למסעיו, ר״ל שתכלית הליכתו לא היה לשכון במקום מיוחד רק לנסוע ממקום למקום לאסוף אנשי המקום ולדרוש לפניהם יחוד ה׳ ופנות האמונה, ומ״ש מנגב אין פירושו שהלך מדרום לצפון, כי הדרך ממצרים לא״י הוא מצפון לדרום, רק פי׳ שהלך ממערב למזרח בדרומה של א״י ברצועה שהי׳ שייך אח״כ לשבט יהודה, עד שבא לבית אל, ונוכח אל הלך עד המקום שהיה שם אהלו בתחלה, שהיה מזרחית לבית אל כנ״ש (יב ח) בית אל מים :

(ד) אל. ומגמת פניו היה אל מקום המזבח אשר עשה שם במקום ההוא, שהגם שכבר עשה מזבח בשכם, קרא מזבח זה בשם האמונה, מצד שקרא שם בשם ה׳ לפרסם אלהותו ודרכיו, שזה לא עשה בשכם שהיה רק מזבח מצד שנראה אליו ולא קרא שם ה׳ בפרסום, ולא תקע שם אהלו ימים רבים, שעז״א אשר היה שם אהלו בתחלה, ובאהל לא ידלק לבון האמונה כמ״ש בבאורי לישעיה (א כו) :

(ה) וגם ללוט מצד שהלך את אברם היה לו צאן ובקר ורכוש בפ״ע בזכות אברהם, ובכ״ז לא שם זאת על לבו כמו שיבאר :

(ו) ולא נשא אותם הארץ, וזה היה מצני טעמים, א] כי היה רכושם רב וצר להם המקום. ב] ולא יכלו לשבת יחדו, כי לוט התחיל להתפרד מדעות אברהם וממנהגיו, וזה עורר שנאה ביניהם בלב, וכמ״ש שנאה תעורר מדנים, כי האחים והקרובים ימחלו זל״ז על מקי שכניס ולא ירע עיניהם זב״ז, רק אם יש שנאה ביניהם תצמיח ריב ומדון, וכן היה פה שע״י שנעשה קנאה שנאה ביניהם צר להם המקום והקפידו זע״ז, ועי״כ,

(ז) ויהי ריב בין רועי מקנה, שכאשר הדלה האהבה בין האחים, עשה זה פרי בין עבדיהם, וחז״ל באמרו שהיה הריב על שרועי לוט היו מרעין בשדות אחרים, כי היו מרתיו רשעים כאדוניהם שנטה מאורחות אברהם שמאס בגזל מעשקות. והכנעני והפרזי תחלה כתיב והכנעני אז בארץ שאז נכנס הכנעני והיה לוחם וכובש בשכם, ובעת ששב אברהם ממצרים נתוסף עליו פרזי וכבר כבשו גם בבית אל, והתישבו שם כי נכנעו העמים לפניהם, ועז״א אז יושב בארץ, וספר זה מפני טעמים. האחד, שמצד זה היה בנקל שריב הזה יעש באנשים, כי יגיע דברי ריבותם באזני שכניהם, ויכניעו א״ע בתגר זה כאדוני הארץ ושופטיה, ובגנה לאז״ל שהיה

בארץ: ח ויאמר אברם אל־לוט אל־נא תהי מריבה ביני
ובינך ובין רעי ובין רעיך כי־אנשים אחים אנחנו:
ט הלא כל־הארץ לפניך הפרד נא מעלי אם־השמאל
ואימנה ואם־הימין ואשמאילה: י וישא־לוט את־עיניו
וירא את־כל־ככר הירדן כי כלה משקה לפני ׀ שחת
יהוה את־סדם ואת־עמרה כגן־יהוה כארץ מצרים
באכה צער: יא ויבחר־לו לוט את כל־ככר הירדן ויסע
לוט מקדם ויפרדו איש מעל אחיו: יב אברם ישב
בארץ־כנען ולוט ישב בערי הככר ויאהל עד־סדם׃
יג ואנשי סדם רעים וחטאים ליהוה מאד: יד ויהוה אמר

אל

בעל הטורים

כראוי וע"ז היה הריב וזהו ולא דרשו רועי את צאני: (יא) ויפרדו איש מעל אחיו אברם. ס"ת שלום לומר כדי לעשות שלום נתפרדו וגם רמז לו שיהיה שלום לבניו וזהו שנאמר אל תצר את מואב: (יב) אברם ב' ר"פ. הכא ואידך אברם הוא אברהם. וזה שדרשו רז"ל כ"מ שנאמר בו הוא הוא בצדקו מתחלה ועד סוף וזהו הוא אברהם הוא אב"ס בצדקו מתחלה ועד סוף ועל כן אברם ישב ליפרד מגוף הרשע: (יג) ואנשי סדום. ג' ואנשי ריש פסוק הכא ואידך ואנשי קדם הבין לי ואידך

רש"י

בארץ ולא זכה בה ל אברם עדיין (ב"ר): (ח) אנשים אחים. מ קרובים. ומ"א דומין בקלסתר פנים: (ט) אם השמאל ואימנה. בכל אשר תשב (אשב) לא אתרחק נ ממך ואעמוד לך למגן ולעזר וסוף דבר הוצרך לו שנאמר וישמע אברם כי נשבה אחיו וגו': ואימנה. אימין את עצמי כמו ואשמאילה אשמאיל את עצמי. וא"ת היה לו לינקד ואימנה כך מצינו במקום אחר (ש"ב יד) אם יש להימין ואין נקוד להיימין: (י) כי כלה משקה. ארץ ס נחלי מים: לפני שחת ה' את סדם ואת עמרה. היה אותו ע מישור. כגן ה' לאילנות. כארץ מצרים לזרעים (ב"ר): באכה צער. עד צער. ומ"א דורשהו לגנאי על שהיו שטופי זמה בחר לו לוט בשכונתם, במסכת הוריות: (יא) ככר. מישור כתרגומו: מקדם. נסע פ מאצל אברם (ולמזרח) והלך לו למערבו של אברם נמצא נוסע ממזרח למערב. ומדרש אגדה הסיע עצמו מקדמונו צ של עולם אמר אי אפשי לא באברם ולא באלהיו: (יב) ויאהל. נטע

שפתי חכמים

מ"מ שרי הכנעני וכו': ל (ג"א) דאל"כ יתן לשם אברם רשות לרעות בכל מקום שירצו: מ דקשה לרש"י והא לאו אחים היו אלא קרובים ומדרש אגדה נקראו אחים שהיו דומים כו' ולפי המדרש צ"ל דאחים כמו כאחים: נ דקשה לרש"י דאברם אמר אנשים אחים ועכשיו אמר אם השמאל ואימנה דמשמע שרצה להתרחק כי יש איזה שנאה ביניהם וקשה מי הוליד השנאה והלא לא היה ריב ביניהם לכן פי' לא אתרחק כו' (רי"ק) אמר זה לפי שנראה שאלו המלות מיותרות שדי שיאמר הפרד נא מעלי לכ"פ לא אתרחק כו' וא"ת מה היה צריך להבטיחו על זה לז"א אעמוד למגן וכו' (רש"א) דק"ל פשיטא אם הוא ילך אל השמאל ישאר הוא בימין לז"א שיהיה בימינו ממש שלא יתרחק וכו': ס דקשה לרש"י דמשקה לשון מפעיל הוא ומה מפעיל שייך הכא ועוד שאין הכוונה פה על השקאה רק על הנחלים שבו וע"ז פירש ארץ נחלי מים וקראם מלשון השקאה מפני שמהם תהיה ההשקאה: ע רצונו לפרש דהאי לפני שחת ה' וגו' הוא דבוק עם כגן ה' כארץ מצרים דאין לפ' דלפני שחת דבוק עם כלה משקה דמה בא להודיענו דהא כבר כתיב וישא לוט את עיניו וירא וזה היה לפני שחת ה' אלא ע"כ דבוק הוא למטה (הרא"ם) דרש"י דייק מדכתיב בפ' בראשית ויצמח ה' אלהים מן האדמה כל עץ וגו' בתוך הגן א"כ ש"מ היכא דכתיב גן מיירי גן לאילנות. ומה שפי' כארץ מצרים לזרעים זה דייק מדכתיב בפ' עקב לא כארץ מצרים היא אשר יצאתם משם אשר תזרע את זרעך א"כ ש"מ שארץ מצרים ארץ זרעים היא (רי"ק) לפי שנראה שאלו הדמיונות הם לדבר אחד וא"כ די שיאמר הטוב שבכלם ואם ירצה לומר שניהם הל"ל היפך באחרונה כארץ מצרים כגן ה' שאם הוא כגן ה' פשיטא שהיא כארץ מצרים לז"א שהדמיון הוא בשני דברים כו': פ דקשה לרש"י כי בית אל בצפון היה כדכתיב לעיל ויסע אברם הלוך ונסוע הנגבה ש"מ דבית אל בצפון היה וא"כ היה לו לכתוב ויסע לוט מצפון לכך פי' וכו'. כתב הרא"ם ותימה שמגבולי הארץ נראה שככר הירדן במזרחה של ארץ ישראל ובית אל תוך א"י ונמצא שההולך מבית אל שהיה אברם דר שם אל ככר הירדן הולך מאצלו למזרחו הוא וצריך עיון. וי"ל כי ככר הירדן היה מישור גדול והולך ומתפשט לתוך א"י עד שהיה סמוך לירושלים שהוא רחוק מבית אל והוא תוך א"י כי ככר הירדן היה סמוך לסדום שאינו רחוק כ"כ מירושלים ודו"ק נ"ל: צ (קנ"מ) דאל"כ ויסע לוט מאברם מבעי' ליה שהרי היו יושבין ביחד וגם

לוט

לוט וכנענאה ופרזאה בכן יתיב בארעא: ח ואמר אברם ללוט לא כען תהי
צותא בינא ובינך ובין רעותי ובין רעותך ארי גוברין אחין אנחנא: ט הלא כל
רעא קדמך אתפרש כען מלותי אם את לצפונא ואנא לדרומא ואם את לדרומא
אנא לצפונא: י וזקף לוט ית עינוהי וחזא ית כל מישר ירדנא ארי כלה בית
קיא קדם חבלות יי ית סדום וית עמרה כגינתא דיי כארעא דמצרים מטי
צער: יא ובחר לה לוט ית כל מישר ירדנא ונטל לוט מלקדמין ואתפרשו גבר
לות אחוהי: יב אברם יתב בארעא דכנען ולוט יתב בקירוי מישרא ופרס עד
דום: יג ואנשי דסדום בישין בממונהון וחיבין בגויתהון קדם יי לחדא: יד ויי
אמר

רש"י

אלים ק לרועיו ולמקניהו עד סדום: (יג) ואנשי סדום רעים. ואעפ"כ לא נמנע לוט מלשכון עמהם. רבותינו (יומא לח) למדו ר מכאן (משלי י) ושם רשעים ירקב: רעים. (סנהדרין קט) בגופם ש וחטאים בממונם: לה' מאד. יודעים רבונם ומתכוונים למרוד

שפתי חכמים

לוט ממנו: ק דקשה לרש"י למה נאמר ויאהל עד סדום לכן פי' נטע אהלים לרועים כלומר דהרבה אהלים היו לו ונטע מן הככר עד סדום: ר ר"ל מדכתיב הכא ואנשי סדום רעים וחטאים ולא צריך למכתב כלל אלא משום דצריך להזכיר אנשי סדום כדכתיב ויאהל עד סדום כתיב נמי ואנשי סדום רעים וחטאים ומזה למד שלמה ע"ה דשם רשעים ירקב דצריך
כתיב

בו אותם לרעה: ש ופירש פירש מת"א שתרגם בישין בממונהון וחייבין בגויתהון וא"ש תנ"ל לרש"י וי"ל דגבי יוסף

התורה והמצוה

זה הריב ע"י שרועי לוט היו מרעים בשדות אחרים כמ"ש עכרתם אותי להבאישני ביושב הארץ בכנעני ובפרזי וכו', זאת שנית היא הגעה לתוכחת אברם אל לוט:

ח) ויאמר אברם אל לוט, ר"ל ראה הנה שני אומות מפורדות כנעני ופרזי יושב בארץ בשלום ובשלוה ולא יקנאו זא"ז, ואיך תהיה מריבה ביני ובינך שאנחנו אחים, ויש הבדל בין ריב ובין מריבה, שמריבה מציין ענין הגורם את הריב, ר"ל הלא המריבה [שהוא הסבה הגורם את הריב] ביני ובינך הוא מה שאנשים אחים אנחנו, שאם לא היינו אחים, הנה הארץ רחבת ידים לפנינו, וכל אחד היה מוצא מקום למקנה, ורק מצד שאנשים אחים אנחנו, ומתחברים לשבת יחדו במקום אחד מצומצם זה הוא סבת המריבה:

ט) הלא כל הארץ לפניך, כשאמר ה' לאברהם בפעם הראשון לזרעך אתן את הארץ הזאת השב שכוון רק על הפלך הזה שבו שם הכנעני (וכמו שמבואר בפ' יד יז) ולכן שכן רק בפלך הזה שאמר לו ה', כל אתה הלא כל הארץ לפניך ורשות לך לגור במקום אחר לכן הפרד אתה, ואם תפרד לצד שמאל אשאר מי בימינך, ואם לצד ימין אשאר בשמאלך להיות לך לעזר תמיד, ובמליצה יאמר, אנחנו שנינו כגוף אחד שי"ל שתי ידים, ואם תהיה אתה יד השמאלית והשלישה אהיה אנכי הימנית והחזקה, או בהפך:

י) וירא את כל ככר הירדן, הנה הירדן נופל בצד צפונו אל ים המלח, וים המלח הוא ימה של סדום, ולא היה שם בתחלה, רק אחר שנהפכו ערי הככר פתחה הארץ את פיה ויהי שם עמק גדול, אשר בו לתוכה מי הירדן, והמים נעשו מלוחים מסבת התהום שמלא מלח ואין ראוי להיות שום בריה, ובתחלה שלא יה להירדן ים לפול אל תוכו, עת עלה על גדותיו שטף על כל הככר, כמו הנילוס בעת ימלא מים ישקה את ל ארץ מצרים, ואחר מהפכת סדום שנעשה העמק והים הזה בעת שמתמלא הירדן מימיו נשפכים אל הים זה, והגם שנשפכים לשם מים רבים אינו מתמלא לעולם, כי המים נבלעים בתהומות כמ"ש חוקרי הארץ, אמנם פני שחת ה' את סדום ואת עמורה היה הירדן עובר את גדותיו כנהר נילוס ומשקה את כל הככר שהולך אחר משלשים פרסאות, ושם ככר מיוחד בכ"מ רק לככר הירדן [ולא נמצא רק בנחמיה (יב כח) מן הככר סביבות ירושלים] ואמר כגן ה' בארץ מצרים, כי גם בגן עדן כתיב ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן, ופי' חז"ל מדרש כגן ה' לאילנות וכארץ מצרים לזרעים, כי בג"ע אצמיח ה' כל עץ נחמד למראה וטוב למאכל, ובמצרים תיב לא כא"מ היא אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק, כי האילנות דלים וקנים במצרים כנודע בכר הירדן היה בו בין אילנות טובים בין זרעים, ולא היה צריך למי גשמים וככר זה נמשך עד צוער. ולכן

יא) ויבחר לו לוט את כל ככר הירדן שהם מרעה טוב וארץ פוריה, ולא הגיע עדיין אל ערי הככר, רק ישב בככר הרחק מאדם העיר ואז לא נפרד עדיין מאברהם לגמרי, ועדיין היה אחדות ביניהם מרחוק, ובל אח"כ ויסע לוט מקדם, נסע מצד מזרח א"י ששם התחלת הככר לצד מערבו ששם ערי הככר, וגם יומז שנסע מהנהגתו הקודמת שהלך בדרכי אברהם. וכמד' שנסע מקדמונו של עולם, ואז ויפרדו איש מעל אחיו הפרדה גמורה, וכמ"ש במד' הבדל אכ"כ אלא הפרד מה הפרדה הזו אינה קולטת זרע וכו':

יב-יג) אברם, כי אברם נשאר יושב בארץ כנען, ולא התישב בעיר בין אנשים רעים, ולוט ישב בערי הככר תחת שישב עד עתה בארץ הככר לבדו, התישב בהערים, ואחר אח"כ ליטע אהלו עד סדום. ואנשי סדום היו רעים ביי אדם להברו וחטאים בין אדם למקום, והתחיל ללמוד ממעשיהם:
וה'

אֶל־אַבְרָ֗ם אַחֲרֵי֙ הִפָּֽרֶד־ל֣וֹט מֵעִמּ֔וֹ שָׂ֣א נָ֤א עֵינֶ֙יךָ֙ וּרְאֵ֔ה
מִן־הַמָּק֖וֹם אֲשֶׁר־אַתָּ֣ה שָׁ֑ם צָפֹ֥נָה וָנֶ֖גְבָּה וָקֵ֥דְמָה וָיָֽמָּה׃
טו כִּ֧י אֶת־כָּל־הָאָ֛רֶץ אֲשֶׁר־אַתָּ֥ה רֹאֶ֖ה לְךָ֣ אֶתְּנֶ֑נָּה וּֽלְזַרְעֲךָ֖
עַד־עוֹלָֽם׃ טז וְשַׂמְתִּ֥י אֶֽת־זַרְעֲךָ֖ כַּעֲפַ֣ר הָאָ֑רֶץ אֲשֶׁ֣ר ׀ אִם־
יוּכַ֣ל אִ֗ישׁ לִמְנוֹת֙ אֶת־עֲפַ֣ר הָאָ֔רֶץ גַּֽם־זַרְעֲךָ֖ יִמָּנֶֽה׃ יז ק֚וּם
הִתְהַלֵּ֣ךְ בָּאָ֔רֶץ לְאָרְכָּ֖הּ וּלְרָחְבָּ֑הּ כִּ֥י לְךָ֖ אֶתְּנֶֽנָּה׃ יח וַיֶּאֱהַ֣ל
אַבְרָ֗ם וַיָּבֹ֛א וַיֵּ֛שֶׁב בְּאֵלֹנֵ֥י מַמְרֵ֖א אֲשֶׁ֣ר בְּחֶבְר֑וֹן וַיִּֽבֶן־שָׁ֥ם
מִזְבֵּ֖חַ לַֽיהוָֽה׃ פ רביעי יד א וַיְהִ֗י בִּימֵי֙ אַמְרָפֶ֣ל מֶֽלֶךְ־
שִׁנְעָ֔ר אַרְי֖וֹךְ מֶ֣לֶךְ אֶלָּסָ֑ר כְּדָרְלָעֹ֙מֶר֙ מֶ֣לֶךְ עֵילָ֔ם וְתִדְעָ֖ל
מֶ֥לֶךְ גּוֹיִֽם׃ ב עָשׂ֣וּ מִלְחָמָ֗ה אֶת־בֶּ֙רַע֙ מֶ֣לֶךְ סְדֹ֔ם וְאֶת־
בִּרְשַׁ֖ע מֶ֣לֶךְ עֲמֹרָ֑ה שִׁנְאָ֣ב ׀ מֶ֣לֶךְ אַדְמָ֗ה וְשֶׁמְאֵ֙בֶר֙ מֶ֣לֶךְ
צְבֹיִ֔ים* וּמֶ֥לֶךְ בֶּ֖לַע הִיא־צֹֽעַר׃ ג כָּל־אֵ֙לֶּה֙ חָֽבְר֔וּ אֶל־עֵ֖מֶק
הַשִּׂדִּ֑ים ה֖וּא יָ֥ם הַמֶּֽלַח׃ ד שְׁתֵּ֣ים עֶשְׂרֵ֣ה שָׁנָ֔ה עָֽבְד֖וּ אֶת־
כְּדָרְלָעֹ֑מֶר וּשְׁלֹשׁ־עֶשְׂרֵ֥ה שָׁנָ֖ה מָרָֽדוּ׃ ה וּבְאַרְבַּע֩ עֶשְׂרֵ֨ה

*צבוים קרי

שנה

בעל הטורים

ואנשי תמיד יבדילו עוברים בארץ. פי' ואנשי קדש ובשר בשדה טרפה זה אבר מן החי זהו ואנשי תמיד יבדילו ש־ מזהירים להיות קדושים שלא לטמא וגם שקרובים לקטו אברי ההרוגים. ואנשי סדום רעים וחטאים מה היתה רעתם מעל העוברים בארץ שלא יכנסו להם אורחים וזהו ואנשי תמיד יבדילו עוברים בארץ שם שהדומים המבדילין והמעכבין העוב־ בארץ: וחטאים ד' במסר'. הכא ואידך ושבר פושעים וחטאים יחדו ועוזבי ה' יכלו וחטאים אליך ישובו והחטאים בנג־ צדיקים. פי' רעים וחטאים ע"כ פושעים וחטאים יחדו יכלו אבל אם יעשו תשובה כדכתיב וחטאים אליך ישובו יהיו בנ־ צדיקים כדכתיב וחטאים בעדת צדיקים: (יד) צפונה ונגבה וקדמה וימה. וליעקב אמר ימה וקדמה וצפונה ונגבה לאבר־ שהתחיל להראות זכות הקרבנות שנשחטים בצפון וליעקב הראה בזכותו יעברו הים והיינו דכתיב וירא ישראל את היד הגד־ וגו' ישראל סבא: (יח) ויבן שם מזבח. וסמיך ליה ויהי בימי אמרפל מלך שנער וגו' עשו מלחמה רמז שצריכין להק־ קרבן קודם בואו למלחמה והיינו דכתיב יזכור כל מנחותיך ועולתך ידשנה סלה יתן לך כלבבך וכל עצתך ימלא נר־ בישועתך ובשם אלהינו נדגול: (א) ויהי בימי ה' דסמיכי. הכא ואידך ויהי בימי שפוט השופטים ויהי בימי אחשו־ כו' כדאי' במדרש שכולן היתה בימיהם ווי: (ה) ובארבע עשרה ב' ר"פ. הכא ואידך (מ"ב י"ח) בי"ד למלך חזקיהו ע־

שפתי חכמים

כתיב ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת והתם מיירי בגוף ה"נ רעים מיירי בגופם וכתיב בפרשת כי תצא גבי שכיר ולא יקרא עליך אל ה' והיה בך חטא והתם מיירי בממון: ת כמו שמוכח מתוך פירש"י שפי' לעיל על שהיו שטופי זמה בחר לו לוט כו' זה בא לו שהיה שטוף בזמה מפני שהיה במצרים שהיו שטופי זמה למד מהם. ועוד פי' רש"י הסיע עצמו מקדמונו של עולם משמע דקודם לכן צדיק היה: א כלומר ולא שם מקום כדכתיב ענר אשכול וממרא: ב דק"ל והא נמרוד מלך בנער היה: ג שם אבר רוצה לומר דעשה לו כנפים לעוף: ד דדייק רש"י מדכתיב בלע היא צוער דאם הוא שם אדם לא שייך למימר היא צוער וא"ל מנ"ל לרש"י שהכתוב הזכיר שמותם של מלכים אלו להודיע רשעתם דדרש שנאב שונא אביו שבשמים כו' וי"ל מדלא הזכיר בקרא ג"כ שמו של מלך צוער

אלא

רש"י

בו: (יד) אחרי הפרד לוט. כל זמן שהרשע עמו הי־ הדבור פורש ממנו. (ולעיל שהיה לוט אצלו וכתיב ו־ ה' אל אברם באותה שעה ת כבר היה וק"ל: (טז) אשר אם יוכל איש. כשם שא"א לעפר להמ־ כך זרעך לא ימנה: (יח) ממרא. א שם אדם: (א) אמרפל. הוא נמרוד שאמר לאברהם ב פול ל־ בכבשן האש (ב"ר): מלך גוים. מקום יש ששמו ג־ על שם שנתקבצו שמה מכמה אומות ומקומות והמ־ איש עליהם ושמו תדעל (ב"ר): (ברע. רע לשמ־ ורע לבריות: ברשע. שנתעלה ברשע): (ב) שנא־ שונא אביו שבשמים: שמאבר. שם ג אבר לעוף ולמ־ ולמרוד בהקב"ה: בלע. שם ד העיר: (ג) ע־

השדים

מר לאברם בתר דאתפרש לוט מעמיה זקוף כען עינך וחזי מן אתרא דאת תמן
פונא ולדרומא ולמדינחא ולמערבא: טו ארי ית כל ארעא די את חזי לך
תנניה ולבנך עד עלם: טז ואשוי ית בנך סגיאין כעפרא דארעא כמא די לא
פשר לגבר למימני ית עפרא דארעא אף בנך לא יתמנון: יז קום הליך בארעא
ארכה ולפתיה ארי לך אתנניה: יח ופרס אברם ואתא ויתיב במישרי ממרא די
חברון ובנא תמן מדבחא קדם יי: א והוה ביומי אמרפל מלכא דבבל אריוך
לכא דאלסר כדרלעומר מלכא דעילם ותדעל מלכא דעממי: ב סדרו (נ"י עבדו)
בא עם ברע מלכא דסדום ועם ברשע מלכא דעמרה שנאב מלכא דאדמה
ושמאבר מלכא דצבוים ומלכא דבלע היא צער: ג כל אלין אתכנשו למישר
קליא הוא אתר ימא דמלחא: ד תרתי עשר שנין פלחו ית כדרלעומר ותלת
שרי שנין מרדו: ה ובארבע עשרי שנין אתא כדרלעומר ומלכיא דעמיה ומחו
ית

רש"י

דים. כך שמו על שם שהיו בו שדות הרבה ה ומדרשי
דה ים הרבה: הוא ים המלח. לאחר זמן נמשך
ו לתוכו ונעשה ים המלח. ומ"א אומר שנתבקעו
רים סביבותיו ונמשכו ז יאורים לתוכו: (ד) שתים
רה שנה עבדו. ה' מלכים הללו את כדרלעומר
ארבע עשרה שנה למרדן ח בא כדרלעומר לפי
וא היה בעל המעשה נכנס בעובי הקורה:

שפתי חכמים

אלא ודאי נ"ם שהזכיר הכתוב שמות של מלכים אלו להורות על רשעתם ואפשר שמלך צוער לא היה רשע ושמו לא היה מוכיח על רשעתו כמו שנאמר בלוט אמלטה נא וגו' כפירש"י שם: ה (רא"ם) ר"ל לפי שנכתב השדים בה"א הידיעה ולא פי' הכתוב באיזה מקום היה זה עמק השדים לכ"פ כו' (נח"י) ונ"ל דהרב פי' שם העצם שלו ע"ש התואר שבו וה"פ ועמק השדים כך שמו ואין לו שם עצם אחר: ו כי לא יתכן שיהיה עמק וים בזמן אחד: ז פי' כי מלת הוא מורה שהוא עצמו
ו לא שנמשך היה לתוכו דא"כ בו ים מבעי ליה: ח ר"ל במלת למרדן שלא תפרש המקרא כן שתים עשרה שנים עבדו
לש עשרה שנה לעבדן מרדו ובארבע עשרה שנה לעבדן בא כדרלעומר וגו' דא"כ היה לו לומר ובי"ג שנה כמו שנקט
"ב ובארבע עשרה שנה לכך מפרש למרדן ר"ל דמה שכתוב וי"ג שנה מרדו לא קאי אאותן י"ב שנה דלעיל אלא י"ג שנה

השאלות

(י) למה האריך בספור מלחמות המלכים זה עם זה. וספור מה שהכו את רפאים וכו' שכ"ז אין צורך לספרם בתורה האלהית:

התורה והמצוה

(יד-טו) וה' אמר אחרי הפרד לוט מעמו. שתחלה לא רצה שישתתף לוט במתנת הארץ עד שנפרד לוט, אמר לו, שא נא עיניך, כי ממה שא"ל תחלה ך אתן את הארץ הזאת, הסב שכוונתו רק על חלק זה, ולכן לא התהלך בארץ לכל צד, א"ל ה' כי כל הארץ אשר אתה רואה (ונתן כח בעיניו שיראה את כל הארץ) לך אתננה:
) ושמתי. וכל תשאל, הלא אני יחיד וגם אני אלד בן, איך יירש איש אחד ארץ גדולה כזאת, א"ל שזרעו יהיו רבים כעפר הארץ, וע"כ,
) קום התהלך בארץ, וה"ל שתשב במקום אחד, ואמר לארכה ולרחבה, שכן בניו ירשו תחלה כל אורך א"י מן הירדן ועד הים בצד הנגב, ואת הרוחב שהוא צד הצפון לא כבשו עד אחר ימים רבים:
) ויאהל. ע"י דבור הזה עקר אהלו ממקום זה והתישב בחברון כיון שניתן לו רשות להתישב בכ"מ:
(א-ג) ויהי בימי אמרפל. ארבעה מלכים אלה התחברו לכבוש ארצות ולהרגיז הארץ. ולדעת הז"ל אמרפל זה נמרוד, שמלך שנער הראשון היה נמרוד ואחר שכבש מלכות אשור כמ"ש מן הארץ ההיא אשור כנה שמו אמרפל שמלכי אשור נקראים בשם פול, ובימי אמרפל כבר היו עוד ג' מלכים כובשי ארצות ה כריתת ברית ביניהם שימלכו ארבעתם בכפה, ולתכלית זה עשו מלחמה את ברע מלך סדום וכו' ונאחזו במלחמה.
) כל אלה חברו. ואז נתחברו כולם ועשו שלום ביניהם, והיה ההתחברות על אופן שחמשה מלכים המנוצחים יעבדו את כדרלעומר, כי הארצות האלה נפלו לחלקו, וספר שהמקום שבם חברו לעשות שלום בעמק השדים, שמשם חפרו סיד לבנין, ועתה הוא ים המלח, כמ"ש למעלה (י"ג י') שים המלח נתחדש אחרי שחת אלהים את ערי הככר ותחלה היה שם עמק השדים ואין בו מים:
) שתים. ועפ"י ההתחברות הזה עבדו את כדרלעומר שתים עשרה שנה, ובשלש עשרה מרדו ולא נתנו לו מס, או שהמרד נמשך שלש עשרה שנה:
) ובארבע, ובשנת הארבע עשרה בא כדרלעומר והמלכים אשר אתו, כי היו מקושרים שיעזור כ"א לחברו נגד המורדים, ויכו את רפאים באשר בצד הדרומי לארץ כנען קרוב לסדום ישבו עמים רבים גבורים, הארץ שאח"כ ישב שם עוג מלך הבשן ובצדו עמון ובצדו מואב ובצדו שעיר, כמו שמבואר שישראל בהליכתן
ממערב

שָׁנָה בָּא כְדָרְלָעֹמֶר וְהַמְּלָכִים אֲשֶׁר אִתּוֹ וַיַּכּוּ אֶת־רְפָאִים
בְּעַשְׁתְּרֹת קַרְנַיִם וְאֶת־הַזּוּזִים בְּהָם וְאֵת הָאֵימִים בְּשָׁוֵה
קִרְיָתָיִם׃ ו וְאֶת־הַחֹרִי בְּהַרְרָם שֵׂעִיר עַד אֵיל פָּארָן אֲשֶׁר
עַל־הַמִּדְבָּר׃ ז וַיָּשֻׁבוּ וַיָּבֹאוּ אֶל־עֵין מִשְׁפָּט הִוא קָדֵשׁ
וַיַּכּוּ אֶת־כָּל־שְׂדֵה הָעֲמָלֵקִי וְגַם אֶת־הָאֱמֹרִי הַיֹּשֵׁב
בְּחַצְצֹן תָּמָר׃ ח וַיֵּצֵא מֶלֶךְ־סְדֹם וּמֶלֶךְ עֲמֹרָה וּמֶלֶךְ אַדְמָה
וּמֶלֶךְ צְבֹיִים* וּמֶלֶךְ בֶּלַע הִוא־צֹעַר וַיַּעַרְכוּ אִתָּם מִלְחָמָה
בְּעֵמֶק הַשִּׂדִּים׃ ט אֵת כְּדָרְלָעֹמֶר מֶלֶךְ עֵילָם וְתִדְעָל
מֶלֶךְ גּוֹיִם וְאַמְרָפֶל מֶלֶךְ שִׁנְעָר וְאַרְיוֹךְ מֶלֶךְ אֶלָּסָר
אַרְבָּעָה מְלָכִים אֶת־הַחֲמִשָּׁה׃ י וְעֵמֶק הַשִּׂדִּים בֶּאֱרֹת
בֶּאֱרֹת חֵמָר וַיָּנֻסוּ מֶלֶךְ־סְדֹם וַעֲמֹרָה וַיִּפְּלוּ־שָׁמָּה וְהַנִּשְׁאָרִים
הֶרָה נָּסוּ׃ יא וַיִּקְחוּ אֶת־כָּל־רְכֻשׁ סְדֹם וַעֲמֹרָה וְאֶת־כָּל־
אָכְלָם וַיֵּלֵכוּ׃ יב וַיִּקְחוּ אֶת־לוֹט וְאֶת־רְכֻשׁוֹ בֶּן־אֲחִי אַבְרָם
וַיֵּלֵכוּ וְהוּא יֹשֵׁב בִּסְדֹם׃ יג וַיָּבֹא הַפָּלִיט וַיַּגֵּד לְאַבְרָם

*צבוים קרי

העברי

בעל הטורים

שנהרג לומר לך כשם שבאו האומות על חזקיהו ונפלו בידו כך באו על אברהם ונפלו בידו: (יג) ויבא הפליט. בפדר״
בשעה שהפיל הקב״ה לסמאל ממקומו אחז בכנפות מיכאל להפילו עמו ופלטו הקב״ה מידו. וכן ביחזקאל בא אלי הפלט

רש״י

(ה) והמלכים. אלו שלשה מלכים: הזוזים. הם ט זמזומים: (ו) בהררם. בהר שלהם: איל פארן. כתרגומו מישור, ואומר אני שאין איל לשון מישור י אלא מישור של פארן איל שמו ושל ממרא אלוני שמו ושל ירדן ככר שמו ושל שטים אבל שמו אבל השטים וכן בעל גד בעל שמו וכלם מתורגמין מישור וכל אחד שמו עליו: על המדבר. אצל המדבר כמו (במדבר ב) ועליו מטה מנשה: (ז) עין משפט הוא קדש. על שם העתיד שעתידין משה ואהרן להשפט שם על עסקי אותו העין והם מי מריבה. ואונקלוס תרגמו כפשוטו מקום שהיו בני המדינה מתקבצים שם לכל משפט: שדה העמלקי. עדיין לא נולד עמלק ונקרא על שם העתיד: בחצצן תמר. הוא עין גדי מקרא מלא (בד״ה ב) ביהושפט: (ט) ארבעה מלכים וגו׳ ואעפ״כ כ נצחו המועטים להודיעך שגבורים היו ואעפ״כ לא נמנע אברהם מלרדוף אחריהם: (י) בארת בארת חמר. בארות הרבה היו שם שנוטלין משם אדמה ל לטיט של בנין. ומדרש אגדה שהיה הטיט מגובל בהם ונעשה נס למלך סדום שיצא משם מ לפי שהיו באומות מקצתן שלא היו מאמינין שניצל אברהם מאור כשדים מכבשן האש וכיון שיצא זה מן החמר האמינו באברהם למפרע (ב״ר): הרה נסו. להר נסו

שפתי חכמים

בשני עלמן מרדו ועל אותן י״ג שנה אמר אחר כך ובי״ד שנה: ט ר״ל דרש״י דייק מדכתיב הכא רפאים ואימים וכתיב גבייהו הזוזים ובפרשת אלה הדברים כתיב רפאים ואימים וזמזומים ודאי הזוזים היינו זמזומים: י דקשה לרש״י והלא על אלוני ממרא נמי מתרגם מישור וא״כ אם חד מינייהו פירושו מישור ודאי השני לאו פירושו מישור ל״פ ואומר אני וכו׳: כ דקשה לרש״י למה צריך למימר ד׳ וכי לא ראינו דארבע הם ל״פ אעפ״כ וכו׳: ל דק״ל למה נאמר בארות בל׳ רבים וע״ק כיון דבארות של חמר היו שם א״כ למה כתיב וינוסו מלך סדום ועמורה ויפלו שמה הל״ל ויטבעו שמה דהרי ל׳ טביעה שייך בחמר וע״ק כיון דחמר היה למה לא מתו שגם כשטבעו בחמר דהיינו טיט ל״פ הרבה בארות כו׳ א״כ מתורץ נמי למה לא כתיב ויטבעו דלא היה טיט רך: מ דק״ל א״כ למה קרא אותו בארות חמר והלא נוטלין כל החמר מכן ובארות חמר משמע שתמיד היו מלאים טיט לכן אמר ומ״א כו׳, מהרש״ל:

נסו

ת גִּבָּרַיָּא דִּי בְּעַשְׁתְּרוֹת קַרְנַיִם וְיָת תַּקִּיפַיָּא דִּבְהָמְתָא וְיָת אֵימְתָנֵי דִּבְשָׁוֵה
רִיָתַיִם׃ ו וְיָת חוֹרָאֵי דִּי בְּטוּרְהוֹן דְּשֵׂעִיר עַד מֵישַׁר פָּארָן דִּסְמִיךְ עַל מַדְבְּרָא׃
יְתָבוּ וַאֲתוֹ לְמֵישַׁר פִּלּוּג דִּינָא הִיא רְקָם וּמְחוֹ יַת כָּל חֲקַל עֲמַלְקָאָה וְאַף יַת
אֱמוֹרָאָה דְּיָתֵיב בְּעֵין גֶּדִי׃ ח וּנְפַק מַלְכָּא דִסְדוֹם וּמַלְכָּא דַעֲמוֹרָה וּמַלְכָּא דְאַדְמָה
מַלְכָּא דִצְבוֹיִים וּמַלְכָּא דְבֶלַע הִיא צוֹעַר וְסַדָּרוּ עִמְּהוֹן קְרָבָא בְּמֵישַׁר חַקְלַיָּא׃
עִם כְּדָרְלָעֹמֶר מַלְכָּא דְעֵילָם וְתִדְעָל מַלְכָּא דְעַמְמִין וְאַמְרָפֶל מַלְכָּא דְבָבֶל וְאַרְיוֹךְ
מַלְכָּא דְאֶלָּסָר אַרְבְּעָה מַלְכִין לָקֳבֵיל חַמְשָׁא׃ י וּמֵישַׁר חַקְלַיָּא בֵּירִין בֵּירִין מַסְּקָן
חֵמָרָא וַעֲרָקוּ מַלְכָּא דִסְדוֹם וַעֲמוֹרָה וּנְפַלוּ תַמָּן וּדְאִשְׁתְּאָרוּ לְטוּרָא עֲרָקוּ׃
יא וּשְׁבוֹ יַת כָּל קִנְיָנָא דִסְדוֹם וַעֲמוֹרָה וְיָת כָּל מֵיכַלְהוֹן וַאֲזָלוּ׃ יב וּשְׁבוֹ יַת לוֹט
וְיָת קִנְיָנֵהּ בַּר אֲחוּהִי דְאַבְרָם וַאֲזָלוּ וְהוּא יָתֵב בִּסְדוֹם׃ יג וַאֲתָא מְשֵׁיזְבָא וְחַוִּי
לאברם

רש"י

הרה כמו להר כל תיבה שצריכה למ"ד בתחלתה ...ל לה ה"א בסופה. ויש חילוק בין הרה להההרה ...א שבסוף התיבה עומדת במקום למ"ד שבראשה ... (ס"א זו) אינה עומדת במקום למ"ד (ס"א ...ד) ונקודה פת"ח תחתיה והרי הרה כמו להר כמו אל הר ואינו מפרש לאיזה הר אלא שכל אחד נס באשר מצא הר תחלה וכשהוא נותן ה"א בראשה לכתוב ...יה או הנודבה פתרונו כמו אל ההר או כמו לההר (להר) ומשמע לאותו הר הידוע ומפורש בפרשה: (יב) והוא ... בסדום. מי גרם לו זאת ישיבתו בסדום: (יג) ויבא הפליט. לפי פשוטו זה עוג שפלט מן המלחמה והוא שכתוב ...ק עוג נשאר מיתר הרפאים וזהו נשאר שלא הרגוהו אמרפל וחביריו כשהכו הרפאים בעשתרות קרנים ...ומא, ומדרש ב"ר זה עוג שפלט מדור המבול וזה ניתר הרפאים שנא' הנפילים היו בארץ וגו' ומתכוין
שיהרג

שפתי חכמים

נ לא שפלט מדור המבול דהא כתיב וישאר אך נח ואשר אתו בתבה: ם שנאמר הנפילים היו בארץ ר"ל דרפאים היינו ענקים ונפילים הם ג"כ ענקים שהיו בדור המבול והוא נשאר מאותן ענקים שבדור המבול ופי' וישאר אך נח שהיה גונח כדפי' רש"י ואשר אתו פירש מטורח הבהמות אשר אתו בתבה:

השאלות

(יג) היל ל ויקחו את לוט בן אחי אברם ואת רכושו · ולמה ספר שאברם שכן באלוני ממרא שכבר נאמר זה בפ' הקודמת:

התורה והמצוה

ממערב למזרח על מצר הדרומי לא"י עברו ארץ אדום ומואב ועמון עד עוג, והתחילו המלכים פן יתחברו כולם לעזר למלכי ערי הככר, לכן הכו את כ"א בפ"ע, (ה) בעשתרות קרנים הוא היה אח"כ ארץ עוג אשר הוא לבדו נשאר מיתר הרפאים, ר"ל מן המוכים בימי אמרפל, ואת הזוזים שם היו אח"כ ארץ בני עמון כמ"ש (דברים ב) רפאים ישבו בה והעמונים יקראו להם זמזומים, ואת האימים בשוה קריתים שם היה אח"כ ארץ מואב, שקריתים נחשב בין ערי מואב וכמ"ש (שם י) האמים לפנים ישבו בה: (ו) ואת החורי. שאח"כ הי' שם ארץ אדום כנודע, עד איל פארן שישב שם ישמעאל שהיה קרוב לגבול מצרים, והגה מלמדא כי אז כבר נכבשו הארצות לפני בני אדום ובני לוט, שהיה בהשגחת ה', כמ"ש כי ירשה לעשו נתתי את הר שעיר (שם ב ו) וכן שם (י יא, ושם כא כב) שה' השמיד הענקים ע"י הרבעה מלכים אלה, כדי שיוכלו בני עשו ובני לוט להתישב שם:

(ז) וישובו, אח"כ שבו ממערב למזרח ובאו עד קדש שהוא בקצה גבול אדום, ואז היה שמה עין משפט, ושם הכו כל שדה העמלקי, ר"ל שאח"כ בימי משה נתישבו שם בני עמלק כמ"ש עמלק יושב בארץ הנגב, וגם את האמורי היושב בחצצן תמר והיה קרוב לסדום כמו שנראה (ביחזקאל מ"ז י"ט), שלעתיד יהיה שם גבול א"י בצד דרום, כמ"ש בפירושי שם:

(ח) ויצא, ואז כשנשברו כל עוזריהם יצאו החמשה מלכים לבדם אל עמק השדים ששם עשו שלום ביניהם תחלה:

(י) עמק, ואז לא היה שם ים המלח רק בארות חמר, וכשנגפו הד' מלכים אז מלך סדום ועמורה נסו והפילו א"ע באחת הבורות להסתתר שם, והנשארים נסו אל ההר שאצל צוער:

(יב) ויקחו את כל רכוש. כי היו הערים עזובות, וגם לקחו את לוט ואת רכושו שהיה לו מצד שהוא בן אחי אברם, ולא היראו מפני אברם דודו, הגם שלוט לא התגרה עמהם מלחמה כי הוא היה יושב בסדום ולא התערב במלחמה הזאת, והוליכו אותו בשביה שלא כמשפט:

(יג) ויבא הפליט, ממ"ש הפליט בה"א הידיעה הוכיחו חז"ל שהוא עוג שנמלט מן הרפאים שהוכו במלחמה הזאת, והוא הנודע כמ"ש כי הוא לבדו נשאר מיתר הרפאים, וקראו אברם העברי כי הפליט לא ידע שלו הוא בן אחיו רק ידע שהוא עברי מעבר הנהר, והשב שעי"כ יתעורר אברם במה שנעשה לאיש מארצו וזה שובן שאם היה אברם במקום אחר לא היה יכול לעזוב את ביתו וכותו מפחד השוללים שרצו בעת ההיא
בארץ

הָעִבְרִי וְהוּא שֹׁכֵן בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא הָאֱמֹרִי אֲחִי אֶשְׁכֹּל
וַאֲחִי עָנֵר וְהֵם בַּעֲלֵי בְרִית־אַבְרָם׃ יד וַיִּשְׁמַע אַבְרָם כִּי
נִשְׁבָּה אָחִיו וַיָּרֶק אֶת־חֲנִיכָיו יְלִידֵי בֵיתוֹ שְׁמֹנָה עָשָׂר
וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת וַיִּרְדֹּף עַד־דָּן׃ טו וַיֵּחָלֵק עֲלֵיהֶם ׀ לַיְלָה הוּא
וַעֲבָדָיו וַיַּכֵּם וַיִּרְדְּפֵם עַד־חוֹבָה אֲשֶׁר מִשְּׂמֹאל לְדַמָּשֶׂק׃
טז וַיָּשֶׁב אֵת כָּל־הָרְכֻשׁ וְגַם אֶת־לוֹט אָחִיו וּרְכֻשׁוֹ הֵשִׁיב
וְגַם אֶת־הַנָּשִׁים וְאֶת־הָעָם׃ יז וַיֵּצֵא מֶלֶךְ־סְדֹם לִקְרָאתוֹ
אַחֲרֵי שׁוּבוֹ מֵהַכּוֹת אֶת־כְּדָרְלָעֹמֶר וְאֶת־הַמְּלָכִים אֲשֶׁר
אִתּוֹ אֶל־עֵמֶק שָׁוֵה הוּא עֵמֶק הַמֶּלֶךְ׃ יח וּמַלְכִּי־צֶדֶק
מֶלֶךְ שָׁלֵם הוֹצִיא לֶחֶם וָיָיִן וְהוּא כֹהֵן לְאֵל עֶלְיוֹן׃
יט וַיְבָרְכֵהוּ וַיֹּאמַר בָּרוּךְ אַבְרָם לְאֵל עֶלְיוֹן קֹנֵה שָׁמַיִם

וארץ

בעל הטורים

ירושלים לאמר הוכתה העיר: (טו) לדמשק שניה במס'. הכא והידך והגליתי אתכם מהלאה לדמשק. בשביל חטא שעשו בדמשק גלו וזה חובה אשר משמאל לדמשק: (יח) מלך שלם. ר"ת שם לומר לך שזה שם בן נח: (יט) ברוך אברם לאל עליון. ז' פסוקים בתורה שכתוב בהם ברכה להקב"ה ברוך ה' אלהי שם וברוך אל עליון. ויאמר ברוך ה' אלהי אדני אברהם. ואקוד ואשתחוה לה' ואברך. ויאמר יתרו ברוך ה'. ואכלת ושבעת וברכת את ה'. ולגד אמר ברוך. ובהם י תיבות כנגד ק' ברכות שבכל יום וז' פסוקים כנגד ז' ברכות שבשבת ויו"ט. ובחמשה מהם השם אצל ברוך כנגד ה' חומשי:

שפתי חכמים

ע אלא לפרש לפי המדרש מה טעם היה לעוג שבא לאברם ואמר לו שנשבה לוט בשלמא לפי פי' ראשון שפלט מהמלחמה בא והגיד לאברהם בשביל שיעשה נקמה באמרפל וחביריו שהרגו אבותיו אלא לפי המדרש למה אמר לו אלא נ"ל מתכוין כו': פ וקא דפי' רש"י בפרשת בשלח ואין לדחוק ולפרש אריק חרבי מלשון וירק את חניכיו אזדיין בחרבי. נראה כוונת רש"י דהכא א"א לפרש אלא ל' זיין מדכתיב את חניכיו דלאו גמי לדחוק ולפרש כל אריק בל' זיין כדי שלא תקשה בתחלת המחשבה על פירושו מאותן המקראות אבל באמת פשוטו בכל מקום הוא לשון הרקה לבד מהכא וזהו דנקט רש"י בפרשת בשלח ואין לדחוק ולפרש כו' ודו"ק. ועיין ברא"ם פי' אחר: צ מהר"ן וקא אין מקרא יוצא מידי פשוטו שנאמר שמונה עשר וגו' ותי' בשם רבינו בחיי כי כל מספר הזה היו בני ביתו ולאחר שנזדרז למלחמה מיעטן ודיקדק וצוה שיחזרו כל המוראים כדין תורה דכתיב מי האיש הירא וגו' ונשאר הוא ואליעזר לבדו. (ג"א) ודאי כל השי"ח הלכו עמו כדי להבהיל המלכים שלא יתחזקו כנגדו ואע"ג דהוא לבדו היה ג"כ מנצח אותם כי אין מעצור לה' מ"מ לקחם כדי להסתיר הנס שיהא לו התחזקות מן הטבע כענין שיש לך אורב וגו' ולכך לקח במנין אליעזר לרמז שהכל היה בשביל אליעזר: ק (קנ"מ) דאל"כ וירדוף עד דן ל"ל הרי כתיב וירדפם עד חובה: ר (קנ"מ) אבל בלתי סרוס יהיה החלוק ללילה ושוב אין טעם לנות ועבדיו הבא אחריו: ש והוא ועבדיו קאי אדלמעלה הוא

רש"י

שיהרג אברם ע וישא את שרה: העברי. שבא מעבר הנהר (ב"ר): בעלי ברית אברם. שכרתו עמו ברית (ס"א דבר אחר שהשיאו לו עצה על המילה כמ שמפורש במקום אחר): (יד) וירק. כתרגומו פ וזמ וכן (ויקרא כו) והריקותי אחריכם חרב אזדיין בחר עליכם וכן (שמות טו) אריק חרבי וכן (תהלים לה) והרק חנית וסגור: חניכיו. חנכו כתיב (ס"א קרי) זה אליעזר שחנכו למצות והוא לשון התחלת כניס האדם או כלי לאומנות שהוא עתיד לעמוד בה ו (משלי כב) חנוך לנער (במדבר ז) חנכת המזב (תהלים ל) חנכת הבית ובלעז קורין לו אינלניי (הונטערריכטען) וברש"י כ"י איסטרייני"ר (נוס ערפש מהלע ברויכען): שמנה עשר וגו'. (נדרים לב) רבותינו אמרו אליעזר לבדו היה צ והוא מנין גימטר של שמו: עד דן. שם תשש כחו שראה ק שעתיד בניו להעמיד שם עגל (סנהדרין צו): (טו) ויחל עליהם. לפי פשוטו סרס המקרא ויחלק הוא ועבד עליהם לילה כדרך הרודפים שמתפלגים אחר הנרדפי ר כשבורחין זה לכאן וזה לכאן: לילה. כלומר אח שחשכה לא נמנע מלרדפם. ומ"א שנחלק הלי ובחציו הראשון נעשה לו נס וחציו השני נשמר וגנ להצות ש לילה של מצרים: עד חובה. אין מקו ששמו חובה ואין קורא הנכה על שם ע"א שעתידים להיות שם: (יז) עמק שוה. כך שמו ותרגומו למיש

מפנא

לאברם עבראה והוא שרי במישרי ממרא אמוראה אחוהי דאשכול ואחוהי דענר
ואנון אנשי קימיה דאברם: יד ושמע אברם ארי אשתבי אחוהי וזריז ית עולימוהי
לידי ביתיה תלת מאה ותמנת עסר ורדף עד דן: טו ואתפלג עליהון ליליא הוא
ועבדוהי ומחנון ורדפנון עד חובה די מציפונא לדמשק: טז ואתיב ית כל קנינא
ואף ית לוט בר אחוהי וקנינה אתיב ואף ית נשיא וית עמא: יז ונפק מלכא
דסדום לקדמותיה בתר דתב מלממחי ית כדרלעומר וית מלכיא די עמיה למישר
מפנא הוא אתר בית ריסא דמלכא: יח ומלכי צדק מלכא דירושלם אפיק לחם
וחמר והוא משמש קדם אל עלאה: יט וברכיה ואמר בריך אברם לאל עלאה
דקנינה

רש"י

שפנא פני מישור ומכל מכשול: עמק המלך. בית ריסא דמלכא בית ריס א' שהוא שלשים קנים שהיה מיוחד למלך לצחק שם. ומ"א עמק שהושוו שם כל האומות והמליכו את אברהם עליהם לנשיא אלהים וקצין: (יח) ומלכי צדק. מ"א הוא שם בן נח (נדרים לב): לחם ויין. כך עושים ליגעי מלחמה והראה לו שאין בלבו עליו על א שהרג את בניו. ומ"א רמז לו על המנחות ועל הנסכים שיקריבו שם בניו: (יט) קונה שמים וארץ. כמו (תהלים קמו) עושה שמים

שפתי חכמים

הוא ועבדיו ויכם וירדפם וכו': ת ר"ל דמלך שלם ר"ת למפרע שם: א דכתיב אחרי הכותו את כדרלעומר וכדרלעומר היה מלך עילם ועילם הוא מבני שם ומסתמא גם עמו מבני שם היו, והא דפירש"י כך עושין ליגעי מלחמה פי' שלא תאמר כדי להאכילו כדרך האורחים א"כ למה לא הוציא להם בקר וצאן לשחוט להם לאכילה. והרא"ם פי' דא"כ למה הזכיר שהוציא לחם ויין דהא כן דרך הקרא בכל מקום שלא להזכיר

השאלות

(יז-כד) למה הפסיק בספור מלכי צדק וברכתו. שאחר שאמר ויצא מלך סדום לקראתו הי"ל ויאמר מלך סדום תן לי הנפש בסמוך לו. ולמה הקדים מלכי צדק ברכת אברהם לברכת ה'. ומ"ש ולא תאמר אני העשרתי את אברם הם דברי חדודים. והלא באמת הגיע השלל לאברהם שהוא הצילו אחרי יאוש בעלים. ומה חלק אשר אכלו הנערים וחלק האנשים. שמשמע שהנערים אינם האנשים:

התורה והמצוה

בארץ, רק אז היה שוכן באלוני ממרא שהיו לו עבדים רבים, וגם אחיו אשכל וענר היו להם אנשי חיל, והם כולם היו בעלי ברית אברם שכרתו ברית ביניהם, לעזור זה את זה בעת צר ומלחמה, ועי"כ היה יכול ללכת עם אנשיו לרדוף וכנ"ל: (יד) וישמע אברם. ספר איך התרגש לבו מאהבת הקרובים הגם שלוט התרחק מאתו ולא היה מתעורר אם היו לוקחים את רכושו, רק על מה שנשבה אחיו, וכבר כתב התורה כי האיש אשר רוח ה' תלבשהו, ילבש רוח עזה וגבורה עד שיעמוד לפעמים נגד מחנה גדולה וילבש עוז וגבורה בלי פחד, וכמו שהיה ביהונתן בן שאול שגלה לבדו את מחנה פלשתים, וכן לא בקש אברם מבעלי בריתו שיעזרוהו במלחמה רק הריק את חניכיו ואת ילידי ביתו. חניכיו הם תלמידיו נערים שבאו אצלו להתחנך בעבודת ה' וללמוד אצלו, וילידי ביתו הם עבדיו שנולדו בביתו, ופי' וירק שזיין אותם בכלי זיין, וכולם היו שמונה עשר ושלש מאות, והגם שהיו רק שי"ח אנשים נגד ארבע מחנות אדירים רדף עד דן שהוא בקצה א"י הצפוני: (טו) ויחלק, בדן מצא את מחנה האויב, והמתין עד הלילה, וחלק מחנהו לשני ראשים ליפול עליהם מכל עבר להבהילם, כמו שעשה דוד במחנה עמלק וכן גדעון, ופי' שהוא ועבדיו שהם ילידי ביתו נתחלקו לצד אחד וחניכיו שהם תלמידיו היו בצד האחר, ויכם שאם הוכו לפניו והתחילו לברוח ורדף אחריהם להשיב מהם את השלל, וזה היה עד חובה שבצפון דמשק, לפ"ז רדף מן דן עד קצה מזרח צפון של א"י: (טז) וישב, תחלה השיב את הרכוש שהשליכו אותו להקל משאם, ואח"כ הציל גם את לוט שהוליכו אותו בברחם עמהם, וגם את הנשים ואת העם, שזה עשה מצד החסד גנון והציל פסוח והמליט: (יז-יח) ויצא, בשובו נח להנפש עם אנשיו סמוך לירושלים בעמק שנקרא עמק המלך [כמ"ש (ש"ב יח יח) את מצבת אשר בעמק המלך ויקרא לה יד אבשלום] ויצא מלכי צדק מלך ירושלים והוציא לחם ויין להעם העיף, ומלכי צדק [שלדעת חז"ל הוא שם בן נח] היה כהן לאל עליון ועובד את ה': (יט) ויברכהו ויאמר ברוך אברם לאל עליון, הודיע בזה שיש ה' אל עליון שהוא סבת הסבות ואלהי האלהים, ולא זאת לבד כי הוא קונה שמים וארץ, שהשמים והארץ הם קנינו, שהקנין הוא ברשות הקונה אין מושל עליו זולתו, כן הוא המנהיג הנהגה העליונה של המערכת ואף ההנהגה התחתונה של הארץ, ולא קנה שמים וארץ בעבר בעת הבריאה רק בקונה תמיד, כי מחדש בכל יום מעשה בראשית ומשגיח בהשגחה פרטית מופלאת בכל רגע, וכ"ז מבואר ממה שברוך אברם, מה שאברם הוא מקבל הברכה מאתו. ועשה עמו נסים למעלה מן הטבע ע"י ברכת ה' עליו, שמזה מבואר שה' משגיח על כל פרטי המעשים:

וָאָרֶץ׃ כ וּבָרוּךְ אֵל עֶלְיוֹן אֲשֶׁר־מִגֵּן צָרֶיךָ בְּיָדֶךָ וַיִּתֶּן־לוֹ
מַעֲשֵׂר מִכֹּל׃ חמישי כא וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ־סְדֹם אֶל־אַבְרָם תֶּן־
לִי הַנֶּפֶשׁ וְהָרְכֻשׁ קַח־לָךְ׃ כב וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶל־מֶלֶךְ סְדֹם
הֲרִמֹתִי יָדִי אֶל־יְהוָה אֵל עֶלְיוֹן קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ׃ כג אִם־
מִחוּט וְעַד שְׂרוֹךְ־נַעַל וְאִם־אֶקַּח מִכָּל־אֲשֶׁר־לָךְ וְלֹא
תֹאמַר אֲנִי הֶעֱשַׁרְתִּי אֶת־אַבְרָם׃ כד בִּלְעָדַי רַק אֲשֶׁר
אָכְלוּ הַנְּעָרִים וְחֵלֶק הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר הָלְכוּ אִתִּי עָנֵר
אֶשְׁכֹּל וּמַמְרֵא הֵם יִקְחוּ חֶלְקָם׃ ס טו א אַחַר ׀ הַדְּבָרִים
הָאֵלֶּה

בעל הטורים

שורש שאייך לכך שליהם השלם ואם תגרף שתהם וברוך אל עליון יהיו ששה כנגד ששה סדרים: (כב) הרימותי ב' במסורת הכא והידך כי הרמתי קולי ואקרא וזה שאמרו חכמינו ז"ל שאשת פוטיפרע נתכוונה לטובה כמו שנתכוון אברהם לש

שפתי חכמים

אלא לחם לבד כמו ואקחה פת לחם ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם ומ"ט אמר לחם ויין אלא שהם צריכין ליגיעי מלחמה: ב דק"ל מי נתן למי ומפרש אברם נתן לו וכו' ומה טעם נתן ל"פ לפי שהיה כהן: ג ואע"פ שאין כאן זכר שבועה כמו גבי כי אשא אל שמים ידי דכתיב בתריה ואמרתי חי אנכי לעולם קצר הכתוב פה וסמך על המבין. הרא"ם. ועי"ל דנשא נמי לשון הרמה הוא וכמו שמצינו באשא שהוא לשון שבועה ה"נ האי הרמותי שהוא לשון אשא נמי לשון שבועה אף שאינו מפורש בהדיא: ד ר"ל דרש"י דייק מדכתיב ואם אקח משמע מחוט ועד שרוך נעל מילתא בפ"ע ופירושו אם אעכב לעצמי מן השבי ואם אקח לתת לי שכר כו'. א"נ דק"ל הא כבר היה בידו ולא היה לו לומר ואם אקח אלא ע"כ ואם אקח ממה שתתן לי מבית גנזיך וק"ל: ה ר"ל דצריך להלק הקרא לג' חלקים וכן פי' בלעדי רק אשר אכלו הנערים היינו עבדים אשר הלכו אתי כדכתיב לעיל הוא ועבדיו וזה אשר הלכו אתי לשון רש"י הוא ומה דכתיב בקרא וחלק האנשים אשר הלכו אתי ג"כ בפני עצמו ר"ל הניכיו דאמר לעיל הם האנשים אשר הלכו אתו וענר אשכול וממרא נמי בפ"ע ר"ל הם יקחו חלקם וכוחתו מדכתיב בקרא עוד פעם שנית הם יקחו חלקם ודאי קאי על ענר אשכול וממרא דאי קאי על האנשים אשר הלכו אתו לא הוה ליה למכתב חלק דהא כבר כתיב וחלק האנשים אלא ודאי הם יקחו חלקם קאי על ענר אשכול וממרא להוד: ו הוכחתו מדכתיב לעיל והוא שוכן באלוני ממרא וגו' וכתיב בתריה וישמע אברם וגו' וירדוף וגו' ואלו ענר וחבריו לא קאמר ש"מ שנשארו שם לשמור את הכלים

רש"י

שמים וארץ ע"י עשייתן קנאן להיות שלו: (כ) אשר מגן. אשר הסגיר. וכן (הושע יא) אמגנך ישראל ויתן לו. אברם ב מעשר מכל אשר לו לפי שהי כהן: (כא) תן לי הנפש. (הגופים מן) השבי ש שהצלת החזר לי הגופים לבדם: (כב) הרמותי ידי לשון ג שבועה. מרים אני את ידי לאל עליון י (בראשית כב) בי נשבעתי נשבע אני וכן (בראשית כ נתתי כסף השדה קח ממני נותן אני לך כסף השד וקחהו ממני: (כג) אם מחוט ועד שרוך נעל. אעכ לעצמי מן השבי: ואם אקח מכל אשר לך. וא"ת לת לי שכר ד מבית גנזיך לא אקח: ולא תאמר וגו' שהקב"ה הבטיחני לעשרני שנאמר ואברכך וגו' (כד) הנערים. עבדי ה אשר הלכו אתי. ועוד ע אשכול וממרא וגו' אע"פ שעבדי נכנסו למלחמה ש הוא ועבדיו ויכם וענר וחביריו ישבו על הכלים ו לש אפי' הכי הם יקחו חלקם וממנו למד דוד שא (ש"א ל) כחלק היורד למלחמה וכחלק היושב ע הכלים יחדו יחלוקו ולכך נאמר (שם כ"ה) ויהי מהי ההוא ומעלה וישימה לחוק ולמשפט ולא נאמר והל לפי שכבר נתן החוק בימי אברם: (א) אחר הדבו האלה. כל מקום שנאמר אחר סמוך אחרי מופל ב"ר אחר הדברים האלה. אחר שנעשה לו נס ז שהרג את המלכים והיה דואג ואומר שמא קב שכר על כל צדקותי לכך אמר לו המקום אל תי אברם אנכי מגן לך מן העונש שלא תענש על כל אותן נפשות שהרגת ומה שאתה דואג על קבול שכרך שכ הרבה

התורה והמצוה

(כ) וברוך אל עליון, וע"י שברוך אברהם ע"ז ברוך אל עליון וכמו שבארתי בפי' תהלים בפסוק הנה ברכו את ה', שהי' ערך סדרי ההנהגה שתרד ברכתו והשפעתו לפי הכנת המקבלים, וכשיש צדיק בארץ שי הכין א"ע להיות כלי מוכן לקבל הברכה, אז יריק עליו שפע הברכה, וה' ברוך, ר"ל מלא ברכה להשפיע, וכש אין איש בארץ מוכן לקבל הברכה אז מעין נרפש ומקור התום וסתום ואין ברכה למעלה, וע"ז אמר ב' שברוך

דקנינה שמיא וארעא: כ ובריך אל עלאה דמסר סנאך בידך ויהב לה חד מן
עסרא מכלא: כא ואמר מלכא דסדום לאברם הב לי נפשתא וקנינא סב לך:
כב ואמר אברם למלכא דסדום ארימית ידי בצלו קדם יי (קדם) אל עלאה דקנינה
שמיא וארעא: כג אם מחוטא ועד ערקת מסנא ואם אסב מכל די לך ולא תימר
אנא אעתרית ית אברם: כד בר מדאכלו עולמיא וחלק גבריא די אזלו עמי ענר
אשכל וממרא אנון יקבלון חלקהון: א בתר פתגמיא האלין הוה פתגמא דיי עם
אברם

התורה והמצוה

שברך אברם לאל עליון שהוא מוכן לקבל ברכת ה', ע"כ ברוך אל עליון, הוא מריק הברכה במה שמגן צריך בידך בזה נס ופלא ע"י ברכת ה', ויתן לו מעשר מכל, שהמעשר הוא המריק ברכת אלוה שמעל כמ"ש הביאו את כל המעשר אל בית האוצר וכו' והריקותי לכם ברכה עד בלי די:

(כא) ויאמר מלך סדום, אחר שראה מלך סדום כי אברם נתן מעשר מכל כי מחזיק השלל כקנין כספו, שאין נותנים מעשר משל אחרים, בקש שיתן לו עכ"פ הנפש בחזרה, וכבר המליצו חז"ל ענין זה במ"ש האומר שלי שלי ושלך שלך זו מדה בינונית וי"א זו מדת סדום, ופרשתי בס' ארצות השלום שיצייר בשם איש אחד הציל את של חברו מן הנהר ומן הלסטים, שמן הדין יכול לומר לעצמי הצלתי, ואם הוא אומר שלך שלך ואינו רוצה לקחתו ומשיבו לחברו זה מדה טובה, וזה היה מדתו של אברהם שהחזיר את השלל למלך סדום, אבל אם חברו טוען שישיבהו לידו נאמר שנוהג כמדת מלך סדום שבקש מאברהם תן לי הנפש, מה שבאמת היה מגיע לאברהם, כי הבעלים כבר נתיאשו ממנו:

(כב-כג) ויאמר אברם. כבר באמרתי זאת בהש"ם דרוש א', כי האדם כשיגיע לידו מעשה גדולה ופעולה טובה ראוי להתהלל, תהיה הפעולה הזאת בעצמה יקרה בעיניו מכל הון יקר ולא יצייר כלל שיעשה המעשה שהוא בעבור שכר או ריוח, כי הפעולה בעצמה גדולה מכל שכר וריוח, ואחר שכל מגמת פני אברהם ומסעיו היה כדי לקרוא בשם ה' ולפרסם אמונתו והשגחתו לכל באי עולם, וע"י נצוח המלכים הכירו כל באי עולם שה' אל עליון ושהוא משגיח על יראיו ומפליא עמהם פלאות, א"כ זה השכר היותר גדול בעיניו, ולא יצייר שיקבל עם זה עוד שכר אחר, וז"ש הלא הרמותי ידי זאת הנוראת אל ה' אל עליון, שע"י נודע שהוא אל עליון שהוא קונה שמים וארץ וזה השכר היותר גדול אצלי, וא"כ אם מחוט ועד שרוך נעל, וכל מה שאקח כמה שאקח כאשר לך, כי כבר קבלתי שכרי די והותר. אולם לפי דרכנו עתה, הנה אברהם ראה ויוכח לא ידיו עשו את החיל הזה, ולא בכח ידו ובגבורתו נצח ארבעה מלכים אדירים כאלה, רק ה' הוא היה לוחם והמנצח, ואיך יקח מן השלל מאומה, שהגם שמן הדין השלל מגיע להמנצח את המלחמה, אבל הוא לא נצח ולא עשה מאומה, רק ה' לחם ונצח, וז"ש הרמותי ידי. ר"ל ידי זאת הלוחמת והנוצחת, הרימותי ה' שהוא נצח ולחם בידי, וידי לא היתה רק כחרב ביד ה' שהוא אל עליון וקונה שמים, וא"כ אחר שאני לחמתי ולא עשיתי מאומה, אם [אקח] מחוט ועד שרוך נעל ואם אקח, ר"ל כל מה שאקח הלא אקח כל אשר לך כי אין השלל שלי, ולא תאמר אני העשרתי את אברם, פעל תאמר הוא נסתר לנקבה, ושב על היד שאמר הרימותי ידי [כי יד בא בלשון נקבה תמיד], אמר אם אקח מהשלל דבר כאלו ידי נלחם בתה היל, אז תאמר ידי אלי לאמר אני העשרתי את אברם, כמ"ש ואמרת בלבבך כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל, ואיך תאמר ידי שהיא העשירה אותי אם ה' פעל כל זאת ולא ידי יד כהה:

(כד) בלעדי. ר"ל הכל נעשה בלעדי, אני לא עשיתי במלחמה זאת מאומה, רק אני לא אקח מאומה וכן הנערים שהם עבדיו ילידי ביתו שהיו ברשות אברהם ג"כ לא יקחו חלק מהשלל, רק מה שאכלו מן האוכל בדרך, חלק האנשים אשר הלכו אתי שהם הניכיו שלא היו עבדיו רק תלמידיו ולא יכול לצוות את חלקם, ענר אשכל וממרא שהם לא הלכו אבל הם ישבו אל הכלים ושמרו בית אברהם, ומגיע להם חלק, כמ"ש (ש"א ל) כי כחלק היורד למלחמה וכחלק היושב על הכלים, ואמר שם ויהי מהיום ההוא ומעלה, ופי' חז"ל שלמד כן מאברהם שנתן חלק לענר אשכול וממרא שישבו על הכלים והם יקחו חלקם:

אמרו רבותינו במד' שכל מה שקרה להאבות היה סימן לבניהם, שכמו שירד אברם מצרים ותוקף האפס פרעה והוכה בנגעים ואברם יצא ברכוש גדול, כן ירדו בניו מצרימה ופרעה הוכה בנגעים והם יצאו ברכוש, וכמו שהתעוררו ארבעה מלכים ואברהם נצח את כולם והרים ידו לה' אל עליון, כן עתידים בניו להשתעבד בד' מלכיות, ולבסוף יצמח קרן ישועה וימין ה' רוממה; כי אם הבנים לא היה בכחם לחפור מעיני הישועה, כבר נפתחו המקורות לפני האבות שהיה זכותם גדול וכחם רב, והבנים דלה דלו מים חיים ממקור נפתח, כל מה שעשה ה' בימי קדם, נשאר קים לדור אחרון, כי כל אשר יעשה האלהים הוא יהיה לעולם, והאיתנים ע"י אתן בכחם הגדול הכינו ברכה לדורות יבאו אחריהם, אשר לא יוכלו לברוא הדשות כאלה בכחם וזכותם:

(א) היה דבר ה' אל אברם במחזה, החזון הוא מדרגה מיוחדת מן הנבואה, שהנביא חוזה בעין השכל את העתיד בציורים נשגבים ודמיונות, ולפעמים יהיה מהזה שוא, כמ"ש חזו לך שוא ותפל, לכן

נאמר

הָאֵ֫לֶּה הָיָ֤ה דְבַר־יְהוָה֙ אֶל־אַבְרָ֔ם בַּֽמַּחֲזֶ֖ה לֵאמֹ֑ר אַל־
תִּירָ֣א אַבְרָ֗ם אָנֹכִי֙ מָגֵ֣ן לָ֔ךְ שְׂכָרְךָ֖ הַרְבֵּ֥ה מְאֹֽד׃ ב וַיֹּ֣אמֶר
אַבְרָ֗ם אֲדֹנָ֤י יֱהוִה֙ מַה־תִּתֶּן־לִ֔י וְאָנֹכִ֖י הוֹלֵ֣ךְ עֲרִירִ֑י וּבֶן־
מֶ֣שֶׁק בֵּיתִ֔י ה֖וּא דַּמֶּ֥שֶׂק אֱלִיעֶֽזֶר׃ ג וַיֹּ֣אמֶר אַבְרָ֔ם הֵ֣ן לִ֔י
לֹ֥א נָתַ֖תָּה זָ֑רַע וְהִנֵּ֥ה בֶן־בֵּיתִ֖י יוֹרֵ֥שׁ אֹתִֽי׃ ד וְהִנֵּ֨ה דְבַר־
יְהוָ֤ה אֵלָיו֙ לֵאמֹ֔ר לֹ֥א יִֽירָשְׁךָ֖ זֶ֑ה כִּי־אִם֙ אֲשֶׁ֣ר יֵצֵ֣א מִמֵּעֶ֔יךָ
ה֖וּא יִירָשֶֽׁךָ׃ ה וַיּוֹצֵ֨א אֹת֜וֹ הַח֗וּצָה וַיֹּ֙אמֶר֙ הַבֶּט־נָ֣א
הַשָּׁמַ֔יְמָה וּסְפֹר֙ הַכּ֣וֹכָבִ֔ים אִם־תּוּכַ֖ל לִסְפֹּ֣ר אֹתָ֑ם וַיֹּ֣אמֶר
ל֔וֹ

בעל הטורים

שמים: (ב) ערירי ב' במס'. הכא ואידך כתבו את האיש הזה ערירי ביהויכין, שראהו גלות יהויכין שאברהם יצא מא[ור] כשדים והם גלו לכשדים בבואם בבל: (ה) ויוצא אתו החוצה. בגי' אצטגנינותו. כה יהיה זרעך פי' כשיהיה לו עוד כ

שפתי חכמים

שלים: ז אע"ג שהיה לו ישמעאל בעוד שנקרא אברם דבן שפחה מן העובדת אלילים אינו קרוי בנך ואינו ראוי לירש אותו

רש"י

הרבה מאד: (ב) הולך ערירי. מנחם בן סרוק פי' לשון יורש והבא לו ער ועונה (מלאכי ב) ערירי ב[לא] יורש כאשר תאמר (איוב לא) ובכל תבואתי תש[רש] תסקל שרשיה כך לשון ערירי חסר בנים ובלעז דשוצפאנ"ט (קינדערלאז). ולי נראה ער ועונה מגז[רת] (ש"ה ה) ולבי ער ועירי לשון חרבן וכן (תהלים קל"ז) ערו ערו וכן (חבקוק ג) ערות יסוד וכו' (ירמי' נא) ערער תתערער וכן (צפניה ב) כי ארזה ערה: ובן משק ביתי. כתרגומו שכל ביתי נזון על פיו ו[כן] (בראשית מא) ועל פיך ישק אפוטרופא שלי והלא היה לי בן היה בני ממונה על שלי: דמשק. ו[לפי] התרגום מדמשק היה ולפי מדרש אגדה שרדף המלכים עד דמשק. ובגמרא שלנו דרשו נוטריקון דולה ומש[קה] מתורת רבו לאחרים: (ג) הן לי לא נתתה זרע. ומה תועלת בכל אשר תתן לי: (ה) ויוצא אתו החוצ[ה] לפי פשוטו הוציאו מאהלו לחוץ לראות הכוכבים. ולפי מדרשו אמר לו צא מאצטגנינות שלך שראית במז[לות] שאינך עתיד להעמיד בן אברם אין לו בן ז אבל אברהם יש לו בן וכן שרי לא תלד אבל שרה תלד אני קו[רא] לכם שם אחר וישתנה המזל. ד"א הוציאו מחללו של עולם והגביהו למעלה מן הכוכבים וזהו לשון הבט[ה] מלמעלה

התורה והמצוה

באשר שהיה מחזה אלהית כי היה דבר ה' אליו, אל תירא אברם, מבואר שהיה מתירא מאיזה דבר, ונתנו חז"ל והמפרשים כמה טעמים, שהיה מתירא שהמלכים ישובו וילחמו אתו, או שירא פן עשה שלא כהוגן בש[פיכות] דמים, או שירא פן ינוכה לו מזכיותיו, נגד יראת ב"ו א"ל אנכי מגן לך, ונגד היראה שעשה בזה שלא כהוגן נגד המקום א"ל שכרך הרבה מאד, כי עוד יקבל בעבור זה שכר, כי כלה הקוצים מן הכרם וקדש שם [ה'], וכדומה, ולשון היה דבר ה' אליו יבא לפעמים כשישיב לו ה' תשובה על איזה דבר, כי בא הדבור ל[פי] על הרהורי לבבו. והנה המפרשים נתקשו מאין ידע אברהם שמכוון על שכר גשמי בעוה"ז שע"כ אמר מה תתן לי, הלא י"ל שמכוון על שכר עוה"ב. ואין זה שאלה, כי לא יצדק לשון שכר ונתינה רק על גמול שאינו בטבע הפעולה בעצמה, לא על האושר ושלמות המסובב מן הפעולה בעצמה, כי לא יאמר האב אל בנו זכ[ור] תלמוד אתן לך שכרך שתתחכם, אחר שזה לא יתן לו בשכרו, שהוא מסובב מן הלמוד מעצמו, רק יאמר ז[כור] תלמוד אעשירך עושר גדול וזה יקרא שכר, וא"כ שכר עוה"ב שהוא נצחיות הנפש והזדככה ושובה אל צרור החיים הוא מסובב מעצמו מן עבודת ה' ואינו שכר ולא יצדק בו נתינה, כי זאת יעשה האדם בעצמו בהתהלכו [את ה'] אלהים שבזה ישלים את עצמו, ובהכרח שמ"ש לו שכרך הרבה מאד כוון על שכר עוה"ז שזה אינו רצוף ומוכ[רח] מסובב המעשים רק הוא חסד ה' שישלם לו שכר עוה"ז נוסף על מה שהשלים את נפשו לחיי העוה"ב, וע"[כ לא] נזכר היעוד הרוחני בתורה כי זה אינו שכר רק מקושר עם השלמת נפשו בעיון ובמעשה:

(ב) ויאמר אברם. הנה זה אי אפשר לומר כלל שהיה לאברהם קצת ספק בהבטחת ה' אשר הבטיח ג' פעמים שיהיה לו זרע (כמ"ש ואעשך לגוי גדול, לזרעך אתן את הארץ, ושמתי את זרעך כעפר הא[רץ]) וכל

אברם בנבואה למימר לא תדחל אברם מימרי תקוף לך אגרך סגי לחדא׃ ב ואמר
אברם יי אלהים מה תתן לי ואנא אזיל בלא ולד ובר פרנסא הדין דבביתי הוא
דמשקאה אליעזר׃ ג ואמר אברם הא לי לא יהבת ולד והא בר ביתי ירית יתי׃
ד והא פתגמא דיי עמה למימר לא ירתנך דין אלהין בר דתוליד הוא ירתנך׃
ה ואפיק יתה לברא ואמר אסתכי כען לשמיא ומני כוכביא אם תכול למימני יתהון
ואמר

השאלות

(ב-ו) איך נסתפק אברהם בהבטחת ה' שיהיה לו זרע שהבטיחו כ"פ. ולמה חלק מאמר אחד לשתי אמירות ויאמר מה תתן לי ויאמר הן לי לא נתתה זרע. ועוד הלא יכול להיות שמ"ש שכרך הרבה מאד כוון על שכר עוה"ב. ולמה הוציא אותו החוצה, ומז"ש שהאמין בה' וכי עד עתה לא האמין. ומז"ש ויחשבה לו צדקה:

התורה והמצוה

וכל מדה טובה שיוצא מפי ה' אפי' על תנאי אינו חוזר בו, ואיך לא האמין ראש המאמינים בדבר ה', אמנם אפשר ראה באצטגנינות כי לא יהיה לו בן, והוא היה אז דעתו שמחויב מהוראת המזל והמערכת מוכרח שיבא, עד שגם חז"ל אמרו שא"ל ה' אברם אינו מוליד אברהם מוליד, שהולך שנוי השם שיהיה כאיש אחר עליו לא חל הוראת המערכת, ואמרו שא"ל ה' מה דעתך דקאי צדק במזרח מהדרנא ליה למערב, כוונתם שהודה לו ה' שלפי מעמד כוכבו ומזלו [שהיה כוכב צדק] בעת ההיא א"א שיוליד, רק שבהסב הגלגל את מעגלו השנתיי, אז ישתנה הוראת הכוכב לטובה, כמ"ש גלגלא דרקיע הוא דהדר נטר עד למחר כי השעה ומשתכחת לה, וסבוב השנתיי שיסוב כוכב צדק סביב השמש הוא קרוב לי"ב שנה, וע"כ הוליד את ישמעאל כשהיה בן פ"ו שהוא קרוב לי"ב שנה אחר הדבור הזה שהיה אז אברהם בן ע"ה, ונאמר על המילה שהיה הכנה ללידת יצחק כשהיה בן צ"ט, שהוא יותר מי"ב שנה אחר לידת ישמעאל, שאז סבב כוכב צדק את מעגלו השנתיי, ועל כן חשב אברהם שהבן שהוא עתיד להוליד יולידהו קרוב למותו או שיולד אחר מותו, ובזה תתקיים הבטחת ה' שזרעו יפרה וירבה וינחל את הארץ, וגם הוראת המזל, כי הבן הנולד אחר מותו או סמוך למותו הוא אצלו כאלו לא נולד, אחר שלא היה אז בעולם, או שכבר מוכן ללכת בדרך עולם ולא יוכל לגדלו ולחנכו, ועפ"י מחשבה זו שהיה בלב אברהם, השיב על מ"ש לו שכרך הרבה מאד, שני טענות בשני מאמרים, א] למה לו העושר והקנינים הרבים, אחר שכל ימי חייו יהיה ערירי, ובן משק ומנהל את ביתו [מלשון על פיך ישק כל עמי] הוא לא קרוב לו כי הוא אליעזר, ואף לא מארץ מולדתו כי הוא מדמשק:

(ג) ויאמר אברם, עוד טען טענה שניה, שאף אם תאמר כי הלא כל העושר והנכסים שתתן לי הגם שאני אין לי שום הנאה מהם בחיי, הלא יהיו שמורים לזרעי אחרי, ע"ז השיב הן לי לא נתתה זרע שהלא ימי שני יחלפו בלא זרע והבן שיולד לי סמוך למיתתי יהיה קטן, וא"כ הנה בן ביתי יורש אותי, כי במותי יחזיק העבד בנכסים, וכשיגדל בני יהיה רש וחסר כל כי העבד יקח את כל עמלי ולא יתן לו כל מאומה:

(ד) והנה דבר ה' אליו, ע"ז השיב לו ה' כי הבן שיולד לו, יולד ויגדל ויהיה לאיש גדול בעודו בחיים חייתו, עד שבודאי לא יירשך זה, כי הבן כבר יהיה אז אדון הבית ושליט בנכסים, וכל העושר אשר אתן לך זרעך יירשנו. ובאמת היה זה נפלא בעיני אברהם שהיה נמשך לפי דעת האצטגנינים, וידע שלפי הוראת מזלו הוא דבר בלתי אפשר. לכן,

(ה) ויוצא אותו החוצה. גלה לו שהוא וזרעו אינם נתונים תחת משטרי הכוכבים והמזלות. והגם שהמערכות שולטים על עניני העולם, הוא יוצא והולך מן הנהגת העוה"ז ואינו נתון תחת המזל, וחז"ל במליצתם העלהו למעלה מכפת הרקיע, ויאמר הבט נא השמימה וספור הכוכבים. הנה לפי פשוטו א"ל שזרעו לא יספר מרוב כמו שאין מספר לכוכבים, כי הגם שהקדמונים מנו מספר לכוכבים שהם אלף וכ"ב. הנה האחרונים שהמציאו המראות המלוטשות נתברר כי מספר הכוכבים רב ועצום מאד, וה' נתן בכח ראותו של א"א שיביט את כל המון כוכבים השטים במרחבי מרחקים שאין להם סוף, ואמר לו אם תוכל לספר אתם. כפי שאני מראם לך עתה. ומבואר אצלי (ישעיה ה) שיש הבדל בין הבטה לראיה, שההבטה היא שימת לב על הדבר ועיון השכל, ובזה בא תמיד הבט וראה, ר"ל שים לב וראה. או ראה והבט, ר"ל ראה בעיניך ושים לב להבין, ובמקום שבא פעל הבט לבדו בלא פעל ראה, יבא לרוב על שימת הלב ועיון המחשבה כמו הביטו אליו ונהרו, והביטו אחרי משה [פי' חז"ל שהיו אומרים אשרי יולדתו], וכשבא על הראיה אמר מדרש אין הבטה אלא מלמעלה למטה, ר"ל הבטה שבא לבדו ושבא על הראיה כמו משמים אל ארץ הביט, מרחוק עיניו יביטו (איוב לט), מזה אמרו שהגביהו למעלה מכפת הרקיע שהוא למעלה מן הענינים כמ"ש בפסוק זי רקיע. ואז ר"ל גם הכוכבים שנראים בחצי כדור הארץ השני שבזה הביט מלמעלה למטה. והנה מ"ש לו כה יהיה זרעך א"א שאמר לו על הרבוי לבד שכבר אמר לו והיה זרעך כעפר הארץ, שזה מספר יותר גדול ממספר הכוכבים, ושם אמר אשר אם יוכל איש למנות את עפר הארץ גם זרעך ימנה, ופה תפס לשון מספר כבר באתי בפי' ש"ב (סי' כד) ההבדל בין ספר ומנה שספר הוא אם סופר לדעת מספרם, וזה רק בדבר ידוע לספור אותם, אבל על עפר הארץ לא יצדק לשון מספר, במי יספור את האבק והעפר, רק יצדק לשון
מנה

לוֹ כֹּה יִהְיֶה זַרְעֶךָ׃ ו וְהֶאֱמִן בַּיהוָה וַיַּחְשְׁבֶהָ לּוֹ צְדָקָה׃
ששי ז וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי יְהוָה אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים
לָתֶת לְךָ אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ׃ ח וַיֹּאמַר אֲדֹנָי יֱהוִה
בַּמָּה אֵדַע כִּי אִירָשֶׁנָּה׃ ט וַיֹּאמֶר אֵלָיו קְחָה לִי עֶגְלָה
מְשֻׁלֶּשֶׁת

בעל הטורים

שנים כמנין כ"ה יהיה לו ז"ע שהרי בברית בין הבתרים היה אברהם בן ע"ה שנה : יהיה . בגי' שלשים לומר לך שאין דור שאין בו ל' צדיקים וכן אמר כמנין יהיה יהיו צדיקים בזרעך בגה' ויאמר לו כה יהיה זרעך : (ו) ויחשבה ג' במס'. הכא ואידך ויחשבה לזונה גבי תמר . ויחשבה עלי לשכורה גבי חנה . היינו דאר"י יהא חלקי עם מי שחשדים אותו ואין בו שהרי תמר בשביל שחשדה יהודה זכתה ויצאו ממנה פרץ וזרח שיצאו מהם מלכים ונביאים . חנה בשביל שחשדה עלי זכתה ויצאה ממנה שמואל , בשביל שנחשדה לזונה ולשכורה נחשב לה לצדקה . (א"א סרא"ש) : (ח) במה אדע . במה בא"ת ב"ש שי"ץ ועולה לחשבון ת' לכך נגזר על בניו גזרת ת'. חשבון במה אדע , בהם נ"ב שנים לא עבר איש ביהודה ושנים הי

רש"י

ח מלמעלה למטה : (ו) והאמין בה'. לא שאל לו אות על זאת ט אבל על ירושת הארץ שאל לו אות ואמר לו במה אדע : ויחשבה לו צדקה. י הקב"ה חשבה לאברם לזכות ולצדקה על האמונה שהאמין בו. ד"א במה אדע לא שאל לו אות אלא אמר לפניו הודיעני באיזה זכות יתקיימו בה כ אמר לו הקב"ה בזכות הקרבנות : (ט) עגלה משלשת . (ב"ר) שלשה עגלים רמז לשלשה פרים פר יוהכ"פ ופר העלם דבר

שפתי חכמים

אותו : ח וא"ת והא כתיב והביט אל נחש הנחשת וחי י"ל דה"פ והביט אליו הנחש והא דכתיב הביטו אליו ונהרו דגם זה מלמטה למעלה י"ל דמלא כל הארץ כבודו . מזרחי . והרא"ם פי' דס"פ אין הבטה האמור פה אלא מלמעלה למטה : ט ר"ל כי תעלה על דעתך שאברהם לא האמין בהקב"ה ובנבואת עצמו והלא אברהם נביא היה וא"כ ל"ל למכתב והאמין בה' ומתרץ שלא שאל לו אות . ואין להקשות למה לא בקש אות על בשורת הבנים כמו על ירושת הארץ כבר תירץ הרמב"ן . ורא"ם תירץ כי ירושת הארץ לא היה עתה הבטחה אלא ספור דברים בעלמא אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים ע"ד לתת לך את הארץ הזאת לרשתה מ"ה בקש ממנו אות על ספק הבטחתו אבל הבנים היה הבטחה גמורה מ"ה לא בקש ממנו שום אות . ול"נ דגבי בנים לא בקש אות לפי מדרש רז"ל שהוציא אותו החוצה ואמר לו צא מאיצטגנינות שלך וכו' אברם אינו מוליד וכו' וזה נאה אברהם מ"ה לא בקש אות כי אין לך אות גדול מזה משא"כ גבי הבטחת הארץ מ"ה בקש ממנו אות על זה . ועי"ל דמש"ה נכנס ספק לאברהם על הבטחת ירושת הארץ כיון שלא כלל הבטחת ירושת הארץ עם הבטחת הבנים אלא חלקן לשנים מ"ה נכנס ספק בלב אברם על ירושת הארץ . נראה לי וק"ל : (רי"ק) אמר זה לפי שנראה שמלת והאמין בה' מיותרת שאחר שאברהם לא דבר כלום ע"מ שא"ל הש"י כה יהיה זרעך פשיטא שהאמין לכ"ה שמלת והאמין לאו לגופיה איצטריך אלא למידק מניה ר"ל ע"ז דוקא האמין ולא שאל אות אבל כו' : י פי' דמלת ויחשבה וגו' שבה אל הש"י ומלת לו שבה אל אברם לא שמלת ויחשבה שבה אל אברם ומלת לו שבה אל השם והוכחתו כי מלת צדקה אינה נופל אלא מהגדול להקטן שהגדול מתחסד עם הקטן ולא מהקטן אל הגדול : (רי"ק) אמר זה לפי שאם היה חוזר לאברם פשיטא שאפילו שלא היה רואה במזלו שאינו מוליד היה מחשבה לצדקה ולא שיהיה ראוי לכך כ"ש שמזלו מנגד לו לזה אמר הקב"ה וכו' : כ וכך פי' של קרא אדע במה אירשנו כלומר בשביל איזה זכות . כתב הרא"ם אבל איני יודע איך יתיישב לפי זה והאמין בה' וגו' כי תפול הקושיא דלעיל איך לא יאמין בנבואתו הוא בעצמו ותי' שהאמין שיזכה בזרע ולא נשארה בו מבוכה משא"כ בירושת הארץ שנשאר נבוך באיזה זכיות יתקיימו בה . ול"נ דגבי זרעו האמין שיתקיים זרעו אף שלא יהיה בהם שום זכות וכמו שדרשו ואת הצפור לא בתר רמז לישראל שיתקיימו לעולם וכמו דכתיב חצי אכלה בם ודרשו רז"ל חצי כלין והם אינן כלין אבל בירושת הארץ אע"פ שהאמין שיירשוה אבל אם יתקיים בידם היה ספק אולי באיזה זכות יתקיים בידם כי לא היה יודע אם יהיה להם זכות בידם אע"פ שהיה יודע שעכ"פ יירשוה אף שלא יהיה להם זכות כי בודאי זכות אבות שיירשו

אם

התורה והמצוה

מה שהתנוי הוא לדעת אם חסר ממה שהיה כמ"ש עוד תעבורנה הצאן ע"י מונה, שהבר יודע מספר צאנ[ו] רק מונה אם לא חסר ממספרם, והעפר אם יוקח מעט עפר לא יורגש החסרון, וכן דרשו חז"ל במדר[ש] כמה שהעפר אם יוקח ממנו מתמלא החסרון, כך יתמלא תיכף החסרון של ישראל בעת הדבר, וא"כ הוסי[ף] לו בזרעך יהיה כל אחד מהם עולם חשוב בפ"ע ויספר בפ"ע, כמו שה' מונה מספר לכוכבים שכל כוכב הוא עולם בפ"ע, ואם יחסר כוכב אחד מן המציאות יהיה זה חסרון לכלל הבריאה, כן כ"א מישראל הוא עולם מלא בפ"ע ואם יחסר איש מהם הוא חסרון נוגע לשלמות העולם הכללי, וכ"ש לאוצר העם כולו כמש"פ מ"ש ולציון יאמר איש ואיש יולד בה. והראה לו ג"כ שכמו שמנהיג ה' את ההנהגה המסודרת מאת הטבע ע"י מערכת הכוכבים, שכל כוכב פועל פעולה מיוחדת וה' ערכם וסדרם בסבובם התמידי למשול ביום ובלילה על ההנהגה הטבעיית, כן ערך הנהגה שניה מסודרת לפי ההשגחה ע"י מערכה שניה שהם צבא מברכיו ומקדישיו למטה, שהם זרע אברהם שהם מכונים כמספר הכוכבים וכ"א י"ל סגולה מיוחדת, והם מושלים על הכוכבים והורמותיהן

וקצמם

ואמר לה כדין יהון בנך : ו והימין במימרא דיי וחשבה לה לזכו : ז ואמר לה
אנא יי דאפקתך מאורא דכשדאי למתן לך ית ארעא הדא למירתה : ח ואמר יי
אלהים במה אדע ארי אירתנה : ט ואמר לה קרב קדמי עגלין תלתא ועזין תלתא
ודכרין

השאלות

(ו-טו) למה הזכיר לו עתה ההוצאה מאור כשדים : איך אמר במה אדע כאלו לא האמין בדבר ה'. ולמה צוה לקחת מינים אלה . ומי הוא העיט שירד על הפגרים. למה נגזר על בניו עבדות ועִנוי בלא פשע . ולמה תלה העבדות והגרות בבניו (דהא לא אמר ועבדו בהם) והענוי תלה בהמצריים . ולמה ידין את הגוי אשר יעבדו . הלא הם שלוחי המקום למלאות גזרתו . ולמה לא אמר הגוי אשר יענו . ומלת וגם זרה . ואיך עולה החשבון לדור רביעי שיש מבוכה בזה בין המפרשים :

התורה והמצוה

והשמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים להם ונכנעים להם, וכ"ש שהם אינם נתונים תחת המזל ומשטרי שמים, כי הבנים אשר יוליד יהיו עפ"י סדר השני ההשגחיי והם יהיו לצאות ה' למשטר ההנהגה ההשגחיית הבלתי נתון תחת המערכה המזליית :

(ו) והאמין בה', ואז האמין בה' ובהשגחתו הפרטיית ועזב דעותיו הקודמים שנמשך אחר דעת האצטגנינים והאמין שאינו נתון תחת המזל רק תחת ההשגחה הפרטיית. ויחשבה לו צדקה, ר"ל אבל כאשר עיין וחקר באיזה זכות ישנה ה' את המזל ויסדר את המערכה בעבורו, אם הוא על פי מעשיו וזכותו, או הוא מצד החסד לבד, היה קטן בעיניו שיחשוב שזה הוא ע"פ מעשיו מצד המשפט, כי נדמה לו כי אין לו זכות ומע"ש שיזכה בהם, וחשב שה' עושה לו זה מצד הצדקה העליונה וחסד ה' שלא מצד זכות. והנה התבאר אצלי בפי' התנ"ך בכ"מ שכ"מ שיבאו שמות משפט וצדקה אצל ה', יציין בשם משפט המעשים שיעשה ה' בהשקף על זכות בני אדם ומעשיהם, ובשם צדקה יציין המעשים שיעשה ה' מצד אלהותו וצדקתו וחסדו שלא ע"י זכות בני אדם. ויש הבדל ביניהם, שאשר יעשה ה' מצד המשפט עפ"י הזכות והמעשה, אז יופסק הטוב ההוא בעת שבני אדם ירעו מעשיהם ולא יהיה להם עוד זכות שתצריך הטובה עליהם, אבל מה שיעשה ה' מצד הצדקה העליונה שלא בהשקף על המעשה רק מצד חסד ה', הוא לא יופסק לעולם, אחר שאינו תלוי בזכות בני אדם והכנתם, ואברהם חשב במה שהבטיח לו ה' לסדר המזל אינו מצד זכות, רק ויחשבה לו צדקה חשב שהוא מצד הצדקה העליונה :

(ז) ויאמר אליו. הודיע לו ה' שהוא טעות, כי מה שיעשה עמו אינו מצד הצדקה רק מצד המשפט כי ראוי הוא לזה עפ"י מעשיו, ועז"א אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים, ר"ל הזכות שהיה לך באור כשדים שעם הודעת שם ה' ומסרת א"ע למות על קדוש ה' בכבשן האש, ע"י אור כשדים הוצאתיך בגם לתת לך את הארץ הזאת לרשתה, שאז מצאת זכות ומשפט לפני על פי מעשיך, לא מצד הצדקה והחסד :

(ח) ויאמר. אחר ששמע שהבטחה זאת אינה מצד החסד והצדקה רק מצד הזכות, א"כ אין לו לבטוח שתתקיים בידו מתנת הארץ רק בעוד יהיה לו זכות לפני ה', וא"כ במה אדע כי אירשנה, הלא אם אחטא או יחטאו בני תפסק ירושת הארץ, ור"ל במה אדע, אני מבקש לדעת במה אירשנה, מה הם המעשים שאצטרך לזה להבא, שיצריך הזכות הזה גם לעתיד :

(ט) ויאמר אליו. פי' במד' במה אדע באיזה זכות א"ל בזכות הקרבנות, ר"ל שזכות מה שמסרת א"ע להשרף על כבוד שמי והוא מתמיד בקרבנות, שענין הקרבן הוא שיחשוב ההוטא שהוא המוסר א"ע להשחט ולהקרב ע"ד כבוד שמו, רק שהשם מקבל גוף הבהמה תחת גוף האדם, ומחשיב מחשבת המקריב שיחשוב שהוא הוא עולה כליל על האש, כאלו הקריב א"ע ונשרף בפועל, אחר שכבר היה זה בפועל במקור מחצבתו שמסר נפשו לכבשן, וכ"מ שנעשה בהשורש נחשב כי נעשה גם בהענפים ותולדותיו אשר יוליד, אולם מה שצוה לו קחה עגלה משולשת וכו', רמז לו בזה שיכניע כל כחות גופו תחת הנפש האלהית שבו, עד שידכא כל כחות ואומר ויבתר אותם לבתרים שלא יתקוממו על נפשו האלהית אשר היא האדם באמת, ובהות החומריים בהמם כמו להם, היא הבהמה אשר האדם רוכב עליה להנהיגה ולמשול בה, וכחות החומריים יתחלקו לשלשה. א] הכח הדמיוני שהוא נמצא בכל בע"ח, ועת ימשול באדם יוליך את שכלו שולל לפרוק עול שמים מעליו ולהשוב מחשבת מינות אשר נבל בלבו אין אלהים, וזה מצויר בעגלה משלשת, שהעגל היא אות התפשיות, כי שור נושא בעול והעגל לא סובל בו ולא משך בעול. ב] הכח המתעורר שעת ימשול באדם יעוררהו לכל דבר רעה ולכל עלילות נשחתות אשר מקורן מנפש החיונית, וזה ציור העז משולשת שהשעיר ירקד על ההרים ומדבריות, וכן הכח המתעורר יוליכהו בהרים ובמדבריות לאסוף הון ועושר ובלע מעשקות. ג] הכח המתאוה אכילה ולעדונים ולזמה, שמקורו מנפש הצומחת, וזה ציור האיל משלש, שהאיל מורה על חוזק הגוף ותקפו, כי שבל אלה כחות החיים יקח לו שיהיו מיוחדים לעבודת ה', וגם צוה שיקח תור וגוזל. שהתור הוא צפות הנוסעים, כמ"ש ותור וסיס ועגור שמרו את עת בואנה, וגוזל היא היונה הצעירה הביתית, והתור הוא הגדול כמ"ש חז"ל, והוא ציור אל הנשמה העליונה הנושאת כנפים לעוף לשמים, ויש נפש קדושה השוכנת באדם כל ימי חייו, ויש נשמה הבאה ממרום לפי הזכות ומסתלקת בעת החטא, שזה במשל התור הנוסע בעת בשתיו לארץ נצנצ כנפים, כמ"ש בפי' שה"ש על וקול התור נשמע בארצנו :

ויקח

מְשֻׁלֶּשֶׁת וְעֵז מְשֻׁלֶּשֶׁת וְאַיִל מְשֻׁלָּשׁ וְתֹר וְגוֹזָל׃ י וַיִּקַּח־
לוֹ אֶת־כָּל־אֵלֶּה וַיְבַתֵּר אֹתָם בַּתָּוֶךְ וַיִּתֵּן אִישׁ־בִּתְרוֹ
לִקְרַאת רֵעֵהוּ וְאֶת־הַצִּפֹּר לֹא בָתָר׃ יא וַיֵּרֶד הָעַיִט עַל־
הַפְּגָרִים וַיַּשֵּׁב אֹתָם אַבְרָם׃ יב וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ לָבוֹא וְתַרְדֵּמָה
נָפְלָה עַל־אַבְרָם וְהִנֵּה אֵימָה חֲשֵׁכָה גְדֹלָה נֹפֶלֶת עָלָיו׃
יג וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יָדֹעַ תֵּדַע כִּי־גֵר ׀ יִהְיֶה זַרְעֲךָ בְּאֶרֶץ לֹא
לָהֶם וַעֲבָדוּם וְעִנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה׃ יד וְגַם אֶת־
הגוי

בעל הטורים

בגלות: (יב) ויהי השמש ב' במסו'. הכא ואידך ויהי השמש באה כנגד שני מקדשים כדכתיב ושמתי כדכוד שמשותיך ושעריך לאבני אקדח ונהרגו: (יג) כי גר. סופי תיבות עולם למנין רד"ו:

רש"י

של צבור ועגלה ערופה: ועז משלשת. רמז לשעיר הנעשה בפנים ושעירי מוספין של מועד ושעיר ל חטאת יחיד: ואיל משלש. אשם ודאי ואשם תלוי וכבשה של חטאת יחיד: ותר וגוזל. תור ובן יונה: (י) ויבתר אתם. חלק כל אחד לשני חלקים ואין המקרא יוצא מידי פשוטו לפי שהיה כורת ברית עמו לשמור הבטחתו להוריש לבניו את הארץ כדכתיב ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר וגו' ודרך כורתי ברית לחלק בהמה ולעבור בין בתריה כמה שנאמר להלן (ירמיה לד) העוברים בין בתרי העגל אף כאן תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים הוא שלוחו של שכינה שהוא אש: ואת הצפור לא בתר. לפי שהאומות עכו"ם נמשלו לפרים ואילים ושעירים שנא' (תהלים כב) סבבוני פרים רבים וגו'. ואומר (דניאל ח) והאיל אשר ראית בעל הקרנים מלכי מדי ופרס. ואומר והצפיר והשעיר מלך יון. וישראל נמשלו לבני יונה שנאמר (שה"ש ב) יונתי בחגוי הסלע לפיכך בתר הבהמות על האומות ואת הצפור לא בתר. רמז שיהיו ישראל קיימין לעולם: (יא) העיט. הוא עוף ועל שם שהוא עט ושואף את הנבלות לשום עלי אוכל כמו (ש"א טו) ותעט אל השלל: על הפגרים. על הבתרים (ס"א הפגרים) ותרגמינן פגליא אלא מתוך שהורגלו לתרגם אים בתרו ויהב פלגיא נתחלף להם היבה פגליא לפלגיא ותרגום הפגרים פלגיא וכל המתרגם כן טועה לפי שאין להקים בתרים לפגרים שבתרים תרגומו פלגיא ופגרים תרגום פגליא לשון פגול כמו פגול הוא (ויקרא ז) לשון פגר) (כך שמעתי מפי רבינו יהודה ב"ר שמואל) כן הגירסא ברש"י כ"י ובכ"י אחרת כתיב כך פי' רבינו מאיר ב"ר שמואל): וישב. ל' נשיבה והפרחה כמו (תהלים קמז) ישב רוחו רמז שיבא דוד בן ישי לכלותם ואין מניחין אותו מן השמים עד שיבא מלך המשיח (יב) והנה אימה וגו'. רמז לצרות וחשך של גליות: (יג) כי גר יהיה זרעך. משנולד יצחק עד שיצאו ישראל ממצרים ת' שנה. כיצד יצחק בן ששים שנה כשנולד יעקב ויעקב כשירד למצרים אמר ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה הרי ק"צ ובמצרים היו מאתים ועשר כמנין רד"ו הרי ארבע מאות שנה. וא"ת במצרים היו ארבע מאות הרי קהת מיורדי מצרים היה צא וחשוב שנותיו של קהת ושל עמרם ושמונים של משה כשיצאו ישראל ממצרים אין אתה מוצא אלא שלש מאות והמשים ואתה צריך להוציא מהן כל השנים שחי קהת אחר לידת עמרם ושחי עמרם אחר לידת משה: בארץ לא להם. ולא נאמר בארץ מצרים אלא לא להם ומשנולד יצחק ויגר אברהם וגו' ויגר יצחק בגרר (תהלים קה) ויעקב גר בארץ חם (בראשית מז) לגור בארץ באנו: (יד) וגם את הגוי. וגם לרבות ארבע מלכיות שאף הן כלים על ששעבדו את ישראל

שפתי חכמים

את הארץ וכמו שפירש"י בתחלת פרשת וארא לכן אמר במה אדע וגו' כ"ל: ל כתב הרא"ם אע"פ שאינה באה לכפרת כל ישראל דומיא דפרים ושעירים דלעיל מ"מ מאחר שהיא באה על כל חוטא מישראל כפרת כל ישראל מקרי. ול"נ משום דאין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא מ"ה כפרת כל ישראל מקרי: מ (רי"ק) אמר זה לפי שפגר לא נקרא אלא ב"ה שהוא שלם וכאן לא היו שלמים לפי שבתר אותם בתוך לז"א הפגרים הבתרים. וכונת הרב שלא נאמר שירד העיט גם על הצפור ונראה שג"כ יבא לכלות לישראל לפי שהצפור הוא רמז לישראל לז"א הבתרים רמז לעכו"ם: נ וגם השנים שהיו לקהת קודם שירד למצרים וא"כ הואיל ולא היה השעבוד ד' מאות שנה למה כתיב ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה ונ"ל דארבע מאות שנה קאי אגר יהיה זרעך בארץ לא להם דהרי משנולד יצחק היו גרים בשאר ארצות כדכתיב ויגר יצחק שהוא לשון גרות ולא קאי על ועבדום וענו אותם דעבדות לא היה אלא רד"ו שנה אבל הגרות היה משנולד יצחק: ס לכך כתיב בארץ לא להם שהרי לא באו מיד למצרים אלא בסוף ימי יעקב: ע והם מרומזים בפסוק דלמעלה והנה אימה חשכה גדולה נופלת עליו אימה זו בבל חשכה זו מדי שהחשכו עיניהם של ישראל בצום ובתענית. גדולה זו יון. נופלת זו אדום:

דִכְרִין תְּלָת וְשַׁפְנִינָא וּבַר יוֹנָא: י וְקָרֵיב קֳדָמוֹהִי יַת כָּל אִלֵּין וּפַלֵּיג יַתְהוֹן בְּשָׁוֶה
וִיהַב פַּלְגַיָּא פְּלוּג לָקֳבֵל חַבְרֵהּ וְיַת עוֹפָא לָא פַלֵּיג: יא וּנְחַת עוֹפָא עַל פַּגְלַיָּא
וְאַפְרַח יַתְהוֹן אַבְרָם: יב וַהֲוָה שִׁמְשָׁא לְמֵיעַל וְשִׁנְתָא נְפָלַת עַל אַבְרָם וְהָא אֵימָה
קְבַל סַגִּי נְפָלַת עֲלוֹהִי: יג וַאֲמַר לְאַבְרָם מִדַּע תִּדַּע אֲרֵי דַיָּרִין יְהוֹן בְּנָךְ בְּאַרְעָא
דְלָא דִילְהוֹן וְיִפְלְחוּן בְּהוֹן וִיעַנּוּן יַתְהוֹן אַרְבַּע מְאָה שְׁנִין: יד וְאַף יַת עַמָּא דְיִפְלְחוּן
בְּהוֹן

התורה והמצוה

(י) **ויקח לו את כל אלה ויבתר אותם.** שאברם כאשר הכניע את חומרו בכל חלקיו לעבודת ה', אם את כח דמיונו שלא נטה כחוט השערה מהאמונה האמתיית, אם את כח המתעורר שמאס בבצע, ואמר אם מחוט ועד שרוך נעל, ואם כח המתאוה, כמ"ש חז"ל שאברם כרת ברית עם היצה"ר, וע"ז ציין שבתר אותם לגזרים, היינו שבטל כחות גופו והמית אותם בל יבלטו בלטת, ואמר שבתרם בתוך, כי בכל מדה יש שני קצוות והדרך האמצעי, ושני הקצוות הם רעים והדרך האמצעי הוא טוב והוא הנמצא בתוך, וע"כ רמז במ"ש עגלה משולשת, על שני הקצוות והאמצע, והוא אחז דרך התוך והאמצעי, ונתן את הבתרים איש לקראת רעהו, ששני הקצוות יגבלו זה"ז ויבואו אל השווי שהוא האמצע, אבל את הצפור לא בתר, כי העוף בא שמ"ש שהיא נפשו האלהית לא מחה בקרבו, רק היתה חיה ורבת פעלים ומושלת על כל כחות גויתו:

(יא) **וירד העיט**, אחר שבטלו כל כחות גויתו ירד העיט [עיט הוא העוף הבא מארץ מרחקים בימי הקיץ ושב לארצו בימי הסתיו כמ"ש וקץ עליו העיט], ר"ל נשמתו האלהית ירדה על הפגרים להחיותם ברוחניותה ושפעליה הטובים, **וישב אותם אברם**, שעל נשב בא תמיד על נשיבת רוח חם המחמם האויר, ישב רוחו יזלו מים, ישב הציר כי רוח ה' נשבה בו, רוח חם המישב את הציר והמחמם את הקרח, ע"י העיט נשב אותם ויפח נשמת חיים בפגרים ורוח לא הם, וישב פעל יוצא לשלישי אברם השיב אותם ע"י העיט. ובנמשל אברם עצמו הוא העיט שהיא נשמתו האלהית שהיא עקר עצמותו של אברם, והיה הרמז בלקיחת המינים האלה ושמה שבתר אותם, על שאברם בטל כחות החמרו, וכמו שמסר גופו להשרף על קדוש ה' כן התמיד זאת אצלו, להמית את החמרו ולהחיות את נשמתו, כמ"ש שאם ימית יחיה ואם יחיה ימית:

(יב) **ויהי**, אחרי שהודיע לו הזכות שיש לו על שיתקיימו בידו המתנות האלהיות המובטחות לו, במה שהוא כבר בטל כחות החמרו וירד העיט עליהם להחיותם בנשיבת רוח הקדש, שב להודיע לו איך יתקיימו המתנות האלה ביד בניו, שהם יצרפו בכור עוני, וע"י הגלות והשעבוד והעינוי יכנע החמרם ויבוא עד דכא בל ישתרר על הנפש והרוחניות שבו, וזה הודיע לו בעת שהתחיל **השמש לבוא**, כי צרת הגלות ידמה תמיד כחשכת הלילה ובקיעת אור השלוה והצלחה, ואז **תרדמה נפלה על אברם**, שהוא השקעות בבינה עמוקה ובטול כחות הגוף ממצוקת לב, **ונפל עליו אימה גדולה של חשכה**, ור"ל אימת השכה [וגדולה תואר על אימה] שזה ציור על הצרה הגדולה אשר יחזה בנבואה זאת, כמ"ש בפי' זכריה (א ח) על ראיתי הלילה:

(יג) **ויאמר לאברם**, הודיע לו שכמו שאיש הפרטי יעברו עליו בנעוריו כמה יסורים ומכאובים, אם בעת הולדו אם אח"כ מצמיחת השנים והחלאים הנקרים בילדים, למען יזכך החמרם ויגביהו אור נפשם כמ"ש בהוכה"ל, כן האומה אשר בחר ה' לסגולתו שם אותה תחלה בכור הברזל לצרף סיגי החומר ולזככה ולטהרה ע"י עוני ומכאובות, (וכמ"ש באורך בפי' ישעיה סי' כח, עמש"ש ויסרו למשפט אלהיו יורנו), הודיע לו כי דור בניו כדי שיזכו אל המדרגה הזאת שיהיו כולם לב וסגולה והעם אשר ידבק בם הענין האלהי, ידוכא החומרם ע"י קושי השעבוד וכור עוני, וזה יהיה בג' מדרגות, שתחלה גר יהיה זרעך, וזה התחיל תיכף בלדת יצחק, שהיה גר בארץ לא לו, [ותפס הלשון **בארץ לא להם**, שיש בו ב' פירושים, אם שהוא לא להם לבני אברהם, שאף שא"ל לזרעך אתן את הארץ עדן לא החזיקו בה, ואם נחשב שזה כאילו החזיקו בה הוא ארץ לא להם של הכנעני היושב בה. וכן ארץ מצרים, היה לא להם לישראל ולא להם להמצריים כי מכרו את ארצם לפרעה] ואח"כ **ועבדום** שזה התחיל משמת יוסף אחיו שמו עליו שרי מסים, ואח"כ **וענו אותם** וזה התחיל משנולד משה, ובין כולם ימשך **ארבע מאות שנה**. והנה הגר יכנע כח השפיות דמיונו שרמז בעגלה משולשת, ויצא מרוס פיניו ושכלו אל אלהי אביו, והעבד יכנע כח המתעורר שלו, כי לא יתאוה אל הקנינים והעושר והמשרה, כי הוא וכל אשר לו קנין אדוניו, ויבתר בתוך את העז המשולשת, והמעונה יבטל כח תאותו המרומז באיל משולש. והנה בגרות ועבדות יתם הדבר אל זרעו, שהם מעצמם היו גרים והם מעצמם עבדו את המצריים, וע"כ כתוב ועבדום ולא כתוב ועבדו בם או והעבידום שיסוב על המצריים, כי תחלת העבודה לתת מס היה בהסכמתם. אבל העינוי היה בעל כרחם וזה מיחם אל המצרים. **וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי.** יש הבדל בין דן ובין שופט [כמ"ש בפי' התנ"ך בכ"מ] שמשפט בא על גמר הדין בדבר שמשפטו מבואר, ודין בא על שמיעת טענת בע"ד או על עיון השופט והקירתו בדבר שאין משפטו מבואר, אמר שידון ויחקור על הגוי אשר יעבודו אם חייבים עונש אם לא, ופי' הדבר כי הגרות והעבדות מיחס אל ישראל כאלו זה יקבלו מעצמם לתת מס אל מלך מצרים וזה מחוקי הארצות, אמנם העינוי שזה מיחס אל המצריים, אם יעשו המצריים מעצמם מרוע לבבם,

והעינוי

הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָּן אָנֹכִי וְאַחֲרֵי־כֵן יֵצְאוּ בִּרְכֻשׁ גָּדוֹל׃
טו וְאַתָּה תָּבוֹא אֶל־אֲבֹתֶיךָ בְּשָׁלוֹם תִּקָּבֵר בְּשֵׂיבָה טוֹבָה׃
טז וְדוֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הֵנָּה כִּי לֹא־שָׁלֵם עֲוֺן הָאֱמֹרִי עַד־
הֵנָּה׃ יז וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ בָּאָה וַעֲלָטָה הָיָה וְהִנֵּה תַנּוּר עָשָׁן
וְלַפִּיד אֵשׁ אֲשֶׁר עָבַר בֵּין הַגְּזָרִים הָאֵלֶּה׃ יח בַּיּוֹם הַהוּא
כָּרַת יְהוָה אֶת־אַבְרָם בְּרִית לֵאמֹר לְזַרְעֲךָ נָתַתִּי אֶת־
הָאָרֶץ הַזֹּאת מִנְּהַר מִצְרַיִם עַד־הַנָּהָר הַגָּדֹל נְהַר־פְּרָת׃
יט אֶת־הַקֵּינִי וְאֶת־הַקְּנִזִּי וְאֵת הַקַּדְמֹנִי׃ כ וְאֶת־הַחִתִּי וְאֶת־
הַפְּרִזִּי וְאֶת־הָרְפָאִים׃ כא וְאֶת־הָאֱמֹרִי וְאֶת־הַכְּנַעֲנִי וְאֶת־

הגרגשי

בעל הטורים

(טז) ודור ד' במסורה. הכא ואידך דור הולך ודור בא. פי' דור הולך כי בזמן שאלו כלין מהארץ ודור אחר בא לרשת את הארץ. ודו"ר רביעי ישובו הנה. רד"ו שנים יהיו שמה ואז ישובו הנה: (יז) ועלטה היה והנה תנור. ר"ת בהיפך תוהו שהראה לו

שפתי חכמים

פ לאפוקי דין כמשמעו כי לא מצינו שעמד עמהם בדין: צ לא כאשר רכוש שבמקרא המורה על קנין כי זה הממון שהשאילום אינו מקניהם: ק פי' העבדות והעינוי אבל הגרות גם הוא היה בכלל גרות כי מיד כשנולד יצחק התחילו הד' מאות שנה וכמ"ש רש"י: ר בניחותא ולא בתמיה מדלא אמר בתר הכי אלא ללמדך כו'. מהרש"ל: ש (קנ"מ) דכתיב ויבא עשו מן השדה והוא עיף ודרז"ל ברציחה ואותו יום מת אברהם ע"ש: ת וא"ת והרי דור הרביעי היה שהרי יעקב מיורדי מצרים היה יעקב יהודה פרץ חצרון וכלב וי"ל דיעקב זקן היה ולא חשיב דור אלא נחשב כמת. ועוד י"ל דבימי יעקב לא היה שעבוד כלל אבל בימי יהודה התחיל קצת השעבוד כמו שפירש רש"י בפרשת ויחי. ויהיה ועבדום וענו אותם דמוק הם דור רביעי: א רצונו לפרש למה כתיב ויהי ל' זכר והשמש ל' נקבה מדכתיב באה והוה ליה למכתב ותהי השמש ומתרץ דה"פ ויהי דבר זה השמש באה וגו' ומלת ויהי קאי אדבר זה וכמו כן ויהי הם מריקים וגו' כאלו אמר ויהי דבר זה שהם מריקים: ב נ"ל דעוג שהיה אמורי דכתיב שני מלכי האמורי מלך על הוי שהם רפאים והוא היה מבני האמורי ונקרא יתר הרפאים מפני שמלך עליהם דאי תימא ואת הרפאים

רש"י

ישראל: דן אנכי. בעשר פ מכות: ברכוש גדול. בממון צ גדול כמו שנאמר (שמות יב) וינצלו: (טו) ואתה תבוא. ולא תראה ק כל אלה: אל אבותיך. אביו עע"ז והוא מבשרו שיבא אליו ר למדך שעשה תרח תשובה: תקבר בשיבה טובה. בשרו שיעשה ישמעאל תשובה בימיו ולא יצא עשו לתרבות רעה בימיו ולפיכך מת ה' שנים קודם זמנו ובו ביום ש מרד עשו: (טז) ודור רביעי. לאחר שיגלו למצרים יהיו שם ג' דורות והרביעי ישובו לארץ הזאת לפי שבארץ כנען היה מדבר עמו וכרת ברית זו כדכתיב לתת לך את הארץ הזאת לרשתה וכן היה יעקב ירד למצרים צא וחשוב דורותיו יהודה פרץ וחצרון וכלב בן חצרון ת מבאי הארץ היה: כי לא שלם עון האמרי. להיות משתלח מארצו עד אותו זמן שאין הקב"ה נפרע מאומה עד שתתמלא סאתה שנאמר (ישעיה כז) בסאסאה בשלחה תריבנה: (יז) ויהי השמש באה. כמו (בראשית מב) ויהי הם א מריקים שקיהם (מ"ב י"ג) ויהי הם קוברים איש כלומר ויהי דבר זה: השמש באה. שקעה: ועלטה היה. חשך היום: והנה תנור עשן וגו'. רמז לו שיפלו המלכיות ע"א בגיהנם: באה. טעמו למעלה לכך הוא מבואר שבא כבר ואם היה טעמו למטה באל"ף היה מבואר כשהיא בוקעת וא"א לומר כן שהרי כבר כתיב ויהי השמש לבא והעברת תנור עשן לאחר מכאן היתה נמצא שכבר שקעה. וזה חילוק בכל תיבה לשון נקבה שיסודה שתי אותיות כמו בא קם שב כשהטעם למעלה לשון עבר הוא כגון זה וכגון ורחל באה. קמה אלומתי. הנה שבה יבמתך (רות א). וכשהטעם למטה הוא לשון הווה דבר שנעשה עכשיו והולך כמו באה עם הצאן. בערב היא באה ובבקר היא שבה (אסתר ב): (יח) לזרעך נתתי. אמירתו של הקב"ה כאלו היא עשויה (ב"ר): הנהר הגדול נהר פרת. לפי שהוא דבוק לא"י קוראהו גדול אע"פ שהוא מאוחר בארבעה נהרות היוצאים מעדן בגן' והנהר הרביעי הוא פרת. משל הדיוט עבד מלך מלך הדבק לשחוור וישתחוו לך: (יט) את הקיני. (ב"ר) עשר אומות יש כאן ולא נתן להם אלא שבעה גוים והשלשה אדום ומואב ועמון הם קיני קנזי וקדמוני עתידים להיות ירושה לעתיד שנאמר אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם (ישעיה יא): (כ) ואת הרפאים. ארץ עוג ב שנאמר בה (דברים ג) ההוא

יקרא

בהון דיין אנא ובתר כן יפקון בקנינא סגי : טו ואת תיעול לות אבהתך בשלם
תתקבר בסיבו טבא : טז ודרא רביעאה יתובון הכא ארי לא שלים חובא דאמוראה
עד כען : יז והוה שמשא עלת וקבלא הוה והא תנור דתנן ובעור דאשתא די
עדא בין פלגיא האלין : יח ביומא ההוא גזר יי עם אברם קים למימר לבנך יהבית
ית ארעא הדא מן נהרא דמצרים ועד נהרא רבא נהרא פרת : יט ית שלמאי וית
קנזאי וית קדמונאי : כ וית חתאי וית פרזאי וית גבראי : כא וית אמוראי וית

כנענאי

התורה והמצוה

שענוי לא נגזר מדרך גזרה רק ה' הודיע העתיד שיעשו זאת בזדון לבם. והנה על השמי א"ל שידון אותם, כי משפטם מבואר שחייבים ע"ז עונש, כי זאת עשו בחמס וברשע ולא שייך ע"ז לשון דין, אבל העבדות אם קבלו ישראל מרצונם וזה מחוקי הארצות לתת מס למלך הארץ, זה ידון וידרוש ויחקור ע"ז, אם היה העבדות כפי חוקי הארצות וכפי מה שקבלו ישראל ברצונם אין מגיע להם עונש, אבל אם היה העבדות יותר על המדה, שעז"א אשר יעבודו שמיהם העבדות של מצרים (כמ"ש ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך, אשר מצרים מעבידים אותם) שהוא מה שהעבידום יותר על המדה זה ידון ויחקור, שעל מה שעבדו בם יותר על הראוי יענים אותם, ועז"א מלת וגם ר"ל שלא לבד שיענים את הגוי אשר יענו אותם, שזה היה חמס ושוד, כי גם את אשר יעבודו בעבדות לבד ושלא בענוי דן אנכי, לשער אם היה כפי הראוי או לא, וע"ז הביא עליהם עשר מכות שהיו עונש בין על הענוי בין על מה שהעבידום בפרך שזה לא נגזר עליהם כלל, כי לא נגזר רק שישראל יעבדו אותם כמ"ש ועבדום שהיא עבודה ברצון כפי חוקי המדינה, לא שהמצריים יעבדו בם, שזה מציין עבודה בע"כ נגד החוק. ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, בכל מה שיעבדו בם בעל כרחם נגד חוקי הארצות יצטרכו לשלם להם שכר עבודה כפי עבודתם, וזה יעלה לחשבון גדול ועצום מאד, וה' גבה זאת מהם בבזת מצרים ובבזת הים, במשפט אמת וצדק:

(טו) **ואתה.** והודיע לו כי הוא בשלום ימות, כי היה שר וחשוב ונשיא אלהים בתוכם, והגרות התחיל בדור זרעו, שיצחק נגרש מאבימלך, ורועי גרר רבו עם רועי יצחק, וכ"ז לא קרה לאברהם, ומ"ש **תבוא אל אבותיך** יכוין על ביאת הנפש בצרור החיים שתאסף אל אבותיך הצדיקים אדם נח שם ועבר, ועל הגוף אמר **תקבר בשיבה טובה:**

(טז) **ודור רביעי ישובו הנה,** פרש"י לאחר שיגלו ממצרים יהיו שלשה דורות, יהודה פרץ חצרון כלב בן חצרון מבאי הארץ, וזה לשער, שכלב בן חצרון הוא כלב בן יפונה, והגי ברכתי בפי' ד"ה שמ"ש (דה"א ב' י"ח) וכלב בן חצרון הוליד את עזובה אשה הוא כלב בן חצרון, וכלב שנכנס לארץ הוא בן יפונה בן קנז, ואבותיו של קנז לא נתבארו והיה דור החמישי או הששי, ואם אם היה כלב זה בן חצרון, בארתי (שם פסוק מ"ב בראיות) שהיה בן בנו של חצרון עיי"ש, ולדעתי אחר שאמר שישובו הנה מדבר מאותם שיצאו מן הארץ, שהשב הוא מי שיצא, ומהם נחשב הדורות, ובמ"ש ישובו הנה יל"ש על היוצאים ממצרים שאף שלא נכנסו לארץ הלא שבו ע"מ ללכת שם כמו הנה שבה יבמתך (רות א), וגו שיכוין על גמר השיבה שהוא על בואי הארץ, והרבה מן היוצאים היו דור רביעי ויותר, וכן הרבה מן הנכנסים, למשל משה ואהרן בן עמרם בן קהת דור שלישי ופינחס דור רביעי. יאיר בן שגוב בן חצרון נכנס לארץ והיה דור שלישי כמ"ש בדה"א ב' כ"א, יהושע בן נון בן אלישמע בן עמיהוד בן לעדן (אף שנכרם לעדן בנו של בריעה שהוא עירן) בן בריעה בן שותלח אפרים מ"ש שותלח בנו של ברד (עיין היטב דה"א ז' כ) בן ברד בן שותלח בן אפרים, היה הדור העשירי, ויצא ממצרים ונכנס לארץ, וכן רבים והא"כ נעלם מאתנו חשבון הדורות, וי"ל שכל חמשים שנה נחשב לדור אדם וזה היה בצאתם ממצרים, או שכל ששים שנה נחשב דור, שכן במ"ש אם יראה איש באנשים האלה הדור הרע הזה מתו בני ששים, וי"ל שר"ל בעת שיהיה לאמורי דור רביעי אז ישובו, כי פוקד עון אבות על רבעים, וכשיתמידו ארבעה דורות ברעת אבותיהם תתמלא סאתם, כי עד הנה לא שלם עון האמורי, שא"א לכלותם עד שתתמלא סאת עונותיהם בשלמות, ועי' מ"ש בזה ברים פ' בשלח:

(יז) **ויהי השמש באה,** דבורי הפרשה הזאת נאמרו ביום, שאף שספר הכוכבים גם ביום יראו הכוכבים למי שהוא בבור עמוק והחוזה יראם ביום בקנה הטבע, וכבר בארתי שהיה ראיה זו למעלה מדרך הטבע, ובעת שהתחיל השמש לבוא נפלה תרדמה על אברם, ובעת שנגמרה ביאת השמש ראה **התנור עשן,** שהוא העשן שעלה מן הקרבנות ולפיד אש הוא אש שירדה מן השמים ותאכל את הקרבנות, **אשר עבר** שקודם שאכל את הקרבנות עבר האש בין הגזרים מעבר לעבר, כדרך כורתי ברית לבתר בע"ח לשנים ולעבור בין בתריו כמ"ש (ירמיה לד), והאש מלאך כבוד ה' עבר בין הבתרים לסימן כריתת ברית, ואח"כ שרף את הקרבנות, לכן אמר **אשר עבר,** ר"ל שהאש אשר עבר נראה שם ושעלה עשן הקרבנות:

(יח) **ביום ההוא כרת,** וזה היה כריתת ברית שדינו כשבועה, והיה כריתת הברית שיתן לזרעו עשרה עממין, וקיני קנזי קדמוני הוא אדום עמון ומואב שיתן להם בעתיד וז' עממין נתן להם כבר, ובימי אברהם היו שם קצת עמים אחרים, ונשתנה שמם בימי משה ויהושע:

ושרי

הַגִּרְגָּשִׁ֖י וְאֶת־הַיְבוּסִֽי׃ ס טז א וְשָׂרַי֙ אֵ֣שֶׁת אַבְרָ֔ם לֹ֥א
יָלְדָ֖ה ל֑וֹ וְלָ֛הּ שִׁפְחָ֥ה מִצְרִ֖ית וּשְׁמָ֥הּ הָגָֽר׃ ב וַתֹּ֨אמֶר שָׂרַ֜י
אֶל־אַבְרָ֗ם הִנֵּה־נָ֞א עֲצָרַ֤נִי יְהוָה֙ מִלֶּ֔דֶת בֹּא־נָא֙ אֶל־
שִׁפְחָתִ֔י אוּלַ֥י אִבָּנֶ֖ה מִמֶּ֑נָּה וַיִּשְׁמַ֥ע אַבְרָ֖ם לְק֥וֹל שָׂרָֽי׃
ג וַתִּקַּ֞ח שָׂרַ֣י ׀ אֵֽשֶׁת־אַבְרָ֗ם אֶת־הָגָ֤ר הַמִּצְרִית֙ שִׁפְחָתָ֔הּ
מִקֵּץ֙ עֶ֣שֶׂר שָׁנִ֔ים לְשֶׁ֥בֶת אַבְרָ֖ם בְּאֶ֣רֶץ כְּנָ֑עַן וַתִּתֵּ֥ן אֹתָ֛הּ
לְאַבְרָ֥ם אִישָׁ֖הּ ל֥וֹ לְאִשָּֽׁה׃ ד וַיָּבֹ֥א אֶל־הָגָ֖ר וַתַּ֑הַר וַתֵּ֨רֶא֙
כִּ֣י הָרָ֔תָה וַתֵּקַ֥ל גְּבִרְתָּ֖הּ בְּעֵינֶֽיהָ׃ ה וַתֹּ֨אמֶר שָׂרַ֣י אֶל־
אַבְרָם֮ חֲמָסִ֣י עָלֶ֒יךָ֒ אָנֹכִ֗י נָתַ֤תִּי שִׁפְחָתִי֙ בְּחֵיקֶ֔ךָ וַתֵּ֨רֶא֙ כִּ֣י
הָרָ֔תָה וָאֵקַ֖ל בְּעֵינֶ֑יהָ יִשְׁפֹּ֥ט יְהוָ֖ה בֵּינִ֥י וּבֵינֶֽיךָ׃ ו וַיֹּ֨אמֶר
אַבְרָ֜ם אֶל־שָׂרַ֗י הִנֵּ֤ה שִׁפְחָתֵךְ֙ בְּיָדֵ֔ךְ עֲשִׂי־לָ֖ה הַטּ֣וֹב

°נקוד על י' בתרא

בעיניך

בעל הטורים

סגלות שדומין לתוכו: (א) ושרי ב' במסרה. ושרי אשת אברם ושרי בישכבך עם דבורה מלמד שהיתה חשובה כאמהות: ולה ד' במסרה. ולה שפחה מצרית. ולה שני פיות, ולה אמר עלי לשלום. ולה גפין ארבע בחיה דראה דניאל. וזה שדרשו והלך ותתע שחזרה לגלולי אביה והיינו ולה שתי פיות שחזרה לה פה אחר להודות לעכו"ם וכיון שעשתה תשובה חזר ולקחה כמו שאמרו קטורה זו הגר זה הוא ולה אמר עלי לשלום. ולה גפין ארבע אייתי ג"כ במלכות ישמעאל: (ג) לשבת ב' במס'. הכא והידך אשר נטע לשבת עד מי שנשא אשה ושהה עמה י' שנים ולא ילדה דהיינו לשבת עד ישא אחרת ואין ישיבת ח"ל עולה מן המנין דכתיב לשבת אברם בארץ כנען. פי' כשישב עד בארץ כנען: הרתה. ב"פ בפר' מלאך רמז לפירש"י שהכניסה בה עין הרע והפילה וחזרה ונתעברה: (ה) חמסי ב' במס'. חמסי עליך. חמסי ושארי על בבל תאמר יושבת ציון מקיש שרה לציון נאמר בשרה

רש"י

יקרא ארץ רפאים: (א) שפחה מצרית. בת פרעה היתה כשראה נסים שנעשו לשרה ג אמר מוטב שתהא בתי שפחה בבית זה ולא גבירה בבית אחר: (ב) אולי אבנה ממנה. לימד על מי שאין לו בנים שאינו בנוי אלא הרוס: אבנה ממנה. בזכות ד שאכניס צרתי לתוך ביתי: לקול שרי. (ב"ר) לרוח ה הקודש שבה: (ג) ותקח שרי. לקחתה בדברים ו אשריך שזכית לידבק בגוף קדוש כזה (ב"ר): מקץ עשר שנים. מועד הקבוע לאשה ששהתה ז עשר שנים ולא ילדה לבעלה חייב ליקח אחרת (יבמות סד): לשבת אברם וגו'. מגיד שאין ישיבת חוצה לארץ עולה מן המנין לפי שלא נאמר לו ואעשך לגוי גדול עד שיבא לא"י: (ד) ויבא אל הגר ותהר. מביאה ח ראשונה (ב"ר): ותקל גברתה בעיניה. אמרה שרי זו אין סתרה כגלויה מראה עצמה כאלו היא צדקת ואינה צדקת שלא זכתה להריון כל השנים הללו ואני נתעברתי ט מביאה ראשונה (ב"ר): חמסי עליך.

חמס

שפתי חכמים

זה עוג והם אמוריים כולם מאי ואת האמורי הא כבר חשיב האמורי שנאמר ואת הרפאים והוא עוג שהוא אמורי. הרא"ם: ג הוכחתו מדכתיב ולה שפחה והא כל מה שקנתה אשה קנה בעלה אלא ודאי בת פרעה היתה ונתן לה בתו כשראה וכו' מ"ה כתיב לה לרמז ע"ז כלומר שראה מעשים שנעשו לה לשרה וק"ל: ד ר"ל וכי אם הגר תלד תהא היא בנויה ומתרץ דממנה פי' בשבתה: ה הוכחתו מדכתיב לקול שרי היה לו לכתוב לשרי אלא ה"פ לקול הבא לשרי דהיינו רוח הקודש: ו כיון דעיקר האדם הוא דעתו ולא יוכל לקחת דעתו כי אם בדברים טובים מושך דעתו לרצונו: ז דאל"כ מקץ עשר שנים למה לי אלא וכו': ח וא"ת מנ"ל לרש"י וי"ל מדכתיב ויבא אל הגר ותהר היה לו לכתוב ויבא אליה ותהר הגר נ"ל אלא למדרש שהיתה עוד שמה הגר ותהר הא כיצד אלא נתעברה מביאה ראשונה והוה כאלו היתה עוד בתולה ונתעברה. א"נ מדסמיך הגר אל ותהר איכא למדרש הגר ותהר אבל לא שאר נשים הא כיצד אלא נתעברה מביאה ראשונה משא"כ שארי נשים שאין מתעברין כלומר שנעשה לה נס והא אין אשה מתעברת מביאה ראשונה אלא ע"י נס וק"ל. ודלא כהרא"ם שפי' שלטה בעצמה כו' ע"ש ברא"ם: ט וא"ת מנ"ל דמשום שמביאה ראשונה נתעברה מ"ה ותקל כו' דלמא מסיבת הריון היא ותקל ולא מסיבת ביאה ראשונה וי"ל דאל"כ הל"ל ותהר ותקל וגו'. ועי"ל דאי מסיבת הריון למה ותקל דלמא שרה עקרה היא מ"ה לא זכתה להריון בשלמא אי משום מביאה ראשונה נתעברה א"ש דאמרה הגר ודאי אינה צדקת דאי צדקת איסה למה לא הועיל לה זכות דהא אני נתעברתי מביאה ראשונה שאין שום אשה מתעברת אלא ודאי אין לה זכות.

מהרש"ל

כְּנַעֲנָאֵי וְיָת גִּרְגָּשָׁאֵי וְיָת יְבוּסָאֵי׃ א וְשָׂרַי אִתַּת אַבְרָם לָא יְלֵידַת לֵיהּ וְלַהּ אַמְתָא
מִצְרֵיתָא וּשְׁמַהּ הָגָר׃ ב וַאֲמַרַת שָׂרַי לְאַבְרָם הָא כְעַן מַנְעַנִי יְיָ מִלְּמֵילַד עוֹל כְּעַן
לְוָת אַמְתִי מָאִים אִתְבְּנֵי מִנַּהּ וְקַבִּיל אַבְרָם לְמֵימַר שָׂרָי׃ ג וּדְבָרַת שָׂרַי אִתַּת
אַבְרָם יָת הָגָר מִצְרֵיתָא אַמְתַהּ מִסּוֹף עֲסַר שְׁנִין לְמִתַּב אַבְרָם בְּאַרְעָא דִכְנָעַן
וִיהָבַת יָתַהּ לְאַבְרָם בַּעְלַהּ לֵיהּ לְאִנְתּוּ׃ ד וְעַל לְוָת הָגָר וְעַדִּיאַת וַחֲזַת אֲרֵי עַדִּיאַת
וּקְלַת רִבּוֹנְתַהּ בְּעֵינַהָא׃ ה וַאֲמַרַת שָׂרַי לְאַבְרָם דִּין לִי עֲלָךְ אֲנָא יְהָבִית אַמְתִי לָךְ
וַחֲזַת אֲרֵי עַדִּיאַת וּקְלֵית בְּעֵינַהָא יְדִין יְיָ בֵּינִי וּבֵינָךְ׃ ו וַאֲמַר אַבְרָם לְשָׂרַי הָא

אמתיך

רש"י

חמס העשוי לי עליך אני מטיל העונש י כשהתפללת להקב"ה מה תתן לי ואנכי הולך ערירי לא התפללת אלא עליך והיה לך להתפלל על שנינו והייתי אני נפקדת עמך. ועוד דבריך אתה חומס ממני שאתה שומע כ בזיוני ושותק (ב"ר): אנכי נתתי שפחתי וגו' ביני וביניך. כל ביניך שבמקרא חסר ל וזה מלא קרי ביה וביניך (ר"ל נוכח לנקבה) שהכניסה עין הרע בעיבורה של הגר והפילה עוברה הוא שהמלאך אומר להגר הנך הרה והלא כבר הרתה והוא מבשר לה

שפתי חכמים

מהרש"ל: י לא חמס שאני עושה כי יו"ד הכנוי של חמסי מורה פה על הפועל והוא שרה. ועוד דברים אתה חומס זהו פי' אחר: כ ר"ל מהגר כמו שמפרש הקרא אנכי נתתי כו': ל ר"ל יו"ד שניה והכ"ף נקוד בקמ"ץ והנו"ן בשו"א שהוא נוכח לזכר וכאן שתי יו"ד בין הנו"ן ובין הכ"ף קרי ביה ביניך הנו"ן בציר"י כי יו"ד הנח מורה על הציר"י נקוד בשו"א שהוא נוכח לנקבה ויהיה לנוכח הגר שאף להגר אמרה

השאלות

(א-יד) מה רצה בדיוק שרי אשת אברם שני פעמים. מ"ש שרה חמסי עליך והלא היא נתנה שפחתה בחיקו. מ"ש וימצאה מלאך ה' כאלו בקש אותה עד שמצאה. ולמה שאל אי מזה באת וכי לא ידע זאת. ולמה הבדיל דבריו בג' אמירות. ומאמר הנך הרה ראוי שיוקדם למאמר הרבה ארבה את זרעך. ומהו הבשורה שיהיה פרא אדם. ומ"ש אתה אל ראי וכו' נלחצו המפרשים בבאורו:

התורה והמצוה

טז (א) **ושרי אשת אברם** קדימת השם אל הפעל מורה הפך וסתירה. ר"ל שגם אחר שהבטיחו ה' כל האמור עדן לא ילדה לו, כי היה צריך שיקדם לו לידת ישמעאל שהוא שאב הזוהמא הגו סגים מכסף ויוצא לצורף כלי בעל ידו מזקקת הספה ולא יצחק בקדושה, כמ"ש בבאורי על (יהושע כד ג) וכן היה צריך להקדים המילה ושיזקן אברהם עוד יותר, עד שיתום הכח החומרי ויגבר הענין הרוחני, וכדי שתהיה הלידה שלא עפ"י טבע רק בדרך נס, ועז"א שמגיד שרי היא אשת אברם, וראוי שהזרע שיולד ממנה יהיה מיוחס לאברהם, שהיה זרע קודש מרחם מטהר בענין שתלד לו, ולא היה עדיין הזמן לזה, עז"א לא ילדה לו, ובמדרש אם היתה נשאת לאחר ילדה, ולה אבל הגר היתה מוכנת שבנה ישאב הזוהמא, מצד שהיא שפחה, ומצד שהיא מצרית שעתידה הורה להשוב. ושמה הגר, ר"ל שלא נתגיירה כי לא נשתנה שמה, שבעת הגרות היו משנים את השם:

(ב) **ותאמר שרי,** באשר שרה ידעה מן היעודים שיעד ה' לאברהם שבהברכה יתקיימו, ואחר שראתה שעצר ה' אותה מלדת, הבינה שבהברכה ישא אברם אשה אחרת שיוליד עמה, וזה או שהיא תמות או שיקח צרה עליה בחייה, וטוב לה שיקח את שפחתה שבן הנולד לה הוא עבד של שרה וקנינה ונחשב כאלו הוא בן שלה, ועז"א אבנה ממנה, וגם השבה שעי"כ ישתנה מזלה, וישמע אברם לקול. מבואר אצלי שמשמיעה קול שנקבל בלמ"ד, מורה שעשה יפה בעיניו, ובמדרש לקול רוח הקודש:

(ג) **ותקח שרה,** באשר שבזה לא ויתרה דבר מן האישות שלה, כי לא הוציאה אותה לחירות בזה, כי עדיין היתה שפחתה קנין כספה, והיא נשארה אשת אברם לבדו. ובמדרש לו לאשה ולא לאחר, ר"ל שלא היה יכול למכרה כי נשארה קנין שרה, וזה עשתה מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען, כפי הדין שצריך להמתין עשר שנים כמ"ש חז"ל:

(ד) **ותקל גברתה בעיניה.** כי חשבה שאחר שהרתה יצאה מרשותה, וגם נדמה לה שהיא צדקת יותר משרה אחר שהרתה תיכף:

(ה) **חמסי עליך,** שרה חשבה שאברם הוציא אותה לחירות ועי"כ היא מקילה בכבודה, וזה חמס כי היתה שפחה מנכסי מלוג שלה שאין הבעל יכול לשחררה, כי הקרן שלה והוא אוכל פירות כנודע, ועי"כ צעקה על החמס, ובררה זה שלא אנכי נתתי שפחתי בחיקך שלא הוצאתיה לחירות רק שתשאר שפחתי, ואח"כ איך ואקל בעיניה. שזה מורה שהיא עתה בת חורין, ואח"כ ישפט ה' ביני וביניך, על החמס והגזל.

(ו) **ויאמר אברם,** אני לא הוצאתיה לחירות והיא עדיין שפחתך, והיא בידך שתעשי לה הטוב בעיניך, כמו שיעשה במקנת כספו:

וימצאה

בְּעֵינָיִךְ וַתְּעַנֶּהָ שָׂרַי וַתִּבְרַח מִפָּנֶיהָ׃ ז וַיִּמְצָאָהּ מַלְאַךְ
יְהוָה עַל־עֵין הַמַּיִם בַּמִּדְבָּר עַל־הָעַיִן בְּדֶרֶךְ שׁוּר׃ ח וַיֹּאמַר
הָגָר שִׁפְחַת שָׂרַי אֵי־מִזֶּה בָאת וְאָנָה תֵלֵכִי וַתֹּאמֶר מִפְּנֵי
שָׂרַי גְּבִרְתִּי אָנֹכִי בֹּרַחַת׃ ט וַיֹּאמֶר לָהּ מַלְאַךְ יְהוָה שׁוּבִי
אֶל־גְּבִרְתֵּךְ וְהִתְעַנִּי תַּחַת יָדֶיהָ׃ י וַיֹּאמֶר לָהּ מַלְאַךְ יְהוָה
הַרְבָּה אַרְבֶּה אֶת־זַרְעֵךְ וְלֹא יִסָּפֵר מֵרֹב׃ יא וַיֹּאמֶר לָהּ
מַלְאַךְ יְהוָה הִנָּךְ הָרָה וְיֹלַדְתְּ בֵּן וְקָרָאת שְׁמוֹ יִשְׁמָעֵאל
כִּי־שָׁמַע יְהוָה אֶל־עָנְיֵךְ׃ יב וְהוּא יִהְיֶה פֶּרֶא אָדָם יָדוֹ
בַכֹּל וְיַד כֹּל בּוֹ וְעַל־פְּנֵי כָל־אֶחָיו יִשְׁכֹּן׃ יג וַתִּקְרָא שֵׁם־
יְהוָה הַדֹּבֵר אֵלֶיהָ אַתָּה אֵל רֳאִי כִּי אָמְרָה הֲגַם הֲלֹם
רָאִיתִי אַחֲרֵי רֹאִי׃ יד עַל־כֵּן קָרָא לַבְּאֵר בְּאֵר לַחַי רֹאִי
הִנֵּה בֵין־קָדֵשׁ וּבֵין בָּרֶד׃ טו וַתֵּלֶד הָגָר לְאַבְרָם בֵּן וַיִּקְרָא
אַבְרָם שֶׁם־בְּנוֹ אֲשֶׁר־יָלְדָה הָגָר יִשְׁמָעֵאל׃ טז וְאַבְרָם בֶּן־

שמנים

בעל הטורים

כי שרה עקרה ואין מקרה ומה שרה כמשמעה לרה אף ישראל הטבו"ם בן לריכן: (ז) על עין המים ב' במס'. דין ואידך הנה אנכי נצב על עין המים. במוב הוא להתפלל על המים. כדכתיב מקול מחצצים בין משאבים שם יתנו צדקות ה' וכן התפלה נמשלה למים דכתיב שפכי כמים לבך: ברחת ב' במס'. הכא ואידך מקול פרש ורומי קשת בורחת כל העיר מפני שהרס הבריחה את ישמעאל לפיכך ברחו ישראל מפניו כי רובה קשת הוא ישמעאל כדכתיב ויהי רובה קשת: (יא) וקראת ד' במס'. הכא. וקראת אתכם הרעה וקראת שמו עמנו אל וקראת ישועה חומותיך בע"י קריאת ישמעאל קראת הרעה אבל ע"י קראת

רש"י

לה שתהר אלא מלמד שהפילה הריון הראשון: (ו) ותענה שרי. היתה משעבדת בה בקושי (ב"ר): (ח) אי מזה באת. מהיכן באת. יודע היה אלא ליתן לה פתח ליכנס עמה בדברים ולשון אי מזה איה המקום שתאמר עליו מזה ם אני באה: (ט) ויאמר לה מלאך ה' וגו'. על כל אמירה היה שלוח למלאך אחר לכך נאמר מלאך בכל אמירה ואמירה: (יא) הנך הרה. כשתשובי תהרי נ כמו הנך הרה דאשת מנוח (שופטים יג): וילדת בן. כמו וילדת ס ודומה לו (ירמיה כב) יושבת בלבנון מקוננת בארזים: וקראת שמו. צווי הוא ע כמו שאומר לזכר וקראת את שמו יצחק: (יב) פרא אדם. אוהב מדברות פ לצוד חיות כמו שכתוב ויהי רובה קשת וישב במדבר פארן: ידו בכל. לסטים: ויד כל בו. הכל שונאין אותו ומתגרין בו: ועל פני כל אחיו ישכן. שיהיה זרעו גדול (ב"ר): (יג) אתה אל ראי. נקוד חטף קמ"ץ מפני שהוא שם דבר אלוה הראיה שרואה צ בעלבון של עלובין (ס"א ד"א אתה אל ראי משמע שהוא רואה הכל ואין בוש דבר רואה אותו): הגם הלום. לשון תימה וכי סבורה הייתי שאף הלום במדברות ראיתי שלוחו של מקום אחרי ראותי אותם בביתו של אברהם ששם הייתי רגילה לראות מלאכים ותדע שהיתה רגילה לראותם שהרי מנוח ראה את המלאך פעם אחת ואמר מות נמות וזו ראתה ד' זה אחר זה ולא חרדה: (יד) באר לחי ראי. כתרגומו בארא דמלאך קיימא אתחזי עלה: (טו) ויקרא אברם שם וגו'. אע"פ שלא שמע אברם דברי המלאך שאמר וקראת שמו ישמעאל שרתה רוח הקודש ק עליו וקראו ישמעאל

שפתי חכמים

בן ט': ם דאל"כ האי אי מזה מאיזה מבעי' ליה כי המ"ם בתחלת התיבה מורה על השאלה כמו מאין תבא: נ לא שנשרה על ההריון שעבר שהרי כבר הפילו כדפירש"י לעיל: ס נקמ"ץ תחת התי"ו שהוא בינוני ואל תתמה על השו"א שתחת התי"ו כי כמוהו יושבת בלבנון מקוננת בארזים שהם ג"כ בינוני ונקוד שו"א תחת התי"ו: ע ר"ל אע"פ שנקוד וקראת ולא נקוד בשו"א תחת התי"ו מ"מ ל' צווי הוא כמו שאמר לזכר וקראת: פ ונקרא פרא כדכתיב פראים במדבר: (נח"י) ב"ר כר"י ולפ"ז א"ש ידו בכל ליסטים. אבל לר"ל שפי' פרא אדם בוזז נפשות א"כ צריך לדחוק ולפ' פי' אחר ידו בכל ודוחק שם: צ (ג"א) בשלמא בבית אברהם ראיתי מלאכים בשביל צדקת אברהם ושרה אבל במדבר לא נמצא לי אם לא שהוא רואה בעלבון וגו': ק (ג"א)

דאי

ישמעאל

אמתיך בידיך עבידי לה כדתקין בעיניכי ועניתה שרי וערקת מקדמהא : ז ואשכחה
מלאכא דיי על עינא דמיא במדברא על עינא בארחא דחגרא : ח ואמר הגר
אמתא דשרי מנן את אתיא ולאן את אזלא ואמרת מן קדם שרי רבנתי אנא
ערקא (נ״י ערקת) : ט ואמר לה מלאכא דיי תובי לות רבונתך ואשתעבדי תחות
ידהא : י ואמר לה מלאכא דיי אסגאה אסגי ית בניכי ולא יתמנון מסגי : יא ואמר
לה מלאכא דיי הא את מעדיא ותלדין בר ותקרין שמה ישמעאל ארי קביל יי
צלותיך : יב והוא יהא מרוד באנשא הוא יהא צריך לכלא ואף כל בני אנשא
יהון צריכין ליה ועל אפי כל אחוהי ישרי : יג וצליאת בשמא דיי דמתמלל עמה
ואמרת את הוא אלהא דחזי כלא ארי אמרת הברם הכא (נ״י האף אנא) שריתי
חזיא בתר דאתגלי לי : יד על כן קרא לבארא בארא דמלאך קימא אתחזי עלה
הא (היא) בין רקם ובין חגרא : טו וילידת הגר לאברם בר וקרא אברם שום בריה
דילידת הגר ישמעאל : טז ואברם בר תמנן ושית שנין כד ילידת הגר ית ישמעאל
לאברם

שפתי חכמים | רש״י

ישמעאל : (טז) ואברם בן שמנים וגו'. לשבחו של דלא ממנה שמע אחר שהיא מנווה ולא הוא היתה לו לקרותו
ישמעאל

התורה והמצוה

(ז) וימצאה. שכ״ז שהלכה יחפה ויגעה במדבר, לא היתה מוכנת אל שיגלה אליה מלאך ה', רק כאשר הגיעה אל עין המים ששם ישבה לנוח ולהשיב נפשה. בפרט שהיה העין אשר בדרך שור שהוא קרוב לארץ מצרים, כמ״ש (כה יח) עד שור אשר על פני מצרים, שם מצא אותה המלאך מוכנה אל הדבור :

(ח) הגר שפחת שרי, העיר אותה שהיא עדיין שפחה לשרי והשטר לא נתן לה. ע״כ שימי אל לבך אי מזה באת ממקום קדוש כזה, ואנה תלכי למצרים מקום הטומאה והזמה, ובזה שתתעורר לשוב מצד אושר הנפש, והיא לא שמה לב על זה ותאמר מפני שרי גברתי אנכי ברחת, שהענוי מספיק אותה שתברח ולא תחוש על אושר נפשה :

(ט) ויאמר. עתה בא בג' דברות אחרות, דבור א' מצד המשפט והצדק, שעז״א שובי אל גברתך והתעני, כי מן הדין והמשפט את מחוייבת לעבוד ולסבול, וזה הערה מצד הטוב והיושר :

(י) ויאמר, אחר שראה שלא שמה לב ע״ז בא דבור אחר מצד המועיל, שיסבול אדם ויענה עתה אם יקנה עי״ז טוב בעתיד, ע״כ יעדה שירבה את זרעה בעבור זה :

(יא) ויאמר, אחר שגם ע״ז לא שתה לבה הבטיח לה שלא תענה עוד, ועז״א שתקרא שם הנולד ישמעאל כי שמע ה' אל עניה, ויתן בלב שרה שלא לענותה עוד :

(יב) והוא, אולם בעבור שלא שמעה לקול המלאך לשוב בעבור הצלחת הנפש ולא בעבור הצדק ואף לא בעבור המועיל, ע״כ גם זרעה לא יצלח להיות אדם מאושר רוצה בטוב או במועיל ככל תורת האדם, רק יהיה פרא אדם, ר״ל אדם פראי, בצד א' יהיה פרא למוד מדבר, ובצד א' יהיה אדם מדיני, ויפרש שיהיה פרא כי ידו בכל ויד כל בו, כאיש פראי עושה מריבה עם הכל, ובצד א' יהיה אדם, כי על פני כל אחיו ישכון, ועי״כ יהיה ג״כ אדם מדיני עם אחיו ושכניו :

(יג) ותקרא שם ה', עפ״ז הבינה שהיא אין לה זכות ותבונן אל מה שזכתה שידבר מלאך ה' עמה, ותקרא שם ה' הדבר אליה אתה אל ראי, ר״ל ראי את המראה הזאת לא היה בזכותי ועפ״י כחי, רק ע״י חסד אל בלי שום הכנה וזכות מאתי, כי אמרה וברכה זאת משני טעמים. א) שאם היה זה בהיותי בבית אברהם הייתי אומר שהיה זה ע״י שאני בבית איש האלהים, שמי שהוא קרוב אל הנביא ושוכן בביתו יחול גם עליו רוח אלהים, כמו שהיה בשמואל שאל הרוח האלהי על תלמידיו ע״י שפעו, אבל הגם הלום ראיתי, איך ראיתי הלום במדבר שאני רחוק מבית אברהם. ב) שאם היה זה רק דבור א' קצר, הייתי תולה אותו בכחי, אבל איך ראיתי אחרי ראי, שראיתי המראה ארבעה פעמים זא״ז, וא״כ זה אינו בכחי רק ע״י החסד אל שהוא אל ראי, ר״ל אל שבסבבו ראיתי את המלאך :

(יד) על כן קרא לבאר. יש הבדל בין עין ובין באר, העין נובע מן התהום בבקעה או בהר, ואם חופרים סביבו באורך ורוחב ועומק שיתקבצו שם המים, נקרא באר, ועל הבאר בא לשון חפירה וכריה לא על העין שנולד בטבע, ותחלה היה רק עין המים ואח״כ חפרו סביבו באר, וקראו לו ע״ש המאורע לחי רואי, רואי שום מיוחס לאל חי, לא להגר בן אדם תמותה רק לחי העולם, והיה הבאר ההוא מקום מיועד להישמעאלים להתפלל שם ע״כ מציין מקומו שהוא בין קדש ובין ברד :

(טז) ואברם, להודיע כי הרתה תיכף בשנה הזאת, ושמאז לא קרב אליה אלא שזה זה רק בשמעו לקול שרה :
ויהי

שְׁמֹנִים שָׁנָה וְשֵׁשׁ שָׁנִים בְּלֶדֶת־הָגָר אֶת־יִשְׁמָעֵאל
לְאַבְרָם׃ ס יז א וַיְהִי אַבְרָם בֶּן־תִּשְׁעִים שָׁנָה וְתֵשַׁע שָׁנִים
וַיֵּרָא יְהוָה אֶל־אַבְרָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי־אֵל שַׁדַּי הִתְהַלֵּךְ
לְפָנַי וֶהְיֵה תָמִים׃ ב וְאֶתְּנָה בְרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֶךָ וְאַרְבֶּה
אוֹתְךָ בִּמְאֹד מְאֹד׃ ג וַיִּפֹּל אַבְרָם עַל־פָּנָיו וַיְדַבֵּר אִתּוֹ
אֱלֹהִים לֵאמֹר׃ ד אֲנִי הִנֵּה בְרִיתִי אִתָּךְ וְהָיִיתָ לְאַב הֲמוֹן
גּוֹיִם׃ ה וְלֹא־יִקָּרֵא עוֹד אֶת־שִׁמְךָ אַבְרָם וְהָיָה שִׁמְךָ
אברהם

בעל הטורים

שמנו אל קראת ישועה: (ד) שני פעמים אב המון בפרשה והוא עולה כחשבון יצחק וכן אברהם בגימטריא יצחק:

רש"י

ישמעאל נכתב להודיע שהיה בן י"ג שנה ר כשנמול ולא עכב: (א) אני אל שדי. אני הוא שיש די באלהותי לכל בריה ש לפיכך התהלך לפני ואהיה לך לאלוה ולפטרון וכן כל מקום שהוא במקרא פירושו כך די שלו והכל לפי הענין: התהלך לפני. כתרגומו פלח קדמי הדבק בעבודתי: והיה תמים. אף זה צווי אחר צווי היה שלם בכל נסיונותי ת. ולפי מדרשו התהלך לפני במצות מילה ובדבר הזה תהיה תמים שכל זמן שהערלה בך אתה בעל מום לפני. ד"א והיה תמים עכשיו אתה חסר ה' אברים א ב' עינים ב' אזנים וראש הגויה ב ואוסיף לך אות על שמך ויהיו מנין אותיותיך רמ"ח כמנין אבריך: (ב) ואתנה בריתי. ברית של אהבה וברית הארץ להורישה לך על ידי מצוה זו: (ג) ויפל אברם על פניו. ממורא השכינה שעד שלא מל לא היה בו כח לעמוד ג ורוח הקודש נצבת עליו וזהו שנאמר בבלעם נפל וגלוי

שפתי חכמים

ישמעאל אלא שהרשה עליו רוח הקודש והשתא הוא כמו מצוה: ד שהרי אברהם היה בן נ"ט כשמל אותו וכשנולד היה בן פ"ו שנה. וא"ת והא לקמן בהדיא כתיב וישמעאל בנו בן שלש עשרה שנה וי"ל דמ"ה נכפל ללמד שהכתוב עצמו מעיד ע"ז שעשה זה משום מצות השם ולא משום יראת אביו שהכריחו לזה וק"ל נ"ל. ומהרא"י תירץ דמהכיא לא הוה שמעינן דהיה בן י"ג שנה מעת לעת דזהו שעור ימי גדולתו ומ"ה לא עיכב ומהאי קרא שמעינן שפיר: ש פי' אברהם אמר להקב"ה רבש"ע אם אמול אז אהיה נמאס בעיני הבריות לכן אמר לו הקב"ה אני הוא שאמרתי לעולמי די כו'. מהרש"ל: ת ר"ל דהא כתיב התהלך לפני וא"כ והיה תמים ל"ל ומפ' דאף זה פירושו כן דצווי אחר צווי הוא כלומר היה שלם בכל נסיונותי: א כתב הרא"ם הם האברים שמהרהרים העבירה ואין מסורים ביד אדם ומרוב צדקתו מסרם בידו דכתיב רגלי חסידיו ישמור כשאדם מתגבר על יצרו סוף שהקב"ה מוסרו בידו עכ"ל: ב וי"ל דודאי היו לו אבל אינם ברשותו וכאלו היה חסר מהם דהיינו ה' אברים אמר לו הקב"ה שהכל יהיה ברשותו וק"ל. וקשה והלא היה חסר ג"כ הלב דהא ערל לב היה וי"ל דלא חשיב רק אברים הגלוים ועי"ל דכתיב ומצאת את לבבו נאמן לפניך וא"כ וכרות עמו הברית וגו' אלמא דאפי' לפני המילה לא היה לו ג"כ ערלת לב. מהרש"ל: ג והא דכתיב לעיל וירא ה' אל אברם ולא כתיב שנפל על פניו וי"ל דלעיל נמי היה נופל ומכאן אתה למד והא דלא נכתב הנפילה עד השתא

השאלות

(א-ג) למה נזכר פה שהיה אברם בן צ"ט שנה. למה הזכיר שם אל שדי. למה אמר התהלך לפני והיה תמים וכי עד עתה לא היה תמים. מה הוסיף בברית הזה על מה שכבר כרת עמו בברית בין הבתרים. למה נפל על פניו במראה זאת דוקא. ולמה אמר שנית וידבר אתו אלהים:

התורה והמצוה

יז (א) ויהי אברם בן תשעים וכו'. כאשר רצה ה' שיהי' יצחק קדוש מרחם מטהר ושיוכן להוליד גוי קדוש שיחול עליו הדבוק האלהי, הוצרך שיולד בהיות אברהם בן צ"ט שהוחלש כח החומר ע"י הזקנה וגבר כח הנפש, וגם שיולד בנס כי כן כל הנהגת ה' עם הנולד יהיה למעלה מן הטבע, וחוץ ממה שהוחלש החומר ע"י הזקנה הוסיף להחלישו ע"י המילה. ובזה הזרע אשר יוליד יגבר בו ענין הרוחני וכמ"ש במדרש קנמון אני מעמיד בעולם מה קנמון הזה כ"ז שאתה מזבלו ומעדרו הוא עושה פירות, כך מגלגל דמו מבטל יצרו וכו'. ר"ל שהקנמון כ"ז שיוסיפו לזבלו להחליש כח העצמי, ע"י גדול הקנמון והעבודות המתקנות אותו יגבר בו הריח והרוחניות, כך היה באברהם בטול כח הגוף ע"י הזקנה וכח היצר ע"י המילה, שעי"כ יתגדל רוחניותו וריחו, והיה צריך שיסמך המילה אל לידת יצחק שיולד יצחק סמוך למצוה מטפה קדושה, וז"ש במדרש אמן היה לו לאברהם אימתי שנתנה לו מילה. ויאמר אליו אני אל שדי, לדעת הרמב"ן נקרא בשם זה על שם שדד המערכה ועושה נסים נסתרים, ולהנהגה זו צריך שיקדם מצות מילה שהוא נגד הטבע שנברא כך, וכן

אברם: א והוה אברם בר תשעין ותשע שנין ואתגלי יי לאברם ואמר ליה אנא אל שדי פלח קדמי והוי שלים: ב ואתן קימי בין מימרי ובינך ואסגי יתך לחדא לחדא: ג ונפל אברם על אפוהי ומליל עמיה יי למימר: ד אנא הא (גזר) קימי עמך ותהי לאב סגי עממין: ה ולא יתקרי עוד ית שמך אברם ויהי שמך אברהם

ארי

השאלות

(א-יד) מה שכפל הדברים בענין הברית ואתנה את בריתי והקימותי את בריתי אני הנה בריתי אתך ואתה את בריתי תשמר. היתה בריתי בבשרכם. מה שכפל וארבה אותך במאד מאד והפריתי אותך. ומה שכפל להיות לך לאלהים והייתי להם לאלהים. ולמה פעם יקראהו ברית ופעם אות ברית. ומה שכפל המול לכם כל זכר ונמלתם את בשר ערלתכם ובן שמונת ימים ימול לכם כל זכר. ומה שכפל ימול וכו' יליד בית ומקנת כסף, המול ימול יליד ביתך ומקנת כספך:

התורה והמצוה

וכן יתקן ה' את הטבע הכללית לטובת בחירו, ולדעת ר' סעדיה נקרא שדי שאמר לעולמו די, וכן אמר במדרש אני שאמרתי לעולמי די שאלמלא כן היו נמתחים והולכים, כי מצוה זו יורה שמעשי ה' לא נגמרו בשלמותם עד שצריך האדם לתקנם, וכמ"ש במדרש (תנחומא פ' תזריע) שהשיב ר"ע לטורנוסרופוס שמעשי בני אדם נאים ממעשה הקב"ה, וא"ל עד שהתינוק יוצא עם טבורו ואמו חותכתו, ר"ל שהקב"ה ברא את העולם בענין שיהי' בו פסולת וחסרונות כדי שהאדם יתקנם וישלים הבריאה, כל דבר שנברא צריך תקון והאדם נברא לתקן את הכל ולהסיר את הערלה והקליפה והפסולת מכל מעשה בראשית, ובזה הוא משלים את הבריאה, וכמ"ש בב"ר (פ' ע"ט) ויקרא לו אל אלהי ישראל אמר אתה אלוה בעליונים ואני אלוה בתחתונים, וראשית מעשיו הוא המילה להסיר הערלה מגופו ולהתיש החומריות והתאוה להגביר כח הנפשי, ובזה משלים שם שדי, שהוא מורה שה' אמר לבריאותיו די, ואין יתרת ומום בבריאה, והערלה שהיא יתרת שבעת יצירת האדם הוא בכונה כדי שהאדם ישלים א"ע ע"י מצות ה', וכמו שיתחיל בהשלמת עולמו הקטן ובהסרת הקליפה שבו, כן יעבוד עבודתו כל ימי חייו להשלים ולתקן ולהסיר הקליפה הנמצא בעולם הגדול עד שישלים שם שדי שאמר לעולמו די, ועז"א אמר שמעשה בני אדם נאים ממעשה יוצר בראשית, כי כן רצה ה' שהוא ישלים את מעשיו, ויעשה מן החטין גלוסקאות בהסרת המוץ והסובין, ואמרו חז"ל החרדל צריך למתוק התורמוסין צריך למתוק החטין צריכים לטחון אפילו אדם צריך תקון, ועז"א התהלך לפני, כי תהיה שותף עמי במעשה בראשית להשלים ולתקן הכל, וראשית מעשיך והיה תמים, להסיר המום והערלה שבגופך:

(ב) ואתנה בריתי ביני ובינך. שבברית הראשון על מתנת הארץ כתיב ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית, והיה הברית רק מצד הנותן לא מצד אברהם, אבל ברית הזה תהיה ביני ובינך, בענין שיחול החיוב על שני הצדדים הכורתים ברית, כי גם אברהם התחייב א"ע להיות שותף לה' במעשה בראשית להשלים את הבריאה ולתקנה, וראשית התקון יתחיל בעולמו הקטן שהוא גופו, ובזה ארבה אותך במאד מאד, רבוי זה מענין גדולה שתגדל על כל המעשים, כי אתה לבדך תלך מהלך השלמות על כל היצור, כי כפי מה שתתגבר החלק האלהי והרוחני בעולמך הקטן כן תחול השראת השכינה והאלהות בעולם הגדול:

(ג) ויפול אברם על פניו. באשר אל המדרגה הגדולה שהתחיל להכינו עתה לא יכול לעמוד על עמדו בעוד לא נטהר מערלתו, והתפלצו כחות גופו מאור אלוה שהופיע במראה זאת, וידבר אתו אלהים, זה הפעם הראשון שנזכר בדבור ה' אל אברהם שם אלהים, כי שם אלהים מצאנוהו מצורף אל בריותיו, אלהי אברהם אלהי יצחק אלהי ישראל, מה שלא מצאנו כן ביתר שמות, שיש אלהות המתפשטת בכלל הבריאה, בהם בכחות האלהיות שהטביע בכלל העולם שמצד זה נקרא אלהי עולם, והוא שם אלהים הנזכר בכל פרשת מעשה בראשית, שבו הטביע חוקי הטבע וכח כל יצור, ויש אלהות החלה על כל איש המוכן לזה עפ"י הכנתו, והאבות אשר נתקדשו להיות מרכבה לשכינה שכן עליהם האלהות בענין אחר נשגב מן האלהות הנמצא בטבע, ותחת המרכבה הכללית שבה ינהיג ה' ההנהגה הכללית היו הם מרכבה מיוחדת להנהגה מיוחדת לפי המעשים הבחיריים, ונקרא אלהי אברהם, מצד האלהות ששכן ושפעל נסים נסתרים לפי הנהגת חסדי אברהם וכן אלהי יצחק ואלהי ישראל, ומצד זה דבר אתו אלהים, ואמר מלת אתו, כי בזה יצא הנהגה נשגבה מתוספת משניהם שזה ההבדל בין דבר אתו ובין דבר אליו (כמ"ש בס' התו"ה ויקרא סי' ג'):

(ד) אני. עתה בא לפרש לו תנאי הברית שמשני הצדדים, תחלה פירש לו הברית אשר מצד ה', ואח"כ מפסוק ט' יפרש תנאי הברית שמצד אברהם, כמ"ש ואתה את בריתי תשמר, אני הנה בריתי אתך ר"ל תנאי הברית אשר מצדי הוא והיית לאב המון גוים, ר"ל בל תחשוב שע"י המילה יתרחקו בני אדם ממך, אחר שאתה נבדל מהם באות בשר, ומי יקבל עליו להיות כמוך לכרות ערלת בשרו, כי בהפך תהיה אב ומורה ומנהיג להמון גוים רבים:

(ה) ולא יקרא. מה שנקראת בשם אב רם, תקרא בשם אב רם של המון, באשר תהיה אב המון גוים, ולא שיהיה כן בעתיד, כי מעתה אב המון גוים נתתיך, וע"כ תוסיף הבנה את שמך, ורמז לו כי ע"י מצות המילה שהיא באבר העומד במקום תקפו וחזקו של האדם ואליו ישפכו כל עורקי הגוף, שהוא האבר הנושא פרי, והטפה הזרעיית מאוספת מכל כחות הגויה והנוגע בו כנוגע בכל חלקי האדם וכחותיו, ובמצוה הזאת

אַבְרָהָם כִּי אַב־הֲמוֹן גּוֹיִם נְתַתִּיךָ: ו וְהִפְרֵתִי אֹתְךָ בִּמְאֹד
מְאֹד וּנְתַתִּיךָ לְגוֹיִם וּמְלָכִים מִמְּךָ יֵצֵאוּ: שביעי ז וַהֲקִמֹתִי
אֶת־בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֶךָ וּבֵין זַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ לְדֹרֹתָם לִבְרִית
עוֹלָם לִהְיוֹת לְךָ לֵאלֹהִים וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ: ח וְנָתַתִּי לְךָ
וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ אֵת ׀ אֶרֶץ מְגֻרֶיךָ אֵת כָּל־אֶרֶץ כְּנַעַן
לַאֲחֻזַּת עוֹלָם וְהָיִיתִי לָהֶם לֵאלֹהִים: ט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־
אַבְרָהָם וְאַתָּה אֶת־בְּרִיתִי תִשְׁמֹר אַתָּה וְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ
לְדֹרֹתָם: י זֹאת בְּרִיתִי אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּ בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין
זַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ הִמּוֹל לָכֶם כָּל־זָכָר: יא וּנְמַלְתֶּם אֵת בְּשַׂר
עָרְלַתְכֶם וְהָיָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם: יב וּבֶן־שְׁמֹנַת
יָמִים יִמּוֹל לָכֶם כָּל־זָכָר לְדֹרֹתֵיכֶם יְלִיד בָּיִת וּמִקְנַת־
כֶּסֶף מִכֹּל בֶּן־נֵכָר אֲשֶׁר לֹא מִזַּרְעֲךָ הוּא: יג הִמּוֹל ׀ יִמּוֹל
יְלִיד בֵּיתְךָ וּמִקְנַת כַּסְפֶּךָ וְהָיְתָה בְרִיתִי בִּבְשַׂרְכֶם לִבְרִית

עולם

שפתי חכמים

שמא למד על ההפרש שקודם שנימול ולאחר שנימול שהרי אחר שנימול כתיב ואברהם עודנו עומד לפני ה': ד רצונו לתרץ למה לא נקרא שמו אבהם והיה לו להמיר ה' תחת ר' ולמה לא זזה הר' ממקומה ומתרץ כדי שלא תתרעם על הקב"ה שהרי אף יו"ד של שרה נתרעמה ואף דזזה היו"ד משרה אפשר משום דעתידה להנתן בשמו של יהושע מ"ה זזה וק"ל. ועי"ל שהיו"ד היתה יכולה להתקיים אף בם שהרי חלקה ונתנה חציה לשרה וחצי לאברהם אבל הר' א"א לקיימה בשמם. מהרש"ל: ה (מהר"ן) לפי שא"י נחלת ה' ולקחה לחלקו כמבואר בכמה פסוקים וח"ל חלק לשרים ולכך כל הדר בח"ל דומה כאלו סוגיא את עצמו מתחת רשותו של הקדוש ברוך הוא כביכול. כך הם דברי הג"א: ו אף על פי שהוא לשון צווי א"א שהוא צווי שהרי כתב אחריו ונמלתם: ז כלומר שאע"פ שמשמעותו אינו לשון צווי מכל מקום צווי הוא: ח כלומר שהוא הנימול עצמו לא ימול את אחרים כמו ונמלתם שא"כ יחסר בקרא הפועל: ט יעשה יאכל בציר"י תחת היו"ד: י דאל"א למעלה ג"כ כתיב כל זכר לדורותיכם יליד בית וגו' וכתיב בן ה'

רש"י

פנים. בברייתא דר"א מצאתי כן: (ה) כי אב המון גוים. לשון נוטריקון של שמו ורי"ש שהיתה בו בתחלה שלא היה אב אלא לארם שהוא מקומו ועכשיו אב לכל העולם ואפי' רי"ש שהיה בו מתחלה לא זז ממקומה שאף יו"ד של שרי נתרעמה על השכינה עד ד שהוסיפה ליהושע שנאמר (במדבר יג) ויקרא משה להושע בן נון יהושע: (ו) ונתתיך לגוים. ישראל ואדום שהרי ישמעאל כבר היה לו ולא היה מבשרו עליו: (ז) והקמותי את בריתי. ומה הוא הברית להיות לך לאלהים: (ח) לאחזת עולם. ושם אהיה לכם לאלהים אבל (בר ישראל) הדר בחוצה לארץ ה כמו שאין לו אלוה: (ט) ואתה. וי"ו זו מוסיף על ענין ראשון אני הנה בריתי אתך ואתה הוי זהיר לשמרה ומה היא שמירתה זאת בריתי אשר תשמרו המול לכם וגו': (י) ביני וביניכם וגו'. אותם שבעכשיו: ובין זרעך אחריך. העתידין להולד אחריך: המול. כמו להמול ו כמו שאתה אומר עשות כמו לעשות: (יא) ונמלתם. כמו ומלתם ז והנו"ן יתירה ליסוד הנופל בו לפרקים כגון נ' של נגף ונ' של נושא ונמלתם כמו ונשאתם אבל ימול לשון יפעל ח כמו יעשה ט יאכל (ברש"י ישן איתו): (יב) יליד בית. שילדתו השפחה בבית: מקנת כסף. שקנאו משנולד: (יג) המול ימול יליד ביתך. כאן כפל עליו י ולא אמר לשמונה ימים ללמדך שיש יליד בית נמול לאחר

התורה והמצוה

שאלה תושיה בכל רמ"ח אברים שהם כמספר אברהם, עד שתמלוך על כל רמ"ח אבריך וכן תמלוך על הגו[ים] שכולי שהם כל המון גוים, כמש"פ במ"ש ומלכת בכל אשר תאוה נפשך והיית מלך על ישראל ויהודה, שע[ד] שתמלוך

ֵרי אב סגי עממין יהבתך : ו ואפיש יתך לחדא לחדא ואתנינך לכנשין ומלכין
שליטין בעממיא מנך יפקון : ז ואקים ית קימי בין מימרי ובינך ובין בנך בתרך
דריהון לקים עלם למהוי לך לאלהא ולבנך בתרך : ח ואתן לך ולבנך בתרך
ת ארעא תותבותך ית כל ארעא דכנען לאחסנת עלם ואהוי להון לאלהא :
ואמר יי לאברהם ואת ית קימי תטר את ובנך בתרך לדריהון : י דא קימי
י תטרון בין מימרי וביניכון ובין בנך בתרך מגזר לכון כל דכורא : יא ותגזרון
ת בשרא דערלתכון ויהי לאת קים בין מימרי וביניכון : יב ובר תמניא יומין
תגזר לכון כל דכורא לדרתיכון ילידי ביתא וזביני כספא מכל בר עממין דלא
מבנך הוא : יג מגזר יגזר יליד ביתך וזבין כספך ותהי קימי בבשריכון לקים עלם :
וערל

התורה והמצוה

שתמלוך על המון הכחות שבנפשך ועל התוכך ומהויך כן תמלוך על הגוי כולו, וע"י שיהיה שמך אברהם תהיה אב המון גוים :

(ו) והפריתי. ולא תחשב שע"י המילה יחלש כח המוליד כי בהפך הפריתי אותך, שאתה בעצמך לא תמות מעשות פרי ברבוי שלמעלה מן הטבע, שעז"א במאד מאד, ונתתיך לגוים, שגוי מורה הקבוץ הגדול יעמדו ממך קבוצים רבים שכל שבט ושבט יהיה גוי גדול, ושם גוי אינו מציין עדיין שי"ל מלך והנהגה, לכן אוסיף שגם יהיו להם מלכים, ולא מלכים מעמים אחרים רק והיה אדירו ממנו ומושלו מקרבו יצא עד שגם חלריהם ממך יצאו :

(ז) והקימותי. והון ממה שיהיה בריתי אתך אקים את בריתי ביני ובינך, שיהיה לו קיום לעולם עד שימשך ממך אל זרעך אחריך לדורותם עד שיהיו לברית עולם, שכולל הברית שנמשך כל ימי עולם גם שבברית הזה יהיה תלוי קיום השלם, כמ"ש אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי, הוא להיות לך לאלהים, יתחול עליך האלהות שתהיה מרכבה לשכינה ושימשך הדבוק ביני וביניך עד שאקרא אלהי אברהם, ועי"כ שאהיה לך לאלהים אהיה אלהים גם לזרעך אחריך, אפילו בדורות שקודם מתן תורה שלא היו נאוים אל הדבוק האלהי, התיחדה ההשגחה האלהית עליהם ועל יחידי סגולה שבהם בזכות האבות, וה' היה עמהם בארץ אויביהם לשמרם ולהצילם בהשגחה מיוחדת :

(ח) ונתתי. עד שאתן לך ולזרעך אחריך את כל ארץ כנען לאחוזת עולם, ששם אחוזה מציין שאוחז ומחזיק בארץ ומשתמש בה, כי תחלה נתן לו את הארץ לרשתה ר"ל שיהי' שלו ע"י ההבטחה, אבל לא אחזו בה, כמי שיש לו מתנה במדינת הים שהוא לו מתנה וירושה ואינה אחוזה כי לא החזיק בה, אבל בעת שיהיו לאחוזה שהוא אחר שבאו אל הארץ מאז והייתי להם לאלהים, יזכו הם עצמם שאהיה להם אלהים מצד עצמם לא מצד זכות של האבות, כי מאז יהיו ראוים בעצמם אל הענין האלהי, וה' יקרא אלהי ישראל מצד קדושתם וצדקתם :

(ט) ויאמר אלהים אל אברהם, עתה יתחיל מאמר בפ"ע לבאר לו חיוב הברית שיקבל עליו אברהם מאז, ועז"א ואתה את בריתי תשמר, וגם החיוב מצדך ימשך גם לזרעך אחריך לדורותם :

(י) זאת בריתי. הנה יש הבדל בין ברית ובין אות ברית, למשל בברית מי נח הברית היה שלא יביא מבול, והקשת אשר בענן היה אות הברית, אבל בברית המילה, המילה היא הברית והיא בעצמה אות ברית, באר תחלה איך שהיא הברית, שע"ז אמר זאת בריתי אשר תשמרו, המול לכם כל זכר, ר"ל שמצות המילה אינה רק כריתת בשר הערלה, רק שעם כריתת בשר הערלה תמולו גם ערלת האוזן וערלת השפה וערלת הלב, כי כ"ז שהערלה בבשר היא מתפשטת בכל הגויה בין על כח הלב והמחשבה בין על כח הדברי ין על השמיעה לדברי ה' ומצותיו, ועי"י הסרת הערלה עפ"י מצוה חוקיית שחקק ה' תסירו כלל הערלה ותמולו גם היינו לעצמכם עד שימול כל זכר, שכלל גוית הזכר תהיה נמולה בכל חלקי הגויה, כי יסיר קליפת החומר והשכתו, ותייפו באור תרתה, ובזה יתקיים הברית האלהי להיות לכם לאלהים, וערלת החומר לא תבדיל ביניכם לבין אלהיכם :

(יא) ונמלתם. עתה יפרש איך שהיא אות ברית, שמה שתמול את הבשר שהוא האבר שעליו הערלה והסירו הערלה ממנו זה יהיה אות הברית, אם במה שהרושם הזה נראה וגלוי לכל ובו יזכרו כל בעלי הברית את הברית אשר כרת ה' עמהם, אם במה שדרך עבדי המלך להיות להם חותם וכלא דעבדא אות שהם עבדים, וכן המילה חותם ההכנעה והשעבוד לאל עולם, ואם במה שבזה יתאחדו כל בעלי הברית להיות לגוי אחד בארץ ניכרים באות ברית כי הם כולם עבדי אל אחד, וכ"ז נכלל במ"ש ביני וביניכם :

(יב-יג) ובן. עתה באר זמן המילה שמצותו כשהנולד הוא בן שמונת ימים וממילא מצותו על האב או על הב"ד, יליד, ובאר שמצוה זו המוטל על האב למול את בניו מוטל עליו גם למול את עבדיו, גם יליד
בית

עולם: יד וערל | זכר אשר לא־ימול את־בשר ערלתו
ונכרתה הנפש ההוא מעמיה את־בריתי הפר: ס
טו ויאמר אלהים אל־אברהם שרי אשתך לא־תקרא
את־שמה שרי כי שרה שמה: טז וברכתי אתה וגם
נתתי ממנה לך בן וברכתיה והיתה לגוים מלכי עמים
ממנה יהיו: יז ויפל אברהם על־פניו ויצחק ויאמר בלבו
הלבן מאה־שנה יולד ואם־שרה הבת־תשעים שנה
תלד: יח ויאמר אברהם אל־האלהים לו ישמעאל יחיה
לפניך: יט ויאמר אלהים אבל שרה אשתך ילדת לך בן

וקראת

בעל הטורים

(יד) ספר שנים במס'. הכא והיכן ואת מלותו ספר בדורש אותו במדרש על שמוכן ערלתו כמו כפר דהכא בברית מילה לך

שפתי חכמים

יפים וגו' וכאן כפל עוד יליד ביתך ולא כתיב סתם: ב ר"ל לאו אחד כמו שמפורש שם כשלקחו שנים שפחה מעוברת זה שפחה וזה עוברה: ל כגון שקנה שפחה משנתעברה וילדה בשבת אינה דוחה את השבת: מ (רא"ם) דאל"כ זכר ל"ל (נח"י). ול"נ דה"פ דכל"ל וזכר ערל אלא ודאי לככי לא כתיב וזכר ערל משום דהוה משמע דהלווי הוא לזכר ולא לנקבה ואע"פ שהמילה שייך גם גבי נקבה ולא להורות מקום הערלה אבל השתא דכתיב וערל זכר משמע דבעי להורות מקום הערלה וה"פ שהערלה היא במקום שמבדיל בין זכר לנקבה וע"ש: נ ר"ל והרי עדיין קטן ולא בר עונשין ולמה יתחייב כרת וק"ל: ס דאל"כ מאי וברכתי אותה ואח"כ וגם נתתי ממנה לך בן אלא ודאי קאי על ברכה שקודם לכן והיא הנערות: ע דאל"כ מאי וברכתיה אחר לידת הבן דהא כל יולדת מניקה את בנה וה"ה שרה כשחזרה לנערותה. לכן פי' כשנצרכה לכך וכו': פ כלומר שאין כאן להכחיש הענין כלומר יש בכח השם לעשות אף שהוא נגד הטבע אך אין כל אדם זוכה לזה שיתחסד עמו השם כמו שעושה לו ואע"פ שכתב רש"י אחר זה וכך אמר בלבו הנעשה חסד זה לאחר מה שהקב"ה עושה לי א"כ גם זה מאותן שבא להכחיש י"ל דאין זה הכחשת הענין שיהא אחד מן הנמנעות אבל הוא נתינת שבח להש"י שמתחסד עמו יותר מעם אחר ודו"ק נ"ל ודלא כפי' הרא"ם: צ כתב הרא"ם לא הבינותי דבריו בזה כי אע"פ שנתמעטו השנים בימי אברהם עדיין הקושיא במקומה עומדת שלא היה לו לתמוה ע"ז כי יחס הק' אל קע"ה שהם שנותיו של אברהם כיחס הת"ק אל תתקע"ה שהם שנותיו של נח בקרוב כו' והאריך בקושיא. ונראה כי עיקר תמיהת אברהם היה על שהיו שניהם זקנים דאפשר שיוליד זקן אם אשתו ילדה אבל אם שניהם זקנים וילדו הוא דבר תמוה ובזה יתיישב קושיית הרא"ם ודו"ק. עוד הק' מה פריך רש"י מנח והרי גבי נח על פי הגזרה היתה שנסתם מעיינו כדי שלא יוליד בן שיגיע לעונשין קודם המבול י"ל כי לא היה בגזרה אלא שנסתם מעיינו אבל מה שהוליד אחר ה' מאות שנה לא בגזרה היה אלא בטבע ודו"ק: ק פי' כי הק' שנים בתחלה לא היו ראוין להוליד מיד אלא לאחר ק' שנים כי באותן שנים היה בן מאה נער

רש"י

לאחר (ס"א ב לאחד) שמונה ימים ל כמו שמפורש במס' שבת (דף קלה): (יד) וערל זכר. כאן למד שהמילה באותו מקום מ שהוא ניכר בין זכר לנקבה (ב"ר): אשר לא ימול. משיגיע לכלל עונשין נ ונכרתה, אבל אביו אין ענוש עליו כרת אבל עובר בעשה: ונכרתה הנפש. הולך ערירי ומת קודם זמנו (שבת קה): (טו) לא תקרא את שמה שרי. דמשמע שרי לי ולא לאחרים כי שרה סתם שמה שתהא שרה על כל (ברכות יג): (טז) וברכתי אותה. ומה היא הברכה שחזרה ס לנערותה שנאמר (לקמן יח) היתה לי עדנה: וברכתיה. בהנקת שדים כשנצרכה לכך ע ביום משתה של יצחק שהיו מרננים עליהם שהביאו אסופי מן השוק ואומרים בננו הוא והביאה כל אחת בנה עמה ומניקתה לא הביאה והיא היניקה את כלם הוא שנאמר היניקה בנים שרה. ב"ר רמזו במקצת: (יז) ויפול אברהם על פניו ויצחק. זה ת"א לשון שמחה וחדי ושל שרה לשון מחוך למדת שאברהם האמין ושמח ושרה לא האמינה ולגלגה וזהו שהקפיד הקב"ה על שרה ולא הקפיד על אברהם: הלבן. יש תמיהות שהן קיימות פ כמו (ש"א ב) הנגלה נגליתי (ש"ב ט"ו) הרואה אתה אף זו היא קיימת וכך אמר בלבו הנעשה חסד זה לאחר מה שהקב"ה עושה לי: ואם שרה הבת תשעים שנה. היתה כדאי לילד ואע"פ שדורות הראשונים היו מולידין בני ת"ק שנה בימי אברהם נתמעטו השנים צ כבר ובא תשות כח בעולם וצא ולמד מעשרה דורות שמנח ועד אברהם שמהרו תולדותיהן ק בני ס' ובני ע': (יח) לו ישמעאל יחיה.

כבן

יד וְעָרֵל דְּכוּרָא דִּי לָא יִגְזַר יָת בְּשַׂר עָרְלְתֵהּ וְיִשְׁתֵּיצֵי אֱנָשָׁא הַהוּא מֵעַמֵּהּ יָת
קְיָמִי אַשְׁנִי: טו וַאֲמַר יְיָ לְאַבְרָהָם שָׂרַי אִתְּתָךְ לָא תִקְרֵי יָת שְׁמַהּ שָׂרָי אֲרֵי שָׂרָה
שְׁמַהּ: טז וַאֲבָרֵךְ יָתַהּ וְאַף יְהָבִית מִנַּהּ לָךְ בַּר וַאֲבָרְכִנַּהּ וּתְהֵי לְכִנְשִׁין מַלְכִין
דְּשַׁלִּיטִין בְּעַמְמַיָּא מִנַּהּ יְהוֹן: יז וּנְפַל אַבְרָהָם עַל אַפּוֹהִי וַחֲדִי וַאֲמַר בְּלִבֵּהּ הֲלְבַר
מְאָה שְׁנִין יְהֵי וְלַד וְאִם שָׂרָה הֲבַת תִּשְׁעִין שְׁנִין תְּלִיד: יח וַאֲמַר אַבְרָהָם קֳדָם יְיָ
לְוַי יִשְׁמָעֵאל יִתְקַיַּם קֳדָמָךְ: יט וַאֲמַר יְיָ בְּקוּשְׁטָא שָׂרָה אִתְּתָךְ תְּלִיד לָךְ בַּר וְתִקְרֵי

ידע

רש"י

הלואי שיחיה ישמעאל איני כדאי לקבל שכר מתן שכזה: יחיה לפניך. יחיה ביראתך כמו התהלך לפני. תרגום קדמי: (יט) אבל. לשון אמתת דברים וכן (לקמן מב) אבל אשמים אנחנו (מ"ב ד) אבל בן אין לה:

שפתי חכמים

כבן י"ג עכשיו ואח"כ נתמעטו השנים והתחילו להוליד לשלשים שנה ומה שהוליד אברהם שהיה בן ק' שנה ל"ק מידי כי עיקר התימה הוא שזקן שנחלש טבעו שיוליד עם זקנה ובזה יתורצו כל תמיהות הרא"ם והר"ק ועיין זה מצאתי בשם מהרש"ל: ר לא שלא היה חפץ בבשורת יצחק: ש וא"ת והיאך היה מתפלל על יראתו שמים הא אמרינן הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים וי"ל דה"פ לו ישמעאל יחיה ר"ל שהתפלל שיחיה ומ"ש לפניך דהיינו ביראתך לא שהיה מתפלל ע"ז אלא כך אמר וטוב שיחיה ביראתך ויהיה שתי בקשות הא' שיחיה והשניה ביראתו דאל"כ לפניך למה לי. (נח"י) דה"ק ביראתך באם יהיה צדיק אבל אם יהיה רשע אינני מלין על הרשעים ואין זו בקשה:

גור

השאלות

(טו-כא) למה לא אמר שרי אשתך לא תקרא שמה שרי, כמ"ש באברהם. מ"ש בכפל וברכתי וברכתיה. איך צחק אברהם כבלתי מאמין בהבטחת ה'. ולמה אמר לו ישמעאל יחיה. ומהו מלת לפניך. ומה התשובה אבל. ולמה כפל והקימותי את בריתי אתו ואת בריתי אקים את יצחק. ולמה הפסיק בענין ישמעאל:

התורה והמצוה

בית ואף מקנת כסף מכל בן נכר הגם שאינו מזרעך בכ"ז המול ימול, אבל בכ"ז לא ישוה מילת העבדים אל מילת הבנים, כי מה שהעבד המול ימול, הוא רק מצד שהוא יליד ביתך ומקנת כספך, הוא אינו נכנס בזה בברית כאיש הישראלי ומילתו הוא רק מצד שהוא קניך, כמו שנצטוו בשבת למען ינוח עבדך והמוכך, אבל והיתה בריתי בבשרכם זה יהיה לברית עולם, בענין שמילת הבנים הוא מצד שהם נכנסים בברית, ומילת העבדים הוא רק מצד הקנין שהם שלך:

(יד) וערל זכר. הגם שהעבד שלא נמול מהאדון אין עליו עונש כשאינו מל א"ע, אבל ערל זכר מישראל שלא מלו אביו מחויב למול א"ע וכשאינו מל חייב כרת, מצד שאת בריתי הפר כי הוא מן אלה שנכנסו בברית:

(טו) ויאמר אלהים. בא דבור מיוחד שלישי בעבור שרה, שרי אשתך עד הנה נקראת שרי, כי עיקר שמה היה יסכה ואברהם קראה שרי ר"ל שרתי שלי, עתה שאתה נעשית אב המון גוים כן היא שרה שמה, ע"ש השררה הכוללת לא המיוחדת לך:

(טז) וברכתי. וגם תכלל בברכה שנתברכת, והבן שאני צריך לתת לך יהיה ממנה, ואז התברך שנית במה שתהיה לגוים, וכן המלכים של העמים של בניו לא יהיו מבני ישמעאל רק ממנה יהיו, וכבר באררתי (ישעיה א) ההבדל בין עם לגוי, גוי מציין הקבוץ הגדול והוא מציין בי"ל מלוכה והנהגה כוללת, ועם מציין שי"ל מלך מנהיג אותם לכן אמר מלכי עמים:

(יז) ויפול אברהם. הנה צחק ושמח על הבשורה, אבל היה לפלא בעיניו, ויאמר בלבו הלבן, ר"ל הלא יש בזה שלש פליאות. א] מצדי הלבן מאה שנה יולד, ואין זה בדרך הטבע אף אם האשה ילדה, ועוד שני פליאות מצד שרה. א] האם שרה תלד אחר שהיא עקרה. ב] הבת תשעים שנה תלד אף אם לא היתה עקרה:

(יח) ויאמר אברהם. ועל כן חשב אברהם בלבו, אחר שהוא נס שלא כדרך הטבע וה' לא יעשה נס לבטלה, אחר שלקיים הבטחתו שיהיה לו זרע כבר נתקיים בישמעאל, ע"כ שיודע ה' שישמעאל עתיד למות או שיהיה רשע עד שלא יקויים בו ההבטחה מ"ש לזרעך נתתי את הארץ, ולכן מוכרח לנסים נסים גדולים כאלה כדי לקיים הבטחתו, וע"כ בקש לו ישמעאל יחיה ולא ימות וגם שיהיה לפניך צדיק ולא רשע, וכ"פ הרי"א:

(יט) ויאמר אלהים. השיב לו, לא כמה שאתה חושב שאני עושה נס זה יען שישמעאל ימות, רק מפני ששרה אשתך יולדת לך בן, מפני שהזרע המיועד צריך להיות משרה שהיא מיועדת לכך, שמצד שהיא אשתך תלד בן הראוי לך, שיהיה לב וסגולה, שאין הגר ראויה שיצא ממנה זרע כמוהו, וקראת את שמו יצחק ע"ש הצחוק, כי יולד באמת בדרך נס ופליאה, וזאת אני רוצה שיצחק מלב ויתגלה על לידתו, והקימותי, ואתו אקים את בריתי לא עם ישמעאל וזרעו שזרע ישמעאל אינם בכלל הברית אשר כרתי עמך:

ולישמעאל

וְקָרָאתָ אֶת־שְׁמוֹ יִצְחָק וַהֲקִמֹתִי אֶת־בְּרִיתִי אִתּוֹ לִבְרִית
עוֹלָם לְזַרְעוֹ אַחֲרָיו׃ כ וּלְיִשְׁמָעֵאל שְׁמַעְתִּיךָ הִנֵּה ׀ בֵּרַכְתִּי
אֹתוֹ וְהִפְרֵיתִי אֹתוֹ וְהִרְבֵּיתִי אֹתוֹ בִּמְאֹד מְאֹד שְׁנֵים־
עָשָׂר נְשִׂיאִם יוֹלִיד וּנְתַתִּיו לְגוֹי גָּדוֹל׃ כא וְאֶת־בְּרִיתִי
אָקִים אֶת־יִצְחָק אֲשֶׁר תֵּלֵד לְךָ שָׂרָה לַמּוֹעֵד הַזֶּה בַּשָּׁנָה
הָאַחֶרֶת׃ כב וַיְכַל לְדַבֵּר אִתּוֹ וַיַּעַל אֱלֹהִים מֵעַל אַבְרָהָם׃
כג וַיִּקַּח אַבְרָהָם אֶת־יִשְׁמָעֵאל בְּנוֹ וְאֵת כָּל־יְלִידֵי בֵיתוֹ
וְאֵת כָּל־מִקְנַת כַּסְפּוֹ כָּל־זָכָר בְּאַנְשֵׁי בֵּית אַבְרָהָם
וַיָּמָל אֶת־בְּשַׂר עָרְלָתָם בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר
אִתּוֹ אֱלֹהִים׃ מפטיר כד וְאַבְרָהָם בֶּן־תִּשְׁעִים וָתֵשַׁע שָׁנָה
בְּהִמֹּלוֹ בְּשַׂר עָרְלָתוֹ׃ כה וְיִשְׁמָעֵאל בְּנוֹ בֶּן־שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה
שָׁנָה בְּהִמֹּלוֹ אֵת בְּשַׂר עָרְלָתוֹ׃ כו בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה נִמּוֹל
אַבְרָהָם וְיִשְׁמָעֵאל בְּנוֹ׃ כז וְכָל־אַנְשֵׁי בֵיתוֹ יְלִיד בָּיִת
וּמִקְנַת־כֶּסֶף מֵאֵת בֶּן־נֵכָר נִמֹּלוּ אִתּוֹ׃ פ פ פ

קכ"ו נמל"ו סימן מכנדי"ב סימן. ומפטירין למה תאמר יעקב בישעיה סימן מ'׃

יח א וַיֵּרָא אֵלָיו יְהוָה בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא וְהוּא יֹשֵׁב פֶּתַח־
הָאֹהֶל

בעל הטורים

מגוהו כפר בברית מילה׃ (כא) ואת בריתי אקים את יצחק. אקים נוטריקון אבר קדש ידיד מבטן׃

(א) וירא אליו. סמך נמלו אצל וירא מלמד שנראה לו בשביל המילה. ד"א נמולו אתו וסמיך ליה והוא יושב פתח האוהל כחום היום. זהו שאחז"ל שאברהם יושב על פתח גיהנם ואינו מניח למי שנימול ליכנס שם חוץ ממי שבא על כותית שנמשכה ערלתו ואינו מכירו׃ וירא אליו ה'. ב"ת הוא מלמד שהוא לשכון באהלו של אברהם׃ וירא אליו. בגי' זה בכבוד מילה נגלה אליו׃ וירא אליו ה' באלוני. בגי' לבקר החולה׃ יושב פתח האהל. בגי' להכניס את האורחים׃

שפתי חכמים

ת (מזל אריה) וצריך לבני הפירושים דאלו משום הצחוק ה"ל למקרי צחק ומאי ענין היו"ד אלא ע"ש הי' נסיונות ואין לפ' הי' נסיונות רק עם ח' של מילה וצ' וק' של אברהם ושרה ובפרטי טעמא לחוד לא סגי דקאמר בקרא בפירוש צחוק עשה ונראה דמשום צחוק נקרא כן׃ א (קנ"מ) דאל"כ למה לא קרא אותם שבטים כבני יעקב שהוא ל' גבורה או שרים וראשים כו' נשיאים

רש"י

וקראת את שמו יצחק. על שם הצחוק. וי"א על שם העשרה נסיונות ת וצ' שנה של שרה וח' ימים שנמול וק' שנה של אברהם. (ס"א ואת בריתי למה נאמר הרי כבר כתיב ואתה את בריתי תשמור אתה וזרעך וגו' אלא לפי שהוא אומר והקמתי וגו' יכול בני ישמעאל ובני קטורה בכלל הקיום ת"ל והקמותי את בריתי אתו ולא עם אחרים). ואת בריתי אקים את יצחק למה נאמר אלא למד שהיה קדוש מבטן. ד"א אמר רבי אבא מכאן למד ק"ו בן הגבירה מבן האמה כתיב הנה ברכתי אותו והפריתי אותו והרביתי אותו זה ישמעאל וק"ו ואת בריתי אקים את יצחק׃ את בריתי. ברית המילה תהא מסורה לזרעו של יצחק׃ (כ) שנים עשר נשיאים. כעננים יכלו א כמו (משלי כה) נשיאים ורוח׃ (כב) מעל אברהם. לשון נקיה הוא כלפי שכינה ולמדנו (ב"ר) שהצדיקים מרכבתו של מקום׃ (כג) בעצם היום. בו ביום שנצטוה ביום ולא בלילה לא נתירא לא מן הגוים ולא מן הלצנים ושלא יהיו אויביו ובני דורו אומרים אילו ראינוהו לא הנחנוהו למול ולקיים מצותו

ית שמיה יצחק ואקים ית קימי עמיה לקים עלם לבנוהי בתרוהי: כ ועל ישמעאל
קבילית צלותך הא בריכית יתיה ואפיש יתיה ואסגי יתיה לחדא לחדא תרין עשר
רברביא יליד ואתניניה לעם סגי: כא וית קימי אקים עם יצחק די תליד לך שרה
לזמנא הדין בשתא אחרנתא: כב ושיצי למללא עמיה ואסתלק יקרא דיי מעלוהי
דאברהם: כג ודבר אברהם ית ישמעאל בריה וית כל ילידי ביתיה וית כל זביני
כספיה כל דכורא באנשי בית אברהם וגזר ית בשרא דערלתהון בכרן יומא הדין
כמא די מליל עמיה יי: כד ואברהם בר תשעין ותשע שנין כד גזר בשרא דערלתיה:
כה וישמעאל בריה בר תלת עשרי שנין כד גזר ית בשרא דערלתיה: כו בכרן
יומא הדין אתגזר אברהם וישמעאל בריה: כז וכל אנשי ביתיה ילידי ביתא וזביני
כספא מן בר עממין אתגזרו עמיה: פ פ פ
א ואתגלי ליה יי במישרי ממרא והוא יתיב בתרע משכנא כמיחם יומא:

וזקף

רש"י

מצותו של מקום: וימל. ל' ב ויפעל: (כד) בהמולו. בהפעלו. כמו ג בהבראם (לעיל ב). (נמל אברהם שכין ואחז בערלתו ורצה לחתוך והיה מתיירא שהיה זקן מה עשה שלח ידו ואחז עמו שנא' וכרות עמו הברית לו לא נאמר אלא עמו, ב"ר רש"י ישן): (כה) בהמולו את בשר ערלתו. באברהם לא נאמר את לפי שלא היה חסר אלא חתוך בשר שכבר נתמעך. אבל ישמעאל שהיה ילד הוזקק לחתוך ערלה ד ולפרוע מילה לכך נאמר בו את (ב"ר): (כו) בעצם היום הזה. שמלאו לאברהם צ"ט שנה ה ולישמעאל י"ג שנים נמול אברהם וישמעאל בנו:

(א) וירא אליו. לבקר א את החולה. (ב"מ פו) אמר רבי חמא בר חנינא יום שלישי למילתו היה ב ובא הקב"ה ושאל בשלומו: באלוני

שפתי חכמים

ס': ב כלו' שמל את האחרים: ג מבנין נפעל שקבל המילה כמו בהבראם שקיבל הבריאה והוא ג"כ ל' נפעל: ד דכל אתין וגמין רבויין הם (קל"ט) ואע"פ דאמרינן בפ' הערל לא נתנה פריעה לאברהם קיימה הוא מעצמו כמו שקיים כל התורה אבל מילה משום דיודע היה שעתיד להצטוות עליה לא קיים עד שנצטווה ואז יהיה מצווה ועושה: ה וא"ת והרי לעיל ג"כ כתיב בעצם היום הזה ופירש"י בו ביום שנצטווה וכתיב אחריו ואברהם בן תשעים ותשע שנה וגו' וי"ל דאי לא כתיב עוד בעצם היום הזה ה"א דעדיין לא כלתה לו שנת צ"ט שנה והא דכתיב ואברהם בן תשעים ותשע שנה היינו דמקצת שנה ככולה לכן צריך למיכתב עוד בעצם היום הזה ללמדך שבו ביום מלאו לאברהם צ"ט שנה ולישמעאל י"ג שנה:

א ואם תאמר מנ"ל לרש"י. וי"ל דרש"י דייק מדכתיב וירא אליו ה' ולא כתיב וירא ה' אל אברהם בהדיא אלא ודאי לכך לא נאמר אל אברהם דקאי אפרשת מילה דלעיל והתם כתיב בהדיא אל אברהם וא"כ למה נראה אליו ואין לומר שצוה לו המילה דהא כבר צוה לו וכבר מל את עצמו ובני ביתו אלא ודאי לבקר את החולה. עוד יש לומר דרש"י דייק דלא מפרש אחר כך הפסוק למה נראה אליו אם כן מסתמא ודאי לבקר את החולה. (רי"ק) יש להקשות למה פירש"י לבקר את החולה ולא אמר לבקרו לפי שמכאן אנו למדין מצות בקור חולים כמשז"ל לכך אמר לבקר את החולה ולא להיותו אברהם בלבד: ב כיון דמשום זה נגלה אליו כדי לבקרו א"כ סברא הוא דביום ג' הוא נגלה אליו דאז הוא חולה ביותר כמ"ש ויהי ביום השלישי

השאלות

(א-ח) מה היה ענין המראה הזאת שלא דבר עמו כלל. ולמה הודיע שהיה באלוני ממרא ושהיה יושב פתח האהל כחום היום. מה היה ענין השלשה אנשים. אם הכירם שהם מלאכים איך האכיל אותם ואם לא הכירם איך האמין לבשורתם. ולמה אמר ב"פ וירא. ואמר נצבים עליו וירץ לקראתם והם דברים סותרים. ואיך אמר להם אדני שהוא שם קדש לדברי חז"ל. מ"ש תעבור בלשון יחיד ואח"כ אמר בלשון רבים. מ"ש כי על כן עברתם הוא לשון בזיון כאילו עברו כדי לאכול:

התורה והמצוה

(כ-כא) ולישמעאל. אבל מה שנוגע לישמעאל שמעתיך לברכו ברבוי עם ויוליד שנים עשר נשיאים לא מלכים, ויהיה לגוי גדול לא גוים ושבטים מחולקים, ואת בריתי לא אקים אתו רק את יצחק: (כב-כג) ויעל אלהים. פי' הר"ן מפני שמדרך הנבואה שגם בכלות הדבור לא יעלה האור תיכף, רק בכאן נסתלק תיכף כדי שיקיים המצוה, וע"כ ויקח אברהם וכו' וימל בעצם היום הזה, ולמד שמלן כולם ביום אחד שלא לאחר המצוה אפי' יום אחד, הגם שזה היה כל זכר הנמצא באנשי בית אברהם וזאת זה לא היו זכרים בביתו ויש סכנה מפני שכניהם שיפלו עליהם בהיותם כואבים ויהרגום, בטח לבו בה': (כד-כז) ואברהם. הגם שהיה זקן בן צ"ט וישמעאל בן י"ג לא עכב ישמעאל בעדו הגם שכחו חזק ונמול עמו ביום ההוא, ויודיע שרק אברהם נמול מצד עצם המצוה כי הוא בנכרת עמו הברית, אבל ישמעאל וכל אנשי ביתו רק נמולו אתו, שאם היו יוצאים מרשות אברהם לא היו חייבים במילה, וכן לא חל חיוב זה על זרעם:

פרשת וירא

יח (א) וירא. לדעת הרמב"ם הראיה הזאת היתה ראית המלאכים, עפ"י מדת ר' אליעזר בנו של ריה"ג

הָאֹהֶל כְּחֹם הַיּוֹם׃ ב וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיַּרְא וְהִנֵּה שְׁלֹשָׁה אֲנָשִׁים

בעל הטורים

כחם ד' במקרא. כחם היום. כחם השמש. כחם לא עלי אור. ויבאו כחם היום אל בית איש בושת. שאברהם יושב פתח גיהנם ואינו מניח למי שהוא מול ליכנס בחם היום אלא כחם לא עלי אור דהיינו בג"ע כדכתיב והיה לך ה' לאור עולם הבל איש בושת פי' שבא על הכותית שאין לך בושת גדול ממי שבא על הכותית כחם השמש ונכנס לגיהנם דכתיב הנה יום בא

רש"י

ממרא. הוא שנתן לו עצה על המילה ג לפיכך נגלה עליו בחלקו (ב"ר): **ישב.** (ב"ר) ישב ד כתיב בקש לעמוד אמר לו הקב"ה שב ואני אעמוד ואתה סימן לבניך שעתיד אני להתיצב בעדת הדיינים ה והן יושבין שנא' (תהלים פב) אלהים נצב בעדת אל: **פתח האהל.** לראות אם יש עובר ושב ו ויכניסם בביתו: **כחם היום.** (ב"מ פו) הוציא הקב"ה חמה

שפתי חכמים

השלישי בהיותם כואבים. ומהרא"ם הקשה דאדרבה סכנה דיום ג' פחותה מסכנת ב' ימים הראשונים כדתניא בפ' ר"א דמילה מרחיצין את הקטן כו' ע"ש ומנ"ל לרב חמא בר חנינא שיום ג' למילתו היה דלמא ביום ב' היה נהי דביום ראשון לא היה מפני שהיה טרוד במילתו ובמילת עבדיו אבל מ"מ דלמא ביום שני היה כו'. ונ"ל דלק"מ דע"כ לא פליגי אלא במילת קטן ואין ה"נ דבמילת קטן יום ראשון ושני יותר הם בסכנה מיום ג' דס"ל לת"ק דבשר של קטן סליק הייא ור"א אינו מחלק ומביא ראיה מן המקרא אע"פ שאין כ"כ ראיה לדבר זכר לדבר אבל במילת גדול כ"ע לא פליגי דיום ג' הוא יותר סכנה מיום ראשון ושני וכמו שהעיד הכתוב ויהי ביום השלישי וא"א כד תקיפו עליהון כאיבון וכדפי' הרמב"ן כי הליחות נגרות ויורדות ומתהוה מהן חבורה וירבה התכאובות ואפשר דזה לא שייך בקטן שאין בו ליחות כ"כ אך סכנה דיליה הוא המכה עצמה ומ"ה יום ג' ליכא סכנה בולי האי כיון דסליק בשר הייא משא"כ בגדול דמתחלה אינן מתגברין יורדין הליחות והמכה עצמה אין בה סכנה כיון שהוא בעל כח ויכול לסבול מכת חרב והוא דבר הנראה לעינים והמפורסמות אין צריכין ראיה. (נח"י) ונ"ל לתרץ כדק"ל דאין נכנסין לבקר את החולה בג' ימים הראשונים: הרא"ם הקשה דבב"ר אמרו לושי ועשי עוגות הדא אמרה פ"פ היה וכן לקמן ומצות אפה פי' הרב פסח היה וכו' וא"כ ע"כ לומר דהב"ר ס"ל דהביקור היה ביום המילה שהוא בט"ו בניסן ורבי חמא ס"ל דהביקור היה בי"ז בניסן. ויש לתמוה על הרב שהביא אגדות חלוקות כו' והאריך שם ולא נהירא כו' ע"ש. לכנ"ל פשוט הוא דכ"ע ס"ל דהמילה היתה בי"ג בניסן והביקור היה בט"ו בניסן והפריסה בכותל היה בט"ז בניסן כשאמר לו הקדוש ברוך הוא למועד אשוב אליך ואף על גב דלמועד הזה נאמר ביום המילה וביום הביקור נאמר סתם למועד ולא נאמר הזה מ"מ הואיל והרב פי' שם למועד שקבעתי לך אתמול איכא למימר נמי איפכא דבה"ל ביום המילה למועד הזה נתכוין ליום הביקור. וכן פי' הרב לקמן למועד אשר דבר אתו אלהים וע"ש: ג נראה דרש"י אינו מתרץ למה נראה אליו שם כי שמא מעשה שהיה כך היה דבאותו זמן היה אברהם שם אלא רצה לתרץ מה צריך הקרא להודיע ששם נראה אליו דהא כבר נאמר לעיל שהוא שוכן באלוני ממרא ומסתמא שם נגלה כי שם מל את עצמו ובני ביתו וכודאי שלא יצא משם שהיה עדיין חולה ממילתו כיון שהקב"ה בא לבקרו. כתב הרא"ם וא"ת מי הכריח לרש"י דממרא נתן לו עצה דלמא לא נגלה לו שם אלא מפני דשם היה אהלו באותו יום וכו'. ותירץ דמיתורא דקרא קדייק ליה דלא ה"ל למיכתב אלא וירא אליו ה' והוא וגו' כמנהג בשאר נבואותיו עכ"ל והוא כעין מה שפירשתי לעיל. א"נ כך משמע ממלת (ממרא) ר"ל שאמר לאברהם עשה מה שצוה לך הקב"ה. אך קשה דהאיך יתכן לומר דאברהם אבינו יטול עצה אם לקיים מצות בוראו אם לאו והא צדיק גדול היה ועמד בעשרה נסיונות: והרא"ם מפרש דודאי גם בלאו הכי נמי היה מקיים מצות המילה שהיא מצות בוראו אלא דבשביל זה נטל עצה לפי שאשכול ענר וממרא היו בעלי ברית אברהם ובפה היו נראים לו כאלו הם אוהבים אותו ואברהם היה רוצה לשקול דעתם אם אינם אחת בפה ואחת בלב עמו ואם היו אומרים לו שימול ודאי בלב נמי אוהבים אותו וסוף דבר אשכול וענר נתנו לו עצה שלא ימול אלא ממרא לבד נתן עצה שימול ובזה היה מכיר אברהם בהן. ועי"ל דמשום זה נטל אברהם עצה לפי שהיה סבור ודאי יתנו לו עצה שלא ימול ואעפ"כ ימול את עצמו ואז יהיה שכרו יותר גדול ע"כ לשון הרא"ם. ועי"ל דנטל עצה אם ימול את עצמו בצנעה או בפרהסיא לפי שאברהם אמר שמא לא יניחוהו לימול והוא אמר מול בפרהסיא שלא יהיה בהם כח לעכב את הדבר כדכתיב לעיל בפ' לך לך בעצם היום וגו'. (מהר"י מהרמ"ש). ול"נ שאל אם ימול עצמו בפרהסיא כי לא מצינו שנצטווה למול בפרהסיא דיוקא וא"כ ענר ואשכול היה מוחין בידו כדמשמע במדרש אבל ממרא החזיק לבו למול בפרהסיא ולא יחוש לשונאיו כלל לכך נפרע לו מדה כנגד מדה שנגלה בחלקו דייקא. ונ"ה שפרש"י לעיל שהקב"ה אמר לו אל תירא זה היה אחר שנתן לו ממרא העצה והסכים הקב"ה עמו. ועוד יש מדרש אגדה שמ' את אשכול ואת ענר ומתו אמר לו ממרא לא יתקיימו אותם שתמול עד שתמול עצמך שנא' המל ימול והוא חסר וי"ו לומר המל עצמו ימול אחרים בא אברהם והתחיל למול את עצמו ולא היה יכול מתוך הנער בא הקב"ה וסייעו שנאמר וכרות עמו הברית ולפי שנתן לו עצה על המילה לפיכך נגלה עליו בחלקו. אבל תימה אם לא יגלה עליו בחלקו היכן יגלה כי בחלקו היה דר. וי"ל כי האלהים אנה לידו שידור שם כדי לגלגל זכות עליו. (נד"ל) וכ"ת למה לקח עצה יותר על מצות מילה מבשאר מצות שבכל התורה י"ל דבשלמא שאר מצות לא היה צריך ליקח עצה אם ימתין עד שיהיה מצווה מפי הקב"ה מפני שידע שלא יהיה מצווה על שום מצוה אחרת א"נ אף אם יהיה מצווה אח"כ מפי הקב"ה על איזה מצוה אפ"ה לא נמנע מלקיים אותה מקודם שנצטווה שהרי הוא יכול לחזור ולקיים אותה ג"כ אח"כ ויהיה מצווה ועושה משא"כ במצות מילה שאם ימול פעם אחד שוב אין יכול לחזור ולמול עצמו פעם שנית. שוב שמעתי שתירוץ זה כתוב בספר משפטי שמואל עכ"ל: ד ר"ל דיושב הוא בינוני משמע דישב כבר קודם לכן וגם עתה אבל ישב משמע פועל עבר שכבר ישב ולא עתה א"כ למה עמד לכן פי' בקש לעמוד מפני כבוד השכינה ואמר לו הקב"ה שב וכו' ודלא כהרא"ם כו' (נח"י). נ"ל דה"פ מדכתיב ישב חסר משמע שהיתה ישיבה חסרה והיינו לפי שבקש לעמוד וכן הוא הפירוש של ועפרון ישב שהיתה ישיבה חסרה לפי שבאותו יום מינוהו וע"ש: ה (גדה לדרך) נ"ל דק"ל דהא אמרינן בסוף מ"ק לכל אומרים שב חוץ מלאבל ולחולה דמשמע שב באבלותך שב בחוליך וכאן בא הקב"ה לבקר את החולה איך אמר לו. ג"כ ל"פ ואתה סימן כו': ו קשה לרש"י וכי דרכם של

חונים

ב וּזְקַף עֵינוֹהִי וַחֲזָא וְהָא תְּלָתָא גֻּבְרִין קָיְמִין עִלָּוֹהִי וַחֲזָא וּרְהַט לְקַדָּמוּתְהוֹן מִתְּרַע מַשְׁכְּנָא

רש"י

מדחקה ז שלא להטריחו באורחים ולפי שראהו מצטער שלא היו אורחים באים הביא המלאכים עליו ח בדמות אנשים: (ב) והנה שלשה אנשים. אחד לבשר את שרה ט ואחד להפוך את סדום ואחד לרפאות את אברהם שאין מלאך אחד עושה שתי שליחות (ב"ר). תדע לך י שכן כל הפרשה הוא מזכיר בלשון רבים ויאכלו ויאמרו אליו ובבשורה נאמר ויאמר שוב אשוב אליך ובהפיכת סדום הוא אומר כי לא אוכל לעשות דבר לבלתי הפכי (ב"ר). ורפאל שרפא את אברהם כ הלך משם להציל את לוט

שפתי חכמים

חולים ליתב על פתח האהל הלא דרכם ליתב או לשכב על משמש ומפרש לראות כו': ז וא"ת מנ"ל לרש"י דלמא בלאו הכי היה חום גדול. י"ל דרש"י דייק מדכתיב כחם ולא כתיב בחם כיום אלא ודאי ה"פ כחום שמפורש במקום אחר דכתיב הנה יום ה' בא בוער כתנור לכך הוצרך לפרש שהוציא כו': (נה"י) ול"נ דאס"ד דבא להורות על הזמן סעודה ה"ל לאברהם להקדים עצמו ליתב פתח האהל אם יש עובר ושב ויכניסם בביתו דהא אמרינן בברכות דף כ"ז ובב"ר כחום היום ו' שעות ואם השמש ד' שעות והלא זמן סעודה בד' שעות כדאמרינן בשבת דף י' ובפסחים דף י"ב ע"כ לומר דבא להורות הטעם על ישיבת פתח האהל: ח דק"ל הא בלא"ה נמי צריך להביאם כדמפרש והזיל. ומפרש ודאי בלא"ה נמי צריך להביאם אבל לא בדמות אנשים ובשביל אברהם הביאם בדמות אנשים: ט דק"ל למה הביא שלשה אנשים היה לו להביא מלאך אחד ומתרץ דהא בלא"ה צריך להביא שלשה מלאכים אחד לבשר את שרה כו': י הקשה מהרש"ל והרי זה תדע מן הקושיא דדלמא מלאך אחד עושה שתי שליחות ולמה כתב גבי כל מעשה ומעשה חד וקבלתי מאמ"ו שה"ק דילמא לעולם לאו משום שאין מלאך אחד עושה שתי שליחות אלא משום שבלשה היו נזקקים לשליחות אחד ועל זה אמר תדע כו'. עכ"ל: כ וקשה ל"ל רש"י להביא זה לכאן וי"ל דק"ל לפי פירוש שאין מלאך אחד עושה שתי שליחות דהא גבי בשורה נאמר לשון יחיד וכן גבי הפיכת סדום אבל גבי רפואה של אברהם לא מצינו ל' יחיד וע"ק לרש"י למה לא הביא ד' מלאכים אחד להציל את לוט כו' לכך כ' ורפאל שריפא כו' הלך כו' והוי כאלו כתב גבי רפואה נמי ל' יחיד. הרא"ם. ועוד י"ל דלכך צריך להביא שלא תקשה לו הא לקמן גבי הפיכת סדום כתיב ויבאו שני המלאכים סדומה וגו' ש"מ שצריך להפיכת סדום שני מלאכים ואף על פי שכבר עשה המלאך שליחותו ועל זה פי' ורפאל שריפא את אברהם ר"ל אותן שני המלאכים דכתיב בקרא אחד מהם היה רפאל והלך משם והציל את לוט ולא סייע לזה שהפך את סדום: (הרא"ם) פרש"י רפאל שריפא את אברהם הלך להציל את אברהם. ואם תאמר איך ייחס עצמו באמרו משחיתים אנחנו יש

התורה והמצוה

ריס"ב שכל כלל שאחריו מעשה הוא פרשו של ראשון, ור"ל וירא אליו ה' ומפרש שראה שלשה אנשים שהיו מלאכים, אבל הגם שמצאנו בהרבה מקומות שידבר על ראית המלאך בלשון שכינה, עפ"י רוב היה שליח שאדוניו אתו, כמו שיתבאר אצלי בכ"מ, והמלאך היה תמיד ממוצע בראית הנבואה, ונראה לרוב לפני הדבור להכינהו אל הדבור, כמו מלאך שנראה אל יהושע שאחריו בא הדבור, וכן מלאך שנראה אל גדעון כמש"פ במראות אלה, ובכ"מ שנראה ה' אל נביאיו בא הוא וקדושיו עמו, וכן חז"ל פירשו פה שנראה אליו ה' הגם שלא דבר אליו דבור כלל, היה זה לכבדו כמו שהיה במשכן, כמ"ש ויצאו ויברכו את העם וירא כבוד ה' אל כל העם, ואמר במדרש מה שם בהקריבו שור ואיל שלמים כתיב וירא כבוד ה' אל כל העם אברהם שמל נ"ע לשמי עאכ"ו. ואמרו חז"ל שבא לבקר את החולה, ואתו באו מלאכיו עושי רצונו, א' לרפאותו מחליו, שניכף נאזר בגבורה ונרפא, ולבשרו בבן הנולד שהמבשר החזיר את שרה לימי נעוריה כמו שאפרש, וגם באשר רצה להודיעו במראה זה מהפיכת סדום כמ"ש המכסה אני מאברהם, שהיה ג"כ במראה זאת, בא גם המלאך הממונה להפך את סדום ולהציל את לוט. כי כל מעשה ה' יעשה ע"י מלאכיו גבורי כח עושי דברו, ולכבוד אברהם ומטעמים שאבאר נתגלמו ונראו כאנשים, עד שראית ה' ואת מלאכיו הכל היה שייך אל המראה הנשגבה הזאת, וספר שנתעלה אחר המילה בענין השגת הנבואה בעלוי רב על מדרגת נבואתו בעוד שהיה ערל. א] וירא אליו ה'. שכבר באתרי באילת השחר (כלל קפ"ז) שכ"מ שנזכר הפעל ושם הפועל ומלה הרומזת על גוף הפעל כמו אותי עליו לו אליו, לפעמים יקדים שם הפועל ולפעמים יקדים את המלה, כמו וירא אליו ה', וירא ה' אליו, וכ"מ שמקדים את המלה בא לדייק את המלה לאיזה דיוק עיי"ש, ור"ל שהוא היה מצד עצמו מוכן אל הדבור ואליו נתראה מצד זכותו והכנתו בעצמו, משא"כ קודם המילה היה צריך לזה עזר ממרומים. ב] הגם שהיה באלוני ממרא רחוק ממקום המזבח ובית תפלתו (כי שם מל א"ע בדי שממרא וב"ב ישמשוהו בחליו וישמרוהו בהיותם כואבים) ולא היה המקום מוכן לזה. ג] והוא יושב ולא נפל על פניו כמו קודם המילה וגם לא עמד כמ"ש חז"ל שהקב"ה א"ל שב לכבודו. ד] הגם שהיה פתח האהל שאינו מקום התבודדות כי שם בני הבית מצויים. ה] הגם שהיה כחם היום שהוא עיף ויגע מחום השמש והנבואה צריכה מנוחת הגוף ושמחה ושלוה והשקט:

(ב) וישא. (העלוי הו'), שתחלה נראה אליו ה' ואח"כ נתגלו לו מלאכיו וקדושיו, שכל הנביאים יראו את המלאך תחלה ואח"כ יגלה להם כבוד ה', וה' הראה אברהם אליו בתחלה נראה אליו המלך ואח"כ צבא משרתיו עושי רצונו, וישא עיניו וירא תחלה ראה את המלאכים בעין הנבואיי בעודם ברוחניותם וראה אותם מעופפים למעלה ושתקה המראה בנבואתו כי שלשה אנשים נצבים עליו, ר"ל שנצבים ברום עולם שמז"א נצים עליו למעלה, ואח"כ נתגלמו בגולם ולבוש גשמי ועבר המראה מן עין הנבואיי אל עין החושיי, שעז"ס

אֲנָשִׁים נִצָּבִים עָלָיו וַיַּרְא וַיָּרָץ לִקְרָאתָם מִפֶּתַח הָאֹהֶל
וַיִּשְׁתַּחוּ אָרְצָה׃ ג וַיֹּאמַר אֲדֹנָי אִם־נָא מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ
אַל־נָא תַעֲבֹר מֵעַל עַבְדֶּךָ׃ ד יֻקַּח־נָא מְעַט־מַיִם וְרַחֲצוּ
רַגְלֵיכֶם וְהִשָּׁעֲנוּ תַּחַת הָעֵץ׃ ה וְאֶקְחָה פַת־לֶחֶם וְסַעֲדוּ

°קדש לבכם

בעל הטורים

בוער כתנור. כחם היום בגי' זהו בגיהנם ובגי' דם מילה: והנה שלשה. בגימ' אלו מיכאל גבריאל ורפאל: (ד) יוקח ג' במס'. הכא ואידך ברזל מעפר יוקח גם הבי נבור יוקח. פי' גם השבי נדיק מגביר יוקח בזכות יוקח נא מעט מים. ברזל מעפר יוקח פי' ברזל חרב של פורעניות יוקח מישראל שנמשלו לעפר בזכות אברהם שאמר ואנכי עפר ואפר. יוקח נא מעט מים. בגימט' מכאן זכו לבאר: ורחצו רגליכם ב' במס'. הכא ואידך בהאי פרשה גבי לוט מהכא ילפינן שהשב לע"א מדלוט הקדים לינה לרחיצה ואברהם הקדים רחיצה ללינה מלמד שהיה חושש שמא ערביים הם ויכניסו ע"א לתוך ביתו: (ה) ואקחה פת לחם. הל"ל קחו פת להם מכאן רמז שבעה"ב בוצע: לבכם ג' במס'. הכא ואידך שיתו לבכם לחילה ואיתם ובם לבכם

שפתי חכמים

יש לומר זה שבא להציל את לוט בעלם והשחתת סדום היה במקרה כמ"ש ולוט בא לוערה וה' המטיר על סדום אם כן הצלת לוט היה סבת ההפכה במקרה וע"כ ילדק מאמר מלאך הממונה לטוב אין עושה וכן להיפך. ויש ספרים שגורסין ושליחות של רפואה והצלה אחת היא דקשה לרש"י א"כ למה הביא ג' מלאכים הא בשנים סגי דאותן שנים שרפאו את אברהם ובשרו את שרה הם ילכו אל סדום ואחד יהפוך את סדום ואחד יציל את לוט לכן פי' הצלה ורפואה אחת היא אבל בשורה והצלה שני דברים הם זבמקלת פירושים אינו והטעם דאין מלאך אחד עושה שתי שליחות להודיע שאין מספר לגדודיו של הקב"ה ואין עניות במקום עשירות. מצאתי: נת"י האריך שם בפלפול וסיים וז"ל דודאי הביא שלשה שלא יצטער אחר אורחים ואפי' אם היה מלאך אחד יכול לעשות שתי שליחות ומ"מ למה פרט הכתוב שהיו שלשה מה לי אם היו פחות או יותר ועל זה תירץ שהכתוב בא להודיענו שהיו שלשה לקיים שלשה מיני שליחות: ל ואין להקשות לפ"ז אמאי כתב והוא עומד עליהם הול"ל לפניהם. ויש לומר משום דשימש אותם בסעודה שייך למכתב והוא עומד עליהם כלומר בסמוך להם ממש כדי שיהא מוכן מיד לשמש אותם משא"כ גבי נצבים דלא שייך האי טעמא וה"נ מצינו בתלמוד בפרק ערבי פסחים והוי קאי עלייהו רב ייבא סבא לשמש לצרכי סעודה כו'. מהרא"י: ם יש מקשים לפי מ"א שעמדו אצלו ואח"כ פירשו ממנו והלכו להם לפי פי' זה היה לו לכתוב בקרא וירץ אחריהם וי"ל דביתו של אברהם היו ארבעה פתחים וכיון שהלכו לדרכם היה רץ אברהם מפתח זה שהיו עומדים אצלו אל פתח שהיה ברוח צפונית או דרומית לעכב אותם לכך כתיב לקראתם וק"ל. (תולדות יצחק) וי"ל דאין גב למלאכים כמ"ש לא יסבו בלכתם ואע"ג שבאו אליו בדמות אנשים מ"מ לא נשתנו ממדתן להראות אחור וקדם: ב דק"ל למה אמר מתחלה אדני ל' רבים ואחר כך אמר אם נא מצאתי חן בעיניך לשון יחיד ועל זה פי' לגדול שבהם אמר ואין חילוק בין קמ"ץ לפת"ח כי כולם לשון רבים הם. וא"ת היאך ידע אברהם איזה הגדול וי"ל לפי שסבור שהיו אנשים רב ושני תלמידים ודין הוא שהרב הולך באמצע וגדול מן התלמידים לימינו וקטן לשמאלו: ם (קנ"מ) ר"ל שתי הלשונות של קודש ושל חול הם בב"ר ולא אשתי לשונות של לא ידין כו': ע (הרא"ם) אין ההודעה של רש"י על מלת יוקח שפירושו ע"י שליח דזה הוא דבר פשוט דאל"כ הל"ל אקחה אלא ההודעה הוא על שגילם לבניו וכו': פ אבל הלחם שלקח הוא בעצמו שנאמר ואקחה פת לחם הקב"ה נתן להם ג"כ בעצמו המטיר להם המן. מהרש"ל: צ (נח"י) תמוה בעיני דזה הפסוק נאמר בפרשת חקת והוא לפורעניות ואלו בב"מ דף פ"ו הביאו פסוק מפ' בשלח והכית בצור וגו'. והוא של ברכה שזהו באמת של מרים כדפירש"י שם וכן בב"ר הביא פסוק עלי באר ענו לה שהוא ג"כ פסוק של ברכה. וע"ק למה הביא זה הדרוש כל עיקר והוא אינו לורך לפשוטו של מקרא: ק דק"ל למה שינה הכתוב כאן מבלוט דהכא אמר רחיצה קודם לינה וגבי לוט נאמר לינה קודם רחיצה אלא ודאי משום ע"א וזה הקפיד וזה לא הקפיד ולכך נקט רש"י כאן ולוט לא הקפיד כו'. (נח"י) קשה לי דילמא לוט נמי היה מקפיד והא דאמר לוט ולינו ורחצו לפי שלא נדמו לו כערביים ע"ש: ר לא בקעת עץ כמו ובל הברזל מן העץ והוא עץ הלוש דא"כ

רש"י

לום הוא שנאמר ויהי כהוציאם אותם החוצה ויאמר המלט על נפשך למדת שהאחד היה מציל: נצבים עליו. ל' לפניו כמו (במדבר ב) ועליו מטה מנשה. אבל לשון נקיה הוא כלפי המלאכים: וירא. מהו וירא וירא ב' פעמים הראשון כמשמעו והשני לשון הבנה נסתכל שהיו נצבים במקום אחד והבין שלא היו רוצים להטריחו ואע"פ שיודעים היו שילא לקראתם עמדו במקומם לכבודו להראותו שלא רצו להטריחו וקדם הוא ורץ לקראתם (כך הגירסא ברש"י ישן). בבבא מציעא (שם) כתיב נצבים עליו וכתיב וירץ לקראתם מ כד חזיוהו דהוה שרי ואסר פירשו הימנו מיד וירץ לקראתם: (ג) ויאמר אדני אם נא וגו'. לגדול שבהם נ אמר וקראם כלם אדונים ולגדול אמר אל נא תעבור וכיון שלא יעבור הוא יעמדו חביריו עמו ובלשון זה הוא חול (שבועות לה). ד"א קודש הוא והיה אומר להקב"ה להמתין לו עד שירוץ ויכניס את האורחים ואע"פ שכתוב אחר וירץ לקראתם האמירה קודם לכן היתה ודרך המקראות לדבר כן כמו שפירשתי אצל לא ידון רוחי באדם שנכתב אחר ויולד נח וא"א לומר כן אא"כ קודם גזירת ק"כ שנה ס ושתי הלשונות בב"ר: (ד) יקח נא. ע"י שליח ע והקב"ה שלם פ לבניו ע"י שליח צ שנא' (במדבר כ) וירם משה את ידו ויך את הסלע: ורחצו רגליכם. כסבור שהם ערביים שמשתחוים לאבק רגליהם והקפיד שלא להכנים ע"א לביתו (ב"מ פו). אבל לוט שלא הקפיד ק הקדים לינה לרחיצה שנאמר ולינו ורחצו רגליכם: תחת העץ. תחת ר האילן: (ה) וסעדו לבכם. בתורה בנביאים

משכנא: וסגיד על ארעא: ג ואמר יי אם כען אשכחית רחמין קדמך לא כען
תעבר מעל עבדך: ד יסבון כען זעיר מיא ואסחו רגליכון ואסתמיכו תחות אילנא:
ה ואסב פתא דלחמא וסעידו לבכון בתר כן תעברון ארי על כן עברתון על
עבדכון

התורה והמצוה

שעז"א שנית וירא. שראה אותם בעיני הגשמיים שעומדים על הארץ כעוברי אורח, ובאשר ראה אותם עוברים נגד האהל כרוצים לעבור לדרכם, רץ לקראתם לעכבם שיסורו אל ביתו. ובמדרש אמר של א"א מפולש היה, דייקו ממלת לקראתם שרץ מפתח זה אל פתח האהל שכנגדו ושם בא לקראתם, כי אם רץ מפתח שהיה יושב שם היה צ"ל וירץ אליהם, וישתחו ארצה

(ג) ויאמר א־ני. שם זה קדש (כמ"ש הרמב"ם פ"ו מה' יסוה"ת ה"ט) שאמר כן אל השכינה, וכן מ"ש וישתחו ־רצה היה אל השכינה, כי הם אחר שנתגלמו בדמות אנשים נהג עמהם כאלו הם אנשים עוברי אורח, וכ׳ , לקראתם לא סר מראות ה׳ מעליו, ובקש שלא יעבור ממנו עד יקיים מצות הכנסת אורחים, וכמ"ש חז"ל שגדולה הכנסת אורחים מהקבלת פני השכינה, והיה מדרך השלמים הדבקים אל ה׳ שגם בדברם אל אנשים ואל מלכי הארץ היה עקר דבורם אל ה׳, ודברו דבור כבעל שתי פנים, כמ"ש (נחמיה ב) ואתפלל אל אלהי השמים ואומר למלך, שהדבור שדבר למלך היה עקר כוונתו תפלה לה׳, שמ"ש אם על המלך טוב, היה כוונתו תפלה למלך העליון אלהי השמים שהוא ישלחהו אל יהודה, והמלך הבשר שאליו הוא מדבר, וכן אברהם השתחוה ודבר זאת אל האורחים, וכוונתו היה בין בהשתחויה בין בדבורו אל ה׳ הנראה אליו, וע"כ אמר שם קדש, כי היה כוונתו אל ה׳: אולם באיזה אופן נתגלמו המלאכים עד שהיו לאנשים עוברי דרך וישענו תחת העץ ויאכלו, אמרו המקובלים שמלאכי עליון ברדתם למטה יתלבשו גוף ובשר והצופים יראום בתמונה זאת בהשגה חושיית וקראו זאת גלוי עינים, ומעין זה היה המלאך שנראה להגר ולמנוח וליעקב בהאבק איש עמו וכן לאברהם ולבלעם במראה זו, והרי"א שאל על התלבשות הזה כמה שאלות, מאין יתהוה גוף הזה, ומה יהיה ממנו אחרי שישובו המלאכים למרומים, ומדוע לא יראוהו רק החוזים ולא כל בני אדם אחרי שנעשה גוף מוגשם, וע"כ דעתו שהצורות האלה לא היו במציאות, רק השם יראה להם צורות האלה שיראו אותם בעיניהם כל מי שירצה ה׳ שיראה צורות האלה, ויראו כן על דרך הפלא, ואין זה מפעל הדמיון כמראות שיראו המוקדחים והנכפים, כי מוחשות היו באמת הצורות לעיניהם. ודבריו לא ירוו נפש שוקקה, בא"כ מה בינו לצורות שיראו מוכי חולי הדמיון, אחר שגם צורות אלה לא נמצאו בפועל, ומה אם נמצאו בדמיון הנכפה, או בעין החולה בחולי עינים, או בעין החוזה שיראה ג"כ דבר שאינו נמצא, והכתובים כפי פשוטם מעידים שראו מלאכים ממש נמצאים חוץ מנפש הנביא, לא מדומים או מצויירים במחזה, והם אכלו חמאה וחלב ובן הבקר והמאכלים נסתלקו מן השולחן בפועל ממש לא בנפש החוזה לבד. אולם זה שהמלאכים יתגלמו ברדתם למטה הוא זר לפי דעת הפילוסופיא שהמלאכים הם שכליים מפשטים מחומר לגמרי, אבל דעת המקובלים ועמהם גם אבל נביאים מפילוסופי בני עמנו שהמלאכים מרכבים מחומר וצורה, ויש שאמרו מיסוד האש הדקה ויש שאמרו מיסוד הרוח הדקה, כמו שכן דעת הראב"ע והכוזרי ור׳ שלמה בן גבירול ורבים וכן שלמים עם היות ביניהם דעות באיכות החמר, ואם כולם בעלי גשם, עכ"פ לא יפלא לנו אם נאמר למשל שהמלאכים שנשלחו לאברהם היה גופם מיסוד הרוח הדק, הנה יסוד הרוח שלנו דק הלק שמונה מאות מן המים, וגם אם נאמר ביסוד הרוח של גוף המלאכיי דק הלק אלף מיסוד הרוח שלנו, הנה יסוד הרוח בטבעו להתקמץ ולהתפשט כנודע, א"כ כשיתקמץ גוף המלאך הגדול אל גוף קטן כתבנית אדם חלק שמונה מאות אלף מגוף המלאך, כבר יתגלם כמים, ואם גוף המלאך יותר גדול כפי שאמרו חז"ל על וגויתו כתרשיש יהיה גופו מוקשה כזהב ויותר ממנו, ואחר שהמלאכים דמות פניהם כפני אדם, כשירדו לעוה"ז ויתקמצו ויתגלמו כתבנית אדם שלנו, יהיה גם ממש כגשם מוקשה ויתראה לעין בשר, ומה שהקשה מדוע לא ראום כל אדם, באמת מלאכי אברהם נראו לכל, וכל אנשי סדום ראום והשבו שהם אנשים, והמראה של דניאל שאמר והאנשים אשר עמי לא ראו את המראה, שם ראהו ברוחניותו וגויתו כתרשיש, שזה לא יושג בעין בשר רק בעין הנבואיי, וכן תוכל לצייר לך איכות ההתגלמות הזה בפנים אחרים. כי אין לנו חוש ששי אשר בו נוכל לדעת דברים שלא נוכל להשיג בחמשה חושים שלנו. וכאשר יסמוך העור על עדות הפקח בענין המראות כן צריכים אנו לסמוך על עדות התורה בענינים הנבואיים האלה, וצדיק באמונתו יחיה:

(ד) יקח נא מעט מים. אחר שראה אותם בדמות אנשים התנהג עמהם כמנהג עם עוברי ארח, ובאשר מדת אברהם היה מדת החסד להכניס אורחים ולהאכילם וללמדם ג"כ לברך את שם ה׳, להיטיב עם כל בני אדם בגשמיות וברוחניות וזה היה כל מגמתו, לא יכול להתאפק מלבקש את האורחים האלה שהיה דעתם לעבור לדרכם שינוחו אצלו קצת, ובזה נבדל ממי שיתן צדקה לעניים מצד מדת הרחמים, שזה לא יתן רק לעני הרעב ללחם, ורק לעני השואל ומבקש, לא למי שאינו צריך ואינו מבקש וכ"ש הבלתי רוצה להתעכב, וכ"ש שלא ישתחוה ויתחנן לו שיבא אל ביתו, שזה מורה רב טובו וחסדו שהיה זה בעיניו כאלו העובר אורח שהוא ומטיב עמו במה שיאכל מפתו, ושים דעתם שאינו רוצה לעכבם הרבה רק שירחצו רגליהם וינוחו מעט תחת העץ, שזה ישבו גם בדרך כשימצאו מעין מים ואוכל מגל:

ואברהם

לִבְּכֶם אַחַר תַּעֲבֹרוּ כִּי־עַל־כֵּן עֲבַרְתֶּם עַל־עַבְדְּכֶם
וַיֹּאמְרוּ כֵּן תַּעֲשֶׂה כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ׃ ו וַיְמַהֵר אַבְרָהָם
הָאֹהֱלָה אֶל־שָׂרָה וַיֹּאמֶר מַהֲרִי שְׁלֹשׁ סְאִים קֶמַח סֹלֶת
לוּשִׁי וַעֲשִׂי עֻגוֹת׃ ז וְאֶל־הַבָּקָר רָץ אַבְרָהָם וַיִּקַּח בֶּן־
בָּקָר רַךְ וָטוֹב וַיִּתֵּן אֶל־הַנַּעַר וַיְמַהֵר לַעֲשׂוֹת אֹתוֹ׃ ח וַיִּקַּח
חֶמְאָה וְחָלָב וּבֶן־הַבָּקָר אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּתֵּן לִפְנֵיהֶם וְהוּא
עֹמֵד עֲלֵיהֶם תַּחַת הָעֵץ וַיֹּאכֵלוּ׃ ט וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו אַיֵּה

ס׳נקוד על איו

שרה

בעל הטורים

חהו שאמרו שהיה מצטער על שלא באו לו אורחים וזהו ביתו לבבכם שהיה מצטער בלבו כיון שראה אלו ושם לבבכם : (ז) ואל הבקר. ג׳ תגין על הקו״ף לומר שכלם בהמות היו ובזכות זה ניתן לו בן לק׳ שנה : ואל הבקר רץ. שרץ אחריו למערה . ואל הבקר רץ. בגי׳ רץ למערה : (ח) ויאכלו . והדר ויאמרו אליו רמז למ״ש אין משיחין בסעודה שמא יקדים קנה לושט : (ט) ויאמרו אליו . בגי׳ אמרו אליו איה :

רש״י

ובכתובים מצינו דפתא סעדתא דלבא . בתורה וסעדו לבכם . בנביאים (שופטים יט) סעד לבך פת לחם . בכתובים (תהלים קד) ולחם לבב אנוש יסעד . א״ר חמא לבבכם אין כתיב כאן אלא לבכם ש מגיד שאין יצה״ר שולט במלאכים (ב״ר) : אחר תעברו . אחר כן תלכו : כי על כן עברתם . כי הדבר הזה אני מבקש מכם מאחר שעברתם א עלי לכבודי : כי על כן . כמו על אשר וכן כל כי על כן שבמקרא (לקמן יט) כי על כן באו בצל קורתי (לקמן לג) כי על כן ראיתי פניך (שם לח) כי על כן לא נתתיה (במדבר י) כי על כן ידעת חנותנו : (ו) קמח סלת . סלת לעוגות קמח לעמילן של טבחים ב לכסות את הקדרה לשאוב את הזוהמא : (ז) בן בקר רך וטוב . ג׳ פרים היו ג כדי להאכילן ג׳ לשונות ד בחרדל (ב״מ פו) : אל הנער . זה ה ישמעאל להנכו במצות (ב״ר) : (ח) ויקח חמאה וגו׳ . ולחם לא הביא ו לפי שפרסה שרה ז נדה שחזר לה אורח נשים אותו היום ונטמאה העיסה (ב״מ שם) : חמאה . שומן החלב שקולטין מעל פניו : ובן הבקר אשר עשה . אשר תקן קמא

שפתי חכמים

דא״כ איך ישענו תחת עץ תלוש לכן פי׳ אילן וכן התרגום מתרגם כאן תחות אילנא ולא תחות אעא : ש (גו״י) ועל ג׳ בני אדם שייך לומר לבבכם לפי שאין דעותיהם שוות כדאיתא בסנהדרין ד׳ ל״ח והטעם מפני הגזלנים והתמכנים והיינו היצה״ר ששולט באדם אבל המלאכים אין להם יצה״ר א״כ שוין הם בדעותיהם שייך לומר לבכם : ת דק״ל דבפסוק משמע אחר שתלכו תאכלו . לכן מפרש אחר כן תלכו דהיינו אחר האכילה ותעבורו פי׳ ותלכו : א ר״ל דמשמע דכוונתם היה לאכול אצלו והוא סותר מה דכתיב לעיל אם נא וגו׳ משמע שלא באו אצלו לאכול אלא ע״פ בקשתו ל״פ כי הדבר הזה כו׳ וק״ל . ועל כן כמו על אשר : ב ק״ל דמשמע שלוש אותם ביחד ותעשה מהן עוגות וכי היה אברהם רע עין שלא צוה לעשות עוגות מסולת לבד ל״פ סולת לבד לעוגות וקמח כו׳ : ג וא״ת מנ״ל לרש״י ג׳ פרים דילמא לא היה אלא בקר אחד וי״ל דרש״י דייק מדכתיב בן בקר דאי הוא רך בשנים ולמה כתיב רך וטוב קשה מאי וטוב ולא כתיב טוב אלא ש״מ דג׳ היו בן בקר א׳ רך ב׳ וטוב ג׳ . מהרא״ם פי׳ רך טוב מבעי׳ ליה ש״מ לדרשא ומטוב לדרשא רך נמי לדרשא והוא גמ׳ פ׳ הפועלים : ד וא״ת מנ״ל לרש״י דלשונות היה וי״ל דק״ל למה שחט ג׳ בשביל ג׳ אנשים והלא איבוד ממון הוא . וכ״ת לכבודם עשה והלא גם בבקר אחד יש כבוד גדול ועוד דבשחיטת ג׳ בקרים נראה שהם זוללים ואין זה כבוד אלא קלון לכך תירץ שרצונו היה להאכילם ג׳ לשונות . ואין להקשות ולמה ג׳ י״ל כי טעם הלשון אינו שוה כי חתיכה האמצעית היא יותר טובה והחתיכה התחתונה היא יותר שמנה לכן רצה להאכיל אותם ג׳ לשונות כדי שיאכל כל אחד מה שירצו או מה שיאכל הבירו וק״ל : (ג״א) דאל״כ היה צריך להתכן ולא הוי חתיכה הראויה להתכבד לפני אורחים חשובים ומ״ש חרדל כמו שפירש״י בב״מ דף פ״ו לפי שמעדן מלכים ושרים הוא ע״ש . (עקידה) ג׳ פרים היו כדי להשוות המנות שלא להטיל קנאה בסעודה שכבוד שלשתן שוה בעיניו : ה רש״י דייק מדכתיב הנער משמע הנער הנזכר לעיל דהיינו ישמעאל . (רי״ק) נ״ל שאחר שהוא בעצמו רץ אל הבקר למה הניח סיום המצוה לאחר לזה אמר שהוא בנו ולהנכו : (דב״פ) דק״ל למה לא מצינו שנענש על זה כמו גבי יוקח נא מעט מים לכ״פ כו׳ וא״כ ראוי לקבל שכר : ו וא״ת מנ״ל לרש״י דלמא מה שלא הביא משום שלא נאפה עדיין וי״ל דעיקר הסעודה הוא הלחם כדכתיב עבד לחם רב ואי לא נאפה הלחם לא היה מכין שאר צרכי סעודה וק״ל : ז לאו דוקא שפירסה נדה דהא כתיב אחרי בלותי היתה לי עדנה ש״מ שלא היה לה עדן וסת אלא שחזר לה אורח נשים דהיינו שראתה ואברים היו כבדין עליה והששה בשיפולי מעיה והיתה יראה שמא תהיה נדה ותטמא את העיסה ואברהם היה אוכל חולין בטהרה לכך פירשה מן העיסה והלכה לה ומתוך כך קודם שבא אחר אל העיסה נתמץ ואותו זמן פסח היה ואסור בחמץ וק״ל . א״נ יש לומר דבאמת פירסה נדה והא דכתיב אחרי בלותי היתה לי עדנה והא היה לה ומה תמיהתה י״ל דסבורה היתה מקרה בעלמא הוא והיא ידעה שאברהם היה אוכל חולין בטהרה כדפירש הרא״ם . ואם תאמר והיאך נתן להם חמאה וחלב ובן הבקר והא בשר בחלב הוא י״ל דמתחלה

עבדכון ואמרו כן תעביד כמא די מללתא : ו ואוחי אברהם למשכנא לות שרה
ואמר אוחא תלת סאין קמחא דסלתא לושי ועבידי גריצן : ז ולות תורי רהט
אברהם ודבר בר תורי רכיך וטב ויהב לעולמא ואוחי למעבד יתיה : ח ונסיב
שמן והלב ובר תורי די עבד ויהב קדמיהון והוא משמש עליהון תחות אילנא
ואכלו : ט ואמרו ליה אן שרה אתתך ואמר הא במשכנא : י ואמר מתב אתוב
לותך

רש"י

קמח שתקן ח אמטי ואייתי קמייהו : ויאכלו . נראו כמו שאכלו מכאן שלא ישנה אדם מן המנהג (ב"מ פו, ב"ר) : (ט) ויאמרו אליו . נקוד על אי"ו שבאליו ותניא ר' שמעון בן אלעזר אומר כל מקום שהכתב רבה על הנקודה אתה דורש הכתב וכו' וכאן

שפתי חכמים

נתן להם החמאה והחלב ואח"כ נתן להם הבשר א"נ דס"ל כמ"ד דבקנות והדחה מותר : ח ר"ל הא ג' לשונות הוו וקרא משמע שלא הביא אלא א' מדכתיב בן הבקר לשון יחיד . (מהרמ"ש) ק"ל והלא חמאה וחלב לא נזכר מקודם א"כ הל"ל ויקח בן הבקר ואח"כ חמאה שהוא הנוסף ל"פ קמח קמח כו' ר"ל שחמאה וחלב היו מוכנים לפניו קודם עשיית בן הבקר והו"ק . ועי"ל מאחר שהוא דייק שהוא מיותר ל"פ קמח כו' ר"ל אחר תקן בראשונה הביא מיד : ט וא"ת ומנ"ל לרש"י דילמא מש"ה כתיב ויאכלו משום שהיו מלאכים ואין שייך בהם אכילה ומש"ה כתיב ויאכלו להראות לאברהם שהם אורחים ולא מלאכים וי"ל דא"כ מה בא הכתוב להשמיענו לא לכתוב כלל ויאכלו דפשיטא הוא דלא אכלו או מאי נפקא מינה בזה אם אכלו או עשו עצמן כאלו אכלו לכך פי' מכאן כו' וק"ל : י וא"ת לא היה לו לנקוד רק ל' להוד ויהיה הכתב מרובה ותדרוש הכתב . וי"ל דבכל מקום דורשין הכתב קודם הנקודה ואילו היה נקוד על ל' א"כ לא היה הכרת בכתוב למי שאלו מתחלה אי שאלו לשרה תחלה על אברהם או לאברהם תחלה על שרה כיון דלא נקוד אלא על הל' הוה כאלו כתיב בקרא איו איה א"כ לא היינו יודעין על מי שאלו תחלה ואדרבה מן הכתב היה משמע דשאלו תחלה לשרה על אברהם דהא להכי לא נקוד אלא הל' למדרש איו תחלה אבל עכשיו שנקוד אי"ו א"כ אנו דורשים הכתב קודם דהיינו איה דכתיב בקרא כלומר ששאלו מתחלה לאברהם איה שרה אשתך ואחר כך שאלו לשרה איו אברהם . וא"ת מאי נ"מ בזה י"ל ללמדך דרך ארץ שהאורחים מתחלה שואלים על האשה ואחר כך להאשה על האיש וק"ל : (רש"א) והתירוץ הנכון בזה הוא שמאחר שהתורה עצמה כל עניניה ע"פ הכתב הוא הנה מן המחויב שאם מיעט הכתב רבה שיהיה אותו הכתב הנדרש צודק בקשורו עם השאר שבכל כתב וזה לא ימצא בכאן כי איו הוא רומז אל זכר נסתר ואיך יומשך לו אומרו שרה אשתך והביא ראיה לזה מפסוק או בדרך רחוקה שנקוד על הס' ע"ש ואולם כשנקוד אי"ו ותדרשהו לא נחוש אל הכתב האחר הבא בפסוק אך נקח מלת אי"ו מושלט לעצמו אחר שהכתב והנקודה הם שני דברים מתחלפים . ועי"ל לכך נקוד אי"ו כי כל הנקודות באו לעקור האותיות והנה נשארה הלמ"ד לבדה כדי שתקח הל' ותשים על איה והוי כמו אליה פי' שאף אליה שאלו על אברהם דאל"כ היכן מצינו ששאלו לשרה על אברהם דילמא לאחר שהיה בבית שאלו איה אברהם שבוש כדי נקוד על איו למדרש זה . כך מצאתי בכתיבת יד אבא מורי ז"ל ובזה מתורץ נמי מה ששמעתי להקשות מנ"ל לרש"י

התורה והמצוה

(ה) ואקחה . ואמר לא אקח רק פת לחם לבד, ותפס לשון ואקחה כאלו הוא יקח מידם מתנה בזה . **אחר תעברו כי על כן עברתם**, ר"ל אחר שראיתי שעברתם על עבדכם , ר"ל שעברתם את ביתי ולא נכנסתם אל ביתי באמר אתם נטוים לדרככם , לכן לא אעכב אתכם יותר מזה :

(ו) וימהר . ספר איך הרד אל המצוה במהירות ואיך זרז בזה כל ב"ב, שצוה לשרה שהיא בעצמה תלוש ותעשה העוגות , וצוה שתקח שלש סאים קמח להוציא מהם כסולת :

(ז-ח) **ואל הבקר רץ** , בעצמו . ולפי פשוטו מ"ש ויקח מוסב על הנער , שהנער לקח חמאה וחלב ונתן לפניהם תחלה , ואחר שנגמר הבשר הביא בן הבקר , והוא ר"ל אברהם , היה עומד תחת העץ שלא ישבו לבדם . ויש לחז"ל שבן הבקר רץ מלפני אברהם ואברהם ברא אחר ע"י ספר יצירה, שעז"א וימהר לעשות אתו שעשה אותו ע"י ספר יצירה . נראה שרצו לתרץ בזה איך האכיל להמלאכים בב"ח, ואמרו שהיה בשר שנברא ע"י ספר יצירה שאין לו דין בשר , וז"ש שלקח חמאה וחלב ובן הבקר אשר עשה, ר"ל יען שעשאו ע"י ספר יצירה היו יכולים לאכלו עם חלב . אבל בפשט לא קשה כי נתן לפניהם תחלה החמאה והחלב ואכלו ואח"כ שעשה בן הבקר נתן לפניהם הבשר , ויאכלו ענין האכילה ידבק בכל דבר שהוא מתקיים על ידו , האש תאכל את העצים , שע"י אכילת העצים תתקיים האש , לחם הנפש ומאכלה הוא כל מוצא פי ה', כמו לכו לחמו בלחמי , והקרבנות נקראו לחם ה' שע"י נתקיים השראת השכינה למטה , והמן הרוחני נקרא לחם שמה"ש אוכלים אותו , והמלאכים האלה באו אל אברהם בזכות מצות גמ"ח שאחז בה כל ימיו , ומכל מצוה נברא מלאך , שהוא שליח ההשגחה לגמול לו טוב כגמול ידיו , ומלאכים אלה היו מלאכי חסד , שנשלחו או שנבראו ע"י זכות מצות גמ"ח והכנסת אורחים של א"א, ובמצוה זו נתרפאה שרה להוליד ונגלה ה' על אברהם, וניצול לוט , וסדום שעשו מעשים רעים הפך מדת החסד היה מלאך מדת החסד שליח להפך אותם , וא"כ המאכל שנתן א"א להאורחים זה היה חיותם וקיומם של המלאכים האלה, וזה היה להם מאכל ולחם אבירים לחיותם ולקיימם :

(ט) **ויאמרו אליו איה שרה אשתך** . כי שרה עסקה תמיד במצות הכנסת אורחים , רק עתה פרסה נדה, כמ"ש

שָׂרָה אִשְׁתֶּךָ וַיֹּאמֶר הִנֵּה בָאֹהֶל׃ י וַיֹּאמֶר שׁוֹב אָשׁוּב
אֵלֶיךָ כָּעֵת חַיָּה וְהִנֵּה־בֵן לְשָׂרָה אִשְׁתֶּךָ וְשָׂרָה שֹׁמַעַת
פֶּתַח הָאֹהֶל וְהוּא אַחֲרָיו׃ יא וְאַבְרָהָם וְשָׂרָה זְקֵנִים בָּאִים
בַּיָּמִים חָדַל לִהְיוֹת לְשָׂרָה אֹרַח כַּנָּשִׁים׃ יב וַתִּצְחַק שָׂרָה
בְּקִרְבָּהּ לֵאמֹר אַחֲרֵי בְלֹתִי הָיְתָה־לִּי עֶדְנָה וַאדֹנִי זָקֵן׃
יג וַיֹּאמֶר יְהֹוָה אֶל־אַבְרָהָם לָמָּה זֶּה צָחֲקָה שָׂרָה לֵאמֹר
הַאַף אֻמְנָם אֵלֵד וַאֲנִי זָקַנְתִּי׃ יד הֲיִפָּלֵא מֵיְהֹוָה דָּבָר
למועד

בעל הטורים

(יא) ארח כנשים. ר"ת וס"ת בגימטריא נדה: (יב) ואדני זקן. בגימטריא טוחן ולא פולט:

שפתי חכמים

לרש"י שאלו לשרה על אברהם דילמא לאדם אחר שאלו עליו וק"ל. כתב הרא"ם והלא אין שואלין בשלום אשה כבר תירצו בגמרא דוקא כששואלין לאשה עצמה אבל ע"י בעלה מותר וע"ש. (ג"א) וא"ת אימתי שאלו לשרה איה אברהם הא בתחלה ראו אותו והוא הכניסם לביתו. וי"ל בעת שהיה אברהם רץ אל הבקר ועוסק בסעודה: ב ר"ל דאחר שהיו אוכלין היו מברכין ברכת המזון על הכוס ושרה לא היתה אצלם ואברהם לא היה רוצה לשלוח לה לפי שפירסה שרה נדה ולא תטמא המשקין עם הכוס והוא לא רצה לגלות שפירסה נדה לכן לא רצה לשפוך לכוס אחר ולשלוח לה. אי נמי י"ל דעיקר מצוה שתשתה מאותו כוס שברכו עליו ולפ"ז יש לפרש מה שהשיב אברהם הנה באהל רמז להם שפירסה נדה מ"ה יושבת בדד כדרך נשים נדות וק"ל: ל זה קאי אפירושו שפירש לעיל אלא להודיע שצנועה היתה כו' ר"ל לכך שאלו כדי שישיב הוא הנה באהל ומתוך זה יראה שהיא צנועה ופירושו להודיע לאברהם שהיא צנועה: מ וא"ת מנ"ל לרש"י דפסח היה. וכ"ל דלשנה אחרת נולד יצחק וכתיב בפרשת בא ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה ויהי בעצם היום הזה יצאו וגו' והארבע מאות שנה היו מתחילין מיום שנולד יצחק כשהיה זרע לאברהם ובאותו יום שהתחילו ארבע מאות שנה בו היו כלים וביום שכלו בו יצאו כדפירש"י שם וכם היו יוצאים בט"ו בניסן הוא יום א' של פסח א"כ הבשורה והלידה של יצחק היה נמי בפסח. ועי"ל דרש"י דייק מדכתיב גבי לוט ומצות אפה ש"מ דפסח היה וזה היה באותו היום שדבר המלאך כן: נ מדלא קרינן כעת בשו"א אלא כעת בקמ"ץ דכעת בשו"א דבוק לחיה ואין זמן מפורש אחריו. לכן נ"ל שהוא כמו בעת כלומר בעת הזאת וחיה דבור בפ"ע כדמפרש והולך שתהא חיה כו'.

(מהרמ"ב). נ"ל כעת בקמ"ץ משמע עת הרמוז כמו הכא שרט לו שריטה לפי שהוא כאלו נכתב אבל כהעת אבל כעת בשו"א לא נראה בו איזה עת וק"ל: ס וא"ת מנא ליה לרש"י (מהרמ"ב) נ"ל דקו' מעיקרא ליתא כי ה"פ לא בשרו המלאך שהוא ישוב אליו אלא בשליחותו של מקום ר"ל שהקב"ה ישוב אליו וכמ"ש אח"כ למועד אשוב אליך וכו' ואע"ג שאמר שוב אשוב כמדבר בעדו דרך השליח לדבר כן בשם מגלה כמו אני הותנך יתרו למ"ד שליח שלח לו. ודייק רש"י זה דלמה יתלה המלאך הגדולה בעצמו שוב אשוב והרי מצינו שנענשו על זה כמ"ש כי משחיתים אנחנו כו' אלא בשליחותו של מקום אמר. ועי"ל דהל"ל שמא הש"י ישלח אותו בשליחות אחרת ולא יהיה לו פנאי לבא עם הקב"ה ונמצא שקרן בדבריו אלא ודאי בשליחותו של מקום אמר לו ובזה מתורץ למה פי' כעת קודם שוב אשוב שלא כדרך המקרא: ע וא"ת מנ"ל לרש"י דילמא איפכא (מהרמ"ב) וי"ל דא"כ הל"ל והוא לפניו ר"ל המלאך היה לפני הפתח דאז שפיר משמע שהמלאך לא היה תוך האהל אלא לפני פתח האהל כאשר הוא האמת שאברהם ישב על פתח האהל ודבר המלאך עמו אבל אי קאי אחריו על הפתח דהיינו הוא המלאך היה אחר הפתח א"כ יהיה הפירוש שהמלאך היה אחר הפתח והוא תוך האהל וק"ל: פ וא"ת והלא פירש"י לעיל שאותו יום פירסה נדה ונטמאת בעיסה ש"מ דהיה לה אורח כנשים. וכ"ל שהיתה בשורה במקרה הוא ולא הורת ובת וזה שאמרה היתה לי עדנה אמרה כן
כמבוכרת

רש"י

הנקודה רבה על הכתב אתה דורש הנקודה שאף לשרה שאלו היו אברהם למדנו שיפאל אדם באכסניא שלו לאיש על האשה ולאשה על האיש. בב"מ (דפ"ז) אומרים יודעים היו מלאכי השרת שרה אמנו היכן היתה אלא להודיע שצנועה היתה כדי לחבבה על בעלה. אמר רבי יוסי בר חנינא כדי לשגר לה כוס ב של ברכה: הנה באהל. צנועה ל היא: (י) כעת חיה. כעת הזאת לשנה הבאה ופסח היה מ ולפסח הבא נולד יצחק מדלא קריק כעת נ אלא כעת: כעת חיה. כעת הזאת שתהא חיה לכם שתהיו כלכם שלמים וקיימים: שוב אשוב. לא בשרו המלאך שישוב אליו אלא בשליחותו של מקום ס א"ל כמו ויאמר לה מלאך ה' הרבה ארבה והוא אין בידו להרבות אלא בשליחותו של מקום אף כאן בשליחותו של מקום א"ל כן (ב"ר), (אלישע אמר לשונמית למועד הזה כעת חיה את חובקת בן ותאמר אל אדני איש האלהים אל תכזב בשפחתך, אותן המלאכים שבשרו את שרה אמרו שוב אשוב אמר לה אלישע אותן המלאכים שהם חיים וקיימים לעולם אמרו שוב אשוב אבל אני בשר ודם שהיום חי ומחר מת בין חי ובין מת למועד הזה וגו'): והוא אחריו. הפתח היה ע אחר המלאך: (יא) חדל להיות. פסק פ ממנה: ארח כנשים. אורח נדות: (יב) בקרבה. מסתכלת במעיה ואמרה
אפשר

לותך כעדן דאתון קימין והא בר לשרה אתתך ושרה שמעת בתרע משכנא והוא
אחורוהי : יא ואברהם ושרה סיבו עלו ביומין פסק מלמהוי לשרה אורח כנשיא :
יב וחיכת שרה במעהא למימר בתר דסבית הות לי עולימו ורבוני סיב : יג ואמר
יי לאברהם למא דנן חיכת שרה למימר הברם בקושטא אוליד ואנא סבית ,
יד היתכסי מן קדם יי פתגמא לזמן אתוב לותך כעדן דאתון קימין ולשרה בר :

וכדיבת

רש"י

אפשר הקרבים הללו טעונין ולד השדים הללו שצמקו מושכין חלב. תנחומא : עדנה. צחצוח בשר ולשון משנה מסיר את השער ומעדן את הבשר. ד"א לשון עדן זמן וסת נדות : (יג) האף אמנם. הגם אמת אלד : ואני זקנתי. שנה הכתוב מפני השלום שהרי היא אמרה ואדוני זקן : (יד) היפלא. כתרגומו היתכסי וכי שום דבר מופלא ומופרד ומכוסה ממני צ מלעשות כרצוני :

שפתי חכמים

כמסופקת כלומר הדם שראיתי כבר מסופקת אני בזה אם הוא וסת שלי או לא כי אם מקרה בעלמא מכח מהירת הלישה שאמר אברהם מהרי שלש סאים קמח וכו' ודלא כפי' הרא"ם שפירש גבי שינה הכתוב מפני השלום אמרה שרה אני אחרי בלותי כבר היתה לי עדנה אבל אדוני זקן וכו'. כתב מהרש"ל ות"ה נתן לה הקב"ה שנה ללידה כדי שיהיה לה ג' חדשים שתקבע לה וסת כיון שפסקה מלראות ועכשיו חזרה לנערותה ותשעה חדשים ללידה אבל לפי מה שאמרו בר"ה נפקדה שרה משמע דלא ילדה אלא לז' חדשים ונ"ע וק"ל : צ (מהרמ"ש) מרש"י נשמע שלא לפרש היפלא לשון פלא ותימה ור"ל וכי יש לתמוה ולהפלא מן הש"י שיעשה דבר חידוש ושלא כתרגומו וכו' דלתרגום ק' איך יצדק מ"ש הקב"ה היפלא ור"ל היתכסי על צחיקת שרה לפי שהיא אמרה ואדני זקן משמע שהוא דבר נמנע שתלד וא"כ הל"ל היבצר מה' דבר או היד ה' תקצר משא"כ לפי לשון פלא ותימה א"ש ל"פ לעולם היפלא כתרגומו היתכסי ואפ"ה א"ש לתשובה על דברי שרה שהוא נמנע ר"ל וכי יש דבר וגו' מלעשות כרצונו כי כל דבר המכוסה מאדם הוא מופרד ממנו מלעשותו כשירצה שאם יכול לעשות כשירצה יכול לומר אני יודע שיהיה זה . ומה שלא בחר רש"י כפי' לשון פלא ותימה משום דא"כ הל"ל היפלא על ה' וגו' דגבי תימה שייך לומר יפלא לשון על ותו הא שרה לא אמרה בלשון תימה רק שהחליטה דברים שהוא נמנע ואיך יתכן על זה תשובה היפלא ודו"ק : מהרמ"ש

השאלות

(יב-טו) למה צחקה שרה ולא האמינה לדברי המלאך, ואיך כחשה לאמר לא צחקתי . שרה אמרה ואדוני זקן וה' אמר ואני זקנתי :

התורה והמצוה

כמ"ש חז"ל שלכן לא הביא להם כי בעת הלישה היה לה עדנה כי אז נתרפאה ושבה לנערותה, ולא יכלה לצאת מן האוהל בעת דותה, ועז"א הנה באהל, ר"ל א"א לה לצאת מן האהל :

(י) ויאמר . ע"ז השיב המלאך שמה שהיא באהל וחזרה לנערותה, כי מוכנת שתתעבר עד שבשובו אליך והיא תהיה חיה ובריאה בעת ולא יזיק לה הלידה, וחזרת הוסת היא האות כי בן לשרה אשתך, ואחר שהנה עקר ביאת המלאך היה לבשר את שרה, כי אברהם כבר נתבשר מה' ולמה אמר זה לאברהם, משיב ששרה שומעת כי המלאך עמד אחרי הפתח כדי שתשמע :

(יא) ואברהם . ובעת ההיא כבר היו אברהם ושרה זקנים, וסבת הזקנה הי' ע"י הימים ולא כמי שיזקן קודם זמנו . ושרה כבר חדל להיות לה ארח כנשים, ויש הבדל בין דרך ובין אורח, שדרך הוא הדרך הגדול הקבוע לרבים, ואורח הוא האורח הקטן שיתפרד מן הדרך הגדול אל הצד ואינו קבוע כ"כ, וע"כ רחל אמרה כי דרך נשים לי כי היתה ילדה והיה לה הוסת הקבוע לכל הנשים, ובשרה אמר שלא לבד שלא היה לה דרך נשים שהוא הוסת הקבוע בנערותה, כי חדל גם האורח שהוא הוסת הבלתי קבוע שיבא גם בנשים זקנות, כי פסקו הדמים בכלל מרוב ימים, וע"כ מה שעתה חזר הוסת ופרסה נדה היה סימן בדוק שחזרה לנערותה ונעשה שנוי בטבעה :

(יב) ותצחק שרה . ע"כ צחקה שרה ושמחה מאד לאמר אחרי בלותי היתה לי עדנה, כי כבר שמעה מפי אברהם שהבטיח ה' שתלד בן ושנה שמה להקרא שרה, ובודאי האמינה לדברי ה', רק שבאשר עד עתה לא היה לה וסת, וכפי הטבע א"א שתתעבר כי מזון הולד הוא מן הדמים, ואשה שפסקו דמיה א"א שתתעבר אם לא עפ"י נס גדול כבריאה חדשה, וכל העושים לו נס מנכין לו מזכיותיו, כי מי שיצטרך ה' לשנות עבורו סדרי בראשית יחקרו אחרי מעשיו, וגם אם ימצא ראוי לזה ינוכה לו משכרו, משא"כ עתה שאחרי בלותי היתה לי עדנה וחזרתי לימי עלומי, שיהיה לי וסת הדמים שמעתה אוכל להתעבר כפי הטבע, וע"ז שמחה מאד כי לא ינוכה מזכיותיה . אולם אדוני זקן, הוא לא חזר לימי עלומיו ואולי יצטרך ה' לעשות הדפות והפלאות וינוכה מזכיותיו, והיה הצחוק והשמחה מה שהיא לא תצטרך לנס גדול :

(יג) ויאמר ה' אל אברהם למה זה צחקה שרה . לשמחה מה זו עושה, היא חושבת לאמר האף אמנם אלד ואני זקנתי, שבדרך הטבע א"א שתלד בעודה בזקנותה מסולקת דמים, ולא יהיה זה רק עפ"י נס, וע"ז שמחה מה שאינה זקנה עוד שלא תצטרך לנס :

(יד) היפלא מה' דבר . הודיע לו שיש הבדל בזה בין דבר שיעשה ה' ע"י מלאך ושליח ובין דבר שיעשה ה' בעצמו שלא ע"י שליח, כי מה שיעשה ע"י שליח והוא יצטרך לשדד הטבע שהוא ג"כ שליח הבורא:

רמ"ה

לַמּוֹעֵד אָשׁוּב אֵלֶיךָ כָּעֵת חַיָּה וּלְשָׂרָה בֵן׃ שני טו וַתְּכַחֵשׁ
שָׂרָה ׀ לֵאמֹר לֹא צָחַקְתִּי כִּי ׀ יָרֵאָה וַיֹּאמֶר ׀ לֹא כִּי
צָחָקְתְּ׃ טז וַיָּקֻמוּ מִשָּׁם הָאֲנָשִׁים וַיַּשְׁקִפוּ עַל־פְּנֵי סְדֹם
וְאַבְרָהָם הֹלֵךְ עִמָּם לְשַׁלְּחָם׃ יז וַיהוָה אָמָר הַמְכַסֶּה אֲנִי
מֵאַבְרָהָם אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה׃ יח וְאַבְרָהָם הָיוֹ יִהְיֶה לְגוֹי
גָּדוֹל וְעָצוּם וְנִבְרְכוּ־בוֹ כֹּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ׃ יט כִּי יְדַעְתִּיו
לְמַעַן אֲשֶׁר יְצַוֶּה אֶת־בָּנָיו וְאֶת־בֵּיתוֹ אַחֲרָיו וְשָׁמְרוּ דֶּרֶךְ
יְהוָה לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט לְמַעַן הָבִיא יְהוָה עַל־
אַבְרָהָם אֵת אֲשֶׁר־דִּבֶּר עָלָיו׃ כ וַיֹּאמֶר יְהוָה זַעֲקַת סְדֹם
וַעֲמֹרָה כִּי־רָבָּה וְחַטָּאתָם כִּי כָבְדָה מְאֹד׃ כא אֵרֲדָה־נָּא
ואראה

בעל הטורים

(טז) על פני סדום. ס"ת מיל בשיעור מיל הלך עמהם לשלחם כשיעור לויה מיל: הולך עמם לשלחם וכו'. מלמד שהשכינה מלוה לצדיקים: (יח) ואברהם. כי ר"ת ואברהם ושרה זקנים ואברהם היו יהיה ואברהם זקן ואברהם בן צ"ט שנה ואברהם בן מאת שנה פי' אע"פ שאברהם ושרה זקנים ואברהם היו יהיה לגוי גדול. היו יהיה לגוי בגימ' ק' פי' כשיהיה בן ק' אז יהיה גוי גדול וזהו שנאמר כי כ"ן יגורך גבר: (יט) אשר יצוה את בניו. ס"ה תורה אשר יצוה בגימ' תורה ובגי' ברית: (כ) כי רבה בגי' נתעב ריבה:

שפתי חכמים

ק (מהרמ"ש) ר"ל שלא הטעה לומר שמלת לשלחם הוא כמו בשלח פרעה שמשלחם מרשותו דא"כ יהיה המקרא מסורס דהא כבר כ' וילכו משם ואיך אמר אח"כ הולך עמם לשלחם וע"ק שהרי הם לא היו ברשות אברהם כי הוא בקש מהם אל נא תעבורו וגו' לכ"פ לויה וכו': ר וא"ת והא בלאו קרא דלשלחם אנו ידענו שסבור שאורחים הם כיון שהכין להם סעודה לאכול ונתן להם מים לרחוץ וי"ל כי ע"י הבשורה והרפואה ס"א שהרגיש בדבר שהם מלאכים לכן קאמר כסבור שהם אורחים וכו' הרא"ם: ש דאי לא פי' אלא טעם ראשון לבד ה"א מה שימצא הוא שלו ומה שלא ימצא לא יהיה שלו לכ"פ קראתי אותו וכו' ואלו אמר זה הטעם לבד ה"א מה שהוא בארצו הוא שלו אבל הארבעה כרכים הללו אינם שלו לכן צריך לשני הטעמים מהרש"ל: ת לאו למימר דממלת וארדה מפיק לה אלא מלשון ירידה כאדם שיורד מכסאו ללכת ולראות ולחקור בדבר דאל"כ מאי ד"א ארדה לסוף מעשיהם קאי ברשיה ואומר ד"א ארדה נא ועוד שלא היה לו לפרש לימד על הדיינים

רש"י

למועד. לאותו מועד המיועד שקבעתי לך אתמול למועד הזה בשנה האחרת: (טו) כי יראה וגו' כי צחקת. הראשון משמש לשון דהא הוא נותן טעם לדבר ותכחש שרה לפי שיראה והשני משמש לשון אלא ויאמר לא כדברך הוא אלא צחקת שאמרו רבותינו כי משמש בארבע לשונות אי דילמא אלא דהא: (טז) וישקיפו. כל השקפה שבמקרא לרעה חוץ מהשקיפה ממעון קדשך (דברים כו) שגדול כח מתנות עניים שהופך מדת הרוגז לרחמים: לשלחם. ללוותם ק כסבור אורחים ר הם: (יז) המכסה אני. בתמיה: אשר אני עשה. בסדום לא יפה לי לעשות דבר זה שלא מדעתו אני נתתי לו את הארץ הזאת והחמשה כרכין הללו שלו הן שנא' ויהי גבול הכנעני מצידן וגו' באכה סדומה ועמורה וגו'. קראתי אותו אברהם ש אב המון גוים ואשמיד את הבנים ולא אודיע לאב שהוא אוהבי: (יח) ואברהם היו יהיה. מ"א זכר צדיק לברכה הואיל והזכירו ברכו. ופשוטו וכי ממנו אני מעלים והרי הוא חביב לפני להיות לגוי גדול ולהתברך בו כל גויי הארץ: כי ידעתיו. לשון חבה כמו (רות ב) מודע לאישה (שם ג) הלא בועז מודעתנו (שמות לג) ואדעך בשם, ואמנם עיקר לשון כלם אינו אלא לשון ידיעה שהמחבב את האדם מקרבו אצלו ויודעו ומכירו, ולמה ידעתיו למען אשר יצוה לפי שהוא מצוה את בניו עלי לשמור דרכי, ואם תפרשהו כתרגומו יודע אני בו שיצוה את בניו וגו' אין למען נופל על הלשון: יצוה. לשון הווה כמו (איוב א) ככה יעשה איוב (ע"פ ה' יהנו): למען הביא. כך הוא מצוה לבניו שמרו דרך ה' כדי שיביא ה' על אברהם וגו' על בית אברהם לא נאמר אלא על אברהם למדנו כל המעמיד בן צדיק כאלו אינו מת: (כ) ויאמר ה'. אל אברהם שעשה כאשר אמר שלא יכסה ממנו: כי רבה. כל רבה שבמקרא הטעם למטה בבי"ת לפי שהן מתורגמין גדולה או גדלה והולכת אבל זה טעמו למעלה ברי"ש לפי שמתורגם גדלה כבר כמו שפירשתי ויהי השמש באה, הנה שבה יבמתך: (כא) ארדה נא. למד לדיינים שלא יפסקו דיני נפשות אלא בראיה ת הכל כמו שפירשתי בפרשת הפלגה

טו וכדיבת שרה למימר לא חייכית ארי דחילת ואמר לא ברם חייכת: טז וקמו
מתמן גבריא ואסתכיאו על אפי סדום ואברהם אזל עמהון לאלואיהון: יז ויי
אמר המכסי אנא מאברהם די אנא עבד: יח ואברהם מהוה יהוי לעם סגי ותקיף
ויתברכון בדילה כל עממי ארעא: יט ארי גלי קדמי בדיל די יפקד ית בנוהי וית
אנש ביתה בתרוהי ויטרון ארחן דתקנן קדם יי למעבד צדקתא ודינא בדיל איתי
יי על אברהם ית דמליל עלוהי: כ ואמר יי קבלת דסדום ועמורה ארי סגיאת
וחובתהון ארי תקיפת לחדא: כא אתגלי כען ואדון הכקבלתהון דעלת לקדמי

עבדו

השאלות

(יז-כא) מה הטעמים שנתן שלא יכסה מאברהם מפני שיהיה לגוי גדול. ומ"ש כי ידעתיו וכו' שנתקשו המפרשים בהתכת הכתובים. אחר שאמר ה' זעקת סדום ועמורה כי רבה א"כ החליט שהם חייבים ולמה ירד לראות. ומהו הירידה הזאת. ולמה הלכו המלאכים לסדום הלא היה יכול להמטיר עליהם גפרית ואש בלעדם:

התורה והמצוה

(כמ"ש חז"ל בגינאי נהרא, שהשיב, אתה הולך לעשות רצון קונך ואני הולך לעשות רצון קוני) שאז יצטרך זכות גדול שעל פיו יכריע לשדד את הטבע, אבל דבר שיעשה ה' בעצמו שלא ע"י שליח, אינו קרוי פלא כלל, כי הוא אשר נוה אל הטבע ודרכיה והוא המצוה אל הפך הטבע, ועז"א היפלא מה' דבר, אחר שהכל תלוי בדברו ובגזרתו, והנה מפתח של חיה לא נמסר לשליח כמ"ש חז"ל, ועי"ז פירש לה שמה שאמר המלאך שוב אשוב אליך והנה בן וגו', לא אמר זה בשם עצמו כי מפתח של חיה אינו ברשותו רק אמר כן בשם ה' הדובר בו, (כי לא מצאנו שהיה המלאך שנית בבית אברהם רק כתיב וה' פקד את שרה), ועז"א למועד אשוב אליך, שאני אשוב אליך א"כ היה הבטחה בהנס כי אלי לא נמצא נס ופלא כלל:

(טו) ותכחש שרה. באשר לשון צחוק יבא לרוב על לשון לעג, וכשאמר ה' למה זה צחקה שרה שמשמעו שלעגה על דברי המלאך, השיבה לא צחקתי, כי היה זה שמחה וגיל אשר לא צחוק, כי יראה בהלשון משמע שלא האמינה ולעגה, ויאמר לא, ר"ל אין כוונתי שלעגת רק כי צחקת דרך שמחה:

(טז) ויקומו משם האנשים וישקיפו על פני סדום. ר"ל שכאשר ראו גודל מדת הגמלת חסד הנעשה בבית אברהם כן גדל לפי ערך זה עון סדום שנהגו בזה בהפך, וז"ש שמשם השקיפו השקפה לרעה על פני סדום, ואברהם הולך עמם באשר לא ידע אברהם ע"מ הם הולכים בדרך סדום וידע שאנשי סדום ישחיתו לעוברי אורח, הלך עמם לשלחם לשמרם בדרך מאנשי סדום:

(יז-יח) וה' אמר. אז אמר ה' אל מלאכיו שאין ראוי לכסות הדבר מאברהם באשר אברהם היו יהיה לגוי גדול, אין ראוי לכסות הדבר ממנו מפני ג' טעמים. א] אחר שנברכו בו כל גויי הארץ:

(יט) כי ידעתיו. שע"י שידעתיו וזו דבקה ידיעתי והשגחתי הפרטיית, עי"כ נעשה הוא המקור שע"י הבא הברכה לכל גויי הארץ, שלולא אברהם סר אז השגחת ה' מן העולם ונמסרה הנהגתם אל המערכת והטבע, וע"י אברהם שדבקה בו השגחת ה' התחילה ההנהגה ההשגחיית על כלל העולם, וכמ"ש חז"ל במדרש שקודם א"א סלק הקב"ה שכינתו מכל הרקיעים ואברהם היה המתחיל להוריד את השכינה לארץ, ועי"ז נחשב ג"כ משפט סדום ועונשם שהיה השגחיי, וא"כ יחויב שהודיע אותו ממשפט סדום אשר לפי מעשיהם ראוים לקללה ולא לברכה, וגם כדי שיתפלל עליהם ויבקש עליהם זכות כי ע"י יבורכו גויי הארצות, זאת שנית למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט, אחר שיהיה לגוי גדול ועצום ראוי שהודיע אותו כדי שידע שדרכי ה' הם במשפט לפי המעשה, ושהעונש בעונש של כליה להעם אשר הפכו ללענה משפט וצדקה לארץ הניחו, והעניים במשפט צדק, וכ"ז יודיע לבניו למען ילמדו ללכת בדרכי ה' במשפט וצדקה. (הטעם הג') למען הביא ה' כי באשר סדום וערי הככר הם מן הארץ שנשבע ה' לאברהם לתת לזרעו, וכשיהפוך את סדום לא יוכל להביא על אברהם את אשר דבר עליו, מוכרח אני להודיע אולי ימצא להם זכות שלא ישחתו הערים ואוכל לקיים הבטחתי, ור"ל שממ"נ אם יסכים שהם ראוים לכליה והשחתה יצוה את בניו ושמרו דרך ה' וכו', ואם לא יסכים לזה כי ימצא להם זכות ויעביר הגזרה, אוכל לקיים מה שדברתי עליו שהארץ הזאת תהיה לזרעו, וגם לזה הקדים מ"ש שאברהם יהיה לגוי גדול (שהוא הקדמה לכל הג' טעמים) שעי"ז יתברכו לארץ רחבת ידים והשחתת ערי הככר יגרע נחלתם שנשבעתי להם:

(כ) ויאמר ה'. עפ"ז אמר למלאכיו במעמד אברהם שישמע משפט ה' וטעם גזר דינו, א] זעקת סדום ר"ל שהם חטאו חטאים רבים בין אדם לחבירו שע"ז עולה צעקת הדלים והנעשקים וה' עושה משפט לעשוקים. ב] חטאתם ביתר ענינים כבדה מאד באיכות החטא ע"ז וג"ע, בענין שיש רבוי הכמות ורבוי האיכות:

(כא) ארדה נא. בכל זה עדן לא נחתם גזר דינם עד שאשלח לשם מלאכי לראות את מעשיהם שם במקום הרשע, כי בזה נעלה משפט ה' ממשפט בני אדם, כמ"ש ועוד ראיתי תחת השמש מקום המשפט שמה הרשע ומקום הצדק שמה הרשע אמרתי אני בלבי את הצדיק ואת הרשע ישפוט האלהים כי עת לכל חפץ ועל כל המעשה שם, ר"ל שמשפט ה' נבדל ממשפט בני אדם שהם השמש, שבמשפט בני אדם לא ישפטו רק על

הנעשה

וְאֶרְאֶה הַכְּצַעֲקָתָהּ הַבָּאָה אֵלַי עָשׂוּ ׀ כָּלָה וְאִם־לֹא
אֵדָעָה׃ כב וַיִּפְנוּ מִשָּׁם הָאֲנָשִׁים וַיֵּלְכוּ סְדֹמָה וְאַבְרָהָם
עוֹדֶנּוּ עֹמֵד לִפְנֵי יְהוָה׃ כג וַיִּגַּשׁ אַבְרָהָם וַיֹּאמַר הַאַף
תִּסְפֶּה צַדִּיק עִם־רָשָׁע׃ כד אוּלַי יֵשׁ חֲמִשִּׁים צַדִּיקִם
בְּתוֹךְ הָעִיר הַאַף תִּסְפֶּה וְלֹא־תִשָּׂא לַמָּקוֹם לְמַעַן חֲמִשִּׁים
הַצַּדִּיקִם אֲשֶׁר בְּקִרְבָּהּ׃ כה חָלִלָה לְּךָ מֵעֲשֹׂת ׀ כַּדָּבָר

הזה

בעל הטורים

(כד) צדיקם. הצדיקם. ד' כנגד ד' דיינים שהיו בסדום וכולם הבריח דשני דבהתא הוו:

שפתי חכמים

על מלת ארדה נא אלא על מלת אראה והא דהוצרך לשני טעמים משום דלטעם ראשון ק' והא עדיין לא דן אותם אלא הירידה היתה לראות אם עשו העבירה לכך מביא ד"א כו' ולפי ד"א קשה ה"ל לומר אראה נא וארדה לכך צריך גם לטעם ראשון. מהרש"ל: א רצונו לתרץ דהיה לו לכתוב הכצעקתם כמו שכתוב לעיל וחטאתם ולמה כתב לשון נקבה אלא וכו': ב דאל"כ מאי עשו הא כבר כתיב וחטאתם כי כבדה מאד דמשמע שכבר עשו: ג שהפשיטוה ערומה והיו עמין אותה בדבש והדבורים נשכו אותה עד שמתה ומנ"ל דריבה היתה י"ל מגזירה שוה על דבר אשר לא צעקה בעיר גבי נערה המאורסה משום דלטעם ראשון קשה ומי איכא ספיקא קמי קב"ה שאם עשו אעשה בהם כלה לכן פי' צעקת ריבה וכו' אם הוא כדברים שאמרה שלא כדין הרגוה ואע"פ שהרגוה כדין אדעה מה אעשה וכו' אבל המעשה היה ידוע וגלוי לפניו. מהרש"ל: ד אין הכוונה חלילה שהוסיפו או שהותירו על מה שכתוב בתורה אפי' אות אחת חלילה אלא שענין תיקון סופרים הוא שהם דקדקו ומצאו לפי ענין כל או"א מן הכתובים שהם שעיקר הכוונה לא היתה כמו שנראה ממש שנכתב בספר אלא צד כוונה אחרת ולא היה לו לכתוב ואברהם עודנו לא היה לומר אלא וה' עומד אלא שכינה הכתוב ולא קראם תקון סופרים אלא שהם דקדקו ופירושו שהם כינוים, לשון הרשב"א: ה (נח"י) רבים מקשים על ראיה זו דהא הרב גופיה פי' לקמן שדבר אליו קשות ובאמת שע"ם הוא וצ"ל ויגשו בני יהודה והוא ביהושע י"ד: ו דאינן נקראים רבים אלא עשרה דנקראין עדה: ז ר"ל שנראה שהקרא סותר אהדדי דבתחלה אמר ולא תשא למקום משמע שאף על הרשעים התפלל ואח"כ אמר חלילה לך וגו' להמית צדיק עם רשע משמע שלא התפלל אלא על הצדיקים ומתרץ דה"ק וא"ת לא יצילו וכו': ח ואע"פ שבדור המבול נשארו נח ובניו והיך יאמרו

רש"י

הפלגה. ד"א ארדה נא לסוף מעשיהם: הכצעקתה. של א מדינה: הבאה אלי עשו. וכן עומדים במרדם ב כלה אני עושה בהם. ואם לא יעמדו במרדן אדעה מה אעשה להפרע מהן ביסורין ולא אכלה אותן. וכיוצא בו מצינו במקום אחר (שמות לג) ועתה הורד עדיך מעליך ואדעה מה אעשה לך. ולפיכך יש הפסק נקודת פסיק בין עשו לכלה כדי להפריד תיבה מחברתה. ורבותינו דרשו הכצעקתה צעקת ריבה אחת שהרגוה מיתה משונה ג על שנתנה מזון לעני כמפורש בח"ק: (כב) ויפנו משם. ממקום שאברהם לווה שם: ואברהם עודנו עומד לפני ה'. והלא לא הלך לעמוד לפניו אלא הקב"ה בא אצלו ואמר לו זעקת סדום ועמורה כי רבה והיה לו לכתוב וה' עודנו עומד לפני אברהם אלא תיקון סופרים ד הוא זה (ב"ר) (אשר הפכוהו רז"ל לכתוב כן): (כג) ויגש אברהם. מצינו הגשה למלחמה (ש"ב י) ויגש יואב וגו'. הגשה לפיוס ויגש אליו יהודה ה. והגשה לתפלה (מ"א יח) ויגש אליהו הנביא ולכל אלה נכנס אברהם לדבר קשות ולפיוס ולתפלה: האף תספה. הגם תספה ולתרגום של אונקלוס שתרגמו לשון רוגז כך פירושו האף ישיאך שתספה צדיק עם רשע: (כד) אולי יש חמשים צדיקם. עשרה צדיקים לכל ו כרך וכרך כי ה' מקומות יש: (כה) חלילה לך. וא"ת לא יצילו ז הצדיקים את הרשעים למה תמית הצדיקים: חלילה לך. חולין הוא לך יאמרו כך הוא אומנתו שוטף הכל צדיקים ורשעים כך עשית לדור ח המבול ולדור הפלגה: כדבר הזה. לא זה

וגא

התורה והמצוה

המעשה לבדה, וכפי המעשה יחרצו את הדין, וז"ש שתחת השמש גם במקום המשפט לא יביטו רק על הרשע, וכפי שהרשיע כן יחרצו משפטו, וכן גם במקום הצדק לא יביטו על ענין אחר רק על רשע של המעשה, אבל במשפט האלהים יביט על הצדיק ועל הרשע, ר"ל יבחן את הפועל את הרשע ותכונתו, וגם יבחן את הפעת בחיזה עת הרשיע ועמן ההפן של הפועל שעז"א כי עת לכל הפן, וגם יביט על כל המעשה בכללו, ובצרוף המקום שנעשה המעשה שעז"א ועל כל המעשה שם, למשל במשפט של סדום שכלתו רגל עובר אורח מארצם וענו את העוברים בתועבת רנה, ויד עני ואביון לא החזיקו, לפי מה שעלה זעקת הנעשקים למרום הם חייבים כליה, אבל ברדת השופט העליון למטה להשקיף על תכונת נפש הפועל, יביט אם הם בטבעם כיליש שלא הפליגם האנשים לאכול מעשרם ועי"כ קפצו ידם מתת לדל, או הם רבו אורחים עניים כהרבה לריב,

עֲבָדוּ אֱגַמַּר עִמְּהוֹן גְּמִירָא אִם לָא תָיְבִין וְאִם תָּיְבִין לָא אֶתְפְּרַע : כב וְאִתְפְּנִיאוּ
מִתַּמָּן גֻּבְרַיָּא וַאֲזַלוּ לִסְדוֹם וְאַבְרָהָם עַד כְּעַן מְשַׁמֵּשׁ בִּצְלוֹ קֳדָם יְיָ : כג וּקְרֵיב אַבְרָהָם
וַאֲמַר הֲבִרְגַז תְּשֵׁיצֵי זַכָּאָה עִם חַיָּבָא : כד מָאִים אִית חַמְשִׁין זַכָּאִין בְּגוֹ קַרְתָּא הֲבִרְגַז
תְּשֵׁיצֵי וְלָא תִשְׁבּוֹק לְאַתְרָא בְּדִיל חַמְשִׁין זַכָּאִין דִּי בְגַוַּהּ : כה קוּשְׁטָא אִנּוּן דִּינָךְ
מלמעבד

השאלות

(כג-כו) מענת אברהם היה שלא יספה צדיק עם רשע · ואיך שאל ע״ז שינצלו כל אנשי המקום בעבורם הלא די שינצלו הצדיקים לבד :

התורה והמצוה

או אם הוא עת רעב, או אם הוא עת מלחמה שאז יקפידו שלא יעברו זרים לרגל את ארצם, או שמה שיענו את האורחים במשכב תועבה הוא מפני תאותם כמו שהיו בגבעה, או שלא יכלאו רק רגלי אורחים עניים לא רגלי אורחים עשירים שאין שואלים מהם מאומה, וכדומה, שכ״ז יקל ענשם וכמו שפירש זאת (יחזקאל יז, מט נ) הנה זה היה עון סדום גאון שבעת לחם ושלות השקט היה לה ולבנותיה ויד עני ואביון לא החזיקה ותגבהינה ותעשינה תועבה לפני ואסיר אתהן כאשר ראיתי, באר שלא היה זה מפני רעב, שהיה לה שבעת לחם, ולא מפני הכילות, כי הי״ל גאון שבעת לחם, ולא מפני מלחמה, כי השקט הי״ל, ולא מפני שהאורחים רבו עליה, שהי״ל שלוה, שמורה שלוה פנימית, וכן מה שעשתה תועבה מ״ש הוציאם אלינו ונדעה אותם לא היה מפני התאוה רק מפני גבהות הלב להבזות את האורחים ולענותם, לכן ואסיר אתהן כאשר ראיתי, רומז עמ״ש ארדה נא ואראה, שכ״ז ראו המלאכים בבואם לסדום כמו שיתבאר בפרשה הבאה, שהשקיפו על כל הפרטים האלה, ועז״א ארדה נא ואראה ואז כשאביט על תכונת הפועלים והעת ויתר ענינים ואראה שבצעקתה הבאה אלי עשו שגם למטה נמצאו כל אלה לרוע, אז כלה היה הפקודה שיעשו כלה ויהפכו משרש ערים, ואם לא אם למטה ימצאו ענינים המקטינים רשעתם לפי תכונת העושים ומקומם וזמנם ויתר פרטים, אז ארדה ואשגיח איך להענישם ולא אעשה כלה :

(כב) ויפנו משם. לא נמצא בשום מקום בתנ״ך שיקשר מלת פנה עם מ״ם, כי פנה מציין המקום שלשם מחזיר פניו, וזה יצוין במלת אל, ומה יפה דקדק מזה במדרש הלא אמרת אין עורף למלאכים, ואברהם עודנו עומד לפני ה׳, ראה שאין ה׳ הולך עמהם רק שלחם בשליחות להשחית, וע״כ נגש להתפלל:

(כג) האף תספה צדיק עם רשע. כי כ״ז שניתן רשות למשחית אינו מבחין בין טוב לרע, וע״כ כשעבר ה׳ לנגוף את מצרים כתיב ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך ולא שרף וכו׳ כמ״ש חז״ל, כי אחר שהיה צריך לפסוח על בתי ב״י, וזאת לא יעשה המשחית שאינו מבחין בין טוב לרע, ותחלה חשב אברהם שה׳ ילך אתם ויפסח על בתי הצדיקים, אבל כשראה שהוא עודנו עומד לפני ה׳ והם הלכו לבדם, והם ישחיתו את הצדיקים ג״כ לכן טען ע״ז :

(כד) אולי יש. כי בזה שאין המשחית מבחין בין טוב ורע, באמרו חז״ל שדוקא בין צדיק שאינו גמור ובין רשע אינו מבחין, אבל צדיקים גמורים יבחין גם המשחית. ואהרן עמד בין החיים ובין המתים ונעצר המגפה. וכבר פירשו המפרשים מ״ש בסורא הוה דברא בשבבותיה דרב לא הוה דברא, סברי כ״ע משום כבודו דרב הוא, אתחזי להו בחלמא, זכותיה דרב נפיש רק משום האי גברא דהוה משאיל מרא וזבילא לבה״ק, כי כשחשבו שהוא בעבור רב חשבו שרב הוא צדיק שאינו גמור שלכן מוכרח להציל כל השכונה, כי המשחית לא יבחין אותו באשר הוא צדיק שאינו גמור, והודיעו בחלום, שזכותיה דרב נפיש ולא היה צריך להציל כל השכונה, כי גם המשחית לא היה נוגע בו באשר הוא צדיק גמור, ורק משום האי גברא דהוה שאיל מרא וזבילא, שהוא לא היה צדיק גמור והמשחית לא היה מבחין להצילו, הוכרח להציל את כל השכונה. וע״ז טען אברהם אולי יש חמשים צדיקים שאינם צדיקים גמורים רק שהם צדיקים בתוך העיר הזאת, שלפי ערך אנשי סדום הם צדיקים, ואותם לא יבחין המשחית להצילם, אחר שאינם צ״ג, וא״כ האף תספה ולא תשא למקום למען חמשים הצדיקים אשר בקרבה, ר״ל שהם רק צדיקים בקרבה לפי ערך אנשי סדום [א] :

(כה) חללה לך. ר״ל הלא אתה השופט משפט הכלל, וצריך אתה לדון מעשה הרשע לפי מקומו באשר הוא

תורה אור

[א] בזה תבין מ״ש בשבת (דף נה) מעולם לא יצאה טובה מפי הקב״ה וחזר בו לרעה חוץ מדבר זה שנא׳ (יחזקאל ט) ויאמר ה׳ אליו עבור בתוך העיר, א״ל הקב״ה לגבריאל לך ורשום על מצחם של צדיקים תיו של דיו כדי שלא ישלטו בהם מלאכי חבלה ועל מצחם של רשעים תיו של דם כדי שישלטו בהם מלאכי חבלה, אמרה מדה״ד רבש״ע מה נשתנו אלו מאלו א״ל הללו צדיקים גמורים הם, א״ל היה בידם למחות ולא מיחו. ויפלא הלא אמר לו רשום על מצחם של צדיקים ועל מצחם של רשעים, וידע שהם צדיקים, וגם למה לא אמר תיכף שהיה בידם למחות, רק שתחלה חשב שהם צדיקים שאינם גמורים וצדיק שאינו גמור אינו יכול למחות. ולהוכיח כ׳ יאמרו לו טול קיסם מבין עיניך, רק ששאל אחר שאינם צדיקים גמורים מה נשתנו אלו מאלו, כי המשחית אינו מבחין בין רשע ובין צדיק שאינו גמור, וכאשר השיב לו שהם צדיקים גמורים שזה מבחין גם המשחית, אז אמר היה בידם למחות כי צדיק גמור לו נאה להוכיח :

הַזֶּה לְהָמִית צַדִּיק עִם־רָשָׁע וְהָיָה כַצַּדִּיק כָּרָשָׁע חָלִלָה
לָּךְ הֲשֹׁפֵט כָּל־הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט׃ כו וַיֹּאמֶר יְהוָה
אִם־אֶמְצָא בִסְדֹם חֲמִשִּׁים צַדִּיקִם בְּתוֹךְ הָעִיר וְנָשָׂאתִי
לְכָל־הַמָּקוֹם בַּעֲבוּרָם׃ כז וַיַּעַן אַבְרָהָם וַיֹּאמַר הִנֵּה־נָא
הוֹאַלְתִּי לְדַבֵּר אֶל־אֲדֹנָי וְאָנֹכִי עָפָר וָאֵפֶר׃ כח אוּלַי
יַחְסְרוּן חֲמִשִּׁים הַצַּדִּיקִם חֲמִשָּׁה הֲתַשְׁחִית בַּחֲמִשָּׁה אֶת־
כָּל־הָעִיר וַיֹּאמֶר לֹא אַשְׁחִית אִם־אֶמְצָא שָׁם אַרְבָּעִים
וַחֲמִשָּׁה׃ כט וַיֹּסֶף עוֹד לְדַבֵּר אֵלָיו וַיֹּאמַר אוּלַי יִמָּצְאוּן
שָׁם אַרְבָּעִים וַיֹּאמֶר לֹא אֶעֱשֶׂה בַּעֲבוּר הָאַרְבָּעִים׃
ל וַיֹּאמֶר אַל־נָא יִחַר לַאדֹנָי וַאֲדַבֵּרָה אוּלַי יִמָּצְאוּן שָׁם
שְׁלֹשִׁים וַיֹּאמֶר לֹא אֶעֱשֶׂה אִם־אֶמְצָא שָׁם שְׁלֹשִׁים׃
לא וַיֹּאמֶר הִנֵּה־נָא הוֹאַלְתִּי לְדַבֵּר אֶל־אֲדֹנָי אוּלַי יִמָּצְאוּן
שָׁם עֶשְׂרִים וַיֹּאמֶר לֹא אַשְׁחִית בַּעֲבוּר הָעֶשְׂרִים׃

ויאמר

בעל הטורים

(כז) ואנכי עפר ואפר. מכאן זכה לאפר פרה ועפר סוטה. עפר בגי' לכוסס בשי"ן שמאל ואפר בגימטריא בפרס. עפר ואפר ב' במסרה. הכא והידך באיוב ואתמשל כעפר ואפר ומ"מ גדול מה שנאמר באיוב ממה שנאמר באברהם:

רש"י

ולא תם כיוצא בו: חלילה לך. לעולם הבא: השופט כל הארץ. נקוד בחטף פת"ח ה"א של השופט לשון תמיה וכי מי שהוא שופט לא יעשה משפט אמת: (כו) אם אמצא בסדום וגו' לכל המקום. לכל הכרכים לפי שסדום היתה מטרפולין וחשובה מכולם תלה בה הכתוב: (כז) ואנכי עפר ואפר. וכבר הייתי ראוי להיות עפר ע"י המלכים ואפר ע"י נמרוד לולי רחמיך אשר עמדו לי: (כח) התשחית בחמשה. והלא הן ט' לכל כרך ואתה צדיקו של עולם תצטרף עמהם: (כט) אולי ימצאון

שפתי חכמים

יאמרו שכך היא אומנתו להמית צדיק עם רשע וגם בדור הפלגה לא המית כולם אלא ויפץ אותם וי"ל כי יאמרו בדור המבול היו גם יותר צדיקים ושטפם אך נח ובניו נשארו לקיום המין אבל בלאו הכי היה שוטף הכל אפי' נח ובמקום שאין שוטף הכל והרון אפו יצא על איזה אקלים לבד אזי הוא נכלה כל האקלים צדיקים ורשעים וכן היה בודאי בדור הפלגה עיין בהרא"ם מה שהקשה. ויש לתמוה שא"כ יאמר לו השם מאחר שאין אומנתו כן ואעפ"כ הם אומרים כן א"כ אפילו אם לא אמית הצדיק עם הרשע אלא שינצלו הצדיקים עדיין יאמרו כך הוא אומנתו לשטוף הכל וכו' ופי' שם דהאי חלילה דלעיל קאי חלילה לך מעשות שלא תשא למקום בזכות הצדיקים הנמצאים כי יאמרו העולם כך הוא אומנתו שטוף הכל הצדיקים ורשעים יחד כי אינם יודעים שהיו רשעים רק חושבים שגם הצדיקים נספו עמהם וא"כ כדי לתקן מאמר להמית צדיק עם רשע שאין לו קשר עם מה שלמעלה הימנו שהרי לא אמר עד כאן אלא שינצלו הצדיקים את המקום ולא שינצלו הצדיקים עצמם הוסיף וא"ת והוא נמשך עד חלילה לך האחרון וא"ת לא ינצלו הצדיקים את הרשעים אבל תרצה לעשות כליה כללית חלילה לך השופט כל הארץ לא יעשה משפט ואחר שתיקן פי' המקראות שב לפרש מלת חלילה עכ"ל. ויש קצת ישוב גם כן במה שכתבתי וק"ל: ט וק"ל דפשוטו של קרא משמע דאברהם לא היה מתפלל אלא שלא יעשה עוד כיוצא בזה ולא היה מתפלל על אנשי סדום וא"כ איך אמר בתפלתו אולי יש חמשים צדיקים ש"מ על אנשי סדום היה מתפלל לכן פי' לא הוא ולא כיוצא בו דל' הזה קאי שניהם לעתיד ולהווה ר"ל היה מתפלל גם על ישראל כשיחטאו שלא ימית צדיקים עם רשעים והיינו שפי' א"כ חלילה לך לעולם הבא ר"ל לדורות הבאין: י י"ל כדאמרינן בחלק דאנשי סדום אין להם חלק לעולם הבא ומהרש"ל פי' אם כך הוא בעולם הזה הרי יש חילול השם אפילו לעולם הבא שאין בייך חילול השם מ"מ לא נמצא טעם לדבר למה תמית צדיק עם רשע עכ"ל: כ ומה שהוצרך לפרש ה"א התימה הזה לומר כי מי שהוא שופט וכו' ולא הספיק לו מה שפי' ה"א של השופט לשון תימה הוא שרוצה להודיע שה"א התימה מזה הע"פ שהוא

בפלה

מִלְּמֶעְבַּד כְּפִתְגָּמָא הָדֵין לְקַטָּלָא זַכָּאָה עִם חַיָּבָא וִיהֵי זַכָּאָה כְּחַיָּבָא קוּשְׁטָא אִנּוּן
דִּינָךְ דְּדָאֵין כָּל אַרְעָא לָא יַעְבֵּד דִּינָא: כו וַאֲמַר יְיָ אִם אַשְׁכַּח בִּסְדוֹם חַמְשִׁין זַכָּאִין
בְּגוֹ קַרְתָּא וְאֶשְׁבּוֹק לְכָל אַתְרָא בְּדִילְהוֹן: כז וַאֲתֵיב אַבְרָהָם וַאֲמַר הָא כְעַן שָׁרֵיתִי
לְמַלָּלָא קֳדָם יְיָ וַאֲנָא עָפָר וּקְטָם: כח מָאִים יַחְסְרוּן חַמְשִׁין זַכָּאִין חַמְשָׁא הַתְחַבֵּל
בְּחַמְשָׁא יָת כָּל קַרְתָּא וַאֲמַר לָא אֲחַבֵּל אִם אַשְׁכַּח תַּמָּן אַרְבְּעִין וְחַמְשָׁא: כט וְאוֹסֵיף
עוֹד לְמַלָּלָא קֳדָמוֹהִי וַאֲמַר מָאִים יִשְׁתַּכְּחוּן תַּמָּן אַרְבְּעִין וַאֲמַר לָא אֶעְבֵּד גְּמִירָא
בְּדִיל אַרְבְּעִין: ל וַאֲמַר לָא כְעַן יִתְקַף רוּגְזָא דַּייָ וַאֲמַלֵּל מָאִים יִשְׁתַּכְּחוּן תַּמָּן תְּלָתִין
וַאֲמַר לָא אֶעְבֵּד גְּמִירָא אִם אַשְׁכַּח תַּמָּן תְּלָתִין: לא וַאֲמַר הָא כְעַן שָׁרֵיתִי לְמַלָּלָא
קדם

רש"י

ימצאון שם ארבעים. וימלטו ד' הכרכים, וכן לשלשים ימלטו ג' מהם, או כ' ימלטו ב' מהם, או י' ימלטו א' מהם: (לא) הואלתי. רציתי, כמו ויואל משה:

שפתי חכמים

כמלת השופט בתמיה הוא קאי על מלת לא יעשה משפט: ל (נה"י) זה לשון מהר"י קולון בשורש קנ"ב פי' שאברהם בקש שאם ימצא בעיר אחת המנין לצדיקים אפ"ה ינצל המקום ר"ל שם כולל לה' עיירות וכ"ש אם ימצא בכל עיר ועיר והקב"ה הודה לדבריו והוסיף לומר ונשאתי לכל המקום ר"ל אף לכפרים וע"כ אמר פעם אחד עיר ופעם א' מקום ופעם אחד לכל המקום וע"ש: מ אין להקשות למה לא פי' מיד כן הואלתי ראשונה וי"ל דא"כ היו דבריו של רש"י סותרין זה את זה דכא לקמן

השאלות

(כז-לב) על שאלה של ארבעים והמשה ושל עשרים אמר הנה נא הואלתי לדבר. ועל השאלה של שלשים ושל עשרה אמר אל יחר לאדני ועל שאלה של ארבעים אמר סתם; על שאלה של מ"ה ושל עשרים ועשרה אמר לא אשחית ועל ארבעים ושלשים אמר לא אעשה:

התורה והמצוה

הוא שם, שמי שהוא צדיק בערך אנשי מקומו כנגד יחשב שם לצדיק הגם שבמקום אחר בין אנשים צדיקים יהיה רשע, וא"כ חלילה להמית מי שהוא צדיק עם רשע, ר"ל שהוא צדיק בערך הרשע, הגם שוהיה כצדיק כרשע, הגם שהצדיק הזה יהיה כרשע, שבמקום אחר יחשב ג"כ לרשע, אבל חלילה לך השופט כל הארץ הלא אתה שופט את הכלל, וצריך אתה להשקיף עליו שבערך שכניו ואנשי עירו הוא צדיק ואינו מן הדין שיספה עמהם אחר שהוא צדיק בערכם:

(כו) ויאמר ה'. הודה לו שאם אמצא בסדום חמשים צדיקים, אפילו שלא יהיו צדיקים גמורים רק יהיו צדיקים בתוך העיר בערך אנשי סדום ישא לכל המקום שכולל לכל ערי הככר:

(כז) ויען. הנה מה שהפסיק אברהם מספר המנין הוא כדי שיגיע לכל עיר מערי הככר עשרה צדיקים שהם עדה שאין עדה פחות מעשרה, ונחשב כאלו נגד עדה הרשעה יש עדת צדיקים, אולם באשר הוא היה המתחיל לדבר והוא קצב המספר הזה, חשב בלבו הלא יוכל להיות שדי בפחות ממספר הזה, וז"ש הנה נא הואלתי לדבר הלא אני הייתי המתחיל בדבור ואנכי עפר ואפר ואיך דעת קדושים אדע, ויוכל להיות שהפרזתי על המדה וא"צ דוקא חמשים, אעפ"ז אוכל לשאול על פחות ממספר זה:

(כח) אולי יחסרון. הלא יכול להיות שבין החמשים הצדיקים ימצאו חמשה שהם טובים מאנשי סדום וכל"ז הם רעים לערך הארבעים וחמשה האחרים, עד שאם תרצה לצרף אותם אל מספר החמשים, יחסרון ע"י החמשים, שלערך חמשה החמשים הם חסרים בערכם עד שהחמשים יחסרון חמשה שלא יהיו שוים עמהם, וכי תשחית בעבור זה את כל העיר, ויאמר השיב לו שאינו צריך כלל אל החמשה שהם חסרים בצדקתם נגד רעיהם, כי די לו אם יהיו רק ארבעים וחמשה, והיל"ל לא אעשה כמו שיתבאר רק תפס הלשון שאמר אברהם אשחית, ר"ל לא אשחית:

(כט) ויוסף עוד. הוא תוספות דבור הקודם שאחר שמע שדי בארבעים וחמשה, וזאת ידע שהחמשה הנוספים על ארבעים הם כמו שאינם אחר שאינם עדה, וע"כ שאם ימלטו ארבע ערים שי"ל עדה של צדיקים די בזה, וע"כ אמר אולי ימצאון שם ארבעים אחר שהחמשה לא יועילו כלל, והודה לו ה' ואמר לא אעשה, ר"ל שאף שהעיר שאין בה עדת צדיקים לא אעשה דבר כי הרוב יגינו על המעט:

(ל) ויאמר אל נא יחר לאדני. ר"ל הלא ממה שאמרת שהרוב יגינו על המעט אין חלוק אם הרוב הוא ארבע ערים או שלש שבשלש הוא ג"כ רוב נגד שתים, ונשמע מדבריך שה"ה בשלשים די רק שאני דואג לדבר ולפרש זה בפירוש ואל יחר לאדני כה שאדברה והפרש דבריך אולי ימצאון שם שלשים, השיב לו שהבין דבריו כהוגן וה"ה אם ימצא שם שלשים לא אעשה שום מעשה, ואף שתי הערים שאין בהם עדת צדיקים ינצלו:

(לא) ויאמר. הנה עתה בא בשאלה חדשה, כי זאת ידע שאם יהיו עשרים יועיל, כי שתי ערים שיהיו בהם עדת צדיקים לא יוכלו להציל את השלשה שאין בהם בהם הרוב, אבל השאלה היא אם על"ש
יע'

לב וַיֹּאמֶר אַל־נָא יִחַר לַאדֹנָי וַאֲדַבְּרָה אַךְ־הַפַּעַם אוּלַי
יִמָּצְאוּן שָׁם עֲשָׂרָה וַיֹּאמֶר לֹא אַשְׁחִית בַּעֲבוּר הָעֲשָׂרָה׃
לג וַיֵּלֶךְ יְהוָה כַּאֲשֶׁר כִּלָּה לְדַבֵּר אֶל־אַבְרָהָם וְאַבְרָהָם
שָׁב לִמְקֹמוֹ׃ שלישי יט א וַיָּבֹאוּ שְׁנֵי הַמַּלְאָכִים סְדֹמָה
בָּעֶרֶב וְלוֹט יֹשֵׁב בְּשַׁעַר־סְדֹם וַיַּרְא־לוֹט וַיָּקָם לִקְרָאתָם
וַיִּשְׁתַּחוּ אַפַּיִם אָרְצָה׃ ב וַיֹּאמֶר הִנֶּה נָּא־אֲדֹנַי סוּרוּ נָא
אֶל־בֵּית עַבְדְּכֶם וְלִינוּ וְרַחֲצוּ רַגְלֵיכֶם וְהִשְׁכַּמְתֶּם וַהֲלַכְתֶּם
לְדַרְכְּכֶם וַיֹּאמְרוּ לֹּא כִּי בָרְחוֹב נָלִין׃ ג וַיִּפְצַר־בָּם מְאֹד

°חול. °ל' דגושה

ויסרו

רש"י

(לב) אולי ימצאון שם עשרה. על פחות לא בקש אמר דור המבול היו ח' נח ובניו ונשיהם ולא הצילו על דורם ועל ט' ע"י צירוף ככר בקש ב ולא מצא: (לג) וילך ה' וגו'. כיון שנשתתק הסניגור הלך לו הדיין: ואברהם שב למקומו. נסתלק הדיין נסתלק הסניגור ם והקטיגור מקטרג ולפיכך ויבאו ב' המלאכים סדומה להשחית. א' להשחית את סדום וא' להציל את לוט והוא אותו שבא לרפאות אברהם והפליטי שבא לבשר את שרה כיון שעשה שליחותו נסתלק לו: (א) המלאכים. ולהלן קראם אנשים ע כשהיתה שכינה עמהם פ קראם אנשים. ד"א אצל אברהם שכחו גדול והיו המלאכים תדירין אצלו כאנשים קראם אנשים ואצל לוט קראם מלאכים: בערב. וכי כל כך שהו המלאכים מחברון לסדום אלא מלאכי רחמים היו וממתינים שמא יוכל אברהם ללמד עליהם סניגוריא: ולוט ישב בשער סדום. ישב כתיב אותו היום צ מינוהו שופט ק עליהם (ב"ר): וירא לוט וגו'. מבית אברהם למד ר לחזור על האורחים: (ב) הנה נא אדני. הנה נא אתם אדונים ש לי אחר שעברתם עלי. ד"א הנה נא צריכים אתם לתת לב על הרשעים הללו שלא יכירו בכם וזו היא עצה נכונה. סורו נא עקמו את הדרך ת לביתי דרך עקלתון שלא יכירו שאתם נכנסין שם לכך נאמר סורו (ב"ר): ולינו ורחצו רגליכם. וכי דרכן של בני אדם ללון תחלה ואח"כ לרחוץ. ועוד שהרי אברהם אמר להם תחלה

והגו

שפתי חכמים

לקמן בס' אלה הדברים כתיב הואיל משה ופירש"י שם התחיל כמו הנה נא הואלתי א"כ ש"מ הואלתי פי' התחיל אלא ודאי הואלתי הא' פי' התחיל כמו שפירש"י והואלתי הב' פירושו רציתי זק"ל: ב דכיון שמצינו גבי המשים שביקש ע"י צירוף כמו שנאמר לעיל אולי יחסרון המשים הצדיקים חמשה א"כ ביקש על ט' וע"י צירוף א"כ לא צריך עוד לבקש בודאי אם ימצא שם"י ט' צדיקים לא ישחית עיר אחת אך שהקב"ה לא מצא והוא מדברי רש"י כלו' כיון שלא הציל אפי' עיר אחת ודאי לא מצא זכו'. יש מקשים על פרש"י ל"ל לרש"י לפרש חמשים צדיקים לא' ומ' לס' ל' לג' וכ' לשנים וי' לאחד מי הכניסו לדוחק זה ודילמא על כל הה' ערים היה מתפלל ומתחלה היה מתפלל על החמשים לאת חשבון שלש של י' לכל אחד ואחד מן הכרכים והזר ופיחת וכדי שיוכל להציל ככל היה כוונתו וכמ"ש הרמב"ן ז"ל ולא ידעתי מי הכניסו לחרב במ"ש כו' ונראה דרש"י דייק מדשני הכתוב בלשונו דלפעמים כתיב לא אעשה ולפעמים כתיב לא אשחית אלא ודאי ה"ק דמתחלה שביקש על מ"ה ע"י צירוף על ה' כרכים כתיב לא אשחית ר"ל לא אשחית אותם לגמרי אבל מ"מ יסורין אביא עליהם כיון דע"י צירוף הוא וכשביקש את"כ על מ' בלא צירוף על ד' כרכים כתיב לא אעשה משמע לא אעשה לגמרי אפילו יסורין לא אביא עליהם וכן גבי ל' נמי כתיב לא אעשה כיון דבלא צירוף היה ואח"כ כשביקש על כ' ועל י' כתיב לא אשחית בשניהם משמע אבל יסורין אביא אע"פ שביקש בלא צירוף מ"מ כיון דהכרכים לא היו אלא ה' והג' מהם היו רשעים וכיון דהרוב היו רשעים אע"ג דבהני שנים היו בכל א' וא' י' בלא צירוף כתיב לא אשחית אבל יסורין אביא א"כ ש"מ דמתחלה בקש על כל הערים ואח"כ על ארבע ואח"כ על שלש ואח"כ על שתים ואחר כך על אחת וק"ל:

ם פי' בא ללמדנו שהש"י מבקש דברי הסניגור מפני שאין חפץ במות הרשע וכשנשתתק אז הלך לו דאם לא כן מ"ש הכא מכל הנבואות
שאין כתוב בם וילך: ע רצונו לתרץ בזה דתמיהני אי הארא שהיו מלאכים ממש שלבשו לבוש מלאכים וזה א"א שהרי לוט מצות אפה
וא"כ נראו לו בדמות אנשים לכן פי' קראם אנשים כו' כלומר בקריאת השם לבד לא שנתפשטו מהגשמיות ומה שקראם גבי אברהם
אנשים הוא מפני כבוד השכינה אבל גבי לוט שלא שרתה השכינה קראם מלאכים: פ וקשה לפי פי' זה פשיטא הוא שהמלאכים
אינן נחשבים לכלום נגד השכינה לכן אמר ד"א ולד"א ק' א"כ יקראם בכל מקום אנשים וכי תימא לא היינו יודעים שהיו מלאכים
א"כ יקראם מלאכים ואי משום להודיענו שהיו תדירים וכי לא ידעינן שאברהם צדיק גמור הוא יותר מלוט לכן צריך לטעם ראשון
מפרש"י: צ דק"ל למה כתיב חסר דאין לדרוש כאן כמו גבי אברהם וא"כ למה כתיב חסר וע"ז פי' באותו יום כלומר שישיבתו היה
חסרה קודם לכן: ק וא"ת מנ"ל לרש"י שהיה שופט לגמרי וי"ל מדכתיב יושב בשער וכתם שער הוא מקום שדנין בו כדאשכחן גבי
בועז ועי"ל מדכתיב א"כ וישפוט שפוט משמע שהיה שופט: ר וא"ל שהיה מדקדק במצות שהרי לא היה מדקדק על ע"ז מדקדקים
אינו נרתינה: ש ופירושו עתה שעברתם עלי אתם אדונים לי: ת ופירושו בבקשה מכם סורו כו' דאל"כ למה אמר סורו נא

היה

קדם יי מאים ישתכחון תמן עשרין ואמר לא אחבל בדיל עשרין: לב ואמר לא
כען יתקף רוגזא דיי ואמליל ברם זמנא הדא מאים ישתכחון תמן עשרא ואמר לא
אחבל בדיל עשרא: לג ואסתלק יקרא דיי כד שצי למללא עם אברהם ואברהם
תב לאתרה: א ועלו תרין מלאכיא לסדום ברמשא ולוט יתב בתרעא דסדום
וחזא לוט וקם לקדמותהון וסגיד על אפוהי על ארעא: ב ואמר בבעו כען רבוני
זורו כען לבית עבדכון וביתו ואסחו רגליכון ותקדמון ותהכון לארחכון ואמרו
לא אלהן ברחובא נבית: ג ואתקף בהון לחדא וזרו לותה ועלו לביתה ועבד
להון

רש"י

ורחצו רגליכם אלא כך אמר לוט אם כשיבאו אנשי סדום ויראו שכבר רחצו רגליהם יעלילו עלי ויאמרו כבר עברו שני ימים או שלשה שבאו לביתך ולא הודעתנו לפיכך אמר מוטב שיתעכבו כאן באבק רגליהם שיהיו נראין כמו שבאו עכשיו לפיכך אמר לינו תחלה ואח"כ רחצו: ויאמרו לא. ולאברהם אמרו כן תעשה מכאן שמסרבין לקטן ואין מסרבין לגדול (ב"ר): כי ברחוב נלין. הרי כי משמש בלשון אלא שאמרו לא נסור אל

השאלות

(א-ט) למה האריך בספור איך באו אל בית לוט שהיה ע"י הפצרה · מה ההבדל בין חטאת סדום ובין חטאת אנשי הגבעה שהיה כמעשה זו ממש. מ"ש כי על כן באו בצל קורתי מלת על כן לא יצדק פה. מ"ש האחד בא לגור וישפט שפוט הלא לא שפט רק התחנן אליהם:

התורה והמצוה

יצילו שתי הערים את עצמם, אחר שיש בכ"א עדת צדיקים. או נאמר שגם לרעה נלך אחר הרוב ויספו בעון השלש שהם הרוב, ועז"א הנה נא הואלתי כי זה התחלת דבור הדם, שהגם שממה שא"ל התלה שהרוב מכריע את המועט לטובה, משמע שה"ה שהרוב מכריע את המועט לרעה, אני מבקש שיהיה כאלו לא דברת עדיין כלל, וזה התחלת דבורי אולי ימצאון שם עשרים, אם אז יצילו שתי הערים, וע"ז השיב לא אשחית, ולא אמר לא אעשה, כי אז יעשה משפט בשלש ערים שאין בהם צדיקים, רק שלא ישחית את הככר דרך השחתה להפך את כל הככר שאז יספו גם השתי ערים, רק יעשה משפט אחר שימותו אנשי שלש הערים, והככר עם שני ערים שיש בהם צדיקים ישאר:

(לב-לג) ויאמר אל נא יחר לאדני. אחר שהודה לו ה' שלרעה לא ילך אחר רוב הערים רק אם שתי ערים יהיו בהם עדת צדיקים יצילו הם והככר, ה"ה שזה בעיר אחת שיש בה עשרה צדיקים, רק שאני רוצה לפרש זה, ואל יחר לאדני מה שאני מדבר ומפרש, וע"כ אמר ג"כ לא אשחית, ר"ל שלא ישחית הככר רק יכלה יושבי ארבע הערים במגפה והעיר והככר לא ישחתו, וילך ה' כי מעתה אין עוד לבקש:

יט (א) ויבאו. כבר בארתי בפ' שופטים סי' י"ט מטעם חקרי לב, ההבדל שבין בעלי הגבעה ובין אנשי סדום, שאנשי הגבעה לא היה זה אצלם לנימוס ולחק שלא יעבור זר בעירם, רק מה שלא אספו את שאורח הביתה היה מפני שהיו כילים וצרי עין, ומה שרצו לבעול אותו היה מפני תאותם לבד, אבל אנשי סדום חקקו להם חוקי און והיה זה אצלם לנימוס קבוע, שמי שיחונן עני ואביון או דלתו לאדם יפתח ענוש יענש והאורח העובר דרך ארצם יענו אותו דרך עונש כדי לכלא רגל זרים מארצם, בענין שחטאם היה מצד השכל כי חקקו להם חקים לא טובים ומשפטים בל יחיו בהם חיי המדינית, וקבלו אותם עליהם ועל זרעם כחקים טובים ומשפטים צדיקים, עד שבכלם היה במעל הזה וחוטא כזה לא ירפא לעולם, וספר פה כי בשלוח ה' מלאכיו לדקדק על פרט החטא, באו סדומה בערב, כי אם היו באים ביום היה להם טענה עליהם שעברו על חוקי סדום שלא ילין גר בעירם, אבל כשבאו בלילה עוברים דרך העיר לנסוע הלאה והלילה עכבם מלכת לא עברו חק כי אנוסים הם. ב] כי לוט היה יושב בשער סדום שהיה שופט עליהם, שהשופט היה יושב בשער העיר, ואחר שהשופט קבלם אל ביתו לא עברו חק, כי הממונה על חוקי המדינה הוא התיר להם לינה זאת. ג] שהם לא התקרבו אל לוט שיראה כאלו מבקשים שיתן להם אכסניא, רק הוא ראה אותם מרחוק ויקם לקראתם:

(ב) ויאמר. ד] שלא הוליכם בשוקים וברחובות כפורץ גדר המדינה באכסניא, רק אמר סורו נא אל בית עבדכם, ובמדרש עקמו את הדרך לעבור באפלה במקום אין רואים. ה] שאמר שלינו ואח"כ ירחצו רגלים באופן שיהיו מזומנים לדרך באבק רגליהם ולא ירחצו רק בהליכתם, שיחשב כאלו עודם בדרך (ומגמת לוט היה להעלים מבני העיר ובבאם יראום יאמר שזה מקרוב באו). ו] שהשכימו שילכו לדרכם בהשכמה. ז] שהם לא רצו לסור אל ביתו ויאמרו כי ברחוב נלין בל יעברו את חוקי המדינה:

(ג) ויפצר. ולא סרו אל ביתו עד אחר ההפצרה, לפ"ז לא הביאו האורחים מאומה, וכן מה שעשה להם משתה זה היה אחר שהיו בביתו שאז היו מוכרחים לאכול, בכל מה שיאמר בע"ה עשה, ואנשי סדום לא נודע להם שהאכיל אותם עמ"ש:

פרם

וַיָּסֻרוּ אֵלָיו וַיָּבֹאוּ אֶל־בֵּיתוֹ וַיַּעַשׂ לָהֶם מִשְׁתֶּה וּמַצּוֹת
אָפָה וַיֹּאכֵלוּ׃ ד טֶרֶם יִשְׁכָּבוּ וְאַנְשֵׁי הָעִיר אַנְשֵׁי סְדֹם
נָסַבּוּ עַל־הַבַּיִת מִנַּעַר וְעַד־זָקֵן כָּל־הָעָם מִקָּצֶה׃ ה וַיִּקְרְאוּ
אֶל־לוֹט וַיֹּאמְרוּ לוֹ אַיֵּה הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר־בָּאוּ אֵלֶיךָ הַלָּיְלָה
הוֹצִיאֵם אֵלֵינוּ וְנֵדְעָה אֹתָם׃ ו וַיֵּצֵא אֲלֵהֶם לוֹט הַפֶּתְחָה
וְהַדֶּלֶת סָגַר אַחֲרָיו׃ ז וַיֹּאמַר אַל־נָא אַחַי תָּרֵעוּ׃ ח הִנֵּה־
נָא לִי שְׁתֵּי בָנוֹת אֲשֶׁר לֹא־יָדְעוּ אִישׁ אוֹצִיאָה־נָּא אֶתְהֶן
אֲלֵיכֶם וַעֲשׂוּ לָהֶן כַּטּוֹב בְּעֵינֵיכֶם רַק לָאֲנָשִׁים הָאֵל אַל־
תַּעֲשׂוּ דָבָר כִּי־עַל־כֵּן בָּאוּ בְּצֵל קֹרָתִי׃ ט וַיֹּאמְרוּ גֶּשׁ־
הָלְאָה וַיֹּאמְרוּ הָאֶחָד בָּא־לָגוּר וַיִּשְׁפֹּט שָׁפוֹט עַתָּה נָרַע
לְךָ מֵהֶם וַיִּפְצְרוּ בָאִישׁ בְּלוֹט מְאֹד וַיִּגְּשׁוּ לִשְׁבֹּר הַדָּלֶת׃
י וַיִּשְׁלְחוּ הָאֲנָשִׁים אֶת־יָדָם וַיָּבִיאוּ אֶת־לוֹט אֲלֵיהֶם
הַבָּיְתָה וְאֶת־הַדֶּלֶת סָגָרוּ׃ יא וְאֶת־הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר־פֶּתַח
הַבַּיִת הִכּוּ בַּסַּנְוֵרִים מִקָּטֹן וְעַד־גָּדוֹל וַיִּלְאוּ לִמְצֹא הַפָּתַח׃

ויאמרו

בעל הטורים

(ג) ומצות ב' במס'. דין ואידך גבי אם ומצות מלמד שפסח היה דילפינן מצות דהכא ממצות דהתם: (ד) ישכבו ג' במס'. טרם ישכבו. ערלים ישכבו. יחד על עפר ישכבו. פי' ערלים ישכבו העכו"ם שהם כאנשי סדום כי על סדומים וכיוצא בהם נאמר אותו פסוק: מקצה ב' במס'. כל העם מקצה כי נלכדה העיר מקצה גבי נבוכדנצר לומר לך שראוין אלו נמסרים כאלו ועוד כי כשנכסעו מכאן נלכדה גם שרים מקצה:

רש"י

אל ביתך אלא ברחובה של עיר נלין: ויסרו אליו. עקמו את הדרך לצד ביתו: ומצות אפה. פסח א היה: (ד) טרם ישכבו ואנשי העיר אנשי סדום. כך נדרש בב"ר טרם ישכבו ואנשי העיר היו בפיהם של מלאכים שהיו שואלים ללוט מה טיבם ומעשיהם והוא אומר להם רובם רשעים עודם מדברים בהם ואנשי סדום וגו', ופשוטו של מקרא ואנשי העיר אנשי רשע ב נסבו על הבית ועל שהיו רשעים נקראים אנשי סדום כמש"כ ואנשי סדום רעים וחטאים: כל העם מקצה. מקצה העיר עד הקצה שאין אחד מוחה בידם ג שאפילו צדיק אחד אין בהם: (ה) ונדעה אתם. במשכב זכור ד כמו אשר לא ידעו איש (ב"ר): האל. כמו האלה: כי על כן באו. כי הטובה הזאת תעשו לכבודי ה על אשר באו בצל קורתי שרותי תרגום בטלל שרותי תרגום של קורה שרותא: (ט) ויאמרו גש הלאה. קרב להלאה ו כלו' התקרב לצדדין והתרחק ממנו וכן כל הלאה שבמקרא לשון רחוק כמו (במדבר יז) זרה הלאה (ש"א כ) הנה החצי ממך והלאה גם הלאה המשך להלן בלשון לעז טריט"י דנו"ם (ווייכע פאן אונז) ודבר אוסף הוא אומר אין אנו חוששין לך ודומה לו (ישעיה סה) קרב אליך אל תגש בי. וכן (ישעיה מט) גשה לי ואשבה

שם עך

שפתי חכמים

היה לו לומר בואו אל בית עבדכם: א והא דאמר גבי אברהם לושי ועשי עוגות ולא אמר מצות שהרי פסח היה והיה לו לומר עוגות מצות י"ל דאברהם לוה שתעשה מצה עשירה לפי כבוד האורחים וק"ל: ב אנשי רשע כלומר כשרוצה לומר רשעים אומר אנשי סדום שאנשים רשעים היו: ג ר"ל וכי אפשר דבר זה שמקום קטן כזה דהיינו מה שסובב הבית יחזיק כל אנשי עיר ומתרץ שאין אחד מהן מוחה בידם וכיון שלא מיחו הרי כאלו הן עמהן עמו: ד וא"ת מנ"ל לרש"י וי"ל מדכתיב אחר כך הנה נא לי שתי בנות וגו' משמע דגם הם היו מבקשים מתחלה בענין הזה דהיינו משכב זכור: ה (ג"א) דאל"כ וכי בשביל זה באו אצל לוט שלא יעשה להם דבר הרי לא היו נרדפים קודם לכן מאנשי סדום: ו ר"ל דלשון גש משמע שיקרב אליהם והלאה משמע שיתרחק מהם לכן מפרש קרב להלאה כלו' לך מאתנו

ונמצא

להון משתיא ופטיר אפא להון ואכלו: ד עד לא שכיבו ואנשי קרתא אנשי סדום אקיפו על ביתא מעולימא ועד סבא כל עמא מסופה: ה וקרו ללוט ואמרו ליה אן גבריא די אתו לותך ליליא אפקנון לותנא ונדע יתהון: ו ונפק לותהון לוט לתרעא ודשא אחד בתרוהי: ז ואמר בבעו כען אחי לא תבאישון: ח הא כען לי תרתין בנן די לא ידענו גבר אפיק כען יתהון לותכון ועבידו להין כדתקין בעיניכון לחוד לגבריא האלין לא תעבדון מדעם ארי על כן עלו בטלל שרותי: ט ואמרו קרב להלא ואמרו חד אתא לאתותבא והא דיין דינא כען נבאיש לך מדילהון ותקיפו בגברא בלוט לחדא וקריבו למתבר דשא: י ואושיטו גבריא ית ידיהון ואיתיאו ית לוט לותהון לביתא וית דשא אחדו: יא וית גבריא די בתרע ביתא מחו בשברירייא מזעירא ועד רבא ולאיאו לאשכחא תרעא:

ואמרו

רש"י

שמשך לצדדין בעבורי ולשב אלך. אתה מליץ על האורחין איך מלאך לבך. על שאמר להם על הבנות אמרו לו גש הלאה לשון נחת ועל שהיה מליץ על האורחים אמרו האחד בא לגור. אדם נכרי ז יחידי אתה בינינו שבאת לגור וישפוט שפוט ונעשית מוכיח ח אותנו: הדלת. דלת הסובבת לנעול ולפתוח: (יא) פתח. הוא החלל שבו נכנסין ויוצאין: בסנורים. מכת עורון: מקטן ועד גדול. (ב"ר) הקטנים התחילו בעבירה תחלה שנא' מנער ועד זקן לפיכך התחילה הפורענות מהם:

שפתי חכמים

ונמצא שהול' יתקרב לאותו מקום שהולך לשם: ז יחידי מדכתיב האחד. נכ"י מדכתיב האחד בא לגור שהוא לשון גרות: ח מדכתיב וישפוט שפוט שאין לפרש נשפט שאין כאן.

שד

התורה והמצוה

(ד) טרם ישכבו. שלא באו לשם בעת האוכל רק לפני שכיבתם, ולא ידעו כלל שעברו על תקנתם לאכול שם.
ח] ואנשי העיר אנשי סדום מה שנסבו את הבית היה מפני שהם אנשי סדום ובאו לעשות נקמה על שעברו על נימוסי סדום לעבור דרך עירם. ט] נסבו על הבית בפלגש בגבעה כתיב נסבו את הבית, ופה כתיב על הבית שמורה שבאו דרך מצור ומלחמה. י] שם כתיב ואנשי העיר אנשי בליעל נסבו את הבית שרק אנשי בליעל עשו זאת ופה כתיב מנער ועד זקן, שלא נשאר איש בעיר שלא השתתף בנבלה הזאת, כמ"ש כל העם מקצה, בענין שלא נמצא אף צדיק א' שיהיה צדיק עכ"פ בערך אנשי סדום:

(ה) ויקראו. יא] מה שקראו אל לוט שיוציאם לתועבה הזאת ולא עשו זה מתאוה רק להבזות האנשים וכמו שיתבאר:

(ו) ויצא. והדלת סגר אחריו גם בזה נבדל ממעשה הגבעה ששם יצא בעה"ב אליהם ולא סגר הדלת, אבל לוט ידע כי באו דרך רשע, ושם אמר להם אל תעשו את דבר הנבלה הזאת, כי היה שכלם שלם לדעת שהיא נבלה רק תאותם גברה על שכלם, לא כן בסדום שלא עשו זה מצד התאוה:

(ז-ח) ויאמר. אמר להם אם כונתכם להרע לאנשים אבקש אל תרעו להם, ואם כונתכם מצד התאוה הנה נא לי שתי בנות וכו'. רק לאנשים האל אל תעשו דבר כי על כן באו בצל קורתי, אמר להם שמה שבאו לביתי הוא בשביל שרוצים לקחת בנותי לנשים, וא"כ במה שתבזו את בנותי המיועדות להם לנשים די להם עונש:

(ט) ויאמרו גש הלאה. לא התרצו בכך כי לא היה זה מצד התאוה רק מצד נמוסיהם הנשחתות שלא כמו בגבעה שהיה רק מצד התאוה ונתרצו בפלגשו, ויאמרו האחד בא לגור, אמרו לו, הנה הגר שמניחים אותו לגור במדינה והוא עובר על חוקי המדינה ענשו יותר גדול מן האזרח העובר על חוקי הארץ, בפרט במקום שאין מניחים לשום גר להתאחז בתוכם ואחד השיג רשיון לגור בתוכם ועבר חק ונימוס שענשו כבד יותר, וז"ש האחד בא לגור. זאת שנית השופט העובר על נמוסי המדינה ענשו יותר קשה מן ההדיוט כשעבר, כי הוא ממונה להשגיח על החקים בל יעברו, וכ"ש אתה שאתה הגר האחד שהשיג רשיון לגור, וגם אתה שופט כמ"ש וישפוט שפוט, ועתה נרע לך מהם, כי מגיע לך עונש כבד, וע"כ ויפצרו באיש בלוט, התחילו להפליג דברים על לוט ולא היה עוד בעיניהם כשר ושופט רק כאיש הדיוט, שעז"א באיש בלוט, וגם דחפוהו ממקומו שעמד אצל הדלת ויגשו לשבור הדלת:

(י-יא) וישלחו. אז הביאו את לוט הביתה להצילו מרעתם וסגרו הדלת, והכו את האנשים בסנורים, היינו עורון רק חולי של ערבוב שראות עינו לא יראה כראוי, למשל הפתח שהיה בצד צפון ראוהו כאלו הוא בצד דרום, וכל מי שקרב אל הפתח הוכה בסנורים והלך משם ואז קרבו האחרים והוכו גם הם עד שהוכו מקטן ועד גדול, כי הם באו מנער ועד זקן ועמדו הנערים סמוך אל הבית והוכו תחלה וכשהלכו קרבו הזקנים והוכו גם הם, ומזה נודע כי כלם השתתפו במעשה זו אחר שכלם לקו בסנורים:

עור

יב וַיֹּאמְרוּ הָאֲנָשִׁים אֶל־לוֹט עֹד מִי־לְךָ פֹה חָתָן וּבָנֶיךָ
וּבְנֹתֶיךָ וְכֹל אֲשֶׁר־לְךָ בָּעִיר הוֹצֵא מִן־הַמָּקוֹם׃ יג כִּי־
מַשְׁחִתִים אֲנַחְנוּ אֶת־הַמָּקוֹם הַזֶּה כִּי־גָדְלָה צַעֲקָתָם אֶת־
פְּנֵי יְהוָה וַיְשַׁלְּחֵנוּ יְהוָה לְשַׁחֲתָהּ׃ יד וַיֵּצֵא לוֹט וַיְדַבֵּר ׀
אֶל־חֲתָנָיו ׀ לֹקְחֵי בְנֹתָיו וַיֹּאמֶר קוּמוּ צְּאוּ מִן־הַמָּקוֹם הַזֶּה
כִּי־מַשְׁחִית יְהוָה אֶת־הָעִיר וַיְהִי כִמְצַחֵק בְּעֵינֵי חֲתָנָיו׃
טו וּכְמוֹ הַשַּׁחַר עָלָה וַיָּאִיצוּ הַמַּלְאָכִים בְּלוֹט לֵאמֹר קוּם
קַח אֶת־אִשְׁתְּךָ וְאֶת־שְׁתֵּי בְנֹתֶיךָ הַנִּמְצָאֹת פֶּן־תִּסָּפֶה
בַּעֲוֺן הָעִיר׃ טז וַיִּתְמַהְמָהּ ׀ וַיַּחֲזִיקוּ הָאֲנָשִׁים בְּיָדוֹ וּבְיַד־
אִשְׁתּוֹ וּבְיַד שְׁתֵּי בְנֹתָיו בְּחֶמְלַת יְהוָה עָלָיו וַיֹּצִאֻהוּ וַיַּנִּחֻהוּ
מִחוּץ לָעִיר׃ יז וַיְהִי כְהוֹצִיאָם אֹתָם הַחוּצָה וַיֹּאמֶר הִמָּלֵט
עַל־נַפְשֶׁךָ אַל־תַּבִּיט אַחֲרֶיךָ וְאַל־תַּעֲמֹד בְּכָל־הַכִּכָּר

ההרה

בעל הטורים

(יב) מי לך פ"ה. בגי' בועז רמז לבועז שיצא ממנו: (יד) קומו צאו מן המקום ב' במס'. הכא ואידך קומו צאו מתוך

רש"י

(יב) עוד מי לך פה. פשוטו של מקרא מי יש לך עוד בעיר הזאת ט חוץ מאשתך ובנותיך שבבית: חתן ובניך ובנותיך. אם יש לך חתן או בנים ובנות הוצא מן המקום: ובניך. בני בנותיך י הנשואות. ומ"א עוד מאחר שעושין נבלה כזאת מי לך פתחון פה ללמד סניגוריא עליהם שכל הלילה היה מליץ כ עליהם טובות קרי ביה מי לך פה: (יד) חתניו. שתי בנות נשואות היו לו בעיר: לקחי בנותיו. שאותן שבבית ל ארוסות להם: (טו) ויאיצו. כתרגומו ודחיקו מהרוהו: הנמצאות. המזומנות לך בבית להצילם. ומ"א יש אם ישובו של מקרא: תספה. תהיה כלה עד תום כל הדור מתורגם עד סוף כל דרא: (טז) ויתמהמה. כדי להציל את מ ממונו: ויחזיקו. (ב"ר) א' מהם היה שליח להצילו והשני להפוך סדום לכך אמר ויאמר המלט ולא נאמר ויאמרו: (יז) המלט על נפשך. דייך להציל נפשות אל תחוס על הממון: אל תביט אחריך. אתה הרשעת עמהם נ ובזכות אברהם אתה ס נצול אינך כדאי לראות בפורענותם ואתה ניצול: בכל הככר. ככר הירדן: ההרה המלט. אצל אברהם ברח שהוא יושב בהר שנא' ויעתק משם ההרה. ואף עכשיו היה יושב שם שנא' אל המקום אשר היה שם אהלו בתחלה ואע"פ שכתוב ויאהל אברם וגו' אהלים הרבה היו לו ונמשכו עד חברון. המלט לשון השתמש

וכן

שפתי חכמים

סוטן ונטען: ט כי עוד מי לך פה משמע שלא ידעו ואתן זבניך וגו' עם הכנוי משמע שידעו לכן פי' אם יש לך כו': י וא"ת מנ"ל לרש"י דילמא בניו היו ולא בני בניו וי"ל מדכתיב חתן תחלה ואח"כ בניך ובנותיך משמע דקאי בניך ובנותיך על החתן דהיינו בנות הנשואות: כ והא דפי' לעיל שאמר לוט ברובה רשעים י"ל מתחלה אמר כן אבל אח"כ כשראה שהמלאכים רוצים להשחית היה מליץ עליהם. מהרש"ל: ל אבל אין לומר חתניו לוקחי בנותיו שכל אחד היה דוקא פשיטא אם חתניו היו ודאי לקחו בנותיו ולמה היה צריך לכתוב: מ כמו שפירש"י בעצמו בסמוך גבי המלט על נפשך: נ וא"ת והא לעיל מניה כתיב פן תספה בעון העיר משמע שלא הרשיע עמהם. (מהרנ"ש) זלק"מ דה"ק פן תספה בעון העיר אם תשאר בעיר עמהם ולזה לא יועיל זכות אברהם דהא אפי' זכות של צדיק עצמו אינו מועיל לזה כדמצינו שעל פחות מעשרה צדיקים לא ביקש כו' להציל כל עיר בשבילם ונספו בעון העיר כיון שנשארו עמהם ומ"ש רש"י בזכות אברהם אתה ניצול ר"ל שהיה נחשב כאלו לא הרשעת עמהם וכאלו אין אתה ראוי ליענש בשביל עצמך ולכך הצלא משם ואתה ניצול אבל אם תשאר בעיר אצלם אפשר שתספה עמהם בעון העיר ולא יועיל לזה זכות אברהם. ועי"ל דלמ"ש רש"י הכא אינך כדאי לראות כו' ממילא לק"מ דלפ"ז לעיל נמי ה"ק פן תספה בעון העיר לפי שאינך כדאי לראות בפורענותם ואם כן תהיה נענש אם תשאר בעיר כמו שאירע לאשתו וק"ל: ס מקשים העולם הא פירש"י גבי ויזכור אלהים את אברהם שזכר ללוט שהיה יודע ששרה אשתו כו' וא"כ הוה מצי לפרש משום האי טעמא ניצול שהוא זכות עצמו וקשה נמי למה שסירו

שלא

יב ואמרו גבריא ללוט עוד מן לך הכא חתנא ובנך ובנתך וכל די לך בקרתא
אפיק מן אתרא : יג ארי מחבלין אנחנא ית אתרא הדין ארי סגיאת קבלתהון
קדם יי ושלחנא יי לחבלותה : יד ונפק לוט ומליל עם חתנוהי נסבי בנתה
ואמר קומו פוקו מן אתרא הדין ארי מחבל יי ית קרתא והוה כמחיך בעיני
חתנוהי : טו וכמסק צפרא הוה ודחיקו מלאכיא בלוט למימר קום דבר ית
אתתך וית תרתין בנתך דאשתכחן מהימנא עמך דילמא תלקי בחובי קרתא :
טז ואתעכב ואתקיפו גבריא בידה ובידא דאתתה וביד תרתין בנתה ברחם
יי עלוהי ואפקוהי ואשרוהי מברא לקרתא : יז והוה כד אפיקו יתהון לברא
ואמר חוס על נפשך לא תסתכי לאחורך ולא תקום בכל מישרא לטורא אשתזיב

דלמא

רש"י

וכן כל המלטה שבמקרא אשמוצי"ר (פונטליפסען) בלעז וכן (ישעיה סו) והמליטה זכר בנשמע העובר מן הרחם (תהלים קכד) כצפור נמלטה (ישעיה מו) ולא יוכלו מלט משא להשמיע מפני הרעי שבנקביהם :

שפתי חכמים

שלא יביט אחוריו . (מהרמ"ש) וי"ל דאי לאו זכות אברהם שהיה צדיק גדול כ"כ שהוא כדאי להציל את לוט ממיתה מדה כנגד מדה שהצילו לוט מן המיתה במה שלא גילה כו' לא היה לוט כדאי להנצל מתוך ההפכה בשביל טובה זו אלו עשה טובה זו לאדם אחר שאינו צדיק גדול כ"כ כאברהם וא"כ תלוי זכות טובה זו בזכות אברהם דוקא וז"ש ויזכור אלהים את אברהם דהל"ל את לוט לפי פירש"י הנ"ל אלא כדפרישית וק"ל : מהרמ"ש

השאלות

(יז-כט) ממ"ש כי לא אוכל לעשות דבר עד בואך שמה משמע שלא הוחל הנגף עד בואו לצוער, וא"כ למה אמר אל תביט אחריך ולמה נעשית אשתו נציב מלח, ולמה הזכיר שהשכים אברהם שמשמע שבעת ההיא כבר היה לוט בצוער דהא ראה שעלה קיטור הארץ, וא"כ לא ניצול לוט ע"י תפלת אברהם, ולמה אומר ויזכור אלהים את אברהם :

התורה והמצוה

(יב) עוד מי לך פה . כי חוץ משתי בנותיו היו לו בנות נשואות בככר היו להם בנים ובנות, ואמרו לו שיוכל להציל חתניו ובני בנותיו שהם כבניו ובנותיו הנשואות ובנותיהם ואז שיוציאם מן המקום : (יג) כי משחיתים אנחנו. אמרו לשון הוה שדומה כאלו אנו עוסקים כבר בהשחתה. כי א"א כלל שתשונה הגזרה, שזה לא יצוייר רק בא' משתי פנים. א] אם עדיין לא נחתם הגז"ד. ב] אפי' אחר גמר דין יצוייר שינחם ה' על הרעה בעבירות שבין אדם למקום, אבל במקום שעושה משפט לעשוקים שהנעשקים זעקו אל ה' וה' שמע בקולם ונחתם גז"ד א"א לחזור כי צעקת הנעשקים מעכב, וז"ש א] כי גדלה צעקתם את פני ה', והיינו מה שעושקים עליהם, (כי הכנוי יבא עם הפועל והפעול כמו ומהמהים בבית תפלתי, ואני תפלתי לך ה'). ג] וישלחנו ה' לשחתה שכבר נחתם גז"ד וא"א כלל שתשונה הגזרה, ומ"ש משחיתים אנחנו אף למ"ש חז"ל שרק מלאך אחד היה שליח להפך את סדום, כבר כתב הר"ן שהמסיר דבר המעכב הפעולה יחשב כעושה הפעולה, כמו המסיר העמודים שהבית נשען עליהם נקרא שהפיל את הבית, וכיון שהצלת לוט היה מעכבת ההשחתה, המלאך המציל את לוט נקרא ג"כ משחית העיר :

(יד) וידבר אל חתניו לקחי בנותיו. ר"ל שדבר עליהם מצד שהם לוקחי בנותיו, וכשלא יצאו מן העיר גם בנותיו לא יצאו, והיה חס על בנותיו ונכדיו :

(טו-טז) וכמו השחר עלה. אז הגיע העת המוגבל להשחית את העיר, ולכן האיצו ודחקו עליו שיציל בנותיו הנמצאות בביתו, והנשואות יאבדו שאל"כ יספה בעון העיר, וכשהתמהמה עוד היה ראוי שיאבד עם אנשי העיר כי הגיע עת ההשחתה, והחזיקו האנשים בידו והוציאוהו בדרך הפלא עד שכבר היה חוץ לעיר, וזה היה בחמלת ה' עליו, כי לא היה ראוי לנס זה :

(יז) ויהי כהוציאם אותם החוצה. אז התחילה מהפכת הערים וירידת אש וגפרית על העיר, רק שבמקום שהלך לוט לא היה המהפכה, לכן א"ל המלאך המציל (לבד, כי המלאך השני שנשלח להשחית כבר היה עוסק בשליחותו), שימלט על נפשו כי הרעה הולכת אחריו, ולכן צוה לו. א] אל תביט אחריך, וזה הוא כהרמב"ן שהמביט על הדבר והנגף יוזק כענין המצורע ונשוכי כלב שוטה, או כחז"ל שיען שלא ניצול בזכותו אין לו להביט בשלומת רשעים, ואל תעמד בכל הככר כי הרעה הולכת אחריו וכשיעמוד תדבקהו הרעה, ומכ"ז מבואר שלא כדעת המפרשים שלא התחילה המהפכה עד שבא לוט לצוער, כי עיר סדום נהפכה תיכף כשיצא משם, וכ"ה בזהר שהתחיל תיכף רק שבדרך שהלך לוט הלך הנגף אחריו ולא השיגתהו. ההרה המלט כי שם תעמוד שלא תגיע המהפכה לשם :

ויאמר

הָהָ֖רָה הִמָּלֵ֥ט פֶּן־תִּסָּפֶֽה׃ יח וַיֹּ֥אמֶר ל֖וֹט אֲלֵהֶ֑ם אַל־נָ֖א
אֲדֹנָֽי׃ יט הִנֵּה־נָא֩ מָצָ֨א עַבְדְּךָ֜ חֵ֗ן בְּעֵינֶ֘יךָ֒ וַתַּגְדֵּ֣ל חַסְדְּךָ֗
אֲשֶׁ֤ר עָשִׂ֙יתָ֙ עִמָּדִ֔י לְהַחֲי֖וֹת אֶת־נַפְשִׁ֑י וְאָנֹכִ֗י לֹ֤א אוּכַל֙
לְהִמָּלֵ֣ט הָהָ֔רָה פֶּן־תִּדְבָּקַ֥נִי הָרָעָ֖ה וָמַֽתִּי׃ כ הִנֵּה־נָ֠א הָעִ֨יר
הַזֹּ֧את קְרֹבָ֛ה לָנ֥וּס שָׁ֖מָּה וְהִ֣וא מִצְעָ֑ר אִמָּלְטָ֨ה נָּ֜א שָׁ֗מָּה
הֲלֹ֥א מִצְעָ֛ר הִ֖וא וּתְחִ֥י נַפְשִֽׁי׃ רביעי כא וַיֹּ֣אמֶר אֵלָ֔יו הִנֵּה֙
נָשָׂ֣אתִי פָנֶ֔יךָ גַּ֖ם לַדָּבָ֣ר הַזֶּ֑ה לְבִלְתִּ֛י הָפְכִּ֥י אֶת־הָעִ֖יר
אֲשֶׁ֥ר דִּבַּֽרְתָּ׃ כב מַהֵר֙ הִמָּלֵ֣ט שָׁ֔מָּה כִּ֣י לֹ֤א אוּכַל֙ לַעֲשׂ֣וֹת
דָּבָ֔ר עַד־בֹּאֲךָ֖ שָׁ֑מָּה עַל־כֵּ֛ן קָרָ֥א שֵׁם־הָעִ֖יר צֽוֹעַר׃
כג הַשֶּׁ֖מֶשׁ יָצָ֣א עַל־הָאָ֑רֶץ וְל֖וֹט בָּ֥א צֹֽעֲרָה׃ כד וַֽיהוָ֗ה

המטיר

ס קדש

רש"י

(יח) אל נא אדני. (שבועות לה) רבותינו אמרו שם זה קדש ע שנא' בו להחיות את נפשי מי שיש בידו להמית ולהחיות ותרגומו בבעו כען ה': אל נא. אל תאמרו אלי להמלט ההרה: נא. לשון בקשה: (יט) פן תדבקני הרעה. כשהייתי אצל אנשי סדום היה הקב"ה רואה מעשי ומעשה בני העיר והייתי נראה צדיק וכדאי פ להנצל. וכשאבא אצל צדיק אני כרשע. וכן אמרה הצרפית לאליהו (מ"א יז) באת אלי להזכיר את עוני עד שלא באת אצלי היה הקב"ה רואה מעשי ומעשה עמי ואני צדקת ביניהם ומשבאת אצלי לפי מעשיך אני רשעה: (כ) העיר הזאת קרובה. (שבת פ"ק) קרובה ישיבתה נתיישבה מקרוב לפיכך לא נתמלאה סאתה עדיין ומה היא קריבתה מדור הפלגה שנתפלגו האנשים והתחילו להתישב איש איש במקומו והיא היתה בשנת מות פלג ומשם ועד כאן נ"ב שנה שפלג מת בשנת מ"ח לאברהם כיצד פלג חי אחרי הולידו את רעו ר"ט שנה צא מהם ל"ב כשנולד שרוג ומשרוג עד שנולד נחור ל' הרי ס"ב ומנחור עד שנולד תרח כ"ט הרי צ"א ומשם עד שנולד אברהם ע' הרי קס"א תן להם מ"ח הרי ר"ט ואותה שנה היתה שנת הפלגה וכשנחרבה סדום היה אברהם בן צ"ט שנה הרי מדור הפלגה ע"כ נ"ב צ שנה וצוער איחרה ישיבתה אחרי סדום

וחברותיה

שפתי חכמים

ע (מהרמ"ש) ולפי זה צריך לומר כדפירש"י א"כ אל נא תאמרו אלי כו' נא לשון בקשה. ור"ל דסכינא חריפא פסקי להאי קרא וה"פ ויאמר לוט אליהם אל ור"ל אל תאמרו אלי כו' ואחר כך מתחיל תפלתו להקב"ה וה"פ נא ה' הנה מצא עבדך וגו' להחיות נפשי וזה שכתב רש"י נא לשון בקשה ר"ל במלת נא מתחיל בקשתו וכמ"ש קודש זה ותרגומו בבעו כו'. ר"ל בבעו הוא תרגום של נא לשון בקשה ולכך מהפך רש"י הסדר לפרש התחלת מלת אדני בהוא קודם שהוא מאוחר בפסוק ואח"כ אל נא שהם מוקדמים בפסוק אלא כדפירש רש"י שבא לומר מאחר שרבותינו אמרו שם זה קדש כו' לכן צ"ל שמלת אל נא מחולקים ואל פירושו אל תאמרו אלי כו' ונא לשון בקשה ודו"ק: פ (נח"י) ואע"ג דלעיל פירש אתה הרשעת עמהם ובזכות אברהם אתה ניצול י"ל שאמת הוא כן אבל לוט טעה בזה והיה סבור שבזכות עצמו הוא ניצול והא דפי' הרב בסמוך אף כל העיר אציל בגללך לאו למימר בזכותך אלא כדי שתנצל אתה ומ"מ הכל בזכות אברהם. (מהרמ"ש) אבל קשה איך טעה לוט והא כבר שמע ממלאך אל הביט לפי שהרשעת כו' ואתה ניצול בזכות אברהם כו' אלא י"ל דלא על הצלתו ממהפכת סדום קאמר אלא על שאר הזמן שדר בסדום קאמר שהיה כדאי להנצל מעונש על מעשיו בהיותו נחשב צדיק כנגדם וק"ל: צ וא"ת מנ"ל לרש"י דבשאר מקומות היה ישיבתן נ"ב שנה דילמא הרבה שנים המתינו מלבנות אחר הפלגה. (מהרמ"ש) ולק"מ דהא פירש"י תחלת דבור זה וז"ל ומה הוא קריבתה מדור הפלגה שנתפלגו האנשים והתחילו להתישב איש איש במקומו כו' ומשם וע"כ נ"ב שנה כו' הרי שרש"י עצמו פי' הוכחתו דכשנתפלגו האנשים תכף התחילו לבנות ולהתישב איש איש במקומו וכן הדעת נותנת באמת שמתחלה רצו לבנות העיר והמגדל להתיישב שם ואחר כך כשנפוצו משם על פני כל הארץ ויחדלו לבנות המגדל באו כ"א במקומו ונתישבו שם. אבל מאמלטה נא גימטריא נ"א אין הוכחה כלל שאינו פשוטו של מקרא רק רמז בעלמא לסיוע וכן מוכח מל' רש"י הרי מדור הפלגה כו' ואח"כ אמר הוא שנאמר אמלטה נא וגו' נא בגי' נ"א וכן מבואר בפירש"י ותוספות בפ"ק דשבת וגם בענין יעקב כתב שם וכן פירש"י בתורה ודלא כמנחת יהודה: ק הרא"ם הקשה לא ידעתי איך יתוקן קושית רבותינו שהקשו מה קתני לה והלא כל עצמן של רבותינו ז"ל שהוציאו מפשוטו אינה אלא מפני קושיא זו כדמפרש בפ"ק דשבת. (ממ"ש) נק"מ דפשוטו של מקרא שמפי' רש"י הוא אסיפא דקרא הלא מצער היא ולא אתחלת הפסוק הנה וגו' קרובה וגו' והיא מצער וה"פ הנה העיר הזאת קרובה וגו' ודאי צ"ל כמדרשו ישיבתה קרובה. והיא מצער

ר"ל

דלמא תלקי: יח ואמר לוט להון בבעו כען רבוני (נ"י יי): יט הא כען אשכח
עבדך רחמין קדמך ואסגיתא טיבותך די עבדת עמי לקימא ית נפשי ואנא
לית אנא יכיל לאשתזבא לטורא דילמא תערענני בשתא ואימות: כ הא כען
קרתא הדא קריבא למערוק לתמן והיא זעירא אשתזב כען תמן הלא זעירא
היא ותתקים נפשי: כא ואמר לה הא נסיבית אפך אף לפתגמא הדין בדיל דלא
למהפך ית קרתא דבעיתא עלה: כב אוחי לאשתזב תמן ארי לא אכול למעבד
פתגמא עד מיתך לתמן על כן קרא שמא דקרתא צוער: כג שמשא נפק על
ארעא ולוט עאל לצוער: כד ויי אמטר על סדום ועל עמורה גפריתא ואשתא מן
קדם

רש"י

והכרותיה שנה ההר הוא שנאמר המלטה נא. נא בגימטריא נ"א: הלא מצער היא. והלא עונותיה מועטין ויכול אתה להניחה. ותחי נפשי. בה זו מדרשו. ופשוטו של מקרא הלא עיר קטנה היא ואנשים בה מעט אין לך להקפיד אם תניחנה ותחי נפשי בה: (כא) גם לדבר הזה. לא דייך שאתה ניצול אלא אף כל העיר אציל בגללך: הפכי. הופך אני ר כמו עד בואי אחרי רואי מדי דברי בו (ירמיה לא): (כב) כי לא אוכל לעשות. זה עונשן של מלאכים על שאמרו כי משחיתים אנחנו ותלו הדבר בעצמן לפיכך לא זזו משם עד שהוזקקו לומר שאין הדבר ברשותן: כי לא אוכל. לשון יחיד מכאן אתה למד שהאחד הופך והאחד מציל ש שאין שני מלאכים שלוחים לדבר א': (כג) על כן קרא שם העיר צוער. על שם ת והיא מצער: (כד) וה' המטיר. כ"מ שנאמר וה' הוא ובית א דינו:

שפתי חכמים

ר"ל עונותיה מועטים וכו'. אבל הלא מצער דסיפא דקרא שפירש"י תחלה גם כן על פי מדרשו וז"ש אח"כ ופשוטו של מקרא ר"ל מצער השני יכול להיות כפשוטו עיר קטנה אין לך להקפיד כו' ומה שהוכרח רש"י להביא פשוטו של מקרא על סיפיה דקרא דהא ע"כ צ"ל דרישא דקרא הוא לפי מדרשו כנ"ל י"ל שנראה שלפי מדרשו קשה הלא מצער השני כפול הוא דל"ל לומר שני פעמים שעונותיה מועטים לכך הביא הפשוטה שהלא מצער פירוש עיר קטנה: ר (ממ"ש) שלא תטעה לפרש הופך אותי שזה ג"כ פי' אחד על מדבר בעדו אבל לא יתכן כאן: ש אבל מדלעיל דכתיב ויאמר המלט על נפשך ולא כתיב ויאמרו אין ראיה דלמא בהצלה לא היה אלא אחד אבל בהפיכה היו שניהם יחדו: ת כלומר דע"כ אותיות מצער קאי ולא אדסמיך ליה: א כלומר בית דינו וה' הסכימו לדבר זה וא"ת למה הקדים הב"ד קודם ה'. (מהרמ"ש) לק"מ דהב"ד לא נכתב המטיר

התורה והמצוה

(יח-יט) ויאמר אל נא ארני. אמר כן דרך תפלה לה' (שבס זה קדש). הנה מצא עבדך חן, ר"ל אני אינני ראוי מצד מעשי רק ע"י מציאת חן והנינה. והון מזה ותגדל חסדך עמדי להחיות את נפשי, שמה שיצאתי ירגע מן העיר היה בנס ע"י המלאך (כמ"ש בפסוק טז) וזה נקרא חסד שמציין הנס כמ"ש בפי' תהלות (סי' פג) ובכ"מ. ואנכי לא אוכל להמלט ההרה, באשר הדרך להר רחוק וכחי חלוש, פן תדבקני הרעה, כי הרעה הולכת אחרי עקבי:

(כ) הנה נא העיר הזאת קרובה והיא מצער, שיש בה מעט אנשים וגם אינה עתיקה בשנים ועוד לא נתמלאה סאתה, והגם שנגזר עליה להשחת עם כלל הככר, כשאמלט שמה תועיל זכות הצלתי שתנצל העיר הזאת לפי שעה עד שאוכל לצאת משם בכלות הנגף:

(כא-כב) ויאמר הנה נשאתי פניך וגו', רק מהר המלט שמה, כי הנגף העתיק א"ע ממקום למקום אחרי עקבות לוט, וכשהיה הולך אל ההר כפי מהלך אדם בינוני לא היה הנגף מגיע שהעתקת הנגף ולכתו היה ג"כ כשעור מהלך אדם בינוני, אבל צוער עמדה מן הצד, ועד שיגיע לוט אל הצד במהלך בינוני, כבר יהיה שם הנגף, שהוא הלך בכל השטח מצפון לדרום, וצוער היה מן הצד במזרח או מערב, וע"כ צריך שתמהר מהלכך יותר משעור מהלך אדם בינוני כדי שתגיע לשם קודם הגעת הנגף, וכן פי' חז"ל בירושלמי פ"ק דברכות שהשעור משדום לצוער היה יותר מן השעור שילך אדם בינוני מעלות השחר עד הנץ החמה. ועז"א מהר המלט שמה, ולא תאמר שלא אוכל לעכב את ההשחתה מן עיר צוער אף קודם שתגיע לשם ולא שתצטרך לרוץ במהירות, עז"א כי לא אוכל לעשות דבר, ר"ל דבר זה שלא יהיה הנגף וההשחתה בצוער, זאת לא אוכל לעשות עד בואך שמה, שאם תבא שמה קודם שתגיע שם המהפכה, אז אוכל לעכב את המהפכה שלא תשלוט בצוער אחר שאתה שם, אבל אם לא תמהר מהלכך ותגיע המהפכה במהלכה עד צוער קודם שתהיה שם, לא אוכל לעשות דבר זה לעכב אותה, כי הגזרה נגזרה על כל הככר וצוער בכלל, ואיני יכול לעכב ההשחתה רק ממקום שאתה נמצא שם. על כן קרא שם העיר צוער, כי שמה תחלה היה בלע כמ"ש ומלך בלע היא צוער:

(כג-כד) השמש יצא, בעת שבא לוט לצוער יצא השמש על הארץ. וזה האות שהלך במרוצה שלא כדרך הרגיל וכמ"ש חז"ל, וה' המטיר ר"ל וכבר המטיר ה', כי מעת שעלה השחר שאז הוציאו את לוט וימהרו

מתון

הִמְטִיר עַל־סְדֹם וְעַל־עֲמֹרָה גָּפְרִית וָאֵשׁ מֵאֵת יְהוָה מִן־
הַשָּׁמָיִם׃ כה וַיַּהֲפֹךְ אֶת־הֶעָרִים הָאֵל וְאֵת כָּל־הַכִּכָּר וְאֵת
כָּל־יֹשְׁבֵי הֶעָרִים וְצֶמַח הָאֲדָמָה׃ כו וַתַּבֵּט אִשְׁתּוֹ מֵאַחֲרָיו
וַתְּהִי נְצִיב מֶלַח׃ כז וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם בַּבֹּקֶר אֶל־הַמָּקוֹם
אֲשֶׁר־עָמַד שָׁם אֶת־פְּנֵי יְהוָה׃ כח וַיַּשְׁקֵף עַל־פְּנֵי סְדֹם
וַעֲמֹרָה וְעַל כָּל־פְּנֵי אֶרֶץ הַכִּכָּר וַיַּרְא וְהִנֵּה עָלָה קִיטֹר
הָאָרֶץ כְּקִיטֹר הַכִּבְשָׁן׃ כט וַיְהִי בְּשַׁחֵת אֱלֹהִים אֶת־עָרֵי
הַכִּכָּר וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת־אַבְרָהָם וַיְשַׁלַּח אֶת־לוֹט מִתּוֹךְ
ההפכה.

בעל הטורים

כמי מלמד כשנתחלקו ישראל לכתות ומהם שלא היו רוצים לצאת ומתו בג׳ ימי אפלה : (כו) ותבט אשתו . בגי׳ היא עירית : השמש יצא וגו׳ . הפסוק מתחיל בה״א ומסיים בה״א מלמד שהלך ה׳ מילין קודם שיצא השמש :

שפתי חכמים

בהדיא בקרא רק נרמז בהאות וי״ו דוה׳ וא״כ איך אפשר להקדים ה׳ קודם הב״ד במלה א׳ . ואין להקשות למה לא מפ׳ ג״כ לעיל גבי וה׳ אמר המכסה אני מאברהם וכן לקמן גבי וה׳ פקד את שרה והרא״ם נתן טעם לכלם ע״ש באורך . (מהרמ״ש) ולק״מ דכ״מ שנאמר וה׳ הוא וב״ד ר״ל כשאינו נמשך מלפניו דוקא דאל״כ הל״ל הפעולה קודם ה׳ כשהוא תחלת דבור וענין כגון הכה וימטר ה׳ ולא וה׳ המטיר דמשמעותו אמצע ענין והרי הוא באמת תחלת ענין לכך צ״ל לרמז בו הוא וב״ד אבל וה׳ אמר המכסה הוא וי״ו התבור נמשך מלפניו ויקומו משם וגו׳ שהלכו לשלחו ועי״כ וה׳ אמר המכסה וגו׳ כפירש״י שם אני נתתי וכו׳ עד ולא אודיע לאב וכו׳ וכן וה׳ פקד וגו׳ פירש״י סמך פרשה זו לכאן ללמד כל המבקש וכו׳ ש״מ דרש״י פירש וי״ו של וה׳ פקד להורות שנמשך למעלה אבל הכא לא נמשך מלפניו כלל ואדרבה כתיב השמש יצא וכו׳ וא״כ המטיר וגו׳ ובאמת המטיר קודם שיצא השמש כמ״ש וכמו השחר עלה וגו׳ ופירש״י בזמן שהחמה ולבנה שולטים וכו׳ ודו״ק : ב כלומר דוה׳ המטיר לא קאי אקרא שלפניו השמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה וא״כ כשבא לצוער המטיר אלא ה״ק וה׳ המטיר כלומר כבר קודם שבא לוט לצוער אלא מעלות השחר קודם שיצא השמש על הארץ : ג וקשה והלא כולם יהיו נשחתים ומה יכולים לדבר . וי״ל דהקב״ה היה רוצה להראות שאע״פ שלא יהיה להם פתחון פה אפ״ה לא יחזרו בתשובה מהרש״ל . (מהרמ״ש) לק״מ דר״ל עובדי חמה ולבנה שבשאר מקומות יאמרו כן ולא עובדי חמה ולבנה שבסדום שנשחתים והא דפירש״י לא היינו חרבין דמשמע שאותן שבסדום יאמרו כן על עצמן י״ל דגם על אותן שבשאר מקומות שייך לשון זה כאלו מדברים על עצמן ע״ד ויחד יתרו נעשה בשרו חדודין : ד דקשה לרש״י למה כתיב המטיר ולא כתיב השליך . (מהרמ״ש) ק״ל המטיר וגו׳ דברים סותרים זה את זה גפרית אינו מטר ל״פ בתחלה וכו׳ : ה דק״ל למה לא כתיב מאחריה אלא ה״פ כשהיתה מאחריו היתה מבטת . ומהרש״ל פירש מאחריו של לוט שהיתה סוברת מאחר שהיא נצלת בעבורו רשאית היא לראות מאחוריו אך מאחוריה לא תביט עכ״ל : ו (ממ״ש) דכל מקום שנאמר ויזכור צ״ל שהזכירם

נאמרה

רש״י

המטיר על סדום . בעלות השחר ב כמו שנאמר וכמו השחר עלה שעה שהלבנה עומדת ברקיע עם החמה לפי שהיו מהם עובדין לחמה ומהם ללבנה אמר הקב״ה אם אפרע מהם ביום ג יהיו עובדי לבנה אומרים אלו היתה בלילה כשהלבנה מושלת לא היינו חרבין . ואם אפרע מהם בלילה יהיו עובדי החמה אומרים אלו היה ביום כשהחמה מושלת לא היינו חרבים . לכך כתיב וכמו השחר עלה ונפרע מהם בשעה שהחמה והלבנה מושלים : המטיר וגו׳ גפרית ואש . בתחלה מטר ד ונעשה גפרית ואש (מכילתא בשלח) : מאת ה׳ . דרך המקראות לדבר כן כמו נשי למך ולא אמר נשי . וכן אמר דוד (מ״א א) קחו עמכם את עבדי אדוניכם ולא אמר מעבדי וכן אחשורוש בשם המלך ולא אמר בשמי . אף כאן אמר מאת ה׳ ולא אמר מאתו : מן השמים . והוא שאמר הכתוב (איוב לו) כי בם ידין עמים וגו׳ כשבא ליסר הבריות מביא עליהם אש מן השמים כמו שעשה לסדום . וכשבא להוריד המן מן השמים (שמות טז) הנני ממטיר לכם לחם מן השמים : (כה) ויהפך את הערים וגו׳ . ארבעתם יושבות בסלע אחד והפכן מלמעלה למטה שנאמר (איוב כח) בחלמיש שלח ידו וגו׳ : (כו) ותבט אשתו מאחריו . מאחריו ה של לוט : ותהי נציב מלח . (ב״ר) במלח חטאה ובמלח לקתה אמר לה תני מעט מלח לאורחים הללו א״ל אף המנהג הרע הזה אתה באת להנהיג במקום הזה : (כח) קיטור . תימור של עשן תור״א (ברא״נדפא״קקעל) בלעז : כבשן . חפירה שצורפין בה אבנים לסיד וכן כל כבשן שבתורה : (כט) ויזכר אלהים את אברהם . (בראשית רבה) מהו זכירתו של אברהם על לוט נזכר ו שהיה לוט יודע ששרה אשתו של אברהם ושמע שאמר אברהם

קֳדָם יְיָ מִן שְׁמַיָא׃ כה וַהֲפַךְ יָת קִרְוַיָא הָאִלֵין וְיָת כָּל מֵישְׁרָא וְיָת כָּל יָתְבֵי קִרְוַיָא
וְצִמְחָא דְאַרְעָא׃ כו וְאִסְתְּכִיאַת אִתְּתֵיהּ מִבַּתְרוֹהִי וַהֲוַת קָמָא דְמִלְחָא׃ כז וְאַקְדֵּים
אַבְרָהָם בְּצַפְרָא לְאַתְרָא דְשַׁמֵּשׁ תַּמָּן בִּצְלוֹ קֳדָם יְיָ׃ כח וְאִסְתְּכִי עַל אַפֵּי סְדוֹם וַעֲמוֹרָה
וְעַל כָּל אַפֵּי אַרְעָא דְמֵישְׁרָא וַחֲזָא וְהָא סְלֵיק תְּנָנָא דְאַרְעָא כִּתְנָנָא דְאַתּוּנָא׃
כט וַהֲוָה בְּחַבָּלוּת יְיָ יָת קִרְוֵי מֵישְׁרָא וּדְכִיר יְיָ יָת אַבְרָהָם וְשַׁלַּח יָת לוֹט מִגּוֹ הֲפֵכְתָּא

כד

רש"י

אברהם במצרים על שרה אחותי היא ולא גלה הדבר ז שהיה שם עליו לפיכך חס הקדוש ב"ה עליו:

כי

שפתי חכמים

נאמרה על אותו שהולך לישועה והצלה כמו ויזכור אלהים את רחל וגו' וגם בחנה ויזכרה ה' אבל כאן יהיה הזכירה לאברהם וישועה ללוט ל"פ ויזכור אלהים את לוט שצריך לישועה ומ"ש את אברהם ר"ל זכר ללוט הטובה שעשה עם אברהם ואת אברהם כמו עם אברהם וק"ל: ז והקשה מהרא"ם אבל על כל זה יש לשאול מדוע לא נזכר הטובה שעשה לוט לאברהם שעזב את ארצו ומקום מולדתו והלך אחריו בכל מקום שהלך. ול"נ שאין זה טענה לרבותינו ז"ל דיש לומר דמה שהלך לוט עם אברהם לא היה לטובת אברהם אלא לטובתו שאם ימות אברהם יירש הוא אותו כמו שפירש"י גבי ויהי ריב בין רועי מקנה אברם וגו' אבל מה שלא גילה אותן בשרה אשתו היא זה חשבה לטובה לו כיון שהליכתו לא היה אלא לירש היה לו לגלות ששרה אשתו היא ויהרגו את אברהם כיון שנתן עיניו בממון לכן חשבה לו לטובה ודו"ק

התורה והמצוה

מחוץ לעיר התחיל המהפכה בסדום (והתבאר אצלי בפי' התנ"ך בכ"מ שבמאמר המסודר יקדים הפעל אל השם, וכ"מ שהקדים את השם אל הפעל מורה שהיה המעשה הזו קודם לכן, כמ"ש רש"י והאדם ידע קודם לכן, וה' פקד את שרה קודם לכן, וכן במקומות הרבה, וכן ממה שלא אמר וימטר ה' וכתיב וה' המטיר, ר"ל וכבר המטיר ה' גפרית ואש, ר"ל קודם שעלה השמש, כי תיכף שהוציאו את לוט מן העיר התחילה המהפכה) ובאר שלא היה מכה טבעיית שלפעמים יתקבצו עננים שיש בתוכם חלקי גפרית ואדים אשיים, כי השמש היה אז על הארץ, ועננים גפריתים עכורים כאלה הם עבים שחורים מאפילים אור השמש, וכן לא היה איזה שנוי בהאויר שהרה חלקים זרים כאלה בקרבו, כי לוט בא צערה, והאויר רע ומופסד כזה א"א לבע"ח לעבור בו, ולא תאמר שהיה זה מן האדמה כמו שיקרה שיעלו אדים כאלה מן האדמה המלאה גפרית או ע"י הרים הפותחים את לועם ויקיאו גפרית וזפת בוערה, כי וה' המטיר, שהיה מטר היורד מלמעלה למטה, ומזה מבואר שהיה מאת ה' מן השמים, שלא היה ענין טבעיי רק השגחיי:

(כה) ויהפך, וחוץ ממה שהמטיר מלמעלה גפרית ועליו אש, שזה לא היה רק על סדום ועמורה לבד, חוץ מזה נעשה רעש הארץ, הארץ ממנה יצא לחם תחתיה נהפך כמו אש, שלח בחלמיש ידו הפך משורש הרים, ואז שקעה הארץ שהיה שם עמק השדים לתחת, ומי הירדן שהיה דרכו להשקות את כל הככר כמו נהר נילוס שמשקה את מצרים, והיה אז מלא על כל גדותיו כי היה בחג הפסח, ירדו אל העמק ההוא שתחתיה אש בוערת תמיד מתחתיות ארץ, ונעשה ממנו ים המלח שהוא מלא זפת והים מלא עשן לעתים ומימיו מלוחים במלח סדומית, שאי אפשר לטעום ממנו אפי' טפה אחת, ושום בעל חי לא יתקיים בו, וסביבותיו מלא מלח מעשן הים, כמו שיעידו הנוסעים עד היום, ועל זה אמר ויהפך את הערים האל ואת כל הככר, ושלט בין בדומם שעל זה אמר את הערים, בין בבעלי חיים ומדבר שעל זה אמר ואת כל יושבי הערים, בין בצומח שעל זה אמר וצמח האדמה,

(כז) ותבט, ואשתו של לוט שהלכה מאחריו של לוט, לא האמינה לדברי המלאך שאמר אל תביט אחריך, והביטה לראות את המהפכה, ונדבק בה הנגף וגופה נהפך לנציב מלח להיות לאות על רשעה, כי היו מעשיה כמעשה אנשי סדום כמ"ש חז"ל:

(כז-כח) וישכם אברהם. ספר כי לוט לא היה ראוי להנצל. שאחר שהתמהמה עד זמן שהוחל הנגף היה ראוי שתשיגנו הרעה בדרכו שהלך עד צוער, רק שבעת ההיא השכים אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם להתפלל תפלת שחרית, והיה מתפלל תמיד עם הנץ החמה, ועתה השכים תיכף כעלות השחר, וראה שעלה קיטור הארץ, כי בעת ההיא הוחלה המהפכה, ועז"א:

(כט) ויהי, ר"ל והשכמת אברהם היה בשחת אלהים את ערי הככר, ר"ל אחר עלות השחר שאז כבר התחיל לשחת את ערי הככר שסדום ועמורה נשחתו תיכף בעלות השחר, הגם שהככר עצמו לא נשחת תיכף, ואז התפלל אברהם על הצלת לוט, וה' זכר חסדי אברהם וישלח את לוט בהפוך את הערים, הגם שכבר התחיל אז הפיכת הערים שלוט ישב בהן, והיה ראוי שיושחת גם הוא שלא היה ראוי מצד עצמו, ולא היה ראוי להנצל רק אם היה בורח באמצע הלילה תיכף כשאמר לו המלאך שאז לא התחילה המהפכה, לא כן אחר שהתמהמה עד שהוחל הפיכת הערים, שניצל ע"י נסים גלוים וצוער נגולה בשבילו, לזה לא היה ראוי רק שזה נעשה ע"י תפלת אברהם וזכותו:

ויעל

הַהֲפֵכָה בַּהֲפֹךְ אֶת־הֶעָרִים אֲשֶׁר־יָשַׁב בָּהֵן לוֹט׃ ל וַיַּעַל
לוֹט מִצּוֹעַר וַיֵּשֶׁב בָּהָר וּשְׁתֵּי בְנֹתָיו עִמּוֹ כִּי יָרֵא לָשֶׁבֶת
בְּצוֹעַר וַיֵּשֶׁב בַּמְּעָרָה הוּא וּשְׁתֵּי בְנֹתָיו׃ לא וַתֹּאמֶר
הַבְּכִירָה אֶל־הַצְּעִירָה אָבִינוּ זָקֵן וְאִישׁ אֵין בָּאָרֶץ לָבוֹא
עָלֵינוּ כְּדֶרֶךְ כָּל־הָאָרֶץ׃ לב לְכָה נַשְׁקֶה אֶת־אָבִינוּ יַיִן
וְנִשְׁכְּבָה עִמּוֹ וּנְחַיֶּה מֵאָבִינוּ זָרַע׃ לג וַתַּשְׁקֶיןָ אֶת־אֲבִיהֶן
יַיִן בַּלַּיְלָה הוּא וַתָּבֹא הַבְּכִירָה וַתִּשְׁכַּב אֶת־אָבִיהָ וְלֹא־
יָדַע בְּשִׁכְבָהּ וּבְקוּמָהּ׃ לד וַיְהִי מִמָּחֳרָת וַתֹּאמֶר הַבְּכִירָה
אֶל־הַצְּעִירָה הֵן־שָׁכַבְתִּי אֶמֶשׁ אֶת־אָבִי נַשְׁקֶנּוּ יַיִן גַּם־
הַלַּיְלָה וּבֹאִי שִׁכְבִי עִמּוֹ וּנְחַיֶּה מֵאָבִינוּ זָרַע׃ לה וַתַּשְׁקֶיןָ
גַּם בַּלַּיְלָה הַהוּא אֶת־אֲבִיהֶן יָיִן וַתָּקָם הַצְּעִירָה וַתִּשְׁכַּב
עִמּוֹ וְלֹא־יָדַע בְּשִׁכְבָהּ וּבְקֻמָהּ׃ לו וַתַּהֲרֶיןָ שְׁתֵּי בְנוֹת־
לוֹט מֵאֲבִיהֶן׃ לז וַתֵּלֶד הַבְּכִירָה בֵּן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ מוֹאָב
הוּא אֲבִי־מוֹאָב עַד־הַיּוֹם׃ לח וְהַצְּעִירָה גַם־הִוא יָלְדָה בֵּן

°נקוד על ו
ותקרא

בעל הטורים

(לא) כדרך ב׳ במסורה. כדרך כל הארץ כדרך יום כה גבי אליו מה כאן תשמיש המטה אף להלן וזה מה שאמרו ז״ל שנתאוה לעריות כשאלת הבליו: (לג) ונחיה ג׳ במסורה. ב׳ כאן ואידך ונחיה סוס ופרד ולוא נכרית מבהמה מלמד שעשו בנות לוט מעשה בהמה: (לג) ובקומה. נקוד על הוא״ו לומר ששכבה עמו קודם ו׳ שעות וקודם הנץ בעוד שנתו חזק ועל כן לא ידע בקומה אבל רות לא שכבה עם בועז אלא לאחר ו׳ שעות היינו דכתיב ותקם בטרם יכיר איש את רעהו בוי״ו שלא קמה עד לאחר ו׳ שעות על כן ידע בקומה: (לד) הצעירה הן שכבתי אמש. ס״ת למפרע שינה לומר לך שישן היה ולא הרגיש בה:

רש״י

(ל) כי ירא לשבת בצוער. לפי שהיתה קרובה לסדום: (לא) אבינו זקן. ואם לא עכשיו אימתי שמא ימות או יפסוק מלהוליד: ואיש אין בארץ. סבורות היו שכל העולם נחרב כמו בדור המבול (בראשית רבה): (לג) ותשקין וגו׳. יין נזדמן להן במערה ח להוציא מהן שני אומות: ותשכב את אביה. ובצעירה כתיב ותשכב עמו צעירה לפי שלא פתחה בזנות אלא אחותה למדתה חיסך עליה הכתוב ולא פירש גנותה. אבל בכירה שפתחה בזנות פרסמה הכתוב במפורש. ובקומה של בכירה נקוד (והרי כאלו לא נכתב ובקומה) לומר שבקומה ידע ט ואעפ״כ לא נשמר ליל שני מלשתות. (א״ר לוי כל מי שהוא להוט אחר בולמוס של עריות לסוף מאכילים אותו מבשרו): (לו) ותהרין וגו׳. אע״פ שאין האשה מתעברת מביאה ראשונה אלו שלטו י בעצמן והוציאו ערותן (ס״א עדיתן) לחוץ ונתעברו מביאה ראשונה: (לז) מואב. זו שלא היתה צנועה פרסמה שמאביה היא אבל צעירה קראתו

שפתי חכמים

זו״ק: ח כתב הרא״ם אבל יש לתמוה איך הניח דעת מי שאמר בבראשית רבה ומנין היה להם יין במערה אלא מסיך שהיה להם שהבה היו כונסים אותו למערות ותפס דעת רבי יודן בר סימון שאמר נעשה להם מעין כו׳ שנראה מזה דלשם שמים נתכוונו ורש״י פירש בכירה שפתחה בזנות ש״מ לשם זנות נתכוונו ולא לשם שמים ותירץ דעת רש״י אפילו לדברי האומר לדבר זנות נתכוונו זימן להם הקב״ה יין כדי להוציא מהם ב׳ האומות והנ״ל כתבתי: ט וא״ת והא כתיב ולא ידע בשכבה ובקומה וי״ל מתחלה לא ידע בשכבה ובקומה ואח״כ בליל שני כשהתחיל לשתות יין היה נזכר מה שעשה ואפ״ה שתה. מהרש״ל. (ג״א) וא״ת למה כתיב ובקומה מאחר שידע וי״ל שודאי בקומה ממטתו ידע אבל לא ידע שבעלה. (מהרמ״ש) אבל קשה על זה דלפ״ז ידע בקומה ממטתו והדרא קושיא לדוכתא הא כתיב לא ידע בשכבה ובקומה אלא ה״פ בשעת קימה ממטתו לא ידע והנקוד בא לומר שאח״כ נודע לו משכיבה וקימה כמו שנ״ל ג״כ לפשוטו שבשעת קימה נודע לו דממילא נודע לו גם משכיבה שאין קימה בלא שכיבה ומ״ש רש״י לומר שבקומה ידע ר״ל לאפוקי בין שכיבה לקימה לא ידע ודו״ק: י פי׳ רבנו דמתרגמינן לרבעה למשלם.

ד הפך ית קרויא די הוה יתיב בהן לוט: ל וסליק לוט מצוער ויתיב בטורא
תרתין בנתיה עמיה ארי דחיל למיתב בצוער ויתיב במערתא הוא ותרתין בנתיה:
לא ואמרת רבתא לזערתא אבונא סיב וגבר לית בארעא למיעל עלנא כאורח
ל ארעא: לב איתא נשקי ית אבונא חמרא ונשכוב עמיה ונקים מאבונא בנין:
לג ואשקיאן ית אבוהן חמרא בליליא הוא ועלת רבתא ושכיבא עם אבוהא ולא
דע במשכבה ובקימה: לד והוה ביומא דבתרוהי ואמרת רבתא לזערתא הא
שכיבית רמשא עם אבא נשקניה חמרא אף בליליא ועולי שכיבי עמיה ונקים
מאבונא בנין: לה ואשקיאן אף בליליא ההוא ית אבוהן חמרא וקמת זערתא
שכיבת עמיה ולא ידע במשכבה ובקימה: לו ועדיאן תרתין בנת לוט מאבוהן:
לז וילידת רבתא בר וקרת שמיה מואב הוא אבוהון דמואבא עד יומא דין:
לח וזערתא אף היא ילידת בר וקרת שמיה בר עמי הוא אבוהון דבני עמון עד
יומא

התורה והמצוה

(ל) ויעל לוט מצוער, כי חשב שצוער לא נצולה רק לפי שעה כי גם היא היתה בכלל הגזרה, ולאשר שאנשי צוער מתו בדבר, ולכן ישב בהר, ובאשר לא היה לו אהל למחסה ולמסתור, ישב במערה במלאת זה, ואמר בנית הוא ושתי בנותיו, שע"י שישבו כאחד במערה ואין איש אתם באו לידי כך, וכמ"ש במדרש שלוט נתאוה לבנותיו:

(לא) ותאמר הבכירה אבינו זקן, ולא יוכל ללכת אל מדינה אחרת לגור שם, וגם אנחנו א"א לעזבו מפני זקנתו, ופה אין איש לבוא עלינו, ובזה חשבו שיכחד שם אביהן ע"י שלא יהיו לו בנים וילך ערירי כמ"ש חז"ל שלש"ש נתכוונו, וכ"ש למפרשים שחשבו שנעשה כליה בכל העולם והיה כונתם להקים מוסדות תבל:

(לב) לכה נשקה את אבינו יין, שהביאו עמהם מצוער או שמצאו במערה כדברי חז"ל, ונשכבה עמו כי ע"פ דין ב"נ מותר בבתו כמ"ש הרמב"ם בה' מלכים:

(לג) ותשקין את אביהן יין בלילה הוא, ואח"כ כתיב ותשקין גם בלילה ההוא את אביהן יין, שכלל אלי שדרך בעל הלשון להקדים את מה שהוא עקר בכוונתו (כמ"ש באילת השחר פרק כב), ובלילה הראשונה היה העקר להשקות את אביהן יין ולא קפדו על הזמן באיזה לילה יהיה, וע"כ כתיב בלילה הוא שלא ה"א הידיעה, ר"ל באיזה לילה שנזדמן להם. והקדים שהשקו אותו יין, אבל בלילה השניה היה נקל להם השקותו כיון שכבר התחיל בזה, רק היה העקר בעיניהם שיהיה בלילה ההוא דווקא, כדי שיתעברו בבת אחת שיהיה כרס שירגיש ע"י עבורה מה שעשו, וע"ז כתב בלילה ההוא בה"א הידיעה, והקדים בלילה ההוא שזה העקר בכוונתם: והנה בבכירה כתיב ותשכב את אביה ובצעירה כתיב ותשכב עמו, וכן בבכירה כתיב ותבא הבכירה ובצעירה כתיב ותקם ותשכב, שכבר באורתי בספרי התו"ה (מצורע סי' קסו) שיש הבדל בין שכב אותה בין שכב עמה, ששכב אותה מציין רק שכיבה כדרכה, ושכב עמה כולל אף שכיבה שלא כדרכה, וכמ"ש במדבר ... נימות יאמר שכב עם עיי"ש באורך, ולכן בבכירה שהיא הרשה זאת ואולי לא היה בדבר הזה שום בושה כי קראה שם הילד בגלוי ע"ש אביה, לזה כתוב ותבא כאשה הבאה אל אישה, וכתיב ותשכב את אביה שלא העלימה הדבר מלבה כלל, אבל הצעירה בושה בדבר, שע"כ כסתה הדבר, בקריאת שם הילד בן עמי, כתיב ותקם וכתיב עמו, כי היה בהסתר וכנגד טבעה:

(לד) ותאמר הבכירה, למ"ש שהיה עקר כוונתם להעמיד תולדות לקיום העולם היה כונתה טובה גם בזה מה ששיסיתה גם את הצעירה למעשה זו, כי ב"נ מותר בבתו ולוט היה מותר בשתיהן, אבל ב"נ אסור באמו ובאחותו מן האב, וא"כ אם לא היה שוכב רק עם הבכירה אף שיולד לה בן ובת לא יוכלו לישא זה את זה כי יהיה אחותו מן האם, וא"ת שהבן הנולד לה יקח את הצעירה, השנה בעוד שיגדל תהיה הצעירה זקנה ולא תהיה בת בנים, אבל אם תתעברנה שתיהן וא' תוליד בן וא' בת, יוכלו לישא זא"ז, כי אחותו מן האב מותר לב"נ, ועז"א ונחיה מאבינו זרע, שהעיקר שיוכל להיות זרע בעתיד:

(לו-לז) ותהרין. הנה הריון זה היה כנגד הטבע שקלטו הריון מביאה ראשונה, ובפרט למ"ש חכמי הטבע שבעת שכרון א"א שיתעברו, רק שהיה בהשגחה מפני שהיה עתיד לצאת מהן שתי אומות גדולות, וז"ש שלכן נתעברו מפני שהוא אבי מואב אומה שקיימת עד היום:

(לח) והצעירה, יספר שלא היה כמחשבתן שאחת תוליד בן והשניה בת ויכלו זא"ז, כי הצעירה גם היא ילדה בן לא בת, וע"כ קראה שמו בן עמי לא מואב, כי הוא למותר שלא יקים לאב זרע, והכתוב אומר כי עקר ההשגחה בהריון זה היה מפני שהוא אבי בני עמון שיצא ממנו אומה גדולה שקיימת עד היום, וכי לא נתקיים כמחשבתן שיקראו ע"ש לוט, כבני עשו שנקראו בשם עשו או אדום. והם נקראו בשמות

ותקרא שמו בן־עמי הוא אבי בני־עמון עד־היום: ס
כ א ויסע משם אברהם ארצה הנגב וישב בין־קדש ובין
שור ויגר בגרר: ב ויאמר אברהם אל־שרה אשתו אחתי
הוא וישלח אבימלך מלך גרר ויקח את־שרה: ג ויבא
אלהים אל־אבימלך בחלום הלילה ויאמר לו הנך מת
על־האשה אשר־לקחת והוא בעלת בעל: ד ואבימלך
לא קרב אליה ויאמר אדני הגוי גם־צדיק תהרג: ה הלא
הוא אמר־לי אחתי הוא והיא־גם־הוא אמרה אחי הוא
בתם־לבבי ובנקין כפי עשיתי זאת: ו ויאמר אליו
האלהים בחלם גם אנכי ידעתי כי בתם־לבבך עשית
זאת ואחשך גם־אנכי אותך מחטו־לי על־כן לא־נתתיך
לנגע אליה: ז ועתה השב אשת־האיש כי־נביא הוא
ויתפלל בעדך וחיה ואם־אינך משיב דע כי־מות תמות

°חסר א׳ אתה

בעל הטורים

(ד) הגוי גם צדיק תהרג. פי׳ אם תהרג אותי גם אברהם הצדיק תהרוג כי הוא פשע וגרם לי זאת: (ז) ויתפלל ג׳ במס׳. הכא ואיו ויסגד לו וישתחו ויתפלל בעדו תמיד מלמד שהיה אבימלך צריך לנקב לאברהם שיתפלל בעדו וזהו ויסגד לו וישתחו

שפתי חכמים

ויש גורסין עדותן בד׳ והיא היא אלה בתולי בתי תרגום יונתן אלה עדות בתי: ב ועל הפי׳ הזה קשה למה הלך לגרר שהוא רחוק הרבה ומ"ש הביא ד"א כו׳ ומאחר שהיה רוצה להתרחק ממנו נסע לגרר למקום ישוב. מהרש"ל: ל (נח"י) הוצרך לפרש כדי שלא תקשה קראי אהדדי דכתיב בסמוך ואחשוך דמשמע המניעה היה מהש"י ואלו הכא משמע דבעצמו לא קרב: ם כך היא הגירסא וקאי על אנשים מנהיגי הגמלים והחמורים וק"ל: נ ר"ל דהיל"ל גם אנכי ידעתי כי בתם לבבך ובנקיון כפיך עשית זאת כמ"ש אבימלך בעצמו: ס וא"ת סוף סוף הוא נקי מן החטא שהרי לא עשה העבירה וי"ל כך אמר הקב"ה נקיות החטא לאו ממך הוא כאשר אמרת אלא ממני הוא כי אתה היית שוכב עמה אף אם הגידה לך שהיא אשתו: ע רצונו לפרש שבקרא משמע ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא דמשמע דוקא דמש"ה צריך להזור שהוא נביא והיא אשת איש אבל אי לא היה נביא לא היה מחזירה לו ואף שהיא אשת איש והרי גם ב"נ נוזהרו על עריות ומתרץ דמה דכתיב כי נביא הוא כ"פ

רש"י

בל׳ נקיה וקללה שכל בימי משה שנאמר בבני עמ (דברים ב) אל תתגר בם כלל ובמואב לא הזה אלא שלא ילחם בם אבל לצערן התיר לו: (א) ויסע משם אברהם. כשראה שחרבו הכרכים ופסק העוברי והשבים נסע לו משם (ב"ר). ד"א להתרחק מלוט שיצא עליו שם רע שבא על בנותיו: (ב) ויאמר אברהם. כאן לא נטל רשות אלא על כרחה ב בטובתה לפי שכבר לוקחה לבית פרעה ע"י כן: אל שרה אשתו. על שרה אשתו. וכיוצא בו (ש"א ד) אל הלקח ארון וגו׳ ואל מות חמיה. שמהם על: (ד) לא קרב אליה. המלאך מנעו ל כ שנאמר לא נתתיך לנגוע אליה: הגוי גם צדיק תהרג. אף אם הוא צדיק תהרגנו שמא כך דרכך לא האומות חנם כך עשית לדור המבול ולדור הפלגה אף אני אומר שהרגתם על לא דבר כשם שאתה רו לסרגני: (ה) גם היא. לרבות עבדים וגמלים וחמרים מ שלה (שומרי גמלים ורועי החמורים) את כלם שאל ואמרו לי אחיה הוא: בתם לבבי. שלא דמיתי לחטוא: ובנקיון כפי. נקי אני מן החטא שלא נגעתי בה (ו) ידעתי כי בתם לבבך וגו׳. אמת שלא זמים מתחלה ב לחטוא אבל נקיון כפים ם אין כאן (הדא אמר הש ידים יש כאן): לא נתתיך. לא ממך היה שלא נגעת בה אלא חשכתי אני אותך מחטוא ולא נתתי לך כח, (לקמן לא) ולא נתנו אלהים. וכן (שופטים טו) ולא נתנה אביה לבוא: (ז) השב אשת האיש. ואל תהא סבור ש ע תתגנה בעיניו ולא יקבלנה או ישנאך ולא יתפלל עליך (א"ל אבימלך ומי מפרסמו שלא נגעתי בה, א"ל):

נביא

יוֹמָא דֵין: א וּנְטַל מִתַּמָּן אַבְרָהָם לְאַרְעָא דָרוֹמָא וִיתֵיב בֵּין רְקָם וּבֵין חַגְרָא
וְאִתּוֹתַב בִּגְרָר: ב וַאֲמַר אַבְרָהָם עַל שָׂרָה אִתְּתֵהּ אֲחָתִי הִיא וּשְׁלַח אֲבִימֶלֶךְ
מַלְכָּא דִגְרָר וּדְבַר יָת שָׂרָה: ג וַאֲתָא מֵימַר מִן קֳדָם יְיָ לְוָת אֲבִימֶלֶךְ בְּחֶלְמָא
דְלֵילְיָא וַאֲמַר לֵהּ הָא אַתְּ מָיֵת עַל עֵיסַק אִתְּתָא דִּדְבַרְתָּא וְהִיא אִתַּת גְּבָר:
ד וַאֲבִימֶלֶךְ לָא קְרֵב לְוָתַהּ וַאֲמַר יְיָ הַעַם אַף זַכַּאי תִּקְטוֹל: ה הֲלָא הוּא אֲמַר לִי
אֲחָתִי הִיא וְהִיא אַף הִיא אֲמַרַת אֲחִי הוּא בְּקַשִּׁיטוּת לִבִּי וּבְזַכָּאוּת יְדַי עֲבָדִית
דָּא: ו וַאֲמַר לֵהּ מֵימַר מִן קֳדָם יְיָ בְּחֶלְמָא אַף קֳדָמַי גְּלֵי אֲרֵי בְּקַשִּׁיטוּת לִבָּךְ
עֲבַדְתְּ דָּא וּמְנָעִית אַף אֲנָא יָתָךְ מִלְּמֶחֱטֵי קֳדָמַי עַל כֵּן לָא שְׁבַקְתָּךְ לְמִקְרַב
לְוָתַהּ: ז וּכְעַן אֲתֵיב אִתַּת גַּבְרָא אֲרֵי נְבִיָּא הוּא וִיצַלֵּי עֲלָךְ וְתֵיחֵי וְאִם לֵיתָךְ מְתֵיב

דע

השאלות

(א-ז) למה נסע משם. מ"ש הגוי תהרג והשם לא אמר לו רק שהוא ימות לא הגוי כולו, למה כפל והיא גם היא, למה כפל בתם לבבי ובנקיון כפי וה' א"ל בתם לבבך ולא אמר בנקיון כפך. למה א"ל כי נביא הוא ולמה הוצרך שיתפלל בעדו אחר שלא נגע בה, ולמה עצר כל פטר רחם אחר שלא חטא:

התורה והמצוה

בפ"ע מואב ועמון, ונקראו בשם בני לוט לא בשם לוט, כי אין אומות מפורדות בשם פרטי בפ"ע:

כ (א) ויסע משם, התורה לא באורה סבת הנסיעה, וחז"ל נתנו בו טעם מפני שם רע של לוט, או כמ"ש המדרש שחדלו עוברי דרכים ע"י חורבן סדום ולא יכול לקיים הכנסת אורחים, או כמ"ש שע"י ששם קראו אותו הכל אברם ושרי, ובמקום שלא הכירוהו החזיק שמו אברהם ושרה בשלמות השם, והעיקר כי ידע רצון ה' שלא ישב במק"א רק הלוך ונסוע לפרסם אמונת ה', ולהיות גר בארץ כאורח נטה ללון, ולאות כי חיי העוה"ז אינם עקרים וימי האדם כצל, ואל מקומו ישאף לאור באור החיים כמ"ש כי גרים אנחנו לפניך, ונסיעתו היה הנגבה, וישב תחלה בין קדש ובין שור עם באר לחי ראי ואח"כ גר בגרר:

(ב) ויאמר אברהם אל שרה אשתו, יודע כי שרה אחרי בלותה היתה לה עדנה עד שירא לאמר אחתי הגם שהיתה בת תשעים, ושאבימלך לקח אותה, כי היה מחוקי המלכים אז שיכול לקחת נשים פנויות בחזקה כמ"ש את בנותיכם יקח:

(ג) ויבא אלהים, החלום שראה היה מאת ה' ומציין זה כמ"ש ויבא אלהים, כמו בלבן ובלעם, ואינו מענין נבואה, רק ציון לאומות הצודקים, ויאמר לו הנך מת, שהיה חייב מיתה משני טעמים. א) מדין גזל כמ"ש הרמב"ם בפ"י מה' מלכים, שכולל גם גונב נפש, שלכן נתחייבו אנשי שכם הריגה וזה אפי' בפנויה. ב) מצד שהיא א"א, וז"ש על האשה אשר לקחת, ר"ל שלקחת בחזקה והיא גזל, ועוד שהיא בעולת בעל:

(ד) ואבימלך, אבל מצד שלא קרב אליה, טען, הגוי [תהרג] גם צדיק תהרג, שעל גזל קרא א"ע שהוא הגוי, כי המלך הוא כנגד כל הגוי כולו וכל קניני הגוי ובנותיהם הפנויות שייכים לו מחוקי המלוכה ואינו גזל, ומצד שהיא א"א טען שהוא צדיק בזה, כי

(ה) הלא הוא אמר לי אחותי היא, וב"נ אינו חייב על השוגג כמ"ש הרמב"ם, והגם ששרה גלתה לו שהיא א"א, וז"ש והיא, ר"ל גם היא שאמרה לו שהיא א"א, הלא תחלה גם היא אמרה אחי הוא, והוחזקה לפנויה, ואינה נאמנת להחזיק עצמה לא"א, וגם שלפי הדין בב"נ כשאחד מהם אמר אין את אשתי נעשית פנויה, כי א"צ גט כריתות, וכשאמר אחותי היא נעשית פנויה, וא"כ בתם לבבי ובנקיון כפי עשיתי זאת, שלא חטאתי לא במחשבה כי חשבתי שהיא פנויה, ולא במעשה אחר שלא באתי עליה:

(ו) ויאמר אליו גם אנכי ידעתי, מה שאתה אומר שהיה בתם לבבך שהיית שוגג, זאת ידעתי גם אני, ולכן ואחשך, ר"ל כי הבחירה חפשית, ובכ"ז אם האדם מתכוין לטובה יעזרהו ה' בל יכשל, כי לתומת מחשבתו הטובה באה לו עזר ממרום למנוע אותו מחטא, אמנם לא היה בנקיון כפים, כי אתה היית מוכן לחטוא רק אנכי חשכתי בעדך, ולא עכבתי רק מחטוא לי, שהוא מאיסור א"א שהוא חטא נגד המקום, אמנם מחטא גזל שהוא נגד אברהם לא נקית, כי תיכף שלקחת אותה בחזקה נתחייבת מיתה, ואין היתר למלך לקחת נשים בחזקה, וא"כ לא נקית לא מאיסור גזל, במה שאתה חושב שהמלך רשות בידו לעשות זאת הוא טעות, ולא מאיסור א"א כי היית מוכן לחטוא, לפ"ז היה בתם לבבך לא בנקיון כפיך:

(ז) ועתה השב אשת האיש, כי אינה פנויה, ואל תחשוב שלא ירצה לקחתה בחזרה אחרי אשר הוטמאה, כי נביא הוא ויודע האמת, וגם הוא טעה על שהיא א"א כי נביא הוא ולו דין אחר מדין ב"נ. וכמ"ש אחותי היא לא נתגרשה ממנו ויתפלל בעדך והיה, אחר שבאמת חטאת רק אני עצרתי בעדך ע"י עצירת הנקבים ולולא זה היית חוטא א"א שתהיה מחולי זאת רק ע"י תפלתו, ואם אינך משיב דע כי מות תמות. נתחייבת שתי מיתות על גזל ועל א"א, וגם אתה וכל אשר לך. כי מצד הגזל נתחייבו כל העם כי ב"נ מצווים על הדינים, שלכן נתחייבו כל בעלי שכם מיתה מפני שלא מיחו בשכם כמ"ש הרמב"ם:

מה

אַתָּה וְכָל־אֲשֶׁר־לָךְ׃ ח וַיַּשְׁכֵּם אֲבִימֶלֶךְ בַּבֹּקֶר וַיִּקְרָא
לְכָל־עֲבָדָיו וַיְדַבֵּר אֶת־כָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּאָזְנֵיהֶם וַיִּירְאוּ
הָאֲנָשִׁים מְאֹד׃ ט וַיִּקְרָא אֲבִימֶלֶךְ לְאַבְרָהָם וַיֹּאמֶר לוֹ
מֶה־עָשִׂיתָ לָּנוּ וּמֶה־חָטָאתִי לָךְ כִּי־הֵבֵאתָ עָלַי וְעַל־
מַמְלַכְתִּי חֲטָאָה גְדֹלָה מַעֲשִׂים אֲשֶׁר לֹא־יֵעָשׂוּ עָשִׂיתָ
עִמָּדִי׃ י וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ אֶל־אַבְרָהָם מָה רָאִיתָ כִּי עָשִׂיתָ
אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה׃ יא וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם כִּי אָמַרְתִּי רַק אֵין־
יִרְאַת אֱלֹהִים בַּמָּקוֹם הַזֶּה וַהֲרָגוּנִי עַל־דְּבַר אִשְׁתִּי׃
יב וְגַם־אָמְנָה אֲחֹתִי בַת־אָבִי הִוא אַךְ לֹא בַת־אִמִּי וַתְּהִי־
לִי לְאִשָּׁה׃ יג וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִתְעוּ אֹתִי אֱלֹהִים מִבֵּית אָבִי
וָאֹמַר לָהּ זֶה חַסְדֵּךְ אֲשֶׁר תַּעֲשִׂי עִמָּדִי אֶל כָּל־הַמָּקוֹם
אֲשֶׁר נָבוֹא שָׁמָּה אִמְרִי־לִי אָחִי הוּא׃ יד וַיִּקַּח אֲבִימֶלֶךְ
צֹאן וּבָקָר וַעֲבָדִים וּשְׁפָחֹת וַיִּתֵּן לְאַבְרָהָם וַיָּשֶׁב לוֹ אֵת
שרה

בעל הטורים

ויתפלל ולא באותה פעם לבד אלא תמיד היה צריך לתפלתו כדכתיב ויתפלל בעדו תמיד : (יא) והרגוני ב' במסרה. והרגוני על דבר אשתי והרגוני ושבו אל רחבעם גבי ירבעם שחטוה ישראל שנאופן הימים לעו"א ומיהו הכא כתיב מלא והתם חסר באינם

שפתי חכמים

אל תהיה סבור כו' : פי' אבל אין לפרש דמעשים אשר לא יעשו קאי על אברהם דהא לא עשה שום מעשה אלא דבור בעלמא : צ כלומר היה לו לומר בת אבי היא ולא היה צ"ל בת אמי אלא כדי לאמת את דבריו הראשונים שאמר אחתי היא אמר כך . וא"ת לעיל גבי פרעה למה לא השיב אברהם כלום וי"ל דפרעה לא שאל אותו אלא פעם אחד מ"ה לא השיבו אבל אבימלך שאלו שני פעמים מ"ה הוצרך להשיב לו . מהרש"ל : ק דאי
על

רש"י

נביא הוא ויודע שלא נגעת בה לפיכך ויתפלל בעדך (ב"ק צ"ב) : (ט) מעשים אשר לא יעשו. מכה אשר לא הורגלה לבא על בריה באה לנו על ידך עצירת כל נקבים של זרע ושל קטנים ורעי ואזנים וחוטם : (יא) רק אין יראת אלהים. אכסנאי שבא לעיר על עסקי אכילה ושתיה שואלין אותו או על עסקי אשתו שואלין אותו (ב"ק שם) אשתך היא או אחותך היא : (יב) אחותי בת אבי היא. ובת אב מותרת לבן נח שאין אבות לעוע"ה. וכדי לאמת דבריו צ השיבו כן. וא"ת והלא בת אחיו היתה. בני בנים הרי הן כבנים והרי היא בתו של תרח. וכן הוא אומר ללוט כי אנשים אחים אנחנו : אך לא בת אמי. הרן מאם אחרת היה : (יג) ויהי כאשר התעו אותי וגו'. אונקלוס תרגם מה שתרגם. ויש ליישב עוד דבר דבור על אפניו. כשהוציאני הקב"ה מבית אבי להיות משוטט ונד ממקום למקום וידעתי שאעבור במקום רשעים ואומר לה זה חסדך וגו' : כאשר התעו. לשון רבים ואל תתמה כי הרבה מקומות לשון אלהות ולשון מרות קרוי לשון רבים. אשר הלכו אלהים. אלהים חיים. אלהים קדושים. וכל ל' אלהים לשון רבים. וכן ויקח אדוני יוסף. אדוני האדונים. אדוני הארץ. וכן בעליו עמו. והועד בבעליו. וא"ת מהו לשון התעו כל הגולה ממקומו ואינו מיושב קרוי תועה. כמו (לקמן כא) ותלך ותתע. (תהלים קיט) תעיתי כשה אובד. (איוב לח) יתעו לבלי אוכל יאלו ויתעו לבקש אכלם : אמרי לי. עלי. וכן (לקמן כו) וישאלו אנשי המקום לאשתו על אשתו. וכן (שמות יד) ואמר פרעה לבני ישראל כמו על בני ישראל (שופטים ט) פן יאמרו לי אשה הרגתהו : (יד) ויתן לאברהם. כדי ש פיתפייס ויתפלל עליו :
הנה

התורה והמצוה

(ט) מה עשית לנו. ר"ל כי העושה מעשה כזה לא ימלט מאחד משנים, או שיעשה זה לנקמה, או שיעשה לצורך עצמו, והוא או לתועלת, או להנצל מאיזה נזק. ותחלה דן עמו אם עשה זה לנקמה, וע"ז א' מה
עשית

דע ארי ממת תמות את וכל די לך: ח ואקדים אבימלך בצפרא וקרא לכל
עבדוהי ומליל ית כל פתגמיא האלין קדמיהון ודחילו גבריא לחדא: ט וקרא
אבימלך לאברהם ואמר ליה מה עבדת לנא ומה חבית לך ארי איתיתא עלי ועל
מלכותי חובא רבא עובדין די לא כשרין לאתעבדא עבדת עמי: י ואמר אבימלך
לאברהם מה חזית ארי עבדת ית פתגמא הדין: יא ואמר אברהם ארי אמרית
לחוד לית דחלתא דיי באתרא הדין ויקטלנני על עיסק אתתי: יב וברם בקושטא
אחתי בת אבא היא ברם לא בת אמי והות לי לאנתו: יג והוה כד טעו עממיא
בתר עובדי ידיהון יתי קריב יי לדחלתיה מבית אבא ואמרית לה דין טיבותיך
די תעבדין עמי לכל אתרא די נהך לתמן אמרי עלי אחי הוא: יד ודבר אבימלך

עאן

השאלות

(ט-יח) למה חלק אבימלך טענותיו לשתי אמירות, ומ"ש אברהם רק אין יראת אלהים מלת רק אין לו באור. פסוק ולשרה אמר וכו' נלחצו בו המבארים. מנין ידעו שעצר בעד כל רחם, אחר שתיכף השיב את שרה:

התורה והמצוה

עשית לנו ומה חטאתי לך. שמי שירצה להנקם מחברו ע"כ שחברו עשה לו איזה רעה, וגם כשעשה לו רעה ע"כ יעריך הנקמה לערך הרעה שעשה לו. שאם הרע לו בדבר קטן, לא ינקום ממנו נקמה גדולה, וכ"ש שאם הרע לו איש אחד, לא יעשה נקמה להרע בעבור זה לאנשים רבים, ועז"א כזה ונעשה חשבון מה עשית לנו ומה חטאתי לך, נחשב מה שעשית לנו לעומת מה שחטאתי לך, הנה אני לא חטאתי לך כל מאומה, אבל לעומת זה הנקמה גדולה מאד. א) מצד שכולל אנשים רבים, שעז"א כי הבאת עלי ועל ממלכתי, שחטא המלך וענשו נוגע לכל הממלכה. ב) מצד החטא בעצמו שהוא חטאה גדולה. ג) מצד שהוא עצמו נלכד בחטא זה, אם במה שהיה סבה לו שבהכרח יענש גם הוא כמחטיא את הרבים, אם במה שמסר את אשתו לקלון. וז"ש מעשים אשר לא יעשו עשית עמדי, שגם אתה עשית מעשי זרה ורעה ואתה שותף ברעה, וזה לא יעשה אלא מי שעשו לו רעה גדולה, אשר יאמר תמות נפשי עם פלשתים:

(י) ויאמר אבימלך. עתה אמר אליו אמירה שניה, על הצד שעשית זאת בעבור תועלת או מניעת היזק, אני שואל אותך מה ראית כי עשית את הדבר הזה. וגם שלעומת שי"ל שיראת לומר אשתי פן יהרגוך על דבר האשה, מה ראית פה במדינה שעלה מורא כזו על לבבך, וכי ראית שהם שופכי דמים או גוזלים נשים מבעליהם:

(יא) ויאמר אברהם כי אמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה, הודיע לו שגם אם נראה איש או עם שהוא פילוסוף גדול וחקק לו נמוסים ישרים, והרגיל א"ע במדות טובות ע"פ עצת שכלו, והוא עושה משפט וצדקה הכל עפ"י עצת שכלו, בכ"ז לא נוכל לבטוח על האיש ההוא או העם ההוא, שבעת תסיתהו תאותו לעשות רע שתמיד יגבר שכלו על תאותו, כי בהפך עת תבער בו אש תאותו אל אשת חן או הון רעהו באין רואה, אז גם שכלו ילך שולל לרצוח ולנאוף ולעשות כל רע, רק כח אחד נמצא בנפש האדם אשר בו נוכל לבטוח שלא יחטא, והיא מדת היראה השתולה בנפש, שממנה יסתעף סעיף אחד שהיא יראת אלהים, עת תמלא הנפש מיראת אלהים המשקיף על נגלהו ונסתריו והצופה את כל מעשיו, אז גם עת יגבר עליו יצרו יירא ויבוש מהמלך הגדול הרואה את כל מעשיו ויזהר מעשות רע, וכמ"ש יראת ה' מוסר חכמה, יראת ה' ראשית דעת, וכמו שהתבאר אצלי בפרטות בספר משלי, ועז"א, כי אמרתי הגם שראיתי עמך בהם בעלי מדות טובות עושים משפט וצדקה, ולא ראיתי בם שום דופי, רק חסרון אחד שאין יראת אלהים במקום הזה. [כי א"א שיהיה בם יראת אלהים, רק הם מאמינים בהשגחה פרטית, שה' רואה ויודע ומשגיח על כל עלילות מצעדי גבר, לא הם יאמרו שהעולם קדמון ומתנהג בדרך הטבע]. והרגוני על דבר אשתי. לא אוכל לבטוח בם, שעת יראו אשה יפה ותבער בם אש התאוה, לא יוכלו לכבוש את יצרם ויהרגו אותי, אחר שלא יראו אלהים, השכל לבדו ונמוסים השכליים לא יעמדו בפני זלועות התאוה:

(יב) וגם אמנה. זאת שנית שמה שאמרתי שהיא אחותי לא אמרתי בזה שאינה אשתי, כי היא גם אשתי גם אחותי, ולא תשאל איך לקחתי אותה לאשה, כי היא אחותי בת אבי אך לא בת אמי. לכן ותהי לי לאשה, כי אחותו מן האב מותרת לב"נ:

(יג) ויהי. זאת שלישית, שלא תחשוב שעשיתי זאת רק במקום הזה, מפני שהחשבתים לאנשים רעים וחטאים, כי כאשר התעו אותי אלהים מבית אבי, שה' צוני לצאת מבית אבי וצוני שאתהלך בארץ ממקום למקום, כתועה בדרך שאין לו מקום מיוחד, כן אני מוכן תמיד לשנות מקומי ע"פ פקודת ה', וכאשר יש גם מקומות שאנשיהם רעים וחטאים אמרתי לה, שבכל מקום אשר נבוא שמה, בעת שנבוא במקום חדש, טרם נכיר תכונת אנשי המקום ומדותיהם, תאמרי עלי אחי הוא, נמצא שבזה לא נתתי מגרעת לארץ הזאת מזולתה, כי כן אני נוהג תמיד:

(יד) ויקח. השיב את הגזלה שהיא שרה אשתו, וגם פייסו במתנות רבות, שימחול לו על כבודו ובפשו וכדי שיתפלל בעדו:

ויאמר

שרה אשתו: טו ויאמר אבימלך הנה ארצי לפניך בטוב
בעיניך שב: טז ולשרה אמר הנה נתתי אלף כסף לאחיך
הנה הוא־לך כסות עינים לכל אשר אתך ואת כל
ונכחת: יז ויתפלל אברהם אל־האלהים וירפא אלהים
את־אבימלך ואת־אשתו ואמהתיו וילדו: יח כי־עצר
עצר יהוה בעד כל־רחם לבית אבימלך על־דבר שרה
אשת אברהם: ס כא א ויהוה פקד את־שרה כאשר
אמר ויעש יהוה לשרה כאשר דבר: ב ותהר ותלד
שרה

בעל הטורים

ושמים כל כך כמו פו"א : (טז) ולשרה ב' במס' . ולשרה אמר ולשרה בן שכתוב כאן גבי שרה הנה הוא לך כסות עינים ועת תוסיף בן לשרה שיהיה לו כסות עינים דכתיב ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות : (א) וה' פקד . כיון שנאמר וה' הוא שבית דינו שלמדו עליו סנגוריא ואמרו אם לא תתן לה עתה בן היאך תאמר את הקץ שגזרת ועוד הוסף ה' שנה מביאים לו זרע והוא בן מאה שנה וצריך שיתחיל מעתה . ד"א שאמרו בנות לוט נתעברו מביאת איסור מאביהן ושרה לא התעבר מאברהם . ד"א שאמרו נעברה עם אבימלך וכתיב ואם טהורה היא ונקתה ונזרעה זרע . ומה שלא נפקדה אחר שהוכת פרעה לפי שאז היה משמוש ידים ולא היה חשב כי אם ביאה : פקד את שרה . בגימטריא אף כל העקרות פקד :

שפתי חכמים

אל לקיחת אשתו הרי לא נגע בה וכאלו לא לקחה . (נה"י) כא דאבימלך הולך לפייס את אברהם ולא כן פרעה י"ל דפרעה אנוס גמור היה כי אברהם מעצמו התחכם ואמר לשרה אמרי נא אחותי את כו' אבל הכא שאלו אשתך היא או אחותך היא ירא שמא יהרגוהו והיה מוכרח לומר אחותי היא ולפיכך לא נלקה פרעה רק במכת ראתן שהתשמיש קשה לו ואחר שהשיבה לא הולך עוד לרצותו אבל אבימלך גם אחר שהשיבה ופייסה ונתן מתנות אפ"ה כי עצר עצר לפי שהיה קרוב למזיד במה שאלוהו אשתך וכמ"ש אכסנאי שבא לעיר כו' : ר כלומר ואף על פי שאבימלך לא נתן לאברהם אלא כדי שיתפלל עליו כמו שפי' לעיל ואיך אמר לשרה שלכבודה נתנם לו לא הוי הדברים אלא כדי לפייסה . והקשה מהרא"ם ואם תאמר מנ"ל לרש"י שנתנם לאברהם כדי לפייסי דלמא כשנתנם לאברהם ע"מ כן נתנם שיהיו לכבודה . וי"ל שמדברי השם שא"ל השב אשת האיש כי נביא הוא ויתפלל בעדך ידענו שכל עצמו של אבימלך לא היה אלא לפייסו כדי שיתפלל עליו ומסתמא המתנות נמי נתן לו בשביל זה . ונ"ל דאי משום כבודה למה נתנם לאברהם לשרה היה לו ליתנם ולא לאברהם כי זה היה לה לכבוד יותר לפי דברי אבימלך אלא ודאי עיקר נתינה לאברהם היה כדי להתפלל עליו ודבריו עם שרה לא היה אלא לכבודה ולפייסה אמר כך וק"ל : ש ואין לומר שפירושו על אודות שרה כמו על דבר אשר לא קדמו וגו' שהרי כתיב לעיל גם אנכי ידעתי וגו' ואחשוך אותך מחטוא לי דמשמע שלא עצר הקב"ה כח לשמש אלא לאבימלך בלבד והכא כתיב כי עצר ה' בעד כל רחם וגו' אלא ע"כ צ"ל ע"פ דבורה של שרה עשה זה ומעתה מה שפירש"י לעיל גבי וינגע ה' את פרעה וגו' על פי דבורה של שרה מהכא נפקא בג"ש כ"ל : ת וא"ת מה הוכחה יש מכאן דילמא מה שפקדה עתה לפי שעתה היה המועד שקבע לו הקב"ה דהא לא עכשיו אימתי דהא בפסח צריכה לילד וכראש השנה היתה הפקידה וי"ל דרש"י בעצמו תירץ זה במה שכתב פקד כבר קודם שריפא את אבימלך וקשה מה בא להשמיענו שקודם שריפא את אבימלך ריפא את שרה אלא ודאי שבא להשמיענו כל המבקש כו' רח"ס . כתב הרא"ם קשיא דמהכא משמע שאין כאן מקום
דהא"כ

רש"י

(טו) הנה ארצי לפניך . אבל פרעה אמר לו הנה אשתך קח ולך . לפי שנתיירא שהמצרים שטופי זמה : (טז) ולשרה אמר . אבימלך לכבודה כדי לפייסה ר הנה עשיתי לך כבוד זה נתתי ממון לאחיך שאמרת עליו אחי הוא הנה הממון והכבוד הזה לך כסות עינים : לכל אשר אתך . יכסו עיניהם שלא יקילוך שאלו השיבותיך ריקנית יש להם לומר לאחר שנתעלל בה החזירה עכשיו שהוצרכתי לבזבז ממון לפייסך יודעים יהיו שעל כרחי השיבותיך ועל ידי נס : ואת כל . ועם כל באי העולם : ונוכחת . יהא לך פתחון פה להתוכח ולהראות דברים נכרים הללו ולשון הוכחה בכ"מ ברור דברים ובלעז אשפרובי"ר . (הוא הפרוביר להלן ל"א ל"ז , ערלייטערן . בעשיידען . בעשטיממען) ואונקלוס תרגם בפנים אחרים ולשון המקרא כך הוא נופל על התרגום הנה הוא לך כסות של כבוד על העינים שלי שבלטו בך ובכל אשר אתך ועל כן תרגמו והזית יתיך וית כל דעמך . ויש מדרש אגדה אבל ישוב לשון המקרא פירשתי : (יז) וילדו . כתרגומו ואתרוחו . נפתחו נקביהם והוציאו והיא לידה שלהם : (יח) בעד כל רחם . כנגד כל פתח : על דבר שרה . ע"פ דבורה ש של שרה : (א) וה' פקד את שרה וגו' . (ב"ק צב) סמך פרשה זו ללמדך שכל המבקש רחמים על חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה ת תחלה שנאמר ויתפלל וגו' וסמיך ליה וה' פקד
את

עאן ותורין ועבדין ואמהן ויהב לאברהם ואתיב לה ית שרה אתתיה: טו ואמר
אבימלך הא ארעי קדמך בדתקין בעינך תיב: טז ולשרה אמר הא יהבית אלף
סלעין דכסף לאחיך הא הוא ליך כסות דיקר עינין חלף דשלחית דברתיך וחזית
יתיך וית כל דעמך ועל כל מה דאמרת אתוכחת: יז וצלי אברהם קדם יי
ואסי יי ית אבימלך וית אתתיה ואמהתיה ואתרוחו: יח ארי מיחד אחד יי באפי
כל פתח ולדא לבית אבימלך על עיסק שרה אתת אברהם: א ויי דכיר ית שרה
כמא די אמר ועבד יי לשרה כמא די מליל: ב ועדיאת וילידת שרה לאברהם
בר

רש"י

את שרה שפקדה כבר קודם שרפא את אבימלך: פקד את שרה כאשר אמר: בהריון: כאשר דבר: בלידה והיכן היא האמירה והיכן הוא דבור אמירה ויאמר אלהים אבל שרה אשתך וגו'. דבור היה דבר ה' אל אברם בברית בין הבתרים א ושם נאמר לא יירשך זה וגו'. והביא היורש משרה: ויעש ה' לשרה כאשר

שפתי חכמים

דא"ל מאי סמך פרשה זו דקאמר ואין הדבר כן שהרי בט"ו ניסן בשר המלאך את שרה ובט"ז בו נהפכה סדום וניצול לוט עם בנותיו וכשנעשה מעשה לוט עם בנותיו מיד נסע אברהם וישב לו בגרר ושם נלקחה שרה ועצר השם בעד כל רחם לבית אבימלך והתפלל אברהם עליהם ונתרפאו ובראש השנה נפקדה שרה הרי כל הספורים האלו נמשכים זה אחר זה על הסדר ומה זה שאמר סמך פרשה זו וכו' תירץ כיון דכתיב וה' פקד את שרה דמשמע שפקד אותה קודם שריפא את אבימלך אם כן לא היה לו להקדים אלא ללמד וכו': א הקשה מהרא"ם אבל יש לתמוה למה לא פירש גבי כאשר אמר לאברהם ולא לשרה ותירץ והפשר מפני שאמר אמירה ויאמר אבל שרה וגו' שזו האמירה לאברהם נאמרה לא רצה לפרש וגבי כאשר דבר נמי לא היה צריך לפרש מכיון שאמר גבי דבור היה דבר ה' אל אברהם אלא כדי להודיע שהפרש שבין ויעש ה' לשרה כאשר דבר ובין למועד אשר דבר שהראשון שב לאברהם והשני למועד כמו שכתב אחר.

השאלות

(א-ז) הכפל וה' פקד וגו' ויעש ה' וגו'. שאלת הר"ן שקרא שמו ביום לדתו ולא ביום מילתו. מ"ש ואברהם בן מאה שנה מיותר שכבר ידענו זה מהנאמר קודם שנולד שנה אחר מילת אברהם שהיה אז בן צ"ט. מ"ש שרה צחוק עשה לי אינו מובן, וכן מ"ש מי מלל לאברהם היניקה בנים שרה מה רצה בזה:

התורה והמצוה

(טו) ויאמר אבימלך. כבר באר הרי"א, שבזה הראה לכל שלא נגע בה, כי האשה שהשתמש בה המלך יזהרו מלהשתמש בה הדיוט, וכמו שנראה ממעשה דאבישג, ופרעה שלקחה אל ביתו ע"מ שיקחנה לאשה אמר קח ולך, צוה שילך מארצו, וממ"ש הנה ארצי לפניך, ידעו כלם שלא נגע בה:

(טז) ולשרה אמר. פתון מזה נתתי אלף כסף לאחיך, הרי פייסתי אותו בהון רב ועצום, וזה לך כסות עינים ונוכחת, פי' שהדבר שיש עליו חשד ולזות שפתים ורוצים להסיר החשד והלזות, הנה ההמון הבלתי משכילים יסירו החשד מלבם ע"י כסות עינים, היינו ע"י שיראו בעיניהם דברים שהם הפך החשד, כמ"ש כי האדם יראה לעינים, וצריך לכסות עיניהם באיזה דבר שלא יראו את החשד, ולהמשכילים צריך להביא הוכחה עפ"י השכל להסיר הדבר מלבם. והמתנות הגדולות שנתתי לאחיך, יהיו בין כסות עינים לפני ההמון הרואים לעינים, בין נוכחת שהיא הוכחה וברור לפני המשכילים, שממה שהתפייסתי בהון עצום עד שמחל לי, נודע כי אלהים רב ריבו ולא נתנני לנגוע בה, ושהוא איש אלהים. וזה בין לכל אשר אתך בין את כל, ר"ל שיועיל בין נגד האנשים אשר אתך שהם בני ביתך, בין את כל, שהוא לכל בני העולם:

(יז-יח) ויתפלל כי עצר. הז"ל פי' שנסתמו נקביהם, בין לאבימלך, שעם סתימת נקבי הזרע נסתם נקבי השתן, וכן להנקבה נעצר ונסתם נקבי השתן, והיה כדי שיסתם גם הרחם מלקבל זרע ומלהוליד, ועפ"י תפלת אברהם נרפאו, לא לבד שנפתחו נקבי השתן, כי גם לא נשאר רושם כלל, והיו ראוים גם להולדה וילדו:

כא (א) וה' פקד את שרה. כבר בארתי באילת השחר שבמקום שיקדים השם אל הפעל יורה שהיה הדבר קודם לכן. ור"ל שעוד קודם שלקחה אבימלך כבר נתעברה מאברהם, וזה כדעת ר' חמא במד' שילדה לשבעה מקוטעין, כי ע"כ בעת שלקחה אבימלך לא נכר עוברה, ואם ילדה לתשעה יאמרו שמאבימלך נתעברה וילדה לז' מקוטעין, ומ"ד שילדה לתשעה ס"ל שה' פקד את שרה אחר מעשה דאבימלך, ומעשה דאבימלך היה עצרה או י"א הדשים קודם לדתה, וידעו ג"כ שלא נתעברה מאבימלך. ומה שהקדים השם אל הפעל בא להורות קצור המעשה, שע"י שהתפלל על אבימלך ה' פקד את שרה, כענין מ"ש המתפלל על חברו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחלה. וה' פקד, יש הבדל בין אמירה ובין דבור כמ"ש באורך בס' התו"כ (ויקרא סי' ג') שהדבור יציין גם פירוש הדברים, ויש הבדל בין זכר ובין פקד, שהפקודה היא נמיד לעשות לו איזה דבר, ותחלה אמר ה' בפ' לך, אבל שרה אשתך יולדת לך בן, וזה קרא אמירה, וזה נתקיים בעת שפקדה ליתן לה הריון, ואח"כ דבר ופירש ע"י המלאך וגבל את הזמן למועד אשוב אליך, שיהיה בכסה בשנה הבאה, ועז"א ויעש ה' לשרה כאשר דבר:

(ב) ותהר. פסוק זה מפרש את הפסוק הקודם, מ"ש וה' פקד את שרה כאשר אמר, כי ותהר ותלד שרה

שָׂרָה לְאַבְרָהָם בֵּן לִזְקֻנָיו לַמּוֹעֵד אֲשֶׁר־דִּבֶּר אֹתוֹ אֱלֹהִים׃
ג וַיִּקְרָא אַבְרָהָם אֶת־שֶׁם־בְּנוֹ הַנּוֹלַד־לוֹ אֲשֶׁר־יָלְדָה־לּוֹ
שָׂרָה יִצְחָק׃ ד וַיָּמָל אַבְרָהָם אֶת־יִצְחָק בְּנוֹ בֶּן־שְׁמֹנַת
יָמִים כַּאֲשֶׁר צִוָּה אֹתוֹ אֱלֹהִים׃ חמישי ה וְאַבְרָהָם בֶּן־מְאַת
שָׁנָה בְּהִוָּלֶד לוֹ אֵת יִצְחָק בְּנוֹ׃ ו וַתֹּאמֶר שָׂרָה צְחֹק עָשָׂה
לִי אֱלֹהִים כָּל־הַשֹּׁמֵעַ יִצְחַק־לִי׃ ז וַתֹּאמֶר מִי מִלֵּל לְאַבְרָהָם
הֵינִיקָה בָנִים שָׂרָה כִּי־יָלַדְתִּי בֵן לִזְקֻנָיו׃ ח וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד
וַיִּגָּמַל וַיַּעַשׂ אַבְרָהָם מִשְׁתֶּה גָדוֹל בְּיוֹם הִגָּמֵל אֶת־יִצְחָק׃
ט וַתֵּרֶא שָׂרָה אֶת־בֶּן־הָגָר הַמִּצְרִית אֲשֶׁר־יָלְדָה לְאַבְרָהָם
מְצַחֵק׃ י וַתֹּאמֶר לְאַבְרָהָם גָּרֵשׁ הָאָמָה הַזֹּאת וְאֶת־בְּנָהּ
כִּי לֹא יִירַשׁ בֶּן־הָאָמָה הַזֹּאת עִם־בְּנִי עִם־יִצְחָק׃ יא וַיֵּרַע

הדבר

בעל הטורים

(ז) מלל ב׳ במסרה לישני. הכא ואידך שימר מה מלול מדבר נפלאות ארם לומר שבזכות אברהם יהיה מפלת ארם: מלל בגי׳ ק׳ לומר כשהיה אברהם בן ק׳ היניקה בנים שרה: (ט) מצחק. בגי׳ להרג זהו שאחז״ל שהיה יורה בו חץ כדי להרגו: (י) גרש ב׳ במס׳. גרש את האמה. גרש לץ. כלה גרש יגרש. גרש האמה הזאת ואת בנה ואז הגרה הלך ובבניו נגרשה

שפתי חכמים

זה: ב וא״ת נ״ל לרש״י לפרש זה וי״ל דר״ל אעפ״י שלא אמר הקב״ה לא יירשך זה וגו׳ אלא לאברהם אבל לא הבטיחו שיהיה היורש משרה מ״מ ויעש ה׳ לשרה אע״פ שלא דבר אלא לאברהם. מהרש״ל: ג דק״ל למה כתיב אתו בחול״ם היה לו לינקד בחיר״ק תחת האל״ף דהא עם אברהם היה הדבור ועל זה פי׳ דאותו קאי אמועד ולפי שאין נופל ל׳ דבור על המועד מ״ה הוצרך להוסיף דבר וקבע וכו׳ כדי שיפול הדבור על קביעת המקום וק״ל: ד שאלה מי כאלה מה והיא משמשת למעלה ובכוד כמו מה רב טובך מה גדלו מעשיך. רא״ם. ול״נ דאי כפשטן מה אמרה מי מלל הלא הקב״ה מלל אלא לשון שבח וכו׳: ה מהרש״ל למה לא כתיב ותגמל אלא ויגמל הילד מעצמו לפי שהיה לסוף כ״ד חדשים שתינוק מעצמו פוסק מלינק מאחר שמואס בחלב אמו עכ״ל: ו פי׳ הרא״ם דנכתב מאי נ״מ אם היתה הסעודה גדולה בימים או באנשים רבי המספר אלא להודיע שגדולי עולם היו שם: ז (ממ״ש) דאי רק א׳ הל״ל בחדא מהו אלא אמר לשון כולל מצחק דמשמע כולהו בהדדי הוו ביה וק״ל. והקשה הרא״ם ואמר אם כדברי הרב הא דאמר הקב״ה עכשיו מה הוא צדיק או רשע ואמרו צדיק והא אין רשע כמוהו וי״ל שבעל אותו עון שקטרגו עליו אמרו צדיק ומה שאין זה דומה לבן סורר ומורה משום דבן סורר ומורה התחיל לעשות דברים המביאים אותו לידי חיוב מיתה לבסוף אבל ישמעאל לא עשה ענין המביא
הו״ו

רש״י

דבר. ב לאברהם: (ב) למועד אשר דבר אתו. רבי יודן ורבי חמא רבי יודן אומר מלמד שנולד לט׳ חדשים שלא יאמרו מביתו של אבימלך הוא ורבי חמא אומר לז׳ חדשים: למועד אשר דבר אתו. דמליל יהיה את המועד ג אשר דבר וקבע כשאמר לו למועד אשוב אליך שרט לו שריטה בכותל ואמר לו כשתגיע חמה לשריטה זו בשנה האחרת תלד: (לזקניו). שהיה זיו איקונין שלו דומה לו: (ו) יצחק לי. ישמח עלי. ומדרש אגדה הרבה עקרות נפקדו עמה הרבה חולים נתרפאו בו ביום הרבה תפלות נענו עמה ורב שחוק היה בעולם: (ז) מי מלל לאברהם. ל׳ שבח ד והשיבות כמו (ישעיה מא) מי פעל ועשה (ישעיה מ) מי ברא אלה ראו מי הוא (וכמה הוא גדול) שומר הבטחתו הקב״ה מבטיח ועושה: מלל. שינה הכתוב ולא אמר דבר גימטריא שלו ק׳ כלומר לסוף מאה לאברהם: היניקה בנים שרה. ומהו בנים לשון רבים ביום המשתה הביאו השרות בניהן עמהן והיניקה אותם שהיו אומרות לא ילדה שרה אלא אסופי הביאה מן השוק: (ח) ויגמל. לסוף ה כ״ד חדש (גיטין עה): משתה גדול. שהיו שם גדולי הדור ו שם ועבר ואבימלך. (ב״ר): (ט) מצחק. לשון ע״א כמו שנאמר (שמות לב) ויקומו לצחק. ד״א לשון גלוי עריות כמה דתימא לצחק בי. ד״א לשון רציחה כמה דתימא (ש״ב ב) יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו וגו׳: (י) עם בני וגו׳. מתשובת שרה כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני אתה למד שהיה מריב עם יצחק על הירושה ואומר אני בכור ונוטל פי שנים ויוצאים בשדה ונוטל קשתו ויורה בו חצים כד״א (משלי כו) כמתלהלה היורה זקים וגו׳ ואמר הלא משחק אני:

בר לסיבתוהי לזמנא די מליל יתיה יי׃ ג וקרא אברהם ית שום בריה דאתיליד ליה
דילידת ליה שרה יצחק׃ ד וגזר אברהם ית יצחק בריה בר תמניא יומין כמא די
פקיד יתיה יי׃ ה ואברהם בר מאה שנין כד אתיליד ליה ית יצחק בריה׃ ו ואמרת
שרה חדוא עבד לי יי כל דשמע יחדי לי׃ ז ואמרת מאן מהימן דאמר לאברהם
וקים דתוניק בנין שרה ארי ילידית בר לסיבתוהי׃ ח ורבא רביא ואתחסיל ועבד
אברהם משתיא רבא ביומא דאתחסיל ית יצחק׃ ט וחזת שרה ית בר הגר
מצריתא דילידת לאברהם מחאיך׃ י ואמרת לאברהם תריך אמתא הדא וית
ברה ארי לא ירת בר אמתא הדא עם ברי עם יצחק׃ יא ובאיש פתגמא לחדא

בעיני

השאלות

(ט-יו) למה בקשה שרה שיגרש את ישמעאל, וביחוד מה חטאה האמה ואיך הסכים השם לזה יען כי ביצחק יקרא לך זרע ולמה יגרשו בעבור זה. מ"ש השב מנגד ב"פ, מ"ש באשר הוא שם א"ל באור:

התורה והמצוה

שרה, ות"ס ויעש ה' לשרה כאשר דבר, כי היה למועד אשר דבר אותו אלהים, וכן אמר במד' אני ה' דברתי ועשיתי היכן דבר למועד אשוב אליך, ועשיתי הה"ד ויעש ה' לשרה כאשר דבר, ואתיא כד"י (שם) וה' פקד את שרה כאשר אמר, מה שאמור לה הוא באמירה, ויעש ה' לשרה כאשר דבר, מה שדבר לה ע"י מלאך:

(ג-ד) ויקרא. הנה ה' צוה לאברהם שרה אשתך יולדת לך בן וקראת את שמו יצחק, וזה היה לו לקיים היכף ביום שנולד, וצוהו למול אותו ביום השמיני, וכן קיים אברהם ויקרא שם בנו תיכף, וימל בן שמונת ימים, ועל שניהם אמר כאשר צוה אותו אלהים, ואמר הנולד לו אשר ילדה לו שרה, כמ"ש שרי אשתך יולדת לך בן, היינו בן שיהיה לב וסגולה שיתיחס לך, שזה לא יהיה רק משרה הצדקת.

(ה-ו) ואברהם בן מאת שנה. מפני שבעת שנתבשר אברהם שיוליד בן נפל על פניו ויצחק ויאמר בלבו הלבן מאה שנה יולד, והיה צחוק של שמחה על הנס שיעשה לו, וה' אמר לו שיקרא שמו יצחק ע"ש הצחוק הזה, ואח"כ כאשר שמעה שרה מהבשורה, צחקה ג"כ מהמת שמחה, בשיא הזרה לנערותיה ויולד ילד כפי דרך הטבע, ואברהם נשאר בזקנותו ויצטרך לנס וכמ"ש בפי' שם, עפ"ז יאמר שמה שקרא אברהם שם בנו יצחק, הוא מפני שאברהם בן מאת שנה בהולד לו את יצחק בנו, שע"ז צחק ושמח, הלבן מאה שנה יולד, ועפ"ז נצטוה לקראו יצחק. וע"ז אמרה שרה שעקר הצחוק והנס עשה לי אלהים, שלי עשה נס יותר גדול, עד שכל השומע לא יצחק על נס של אברהם, רק יצחק לי על הנס שנעשה לי. ופרשה הדבר, שהנס שאני חזרתי לנערותי ולפ"ז היה הלידה בדרך הטבע, אבל

(ז) מי מלל לאברהם היניקה בנים שרה. שמה שהוליד אברהם בזקנותו על זה הובטח מה', וה' אמר לו שיוליד ממני בן, ואין זה פלא שנתקיים דבר ה', אבל מה שאני מניק בנים ויש לי חלב להניק, על זה לא הובטח מאת ה' כלל, מי מלל ויעד נס זה, הלא זה לא נתבשר לא מאת ה' ולא מאת המלאך, ולמה נעשה הנס הזה אחר שכבר ילדתי בן לזקוניו וכבר נתקיימה הבטחת ה', ולמה ימשך הנס הזה גם אחרי הלידה שיהיה לזקנה חלב בדדים להניק בנים, שנס זה הוא למותר כי יכלתי לתתו למינקת, וא"כ עשה ה' גם זה רק לצחוק ולשמחה, שכל העולם יצחקו וישמחו על נס זה:

(ח) ויגדל הילד. בל תאמר שנולד חלוש כדרך הנולד מן הזקנים, כי גדל, ולא תאמר שנגמל מפני שלא היה לה חלב כדי להניק, כי לא נגמל עד שגדל, כי הנס של החלב נמשך עד שגדל כגמול עלי אמו. ויעש אברהם משתה גדול, בעת המילה לא עשה משתה, כי המילה היתה מצוה מיוחדת לו ולבני ביתו הנמולים ועשה לפניהם משתה קטן, אבל בעת הגמל עשה משתה גדול לגדולי הדור כמ"ש חז"ל:

(ט) ותרא. ואז בעת המשתה ראתה שרה שישמעאל מצחק ומתלוצץ על המשתה הזה, ולא פירש מה היה הצחוק רק ברמז מ"ש אשר ילדה לאברהם, שאמר כמו לצני הדור שמאבימלך נתעברה שרה, ורק הוא ילד מאברהם, ושרה הכירה שהצחוק זה הסיתו אמו, שהורע בעיניה מה שמדבר בן שרה על גנה, וע"ז קראו בן הגר המצרית ולא קראו בשם ישמעאל, כי ראתה שאמו הסיתה אותו לזה:

(י) ותאמר. לכן בקשה שיגרש את האמה שהסיתה אותו, ועמה יגרש גם את בנה, אחר שהיא הוספת כי הוא יירש בשוה עם יצחק, או שיש לו מעלה על יצחק כפי הלצנות שלה, והאמת שלא יירש, מצד הוא בן האמה שנולד בשפחה כמוה, ולא יירש עמו מצד שהוא בנו בן הגבירה, ומצד שהוא יצחק שנולד בנס והוא הלב והסגולה:

(יא) וירע. שרה הקדימה שיגרש את האמה, כי השטנה בעקר אהבת אברהם הוא לפילגשו ועמה יגרש גם את הבן, והכתוב תפיד, שעקר מה שהורע בעיני אברהם, היה על אודת בנו:

ויאמר

הַדָּבָר מְאֹד בְּעֵינֵי אַבְרָהָם עַל אוֹדֹת בְּנוֹ׃ יב וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים
אֶל־אַבְרָהָם אַל־יֵרַע בְּעֵינֶיךָ עַל־הַנַּעַר וְעַל־אֲמָתֶךָ כֹּל אֲשֶׁר
תֹּאמַר אֵלֶיךָ שָׂרָה שְׁמַע בְּקֹלָהּ כִּי בְיִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ זָרַע׃
יג וְגַם אֶת־בֶּן־הָאָמָה לְגוֹי אֲשִׂימֶנּוּ כִּי זַרְעֲךָ הוּא׃ יד וַיַּשְׁכֵּם
אַבְרָהָם ׀ בַּבֹּקֶר וַיִּקַּח־לֶחֶם וְחֵמַת מַיִם וַיִּתֵּן אֶל־הָגָר שָׂם עַל־
שִׁכְמָהּ וְאֶת־הַיֶּלֶד וַיְשַׁלְּחֶהָ וַתֵּלֶךְ וַתֵּתַע בְּמִדְבַּר בְּאֵר
שָׁבַע׃ טו וַיִּכְלוּ הַמַּיִם מִן־הַחֵמֶת וַתַּשְׁלֵךְ אֶת־הַיֶּלֶד תַּחַת
אַחַד הַשִּׂיחִם׃ טז וַתֵּלֶךְ וַתֵּשֶׁב לָהּ מִנֶּגֶד הַרְחֵק כִּמְטַחֲוֵי
קֶשֶׁת כִּי אָמְרָה אַל־אֶרְאֶה בְּמוֹת הַיָּלֶד וַתֵּשֶׁב מִנֶּגֶד
וַתִּשָּׂא אֶת־קֹלָהּ וַתֵּבְךְּ׃ יז וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת־קוֹל הַנַּעַר
וַיִּקְרָא מַלְאַךְ אֱלֹהִים ׀ אֶל־הָגָר מִן־הַשָּׁמַיִם וַיֹּאמֶר לָהּ
מַה־לָּךְ הָגָר אַל־תִּירְאִי כִּי־שָׁמַע אֱלֹהִים אֶל־קוֹל הַנַּעַר

באשר

בעל הטורים

שרה לשבר מביהם נענשם ונשתעבדו בניה והוצרכו להתגרש משם: (טו) ויכלו ג' במס'. ככא ואידך ויכלו באפס תקוה

שפתי חכמים

אותו למות בצמא עכ"ל: ח (ממ"ש) דא"כ ב"פ עם ל"ל הל"נ עם בני יצחק אלא בא לומר מעלת בני לבד כדאי שלא לירש ישמעאל עמו וכן מעלת יצחק בלבד כדאי וק"ל ודלא כה"י: ט (ממ"ש) הביא מדרש ופשוטו דלפשוטו לבד קשה שהקב"ה א"ל אל ירע בעיניך על הנער ועל אמתך ש"מ שירע בעיניו ג"כ על אמתו ולמה אמר וירע וגו' על אודות בנו לבד לכן פירש וכו' ר"ל שיצא לת"ר דזה לא שייך גבי אמתו ואי לאו פשוטו ק' מאי קאמר הקב"ה אל ירע וגו' על הנער וגו' כל אשר תאמר אליך שרה וגו' מאי שייך אמירת שרה לשמוע בקולה לענין יצא לת"ר גם כ"ע כי ביצחק וכו' אינו שייך לשלא ירע בעיניו שיצא לת"ר לכך הוצרך גם לפשוטו כו' ונראה מזה שניהם במ"ש על אודות בנו שהוא כפול כי תיבת אודות ג"כ פירושו כמו על וה"פ על ל"ל זהל"ל על בני כמ"ש אחר כך אל ירע וגו' על הנער ולא כתיב על אודות הנער אלא להורות שהורע בעיניו ב' דברים ועל הגרושין לבד אמר הקב"ה אל ירע וגו': י (ממ"ש) דייק מן שמע לדבריה כמ"ש כל אשר תאמר או שמע אליה כדרך המקרא והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי וע"ק דקול בלא דבור ק דק הברת קול בעלמא ומה שייך לציית להברת קול לבד ל"פ בקול רוח הקודש להורות שהיא לא דברה מעצמה כלום אלא מקול ר הקודש והומה לו קצת שמוע לשון יצאה בת קול מ"ה נמי דרשו גבי אדה"ר על פסוק לקול אשתך שהיתה מיללת עליו בקולה ו דק"ל: כ ולפשוטו שלא יצא לתרבות רעה למה לא נתן לו כסף וזהב י"ל דהאברהם היה סבור במיעוט זמן אחר שיצא הרי תברה אשיבמ אצלו מהרש"ל. ולפי פי' מהרמ"ש לעיל בסי' א' לק"מ לפי שאין פשוטו חולק על המדרש והוצרך לשניהם ע אבל תירוץ מהרש"ל אינו נכון דא"כ הו"ל לרש"י לכתוב טעם מהרש"ל שרצה להשיבו וכו' דמספיק לפשוטו ולמדרשו ולא ה לרש"י לכתוב רק בטעם שמספיק למדרשו לבד ודו"ק: ל דקרא ואת הילד קאי אדסמיך ליה ולא על ויתן אל הגר דא"כ שמ שכמה אף הילד הוה ליה למכתב בהדיא והשאהו והדר ותלך את הילד וגו': מ (ממ"ש) דייק ותלך משמע לדעתה ולרצ' שהורא לשון הליכה בכל מקום ואח"כ אמר ותתע משמע שלא ידעה להיכן הלך שהיתה תועה במדבר וא"כ הוו תרי מ' דספרי אהדדי וא"ל מתחלה ותלך קודם שהיתה תועה ואח"כ ותתע וגו' דא"כ ותלך נ"ל פשיטא שהלכה מרהלה בלא תו

בדרך

רש"י

עם בני עם יצחק. (ב"ר מכיון שהוא בני אפילו א אינו הגון כיצחק א או הגון כיצחק אפי' אינו בני אין ז כדאי לירש עמו ק"ו עם בני עם יצחק שתיהן בו (יא) על אודות בנו. (ב"ר) על ששמע שיצא ט לתרבו רעה ופשוטו על שאומרת לו לשלחו: (יב) שמע בקלה (בקול רה"ק שבה) למדנו י שהיה אברהם טפל לשר בנביאות: (יד) לחם וחמת מים. ולא כסף וזהב ל שהיה שונאו כ על שיצא לתרבות רעה: ואת הילד, (ב"ר) אף הילד שם על שכמה ל שהכניסה בו שרה נ רעה ואחזתו חמה ולא יכול לילך ברגליו (ב"ר): ות ותתע. חזרה מ לגלולי בית אביה (ב"ר): ויכלו המים

לפי

עיני אברהם על עיסק ברה : יב ואמר יי לאברהם לא יבאש בעינך על עולימא
ל אמתך כל די תימר לך שרה קביל מנה ארי ביצחק יתקרון לך בנין : יג ואף
ת בר אמתא לעם אשונה ארי ברך הוא : יד ואקדים אברהם בצפרא ונסיב
חמא ורקבא דמיא ויהב להגר שוי על כתפה וית רביא ושלחה ואזלת ותעת
מדברא באר שבע : טו ושלימו מיא מן רקבא ורמת ית רביא תחות חד מן
ילניא : טז ואזלת ויתיבת לה מקבל ארחיקת כמיגד קשתא ארי אמרת לא אחזי
מותא דרביא ויתיבת מקבל וארימת ית קלה ובכת : יז ושמיע קדם יי ית קלה
רביא וקרא מלאכא דיי להגר מן שמיא ואמר לה מה ליך הגר לא תדחלי ארי
שמיע

רש"י

י שדרך חולים ב לשתות הרבה : (טז) מנגד. ם מרחוק
"ר) : כמטחוי קשת. כשתי ביאות והוא לשון יריית
י בלשון משנה שהטיח בכותל ע"ם שהזרע יורה כחץ.
"ת היה לו לכתוב כמטחוי קשת משפט הוי"ו ליכנס
יון כמו (שה"ש ב) בחגוי הסלע מגזרת (ישעיה יט)
יתה אדמת יהודה למצרים לחגא ומגזרת (תהלים קז)
ינו וינועו כשכור וכן (שם שה) קלוי אכן מגזרת
ה : ותשב מנגד. כיון בקרב למות הוסיפה להתרחק :
) את קול הנער . מכאן שיפה תפלת החולה ע מתפלת
אחרים

שפתי חכמים

הדרך עדיין ותו דכוונת הכתוב לומר שתעתה במדבר ועי"כ לא היה לה מים ובאר הספור אבל אנ"ל שהלכה בדרך נ"ש שותתע היה בכוונה וז"ש ותלך ותתע שהלכה לתעות בכוונה דהיינו שחזרה כו' ומ"ש ותתע הוא ע"א והוא ע"ד ויהי כאשר התעו וגו' לפי שת"א כד טעו עממיא בתר ע"א כו' : ב (ממ"ב) דייק דהל"ל ויכלו הלחם והמים כמ"ש תחלה ויקח לחם וחמת מים ויתן וגו' דמסתמא נתן אברהם האכילה והשתיה לפי ערך הראוי זה לזה א"כ היה ראוי להיות שניהם כלים בפעם אחד בשוה ל"פ שבא להורות ששתה יותר מדאי ולא לפי ערך האכילה והיינו לפי שדרך חולים וכו' ולכ"א ויכלו המים ולא הלחם . (נח"י) נראה לי דר"ל מדלא כתיב ולא היה עוד מים לשתית
ון ויכלו משמע שאחוס שלא בעונתן : ם לא לשון נגד כפשוטו דמאי נ"מ בזה דבשלמא לפירוש מרחוק א"ש שנתן הפסוק אא"כ
עם כי אמרה וגו' אל אראה וגו' ותו מלינו שויתי ה' לנגדי תמיד שהוא לשון נוכח וע"כ הוא לשון קירוב וכאן אמר אא"כ
תק וגו' והם דברים סותרים ל"פ דמנגד במ"ש הוא בהיפך כמו מן נגד שהמ' בחירק פי' כמו מן ור"ל דלא ישבה נוכח
לד בקרוב אלא מרחוק הרחק כמטחוי וגו' : ע נ"ל הא גם היא בכתה כדכתיב ותשא קולה ותבך ולמה לא שמע לקולה .
א דאמרינן בפ"ק דברכות ולוקים ר"י לנפשיה ומשני אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורין נ"ל מפום דלא מני מכוין
אבל

התורה והמצוה

ב-יג) ויאמר . שפ"ז אמר אלהים אליו אל ירע בעיניך על הנער ועל אמתך , אחר שעקר מה
שהורע בעיניך הוא על הנער , ועל ידו ירע בעיניך גם על האמתך שהיא אם הנער , מזה מבואר
אתה חושב אותו כבנך , לכן שמע בקול שרה (מבואר אגלי שמיעה בקול היינו שעושה כדבריה) , שאם
זה חושב כי הוא בגדר היורש אותך כמו יצחק , הוא טעות , כי רק ביצחק יקרא לך זרע , שהלב והסגולה
רק ביצחק , היינו ביעקב שיולד ממנו , ואמרו חז"ל ביצחק ולא כל יצחק , ואמרו בסנהדר מזרע אברהם
תר בזרע ישמעאל ועשו , שלא נקראו ע"ש אברהם רק ע"ש ישמעאל ועשו , ואם אתה חושש לשלחו מאתך
ימות ברעב וכדומה , אני משגיח עליו , הנה שהוא בן האמה ואינו מתיחס אליך רק אליה , בכ"ז לגוי
אשימנו , מצד כי זרעך הוא :
ד) וישכם . מספר צדקת אברהם : (א) שהשכים בבקר לקיים מצות ה'. (ב) שלא נתן בידה כסף וזהב רק
ויקח לחם , כי שרה אמרה גרש האמה הזאת , ויש הבדל בין גרש ובין שלח , בשלוח עבדים
יב לא תשלחנו ריקם , כי השלוח הוא בטוב והגרוש הוא ביד חזקה ובכעס . (ג) ויתן בעצמו אל הגר .
ע"י שליח כי לא נכמרו רחמיו כלל . (ד) שם על שכמה , שלא הניחה שתהלך בביתו ואחר תלך , רק
ז על שכמה , (ה) ואת הילד , אחר ששם על שכמה שלח אתה את הילד , להראות לה שעיקר הוא מגרש
זה מפני שהסיתה את הילד לצחק ועל ידה שולח גם הילד , וזה עשה שלא יאהם הילד בעיניה . (ו) ותלך
תע , בלא שלח עמה א' מעבדיו להורות לה הדרך , ושלא הותה בלי לויה שלא כדרכו אף עם האורחים
נכריים , שהיה הולך עמם לשלחם כי שמר מצות ה' :
ו-טז) ותשלך . מענין עזיבה ויאוש כמו כי נשאתני ותשליכני , ומפרש ההשלכה ותלך ותשב לה מנגד ,
ואחר שגם שם שמעה קול הילד צועק , ותשב מנגד עוד רחוק יותר :
) וישמע . ע"ד כי אבי ואמי עזבוני וה' יאספני . כי שמע אלהים אל קול הנער , (היינו שקבל
תפלתו שזה גדר שמיעה שאחריו אל) . באשר הוא שם , ר"ל במקום שהנער שם , שם נצא באר מים ,
גם יל"פ שר"ל באשר ה' נמצא , שם משגיח עליו ומזומן להושיעו :

קימי

באשר הוא־שם: יח קומי שאי את־הנער והחזיקי את־
ידך בו כי־לגוי גדול אשימנו: יט ויפקח אלהים את־
עיניה ותרא באר מים ותלך ותמלא את־החמת מים
ותשק את־הנער: כ ויהי אלהים את־הנער ויגדל וישב
במדבר ויהי רבה קשת: כא וישב במדבר פארן ותקח
לו אמו אשה מארץ מצרים: פ ששי כב ויהי בעת ההוא
ויאמר אבימלך ופיכל שר־צבאו אל־אברהם לאמר
אלהים עמך בכל אשר־אתה עשה: כג ועתה השבעה
לי באלהים הנה אם־תשקר לי ולניני ולנכדי כחסד אשר
עשיתי עמך תעשה עמדי ועם־הארץ אשר־גרתה בה:
כד ויאמר אברהם אנכי אשבע: כה והוכח אברהם את־
אבימלך על־אדות באר המים אשר גזלו עבדי אבימלך:
כו ויאמר אבימלך לא ידעתי מי עשה את־הדבר הזה

וגם

בעל הטורים

ויכלו בגופם ימי, כיון שכלו המים ימי כלו ויכלו בגובה שמיתת צמא מגונה מאד: (כג) לנכדי. בגימטריא בן בני

שפתי חכמים

אבל אי מצי מכוין שפיר עדיף. רא"ם: פ מה שקשה מכאן על בן סורר ומורה שהוא נידון על שם סופו בפרשת כי תצא אפרשנו בס"ד. כתב הרא"ם אבל יש לתמוה למה לא קטרגו עליו מאותן עבירות שבידו וקטרגו עליו מאותן עבירות שעתיד לעשותם ולא הוא אלא בניו והיכן ובמה י"ל שהאגדה הזאת אתיא אליבא דר"ש דפליג עלייהו דר"ע ואחר שדורשין מדרשו קרא דמצחק לגנאי. אבל בעיני נראה שדוחק הוא שנאמר מדרשות חלוקות כן אם לא שהוא מפורש בהדיא שהוא כן לכן נראה שלא היו יכולין לקטרג עליו ממעשים שבידו כי אין ב"ד מענישין אלא מבן כ' שנה ומעלה ולישמעאל לא היה כי אם י"ז שנה והא דלא קטרגו ממעשים שבידו ע"ש העתיד י"ל דאמעשים שבידו עכשיו עשה תשובה בסוף ימיו כמו שפירש"י לקמן בפרשת חיי שרה גבי ויקברו אותו יצחק וישמעאל ודו"ק כ"ל: צ וא"ת והא כתיב לא יומתו אבות על בנים י"ל שהקב"ה שאל למלאכי השרת אם עשה עבירה בניים כלומר אם הוא צדיק בניים או רשע והשיבו לו צדיק הוא בניים אבל רשע הוא ממקום אחר ועוד שבניו ימיתו בניך בצמא ואתם

רש"י

אחרים עליו והיא קודמת להתפלל (ב"ר): באשר הוא שם. (ר"ה טז) לפי מעשים שהוא עושה עכשיו הוא נדון פ ולא לפי מה שהוא עתיד לעשות. לפי שהיו מלא' השרת מקטרגים ואומרים רבש"ע מי שעתיד זר צ להמית בניך בצמא אתה מעלה לו באר והוא משיב עכשיו מה הוא צדיק או רשע אמרו לו צדיק (ר"ל בע זה שאינו ראוי לעונש מיתה בצמא ודו"ק) אמר לו לפי מעשיו של עכשיו אני דנו וזהו באשר הוא שם והיכן המית את ישראל בצמא כשהגלם נבוכדנצר ש (ישעיה כא) משא בערב וגו' לקראת צמא התיו מ' וגו' כשהיו מוליכין אותם אצל ערביים היו ישר' אומרים לשבאים בבקשה מכם הוליכונו אצל בני דו' ישמעאל וירחמו עלינו שנא' (שם כא) אורחות דד' א"ת דודים אלא דודים ואלו יוצאים לקראתם ומבי' להם בשר ודג מלוח ונודות נפוחים כסבורים ישר' שמלאים מים וכשמכניסו לתוך פיו ופותחו הרוח נכנ' בגופו ומת: (כ) רובה קשת. יורה חצים בקשת. קשת על שם האומנות כמו חמר גמל ציד לפיכך הקו"ף מודג' היה יושב במדבר ומלסטם את העוברים הוא שנאמר ידו בכל וגו': (כא) מארץ מצרים. ממקום גדוליה שנא' ו' שפחה מצרית וגו'. היינו דאמרי אינשי זרוק חוטרא לאוירא אעיקריה קאי: (כב) אלהים עמך. לפי שראו ש' משכונת סדום לשלום עם המלכים נלחם ונפלו בידו ונפקדה אשתו לזקוניו: (כג) ולניני ולנכדי. עד כאן רחמי האב' בן: כחסד אשר עשיתי עמך. שאמרתי לך הנה ארצי לפניך (ב"ר): (כה) והוכח. נתוכח עמו'

מיע קדם יי ית קלה דרביא באתר דהוא תמן: יח קומי טולי ית רביא ואתקיפי
ידך בה ארי לעם סגי אשוינה: יט וגלא יי ית עינהא וחזת בירא דמיא ואזלת
לת ית רקבא מיא ואשקיאת ית רביא: כ והוה מימרא דיי בסעדה דרביא
בא ויתב במדברא והוה רבי קשתא: כא ויתב במדברא דפארן ונסיבת לה
מה איתתא מארעא דמצרים: כב והוה בעדנא ההיא ואמר אבימלך ופיכל רב
לה לאברהם למימר מימרא דיי בסעדך בכל די את עבד: כג וכען קים לי
מימרא דיי הכא דלא תשקר בי ובברי ובבר בריי כטיבותא די עבדית עמך
עבד עמי ועם ארעא דאתותבתא בה: כד ואמר אברהם אנא אקים: כה ואוכח
ברהם ית אבימלך על עיסק בירא דמיא די אניסו עבדי אבימלך: כו ואמר
בימלך לא ידעית מאן עבד ית פתגמא הדין ואף את לא חויתא לי ואף אנא לא

שמעית

התורה והמצוה

(יח) קומי. לכן קומי **שאי את הנער**, כשדו הולך ואח"כ **החזיקי את ידך בו**, ויהא הוטרא לידא ומרא לקבורה :

(יט) ויפקח. גדר פעל פקח הוא הגלות ידיעה מה שלא ידע קודם כמ"ש הרמב"ם במורה, שגם שהלא היה הבאר שם, רק שלא שמה לב לראותו ועתה ראתה אותו :

(כ-כא) ויהי אלהים. השגחת ה' היה עליו שיגדל, והצילו מסכנת המדבר וחיות רעות. **וישב במדבר**, נתקיים בו מ"ש והוא יהיה פרא אדם שהיה מדברי. **ויהי רבה קשת**, ונתקיים מ"ש ידו בכל וכו'. **וישב במדבר פארן**, ונתקיים מ"ש ועל פני כל אחיו ישכון, שנד ממדבר למדבר וטבע השורש נשתל אח"כ בבניו. **ותקח לו אמו אשה מארץ מצרים**, כל עורב למינו :

(כב) אלהים עמך. באמר כמו זר נחשב דבר זה, איך מלך הארץ ושריו יבקשו מאיש גר מתגורר בארצם שישבע להם בל ירע להם, ושיבואו עוד לביתו לבקש מאתו כזאת, ע"ז הקדימו, שלכן יראים ממנו [מפני] אשר האלהים אתו, כמו שראו במלחמת המלכים ולקיחת שרה ולדת בן לזקוניו, אך שאלה אחר שכל מעשיו [נעש]ה רק עפ"י אלהים ובפקודתו, מה תועיל השבועה, אם ה' יצוהו הפך הברית מה יעשה, ועז"א **אלהים [עמ]ך בכל אשר אתה עשה**, ר"ל שאין מעשיך נמשכים אל גזרת האלהים, רק רצון האלהים נמשך אחר [מעש]יך, וכשתכרות עמנו ברית ישכים אלהים ע"ז. **זאת שנית** בל יהיה נראה כאוסרין אותו שימרוד במלך ויפקוד [...]ושבי הארץ שהוא דבר רע ועול, ע"ז הקדימו, **שאלהים עמו** בכל מעשהו וכל מעשיו מתכוונים למצות ה', [ו]לא לכלול בשבועה זאת, שגם אם יהיה זה **לכבוד ה' שילחם** אתם בעבור כבוד השם, תמנעהו שבועת ה' [א]ת, שמטעם זה שמרו בני ישראל השבועה **הזאת ולא** הורישו את היבוסי יושב ירושלים, הגם שהיו מבטלים **בזה** מצות ה' :

(כג) ועתה. לכן רצה להשביעו עתה בעוד לא נמצא סבה שתעשה עמנו רעה לכבוד ה', בענין שאם אח"כ יתחדש ענין כזה ללחום עמנו מצד מצות ה', לא תוכל לעבור זאת מצד השבועה שקדמה להמצוה, [...]ת **השבעה לי**, היינו על דעתי, שהנשבע ע"ד חברו אין לו התרה, וכן היה השבועה בשביל [...]ה, כמ"ש **כחסד אשר עשיתי עמך**, והנשבע בשביל טובה אין לו התרה. (ג) **השבעה באלהים**, [ו]נשבע בשם, חמור יותר. (ד) **השבעה הנה**, ר"ל פה בביתך, שאם הייתי משביע אותך בביתי היית אומר [ש]יתה שבועת אונס שיראת מפני בהיותך בביתי, לא כן פה בביתך. **כחסד אשר עשיתי**, ר"ל שמי [ש]עשה לחברו טובות בעבור טובות שקבל ממנו בעבר, או בעבור שמצפה ממנו גמול בעתיד, די אם שלם **לו** [טוב]ה תחת טובה, אבל מי שעשה לחברו חסד שהוא שלא בעבור טובה קדומה או עתידה רק מצד החסד, [צרי]ך גם הוא לשמור חסדו, והחסד הוא דבר שאינו נפסק לעולם, ועז"א שאני מבקש, **כי כחסד שעשיתי** [עמ]ך **תעשה עמדי**, ובזה כלל ג"כ שאם אתה תהיה מלך הארץ ואנו נהיה גרים, תתנהג עמנו כמו שנהגנו עמך, שאמרתי לך הנה ארצי לפניך בטוב בעיניך שב :

(כד-כה) ויאמר אברהם. אברהם רצה שתהיה שבועת ה' בין שניהם, וכמו שהוא יתחייב בשבועה, כן יתחייב אבימלך לשמור לו חסדו ובריתו שיהיה נאמנת לו, ובאשר יאמר אבימלך, למה אני צריך להשביע [...]ך הלא ראית כי עשיתי לך חסדים בלא שבועה, לכן בא לספר לאבימלך שגם מצדו צריך שבועה, כי עבדיו עשו [...] נגדו בגזלת הבאר, וז"ש **ויאמר אברהם אנכי מצדי אשבע**, אבל השבעה גם אתה מצדך. **והוכיח** [...] **אבימלך**, וספר לו **מן באר המים שגזלו עבדי אבימלך**, שמזה מבואר שגם אבימלך צריך לכנוס [...]ית, ושיהיה תנאי ביניהם שאם אחד מהם יבגוד בברית, גם השני פטור מן השבועה, שמטעם זה יכול דוד לכבוש את היבוסי מפני שהם הפרו את השבועה תחלה כמ"ש חז"ל :

(כו) ויאמר אבימלך. השיב לו, הן לא תוכל לאמר שהגיע לך עול מצדי רק מצד **פנים**. (א) **אם**

היה

וְגַם־אַתָּה לֹא־הִגַּדְתָּ לִּי וְגַם אָנֹכִי לֹא שָׁמַעְתִּי בִּלְתִּ
הַיּוֹם׃ כז וַיִּקַּח אַבְרָהָם צֹאן וּבָקָר וַיִּתֵּן לַאֲבִימֶלֶךְ וַיִּכְרְתוּ
שְׁנֵיהֶם בְּרִית׃ כח וַיַּצֵּב אַבְרָהָם אֶת־שֶׁבַע כִּבְשֹׂת הַצֹּא
לְבַדְּהֶן׃ כט וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ אֶל־אַבְרָהָם מָה הֵנָּה שֶׁבַ
כְּבָשֹׂת הָאֵלֶּה אֲשֶׁר הִצַּבְתָּ לְבַדָּנָה׃ ל וַיֹּאמֶר כִּי אֶת
שֶׁבַע כְּבָשֹׂת תִּקַּח מִיָּדִי בַּעֲבוּר תִּהְיֶה־לִּי לְעֵדָה כִּ
חָפַרְתִּי אֶת־הַבְּאֵר הַזֹּאת׃ לא עַל־כֵּן קָרָא לַמָּקוֹם הַהוּ
בְּאֵר שָׁבַע כִּי שָׁם נִשְׁבְּעוּ שְׁנֵיהֶם׃ לב וַיִּכְרְתוּ בְרִי
בִּבְאֵר שָׁבַע וַיָּקָם אֲבִימֶלֶךְ וּפִיכֹל שַׂר־צְבָאוֹ וַיָּשֻׁבוּ אֶל
אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים׃ לג וַיִּטַּע אֶשֶׁל בִּבְאֵר שָׁבַע וַיִּקְרָא־שָׁ
בְּשֵׁם יְהוָה אֵל עוֹלָם׃ לד וַיָּגָר אַבְרָהָם בְּאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּי
יָמִים רַבִּים׃ פ שביעי כב א וַיְהִי אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּ
והאלהים

בעל הטורים

(כט) שלשה שנים במס'. כנגד לבדנה. הסה כנגד כל גבולות הרץ. בזכות אברהם נכרתו כל גבולות ארץ:

שפתי חכמים

מעלה לו את הבאר והקב"ה השיב להם כיון שעתה הוא צדיק בענין זה מעלה אני לו הבאר. מהרש"ל: ק והא דלא כתיב לעד וכתב לעדה מפני שהוא לשון נקבה כי עדה לנקבה כמו עד לזכר: ר דאל"כ איך הוכיח זה דאין לומר ע"י עדים א"כ מה טעם דעבדי אברהם שלא הבעו לפני אבימלך שהרי היה להם עדים וק"ל: ש מה צריך לפרש זאת משום פסוק שלאחריו שכתוב ויהי אחר הדברים האלה וגו' שהוא סמוך דכל מקום שכתוב אחר הוא סמוך כדפירש"י בפרשת לך לך וזה היה י"ב שנה אחרי כן וא"כ למה נאמר אחר לכך מפרש אחר דבריו של שטן כו' ולא אחר הדברים שהיה בין אברהם לאבימלך דסמיך

רש"י

כך: (ל) בעבור תהיה לי. זאת: לעדה. לשון עד של נקבה ק כמו ועדה המצבה: כי חפרתי את הבא. מריבים היו עליה רועי אבימלך ואומרים אנחנו חפרנ אמרו ביניהם כל מי שיתראה על הבאר ר ויעלו המי לקראתו שלו הוא ועלו לקראת אברהם: (לג) אש. רב ושמואל חד אמר פרדס להביא ממנו פירות לאורח בסעודה. וחד אמר פונדק לאכסניא ובו כל מיני פירו ומצינו לשון נטיעה באהלים שנא' (דניאל יא) ויטע א הפדנו. ויקרא שם וגו'. ע"י אותו אשל נקרא שמו הקב"ה אלוה לכל העולם לאחר שאוכלים ושותים א להם ברכו למי שאכלתם משלו כסבורים אתם שמשלי אכלתם משל מי שאמר והיה העולם אכלתם (סוטה: (לד) ימים רבים. מרובים על של חברון שבחברון עשה כ"ה שנה וכאן כ"ו שנה שהרי בן ע"ה שנה י בצאתו מחרן. אותה שנה ויבא וישב באלוני ממרא שלא מצינו קודם לכן שנתיישב אלא שם שבכל מקומותיו ה כאורח הונה ונוסע והולך בנא' ויעבור אברם. ויעתק משם. ויהי רעב וירד אברם מצרימה. וממצרים עשה אלא שלשה חדשים שהרי שלהו פרעה מיד וילך למסעיו עד ויבא וישב באלוני ממרא אשר בחברון יושב עד שנהפכה סדום מיד ויסע משם אברהם מפני בושה של לוט ובא לארץ פלשתים ובן צ"ט שנה ה שהרי בשלישי למילתו באו אצלו המלאכים הרי כ"ה שנה וכאן כתיב ימים רבים מרובים על הראשונים ולא הכתוב לבאוס אלא לפרש ואם היו מרובים עליהם שתי שנים או יותר היה מפרשם ועל כרחך אינם יתר משנה הרי כ"ו שנה מיד יצא משם וחזר לחברון ואותה שנה קדמה לפני עקדתו ש של יצחק י"ב בני כך שנויה בסדר עולם (ב"ר): (א) אחר הדברים האלה. יש מרבותינו אומרים (סנהדרין פט) אחר דב של שטן שהיה מקטרג ואומר מכל סעודה שעשה אברהם לא הקריב לפניך פר אחד או איל אחד אמר לו כ עשה אלא בשביל בנו אלו הייתי אומר לו זבח אותו לפני לא היה מעכב. וי"א אחר דבריו של ישמעא שהיה מתפאר על יצחק שמל בן י"ג שנה ולא מיחה אמר ט יצחק באבר אחד אתה מיראני אלו אמר הקב"ה

שמעית אלהין יומא דין: כז ודבר אברהם עאן ותורין ויהב לאבימלך וגזרו
תרויהון קים: כח ואקים אברהם ית שבע חורפן דעאן בלחודיהן: כט ואמר
אבימלך לאברהם מה אנון שבע חורפן אלין דאקמתא בלחודיהן: ל ואמר ארי
ית שבע חורפן תקבל מן ידי בדיל דתהי לי לסהדו ארי חפרית ית בירא הדין:
לא על כן קרא לאתרא ההוא באר שבע ארי תמן קימו תרויהון: לב וגזרו קים
בבאר שבע וקם אבימלך ופיכל רב חילה ותבו לארע פלשתאי: לג ונציב אילנא
בבאר שבע וצלי תמן בשמא דיי אלהא דעלמא: לד ואותב אברהם בארע
פלשתאי יומין סגיאין: א והוה בתר פתגמיא האלין ויי נסי ית אברהם ואמר ליה

נ"א נצבא

אברהם

השאלות

(א-ה) מה ענין הנסיון בכללו שהרבו חכמי לב בזה כמה פליאות, למה לא אמר בשום א' מעשרה נסיונות שהאלהים נסה את אברהם רק בנסיון זה. למה האריך את בנך את יחידך אשר אהבת ודי לאמר את יצחק. מ"ש אשר אומר אליך ולא מצאנו שאמר לו איזה הר רק אברהם בעצמו ראה את המקום מרחוק, וחז"ל אמרו אשר לא עלתה על לבי זה עקדת יצחק והלא אמר והעלהו שם לעולה. למה אמר שחבש חמורו ולקח נעריו ובקע עצי עולה. למה צוה להנערים לשבת פה וטוב שדבר גדול כזה יהיה בקהל רב לקדש את השם:

התורה והמצוה

היה זה נעשה בפקודתי, אבל אני לא ידעתי מי עשה את הדבר הזה, ואם היה זה על ידי הייתי יודע את מי שלחתי. (ב) אם אתה בקשת דין ומשפט ע"ז ואני לא שפטתי משפטך להשיב את הגזלה, אבל גם אתה לא הגדת לי. (ג) אם הייתי שומע מפי אחרים, ולא עשיתי משפט בעצמי כראוי למלך הארץ, אבל גם אנכי לא שמעתי בלתי היום:

(כז) ויקח אברהם: באשר ראה אברהם שהשיב הברית מפני הגדדים, רצה לשלם לו את הלקח השדה שאם הפרו את הבאר בכסף מלא, כי רצה ליטע שם אילנות, כמ"ש ויטע אשל בבאר שבע, שיהיה שם אהלו בית מדרשו, ושע"ז יכרות אתו ברית, שלא יגע איש בגהלתו אשר קנה מאתו, וע"כ נתן לו צאן ובקר הרבה, ושניהם כרתו ברית, עד שגם אבימלך נשבע בשבועת האלה:

(כח-ל) ויצב. הון מזה הציב אברהם שבע כבשות הצאן לבדנה, כי מספר השביעי היה קדוש בעיני הקדמונים שהיו מאמינים בשבעה כוכבי לכת הם פועלים בעולם השפל, ומזה נגזר שם שבועה, כי שבועתם היו מצרפים מספר השבעה שהיה קדוש אצלם, וע"כ הציג אברהם שבע כבשות, כי הגם אברהם יצא מן האצטגנינות וידע שהוא למעלה מהוראת הכוכבים, אצלו היה מספר השבעה קדוש מטעם גבוה מעלה מזה, משבעה מקורות העליונים המזילים מי החסד מדלים לבאר שבע שרמז במ"ש כי חפרתי את הבאר הזאת, כמ"ש בזאת אני בוטח, בזאת יבא אהרן אל הקודש, וכאשר שאל אבימלך על מה רומזים שבע כבשות האלה, השיב שיקח מידו שבעה כבשות לעדה כי חפר את הבאר הזאת, ושגם זה נכלל בשבועתם:

(לא-לב) על כן קרא למקום ההוא, בתחלה היה למקום ההוא שם הבאר וע"כ הוסיף שם באר שבע (שזה גדר קריאת השם שאחריו למ"ד הוא שם נוסף על הראשון כמ"ש בכ"מ) והשם היה לזכרון ששניהם שבעו, ואז כרתו ברית מפני הגדדים גם על השארות, ונעשה מקום זה רשות אברהם וזרעו, ואבימלך שב אל ארץ פלשתים, כאלו באר שבע יצא מכלל ארץ פלשתים:

(לג) ויטע. אחר שנעשית קנין אברהם, נטע שם מיני אילנות גנות ופרדסים ושם התאספו אליו הנמשכים ללמוד דרכי ה', ויקרא שם בשם ה' אל עולם, כי אחר המילה השיג יותר שאין עוד מלבדו ושאין שום כח מושל בעולם רק ה' לבדו, וזה קרא ופרסם לרבים:

(לד) ויגר. וכ"ז לא ישב בבאר שבע בקביעות, רק היה כגר בארץ פלשתים, מתהלך בארץ לארכה ולרחבה כגר, לפרסם שם ה' ולקיים כי גר יהיה זרעך שהתחיל מלידת יצחק:

כב (א) ויהי אחר הדברים האלה. מוסב על כל הדברים בספר מענין אברהם שכולם היו נסיונות, שיש הבדל בין נסיון לבחינה, שהבחינה היא שבוחן אם נמצא בדבר מה, מה שיחויב שימצא בו לפי טבעו, למשל הבוחן את הזהב אם הוא זהב ולא סיג, והמנסה ינסה אם נמצא בדבר כח מה שאינו טבע בטבעו, למשל אם יש בזהב כח המשיכה וכדומה, וכן הבחינה באדם הוא, אם הוא שלם עם ה' כפי טבע רוב בני אדם. והנסיון הוא אם יעמוד בצדקתו בדברים שהם למעלה מטבע הבשר, והנסיון אין לו שיעור שאברהם נתנסה בעשר נסיונות, שכל נסיון הוא למעלה מהקודם אליו, וכמ"ש במדרש נתת ליראיך נס להתנוסס נסיון אחר נסיון, דגלין אחר דגלין בשביל גדלם כנס הזה של ספינה, שלפ"ז יפורש נגד אחד אחרי הדברים והאלהים כבר נסה את אברהם בשבעה נסיונות, אז ויאמר אליו, זה הנסיון האחרון שהוא למעלה מכל ציור בטבע האדם, וכפשוט יאמר והאלהים נסה, על נסיון זה האחרון לבד, ולא היה הצווי רק משום נסיון לא לעשות המעשה ההוא, שאחרי הדברים הקודמים שבהם עלה אברהם

בנסיונותיו

וְהָאֱלֹהִים נִסָּה אֶת־אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר הִנֵּנִי׃ ב וַיֹּאמֶר קַח־נָא אֶת־בִּנְךָ אֶת־יְחִידְךָ אֲשֶׁר־אָהַבְתָּ אֶת־יִצְחָק וְלֶךְ־לְךָ אֶל־אֶרֶץ הַמֹּרִיָּה וְהַעֲלֵהוּ שָׁם לְעֹלָה עַל אַחַד הֶהָרִים אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ׃ ג וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם בַּבֹּקֶר וַיַּחֲבֹשׁ אֶת־חֲמֹרוֹ וַיִּקַּח אֶת־שְׁנֵי נְעָרָיו אִתּוֹ וְאֵת

יצחק

רש"י

הקב"ה זבח עצמך לפני לא הייתי מעכב: הנני. כך היא ענייתם של חסידים ל' ענוה הוא ול' זימון: (ב) קח נא. אין נא אלא לשון בקשה ת אמר לו בבקשה ממך עמוד לי בזה הנסיון שלא יאמרו הראשונות לא היה בהן ממש (סנהדרין פט): את בנך. אמר לו שני בנים יש לי אמר לו את יחידך אמר לו זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו אמר לו אשר אהבת אמר לו שניהם אני אוהב אמר לו את יצחק. ולמה לא גילה לו מתחלה שלא לערבבו פתאום א ותזוח דעתו עליו ותטרף וכדי לחבב עליו את המצוה וליתן לו שכר על כל דבור ודבור: ארץ המוריה. ירושלים וכן (בד"ה ב ג) לבנות את בית ה' בירושלים בהר המוריה. ורבותינו פירשו על שם שמשם הוראה יוצאה לישראל, ואונקלוס תרגמו על שם עבודת הקטרת שיש בו מור נרד ושאר בשמים: והעלהו. לא אמר לו שחטהו לפי שלא היה חפץ הקב"ה לשחטו אלא להעלהו לעשותו עולה ומשהעלהו אמר לו הורידהו: אחד ההרים. הקב"ה מתהא הצדיקים. (ס"א מבהא לצדיקים) ואח"כ מגלה להם וכל זה כדי להרבות שכרן וכן (לעיל יב) הארץ אשר אראך וכן ביונה (ג) וקרא עליה את הקריאה: (ג) וישכם. נזדרז למצוה (פסחים ד). ויחבש. הוא בעצמו ולא צוה לאחד מעבדיו שהאהבה מקלקלת השורה: את שני נעריו. (ב"ר)

ישמעאל

שפתי חכמים

דסמיך ליה: ת פי' אין נא שאמור כאן אלא ל' בקשה דהא מלינו בכ"מ נא שאינו ל' בקשה. הרא"ם: א כדי שלא יאמרו הקב"ה שטריף דעתו ולכך עשה אבל אי לא הוה מטורף בדעתו לא היה עושה: (נה"י) וצ"ל דבטעמא קמא לא סגי דא"כ הו"ל את בנך יחידך אשר אהבת ומדאמר את ש"מ לחלק אתא והיינו בשביל פעם השיב הקב"ה על שאלת אברהם ובטעמא בתרא לחוד לא סגי דא"כ הו"ל איפכא קח את יצחק את בנך את יחידך אשר אהבת דהוה

התורה והמצוה

בנסיונותיו מדרגה אחר מדרגה, בא לנסותו בנסיון היותר גדול, שבו נתראה איך גדלה יראת ה' ואהבתו אצלו בתכלית מה שאפשר לצייר. והנה הנסיון יהיה, או לצורך המנסה או לצורך המנוסה או לצורך הרואים, ושלשה היו בלשתם יחד, כמ"ש במד' ע"ז בלשה משלים. א] מי שיודע ששפתנו יפה מקים עליו, שהוא לצורך המנסה להשביחו ולהתקנו. ב] משל לפרה שכחה יפה שנותן עליה העול, שהוא לצורך המנסה ועבודתו. ג] משל מי שקנקניו יפים מקיש עליהם, הוא לצורך הקונים והרואים שירא שהסחורה טובה, שמה שהקשו על צד שהוא לצורך המנסה, שהלא ה' יודע הכל ומה צורך לו לנסיון, הינה שאלה, שע"ז אמר ה' הקרתני ותדע, ר"ל אתה ידעת את האדם בשני מיני ידיעות אשר לפי השגת האדם יש סתירה ביניהם ובכ"ז נמצאו שתיהן אצלך. א] מצד הידיעה הקדומה שיודע את העתיד בידיעה הלוטה, ועז"א ותדע מכבר. ב] בעת כ"ז האדם חפשי במעשיו עד שמצד החפשיות הקרבתני עתה לדעת את אשר בחרתי בבחירתי, הגם שתדע זה מכבר נמצא בידיעתך הידיעה הקדומה עם שתשאיר אהריו טבע האפשר, שזה ענין מופלא ונעלם מהשגת האדם, ומצאנו שהכתובים ישמשו בלשון כאלו יש חדוש ידיעה, כי ענין זה מקושר עם שאלת הידיעה והבחירה, שכלל בידינו שהכל צפוי והרשות נתונה, ואין אנו יודעים ענין ידיעתו כמו שאין אנו יודעים את עצמותו, כי ידיעתו היא עצמותו, והכתובים ידברו לפי הבנתנו שאנו מבערים הידיעה כפי הידיעה שלנו, ויאמר, כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה, ואם לא אדעה, וירא וידע אלהים, שיסביר הדבר לשבר את האוזן שהאדם חפשי ובעת שיבחר אז תתחדש הידיעה, והמקובלים יאמרו כי הידיעה הקדומה הוא רק בא"ס, ושם לא נמצא דין ורחמים ושום מדה, אולם מהנאצלים שהם המדות שבם יתחיל הדין והשכר והעונש, שם אין שם ידיעה קדומה, וכמו אמרו כי עתה ידעתי, והידיעה אשר בא"ס נעלם מכל שכל, ולא נמצא ממנו דבר בתנ"ך, והמדות וההנהגה האלהית בהצילות שמהם ידברו הכתובים, מתנהגת לפי הידיעה המודעת אצלנו, ועז"א במד' כי עתה ידעתי הודעתי, ר"ל לפי הידיעה שהודעתי לבאי עולם, לא לפי הידיעה בנמצא בא"ס. ועוד יתבאר בדבריו איך היה לצורך המנוסה והרואים. ויאמר אליו אברהם, בכל הקריאות כפל השם אברהם אברהם, יעקב יעקב, ופי' בת"כ שהוא לשון חבה לשון זירוז, ר"ל קריאת השם הוא לשון חבה וכפל הקריאה הוא לזרז ופה לא רצה לזרזו כמ"ש במד' שלא יאמרו הממו וערבבו, וע"כ אמר רק אברהם, ועוד יש טעם כי כפילת הקריאה באו אל שני חלקיו, אל הגוף ואל הנפש, בתחלה קרא אל הגוף שיתפשט מחומריותו ויכן אל

הגבוהה

אברהם ואמר הא אנא: ב ואמר דבר כען ית ברך ית יחידך די רחמת ית יצחק ואיזל לך לארעא פולחנא ואסקהי קדמי תמן לעלתא על חד מן טוריא די איימר לך: ג ואקדים אברהם בצפרא וזרז ית חמריה ודבר ית תרין עולימוהי עמיה וית

יצחק

התורה והמצוה

הנשמה, ואז יקרא אל חלק השמים ממעל שהיא הנפש, אבל קריאה זו היה לערך מעשה, שמי שעדיין לא התפשט מן החומר לגמרי, לא יצוייר שישנה כזאת, ולכן קרא רק פעם אחת אל הנפש, שכבר התפשט החומר מעליה ותלבש מחלצות, ואברהם השיב הנני, שמוכן ומזומן על האופן זה:

(ב) **ויאמר קח נא את בנך.** הנה עקר הנסיון היה אם גדלה כליו אהבת ה', באופן שכל האהבות שי"ל יהיו בטלים נגד אהבה זו, וכל שהדבר נאהב אצלו יותר והוא מקריבו לה' וכל שישים יותר על לבו מעלות יצחק ואהבתו אליו וכ"ז יבוטלו כל רגשות האהבה העזה שיש לו אל בנו יחידו נגד האהבה היותר גדולה רשפי אש שלהבת יה אהבת הבורא כן יבחן אהבתו לאלהיו, וע"כ צוהו שבעת יקחהו לקרבן לא יסיח מלבו שהוא בנו, רק קח נא את בנך ולא יסיח מדעתו שהוא יחידו ויחשוב הלא עדיין י"ל בן שני שהוא ישמעאל, ועז"א את יחידך, ולא יסיח מדעתו שהוא אוהבו ונפשו קשורה בנפשו, עז"א **אשר אהבת**, ולא יסיח מדעתו מעלותיו שהוא בן חכם וצדיק, עז"א את יצחק, שבעת הקריבהו, הזכור היטב כל אלה המעלות שי"ל, וכל"ז תקריבהו בשמחה ותשמח כי יש לך קרבן מובחר קדוש מרחם מבחר יחיד ונאהב לתתו מנחה לה' שאהבתו שקולה כנגד כל האהבות, כמשל מי שנותן כלי יקרה מתנה למלך, שכל שיצייר בלבו יותר יקרת הכלי, כן תגדל שמחתו שכבד את המלך במנחה יקרה כזאת. **והעלהו שם לעלה על אחד ההרים אשר אמר אליך**, כבר אמרו הבר לא צויתי ולא עלתה על לבי זה עקדת יצחק. והלא צוהו והעלהו שם לעולה, **וגם** איך צוה וחזר בו, אמנם אם היה אברהם מדקדק היטב, היה מבין שלא שום ה' כלל שיצחק יהיה עולה, **כי** לפי הפשט שיעלה את יצחק לעולה על אחד ההרים שיאמר אליו איזה הר, יקשה הלא לא בא לכלל אמירה שניה מאת ה' שיודיעהו את ההר, רק כתיב וירא את המקום מרחוק, מבואר שהיה מכיר את ההר, **כי** פה אמר **אל ארץ המוריה**, ובד"ה אומר בהר המוריה, מבואר שהר אחד היה שם שנקרא הר המוריה שגדל שם המור, או מיתר טעמים שנמצא בדברי חז"ל ומפ', וכל הארץ נקרא ארץ המוריה מפני ההר הזה, ר"ל הארץ שנמצא בו הר המוריה, וכיון שאמר לו על אחד ההרים, כבר הודיעו מי הוא ההר, שכבר התבאר אצלי שיש הבדל בין אחד שבא בסמיכות אל ה"א הידיעה, שאז יבוא אל האחד הנודע, כמו כמעט שכב אחד העם זה המלך, וכן אחד ההרים היינו ההר הנודע, שאל"כ הי"ל אחד מההרים [וכמ"ש בחבורי התו"ה תזריע סי' מ"ג], א"כ ידע שהוא הר המוריה שכל הארץ נקראת ע"ש. וע"כ כתיב וירא את המקום מרחוק שהכיר את המקום מעצמו, ואף לחז"ל שראה ענן קשור על ההר לא היה לו לומר ההר אומר אליך רק על אחד ההרים ההר הראך, כיון שלא באה אמירה מיוחדת ע"ז, וכן אמר ויבאו אל המקום אשר אמר לו האלהים, בע"כ פירושו שמ"ש לו אחד ההרים היינו ההר המיוחד, אמר לו המקום וציין אותו בסימנו, ומזה מוכרח שמ"ש **אשר אומר אליך**, אינו מוסב על ההר רק על והעלהו שם, ר"ל העלה את מי שאומר אליך דהיינו את האיל *), שע"ז באה האמירה שניה אל תשלח ידך אל הנער, ובא הכנוי עם הפעול, כמו הנני מאכילם את העם הזה לענה, ותראהו את הילד, וכן רבים כמ"ש באילת השחר כלל ר"י. ועוד התבאר אצלי בס' התו"ה (מצורע סי' ס"א) שלא השתמש בספר התורה על הקרבת העולה בשום מקום בלשון העלאה רק אם מדבר בבמה או בשעת הראשון שחנכו המזבח, אבל בהקרבה על מזבח שבמקדש, יזכיר תמיד לשון עשיה או הקטרה, ומזה הוכיחו חז"ל שמ"ש והעלה הכהן את העולה, מדבר בעולה שנשחטה שלא לשמה, שעיקר הרצאתה שיעלה אותה, שאם הוא כבר על המזבח אין זה חידוש דכל הפסולים אם עלו לא ירדו, וכיון שפה כתיב ויבן שם אברהם את המזבח שהוא מזבח הידוע שבירושלים שעליו הקריב אדם הראשון וקין והבל ונח כמ"ש חז"ל, ולא היה לא במה ולא שעת הראשון שהקריבו עליו, לא יצדק עליו לשון עליה, והי"ל והקריבהו או ועשהו שם לעולה, ומזה הי"ל להבין שהכוונה רק שיעלהו אותו ואל יעש לו מאומה, וכן גם במקום שבא לשון העלאה בעולה לא בא בשום מקום בלמ"ד, רק אמר יעלה עולה בלא למ"ד, כי הלמ"ד מורה על ההקדש לבד לא על גוף המעשה, ומכ"ז הי"ל לדעת האמת, רק שה' אמר לו לשון שיטעה בו שיצחק עצמו יוקרב לעולה, ומרוב אהבתו לאלהים ומרוב חשקו לקיים מצותיו ומרוב שמחתו שזכה שבנו יהיה עולה לה' לריח ניחוח, לא חקר כלל ולא העמיק בדברים, ורץ כצבי למהר לעשות מצותיו, עד שהוצרך המלאך לעכבו:

(ג) **וישכם.** לפי הפשט יספר איך עמד בנסיון הזה בכל פרטיו, אם מצד הזריזות שהשכים **בבקר**, ולא נתעכב בדבר, ואם מצד מה שלקח עמו החמור ולא הלך רגלי כדי שע"י איחור העשיה וההליכה יוכל להיות ינחם ה' ויבטל הגזרה, ואם ממה **שחבש את החמור**, בעצמו בחשקו לקיים מצות ה' בעצמו, ואם במה שלקח נעריו אתו ולא הלך לבדו כדי שיוכל יצחק לעכב בידו או לברוח ויפטר ממצוה זו כי יצחק לא נצטוה, אם במה שהכין עצי עולה ואש ומאכלת שלא יהיה לו שום עכוב. **ויבקע עצי עלה**, הכפרים יעברם

יִצְחָ֣ק בְּנ֑וֹ וַיְבַקַּע֙ עֲצֵ֣י עֹלָ֔ה וַיָּ֣קָם וַיֵּ֔לֶךְ אֶל־הַמָּק֖וֹם אֲשֶׁר־
אָֽמַר־ל֥וֹ הָאֱלֹהִֽים׃ ד בַּיּ֣וֹם הַשְּׁלִישִׁ֗י וַיִּשָּׂ֨א אַבְרָהָ֧ם אֶת־
עֵינָ֛יו וַיַּ֥רְא אֶת־הַמָּק֖וֹם מֵרָחֹֽק׃ ה וַיֹּ֨אמֶר אַבְרָהָ֜ם אֶל־
נְעָרָ֗יו שְׁבוּ־לָכֶ֥ם פֹּה֙ עִֽם־הַחֲמ֔וֹר וַאֲנִ֣י וְהַנַּ֔עַר נֵלְכָ֖ה עַד־
כֹּ֑ה וְנִֽשְׁתַּחֲוֶ֖ה וְנָשׁ֥וּבָה אֲלֵיכֶֽם׃ ו וַיִּקַּ֨ח אַבְרָהָ֜ם אֶת־עֲצֵ֣י
הָעֹלָ֗ה וַיָּ֙שֶׂם֙ עַל־יִצְחָ֣ק בְּנ֔וֹ וַיִּקַּ֣ח בְּיָד֔וֹ אֶת־הָאֵ֖שׁ וְאֶת־
הַֽמַּאֲכֶ֑לֶת וַיֵּלְכ֥וּ שְׁנֵיהֶ֖ם יַחְדָּֽו׃ ז וַיֹּ֨אמֶר יִצְחָ֜ק אֶל־אַבְרָהָ֤ם
אָבִיו֙ וַיֹּ֣אמֶר אָבִ֔י וַיֹּ֖אמֶר הִנֶּ֣נִּֽי בְנִ֑י וַיֹּ֗אמֶר הִנֵּ֤ה הָאֵשׁ֙
וְהָ֣עֵצִ֔ים וְאַיֵּ֥ה הַשֶּׂ֖ה לְעֹלָֽה׃ ח וַיֹּ֨אמֶר֙ אַבְרָהָ֔ם אֱלֹהִ֞ים
יִרְאֶה־לּ֥וֹ הַשֶּׂ֛ה לְעֹלָ֖ה בְּנִ֑י וַיֵּלְכ֥וּ שְׁנֵיהֶ֖ם יַחְדָּֽו׃ ט וַיָּבֹ֗אוּ
אֶֽל־הַמָּקוֹם֮ אֲשֶׁ֣ר אָֽמַר־ל֣וֹ הָאֱלֹהִים֒ וַיִּ֨בֶן שָׁ֧ם אַבְרָהָ֛ם אֶת־

המזבח

בעל הטורים

(ד) את המקום. בגי' זה ירושלים: מרחק. חסר כתיב קרי ביה מרחיק שהשטן היה מרחיק המקום מלפניהם: אל ארץ המוריה בגי' בירושלים: (ה) ונשובה ו' במסרה. ונשתחוה ונשובה נתנה ראש ונשובה לכו ונשובה נחפשה דרכינו ונחקורה ונשוב השיבנו ה' אליך ונשובה לכו ונשובה אל ה'. בזכות אברהם שאמר ונשתחוה ונשובה זכו ישראל לעשות תשובה והיינו לכו ונשובה נחפשה דרכינו ונשובה השיבנו ה' אליך ונשובה ובזכותם הגליות מתקבלות לכו ונשובה אל עיר ה' ואם לא א

שפתי חכמים

נמי מיכוב מלוה: ב וכי לא היו לו אלא שני נערים אלא נעריו המיוחדים לו שהם ישמעאל ואליעזר. עי' לק' בפ' בלק מה שפירשתי גבי שני נערים דבלעם למה שינה רש"י פירוש דהתם מהכא. ומהרש"ל פי' דבלעם שהיה רוחו גבוהה והיה צריך לשמוש פי' שהיו משמשים זה את זה אבל אברהם שהיה רוחו נמוכה לא היה צריך לשמוש שהיה משמש את עצמו רק שלא יהא יחידי שאם יצטרך אחד מנעריו לנקביו משום הכי לקח שני נערים עמו לכך פי' טעם זה עכ"ל: ג ונראה לי דאינו מביא ראיה מן התרגום אלא בא לפרש דלא נמי לשון בקוע כדאשכחן ואלהו את הירדן: ד והא דצריך לב' טעמים דלפי טעם א' קשה נקראת אותו אוכלת ל"ש שמכשרת וטעם זה לחוד ק' נקראת אותו הכין כמשמעו ל"פ עוד ע"ש שישראל כו'. (ממ"ב) והא דלא סגי בפי' בתרא לחוד דלפ"ז א"ש שנקראת מאכלת ולא אוכלת ולא הכין דא"כ קשה דה"א שידיעה של המאכלת מורה על דבר ידוע כבר והא עד הנה לא היה נסכין שם של מאכלת כלל שעולם רק עכשיו ע"י מעשה זה קורא אותו הפסוק כן לכך הוצרך לפרש ג"כ לטעם א' שאוכלת ומכשרת וכו' וא"כ הוא שם

רש"י

ישמעאל ואליעזר שאין אדם חשוב רשאי לצאת לדרך בלא ב' אנשים שאם יצטרך האחד לנקביו ויתרחק יהי השני עמו: ג ויבקע. תרגומו וצלח כמו (ש"ב יט) וצלחו הירדן ג ל' בקוע סינדר"א בלעז (שפאלטען): (ד) ביום השלישי. למה איחר מלהראותו מיד כדי שלא יאמרו הממו ועירבבו פתאום וטרף דעתו ואלו היה לו שהו להמלך אל לבו לא היה עושה: וירא את המקום. ראה ענן קשור על ההר: (ה) עד כה. כלומר דרך מועט למקום אשר לפנינו, ומדרש אגדה אראה היכן הוא כ שאמר לי המקום כה יהיה זרעך: ונשובה. נתנב שישובו שניהם: (ו) המאכלת. סכין על שם שאוכל את הבשר כמה דתימא (דברים לב) והרבי תאכל בשר ושמכשרת בשר לאכילה. ד"א זאת נקראת מאכלת ד שם שישראל אוכלים מתן שכרה: וילכו שניהם יחד. אברהם שהיה יודע שהולך לשחוט את בנו היה הולך ברצון ושמחה כיצחק שלא היה מרגיש בדבר: (ח) יראה לו השה. כלומר יראה ויבחר לו השה ואם אין שה לעולה בני. ואע"פ שהבין יצחק שהוא הולך לשחט וילכו

התורה והמצוה

בזקים מהולשים ובקע העצים בעצמו, ובעקדה כתב שהחמור היה רמז לכבישת החומר ויצר, ומא חז"ל שהוא החמור שרכב עליו משה, ושעתיד המלך המשיח לרכב עליו, ונראה כי הצדיקים ישימו לנו סימנים וציונים בכלי תשמישיהם ובמפרתיהם שעל ידם יזכרו בכל רגע עניני עבודתם ודרכם בקודש וקו אצלם שהחמור ישפי הנערים מזכרת אל האדם הקרוב אל החמור שהוא הגוף הבהמי שהנפש רוכבת ע ומנהגת

צחק בריה וצלח אעי לעלתא וקם ואזל לאתרא די אמר ליה יי: ד ביומא תליתאה
קף אברהם ית עינוהי וחזא ית אתרא מרחיק: ה ואמר אברהם לעולימוהי
וריכו לכון הכא עם חמרא ואנא ועולימא נתמטי עד כא ונסגוד ונתוב לותכון:
ונסיב אברהם ית אעי דעלתא ושוי על יצחק בריה ונסיב בידיה ית אשתא וית
כינא ואזלו תרויהון כחדא: ז ואמר יצחק לאברהם אבוהי ואמר אבא ואמר
א אנא ברי ואמר הא אשתא ואעיא ואן אימרא לעלתא: ח ואמר אברהם קדם
גלי ליה אימרא לעלתא ברי ואזלו תרויהון כחדא: ט ואתו לאתרא די אמר ליה

יי

השאלות

(ז-ט) למה לא שאל יצחק עד הנה איה השה לעולה, ומשמע ששאל מן האש והעצים על השה, מה לא גילה לו תיכף שהוא הנבחר לקרבן, ולמה מר ב"פ וילכו שניהם יחדו. למה נאמר והאלהים ה את אברהם והלא עקר הנסיון היה ביצחק שמסר ע לקרבן, ולמה תחלה נאמר שם אלהים, ומעת העקדה נאמר שם הויה ב"ה:

התורה והמצוה

ומנהגת אותו, ובהכנת החמור זכרו שהן צריכים להכניע את החמור השני במתג ורסן בדיו לבלום בל יזיק את הנפש, ושני הנערים המשרתים היה אולם ציון לשני הנערים המשרתים את הנפש, שהוא הכח הדמיוני והמתעורר המשרתים את פני השכל, ואברהם לקחם אתו להכניעם אל הנפש, אולם בעת שלא לגמור המעשה אמר שבו לכם פה עם החמור, שלא התערב במעשה זה שום כח ושום פניה גופנית, רק השכל לבדו אשר עומד את פני ה':

(ה) שבו לכם פה עם החמור. יספר בזה כי נגדל הנסיון הזה מכל מה שעשה אברהם עד הנה, שכל מה שהלך עד הנה בדרכי ה' וישמור משמרתו ומצותיו, היו מצות שלא היו נגד השכל, וכל מצוה שה היה טובה ומפורסמת לעיני רואים למען דעת כל עמי הארץ את ה' ושמרו דרך ה' לעשות צדקה פט. לא כן מצוה זו שהיה נגד השכל שעד הנה דרש ויוכח נגד ע"ז שהיו מקריבים זבחי אדם, ויוכח תם כי לא ירצה ה' בתועבות כאלה, וכי אין תועבה גדולה בעיני ה' כשפיכת דם, כמ"ש כי כל תועבת אשר שנא עשו לאלהיהם, כי גם את בניהם וכו' ישרפו באש לאלהיהם, ועתה כאשר הגיעתהו המצוה זאת שהיא נגד השכל ונגד דרכי ה' הטובים, לא רצה לעשות מעשה זאת לעיני נעריו, [שלפי דעת חז"ל היו יעזר וישמעאל], כי בוש מלפניהם לעשות מעשה שעד עתה היה זה תועבה בעיניו, ולא רצה שילמדו שות כזאת, וע"כ הסתיר הדבר מהם ואמר ונשתחוה ונשובה אליכם, וזה היה שרש גדול בנסיון ם שעשה מצות ה', שהוא נגד השכל ונגד היושר והצדק ודרכי ה' הטובים, ובכ"ז לא הרהר אחרי ה'.
נם אברהם קיים התורה עד שלא ניתנה כי נפשו היתה מלוטשת כמראת האספקלריא נוכח האור העליון, עד הגיע בצורת נפשו באספקלריא המאירה כל פרטי המצות, אשר שרשם בחכמה העליונה, שהיתה כשמש זורח יה אור נפשו וקרנים מידו בסתרי לבבו הטהור, ומצד זה לא עמד שום כח מכחות החומר לעכב עליו ם מצוה כי אור הנפש גבר על חשכת החומר, אבל מעשה זה שבאמת לא רצה ה' בו, ואם היה שוחט את ק, היה זה מעשה רעה ותועבת ה' אשר שנא, הנה גם נפשו הרוחניית אלופה מסתרי החכמה העליונה, תה מתנגדת למעשה זאת, עד שלכן בוש מלעשות זאת נגד נעריו, כאשר יבוש אדם לעשות מעשה תועבה קום רואים, ובכ"ז האמונה בה' והאהבתו ויראתו גברו על כל אלה, ולא מנע מלקיים דבר ה', שהוא נגד השכל והיושר והרחמה לו נגד בני אדם, ובכ"ז אהבת ה' גברה על כל אלה ונתנסה ונמצא תמים:

(ו) וילכו שניהם יחדו. ר"ל שהגם שאברהם ידע שהולך לשחוט את בנו ויצחק חשב שיהיה השה לעולה, בכ"ז היו שוים בשמחה לבם לקיים מצות ה', ואחר שגלה אברהם ליצחק שהוא השה לעולה, אמר שנית וילכו שניהם יחדו, ללמד שבכ"ז הלך יצחק בשמחה כמו אברהם, וכמ"ש במדרש זה לשחוט וזה להשחט:

(ח) ויאמר הנה האש והעצים וכו'. פי' המפ' שאלו ממ"נ אם דעתך לבא לעיר מושב שם תמצא ה לעולה, הלא שם תמצא גם אש ועצים, ואם לקחת אש ועצים כי לא תבא בעיר מושב, א"כ איה ה לעולה. וי"ל עוד ששאל אותו בין מן האש בין מן העצים, אם מן האש, שיצחק חשב בלבו שהוא יהיה לעולה, אבל הלא אז לא יהיה צריך אש מן השמים ותאכל את העולה לא ישרף באש של חול, וע"כ שאל האש של חול וא"כ איה השה לעולה, ואם מן העצים ששם על שכמו, שמזה מבואר שהוא אינו עולה, דא"כ עביד עבודה בקדשים וכמ"ש בפסחים דף ס"ו, והשיב לו שעדיין אין הדבר ברור מי יהיה השה, אם או יצחק, שזה תלוי לפי בירור האלהים ויבחר, וזה התשובה לשתיהן שלכן לקח אש הדיוט, כי יוכל להיות קרבן יהיה שה לא יצחק, וכן לכן שם עליו את העצים שעדיין לא הוקדש לעולה, וכמ"ש בפסחים שם מה ששאל עמש"ש שהשיבו הסכין כגמר השפחים היך עביד עבודה בקדשים, והשיבו דעביד כהלל שלא הקדישו עד שבאו לעזרה:

(ט) ויבאו אל המקום. ספר הכתוב שאחר שידע יצחק בית סברה שהוא יהיה השה ולא שבאו אל המקום גם בנה מזבח וערך עצים הוא לבדו ולא בקש את יצחק לעזרו במעשים אלה, מזה ידע בברור שהוא
נבחר

הַמִּזְבֵּחַ וַיַּעֲרֹךְ אֶת־הָעֵצִים וַיַּעֲקֹד אֶת־יִצְחָק בְּנוֹ וַיָּשֶׂם
אֹתוֹ עַל־הַמִּזְבֵּחַ מִמַּעַל לָעֵצִים׃ י וַיִּשְׁלַח אַבְרָהָם אֶת־
יָדוֹ וַיִּקַּח אֶת־הַמַּאֲכֶלֶת לִשְׁחֹט אֶת־בְּנוֹ׃ יא וַיִּקְרָא אֵלָיו
מַלְאַךְ יְהוָה מִן־הַשָּׁמַיִם וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם ׀ אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר
הִנֵּנִי׃ יב וַיֹּאמֶר אַל־תִּשְׁלַח יָדְךָ אֶל־הַנַּעַר וְאַל־תַּעַשׂ לוֹ
מְאוּמָה כִּי ׀ עַתָּה יָדַעְתִּי כִּי־יְרֵא אֱלֹהִים אַתָּה וְלֹא חָשַׂכְתָּ
אֶת־בִּנְךָ אֶת־יְחִידְךָ מִמֶּנִּי׃ יג וַיִּשָּׂא אַבְרָהָם אֶת־עֵינָיו

וירא

בעל הטורים

אומר נתנה ראש ונשובה שכל בזכות אברהם: (י) לשחוט ב' במסרה. לשחוט את בנו לשחוט עליהם העולה בס' יחזק
נגד קרבנות שאנו עומדים ענין הקרבנות מאברהם כדאמרו כיפתין היו התמיד יד ורגל כעקדת יצחק בן אברהם: (יא) ויק
אליו מלאך ה' מן השמים. ה"ת בגי' מיכאל היה:

שפתי חכמים

לכל הכין: ה וק' וכי הוצאת דם הוה מום אלא י"ל אברהם אמר אוציא ממנו דם ואקריב אותו א"ל הקב"ה אל תוציא ממנו דם ואברהם סבר שלא די בהוצאת דם א"ל א"כ אקריב ממנו

רש"י

וילכו שניהם יחדו בלב שוה: (ט) ויעקד. (בבא ג
ידיו ורגליו מאחוריו הידים והרגלים ביחד היא עקי
והוא לשון עקודים שהיו קרסוליהם לבנים מקום שעוק

אותו בו היה ניכר: (יא) אברהם אברהם. לשון חבה הוא שכופל את שמו: (יב) אל תשלח. לשחוט אמר
א"כ להנם באתי לכאן אעשה בו חבלה ואוציא ממנו מעט דם ה א"ל ואל תעש לו מאומה ואל תעש בו מו
כי עתה ידעתי. א"ר אבא א"ל אברהם אפרש לפניך את שיחתי אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך ז
וחזרת ואמרת קח נא את בנך עכשיו אתה אומר לי אל תשלח ידך אל הנער. אמר לו הקב"ה לא אח
בריתי ומוצא שפתי לא אשנה כשאמרתי לך קח מוצא שפתי לא אשנה לא אמרתי לך שחטהו אלא העל
אסקתיה אחתיה: כי עתה ידעתי. מעתה יש לי מה להשיב לשטן ולאומות התמהים מה היא הכבתי ה

יש

התורה והמצוה

נבחר לקרבן שע"כ לא יעבוד בו שום עבודה, ובזה אם לא היה מסכים אל המעשה, לא היה מניח שיעק
אביו אחר שידע בברור שעקדו ע"מ לשחטו, והוא היה בן ל"ז ואברהם איש זקן, בכ"ז מסר א"ע בר
לקרבן, ובזה נשלם הנסיון גם מצד יצחק, שהגם שכתוב והאלהים נסה את אברהם, כי אצל אברהם לא ה
תכלית אחר במעשה זו רק לנסיון, אם מצד המנסה כמ"ש בפסוק א', אם מצד המנוסה, שיש הבדל בין השלמ
שהוא בכח ובין השלמות שיוצא מכח אל הפועל שנעשה קנין בנפש, ואם לצורך הרואים שידעו שלא על ה
כרת ה' עמו הברית ונעשה אב המון גוים, ושידעו מעלת הנבואה ואמתתה, שאם היה לאברהם צד ס
באמתת הנבואה, לא היה עושה הפועל הזה, וגם שבזה נתברר לכל העולם אמונת השארת הנפש, שאל
לא היה עושה מעשה כזה אם לא ידע בברור כי חיי הגוף מאפס ותהו נחשבו נגד החיים הנצחיים וכמ
הרי"א באורך. אבל אצל יצחק היה בזה כוונה אחרת, כי באשר לפי הסדור השמיימי לא היה ראוי שיה
יצחק וזרעו בעולם, אם מצד ברואה באצטגנינות שאינו מוליד והיה לדתו נגד המחויב מצד המערכה, ואם מ
שהיו אברהם ושרה זקנים והלידה היה ענין נסיי נגד הטבע, וידוע שהנס לא ימשך רק כל עוד שהצ
שבעבורו נעשה הנס ראוי לנס הזה, וא"כ בעת שבניו לא יהיו ראוים להתנוסס ושיתקיימו על דרך הכל
אז תשלט בהם הטבע והמערכה להומם ולאבדם, וע"כ צוה ה' שיעלהו כליל לעולה, ויצחק הסכים אל המע
ומסר א"ע להיות עולה כליל ושגופו שהמערכה מתנגדת לו יתהוה עפר ואפר, והפועל הזה היה כאלו נג
כי כבר היה הרב חדה מונחת על צוארו לולא שעכבו המלאך, וחז"ל אמרו במד' שיצאה נשמתו, וכשירד
המזבח לא ירד אז יצחק הקודם שנולד נגד המערכה, רק יצחק אחר מוקדש לה' שאין לו עסק עם המערכ
שהיתה מתנגדת אל יצחק הקודם, שכבר התקיים גזרת המערכה הרעה ביצחק הקודם שנחשב כ
מת ובטל מן העולם כפי הוראת המזל, ומעתה לא יצטרכו עוד לנס ופלא מתמיד, שע"ז הבטיחו שירב
את זרעו ככוכבי השמים, כי אין הוראת הכוכבים מתנגדת עוד אל רבוי זרעו, וע"כ בכל מעשה העקד
עד ויקח את המאכלת נזכר שם אלהים ומשם והלאה נזכר שם הוי"ה, כי כל מעשה העקדה היה מצד שם אלה

שהוא

ט וּבְנָא תַמָּן אַבְרָהָם יָת מַדְבְּחָא וְסַדַּר יָת אָעַיָּא וַעֲקַד יָת יִצְחָק בְּרֵיהּ וְשַׁוִּי יָתֵיהּ
עַל מַדְבְּחָא עֵיל מִן אָעַיָּא: י וְאוֹשִׁיט אַבְרָהָם יָת יְדֵיהּ וּנְסֵיב יָת סַכִּינָא לְמִיכַּס
יָת בְּרֵיהּ: יא וּקְרָא לֵיהּ מַלְאֲכָא דַיְיָ מִן שְׁמַיָּא וַאֲמַר אַבְרָהָם אַבְרָהָם וַאֲמַר הָא
אֲנָא: יב וַאֲמַר לָא תוֹשִׁיט יְדָךְ לְעוּלֵימָא וְלָא תַעְבֵּד לֵיהּ מִדְּעַם אֲרֵי כְעַן יְדַעְנָא
אֲרֵי דַחֲלָא דַיְיָ אַתְּ וְלָא מְנַעְתָּ יָת בְּרָךְ יָת יְחִידָךְ מִנִּי: יג וּזְקַף אַבְרָהָם יָת עֵינוֹהִי

בתר

השאלות

(יא-יז) למה קרא אליו המלאך שני פעמים ולא אמר לו בפעם הראשון כל הענין, ולמה אמר ה' יראה והיל"ל ה' ראה, ואם ה' אמר לו תחלה שיעלהו לעולה איך חזר ואמר אל תשלח ולא איש אל ויתנחם:

התורה והמצוה

שהוא המנהיג ההנהגה הטבעיות, [שבכל פרשת מעשה בראשית נז' שם אלהים כי הוא יסוד לכל כחות משפרי שמים וארץ], ושם זה היה מתנגד אל הוית יצחק וזרעו בעולם, ואחר העקדה נסתלקה התנגדות המערכה מעל יצחק ומאז נזכר שם הוי"ה והשגחתו הפרטיית שיחול על זרע יצחק באין משטין ומקטרג, וחכמי הרבים אמרו שיצחק הוא מדת הדין הקשה וע"י העקדה נכלל ברחמים, כי קיומו קודם העקדה היה מצד הנס נגד הטבע, שבזה ידקדק ה' במדה"ד בכל רגע אם ראוי לנס ולשדוד הטבע, ואחר העקדה היה ראוי להיות ולהתקיים כפי טבע העה"ז שאינו מתנהג במדה"ד, כמ"ש שראה שאין העולם מתקיים במדה"ד והקדים מדה"ר ושתפו למדה"ד, ומאז נכלל יצחק באברהם ונזכר רק שם הוי"ה:

(יא) ויקרא אליו מלאך ה'. הנה הדבור קח נא את בנך היה ע"י ה' בעצמו, והקריאה אל תשלח היה ע"י מלאך ולמה לא עכבו ה' בעצמו. הנה מלבד מה שיתבאר שהיה נסיון גם בזה, י"ל עפ"י מ"ש חז"ל שמכל מצוה נולד מלאך שליח ה' לגמלו טוב בעד המצוה ההיא כמ"ש שכר מצוה מצוה, שהמצוה עצמה תגמלהו שכרו. והנה מצוה הגדולה הזאת נגמרה עתה בשלמות בכל פרטיה ונברא ממנה מלאך ה', אבל אם היה אברהם שוחט את יצחק, אז היה נהפך כרוצח, כי לא היה רצון ה' רק שיעלהו לא שישחטהו, וע"כ קרא אליו מלאך הזה בעצמו לעכבו מן המעשה שבזה תלוי מציאותו וקיומו, וע"כ אמר במד' שהמלאכים בכו כשרצה אברהם לשחוט את יצחק, רצו שהמלאכים שנבראו מן המצוה הזאת שהיה בה כמה חלקים, הקיחה וההליכה ובנין המזבח ועריכת העצים והעקדה והעליה על המזבח, שמכ"א נברא מלאך, והיות המלאך וקיומו הוא מן המצוה הזאת, ואם היה שוחט אותו היו כל המעשים הקודמים הכנה אל רצח ותועבת ה', וע"כ בכו מלאכים אלה כי יהיו כאין וכאפס. וז"ש לו כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ולא חשכת וכו' ממני, שעורו כי עתה ידעתי ממני כי ירא אלהים אתה, שממני ר"ל מה שנבראתי מן המצוה הזאת ואני חי וקיים ידעתי כי עתה ירא אלהים אתה ולא חשכת את בנך, ר"ל שעתה נגמרה המצוה שהיה תכליתה לידע שאתה ירא אלהים ולא חשכת את בנך, וכ"ז ידעתי עתה והשחיטה היא למותר ויהי' רצח ותועבה:

(יב) ויאמר אל תשלח ידך אל הנער. פי' חז"ל שרצה עכ"פ לעשות בו איזה רושם ולהוציא ממנו דמים, לכן הוסיף אזהרה שניה ואל תעש לו מאומה, כי עתה ידעתי, שעתה נגמר תכלית המצוה עד שאדע ואודיע לכל שאתה ירא אלהים וגם המעשה עצמה שלא חשכת את בנך, כי נחשב כאלו הקריבו עולה כליל. ובדרושי ארצות השלום כתבתי בזה כי עקר הנסיון היה אם יעשה המצוה לשם ה' בלבד בלא תערובות איזה פניה וכוונה זרה. והנה היה בזה שתי מצות, שתחלה כשהעלהו קיים מצות ה' שצוה והעלהו שם לעולה, ועתה שהורידהו קיים שנית מצות ה' שאמר אל תשלח ידך, ומה שקיים מצוה הראשונה בלא שום פניה זרה, אין זה חדוש, כי מה היה יכול לקוות לעצמו איזה תועלת מהקרבת בנו יחידו, ובודאי עשה זאת רק לש"ש, אבל במצוה השנית שצוה להורידו זה היה קשה מאד שיעשה לשם ה' בלבד, כי הלא היה נגד עיניו תועלת עצמו מה שמציל בנו יחידו מן המות, אבל ה' היודע תעלומות לב ידע כי כמו שעשה מצוה הראשונה רק לשם ה' בלבד כן גם במצוה השניה לא שמח על הורדתו משמחת עצמו בעבור שניצול בנו יחידו רק שמח שזכה לקיים שנית מצות בוראו, והראי' שהיה קשה בעיניו הורדתו ורצה לעשות בו עכ"פ איזה מום עד שהוצרך להזהירו ע"ז, וע"ז אמר כי עתה, מן המצוה השניה שקיימת, ידעתי כי ירא אלהים אתה כי לא חשכת, ר"ל מה שחשכת אותו מן המות, לא היה בו איזה כוונה ומחשבה חיצונית, שיעלה על לבך שחשכת ממות את בנך מצד שהוא בנך יחידך, לא על כוונה זאת חשכת אותו, רק ממני עשית זאת, רק למלאות צווי בלא כוונה אחרת זרה:

(יג) וישא אברהם. הנה עתה התחיל אברהם לחקור על דברי ה' שאמר והעלהו שם לעולה ואיך יצוה עתה בהפך ובלא ישראל לא ינחם. והבין האמת שמ"ש אשר אומר אליך מוסב על והעלהו, שעלה את אשר אומר אליך להעלותו, ובהיותו מסופק במחשבתו את מי יצוה ה' להעלות, ראה פתאום והנה איל שלא היה שם מקודם, ואחר, ר"ל תיכף אחר זה ראה שהאיל נאחז בקרניו בסבך של האילנות וידע שהאיל הוא הנפלא לקרבן תמורת יצחק ועליו כוון במ"ש אשר אומר אליך, לכן העלהו לעולה תחת בנו. והנה עיקר ענין העקדה ומ"ש בהד"א דכל מי שאומר ושחט אותו על ירך המזבח לפני ה' הקב"ה זוכר עקדת

יצחק

וַיַּרְא וְהִנֵּה־אַיִל אַחַר נֶאֱחַז בַּסְּבַךְ בְּקַרְנָיו וַיֵּלֶךְ אַבְרָהָם
וַיִּקַּח אֶת־הָאַיִל וַיַּעֲלֵהוּ לְעֹלָה תַּחַת בְּנוֹ׃ יד וַיִּקְרָא
אַבְרָהָם שֵׁם־הַמָּקוֹם הַהוּא יְהוָה ׀ יִרְאֶה אֲשֶׁר יֵאָמֵר הַיּוֹם
בְּהַר יְהוָה יֵרָאֶה׃ טו וַיִּקְרָא מַלְאַךְ יְהוָה אֶל־אַבְרָהָם שֵׁנִית
מִן־הַשָּׁמָיִם׃ טז וַיֹּאמֶר בִּי נִשְׁבַּעְתִּי נְאֻם־יְהוָה כִּי יַעַן
אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה וְלֹא חָשַׂכְתָּ אֶת־בִּנְךָ אֶת־
יְחִידֶךָ׃ יז כִּי־בָרֵךְ אֲבָרֶכְךָ וְהַרְבָּה אַרְבֶּה אֶת־זַרְעֲךָ
כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְכַחוֹל אֲשֶׁר עַל־שְׂפַת הַיָּם וְיִרַשׁ זַרְעֲךָ
את

בעל הטורים

(יד) ה' יראה. בפסיק לומר לך שקרא שם המקום ה' וזה שאז"ל אפי' שם חדש שעתיד הקב"ה לתת לירושלים ידע. וזהו שנאמר ושם העיר מיום ה' שמה: בהר ה' ג' במס'. בתנ"ך בתורה בהר ה' בנביאים לכה נעלה אל הר ה' בכתובים מי יעלה בהר ה' כנגד שלש רגלים שעולין להר ה' לרגל: (יז) והרבה ארבה את זרעך. ג"פ כתיב זרעך בפ' זו כנגד ג"פ זרע שנקראו ישראל. זרע ברך ה' בני זרע אברהם וכתיב וה' ברך את אברהם בכל. זרע קדש מצבתה כנגד יצחק שקדש שמו של הקב"ה. כלה זרע אמת כנגד יעקב שהיה מטתו שלמה והיינו דכתיב תתן אמת ליעקב: וכחול ב' במס'. דין ואידך

רש"י

יש לי פתחון פה עכשיו שרואים כי ירא אלהים אתה: (יג) והנה איל. מוכן היה לכך ו מששת ימי בראשית: אחר. אחרי שאמר לו המלאך ז אל תשלח ידך ראהו כשהוא נאחז וזהו שמתרגמין וזקף אברהם עינוהי בתר אלין. (ס"א ולפי האגדה אחר כל דברי המלאך והשכינה ואחר טענותיו של אברהם): בסבך. אילן: בקרניו. שהיה רץ אצל אברהם ח והשטן סובכו ומערבבו באילנות: תחת בנו. מאחר שכתוב ויעלהו לעולה לא חסר המקרא כלום מהו תחת בנו על כל עבודה שעשה ממנו היה מתפלל ואומר יה"ר שתהא זו כאלו היא עשויה בבני כאלו בני שחוט כאלו דמו זרוק כאלו בני מופשט כאלו הוא נקטר ונעשה דשן: (יד) ה' יראה. פשוטו כתרגומו ה' יבחר ויראה לו את המקום הזה להשרות בו שכינתו ולהקריב כאן קרבנות: אשר יאמר היום. שיאמרו לימי הדורות עליו בהר זה יראה הקב"ה לעמו: היום. הימים העתידין כמו עד היום הזה שבכל המקרא שכל הדורות הבאים הקוראים את המקרא הזה אומרים עד היום הזה על היום שעומדים בו. ומ"א ה' יראה עקדה זו לסלוח לישראל בכל שנה ולהצילם מן הפורענות כדי שיאמר היום הזה בכל הדורות הבאים בהר ה' יראה אפרו של יצחק צבור ועומד לכפרה: (יז) ברך אברכך. אחת לאב ואחת לבן: והרבה ארבה. אחת לאב ט ואחת

שפתי חכמים

אבל א' א"ל אל תעשה בו מום. מהרב"ל: ו דהוה לו לכתוב וירא איל אחר נאחז והנה למה לי אלא מלמד שהיה מוכן לכך כו': ז כלומר דאחר קאי אדלעיל ואין כאן מקומו וה"ק קרא וישא אברהם את עיניו אחר וירא והנה איל נאחז ועל זה מביא ראיה מן התרגום שהרי תרגם וזקף אברהם עינוהי בתר אלין ר"ל אחר אלה: ח (מת"ש) כיון שאמר נאחז לשון יחיד וע"כ צ"ל דקאי על האיל א"כ בקרניו צ"ל נ"פ להורות שהיה פני האיל דהיינו קרניו לנוכח פני אברהם שהיה רץ כדי להקריבו והשטן סובכו כדי לעכבו. ואפשר שגם מהרא"ם כוון לזה ע"ש: ט (נח"י) ונ"ל דה"פ שתי הברכות ליצחק אחת בזכות עצמו ואחת בזכות אברהם וזה אחת לאב ואחת לבן

התורה והמצוה

יצחק, ומה שקבע בש"ע לומר בכל יום פ' העקדה קודם פרשת הקרבנות, באורתי בחבורי ארצות החיים סי' אל"ף באורך, כי לפי הראוי היה שהאדם יקריב א"ע לקרבן אשה לה', רק ה' ברחמיו מקבל גוף הבהמה תמורת גוף האדם, אחר שמצד הגוף אין הבדל בין גוף האדם לגוף הבהמה, אבל הלא באדם נמצא נפש המשכלת שלא נמצא תמורתו בגוף הבהמה, וע"ז השם מקבל מחשבת המקריב שחושב בעת הקרבת הקרב' כאלו אני נשחט כאלו אני נקרב והשם מקבל מחשבה זו כמעשה, כי המחשבה היא פועל הנפש, ומה שנוגע להגוף יקבל גוף הבהמה תחת גוף האדם. וע"ז אמרו בחגיגה זבול בו מזבח בנוי ומיכאל עומד ומקריב עליו קרבן, וכתבו התוס' במד' יש שמיכאל עומד ומקריב נשמותיהם של צדיקים ע"ג המזבח, ר"ל שהקרבת גוף הבהמה תחת גוף האדם יקריב הכהן על מזבח של מטה, אבל מי מקריב את הנשמה שהיא נקרבת ע"י המחשבה של מסירת נפש, ע"ז מזבח בנוי למעלה ומיכאל כהן שם ומקריב נשמותיהם על גבי המזבח. וזה היה ענין העקדה, שבעת העלה את יצחק ע"ג המזבח ויצחק מסר א"ע להשחט על כבוד שמו, היה מחשבה זו כמעשה, ומיכאל הקריב נשמתו ע"ג המזבח של מעלה. (ויש לרמז במ"ש ויעקוד את יצחק

בָּתַר אִלֵּין וַחֲזָא וְהָא דִכְרָא בָּתַר אֲחִיד בְּאִילָנָא בְּקַרְנוֹהִי וַאֲזַל אַבְרָהָם וּנְסֵיב יָת
דִּכְרָא וְאַסְקֵהּ לַעֲלָתָא חֲלַף בְּרֵהּ: יד וּפְלַח וְצַלִּי אַבְרָהָם תַּמָּן בְּאַתְרָא הַהוּא וַאֲמַר
קֳדָם יְיָ הָכָא יְהוֹן פָּלְחִין דָּרַיָּא כֵּן יִתְאֲמַר בְּיוֹמָא הָדֵין בְּטוּרָא הָדֵין אַבְרָהָם קֳדָם
יְיָ פְּלַח: טו וּקְרָא מַלְאֲכָא דַיְיָ לְאַבְרָהָם תִּנְיָנוּת מִן שְׁמַיָּא: טז וַאֲמַר בְּמֵימְרִי קַיֵּמִית
אֲמַר יְיָ אֲרֵי חֲלַף דִּי עֲבַדְתָּא יָת פִּתְגָּמָא הָדֵין וְלָא מְנַעְתָּא יָת בְּרָךְ יָת יְחִידָךְ:
יז אֲרֵי בָרָכָא אֲבָרְכִנָּךְ וְאַסְגָּאָה אַסְגֵּי יָת בְּנָךְ כְּכוֹכְבֵי שְׁמַיָּא וּכְחָלָא דִּי עַל כֵּיף

°נ"א חַדָא — יַמָּא

התורה והמצוה

גם וישם אותו על המזבח אשר הוא ממעל לעצים, ר"ל שאז שם אותו לקרבן על מזבח של מעלה שהוא ממעל לעצים, וכן אמר במד' תנחומא מהו ממעל שעשה המזבח מכוון כנגד כסא הכבוד שנא' שרפים עומדים ממעל לו, ר"ל שיש הבדל בין מעל ובין ממעל, מעל הוא על גב הדבר וממעל הוא למעלה מן גב הדבר והל"ל מעל העצים ומ"ש ממעל לעצים מורה שהמזבח הוא למעלה למעלה). וה' צוהו על העקדה שיהיה זה הכנה לזרעו שיצוו על הקרבנות וה' יקבל מחשבה זו של מסירת נפש כמעשה ממש, לכן הקדים זה שיצחק שהוא השרש לכל זרע ישראל שהוא הקריב א"ע בפועל, ומאז כשאחד מבניו ימסור נפשו במחשבה יזכור עקדת יצחק שגם הי' גם נשמת זרעו בכח, ויקבל זה כמעשה ממש, וז"ש:

(יד) ויקרא אברהם שם המקום, שאז השיג אברהם את הענין הזה, שלעתיד יהיה שם מזבח בנוי, ושם אשר נעשה בעקדת יצחק יראה ה' תמיד בכל קרבן שיביאו, שיהיה האיל כאיל יצחק ומסירת נפש במחשבה כמסירת נפש של יצחק, ועז"א אשר יאמר היום, שזה הנאמר גם היום שבהר ה' יראה תמיד אפרו של יצחק כאלו נערף עולה כליל: אמנם מדברי חז"ל נראה שאברהם לא הוריד את יצחק מן המזבח תיכף, וכמ"ש בפסיקתא הובא בילקוט שאברהם אמר למלאך מי אתה א"ל מלאך, א"ל כשאמר לי הקב"ה להעלהו בעצמו אמר לי, ועכשיו אני מבקש שהוא יאמר לי, מיד פתח הקב"ה את הרקיע ואמר בי נשבעתי. ר"ל שכל דבר ששמע הנביא מפי הקב"ה בעצמו אין לו לשמוע כשיאמר לו נביא שנצטוה בהפך עד שישמע מפי ה' בעצמו, שלכן נענש הנביא בבית אל אף שאמר לו אף אני נביא כמוך, ושכיון ששמע האזהרה מפי ה' בעצמו אין לו לקבל פקודה אחרת עד יאמר לו ה' בעצמו, וכן אברהם ששמע מפי ה' בעצמו שיעלהו לעולה, לא רצה להורידו עד שישמע מן ה' בעצמו, ועל כן המתין על דבור ה' ולא הורידו מן המזבח, וכאשר ראה את האיל, לקח אותו והקריבו תחת בנו, ר"ל שבנו לא ירד מן המזבח והיה מונח במקומו רק אברהם הקריב את האיל למטה, ומלת תחת ישמש ג"כ על המקום כמו ותטמנו תחת העץ, וקרא שם המקום ה' יראה, ר"ל ה' בעצמו יבחר מי יהיה הקרבן העקרי אם בני שהוא על המזבח למעלה אם האיל הקרב למטה, והוסיף שאשר יאמר היום בהר ה' יראה, שמזה נשאר שם המקום עד היום שאם יראה ה' בעצמו בבית הבחירה, לא ע"י מלאך ושליח רק ה' בכבודו ובעצמו:

(טו-טז) ויקרא ויאמר בי נשבעתי. נגד מה שאברהם לא רצה להוריד אותו מן המזבח עד שישמע הדבור מפי ה' בעצמו, א"ל בי נשבעתי נאם ה', ושעורו נשבעתי, בי נאם ה', אני נשבע לך שאיני שליח שאין אדוניו אתו, רק בי נמצא נאם ה', הדבור שדברתי לך הוא דבור של ה' בעצמו שהוא שדובר בי, ויען אשר עשית את הדבר הזה, הודיע שבמעשה זה שלא רצה עתה להורידו מעל המזבח נשלם הנסיון ונגלה צדקתו ביתר שאת ויתר עז, למשל מלך אחד בא אל בית אוהבו ביום השלג והמלך נצטנן מן הקור ולא היה לאוהבו עצים לבער להחם את המלך ולקח כלים יקרים שהיו לו וישברם לעצי מוקדה להחם את המלך, ופעם אחר בא אל אוהבו השני ביום השלג והוא היה לו עצים לבער, רק אמר שלכבוד המלך לא יעשה המוקד מעצים פשוטים, ולקח כלים יקרים שלו ויעש מהם מוקד להחם, מבואר כי גדול ונעלה מאד מעשה השני על מעשה הראשון, שהראשון שלא היה לו עצים היה מוכרח להשחית כליו להציל את המלך מצנת שלג וקור, אבל זה השני שהיה לו עצים הוא הראה גודל אהבתו איך יקר כבוד המלך בעיניו וכל הון ביתו יתן באהבת המלך. כן הדבר הזה, שבפעם הראשון שאמר לו ה' קח את בנך והעלהו שם לעולה שחשב אברהם שה' אינו רוצה בעולות אילים רק בבנו שיהיה לעולה, א"כ היה מוכרח להעלות את בנו, אחר שה' רוצה קרבן ואינו מקבל דבר אחר רק נפש בנו. אבל בפעם הזאת שהזמינו לפניו את האיל להקריב אותו לקרבן, הלא ראה שה' מקבל גם בהמה לקרבן ואינו נחוץ שיקריב דוקא את בנו יחידו, ובכ"ז מרוב אהבתו אל ה' לא רצה להורידו כי חשב בלבו שלכבוד המלך העליון ראוי להביא את בנו היקר מכל הון. אך בזה הראה את גודל אהבתו. וז"ש יען אשר עשית את הדבר הזה, ר"ל מה שהקרבת את האיל שבזה הראית לדעת שה' מקבל גם קרבן איל וא"צ לבנך דוקא, ובכ"ז ולא חשבת את בנך את יחידך, ורצית שהוא דוקא יעלה לעולה לכבודי, לכן כי ברך אברכך:

(יז-יח) כי ברך אברכך, תוספות המקור על הפעל מורה התמדת הברכה, שבכל עת יברכהו בברכות חדשות, וכן הרבה ארבה, וכבר בארתי שקודם העקדה היה הסדור השמימי מתנגד על קיום

זרע

אֵ֖ת שַׁ֥עַר אֹיְבָֽיו׃ יח וְהִתְבָּרְכ֣וּ בְזַרְעֲךָ֔ כֹּ֖ל גּוֹיֵ֣י הָאָ֑רֶץ
עֵ֕קֶב אֲשֶׁ֥ר שָׁמַ֖עְתָּ בְּקֹלִֽי׃ יט וַיָּ֤שָׁב אַבְרָהָם֙ אֶל־נְעָרָ֔יו
וַיָּקֻ֛מוּ וַיֵּלְכ֥וּ יַחְדָּ֖ו אֶל־בְּאֵ֣ר שָׁ֑בַע וַיֵּ֥שֶׁב אַבְרָהָ֖ם בִּבְאֵ֥ר
שָֽׁבַע׃ פ מפטיר כ וַיְהִ֗י אַחֲרֵי֙ הַדְּבָרִ֣ים הָאֵ֔לֶּה וַיֻּגַּ֥ד לְאַבְרָהָ֖ם
לֵאמֹ֑ר הִ֠נֵּה יָלְדָ֨ה מִלְכָּ֥ה גַם־הִ֛וא בָּנִ֖ים לְנָח֥וֹר אָחִֽיךָ׃
כא אֶת־ע֥וּץ בְּכֹר֖וֹ וְאֶת־בּ֣וּז אָחִ֑יו וְאֶת־קְמוּאֵ֖ל אֲבִ֥י אֲרָֽם׃
כב וְאֶת־כֶּ֣שֶׂד וְאֶת־חֲז֔וֹ וְאֶת־פִּלְדָּ֖שׁ וְאֶת־יִדְלָ֑ף וְאֵ֖ת
בְּתוּאֵֽל׃ כג וּבְתוּאֵ֖ל יָלַ֣ד אֶת־רִבְקָ֑ה שְׁמֹנָ֥ה אֵ֙לֶּה֙ יָלְדָ֣ה
מִלְכָּ֔ה לְנָח֖וֹר אֲחִ֥י אַבְרָהָֽם׃ כד וּפִֽילַגְשׁ֖וֹ וּשְׁמָ֣הּ רְאוּמָ֑ה
וַתֵּ֤לֶד גַּם־הִוא֙ אֶת־טֶ֣בַח וְאֶת־גַּ֔חַם וְאֶת־תַּ֖חַשׁ וְאֶת־
מַעֲכָֽה׃ פ פ פ

קמ"ז אמנו"ן סימן. ומפטירין ואשה אחת במלכים ב' סימן ד':

כג א וַיִּֽהְיוּ֙ חַיֵּ֣י שָׂרָ֔ה מֵאָ֥ה שָׁנָ֛ה וְעֶשְׂרִ֥ים שָׁנָ֖ה וְשֶׁ֣בַע
שָׁנִ֑ים שְׁנֵ֖י חַיֵּ֥י שָׂרָֽה׃ ב וַתָּ֣מָת שָׂרָ֗ה בְּקִרְיַ֥ת
ארבע

בעל הטורים

וכחול ארבה ימים וזכו שנא' כי כימי העץ ימי עמי שהבטיחו ג"כ באריכות ימים: (יח) עקב אשר שמעת בקולי. ר"ת ברית: (א) חיי שרה. כתיב לעיל מניה ובתואל ילד את רבקה עד שלא שקעה שמשה של שרה זרחה שמשה של רבקה: שרה מאה שנה. ר"ת שמש וזרח השמש ובא השמש. שני חיי שרה. לא אמר ימי לפי שהזכיר ימי נעורים

רש"י

לבן: (יט) וישב אברהם בבאר שבע. לא ישיבה ממש שהרי בחברון היה יושב י"ב שנים לפני עקדתו של יצחק יצא מבאר שבע והלך לו לחברון כמו שנאמר ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים מרובים משל חברון הראשונים והם כ"ו שנה כמו שפירשנו למעלה: (כ) אחרי הדברים האלה ויגד וגו'. בשובו מהר המוריה היה אברהם מהרהר ואומר אלו היה בני שחוט כבר היה הולך בלא בנים היה לי להשיאו אשה מבנות ענר אשכול וממרא בשרו הקב"ה שנולדה רבקה בת זוגו וזהו הדברים האלה י הרהורי דברים שהיו ע"י עקדה: גם הוא. אף היא השוותה משפחותיה למשפחות אברהם מה אברהם י"ב שבטים יצאו מיעקב ח' בני הגבירות וד' בני שפחות אף אלו ח' בני גבירות וד' בני פלגש: (כג) ובתואל ילד את רבקה. כל היחוסין הללו לא נכתבו אלא בשביל פסוק זה:

(א) ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים. לכך נכתב שנה בכל כלל וכלל לומר לך שכל א' נדרש לעצמו א בת ק' כבת כ' לחטא

מה

שפתי חכמים

לבן: י כתב הרא"ם ולא ידעתי מי הכריחו לרש"י ז"ל להניח פשוטו של מקרא שהוא מורה על הדברים האמורים למעלה כנראה ממלת האלה שהם דברי המלאך שהבטיחו בברכה ארבה ונתבשר אחר הדברים ההם בבת זוגו של יצחק וללכת אחרי המדרש של הרהורי דברים שלא נזכרו בכתוב כלל וכו' עד ובשרו הקב"ה שנולדה רבקה דמשמע מיד אע"ש שכתוב בו אחרי ורש"י ז"ל פי' בכמה מקומות כ"מ שנאמר אחרי מופלג סוא י"ל דקרוי מופלג כל זמן שלא יהיה תכף ממש בלי שום איחור עכ"ל:

א פירוש ולא כלל האחדים עם העשיריות לאחד והמאות לאחד כדלעיל בפ' בראשית ופ' נח וא"ל דק' לרש"י למה נאמר גבי מאה שנה וגבי שבע שנים דהא בפ' בראשית ובפ' תולדות נח כתיב בכולן גבי מאה שנה וכן גבי השנים שפחותים ממאה נמי כתיב בהו שנים אלא שנה אמצעי קשה לרש"י שכתוב גבי עשרים דלא מיניה לכולן שנכתב ג"פ שנה וע"כ צ"ל דאתי למדרש וכיון דחד אתי למדרש כולן נמי אתי לדרשה שכל אחד נדרש בפ"ע פי' כל כלל מתפרש לעצמו ואינו מתחבר עם הכללים האחרים עד שיהיו שלשתן יחד כך אחד כמנהג המספרים אחדים ומעשיריות וממאה משום דשנה ושנה נחלק ומחלק האחדים לאחד והעשיריות לאחד והמאות לאחד.

ונש"ז

ימא וירתון בנך ית קרוי סנאיהון : יח ויתברכון בדיל בנך כל עממיא דארעא
חלף די קבלתא למימרי : יט ותב אברהם לות עולימוהי וקמו ואזלו כחדא לבאר
שבע ויתיב אברהם בבאר שבע : כ והוה בתר פתגמיא האלין ואתחוא לאברהם
למימר הא ילידת מלכה אף היא בנין לנחור אחוך : כא ית עוץ בוכרה וית בוז
אחוהי וית קמואל אבוהי דארם : כב וית כשד וית חזו וית פלדש וית ידלף וית
בתואל : כג ובתואל אוליד ית רבקה תמניא אלין ילידת מלכה לנחור אחוהי
דאברהם : כד ולחנתיה ושמה ראומה וילידת אף היא ית טבח וית גחם וית תחש
וית מעכה : פ פ פ
א והוו חיי שרה מאה ועשרין ושבע שנין שני חיי שרה : ב ומיתת שרה בקרית
ארבע

רש"י

ב מה בת כ' לא חטאה שהרי אינה בת עונשין אף

שפתי חכמים

ולפ"ז העשרים ושבע אינם הנוספים על המאה אלא הראשונים שבתוך המאה : ב משמע שר"ל דמזה ההיקש אנו למדין שכל ימיה היו טובים ובסמוך פי' רש"י שני חיי שרה כולן שוין לטובה משמע דמשני חיי שרה למדין אנו שכל ימיה היו טובים ואם כן דבריו סותרין זא"ז . ולק"מ דאדרבה לפי ההיקש דבת ק' כבת כ' לחטא לא ידענו שהיתה בת ק' ליופי כבת כ' שכל כלל נדרש לעצמו למעלה לבד לכך צריך שני חיי שרה כולן שוים וכו'. (ממ"ם) ועי"ל דלפי שנכתב שנה להקיש זה לזה בת ק' כבת כ' ר"ל כ' שנים מלידתה ואם כן הכ"ז שנים שבפסוק הם אותן שנכללים בתוך המאה ולא אותן הנוספים על המאה כפשוטו של

השאלות

(א-ב) למה הזר שנית שני חיי שרה . למה נתן ג' סימנים קרית ארבע היא חברון בארץ כנען :

התורה והמצוה

זרע יצחק והוצרכו לנס תמיד, שהנס לא יתמיד רק עם טוב המעשים, ואחר העקדה יתברך ויתרבה גם כפי הטבע, ועז"א ככוכבי השמים, וגם שהרבוי כולל גם הגדולה שיהיו בניך צדיקים שכל אחד יהיה עולם מלא בפ"ע כמו שכל כוכב עולם בפ"ע, וגם יהיה רבוי הכמות כחול, ואמר כחול אשר על שפת הים, שהוא השם גבול לים כמ"ש אשר שמתי חול גבול לים סביב והמו גליו ולא יעברנהו, כן המון עמים רבים כהמות ימים יהמיון לא יוכלו לעבור הגבול הזה ולכלות את ישראל, ולבסוף יתגברו עליהם. וירש זרעך את שער איביו, וכתב הרי"א שמפני שע"י העקדה היה מפסיד ברכת הזרע, אמר והרבה ארבה את זרעך, שנית היה מפסיד ירושת הארץ אמר וירש זרעך, שלישית היו האומות מקללים אותו שרצה את בנו יחידו, אמר והתברכו בזרעך, וכ"ז יהיה לך לשכר על ששמעת בקולי בכל העשרה נסיונות :

(יט) וישב אברהם. לפי הפשט ישב אברהם בעת ההיא בבאר שבע שהיתה שייכה אז לארץ פלשתים כדעת רש"י, והגם שאח"כ היתה בנחלת שמעון, אז משלו פלשתים שם כי הוא קרוב לארץ פלשתים, ושרה ישבה בעת ההיא בחברון, וכשוב אברהם מן העקדה שלח את יצחק לחברון לבשר לאמו כי חי הוא ועמד בנסיון, וע"כ כתיב וישב אברהם לבדו, והם הלכו לבאר שבע ויצחק הלך לחברון, וע"כ לא נזכר שיצחק בא לספוד לשרה כי היה שם בחברון :

(כ-כד) ויהי אחרי. גם מלכה לא נפקדה בבנים ונפקדה לעת זקנותה בזכות אברהם, ונודע לאברהם שיוכל לקחת אשה לבנו ממשפחתו, ועקר הספור בשביל רבקה ואגב יודיע משפחתה, ושנולד לנחור י"ב בנים, כמו שנולדו ליעקב שמונה בני גבירה וד' בני פילגשים, בענין שגם משפחת אברהם נתברכו בזכותו :

פרשת חיי שרה

כג (א) ויהיו חיי שרה וגו' שני חיי שרה. שעקר החיים הם חיי השכל והעבודה שזה נקרא חיי האדם, לא חיי ההרגש שהוא חיי הבהמה, וע"כ אמר שכלם היו שנות חיים, ויען שזה לא יודע רק בעת המות, שאז יודע סוף האדם וכללות ימי חייו, כי בעודו בחיים אינו בטוח פן יקלקל מעשיו ויפסיד גם העבר, כמ"ש כל צדקותיו אשר עשה לא תזכרנה לו ביום פשעו, לז"א בעתה נודע כי היו חייה קכ"ז שנים וכלם היו שני חיי שרה חיי הצדקת, וכמ"ש חז"ל שכלם שוים לטובה. ואמרו במד' הה"ד יודע ה' ימי תמימים כשם שהם תמימים כך שנותיהם תמימים, שהקב"ה משלים שנותיהם של צדיקים מיום אל יום כמ"ש בר"ה, ועז"א שני חיי שרה שלא מתה קודם זמנה, שמ"ש בר"ה ששרה מתה קודם זמנה ע"י שמסרה דין על אברהם לאמר חמסי עליך, כוונתם עפמ"ש בחגיגה יש נספה בלא משפט, שמי שמת קודם זמנו שתים שנותיו לגורלא מרבנן דמוותר במליו, ואם היתה מוותרת על מדותיה ולא מסרה דין, היו מוסיפים לה שנים, ועי"כ לא חיתה רק השנים הקצובות לה :

(ב) ותמת שרה. והגם שאברהם ישב בבאר שבע נזדמן ששרה תהיה בעת מיתתה בחברון מצד ג' טעמים, א] בקרית ארבע, שהיא מוכנת לקבורת הד' זוגות. ב] שהיא חברון, ששם יתחברו הרוח עם הגוף

אַרְבַּע הִוא חֶבְרוֹן בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַיָּבֹא אַבְרָהָם לִסְפֹּד
לְשָׂרָה וְלִבְכֹּתָהּ׃ ג וַיָּקָם אַבְרָהָם מֵעַל פְּנֵי מֵתוֹ וַיְדַבֵּר
אֶל־בְּנֵי־חֵת לֵאמֹר׃ ד גֵּר־וְתוֹשָׁב אָנֹכִי עִמָּכֶם תְּנוּ לִי
אֲחֻזַּת־קֶבֶר עִמָּכֶם וְאֶקְבְּרָה מֵתִי מִלְּפָנָי׃ ה וַיַּעֲנוּ בְנֵי־
חֵת אֶת־אַבְרָהָם לֵאמֹר לוֹ׃ ו שְׁמָעֵנוּ ׀ אֲדֹנִי נְשִׂיא
אֱלֹהִים אַתָּה בְּתוֹכֵנוּ בְּמִבְחַר קְבָרֵינוּ קְבֹר אֶת־מֵתֶךָ
אִישׁ מִמֶּנּוּ אֶת־קִבְרוֹ לֹא־יִכְלֶה מִמְּךָ מִקְּבֹר מֵתֶךָ׃
ז וַיָּקָם אַבְרָהָם וַיִּשְׁתַּחוּ לְעַם־הָאָרֶץ לִבְנֵי־חֵת׃ ח וַיְדַבֵּר
אִתָּם לֵאמֹר אִם־יֵשׁ אֶת־נַפְשְׁכֶם לִקְבֹּר אֶת־מֵתִי מִלְּפָנַי

°כ' זעירא — שמעוני

בעל הטורים

וכשהזקינה עוד פסקו ממנה ימי הנערות לפיכך אמר בני . ד"א מני, ויהיו היה עיקר שנותיה מבטולד יצחק דבת צ' הויתה כבנולד וכל ימיה קכ"ז : (ב) ולבכתה. כ"ף קטנה שלא בכה אלא מעט לפי שזקנה היתה א"נ שהיתה כמו גורמת מיתתה שמכרה דין ועל כן נענשה היא תחלה וכשאבד עצמו לדעת אי מספידין אותו : (ג ויקם אברהם מעל פני מתו וידבר אל בני חת לאמר. מלמד שאסור לספר לפני המת : ויש בני חת כפ' לפי שהמבכר מקחו של ח ת ה כאלו קיים עשרת הדברות שיש בהם י"פ ה"ת : (ו) מתך ד' במסרה . הכא ג' וחד יחיו מתיך וגו' דהכא הכרים דכהה את איובי והיא דכתב מלא דאיירי ברבים ויש כאן רמז למה שאמרו שמתי א"י חיים תחלה דהכא כתיב מתך והתם כתיב יחיו מתיך פי' מתך דהכא יחיו מתיך דהתם : לא יכלה ב'. הכא ואידך בשנת עברתו יכלה על כן לא יכלה ממך מקבור מתך כי צריך כל

רש"י

ג אף בת ק' בלא חטא ובת כ' כבת ז' ליופי : שני חיי שרה. כלן שוין לטובה : (ב) בקרית ארבע. על ד' ארבע ענקים שהיו שם אחימן ששי ותלמי ואביהם. ד"א ע"ש ד' זוגות שנקברו ה שם איש ואשתו (ב"ר) אדם וחוה. אברהם ושרה. יצחק ורבקה. יעקב ולאה : ויבא אברהם. מבאר ו שבע : לספד לשרה ולבכתה. נסמכה מיתת שרה ז לעקדת יצחק לפי שע"י בשורת העקדה ח שנזדמן בנה לשחיטה וכמעט שלא נשחט פרחה ט נשמתה ממנה ומתה : (ד) גר ותושב אנכי עמכם. גר מארץ אחרת ונתישבתי עמכם. ומ"א אם תרצו הריני גר ואם לאו אהיה תושב ואטלנה מן הדין שא"ל הקב"ה

שפתי חכמים

של המקרא וא"כ אפשר לומר שהכ"ז שנים שאחר המאה היה בה חטא ולא היתה יפה לכך הוצרך שני חיי שרה כולם שוים זמשני חיי שרה לבד לא היינו יודעים רק במעלה אחד כולם שוים ל"פ ג"כ שנה בכל כלל לגורות הפסק בכ' מעלות חטא ויופי ועל שניהם קאי שני חיי שרה ודו"ק : ג הכא משמע דמיד אחר כ' היתה בת עונשין ובפ' בראשית גבי ויולד נח את שם וגו' פירש"י בעצמו דקודם מ"ת עד ק' לא היה בר עונשין וי"ל דגבי אברהם ושרה שאני משום דהם קבלו עליהם את התורה ולאחר מ"ת העונש הוא מבן כ' ולמעלה ובא הכתוב להודיענו שאפי' לפי הזמן שאחר מ"ת שבני עונשים הם מבני כ' ולמעלה לא חטאה . הרא"ם : ד כ' הרא"ם אבל לא ידעתי מי הכריחם למדרש קרית ארבע ע"ש ארבע ענקים וכו' כי אחר שמצאנו שנקרא מושל העיר ארבע כדכתיב ושם חברון לפנים קרית ארבע האדם הגדול בענקים היה ראוי לומר שפי' קרית האדם שנקרא ארבע ויפרשו למה נקרא שמו ארבע ולא למה נקרא שם העיר ארבע . ושמא י"ל משום שמצאו הטעם לקריאת העיר למה נקרא שמה ארבע ולא לקריאת אדון העיר בשם ארבע ע"פ שהעיר נקרא ע"ש ד' זוגות וכו' ומושל העיר ג"כ נקרא ארבע ע"ש עירו עכ"ל : ה (מת"ש) הוצרך לבני טעמים כי לכל אחד מהטעמים לבדו קשה דהי"ל לקרות העיר ע"ש הענין עצמו שהוא סבה לשם העיר לפי' ד' ענקים הי"ל קרית ענקים ולפירוש ב' הי"ל קרית זוגות ולא ארבע דאין שייך לקרות שם העיר אחר המספר שאינו סבה לשם העיר דאין נו נפקותא אם היו ד' או פחות או יותר וכן בזוגות ל"פ שניהם ר"ל דקרית ארבע נקרא ע"ש שיש בה איזה דברים של מספר ד' ד' והיינו ד' ענקים וד' זוגות ולא ע"ש ענין אחד לבדו ותו אפי' את"ל שסבת שם העיר הוא הענין עצמו מ"מ קראו ע"ש המספר כדי לקצר ולכלול ולרמוז במלת ארבע ב' ענינים שהיו שם כל א' של מספר ד' דהי מנייהו אפקת ודו"ק : ו וא"ת מנ"ל לרש"י וי"ל דהואיל וכתיב התם ולא מפרש מהיכן בא ודאי קאי אמקום שישב שם ולא נזכר בפסוק שישב בשום מקום אחר העקדה אלא בבאר שבע כדכתיב בפ' וירא : ז (הרא"ם) לאו בסמיכות פרשיות קאמר דא"כ הל"ל זה בתחלת הפרשה ועוד מנ"ל שאין זה מקומו אלא בסמיכות זמניות דקבלה היתה בידם שמתה סמוך לעקדה ומסמיך ליה אקרא ויבא אברהם : ח דאל"כ למ"ל כתב רחמנא ויבא אלא בא לומר שבא מהר המוריה ע"י וכו' : ט וא"ת כמעט שנפשה הו"ל למכתב וי"ל דס"פ שלית בא מהר המוריה והגיד לה ענין העקידה והתחיל להגיד לה שנזדמן בנה לשחיטה ואיחר המגיד לסיים דבריו ולומר לה שניצל ולא נשחט וכמעט שאמר לה שלא נשחט ר"ל שעה מועטת קודם לכן נבהלה כל כך מדבריו ופרחה רוחה ונשמתה.

אַרְבַּע הִיא חֶבְרוֹן בְּאַרְעָא דִכְנָעַן וַאֲתָא אַבְרָהָם לְמִסְפַּד לְשָׂרָה וּלְמִבְכְּיַהּ:
ג וְקָם אַבְרָהָם מֵעַל אַפֵּי מִיתֵיהּ וּמַלֵּיל עִם בְּנֵי חִתָּאָה לְמֵימָר: ד דַּיָּר וְתוֹתַב אֲנָא
עִמְּכוֹן הָבוּ לִי אַחְסָנַת קְבוּרָא עִמְּכוֹן וְאֶקְבַּר מִיתִי מִן קֳדָמָי: ה וַאֲתִיבוּ בְנֵי
חִתָּאָה יָת אַבְרָהָם לְמֵימַר לֵיהּ: ו קַבֵּיל מִנַּנָא רִבּוֹנַנָא רַב קֳדָם יְיָ אַתְּ בֵּינָנָא
בִּשְׁפַר קִבְרָנָא קְבַר יָת מִיתָךְ אֱנָשׁ מִנַּנָא יָת קִבְרֵיהּ לָא יִמְנַע מִנָּךְ מִלְּמִקְבַּר
מִיתָךְ: ז וְקָם אַבְרָהָם וּסְגִיד לְעַמָּא דְאַרְעָא לִבְנֵי חִתָּאָה: ח וּמַלֵּיל עִמְּהוֹן לְמֵימַר

אם

רש"י

הקב"ה לזרעך אתן את הארץ הזאת: אחוזת קבר. אחוזת קרקע לבית הקברות: (ו) לא יכלה. לא ימנע, כמו (תהלים מ) לא תכלא רחמיך. וכמו (לעיל ח) ויכלא הגשם: (ח) נפשכם. רצונכם:

שפתי חכמים

מהרא"י: י וא"ת והלא בפ' לך כתיב והכנעני והפרזי אז יושב בארץ ושם פרש"י ולא זכה בה אברהם עדיין מ"מ דעדיין לא היה לאברהם חלק בה וי"ל דלעיל לא היה עדיין זרע לאברהם אבל עתה הי"ל זרע ולכך נקט הכא שאמר לו הקב"ה לזרעך אתן וגו' ועתה יש לי זרע ולכך לכל הפחות תנו לי אחוזת קבר אף שעדיין אין זרעי ראוי לרשת את הארץ כיון שעדיין מועטים הם: כ דק"ל דאין לשון אחוזה נופל אלא בדבר שיש בו ממש לא על קבר שהוא בור חלול לכן פירש"י אחוזת קרקע לקבר ואחוזה קאי אקרקע. והרא"ם פי' דאחוזה שייך על קרקע שהוא תחת רשות האדם לא כן קבר שהוקצה למת לכן פי' שיתנו לו קרקע לאחוזה לעשותה קברות: ל (ממ"ש) אע"פ שזה בסוף ה"א וזה באל"ף מ"מ שוין בפירושו אבל אין פירושו ל' כליון כמו עשו כלה כלה ונראה שהם בה"א לבסוף כמו הכא לא יכלה

השאלות

(ג-יג) למה דבר אל בני חת ולא אל עפרון בעצמו. ולמה אמר גר ותושב אנכי עמכם. ואחרי שאמרו במבחר קברינו קבור מה בקש עוד יותר. למה הוא בקש המערה לבד ועפרון נתן השדה. ולמה האריך ויתן לי את מערת המכפלה, יתננה לי. וגם ויתן משמע מתנה ואיך אמר בכסף מלא. ומ"ש שענה באזני בני חת הוא למותר. ואם עפרון נתן לו הכל במתנה למה בקש שנית שיקח מאתו כסף:

התורה והמצוה

שגוף עולם העליון והתחתון. ג] בארץ כנען הקדושה ורגלוהי דבר אינש אינון ערבין לי' שבאה למות כדי שתקבר שם. ויבא אברהם מבאר שבע, לספד לשרה ולבכתה, הבכי הוא קודם ההספד כמ"ש חז"ל ג' לבכי וז' להספד, אך זה בשאר כל אדם שתחלה יעוררו בכיה על החסרון וההעדר שקרה להנפטר ולמשפחתו ואח"כ יעוררו הספד, אבל בשרה היה ההספד עקר על מעשיה ושלמותה וע"י ההספד עוררו בכי:

(ד) גר ותושב אנכי עמכם. אברהם רצה דוקא אחוזת קבר שהוא בית קברות מיוחד אל כל המשפחה. והנה הגר לא ישאל אחוזת קבר אחר שאין דעתו לישב שם בקבע הוא ובני ביתו, והתושב לא יצטרך לשאול אחוזת קבר באשר י"ל שם שדה ונחלה שיכול להקצות ממנה מקום לאחוזת קבר, אבל אנכי גר עד עתה ואין לי פה שדה ואחוזה מכבר, ועתה אני רוצה להיות תושב לשבת פה בקביעות עם בני ביתי, לכן אבקש תנו לי אחזת קבר עמכם, שיהיה מיוחד לכל בני ביתי, ואקברה מתי מלפני, דקדק במלת לפני, שלא תנוח דעתי בקבורתה רק באופן זה שאדע שמקום זה הוא אחוזת קבר לכל המשפחה, ואם לא יהיה נחשב בעיני כאלו לא קברתיה כראוי, כי רצה מאד אמונתו שכל המשפחה יקברו במקום אחד, כענין ושכבתי עם אבותי:

(ה) ויענו בני חת שמענו אדוני. מבואר מענין הפרשה כמ"ש הרמב"ן שהיה חק ונמוס לבני חת שלא ליתן אחוזת קבר לגר הבא לגור בארצם, ולא היה אחוזת קבר רק לתושבי הארץ והגדולים שבהם, ולדלת העם וכן לגרים הבאים לגור היה בית הקברות כולל, והיה התקנה ביניהם שלא לתת לגר מארץ אחרת אחוזת קבר, ועפ"ז השיבו לו שלא יוכלו למלאות שאלתו לעבור על נמוסיהם לתת לו אחוזת קבר, וע"כ אמרו שמענו אדוני והבן דברינו, והקדימו לאמר בל תחשוב במה שלא נמלא שאלתך הוא מפני שכבודך קל בעינינו, לא כן כי נשיא אלהים אתה בתוכנו, רק הנמוס ותקנת המדינה מעכב בידנו, אבל יש לך ברירה, במבחר קברינו קבר את מתך, אם תרצה לקבור בבית הקברות הכולל תוכל לבחור לך הקבר המובחר האמצעי שם, ואם תרצה לקברה בקבר של יחיד, אז איש ממנו גם את קברו המיוחד לו לא יכלה ממך, וזה יעשה אם בעיניך, שעז"א ממך או מפני כבוד המת, שעז"א מקבר מתך, אבל על בקשתו לתת לו אחוזת קבר לא הסכימו, ובודאי ספרו לו כי יש תקנה בעיר שלא לתת לאיש זר אחוזת קבר:

(ח) וידבר אתם לאמר. אברהם נתן להם עצה שיוכלו למלאות שאלתו, ועז"א אם יש את נפשכם לקבר את מתי מלפני, שבאר להם שמית שאם לא יהיה לו אחוזת קבר, יהיה נחשב אצלו שלא קברה כראוי, והעצה היה באופן זה, כי תקנה הזאת שלא לתת אחוזת קבר לאיש נכרי, יש לומר בה שני טעמים. א] י"ל שהיא תקנה כללית שזר לא יהיה לו אחוזה בתוכם, וכמ"ש גבי שכם והאחזו בה, שהתם גר אינו יכול להאחז לקנות שם אחוזה, וזה מפני שהאזרחים קודמים לקנות, ובזה י"ל שהיתה התקנה רק על המכר לא על המתנה, שבמכר י"ל שהאזרח קודם ובר מצרה, אבל במתנה הלא כל אחד יכול לעשות בשדהו מה שירצה,

ואין

שמעוני ופגעו־לי בעפרון בן־צחר: ט ויתן־לי את־מערת
המכפלה אשר־לו אשר בקצה שדהו בכסף מלא יתננה
לי בתוככם לאחזת־קבר: י ועפרון ישב בתוך בני־חת
ויען עפרון החתי את־אברהם באזני בני־חת לכל באי
שער־עירו לאמר: יא לא־אדני שמעני השדה נתתי לך
והמערה אשר־בו לך נתתיה לעיני בני־עמי נתתיה לך
קבר מתך: יב וישתחו אברהם לפני עם־הארץ: יג וידבר
אל־עפרון באזני עם־הארץ לאמר אך אם־אתה לו
שמעני נתתי כסף השדה קח ממני ואקברה את־מתי
שמה: יד ויען עפרון את־אברהם לאמר לו: טו אדני
שמעני ארץ ארבע מאת שקל־כסף ביני ובינך מה־הוא

ואת

רש"י

ופגעו לי. לשון בקשה כמו (רות א) אל תפגעי בי: (ט) המכפלה. בית ועליה על גביו. ד"א שכפולה מ בזוגות (עירובין נג): בכסף מלא. שלם כל שויה וכן דוד אמר לארונה (דה"א כא) בכסף מלא: (י) ועפרן ישב. כתיב חסר אותו היום מנוהו שוטר עליהם נ מפני חשיבותו של אברהם שהיה צריך לו עלה לגדולה: לכל באי שער עירו. שכולן בטלו ממלאכתן ס ובאו לגמול חסד לשרה: (יא) לא אדני. לא תקנה אותה בדמים: נתתי לך. הרי הוא כמו שנתתיה לך: (יג) אך אם אתה לו שמעני. אתה אומר לי לשמוע לך וליקח בחנם אני אי אפשי בכך ע אך אם אתה לו שמעני הלואי ותשמעני: נתתי. דונ"ם בלע"ז (געבען) מוכן הוא אצלי והלואי נתתי פ לך כבר: (טו) ביני ובינך. בין שני אוהבים כמונו מה היא חשובה לכלום אלא הנח את המכר

ב"ר

שפתי חכמים

יכלה דכאן אין לו שום משמעות אם הוא ל' כליון וק"ל: מ (ממ"ש) ב' פירושים אלו הם ב' מ"ד בעירובין פרק כיצד מעברין וכוונתם שלא נטעה לפרש מערה עצמה כפולה מערה לפנים ממערה או ע"ג מערה דא"כ מערה הכפולה מבע"ל דאז פי' מערה שהיא כפולה מאחר שלא היה תי"ו המורה על סמיכות והדביקות וה' הנקבה של תיבת כפולה היה מוסב על המערה אבל השתא דכתיב מערת בתי"ו הסמיכות והדבקות גם המכפלה הוא שם דבר של כפלות פי' מערה של כפלות אחר שהיה בה למר ע"ש כפלות הבנין בית ועליה ע"ג ולמר ע"ש כפלות הזוגות ורש"י לא הכריע ביניהם איזה מהם קרוב לפשוטו של מקרא ולכן הביא גם שניהם כי שניהם כא' טובים ועי"ל דרש"י ס"ל דעל כ"א לבדו קשה למ"ל לקרות המערה שם מכפלה ע"ש זה שאינו עיקר הכונה הי"ל לקרותו טפי בשם שהיא העקרית למר מערה בית ועליה או מערה בנין כפול ולמר מערה זוגות או מערה זוגות כפולים לכן פי' שניהם ור"ל שנקראת כן ע"ש שיש בה איזה ענינים של כפלות בנין וזוגות ולא ע"ש הענין עצמו או כדי לקצר ולכלול במלת מכפלה ב' ענינים דהי מנייהו מפקת ועד"ז ה"נ גבי קרית ארבע וק"ל: נ דאם היה כתיב בוי"ו יושב היה בינוני והיה משמעותו שישב כבר וגם יושב עכשיו בתוך בני חת בשוה אבל אם כתיב חסר ישב הוא עבר משמע שכבר ישב בתוך בני חת עמהם בשוה ולא היום לפי שאותו היום וכו': ס (נח"י) ונראה שדקדק זה משנוי לשון דכאן כתיב באי שער עירו ובפרשת וישלח במעשה דשכם כתיב יוצאי שער עי' אלא דהכא והתם רבותא קמ"ל דהא קמ"ל שאפילו מי שהי"ל מלאכה ביטל מלאכתו ובא לגמול חסד והתם קמ"ל שאפילו מי שהיה נחוץ לצאת אפ"ה לא יצא עד שמל תחלה כדי לדבק בזרע יעקב: ע הולך לזה בעבור מלת אך שבעולם הוא בא למעט מהדברים האמורים למעלה אף כאן למעט בא אני אי אפשי וכו': פ דהכא קאי על הכסף שצריך נתינה מיד ליד לאפוקי קרקע שהיא ברשותו פי' הרי היא כמו שנתתי לך כי אינו מחוסר גוביינא (מהרש"ל). (ממ"ש) הא דשינה לפרש מלת נתתי כסף וגו' שהוא עבר והל"ל ל' עתיד אתן כסף וגו' פי' דר"ל הלואי שנתתי כבר ולעיל השדה נתתי וגו' שהוא ג"כ ל' עבר והי"ל ל' עתיד ופירש"י הרי הוא כמו שנתתי וכו' משום דכאן אמר אח"כ קח ממני וגו' ואם פירושו הרי הוא כמו שנתתי כבר לא יפול עליו שוב לומר קח ממני שאם הוא כאלו כבר נתן לעפרון א"כ ע"כ הוא כאלו כבר קבל עפרון שאין נתינה שייך אלא ליד המקבל לכן פי' הלואי שנתתי ופי' ולפ"ז א"ש שאמר אח"כ ולכן עתה קח ממני וגו' ולעיל לא מצי לפרש כדהכא דכאן כתיב לו שמעני נתתי וגו'. דלו פי' הלואי ואפשר לומר דקאי על שמעני הלואי ותשמעני ועל נתתי הלואי נתתי וכו' משא"כ לעיל ומ"מ אגו לא כתיב הכא קח ממני וגו' היינו צריכים לדחוק דלא קאי נמי על נתתי רק על מלת שמעני לחוד והיינו מפרשים

עפי

אם אית רעוא בנפשכון למקבר ית מיתי מן קדמי קבילו מני ובעו לי מן עפרון
בר צוחר: ט ויתן לי ית מערת כפלתא די לה די בסטר חקלה בכספא שלים
יתנינה לי ביניכון לאחסנת קבורא: י ועפרון יתיב בגו בני חתאה ואתיב עפרון
חתאה ית אברהם קדם בני חתאה לכל עלי תרע קרתיה למימר: יא לא רבוני
קביל מני חקלא יהבית לך ומערתא די בה לך יהביתה לעיני בני עמי יהביתה
לך קבר מיתך: יב וסגיד אברהם קדם עמא דארעא: יג ומליל עם עפרון קדם
עמא דארעא למימר ברם אם את עבד לי טיבו קביל מני אתן כספא דמי
חקלא סב מני ואקבר ית מיתי תמן: יד ואתיב עפרון ית אברהם למימר ליה:
טו רבוני קביל מני ארעא שויא ארבע מאה סלעין דכסף בינא ובינך מה היא

וית

התורה והמצוה

ואין שייך לומר תנהו במתנה לאזרח הארץ, שהמתנה הוא בשביל שהאיש ההוא מצא חן בעיניו. ג] י"ל שהתקנה היא רק על אחוזת קבר מפני שאין רוצים שאיש נכרי יהיה לו הכבוד הזה, שי"ל בית קברות מיוחד למשפחתו, שזה לא ניתן רק לגדולי הארץ, ובלא זה האחוזה אחרת יוכל לקנות גם הגר, ואחוזת קבר אין לתת לו גם במתנה, ואחר שיש ספק בתקנה זאת איך היתה, יש רשות ביד מושל הארץ שהוא ממונה על חוקי המדינה לעשות פירוש לתקנה זו כטוב בעיניו, לכן אמר שמעוני ופגעו לי בעפרון בן צחר, שאחר שעפרון הוא השופט יוכל להסכים שפי' הוא כטעם הראשון, שהתקנה הוא נגד שהאזרח קודם לקנות, ובזה הגר יכול לתת לו אחוזת קבר במתנה כמו שיכול לתת לו שדה במתנה, וע"ז אמר:

(ט) ויתן לי את מערת המכפלה. ר"ל שיתן אותה לי במתנה, ובפרט שהיא בקצה שדהו, ועקר טעם הנמוס שלא ימכור איש נחלתו לזרים לא שייך בזה, כי עקר השדה תשאר בידו והמערה היא רק זוית קטנה בקצה השדה, ואמר בכסף מלא, שר"ל שבינו לבין עצמו יקבל גם הוא ממנו מתנה כסף מלא בענין שלא יגיע הפסד לעפרון, אך יתננה לי בתוככם, שבפני העם יהיה בתורת מתנה שע"ז אינו מוזהר מן החק והנמוס, כדי שיהיה לאחזת קבר, כי כל שנעשה בדרך מתנה יכול לתת אחוזה, בפרט שהעם מסכימים ועפרון הוא המפרש את החק להיתר, שמה שיתן מעות יהיה דרך מתנה לא דרך מכר:

(י) ועפרון ישב בתוך בני חת, הוא טעם לדברי אברהם, שלכן אמר שיבקשו מעפרון, מפני שעפרון שופט הארץ ויושב בתוכם ובאמצעותם במקום מושב השופט, והוא יכול לפרש התקנה להיתר, וגם הוא טעם למה שיאמר שמפני שהיה גם במעמד ענה בעצמו, ואמר שענה באזני בני חת לכל באי שער עירו, ר"ל שגם שהייתי ממלא רצונך לפרש התקנה כהפך אחר שבני חת מסכימים לזה, הלא הקבון היא כך ובאים לכם כל הסביבות ובזה א"א לשנות איזה תקנה אם לא בצירוף כל המדינה וזה א"א:

(יא) לא אדוני. ר"ל אין הפירוש כדבריך, כי עיקר התקנה היא רק על אחוזת קבר שלא יתכבד בזה איש זר, ואין חילוק בין מתנה ובין מכר, וא"כ א"א שאתן לך המערה לבדה שבזה גלוי לכל שנתתי לך אחוזת קבר וזה נגד התקנה, רק יש עצה אחרת וה"א השדה נתתי לך, שאני אתן לך את כל השדה שזה מותר למכור או ליתן נחלת שדה וכרם לזריעה ולנטוע, וממילא והמערה אשר בו לך נתתיה, כי המערה היא טפלה אל השדה, ולעיני בני עמי נתתיה לך, שכולם יסכימו בזה, באופן שהשדה יהיה שלך בלי ערעור עם המערה, ואח"כ קבר מתך, אחר שהיא שלך עשה מה שתרצה, אבל אני איני נותנה לך לאחוזת קבר רק לחרישה ולזריעה ולקבור מת אחד לפי שעה:

(יג) וידבר אל עפרון, אך אם אתה לו שמעני, ר"ל אחר שאתה מפרש התקנה שלא היתה רק על אחוזת קבר לא על אחוזה אחרת, וא"כ השדה שאתה נותן לי לזריעה תוכל לתת בין במכר בין במתנה, א"כ א"צ כלל שיהיה דרך מתנה רק נתתי כסף השדה קח ממני, וגם זה הטיב בחכמה, כי אחר שהוא נותן לו השדה לזריעה לא לאחוזת קבר, והוא ישנה אח"כ ויעשה ממנו אחוזת קבר, א"כ אם יהיה בדרך מתנה תבוטל המתנה כי אדעתא דהכי לא נתנה לו, משא"כ אם יהיה דרך מכר שאגב זוזי גמר ומקנה. וכן הדין אצלנו במי שנתן מתנה לחבירו וידענו שהיה בלבו שאינו נותן לו רק על אופן זה אינו יכול לעשות דבר נגד רצון הנותן ואם לאו בטלה המתנה אעפ"י שלא פירש, אבל במכירה אמרינן אגב זוזי גמר ומקני (ח"מ סי' ר"ז וסי' רמ"א) ועז"א אחר שאני אשנה אח"כ רצונך ואעשה שם אחוזת קבר, אין עצה רק אם יהיה דרך מכר, ועז"א אך אם אתה, ר"ל אך באופן זה תתקיים בידי, ואקברה את מתי, ולא לאחוזת קבר רק קבורה למתי זה:

(טו) אדני שמעני. כוון בזה שני ענינים, א] אמר שבין בני אדם כמותם הוא דבר קטן אין כדאי לדבר מזה אם יקח כסף או לא כי כספו כאין. ב] רמז לו שאף אם יתן כסף לא שייך בו אגב זוזי גמר ואקני, כי לפי ערכו הכסף הזה כאין ודינו כמתנה, ורק את מתך קבור לא לאחוזת קבר, ועז"א במד' נבלא

להון

וְאֶת־מֵתְךָ֖ קְבֹֽר׃ טז וַיִּשְׁמַ֣ע אַבְרָהָם֮ אֶל־עֶפְרוֹן֒ וַיִּשְׁקֹ֤ל
אַבְרָהָם֙ לְעֶפְרֹ֔ן אֶת־הַכֶּ֕סֶף אֲשֶׁ֥ר דִּבֶּ֖ר בְּאָזְנֵ֣י בְנֵי־חֵ֑ת
אַרְבַּ֤ע מֵאוֹת֙ שֶׁ֣קֶל כֶּ֔סֶף עֹבֵ֖ר לַסֹּחֵֽר׃ שני יז וַיָּ֣קָם ׀ שְׂדֵ֣ה
עֶפְר֗וֹן אֲשֶׁר֙ בַּמַּכְפֵּלָ֔ה אֲשֶׁ֖ר לִפְנֵ֣י מַמְרֵ֑א הַשָּׂדֶה֙ וְהַמְּעָרָ֣ה
אֲשֶׁר־בּ֔וֹ וְכָל־הָעֵץ֙ אֲשֶׁ֣ר בַּשָּׂדֶ֔ה אֲשֶׁ֥ר בְּכָל־גְּבֻל֖וֹ סָבִֽיב׃
יח לְאַבְרָהָ֥ם לְמִקְנָ֖ה לְעֵינֵ֣י בְנֵי־חֵ֑ת בְּכֹ֖ל בָּאֵ֥י שַֽׁעַר־עִירֽוֹ׃
יט וְאַחֲרֵי־כֵ֡ן קָבַר֩ אַבְרָהָ֨ם אֶת־שָׂרָ֜ה אִשְׁתּ֗וֹ אֶל־מְעָרַ֞ת
שְׂדֵ֧ה הַמַּכְפֵּלָ֛ה עַל־פְּנֵ֥י מַמְרֵ֖א הִ֣וא חֶבְר֑וֹן בְּאֶ֖רֶץ כְּנָֽעַן׃
כ וַיָּ֨קָם הַשָּׂדֶ֜ה וְהַמְּעָרָ֨ה אֲשֶׁר־בּ֛וֹ לְאַבְרָהָ֖ם לַאֲחֻזַּת־קָ֑בֶר

מאת

בעל הטורים

האדם ליראה מן המות ואם לא יתן לו מקום קבורה גם לו לא יהיה מקום קבורה: (טז) לעפרן. חסר בגי' עין רעה. עפרן עולה ת' כנגד ארבע מאות שקלים שלקח במערה: (יז) ויקם שדה עפרון. ר"ת בהפך עשו רמז לעשו שיקום לערער

שפתי חכמים

שפי' הרי הוא כמו שנתתי וכו' כדלעיל ודו"ק: צ ר"ל למה אמר ביני וביניך מ"ש הוא משאר בני אדם ומתרץ בין שני אוהבים ועוד ק"ל למה אמר ואת מתך קבור וי"ו של ואת למ"ל ומתרץ דכך אמר לו הנח את המכר ואת מתך קבור כתנם א"כ ואת קאי אהנח את המכר: ק ולא"ג דיעקב ואהרן ג"כ חסרים וי"ו מ"מ הואיל ועפרון מלא הוא בכל הפרשה אלא זה חסר בנגד אתי למדרש אבל יעקב ואהרן בכ"מ חסרים הם ובמקום שהם מלאים למדרש אתא: ר לא מל' קנין כמו וקם הבית אשר בעיר אשר לו חומה לצמיתות לקונה אותו שפי' רש"י יצא מכחו של מוכר ועומד בכחו של קונה דהתם הקונה כתיב אחר הקימה והכא לא כתיב כי לאברהם למקנה אינו דבוק עם פסוק הקודם מפני פיסוק הטעמים: ש (מת"כ) לכאורה קשה מת"כ אי פשוטו א"ש ולק"מ אין דרך רש"י להביא דרש בהגס ואי פשוטו לא א"ש א"כ למה הביא לפשוטו וכה"ג צריך לדקדק בכל מקום שמביא רש"י שניהם. וי"ל דלפשוט לבד קשה ויקם שדה עפרון וגו' עד השדה אשר בו וגו' מיותר הל"ל ויקם השדה והמערה וגו' לאברהם למקנה וגו' למ"ל שדה עפרון אטו עד השתא לא ידענו שהיה שדה עפרון לכן צריך לומר תקומה היתה לשדה של עפרון דייקא שמתחלה היתה ביד הדיוט דהיינו עפרון ולמדרש תקומה לבד וכו' קשה כיון דככר אמר ויקם שדה עפרון למה הזכיר פעם ב' השדה והמערה וגו' הל"ל ויקם שדה עפרון וגו' והמערה וכל העץ וגו' גם לפי' תקומה וכו' אין לו חיבור עם סיפיה דקרא לאברהם למקנה לכן צ"ל גם פשוטו שבא להורות שקם השדה והמערה וכל העץ לאברהם למקנה ולהורות ב' פירושים אלו לכן אמר שדה עפרון ואח"כ פעם ב' השדה והמערה דויקם קאי אתרוייהו על שדה עפרון ר"ל תקומה וכו' ועל השדה והמערה וגו' ר"ל שקם לאברהם למקנה ולפשוטו פי' ויקם ר"ל שיצא מכחו של מוכר ועומד בכחו של קונה כדפירש"י גבי וקם הבית וכו' ול"ק מה שהקשה הרא"ם ומנחת יהודה אחריו ואין צריך לתירוצים דחוקים שלהם הלא הכא והתם פי' אחד להם דלפשוטו בכאן פי' הוא ויקם שעומד בכחו של קונה והוא כדפירש"י התם וקם הבית וגו' לקונה שעומד בכחו של קונה כי רש"י מפרש וקם הבית ר"ל עמידה שעמד הבית ומ"ש בכחו של קונה מדכתיב אחריו לקונה וה"נ הכא ויקם לשון עמידה שעמד השדה לאברהם. והרא"ם ומ"י הבינו דוקם הבית לשון קנין לפירש"י

רש"י

(ב"ר) צ ואת מתך קבור: (טז) וישקל אברהם לעפרן. (בכורות נ) חסר וי"ו לפי ק שאמר הרבה ואפי' מעט לא עשה (ב"מ פז) שנטל ממנו שקלים גדולים שהן קנטרין שנאמר עובר לסוחר שמתקבלים בשקל בכל מקום ויש מקום ששקליהן גדולים שהן קנטרין צינטינאר"ש (צענטנער בלעז): (יז) ויקם שדה עפרון. תקומה היתה לו ר שיצא מיד הדיוט ליד מלך. ופשוטו של מקרא ויקם השדה והמערה אשר בו וכל העץ ש לאברהם למקנה וגו': (יח) בכל באי שער עירו. בקרב כלם

ובמעמד

התורה והמצוה

להון איש רע עין, זה עפרון שהיה נבהל להון ולקח ממנו הון רב יותר מן השווי, ובכ"ז היה רע עין וגם לא נתקיים בידו אם יעשה ממנו אחוזת קבר [א]:

וישמע

תורה אור

[א] ובמדרש יש פלוגתא ר"ח אמר כל כסף האמור בתורה שקלים ובנביאים לטרין ובכתובים קנטרין, ור' יוחנן אמר בשקלי עפרון היו קנטרין (שהם מאה סלעים בכל שקל) הה"ד נבהל להון איש רע עין, וע"ב

עפרן

ית מיתך קבר: טז וקביל אברהם מן עפרון ותקל אברהם לעפרון ית כספא
דמליל קדם בני חתאה ארבע מאה סלעין דכסף דמתקבל סחורא בכל מדינתא:
יז וקם חקל עפרון די בכפלתא די קדם ממרא חקלא ומערתא די בה וכל
אילני די בחקלא די בכל תחומה סחור סחור: יח לאברהם לזבינוהי לעיני בני
חתאה בכל עלי תרע קרתה: יט ובתר כן קבר אברהם ית שרה אתתה במערת
חקל כפלתא על אפי ממרא היא חברון בארעא דכנען: כ וקם חקלא ומערתא
די

השאלות

(יז-כ) למה כפל ויקם שדה עפרון וכו׳ ובסוף חזר שנית ויקם השדה וכו׳ וכל הענין כפול ומכופל. ולמה האריך בכל הספור הזה. מה יושיענו ספור זה לתורה ולתעודה:

התורה והמצוה

(טז) וישמע אברהם אל עפרון. עפרון אמר לו ואת מתך קבור, ר״ל שיתן לו המעות אח״ז ובזה לא היה אברהם קונה את השדה דצריך שיתן מעות תחלה ואח״כ שטר או חזקה לכן וישקל את המעות תיכף, ובזה נסתלק זכות עפרון, כפי הדין שאם לקח מעות מעכו״ם נעשה השדה הפקר, והיה המעות עובר לסוחר, שלא יכול לטעון איזה טענת אונאה:

(יז-יח) ויקם. אח״כ קם שדה עפרון לאברהם לתקנה דהיינו שנתן לו שטר, ואז נקנית לאברהם בכסף ובשטר, ובשטר הזה ציינו מצרי השדה, שהוא במכפלה בצד האחד, ובצד השני הוא לפני ממרא, וגם ציינו פרטי הדברים שמכר לו, שהוא השדה והמערה וכל העץ, ובזה נתקיים לאברהם למקנה, לקנין גמור, לעיני בני חת, שלא ערער אדם בדבר ולא טען שום טענת בר מצרא:

(יט) ואחרי כן קבר אברהם. והחזיק בה למקום קברות, והשדה לא נתיחדה לזריעה רק לשדה שלפני הקברות, ועז״א שדה עפרון אשר במכפלה, שהשדה נעשית טפלה אל המכפלה, והתחלה היה שמה קרית ארבע, ע״ש ארבע אבי הענק או ארבע ענקים שהיו שם, ואברהם שנה שמה לקראה בשם חברון על שם שיתחברו הזוגות הנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו:

(כ) ויקם. ואח״כ הסכימו כל בני חת לשנות התקנה לכבוד אברהם שנעשה תושב בתוכם והי״ל רשות ליחד לו אחוזת קבר, עד שקם לאחוזת קבר גם מאת בני חת והסכמתם שכל בני חת הסכימו לזה [א]:

ואברהם

תורה אור

עפרן חסר וא״ו שעז״א ולא ידע כי חסר יבואנו (ר״ל עפרן חסר גימ׳ רע עין), נראה דפליגי בפלוגתא (שבעירובין דף נ״ג) אם היה בית ועליה או בית לפנים מבית, ולמ״ד שהיה בית ועליה היה המערה חמשים על חמשים, ולמ״ד בית לפנים מבית היה מאה על חמשים, ודוד נתן לארונה במקום בהמ״ק שהיה ת״ק אמה על ת״ק אמה שש מאות שקלים שהיו קנטרין, כי שקלים שבכתובים הם קנטרין, ובב״ק דף י׳ מי שי״ל קרקע ואינו מוצא למכרה מאכילין אותו מעשר עני עד פלגא, דעד פלגא זילי נכסי יותר מזה לא, ואח״כ ר״ח סובר שהיה המערה חמשים על חמשים, ולפי החשבון שנתן דוד בעד ת״ק על ת״ק שש מאות קנטרין שבת״ק על ת״ק יש מאה רבועות של חמשים על חמשים מגיע להמערה שש קנטרין ויוכל להיות שבימי עפרון זילי נכסי ולא היה שוה רק שלש קנטרין שהם שלש מאות שקלים ולכן עפרן חסר, ור׳ יודן ס״ל שהיה המערה מאה על חמשים, ואף אם זילי נכסי היה שוה שש קנטרין שהם שש מאות שקל ולמה כתיב עפרן חסר, לכן אמר שהשקלים עפרון היו קנטרין, ועז״א שם במד׳ אשר במכפלה מלמד שנכפלו בעיני כאו״א, ד״א שכל מי שהוא קבור בתוכה בטוח ששכרו כפול ומכופל, א״ר אבהו שכפף הקב״ה קומתו של אדה״ר וקברו בתוכה, שמ״ד מלמד שנכפלו ס״ל כמ״ד שהיה חמשים על חמשים ואז זילי ארעתא ולא היה שוה רק שלש מאות, ואח״כ יקרי ארעתא והיה שוה שש מאות שהוא הכפל, ומ״ד ששכרו כפול ס״ל כר׳ יודן, ור׳ אבהו ס״ל שהיה חמשים על חמשים ומפרש שכפפו הקב״ה לאדה״ר כי אדם היה מאה אמה ואיך נקבר במערה של חמשים, ע״כ שכפפו הקב״ה וקברו בתוכה:

[א] ובמדרש אמר ר׳ אלעזר כמה דיות נשפכות כמה קולמוסין משתברין, כדי לכתוב עשרה פעמים בני חת, ללמדך שכל מי שהוא מברר מקחו של צדיק כאלו קיים עשרת הדברות, כי מה שהאריכה התורה בקניה זו ובפרטיה, הוא כי אברהם השתדל בזה לנטוע בלב העמים פנה גדולה מפנות הדת, שהיא האמונה בהשארת הנפש אחר המות ובגמול העתיד שיהיה בין לנפש בין לגוף, כי גם הגופים ישני אדמת עפר יקיצו ביום הדין הגדול, אלה לחיי עולם ואלה לדראון עולם, ועתידים צדיקים שיעמדו בלבושיהם היינו בגופים הגשמיים שהיו לבושים בהם בחיים הראשונים, וע״כ צריך להכין לגוף המת מקום שם קבר במקום נבחר. ובין בני משפחתו והנפשים צדיקים, ואין קוברים רשע אצל צדיק כמו שהיה במעשה דאלישע. וכ״ז היה כדבר זר לבני חת שחשבו כי מתים בל יחיו ואין עוד דין וחשבון בשאול, והקבורה אינה צריכה רק לפי שעה מפני בזיון החיים ומפני הסרחון ואח״כ היו משגיח ההבל, וע״י מעשה זו שהיה בפרסום ואברהם נתן בעד המערה

כן

מֵאֵת בְּנֵי־חֵת׃ ס כד א וְאַבְרָהָם זָקֵן בָּא בַּיָּמִים וַיהוָה
בֵּרַךְ אֶת־אַבְרָהָם בַּכֹּל׃ ב וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל־עַבְדּוֹ זְקַן
בֵּיתוֹ הַמֹּשֵׁל בְּכָל־אֲשֶׁר־לוֹ שִׂים־נָא יָדְךָ תַּחַת יְרֵכִי׃
ג וְאַשְׁבִּיעֲךָ בַּיהוָה אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וֵאלֹהֵי הָאָרֶץ אֲשֶׁר לֹא־
תִקַּח אִשָּׁה לִבְנִי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר אָנֹכִי יוֹשֵׁב
בְּקִרְבּוֹ׃ ד כִּי אֶל־אַרְצִי וְאֶל־מוֹלַדְתִּי תֵּלֵךְ וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה
לִבְנִי לְיִצְחָק׃ ה וַיֹּאמֶר אֵלָיו הָעֶבֶד אוּלַי לֹא־תֹאבֶה
הָאִשָּׁה לָלֶכֶת אַחֲרַי אֶל־הָאָרֶץ הַזֹּאת הֶהָשֵׁב אָשִׁיב אֶת־
בִּנְךָ אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־יָצָאתָ מִשָּׁם׃ ו וַיֹּאמֶר אֵלָיו אַבְרָהָם
הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן־תָּשִׁיב אֶת־בְּנִי שָׁמָּה׃ ז יְהוָה ׀ אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם

אשר

בעל הטורים

על המערה: (א) ואברהם זקן. וסמיך ליה וה' ברך כשהזקין ולא יכול עוד לצאת ולבא לישא וליתן אז הוצרך לברכה וזה ברכו: בא בימים. בגימטריא כמנין ימים שנים ברכו בבן שנולד יצחק: (ב) המושל ב' במס'. הכא ואידך אם רוח המושל תעלה עליך בא"ל אברהם אפילו אם רוח המושל או שום אונס יעלה עליך מקומך אל תנח אלא לך לארצי: נא ידך. בגי'

שפתי חכמים

לפירש"י דהשם. ואינו כן ותמה מנין לשם זה: ת מפני שבית בכל מקום מורה על תוך ומפני שאין תוך וקרוב שייך במקום כזה אמר במעמד כולם וכאן לא רצה לפרש רש"י כמו שפיר' לעיל שכולן בטלין ממלאכתן וכו' דא"כ הול"ל לכל כמ"ש לעיל ולמה כתב בכל משמע שבא בתוכן א"ו אתי למדרש במעמד כולן: א (ג"א) דאל"כ מה ענינו לכאן והא דלא כתב כן בפי' הוא להודיענו שהבן נחשב כל. שעד שלא היה לו בן אמר מה תתן לי וגו' אבל עכשיו כל הברכות שלו ברכות שלמות:

רש"י

ובמעמד כלם תקנוהו לו: (א) ברך את אברהם בכל. בכל עולה בגימטריא בן ומאחר שהיה לו בן היה צריך להשיאו אשה: (ב) זקן ביתו. לפי שהוא דבוק נקוד זקן: תחת ירכי. (שבועות לח) לפי שהנשבע צריך שיטול בידו חפץ של מצוה כגון ספר תורה או תפילין. והמילה היתה מצוה ראשונה לו ובאה לו ע"י צער והיתה חביבה עליו ונטלה. (ר"ל מה שלא אמר תחת ירכך וה"ל להשביע העבד במילתו לפי שמילת אברהם היתה ראשונה לו קודם מילת העבד וק"ל): (ז) ה' אלהי השמים אשר לקחני מבית אבי. ולא אמר ואלהי הארץ

תורה אור

הון רב נתיחד אצלם אמונה, שברר להם שהשלמים אין להם מן העוה"ז אלא ד"א של קבורה, וכל הלקם בעוה"ז המה מהבל יחד, ועז"א גר ותושב אנכי שהוא מכוון עם מ"ש כי גר אנכי עמך תושב ככל אבותי, כי חיי העוה"ז הם חיי הגר שאין מקומו שואף אזרח הוא שם, וע"כ תנו לי אחוזת קבר, ומה שהקבורה מתי הוא רק מלפני, אבל באמת לא תחשב לקבורה רק כמי שגונז דבר יקר באוצר להיות שמור למועד ידוע אשר יוציאהו משם, ובני חת אשר לא האמינו בזה היה די להם הקבורה לפי שעה ואמרו במבחר קברינו קבור, למה לך אחוזת קבר, לכן הוסיף לבקש דוקא מערת המכפלה שהיה בית ועליה והוא ציון ומשל להיות האדם בעוה"ז במערה הכפולה בית ע"ג עליה הוא העולם העליון, וגם אחרי המות ינוח הגוף על משכבותיו, והרוח תתופף עליו מלמעלה בג"ע התחתון כמ"ש בספרי שירי הנפש בפסוק אחות לנו קטנה, והמערה הזאת היא בקצה השדה שהוא סוף האדם וסוף כלי מעשהו בשדה וכל יגיעו ועמלו, והודיע כי יקנה זאת בכסף מלא, כי כל חפצים לא ישוו אל השגחה הזאת אשר היא אחרית האדם ותקותיו, וכאשר באר בזוהר כי ארבע מאות שקל כסף בשקל היה רמז לת' עלמין דכסופים שירש לעתיד בשכר עמלו תחת השמש, וכ"ז ברר אברהם בעת המקח הזה ולמד ודרש וקיים פנות האמונה, ובכל המקח הזה דומה כשברם הדברות שגנת האמונה בסבר והשגה:

די בה לאברהם לאחסנת קבורא מן בני חתאה : א ואברהם סיב על ביומין
ויי בריך ית אברהם בכלא : ב ואמר אברהם לעבדה סבא דביתה דשליט בכל
די לה שוי כען ידך תחות ירכי : ג ואקים עלך במימרא דיי אלהא דשמיא
ואלהא דארעא דלא תסב אתתא לברי מבנת כנענאי די אנא יתב בינהון :
ד אלהין לארעי ולילדותי תיזיל ותסב אתתא לברי ליצחק : ה ואמר לה עבדא
מאים לא תיבי אתתא למיתי בתרי לארעא הדא האתבא אתיב ית ברך לארעא
די נפקתא מתמן : ו ואמר לה אברהם אסתמר לך דילמא תתיב ית ברי
לתמן : ז יי אלהא דשמיא די דברני מבית אבא ומארע ילדותי ודי מלל לי

ודי

השאלות

(א-ד) למה הקדים שאברהם זקן וש' ברכו. למה השביע את העבד ולא ליצחק. ולמה השביעו במצות מילה. ולמה בחר בבנות חרן יותר על בנות הכנעני:

(ה-ח) מ"ש אולי לא תאבה ללכת אחרי הול"ל ללכת אל הארץ הזאת. ומז"ש ההשב אשיב והשבה לא יצדק רק במי שהיה שם ויצא וחזר. ולמה הזכיר לו מ"ש לו ה' לזרעך אתן את הארץ. ומ"ש ואם לא תאבה ונקית משבועתי הוא דבר שא"צ לאמר כלל:

התורה והמצוה

כד (א) ואברהם זקן. באר מה שהגיע את אברהם להשביע את אליעזר, שזה נ"ל שאברהם זקן וה' ברך, כי לפעמים ידחה אדם נשואי בנו בשיאמר עוד חזון למועד, אבל אברהם היה זקן (וכבר אמר ואברהם ושרה זקנים, אז היה תחלת ימי הזקנה, ועתה היה סוף ימי הזקנה שיתחילו ימי השיבה, וירא פן יקדימנו המות) ולפעמים ידחה אדם נשואי בנו עד יכין לו פרנסה כמ"ש הכן בחוץ מלאכתך וכו' והדר ובנית ביתך, אבל אברהם היה מבורך בכל:

(ב) ויאמר אברהם. ובאר הטעם שהשביע את העבד, באשר ידע כי במותו ישמע יצחק לעצתו בדבר זה, א] בשהוא זקן ביתו וכולם מנהיגים בעצתו. ב] שמושל בכל אשר לו עד שיוכרח יצחק לשמוע לקולו, שים נא ידך באשר ע"י מצות מילה נתקדשו באות ברית והאלהות עליהם כמ"ש להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך, וזה תלוי בשישמרו יחוסם כמ"ש בזרעך מיוחסים אחריך, וע"כ לא רצה שידבק זרעו בבנות כנען הארור שהם ערלי לב ולא יעליה הגפן רק כשירכיבוהו במינו לא ענבי הגפן בענבי הסנה, וע"כ הזכיר בשבועתו אות ברית:

(ג) ואשביעך. כי ע"י מצות המילה נעשה אלהי הארץ, שזה היה כריתת הברית להיות לך לאלהים, אשר לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני, שהיו מושחתים במדותיהם, וכבר כתב הר"ן שהמצות והעברות שבתורה הם על שני פנים, מהם שיעשו רושם בגוף ובנפש במדות ובמעשים, ומהם שיעשו רושם רק בנפש באמונות, והותם שיעשו רושם בגוף ובנפש, יעשו רשומם אל הבנים המשתלשלים מהם, כשנאה ונקמה ואכזריות והכילות והזמה והדומיה', שהם יעשו רושם בנפש מצד שהם עברות ובגוף לפי שהמדות יפעלו בליחות כמו שהליחות יעשו הכונה במדות, כי כמו שבאשר יהיה דם הלב רותח יהיה האדם כעסן, כן מי שיכעוס ישוב דם לבו רותח, והותם המדות יחייבו המזגים הגופיים וזה ימשך לבנים, וזה רוע אנשי כנען, אמנם הדברים שעושים רושם בנפש לבד והם האמונות הכוזבות לא יתפשטו בבנים, לכן בחר באנשי בית אביו, הגם שהיו להם האמונות כוזבות, כמ"ש אלהי אברהם ואלהי נחור ישפטו, לא נבאשו במדות, ואמר אשר אנכי יושב בקרבו אפילו בעלי בריתו ענר אשכל וממרא שישב בקרבם, וגם שחשב אברהם שלכן שלחו ה' אל הארץ הזאת לתקן מדותיהם, בכפי שראה ה' שבתחלה שלח את אברהם שישב ביניהם להשיבם למוטב, ומזה עצמו הוכיח שהם רעים מאד עד שהוצרך לבלתי בישב ביניהם בל יושחתו לגמרי:

(ד) כי. אחר שהשביעו שלא יקח אשה מבנות כנען, השביעו עוד שמחויב ללכת אל ארצו ומולדתו ולהשתדל לקחת אשה, שתהיה ראויה אליו מצד שהוא בנו ויורש כל הברכות והמתנות האלהיות, ומצד שהוא יצחק ושהוא צדיק וקדוש גם בעצמו, ולא ימוט שבט הרשע על גורל הצדיקים:

(ה) ויאמר אליו אולי. ר"ל הלא בלכתי לשם יהיו שני ריעותות. א] שתלך עם עבד. ב] שתצא מבית אביה לארץ מרחקים, ועז"א אולי לא תאבה האשה ללכת אחרי, וזאת שנית שתלך אל הארץ הזאת, ובזה יהיה האפשר שיצחק יצא לשם, ושם ישא הודה לאשה וישב עמה כמה שנים, ואח"כ ישוב עמה לארץ הזאת כמו שהיה ביעקב, וז"ש ההשב אשיב ר"ל שאשיב אותו לשם ע"מ שישוב אח"כ עם אשתו לא"י:

(ו) השמר לך. הודיע שה' שהוציא אותו מארץ מולדתו הוציא אותו ואת זרעו משם, וכאשר יתישב יצחק שם יהיה דומה כאלו היה שם, (כי היה בכח אביו ויצא בכח אביו) ויצא משם ושב לשם נגד רצון ה' וכמו שיבאר:

(ז) ה' אלהי השמים. פי' מצד שהוא אלהי השמים ומסדר מערכת השמים, מצד זה לקחני מבית אבי, שם הייתי תחת המערכה ואברם אינו מוליד, ובא"י איני תחת מערכת השמים, כי היא ארץ אשר ה' דורש אותה, והנה לקחני מבית אבי, ולא האמר שרק אותי לקח משם לא את זרעי, כי אשר דבר ונשבע לזרעך

 אתן

אֲשֶׁר לְקָחַנִי מִבֵּית אָבִי וּמֵאֶרֶץ מוֹלַדְתִּי וַאֲשֶׁר דִּבֶּר־לִי
וַאֲשֶׁר נִשְׁבַּע־לִי לֵאמֹר לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת הוּא
יִשְׁלַח מַלְאָכוֹ לְפָנֶיךָ וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי מִשָּׁם׃ ח וְאִם־לֹא
תֹאבֶה הָאִשָּׁה לָלֶכֶת אַחֲרֶיךָ וְנִקִּיתָ מִשְּׁבֻעָתִי זֹאת רַק אֶת־
בְּנִי לֹא תָשֵׁב שָׁמָּה׃ ט וַיָּשֶׂם הָעֶבֶד אֶת־יָדוֹ תַּחַת יֶרֶךְ
אַבְרָהָם אֲדֹנָיו וַיִּשָּׁבַע לוֹ עַל־הַדָּבָר הַזֶּה׃ שלישי י וַיִּקַּח
הָעֶבֶד עֲשָׂרָה גְמַלִּים מִגְּמַלֵּי אֲדֹנָיו וַיֵּלֶךְ וְכָל טוּב אֲדֹנָיו
בְּיָדוֹ וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ אֶל־אֲרַם נַהֲרַיִם אֶל־עִיר נָחוֹר׃ יא וַיַּבְרֵךְ
הַגְּמַלִּים מִחוּץ לָעִיר אֶל־בְּאֵר הַמָּיִם לְעֵת עֶרֶב לְעֵת
צֵאת הַשֹּׁאֲבֹת׃ יב וַיֹּאמַר ׀ יְהוָה אֱלֹהֵי אֲדֹנִי אַבְרָהָם
הַקְרֵה־נָא לְפָנַי הַיּוֹם וַעֲשֵׂה־חֶסֶד עִם אֲדֹנִי אַבְרָהָם׃
יג הִנֵּה אָנֹכִי נִצָּב עַל־עֵין הַמָּיִם וּבְנוֹת אַנְשֵׁי הָעִיר יֹצְאֹת
לשאב

בעל הטורים

מילה שהשביעו במילה: (ז) ישלח מלאכו. כמ והד לו כדכתיב כי ילך מלאכי לפניך אבל לא הוא שכתוב בו מלאך ושלחתי לפניך מלאך. ב"פ כתיב מלאכו ופי' שביקש על ב' א' בהליכה ואחד בחזרה: (י) וכל טוב ב' במס'. הכא והידך וכל טוב דמשק אליעזר לקח גם מטוב דמשק: (יב) עם אדוני אברהם. ס"ת מים לומר בשכר יוקח נא מעט מים ענהו על המים ובשתוסיף

רש"י

הארץ ולמטה אמר ב ואשביעך וגו'. אמר לו עכשיו הוא אלהי השמים ואלהי הארץ שהרגלתיו בפי הבריות אבל כשלקחני מבית אבי היה אלהי השמים ולא אלהי הארץ שלא היו באי עולם מכירים בו ושמו לא היה רגיל בארץ: מבית אבי. מחרן: ומארץ מולדתי. מאור ג כשדים: ואשר דבר לי. לצרכי כמו אשר דבר עלי. וכן כל לי ולו ולהם הסמוכים אצל דבור מפורשים בלשון על. ותרגום שלהם (רצונו שדרך התרגום להשתמש למ"ד במקום בעבור וק"ל) עלי עלוהי עליהון שאין נופל אצל דבור לשון לי ולו ולהם אלא אלי אליו אליהם ותרגום שלהם עמי עמיה עמהון אבל אצל אמירה נופל לשון לי ולו ולהם: ואשר נשבע לי. בין הבתרים: (ח) ונקית משבועתי וגו'. וקח לו אשה מבנות ד ענר אשכול וממרא (קדושין סא): רק את בני וגו'. רק מעוט הוא בני אינו חוזר אבל יעקב בן בני סופו לחזור: (י) מגמלי אדניו. (ב"ר) נכרין היו משאר גמלים שהיו יוצאין זמומין ה מפני הגזל שלא ירעו בשדות אחרים: וכל טוב אדניו בידו (ב"ר) שטר מתנה כתב ליצחק ו על כל אשר לו כדי שיקפצו לשלוח לו בתם: ארם נהרים. בין שתי נהרות יושבת: (יא) ויברך הגמלים.

שפתי חכמים

ב כלומר שלמעלה נאמר ואלהי הארץ: ג (נת"י) הרא"ם והרמב"ן האריכו ודבר פשוט הוא שהרב כו' ז"ר דארץ מולדתו היינו אור כשדים ומולדתו היינו בני משפחתו עיר חרן ע"ש (וזהו מבית אבי): ד מדכתיב אשר אנכי יושב בקרבו א"כ משמע דמהכנעני היושב בקרבו נוה שלא לקח דהיינו מבנות ענר אשכול וממרא דהיו בעלי בריתו וא"כ ממילא נמי הא דכתיב הכא ונקית משבועתי אם לא תאבה ללכת וגו' קאי נמי על ענר אשכול וממרא: ה מדכתיב ויפתח הגמלים משמע דעד עכשיו היו זמומין וק"ל. ואע"ג דאין הקב"ה מביא תקלה ע"י בהמתן של צדיקים כדאי' בחולין דף ז' י"ל דאעפ"כ זמם אותם שלא יאכלו אפי' מגדי רשות הרבים והוא הפקר כי מסתמא הבעלים מתייאשין מהם אך אליעזר עבד אברהם מרוב חסידותו שהיה בו לא רצה ליהנות משל אחרים אפי' מן המותר. והרא"ם תי' שאין סומכין על הנס א"נ היכי דהוי היזקא שהלכו בין שדות אחרים שאני: ו דהפ' דקאמר וילך וכל טוב אדוניו בידו משמע דרבותא קאמר אע"פ שהולך עדיין היה כל טוב אדוניו בידו והי הוה פי' ברשותו מה בא ללמדנו שכל טוב אדוניו עוד בידו כי מאי רבותא איכא. וי"ל למה לא הודיענו הקרא בפרשה שלפני זה שכל טוב אדוניו ברשותו א"ו שטר מתנה נתן ליצחק. והרא"ם כ' דאל"כ איך היה בידו דודאי לא נתן כל ממונו ברשות אליעזר ואין עקבות והא כתיב ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק דמשמע עד השתא לא נתן לו שטר מתנה ליצחק דכבר פירש"י בשם רבי נחמיה ברכת דייתיקי שא"ל הקב"ה לאברהם והיה ברכה הברכות מסורים בידך ואברהם מסרה ליצחק וי"ל שהנכסים אשר קנה לאחר שנתן המתנה ליצחק כהותן עשר שנים לאחר
מיתה

דִי קַיֵם לִי לְמֵימַר לִבְנָךְ אֶתֵּן יַת אַרְעָא הָדָא הוּא יִשְׁלַח מַלְאֲכֵהּ קֳדָמָךְ וְתִסַּב
אִתְּתָא לִבְרִי מִתַּמָּן: ח וְאִם לָא תֵיבֵי אִתְּתָא לְמֵיתֵי בַּתְרָךְ וּתְהֵי זַכָּאָה מִמּוֹמָתִי
דָא לְחוֹד יַת בְּרִי לָא תָתֵב לְתַמָּן: ט וְשַׁוִּי עַבְדָּא יַת יְדֵהּ תְּחוֹת יַרְכָּא דְאַבְרָהָם
רִבּוֹנֵהּ וְקַיֵּם לֵהּ עַל פִּתְגָּמָא הָדֵין: י וּדְבַר עַבְדָּא עַשְׂרָא גַמְלִין מִגַּמְלֵי רִבּוֹנֵהּ
וַאֲזַל וְכָל שְׁפַר רִבּוֹנֵהּ בִּידֵהּ וְקָם וַאֲזַל לַאֲרָם דִּי עַל פְּרָת לְקַרְתָּא דְנָחוֹר:
יא וְאַשְׁרֵי גַמְלַיָּא מִבָּרָא לְקַרְתָּא לְבֵירָא דְמַיָּא לְעִדָּן רַמְשָׁא לְעִדָּן דְּנָפְקָן מַלְיָתָא:
יב וַאֲמַר יְיָ אֱלָהֵהּ דְּרִבּוֹנִי אַבְרָהָם זַמִּין כְּעַן קֳדָמַי יוֹמָא דֵין וַעֲבֵד טִיבוּ עִם רִבּוֹנִי
אַבְרָהָם: יג הָא אֲנָא קָאֵם עַל עֵינָא דְמַיָּא וּבְנָת אֱנָשֵׁי קַרְתָּא נָפְקָן לְמִמְלֵי מַיָּא:
ותהי

השאלות

(יב-כב) מ"ש תקרה לא יצדק בדבר שנעשה לתכלית מועיל. ואיך עשה סימן הזה. ומה אם הנערה שיאמר לה הטי כדך ותעשה כן לא תהיה ממשפחת אברהם. ואיך נתן הנזם על אפה טרם ידע שהיא ממשפחת אברהם. ומ"ש והאיש משתאה לה מחריש מה נתחדש לו חדשות הלא כבר ראה שהיא משקה לגמליו:

התורה והמצוה

אתן את הארץ הזאת, וא"כ גם להם נתיחדה הארץ, ואחר שכ"ז נעשה בהשגחתו, הוא ישלח מלאכו שלוח ההשגחה שהיא תבא אל יצחק:

(ח) ואם לא תאבה. ר"ל שאז א"א שהיא לא תרצה לבא אל הארץ הזאת, כי כשהיא בת זוגו של יצחק בודאי תבא אל הארץ, רק שיוכל להיות שלא תאבה ללכת אחריך, שהגם שתאבה בארץ הזאת לא תרצה ללכת עם עבד, אז ונקית משבעתי זאת, ר"ל השבועה השנית מ"ש ולקחת אשה לבני (להוציא השבועה הראשונה שלא יקח מבנות הכנעני ממנה לא ינקה). רק את בני לא תשב שמה גם באופן זה, כי בתחלה אמר פן תשיב את בני שמה היינו שישאר שם איזה שנים, כי זה תשובה עמ"ש אליעזר שלא תרצה ללכת אל הארץ הזאת, שאז יצטרך יצחק לגור שם כמה שנים, ועתה שמדבר על אופן שתרצה לבא אל הארץ הזאת רק שלא תאבה ללכת אחריך, שתרצה שיצחק יבא לקחת אותה לארץ כנען ולא יצטרך להיות שם רק יום אחד, הזהירו גם ע"ז רק את בני לא תשב שמה אף על יום אחד:

(י) ויקח העבד. הנה אברהם לא השביעו רק שילך אל ארצו ואל מולדתו ליקח אשה משם, היינו שיקח אשה מעיר הרן, ולא הקפיד שתהיה דוקא ממשפחתו, שעקר היה בעיניו שלא תהיה מבנות הכנעני, ובזה היה שליחות העבד שיחקור אחר אשה הראויה ליצחק, היינו שתהיה יפ"ת וטובה בשכלה ובמדותיה, ויותר מזה לא בקש, כי אברהם לא רצה שיהיה אביה עשיר או שר וגדול, כי ה' ברך אותו בכל, רק אליעזר ירא שלא תרצה האשה ללכת עם עבד ותרצה שבעלה יבא לקחת אותה לא ע"י עבד. והיה מחכמתו. א] שלקח עשרה גמלים, וכל טוב אדוניו שיראה עשרו וכבודו, וכי הוא הממונה בבית אדוניו שבזה תרצה ללכת אתו:

(יא) ויברך. זאת שנית השכים שיקח אשה מבנות עניים, וע"כ הבריך הגמלים אצל הבאר שלשם יבואו השואבות, וזה מבואר שהעשירים אין שולחים את בנותיהם לשאוב מים כי יש להם עבדים ושפחות, ויש בכ"מ חוטבי עצים ושואבי מים בשכר, רק העניים שולחים את בנותיהם לשאוב ושיער כי מי ששולח בתו לשאוב מים ובפרט שהבאר חוץ לעיר הוא לא יחשוך את בתו מלכת לארץ אחרת לקחת איש עשיר וגדול כיצחק, ולא ירע בעיניו מה שהולכת עם עבד, אחר שאינה חוששת על כבוד והולכת לעת ערב בין השואבים, ואחר שאז אינו מבקש מן הנערה רק שתהיה יפת תואר וטובה במדות, ע"ז בקש מה' שיופיע עזר ההשגחה לזה בסימן שעשה לעצמו בזה:

(יב) ויאמר ה' אלהי אדני אברהם הקרה נא. המקרה הוא דבר שבלתי מחויב מסבות הרגילות, וזה ההבדל בין קורות ובין מוצאות, כמ"ש ויגידו לו את כל הקורות אותם, כי לא היה ראוי שיחשבו למרגלים והיה זה מקרה, משא"כ במרגלי יהושע שהיה ראוי שיחשבו אותם למרגלים, אמר ויספרו לו את כל המוצאות אותם, וכן פה בבחינה שתבא הנערה שתשיב שתה וגם גמליך אשקה הוא מקרה בבחינת עצמו, אבל כל עומת זה יהיה זה אות נאמן שהוא השגחיי וצ"ל מקרה היינו בע"י שה' אלהי אברהם ר"ל שמשגיח עליו בהשגחה מיוחדת יהיה הוא המקרה ומסבב מקרה זאת, וזה יבורר ע"י שני אותות. א] שיזמין המקרה הזאת לפני אליעזר שהוא שם זאת לסימן. ב] במה שזה יהיה היום, שעל ידי שהזמין מקרה זאת בעת הזאת ובמקום הזה שזה מליץ במ"ש, לפני, היום, יתברר שאתה הזמנת מקרה זאת, ואם שידמה לנו שהוא מקרה הוא באמת פועל השגחיי, ובזה תעשה חסד עם אדני אברהם, שהחסד הוא ההנהגה שהיא למעלה מן הטבע כמ"ש בפי' התנ"ך בכ"מ:

(יג) הנה אנכי. דעתו היה שבין הנערות הרבות שיתקבצו שמה לשאוב מים יבחר את היפה שבכולם ואליה יאמר שתשקהו מים, ואחר שיבחר מהן את היותר יפה בתואר ובמראה הלא יצטרך לדעת ג"כ טיב מדותיה, וזה יבורר ע"י שתאמר שתה וגם גמליך אשקה שבזה ידע בבירור שהיא אשה טובה במדות בענוה ובנדיבות וברחמנות, וזה מגיד ארחא דהיתא. א] הנה אנכי נצב על עין המים ולא שהנערה תאמר הלא אשה

לִשְׁאֹב מָיִם׃ יד וְהָיָה הַנַּעֲרָ° אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיהָ הַטִּי־נָא
כַדֵּךְ וְאֶשְׁתֶּה וְאָמְרָה שְׁתֵה וְגַם־גְּמַלֶּיךָ אַשְׁקֶה אֹתָהּ
הֹכַחְתָּ לְעַבְדְּךָ לְיִצְחָק וּבָהּ אֵדַע כִּי־עָשִׂיתָ חֶסֶד עִם־
אֲדֹנִי׃ טו וַיְהִי־הוּא טֶרֶם כִּלָּה לְדַבֵּר וְהִנֵּה רִבְקָה יֹצֵאת
אֲשֶׁר יֻלְּדָה לִבְתוּאֵל בֶּן־מִלְכָּה אֵשֶׁת נָחוֹר אֲחִי אַבְרָהָם
וְכַדָּהּ עַל־שִׁכְמָהּ׃ טז וְהַנַּעֲרָ° טֹבַת מַרְאֶה מְאֹד בְּתוּלָה
וְאִישׁ לֹא יְדָעָהּ וַתֵּרֶד הָעַיְנָה וַתְּמַלֵּא כַדָּהּ וַתָּעַל׃ יז וַיָּרָץ
הָעֶבֶד לִקְרָאתָהּ וַיֹּאמֶר הַגְמִיאִינִי נָא מְעַט־מַיִם מִכַּדֵּךְ׃
יח וַתֹּאמֶר שְׁתֵה אֲדֹנִי וַתְּמַהֵר וַתֹּרֶד כַּדָּהּ עַל־יָדָהּ
וַתַּשְׁקֵהוּ׃ יט וַתְּכַל לְהַשְׁקֹתוֹ וַתֹּאמֶר גַּם לִגְמַלֶּיךָ אֶשְׁאָב
עַד אִם־כִּלּוּ לִשְׁתֹּת׃ כ וַתְּמַהֵר וַתְּעַר כַּדָּהּ אֶל־הַשֹּׁקֶת
וַתָּרָץ עוֹד אֶל־הַבְּאֵר לִשְׁאֹב וַתִּשְׁאַב לְכָל־גְּמַלָּיו׃
כא וְהָאִישׁ מִשְׁתָּאֵה לָהּ מַחֲרִישׁ לָדַעַת הַהִצְלִיחַ יְהוָה

דרכו

°הנערה קרי °והנערה קרי

בעל הטורים

דל"ת של חס"ד ס"ת דמים שאמר בזכות דמו שנשפך בשעת העקידה ענני: (יד) ובה ג' במס'. הכא ואידך ובה יחסו עמי עמי. ובה אבן יקרה. פי' ובה אדע כי עשית חסד אם תהיה צדקת גומלת חסדים ובה אבן יקרה שנתן לה כלי כסף וזהב והבן יקרה כן איתא בב"ר רב הונא בשם רבי יוסי אומר אבן יקרה היותה משקלה בקע: (טז) לא ידעה ב' במס'. הכא ואידך והמלך לא ידעה מה להלן לא ידעה בין כדרכה בין שלא כדרכה ואף הכא נמי: (יט) ותכל ב' במס'. הכא והיך

שפתי חכמים

מיתת שרה אותן נכסים נתן לו קודם מותו וק"ל: ז לא שע"י הסימן ידע זה אלא הוא התחלת דבור שהתחנן לה' שיודיע לו בה כי עשה חסד. ומהרש"ל פי' דאל"כ ה"ל ניחוש ממש: ח דק"ל למה נאמר לקראתה כיון שכבר מלאה הכד ועלתה מן הבאר הל"ל וירץ אחריה שהרי גם העבד היה עומד על הבאר אלא כדכתיב הנה אנכי נצב על עין המים אלא לקראתה ה"פ שרץ העבד אחריה בשביל שהמים עלו לקראתה. כן מצאתי בשם מהר"ר אברהם מפראג. ומהרש"ל פי' וז"ל ונראה שכן הוא הפשט שלא היה עומד אצל המעין ממש אלא רחוק ממנו ורש"י דייק מדכתיב וירץ העבד וגו' עבד דכתב קרא נ"ל דהא כל הענין משתעי ממנו וכמ"ש לקמן והאיש משתאה וגו' ויאמר בת מי את אלא בעבור שהיה עבד אברהם וידע שאברהם הורגל באלו נסים כדלעיל גבי שבע כבשות האלה היה רץ לקראתה ואמר ראויה היא לבית אברהם שהרי המים עולים לקראתה כמו לאברהם עכ"ל: ט ולא מלשון כליה כי תרגום כלה גמירא:

רש"י

הרבה: (יד) אותה הוכחת. ראויה היא לו שתהא גומלת חסדים וכדאי ליכנס בביתו של אברהם ולשון הוכחת ביררת אפרובי"ר בלעז (דוא האסט בעשיעדען): ובה אדע. לשון תחנה הודע לי בה: כי עשית חסד. אם תהיה ממשפחתו והוגנת לו אדע כי עשית חסד (ב"ר): (טז) בתולה. ממקום בתולים (ב"ר): ואיש לא ידעה. שלא כדרכה לפי שבנות הגוים היו משמרות מקום בתוליהן ומפקירות עצמן ממקום אחר העיד על זו שנקיה מכל: (יז) וירץ העבד לקראתה. לפי שראה שעלו המים לקראתה. (ב"ר): הגמיאיני נא. לשון גמיעה הומיי"ר בלעז (שלוקקען, שלירפען): (יח) ותורד כדה. מעל שכמה: (יט) עד אם כלו. הרי אם משמש בלשון אשר: אם כלו. ת"א די ספוקן שזו היא גמר שתייתן כשתו די ספוקן: (כ) ותער. לשון נפילה והרבה יש בלשון משנה המערה מכלי אל כלי ובמקרא יש לו דומה, (תהלים קמא) אל תער נפשי, (ישעיה נג) אשר הערה למות נפשו: השקת. אבן חלולה ששותים בה הגמלים: (כא) משתאה. לשון שאיה כמו שאו ערים, תשאה שממה (ישעיה ו): משתאה. משתומם ומתבהל על שראה דברו קרוב להצליח אבל אינו יודע אם ממשפחת אברהם היא אם לאו. ואל תתמה בתי"ו של משתאה שאין לך תיבה שתחלת יסודה שי"ן ומדברת בלשון מתפעל שאין תי"ו מפרידה בין שתי אותיותיה של עיקר היסוד כגון (משתאה) משתולל (ישעיה נט) מגזרת שולל, וישתומם (שם נט) מגזרת שממה, (מיכה ו) וישתמר חקות עמרי מגזרת

ויביר

יד וּתְהֵי עוּלֶמְתָּא דְּאֵימַר לַהּ אַרְכִינִי כְעַן קוּלְתִיךְ וְאֶשְׁתֵּי וְתֵימַר אִשְׁתְּ וְאַף גַּמְלָךְ
אַשְׁקֵי יָתַהּ זַמֶּנְתָּא לְעַבְדָּךְ לְיִצְחָק וּבַהּ אִידַע אֲרֵי עֲבַדְתְּ טֵיבוּ עִם רִבּוֹנִי:
טו וַהֲוָה הוּא עַד לָא שֵׁיצִי לְמַלָּלָא וְהָא רִבְקָה נָפְקַת דְּאִתְיְלִידַת לִבְתוּאֵל בַּר
מִלְכָּה אִתַּת נָחוֹר אֲחוּהִי דְּאַבְרָהָם וְקוּלְתַהּ עַל כַּתְפַּהּ: טז וְעוּלֶמְתָּא שַׁפִּירַת חֵיזוּ
לַחֲדָא בְּתֻלְתָּא וּגְבַר לָא יַדְעַהּ וּנְחָתַת לְעֵינָא וּמְלַת קוּלְתַהּ וּסְלֵקַת: יז וּרְהַט עַבְדָּא
לְקַדָּמוּתַהּ וַאֲמַר אַטְעֲמִינִי כְעַן זְעֵיר מַיָּא מִקּוּלְתִיךְ: יח וַאֲמַרַת אִשְׁתְּ רִבּוֹנִי
וְאוֹחִיאַת וַאֲחֵיתַת קוּלְתַהּ עַל יְדַהּ וְאַשְׁקִיתֵהּ: יט וְשֵׁיצִיאַת לְאַשְׁקָיוּתֵהּ וַאֲמֶרֶת אַף
לְגַמְלָךְ אַמְלֵי עַד דִּי סַפְקוּן לְמִשְׁתֵּי: כ וְאוֹחִיאַת וּנְפָצַת קוּלְתַהּ לְבֵית שַׁקְיָא וּרְהַטַת
עוֹד לְבֵירָא לְמִמְלֵי וּמְלַת לְכָל גַּמְלוֹהִי: כא וְגַבְרָא שָׁהֵי בַהּ מִסְתַּכַּל שָׁתִיק לְמֵידַע
האצלח

רש"י

ויאמר אף כאן משתאה מגזרת שאה וכשם שאתה מוצא לשון שימום באדם נבהל ונאלם ובעל מחשבות כמו (איוב יח) על יומו נשמו אחרונים (ירמיה ב) שומו שמים (דניאל ד) אשתומם כשעה חדא כך פירש לשון

התורה והמצוה

עומד על העין ולמה לא השתה מן עין המים שלפניך. ב] שבנות אנשי העיר יוצאות, והלא תאמר למה הרצה דוקא שאשקך הכדי בכבר שמתי הכד על שכמי, לך אל נערה אחרת שעוד הכד בידה ותתן לך מים:

(יד) והיה הנערה (ר"ל הנערה שתמצא חן בעיני מצד יפיה) אשר אמר אליה הטי נא כדך ואשתה זה. ג], שאשאל דוקא שהיא תטה הכד שזה טורח גדול שתצטרך להוריד הכד מעל שכמה אל ידיה להשקות אותי, והלא ראוי שתכעס ע"ז ותאמר הש אתה את הכד מעל שכמי ושתה, שלא אצטרך להוריד הכד מעל שכמי. ד], שתאמר אלי שתה וגם גמליך אשקה, שזה סימן על החמלה וטוב לבה, שאז ראוי שתחשוב בלבה האיש הזה בודאי יש לו איזה כאב בידיו, שלכן אינו יכול לשאוב מן העין ולא להטות הכד בעצמו, ועפ"ז תחשוב אם אין לו כח לשאוב מים לעצמו כ"ש שאין לו כח לשאוב להגמלים, ובזה תתעורר נדבת לבה וטובה שתחוס על צער בע"ח להשקות גם הגמלים. אותה הוכחת ר"ל מצד שאני עשיתי זאת לסימן ולהוכחה שהיא הזווג של יצחק, יתברר בהוכחה וברור שהיא זווג של יצחק, ובמה שזה עדות שהיא גומלת חסד בהכנסת אורחים שזו מדתו של אברהם, א"כ בה ארע כי עשית חסד עם אדני, להכניס בביתו אשה יראת ה' עושה צדקה וחסד:

(טו) ויהי. והיה בהשגחת ה' שבאותו רגע הנה רבקה יוצאת מביתה לשאוב מים, והיה בזה ענין השגחיי, כי רבקה לא יצאה מימיה לשאוב מים, כי אביה היה עשיר ולו עבדים ושפחות שואבות מים, ועז"א והנה רבקה יוצאת, מלת הנה מורה על דבר חדש, וספר מה שיצאה עתה היה מצד אשר ילדה לבתואל, וע"כ עורר אותה מלאך ה' שתצא כדי שיהיה זווג יצחק ממשפחתו, כי היא היתה משפחת יצחק, אם מצד אמו, כי בתואל היה בן מלכה, שמלכה היתה אחות שרה, אם מצד אביו, כי היתה אשת נחור אחי אברהם, והחדוש השני היה, מה שהיה כדה על שכמה, שאף שיצאה עתה הפעם הראשון אל הבאר היה ראוי שתקח אתה אחת מנערותיה, שהם ישאו את הכד כמנהג בנות העשירים, כי בתואל היה עשיר, והיא לקחה הכד על שכמה:

(טז) והנערה טובת מראה. זה טעם שבחר בה אליעזר לבקש שתשקהו מים, כי היתה היפה מכל הבנות שיצאו אז, וספר שעד עתה איש לא ידעה, ויציאתה עתה היה השגחיי שמן השמים הכריחו אותה לצאת, ובבואה שמה לא שמה לב לשום דבר (הגם שזה פעם הראשון שבאת שמה והיה רק לטייל) רק ירדה העינה ותמלא כדה:

(יז-יח) וירץ. והנה נתקיים הסימן בכל פרטיו שהורידה כדה על ידה ולא א"ל שהוא ישתה מן הכד שעל שכמה, וכן שאמרה לשאוב גם לגמליו כנ"ל:

(כ) ותמהר. הנה יש הבדל בין עין ובין באר. שהעין הוא המקום שמשם נוזלים המים מעומק האדמה, ולפני המעין יחפרו באר גדול שלשם יזלו מי המעין, והמים ששואבים לשתיה שואבין מן העין ששם המים צלולים וקרים יותר, ומה שישאב להשקות הבהמות, ישאבו מן הבאר שאין המים צלולים כ"כ, לכן כתוב ויברך הגמלים אל באר המים, והוא נצב על עין המים, שמשם שאבו מים לשתיה, וכן כתיב ותרד העינה, משא"כ לשתית הגמלים כתיב ותרץ אל הבאר:

(כא) והאיש משתאה לה. שעדיין עלה בלבו שיוכל להיות שהיא עושה זאת בעבור שתבקש ממנו מתן או אגורת כסף עבור טרחה, ובזה אין ראיה מזה שהיא נדיבה ובעלת חסד, שבהספק יהיה זה אות שהיא שפלה ובזויה, ולכן החריש לדעת ההצליח ה' דרכו, שזה יראה בסוף מעשיה:

ויהי

דַּרְכּוֹ אִם־לֹא׃ כב וַיְהִי כַּאֲשֶׁר כִּלּוּ הַגְּמַלִּים לִשְׁתּוֹת
וַיִּקַּח הָאִישׁ נֶזֶם זָהָב בֶּקַע מִשְׁקָלוֹ וּשְׁנֵי צְמִידִים עַל־
יָדֶיהָ עֲשָׂרָה זָהָב מִשְׁקָלָם׃ כג וַיֹּאמֶר בַּת־מִי אַתְּ הַגִּידִי
נָא לִי הֲיֵשׁ בֵּית־אָבִיךְ מָקוֹם לָנוּ לָלִין׃ כד וַתֹּאמֶר אֵלָיו
בַּת־בְּתוּאֵל אָנֹכִי בֶּן־מִלְכָּה אֲשֶׁר יָלְדָה לְנָחוֹר׃ כה וַתֹּאמֶר
אֵלָיו גַּם־תֶּבֶן גַּם־מִסְפּוֹא רַב עִמָּנוּ גַּם־מָקוֹם לָלוּן׃
כו וַיִּקֹּד הָאִישׁ וַיִּשְׁתַּחוּ לַיהוָה׃ רביעי כז וַיֹּאמֶר בָּרוּךְ יְהוָה
אֱלֹהֵי אֲדֹנִי אַבְרָהָם אֲשֶׁר לֹא־עָזַב חַסְדּוֹ וַאֲמִתּוֹ מֵעִם
אֲדֹנִי אָנֹכִי בַּדֶּרֶךְ נָחַנִי יְהוָה בֵּית אֲחֵי אֲדֹנִי׃ כח וַתָּרָץ
הַנַּעֲרָ° וַתַּגֵּד לְבֵית אִמָּהּ כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה׃ כט וּלְרִבְקָה
אָח וּשְׁמוֹ לָבָן וַיָּרָץ לָבָן אֶל־הָאִישׁ הַחוּצָה אֶל־הָעָיִן׃
ל וַיְהִי ׀ כִּרְאֹת אֶת־הַנֶּזֶם וְאֶת־הַצְּמִדִים עַל־יְדֵי אֲחֹתוֹ
וּכְשָׁמְעוֹ אֶת־דִּבְרֵי רִבְקָה אֲחֹתוֹ לֵאמֹר כֹּה־דִבֶּר אֵלַי
הָאִישׁ וַיָּבֹא אֶל־הָאִישׁ וְהִנֵּה עֹמֵד עַל־הַגְּמַלִּים עַל־הָעָיִן׃
לא וַיֹּאמֶר בּוֹא בְּרוּךְ יְהוָה לָמָּה תַעֲמֹד בַּחוּץ וְאָנֹכִי

°הנערה קרי

פניתי

בעל הטורים

ותכל דוד לצאת למה ותכל להשקותו כי שהם כוס תנחומין על אמו: (כב) בקע ב' במס'. הכא ואידך בקע לגלגולת שרמז לה זכות השקלים. (כט) ולרבקה ב' במסרה. אך ר"פ ולרבקה אח והד ס"פ ותהיין מורת רוח ליצחק ולרבקה שהכהו עיניו מעשן ע"א של עשו אבל לרבקה לא הזיק לפי שהיא רגילה כן בבית אביה שהיה כומר לע"א וע"כ הקדים הכתוב שם יצחק לומר שלא היו מורה רוח לרבקה כמו ליצחק. א"נ רמז למ"ש הנושא אשה יבדוק באחיה ברוב בנים דומין לאחי האם ובשביל

שפתי חכמים

י ר"ל למה לי האל"ף בשלמא לפי התרגום שפי' ל' שהייה השורש הוא שהי או שהה ובא האל"ף תחת יו"ד למ"ד הפעל או תחת ה"א למ"ד הפעל אבל אם הוא ל' שתייה שהשורש שלו הוא שתה הא כל ג' אותיות שרשיות הן מפורשות במלת משתאה ודו"ק: כ דאל"כ בקע משקלו ל"ל הרי לא היה משקלו מופלג וכן עשרה זהב משקלם ובשני צמידים דרשו מה שדרשו משום דקשה להם שני ל"ל הא מיעוט צמידים שנים: ל רא"ם ואע"פ שבספור העבד ללבן כתב ששאל תחלה ואח"כ נתן כבר פי' רש"י שם שלא יתפסו אותו בדבריו וכו' וליכא למימר שספורו ללבן היה עיקר והכא אין מוקדם ומאוחר בתורה דבחד ענין מאי דמוקדם מוקדם וכו' אבל קשה לדבריו דהא לעיל ר"פ וירא פרש"י גבי ויאמר אדני וגו' דאין מוקדם ומאוחר אפי' בחד ענין וכמו שפרש"י גבי לא ידון רוחי באדם ע"ש: מ דאל"כ למה לא אמר בביתכם ללין או בביתכם ללון: נ שם דבר על משקל שיר ניר וללון מקור הכולל לינות רבות ולינה אחת

רש"י

לשון שאיה באדם בהול ובעל מחשבות. ואונקלוס תרגם לשון שהייה וגברא שהי פוהא ועומד במקום אחד לראות ההצליח ה' דרכו, ואין לתרגם שתיה שהרי אינו לשון שתיה י שאין אל"ף נופלת בלשון שתיה: משתאה לה. משתומם עליה, כמו (לעיל כ) אמרי לי אחי הוא, וכמו (לקמן כו) ויפהלו אחי המקום לאשתו: (כב) בקע. רמז לשקלי ישראל כ בקע לגלגלת. ושני צמידים. רמז לשני לוחות מצומדות: עשרה זהב משקלם. רמז לעשרת הדברות שבהן: (כג) ויאמר בת מי את. לאחר שנתן לה שאלה ל לפי שהיה בטוח בזכותו של אברהם שהצליח הקב"ה דרכו: ללין. לינה מ אחת. לין שם דבר נ והיא אמרה ללון כמה לינות (אתה יכול ללון אצלנו): (כד) בת בתואל. השיבתו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון: (כה) מספוא. כל מאכל הגמלים קרוי מספוא כגון (נ"א כגון עצה) תבן ושעורים: בדרך. דרך המזומן

דרך

האצלח יי ארחיה אם לא : כב והוה כד ספיקו גמליא למשתי ונסיב גברא קדשא
דדהבא תקלא מתקלה ותרין שירין על ידהא מתקל עשר סלעין דדהבא מתקלהון :
כג ואמר בת מן את חוי כען לי האית בית אבוך אתר כשר לנא למבת : כד ואמרת
לה בת בתואל אנא בר מלכה דילידת לנחור : כה ואמרת לה אף תבנא אף
כספתא סגי עמנא אף אתר כשר למבת : כו וכרע גברא וסגיד קדם יי : כז ואמר
בריך יי אלהא דרבוני אברהם די לא מנע טיבותה וקושטה מן רבוני אנא באורח
תקנא דברני יי בית אחוהי דרבוני : כח ורהטת עולמתא וחויאת לבית אמה
כפתגמיא האלין : כט ולרבקה אחא ושמה לבן ורהט לבן לות גברא לברא לות
עינא : ל והוא כד חזא ית קדשא וית שיריא על ידי אחתה וכד שמע ית פתגמי
רבקה אחתה למימר כדין מליל עמי גברא ואתא לות גברא והא קאים עלוי
גמליא על עינא : לא ואמר עול בריכא דיי למא את קאים בברא ואנא פניתי
ביתא

רש"י

דרך הישר באותו דרך שהייתי צריך. וכן כל בי"ת ולמ"ד וה"א המשמשים בראש התיבה ונקודים בפת"ח מדברים בדבר הפשוט בנזכר כבר במקום אחר או שהוא מבורר וניכר באיזו הוא מדבר: (כח) לבית אמה. דרך הנשים היתה להיות להן בית לישב בו למלאכתן ואין הבת ס מגדת אלא לאמה: (כט) וירץ. למה רץ ועל מה רץ ע ויהי כראות את הנזם אמר עשיר הוא זה ונתן עיניו בממון: (ל) על הגמלים. לשמרן פ כמו

שפתי חכמים

וכו': ס והא דכתיב גבי רחל ותגד לאביה משום שמתה אמה. בב"ר: ע (ממ"ש) אין כוונת רש"י להקשות למה רץ וכו' ולתרץ הקושיא במ"ש אמר עשיר וכו' רק רוצה ליישב ולתקן ל' הפסוק שהוא מסורס ומהופך דס"ל תחלה ויהי כראות וגו' וכשמעו וגו' ואח"כ וירץ כסדר ראה ושמע מאחותו ואח"כ רץ גם לא יתכן לומר רץ מתחלה ואח"כ ראה הנזם ושמע מרבקה ואח"כ ויבא אל האיש וגו' וגדולה מזו שאמר ויהי כראות באמצע הענין דס"ל להסמיך וירץ ויבא ולא להפסיק במ"ש ויהי כראות וגו' ל"פ וירץ למה רץ ור"ל לכך נכתב הפסוק כסדר זה ליתן בעצמו טעם למה וירץ כלל ותו יש כאן ב' סבות על הריצה דהיינו ויהי כראות וגו' וכשמעו וגו' וז"ש ועל מה רץ כלומר על איזה סיבה רץ ובא הכתוב במה שסמך ויהי כראות לוירץ וגו' לפרש ויהי הריצה כראות הנזם וגו' אמר עשיר וכו' ולא היתה מחמת שמיעת דברי רבקה לדונו לזכות שעשה לכבוד אליעזר או מחמת סבה אחרת ולא מחמת ממון משא"כ אם היה נכתב ויהי כראות וגו' וכשמעו וגו' קודם לוירץ וגו' לא היינו יודעים על איזה סבה רץ או אם על שניהם ודו"ק. ובזה מדוקדק פרש"י שהזכיר בדבריו לשון הפ' למה וירץ וכו' ויהי כראות את הנזם אמר עשיר וכו' שניכרין בזה דברי אמת שכוונתו לתקן לשון הפסוק שיהיה לו סדר וחיבור נכון ומתקנו בהוספתו באמצע איזה תיבות כדרכו ברוב המקומות נבקי בדברי רש"י דאלו היה כוונתו להקשות ולתרץ כהבנת המפרשים הי"ל למה רץ וכו' אמר עשיר וכו' ומ"ש ויהי כראות את הנזם קודם מ"ש אמר עשיר וגו' אין לו שחר והבנה כלל : פ דאם לא כן מאי עומד רוכב מבע"ל :
דאל"כ

התורה והמצוה

(כב) ויהי כאשר כלו הגמלים לשתות ולמה שאין מבקשת ממנו שום דבר, אז ויקח האיש נזם זהב וכו', והמפרשים תמהו איך נתן לה המתנות קודם ששאל אותה בת מי את, ולדרכי לא קשה מידי, כי אברהם לא צוה לו כלל שיקח ממשפחתו, רק שיקח אשה מארץ מולדתו, וכל אשה שהיא מארץ ראויה לזה אם ימצא בה המעלות הראויות שתהיה אשת יצחק, וע"כ נתן לה תיכף המתנות :

(כג) ויאמר בת מי את. שאלה זאת לא היה לדעת אם היא ממשפחת אברהם, שלא עלה על לבו כלל שיזדמן שתצא בת ממשפחה זאת לשאוב מים, שידע שמשפחת אברהם הם עשירים ואין שולחים בנותיהם למים, רק שאל לדעת שם אביה וגם אם יוכל להתאכסן שם :

(כד-כה) ותאמר. על השאלה בת מי את, השיבה בת בתואל, ומפני שנחור הוליד גם מפילגשו אמרה בן מלכה, ר"ל בן הגבירה, ונגד השאלה הב' אמרה גם תבן וגו' :

(כז) אשר לא עזב. כי חוץ ממה שנתקיים הסימן שעשה לו ראה שנזדמן מה שלא בקש כלל, שנערה א תהיה ממשפחת אברהם, יתפרש שיציאתה לשאוב מים היה שלא כדרך הרגיל רק ע"י השגחת ה', וז"ש אנכי בדרך, שלא התכונתי כלל אל בית אחי אדוני, ובעודי בדרך בלתי הושב כלל לבוא אל הבית הזה נחני ה' לשם בהשגחתו :

(ל) ויהי. ר"ל מה שרץ לבן היה מפני שני טעמים. א] ויהי, ר"ל זה היה ע"י שראה את הנזם :
ב] (לא) בשמעו את דברי רבקה. שהוא עבד אחי אביו. וחשב שהעבד הוא שליח אברהם לתת מתנות גדולות למשפחתו, ואם לאחותו נתן מתנות כ"ש שיתן אליו, ויבא אל האיש, ר"ל שמה שלא הלך אחריה לאכסניא חשב שיוכל להיות מפני שרוצה ללכת מכאן לדרכו, אבל הלא מצא אותו עומד על הגמלים,
או

פִּנִּיתִי הַבַּיִת וּמָקוֹם לַגְּמַלִּים׃ לב וַיָּבֹא הָאִישׁ הַבַּיְתָה
וַיְפַתַּח הַגְּמַלִּים וַיִּתֵּן תֶּבֶן וּמִסְפּוֹא לַגְּמַלִּים וּמַיִם לִרְחֹץ
רַגְלָיו וְרַגְלֵי הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר אִתּוֹ׃ לג °וַיִּישֶׂם לְפָנָיו לֶאֱכֹל
וַיֹּאמֶר לֹא אֹכַל עַד אִם־דִּבַּרְתִּי דְּבָרָי וַיֹּאמֶר דַּבֵּר׃
לד וַיֹּאמַר עֶבֶד אַבְרָהָם אָנֹכִי׃ לה וַיהוָה בֵּרַךְ אֶת־אֲדֹנִי
מְאֹד וַיִּגְדָּל וַיִּתֶּן־לוֹ צֹאן וּבָקָר וְכֶסֶף וְזָהָב וַעֲבָדִם וּשְׁפָחֹת
וּגְמַלִּים וַחֲמֹרִים׃ לו וַתֵּלֶד שָׂרָה אֵשֶׁת אֲדֹנִי בֵן לַאדֹנִי
אַחֲרֵי זִקְנָתָהּ וַיִּתֶּן־לוֹ אֶת־כָּל־אֲשֶׁר־לוֹ׃ לז וַיַּשְׁבִּעֵנִי אֲדֹנִי
לֵאמֹר לֹא־תִקַּח אִשָּׁה לִבְנִי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר אָנֹכִי
יֹשֵׁב בְּאַרְצוֹ׃ לח אִם־לֹא אֶל־בֵּית־אָבִי תֵּלֵךְ וְאֶל־
מִשְׁפַּחְתִּי וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי׃ לט וָאֹמַר אֶל־אֲדֹנִי אֻלַי
לֹא־תֵלֵךְ הָאִשָּׁה אַחֲרָי׃ מ וַיֹּאמֶר אֵלָי יְהוָה אֲשֶׁר־
הִתְהַלַּכְתִּי לְפָנָיו יִשְׁלַח מַלְאָכוֹ אִתָּךְ וְהִצְלִיחַ דַּרְכֶּךָ

°ויושם קרי

ולקחת

בעל הטורים

שהיה אחיה רשע ילדה עשו הרשע וזהו ולרבקה אח ושמו לבן והכוון מורת רוח ליצחק ולרבקה: (לא) ומקום ב׳. הכא ואידך ומקום לזהב יזוקו. בשביל מקום לזהב שראה מה שנתן לאחותו פנה מקום לגמלים: (לב) ויפתח ב׳. הכא ואידך ויפתח על הלוחות בבנין הבית מה התם לשון ציור אף הכא היו הגמלים של אברהם מצוירין ומסומנים ונכרים לכל שהיו שלו שבגמלים לא היו רועים בשדות אחרים: (לג) ויישם כתיב, מלמד שנתנו לו סם המות בקערה ומכרו עליו לאכול כדי שלא ירגיש: ויישם ב׳ במסורה. הכא ואידך ויישם בארון רמז שרצו להמיתו וליתנו בארון והוא הרגיש ואמר לא אוכל עד אם דברתי דברי כי עבד אברהם אנכי ונהגתי בביתו שלא לאכול עד שאדבר דברי ברכות נטילת ידים ברכה כמוציא ובזה הבין כי ינצל שכוח של ברכה לטובה מצטרף ולא לרעה וכן היה לו שבא המלאך והחזיר סם המות לנגד בתואל ואכל ומת. וי״מ שנתנו לו דבר

רש״י

(לעיל יח) והוא עומד עליהם. לשמשם: (לא) פניתי הבית. מעבודת אלילים (ב״ר): (לב) ויפתח. התיר זמם שלהם שהיה סותם את פיהם שלא ירעו בדרך בשדות אחרים (ב״ר): (לג) עד אם דברתי. הרי אם משמש בלשון אשר ובלשון כי ק כמו (לקמן מט): עד כי יבא שילה וז״ש רז״ל כי משמש בד׳ לשונות והאחד אי והוא אם: (לו) ויתן לו את כל אשר לו. שטר מתנה הראה להם: (לז) לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני. אם לא תלך תחלה אל בית אבי ולא תאבה ר ללכת אחריך: (לט) אלי לא תלך האשה. אלי כתיב בת היתה לו לאליעזר ש והיה מחזר למצוא עילה

שפתי חכמים

צ דאל״כ פניתי הבית מיותר דמה לי בזה שמעיקרא לא היה פנוי ביה מקום ללון ולגמלים די: ק דק״ל דאם משמע דספק לו אם דבר והא דבר ומתרץ אם משמע בל׳ אשר ובל׳ כי כמו עד כי יבא שילה דהיינו אם ופירוש משמש בל׳ אשר דכיון דאם כמו כי הא כי אינו משמש אלא בד׳ לשונות והם אלא דילמא אי דהא אבל לא אם וא״כ מנ״ל דאם משמש בל׳ אשר ומתרץ וכו׳ א״כ ש״מ דכי משמש בלשון אם אף כאן אם כמו כי דהיינו אשר: ר תקן בזה ג׳ ענינים האחד שהדביק מלת תקח אל מלת לא כאלו כתיב אם לא תלך אל בית אבי מפני שמלת לא אין לה קשר עם מלת אל והב׳ ולא תאבה האשה וכו׳ שבזולת זה היה משמע שאם תלך אל בית אבי מיד תפטור משבועתי בין תאבה בין לא תאבה והוסיף מלת תחלה מפני שבזולת זה משמע שאם תקח מבנות הכנעני וא״כ תלך ולא תאבה אתה פטור ג״כ ואינו כן שאין לו היתר כלל אם לא שילך תחלה ולא תאבה ומאמר ולקחת אשה לבני הוא ההלא׳ דבור כאלו אמר אבל תקח אשה לבני ממשפחתי הנזכרים למעלה: ש וא״ת ולמה לא כתיב אולי דלעיל חסר מתחלה כשאמר העבד לאברהם אולי לא תאבה כדי למדרש וי״ל משום דלעיל כתיב א״כ ההשב אשיב וגו׳ לא משמע שהיה מחזר בגונא עילה אלא שאל אותו אם לא תאבה לילך עמו אם יכול להשיב ליצחק שמה אבל כאן לא כתיב הה״כ הכי מידרש שפיר הכי. מהרא״י. ועי״ל כשא״ל לבן בוא ברוך ה׳ אמר אליעזר מעכשיו אני ברוך ושמא יקח יצחק את בתי לכן חסר באותיות למידרש

ביתא ואתר כשר לגמליא: לב ועל גברא לביתא ושרא גמליא ויהב תבנא וכסתא
לגמליא ומיא לאסחאה רגלוהי ורגלי גבריא דעמיה: לג ושויאו קדמוהי למיכל
ואמר לא איכול עד דאמליל פתגמי ואמר מליל: לד ואמר עבדא דאברהם אנא:
לה ויי בריך ית רבוני לחדא ורבא ויהב ליה ען ותורין וכסף ודהב ועבדין ואמהן
וגמלין וחמרין: לו וילידת שרה אתת רבוני בר לרבוני בתר דסיבת ויהב ליה
ית כל דיליה: לז וקיים עלי רבוני למימר לא תסב אתתא לברי מבנת כנענאי
די אנא יתיב בארעיה: לח אלהן לבית אבא תיזיל ולזרעיתי ותסב אתתא לברי:
לט ואמרית לרבוני מאים לא תיתי אתתא בתרי: מ ואמר לי יי די פלחית קדמוהי

ישלח

רש"י

פילה שיאמר לו אברהם לפנות אליו להשיאו בתו אמר לו אברהם בני ברוך ואתה ארור ת ואין ארור מדבק בברוך

שפתי חכמים

למידרש הכי ולא ברתאוגה כי עדיין לא היה ברוך. ומהרש"ל תירץ כי מעולם לא עלתה על לבו שיתחתן לאברהם כיון שהוא ברוך והוא ארור אלא אליעזר היה מתירא כיון שהגיד להם שהשביעו אברהם שלא יקח אשה אלא מבני משפחתו שיענשוהו שיתן להם ממון הרבה מש"ה א"ל אלי רמז להם שבת יש לו עכ"ל: ת ר"ל דאליעזר בא מכנען דכתיב ביה ארור כנען וא"ת וכלא ענר אשכול וממרא נמי ארורים שהיו דהיו אמוריים וי"ל

השאלות

(לז-עד גמירא) הנה יש שנוים רבים בין ספור אליעזר ובין מה שהשביעו אברהם. וכן בהענין שהיה אצל הבאר כמו שבארתי בפנים. ולמה האריך בפרשה זו לכתוב שנית דברי העבד. והז"ל אמרו יפה שיחתן של עבדי אבות מתורתם של בנים, והוא פליאה רבה מאד, שכל האריכות הזה יראת לכאורה שאין בו צורך כלל:

התורה והמצוה

או מפני שהושב שלים אחד יאספהו אל ביתו, וכזה היה צריך שיבא העיר ושם ימתין עד שיאספהו הוא והוא עומד על העין, ולא נשאר לאנוס רק שימתין שם עד יהיה להם עת לפנות הבית, לכן אמר ואנכי פניתי הבית:

(לב) ויבא וכו׳. יספר צדקתו. א] שהיה הגמלים זמומים שלא לרעות בשדה אחרים. ב] שלא אכל ואף לא רחץ רגליו עד שפתח הגמלים ונתן לפניהם לאכול, כמ"ש אסור לאדם לאכול עד שיתן מאכל לבהמתו:

(לג) לא אוכל. בא להראות להם שלא בא רק לעשות שליחותו, ואם לא ימלאו בקשתו לא ילחם במטעמיהם:

(לד) עבד אברהם אנכי. ר"ל הגם שלאברהם יש עבדים רבים, אני עבד המיוחד של אברהם העומד לפניו ומושל בכל אשר לו, וזה אמר להראות חשיבותו:

(לה) וה׳ ברך ברכה למעלה מן הטבע עז"א ברך מאד, ומפרש נגד ג׳ דברים שהאדם מוצלח בהם, כמ"ש את כבוד עשרו ורוב בניו ואת אשר גדלו המלך, נגד הגדולה אמר ויגדל, נגד העושר אמר ויהי לו צאן ובקר, נגד הבנים אמר ותלד:

(לו) ותלד. בא לספר חשיבות יצחק. א] שנולד מן הגבירה שעז"א **שרה אשת אדני**. ב] שילדה בן המתיחס לאברהם בנוי ובחכמה ובטוב המדות, שעז"א בן לאדני. ג] שנולד בנס שעז"א אחרי זקנתה, ומצד זה הוא חביב בעיניו מאד. ד] ויתן לו את כל אשר לו הן הברכה הן העושר:

(לז) וישבעני אדני. הנה התורה האריכה לספר דברי אליעזר להראות איך דבר דבריו בחכמה ודעת ולהודיע בזה מעלת בית אברהם איך גם עבדו היה חכם ונבון דבר, וכמ"ש יפה שיחתן של עבדי אבות והוא שנה כמה דברים ממה שהיו כדי להוציא מגמתו אל הפועל. א] הנה אברהם לא הקפיד כלל שתהיה האשה ממשפחתו, רק שתהיה מארצו ומולדתו כמ"ש אל ארצי ואל מולדתי תלך. והיה עקר האזהרה שלא יקח מבנות הכנעני, אף שלא ימצא אשה בארצו כמ"ש למעלה, וזאת לא יכול להגיד להם, שלא היה הדבר נכנס באזניהם כלל, והיו שואלים וכי אפשר שלא נמצא אשה טובה אחת מאלף גם בארץ כנען ויש נשים רעות גם בארם נהרים, ולכן אמר להם שאברהם לא מאס כלל בבנות כנען, ונהפוך הוא שבאם לא ימצא אשה ממשפחתו, יקח מבנות כנען שהיא ארצו עתה, רק שנותן הקדימה למשפחתו מצד אהבת הקרובים, וע"ז כמ"ש שלא יקח אשה מבנות כנען לא אמר אשר אנכי יושב בקרבו, רק אשר אנכי יושב בארצו, שפירושו בהפך, אף שאני יושב בארצו ויש להם משפט הקדימה על בנות הארצות האחרות אף על בנות ארץ מולדתו, בכ"ז יש לבית אביו קדימה עליהם מצד הקורבה, וכן אברהם אמר כי אל ארצי ואל מולדתי תלך, והוא אמר אם לא אל בית אבי תלך ואל משפחתי, ר"ל בית אבי קודמים, ואם לא ימצא בבית אביו יקח ממשפחתו, ולא אמר כי אל בית אבי תלך רק אם לא שהוא תנאי בשלילה הקודמת, שלא תקח אשה מבנות כנען אם לא תלך אל בית אבי, שאז יש לך רשות לקחת מבנות הכנעני:

(לט-מא) ואומר. גם בזה שנה מ"ש אל אברהם אולי לא תאבה ללכת אחרי אל הארץ הזאת, בהם שני

טעמים

וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי מִמִּשְׁפַּחְתִּי וּמִבֵּית אָבִי׃ מא אָז תִּנָּקֶה
מֵאָלָתִי כִּי תָבוֹא אֶל־מִשְׁפַּחְתִּי וְאִם־לֹא יִתְּנוּ לָךְ וְהָיִיתָ
נָקִי מֵאָלָתִי׃ מב וָאָבֹא הַיּוֹם אֶל־הָעָיִן וָאֹמַר יְהוָה אֱלֹהֵי
אֲדֹנִי אַבְרָהָם אִם־יֶשְׁךָ־נָּא מַצְלִיחַ דַּרְכִּי אֲשֶׁר אָנֹכִי הֹלֵךְ
עָלֶיהָ׃ מג הִנֵּה אָנֹכִי נִצָּב עַל־עֵין הַמָּיִם וְהָיָה הָעַלְמָה
הַיֹּצֵאת לִשְׁאֹב וְאָמַרְתִּי אֵלֶיהָ הַשְׁקִינִי־נָא מְעַט־מַיִם
מִכַּדֵּךְ׃ מד וְאָמְרָה אֵלַי גַּם־אַתָּה שְׁתֵה וְגַם לִגְמַלֶּיךָ
אֶשְׁאָב הִוא הָאִשָּׁה אֲשֶׁר־הֹכִיחַ יְהוָה לְבֶן־אֲדֹנִי׃ מה אֲנִי טֶרֶם
אֲכַלֶּה לְדַבֵּר אֶל־לִבִּי וְהִנֵּה רִבְקָה יֹצֵאת וְכַדָּהּ עַל־שִׁכְמָהּ
וַתֵּרֶד הָעַיְנָה וַתִּשְׁאָב וָאֹמַר אֵלֶיהָ הַשְׁקִינִי נָא׃ מו וַתְּמַהֵר
וַתּוֹרֶד כַּדָּהּ מֵעָלֶיהָ וַתֹּאמֶר שְׁתֵה וְגַם־גְּמַלֶּיךָ אַשְׁקֶה
וָאֵשְׁתְּ וְגַם הַגְּמַלִּים הִשְׁקָתָה׃ מז וָאֶשְׁאַל אֹתָהּ וָאֹמַר
בַּת־מִי אַתְּ וַתֹּאמֶר בַּת־בְּתוּאֵל בֶּן־נָחוֹר אֲשֶׁר יָלְדָה־לּוֹ
מִלְכָּה וָאָשִׂם הַנֶּזֶם עַל־אַפָּהּ וְהַצְּמִידִים עַל־יָדֶיהָ׃
מח וָאֶקֹּד וָאֶשְׁתַּחֲוֶה לַיהוָה וָאֲבָרֵךְ אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵי אֲדֹנִי
אַבְרָהָם אֲשֶׁר הִנְחַנִי בְּדֶרֶךְ אֱמֶת לָקַחַת אֶת־בַּת־אֲחִי
אֲדֹנִי לִבְנוֹ׃ מט וְעַתָּה אִם־יֶשְׁכֶם עֹשִׂים חֶסֶד וֶאֱמֶת אֶת־

אדני

בעל הטורים

איסור ואמר לא אוכל עד אם דברתי עבד אברהם אנכי ואיני אוכל דבר איסור: (מא) אז תנקה מאלתי. אברהם אמר משבועתי בסוף החמיר עליהם לומר שהביאו באלה שהיא חמורה יותר כדי שיתרצו: כי תבא אל משפחתי. ולא אל בית אבי לומר שאם לא ימצא מבית אב יקח מבית אם: (מז) ואשם הנזם. חסר יו"ד לומר שלא נגע בבשר (ואפילו לא ביו"ד האצבעות)

שפתי חכמים / רש"י

זי"ל מ"מ כו היתה הקללה מתקיימת כיון דהיה עבד וא"כ היה ארור עפי מהם ובזה יתורץ תמיהת הרא"ם ע"ש:

בברוך: (מב) ואבא היום. היום יצאתי והיום באתי מכאן שקפצה לו הארץ אמר רבי אחא יפה שיחתן של עבדי אבות לפני המקום מתורתן של בנים שהרי פרשה של אליעזר כפולה בתורה והרבה גופי תורה לא נתנו אלא ברמיזה: (מד) גם אתה. גם לרבות האנשים שעמו: הכיח. ברר והודיע וכן כל הוכחה שבמקרא בירור דבר: (מה) טרם אכלה. טרם שאני מכלה וכן כל לשון הווה פעמים שהוא מדבר בלשון עבר כמו טרם כליתי ופעמים שמדבר בלשון עתיד כמו (איוב א) כי אמר הרי לשון עבר. ככה יעשה איוב הרי לשון עתיד, ופי' שניהם ל' הווה כי אומר היה איוב אולי חטאו בני וגו' והיה עושה כך: (מז) ואשאל ואתן. שנה הסדר שהרי הוא תחלה נתן ואח"כ שאל אלא שלא יתפשוהו בדבריו ויאמרו היאך נתת לה ועדיין

אינך

התורה והמצוה

פעמים כנ"ל, והוא אמר רק ללכת אחרי, שאף שתאבה ללכת אל הארץ הזאת רק לא תאבה ללכת עם העבד פטור מן השבועה, וכן לא אמר ה' אשר לקחני מבית אבי שנראה שמואס בבית אביו וארץ מולדתו. וזה

סותר

ישלח מלאכה עמך ויצלח ארחך ותסב אתתא לברי מזרעיתי ומבית אבא :
מא בכן תהי זכי ממומתי ארי תהך לזרעיתי ואם לא יתנון לך ותהי זכי ממומתי :
מב ואתית יומא דין לעינא ואמרית יי אלהא דרבוני אברהם אם אית כען רעוא
קדמך לאצלחא ארחי די אנא אזל עלה : מג הא אנא קאם על עינא דמיא ויהי
עולמתא דתפוק לממלי ואימר לה אשקיני כען זעיר מיא מקולתיך : מד ותימר
לי אף את אשתי ואף לגמלך אמלי היא אתתא דזמין יי לבר רבוני : מה אנא עד
לא שיציתי למללא בלבי והא רבקה נפקת וקולתה על כתפה ונחתת לעינא
ומלת ואמרית לה אשקיני כען : מו ואוחיאת ואחיתת קולתה מנה ואמרת אשתי
ואף גמלך אשקי ושתיתי ואף גמליא אשקיאת : מז ושאילית יתה ואמרית בת
מן את ואמרת בת בתואל בר נחור דילידת ליה מלכה ושויתי קדשא על אפה
ושיריא על ידהא : מח וכרעית וסגדית קדם יי ובריכית ית יי אלהא דרבוני
אברהם דדברני באורח קשוט למיסב ית בת אחוהי דרבוני לבריה : מט וכען

אם

התורה והמצוה

סותר למ"ש שרואה ג'שה מהם, ור"ל שה' ישלח מלאכו אתך עד שתהיה חשוב בעיניהם מפני מלאך ה' אשר יתן אותך לחן ולחסד, וכפל אז תנקה מאלתי, והיית נקי מאלתי, ר"ל שבאם תבוא אל משפחתי תנקה מאלתי שהשבעתיך ללכת אל משפחתי, ואם לא יתנו לך והיית נקי מהשבועה השנית, שלא תקח אשה מבנות כנען, כי אז תוכל לקחת לו אשה מבנות כנען :

(מב-מד) ואבא היום. גם בספור זה שנה כמה דברים בחכמתו, שלפי מה שעשה הוא האות אין בו שום זרות, כי היה מוכן לקחת כל אשה שתשיב לו שתה וגם גמליך אשקה, כי לא הקפיד שיהיה ממשפחת אברהם, אבל לפי ספורו עליהם שלא היה לו רשות לקחת רק ממשפחת אברהם, א"כ הסימן שלו היה ענין נסיי, שרצה להבחין אם הזווג הוא מאת ה' באם שהאשה שתאמר לו כן תהיה ממשפחת אברהם, והלא יוכל להיות שהאשה שידבר אליה ותאמר שתה אדוני איננה ממשפחת אברהם, וא"כ היו שני תנאים שיזדמן שתצא אשה ממשפחת אברהם, ושיבקש ממנה מים, ושהיא תאמר שתה אדוני שזה ענין השגחיי, וע"ז אמר אם ישך נא מצליח, ר"ל שזה הבחינה שהיא ענין השגחיי כראוי לאברהם, שכל עניניו מושגחים מה', וע"כ לא אמר ובנות אנשי העיר יוצאות, כי לא הוצרך לבנות אנשי העיר רק למשפחת אברהם, ואמר והיה העלמה, שעלמה מציין בריאות הגוף והוא שם הכבוד יותר מנערה, שלא גלה להם שהיה רוצה בבנות עניים, ואמר היוצאת לשאוב, שזה יהיה סימן לו אם עלמה נכבדה תצא לשאוב, שאין דרך שעלמה תשאב מים רק זה יעשו נערות הבזויות, ובזה יכיר שהיא מבית אברהם ויצאה בהשגחת ה' ואליה יאמר, וידרוש הסימן שעשה לו, ולא אמר כי עשית חסד עם אדוני כי לפי דבריו אם לא יתכוין הסימן יקח מבנות כנען שבם יתחתנו עמו גדולי הארץ :

(מז) ואשאל אותה. באמת נתן לה הנזם והצמידים קודם ששאל בת מי היא, כי לא חשב כלל לקחת אשה ממשפחת אברהם כנ"ל, אבל לפי מה שא"ל שרצה דוקא ממשפחת אברהם הוכרח לומר ששאל תחלה ואח"כ נתן :

(מח) אשר הנחני בדרך אמת. בספור הראשון אמר אשר לא עזב חסדו ואמתו מעם אדוני, כי יש הבדל בין חסד ובין אמת, שדבר הטבע מנהג הטבעי הוא בכלל אמת, כי זה כאלו הבטיח ה' שיהיה כן, והדבר שהוא למעלה מן הטבע דבר הנסיי וההשגחיי, יתואר בשם חסד כמבואר אצלי בפי' הנ"ך בכ"מ. והנה אברהם לא צוה לו שיקח אשה ממשפחתו דוקא, רק שתהיה האשה מארץ מולדתו, וכבר אמרו שזווג האדם מכריזים עליו קודם יצירת הולד, והוא קבוע מאת המזל השולט בעת היצירה כמו שפי' רש"י ז"ל בסוטה, ואברהם היה אצטגנין גדול וידע כי זווגו הוא בחרן, ואם היה לוקח אשה מחרן עפ"י עזר ה' שימצא בת זוגו המוכן לו שם, הוא אמת, כי זה הובטח מראשית היצירה, אבל מה שראה שמזמנה לו אשה ממשפחתו, שזה לא ידע אברהם ע"י אצטגנינות, א"כ הוא ענין נסיי והשגחיי, ע"ז אמר אשר לא עזב חסדו ואמתו, כי נוסף אל האמת גם חסד, שהוא ענין נסיי למעלה מן המזל, ועז"א שם, אנכי בדרך נחני ה' בית אחי אדוני, כי לא כוון בשליחותו לשם וכמש"ש, אולם לפניהם שאמר שבשבועתו היתה שיקח דוקא ממשפחתו, א"כ ראה באצטגנינות שבת זוגו הוא ממשפחתו ואינו חסד למעלה מן המזל רק אמת שנקבע כן בעת יצירת הולד, אמר אשר הנחני בדרך אמת :

(מט) ועתה. בכ"ז הגם שהדבר נכון מעת התולדה הלא האדם בעל בחירה ויכולים למחות בדבר ומצדם הוא החסד והאמת, אמת מצד שהוא גזרת ה', וחסד מצד שלא יבטלו הדבר ע"י בחירתם, לכן אמר אם ישכם עושים חסד ואמת את אדוני, וגם שהחסד הוא מה שיתרצו לשלוח את רבקה ע"י העבד ולא ירצו שיצחק יבא לראותה תחלה, ובקש שיגידו תיכף הן או לאו, כי אם לא יתרצו תיכף, לא חל עליו השבועה כנ"ל.

ובזה

אֲדֹנִי הַגִּידוּ לִי וְאִם־לֹא הַגִּידוּ לִי וְאֶפְנֶה עַל־יָמִין אוֹ עַל־
שְׂמֹאל׃ נ וַיַּעַן לָבָן וּבְתוּאֵל וַיֹּאמְרוּ מֵיְהוָה יָצָא הַדָּבָר
לֹא נוּכַל דַּבֵּר אֵלֶיךָ רַע אוֹ־טוֹב׃ נא הִנֵּה־רִבְקָה לְפָנֶיךָ
קַח וָלֵךְ וּתְהִי אִשָּׁה לְבֶן־אֲדֹנֶיךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה׃ נב וַיְהִי
כַּאֲשֶׁר שָׁמַע עֶבֶד אַבְרָהָם אֶת־דִּבְרֵיהֶם וַיִּשְׁתַּחוּ אַרְצָה
לַיהוָה׃ חמישי נג וַיּוֹצֵא הָעֶבֶד כְּלֵי־כֶסֶף וּכְלֵי זָהָב וּבְגָדִים
וַיִּתֵּן לְרִבְקָה וּמִגְדָּנֹת נָתַן לְאָחִיהָ וּלְאִמָּהּ׃ נד וַיֹּאכְלוּ
וַיִּשְׁתּוּ הוּא וְהָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר־עִמּוֹ וַיָּלִינוּ וַיָּקוּמוּ בַבֹּקֶר
וַיֹּאמֶר שַׁלְּחֻנִי לַאדֹנִי׃ נה וַיֹּאמֶר אָחִיהָ וְאִמָּהּ תֵּשֵׁב
הַנַּעֲרָ° אִתָּנוּ יָמִים אוֹ עָשׂוֹר אַחַר תֵּלֵךְ׃ נו וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם
אַל־תְּאַחֲרוּ אֹתִי וַיהוָה הִצְלִיחַ דַּרְכִּי שַׁלְּחוּנִי וְאֵלְכָה
לַאדֹנִי׃ נז וַיֹּאמְרוּ נִקְרָא לַנַּעֲרָ° וְנִשְׁאֲלָה אֶת־פִּיהָ׃
נח וַיִּקְרְאוּ לְרִבְקָה וַיֹּאמְרוּ אֵלֶיהָ הֲתֵלְכִי עִם־הָאִישׁ הַזֶּה
וַתֹּאמֶר אֵלֵךְ׃ נט וַיְשַׁלְּחוּ אֶת־רִבְקָה אֲחֹתָם וְאֶת־מֵנִקְתָּהּ
ואת

°הנערה קרי °לנערה קרי

בעל הטורים

מחמש גניעות: (מט) על ימין או על שמאל. (עם התיבות והכולל. בגי' ישמעאל ועמון ומואב. עם האותיות): (נו) אל תאחרו אותי וה'. ס"ת לויה שליוהו: (נח) עם האיש הזה. ס"ת מזה לרמז שהלך כדת משה וישראל:

שפתי חכמים

א וא"ת למה לא פירש"י כן לעיל גבי ויקד האיש וישתחו. וי"ל דלעיל כתיב אחריו ויאמר ברוך ה' אלהי וגו' דאיכא למימר לכך השתחוה לפי שאמר ברכה והזכיר השם דברוך לשון ברכה אבל הכא לא כתיב אחריו ברכה. (קצ"מ) בב"ר כתוב על ויקוד האיש ורש"י כתבו כאן שהרי אין לומר שמודים על בשורה טובה עד שאמרו קח ולך אבל בדברו עם רבקה עדיין לא ידע אם תאבה: ב ר"ל היה נותן סם המות בקערה באכילה ומהרו עליו לאכול כדי שלא ירגיש בדבר דכאן כתיב ויישם לפניו לאכול וגבי יוסף נמי כתיב ויישם בארון אף כאן כן שרצו להמיתו וליתנו בארון והוא הרגיש בדבר ואמר לא אוכל עד אם דברתי דברי ובתוך כך סבב המלאך הקערה ובא סם המות לפני בתואל ואכל ומת. מנחתי: ג דקשה והא לעיל אמר לא

רש"י

איך יודע מי היא: (מט) על ימין. מבנות ישמעאל: על שמאל. מבנות לוט שהיה יושב לשמאלו של אברהם (ב"ר): (נ) ויען לבן ובתואל. רשע היה וקפץ להשיב לפני אביו: לא נוכל דבר אליך. למאן בדבר הזה לא ע"י תשובת דבר רע ולא ע"י תשובת דבר הגון לפי שניכר שמה' יצא הדבר לפי דבריך שזימנה לך (ב"ר): (נב) וישתחו ארצה. מכאן שמודים א על בשורה טובה (ב"ר): (נג) ומגדנות. ל' מגדים שהביא עמו מיני פירות של א"י: (נד) וילינו. כל לינה שבמקרא לינת לילה אחד: (נה) ויאמר אחיה ואמה. ובתואל היכן היה הוא היה רוצה לעכב ב ובא מלאך והמיתו: ימים. שנה כמו (ויקרא כה) ימים תהיה גאולתו שכך נותנין לבתולה זמן י"ב חדש לפרנס את עצמה בתכשיטים (כתובות ה): או עשור. י' חדשים וא"ת ימים ממש אין דרך המבקשים לבקש דבר מועט ואם לא תרצה תן לה מרובה מזה: (נז) ונשאלה את פיה. מכאן שאין משיאין ג את האשה אלא מדעתה (ב"ר): (נח) ותאמר אלך

התורה והמצוה

ובזה יפנה על ימין או על שמאל, ר"ל שאז רשות בידו לקחת אשה מבני ישמעאל או גם מבנות הכנעני כנ"ל: (נ) ויען לבן ובתואל ויאמרו מה' יצא הדבר. אמרו לו אחר שדבר זה היה ענין השגחיי ובדרך נס, שמדרך בתנא

אם איתיכון עבדין טיבו וקשוט עם רבוני חוו לי ואם לא חוו לי ואתפני על
ימינא או על שמאלא: נ ואתיב לבן ובתואל ואמרו מן קדם יי נפק פתגמא לית
אנחנא יכלין למללא עמך ביש או טב: נא הא רבקה קדמך דבר ואיזיל ותהי
אתתא לבר רבונך כמא די מליל יי: נב והוה כד שמע עבדא דאברהם ית
פתגמיהון וסגיד על ארעא קדם יי: נג ואפק עבדא מנין דכסף ומנין דדהב
ולבושין ויהב לרבקה ומגדנין יהב לאחוהא ולאמה: נד ואכלו ושתיאו הוא
וגובריא די עמה ובתו וקמו בצפרא ואמר שלחוני לות רבוני: נה ואמר אחוהא
ואמה תתיב עולמתא עמנא עדן בעדן או עסרא ירחין בתר כן תיזיל: נו ואמר
להון לא תאחרון יתי ויי אצלח ארחי שלחוני ואיהך לות רבוני: נז ואמרו נקרי
לעולמתא ונשמע מה דהיא אמרה: נח וקרו לרבקה ואמרו לה התיזלי עם גברא
הדין ואמרת איזיל: נט ושלחו ית רבקה אחתהון וית מנקתה וית עבדא דאברהם
וית

התורה והמצוה

תנאת רבקה ושהשקה הגמלים כנ"ל, ואם כן הוא כולו השגחיי ולא כדבר התלוי במזל שלפעמים יבונה ע"י הבחירה, כי אין הבחירה שלטת נגד פעולת ה' בהשגחה מיוחדת, א"כ הגם שלא היינו מסכימים ע"ז, לא נוכל לדבר רע, כי מוכרחים אנו לזה, וממילא לא נוכל גם לדבר טוב כי אנו מוכרחים לזה לא בחיריים, מהראוי היה שיענה בתואל שהוא האב שתלוי ברצונו לקבל קדושי בתו ולאמר כן או לאו, אבל כפי דברו אין תלוי בדעתו כלל, כי דבר זה נגמר ע"י ההשגחה, מספר רבותא, שגם לבן שהיה שואל בתרפים ולא היה מאמין, בכ"ז האמין בדבר הזה, ובכ"ז היה בזה גם רמאות כמו שיתבאר, שלכן הקדים לבן לענות קודם בתואל, ואמרו לו הנה רבקה לפניך שא"צ דעתנו כלל, והסכימו שהוא יקח אותה, מאחר שדבר ה', ר"ל שנעשה ע"י דברו ופקודתו שאין יד אנוש שלטת לשנות דבר ה':

(נב-נג) ויהי. ועפ"ז השתחוה לה' לאל גומר עליו ולא נתן תודה לאביה אחר שאמרו שאין הדבר נעשה עפ"י רצונם רק עפ"י גזרת ה', ולכן לא נתן מתנות לאביה כפי המנהג בימים ההם כמו שעשה יעקב ללבן, כי לא מידו נעשה הדבר רק מיד ה', רק לרבקה נתן מתנות שהם היו במקום הקדושין, ולאחיה ולאמה לא נתן מתנות רק מגדנות ופרי מגדים מטוב א"י:

(נד) ויאכלו. זה היה סעודת אירוסין, ופה אמר והאנשים אשר עמו ולמעלה (לב) אמר לרחוץ רגליו ורגלי האנשים אשר אתו, שמבואר אצלי תמיד שעמו מורה על השווי ואתו מורה על השפל, ותחלה אמר שהעבד היה עקר והאנשים טפלים לו כמ"ש עבד אברהם אנכי וכמש"ש, ופה ספר שבעת האכילה לא נהג שררה בעצמו נגד אנשיו והאכילו כולם בשוה, כמ"ש כי טוב לו עמך עמך במאכל עמך במשתה וכ"פ כאן:

(נה) ויאמר אחיה ואמה. באשר ראה להם שלא נתן להם מתנות כאשר קוו תחלה רצו לעכב שלא תלך תיכף, והגם שתחלה אמר אביה קח ולך שמורה שמסכים שתלך תיכף, ולכן שתק אביה עתה, רצתה אמה לעכב. כי האמה של כלה היא המכינה צרכי חופתה, וכמ"ש בכתובות (דף ד') ומת אביו של חתן או אמה של כלה, ואחיה היה מליץ של אמה, ובפרט למ"ש חז"ל שאביה מת היה לאמה טענה שתתעכב עוד ימים, ר"ל ימים הרבה עד שהכין צרכיה, וחז"ל אמרו בימים היינו שנה ולמדו שנותנים לבתולה י"ב חודש. ובמדרש הביאו הרא"ס ימים אלו ז' ימי אבלו של בתואל או עשור י"ב חודש, ר"ל אם היה כתוב ימים לבד הייתי מפרש ז' ימי אבלות, אבל שהכתוב או עשור מוכח שמ"ש ימים היינו שנה, והוא י"ב חודש, וכמוהו תמצא מספרא בכ"מ לפי פירושי, עמש"ש בפ' צו בפסוק ומכנסי בד יהיו על בשרו ובפ' אחרי על אל הקודש מבית לפרוכת, ובחנם נדחק הרא"ס בזה, והיה מערמתם שהגם שתחלה אמרו הנה רבקה לפניך קח לך, כי שמעו מן העבד שאם לא תרצה ללכת אחריו יקח מבנות כנען, עתה שכבר נתקדשה, רצו שימתין פה איזה ימים עד שיכינו צרכי חופתה כמנהג:

(נו) ויאמר אלהם אל תאחרו אתי. כבר התבאר אצלי בפי' הנ"ך שהמאחר הוא המאחר זמן הקבוע וזה הבדלו מן מתמהמה, בושש, ר"ל אחר שה' הצליח דרכי שתיכף בבואי נזדמנה רבקה לפני דרך נס, מבואר שלא לבד שגוף הזווג הוא מאת ה' כי גם הזמן הוא קבוע מאת ה' כמ"ש הקרה נא לפני היום וכמש"ש, ואם אתעכב פה הנכם מאחרים זמן הקבוע מאת ההשגחה:

(נז-נח) ויאמרו. ואז רצו לעשות עכוב ע"י רבקה בפרט לחז"ל במת אביה וצריך לשאול פיה, והיה השאלה אם תלך עם העבד כי חשבו שתשיב שרוצה שאחיה ומשפחתה ילוו אותה, ובזה ימצאו עילה להתעכב עוד, ותאמר אלך מעצמי ואף אם אינכם רוצים (רש"י מדברי חז"ל במד'), וכבר פי' המדקדקים שיש הבדל בין אלך ובין אלכה בה"א שאלכה בה"א מורה על עתיד בקשיי ואלך מורה עתיד החלטיי, אלך בכל אופן כמ"ש בזה במק"א:

(נט) וישלחו. מעתה התחילו ללוות אותה, ותחלה הלכו כולם רגלי, והדין הוא כשהלכו שלוחי האב עם
שלוחי

וְאֶת־עֶבֶד אַבְרָהָם וְאֶת־אֲנָשָׁיו׃ ס וַיְבָרְכוּ אֶת־רִבְקָה
וַיֹּאמְרוּ לָהּ אֲחֹתֵנוּ אַתְּ הֲיִי לְאַלְפֵי רְבָבָה וְיִירַשׁ זַרְעֵךְ אֵת
שַׁעַר שֹׂנְאָיו׃ סא וַתָּקָם רִבְקָה וְנַעֲרֹתֶיהָ וַתִּרְכַּבְנָה עַל־
הַגְּמַלִּים וַתֵּלַכְנָה אַחֲרֵי הָאִישׁ וַיִּקַּח הָעֶבֶד אֶת־רִבְקָה
וַיֵּלַךְ׃ סב וְיִצְחָק בָּא מִבּוֹא בְּאֵר לַחַי רֹאִי וְהוּא יוֹשֵׁב
בְּאֶרֶץ הַנֶּגֶב׃ סג וַיֵּצֵא יִצְחָק לָשׂוּחַ בַּשָּׂדֶה לִפְנוֹת עָרֶב
וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיַּרְא וְהִנֵּה גְמַלִּים בָּאִים׃ סד וַתִּשָּׂא רִבְקָה
אֶת־עֵינֶיהָ וַתֵּרֶא אֶת־יִצְחָק וַתִּפֹּל מֵעַל הַגָּמָל׃ סה וַתֹּאמֶר
אֶל־הָעֶבֶד מִי־הָאִישׁ הַלָּזֶה הַהֹלֵךְ בַּשָּׂדֶה לִקְרָאתֵנוּ וַיֹּאמֶר
הָעֶבֶד הוּא אֲדֹנִי וַתִּקַּח הַצָּעִיף וַתִּתְכָּס׃ סו וַיְסַפֵּר הָעֶבֶד
לְיִצְחָק אֵת כָּל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר עָשָׂה׃ סז וַיְבִאֶהָ יִצְחָק
הָאֹהֱלָה שָׂרָה אִמּוֹ וַיִּקַּח אֶת־רִבְקָה וַתְּהִי־לוֹ לְאִשָּׁה

ויאהבה

בעל הטורים

(ס) את היי. סופי תיבות כ״ה כלומר תזכי למה שנאמר כה יהיה זרעך: רבבה ד׳ במסו׳. היי לאלפי רבבה ושנים ימינו רבבה ומאה מכם רבבה ירדופו רבבה כצמח השדה נתתיך שאמרו לה שתהיה מאותם שכתוב וימינו רבבה ורבבה כצמח השדה וכו׳: (סב) והוא יושב בארץ הנגב. וסמיך ליה ויצא יצחק לשוח בשדה רמז למה שאמרו הרוצה שיחכים ידרים: (סג) לשוח בשדה. היינו שיצחק תקן תפלת המנחה ואז נזדמנה לו רבקה והיינו דכתיב על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא דהיינו אשה דכתיב מצא אשה מצא טוב: לפנות ערב ב׳ במסורה. הכא ואידך והיה לפנות ערב ירחץ במים רמז מה שאחז״ל טובלים מן המנחה ולמעלה דמה הכא מנחה שיצחק תיקן תפלת המנחה אף התם נמי מנחה: (סז) ויבאה ב׳ במסרה. בס׳ ברא״ית וכתיב הסר ועולה כ״ד מלמד שקשטה בכ״ד קשוטים: האהלה ח׳ במסו׳. רמז שבשמונה מקומות שרתה שכינה משכן גלגל שילה נוב גבעון בית ראשון בית שני לעתיד לבא: ותהי לו לאשה ויוסף אברהם. דרך ארץ במי שמתה אשתו ובניה לו בנים יביאם קודם שיבא.

רש״י

אלך. מעצמי ד ואף אם אינכם רוצים: (ס) את היי לאלפי רבבה. את וזרעך תקבלו אותה ברכה שנאמר לאברהם בהר המוריה הרבה ארבה את זרעך וגו׳. י״ר שיהא אותו הזרע ממך ה ולא מאשה אחרת: (סב) מבוא באר לחי ראי. שהלך להביא הגר לאברהם אביו שישאנה (ב״ר): יושב בארץ הנגב. קרוב לאותו באר שנאמר ויסע משם אברהם ארצה הנגב וישב בין קדש ובין שור ושם היה הבאר שנאמר הנה בין קדש ו ובין ברד: (סג) לשוח. (ב״ר) ל׳ תפלה ז כמו (תהלים קב) ישפוך שיחו: (סד) ותרא את יצחק. ראתה אותו הדור ח ותוהא (ס״א ותמהה) מפניו (ב״ר): ותפל. השמיטה עצמה לארץ ט כתרגומו ואתרכינת הטתה עצמה לארץ ולא הגיעה עד הקרקע כמו הטי נא כדך ארכיני (ש״ב כח) ויט שמים וארכין לשון מוטה לארץ ודומה לו (תהלים לז) כי יפול לא יוטל י כלומר

אם

שפתי חכמים

לא נוכל וגו׳ וניכר שמה׳ יצא הדבר: ד דק״ל למה כתיב אלך ולא כתיב הן או כן דקא הם שאלו אותה התלכי עם האיש. פרש״ס: ה לכך נקט זרעך דהא הברכה ליצחק נהגה ולא לה והא דכתיב אתו והיא לא היתה בגלל ברתה אלא מכיון שזרעה זוכה בה הוי כאלו היא עצמה זכתה בה: ו ברד ושור תדא הוא דהתרגום מתרגם על שניהם הגרא ומאהר בשאהד מהם כתוב ארצה הנגב ובאחד כתוב ששם היה הבאר למדו שארץ הנגב קרוב לאותו באר: ז וקשה דעל ישפוך שיחו פי׳ כמו לשוח בשדה. והתוספות תירצו כי כן סוגיית הגמרא שהרי מייט גבי אסתר שמביא ראיה שהיא צדקת מדכתיב ויהי אומן את הדסה וכתיב והוא גג בין ההדסים מה התם צדיקים אף כאן וכו׳ ובגג מביא ראיה מאסתר וכו׳. אבל אין נ״ל. וי״ל דהרווייהו צריכי דאי מהתם ה״א דבור ולא תפלה דהא לעיל כתיב תפלה לעני אבל לשוח בשדה עם מי דבר אלא ע״כ תפלת קבע ואי מהכא ה״א לשוח הוי מלשון בנוה שוח כלומר שהלך לטייל בין האילנות שבשדה מ״ה מביא ראיה מישפוך שיחו עכ״ל מהרש״ל: ח דאם לא כן היאך ידעה שהוא יצחק שנפלה מעל הגמל: ט מדכתיב ותפול מעל הגמל ולא כתיב מהגמל או ותפול לארץ אלא משמע מעל גב הגמל נפלה אבל לא על הארץ: י אף על פי שיפול לא יוטל [illegible]

כמו

ית גברוהי : ס ובריכו ית רבקה ואמרו לה אחתנא את הוי לאלפין ולרבון
ירתון בניכי ית קרוי סנאיהון : סא וקמת רבקה ועולימתהא ורכיבא על גמליא
ואזלא בתר גברא ודבר עבדא ית רבקה ואזל : סב ויצחק אתא ממתוהי מבירא
דמלאך קימא אתחזי עלה והוא יתיב בארע דרומא : סג ונפק יצחק לצלאה
בחקלא למפני רמשא וזקף עינוהי וחזא והא גמליא אתן : סד וזקפת רבקה ית
עינהא וחזת ית יצחק ואתרכינת מעל גמלא : סה ואמרת לעבדא מן גברא דיכי
דמהלך בחקלא לקדמותנא ואמר עבדא הוא רבוני ונסיבת עיפא ואתכסיאת :
סו ואשתעי עבדא ליצחק ית כל פתגמיא די עבד : סז ואעלה יצחק למשכנא
חזא והא תקנין עובדהא כעובדי שרה אמה ונסיב ית רבקה והות לה לאנתו

ורחימה

רש"י

אם יפה לארץ לא יגיע עד הקרקע : (סה) ותתכס. לשון ותתפעל כמו ותקבר כ ותשבר : (סו) ויספר העבד. (ב"ר) גלה לו נסים שנעשו לו שקפלה לו הארץ ושנזדמנה לו רבקה בתפלתו : (סז) האהלה שרה אמו. ויבאה האהלה והרי היא שרה אמו כלו' נעשית דוגמת׳ ל שרה אמו שכל זמן ששרה קיימת היה נר דלוק מע"ש לערב שבת וברכה מצויה בעיסה וענן קשור על האהל מ ומשמתה פסקו וכשבאת רבקה חזרו
ב"ר

שפתי חכמים

כמו שמפרש והולך לא יגיע וכו' : כ שכן מקבלין הפעול׳ מאחר שכן מבנין נפעל כך מלת ותתכס היא מתפעלת ומקבלת פעולה מאחר : ל דהול"ל ויביאה לאהל שרה אמו דלאהל דבוק הוא לשרה אבל האהלה דבור בפני עצמו הוא : מ (ג"א) כנגד ג' מצות שהנשים מצוות בהן . כנגד חלה ברכה מצויה . נגד הדלקה נר דלוק . וענן קשור הוא ענן השכינה וזהו לכבוד

התורה והמצוה

שלוחי הבעל הרי היא ברשות האב , משרוה שלוחי האב לשלוחי הבעל היא ברשות הבעל , ובעת יצאו ללוותה היתה עדיין ברשות האב , והלכה רבקה ומניקתה בצד אחד ואליעזר בצד אחר אחריה , כולם רגלי , והם לוו אותם והיתה עדיין ברשות האב :

(ס) ויברכו. ואז ברכו אותה ברכה שקודם החופה כמ"ש חז"ל , וכבר ידעו מברכה שנתברך אברהם בעת העקדה והרביתי את זרעך וכו' וירש זרעך את שער אויביו , שברכה זו נמסרה ליצחק , אך אפשר שיקח עוד אשה אחרת , ע"ז אמר את היי שברכה זו תתקיים בה , וע"ז דייק מלת את :

(סא) ותקם . ואז קמה והרכבנה על הגמלים , והעבדים הלכו רגלי קודם להם , כי היתה עדיין ברשות האב , ולכן נקרא בשם איש , ואז משרוה שלוחי האב לשלוחי הבעל , שעז"א ויקח העבד את רבקה שלקחה לרשותו ומעתה נקרא בשם עבד , כי מעתה נכנסה לרשות יצחק שהוא אדוניו , כי אברהם נתן לו העבדים במתנה , ועז"א ויקח העבד את רבקה וילך :

(סב-סג) ויצחק . והנה נזדמן שבבואם קרוב אל בית יצחק יצא יצחק לקראתם , כי יצחק בא אז מדרכו שהיה רגיל לבא בכל יום מבאר לחי ראי , כי באר לחי ראי היה בין קדש ובין ברד (כנ"ל ט"ז י"ד) , ואמר (למעלה כ"א) ויסע משם אברהם ארצה הנגב וישב בין קדש ובין שור שהוא ברד (כמ"ש למעלה ט"ז ז') על העין בדרך שור , ושם נתישב יצחק בארץ הנגב , ויען שהבאר הזה היה מקום קדוש בעת היא ע"י שנראה שם המלאך היה יצחק הולך לשם בכל יום אחר חצות להתבודד שם , ולהז"ל התפלל שם בכל יום תפלת המנחה ושב לביתו , ועז"א ויצחק בא מבוא (ר"ל ממה שהיה רגיל לבא תמיד) באר לחי ראי , וישא עיניו וירא והנה גמלים באים ומ"ש והוא יושב בארץ הנגב וילא יצחק הוא מאמר מוסגר לפרש מ"ש שהיה בא תמיד אל באר לחי ראי , שזה היה מפני שהוא יושב בארץ הנגב , שהבאר נמצא שם והיה יוצא תמיד לפנות ערב , ר"ל בעת תפלת המנחה לשוח בשדה , היינו להתבודד שם ולשפוך שיחו לפני ה' , שהתבאר אצלי כי שיח הם הדבורים המתשפכים הנפלטים מן הרעיון בעת המחשב , ומורה גם על ההתבודדות , והגיון הרעיון של הנפש בעת התפלה , ושם שופך שיחו בשדה אצל הבאר ומוזר לביתו , וראה את הגמלים ואת העבדים , ראה כי הלכו רגלי אצל הגמלים :

(סד) ותשא . אליעזר לא ראהו עדיין רק רבקה שישבה על הגמל שהוא גבוה ראתה אותו , ותפל נפשה א"ע לצד הארץ אל העבד שהלך אצל הגמל כתרגומו ואתרכינת כמו שפירש"י :

(סז) ויבאה . ר"ל שבכ"ז לא לקחה היכף לאשה עד שהביאה אותה תחלה אל אהל שרה לראות איך תתנהג שם , וראה שם שהיא דומה לשרה אמו בצדקתה , ועז"א האהלה שרה שהסימנים לא חסרו עם ה"א סיומה , ובא לרמז שראה שהיא דוגמת שרה אמו וכפירש"י , וכן בת"א והא תקנין עובדהא כעובדי שרה אמיה , ואז לקחה ותהי לו לאשה :

ויוסף

וַיֶּאֱהָבֶהָ וַיִּנָּחֵם יִצְחָק אַחֲרֵי אִמּוֹ׃ פ ששי כה א וַיֹּסֶף
אַבְרָהָם וַיִּקַּח אִשָּׁה וּשְׁמָהּ קְטוּרָה׃ ב וַתֵּלֶד לוֹ אֶת־זִמְרָן
וְאֶת־יָקְשָׁן וְאֶת־מְדָן וְאֶת־מִדְיָן וְאֶת־יִשְׁבָּק וְאֶת־שׁוּחַ׃
ג וְיָקְשָׁן יָלַד אֶת־שְׁבָא וְאֶת־דְּדָן וּבְנֵי דְדָן הָיוּ אַשּׁוּרִם
וּלְטוּשִׁם וּלְאֻמִּים׃ ד וּבְנֵי מִדְיָן עֵיפָה וָעֵפֶר וַחֲנֹךְ וַאֲבִידָע
וְאֶלְדָּעָה כָּל־אֵלֶּה בְּנֵי קְטוּרָה׃ ה וַיִּתֵּן אַבְרָהָם אֶת־כָּל־
אֲשֶׁר־לוֹ לְיִצְחָק׃ ו וְלִבְנֵי הַפִּילַגְשִׁים אֲשֶׁר לְאַבְרָהָם נָתַן
אַבְרָהָם מַתָּנֹת וַיְשַׁלְּחֵם מֵעַל יִצְחָק בְּנוֹ בְּעוֹדֶנּוּ חַי קֵדְמָה
אֶל־אֶרֶץ קֶדֶם׃ ז וְאֵלֶּה יְמֵי שְׁנֵי־חַיֵּי אַבְרָהָם אֲשֶׁר־חָי
מְאַת שָׁנָה וְשִׁבְעִים שָׁנָה וְחָמֵשׁ שָׁנִים׃ ח וַיִּגְוַע וַיָּמָת
אַבְרָהָם בְּשֵׂיבָה טוֹבָה זָקֵן וְשָׂבֵעַ וַיֵּאָסֶף אֶל־עַמָּיו׃
ט וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ יִצְחָק וְיִשְׁמָעֵאל בָּנָיו אֶל־מְעָרַת הַמַּכְפֵּלָה
אֶל־שְׂדֵה עֶפְרֹן בֶּן־צֹחַר הַחִתִּי אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי מַמְרֵא׃
י הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר־קָנָה אַבְרָהָם מֵאֵת בְּנֵי־חֵת שָׁמָּה קֻבַּר

אברהם

בעל הטורים

אחרת. ד"א זהו שאמרו שאין הכלי מטהר לכלה דקל חבריה שמע והיינו לא אכיל : ויאהבה ב' במס'. הכא ואידך ואהבה אמנון כתם היתה אהבה תלויה בדבר ע"כ בטלה אבל הכא אינה תלויה בדבר על כן לא בטלה : וינחם ב'. וינחם יצחק

שפתי חכמים

קדושת טהרה שהיתה זהירה בנדתה לטהר עצמה כי הטהרה מביאה לידי רוח הקדש : נ דאל"כ אחרי אמו ל"ל : ם אבל קשה למה לא קרא אותה קטרת מ"ה פי' ושקשרה פתחה ולפי' האחרון קשה היה לו לקרותה קשורה לכן פירש פי' הראשון. מהרש"ל : ע (ג"א) וכא דפרש"י שחזרה לגלולי בית אביה נ"ל שהיתה בדעתה לחזור לגלולי וכו'. דסברה כיון שנטרדה מבית אביהם גם אלהיו הסתיר פניו ממנה וכו' וכשראתה שגם שנעשה לבנה בבאר ושנגלה לה המלאך לא הוליאה עצמה מתחת כנפי רשותו. והג"א כ' שאחר שנעשה לה הנס חזרה בתשובה : פ ר"ל שאחד מבניו נתייחסו אליו כל האשורים וכן לשני דאל"כ אשור ולטוש מבע"ל. (ג"א) דאל"כ ובני דדן אשורים ולטושים מבע"ל מאי היו דקאמר אלא שם וכו' : צ ק"ל והלא כבר נתן כל אשר לו ליצחק : ודייתיקי פי' מלשון עתיק יונין כלומר זה הקב"ה. א"נ ג' מלות הן דא תהא קאי כלומר שתהא המתנה קיימת שהחזיק אותו בנכסים שנתן לו כבר וק"ל : ק כלומר שלא נכתבו האחרות אלא הגר. מצאתי : ר דק"ל לפ"ז שהפלגש דכתיב הכא היינו הגר הא לעיל קרי לה אשה וי"ל דהא דקרי לה אשה לפי שהיה לה

רש"י

(ב"ר) : אחרי אמו. דרך ארץ כל זמן שאמו של אדם קיימת כרוך הוא אצלה נ ומשמתה הוא מתנחם באשתו : (א) קטורה. (ב"ר) זו הגר ונקראת קטורה על שם שנאים מעשיה כקטרת ם ושקשרה פתחה שלא נזדווגה ע לאדם מיום שפרשה מאברהם : (ג) אשורם ולטושם. שם ראשי פ אומות (ב"ר). ותרגום של אונקלוס אין לי ליישבו על לשון המקרא. (שפירש למשרין ל' מחנה. וא"ת שאינו כן מפני האל"ף שאינה יסודית הרי לנו תיבות שאין ברא"ש אל"ף ונתוספה אל"ף בראשם כמו הומת אך שהוא מן נכה רגלים וכמו אכוך שמן שהוא מן ורהלא וסכת : ולטושם. הם בעלי אהלים המתפזרים אנה ואנה ונוסעים איש באהלי אפדנו וכן הוא אומר (ש"א ל) והנה נטושים על פני כל הארץ שכן לשמ"ד ונו"ן מתחלפות זו בזו) : (ה) ויתן אברהם וגו'. (בראשית רבה) אמר ר' נחמיה ברכת דייתיקי צ שאמר לו הקב"ה לאברהם והיה ברכה הברכות מסורות בידך לברך את מי שתרצה ואברהם מסרם ליצחק :

(ו) הפילגשים. (ב"ר) חסר כתיב ק שלא היתה אלא פלגש אחת היא הגר היא קטורה, נשים בכתובה, פילגשים ר בלא כתובה. כדאמרי' (בסנהדרין דף כא) בנשים ופילגשים דדוד : נתן אברהם מתנות. פי' רבותינו

שם

[ב]חימה ואתנחם יצחק בתר דמיתת אמה: א ואוסיף אברהם ונסיב אתתא ושמה
[ק]טורה: ב וילידת לה ית זמרן וית יקשן וית מדן וית מדין וית ישבק וית שוח:
[ג] ויקשן אוליד ית שבא וית דדן ובני דדן הוו למשירין ולשכונין ולנגון: ד ובני
[מ]דין עיפה ועפר וחנוך ואבידע ואלדעה כל אלין בני קטורה: ה ויהב אברהם
[י]ת כל דילה ליצחק: ו ולבני לחינתא די לאברהם יהב אברהם מתנן ושלחנון
מעל יצחק בריה בעוד דהוא קים קידומא לארע מדינחא: ז ואלין יומי שני חיי
[א]ברהם דחיא מאה ושבעין וחמש שנין: ח ואתנגיד ומית אברהם בסיבו טבא
[ס]יב ושבע יומין ואתכניש לעמה: ט וקברו יתה יצחק וישמעאל בנוהי במערת
[כ]פלתא בחקל עפרון בר צחר חתאה די על אפי ממרא: י חקלא די זבן אברהם
מן

רש"י

[ם] ש טומאה מסר להם (שם לח). דבר אחר מה [ש]נתן לו על אודות שרה ושאר מתנות שנתנו לו הכל [נת]ן להם שלא רצה ליהנות מהם: (ז) מאה שנה ושבעים [שנ]ה וחמש שנים. בן ק' כבן ע' ובן ע' כבן ה' בלא [חט]א: (ט) יצחק וישמעאל. (ב"ר) מכאן שעשה ישמעאל

שפתי חכמים

כתובה כמו אשה ולא דקרי לה פילגש י"ל שלא לקחה אלא לשכיבה בעלמא ולא לפריה ורביה ול' פילגש פלג אשה כלומר לשכיבה ולא לפריה ורביה ודו"ק: ש פי' מעשה שדים א"נ שם שרצאי להזכירו בטומאה דיודע היה דבנים הללו לא יהיו נוסרין בטהרה ולכך לא מסר להם שם טהרה וק"ל: ת וכו' כגר

התורה והמצוה

[כ]ה (א) ויסף אברהם. כמו שהעץ יש בו עלין וקליפה וגרעינין ופרי, כן במין האנושי ימצא הלב והפרי שהוא מובחר האנושי שבעבורו נברא כל האילן ובעבורו נקרא כל האילן, אבל הפרי מעטה נגד [ה]עלין והקליפות, שהם כלל בני אדם גוים ולאומים שצריכים בהכרח להיות היים הארציים ואגודתו על ארץ [א]חדה בעבור הפרי והלב והסגולה מבני אדם, שכל העולם לא נברא אלא בשביל זה ולצוות לזה, ושקול זה כנגד [כ]ל העולם כולו כמ"ש חז"ל בפ"ק דברכות, וריב"ז כשראה אוכלוסא בהר הבית אמר ברוך שברא כל אלה [ל]שמשני, ובזה מספר שכן אברהם עם מה שהוליד את יצחק ונתן לו את זרעו שמהם יצא הלב והסגולה, הוליד [ג]"כ עלים וקליפות שיהיו שומרים לפרי, ויש קליפה הקודמת לפרי כטבע התולדה שתחלה יצאו הסיגים ואח"כ [ה]כסף הנקי, ולבעי רחמי אתכליא על עליא, ובערך זה היה ישמעאל שנולד קודם יצחק, ויש קליפה שמאוחרת [ל]פרי ובערך זה היו בני קטורה, ועז"א במדרש אשר פריו יתן בעתו זה יצחק, ועלהו לא יבול זה ישמעאל, וכל [א]שר יעשה יצליח אלו בני קטורה, הודיע כי אלה לא יתיחסו אל אברהם לעקר והיה רק תוספת אל העקר, וז"ש ויוסף אברהם:

(ב-ד) ותלד לו. מבארם בשמותם שנעשו גוים גדולים למלא פני האדמה להיות צוותא אל הלב והסגולה, אם ביסוב הארץ אם לצורך המלאכה והאומניות, שעז"א ובני דדן היו אשורים ולטושים, שהוא ע"ש מלאכתם כמ"ש בפי' ד"ה והיו י"ג ראשי אומות, שמספר י"ב או י"ג היה בכל אחד מבניו, וסיים כל אלה בני קטורה, ר"ל לא נתיחסו לאברהם רק היו בני קטורה:

(ה-ו) ויתן אברהם. באשר עקר תולדתו היה יצחק לכן הבדילו מיתר בניו. א] במה שנתן לו את כל אשר לו בין נכסיו בין הברכה והבכורה והצלחת הנפשיית. ולבני הפילגשים שהם בני הגר וקטורה נתן מתנות, וחז"ל דרשו שם טומאה מסר להם, ר"ל שנתן דבר שאין ראוי להחזיקו רק לתתו לאחרים, כי ידע שהם יהיו תחת המערכת ומסר להם השמות המושלים על המערכה ומוציאים כח מן המזל והכוכב, ושלחם מעל יצחק בנו שלא יהיה להם חלק בירושת הארץ, ושלא יעמדו אחרי מותו קטטות ביניהם ובין יצחק, וגם שנראה שישמעאל לא נכלל כמ"ש ויקברו אותו יצחק וישמעאל כבר פי' הרי"א שע"י בני קטורה נכנע גם ישמעאל תחת יצחק כי הבין שאין לו יתרון על יתר בני הפילגשים:

(ז) אשר חי. ר"ל כי הימים שאין עובדים את השי"ת אינם נקראים שנות חיים כי גם לא חי חיי האדם רק חיי הבהמה, ואברהם לא הכיר את בוראו תיכף ובעת ההיא לא היה החיות האמתי ויודיע שאחר שהכיר את בוראו ושב בתשובה תיקן גם הימים הראשונים עד שנוכל לאמר שהי בכל ימי שני חייו, וכן אמר באדה"ר ויהיו כל ימי אדם אשר חי, להורות שכאשר שב בתשובה תיקן כל ימי חייו:

(ח-ט) ויגוע וימת. הגויעה מציין אפיסת כחות הגוף, והמיתה מציין פרוד הנפש מן הגוף, והאסף אל עמיו מציין שוב הנפש אל עמה ואל מקום מולדתה שהם הנפשות והשכליים הנפרדים אל צרור החיים, שבתחלה מהם אל עם נכרי שהם עולם הגופים, ועתה יאספוה אל עמה, ואמרו חז"ל שגויעה ואסיפה לא נאמר רק בצדיקים הנאספים אל מחיצת הרוחנים, ובישמעאל נאמר ויאסף אל עמיו, כי עשה תשובה כמ"ש חז"ל ובא אל מחיצת הצדיקים:

אַבְרָהָם וְשָׂרָה אִשְׁתּוֹ׃ יא וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת אַבְרָהָם וַיְבָרֶךְ
אֱלֹהִים אֶת־יִצְחָק בְּנוֹ וַיֵּשֶׁב יִצְחָק עִם־בְּאֵר לַחַי רֹאִי׃ פ
שביעי יב וְאֵלֶּה תֹּלְדֹת יִשְׁמָעֵאל בֶּן־אַבְרָהָם אֲשֶׁר יָלְדָה
הָגָר הַמִּצְרִית שִׁפְחַת שָׂרָה לְאַבְרָהָם׃ יג וְאֵלֶּה שְׁמוֹת
בְּנֵי יִשְׁמָעֵאל בִּשְׁמֹתָם לְתוֹלְדֹתָם בְּכֹר יִשְׁמָעֵאל נְבָיֹת
וְקֵדָר וְאַדְבְּאֵל וּמִבְשָׂם׃ יד וּמִשְׁמָע וְדוּמָה וּמַשָּׂא׃
טו חֲדַד וְתֵימָא יְטוּר נָפִישׁ וָקֵדְמָה׃ מפטיר טז אֵלֶּה הֵם
בְּנֵי יִשְׁמָעֵאל וְאֵלֶּה שְׁמֹתָם בְּחַצְרֵיהֶם וּבְטִירֹתָם שְׁנֵים־
עָשָׂר נְשִׂיאִם לְאֻמֹּתָם׃ יז וְאֵלֶּה שְׁנֵי חַיֵּי יִשְׁמָעֵאל מְאַת
שָׁנָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה וְשֶׁבַע שָׁנִים וַיִּגְוַע וַיָּמָת וַיֵּאָסֶף אֶל־
עַמָּיו׃ יח וַיִּשְׁכְּנוּ מֵחֲוִילָה עַד־שׁוּר אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי מִצְרַיִם
בֹּאֲכָה אַשּׁוּרָה עַל־פְּנֵי כָל־אֶחָיו נָפָל׃ פ פ פ

ק"ה. יהוידע סימן. ומפטירין והמלך דוד זקן במלכים א' סימן א':

יט וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת יִצְחָק בֶּן־אַבְרָהָם אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת־
יִצְחָק׃ כ וַיְהִי יִצְחָק בֶּן־אַרְבָּעִים שָׁנָה בְּקַחְתּוֹ

את

בעל הטורים

ויתם כרוב חסדיו. ויניחם יצחק למה כרוב חסדיו פי' שהיתה צדקת וחסידה: (יח) על פני כל אחיו נפל. סמיך ליה ואלה תולדות יצחק לומר כשיפול ישמעאל באחרית הימים אזי יצמח בן דוד שהוא מתולדות יצחק:
(יט) הוליד. בגי' דומה שהיה זיו איקונין של יצחק דומה לאברהם: (כ) בקחתו ב' במסורה. בקחתו את רבקה. בקחי

שפתי חכמים

בכר נתן ליצחק כל ממונו: א ר"ל למה הזכיר יצחק קודם ישמעאל כיון שהוא הגדול: ב (נה"י) דאל"ד ברכו כפשוטו למה אמר הכתוב אחרי מות מה לי אם ברכו בחייו או לאחר מותו: ג וא"ת והא לעיל פירש"י. אברהם נתן ליצחק הברכות וע"ל דנתן לו הברכות שיברך את אחרים אבל יצחק גופיה לא נתברך וכ"ה דעת נח"י: ד ופי' בשמותם לתולדותם שמונה שמותם כאן לסדר תולדותם דאל"כ בשמותם לתולדותם למ"ל וז"ש אח"כ בכור ישמעאל נביות: ה פי' לא נכתב שנה בכלל אלא לדרשה שלא נכתבו אלא כדי ליחס וכו' ולא שכולם שוים לטובה. מהרש"ל: ו ואע"ג דבדור המבול ג"כ נאמר גויעה פי' בגמרא דדוקא היכא דכתיב גויעה גבי ויאסף בצדיקים משתעי ובדור המבול לא נאמר ויאסף:

רש"י

ישמעאל תשובה והוליך את יצחק לפניו א והיא שיבה טובה שנאמרה באברהם: (יא) ויהי אחרי מות אברהם ויברך וגו'. נחמו ב תנחומי אבלים (סוטה יד) ד"א אע"פ שמסר הקב"ה את הברכות לאברהם נתיירא לברך את יצחק ג מפני שצפה את עשו יוצא ממנו אמר יבא בעל הברכות ויברך את אשר ייטב בעיניו ובא הקב"ה וברכו: בשמותם לתולדתם. סדר ד לידתן זה אחר זה: (טז) בחצריהם. כרכים שאין להם חומה. ותרגומו בפצחיהון שהם מפוצחים לשון פתיחה כמו (תהלים צח) פצחו ורננו: ואלה שני חיי ישמעאל וגו'. אמר ר' חייא בר אבא למה נמנו שנותיו של ישמעאל ה כדי ליחס בהם שנותיו של יעקב משנותיו של ישמעאל למדנו שבמ יעקב עבר י"ד שנים מאביו קודם שבא אצל לבן שהרי כשפירש יעקב מאביו מת ישמעאל שנאמר וילך עשו אל ישמעאל וגו' כמו שמפורש בסוף מגלה נקראת (וכש"י הביאו סוף פ' תולדות): ויגוע. לא נאמרה גויעה ו אלא בצדיקים: (יח) נפל. שכן כמו (שופטים ז) מדין ועמלק וכל בני קדם נופלים בעמק. כאן הוא אומר לשון נפילה ולהלן הוא אומר על פני כל אחיו ישכון (לעיל טז) עד שלא מת אברהם ישכון משמת אברהם נפל:

ואלה

מן בני חתאה תמן אתקבר אברהם ושרה אתתה: יא והוה בתר דמית אברהם
ובריך יי ית יצחק בריה ויתיב יצחק עם בירא דמלאך קימא אתחזי עלה: יב ואלין
תולדת ישמעאל בר אברהם די ילידת הגר מצריתא אמתא דשרה לאברהם:
יג ואלין שמהן בני ישמעאל בשמהתהון לתולדתהון בוכרא דישמעאל נביות וקדר
ואדבאל ומבשם: יד ומשמע ודומה ומשא: טו חדד ותימא יטור נפיש וקדמה:
טז אלין אנון בני ישמעאל ואלין שמהתהון בפצחיהון ובכרכיהון תרין עסר רברבין
לאמיהון: יז ואלין שני חיי ישמעאל מאה ותלתין ושבע שנין ואתנגיד ומית
ואתכניש לעמה: יח ושרו מחוילה עד חגרא די על אפי מצרים מטי לאתור על
אפי כל אחוהי שרא: פ פ פ

יט ואלין תולדת יצחק בר אברהם אברהם אוליד ית יצחק: כ והוה יצחק בר
ארבעין

רש"י

(יט) **ואלה** תולדת יצחק. יעקב ועשו א האמורים בפרשה: אברהם הוליד את יצחק. (לאחר שקרא הקב"ה שמו אברהם אח"כ הוליד את יצחק. ד"א) ע"י שכתב הכתוב יצחק בן אברהם הוזקק לומר אברהם הוליד את יצחק ב לפי שהיו ליצני הדור אומרים מאבימלך נתעברה שרה שהרי כמה שנים שהתה עם אברהם ולא נתעברה הימנו מה עשה הקב"ה צר קלסתר פניו של יצחק דומה לאברהם והעידו הכל אברהם הוליד את יצחק וז"ש כאן יצחק בן אברהם (היה) שהרי עדות יש שאברהם הוליד את יצחק: (כ) בן ארבעים שנה. שהרי ג כשבא אברהם
מהר

שפתי חכמים

א **פירוש** דכ"מ דכתיב ואלה מוסיף על ענין ראשון וכמו שאברהם הוליד צדיק ורשע כך יצחק הוליד צדיק ורשע: ב (נח"י) כ' הרא"ם מה שהוזקק לאמת שיצחק הוא בן אברהם הוא לפי שליצני הדור וכו'. ולא נהירא דא"כ לא לכתוב לא וי"ו ולא ה' רק לכתוב אלה תולדות יצחק כמו אלה תולדות נח אלה תולדות יעקב לכן צ"ל דה"פ ע"כ לפרש על עשו ויעקב האמורים בפרשה שהיה אחד צדיק ואחד רשע והשתא א"ש שע"י שכתב הכתוב יצחק בן אברהם הוזקק לחזור ולומר וכו' ואל תקשה לא לכתוב לא זה ולא זה לפי שהיו ליצני הדור אומרים שזמן לידת יצחק מאבימלך וכו' שהרי שהתה וכו' ועכשיו מצאו מקום לחזק את דבריהם שהרי אחד היה צדיק כמו שרה וא' רשע כמו אבימלך ואלו היה מאברהם היו שניהם צדיקים לכך הוצרך לומר בן אברהם ולחזק כתב אברהם וכו' וזהו שסיים הרב וזהו שכתב כאן וכו' שאילולא אחד צדיק ואחד רשע לא היה כותב זה בכאן אלא במקום אחר ודו"ק: ג אין המקרא צריך סעד לדבריו שהיה בן ארבעים שנה אלא ה"ק מפני מה לא נשא ליה או כ' שנים
בהיי

השאלות

(יט-כא) מ"ש יצחק בן אברהם אברהם הוליד את יצחק הוא כפול מבואר, למה האריך בספור יחוס רבקה שכבר ידענוהו מפרשה הקודמת מאין ידע יצחק שהיא עקרה ולא הוא:

התורה והמצוה

(יח) ויהי אחרי מות אברהם. שכ"ז שהיה אברהם חי היה הוא עקר הבית וכל עסקיו נקראו על שמו ומברכתו התברכו, אבל אחרי שמת נכנס יצחק במקומו בכל העסקים והוצרך לברכה מיוחדת, וכבר כתבתי (למעלה כ"ד ס"ב) שיצחק ישב אצל אברהם בארץ הנגב והיה הולך לבאר לחי ראי להתפלל שם, ועתה נתישב אצל הבאר שהיה מקום קדוש אצלו:

(יב-טז) ואלה תלדת. כי מישמעאל יצאו י"ב אומות ונשיאים עליהם, ואמר ואלה שמות בשמותם לתולדותם ואלה שמותם בחצריהם, שלרוב בעת שנעשו אומה שלמה ישנו שמם לשם אחר, אבל בני ישמעאל גם אחר שנתברכו וכ"א מבניו נעשה אומה בפ"ע ונשיא מושל עליהם לא שנו את שמם, עז"א שבשמותם אלה היה לתולדותם, ר"ל שם הלידה, וכן אלה שמותם בחצריהם בעת שהתרבו וישבו בחצרות וטירות ובעת שנעשו שנים עשר נשיאים נשארו שמותם כמו שהיו:

פרשת תולדות

(יט) **ואלה** תולדת. לעומת מה שאמר בתולדות ישמעאל אשר ילדה הגר שפחת שרה וכן בבני קטורה סיים כל אלה בני קטורה, ר"ל שלא היו סגולה ולב ופרי מתיחסים לאברהם, רק פסולת וקליפות מתיחסים לאמותיהם, ולא יקראו בשם בני אברהם כמ"ש הנודר מזרע אברהם מותר בבני ישמעאל וב"ק, אמר שתולדות יצחק הוא מצד שאברהם הוליד את יצחק, וכבר באר הכוזרי כי לב מין האנושי היה טמון ביחידי סגולה אדם שת אנוש וכו' והשאר כקליפות, ועת רצה ה' להוציא לצורך כלי שדור שלם יהיה כולו לב וסגולה, הוצרך לזקק הזרע להסיר הבדיל והסיגים, והיה הזיקוק הראשון בישמעאל ששאב הזוהמא ואחריו הזיקוק השני בעשו, וכמו שזהב הנמצא באדמה נמצא עליו קליפת עפר וגומא המקיף אותו והוא דבוק בו רק דבוק שכני, דוגמא זה היה ישמעאל וע"כ נולד מאשה אחרת, ונמצאו עוד סיגים שמתערבים בזהב ודבקים בו דבוק עצמי אשר לא יוסר רק בהתוך תוך כור כן היה עשו שסיגיו היו טמונים ביצחק ממוזג ומעורב, וסיגים האלה נצרפו ונזדקקו בבטן אמו:

(כ) ויהי יצחק. אילן הרך והפחות יעלו גדלים בכ"מ ומבלי עבודה, אבל אילנות המובחרים נושאי פרי חמד
צריכים

אֶת־רִבְקָה בַּת־בְּתוּאֵל הָאֲרַמִּי מִפַּדַּן אֲרָם אֲחוֹת לָבָן
הָאֲרַמִּי לוֹ לְאִשָּׁה׃ כא וַיֶּעְתַּר יִצְחָק לַיהוָה לְנֹכַח אִשְׁתּוֹ
כִּי עֲקָרָה הִוא וַיֵּעָתֶר לוֹ יְהוָה וַתַּהַר רִבְקָה אִשְׁתּוֹ׃
כב וַיִּתְרֹצְצוּ הַבָּנִים בְּקִרְבָּהּ וַתֹּאמֶר אִם־כֵּן לָמָּה זֶּה אָנֹכִי
ותלך

בעל הטורים

והוא אסור באזיקים גבי ירמיה מה קחתו דהתם אסור אף הכא אסור ללמד שאף יצחק עקר היה ולפיכך ממנוח ליצחק כתיב הכא ויעתר יצחק וכתיב התם ויעתר מנוח : לבן הארמי . אותיות הרמאי : (כא) כי עקרה הוא . הוא כתיב לומר לך שאף הוא היה עקר ואית דדרשי המקרא לומר היא ולא הוא דהא כתיב כי ביצחק יקרא לך זרע אלמא לאו עקר היה : ותהר רבקה אשתו . אשתו בגי' קש ואש והיה בית יעקב אש ובית עשו לקש : ויתרוצצו . זה הולך אחר צו את בני ישראל וזה הולך אחר עכו"ם דכתיב הואיל הלך אחר צו . זה מתיר גזוי של זה וזה מתיר גזוי של זה :

שפתי חכמים

שהרי קיים כל התורה ויחיד והביא לאביו ולאמו ה"ל להשיאו משהיה ראוי לזרע וע"ז פי' שהרי וכו' : ד דאל"כ למה שהה כ"כ ולא נשאה תיכף לבשורה ר"ל דמן הדין הי"ל לישא כבר אשה אבל לא היה יכול מפני שלא רצה אברהם להשיאו אשה מבנות כנען כמו שפירש"י לעיל בפסוק ויהי אחר הדברים האלה אחרי הרהורי דברים וכו' : ה ואע"פ שאינה ראויה להריון אפ"ה נשאה כדי שלא יהיה בהרהורי עבירה : ו וא"ת כבר שמעינן כיון שכתב לעיל בת בתואל אחות לבן וי"ל דר"ל דמהכפל שמעינן שהכתוב מעיד בעצמו דלצדקת היתה ולא למדה ממעשיהם : ז כי כאן במקבל הפעולה אי אפשר לפרשו מענין רבוי כי אם הפצרה הקרוב לרבוי ולכך כ' ג"כ בריש' והפציר ולכן פירשו קודם לנוכח אשתו וגם כי לא יאמר להקב"ה לשון נתפצר ולכן העתיקו למלת נתפתה כלומר שהקדוש ברוך הוא היה מתרצה לו : ח ר"ל דמלת ויעתר אין משמעותו לשון תפלה אלא לשון הפצרה ורבוי הוא ולא לשון תפלה : ט ר"ל איך אפשר לומר דונעתרות נמי ל' רבוי הוא א"כ קשה היאך שייך לומר שהשונא ינשק הרבה ועז"פ דומות למרובות והנם למשא ר"ל אע"פ שאינו נושק אלא פעם אחד מ"מ דומה בעיניו כאלו נשק הרבה פעמים והנשיקה ההיא היא כמשא עליו והא דלא סגיא הכי וכן נעתרות וגו' לעיל גבי ויעתר שהוא נמי לשון ריבוי י"ל דלעיל הוי מצי למימר דמלת ויעתר משמש ב' לשונות ל' הפצרה ול' ריבוי כמו שפירש"י גבי לשבר אוכל שמשמש ב' לשונות ל' מכר ול' קנין וגבי ויעתר לו פי' שלשון ויעתר ל' הפצרה הוא דלא שייך גבי הקב"ה ל' ריבוי לומר שנתרבה ח"ו וא"כ פי' של נעתרות נשיקות שונא נמי ל' הפצרה הוא כלומר שצריכים להפציר בשונא שישק לשונאו אבל עכשיו שפי' שגם ויעתר לו פירושו ל' ריבוי וא"כ כל לשון ויעתר הוא ל' ריבוי וא"כ צריכין אנו לפרש קרא דנעתרות נשיקות שונא ל' דומות למרובות וק"ל : י לפי שאין דרך המתפללים להתפלל זה לעומת זה : כ דק"ל ויעתר להם מבע"ל דהא שניהם התפללו ימתרן לו ולא לה וכו' : ל ר"ל כיון שסתם מה היא רגילה זו א"כ מסתמא היא רגילה כדרך שאר נשים מעוברות וא"כ למה כתוב אח"כ א"כ למה זה אנכי וכי אינה יודעת שיהיה לה צער העיבור אלא ודאי כמו שדרשו רז"ל שהיא ל' ריצה דאין
דרך

רש"י

מספר התולדות נתבשר שנולדה רבקה ויצחק היה בן ל"ז שנה שהרי בו בפרק מתה שרה ומשנולד יצחק עד העקדה שמתה שרה ל"ז שנה ובת צ'. היתה כשנולד יצחק ובת קכ"ז כשמתה שנאמר ויהיו חיי שרה וגו' הרי ליצחק ל"ז שנים ובו בפרק נולדה רבקה ד המתין לה עד שתהא ראויה לביאה ג' שנים ה ונשאה : בת בתואל מפדן ארם אחות לבן . וכי עדיין לא נכתב שהיא בת בתואל ואחות לבן ומפדן ארם אלא להגיד שבחה שהיתה בת רשע ו ואחות רשע ומקומה אנשי רשע ולא למדה ממעשיהם : מפדן ארם . על שם ששני ארמים היו ארם נהרים וארם צובה קורא אותו פדן לשון צמד בקר תרגום פדן תורין . ויש פותרין פדן ארם כמו שדה ארם שבלשון ישמעאל קורין לשדה פדן : (כא) ויעתר. הרבה והפציר בתפלה : ויעתר לו . נתפצר ונתפייס ונתפתה לו ז ואומר אני כל לשון עתר לשון הפצרה ורבוי ח הוא וכן (יחזקאל ח) ועתר ענן הקטורת מרבית עלית העשן וכן (שם לה) והעתרתם עלי דבריכם וכן (משלי כז) ונעתרות נשיקות שונא דומות למרובות ט והנם למשא אנקריש"א (נעהייסם בלעז) : לנכח אשתו . זה עומד בזוית א י ומתפלל וזו עומדת בזוית זו ומתפללת (יבמות סד) : ויעתר לו . לו ולא לה כ שאין דומה תפלת צדיק בן רשע לתפלת צדיק בן צדיק לפיכך לו ולא לה : (כב) ויתרוצצו . ע"כ המקרא הזה אומר דרשני שסתם מה היא רגילה זו ל וכתב אם כן למה זה אנכי . ורבותינו דרשוהו לשון ריצה כשהיתה עוברת על פתחי תורה של שם ועבר יעקב רץ ומפרכס לצאת עוברת על פתחי ע"א עשו מפרכס לצאת . ד"א מתרוצצים זה עם זה ומריבים בנחלת שני עולמות : ותאמר אם כן . גדול צער העבור : למה זה אנכי .

התורה והמצוה

צריכים עבודה ומקום נבחר ועת מיועד והכנות רבות, וכן נרס שיולד הפרי הנבחר מאתו של יעקב היה צריך הזמן שהמתין עד היותו בן ארבעים שנכנה רתיחת דמו ונשלם שכלו כדי שיוליד בדומה מלך טרשי
הנשלמה

ארבעין שנין כד נסיב ית רבקה בת בתואל ארמאה מפדן ארם אחתה דלבן ארמאה ליה לאנתו: כא וצלי יצחק קדם יי לקבל אתתיה ארי עקרה היא וקביל צלותיה יי ועדיאת רבקה אתתיה: כב ודחקין בניא במעהא ואמרת אם כן
למה

השאלות

(כב-כג) מה היה הרצוץ הזה, ומהו א"כ למה זה אנכי שא"ל פירוש. מה התשובה שני גוים וכו' וכי בעבור זה יהוייב הרצוץ:

התורה והמצוה

השלמה. ב] בקחתו את רבקה בת זוגו שהיתה מוכנת להולדת הזרע הנבחר. ג] שהיתה בת בתואל מפדן ארם ממשפחתו ומקום מולדתו, כמו שהצומח לא יפרה רק בארצו, ואם ישתלהו בארץ רחוקה עוד נשאר בו טבע ארצו, וכן אם ירכיבהו באינו מינו ישונה טעמו וטבעו, כן האדם לאדם, וע"כ הקפיד שיהיה ממשפחתו ומולדתו, והזכיר שהיתה אחות לבן, שגם זה היה השגחיי, שעי"כ ברח יעקב אל לבן לקחת בת זוגו משם, וחז"ל אמרו שספר שעמדה בין רשעים ולא למדה ממעשיהם, ור"ל שע"י ג' דברים יושחת האדם. א] ע"י רוע אבותיו, שז"א בת בתואל. ב] ע"י רוע מקומו, עז"א מפדן ארם. ג] ע"י רוע החבורה, עז"א אחות לבן:

(כא) ויעתר. הלידה בבני אדם שיוליד מינו שהוא בטבע כמו שהוא בטבע הצומח והחי להשאיר מינו, אולם שיוליד סגולה ושיצא פרי נבחר קדש הלולים, הוא נגד הטבע וצריך לזה עזר אלהי, וע"כ היו אמותינו עקרות כי שיצא מן הקליפה פרי קודש אין הטבע מוכנת מעצמה עד יופיע כח אלהי, שזה יתעורר ע"י התפלה להאציל נשמה קדושה בת אלהים עובר תעם היל, והגם שיצחק כבר היה מוכן לזה מעת העקדה כמש"ש, רבקה לא היתה מוכנת לזה, ועז"א כי עקרה היא, וספר איך הוכנה ללידה זו. א] ע"י הרבות בתפלה שעז"א ויעתר שמורה על הרבוי. ב] שהיתה התפלה מיצחק שהוא כבר הוכשר על בנים מעת העקדה והתפלל שהבנים יהיו ממנה. ג] לנכח אשתו שע"י שהמקבל עומד נוכח המשפיע, יוכן יותר לקבל השפעה, כמ"ש אמרתי אלי יצא ועמד וקרא בשם ה' אלהיו כמש"ש, וע"כ ויעתר לו ה', וחז"ל אמרו שאינו דומה תפלת צדיק בן צדיק וכו':

(כב) ויתרוצצו הבנים בקרבה. כמו שהאדם נברא מורכב מגוף ונפש, כן ברצות ה' להעלות את האדם למדרגה גבוהה יותר מכלל בני אדם שהוא חי מדבר, ורצה בהמצא אומה שתחול עליה נפש יותר נעלה ונבוה, שתהיה מוכן אל הנבואה והקדושה והדבוק האלהי, זה דור דורשיו כמ"ש ונפלינו אני ועמך מכל העם אשר על פני האדמה, עד שיהיה מין המדבר לערכה כערך החומר נגד הצורה כמו שהוא ערך החי נגד המדבר, לזה יצאו עשו ויעקב להיות דוגמא אל הכלל, זה לעומת החומר וזה לעומת הצורה, וכמו שראוי שהצורה תמשול על החומר אלא שמעלתה כן רב יעבד צעיר, וכמו שהחומר קודם לצורה בזמן והאחרון במחשבה, כן יצא עשו קודם ליעקב ומוכן שיעקב ימשל בו, וכמו שבראשית ימי האדם ימשול החומר ואח"כ תמשול הנפש כן וידו אוחזת בעקב עשו, וכמו שהאדם לאדם אם יזכה תמשול הנפש על הגויה ובהפך ימשול הגוף על הנפש, כן אם יזכה יעקב ימשול על עשו ואם לא ימשול עשו, ולזה כמו שהנפש והגויה הם במריבה ונגוד תמיד מלדה ומבטן ומהריון, כן התרוצצו הבנים בעודם בבטן אמם. והר"ן בדרשותיו דרוש ג' כתב שהיה ההתרוצצות מפני שעשו ויעקב היה טבע כל אחד מנגד לחבירו לגמרי, שעשו היה אדמוני מורה על רתיחת דמו וכולו כאדרת שער מורה על רוב עפריותו והיה גובר בו האדומה והשחורה, וע"כ היה איש יודע ציד מצד האדומה, ואיש שדה בורח מן הישוב מצד השחורה, ויעקב היה בהפך לבן לא אדמוני ואיש חלק קרוב אל השווי בלחותיו, והדברים המתנגדים בטבעם כ"א יקומם נגד חברו, וע"כ היו מתרוצצים כי להתנגדות טבעיהם השקט לא יוכלו, והיה בזה זרות גדול לפי שהתאומים ידמו תמיד בתארים ומדות ותכונות ומזגים לפי השתוות מולידיהם ובזמן ובמערכת תולדותם, וכ"ז מורה שלא היה זה מצד הטבע רק שהודם בזה רצון אלוה להורות על אשר יהיה באחרית הימים ששני האחים יתקוממו תמיד זה על זה, ואמר ויתרוצצו הבנים לבל נדמה שהיה ההתרוצצות מצד שלא נשלמה יצירתם היטב, לז"א שהיו בנים מוכנים להיות בני קיימא, כי כלל אצלנו שהעובר במעי אמו לא יקרא בשם בן כמ"ש בס' התו"ה תזריע סי' ד', וכן הנפל לא יקרא בשם בן שמורה שהוא בן קיימא, ומצד זה אמר שם בנים להורות שהיו בני קיימא. ותאמר א"כ למה זה אנכי, רבקה שלא ידעה כי התאומים בבטנה חשבה שסבת הרצוץ הוא מצדה, שהגם שהוכנה ע"י רצון ה' להוליד, מ"מ חסר בבטנה המקום להכיל את הולד. והנה הפעולה הנסיית תכין את החומר אל ענין הדם באופן שיסכים עם הטבע, ואם יפקוד העקרה להוליד, יכין רחמה אל טבע ההולדה והעץ היבש ירטיבהו וישימהו לח ורענן עד שיוכל להוציא פרי, אבל אם חסר הכלי להכיל הולד אז יצטרך לבריאה חדשה, וע"כ חשבה שאין תרופה למכתה, ועז"א א"כ למה זה אנכי בעולם, ר"ל כי תכלית יצירת האשה הוא להוליד ולהשאיר המין וגם העקרה אין בריאתה לבטלה כי נרצה ה' תפקד להוליד בנים, אבל אם גם אחר שהופיע הרצון שתוליד אין המטרה מוכן להכיל הולד א"כ כל בריאתה לבטלה, ולמה זה אנכי נמצא בעולם, ותלך לדרוש לדעת סבת הדבר:

שני

וַתֵּלֶךְ לִדְרֹשׁ אֶת־יְהוָה׃ כג וַיֹּאמֶר יְהוָה לָהּ שְׁנֵי °גֹיִים
בְּבִטְנֵךְ וּשְׁנֵי לְאֻמִּים מִמֵּעַיִךְ יִפָּרֵדוּ וּלְאֹם מִלְאֹם יֶאֱמָץ
וְרַב יַעֲבֹד צָעִיר׃ כד וַיִּמְלְאוּ יָמֶיהָ °לָלֶדֶת וְהִנֵּה תוֹמִם
בְּבִטְנָהּ׃ כה וַיֵּצֵא הָרִאשׁוֹן אַדְמוֹנִי כֻּלּוֹ כְּאַדֶּרֶת שֵׂעָר
וַיִּקְרְאוּ שְׁמוֹ עֵשָׂו׃ כו וְאַחֲרֵי־כֵן יָצָא אָחִיו וְיָדוֹ אֹחֶזֶת
בַּעֲקֵב עֵשָׂו וַיִּקְרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב וְיִצְחָק בֶּן־שִׁשִּׁים שָׁנָה

°גוים קרי °הלמ"ד רפה מ"ש בלדת

בעל הטורים

(כג) גוים. גיים כתיב רמז לעשרה אומות שבאו להחריב בית המקדש אלו אדום ישמעאל וגו' והם יו"ד: דבר אחר גיים כולה ס"ג זה נתברך בן ס"ג וזה בא בס"ג לומות בחורבן בית שני דז' אומות נעקרו והיינו דכתיב הכל ס"ג יחדו נאלחו: שני גוים בבטנך. בגימטריא זה רבי יהודה ואנטונינוס: ולאם מלאם יאמץ. יגבר על חבירו ויחריבו והיינו דכתיב אמלאה החרבה: תומים. חסר יו"ד ואל' שחסרה י"א כנגד י"א שבטים שהיתה ראויה להוליד כדאיתא במדרש: (כה) אדמוני ב' במס'. הכא ואידך והוא אדמוני עם יפה עינים גבי דוד כשראה שמואל את דוד אדמוני אמר זה שופך דמים כעשו וע"ז נאמר עם יפה עינים עם דעת סנהדרין הוא עושה שנקראו עינים שנאמר אם מעיני העדה: אדמוני מלמד שהשחית רחם אמו ונתגולל בדם: ד"א אדמוני מל' אדם שיצא בעל שער כאדם גדול היינו כאדרת שער שהיה מלא שערות כאדרת שהם הוא מלבוש אודם אדרת שער אינה אדומה. עשו שהיה עשוי ונגמר. עשו בגימ' שלום שאלמלא שמו שהוא שלום היה מחריב העולם. ד"א ע' ס"ו שנא ושהשלים ע' אומות שבראתי בעולם: (כו) ואחרי כן יצא אחיו. כ"ן עולה ע' בע' אומות כן חוץ מיעקב: וידו ג' במס'. הכא ואידך וידו בנטויה ואידך וידו הלקתה להם בישעיה במגלת העכו"ם

שפתי חכמים

דרך להיות כן בשאר נשים ועז"פ אא"כ ותאמר א"כ שצער העיבור שלי יותר משאר נשים למה זה אנכי: מ דאל"כ ותדרוש את ה' מבע"ל מאי ותלך והלא מלא כל הארץ כבודו ואין סברא שהלכה לבית מדרשו של עבר בזמן שהיה שם קיים דהוא היה בן בנו של שם. וא"ל למה לא הלכה אצל אברהם שהרי גם הוא היה נביא. וי"ל דהקב"ה סיבב כן להעלים מאברהם ענין הריון שלא יצטער שהרי מת אברהם קודם שיצא עשו לתרבות רעה כדי שתהא מיתתו בשיבה טובה: נ דאין שייך לומר דהוא עצמו קאמר לה כיון שהיא עצמה לא היתה מדברת אל השכינה ועי"ל דרש"י דייק מדכתיב ויאמר ה' לה ולא כתיב ויאמר לה ה' כמ"ש גבי הגר ויאמר לה מלאך או ויאמר לה בועז אלא ודאי ה"פ ויאמר ה' לשליח שיאמר לה: ס והוא ל' גאים כי היו"ד בא במקום אל"ף: ע פי' דאנטונינוס בא מעשו ורבי בא מיעקב. וקשה הא אמרינן בכתובות בשעת פטירתו של רבי זקף י' אצבעותיו כלפי מעלה וכו' ואמר לא נהניתי מעולם הזה לפי הטורח שיגעתי אפי' באצבע קטנה. וי"ל דבני ביתו היו אוכלין ולא פסקו משולחנו וזה הוא גאות אבל רבי בעצמו לא היה אוכל. רא"מ ועיין בנח"י: פ דאל"כ ושני לאמים ל"ל. (מהר"ן) דיוקו ממלת יאמץ דלא שייך אלא במלכים וכ"ה בהדיא ברש"י ע"ז ד' ב': צ פי' שאין הכוונה בזה להודיע לה מה שיש במעיה שהרי כבר אמר שני גוים בבטנך רק הכוונה הוא להודיע לה איכות הגוים שבבטנה מה היא ואומר שבעודם במעיה בטרם לאתם לאויר העולם הם נפרדים זה מזה שלא במנהג זה לרשעו וזה לתומו בעודם במעיה ולכן כתב במקום יפרדו שהוא לשון עתיד נפרדים שהוא לשון בינוני לומר שכבר הם נפרדים במעיה. הרא"ם. וא"ת הרי מצינו בספרי שאין יצה"ר שולט באדם במעי אמו כדכתיב מנעוריו פי' משננער ממעי אמו. הג"א פי' שאין האדם מתאוה ביצה"ר להעזת קודם שנולד אבל מה שעשו רץ ומפרכס בעברה לפני ע"א זו היה בטבעו רצה להתדבק במינו ע"ש: ק כלומר לא יהיו שניהם בגדולה בזמן א' אלא וכו' ומ"ש מלאום כמו מכל מלמדי שהוא כמו מן ולא יותר ממנו כלומר שהאחד יקח האומץ מחבירו. וצור הוא מלכות עשו: ר פי' לא נכתב זה פה אלא לסימן דאל"כ מה בא להודיענו שהוא אדמוני בשלמא כאדרת שער בא לתת טעם למה שמו עשו. והא דכתיב גבי דוד והוא אדמוני בבר פי' רז"ל בדוד כתיב עם יפה עינים שפיכות דמים שלו היה ע"פ סנהדרין הנקראים עינים: ש ר"ל דשער דכתיב בקרא לא קאי על אדרת דבכ"ת חוץ מאדם אין נקרא שער אלא נוצה או צמר אלא ה"ק כולו שער כאדרת שהוא כולו

צמר

רש"י

מתאוה ומתפללת על הריון: ותלך לדרש. לבית מדרשו מ של שם: לדרש את ה'. שיגיד לה מה יהא בסופה: (כג) ויאמר ה' לה. ע"י שליח נ לשם נאמר ברוח הקודש והוא אמר לה: שני גוים בבטנך. גיים כתיב ס כמו (המו) גאים אלו אנטונינוס ורבי שלא פסקו מעל שלחנם לא צנון ולא חזרת ע לא בימות החמה ולא בימות הגשמים (ע"א יא): ושני לאמים. אין לאום פ אלא מלכות: ממעיך יפרדו. מן המעים הם נפרדים זה לרשעו צ וזה לתומו: מלאם יאמץ. לא ישוו בגדולה כשזה קם זה נופל ק וכה"א אמלאה החרבה (יחזקאל כו) לא נתמלאה צור אלא מחרבנה של ירושלים: (כד) וימלאו ימיה. אבל בתמר כתיב ויהי בעת לדתה. שלא מלאו ימיה כי לז' חדשים ילדתם: והנה תומם. חסר. ובתמר תאומים מלא לפי ששניהם צדיקים אבל כאן אחד צדיק ואחד רשע: (כה) אדמוני. סימן הוא ר שיהא שופך דמים (בראשית רבה): כלו כאדרת שער. מלא שער כטלית ש של צמר המלאה שער פלוקי"א בלעז (האריג, פול מיט האר): ויקראו שמו עשו. הכל קראו לו כן לפי שהיה נעשה ונגמר בשערו כבן שנים הרבה: (כו) ואחרי כן יצא אחיו וגו'. שמעתי

מדרש

לְמָה דְנָן אֲנָא וַאֲזַלַת לְמִתְבַּע אוּלְפַן מִן קֳדָם יְיָ׃ כג וַאֲמַר יְיָ לַהּ תְּרֵין עַמְמִין
בִּמְעָיְכִי וְתַרְתֵּין מַלְכְּוָן מִמְּעָיְכִי יִתְפָּרְשָׁן וּמַלְכוּ מִמַּלְכוּ יִתְקַף וְרַבָּא יִשְׁתַּעְבִּיד
לִזְעֵירָא׃ כד וּשְׁלִימוּ יוֹמַהָא לְמֵילַד וְהָא תְיוֹמִין בִּמְעַהָא׃ כה וּנְפַק קַדְמָאָה סְמוֹק
כֻּלֵּהּ כִּגְלִים דִּשְׂעָר וּקְרוֹ שְׁמֵהּ עֵשָׂו׃ כו וּבָתַר כֵּן נְפַק אֲחוּהִי וִידֵהּ אֲחִידָא בְּעִקְבָא

רעשו

רש"י

מדרש אגדה ת הדורשו לפי פשוטו בדין היה אוחז בו לעכבו יעקב טפה מטפה ראשונה ועשו מן השניה צא ולמד משפופרת שפיה קצרה תן בה שתי אבנים זו תחת זו הנכנסת ראשונה תצא אחרונה והנכנסת אחרונה תצא ראשונה נמצא עשו הנוצר באחרונה יצא ראשון ויעקב שנוצר ראשונה יצא אחרון ויעקב בא לעכבו שיהא ראשון ללידה כראשון ליצירה ויפטור את רחמה ויטול את הבכורה מן הדין: בעקב עשו. סימן שאין זה מספיק א לגמור מלכותו עד שזה עומד ונוטלה הימנו: ויקרא שמו יעקב. ב הקב"ה. (אמר אתם קריתון לבכורכם שם אף אני אקרא לבני בכורי שם שה"ד ויקרא שמו יעקב). ד"א אביו קרא לו יעקב על שם ג אחיזת העקב: בן ששים שנה. י' שנים משנשאה עד שנעשית בת י"ג שנה וראויה להריון וי' שנים הללו

צפה

שפתי חכמים

נמר. (נח"י) הרא"ם שכת פסוק מלא בזכריה י"ג ולא ילבשו אדרת שער הרי דשער קאי אאדרת וה"פ דקרא כולו היה מלא שער כאדרת המלאה שער והנ"ל כולו שער כאדרת שער אלא שכ"ף הדמיון מורה ע"ז וכ"ש הרד"ק בשורש שער האדרת בעלת שער ע"ש: ת כיון דכתיב ויצא הראשון הו"ל נמי ויצא השני ומתרץ שמעתי מ"א וכו' פי' מ"ה לא כתיב שני דמן הדין הי"ל לצאת ראשון כמו שהיה ביצירה ראשון וכו': א דהא"כ וידו אוחזת בו הגי: ב דק"ל למה לא כתיב מי קרא אותו ועוד כיון דכתיב ויצחק בן ס' שנה ש"מ דעד השתא לאו ביצחק משתעי קרא לכן פי' הקב"ה קראו ד"א אביו קראו ולמה לא כתיב יצחק שלא יאמרו האומות אביו קראו יעקב כי ידע שיעקבנו פעמים. מהרש"ל: ג דלפי' ראשון קשה למה צריך לכתוב

בעקב

השאלות

(כה-כח) למה היה עשו אדמוני ושעירי, ולמה אחזו בעקב, ולמה אהב יצחק את עשו ורבקה את יעקב:

התורה והמצוה

(כג) שני גוים בבטנך. השיב לה שהרעש אינו מולדת אך בא להורות את הסר יקרה לילדים שאלה באהרית ובא להורות ד' דברים. א] כי שני גוים בבטנך שכ"א יהיה גוי גדול והורה כאלו כבר צר להם המקום לשבת יחדו מפני רבוים. ב] ושני לאמים מבואר אצלי תמיד ההבדל בין גוי ולאם, שגוי מורה על הקבוץ הגדול, ולאום מורה שי"ל דת מיוחד ואמונה מיוחדת, שמלבד שרבוי לא יתאחדו מצד דתם שיתפרדו ע"י דתם זה לה' וזה לעזאזל, ושרוד זה כבר התחיל ממעיך שהות קודם אל בטנך שהולד נקשר תחלה במעי האשה שמלין מקום שפם תגויר הטפה הזרעיית בבינת הרחם, כמ"ש (ישעיה מח), שמראשית יצירתם נכונים להיות מופרדות זה מזה ואין שנאה כבגאת הדת, ור"ל שתחלה תיקף בלדתם יעמדו מהם שני גוים עצומים, ואח"כ ברבות הזמנים יתהוו שני לאומים, זרע יעקב קבלו דת האמת וזרע עשו קבלו דת עבודת אלילים.
ג] אח"כ ולאם מלאם יאמץ, ר"ל חוזק כ"א יהיה נתלה בהשלשת כח השני, כמ"ש לא נתמלאה צור אלא מחרבנה של ירושלים, ובענין זה המריבה מוכרחת ביניהם כי לא יתקומם האחד אלא בנפול האחר, וזה שיה אחר פירשו כ"א את ארצו, שתחלה היה אדום נכנע תחת יד ישראל, ואח"כ התגבר אדום, וזה ימשך עד עת קץ ואז רב יעבד צעיר, ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו, וזה גורם ג"כ הפרוד שעבודת הרב להצעיר הוא עד טבע העולם ולא יהיה זה מבלי ריב ומלחמה:
(כד) וימלאו. ר"ל אעפ"י שתחלה התרוצצו זה בזה מ"מ אחר שמלאו ימיה ללדת היו תומים ולא התרוצצו עוד, וע"כ נכתב תומים חסר א', ובא להורות שהרצון וההתנגדות הזה לא ימשך רק עד שיגיע זמן הלידה הכללית, שהיא עת הגאולה המכונה בכתבי הקדש בשם לידה, כמ"ש האני אשביר ולא אוליד, בשעת הגאולה יכנע עשו תחת יעקב לעולם:
(כה) ויצא הראשון. יען שהיה צריך שיעקב יצא טהור ונקי מכל סיג קדוש לאלהיו, שאב עשו הזוהמא תחלה, כאופן שעכירת הטפה ובמציאתה נגללה תחלה והיה החומר והמזון לעשו, וע"כ יצא ראשונה כי הקליפה קודמת לפרי, והזך והצלול נשאר ליעקב, וע"כ אמר במדרש שאב דם נדות של אמו, ועוד אומר שרחץ את השני' ואת הזוהמא, ואמר שהיה אדמוני ובאדרת שיער שאדמוני מורה על הכעס והקנאה וכל המדות הרעות שנרשם מצד האדומה, ומה שהיה כאדרת שער בא מן מותרות המוח שמורה על הפסד שכלו, באופן שהיה נפסד בדעותיו ומדותיו ולא היה מוכשר, לא לקבל האמונה האמתית הנתלה בכח השכל, ולא לעשות צדק ומישרים התלוים בתכונת הגוף וטוב מדותיו, ויקראו שבו באשר סימניו היו משאת החומר שכבר נגמר תכונותיו הרעים מלידה, קראו כולם שמו שהוא עשוי ונגמר משאת אמו, שעניני החומר יביט כל:
(כו) ואחרי כן וכו' וידו אחזת בעקב. כתב הרי"א שבא להורות ה' דברים. א] שיעקב הוא הבכור ליצירה ולכן אחז בו ומנעו לצאת קודם שע"כ לקח ממנו אח"כ את הבכורה. ב] שיהיו תמיד קשורים זה כמו כמזה קם זה נופל. ג] שיעקב אוחז דברים שהם לאוסר הנפש שעשו דש בעקביו. ד] שזרע יעקב יהיו משועבדים ימים רבים תחת עקבות זרע עשו. ה] שממשלת יעקב האמתית תהיה בכלות ממשלת עשו,

ומ"ש

בְּלִדְתָּהּ אֹתָם׃ כז וַיִּגְדְּלוּ הַנְּעָרִים וַיְהִי עֵשָׂו אִישׁ יֹדֵעַ צַיִד
אִישׁ שָׂדֶה וְיַעֲקֹב אִישׁ תָּם יֹשֵׁב אֹהָלִים׃ כח וַיֶּאֱהַב יִצְחָק
אֶת־עֵשָׂו כִּי־צַיִד בְּפִיו וְרִבְקָה אֹהֶבֶת אֶת־יַעֲקֹב׃ כט וַיָּזֶד
יַעֲקֹב נָזִיד וַיָּבֹא עֵשָׂו מִן־הַשָּׂדֶה וְהוּא עָיֵף׃ ל וַיֹּאמֶר
עֵשָׂו אֶל־יַעֲקֹב הַלְעִיטֵנִי נָא מִן־הָאָדֹם הָאָדֹם הַזֶּה כִּי
עָיֵף אָנֹכִי עַל־כֵּן קָרָא־שְׁמוֹ אֱדוֹם׃ לא וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב מִכְרָה
כַיּוֹם אֶת־בְּכֹרָתְךָ לִי׃ לב וַיֹּאמֶר עֵשָׂו הִנֵּה אָנֹכִי הוֹלֵךְ
לָמוּת וְלָמָּה־זֶּה לִי בְּכֹרָה׃ לג וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב הִשָּׁבְעָה לִּי
כיום

בעל הטורים

שבשעת לידתו רמז שיפלו בידו השבטים: (כז) איש תם. ס"ת שם שישב באהלי שם ללמוד. ה"ס שמם (יושב) מבנבנגו לארץ עד בנגנה בביה רמז לאחר ה"ס שנים יושב האלים של שבינה. יושב אוהלים עולה ת"י שכך ששהה שבינה באהל: יעקב בגי' מלאך האלהים בגי' הגן עדן ובגי' (ויזהק) לא יאסף: לדרוש בגימטריא מן שם בן נח. נזיד בגימטריא אל אכלו: הלעיטני נא מן. ר"ת המן לומר כשם שיעקב קנה מיעשו בכורתו בלחם ועדשים כך קנה מרדכי את המן לעבד בפת לחם: (לג) ולמה זה. ב' במסורה במקף דין ואידך ולמה זה שבל שהבלו פלמד שבשר בעיקר ובלך אחרי הבבל:

רש"י

לפה והמתין לה ד כמו שעשה אביו לשרה כיון שלא נתעברה ידע שהיא עקרה והתפלל עליה ושפחה לא רצה ליסא לפי שנתקדש בהר המוריה להיות עולה תמימה (יבמות סד): (כז) ויגדלו הנערים ויהי עשו. כל זמן ה שהיו קטנים לא היו נכרים במעשיהם ואין אדם מדקדק בהם מה טיבם כיון שנעשו בני י"ג שנה זה פירש לבתי מדרשות וזה פירש לע"א: יודע ציד. לצוד ולרמות את אביו ו בפיו ושואלו אבא היאך מעשרין ז את המלח ואת התבן כסבור אביו שהוא מדקדק במצות (תנחומא): איש שדה. כמשמעו אדם בטל וצודה בקשתו ח חיות ועופות: תם. אינו בקי בכל אלה אלא כלבו כן פיו, מי שאינו חריף לרמות קרוי תם: ישב אהלים. אהלו של שם ואהלו של עבר: (כח) בפיו. כתרגומו בפיו של יצחק. ומדרשו בפיו של עשו שהיה צד אותו ומרמהו בדבריו: (כט) ויזד. לשון בישול כתרגומו: והוא עיף. (ב"ר) ברציחה ט כמה דתימא (ירמיה ד) כי עיפה נפשי להורגים: (ל) הלעיטני. אפתח פי ושפוך הרבה לתוכה כמו ששנינו אין אובסין את הגמל אבל מלעיטין אותו: מן האדם האדם. עדשים אדומות י ואותו היום מת אברהם שלא יראה את עשו בן בנו יוצא לתרבות רעה ואין זו שיבה טובה שהבטיחו הקב"ה לפיכך קצר הקב"ה ה' שנים משנותיו כ שיצחק חי ק"פ שנה וזה קע"ה שנה ובישל יעקב עדשים להברות את האבל ולמה עדשים שדומות לגלגל שהאבלות גלגל החוזר בעולם (ועוד מה עדשים אין להם פה כך האבל אין לו פה שאסור לדבר ולפיכך המנהג להברות האבל בתחלת מאכלו ביצים שהם עגולים ואין להם פה כך אבל אין לו פה כדאמרינן במועד קטן אבל כל ג' ימים הראשונים אינו משיב לכל אדם וכ"ש שאינו שואל בתחלה מג' ועד ז' משיב ואינו שואל וכו', ברש"י ישן: (לא) מכרה כיום. כתרגומו כיום דילהן כיום שהוא ברור כך מכור לי מכירה ברורה: בכרתך.
לפי

שפתי חכמים

בעקב עשו מנ"מ בזה ובשביל סימן אין זה מספיק וכו' אבל לפי' ד"א שאביו קרא לו א"כ בעקב עשו אין מיותר לגמרי כי צריך למכתב כדי ליתן טעם מפני מה קרא לו אביו שם יעקב: ד דק"ל למה המתין כל כך מלהתפלל עד שנעשה בן ס' שנה יותר מאברהם שלא המתין אלא י' שנים כמו שפירש"י לעיל בפ' וירא והוא המתין ד' שנה ל"פ וכו' וכי תימא נילף מהכא דאם המתין י' שנים אז צריך להתפלל ולא ליקח אשה לכן אמר ושפחה כו' ולאו דוקא שפחה: ה דק"ל והא ממעים היו נפרדים זה לרשעו וזה לתומו ונז"פ כ"ז כלומר אע"פ שהיה עשו עושה רעה היו תולין בנערותו והבריות לא הכירו בו עד שנעשה בן י"ג שנה וא"ת והא עשו לא יצא לתרבות רעה עד שהיה בן ט"ו שנה ולמה נתקצרו ימי אברהם חמש שנים כמו שפירש"י לקמן וי"ל דאותן שתי שנים עשה בצנעה וא"כ עשה בפרהסיא: ו מדכתיב יודע משמע דבר שצריך חכמה דאם לא כן היינו איש שדה. ועוד יש לומר דאיש ציד הוא היפך של איש תם כמו שאיש שדה היפך של יושב אהלים ואי הים פירושו צד חיות לא הוה היפך של איש תם דאפשר הוא דאיש תם נמי יכול לצוד חיות: ז דאינן חייבים במעשר אפילו מדרבנן והוא מדקדק במצות וק"ל: (קנ"ת) ומ"ש שבשעה אותו במצות המעשר נ"ל משום דהמצוה בזאת מצינו בפי' שהחזיק אברהם שנאמר ויתן לו מעשר מכל ודאי החזיקו בניו א"כ ג"כ במצוה זאת כדלקמן ביצחק בפ' מאה שערים וכן ביעקב עשר אעשרנו לך ודו"ק: ח לא עובד בשדה דא"כ איש אדמה מבע"ל כמו בנח או עובד אדמה כמו בקין: ט דאל"כ והוא רעב מבעי"ל: י דכתיב בסמוך נזיד עדשים וכ"כ הלעיטני נא מן האדום: כ וא"ת דלמא הגיעו את שנותיו למות וי"ל מדכתיב

ועשו וקרא שמה יעקב ויצחק בר שתין שנין כד ילידת יתהון : כז ורביאו עולמיא
והוה עשו גבר נחשירכן גבר נפק לחקלא ויעקב גבר שלים משמש בית אולפנא :
כח ורחם יצחק ית עשו ארי מצידה הוה אכיל ורבקה רחימת ית יעקב : כט ובשיל
יעקב תבשילא ואתא עשו מן חקלא והוא משלהי : ל ואמר עשו ליעקב אטעמני
כען מן סמוקא סמוקא הדין ארי משלהי אנא על כן קרא שמה אדום : לא ואמר
יעקב זבין כיום דלהן ית בכירותך לי : לב ואמר עשו הא אנא אזיל לממת ולמה
תנן לי בכירותא : לג ואמר יעקב קים לי כיום דלהן וקיים ליה וזבין ית בכירותיה
ליעקב

רש"י

שהעבודה בבכורות אמר יעקב אין רשע זה כדאי שיקריב להקב"ה : (לב) הנה אנכי הולך למות. (מתמודדת והולכת היא הבכורה שלא תהא כל עת העבודה בבכורות כי שבט לוי יטול אותה. ועוד) אמר עשו מה

שפתי חכמים

גבי אברהם זקן ושבע ולא כתיב ימים כמו גבי יצחק זקן ושבע ימים

השאלות

(כט-לב) איך רמה יעקב את אחיו לקחת ממנו הבכורה בנזיד עדשים, ומז"ש ע"כ קרא שמו אדום, הלא נקרא כן בעבור שהיה אדמוני, ומז"ש הנה אנכי הולך למות :

התורה והמצוה

ומ"ש ויצחק בן ששים שנה פי' שבא להוציא בל יאמרו שהיה עשו אדומי ואדמוני מצד מזג אביו, ע"פ יודיע שאביו כבר עברו ימי רתיחת דמו, כי היה בן ששים :

(כז) ויגדלו הנערים. וכן בעל המזג שהיה בם מתולדה על הנהגתם, שעשו מצד שהיה אדמוני היה יודע ציד, ומצד שהיה כאדרת שער שנפשה שכלו לא היה יושב אוהלים לעסוק בעיון ומושכלות, ויעקב היה איש תם בלתי יודע לרמאות כדרך הצידים, שהצידה כולל גם הרמאות לצוד אנשים בגלליהם, ויושב אהלים להגות בעיון וזה הפך איש שדה :

(כח) ויאהב יצחק. אם מפני שחשב שהוא הבכור והוא הראוי לירש המתנות האלהות והוא לא שמע שרב יעבד צעיר, ואם מפני כי ציד בפיו, שהיה מדבר תמיד מגבורותיו בציד, וגם שהיה מרמה אותו בפיו ופושט טלפיו כחזיר, או כחז"ל שהיה מביא לו מן הציד וחשב שמקיים מצות כבוד, כן כתב הרי"א, ורבקה ידעה שרב יעבד צעיר, והכירה יותר את מעשי הנערים, לכן היתה אוהבת את יעקב :

(כט) ויזד יעקב. ענין הבכורה שהבכור היה נבדל לעבודת ה' ויתר הבנים היו עוסקים בעניני העולם כמ"ש הרי"א, וגם על הבכור היה מוטל הנהגת הבית לפרנס את אביו ואמו וב"ב כמ"ש הר"ן, ויעקב לא תאוה הבכורה בעבור שיירש פי שנים או בעבור הכבוד, רק שרצה שהוא יהיה היורש מהברכות האלהיות בעניינים הנפשיים וכן בירושת הארץ, באשר ראה שעשו אינו ראוי לזה והוא עצמו התרחק מהיות שמוטל על הבכור ומאס בהבכורה, כמ"ש ויזד יעקב נזיד, שהמיד למאכל בני הבית נזד יעקב, וזה היה מוטל על עשו ולא רצה להתעסק בה כי היה איש שדה, ובפרט לחז"ל שהיה סעודת הבראה על מות אברהם והוא לא הם להתאבל על מות זקנו רק בא מן השדה. ב] שבא עיף מן הרצח והעבוד ואיך יהיה הוא הקדוש או המפרנס את הבית :

(ל) ויאמר. ג] התגברות כח תאותו שלא נח מדרכו רק לוה שילעיטנו, ובולמוס רעבתנותו היה גדול כ"כ עד שלא שם לב להכיר המאכל רק קראו ע"ש צבעו שהיה אדום. ד] מ"ש האדום האדום שפי' הלעיטני מן האדום אני האדום הזה, ר"ל הלעט את האדום הזה שכוון על עצמו בהוא אדום ואוהב דם ורצח וכל מראה אדומה, מן המאכל האדום הזה בגאות אל טבעי, ובזה מבואר איך התפאר במה שהוא אדום ושופך דם, ועז"א על כן קרא שמו אדום שהוא עצמו קרא א"ע בשם אדום להתפאר שהוא שופך דם, ובשני הכתובים הלעיטני נא כי עיף אנכי, מן האדום האדום הזה על כן קרא שמו אדום :

(לא) ויאמר יעקב. אחר שראה יעקב שאין הבכורה נאותה אליו, אמר מכרה כיום, ר"ל כפי מה שאתה מתנהג היום ואתה מבזה את הבכורה ואינך רוצה בה, מכרה אותה לי, והיה ראוי מכרה בקמ"ץ הס"ף כי הוא מגזרת פעול, ואמר מכרה שהוא כעין שם, ר"ל שממילא היא נמכרת לי אחר שאיך מתנהג בה, וזה דומה כמי שרואה אחד שרוצה להשליך כיסו לים ומבקש שימכרהו לו בעד לחם ונזיד עדשים, שאין זה מרמה את חברו רק כמציל מן ההפקר :

(לב) ויאמר עשו. השיב לו, הלא הבכורה היא דבר שלא ימצא האדם ממנה שום הנאה בעה"ז, רק אחרי המות בעה"ב, עז"א בעת שאלך למות למה זה לי בכורה, ר"ל אני איני מאמין בעה"ב כלל, ודעתי שאלך למות ולא אהיה עוד בעה"ב, וא"כ למה לי בכורה אמר זה לי בכורה, ר"ל שזה דהיינו המות ומה שאחריו יהיה בכורה, וכמ"ש חז"ל שכפר בתחית המתים :

(לג-לד) ויאמר השבעה לי. כי אין קנין חל על דבר שאין בו ממש ולכן רצה שישבע לו, ויספר י"ש שמכרו.

כיום וישבע לו וימכר את־בכרתו ליעקב׃ לד ויעקב נתן
לעשו לחם ונזיד עדשים ויאכל וישת ויקם וילך ויבז
עשו את־הבכרה׃ פ כו א ויהי רעב בארץ מלבד
הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם וילך יצחק אל־
אבימלך מלך־פלשתים גררה׃ ב וירא אליו יהוה ויאמר
אל־תרד מצרימה שכן בארץ אשר אמר אליך׃ ג גור
בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך כי־לך ולזרעך אתן
את־כל־הארצת האל והקמתי את־השבעה אשר
נשבעתי לאברהם אביך׃ ד והרביתי את־זרעך ככוכבי
השמים ונתתי לזרעך את כל־הארצת האל והתברכו
בזרעך

בעל הטורים

(לד) ויבז ב׳. ויבז עשו. ויבז בעיניו גבי המן דהיינו בוזה בן בוזה זה המן שיצא מעשו: (א) ויהי רעב. סמך לויבז עשו ויש בגלל רשע בא גם בוז: (ד) הארצות האל. רמז ל״א מלכים: הארצת חסר וי״ו שיתנם לו אחר ו׳ דורות והם יצחק יעקב לוי

רש״י

מה טיבה לי של עבודה זו א״ל כמה אזהרות ועונשין ומיתות תלויין בה כאותה ששנינו (סנהדרין סג) אלו הן שבמיתה שתויי יין ופרועי ראש אמר אני הולך למות על ידה א״כ מה חפץ לי בה: (לד) ויבז עשו. העיד הכתוב על רשעו מ שבזה עבודתו של מקום: (ב) אל תרד מצרימה. שהיה דעתו לרדת למצרים כמו שירד אביו בימי הרעב אמר לו אל תרד מצרימה שאתה עולה תמימה נ ואין חוצה לארץ כדאי לך: (ג) האל. כמו האלה: (ד) והתברכו בזרעך. אדם אומר לבנו ס יהא זרעך כזרעו של יצחק וכן בכל המקרא וזה אב לכולן בך יברך ישראל לאמר ישימך וגו׳ ואף לענין הקללה מצינו כן והיתה האשה לאלה שהמקלל שונאו אומר תהא כפלונית וכן (ישעיה סה) והנחתם שמכם לשבועה לבחירי שהנשבע אומר אהא כפלוני

שפתי חכמים

ימים וכן באחר צדיקים: ל דאם מפני הרעב אמר כן הנה אנכי מת מבע״ל: מ ר״ל כיון שכתב שמכר בכורתו ליעקב ש״מ שלא רצה בה וא״כ ל״ל למיכתב ויבז אלא העיד וכו׳ ר״ל דבלא זה נמי ידעינן שרשע היה אלא שזה הוא כאלו העיד הכתוב וכו׳ כדפי׳ לעיל גבי בת בתואל מפדן ארם: נ י״ל דעולה שיא קדשי קדשים שאין רשאין להוציאן להון לעזרה אף א״י עזרה שלך היא ואין אתה רשאי לצאת לח״ל: ס רצונו לפרש והתברכו כפה לא שיתברכו בסבת זרעך דאם כן היה לו לומר

השאלות

(א-ד) מז״ש מלבד הרעב הראשון, ולמה הזהירו מרדת מצרים ולא הזהיר כן לאברהם, ולמה כפל שכן בארץ גור בארץ, והזכיר שני פעמים מתנת הארץ:

התורה והמצוה

שמכרו בכסף מלא, ויעקב נתן לעשו שמעתה הוטל על יעקב פרנסת הבית, וספר שעשו לא התחרט על מעשהו כלל, שגם אחר שאכל בזה את הבכורה, ומזה מבואר שלא מכר את הבכורה מפני שהיה רעב או תאב אל מאכל הזה, שא״כ היה מתחרט אחר שאכל ושתה ומלא רעבונו ותאותו, רק כי הבכורה היתה בזויה בעיניו ושמח על שלקחה יעקב ממנו:

כו (א) ויהי רעב בארץ מלבד הרעב הראשון. הנה מה שאברהם הולך לצאת למצרים מפני הרעב ולא הפליא ה׳ חסדו עמדו כמו שעשה ליצחק, יש בזה כמה טעמים. א] שזה היה מן הנסיונות שנתנסה אברהם כמ״ש חז״ל, כי יען שאברהם הכיר את בוראו ע״י ההתפלספות והחקירה, וה׳ רצה שיאמין בו אמונה שלמה הבלתי תלוית במחקר רק להמשך אחר רצונו בכל אופן, וע״כ נסהו בעשרה נסיונות לבחנו אם יהרהר אחר מדותיו, וירידתו למצרים היה א׳ מן הנסיונות, אבל יצחק שכבר היתה אמונתו חזקה ע״י הקבלה שקבל מאביו לא הוצרך לנסיונות אלה, ויען שהרעב שהיה בימי אברהם היה תכליתו לנסות את אברהם, והרעב שהיה בימי יצחק היה תכליתו להפליא עם יצחק בהשגחה פרטית ולחיותו ברעב אומר, מלבד הרעב הראשון,

זאת

לְיַעֲקֹב׃ לד וְיַעֲקֹב יְהַב לְעֵשָׂו לְחֵם וְתַבְשִׁיל דִּטְלוֹפְחִין וַאֲכַל וּשְׁתִי וְקָם וַאֲזַל וְשָׁט
עֵשָׂו יָת בְּכֵרוּתָא׃ א וַהֲוָה כַפְנָא בְּאַרְעָא בַּר מִכַּפְנָא קַדְמָאָה דִּי הֲוָה בְּיוֹמֵי
אַבְרָהָם וַאֲזַל יִצְחָק לְוָת אֲבִימֶלֶךְ מַלְכָּא דִפְלִשְׁתָּאֵי לִגְרָר׃ ב וְאִתְגְּלִי לֵיהּ יְיָ וַאֲמַר
לָא תֵיחוֹת לְמִצְרָיִם שְׁרִי בְאַרְעָא דִּי אֵימַר לָךְ׃ ג דּוּר בְּאַרְעָא הָדָא וִיהֵי מֵימְרִי
בְסַעְדָּךְ וַאֲבָרְכִנָּךְ אֲרֵי לָךְ וְלִבְנָךְ אֶתֵּן יָת כָּל אַרְעָתָא הָאִלֵּין וַאֲקֵים יָת קְיָמָא דִּי
קַיֵּמִית לְאַבְרָהָם אֲבוּךְ׃ ד וְאַסְגֵּי יָת בְּנָךְ סַגִּיאִין כְּכוֹכְבֵי שְׁמַיָּא וְאֶתֵּן לִבְנָךְ יָת
כל

התורה והמצוה

אלא שנית שאברהם בעת שירד למצרים לא היה מוכן עדיין לנסים גלוים שימצא ברכה בשדותיו בעת רעב, וזה בין מצדו בין מצד הארץ, אם מצדו באשר לא נתנסה עדיין, ולא הגיע עדיין למדרגה זו שישפע לו נסים גלוים שהשגחה עליו היתה מעוטפת אז בנסים נסתרים, וע"כ הוצרך לצאת למצרים, כי לא הגיע למדרגה זו עד אחר שכרת עמו הברית ונשבע לו בברית בין הבתרים ובעת המילה, ואם מצד הארץ כי בעת שיצא אברהם למצרים עדן לא נתנה הארץ אליו, רק שה' הבטיח לו שיתננה לזרעו ולא חל עליה עדיין קדושת הארץ בהיות תחת ההשגחה הפרטיית, רק אחרי שובו ממצרים ונפרד לוט מאתו א"ל ה' קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה, שאז קנה את א"י בחזקה כמ"ש חז"ל בב"ב, והבדל גדול יש בין א"י המתנהגת בהשגחה פרטית שאז הרעב הוא השגחיי ולא יכלו! את הצדיקים שעליהם תופיע ההשגחה לתת להם טרף חוקם, אבל הרעב שהיה בח"ל או קודם שנתקדשה א"י להשגחת ה' בהוא הרעב הטבעי, הוא כולל גם את הצדיק, וע"כ אברהם הוצרך לצאת למצרים כי היה הרעב כפי דרכי הטבע, לא כן בימי יצחק שהיתה ההשגחה מיוחדת על יצחק ועל הארץ, נתברך יצחק בעת הרעב, וכ"ז נכלל במ"ש מלבד הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם. והנה מה שיצא אברהם מפני הרעב ומ"ש חז"ל רעב בעיר פזר רגליך ואמרו מאן דבים ליה בהאי מתא אזיל למתא אחריתא, אעפ"י שכתוב כי לא לאדם דרכו, נשאל ע"ז הרשב"א בתשובה והשיב שזה מפני שני דברים. א] שיוכל להיות שמזל המקום גורם, ר"ל שנגזר הרעב על כלל המקום, ובעוד האיש הפרטי במקום נכלל בגזרת המקום, ובשיוצא אל מקום אחר יצא מכלל הגזרה. ב] שיוכל להיות שאף שהיתה הגזרה עליו היה כדי שיוכרח לצאת כי נתחייב גלות וטלטול ובצאתו מבטל את הגזרה, עפ"י הדברים האלה יספר כי יצחק הלך אל אבימלך והעתיק ממקומו לבקש ארץ שאין שם רעב, ובאשר הרעב היה גם בארץ פלשתים, היה בדעתו ללכת למצרים כמו שעשה אביו:

(ב) **וירא אליו ה'.** והזהירו שלא ירד למצרים, ונגד מה שחושב שבהיותו במקום הרעב הוא נכלל בגזרת המקום א"ל ה' **שכן בארץ אשר אמר אליך**, ר"ל שאיך בכלל המקום רק תשכון בפ"ע בארץ, מצד שאומר אליך, והשגחתי דבוקה בך בפרטות, ונגד מה שיחשוב פן נתחייב גלות וטלטול ובפרט שבאמת נתחייבו גרות מלידת יצחק, עז"א:

(ג) **גור בארץ הזאת.** הגרות שנתחייבת יהיה בארץ הזאת, כי הגרות יהיה או ע"י טלטול ממקום למקום, או ע"י מה שמחשיב עצמו כגר בארץ אף שיושב במקום אחד קבוע, ותוכל לקיים גרות גם בארץ הזאת, ואל תחוש אל הרעב הכולל **כי אהיה עמך ואברכך** בברכה פרטיית ע"י השגחתי שתדבק בך בפרטות, ואל תאמר הלא אברהם יצא למצרים בעת הרעב, כי יש הבדל בינך ובין אברהם. א] מצד הארץ **כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל**, וחל עליהם קדושת הארץ עד שתדבק בה ההנהגה הנסיית, (כי יצחק לא כבש את הארץ והיה הנתינה רק לענין שתחול עליה הקדושה וההשגחה הפרטיית), וממילא הרעב הוא השגחיי ולא יחול עליך. ב] מצדך אחר דכבר נשבעתי לאברהם שתדבק בו ובזרעו ההשגחה הנסיית, **והקמתי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם**, משא"כ יציאת אברהם למצרים היה קודם השבועה הזאת:

(ד) **והרביתי את זרעך.** הנה הצדיק המושגח בהשגחה פרטיית דומה כצינור אשר על ידו יורק השפע לארץ, ובענין זה נאמר ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך, ואמרו חז"ל שכלם מתברכים בשביל ישראל, וה' אמר ליצחק ואהיה עמך ואברכך ולא הבטיחו שע"י תבא הברכה לכל משפחות האדמה, השיב לו ה' כי עתה א"א שיהיה זאת אם מצדו אם מצד הארץ, אם מצדו באשר הוא יחיד שרק לזרעו שיהיו קהל גדול יהיה להם הכח הזה שיתברכו גויי הארץ על ידיהם, ועז"א **והרביתי את זרעך ככוכבי השמים**, ר"ל כמו שהכוכבים פועלים בעולם השפל וכל ארץ יש לה כוכב מיוחד מריק עליה הברכה וההשפעה מאת המשפיע העליון, כן יהיה זרעך הרבים, אם מצד הארץ, שמה שנתתי לך את הארץ עדיין אינה בידך ע"י כבוש וחזקה, רק שהבטחתי לך שיהיה לזרעך בעתיד, אבל בעת שארבה את זרעך אז **ונתתי לזרעך את כל הארצות האל** שיהיה שלהם ע"י כבוש, ואז זכות זרעך וזכות הארץ שתדבק בם האלהות תגדל עד שיהיו הם הצינור שיריק ברכה לכל העולם, ואז **והתברכו בזרעך כל גויי הארץ**, ולא יהיה כמו עתה שרק אתה לבד תתברך בעת הרעב, כי יתברכו כלם:

בְזַרְעֲךָ כֹּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ׃ ה עֵקֶב אֲשֶׁר־שָׁמַע אַבְרָהָם
בְּקֹלִי וַיִּשְׁמֹר מִשְׁמַרְתִּי מִצְוֺתַי חֻקּוֹתַי וְתוֹרֹתָי׃ שני
ו וַיֵּשֶׁב יִצְחָק בִּגְרָר׃ ז וַיִּשְׁאֲלוּ אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם לְאִשְׁתּוֹ
וַיֹּאמֶר אֲחֹתִי הִוא כִּי יָרֵא לֵאמֹר אִשְׁתִּי פֶּן־יַהַרְגֻנִי אַנְשֵׁי
הַמָּקוֹם עַל־רִבְקָה כִּי־טוֹבַת מַרְאֶה הִוא׃ ח וַיְהִי כִּי
אָרְכוּ־לוֹ שָׁם הַיָּמִים וַיַּשְׁקֵף אֲבִימֶלֶךְ מֶלֶךְ פְּלִשְׁתִּים בְּעַד
הַחַלּוֹן וַיַּרְא וְהִנֵּה יִצְחָק מְצַחֵק אֵת רִבְקָה אִשְׁתּוֹ׃
ט וַיִּקְרָא אֲבִימֶלֶךְ לְיִצְחָק וַיֹּאמֶר אַךְ הִנֵּה אִשְׁתְּךָ הִוא
וְאֵיךְ אָמַרְתָּ אֲחֹתִי הִוא וַיֹּאמֶר אֵלָיו יִצְחָק כִּי אָמַרְתִּי פֶּן־
אָמוּת עָלֶיהָ׃ י וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ מַה־זֹּאת עָשִׂיתָ לָּנוּ כִּמְעַט
שָׁכַב אַחַד הָעָם אֶת־אִשְׁתֶּךָ וְהֵבֵאתָ עָלֵינוּ אָשָׁם׃ יא וַיְצַו
אֲבִימֶלֶךְ אֶת־כָּל־הָעָם לֵאמֹר הַנֹּגֵעַ בָּאִישׁ הַזֶּה וּבְאִשְׁתּוֹ
מוֹת יוּמָת׃ יב וַיִּזְרַע יִצְחָק בָּאָרֶץ הַהִוא וַיִּמְצָא בַּשָּׁנָה
ההיא

בעל הטורים

קטה עמרם משה: (ה) עקב אשר שמע וגו'. יש בפסוק יו"ד תיבות כנגד יו"ד הדברות שבהם עק"ב תיבות וכנגדם נתנסה יו"ד נסיונות וקיים עולם שנברא בי' מאמרות: עקב שנים שמע בקולי דבן ג' שנים הכיר בוראו ובגוהיו קע"ס: עקב אשר שמע אברהם. בגי' קיים אף ערובי תבשילין ונתוסף לו ה"א יתירה על שמו כנגד בקולי משמרתי מצותי חקותי ותורותי: (ח) מצחק ב'. הנה יצחק מצחק אשר ילדה לאברהם מצחק. מלמד שהיה ישמעאל בא נשים תחת בעליהם ומזנה עמהן מה מצחק דהכא אשת איש אף התם אשת איש: (י) אחד העם ב'. דין והידך כי בא אחד העם והם אירי בדוד שמלך

שפתי חכמים

והתברכו בזרעך: ע וא"ת כיון שקיימו כל התורה למה נשא יעקב שתי אחיות ושמעון דינה אחותו ועמרם יוכבד אחות אביו. וי"ל דלא קבלו עליהם לקיימם אלא בא"י והם היו בח"ל. הרמב"ן: פ דמשמע בפסוק ששאלו את רבקה ויצחק השיב והיאך שייך זה אע"כ פי' על וכו': צ פי' וישקף הניח מקום ההשקפה פתוח ולא חשש לכן וישקף אבימלך: ק דאל"כ מנא ידע דאשתו היתה וצ"ע דלמא גפוף ונשוק רחה: (נה"י) נראה דדייק תיבת אשתו מיותר הוא מלמד שהיה מצחק מעשה אשתו דהיינו שמוש. ומה שפירש"י על וישקף ולא על וירא דלא שימת שראהו ממש משמע דחלילה לצדיק כמוהו להניח חלון פתוח אלא שסגר החלון ומכח זה הבין אבימלך וזהו וישקף ר"ל השגחה והבנה בעד החלון ר"ל כנגד החלון כמו כל בעד שבמקרא (וע"ש שסותר דברי הרא"ם): ר דרש"י דייק מדכתיב והבאת עלינו אשם ואי קאי אמלך א"ש דהא גבי מלך נמי מצינו ל' רבים וכן גבי אדם חשוב וק"ל. (נה"י) נ"ל דייק מדהל"ל אחד כבגו"ל תחת האל"ף ולא בפת"ח וכן פי' בפסוק דן ידין עמו כאחד: ש (נה"י) א"א לפרשו לשון עתיד דהא אמר שכב שהוא עבר ועוד דהא נוח להכריז שהיא אשתו וממילא לא ישכבו חנגה: ת דק"ל דהא גרר נמי ארץ ישראל היא כדפי' לעיל:

מלה

רש"י

כפלוני אם עשיתי כך וכך: שמע אברהם בקולי. כשנסיתי אותו: וישמר משמרתי. גזרות להרחקה על אזהרות שבתורה כגון שניות לעריות ושבות לשבת (יבמות כא): מצותי. דברים שאלו לא נכתבו ראוין הן להצטוות כמו גזל ושפיכות דמים: חקותי. דברים שיצר הרע ואומות העולם משיבין עליהם כגון אכילת חזיר ולבישת שעטנז שאין טעם בדבר אלא גזרת המלך וחקותיו על עבדיו: ותורתי. להביא תורה שבעל פה הלכה למשה מסיני (ב"ר): (ז) לאשתו. על אשתו פ כמו (לעיל כ) אמרי לי אחי הוא: (ח) כי ארכו. אמר מעתה אין לי לדאוג מאחר שלא אנסוה עד צ עכשיו ולא אחר להיות נשמר: וישקף אבימלך וגו'. ק שראהו משמש מטתו: (י) אחד העם. המיוחד ר בעם זה המלך: והבאת עלינו אשם. אם שכב כבר ש הבאת אשם עלינו: (יב) בארץ ההיא. אע"פ שאינה חשובה כארץ ישראל עצמה ת כארץ שבעת הגוים (ב"ר): בשנה ההיא. אע"פ שאינה כתקנה שהיתה שנת רעבון (ב"ר). בארץ ההיא בשנה ההיא. שניהם למה לומר שהארץ

קשה

כל ארעתא האלין ויתברכון בדיל בנך כל עממי ארעא : ה חלף די קביל
אברהם במימרי ונטר מטרת מימרי פקודי קימי ואוריתי : ו ויתב יצחק בגרר :
ז ושאילו אנשי אתרא על עיסק אתתה ואמר אחתי היא ארי דחיל למימר
אתתי דלמא יקטלנני אנשי אתרא על רבקה ארי שפירת חיזו היא : ח והוה
כד סגיאו לה תמן יומיא ואסתכי אבימלך מלכא דפלשתאי מן חרכא וחזא
והא יצחק מחייך עם רבקה אתתה : ט וקרא אבימלך ליצחק ואמר ברם הא
אתתך היא ואכדין אמרת אחתי היא ואמר לה יצחק ארי אמרית דלמא אימות
עלה : י ואמר אבימלך מה דא עבדת לנא כזעיר פון שכיב דמיחד בעמא עם
אתתך ואיתיתא עלנא חובא : יא ופקיד אבימלך ית כל עמא למימר דינזק
בגברא הדין ובאתתה אתקטלא יתקטל : יב וזרע יצחק בארעא ההיא ואשכח

בשתא

השאלות

(ז-י) למה אמר אחותי והלא לא היו חשודים על כך. מ"ש אבימלך מה זאת עשית לנו, הלא כבר א"ל כי אמרתי פן אמות עליה:

התורה והמצוה

(ה) עקב. סיים כי כל הזכות הזה בא לו בזכות אברהם, ובזה גדול כחו מן אברהם שלא קבל האמונה מאבותיו והוצרך לנסיונות, אבל אתה למדת דעת קדושים מאביך, והוסב שאברהם שמע בקולי בדברים שצויתי לו לפי שעה כמו העקדה והליכתו מבית אביו, וישמר משמרתי דברים שנצטוה להתנהג בהם תמיד, והסב מצותי חקותי ותורתי, מצות הם אלה שנוכל לתת להם טעם שכלי, והקים הם מצות שלא נדע להם טעם שכלי, ותורות הם האמונות, כמו אמונת ההשגחה והשכר והעונש וכדומה. והנה האומות שמנהגים עפ"י הטבע אין חייבים רק במצות מדעיות, אבל אברהם שהיתה הנהגתו ע"י ה' בהשגחה פרטיית נתחייב במצות חקיות כמו המילה ואחריו לזרעו תרי"ג מצות:

(ו) וישב יצחק בגרר. כפי שצוהו ה' ויספר איך הוספה עליו השגחת ה' באופן נשגב, והסב תחלה איך הציל אותו מרעת בעלי בחירה שלא נלקחה רבקה לבית אבימלך כמו שקרה לשרה, כי ה' שמרהו:

(ז) וישאלו. ספר ג' טעמים, מדוע אמר אחותי היא. א] כי שאלו אותו ע"ז, ולכן ראה כי יש מקום לחשוד אותם. ב] שכל אנשי המקום שאלו, וע"כ חשד את כל אנשי המקום. ג] ששאלו לאשתו היינו שגם אותה שאלו וזה פריצות, וע"כ הקדים הוא לענותם ויאמר אחותי כי ירא מכל אנשי המקום פן יהרגוהו:

(ח) ויהי. ספר איך השגיח ה' עליו ביחוד, שהגם שארכו לו שם הימים, לא קרה לו כמו לאברהם שיקחה אבימלך, רק השקיף בעד החלון הוקר עליהם ולא ערב לבו לנגוע בה. ב] יספר איך נשמר בהשגחת ה' מסכנה אחרת, שאחר שאמר אחותי היא ובהם שם ימים רבים הלא הוחזקה בחזקה שהיא אחותו ולא אשתו, (שכן הוא הדין שמי שבא לעיר אחרת ואמר זו אשתי ושהה שם שלשים יום סוקלים ושורפים על חזקה זו ואינו יכול לומר בהפך כמ"ש בקדושין) ועפ"ז היה יכול אבימלך להרגו אחר שהחזיק שהיא אחותו, וב"נ שבא על אחותו מן האם חייב מיתה, ונהרג בעד אחד ובדיין אחד בכ"ז לא נגע בו לרעה, וז"ש שהגם שארכו לו שם הימים היה בהשגחת ה' שאבימלך החזיק את יצחק לצדיק:

(ט) ויקרא ויאמר אך הנה אשתך היא, ר"ל אני מבטל החזקה שהחזקת אותה שהיא אחותך ואני מחזיק שאשתך היא ורק אשאלך איך אמרת אחותי היא, והנה אברהם התנצל בג' טענות. א] שבאמת אחותו בת אביו היא וזה לא היה ביצחק. ב] שכן אומר בכ"מ בראשית בואו שאינו מכיר אנשי המקום, וזה לא יכול יצחק לומר ג"כ, כי כבר ארכו לו שם הימים, לא נשאר לפניו רק טענה הג' כי אמרתי פן אמות עליה:

(י) ויאמר אבימלך מה זאת עשית לנו. ר"ל שיאמר אים שקר מפני השם ספק סכנה הוא רק אם לא יירא שע"י השקר שלו יהיה סכנה ודאית, אבל הלא ע"י שקר זה היה סכנה ודאית, כי במעט שכב אחד העם את אשתך שזה כדבר ודאי שעז"א כמעט, ואיך להנצל מספק נכנסת בודאי סכנה, ולא תאמר שסכנת אחד לא יחשב בעיניך סכנת נפשות, הלא עי"כ והבאת עלינו אשם והיית מביא אשם על הכלל שיקצוף ה' עליהם, כמו שהיה ע"י לקיחת שרה שא"ל מות תמות אתה וכל אשר לך:

(יא) ויצו. בכ"ז היה מהשגחת ה' שלא לבד שלא עשה עמו רעה בעבור זה, כי עוד צוה לכל עמו הנוגע באיש הזה להרע לו, או באשתו לאנסה מפני שהיא בחזקת פנויה, מות יומת, וגם לא שלחו מארצו רק,

(יב) ויזרע יצחק. כמ"ש שלא הרע לו ולא גרשו נתקיים מ"ש לו ואהיה עמך, ועתה יספר איך נתקיים מ"ש ואברכך, וספר שזרע בארץ ההיא ומצא בשנה ההיא הגם שהיתה שנת רעבון מאה מאה שערים, ויש שני מיני ברכות. א] שתתברך התבואה שעז"א וימצא מאה שערים. ב] שיתברך האיש ע"י שאוכל קמעא ומתברך במעיו כמ"ש (בפ' בהר) על ואכלתם לחמכם לשובע, ועז"א ויברכהו ה'. ויש עוד ברכה שלישית שהיא שיבורך האיש בעצמו להיות איש מצליח בכל עסקיו במשא ובמתן ובחכמה ובכבוד וגדולה (כמ"ש ויהי איש מצליח, וכל אשר הוא עושה ה' מצליח בידו) ועז"א:

ויגדל

ההוא מאה שערים ויברכהו יהוה: שלישי יג ויגדל האיש
וילך הלוך וגדל עד כי־גדל מאד: יד ויהי־לו מקנה־צאן
ומקנה בקר ועבדה רבה ויקנאו אתו פלשתים: טו וכל־
הבארת אשר חפרו עבדי אביו בימי אברהם אביו
סתמום פלשתים וימלאום עפר: טז ויאמר אבימלך אל־
יצחק לך מעמנו כי־עצמת ממנו מאד: יז וילך משם
יצחק ויחן בנחל־גרר וישב שם: יח וישב יצחק ויחפר ׀
את־בארת המים אשר חפרו בימי אברהם אביו ויסתמום
פלשתים אחרי מות אברהם ויקרא להן שמות כשמת
אשר־קרא להן אביו: יט ויחפרו עבדי־יצחק בנחל
וימצאו־שם באר מים חיים: כ ויריבו רעי גרר עם־רעי
יצחק לאמר לנו המים ויקרא שם־הבאר עשק כי
התעשקו

בעל הטורים

כשלקח החנית מראשותיו של שאול מה התם איירי במלך אף הכא אמר בשביל עצמו שהוא המלך: (יג) ויגדל האיש וילך הלוך וגדל עד כי גדל. שלשה גדולות כנגד ג' ברכות שנתברך בעקדה כי ברך אברכך והתברכו בזרעך: (יד) ועבדה רבה ב' במס'. הכא ואידך באיוב מה התם גדול מכל בני קדם אף הכא היה גדול מכל אף מאבימלך שהיה מלך: (טו) וימלאום ב'. הכא וימלאום למלך שאול גבי מאה ערלות של פלשתים רמז למה שנוהגין שערלה בעפר. ד"א לפי שעבר אבימלך על שבועתו ומלא הבארות בעפר מלא דוד לשאול ק' ערלות פלשתים בכפלים ונתן לו ר' במקום ק': (כ) עשק. כנגד בכל שעשקו את בית יהודה

רש"י

קשה והשנה קשה: מאה שערים. שאמדוה כמה ראויה א לעשות ועשתה על אחת שאמדוה מאה. ורבותינו אמרו אומד ב זה למעשרות היה: (יג) כי גדל מאד. שהיו אומרים זבל ג פרדותיו של יצחק ולא כספו וזהבו של אבימלך (ב"ר): (יד) ועבדה רבה. פעולה רבה בלשון לעז אובריינ"א (ארבייט, געשעפט, געווערב) עבודה משמע עבודה אחת. עבדה משמע פעולה רבה: (טו) סתמום פלשתים. מפני שאמרו תקלה הם לנו מפני הגייסות ד הבאות עלינו. טמונון פלשתאי ל' סתימה ובל' התלמוד מטמטם את הלב: בנחל גרר. רחוק ו מן העיר: (יח) וישב ויחפר. הבארות אשר חפרו בימי אברהם אביו ופלשתים סתמום מקודם ז שנסע יצחק מגרר חזר וחפרן: (כ) עשק. ח ערעור:

שפתי חכמים

א מאה שערים פי' ל' שיעור ששערו נפשם: ב דק"ל למה אמדוהו והא קיי"ל דאין ברכה מצויה בדבר המנוי והמדוד אלא בדבר הסמוי מן העין ל"פ שהיה רוצה ליתן מעשר וק"ל דאין מעשרין אומדות: ג דאל"כ עד כי גדל מאד ל"ל ולהכי נקט פרדותיו דרבותא קאמר דגבי פרדות אין הברכה מצויה כלל כדפירש"י בפ' ראה וק"ל: ד וא"ל משום קנאה דאל"כ ויקנאו אותו פלשתים ויסתמו את כל הבארות אשר חפרו מבע"ל: (נח"י) ול"נ דמפני הקנאה סתמו וכדי שלא להראות הקנאה אמרו תקלה וכו' דאל"כ ה"ל להסמיך ויקנאו וגו' ויאמר אבימלך לך מעמנו וגו' ואח"כ וישב ויחפור וגו' ולמה סמך וכל הבארות וגו' לפסוק ויקנאו ש"מ מפני הקנאה סתמו וחשבו שירגיש בקנאתם וילך מהם וכאשר ראה אבימלך שלא נתקיימה מחשבתו א"ל בפירוש לך מעמנו: ה רש"י נשמר שלא תפרש התרגום כמו טמוני חול שהוא לשון מטמון ל"פ דהוא ג"כ ל' סתימה: ו דק"ל דהא אבימלך אמר לו לך מעמנו דהיינו מגרר ולמה חנה בנחל גרר כיון שהוא קרוב לעיר: ז רלנ"ח דהא כבר הלך יצחק משם והיאך חפרן ועוד קשה כיון שחפרן אברהם למה חזר יצחק וחפרן ועוד קשה למה כתיב ויסתמום פלשתים דמשמע שחזר יצחק וחפרן וחזרו פלשתים וסתמום ואין הענין כן כי לא מצינו שסתמום אחר חפירת יצחק. ומתרץ ופלשתים כו'. נח"י האריך בזה וגרס ופלשתים סתמום קודם שנסע יצחק מגרר חזר וחפרן לבארות שאחר שנסע מגרר ויחן בנחל גרר רחוק מן העיר וחזר וחפר הבארות וכו' וכו' ע"כ: ח ר"ל

התורה והמצוה

(יג) ויגדל האיש. שתלה הברכה באיש עצמו לא בארץ ובתבואה. והנה יצליח האדם מצד ארבעה ענינים. א] על צד ההזדמנות שיקרה לו סבות מצליחות במקרה, שיבחר בעסק שיש בו ריוח או ימצא מציאה

בשתא ההיא על חד מאה בדשערוהי וברכיה יי׃ יג ורבא גברא ואזל אזיל ורבי
עד די רבא לחדא׃ יד והוה ליה גיתי ענא וגיתי תורין ופלחנא סגיא וקניאו ביה
פלשתאי׃ טו וכל בירין די חפרו עבדי אבוהי ביומי אברהם אבוהי טמונון
פלשתאי ומלאנון עפרא׃ טז ואמר אבימלך ליצחק איזל מעמנא ארי תקיפתא
מננא לחדא׃ יז ואזל מתמן יצחק ושרא בנחלא דגרר ויתיב תמן׃ יח ותב יצחק
וחפר ית בירי דמיא די חפרו ביומי אברהם אבוהי וטמונון פלשתאי בתר דמית
אברהם וקרא להין שמהן כשמהן די הוה קרי להין אבוהי׃ יט וחפרו עבדי יצחק
בנחלא ואשכחו תמן בירא דמיין נבעין׃ כ ונצו רעותא דגרר עם רעותא דיצחק
למימר

השאלות

(יח-כב) מ"ש שסתמו פלשתים הבארות משמע שהיה בגרר ואיך הפרו אותם אחר שהלך משם לא קודם בהיותו שם, ולמה קרא לבאר הראשון עשק ולשני שטנה, ולמה העתיק משם וקרא רחובות:

התורה והמצוה

וכדומה, וזה לא יגדל תמיד שלפעמים יקרה שיפסיד ג"כ ולא יגדל רק ע"י שהעסקים שיש בהם ריוח יהיה יותר מהעסקים שאין בהם ריוח, ועז"א וילך הלוך וגדל שלא קרה לו הפסד בשום פעם, ומזה מבואר שלא היה על צד ההזדמנות. ב] יצליח מצד טוב המזל, אבל המזל יש לו גבול בעליה, שעת יעלה מזלו עד רום המעלה יתחיל לרדת מטה ותחת מסבות יתהפך, כמ"ש גלגלא דרקיע הוא דהדר, גלגל הוא שחוזר בעולם, ועז"א עד כי גדל מאד:

(יד) ויהי לו. ג] יקרה שיצליח בעסק מיוחד אשר הוא בקי בו או בעסק שיתיגע בו מאד ויפש בו כל מגמתו, עז"א שהיו לו עסקים מפורדים, צאן ובקר שהיא עסק המרעה, ועבדה רבה שהיא עסק עבודת האדמה, וידוע שעסק המרעה ועסק עבודת האדמה לא יתכנו באיש אחד, כי הם אומניות הלוקות, שהעובד אדמה צריך שיוכון במקום אחד קבוע לזרוע ולהשקות את האדמה, עד שתהיה שדה תבואה, שזה לא יגלה אם נסע ממקום למקום, משא"כ הרועה צריך ליסע תמיד ממרעה למרעה, וע"כ כתיב ויהי הבל רועה צאן וקין היה עובד אדמה, כי היו אומניות הלוקות, והאבות היו רועי צאן והמצרים היו עובדי אדמה, ותועבת מצרים כל רועי צאן, וא"כ ביצחק שהיה לו צאן ובקר וגם עבודה רבה בשדה היה זה למעלה מן הטבע. ד] יצליח האדם ע"י שיאהבו אותו כל העם ויסחרו אתו יקנה בזול וימכור ביוקר, וכדומה, וגם זה לא היה כי ויקנאו אותו פלשתים, ומבואר אצלי, כי קנאה שאחריה מלת את, מורה שהמקנא רוצה לעשות לו רעה, וכל"ז הצליח, מבואר מכ"ז שהיה בהשגחת ה':

(טו) וכל. ספר שקנאת פלשתים היה בין מצד העם ובין מצד המלך, מצד העם שסתמו כל הבארות של מים שחפרו עבדי אביו, כדי שלא ימצא מים למקנהו ויוכרח לצאת, ובין מצד המלך:

(טז) ויאמר אבימלך וגו' לך מעמנו. כי אבימלך חשב שיצחק מגרע מאתם את השפע שהיה ראוי אליהם, ועז"א כי עצמת ממנו, ר"ל על ידינו עצמת, שאתה לוקח השפע הראוי אלינו, ולא ידע כי הצדיק דומה ללב בגוף האדם, שהוא מקבל חיות מכל האברים ע"י מרוצת הדם והוזר ומשפיע החיות לכולם ובלעדיו לא תהיה הגויה אף רגע אחד:

(יז) וילך משם יצחק. הגם שהיה עצום ע"י רוב עבדיו והיה יכול לעמוד נגדו, לא רצה להשאר שם בחזקה, כי ה' אמר לו גור בארץ הזאת דרך גרות:

(יח) וישב יצחק. לדעתי הבארות שזכר בפסוק ט"ו היו בגרר עצמו, שלא סתמום פלשתים עד עתה כי היו צריכים להם, רק עתה סתמום כשראו שיצחק משתמש בהם כדי שיהיה יצחק מוכרח לצאת, ויצחק לא חפר אותם כי הוצרך לצאת משם, והבארות הנזכרות פה הן אותן שחפר אברהם בנחל גרר, עת יצא מפלשתים לבאר שבע, שעבר דרך נחל גרר ונתעכב בנחל גרר בדרכו כדרך הרועים, ואותן הבארות סתמו תיכף אחר מות אברהם ואלה הבארות חפר יצחק עתה, ומבואר במדרש שהיה לאברהם בבארות האלה גם ענין נעלם, כי כל מעשה האבות והליכתם בקודש ממדרגה למדרגה, עשו נגדם ציונים למטה בעולם התחתון, ובהורידם השפע הרוחניית מנהר היוצא מעדן אל נחלי עדנים, חפרו בארות למטה ויקראו להם שמות, מורים על דברים עליונים שנעשו בעולם העליון, וכמ"ש הרמב"ן, והפלשתים השבו שע"י בארות אלה ממשיך השפעה אשר שלהם וסתמו אותם, ויצחק משך מי החסד מדלים בכחו של אברהם, והחזיר ציורי הברכה למקומם, וחזה מפעלות אלהים ושם שמות בארץ כשמות אשר קרא להם אביו הקורא בשם ה':

(יט) ויחפרו עבדי יצחק בנחל. שאח"כ לא הספיקו בארות של אברהם כי היה מקנה יצחק רב ממקנה אברהם וחפרו שם עוד בארות ומצאו באר מים חיים, כי בארות אברהם היו מאוספים ממי גשמים:

(כ) ויריבו רעי גרר. שע"י שהיה מים חיים שהמעין מקורו מן ההרים, היה להם טענה לאמר לנו המים. א] כי מי המעין יוצאים מן ההר שבגרר שהוא מגבול אבימלך. ב] שהיה מחוקי המלכות שכל המנא
בגבון

הִתְעַשְּׂקוּ עִמּוֹ: כא וַיַּחְפְּרוּ בְּאֵר אַחֶרֶת וַיָּרִיבוּ גַּם־עָלֶיהָ
וַיִּקְרָא שְׁמָהּ שִׂטְנָה: כב וַיַּעְתֵּק מִשָּׁם וַיַּחְפֹּר בְּאֵר אַחֶרֶת
וְלֹא רָבוּ עָלֶיהָ וַיִּקְרָא שְׁמָהּ רְחֹבוֹת וַיֹּאמֶר כִּי־עַתָּה הִרְחִיב
יְהוָה לָנוּ וּפָרִינוּ בָאָרֶץ: רביעי כג וַיַּעַל מִשָּׁם בְּאֵר שָׁבַע:
כד וַיֵּרָא אֵלָיו יְהוָה בַּלַּיְלָה הַהוּא וַיֹּאמֶר אָנֹכִי אֱלֹהֵי
אַבְרָהָם אָבִיךָ אַל־תִּירָא כִּי־אִתְּךָ אָנֹכִי וּבֵרַכְתִּיךָ
וְהִרְבֵּיתִי אֶת־זַרְעֲךָ בַּעֲבוּר אַבְרָהָם עַבְדִּי: כה וַיִּבֶן שָׁם
מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא בְּשֵׁם יְהוָה וַיֶּט־שָׁם אָהֳלוֹ וַיִּכְרוּ־שָׁם עַבְדֵי־
יִצְחָק בְּאֵר: כו וַאֲבִימֶלֶךְ הָלַךְ אֵלָיו מִגְּרָר וַאֲחֻזַּת מֵרֵעֵהוּ
וּפִיכֹל שַׂר־צְבָאוֹ: כז וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יִצְחָק מַדּוּעַ בָּאתֶם
אֵלָי וְאַתֶּם שְׂנֵאתֶם אֹתִי וַתְּשַׁלְּחוּנִי מֵאִתְּכֶם: כח וַיֹּאמְרוּ
רָאוֹ רָאִינוּ כִּי־הָיָה יְהוָה ׀ עִמָּךְ וַנֹּאמֶר תְּהִי נָא אָלָה
בֵּינוֹתֵינוּ בֵּינֵינוּ וּבֵינֶךָ וְנִכְרְתָה בְרִית עִמָּךְ: כט אִם־תַּעֲשֵׂה
עִמָּנוּ רָעָה כַּאֲשֶׁר לֹא נְגַעֲנוּךָ וְכַאֲשֶׁר עָשִׂינוּ עִמְּךָ רַק־

טוב

בעל הטורים

ותמיד עובקיהם כח: (כא) שטנה. כנגד המן שכתב שטנה על ירושלים ולכן שטנה ב' הכא והסיא דכתם: (כב) רחובות. כנגד עכו"ם שגזרו שלא יטבלו למנעם מפריה ורביה נעשה להם נס ונזדמן להם מקום לכל א' וא' וזהו ופרינו בארץ: (כד) אנכי אנכי אברהם אביך. ולא כתב הי אלהים כמו באברהם ויעקב לפי שנתייסר ביסורים בלי מדת רחמים: (כח) ראו. ד' במס' ב' כתיבי בוי"ו וב' בה"א. ראו ראינו. וראו ראו. ראה תראה בעני אמתך ואחד בבתי וראה תחת השמש. סכן דאיירי בבנים כמו ראו ראינו וראו ראו כתיבי בוא"ו וסכן דאיירי ביחיד כתיבי בה"א דיש אם למקרא קרי בי' ראה בסוף ל' יחיד:

שפתי חכמים

בזה שלא תפרש עשק לשון ערעור אלא הוא עסק ממש כלומר שעסק הזה הוא לשון ערעור וכמ"ש בסמוך נתעשקו וכו' במריבה וערעור: ט דלא יתכן לומר שהוא ל' עבר כיון שאמר כי עתה הרחיב ה' לנו ואיך יאמר ופרינו כבר בארץ אלא ל' עתיד ורש"י פליג על תרגום שלנו שמתרגם ויפשינא והוא ל' עבר לכן פירש"י כתרגומו נ"ל וניפוש וק"ל: י דק"ל כפל לשון

רש"י

כי התעשקו עמו. נתעשקו עמו עליה במריבה וערעור: (כא) שטנה. נשמנ"ט (מלה נושנה, הינדערונג, שטערונג): (כב) ופרינו בארץ. כתרגומו וניפוש ט בארעא: (כו) ואחזת מרעהו. כתרגומו וסיעת מרחמוהי סיעת מאוהביו. (ב"ר) ויש פותרין מרעהו מ' מיסוד התיבה כמו (משלים יד) בלשים מרעים

דמשון כדי שתהיה תיבת ואחזת דבוקה אבל אין ד"א לדבר על המלכות כן סיעת אוהביו שא"כ כל סיעת אוהביו הוליך עמו ולא היה לו אלא סיעה אחת של אוהבים לכן יש לפותרו בלשון הראשון. ואל תתמה על תי"ו של אחזת ואע"פ שאינה תיבה סמוכה יש דוגמתה במקרא (תהלים ס) עזרת מצר (ישעיה נא) שכורת ולא מיין: אחזת. ל' קבוצה ואגודה שנאחזין יחד: (כח) ראו ראינו. ראו באביך ראינו בך: תהי נא אלה בינותינו וגו'. האלה אשר בינותינו מימי אביך יהי גם עתה בינינו ובינך: (כט) לא נגענוך.

כאשר

התורה והמצוה

שבשן הארץ צריך אל המלכות, וא"כ מי המקומות הם של המלך ובני המדינה, ורועי יצחק היה להם טענה שהמים שבבטן הארץ הם הפקר, וצריך להם אשר בהם חפרו ומצאו אותו, וע"כ קרא שם הבאר עשק כי היה ביניהם עסק וטענות, שכ"א היה לו טענה לפי דעתו:

ויחפרו

למימר די לנא מיא וקרא שמא דבירא עסקא ארי אתעסיקו עמה : כא וחפרו
בירא אחרי ונצו אף עלה וקרא שמה שטנה : כב ואסתלק מתמן וחפר בירא
אחרי ולא נצו עלה וקרא שמה רחבות ואמר ארי כען אפתי יי לנא וניפוש
בארעא : כג ואסתלק מתמן באר שבע : כד ואתגלי לה יי בליליא ההוא ואמר
אנא אלהה דאברהם אבוך לא תדחל ארי בסעדך מימרי ואברכנך ואסגי ית
בנך בדיל אברהם עבדי : כה ובנא תמן מדבחא וצלי בשמא דיי ופרס תמן
משכנה וכרו תמן עבדי יצחק בירא : כו ואבימלך אזל לותה מגרר וסיעת
מרחמוהי ופיכל רב חילה : כז ואמר להון יצחק מה דין אתיתון לותי ואתון
סניתון יתי ושלחתוני מלותכון : כח ואמרו מחזא חזינא ארי הוה מימרא דיי
בסעדך ואמרנא תתקיים כען מומתא דהוה בין אבהתנא בינגא ובינך ונגזר קים
עמך : כט אם תעבד עמנא בישא כמא די לא אנזיקנך וכמא די עבדנא עמך

להוד

השאלות

(כד-לג) מ"ש לו אל תירא ממי התירא, ולמה לא בנה מזבח עד עתה, ומה השיב אבימלך ראו ראינו כי היה ה' עמך, הלא לפ"ז תגדל השאלה למה שלחו אותו, ומה שקרא שם העיר באר שבע, הלא כבר קראה אברהם בשם זה:

התורה והמצוה

(כא) ויחפרו באר אחרת. בכ"ז לא רצו להחזיק בו בחזקת היד, וחפרו באר אחרת למנוע א"ע מן הריב. ויריבו גם עליה, ובזה לא היה לרועי גרר שום טענה, אחר שהיה באר של מי גשמים שהם הפקר, וע"כ קרא שמה שטנה שלא היה בזה עסק וטענה רק שעמדו לשטן להם בלא שום טענה, ועוד שבריבם על הבאר הראשון היה מפני שגם הם היו צריכים למים והיה בזה הריב תועלת עצמם, אבל בריבם על הבאר הזה שלא היו צריכים לו אחר שהיה להם באר מים חיים אשר לא יכזבו מימיו, א"כ היה רק שטנה לשטן אל יצחק ולהפסידו לא בעבור צרכם אליו:

(כב-כג) ויעתק. לכן העתיק את מקנהו מן המקום ההוא, אחר שראה שעומדים לשטן לו וכבוד לאיש שבת מריב, התרחק מהם ושם חדלה המריבה. ויקרא שמה רחבות שמעתה לא יצר להם המקום, ואח"כ עלה באר שבע, כי כלתה המרעה של הצאן, וכן באשר מקום זה קנה אביו ויטע אשל:

(כד-כה) וירא אליו. הנה המקום ששם גר הצדיק והפיץ אור האמונה, קונה קדושה ומוכן להשראת השכינה, וע"כ בבאר שבע ששם קרא אברהם בשם ה', נתקדש המקום וירא אליו ה', והזכיר לו כי שם מוכן להשראת השכינה, מצד האלהות ששכן שם על אברהם שהיה מרכבה לשכינה, ובאשר אברהם קרא בשם ה' ופרסם אמונת האלהות, ויצחק התירא מלפרסם אמונת ה' ברבים, א"ל אל תירא, כי השגחת ה' דבקה עמו ויוכח עליו מלכים, וזכות אברהם יעמוד גם לו, וע"כ בנה גם הוא מזבח ויקרא בשם ה', וגם כרו שם באר. ויש הבדל בין כריה לחפירה, הכריה מציין התחלת החפירה, והחפירה מציין גמר החפירה, כמ"ש בפי' תהלים בפסוק בור כרה ויחפרהו, ור"ל שהתחילו לכרות, ואח"כ אמר על אודות הבאר אשר חפרו:

(כז) מדוע באתם אלי. ר"ל שבהכרח הביאה הוא או לשלום או למלחמה, ואם לשלום הלא אתם שנאתם אותי, ואם למלחמה הלא ותשלחוני מאתכם, ששם הייתי בידכם להרע לי ואתם שלחתם אותי ולא עשיתם לי רעה בהיותי אתכם, והיך יתכן שתלחמו עמי בהיותי ברשות עצמי:

(כח) ויאמרו ראו ראינו. ר"ל תחלה חשבנו שהצלחתך היא מצד הארץ ואתה ממעט את השפע שלנו, אבל עתה ראינו שהצלחתך היא מצד כי היה ה' עמך, וזה אינו מגרע השפע שלנו, נהפוך הוא, שע"י השגחת ה' וברכתו עליך נתברך גם אנחנו, וע"כ ונאמר תהי נא אלה בינותינו, ר"ל שאנחנו יש בינותינו אלה וכריתת ברית, היינו בין אבימלך ואחזת מרעהו ופיכול שהיו כאחים יחדו, ורוצה אני שאלה הזאת תהיה גם ביני ובינך שגם אתה תהיה בכורתי ברית אחים יחדו, או שר"ל שאלה כבר יש בינותינו מן אברהם ואבימלך שהיה האלה גם על זרעם תתחדש ביני ובינך לחדש את האלה והברית שנית, ועז"א אתה עתה ברוך ה', ר"ל שראינו שטעינו מה שחשבנו שאתה נתעשרת מארצנו ומגרע את השפע שלנו, שהלא ראינו שאתה גם עתה שאינך בינינו, אתה ברוך ה' בפ"ע ואינך צריך אל ארצנו:

(כט) אם תעשה עמנו רעה. ר"ל בל תאמר כי כריתת הברית שהיתה בין אברהם ובין אבימלך נבטל מצדנו על ששלחנו אותך, כי אין אנו מבקשים שתהיה כריתת הברית שאחד ייטיב ויעזור לחברו רק שנכרות ברית שלא ירע א' לחברו, ובאופן זה היתה גם כריתת הברית של אברהם שאמר לו כחסד אשר עשיתי עמך תעשה עמדי, וכן אנו מבקשים ממך רק שלא תעשה עמנו רעה, ואם לא עשינו רק טוב הזה שנשלחך בשלום לא לקחנו את רכושך או חלק ממנו כמנהג המלכים בעת שהיא עם הגרים, היא טובה גדולה, כי מן השלום לא היה לך שום הפסד אחר שאתה עתה ברוך ה'. וגם אמרו המאלה על ששלחו אותו, באשר לא

רצו

טוב ונשלחך בשלום אתה עתה ברוך יהוה: חמישי ל ויעש
להם משתה ויאכלו וישתו: לא וישכימו בבקר וישבעו
איש לאחיו וישלחם יצחק וילכו מאתו בשלום: לב ויהי
ביום ההוא ויבאו עבדי יצחק ויגדו לו על־אדות הבאר
אשר חפרו ויאמרו לו מצאנו מים: לג ויקרא אתה שבעה
על־כן שם־העיר באר שבע עד היום הזה: ס לד ויהי
עשו בן־ארבעים שנה ויקח אשה את־יהודית בת־בארי
החתי ואת־בשמת בת־אילן החתי: לה ותהיין מרת רוח
ליצחק ולרבקה: ס כז א ויהי כי־זקן יצחק ותכהין עיניו
מראת ויקרא את־עשו ׀ בנו הגדל ויאמר אליו בני ויאמר
אליו

בעל הטורים

(כט) אתה עתה ג' במס'. הכא אתה עתה ברוך ה' ואידך אתה עתה תעשה מלוכה. אתה שתה הקל מן הטל. של שהמליכו ליצחק עליהם וזהו אתה עתה תעשה מלוכה והקילו עול מעליך: ברוך ה' ב' במס'. הכא אתה עתה ברוך ה' ואי־דך בוא ברוך ה' לומר כמו שכוונתם של לבן ובתואל להרוג לאליעזר כדאיתא במדרש ושם לפניו לאכול כך היה כוונת אבימלך להרג את יצחק והכי מוכח קרא דכתיב וכאשר לא נגענוך כלומר לא עשינו עמך רעה כמו שהיה בדעתנו ועשינו עמך רק טוב: (לג) שבעה. כנגד אדום על כן בכולה כתיב במסורה או שם וכאן כתיב ויקרא אותה שבעה ולא כתיב שם מפני קטן נתתיך בגוים ולא הם לו על פני חוץ: (לד) בארי ב' במסו'. הכא בת בארי החתי ואידך הושע בן בארי באומר הושע לפני הקב"ה החליפם באומה אחרת בזרעו של עשו: (א) ותכהין עיניו מראות. משום דכתיב כי השוחד יעור והוא לקח שוחד מעשו. פרח

רש"י

(כט) עתה. כ גם אתה כשאמרנו לך לך מעמנו: (אתה עתה) עשה לנו כמו כן: (לג) שבעה. ע"ש השבועה: (לד) בן ארבעים שנה. עשו היה נמשל לחזיר ש' (תהלים פ) יכרסמנה חזיר מיער החזיר הזה כשהוא שוכב פושט טלפיו לומר ראו שאני טהור כך אלו גוזלים וחומסים ומראים עצמם כשרים כל מ' שנה היה עשו צד נשים מתחת יד בעליהן ומענה אותם כשהיה בן מ' אמר אבא בן מ' שנה נשא אשה אף אני כן: (לה) מורת רוח. ל' המראת רוח ש (דברים ט) ממרים הייתם ל כל מעשיהן היו להכעיס ולעצבון: ליצחק ולרבקה. שהיו ם עובדות ע"ז (ב"ר): ותכהין. בעשנן נ של אלו (שהיו מעשנות ומקטירות לע"ז). ד"א כשנעקד ע"ג המזבח והיה אביו רוצה לשחטו באותה שעה נפתחו השמים וראו
מלאכי

שפתי חכמים

דקאמר בינותינו וביניך וע"ז קאמר תהי נא וכו' ר"ל דהמקרא כאלו הוא מסורס וכצ"ל תהי אלה בינותינו נא ביני וביניך וה"פ תהיה האלה אשר בינותינו וכו' והוסיף ה"א של מלת אלה ומלת אשר מפני שהוא ספור דברים מה שהיה עם אברהם וגם הוסיף מלת גם מפני שאותו ברית שעשה כבר עם אברהם רוצה הוא לעשות גם עם יצחק לכן הוסיף מלת גם אתה ומפירושו מוכח דמלת עתה הוא בא במקום נא: כ והוסיף מלת גם כאלו אמר שמלת אתה הכתוב בתורה פירושו גם אתה ולפי גירסא זו שהיא ברוב ספרים נ"ל דעתה ברוך ה' מלתא באפי נפשה היא וה"פ שהוא נתינת טעם אמלמעלה למה אנו מבקשים ממך כן לפי שעתה ראינו שברוך ה' אתה: ל דאם הוא ל' מרירות אין טעם בו פי"ו הדביקות כיון שפירושו מרר אבל לשון ממרים שרשו מרה ובאה פי"ו הדביקות תחת ה"א למ"ד הפעל. ופי' כל אחת ואחת היתה ממרת הרצון אבל לשון מרירות אין נופל על הרצון וק"ל: ם ונ"ל דרש"י דייק מדכתיב יצחק קודם רבקה לומר דליצחק היה הצער יותר גדול לפי שלא היה רגיל כל ימיו בע"ז אבל רבקה היתה רגילה באביה ובאחיה שהיו עובדי אלילים: נ כמשמעו שעשן קשה לעינים אבל רבקה היתה רגילה בו כדפרישית. (מהרש"ל) ונ"ל דצריך רש"י לג' טעמים אלו דהלא
משרת

התורה והמצוה

ראו כי ה' עמו ורצו לכרות עמו ברית, אבל אם היו כורתים עמו ברית אז היתה הברית רק מצדנו לא מצ', אחר שאתה היית מוכרח אל הברית הזאת בהיותך תחת ממשלתנו, והנהנו רצינו שתהיה הברית בינינו וב', ר"ל שיהיה קיים משני הצדדים, ועוד שרצינו שתהיה הברית בשביל הטוב שעשינו עמך שהנהנו אותך להתגדל בגבולנו, וכ"ז שהיית עמנו לא נודעה הטובה הזאת כי המלך יניח לעבדיו להתעשר כי מה שקנה עבד קנה ר', אבל אחר ששלחנו אותך ללכת מאתנו ולא עשקנוך, א"כ נתברר בשביל עמך רק טוב שלא ע"מ לעשות לך ש
ולקח

לחוד טב ונשלחנך בשלם את כען בריכא דיי: ל ועבד להון משתיא ואכלו
ושתיאו: לא ואקדימו בצפרא וקיימו גבר לאחוהי ושלחנון יצחק ואזלו מלותה
בשלם: לב והוה ביומא ההוא ואתו עבדי יצחק וחויאו לה על עיסק בירא די
חפרו ואמרו לה אשכחנא מיא: לג וקרא יתה שבעה על כן שמא דקרתא באר
שבע עד יומא הדין: לד והוה עשו בר ארבעין שנין ונסיב אתתא ית יהודית בת
בארי חתאה וית בשמת בת אילן חתאה: לה והואה מסרבן ומרגזן על מימר
יצחק ורבקה: א והוה כד סיב יצחק וכהיא עינוהי מלמחזי וקרא ית עשו ברה

רבא

השאלות

(א-יא) מה ראה יצחק לברך את עשו דוקא ולא את יעקב, וכי לא ידע שעשו איש שדה ויעקב איש תם, ומה ראתה רבקה להשתדל כל כך להסיר הברכה מעשו, ועוד הכי לא היה אפשר לברך את שני הבנים, ויעקב ברך את מנשה ואת אפרים ואת כל בניו, ואיך תחול הברכה על יעקב אחר שכוונת יצחק היה על עשו, וכל הענין הזה שלבש יעקב בגדי עשו ויצחק אמר הקול קול יעקב והידים ידי עשו, שכפי הנראה מספור התורה היה ענין שנעשה בהשגחת ה' יפלא מאד, ומדוע לא הגיע ליצחק הערה מאת ה' שיברך את יעקב. מ"ש אולי ימושני אבי, למה לא חשש להכרת הקול, ומ"ש רבקה עלי קללתך, וכי יכול אדם לקחת על עצמו קללת חברו. יצחק אמר תחלה כמסתפק מי הוא ואמר הקול קול יעקב ויברכהו, ואח"כ חזר ושאל האתה זה בני עשו, ואמר שנית ויברכהו. למה ברכו בטובות גשמיות ולא בברכת אברהם כמו שברכו בשלח אותו פדנה ארם. בחרדה שחרד יצחק מי אפוא ולמה אמר גם ברוך יהיה. עשו שאל תחלה ברכני גם אני אבי ואח"כ אמר הלא אצלת לי ברכה ואח"כ אמר הברכה אחת היא לך אבי, ולא נודע מה חדש בכל שאלה, ולמה לא אמר לו יצחק תיכף מה שאמר לבסוף הן גביר שמתיו לך וכו', ואחר שלבסוף ברך את עשו הנה משמני הארץ יהיה מושבך, היה לו לברכו כן תיכף, ולא היה שנאה בין האחים כשהיה מברך את שניהם :

התורה והמצוה

וליקח שברך אח"כ, דהא שלחנוך בשלום ולא לקחנו מידך מאומה, ועתה נודע לך שאתה ברוך ה', כי אין עליך ממשלת מלך ורשות אחרים רק אתה לבדך מושל על כל אשר לך :

(לב-לג) ויהי ביום ההוא. למעלה אמר ויכרו עבדי יצחק באר שהוא התחלת הכריה וביום שלאחריו הגידו לו שנגמר הכריה ביום א', שעז"א אשר חפרו שהוא שנגמר כנ"ל ושמצאו מים שהם מי מעין, וע"כ קרא שם הבאר שבעה שהיה הבאר השביעי שכרה, כי ג' בארות של אברהם וג' בארות שחפרו בנחל גרר וזה היה הבאר השביעית, והנה בימי אברהם קרא למקום ההוא באר שבע רק להמקום של הבאר והאשל, והעיר לא נקראת עדיין בשם זה, ועתה שיצחק קרא ג"כ בשם שבעה נעשה באר שבע שם כולל לכל העיר, ושם זה נשאר עד היום הזה :

(לד) ויהי עשו. הוא הצעה לספור שיצא מענין הברכות, שעשו לקח נשיו מבנות כנען ותהיין מורת רוח ליצחק ע"י מעשיהם הרעים, וזה עורר את יצחק בדבר הברכות, שהיה ענינם מפני שידע ע"כ שעשו אינו ראוי לברכות הנפשיות שהיא ברכת אברהם, ועי"כ רצה לברכו בברכת עוה"ז כמו שיבואר :

כז (א) ויהי כי זקן יצחק. הנה תכלית בריאת העולם הוא כדי שימצא איש צדיק וטוב אשר תלוה אליו ההשגחה האלהית ויהיה מעון לשכינת ה' בארץ, כמ"ש כי זה כל האדם כל העולם כולו לא נברא אלא בשביל זה, וכאשר אדם כזה מציאותו מעט ויקר וא"א שיתקיים לבדו בעולם, נבראו עמו כל המון בני אדם שיכינו לו צרכיו ויהיו לו לצוותא, כמ"ש כל העולם כולו לא נברא אלא לצוות לזה, כמו שנמצא באילן שרשים וענפים וקליפות ועלים, והעקר הוא הפרי שהוא המועט נגד העלים והקליפות, וכאשר רצה ה' שיהיה אומה שלמה שידבק בה הענין האלהי ויהיו מהם חסידים ונביאים וצדיקים ופרי קודש ויראי אלהים, בענין שהם יהיו תכלית הבריאה ונטע ה' ופרי קודש, וא"א שכולם יעסקו בענינים האלהיים, שמי יכין להם לחמם וכל צרכיהם, הפריש שבט הלוי שהוא יהיה מופרש מכל עניני העולם ונבדל לעבודת ה', וכל זרע ישראל ישאו צרכיו במעשר פירותיהם, והוא אין לו חלק ונחלה בשדה ובכרם, כי ה' הוא נחלתו והוא הקרב לאלהים כמ"ש כי הבדיל אלהי ישראל אתכם מעדת ישראל להקריב אתכם אליו, ובזה יקנו ב"י חלק בשכר צדקותיו ועבודתו, שהוא שלוחם לעבודת ה' והם נכנסים תחתיו לעבוד עבודת השדה להכין לו טרף חוקו ובזה יהיו שניהם מאושרים בעה"ז ובעה"ב. והיו ישראל בין העמים ובין שבט לוי, כהאלמוג שהוא אמצעי בין הדומם ובין הצומח, והפילים שהוא אמצעי בין הצומח ובין החי, כן הם אמצעים בין שבט לוי שהוא קדש לה' ובין העמים הדבקים בחומר ובדברים ארציים, וה' ברך את אברהם שמזרעו יצא הסגולה העם אשר בחר לנחלה לו שיהיה ה' להם לאלהים וישכן שכינתו בתוכם והם יירשו את הארץ הקדושה המוכנת לדבוק האלהי ולהשגחתו ויהיו קדושים לאלהיהם, ואברהם לא מסר ברכה זו ליצחק, כי ברכה זאת אין בכח האדם להורישה לבניו, כי היא תלויה בקדושת העם ובטוב מעשיהם, ורק אחרי מות אברהם ברך ה' את יצחק בברכה א, וכן יצחק לא היה בדעתו

לברך

אֵלָיו הִנֵּנִי׃ ב וַיֹּאמֶר הִנֵּה־נָא זָקַנְתִּי לֹא יָדַעְתִּי יוֹם מוֹתִי׃
ג וְעַתָּה שָׂא־נָא כֵלֶיךָ תֶּלְיְךָ וְקַשְׁתֶּךָ וְצֵא הַשָּׂדֶה וְצוּדָה לִּי
צֵידה°׃ ד וַעֲשֵׂה־לִי מַטְעַמִּים כַּאֲשֶׁר אָהַבְתִּי וְהָבִיאָה לִּי
וְאֹכֵלָה בַּעֲבוּר תְּבָרֶכְךָ נַפְשִׁי בְּטֶרֶם אָמוּת׃ ה וְרִבְקָה
שֹׁמַעַת בְּדַבֵּר יִצְחָק אֶל־עֵשָׂו בְּנוֹ וַיֵּלֶךְ עֵשָׂו הַשָּׂדֶה
°ציד קרי
לצוד

בעל הטורים

בגי' בעשן האלמים: (ג) שא נא כליך. כלומר חדד סכינך כמו משיחה על גבי חברתה: ולא ב' במס'. וצא השדה. וצא הלחם. כדאיתא בב"ר. כליך זה בבל שנאמר שם כלי ב"ה. תליך זה מדי ע"ש התלן שתלה ממדי. קשתך זה עכו"ם. השדה זה אדום ורמז לו כל ד' גליות שעתידין ליפול ביד ישראל שהקב"ה ילחם בהם והיינו דכתיב וצא הלחם בעמלק: ציד צידה כתיב ה"א יתירה שלמדו ה' הלכות שחיטה וה' סימני טהרה בעוף. אינו דורס. אצבע יתירה. זפק. קרקבנו נקלף. חולק את רגליו. וכחיה מפרסת פרסה. מעלה גרה. ואין לה שינים למעלה. קרנים וכרכם הולך בתי ושרב תחת הטוקן: (ה) בדבר ב'. ורבקה שומעת בדבר יצחק אל עשו בנו ואידך ותצלונה כלוותי בדבר שפתיך מיגרים. שאמרה ליעקב תצלונה כלוותי את תדבר

שפתי חכמים

מפרש משום עשן והוא מכה שמיכות ואח"כ ק"ל ואיך בשיא הקב"ה תקלה לידו אלא מפני הברכה לא מנעו הקב"ה מן הסכנה וקשה סוף סוף מאחר שהיה העשן למה רבקה אינה נסמית נ"פ שכבר כהו עיניו במקלת ע"י העקדה ובא זה ואבד את הכל: ם פי' שלא יהיה בסכין פגומה. כתב הרא"ם וא"ת נהי דעשו הוי מסימן לו ליצחק דבחזקת כשר היה בעיניו סוף סוף כיון דהוה שמיע ליה לעוף בהדי דפרת ניהוש דלמא עביד לי' הלדה ותירץ כמו שתירצו בגמ' חולין דף ל': (נת"י) ואין צורך לארוכות הרא"ם דהא יצחק לא בקש שיביא לו עופות אלא חיות וכדפרש"י בסמוך כי טעם הגדי כטעם הצבי ועוד וכו' ואע"ג דקרא הזכיר גם קשתך דמשמע קאי ליורות עופות מ"מ איכא למימר דקשת קאי על החיה ר"ל שיורה בחיה במקום שאינו עושה טרפה כדי שלא תוכל לברוח ואח"כ ישחטנה כתרב: ע דאם לא כן לי נ"ל הא כתיב

רש"י

מלאכי השרת והיו בוכים וירדו דמעותיהם ונפלו על עיניו לפיכך כהו עיניו. ד"א כדי שיטול יעקב את הברכות: (ב) לא ידעתי יום מותי. א"ר יהושע בן קרחה אם מגיע אדם לפרק אבותיו ידאג חמש שנים לפניהם וחמש לאחר כן ויצחק היה בן קכ"ג (כי יעקב בן ס"ג כשנתברך דוק ברש"י סוף הסדר) אמר שמא לפרק אמי אני מגיע והיא בת קכ"ז מתה והריני בן ה' שנים סמוך לפרקה לפיכך לא ידעתי יום מותי שמא לפרק אמי שמא לפרק אבא: (ג) תליך. חרבך שדרך לתלותה: שא נא. ל' השחזה כאותה ששנינו (ביצה כח) אין משחיזין את הסכין אבל משיאה על גבי חברתה, חדד סכינך ושחוט יפה ם שלא תאכילני נבלה. (ב"ר): וצודה לי. מן ההפקר ע ולא מן הגזל

התורה והמצוה

לברך את בניו בברכת אברהם, כי ידע שלזה לא הועיל ברכתו רק המוכן לה יתברך בזה מה', וכן תראה כי הברכה שברך יצחק עתה את יעקב ועשו היה מטל השמים ורוב דגן ותירוש ולא הזכיר דבר לא מירושת הארץ ולא שיהיה ה' להם לאלהים, כי ברכה זו לא היה בידו למסרה לבניו, רק ההתעוררות שהתעורר עתה לברך את עשו היה ממה שאמר בפסוק הקודם שעשו לקח נשים מבנות כנען, ושהיו מורת רוח ליצחק ולרבקה, ובזה כבר הכיר יצחק כי עשו אינו ראוי לברכת אברהם, וידע כי יעקב לבדו הן מצד שלקח את הבכורה ובחר להגיגו עבודת ה', והן מצד לדקתו הוא הקדוש לאלהיו, והוא אשר יירש את ברכת אברהם וכל זרעו יהיו מובדלים לעבודת ה', ואחר שראה והבין את זאת היה דואג בעד שני בניו, אם בעד עשו שראה שע"י רשעתו נדחה מהבכורה ומברכת אברהם ויהיה כמשפחות האדמה, ואם בעד יעקב אחר שכל זרע יעקב יהיה מופרש לעבודת ה' א"א שיתעסקו בעבודת האדמה ובעניינים הרגיים, כי עסקים כאלה ישביתו אותם מעבודת ה', וכמ"ש אפשר אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה תורתו מתי נעשית, וגם מי ילחם מלחמותיו להגן עליו מני צר הלא חזקי הצורה הם חלושי החומר ואיך ילחם עם גבורים אשר יעלו עליו לכבוש את ארצו, ובזה חשב מחשבות שלא יאבדו שני בניו יעקב מתוך עמו והליסת חמרו, ועשו מצד שנדחה מבכורתו ונעשה איש שדה, לכן רצה ששני בניו יהיו לעם אחד, כישראל ושבט לוי, ורצה לברך את עשו ברוב עושר ודגן ותירוש ובגבורה למלחמה ולממשלה, וזרע יעקב יהיו מיוחדים רק לעבודת ה' כשבט לוי אחרי כן, ובני עשו יספיקו להם טרפם ולחם חקם ויגינו בעדם מכל צר כמו שעשו ישראל אח"כ לשבט לוי, וזרע עשו יהיו הממוצע בין ישראל להעמים, כמו שהיה באמת אח"כ ישראל נגד שבט לוי, וע"כ רצה להכין את עשו ע"י ברכתו שיהיה לו משמני הארץ ורוב דגן ותירוש ושיהיה מושל עמים ומלוה לאומים, ועת יופיע רצון ה' להנחיל תורה לעמו יהיו זרע יעקב כלם עובדי ה' שומרי משמרת הקודש, וזרע עשו יפרנסו אותם ויגינו עליהם כקליפה והעלים השומרים

רבא ואמר ליה ברי ואמר ליה הא אנא : ב ואמר הא כען סיבית לית אנא ידע
יומא דאמות : ג וכען סב כען זינך סיפך וקשתך ופוק לחקלא וצוד לי צידא :
ד ועביד לי תבשילין כמא דרחימית ואעיל לי ואיכול בדיל די תברכנך נפשי עד
לא אימות : ה ורבקה שמעת כד מליל יצחק לות עשו בריה ואזל עשו לחקלא

למיצד

התורה והמצוה

השומרים את הפרי, ולכן אחר שאמר שעשו לקח מבנות כנען ויצחק ידע מרשעו ושלא יהיה ראוי לברכת אברהם, שכן תמלא שטרם ברך יצחק את יעקב בברכת אברהם צוה עליו לא תקח אשה מבנות כנען כי הא בהא תליא, ונוסף לזה הגיע הזמן שידאג יצחק על בניו כי זקן יצחק ועיניו כהו מראות, ודאג כי קרוב יום מותו, והנה את יעקב לא היה בדעתו לברך כלל, כמ"ש למעלה שברכת יעקב שהיא ברכה רוחניית אינה ביד יצחק כלל, שמטעם זה לא ברך את שבט לוי כי ראה שיהיה משרת במקדש ה' וזה ברכתו ברכה הנתונה מאת ה' לא מיד אדם, ורצה לברך את עשו בברכת עוה"ז כנ"ל :

(ג) ועתה שא נא כליך. הטעם שצוה לעשות לו מטעמים, הוא, כי אחר שענין הברכה הוא שהמברך בכונתו יעלה בדבקות נפש אל המקור העליון, אשר שם צוה ה' את הברכה, ויזיל מי הברכה מדליו על המתברך, וגם יכין את המתברך שיהיה מוכן לקבל שפע הברכה. ובזה צריך ג' ענינים. א] שיכין את המתברך שיהיה מוכן אל השפע ההוא. ב] להכין את עצמו שיעלה בסולם הדבקות עד מקור הברכה. ג] שיהיה התקרבות וחבור בין המברך ובין המתברך, ושלשת אלה רצה להכין עתה, וע"כ הקדים ויאמר בני שזה ההכנה מצדו, ויאמר הנני שזה ההכנה מצד עשו, וע"כ כדי שיהיה עשו מוכן לקבל הברכה צוהו במצות כבוד אב שהיא מצוה פרטית שיעדה התורה ע"ז אריכות ימים בעה"ז, שאחר שלשה שותפים באדם הקב"ה ואביו ואמו, ה' בורא הגויה ואביו ואמו מכינים את החומר, אם מקיים מצות כבוד מצד שהמציאו את החומר יארך חיי גופו בעה"ז, ובכבדו את ה' בורא הנפש יקבל שכר נפשי בעה"ב, וע"כ כדי שיקבל ברכת העה"ז צוה במצות כבוד, ויען שהמצוה תהיה בשלמות יותר אם ירבה לעסוק בה ביגיעה והכנה רבה והשתדלות, לכן אמר שא נא כליך תליך וקשתך, כי דרך הציד שבצאתו לצוד עוף קל לא יקח עמו כל כלי הצידה, וע"כ צוהו שיקח כל כליו כהולך לצידה גדולה, וצא השדה אף אם יש אתך ציד חיה או עוף בבית, תצא השדה לצוד למעני ביחוד לשם מצות כבוד :

(ד) ועשה. וכנגד שיהיה התקשרות בין המברך להמתברך אמר ועשה לי מטעמים כאשר אהבתי והביאה לי, שמצד שיהיו המטעמים עשוים באופן שאהבתי אותם, ומצד שאתה תביא לי שאתה תהיה המשפיע אותם ואני המקבל, יהיה התקשרות בינינו כדרך הנותן והמקבל, ואוכל לחזור להריק עליך הברכה שאהיה אני המשפיע ואתה המקבל, וכנגד שיהיה המברך מוכן להוריד השפע אמר ואכלה בעבור תברכך נפשי, והוא כמ"ש מהרי"ו מינץ בדרשותיו, שבעבור שהנביא והמגיד העתידות או המברך צריך להפשיט את נפשו מגושו ולהדביקה ברוחניות, היה צריך לתת שוחד אל הגוף תשורה או מתן מה שהגוף נהנה ממנו, בענין שגם הגוף יסכים אל ההפשטה הזאת שהיא נגד טבעו, ובענין זה היו התשורות שהביאו אל הנביאים כמ"ש ומה נביא לאיש האלהים, כי זה היה שוחד לכח החמרי שיתרצה להפשטת הנפש, עד שתוכל הנפש להתבודד בענינים האלהיים, ועז"א בעבור תברכך נפשי :

(ה) ורבקה שמעת. הנה רבקה הבינה כל כונת יצחק (שעז"א ורבקה שומעת ר"ל מבינה דברי יצחק) איך רוצה לעשות התקשרות בין עשו ובין יעקב כהתקשרות יששכר וזבולון ושבט לוי וישראל שיעקב יעסוק בתורה ועשו יפרנס אותו, אבל היא ידעה היטב רשעת עשו ורוע תכונתו, שלא לבד שלא יהיה קליפה השומרת לפרי, כי כעת יאכל וכרקב יבלה את כל, והעושר שיתן לו אביו בברכתו יהיה שמור לו ולרעתו, לכן ראתה כי טוב שיבורך יעקב גם בברכת עה"ז בעושר וממשלה, כי יש מקום אשר שניהם יכונו יחדו ההצלחה הגופיית עם הנפשיית ויוכל אדם לזכות לשני שלחנות, אם ישמש בהעושר וממשלה רק לצורך עובד הנפש, שמטעם זה לע"ל יהיה ללוים חלק בארץ, כי אז תמלא הארץ דעת ה' ורוח הטומאה יעביר מן הארץ ולא תסביתנו העושר מעבודת ה', כי מסלת השלמים שנים המה, יש אשר יהיה ענין החומר עליו ויצרו יסיתהו להטות, רק הוא יתגבר על יצרו, וזה הנקרא כובש, ויש אשר כבר המית את יצרו ופסקה תאותו, וזה נקרא צדיק. והנה הראשון צריך להכניע את חמרו ושלא יהיה לו חלק ונחלה בעושר ונחלה בל ישבים אותו מעבודת ה', אבל השני שגם כחותיו החמריים באו בברית בל יתאוו לדבר מלבד אשר תאוה הנפש להעזר בהצלחה הנפשיית, לא יהסיך אותו ההון והמשרה מעבודת ה', וזה יהיה מדרגת ישראל לעתיד כמ"ש ועמדו זרים ורעו צאנכם ואתם כהני ה' תקראו, והשבה רבקה שבענין זה יצלחו הבנים יותר, שגם ברכת העה"ז תהיה ליעקב, ועשו יעבוד אותו עבודת עבד, כי ימשול עליו יעקב בעוז ה' וככח נפשו כמו שהיה בעת שהצליחו ישראל וכבשו אדום תחתם והכניסו אותם בברית מילה וטבילה בימי הורדוס, וספר הכתוב כי רבקה שמעת בדבר יצחק וילך עשו לצוד ציד להביא, כי נולא ראתה שהלך תיכף לא היתה עושה שערמה הזאת רק היתה מדברת על לב יצחק שישמע לדבריה, אבל ראתה שהזמן קצר כי הלך לצוד ציד ולא

באופן

לָצוּד צַיִד לְהָבִיא׃ ו וְרִבְקָה אָמְרָה אֶל־יַעֲקֹב בְּנָהּ לֵאמֹר
הִנֵּה שָׁמַעְתִּי אֶת־אָבִיךָ מְדַבֵּר אֶל־עֵשָׂו אָחִיךָ לֵאמֹר׃
ז הָבִיאָה לִּי צַיִד וַעֲשֵׂה־לִי מַטְעַמִּים וְאֹכֵלָה וַאֲבָרֶכְכָה
לִפְנֵי יְהוָה לִפְנֵי מוֹתִי׃ ח וְעַתָּה בְנִי שְׁמַע בְּקֹלִי לַאֲשֶׁר
אֲנִי מְצַוָּה אֹתָךְ׃ ט לֶךְ־נָא אֶל־הַצֹּאן וְקַח־לִי מִשָּׁם שְׁנֵי
גְּדָיֵי עִזִּים טֹבִים וְאֶעֱשֶׂה אֹתָם מַטְעַמִּים לְאָבִיךָ כַּאֲשֶׁר
אָהֵב׃ י וְהֵבֵאתָ לְאָבִיךָ וְאָכָל בַּעֲבֻר אֲשֶׁר יְבָרֶכְךָ לִפְנֵי
מוֹתוֹ׃ יא וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל־רִבְקָה אִמּוֹ הֵן עֵשָׂו אָחִי
אִישׁ שָׂעִר וְאָנֹכִי אִישׁ חָלָק׃ יב אוּלַי יְמֻשֵּׁנִי אָבִי וְהָיִיתִי
בְעֵינָיו כִּמְתַעְתֵּעַ וְהֵבֵאתִי עָלַי קְלָלָה וְלֹא בְרָכָה׃
יג וַתֹּאמֶר לוֹ אִמּוֹ עָלַי קִלְלָתְךָ בְּנִי אַךְ שְׁמַע בְּקֹלִי וְלֵךְ
קַח־לִי׃ יד וַיֵּלֶךְ וַיִּקַּח וַיָּבֵא לְאִמּוֹ וַתַּעַשׂ אִמּוֹ מַטְעַמִּים
כַּאֲשֶׁר אָהֵב אָבִיו׃ טו וַתִּקַּח רִבְקָה אֶת־בִּגְדֵי עֵשָׂו בְּנָהּ
הַגָּדֹל הַחֲמֻדֹת אֲשֶׁר אִתָּהּ בַּבָּיִת וַתַּלְבֵּשׁ אֶת־יַעֲקֹב בְּנָהּ
הַקָּטָן

בעל הטורים

משרים ליצחק כדי שיברך: לצוד. בגי' מן גזל : להביא. בגי' בגזל: (ז) הביאה ג'. הביאה לי ציד הביאה למוכר לבך שאומרות לאדוניהם הביאה ונשתה. שאמרה לו רבקה הביאה למוכר לבך וקח מוכרי ושמע בקולי והביאה לאביך שיאכל וישתה: (ט) לך נא אל הצאן. ר"ת נאה לך. פי' נאה לך ונאה לבניך כי פסח היה ולקח ב' אחד לפסח ואי' לחגיגה: וקח לי משם

שפתי חכמים

כתיב והביאה לי ל"פ וכו': פ וקשה ואיך אמרה רבקה לפני ה' מה שלא אמר יצחק. (נח"י) דהוקשה לרש"י מאחר שעשו היה צדיק בעיני יצחק למה הוצרך להזהירו היום כ"כ שלא יאכילנו נבלה ושלא יביא מן הגזל וע"ז תי' כוונת יצחק היתה שהברכות יהיו ברשות ה' ושיסכים על ידו לפיכך זרזו היום יותר וע"ז אמרה רבקה שהלך לצוד ציד להביא ואפי' מן הגזל וממילא שעשו לא ישגיח בדברי אביו ויאכילנו נבלה א"כ בודאי הקב"ה לא יסכים על ידו לכן אמרה קח לי משם ולא מן הגזל: צ ונ"ל דבפסח נולד יצחק כמו שפירש"י בפ' וירא והקב"ה ממלא ימיהם של צדיקים באותן הימים שנולדים באותן הימים הם מתים דכתיב גבי משה בן מאה ועשרי' שנה אנכי היום שפירש"י היום מלאו ימי ומדאמר יצחק לא ידעתי יום מותי שמא ביום אמות ודאי פסח היה: ק פי' שהבגדים היו בהם ציורין של כל מיני חיות וכשלבשן נמרוד ויצא לשדה היו החיות סוברין שהוא חיה ובאין אצלו ועשו הרג את נמרוד ולקחן: דאל"כ

רש"י

הגזל: (ה) לצוד ציד להביא. מהו להביא אם לא ימצא ציד יביא מן הגזל: (ז) לפני ה'. ברשותו פ שיסכים על ידי: (ט) וקח לי. משלי הם ואינם גזל שכך כתב לה יצחק בכתובתה ליטול שני גדיי עזים בכל יום. (ב"ר): שני גדיי עזים. וכי שני גדיי עזים היה מאכלו של יצחק אלא פסח היה האחד הקריב צ לפסחו והאחד עשה מטעמים. בפרקי דר"א: כאשר אהב. כי טעם הגדי כטעם הצבי: (יא) איש שער. בעל שער: (יב) ימשני. כמו (דברים כח) ממשש בצהרים: החמודות. הנקיות כתרגומו דכייתא. ד"א שחמד אותן מן ק נמרוד: אשר אתה בבית. והלא כמה נשים היו לו והוא מפקיד אצל

התורה והמצוה

באופן שהיה הולך תמיד לצוד כי היה איש ציד כי עתה הלך להביא, ולכן הוכרחה אל הערמה הזאת:
(ו-ז) ורבקה אמרה הנה שמעתי וכו'. לא הגידה לו מ"ש שא כליך וצא השדה, שאז לא ירצה יעקב לילך באשר רצון אביו שיצא דוקא אל השדה, לכן אמרה שאינו מקפיד רק שיביא לו ציד אף שיהיה מגיד שכנים

למיצד צידא לאיתאה: ו ורבקה אמרת לות יעקב ברה למימר הא שמעית מן
אבוך ממלל עם עשו אחוך למימר: ז איתי לי צידא ועביד לי תבשילין ואיכול
ואברכנך קדם יי קדם מותי: ח וכען ברי קביל מני למא די אנא מפקד יתך:
ט איזיל כען לות ענא וסב לי מתמן תרין גדיי בר עזין טבן ואעביד יתהון תבשילין
לאבוך כמא די רחים: י ותיתי לאבוך וייכול בדיל דיברכנך קדם מותיה: יא ואמר
יעקב לרבקה אמיה הא עשו אחי גבר שערן ואנא גבר שעיע: יב מאים ימשנני
אבא ואהי בעינוהי כמתלעב ואיתי עלי לוטין ולא ברכן: יג ואמרת ליה
אמיה עלי אתאמר בנבואה דלא ייתון לוטיא עלך ברי ברם קביל מני ואיזיל סב
לי: יד ואזל ונסיב ואיתי לאמיה ועבדת אמיה תבשילין כמא דרחים אבוהי:
טו ונסיבת רבקה ית לבושי עשו ברה רבא דכיתא די עמה בביתא ואלבישת
ית

התורה והמצוה

שבנית, גם שנתה מ"ש ואברכך לפני מותי והיא אמרה לפני ה', בל יאמר יעקב מה תועיל לי הברכה אחר שדעתו הוא על עשו, ומה בכך שיסמוך ידו עלי, הלא את עשו יברך בכל מקום שהוא, ע"ז אמרה ואברככה לפני ה', ר"ל שאין הנביא פועל נבואתו והוא רק כלי לבד להגעת הרצון האלהי, ואין הדבר תלוי בכונתו כמו מי שנתכוין לזרוע חטים וזרע שעורים בטעות יצמחו שעורים, וכמ"ש הרי"א שהמברך הוא רק מכין להגעת השפעה כפי רצון ה', ואם ה' ישים בפיו לברך את יעקב לא יזיק מה שהוא יכוין על עשו, וז"ש ואברככה לפני ה', כי ה' יודע האמת שהוא יעקב ועליו יריק הברכה, ויצחק רק הצינור שדרך שם תעבור הודעת ה' וברכתו: (ח-י) ועתה. אמנם לעומת שלש ההכנות הנז' למעלה, אמרה נגד מה שיוכן המתברך ע"י מצות כבוד שזה א"א לך כי לא נוה אותך, הנה אני מצוה אותך ותקיים מצות כבוד אם, ונגד שיהיה התקשרות בין המברך ובין המתברך ע"י המטעמים, אני אעשה המטעמים כאשר אהב, ונגד שתכין נפש המברך להמשיך הברכה והבאת לאביך ואכל בעבר אשר יברכך, שיאכל כדי שיברכך שתהיה האכילה שמורה הברכה, שיהיה שוחד לגוף שלא יעכב את הנפש להתקשר במקור הברכה:

(יא) ויאמר יעקב וגו' הן עשו אחי. ר"ל שכבר יפול הטעות בין דברים בלתי שוים אבל לא יפול טעות בין דברים המתנגדים, ר"ל שיטעה אדם בין חום גדול וחום מעט בין השחור ובין השחור הדומה לתכלת אבל לא יטעה בין החום והקור בין השחור והלבן, וכן אף שיעקב ועשו היו נכרים בקולם כמ"ש הקול קול יעקב, מ"מ לא היו משונים בזה מהפך אל הפך והיה באפשר לטעות ביניהם, לא כן במשוש, שעשו היה איש שעיר משונה מכל אדם כולו כאדרת שער, ויעקב איש חלק ג"כ משונה מכל אדם שאין לו שער כלל, וזה כשני הפכים שא"א בהם לטעות כלל:

(יב) אולי ימשני אבי. ר"ל שעד עתה הגם שלא יברכני בברכת עה"ז מ"מ לא יקללני ג"כ ויוכל להיות שאשיג טוב העה"ז בלא ברכתו, וכן תהיה לי ברכה אחרת שהיא ברכת עה"ב, אבל אם ימושני ויודע לו שאני עושה השתדלות נמרץ להשיג עניני עוה"ז, ובזה אהיה בעיניו כמתעתע, ר"ל כי לדעת יצחק לא יכונו ברכת עוה"ז ועוה"ב יחדו, וכשידע שאני רוצה עוה"ז יחשוב שאני ממאס בברכת עה"ב, ובזה אהיה בעיניו כמתעתע מן הדרך הנכונה, ובזה אפסיד בשתים. א] והבאתי עלי קללה, שלא לבד שלא יברכני בעניני עה"ז, עוד יקללני שלא יהיה לי עושר וכל חמדת עולם. ב] ולא ברכה, שגם הברכה שאשיג עתה שהיא ברכת עה"ב, אפסיד ג"כ אחר שיחשוב אותי כמתעתע מדרך ה':

(יג) ותאמר וגו' עלי קללתך. ר"ל באם יראה לקללך תאמר שאני צויתיך לעשות כן, ועלי יהיה החרון אף, וידע יצחק שלא עשית זאת בעבור שאתה רוצה ברכת עה"ז רק בעבור שצויתיך, ומהיותו יודע שאני לא אסם אותך מדרך הישרה לא יקלל אותך, וגם כי אחר שלא נאמר בנבואה שרב יעבוד לצעיר, ראוי שעשו שנולד ראשונה יעבוד את יעקב, שאף שקנה ממנו הבכורה, לא קנה רק היתרון שיש לבכור לא ההפסד שיגיע לו ממנה, שלענין זה נאמר עשו בן הגדול, ועז"א עלי קללתך כי לי נאמר כן בנבואה, שברכת עה"ז ראוי לך, אך שמע בקלי, אחר שאני מודיעך דבר ה' חייב אתה לשמוע:

(טו) ותקח רבקה את בגדי עשו. ידוע שאם יצוה אל ההגדה הנבואיית מעשה בפועל, תתקיים הנבואה בכל אופן כמ"ש הרמב"ן, שכל מעשה שבא עם הנבואה, בא לחזק את הדבר בל ישתנה, ואחר שענין ברכת יצחק היה כעין הודעה שמימיית, רצתה שתלוה אליו מעשה פעלית מיוחס אל הדבר שיצייהו בפועל, ידוע כי טובות העה"ז העושר והמשרה נמשלו בכתבי הקודש בשם בגדים, שהם מלבושים חיצונים בלתי דבקים אל האדם ורק מכלים אליו, אבל המעלות הנפשיות הם עקר האדם בלתי נפרדים ממנו כגוף ונפש, ולפ"ז הבגדים החיצונים שהם טובות העה"ז היו ראוים לעשו ונקראים בגדי עשו, והקול שיצייר כח הדברי מנפש
המדברת

הַקָּטָן׃ טז וְאֵת עֹרֹת גְּדָיֵי הָעִזִּים הִלְבִּישָׁה עַל־יָדָיו וְעַל
חֶלְקַת צַוָּארָיו׃ יז וַתִּתֵּן אֶת־הַמַּטְעַמִּים וְאֶת־הַלֶּחֶם
אֲשֶׁר עָשָׂתָה בְּיַד יַעֲקֹב בְּנָהּ׃ יח וַיָּבֹא אֶל־אָבִיו וַיֹּאמֶר
אָבִי וַיֹּאמֶר הִנֶּנִּי מִי אַתָּה בְּנִי׃ יט וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל־אָבִיו
אָנֹכִי עֵשָׂו בְּכֹרֶךָ עָשִׂיתִי כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ אֵלָי קוּם־נָא
שְׁבָה וְאָכְלָה מִצֵּידִי בַּעֲבוּר תְּבָרְכַנִּי נַפְשֶׁךָ׃ כ וַיֹּאמֶר
יִצְחָק אֶל־בְּנוֹ מַה־זֶּה מִהַרְתָּ לִמְצֹא בְּנִי וַיֹּאמֶר כִּי הִקְרָה
יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְפָנָי׃ כא וַיֹּאמֶר יִצְחָק אֶל־יַעֲקֹב גְּשָׁה־נָּא
וַאֲמֻשְׁךָ בְּנִי הַאַתָּה זֶה בְּנִי עֵשָׂו אִם־לֹא׃ כב וַיִּגַּשׁ יַעֲקֹב
אֶל־יִצְחָק אָבִיו וַיְמֻשֵּׁהוּ וַיֹּאמֶר הַקֹּל קוֹל יַעֲקֹב וְהַיָּדַיִם
יְדֵי עֵשָׂו׃ כג וְלֹא הִכִּירוֹ כִּי־הָיוּ יָדָיו כִּידֵי עֵשָׂו אָחִיו
שְׂעִרֹת וַיְבָרְכֵהוּ׃ כד וַיֹּאמֶר אַתָּה זֶה בְּנִי עֵשָׂו וַיֹּאמֶר אָנִי׃
כה וַיֹּאמֶר הַגִּשָׁה לִּי וְאֹכְלָה מִצֵּיד בְּנִי לְמַעַן תְּבָרֶכְךָ
נַפְשִׁי

בעל הטורים

שפי. ר"ת משלו. משם בגדי משלי שכן כתב לה בכתובתה: (יט) בכרך ב'. עשו בכרך. אנכי הורג את בנך בכרך. שאמר

שפתי חכמים

ר דא"כ היה יעקב מדבר שקר ח"ו. וא"ת וכלא עדיין היה משקר כיון שעשו מכר לו הבכורה ואיך אמר עשו הוא בכרך. וי"ל דהוא לא לקחה מעשו אלא לענין עבודה אבל הבכורה נשארה עדיין לעשו לעניין נחלת פי שנים. ועי"ל דעשו היה בכור לנידה וק"ל: ש וא"ת והא יצחק היה מחזיק את עשו כצדיק גמור וי"ל דהיא הנותנת כיון שצדיק גמור הוא לכך אינו מוציא ש"ש לבטלה ואע"פ דכ"ש הוא ביעקב דהא היה מחזיקו יותר צדיק מעשו כדפרישית לעיל מ"מ סבר כיון שעשו אינו יכול ליזהר שלא ילך במקום טנופת מיזהר זהיר שלא להזכיר ש"ש יותר מיעקב מפני שיעקב יושב אוהלים ולא בא למקום מטונף: ת דאי כמשמעות אטביעות עינא דקלא קאי מיד ה"ל למימר כשאמר לו אנכי עשו בכרך ועוד לעיל כשאמר לאמו אולי ימשני אבי למה לא פחד שיכירו בטביעת קולו אלא קולם היו שוים לכ"פ שקאי על דברי תחנונים: א ואע"פ שהיה מחזיקו כצדיק גמור מ"מ אין זה מורה על רשעתו כי יש הרבה בני אדם שדבריהם בלשון

רש"י

אבל אמו אלא שהיה בקי במעשיהן והודן: (יט) אנכי עשו בכרך. אנכי המביא לך ר ועשו הוא בכורך: עשיתי. כמה דברים כאשר דברת אלי: שבה. ל' מסב על השלחן לכך מתורגם אסתחר: (כא) גשה נא ואמשך. אמר יצחק בלבו אין דרך עשו להיות שם שמים שגור בפיו ש וזה אמר כי הקרה ה' אלהיך: (כב) קול יעקב. שמדבר בלשון תחנונים ת קום נא אבל עשו בל' קנטוריא דבר א יקום אבי: (כד) ויאמר

התורה והמצוה

המדרגה שהיא שלמות הנפשיי ראוי ליעקב, ורבקה שרצתה שגם בגדי עשו, ר"ל טובות עה"ז, יהיו ליעקב, עשתה מעשה בפועל, רומז לזה במה שהלבישה את יעקב בגדי עשו, באופן שבקולו ופנימותו, יהיה יעקב, ומצד בגדיו החיצונים שהם טובות העה"ז, יהיה עשו:

(טז) ואת ערת. וכדי שידמה לעשו גם במשוש גופו ושערותיו, הלבישה אותו את עורות גדיי העזים, באופן שחיצוניותו יהיה דומה לעשו ויקח את הברכות הראויות לו, ובכ"ז יהיה פנימותו יעקב, ועלה בידה שיצחק אמר כן באמת הקול קול יעקב והידים ידי עשו, שהוא יעקב מצד קולו ועשו מצד בגדיו, בענין שיקח הברכה הרוחניית והגשמיית:

(יח-יט) ויאמר אבי. תחלה לא ערב לבו לאמר רק מלה אחת וכשראה שלא הכירהו אמר אנכי עשו בכרך, ועשו אמר אני בנך בכורך עשו, שכלל בלשון, שיקדים האדם בדבורו את הדבר שהוא עקר בעיניו

ית יעקב ברה זעירא: טז וית משכי גדיי בר עזי אלבישת על ידוהי ועל שעיעות
צוארוהי: יז ויהבת ית תבשיליא וית לחמא די עבדת בידא דיעקב ברה: יח ועל
לות אבוהי ואמר אבא ואמר הא אנא מן את ברי: יט ואמר יעקב לאבוהי אנא
עשו בוכרך עבדית כמא די מלילתא לי קום כען אסתחר ואכול מצידי בדיל די
תברכנני נפשך: כ ואמר יצחק לברה מה דין אוחיתא לאשכחא ברי ואמר ארי
זמין יי אלהך קדמי: כא ואמר יצחק ליעקב קריב כען ואמשנך ברי האת דין
ברי עשו אם לא: כב וקריב יעקב לות יצחק אבוהי ומשיה ואמר קלא קלה
דיעקב וידיא ידוהי דעשו: כג ולא אשתמודעה ארי הואה ידוהי כידי עשו אחוהי
שעירן וברכה: כד ואמר את דין ברי עשו ואמר אנא: כה ואמר קריב קדמי
ואיכול

התורה והמצוה

בעיניו, כמ"ש בכ"מ בפי' התל"ך, ואצל יעקב היה העקר שלא לאמר שהוא עשו, אבל מה שאמר שהוא בכור, בזה לא שנה מטעמו, כי באמת היה הבכור, לכן הקדים בדבורו שהוא עשו. ובכ"ז לא אמר שקר כי פירש דבריו אנכי עשו מצד שאני בכורך, באף שאני יעקב, אבל מצד שקניתי הבכורה של עשו, אני יעקב רק עשו שהוא הבכור, ובעשו היה בהפך, שזה שהוא עשו אינו הדום בדבורו כי כן האמת, רק מ"ש שהוא הבכור בזה היה הפך האמת, כי מכר את הבכורה. ויש הבדל בין אני ובין אנכי, שכ"מ שיאמר אנכי, ר"ל אנכי בעצמי והוא דיוק על עצמותו של המדבר, וכ"מ שאומר אני, אינו מדייק זאת רק מייחס אל המדבר אחרים או פעולות, לכן יעקב אמר אנכי, שהוא דיוק בעצמותו, ועשו לא עלה בלבו לדייק שהוא עשו רק שהוא הבכור שהוא תואר נוסף על עצמותו אמר אני. ומ"ש עשיתי כאשר דברת אלי, פירוש עשיתי כאלו דברת אלי, כי אתה כוונת לברך את הבכור ואני הבכור באמת, וא"כ היה הדבור אלי, וכלל בלשון שה"א הנוספת בפעלים מורה על הבקשה, וע"כ אמר שבה ואכלה בלשון תחנונים:

(כ) ויאמר וגו' מה זה מהרת. שכבר כתבתי שיצחק צוה לו שיצא השדה דוקא, ושיקח עמו כל כליו כדי שיהיה לו טורח גדול במצוה זו, שבזה יוכן אל הברכה, וכאשר ראה שבא תיכף, הבין שלא יצא לדרך רחוק, עז"א מה זה מהרת למצא, הלא צויתיך שלא תמהר רק תלך למקום רחוק. ויאמר כי הקרה ה' אלהיך לפני, אני באמת לא השבתי לצוד במקום קרוב, רק ה' הקרה לפני ציד, במקום שאין דרך שיהיה שם ציד חיה או עוף, ועז"א הקרה שבא דרך מקרה, וגם הקרהו לפני, שהציידה באה לפני כרומז אלי שהוא המוכן לזה מאת ה', וזה ודאי בזכותך, שעז"א ה' אלהיך עד שראיתי כי מאת ה' הוא:

(כא) ויאמר יצחק אל יעקב. שהלה נסתפק ורצה לבדקו בקול, ובמאמר הראשון לא הרגיש עדיין שהוא יעקב, וע"כ אמר ויאמר יצחק אל בנו, וא"כ נתן לבו היטב אל קולו ואל דבריו שהיו דברי יראה ואמונה והכיר שהוא יעקב, עז"א ויאמר אל יעקב, ולכן נסה הדבר ע"י חוש המשוש שיברר יותר מן הקול:

(כב) ויאמר הקל קול יעקב. כבר בארתי למעלה, שזה היה נסבה מאת ה', שרק באופן זה יקבל יעקב ברכת העה"ז שמגיעים לעשו, באופן שהידים שהם כח הגבורה והגוף מגיעים לעשו והקול שהוא כח הנפשי מגיע ליעקב, וה' סבב שיעקב יהיה לו גם ידי עשו, ר"ל חוזק הגוף ועניניו, וכן חלה עליו הברכה בקול יעקב וידי עשו יהיו לאחדים, היינו שע"י כח הנפשי שהוא קול יעקב, יהיה לו גם כח הגופיי גבורה ועושר וממשלה, באופן שטובות החיצוניות שיהיו לו, לא יהיה מצד הטבע רק מצד ההשגחה מצד קול יעקב ותורתו, ובעת יופסק קול יעקב ע"י התרשלו מתורת ה' לא יהיה לו גם ידי עשו, ועז"א חז"ל בזמן שקולו של יעקב נשמע בבתי כנסיות וכו' אין הידים ידי עשו, ר"ל כי אז ידי עשו שייכים ליעקב, ובהפך הידים ידי עשו שייכים לעשו, כי יעקב לא ישיג ידים אלא רק ע"י קולו ותורתו:

(כג) ויברכהו. ר"ל הכין א"ע אל הברכה, כי מה שאכל מצידו היה הכנה אל הברכה כנ"ל, ויתכן כי אכילת הצדיק ישוב ע"י כוונתו להיות כענין קרבן, כי כמו שהקרבן נאכל על המזבח ומן הרוחני אשר בדם הנפש תחול עליו נפש האלהית שהיא נפש המקריב וזוך כוונתו, וזה תהיה מרכבה להשראת השכינה כמ"ש בכוזרי, כן ע"י אכילת הצדיק וטוב כוונתו תחול האלהות על נפש המקודשת, וכמו שהיה באכילת הכהנים שעי"כ הבעלים מתכפרים, ועז"א חז"ל ששני גדיי עזים היה אחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה, כי היה כענין קרבן, וכמו שענין הפסח הוא הוראה על שישראל יצאו מתחת ממשלת הכוכבים, כן היתה הוראת אכילה זאת לברך את יעקב בימשול בכח אלוה נעלה מן הטבע, וא"כ אכילת יצחק כבר היה התחלת הברכה:

(כד) ויאמר האתה זה בני עשו. אחר שעד עתה היה מסתפק, ההכרה שבעת החל לכוון להמשיך עליו השפע ממקור הברכות, יפרש בבירור מי הוא ולמי יברך, ולתכלית זה היה השאלה הזאת ותשובתה:

(כה) הגשה לי. כבר כתבו האלהיים לפרש בפירוש בכל דבר שבקדושה לתכלית מה ולאיזה כוונה הוא עושה כדי שתסכים האמירה עם המחשבה שבלב, ובפרט בקרבנות, כמ"ש לשם ששה דברים הזבח נזבח,
עז"א

נַפְשִׁי וַיַּגֶּשׁ־לוֹ וַיֹּאכַל וַיָּבֵא לוֹ יַיִן וַיֵּשְׁתְּ׃ כו וַיֹּאמֶר אֵלָיו
יִצְחָק אָבִיו גְּשָׁה־נָּא וּשְׁקָה־לִּי בְּנִי׃ כז וַיִּגַּשׁ וַיִּשַּׁק־לוֹ וַיָּרַח
אֶת־רֵיחַ בְּגָדָיו וַיְבָרְכֵהוּ וַיֹּאמֶר רְאֵה רֵיחַ בְּנִי כְּרֵיחַ שָׂדֶה
אֲשֶׁר בֵּרֲכוֹ יְהוָה׃ ששי כח וְיִתֶּן־לְךָ הָאֱלֹהִים מִטַּל הַשָּׁמַיִם
וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ וְרֹב דָּגָן וְתִירֹשׁ׃ כט יַעַבְדוּךָ עַמִּים
וְיִשְׁתַּחֲוֻ לְךָ לְאֻמִּים הֱוֵה גְבִיר לְאַחֶיךָ וְיִשְׁתַּחֲוּוּ° לְךָ בְּנֵי
אִמֶּךָ אֹרְרֶיךָ אָרוּר וּמְבָרֲכֶיךָ בָּרוּךְ׃ ל וַיְהִי כַּאֲשֶׁר כִּלָּה
יִצְחָק לְבָרֵךְ אֶת־יַעֲקֹב וַיְהִי אַךְ יָצֹא יָצָא יַעֲקֹב מֵאֵת פְּנֵי
יִצְחָק אָבִיו וְעֵשָׂו אָחִיו בָּא מִצֵּידוֹ׃ לא וַיַּעַשׂ גַּם־הוּא
מַטְעַמִּים וַיָּבֵא לְאָבִיו וַיֹּאמֶר לְאָבִיו יָקֻם אָבִי וְיֹאכַל מִצֵּיד
בְּנוֹ בַּעֲבֻר תְּבָרְכַנִּי נַפְשֶׁךָ׃ לב וַיֹּאמֶר לוֹ יִצְחָק אָבִיו מִי־
אָתָּה וַיֹּאמֶר אֲנִי בִּנְךָ בְכֹרְךָ עֵשָׂו׃ לג וַיֶּחֱרַד יִצְחָק חֲרָדָה

°וישתחוו קרי — גדלה

בעל הטורים

יעקב אני הוא שנאמר עלי בני בכורי ישראל אבל עשו בנך בכורך נאמר עליו הנני הורג את בנך בכורך: (כז) וירח ב' במס'. דין והידך וירח ה' את ריח הניחוח מלמד שנכנס עמו ריח ג"ע: וירח. בגימ' גיל פסח: (כז) כריח ב'. בריח שדה. כריח לבנון. שזכות ריח ניחוח העולה מן לבנון פי' בהמ"ק עמד לו: (כח) ויתן לך. י' תיבות בפסוק וי"ב ברכות נתברך כנגד עשרת הדברות שעתידין י"ב בניו לקבל: וישתחוו לך חסר וי"ו כנגד ו' דורות שמדוד עד יורם שעבדו אדום את ישראל ומכאן ואילך פשע בו ויש בזו הברכה כ"ו תיבות לומר לך שברכו בשם הנכבד שעולה כ"ו

שפתי חכמים

בלשון קטורין אע"פ שהם כשרים: ב לפי שעשו חמד הבגדים שהלו מנמרוד ונמרוד ירשן מאדם הראשון ואדם היה לובשן בג"ע: ג ואשר ברכו ה' שב אל השדה כאלו אמר כריח השדה אשר נתן בו ה' ריח טוב והוא שדה של תפוחים: ד דק"ל למה כתיב ויתן בוי"ו אלא פי' ויתן לך ואם יפסוק הברכה מפני החטא אפ"ה יחזור ויתן ופירוש זה היינו לפי מדרשו ז"ל דלפי פשוטו מוסיף על ענין ראשון ר"ל נתן לך ברכה אחת לכן קאמר ויתן לך עוד ברכה זו והיכן מצינו לעיל שברכו י"ל מדכתיב אשר ברכו ה' שנתן לו הקב"ה ברכה כי אשר ברכו ה' שב אל בני הכתוב למעלה כאלו אמר ראה ריח בני אשר ברכו ה' כריח השדה שנתן לו הקב"ה ריח טוב: ה (ג"א) שלא רצה לתלות הקללה בעצמו לומר שבניו יהיו עבדים: ו כלומר יסורין וצרות שלהם באין תחלה לפיכך יצחק הקדים קללות ארורים וכו'. והרמב"ן טען למה כתיב בפ' לך ואברכה מברכיך ומקללך אאר ותי' שהרי כתיב אחריו ונברכו וגו' הרי גם קללות ארורים קודם לברכת מברכים. ואע"פ שבלעם אמר לישראל מברכיך ברוך וגו' לא אמר זה אלא למה שהורגל לדבר עם הרשעים א"נ פסוק מברך הוהש

רש"י

אני. לא אמר אני עשו אלא אני: (כז) וירח וגו'. והלא אין ריח רע יותר משטף העזים אלא מלמד שנכנסה עמו ב ריח גן עדן: כריח שדה אשר ברכו ה'. שנתן בו ריח טוב וזהו שדה תפוחים ג כן דרשו רז"ל: (כח) ויתן לך. יתן ויחזור ויתן ד (ב"ר). ולפי פשוטו מוסב לענין הראשון ראה ריח בני שנתן לו הקב"ה כריח שדה וגו' ועוד יתן לך מטל השמים וגו': מטל השמים. כמשמעו ומדרש אגדה יש להרבה פנים. (ד"א מהו האלהים בדין אם ראוי לך יתן לך ואם לאו לא יתן לך אבל לעשו אמר משמני הארץ יהיה מושבך בין צדיק בין רשע יתן לך וממנו למד שלמה כשעשה הבית סדר תפלתו ישראל שהוא בעל אמונה ומצדיק עליו הדין לא יקרא עליך תגר לפיכך (מ"א ח) ונתת לאיש כדרכיו אשר תדע את לבבו, אבל נכרי מחוסר אמונה לפיכך אמר ואתה תשמע השמים וגו' ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי בין ראוי בין שאינו ראוי תן לו כדי שלא יקרא עליך תגר ברש"י ישן מדויק): (כט) בני אמך. ויעקב אמר ליהודה בני אביך לפי שהיו לו בנים מכמה אמהות וכאן שלא נשא אלא אשה אחת ה אמר בני אמך (ב"ר): אורריך ארור ומברכיך ברוך. ובבלעם הוא אומר מברכיך ברוך ואורריך ארור (ב"ר) הצדיקים תחלתם יסורים וסופן שלוה ואורריהם ומצעריהם קודמים למברכיהם ו לפיכך

יצחק

ואיכול מצידא דברי בדיל די תברכנך נפשי וקריב ליה ואכל ואיתי ליה חמרא
ושתי: כו ואמר ליה יצחק אבוהי קריב כען ונשק לי ברי: כז וקריב ונשק ליה
וארח ית ריחא דלבושוהי וברכיה ואמר חזו ריחא דברי כריחא דחקלא די בר̇כיה
יי: כח ויתן לך יי מטלא דשמיא ומטובא דארעא וסגיאות עיבור וחמר:
כט יפלחונך עממין וישתעבדון לך מלכון הוי רב לאחוך ויסגדון לך בני אמך
מלטטך יהון ליטין ומברכך יהון בריכין: ל והוה כד שיצי יצחק לברכא ית
יעקב והוה ברם מפק נפק יעקב מלות אפי יצחק אבוהי ועשו אחוהי אתא
מצידיה: לא ועבד אף הוא תבשילין ואעיל לות אבוהי ואמר לאבוהי יקום אבא
וייכול מצידא דבריה בדיל די תברכנני נפשך: לב ואמר ליה יצחק אבוהי מן את
ואמר אנא ברך בוכרך עשו: לג ותוה יצחק תוהא רבא עד לחדא ואמר מן הוא
דיכי

רש"י

יצחק הקדים קללת אוררים לברכת מברכים והרשעים תחלתן שלוה וסופן יסורין לפיכך בלעם הקדים ברכה לקללה: (ל) יצא יצא. זה יוצא ז וזה בא: (לג) ויחרד. כתרגומו ותוה לשון תמיה. ומדרשו ראה ח גיהנם

שפתי חכמים

שיגיע להם כמעשה הרשעים שיהיה להם ג"כ תחלה שלוה כו' וק"ל: ז דאל"כ שתי יציאות למ"ל אלא שזה יצא מאהל אביו וזה יצא מן השדה ובא אל הבית. והרא"ם פי' דאך מיעט היציאה: ח וא"כ לפי מדרש רז"ל יהיה פי' של ויחרד אינו כמשמעו לשון תמיהה אלא ל' פחד על פתיחת גיהנם. ואע"פ דלפי פשוטו נמי ויחרדו אינו לשון תמיהה אלא לשון חרדה אלא ר"ל דהחרדה היה כמשמעו על דבר המתמיה של פי אפוא

התורה והמצוה

עז"א ואכלה, על הכוונה לבעבור תברכך נפשי, ואמר שהביא לו יין כענין אכילת מזבח ונסכיו:
(כז) ויגש וישק לו. הנשיקה היא התדבקות רוחא ברוחא כמ"ש בזהר, כדי להריק עליו הברכה ממעל.
וירח את ריח בגדיו, כבר כתבתי שהבגדים הם משל על דברים שחוץ לגופו שהוא ציון אל העושר ועניני העה"ז, ובבגדים האלה אין בם ריח ודבר רוחני שהנשמה נהנית ממנו, אבל יצחק הרגיש כי גם בבגדיו יש ריח ורוחנית, שע"י יעשה צדקה וחסד ויהיה לו ריוח לעסוק בתורה. ועז"א ראה ריח בני כריח שדה, וחז"ל אמרו במליצתם כריח שדה של תפוחים, ר"ל אתרוגים, כמ"ש התוס' (שבת דף פח) כי בכל פרי עץ העלים והקליפות הם טפלים לפרי ואין בם ריח, אבל האתרוג גם עצו ועליו יש בם ריח, וזה משל בגם קניניו החיצוניים והטפל אל הפרי שהם קניניו ועשרו יש בו ריח ורוחניות. ולעומת שהתחיל הברכה משל השמים ומשמני הארץ אמר הנה הריח כריח שדה, וזה מורה שיתברך בשדי תבואה ורוב דגן ותירוש, ועז"א:
(כח) ויתן לך. בוא"ו החבור, כריח שדה, וכן יתן לך ברכותיו. וברכו בשני ענינים. א] בעושר וקנינים.
ב] בממשלה וכבוד. נגד העושר ברכו בג' ענינים, כי יש ארץ שמנה בטבעה, רק שחסר לה שפע מעל מטל השמים, ויש שיש מגד שמים אך היא ארץ רזה וחסר לה ברכה מתהום רובצת תחת, לזה אמר מטל השמים ומשמני הארץ, ויש שיש בה כל אלה והיא מצלחת לדגן ותירוש שהם עקר למחית האדם, עז"א ורב דגן ותירש:
(כט) יעבדוך. ונגד המשרה והממשלה אמר יעבדוך עמים, ויש הבדל בין עמים ולאמים, שלאומים פורט עמים בעלי דת, וע"כ הוסיף וישתחוו לך לאמים, והם לא יעבדו למעלתו רק ישתחוו, הוה גביר לאחיך, שהם בני ישמעאל וב"ק, וישתחוו לך בני אמך, הם בני יעקב, ישתחוו לך מצד שאתה הבכור. ארריך ארור ומברכיך ברוך, ולמעלה אצל אברהם, וכן בברכת בלעם נאמר בהפך, כי שם יאמר, שישגיח ה' בהשגחה פרטית על המברכים, וכל מי שלא יברך וכ"ש המקלל יהיה ארור, אבל יצחק בברכת עשו לא יכול לאמר כן שלא תחול השגחת ה' רק על מברכי עשו, רק אמר בהפך שה' ינקום מן המאררים, וממילא המברך יהיה ברוך מצד עצמו:
(ל) ויהי כאשר כלה. מספר כי היה השגחת ה' שעשו יבא בהותו הרגע לא קודם ולא אח"כ, שאם היה בא קודם היה משבית את הברכה, ועז"א ויהי כאשר כלה, ואם היה בא אח"כ היה הפסק בין הברכה ובין הסכמת יצחק שאמר גם ברוך יהיה, ועז"א ויהי אך יצא יצא, שהיה השגחת ה' שבתוך כדי דבור יקיים יצחק את הברכה ליעקב:
(לג) ויחרד יצחק וגו' ויאמר מי אפוא, ר"ל הלא נתקבצו בזה כמה פליאות עד שנראה בעליל כי דבר ה' הוא. א] מי הוא הצד ציד, שלא נודע מי הוא, ב] אפוא, הוא שנתעלם מן העין כהאוס ולא נודע איפה הלך, ג] הצד ציד, ואיך צד ציד בשעה קלה ואין יודע ציד בלחך, ד] ויבא לי, ואיך עלם ידעתי

גְּדֹלָה עַד־מְאֹד וַיֹּאמֶר מִי־אֵפוֹא הוּא הַצָּד־צַיִד וַיָּבֵא לִי
וָאֹכַל מִכֹּל בְּטֶרֶם תָּבוֹא וָאֲבָרְכֵהוּ גַּם־בָּרוּךְ יִהְיֶה׃
לד כִּשְׁמֹעַ עֵשָׂו אֶת־דִּבְרֵי אָבִיו וַיִּצְעַק צְעָקָה גְּדֹלָה וּמָרָה
עַד־מְאֹד וַיֹּאמֶר לְאָבִיו בָּרְכֵנִי גַם־אָנִי אָבִי׃ לה וַיֹּאמֶר בָּא
אָחִיךָ בְּמִרְמָה וַיִּקַּח בִּרְכָתֶךָ׃ לו וַיֹּאמֶר הֲכִי קָרָא שְׁמוֹ
יַעֲקֹב וַיַּעְקְבֵנִי זֶה פַעֲמַיִם אֶת־בְּכֹרָתִי לָקָח וְהִנֵּה עַתָּה
לָקַח בִּרְכָתִי וַיֹּאמַר הֲלֹא־אָצַלְתָּ לִּי בְּרָכָה׃ לז וַיַּעַן יִצְחָק
וַיֹּאמֶר לְעֵשָׂו הֵן גְּבִיר שַׂמְתִּיו לָךְ וְאֶת־כָּל־אֶחָיו נָתַתִּי לוֹ
לַעֲבָדִים וְדָגָן וְתִירֹשׁ סְמַכְתִּיו וּלְכָה אֵפוֹא מָה אֶעֱשֶׂה
בְּנִי׃ לח וַיֹּאמֶר עֵשָׂו אֶל־אָבִיו הַבְרָכָה אַחַת הִוא־לְךָ אָבִי

ברכני

בעל הטורים

היה ב' במס'. הוה גביר לאחיך כי לשלג יאמר. הוא הרן בזכות יעקב יורד גשם ושלג: (לג) ויאמר מי אפוא. ר"ת א ז מי נעשה הרסול בדבר רבקה. אפוא בגימ' גהנם שנכנס גיהנם עמו: ואברכהו ב'. דין ואידך כי אחד קראתיו וא רכהו גבי אברהם רמז ברכת אברהם בכך את יעקב. וכתיב נמי ויתן לך את ברכת אברהם: (לה) במרמה ב' במס'. דין ואידך ויענו בני יעקב וגו' במרמה בשביל שהוא בא לאביו במרמה באו בניו במרמה: ברכתך ב' במס'. ויקח ברכתך. על ענין ברכתך כלה. שמזו הברכה היה לבניו ברכה כלה: (לו) ברכתי ג' במס'. לקח ברכתי. קח נא את

רש"י

פתוחה ט מתחתיו: מי אפוא. ל' עצמו משמש עם כמה ידבורים. ד"א איפוא איה פה מי הוא ואיפוא הוא הצד ציד: ואכל מכל. מכל טעמים כ שבקשתי לטעום טעמתי בו (ב"ר): גם ברוך יהיה. שלא תאמר אילולא שרימה יעקב לאביו לא נטל את ל הברכות לכך הסכים מ וברכו מדעתו (ב"ר): (לה) במרמה. נ בחכמה: (לו) הכי קרא שמו. לשון תימה הוא כמו (לקמן כט) הכי אחי ס אתה שמא לכך נקרא שמו יעקב ע"ש סופו שהוא עתיד לעקבני. תנחומא למה חרד יצחק אמר שמא עון יש בי שברכתי קטן לפני גדול ושניתי סדר היחס התחיל עשו מצעק ויעקבני זה פעמים. אמר לו אביו מה עשה לך אמר לו את בכרתי לקח אמר בכך הייתי מצר וחרד שמא עברתי על שורת הדין עכשיו לבכור ברכתי גם ברוך יהיה: ויעקבני. כתרגומו וכמני ארבני וארב וכמן ויש מתרגמין וחכמני נתחכם לי: אצלת. לשון הפרשה כמו ויאצל (ס"א ויגל): (לז) הן גביר. ברכה זו שביעית היא והוא עושה אותה ראשונה אלא אמר לו מה תועלת לך בברכה אם תקנה נכסים שלו הם שהרי גביר שמתיו לך ומה שקנה עבד קנה רבו: ולכה אפוא מה אעשה. איה איפה אבקש מה לעשות לך: (לח) הברכה אחת.

ה"א

שפתי חכמים

אפוא ולאפוקי לפי המדרש התרדה הוא הגיהנם: ט (ג"א) פי' מתחתיו תחת עשו כי עם יעקב נכנס ג"ע ועם זה גיהנם: י פי' שאינה מלה מורכבת מאיה ופה רק הוא לשון בפ"ע והוא משמש לכמה ענינים וכו': כ דאל"כ מכל ל"ל: ל וק' שלא קרא דויעקבני הוא אחר פסוק גם ברוך יהיה. וי"ל דבודאי עשו צעק מיד בקול רם מה עשה לי האח הזה ויעקבני זה פעמים ושמע אביו ואמר גם ברוך יהיה והנה כשמוע עשו דברי אביו שאמר גם ברוך יהיה אחר שאמר ויעקבני זה פעמים ולא השגיח בו אז אמר לו הכי קרא שמו יעקב כלו' אני משיג שאהוב בעיניך עקיבתו ורמאותו ומש"ה קראתו יעקב לשון עתיד ולא עקב שיעקבני פעמים (מהרש"ל): מ דאל"כ גם ברוך יהיה ל"ל הלא כבר ברכו: נ דאל"כ מאי ברוך יהיה: ס שהוא מבואר ממ"ש אחריו ועבדתני חנם הגידה לי וגו':

לאפוקי

התורה והמצוה

בדעתו להביא ואני לא צויתיו. ה] ואכל מכל, הגם שאין דרכי לאכול הרבה מחלישת האצטומכה בפרט להז"ל שטעם בו כל מעדנים שבעולם, ו] שכ"ז היה בטרם תבוא הצידה וההבאה והאכילה, ז] ואברכהו, מה שברכתיו ולא הרגשתי בקולו שהוא איש אחר, מבואר מכ"ז שה' הסכים על ברכה זו, וא"כ גם ברוך יהיה, וקרוב לזה בבי"א:

(לד) כשמע עשו, שאביו הסכים על הברכה, ויצעק ויאמר ברכני גם אני אבי. עשו לא עלה

בדעתו

ריכי דצד צידא ואעיל לי ואכלית מכלא עד לא תיעול וברכתה אף בריך יהי:
לד כד שמע עשו ית פתגמי אבוהי וצוח צוחא רבא ומרירא עד לחדא ואמר
לאבוהי ברכני אף אנא אבא: לה ואמר על אחוך בחכמתא וקביל ברכתך:
לו ואמר יאות קרא שמה יעקב וחכמני דנן תרתין זמנין ית בכירותי נסיב והא
כען קביל ברכתי ואמר הלא שבקת לי ברכתא: לז ואתיב יצחק ואמר לעשו הא
רב שויתה לך וית כל אחוהי יהבית לה לעבדין ועיבור וחמר סעדתה ולך כען
מה אעביד ברי: לח ואמר עשו לאבוהי הברכתא חדא היא לך אבא בריך ל

אף

התורה והמצוה

בדעתו שברכתו היה רק בעבור יעקב, וא"כ הלא האב יכול לברך כל בניו בעושר ובממשלה וכל טוב:

(לה) ויאמר בא אחיך במרמה, הודיע לו כי ברכתו אין לה מקום רק כ"ז שלא נתברך יעקב, כי הלא ההון והעושר הגבורה והמשרה וכל מחמדי תבל אינם ברכות והם רק קנינים מדומים, ולא יקראו בשם ברכה רק כשהם עוזרים אל ההצלחה הנפשיית, ולפ"ז כ"ז שלא נתברך יעקב בברכות אלה והיה גורלו שיהיה דל והלוש והסר לחם, רק יתפרנס משלחנו של עשו שיכלכלהו לחם ומזון וישמרהו מכל צר ואויב כדי שיוכל לעסוק בתורה, ממילא היה ענין של עשו עם יעקב כענין זבולון עם יששכר, אז היה ברכתו של עשו ברכה, כי ע"י עשרו וגבורתו היה שומר לפרי ומחזיק ידי יעקב שיוכל לעסוק בתורה והיה לו עי"ז חלק לעה"ב, אבל אחר שיעקב לקח טובות עה"ז לעצמו ע"י הברכה ואינו צריך אל עשו, לא יוכל עוד לברך את עשו, כי מה יועיל לו העושר והממשלה אחר שיעקב אינו צריך לו והעושר יהיה לו לרעתו ולא יקרא בשם ברכה, וז"ש שאחיך לקח ברכתך, ר"ל ברכתך היא רק שתתמוך ביד יעקב שיעסוק בתורה, וזאת לקח לעצמו שהוא עצמו המלא ידו לעסוק בתורה בלעדיך ואינו צריך לך, ודייק מ"ש בא במרמה, שרק הביאה היה במרמה, אבל הלקיחה לא היה במרמה, כי באמת מגיע לו גם ברכת עוה"ז שעם קנין ההכמה כרוך ג"כ קנין העושר והמשרה כמ"ש בשמאלה עושר וכבוד בי מלכים ימלוכו, וברכות אלה הם שלו, כי גם ברכתך לא היה רק בשבילו ושלו לקח:

(לו) ויאמר הכי קרא שמו יעקב. אמר הלא לכן נקרא בשם יעקב על שידו אוחזת בעקב עשו, וכבר התבאר שזה מורה שממשלת יעקב לא תהיה אלא באחרית הימים, שעשו ימשול בתחלה ויעקב בסוף, וא"כ איך לקח הברכה שיהיה לו עושר וממשלה תיכף כאלו אין שמו יעקב מורה על שידו אוחזת בעקב עשו רק העקבה והרמאות שעתיד לעשות. וז"ש הכי, בעבור זה קרא שמו יעקב, להורות כי יעקבני זה פעמים, והלא שמו יעקב מורה שממשלתו תהיה בעקב ובסוף, ועוד טען איך עקבני זה פעמים, ששתי המרמות שעשה סותרים זא"ז, כי אחר שלקח את הבכורה הלא בחר להיות עובד אלהים שזה ענין הבכורה, וא"כ אין לו לעסוק בעניני עה"ז שיהיו לו שדות וכרמים עושר וממשלה רק קדוש יהיה לאלהיו, ואיך לקח את הברכה של טובות העה"ז שזה סותר אל הבכורה, וז"ש את בכורתי לקח ואיך עתה לקח את ברכתי, הלא במה שלקח את הבכורה הקנה לי את העה"ז והוא בחר בברכת העה"ב, וכן אחר שנאמר בנבואה ורב יעבד צעיר, א"כ אחר שהוא לקח את הבכורה צריך שאני אהיה האדון והוא העבד כי הוא הרב והבכור, ואיך לקח ברכתי שיהיה הוא המושל ואני העבד. והוסיף לאמר שהגם שלעתיד תופסק ממשלת עשו, וישראל עושה חיל, שע"ז מורה שידו אוחזת בעקב עשו, שגדולת יעקב יהיה באחרית הימים, הלא אשאל איך עתה לקח ברכתי, הלא עתה הברכה הזאת מגעת לי. ויאמר הלא אצלת לי ברכה, עתה בא בטענה אחרת, שאף שהגדת לי שלא תוכל לתת לי ברכה רק בשביל יעקב, שבזה אזכה בברכתי באשלים מה שיחסר ליעקב ואחלק עמו עי"כ בעה"ב, הלא בהכרח לא ברכת את יעקב בכל הדברים שבעולם, ונשאר איזה דבר שיחסר לו, למשל אם ברכתו בעושר ולא בגבורה, תברך אותי בגבורה ובזה אשלים חסרון של יעקב להיות לו למגן ועזר מצריו, או אם ברכתו בכל טוב וחסר לו דגן, תברך אותי שתהיה ארצי מבורכת בדגן ואתמוך בזה ידי יעקב ויהיה לי זכות בשבילו, וז"ש הלא אצלת לי ברכה, שלפי מה שהסבת שהוא עשו, בודאי הנחת איזה דבר גם לאה הפני שלא יהיה צריך אלי בכל הדברים, וברכה זו שהשארת הברך אותי כי בזה יצטרך אלי:

(לז) ויען יצחק ויאמר. הן לא נשאר שום דבר שיהיה יעקב צריך אליך שאם שלא ברכתיו בגבורה ויהיה צריך לגבורתך, הלא גביר שמתיו לך, ואם שלא ברכתיו בממשלה ואתה תלחם בעדו עם אויביו ותכניעם, גם זה אינו כי את כל אחיו נתתי לו לעבדים, ואם שלא ברכתיו שיהיה לו דגן או שיהיה לו תירוש, ובזה יצטרך לך הן דגן ותירוש סמכתיו, וא"כ לכה אפוא מה אעשה בני, הלא לא נשאר שום דבר שיחסר ליעקב שאברך אותך בזה שיצטרך לך:

(לח) ויאמר עשו וגו' הברכה אחת. השיב לו שכ"ז לפי דעתך שתלית ברכתי ביעקב שלא תוכל לברך אותי רק בשביל יעקב, כדי שאהיה אני התומך והמחזיק של יעקב עד שהברכה הוא לך אחת, ר"ל שברכתי עם ברכת יעקב היא ברכה אחת שלא תוכל לברך אותי רק בדבר שלא ברכת את יעקב, ואני איני רוצה

כלל

בָּרְכֵנִי גַם־אָנִי אָבִי וַיִּשָּׂא עֵשָׂו קֹלוֹ וַיֵּבְךְּ׃ לט וַיַּעַן יִצְחָק
אָבִיו וַיֹּאמֶר אֵלָיו הִנֵּה מִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ יִהְיֶה מוֹשָׁבֶךָ וּמִטַּל
הַשָּׁמַיִם מֵעָל׃ מ וְעַל־חַרְבְּךָ תִחְיֶה וְאֶת־אָחִיךָ תַּעֲבֹד וְהָיָה
כַּאֲשֶׁר תָּרִיד וּפָרַקְתָּ עֻלּוֹ מֵעַל צַוָּארֶךָ׃ מא וַיִּשְׂטֹם עֵשָׂו
אֶת־יַעֲקֹב עַל־הַבְּרָכָה אֲשֶׁר בֵּרֲכוֹ אָבִיו וַיֹּאמֶר עֵשָׂו
בְּלִבּוֹ יִקְרְבוּ יְמֵי אֵבֶל אָבִי וְאַהַרְגָה אֶת־יַעֲקֹב אָחִי׃
מב וַיֻּגַּד לְרִבְקָה אֶת־דִּבְרֵי עֵשָׂו בְּנָהּ הַגָּדֹל וַתִּשְׁלַח
וַתִּקְרָא לְיַעֲקֹב בְּנָהּ הַקָּטָן וַתֹּאמֶר אֵלָיו הִנֵּה עֵשָׂו אָחִיךָ
מִתְנַחֵם לְךָ לְהָרְגֶךָ׃ מג וְעַתָּה בְנִי שְׁמַע בְּקֹלִי וְקוּם
בְּרַח־לְךָ אֶל־לָבָן אָחִי חָרָנָה׃ מד וְיָשַׁבְתָּ עִמּוֹ יָמִים אֲחָדִים
עַד אֲשֶׁר־תָּשׁוּב חֲמַת אָחִיךָ׃ מה עַד־שׁוּב אַף־אָחִיךָ
מִמְּךָ וְשָׁכַח אֵת אֲשֶׁר־עָשִׂיתָ לּוֹ וְשָׁלַחְתִּי וּלְקַחְתִּיךָ מִשָּׁם
לָמָה אֶשְׁכַּל גַּם־שְׁנֵיכֶם יוֹם אֶחָד׃ מו וַתֹּאמֶר רִבְקָה אֶל־
יִצְחָק °קַצְתִּי בְחַיַּי מִפְּנֵי בְּנוֹת חֵת אִם־לֹקֵחַ יַעֲקֹב אִשָּׁה
מִבְּנוֹת־חֵת כָּאֵלֶּה מִבְּנוֹת הָאָרֶץ לָמָּה לִּי חַיִּים׃

°ק' זעירא

ויקרא

בעל הטורים

ברכתי. ונויתי את ברכתי. הקב"ה נוס את ברכתו ולא חסר כלום מכל הדורון כדכתיב ויבא יעקב שלם: (מו) קצתי בחיי. קו"ף קטנה שראתה שעתיד ליחרב הבית שגבהו ק' אמה וקו"ף של ודרור קן לה גדולה שבקש דוד על השיכל שגבהו ק' אמה שלא יחרב:

שפתי חכמים

ע לאפוקי ממה שנאמר לעיל מטל השמים ומשמני הארץ דלעיל קאי אפירות הארץ שהתבואה והפירות שבארצך יהיו שמנים וטובים אבל כאן נאמר על המקום שיהיה המקום ממקום השמן שבארץ וזהו שנאמר מושבך ולא במושבך ע"כ שמורה על המקום שיושב שם דאל"כ קשה הא ברך את יעקב בברכת משמני הארץ: פ (מהר"ן) וא"ת שלא נמצא שנתן יצחק ליעקב הברכות על תנאי וי"ל דכתיב ויתן לך האלהים מלת האלהים משמע בדין שאם אתה ראוי וכו': צ אע"פ שהיה רשע את זה לא עשה שיהא מצער את אביו כי היה נוהג בו כבוד באביו והא ראיה ממה שנאמר וירא עשו כי רעות בנות כנען בעיני יצחק אביו וגו': ק וא"ת וכלא גם לפי המדרש הוא לשון תנחומין י"ל דה"פ אם באנו לפרש מל' המדרש שהוא ל' תנחומין והיינו ל' מחשבה אז תוכל לפרשו שמתנחם על הברכות בהריגתך ואין צריך לפרשו על

רש"י

ה"א זו משמשת לשון תמיה כמו (במדבר יג) הבמחנים. השמנה היא (ש"ב ג) הכמות נבל: (לט) משמני הארץ וגו'. ע איטליא"ה של יון (ב"ר): ועל חרבך. כמו בחרבך יש על שהוא במקום בי"ת כמו (יחזקאל לג) עמדתם על חרבכם בחרבכם (שמות ו) על צבאותם בצבאותם: והיה כאשר תריד. לשון צער כמו (תהלים נה) אריד בשיחי כלומר כשיעברו ישראל על התורה ויהיה לך פתחון פה פ להצטער על הברכות שנטל ופרקת עלו וגו': (מא) יקרבו ימי אבל אבי. כמשמעו שלא אצער את אבא צ ומ"א לכמה פנים יש: (מב) ויגד לרבקה. ברוח הקודש הוגד לה מה שעשו מהרהר בלבו: מתנחם לך. נחם על האחוה לחשוב מחשבה אחרת להתנכר לך ולהרגך. ומ"א כבר אתה מת בעיניו ושתה עליך כוס של תנחומים. ולפי פשוטו ל' תנחומים ק מתנחם הוא על הברכות בהריגתך: (מד) אחדים. מועטים: (מה) למה אשכל. אהיה שכולה משניכם. (למד על) הקובר את בניו קרוי שכול, וכן ביעקב אמר כאשר שכלתי שכלתי: גם שניכם. אם יקום עליך ואתה תהרגנו יעמדו בניו ויהרגוך ורוח הקדש

נזרקה

אַף אֲנָא אַבָּא וַאֲרֵים עֵשָׂו קָלֵהּ וּבְכָא: לט וַאֲתֵיב יִצְחָק אֲבוּהִי וַאֲמַר לֵהּ הָא
מְטוּבָא דְאַרְעָא יְהֵא מוֹתְבָךְ וּמִטַּלָּא דִשְׁמַיָּא מִלְּעֵלָּא: מ וְעַל חַרְבָּךְ תֵּיחֵי וְיָת
אֲחוּךְ תִּפְלַח וִיהֵי כַּד יַעְבְּרוּן בְּנוֹהִי עַל פִּתְגָּמֵי אוֹרָיְתָא וְתַעְדֵּי נִירֵהּ מֵעַל צַוְּרָךְ:
מא וּנְטַר עֵשָׂו דְּבָבוּ לְיַעֲקֹב עַל בִּרְכְתָא דִּי בָרְכֵהּ אֲבוּהִי וַאֲמַר עֵשָׂו בְּלִבֵּהּ יִקְרְבוּן
יוֹמֵי אֶבְלֵי דְאַבָּא וְאֶקְטוֹל יָת יַעֲקֹב אָחִי: מב וְאִתְחֲוָא לְרִבְקָה יָת פִּתְגָּמֵי עֵשָׂו
בְּרַהּ רַבָּא וּשְׁלַחַת וּקְרַת לְיַעֲקֹב בְּרַהּ זְעֵירָא וַאֲמֶרֶת לֵהּ הָא עֵשָׂו אָחוּךְ כָּמִין לָךְ
לְמִקְטְלָךְ: מג וּכְעַן בְּרִי קַבֵּל מִנִּי וְקוּם אֱזֵיל לָךְ לְוָת לָבָן אָחִי לְחָרָן: מד וְתֵתֵיב
עִמֵּהּ יוֹמִין זְעִירִין עַד דִּיתוּב חֵימְתָא דְאָחוּךְ: מה עַד דִּיתוּב רוּגְזָא דְאָחוּךְ מִנָּךְ
וְיִתְנְשֵׁי יָת דִּי עֲבַדְתְּ לֵהּ וְאֶשְׁלַח וְאֶדְבְּרִנָּךְ מִתַּמָּן לְמָה אֶתְכַּל אַף תַּרְוֵיכוֹן יוֹמָא
חָד: מו וַאֲמֶרֶת רִבְקָה לְיִצְחָק עָקִית בְּחַיַּי מִן קֳדָם בְּנַת חִתָּאָה אִם נְסֵיב יַעֲקֹב
אִתְּתָא

רש"י

נזרקה בה ונתנבאה שביום אחד ימותו כמו שמפורש בפרק המקנא (סוטה יג): (מו) קצתי בחיי. מאסתי בחיי

התורה והמצוה

כלל בזה שיהיה ברכתי תלויה בברכת יעקב, אני רוצה ברכה בפ"ע. **ברכני גם אני אבי**, שאמצא עושר ומשרה בפני עצמי לטובת חיי העוה"ז, לא בשביל שאזכה עם יעקב לעוה"ב, כאב שמברך את כל בניו שיהיה לכל אחד עושר וגבורה בפני עצמו:

(לט) **ויען יצחק אביו**. זה אמר לו מצד שהוא אביו כרחם אב על בנים, **הנה משמני הארץ יהיה מושבך**, לעומת מ"ש ליעקב שיתן לו האלהים מטל השמים ומשמני הארץ, שאצל יעקב יהיה מתנת אלהים ותלוי בהשגחת ה' שהוא לפי המעשים אם יזכו, אמר לעשו שמעצמו יהיה מושבו במשמני הארץ בלתי תלוי בהשגחה, ולא ברכו רק בעושר, אבל לענין המשרה והממשלה,

(מ) **ואת אחיך תעבד**. וזה יהיה לך לאוצר הנפש, וזה תלוי בתנאי, אם יעקב יעסוק בתורה ויעבוד את ה' שאז תכנע לפניו, אבל בזמן שירפו ידיו מעבודת ה' אז תהיה אתה המקל והרצועה לרדות וליסר אותו, וז"ש **והיה כאשר תריד**, עת שאתה תרדה בו ע"י שלא יעבוד את ה', אז **ופרקת עלו**, כמ"ש בזמן שאין הקול קול יעקב אז הידים ידי עשו, וכן היה באמת שכ"ז שעבדו ישראל את ה' היה אדום למס עובד כמו שהיה בימי דוד ושלמה ומלכי ישראל הצדיקים, ועת חטאו ישראל כתיב בימיו פשע אדום וגו' וימליכו עליהם מלך (מ"ב ח):

(מא) **וישטם עשו**. המשטמה היא שמרוב השנאה חושב מחשבות להיות לשטן לו, והיה המשטמה על **הברכה אשר ברכו אביו**, וזה כולל גם משטמה על אביו על שקיים את הברכה. גם יל"פ על הברכה שברך יצחק לעשו שא"ל ואת אחיך תעבד שמעבד אותו אל יעקב, **ויאמר עשו בלבו**, לנקום בין מאביו בין מיעקב, ע"י שיהרוג את יעקב, ואביו יתאבל עליו, שעז"א **יקרבו ימי אבל אבי**, שבקרוב יתאבל אבי על יעקב:

(מב) **ותשלח ותקרא**. יספר הטעמים שאותה שיגרה, א] מצד שיעקב **בן הקטן**, עד עשו הגדול בגבורה ובכח נגד יעקב, ב] מצד שהוא מתנחם וחושב מחשבות להרגך, והוא אחיך שלא תוכל להשמר מפניו:

(מג-מד) ג] **ועתה ברח לך אל לבן אחי**, שתהיה בין משפחתך והוא ישמרך מכל רע, וגם אמרה ברח לך לטובתך כי שם תמצא בת זוגך. ד] **וישבת עמו ימים אחדים**, לא תצטרך לשבת זמן רב, **עד אשר תשוב חמת אחיך**, מבואר אצלי תמיד ההבדל בין חמה ובין אף, שהחמה הוא הכעס הפנימי בלב, והאף הוא בגלוי מה שרוצה להנקם, ולעשו היה חמה ואף, חמה בלב נגד יצחק ורבקה שגרמו שיקח ברכתו ולהם לא יכול להראות אף בפועל לעשות להם רע רק חמה בלב, והיה לו אף נגד יעקב להרוג אותו כדי שלא יצטרך להיות עבד, כמ"ש ואת אחיך תעבד, ולא היה לו חמה בלב כי יעקב עשה זאת לטובת עצמו, ועי"כ תשב תחלה עד שתשוב החמה מאביו, שעי"כ אמר יקרבו ימי אבל אבי, ואח"כ תמתין,

(מה) **עד שוב אף אחיך**. שהאף הוא נגד יעקב, שעז"א ממך, ע"י **שישכח את אשר עשית לו**, ואז **ושלחתי ולקחתיך משם**, כי אם תאמר שתשאר פה ותלחם עמו **למה אשכל גם שניכם**:

(מו) **ותאמר רבקה**. לא רצתה לגלות ליצחק שעשו רוצה להרוג את יעקב, פן יצטער ע"ז, וע"כ אמרה בחכמה שישלח אותו פדנה ארם לקחת אשה, ועז"א **אם לקח יעקב אשה מבנות חת**, או אף שלא תהיה מבנות חת רק **מבנות הארץ**, אם תהיה **כאלה למה לי חיים**, ובזה גלתה דעתה שאינה רוצה שיקח מבנות הארץ רק שילך אל בני משפחתו לקחת אשה משם:

ויברך

כח א וַיִּקְרָ֥א יִצְחָ֛ק אֶֽל־יַעֲקֹ֖ב וַיְבָ֣רֶךְ אֹת֑וֹ וַיְצַוֵּ֙הוּ֙ וַיֹּ֣אמֶר
ל֔וֹ לֹֽא־תִקַּ֥ח אִשָּׁ֖ה מִבְּנ֥וֹת כְּנָֽעַן׃ ב ק֥וּם לֵךְ֙ פַּדֶּ֣נָֽה אֲרָ֔ם
בֵּ֥יתָה בְתוּאֵ֖ל אֲבִ֣י אִמֶּ֑ךָ וְקַח־לְךָ֤ מִשָּׁם֙ אִשָּׁ֔ה מִבְּנ֥וֹת לָבָ֖ן
אֲחִ֥י אִמֶּֽךָ׃ ג וְאֵ֤ל שַׁדַּי֙ יְבָרֵ֣ךְ אֹֽתְךָ֔ וְיַפְרְךָ֖ וְיַרְבֶּ֑ךָ וְהָיִ֖יתָ
לִקְהַ֥ל עַמִּֽים׃ ד וְיִֽתֶּן־לְךָ֙ אֶת־בִּרְכַּ֣ת אַבְרָהָ֔ם לְךָ֖ וּלְזַרְעֲךָ֣
אִתָּ֑ךְ לְרִשְׁתְּךָ֙ אֶת־אֶ֣רֶץ מְגֻרֶ֔יךָ אֲשֶׁר־נָתַ֥ן אֱלֹהִ֖ים
לְאַבְרָהָֽם׃ שביעי ה וַיִּשְׁלַ֤ח יִצְחָק֙ אֶֽת־יַעֲקֹ֔ב וַיֵּ֖לֶךְ פַּדֶּ֣נָֽה
אֲרָ֑ם אֶל־לָבָ֤ן בֶּן־בְּתוּאֵל֙ הָֽאֲרַמִּ֔י אֲחִ֣י רִבְקָ֔ה אֵ֥ם יַעֲקֹ֖ב
וְעֵשָֽׂו׃ ו וַיַּ֣רְא עֵשָׂ֗ו כִּֽי־בֵרַ֣ךְ יִצְחָק֮ אֶֽת־יַעֲקֹב֒ וְשִׁלַּ֤ח אֹתוֹ֙
פַּדֶּ֣נָֽה אֲרָ֔ם לָקַֽחַת־ל֥וֹ מִשָּׁ֖ם אִשָּׁ֑ה בְּבָרְכ֣וֹ אֹת֔וֹ וַיְצַ֤ו עָלָיו֙
לֵאמֹ֔ר לֹֽא־תִקַּ֥ח אִשָּׁ֖ה מִבְּנ֥וֹת כְּנָֽעַן׃ מפטיר ז וַיִּשְׁמַ֣ע יַעֲקֹ֔ב
אֶל־אָבִ֖יו וְאֶל־אִמּ֑וֹ וַיֵּ֖לֶךְ פַּדֶּ֥נָֽה אֲרָֽם׃ ח וַיַּ֣רְא עֵשָׂ֔ו כִּ֥י רָע֖וֹת
בְּנ֣וֹת כְּנָ֑עַן בְּעֵינֵ֖י יִצְחָ֥ק אָבִֽיו׃ ט וַיֵּ֥לֶךְ עֵשָׂ֖ו אֶל־יִשְׁמָעֵ֑אל
וַיִּקַּ֡ח אֶֽת־מָחֲלַ֣ת ׀ בַּת־יִשְׁמָעֵ֨אל בֶּן־אַבְרָהָ֜ם אֲח֧וֹת
נְבָי֛וֹת עַל־נָשָׁ֖יו ל֥וֹ לְאִשָּֽׁה׃ ס ס ס

ק"ו פסוקים. על"ו סימן. ומפטירין בתרי עשר משא דבר ה' במלאכי סימן א':

תרי טעמי

ויצא

רש"י

בחיי: (ב) פדנה. כמו לפדן: ביתה בתואל. לבית בתואל כל תיבה שצריכה למ"ד בתחלתה ר הטיל לה ה"א בסופה (יבמות יג): (ג) ואל שדי. מי שדי בברכותיו ש למתברכין מפיו יברך אותך: (ד) את ברכת אברהם. שאמר לו ואעשך לגוי גדול. והתברכו בזרעך. יהיו אותן ברכות האמורות בשבילך ת ממך יצא אותו הגוי ואותו הזרע המבורך: (ה) אם יעקב ועשו. איני יודע א מה מלמדנו: (ז) וישמע יעקב. מחובר לענין של מעלה וירא עשו כי ברך יצחק וגו' וכי שלח אותו פדנה ארם וכי שמע יעקב אל אביו והלך פדנה ארם וכי רעות בנות כנען והלך גם הוא אל ישמעאל: (ט) אחות נביות. ממשמע שנאמר בת ישמעאל איני יודע שהיא אחות נביות אלא למדנו שמת ישמעאל משיעדה לעשו קודם נשואיה והשיאה נביות אחיה, ולמדנו שהיה יעקב באותו הפרק בן ס"ג שנים שהרי ישמעאל בן ע"ד שנים היה כשנולד יעקב. ס"ד שנה היה גדול ישמעאל מיצחק ויצחק בן ס' שנה בלדת אותם הרי ע"ד ושנותיו היו קל"ז שנאמר ואלה שני חיי ישמעאל וגו' נמצא יעקב כשמת ישמעאל בן ס"ג שנים היה ולמדנו מכאן שנטמן בבית עבר י"ד שנה ב ואח"כ הלך לחרן שהרי לא שהה בבית לבן לפני לידתו של יוסף אלא י"ד שנה שנאמר עבדתיך י"ד שנה בשתי בנותיך ושש שנים בצאנך ובכר כאן משנולד יוסף היה
שנאמר

שפתי חכמים

של כוס של תנחומים: ר לאו דוקא כל תיבה דלא נמצא כלל זה אלא דוקא בשמות המקומות והארצות כמו בבלה חברונה וקצת כלים המזבחה: ש דאל"כ מה ענין זה השם לכאן: ת דאל"כ ויתן לך ברכת אברהם מבע"ל לא את ברכת אברהם דמשמע שנטלה ממנו ונתנה לזה ומה שלא פי' ברכת אברהם לירושת הארץ שיזכה בה הוא יותר מכל שאר בניו משום דירושת הארץ מתנה היא ולא ברכה (הרא"ם): א (קצ"מ) יש מקשים מה בא להודיענו שאינו יודע אם לא ידע פשוט וי"ל דרש"י ידע שיש לישב בכמה אפי' כפירושי המפרשים וע"ש אבל לא ידע איזה הוא אמתי ליישר הפשיטות של מקרא. ועי' בגד"ל: ב וקשה דמ"ש דנקט הכא עבר ולעיל גבי לדרוש את ה' נקט שם וגבי ויתרוצצו נקט שם ועבר וי"ל דכיון שנקט סתם ויתרוצצו ללמד ולהורות דכשהלכה אצל בתי מדרשות היה יעקב מפרכס
לצאת

אתתא מבנת חתאה כאלין מבנת ארעא למה לי חיים: א וקרא יצחק ליעקב
ובריך יתיה ופקדיה ואמר ליה לא תסב אתתא מבנת כנען: ב קום איזיל לפדן
ארם לבית בתואל אבוהא דאמך וסב לך מתמן אתתא מבנת לבן אחוהא דאמך:
ג ואל שדי יברך יתך ויפשנך ויסגנך ותהי לכנשת שבטין: ד ויתן לך ית ברכתא
דאברהם לך ולבנך עמך למירתך ית ארע תותבותך די יהב יי לאברהם:
ה ושלח יצחק ית יעקב ואזל לפדן ארם לות לבן בר בתואל ארמאה אחוהא
דרבקה אמה דיעקב ועשו: ו וחזא עשו ארי בריך יצחק ית יעקב ושלח יתיה
לפדן ארם למסב ליה מתמן אתתא כד בריך יתיה ופקיד עלוהי למימר לא תסב
אתתא מבנת כנען: ז וקביל יעקב מן אבוהי ומן אמיה ואזל לפדן ארם: ח וחזא
עשו ארי בישא בנת כנען בעיני יצחק אבוהי: ט ואזל עשו לות ישמעאל ונסיב
ית מחלת בת ישמעאל בר אברהם אחתיה דנביות על נשוהי ליה לאנתו: ססס

ונפק

רש"י

שנאמר ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף וגו' ויוסף בן ל' שנה היה כשמלך ומשם עד שירד יעקב למצרים ט' שנים ז' של שובע וב' של רעב ויעקב אמר לפרעה ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה. צא והסר י"ד שלפני לידת יוסף ושלשים של יוסף ותשע משמלך עד שבא יעקב הרי ל"ג וכשפירש מאביו היה בן ס"ג הרי ק"ו והוא אומר שלשים ומאת שנה הרי חסרים י"ד שנים הא למדת שאחר שקבל הברכות נטמן בבית עבר י"ד שנים. (אבל לא נענש עליהם בזכות התורה שהרי לא פירש יוסף מאביו אלא כ"ב שנה דהיינו מי"ז עד ל"ט כנגד כ"ב שפירש יעקב מאביו ולא כבדו והם כ' שנים בבית לבן ושתי שנים ששהה בדרך כדכתיב ויבן לו בית ולמקנהו עשה סכות ופי' רז"ל מזה הפסוק ששהה י"ח חדשים בדרך דבית הוה בימות הגשמים וסכות הוה בימות החמה ולחשבון הפסוקים שחשבנו לעיל משפירש מאביו עד שירד למצרים שהיה בן ק"ל שנים שהם אנו מוצאים עוד י"ד שנים אלא ודאי נטמן בבית עבר בהליכתו לבית לבן ללמוד תורה ממנו ובשביל זכות התורה לא נענש עליהם ולא פירש יוסף ממנו אלא כ"ב שנה מדה כנגד מדה, ע"כ מצאתי ברש"י ישן): על נשיו. הוסיף רשעה על רשעתו (ר"ל מרשעת על מרשעיות שהיו לו כבר וק"ל) שלא גרש את הראשונות:

שפתי חכמים

לצאת ושם ועבר שני בתי מדרשות היו דכתיב ויעקב איש תם יושב אוהלים ופי' מסתמא על שניהם נאמר. וגבי ותלך לדרוש את ה' סואיל והלכה אל אחד ודאי הלכה לשם דשם היה אבי אביו של עבר והיה גדול ממנו. ומה שנקט הכא עבר לבד משום דשם כבר מת היה באותה שעה:

ויצא

התורה והמצוה

כח (א-ב) ויברך אתו, היו בכאן שתי ברכות ושני צווים, א] ברך אותו בברכת עוה"ב והתנה תנאי שלא יקח אשה מבנות כנען, וזה מצות ל"ת, ב] צוהו מ"ע שילך פדנה ארם ויקח אשה מבנות לבן, ועי"ז ברכו שנית:

(ג-ד) ואל שדי יברך אתך. שהוא מה שברכו שיהיה לקהל עמים, וגם שיתן לך ברכת אברהם, והוא שיהיה לו לאלהים ויערה שכינתו עליו, וזה יהיה לרשתך את ארץ מגריך, כי ברכת הזרע וברכת ירושת הארץ תלויים זה בזה ומכרים תמיד זה אל זה, וירושת הארץ תנאי אל שיערה שכינתו עליהם, כי היא מוכנת לקדושה ולהשראת שכינה, וכן תנאי אל שיפרו וירבו, כי הפורק והגפן המובחר לא יצלח רק בקרן בן שמן, וברכת אברהם תלה מתנתו באלהים כי אינה ביד אדם כמ"ש למעלה:

(ה) וילך וגו' אל לבן. יצחק א"ל ביתה בתואל שהוא יגחהו בעצתו, ויעקב שירא מעשו הלך אל לבן שהיה גבור בארץ ויגן עליו מפני עשו:

(ו-ז) וירא עשו. כי ברך אותו שתי ברכות, א] שברך את יעקב בעת ששלח אותו פדנה ארם, ב] בברכו אתו, הברכה הראשונה, ויצו עליו, מצות לא תעשה, לא תקח אשה מבנות כנען, ויעקב שמע לדברי אביו בשני הצווים, במה שהלך פדנה ארם, שממילא לא יקח מבנות כנען ויקח מבנות לבן:

(ח-ט) וירא. והגם שמזה ראה ביחוד שרעות בנות כנען בעיני יצחק אביו, היה מרשעתו שלא לשמוע המצות ל"ת כי לא גרש בנות כנען, ולא לקיים המצות עשה לקחת מבנות לבן, כי תחת זה הלך אל ישמעאל, ובאר כי במה שהלך אל ישמעאל לקח אחות נביות, שהיה רשע והבנים הולכים אחר אחי האם, ולא קיים שלא תעשה כי לקח על נשיו, ולא גרש בנות כנען מאתו:

ויצא

י וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שָׁבַע וַיֵּלֶךְ חָרָנָה׃ יא וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם
וַיָּלֶן שָׁם כִּי־בָא הַשֶּׁמֶשׁ וַיִּקַּח מֵאַבְנֵי הַמָּקוֹם וַיָּשֶׂם
מְרַאֲשֹׁתָיו וַיִּשְׁכַּב בַּמָּקוֹם הַהוּא׃ יב וַיַּחֲלֹם וְהִנֵּה סֻלָּם
מֻצָּב אַרְצָה וְרֹאשׁוֹ מַגִּיעַ הַשָּׁמָיְמָה וְהִנֵּה מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים
עֹלִים וְיֹרְדִים בּוֹ׃ יג וְהִנֵּה יְהוָה נִצָּב עָלָיו וַיֹּאמַר אֲנִי יְהוָה
אלהי

בעל הטורים

(י) **ויצא** יעקב: י"א שפרשה זו סתומה (שאין בכל הסדרה לא פתוחה ולא סתומה) שטעם לפי שיצא בגנבו וברח בהחבא. לעיל מניה כתיב לו נשים וסמיך ליה ויצא יעקב שיצא ליקח אשה: ויצא יעקב מבאר. בגי' פנה זיוה פנה הדרה: יעקב מבאר שבע. ר"ת עבר שנטמן בבית עבר: ויצא יעקב מבאר שבע. ס"ת ארבע. מבאר שבע. ס"ה ע"ר ושי"ן של שבע. עשר. שי"ד שנים נטמן בבית עבר: מבאר שבע. ר"ת שם שגם נטמן שם: וילך. בגימ' בו ביום: (יא) ויפגע במקום. ג"פ כתיב מקום בפסוק רמז לג' רגלים שיעלו בניו למקום ההוא: כי בא השמש. ר"ת בבה שכבה מאור השמש שלא בעונתו: (יב) הלום. בגי' זה בנבואה: סולם. בגי' זה כסא הכבוד: סולם. בגי' קול שקול תפלת הצדיקים הוא סולם למלאכים לעלות בו וכן עלה המלאך בלהב הקרבן והתפלה היא העבודה לכך כל מי שמכוין בתפלתו הסולם שלם בשליבותיו ויכולים לעלות בו: סולם. בגימ' ממון ובגי' עוני כי זה ישפיל וזה ירים: סלם. אותיות כמל שאברהם היאך בניו עובדי ע"א: והנה סלם. בגימ' זקן שאברהם קאי בגליות: סלם בגי' סיני שאברהם מעמד הר סיני: סולם מוצב. בגי' מרכבו: מוצב ג'. הכא והידך אלון מוצב אשר בשכם. ונראי עליך מוצב. שאברהם ביאת הארץ היינו מוצב אשר בשכם שאותו מקום שבו תחלה ונגלו מכנה סיינו ונראי עליך מוצב: סלם. אותיות למס. שרמז לו הגליות. ורמז לו הקרבנות. והנה סולם מוצב בגי' הכבש. ארצה. רמז למזבח אדמה. וראשו מגיע השמימה. רמז לריח הקרבנות שעולה השמים. ד"א והנה סלם בגי' וזה מזבח העולה: והנה מלאכי. אותיות אלו הכהנים שעולין ויורדים בכבש. רמז למי שמושלך לארץ לפי שעה יעלה השמימה: מלאכי אלהים ב' דסמיכי. הכא והידך ויפגעו בו מלאכי אלהים ז"ש במדרש מלאכים שלווהו בארץ לא לווהו לח"ל והו מלאכי אלהים עולים אותם שלווהו בארץ. ויפגעו בו מלאכי אלהים היינו מלאכי אלהים שעלו אז פגעו בו עתה ללוותו בארץ. עולים ויורדים. בגי' בכל מדי יון: (יג) והנה ה'. ד' במסו'. והנה ה' נצב עליו והנה ה' נצב על חומת

רש"י

(י) **ויצא** יעקב. על ידי שבשביל שרעות בנות כנען בעיני יצחק אביו הלך עשו אל ישמעאל הפסיק הענין בפרשתו של יעקב וכתיב וירא עשו כי ברך וגו' ומשגמר חזר א לענין הראשון: ויצא. לא היה צריך לכתוב אלא וילך יעקב חרנה ב ולמה הזכיר יציאתו אלא מגיד שיציאת צדיק מן המקום עושה רושם ג שבזמן שהצדיק בעיר הוא הודה ד הוא זיוה הוא הדרה יצא משם פנה הודה ה פנה זיוה פנה הדרה. וכן (רות א) ותצא מן המקום ו האמור בנעמי ורות: וילך חרנה. יצא ללכת ז לחרן: (יא) ויפגע במקום. לא הזכיר הכתוב באיזה מקום ח אלא במקום הנזכר במקום אחר הוא הר המוריה שנאמר בו וירא את המקום מרחוק: ויפגע. כמו (יהושע טז) ט ופגע ביריחו ופגע בדבשת (ברכות כו) ורבותינו פירשו לשון תפלה י כמו (ירמיה ז) ואל תפגע בי ולמדנו שתקן תפלת ערבית

שפתי חכמים

א **קצים** פי' מתחלה ק"ל למה חזר וכתב ויצא יעקב והלא כבר כתיב וישלח יצחק את יעקב וגומר פי' ע"י שהפסיק בפרשתו של יעקב בענין עשו ונתן הסבה למה הפסיק שבשביל וגו' וכשהשלים כבר ההפסקה שב להשלים כבת התורה ואמר ומשנגמר וכו' ע"ש : ב דהא כתיב וילך פדנה ארם ולא כתב קודם לכן ויצא יעקב אלא שכיון שהלך פדנה ארם ודאי יצא מבאר שבע וא"כ ה"נ לא היה צריך לכתוב אלא וילך : ג דהוו כאלו נכתב שתי יציאות ויצא יעקב וגם וילך חרנה אלא אחד שיצא גופו ואחד שיצא זיוה הדרה הודה (רא"ם) וכתב עליו מהרש"ל ופירושו דלא כפי'. הב"ר דפי' מדכתיב ויצא ולא כתיב ויצאו שהרי גמלים ושאר בהמות ממי יצאו אלא מגיד לך שפנה זיוה וכו'. ונראה לי דצריכים לדברי הרא"ם ולדברי הב"ר וכוונת השתא מדכתיב ויצא וגם וילך יתירה הוא אלא מגיד הוא יצא ולא אחר וא"כ קשה והלא גמלים ג"כ יצאו אלא כשהוא יצא אז פנה הודה וזיוה וכו' ולא כשהיה אחר יוצא עכ"ל : ד ר"ל בעוד שהצדיק בעיר האנשים והעם ג"כ צדיקים לפי שמתביישין מן הצדיק וגם הוא מוכיחן : ה ר"ל העם שבעיר עושין עבירות. ואין להקשות והא יצחק עדיין נשאר בעיר ככר תירצו בב"ר אינו דומה זכות של צדיק א' לזכות ב' צדיקים : ו וקשה דהכא הביא ראיה מהתם לכאן והתם גבי נעמי ורות מביא ראיה מכאן. וי"ל דאי לא הביא ראיה מהתם הייתי אומר דלמא שתי יציאות האמורים כאן בא לאשמעינן דאחד יציאת גופו ואחד יציאת ממונו ואנשיו ובקרו שיצאו עמו לכך צריך להביא ראיה מהתם שיציאת צדיק עושה רושם כמו שפי' הכא דהתם א"א לפרש על יציאת ממונם דהא התם אמרה וריקם השיבני ש"מ שלא היה לה שום ממון והתם מביא ראיה מהכא דאי מהתם ה"א דוקא התם עושה רושם משום שלא נשאר שום צדיק זולתם אבל במקום צדיקים מנ"ל דעושה רושם מש"ה מביא ראיה מהכא דהא נשארו יצחק ורבקה ואפ"ה עשה רושם יציאת יעקב וק"ל (עיין בגד"ל ושם האריך מאד ליישב זה) : ז דק"ל וילך חרנה משמע שבא לחרן וזה א"א שהרי אח"כ כתיב ויפגע במקום וזה היה קודם ביאתו לחרן ודוחק לומר שיהיה וילך כמשמעו שבא לחרן ואח"כ שב לבאר שבע מה שפגע לו בדרך כי אין זה דרך המקרא לכן פירש יצא ללכת : ח דק"ל והלא בא הכתוב לפרש ולא לסתום והכתי אים מפרש באיזה מקום ל"פ במקום טו' : ט שפי' לשון הגיה ולא פגישה : י פי' ויפגע במקום. בהקב"ה שקראו מקום ע"ש

שנא

י ונפק יעקב מבארא דשבע ואזל לחרן: יא וערע באתרא ובת תמן ארי על
שמשא ונסיב מאבני אתרא ושוי אסדוהי ושכיב באתרא ההוא: יב וחלם
והא סלמא נעיץ בארעא ורישה מטי עד צית שמיא והא מלאכיא דיי סלקין
ונחתין ביה: יג והא יקרא דיי מעתד עלוהי ואמר אנא יי אלהיה דאברהם
אבוך

רש"י

שנה הכתוב ולא כתב ויתפלל ללמדך ב שקפצה לו הארץ כמו שמפורש בפרק גיד הנשה (חולין צא): כי בא השמש. היה לו לכתוב ויבא השמש וילן שם ל כי בא השמש משמע ששקעה לו חמה פתאום שלא בעונתה כדי שילין שם: וישם מראשותיו. עשאן כמין מרזב מ סביב לראשו שירא מפני חיות רעות התחילו מריבות זו את זו נ זאת אומרת עלי יניח צדיק את ראשו וזאת אומרת עלי יניח מיד עשאן הקב"ה אבן אחת וזהו שנאמר ויקח את האבן אשר שם מראשותיו: וישכב במקום ההוא. לשון מיעוט באותו מקום שכב אבל י"ד שנים ששמש בבית עבר לא שכב בלילה שהיה עוסק בתורה: (יב) עולים ויורדים. עולים תחלה ס ואח"כ יורדים. מלאכים שלווהו בארץ אין יוצאים חוצה לארץ ועלו לרקיע וירדו מלאכי חוצה לארץ ללוותו: (יג) נצב עליו

שפתי חכמים

שהוא מקומו של עולם (רא"ם): כ דבשלמא ואל תפגע בי פי' אל תגש בי להפציר אבל אצל הקב"ה לא שייך למימר הכי א"כ קשה למה שינה וכו'. (מהרש"ל) אלא שלכך כתיב ויפגע שהוא נמי לשון פגישה כדי שתלמוד ממנו ג"כ קפיצת הדרך ואי הוה כתיב ויפגוש לא הייתי לומד ממנו תפלה לכך כתב הפסוק ויפגע דמשמע ביה תרוייהו: ל אע"פ שאין הפרש בין ויבא השמש וילן שם ובין וילן שם כי בא השמש מ"מ הי"ל לסדר הענינים כפי הסדר וכמו דכתיב הנה לא רבה היום לערוב לכו נא וגו' אלא ודאי על שקיעה הפתאומית נאמר. ועי"ל מדכתיב כי בא השמש משמע אבל אי לא בא היה הולך עוד וא"כ ש"מ שהיה עוד היום גדול וא"כ מאי כי בא השמש אלא ששקעה וכו'. כך פירש"י בפ' חלק: מ דאל"כ ויקח אבן מבעי': נ דאל"כ הוו הכתובים מכחישין זה את זה דכאן כתיב ויקח מאבני המקום משמע שהיו אבנים הרבה ובסמוך כתיב ויקח את האבן לכך צריכין לתרץ דודאי מתחלה היו אבנים הרבה אלא התחילו מריבות כו'. וא"ת מנ"ל שלקח אבנים הרבה דלמא ויקח אבן אחד מאבני המקום הוא דקאמר והיינו דכתיב ויקח את האבן אשר שם מראשותיו ותי' התוס' דהל"ל ויקח אבן כמו ויקחו אבן וישימו תחתיו בשרי הכתוב לא בא לכתוב אלא לפרש אלא מדכתיב מאבני (שהם) ש"מ אבנים טובא הוו: ס ק"ל דהל"ל יורדים תחלה דהא דירת המלאכים

השאלות

(י-יב) למה אמר שנית שיעקב יצא מבאר שבע, וכבר אמר וילך פדנה ארם, ולמה ספר מן הלינה ולקיחת אבני המקום, ומה היתה כוונת המראה הזאת שאין לה פירוש:

התורה והמצוה

(י) **ויצא** יעקב. הנה נבואת האבות וכן נבואת כל הנביאים חוץ ממשה היה באספקלריא שאינה מאירה, והיה בנבואת הנביאים כמה מדרגות כפי מעלת הנביא וכפי הכנתו, וספר פה כי המראה הזו שראה יעקב בחלומו, היה באספקלריא שאינה מאירה והיה במדרגה נמוכה, אם מצד הכנת הנביא, וזה מארבעה טעמים. א] כי לשלמות הנבואה צריך שיהיה במקום מקודש, כמ"ש שכל הנביאים לא נתנבאו אלא בארץ, ונבואה זו היתה בעת שיצא יעקב מבאר שבע והלך במהלכו לחרן, שאף שלא היה עדיין בח"ל, כבר עזב תנועת ההעתק מא"י לח"ל וזה מאפיל זוהר הנבואה:

(יא) ויפגע. ב] מתנאי הנבואה שיהיה חכם גבור ועשיר כמ"ש חז"ל, שלעומת שצריך שהנביא יהיה אמיץ לבו בגבורים, הנה יעקב פגע במקום וילן שם מצד כי בא השמש, כי פחד ללכת בלילה לבא אל עיר מושב ולא היה בו כח גבורה, ג] נגד מעלת העושר לקח מאבני המקום וישם מראשותיו, ולא היה בידו כר וכסת לשכב עליו, כי הלך מבית אביו במקלו מבלי מאומה, או לדברי חז"ל שאליפז לקח את כל אשר לו. ד] נגד מעלת החכמה שיכין א"ע בעיון ובמושכלות, והוא שכב במקום ההוא, ולא הכין א"ע לנבואה זו ע"י עסק התורה:

(יב) ויחלם. עתה יספר ארבעה הסבות שהיו בנבואה עצמה, כמו שחשב הרמב"ם בחבורו ה' דעות וכס' מו"נ בהבדלים שבין נבואת משה לנבואת יתר נביאים, [הבדל א] שהנבואה הבלתי שלמה תהיה בחלום כמ"ש בשעפים מחזיונות לילה, ועז"א ויחלם, ב] שהנבואה הבלתי שלמה יבאו בה משלים וחידות, וכל שהמשל בלתי מובן, הוא סימן לגריעות הנבואה. וכמ"ש ואלי דבר יגונב ותקח אזני שמץ מנהו, ועז"א והנה סלם מצב ארצה וראשו מגיע השמימה, שהוא משל וחידה ועדיין לא נודע פתרונה על נכון, ג] שהנבואה באספקלריא שאינה מאירה תבא ע"י מלאך, ועז"א והנה מלאכי אלהים עלים וירדים שהם המלאכים, שהגיעה נבואה זו אליו באמצעותם, ד] שהנבואה הבלתי שלמה יתערב בה כח המדמה ויראה מחזות ודמיונות, כמ"ש יעמוד ולא אכיר מראהו כמ"ש בספ' איוב שם, ועז"א:

(יג) והנה ה' נצב עליו. שנדמה לו בדמיונו שה' מתקומם במקום וכמ"ש אוי לי כי נדמיתי כי את המלך ה' צבאות ראו עיני, והנה כתיב וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם. ופי' בזוהר וארא באל שדי דא אספקלריא דלא נהרא, ושמי ה' לא נודעתי להם דא אספקלריא דנהרא, באספקלריא

אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אָבִיךָ וֵאלֹהֵי יִצְחָק הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה
שֹׁכֵב עָלֶיהָ לְךָ אֶתְּנֶנָּה וּלְזַרְעֶךָ׃ יד וְהָיָה זַרְעֲךָ כַּעֲפַר
הָאָרֶץ וּפָרַצְתָּ יָמָּה וָקֵדְמָה וְצָפֹנָה וָנֶגְבָּה וְנִבְרְכוּ בְךָ
כָּל־מִשְׁפְּחֹת הָאֲדָמָה וּבְזַרְעֶךָ׃ טו וְהִנֵּה אָנֹכִי עִמָּךְ
וּשְׁמַרְתִּיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר־תֵּלֵךְ וַהֲשִׁבֹתִיךָ אֶל־הָאֲדָמָה הַזֹּאת
כִּי לֹא אֶעֱזָבְךָ עַד אֲשֶׁר אִם־עָשִׂיתִי אֵת אֲשֶׁר־דִּבַּרְתִּי
לָךְ׃

בעל הטורים

אך והנה ה' עומד ארובות בשמים ה"נ כתיב וזה שער השמים וכן והנה ה' עומד דאיירי במרכבה אף הכא והנה סולם מוצב ארצה במעשה מרכבה: ואלהי יצחק. תימה למה לא אמר יצחק אביך כמו באברהם. וי"ל לפי שאמר באברהם אני ה' אמר אלהי אברהם אביך וביצחק שלא אמר אני ה' לא אמר אלהי אביך: (יד) ופרצת ימה. בגימ' קריעת ים וזהו וירא ישראל ישראל סבא: (טו) והשבתיך אל האדמה. בגי' זה מארבע מלכיות:

רש"י

עליו. ע לשמרו: ואלהי יצחק. אע"פ שלא מצינו במקרא שייחד הקב"ה שמו על הצדיקים בחייהם לכתוב אלהי פלוני משום שנאמר (איוב טו) הן בקדושיו לא יאמין כאן ייחד שמו על יצחק לפי שכהו עיניו וכלוא בבית והרי הוא כמת ויצה"ר פסק ממנו (תנחומא): שכב עליה. (חולין צא) קפל הקב"ה כל א"י תחתיו פ רמז לו שתהא נוחה ליכבש לבניו (כד' אמות שזה מקומו של אדם): (יד) ופרצת. וחזקת צ כמו וכן יפרוץ: (טו) אנכי עמך. לפי שהיה ירא ק מעשו ומלבן: עד אשר אם עשיתי. אם משמש ר בלשון כי (גיטין צ): דברתי לך. לצרכך ועליך מה שהבטחתי לאברהם על זרעו לך הבטחתי ולא לעשו שלא אמרתי לו כי יצחק יקרא לך זרע אלא כי ביצחק ולא כל יצחק וכן כל לי ולך גלו ולהם הסמוכים אצל דבור משמשים לשון על וזה יוכיח שברי עם יעקב לא דבר ש קודם

שפתי חכמים

המלאכים בשמים הוא: ע דאל"כ הא מלא כל הארץ כבודו ומאי נצב עליו אלא עליו על יעקב והא דהוצרך לשמרו באותה שעה ולא קודם לכן אמרו בגמרא לפי שדיוקנו של יעקב חקוק בכסא הכבוד ועכשיו ראו המלאכים את יעקב וידעו שדיוקנו הוא ונתקנאו בו הואיל שהוא קרוב לכסא הכבוד יותר מהם והיה בדעתם להזיקו לכך שמרו הקב"ה. ועי"ל הואיל שהמלאכים של א"י היו עולים ומלאכים של ח"ל היו יורדים בין כך ובין כך לא היו המלאכים אצלו לכך שמרו הקב"ה עכשיו. רא"ם: פ דאל"כ מאי רבותיה הוא שנתן לו את הארץ אשר שכב עליה שהוא רק ד' אמות וע"ז קאמר קיפל הקב"ה וקשה למה קיפל אותה לו בתוך ד' אמות. י"ל כדי שתהיה נוח לכבוש כל ארץ ישראל כארבע אמות אשר הוא שוכב עליהם שכל ארץ ישראל כלולה בה וכעין ירה ויור ויאמר תן תשועה לה': צ לא כמו פן יפרוץ בם שהוא לשון הריסה: ק דאל"כ מאי אנכי עמך דמשמע מגן לך. (נח"י) ירא בהליכה מעשו שלא ירדוף אחריו ובחזרתו מלבן כמעשה שהיה וזהו שהיים ושמרתיך בכל אשר תלך והשיבותיך: ר דקי"ל כי לא אעזבך עד אשר משמע שודאי לא אעזבך עד אשר עשיתי ומלת אם משמע הוא ספק אם יעשה אם לא לכך מפרש אם משמש בלשון כי דהוא נמי לשון ודאי כלומר כיון שכי משמש לשון אם גם אם משמש לשון כי: ש וא"ת דלמא אשר דברתי לך קאי על הדבור שדבר

עמו

התורה והמצוה

באספקלריא דלא נהרא כתיב בה ראיה, באספקלריא דנהרא כתיב בה ידיעה, ר"ל שהרואה באספקלריא המאירה לא יראה שום דמיון, וע"כ לא יחזה שום מראה ותמונה ולא יתכן בו לשון ראיה, כי אין רואה כל מאומה רק לשון ידיעה, וזה היה מדרגת משה. אבל הרואה באספקלריא שאינה מאירה יראה מחזה ודמיון, כמו יעקב שנדמה לו שה' מתקומם במקום ונצב עליו, לכן כתיב ראיה, שעז"א וארא אל אברהם באל שדי, אבל בשמי ה' שהוא באספקלריא המאירה שבו אין נמצא שום ראיה רק ידיעה לא נודעתי להם, לכן אמר נודעתי, וע"כ אמר יעקב אכן יש ה' במקום הזה ואנכי לא ידעתי, ר"ל אחר שנדמה שיש ה' במקום, ר"ל שה' מתקומם במקום ונצב עליו, ר"ל על הסולם, א"כ אנכי לא ידעתי, לא הגעתי למדרגת ידיעה באספקלריא המאירה רק למדרגת ראיה באספקלריא שאינה מאירה [א]:

והיה

תורה אור

[א] ועוד נאצה מלים. שכבר אמרו חז"ל שמה שנתירא יעקב מפני עשו נחשב לו לחטא, שכבר אמר החכם טפשי מיראת שמים זולתו, כי היראה הגדולה תבטל את היראה הקטנה, שמי שעומד לפני ארי הרוצה לטרפו לא יירא אז מפני דבורה שתרצה לעקצו, כי יראה הגדולה שירא מן הארי תבטל יראה הקטנה של הדבורה, ואחר שהאדם צריך לצייר נגד עיניו תמיד יראת ה' המלך הגדול הצופה על כל נסתריו, איך יכנס בלבו שום קטנה של ב"ו, כמ"ש מי את ותיראי מאנוש ימות ותשכח ה' עושך, וספר כי יעקב

כבאם

אֲבוּךְ וֵאלָהֵהּ דְיִצְחָק אַרְעָא דִי אַתְּ שָׁרֵי עֲלַהּ לָךְ אֶתְּנִנַהּ וְלִבְנָךְ: יד וִיהוֹן בְּנָךְ
סַגִיאִין כְּעַפְרָא דְאַרְעָא וְתִתְקַף לְמַעַרְבָא וּלְמָדִינְחָא וּלְצִפּוּנָא וּלְדָרוֹמָא וְיִתְבָּרְכוּן
בְּדִילָךְ כָּל זַרְעֲיַת אַרְעָא וּבְדִיל בְּנָךְ: טו וְהָא מֵימְרִי בְּסַעְדָךְ וְאֶטְרִנָךְ בְּכָל אֲתַר
דִי תְהָךְ וַאֲתֵיבִנָךְ לְאַרְעָא הָדָא אֲרֵי לָא אֶשְׁבְּקִנָךְ עַד דִי אַעְבֵּיד יָת דְמַלֵּלִית
לָךְ

התורה והמצוה

(יד) והיה. בכ"מ הסמיך ברכת הזרע אל ברכת הארץ, כי שניהם מגרים ותנאיים זל"ז, שהנסיעה הסובב לא תצלח לעשות פרי קודש רק בארץ נבחרת, ואחר שיהיו זרעך רבים כעפר הארץ, ותפרוץ להתפשט על כל הארץ ימה וקדמה, כי כן היה בכבוש יהושע שתחלה כבשו בצד הדרומי כלו ממזרח למערב, והיה ימה וקדמה, ואח"כ התפשטו גם בצד הצפוני והיה צפונה ונגבה, אז ונברכו בך כל משפחת האדמה, שהיא הברכה הנאמר לאברהם בפעם ראשונה (למעלה יב ג):

(טו) והנה. וע"כ אין לך ליראה, לא פן תפסיד דבר מאוצר הנפש, כי הנה אנכי עמך בה"ל כמו בא"י, ולא שתירא מעשו ומלבן, כי ושמרתיך בכל אשר תלך, וגם והשבתיך אל האדמה, בשרו שישוב אל א"י, כי לא אעזבך עד שאעשה כל אשר דברתי בשבילך (שדבור שאחריו למ"ד פי' בשבילו), שכל היעודים שיעדתי לאברהם וליצחק הכל היה בשבילך, ואני מוכרח לקיים היעודים האלה, וא"כ לא אוכל לעזוב אותך שאז יתבטלו היעודים וזה א"א:

ויקץ

תורה אור

הראה בפועל יראתו מן עשו במה שיצא מא"י לח"ל, שעז"א ויצא מבאר שבע, והן במה שפגע במקום וילן שם, כי ירא ללכת בלילה. הן במה שהניח מאבני המקום מראשותיו שירא מפני חיות רעות, ע"ז הראו לו בחלום הנבואיי איך הוא בעצמו הוא הסולם המקשר כל העולמות, כי מוצב ארצה מצד גופו וראשו מגיע השמימה מצד נשמתו, והראו לו עוד איך הוא מרכבה לשכינה, היינו שההנהגה ההשגחיית הנעשית ע"י מלאכי עושי רצונו, תלויה ביעקב לפי מעשיו ופעולותיו, עד שמלאכי אלהים שהם שלוחי ההשגחה עולים ויורדים בו. שלפי מעשיו העולים מתחת למעלה יעורר ירידת השפע מלמעלה למטה, עד שעולים תחלה מלאכי תורתו ומצותיו ואח"כ יורדים מלאכי השפע היורדים למטה, כמ"ש במד' התחתונים עולים והעליונים יורדים, וה' נצב עליו על יעקב, שהוא הסולם הקטן המקביל נגד הסולם הגדול שהוא האלהות המתפשט בעולם הגדול וההנהגה הכוללת, שהכל נערך לפי עלית וירידת מלאכי יעקב בסולם הקטן, לבד כי בסולם הקטן תהיה העליה תחלה לפי המעשים העולים ממטה למעלה, ובסולם הגדול תהיה הירידה תחלה, וכבר בארתי בפי' מעשה בראשית, שבעולם הגדול ירדה הבריאה מן הגבוה אל הנמוך, אצילה בריאה יצירה עשיה, ובעולם השפל עלתה בחזרה מן השפל אל הגבוה, דומם צומח חי מדבר, שהאדם הוא ישוב לעלות אל ראש הסולם, והנה ה' נצב עליו, שבצד שיורד מלמעלה למטה ה' נצב על הסולם, ובצד שעולה בצד האחר ממטה למעלה כמ"ש האח על הרץ ושמים ה' נצב על יעקב, כמ"ש במד' ה' נצב עליו על הסולם, ד"א עליו על יעקב, וכן אמר שם עולים ויורדים בו, י"א בסולם וי"א ביעקב, ואמר במד' כמה שליבות היו בסולם, ארבעה, שבין בירידה בין בעליה יש ארבע מדרגות שהם שליבות הסולם, ובזה גלה לו שאין לו לירא מפום אדם, וגם אמר והנה אנכי עמך ושמרתיך, ואחר שאתה מובטח על השמירה אין לך לירא. וז"ש וייקץ יעקב משנתו, התעורר וירא כי טעה בפחדו, ואז אמר, אכן יש ה' במקום הזה ואנכי לא ידעתי, שאז לא יראתי יראה הקטנה מאדם ומהיות רעות, וע"ז ויירא יראה הגדולה מן השם והמקום הנורא:

ובמד' אומר והנה ה' נצב עליו, הקב"ה מקומו של עולם ואין העולם מקומו, רק הצדיקים אלהים מתקיים עליהם, ר"ל כי ה' לא יתקומם במקום רק יצויר שיחול הכבוד העליון על הנפש אשר היא חלק אלהים ממעל כי ידבק בה דבקת מעלה והשגחה, וה' מקומו של עולם ומקיף את העולם, אבל ע"י הצדיק יצויר שיחול הכבוד בעולם התחתון, ומכ"ש שהצדיק מקומו של עולם, אחר שהעולם מתקיים על ה' שהוא מקומו של עולם, וה' נצב על יעקב, ועז"א אנכי אלהי אביך, שע"י האבות שרתה השכינה בארץ, וע"כ הארץ אשר אתה שכב עליה לך אתננה, כי אתה מקום הארץ וקיומה. ובמ"ר פ' לך ויאמר ה' אל אברם, משל לאחד שהיה עובר ממקום למקום וראה בירה אחת דולקת, אמר, תאמר שאין מנהיג לבירה זו, הציץ עליו בעל הבירה ואמר אני בעל הבירה, כך היה אברהם אומר, תאמר שהעוה"ז בלא מנהיג, הציץ עליו הקב"ה ואמר אני בעל העולם, כי ע"י האבות התחיל ה' להשרות שכינתו בעולם, שתחלה היתה הבירה בלא מנהיג, שמנהיג הבירה הגדולה הזו שהוא העולם הסתתר והתעלם ולא הכירו אדם, כי הטבע והמערכת היו הנרות שהאירו אור בהבירה, והמדליק את הנרות לא נודע בעולם, וע"כ שאברהם חקר ודרש בעיונו על המדליק נרות הבירה ומוציא החמה ממקומה ומאיר לעולם כלו בטובו, הציץ עליו בעל הבירה ויחד שכינתו עליו, והאלהות התפשט בעולם, ונקרא אלהי אברהם ואלהי יצחק, כי עליהם ובאמצעותם השרה שכינתו ואלהותו, ועל ידיהם שכינתו שרויה בארץ אשר ה' דורש אותה תמיד, וע"כ הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה:

לָךְ׃ טז וַיִּיקַץ יַעֲקֹב מִשְּׁנָתוֹ וַיֹּאמֶר אָכֵן יֵשׁ יְהוָה בַּמָּקוֹם
הַזֶּה וְאָנֹכִי לֹא יָדָעְתִּי׃ יז וַיִּירָא וַיֹּאמַר מַה־נּוֹרָא הַמָּקוֹם
הַזֶּה אֵין זֶה כִּי אִם־בֵּית אֱלֹהִים וְזֶה שַׁעַר הַשָּׁמָיִם׃
יח וַיַּשְׁכֵּם יַעֲקֹב בַּבֹּקֶר וַיִּקַּח אֶת־הָאֶבֶן אֲשֶׁר־שָׂם
מְרַאֲשֹׁתָיו וַיָּשֶׂם אֹתָהּ מַצֵּבָה וַיִּצֹק שֶׁמֶן עַל־רֹאשָׁהּ׃

°צ' רפס ויקרא

בעל הטורים

(טז) וייקץ יעקב משנתו ויאמר. ס"ת צבור לומר שאין תפלתו של אדם נשמעת אלא בצבור. משנתו קרי ביה ממשנתו מתוך שהוא הוגה בתורה ביום גם בלילה לא שכב לבו לסגות בה בחלומו : (יז) וזה שער השמים וישכם. לומר שבעלות השחר פותחין שער

רש"י

לכן: (טז) ואנכי לא ידעתי. שאם ידעתי לא ישנתי במקום קדוש כזה: (יז) כי אם בית אלהים. א"ר אליעזר בשם רבי יוסי בן זמרא הסולם הזה עומד בבאר שבע א ואמצע שפועו מגיע כנגד בית המקדש שבאר שבע עומד בדרומה של יהודה וירושלים בצפונה בגבול שבין יהודה ובנימין ובית אל היה בצפון של נחלת בנימין בגבול שבין בנימין ובין בני יוסף נמצא סולם שרגליו בבאר שבע וראשו בבית אל מגיע אמצע שפועו נגד ירושלים. ולפי שאמרו רבותינו שאמר הקב"ה צדיק זה בא לבית מלוני ויפטר בלא לינה, ועוד אמרו יעקב קראו לירושלים בית אל וזו לוז היא ולא ירושלים ומהיכן למדו לומר כן אומר אני שנעקר הר המוריה ובא לכאן וזו היא קפיצת הארץ האמורה בשחיטת חולין שבא בית המקדש לקראתו עד בית אל וזהו ויפגע במקום. וא"ת וכשעבר יעקב על בית המקדש ב מדוע לא עכבו שם איהו לא יהיב לביה להתפלל במקום שהתפללו אבותיו ומן השמים יעכבוהו איהו עד חרן אזל כדאמרינן בפרק גיד הנשה וקרא מוכיח וילך חרנה כי מטא לחרן אמר אפשר שעברתי על מקום שהתפללו אבותי ולא התפללתי בו. יהב דעתיה למהדר והדר עד בית אל וקפצה לו הארץ. (בית אל לא זה הוא הסמוך לעי אלא לירושלים ועל שם שהיתה עיר האלהים קראה בית אל והוא הר המוריה שהתפלל בו אברהם והוא השדה שהתפלל בו יצחק וכן אמרו בסוטה לכו ונעלה וגו' לא כאברהם שקראו הר ולא כיצחק שקראו שדה אלא כיעקב שקראו בית אל. ע"כ פרש"י מדוייק): מה נורא. תרגומו מה דחילו אתרא הדין. דחילו שם דבר הוא כמו סיבלתנו וכמו ג למלבש: וזה שער השמים. מקום תפלה לעלות תפלתם השמימה. ומדרשו שבית המקדש של מעלה

תרגומו

שפתי חכמים

עמו עתה והוא ויאמר אני ה' וגו' וי"ל דא"כ הל"ל כל אשר אני מדבר עמך ולא לשון דברתי שהוא ל' עבר כיון דהדא נבואה היא והכל בחלום אחד ולא הקיץ משנתו בינתים וק"ל : ד"ת דהל"ל מנ"מ אם לא ידע : א דק"ל כיון שאמר יעקב כי אם בית אלהים משמע שהיה בבית אל כמ"ש ויקרא את שם המקום ההוא בית אל א"כ משמע שסולם הזה עומד בבית אל ולעיל משמע שהיה עומד בבאר שבע מדכתיב לעיל ויחלום והנה סולם מוצב ארצה וגו' ולא מפרש באיזה מקום של ארץ היה א"כ ודאי קאי אמאי דכתיב לפניו בתחלה דהיינו באר שבע דדרשינן סמוכות א"כ קשיא קראי אהדדי לכך מפרש הסולם הזה עומד בבאר שבע כדמשמע מפסוק ואמצע שפועו נגד ב"ה דהיינו ירושלים וראשו בבית אל כדמשמע נמי בפסוק דאין לומר סוף שפועו היה כנגד ב"ה אם כן היה יעקב חוץ מהסולם שהרי באר שבע בדרום יהודה ובהמ"ק בצפונו בגבול שבין יהודה ובנימין ולוז הוא בצפונו של בנימין וא"כ מה היה מעלת לוז שקרא לו בית אלהים ושער השמים הרי לא היה שם לא רגלי הסולם ולא ראשו לכן פי' שאמצע שפועו היה כנגד ב"ה דסוף הסולם היינו ראשו היה נגד בית אל שהוא לוז. כתב מהרש"ל כך נ"ל פירוש הפסוק וכונת רש"י ולפי שארז"ל שאמר הקב"ה צדיק זה בא לבית מלוני ויפטר בלא לינה ובית מלונו של הקב"ה היינו ירושלים וכאן משמע שלן בבית אל ועוד אמרו יעקב קראו לירושלים בית אל וזהו לוז כדכתיב ואולם לוז שם העיר כו' ואפי' אם אתה יכול לתרץ הכתוב שתוכל לומר לוז היא ירושלים עדיין קשה מהיכן למדו לומר כן אני אומר וכו' ואז קראו לוז שהוא שם העיר לראשונה וירושלים שקפץ לשם קראום ביחד בית אל. ובזה יתורץ ד"א שפירש לאפוקי דעת הרא"ם דלפי פירושו שבנוסחאות שלנו כתיב יעקב קראו לירושלים בית אל ועיקר שלדבריו זהו לוז ולא ירושלים ג"כ מדברי חכמים הוא וזה לא מצאתי בשום מקום ועוד לפי התירוץ ג"כ קשה דלמא לוז היינו ירושלים וקפיצת הארץ היינו שבא לאמצעית הדרך בא לוז כנגדו אלא ודאי שהיה ברור לרש"י שירושלים לא לוז היא כדמוכח קרא כדפירשתי עכ"ל : ב ר"ל כך הוא המאמר שם בגמרא ולשון קושיא היא למה לא עכבוהו שם ומתרץ איהו לא יהיב וכו' עד ומן השמים יעכבוהו ר"ל כיון דהוא עצמו לא התפלל ומן השמים יעכבוהו בתמיה אין כופין אדם לדבר מצוה : ג מביא ראיה שדחילו בוי"ו לאו לשון רבים הוא אלא דרך התרגום הוא כן כמו תבונה דהוא נמי שם דבר וא"ש

השאלות

(טז-יח) מ"ש אכן יש ה' ויירא ויאמר מה רצה בזה, ומ"ש ויקרא שם המקום בית אל ולקמן (ל"ה ט"ו) אמר שנית שקרא שם המקום בית אל :

התורה והמצוה

(טז) וייקץ וגו' ויאמר. הנה הנבואה לא תחול על הנביא רק אם מכין א"ע אליה, אבל בכלי הכנה לא יעיר שיבא רק מצד סגולת המקום, כמו שהיה בבהמ"ק

בשם

לך: טז ואתער יעקב משנתיה ואמר בקושטא אית יקרא דיי שרי באתרא הדין
ואנא לא הויתי ידע: יז ודחיל ואמר מה דחילו אתרא הדין לית דין אתר הדיוט
אלהין אתר דרעוא ביה מן קדם יי ודין תרע קביל שמיא: יח ואקדים יעקב
בצפרא ונסיב ית אבנא די שוי אסדוהי ושוי יתה קמא ואריק משחא על רישה:

וקרא

התורה והמצוה

שמשם שאבו רוח הקודש, וכמ"ש ושמואל שוכב בהיכל ה' ויקרא ה' אל שמואל, ויעקב לא היה מוכן בעת ההיא לנבואה, וגם לא הכין א"ע אליה כנ"ל, ומזה ידע שמה שאל עליו השפע הנבואיית היא מצד סגולת המקום. וז"ש אכן יש ה' במקום הזה, שבסבה קדושת המקום גורם כי אנכי לא ידעתי, ולא הכינותי א"ע לנבואה, ומזה ידע שמקום הזה יש בו קדושה יתרה מאד שגם בלי ידיעתו את מעלתה וקדושתה מלאה את כל בתי נפשו אורה:

(יז) ויירא. על כן היראה מצד מקדושת המקום, ואמר מה נורא המקום הזה, ומזה ידע שהסולם רומז ג"כ למקום המקדש, כמ"ש חז"ל במד', והוא המקום שהראה ההוא טעיא לרבב"ח תא אחוי לך היכא דנשקי ארעא ורקיעא אהדדי שהוא המקדש שהוא הסולם המוצב ארצה וראשו מגיע השמימה. ושם אמר חזינא דעביד כוי כוי שהם חלוני שקופים אטומים, שהיו מוציאין את האור האלהי לחוץ על כל העולם, עד שמלאכי אלהים השלוחים מאתו לפרנס את העולם כולו עולים ויורדים בו, כי מערכת הרקיע עולה ויורד, שע"ז המליץ המאמר הזה מ"ש אזילנא והנחנא לסלהאי ביני גלגלא אדמגלינא בעיתא ולא אשכחא א"ל מאי האי א"ל גלגלא דרקיעא הוא דהדר, ר"ל בנסה למצוא מזונותיו ע"י הגלגלים והמערכת, וראה שהגם שהתפלל על הפרנסה לא מצא פרנסתו, כי בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא אלא במזלא תליא, וא"ל הטעיא משום שהגלגל הדר במסבתו, כמ"ש גלגל הוא שחוזר בעולם, וכמ"ש שהקב"ה עושה סולמות ברקיע מורים לזה ומעשיר לזה, שהוא הסולם שע"י הגלגל והמערכת שהוא חוזר תמיד ועליונים יורדים למטה. אבל סולם של יעקב שהוא המקדש בנו נושקים ארעא ורקיעא אהדדי יתנהג ע"י מלאכי ה' ושלוחיו השגחיים שהם עולים מעלה ע"י מעשה העבודה הנעשה בבית הנבחר, ומורידים אח"כ השפע למטה. וע"כ אמר מה נורא המקום הזה אין זה כי אם בית אלהים ששם ישב אלהים על הארץ, ונגדו פתוח שער השמים שדרך שם יעלו התפלות והמע"ט לשמים להריק ברכת ה' [א]:

(יח) ויקח את האבן. שהיה רומז על אחדות ישראל לזה הרימה מצבה ויצק שמן על ראשה, לרמז שעל ידי האחדות שיהיה ביניהם יצק עליהם שמן הטוב היורד על הראש שמן משחת קדש השפעה העליונה:

ויקרא

תורה אור

[א] וכבר באר כמה פעמים שכל מה שאירע להאבות היה סימן לבניהם, כי כל מה שיקרה לענפים היה בכח בהשרש, וכמ"ש חז"ל להראות שכל מה שקרה להאבות היה מורה אל העתידות העתידים שורד לויתן או שמחה וגיל לבניהם. ואחרי שישראל היו מעותדים להיות בגולה בארצות אויביהם בג' גליות. והגלות האחרון יחסו ליעקב כמ"ש הרמב"ן וחכמי לב, שנפשו מסובבת עם זרעו בגלותם, כמ"ש הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך כמ"ש חז"ל, נרשם גלות זה מראש צורים בגלותו אל פדן ארם. ורמז זה במ"ש ויצא יעקב וילן שם כי בא השמש. כי גלות זה היה לילה ארוכה ואפלה מנודח, כמ"ש אלי קורא משעיר שומר מה מלילה. ושם נפחה נפשה, באה שמש הגאולה בעוד יומם, וכן שקעה לו חמה שלא בעונתה. וכן אמר במדרש ריב"ל פתר קריא בגלות ויצא יעקב הה"ד ויצא מבת ציון כל הדרה. ויען שגלות זה היה בעון שנאת חנם, ואי אפשר שיגאלו רק עד שיתאחדו לגוי אחד כמ"ש לקח עץ אחד וכו' וקרב אותם אחד אל אחד וכו', לזה עשה לו סימן אם יתאחדו האבנים אבני שבטי יה לאבן אחד. ושכב במקום ההוא לרמז שנשמת יעקב תהיה עמם בגלותם, והראו לו בחלומו בית השלישי נכון בראש ההרים עד שסולם שהשכינה יהיה עקרו בארץ, כמ"ש והתהלכתי בתוככם, ומלה"ש יקחו שפעם מן העולם התחתון, וע"ז מלאכי אלהים עולים תחלה ואח"כ יורדים, וה' נצב עליו בקביעות שלא יחרב עוד, והודיעו לו שהארץ הזאת תהיה אחוזה עולמית מבלי הפסק, גם הודיע בתחלה עת שיהיה זרעך כעפר הארץ, היינו שיהיו בתכלית השפלות, וזה יהיה לטובתם שע"י כן יתפזרו בכל רוחות העולם וכל משפחות האדמה יתברכו על ידם, שבעודם בארץ גלותם יודע לכל העמים על ידם האמונה האמתיית ויקראו כלם בשם ה' אל עולם. והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל תלכה בין האומות, ולבסוף והשיבותיך אל האדמה הזאת כשתגיע עת דודים ותור הגאולה, וע"ז אמר יעקב, אכן יש ה' במקום הזה אין זה כי אם בית אלהים, לא כאברהם ויצחק שקראו לפני הבתים הראשונים הר ושדה על שעתידים ליחרב, כי זה נקרא בית כי יהיה מכון לשבתו עולמים. ושם יהיה שער השמים, ולז ראה שיתאחדו כל האבנים לאבן אחד, וז"א ויקח את האבן:

יט וַיִּקְרָא אֶת־שֵׁם־הַמָּקוֹם הַהוּא בֵּית־אֵל וְאוּלָם לוּז
שֵׁם־הָעִיר לָרִאשֹׁנָה׃ כ וַיִּדַּר יַעֲקֹב נֶדֶר לֵאמֹר אִם־יִהְיֶה
אֱלֹהִים עִמָּדִי וּשְׁמָרַנִי בַּדֶּרֶךְ הַזֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי הוֹלֵךְ וְנָתַן
לִי לֶחֶם לֶאֱכֹל וּבֶגֶד לִלְבֹּשׁ׃ כא וְשַׁבְתִּי בְשָׁלוֹם אֶל־בֵּית
אָבִי וְהָיָה יְהוָה לִי לֵאלֹהִים׃ כב וְהָאֶבֶן הַזֹּאת אֲשֶׁר־שַׂמְתִּי
מַצֵּבָה יִהְיֶה בֵּית אֱלֹהִים וְכֹל אֲשֶׁר תִּתֶּן־לִי עַשֵּׂר
אֲעַשְּׂרֶנּוּ לָךְ׃ שני כט א וַיִּשָּׂא יַעֲקֹב רַגְלָיו וַיֵּלֶךְ אַרְצָה
בְנֵי־קֶדֶם׃ ב וַיַּרְא וְהִנֵּה בְאֵר בַּשָּׂדֶה וְהִנֵּה־שָׁם שְׁלֹשָׁה
עֶדְרֵי־צֹאן רֹבְצִים עָלֶיהָ כִּי מִן־הַבְּאֵר הַהִוא יַשְׁקוּ
הָעֲדָרִים וְהָאֶבֶן גְּדֹלָה עַל־פִּי הַבְּאֵר׃ ג וְנֶאֶסְפוּ־שָׁמָּה כָל־

הָעֲדָרִים

בעל הטורים

השמים והוא זמן טוב לתפלה: (כ) וידר ג' במס'. וידר יעקב וידר ישראל וידר יפתח. לומר שהצדיקים היו נודרין והראשון שנדר היה יעקב וזהו אשר נשבע לה' נדר לאביר יעקב למה אמר אביר יעקב לפי שהוא פתח בנדרים תחלה: ללבוש ב' במס'. הכא ואידך ללבוש את הבגדים מלמד שיעקב היה כהן גדול כדאי' בב"ר אמר הקב"ה למיכאל אהבה עבית יעקב כה"ג בלי בעל מום שהוא צולע על ירכו הייך שאתה צריך להיות כה"ג למעלה במקומו ז"ש ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש שתקיים לי הכהונה שקניתי מעשו שהעבודה היתה בבכורות: (כב) עשר אעשרנו. בגי' וזהו כל המכוון אל יבוא יותר מחומש: (ב) וירא והנה באר בשדה. המרה לו אמו כמו שאנכי יפת תואר ונזדמנתי על הבאר כן יהיה לך מבנות אחי אם הרואה שבאה כאחרי היא בת מזלך: והנה באר בשדה. רמז לבאר שהיה לישראל במדבר: שלשה עדרי. בגי' זה אהרן ומשה ומרים: כי מן הבאר ההוא. בגי' משה: והאבן. ב' בפ' ע"ש בני לוחות האבנים. ז"פ באר בפר' כנגד ז' ימי החג שמנסכים בהם מים וכנגד שבעה שקורין בתורה בשבת. וה' מהם פי הבאר כנגד ה' שקורין בי"ט וג' מהם מע"פ הבאר כנגד ג' שקורין בחול: ויאמרו שלום ולא אמרו שלום לו כי אמר אלוה ה', שלום לרשעים:

שפתי חכמים

תרגומו כולכתנו בוי"ו וכן בגד ללבוש נמי שם דבר הוא ותרגומו בוי"ו וכסו וא"כ ש"מ שדרך שתרגום כן: ד (נח"י) נ"ל דהמדרש אינו חולק אלא שמפרש הטעם למה דוקא זה שמקום הוא שער לעליית התפלה לפי שהוא מכוון נגד ב"ה של מעלה ות"מ שער השמים הוא דרך משל כי אין לשמים שער או חלון: ה כל"ת דהא ליטנא דקרא כפל הוא דכתיב אם יהיה אלהים עמדי היינו ושמרני ועז"פ אם ישמור לי וכו' כלומר דהאי אם יהיה אלהים עמדי קאי אשמירת הבטחות וא"ת איך יתכן לומר שיעקב היה מסופק אם יקיים הקב"ה הבטחתו אם לאו. וי"ל שהיה ירא שמא יגרום החטא ולא ישמור לו. ועי"ל דיעקב היה סבור שמא תנאי הוא ואין הלוס בלא דברים בטלים מ"ה אמר אם וגו' וק"ל. וא"ת כיון שרש"י בא להוכיח ההבטחות מן המקרא היכן הבטיחו נמי על בגד ללבוש וי"ל כיון שהבטיחו על הלחם ודאי שהבטיחו נמי על בגד ללבוש כמו שאחז"ל עסיק לגבך ושוי לכריסך פי' זבין בגדים יקרים ועסיק ממונך בשביל בגדים. שוי לכריסך פי' אכל לכריסך אל תזכן אלא בשוה ולא ביוקר מכדי דמיה ואמר נמי בפ' כיסוי הדם לעולם יאכל אדם וישתה פחות ממה שיש לו וילבש ויתכסה כפי ממה שיש לו וכיון שהקב"ה הבטיחו על הלחם לאכול א"כ ודאי הבטיחו נמי על בגד ללבוש דאל"כ היה צריך לצמצם מאכלו כדי ליקח בגדים ונמצא שלא יהיה לו לחם לאכול והקב"ה הבטיחו על הלחם לאכול (מהרא"י): ז (נח"י) וזהו ג"כ מכלל ההבטחות של הש"י דהא אמר את אשר דברתי לך ופרש"י לברכך ועליך ואם לא יהיה שלם מן החטא וילמוד מדרכי לבן בודאי שלא יתקיים מה שנא' עליו כמו כל הבטחות של הקב"ה שהן על תנאי שלא יגרום החטא: ז ר"ל שגם והיה ה' לי וגו' הוא מכלל ההבטחות ולא שהוא הנדר שנדר דהא אף אם לא יתקיימו ההבטחות הללו מחויב הוא שיהיה ה' לו לאלהים:

רש"י

ד מכוון כנגד בית המקדש של מטה: (כ) אם יהיה אלהים עמדי. אם ישמור לי הבטחות הללו שהבטיחני להיות ה עמדי כמו שאמר לי והנה אנכי עמך: ושמרני. כמו שאמר לי ושמרתיך בכל אשר תלך. ונתן לי לחם לאכול. כמו שאמר כי לא אעזבך והמבקש לחם הוא נעזב שנאמר ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם (תהלים לז): (כא) ושבתי. כמו שאמר לי והשיבותיך אל האדמה: בשלום. שלם מן החטא שלא ו אלמד מדרכי לבן: והיה ה' לי לאלהים. שיחול שמו עלי מתחלה ועד סוף שלא ימצא פסול בזרעי כמ"ש אשר דברתי לך והבטחה זו הבטיח לאברהם שנאמר להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך (לעיל יז) (זרעך מיוחס שלא ימצא בו שום פסול): (כב) והאבן הזאת. כך מפורש וי"ו זו של והאבן אם תעשה לי את אלה ואף אני אעשה זאת. והאבן הזאת אשר שמתי מצבה וגו'

ויק

יט וקרא ית שמא דאתרא ההוא בית אל וברם לוז שמא דקרתא בקדמיתא:
כ וקיים יעקב קים למימר אם יהא מימרא דיי בסעדי ויטרנני בארחא הדין די
אנא אזל ויתן לי לחמא למיכל וכסו למלבש: כא ואתוב בשלם לבית אבא
ויהא מימרא דיי לי לאלהא: כב ואבנא הדא די שויתי קמא תהי די אהי פלח
עלה מן קדם יי וכל די תתן לי חד מן עשרא אפרשנה קדמך: א ונטל יעקב
רגלוהי ואזל לארע בני מדינחא: ב וחזא והא בירא בחקלא והא תמן תלתא
עדרין דען רבעין עלה ארי מן בירא ההיא משקן עדריא ואבנא רבתא על
פומא דבירא: ג ומתכנשין לתמן כל עדריא ומגנדרין ית אבנא מעל פומא
דבירא

רש"י

וגו'. כתרגומו אהי פלח עלה קדם ה' וכן ח עשה בשובו מפדן ארם כשאמר לו קום עלה בית אל (לקמן לה) מה נאמר שם ויצב יעקב מצבה וגו' ויסך עליה נסך: (א) וישא יעקב רגליו. משנתבשר בשורה טובה שהובטח בשמירה נשא לבו את רגליו ונעשה קל ללכת. כך מפורש בב"ר: (ב) ישקו העדרים. משקים ט הרועים את העדרים והמקרא דבר בלשון קצרה: (ג) ונאספו. רגילים

שפתי חכמים

ח לכך מייתי רש"י וכן שלא תקשה על התרגום מנ"ל שתרגומו כן דדוקא על מצבה זו יפלח לפני הקב"ה ותי' דהא לסוף כן עשה א"כ ש"מ שגם מתחלה היה דעתו כן ויהיה והיה ה' לי לאלהים על תנאי ולא נדר ולכן תרגם אהי פלח עלה קדם ה' ר"ל ודאי הוא שיקריב קרבנות אפי' אם לא ישמור הבטחתו אבל לא על המזבח זה דוקא ומ"ש וכל אשר תתן לי וגומר דמשמע שאם לא ישמור לו ההבטחות לא יעשר ל"ק די"ל דה"ק אבל כל אשר תתן לי עשר וגו' אף אם לא תשמור ההבטחות. ומהרש"ל כתב ונ"ל שכן אמר יעקב אם תשמור ההבטחות אז עשר אעשרנו שתי מעשרות ואם לאו אעשר פעם אחת וכן עשה עכ"ל: ט שפירושו היו משקים וכן ונאספו וגללו עתיד במקום הוה

השאלות

(כ-כב) מה שנדר אם יהיה אלהים עמדי משמע שנסתפק בהבטחת ה', ומשמע שעבד על מנת לקבל פרס שאם ישמרהו וכו' יהיה ה' לו לאלהים ואם לאו לא יהיה:

(א-ג) מה תועלת יוצא לנו בספור הזה של הבאר ושלשה עדרי צאן והאבן. הי"ל רק לספר שפגע שם את רחל:

התורה והמצוה

(יט) ויקרא את שם המקום ההוא בית אל. לדעתי העיר שהיתה קרובה אל המקום ההוא נקראת אז בשם לוז, ולא שנה עתה את שמה עד אח"כ בשובו מפדן ארם, שאם כתיב ויבא יעקב לוזה ויקרא שם המקום אל בית אל, ועתה קרא שם המקום ששכב עליו בשם בית אל, ואולם שם העיר נשאר בשם לוז לראשונה, היינו בפעם הראשון, עד שבפעם השני בשובו מפדן שאז שנה שם העיר:

(כ-כא) וידר יעקב נדר. הנה על כל הדברים שבקש הבטיחו הקב"ה, וכל עקר מה שחדש הוא התנאי שאמר בסוף והיה ה' לי לאלהים, ר"ל אם יהיה ה' לי לאלהים, אז והאבן הזאת יהיה בית אלהים, ר"ל זה ידעתי כי יהיה אלהים עמדי כמו שהבטיח לי והנה אנכי עמך, ושישמרני בדרך הזה כמ"ש ושמרתיך בכל אשר תלך, ונכלל בזה שיתן לי לחם לאכול שזה מכלל השמירה, וכן שאשוב אל בית אבי כמ"ש והשיבותיך אל האדמה, אבל הלא לא הבטיחני שיהיה לי לאלהים, היינו שיעבוד את ה' וישאר בצדקתו, שזה תלוי בבחירתו כמ"ש הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, וע"כ אני נודר שאם עם מה שיהיה אלהים עמדי וכו' והיה ה' לי לאלהים שאשאר בצדקתי, אז:

(כב) והאבן. נגד מה שיהיה ה' לי לאלהים, אשים את האבן מצבה, שיהיה מקום מוכן להשראת השכינה לעולם, ונגד מה שהבטיח שיהיה עמדי ושמרני, ונתן לי לחם ובגדים, כל אשר תתן לי עשר אעשרנו, כאומר אבל אם לא יהיה ה' לי לאלהים היינו שאתקלקל מעשי בבית לבן, אז כל הטוב יהיה לרעתי ולא אקיים את נדרי:

כט (א) וישא יעקב רגליו. עד עתה הלך בע"כ, שעליו יאמר בדרך המליצה שרגליו נושאים אותו בע"כ, כענין יובילוה רגליה מרחוק לגור, ועתה שהובטח מה' נשא הוא את רגליו:

(ב-ג) וירא והנה באר בשדה. יש בזה רמזים רבים בדברי המפ', והאמור כי כאשר ראה יעקב את הבאר שם על לבו כי ירמזו לו על העתיד, והוא כמ"ש במעשה דסבי דבי אתונא שאלו את ר' יהושע שיש להם באר בשדה איך יכניסוהו לעיר, והשיב להם שיעשו לו חבלים מן סובין ויכניס אותו, והכונה שהשכינה ה' נקראת בשם באר מים חיים כמ"ש כי אותי עזבו מקור מים חיים, כי הוא מקור לא אכזב ומקור הטוב והאושר, וכ"ז שישראל בא"י הבאר היא בעיר מושב, וכשהם בגלות והשכינה עמהם, הבאר היא בשדה, ובזה אמרו לר' יהושע איך יוכל שיביאו את הבאר אל העיר, ושיחזיר שכינתו לציון, והשיב שזה אם יעשו חבלים שסובין, ר"ל שעקר הגלות הוא בעבור שנאת חנם וכל שישראל דומים כסובים ופסולת אין יכולים להתדבק

הֶעֲדָרִים וְגָלֲלוּ אֶת־הָאֶבֶן מֵעַל פִּי הַבְּאֵר וְהִשְׁקוּ אֶת־
הַצֹּאן וְהֵשִׁיבוּ אֶת־הָאֶבֶן עַל־פִּי הַבְּאֵר לִמְקֹמָהּ: ד וַיֹּאמֶר
לָהֶם יַעֲקֹב אַחַי מֵאַיִן אַתֶּם וַיֹּאמְרוּ מֵחָרָן אֲנָחְנוּ: ה וַיֹּאמֶר
לָהֶם הַיְדַעְתֶּם אֶת־לָבָן בֶּן־נָחוֹר וַיֹּאמְרוּ יָדָעְנוּ: ו וַיֹּאמֶר
לָהֶם הֲשָׁלוֹם לוֹ וַיֹּאמְרוּ שָׁלוֹם וְהִנֵּה רָחֵל בִּתּוֹ בָּאָה עִם־
הַצֹּאן: ז וַיֹּאמֶר הֵן עוֹד הַיּוֹם גָּדוֹל לֹא־עֵת הֵאָסֵף הַמִּקְנֶה
הַשְׁקוּ הַצֹּאן וּלְכוּ רְעוּ: ח וַיֹּאמְרוּ לֹא נוּכַל עַד אֲשֶׁר
יֵאָסְפוּ כָּל־הָעֲדָרִים וְגָלֲלוּ אֶת־הָאֶבֶן מֵעַל פִּי הַבְּאֵר
וְהִשְׁקִינוּ הַצֹּאן: ט עוֹדֶנּוּ מְדַבֵּר עִמָּם וְרָחֵל ׀ בָּאָה עִם־
הַצֹּאן אֲשֶׁר לְאָבִיהָ כִּי רֹעָה הִוא: י וַיְהִי כַּאֲשֶׁר רָאָה
יַעֲקֹב אֶת־רָחֵל בַּת־לָבָן אֲחִי אִמּוֹ וְאֶת־צֹאן לָבָן אֲחִי אִמּוֹ
וַיִּגַּשׁ יַעֲקֹב וַיָּגֶל אֶת־הָאֶבֶן מֵעַל פִּי הַבְּאֵר וַיַּשְׁקְ אֶת־
צֹאן לָבָן אֲחִי אִמּוֹ: יא וַיִּשַּׁק יַעֲקֹב לְרָחֵל וַיִּשָּׂא אֶת־קֹלוֹ
וַיֵּבְךְּ: יב וַיַּגֵּד יַעֲקֹב לְרָחֵל כִּי אֲחִי אָבִיהָ הוּא וְכִי בֶן־

רבקה

בעל הטורים

(ט) כי רעה היא ב' במס'. הכא ואידך שן רעה ורגל מועדת אותו פסוק נדרש בגליות אף כי רעה הוא נדרש בג"ל בגליות: (י) ויגל ב'. הכא ואידך ויגל כבודי. כיון שראה אותה שרתה עליו רוה"ק וזהו ויגל כבודי כדכתיב עורה כבודי.

שפתי הכמים

הוה ופי' היו נאספים והיו גוללין תמיד: י ר"ל שכך היה ראוי לכתוב והנה ג' עדרי צאן רובצים עליה ולמה רובצים משום ונאספו שמה וגו' ולמה ונאספו מפני שהאבן גדולה ע"פ הבאר: כ הא דלא מביא התרגום מיד לעיל על ישקו העדרים ועל ונאספו משום דכאן כתיב וגללו ומתרגם ומגנדרין דהוא ל' הוה ובסמוך נמי כתיב וגללו ומתרגם ויגנדרון דהוא ל' עתיד א"כ מוכח בהדיא מן התרגום דכל הפסוק מדבר לשון הוה אבל גבי ישקו לא מוכח מתוך התרגום דלא כתיב בפ' ישקו אלא לעיל כתיב ישקו וכאן כתיב והשקינו וכן כל הלשונות אינן שוין חוץ מן וגללו: ל דק"ל דהפ' כופל הענין דכיון שאמר הן עוד היום גדול לא הי"ל תו למכתב לא עת האסף המקנה דודאי כן הוא לכך מפרש דשני ענינים הם: מ פי' וה"א נגללה כדפירש"י לעיל מרוב כבדה ולא שכך בכחו בינהם: נ פי' כיסוי מהצלוחית ור"ל שלא גלל האבן כמו הרועים אך בקל ודייק זה מדכתיב ויגל שהוא לשון גלוי ולא כתיב ויגלל: ס ולפ"ז קשה אם היתה אומרת לו

רש"י

רגילים היו להאסף לפי שהיתה האבן גדולה: וגללו. וגוללין ותרגומו ומגנדרין. כל לשון הווה משתנה לדבר בלשון עתיד ובלשון עבר לפי שכל דבר ההווה תמיד כבר היה ועתיד להיות: והשיבו. תרגומו ומתיבין: (ו) באה עם הצאן. הטעם באל"ף ותרגומו אתיא. ורחל באה. הטעם למעלה בבי"ת ותרגומו אתת. הראשון לשון עושה והשני לשון עשתה: (ז) הן עוד היום גדול. לפי שראה אותם רובצים כסבור שרוצים לאסוף המקנה הביתה ולא ירעו עוד אמר להן הן עוד היום גדול כלומר אם שכירים אתם לא שלמתם פעולת היום. ואם הבהמות שלכם אעפ"כ לא עת האסף המקנה וגו' (ב"ר): (ח) לא נוכל. להשקות לפי שהאבן גדולה: וגללו. זה מתורגם ויגנדרון לפי שהוא לשון עתיד: (י) ויגש יעקב ויגל. כמי שמעביר את הפקק מעל פי צלוחית להודיעך שכחו גדול (ב"ר): (יא) ויבך. לפי שצפה ברוח הקודש שאינה נכנסת עמו לקבורה. ד"א לפי שבא בידים ריקניות אמר אליעזר עבד אבי אבא היו בידיו נזמים וצמידים ומגדנות ואני אין בידי כלום. לפי שרדף אליפז בן עשו במצות אביו אחריו להרגו והשיגו ולפי שגדל אליפז בחיקו של יצחק משך ידו אמר לו מה אעשה לצווי של אבא אמר לו יעקב טול מה שבידי והעני חשוב כמת: (יב) כי אחי אביה הוא. קרוב

לאביה

דבירא ומשקן ית ענא ומתיבין ית אבנא על פומא דבירא לאתרה: ד ואמר
להון יעקב אחי מנן אתון ואמרו מחרן אנחנא: ה ואמר להון הידעתון ית לבן
בר נחור ואמרו ידענן: ו ואמר להון השלם לה ואמרו שלם והא רחל ברתה
אתיא עם ענא: ז ואמר הא עוד יומא סגי לא עדן למכנש בעיר אשקו ענא
ואזילו רעו: ח ואמרו לא נכול עד די יתכנשון כל עדריא ויגנדרון ית אבנא
מעל פומא דבירא ונשקי ענא: ט עד דהוא ממלל עמהון ורחל אתת עם ענא
די לאבוה ארי רעיתא היא: י והוה כד חזא יעקב ית רחל בת לבן אחוהא
דאמה וית ענא דלבן אחוהא דאמה וקרב יעקב וגנדר ית אבנא מעל פומא
דבירא ואשקי ית ענא דלבן אחוהא דאמה: יא ונשק יעקב לרחל וארים ית
קלה ובכא: יב וחוי יעקב לרחל ארי בר אחא דאבוה הוא וארי בר רבקה הוא

ורהטת

רש"י

לאביה כמו (לעיל יג) אנשים אחים אנחנו. ומדרשו אם לרמאות הוא בא גם אני אחיו ברמאות ואם אדם כשר

שפתי חכמים

למה היה בוכה בודאי לא הזכיר לה מיתתה וא"כ מה השיב לה לכ"פ ד"א ולד"א לחוד קשה איך צדיק כזה יבכה על חסרון ממון

התורה והמצוה

להתדבק לעבות הכל אחד. וז"ש שיעשו חבלים מכוונין, וזה ראה יעקב שהבאר הזה היא בשדה, שזה בעת הגלות וזה היה שלשה פעמים בגלות מצרים ובבל והדוס שגלו מא"י (כי בזמן היונים לא גלו מא"י), וז"ש והנה שלשה עדרי צאן רובצים עליה, כי גם בגלותם רק מן הבאר ההוא ישקו העדרים, שכל קיומם הוא ע"י הנהגת ה' ושפעו, רק שהאבן גדולה על פי הבאר, שהיא הי"ר והשונות הם האבן המכסה את הבאר בל יזל מי הישועה מדליו, רק בעת שיאספו שמה כל העדרים, שכל ישראל יתאחדו והיו לגוי אחד, ואז וגללו את האבן ויפתחו מקור השפע בכל פעם בגלותם רק שבכל פעם חזרו לחטוא, ועי"כ חזר האבן למקומה, עד שיגש יעקב, שבזכותו יבנה מקדש הג', כמו שהראהו לו הסולם ומלאכי אל ואת האבן שנתאחד מאבני מראשותיו, והוא יגל את האבן מעל פי הבאר, בעת תגיע העת שתקרב רחל עם צאן קדשים אל יעקב להשקות הצאן:

(ד) מאין אתם. באשר רצה להוכיחם על שאין משקים הצאן, חשב תחלה אולי הם ממקום אחר רחוק מכאן ולכן אין משקים כי עיפים מהדרך, או שעד שישובו לביתם תבא השמש ולא יוכלו לרעות עוד היום, לכן שאל מאין אתם, וכשהשיבו לו מחרן אנחנו, היה דעתו להוכיחם רק שרצה תחלה לדעת שלום לבן:

(ה-ו) הידעתם את לבן. האיש יודע לכל, או מצד עשרו או שלותו או מצד ענין או בשהוא איש ריב ומדון, לכן כשאמרו ידענו, שאל השלום לו, ר"ל אם יודעים אותו מזה הצד שהשלום לו בגופו בממונו ועם כל אדם, והשיבו כי שלום, והראיה שרחל בתו באה עם הצאן לבדה, ואינה יראה מן הרועים כבנות יתרו:

(ז) ויאמר. ר"ל הנה מה שאין הולכים לרעות יצויר או לעת ערב או בעת הצהרים שהחום גדול ואוספים הצאן למקום א' שיש בו צל, נגד עת ערב אמר הן עוד היום גדול, ונגד עת הצהרים שהיא עת הרביצה, כמ"ש איכה תרביץ בצהרים, אמר לא עת האסף המקנה, וא"כ השקו הצאן:

(ט) עודנו מדבר. ספר איך הזמין ה' שתצא בת זוגו וימצא אותה על הבאר כיצחק ומשה, ואיך באו עמה ג"כ צאן לבן שמהם היה עתיד להתעשר. ולהגיד נדע מזה שלבן היה עני בעת ההיא אחר שבתו הקטנה רעה את כל צאנו, ועבדים לא היו לו וכל עשרו היה ע"י יעקב כמ"ש כי מעט אשר היה לך לפני ויפרץ לרוב:

(י-יא) ויהי כאשר ראה. יספר איך התלהב יעקב מאהבת הקרובים ואיך חס על ממונם, ולבל נטעה שנתפעל מרחל באשר היתה יפ"ת, עז"א כאשר ראה את רחל נתפעל מאשר היא בת לבן אחי אמו, וכן נתפעל מן הצאן בעבור שהם צאן לבן אחי אמו, עד שלא נגש אל רחל כלל עד שהשקה את הצאן תחלה, וההתפעלות הזה עוררה בו כח גבורה, ויגל את האבן, כמעביר הפקק מעל צלוחית כדברי חז"ל, [דייקו זה ממה שלא אמר ויגלל כמו שבארתי בס' התו"ה שיש הבדל בבעלי הכפל בין אם בא בהשלמתו שאז מורה על החוזק הפעולה, ואם לא בא בהשלמו מורה על קלות הפעולה] וספר שגם רגש זה היה מצד שהם צאן לבן אחי אמו, ואח"כ וישק לרחל ולא היה נשיקה של תפלות, כי נשא קולו ויבך:

(יב) ויגד יעקב לרחל. א] שהוא קרוב לה, כי אחי אביה הוא. ב] שהוא בן רבקה, ר"ל בנה העקרי היורש כל הברכות של רבקה, וחז"ל אמרו שא"ל שהוא אחי אביה ברמאות ובן רבקה בצדקות. וי"ל שספר לה כל קורותיו, ומזה ידעה שרמה את עשו בזה מעשה אביה, ושכונתו היה בעבור עבודת ה' וזה מגיד שהוא בן רבקה:

דבבר

רִבְקָה הוּא וַתָּרָץ וַתַּגֵּד לְאָבִיהָ: יג וַיְהִי כִשְׁמֹעַ לָבָן אֶת־
שֵׁמַע ׀ יַעֲקֹב בֶּן־אֲחֹתוֹ וַיָּרָץ לִקְרָאתוֹ וַיְחַבֶּק־לוֹ וַיְנַשֶּׁק־
לוֹ וַיְבִיאֵהוּ אֶל־בֵּיתוֹ וַיְסַפֵּר לְלָבָן אֵת כָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה:
יד וַיֹּאמֶר לוֹ לָבָן אַךְ עַצְמִי וּבְשָׂרִי אָתָּה וַיֵּשֶׁב עִמּוֹ חֹדֶשׁ
יָמִים: טו וַיֹּאמֶר לָבָן לְיַעֲקֹב הֲכִי־אָחִי אַתָּה וַעֲבַדְתַּנִי חִנָּם
הַגִּידָה לִּי מַה־מַּשְׂכֻּרְתֶּךָ: טז וּלְלָבָן שְׁתֵּי בָנוֹת שֵׁם
הַגְּדֹלָה לֵאָה וְשֵׁם הַקְּטַנָּה רָחֵל: יז וְעֵינֵי לֵאָה רַכּוֹת וְרָחֵל
הָיְתָה יְפַת־תֹּאַר וִיפַת מַרְאֶה: שלישי יח וַיֶּאֱהַב יַעֲקֹב אֶת־
רָחֵל וַיֹּאמֶר אֶעֱבָדְךָ שֶׁבַע שָׁנִים בְּרָחֵל בִּתְּךָ הַקְּטַנָּה:
יט וַיֹּאמֶר לָבָן טוֹב תִּתִּי אֹתָהּ לָךְ מִתִּתִּי אֹתָהּ לְאִישׁ
אַחֵר שְׁבָה עִמָּדִי: כ וַיַּעֲבֹד יַעֲקֹב בְּרָחֵל שֶׁבַע שָׁנִים

ויהיו

בעל הטורים

ד"א אימתי ויגל כבודי כשיתקיים ויגל את האבן כשיסור יצה"ר שדומה לאבן: (יג) שמע ב' במס'. שמע יעקב כא
שמע למוכרים יהילו כשמע צור מתי יהיה זה מקויים כשתבא שמועת גאולת יעקב: ויחבק לו וינשק לו. תחלה חבקו לראות
אם הוא חגור מעות במתניו וכשלא מצא בקשו לראות אם יש אבן טובה בפיו. ויחבק לו וינשק לו בגימטריא חבקו לגזול ו
שעליו: (יז) ועיני לאה רכות. ג' ר"פ. הכא ואידך ועיני ישראל כבדו מזוקן ועיני רשעים תכלינה למה היו עיניה רכ
לפי שהיתה יראה שמא תנשא לעשו וכן ועיני ישראל כבדו מזוקן לפי שראה ירבעם ואחאב יצאו ממנו וזה הוא ועיני לו
רכות ועיני ישראל כבדו בשביל ועיני רשעים: רכות שנים. ועיני לאה רכות. אם ידבר אליך רכות. אעפ"כ לא היה או

שפתי חכמים

ממון. מהרש"ל: ע דברבקה כתיב ותגד לבית אמה לכ"פ אמה מתה: פ דאל"כ למה רץ: צ כלומר כיון שלא רץ אלא בשביל הממון א"כ למה חבק אותו לכ"פ וכו': ק מהרש"ל. אין דרך להביא אבנים טובות בפיו אלא י"ל שדרך העולם כשאדם מביא אבנים טובות מביאם בסתר ואין מגלה אותם לכן אמר אנשק אותו ואפייסנו כדי שיגלה לי מה יש לו עכ"ל: ר דאל"כ מאי את כל הדברים האלה: ש ר"ל כי כל אך הוא מיעוט לכ"פ מעתה וכו': ת וא"ת מנ"ל לרש"י שדוקא חדש ימים וי"ל כיון שעשה כך כמ"ש וישב עמו חדש ימים למדנו שמתחלה כך א"ל: א פי' אין התימה כזה נופל על אחי אתה כי באמת אחים היו כמו כי אנשים אחים אנחנו ועוד האחי אתה מבע"ל אלא התימה נופל על ועבדתני חנם: ב ר"ל וכי בא הפסוק לספר בגנות של הצדקת לכ"פ לפי שהיתה וכו' ומתוך גנותה תלמוד שבחה. וא"ת דמשמע דגם לאה היתה יפת תואר אלא שעיניה היו רכות וא"כ אין זה ההיפך של ורחל היתה יפת תואר וגו' אלא כן הל"ל ועיני רחל יפות וי"ל כיון שעיניה לא היו יפים גם היא לא היתה יפה כדאמר בגמרא כלה שעיניה יפות כל גופה אין צריך בדיקה וא"כ נופל שפיר עליו ורחל היתה יפת וגו' וק"ל: ג דאל"כ איך עבר על מצות אמו: ד כלו' הסברא נותנת מפני שאהב את רחל יהיו ימים מועטים כמו זמן ארוך כמו דכתיב תוחלת ממושכה

רש"י

כשר הוא גם אני בן רבקה אחותו הכשרה: ות
לאביה. (ב"ר) לפי שאמה מתה ע לא היה לה להג
אלא לו: (יג) וירץ לקראתו. (ב"ר) כסבור מ
הוא פ טעון שהרי עבד הבית בא לכאן בעש
גמלים טעונים: ויחבק. כשלא ראה עמו כלום א
שמא זהובים צ הביא והנם בחיקו (ב"ר): וינ
לו. אמר שמא מרגליות הביא ק והם בפיו (ב"ר)
ויספר ללבן. שלא בא אלא מתוך אונס אחיו ר ושנ
ממונו ממנו: (יד) אך עצמי ובשרי. מעתה אין
לאספך הביתה ש הואיל ואין בידך כלום אלא מ
קורבה אטפל בך חדש ימים ת וכן עשה ולא
לחנם שהיה רועה צאנו: (טו) הכי אחי אתה.
לשון תימה וכי בשביל שאחי אתה א תעבדני חנ
ועבדתני. כמו ותעבדני וכן כל תיבה שהיא לשון ע
והוסיף וי"ו בראשה היא הופכת התיבה להב
(יז) רכות. (ב"ב קכג) שהיתה סבורה לע
בגורלו של עשו ב ובכתה שהיו הכל אומרים שני ב
לרבקה ושתי בנות ללבן הגדולה לגדול והקטנה לק
תאר. הוא צורת הפרצוף לשון (ישעיה מד) יתארה
בשרד קונפא"ס בלעז (צירקעל): מראה. הוא ז
קלסתר: (יח) אעבדך שבע שנים. (ב"ר) הם ימים אחדים שאמרה לו אמו ג וישבת עמו ימים א
ותדע שכן הוא שהרי כתיב ויהיו בעיניו ד כימים אחדים: ברחל בתך הקטנה. כל הסימנים הא

למה

והטת וחויאת לאבוהא: יג והוה כד שמע לבן ית שמע יעקב בר אחתה ורהט
לקדמותה וגפף ליה ונשיק ליה ואעליה לביתה ואשתעי ללבן ית כל פתגמיא
אלין: יד ואמר ליה לבן ברם קריבי ובשרי את ויתיב עמה ירח יומין: טו ואמר
לבן ליעקב המדאחי את ותפלחנני מגן חוי לי מה אגרך: טז וללבן תרתין
בנן שום רבתא לאה ושום זערתא רחל: יז ועיני לאה יאין ורחל הות שפירא
בריוא ויאיא בחזוא: יח ורחם יעקב ית רחל ואמר אפלחנך שבע שנין ברחל
ברתך זערתא: יט ואמר לבן טב דאתן יתה לך מדאתן יתה לגבר אחרן תיב
עמי: כ ופלח יעקב ברחל שבע שנין והוו בעינוהי כיומין זעירין בדרחים יתה
ואמר

רש"י

מה לפי שהיה יודע בו שהוא רמאי אמר לו אעבדך ברחל ושמא תאמר רחל אחרת מן השוק ת"ל בתך שמא תאמר אחליף לאחה שמה ואקרא שמה רחל ת"ל הקטנה ה ואעפ"כ לא הועיל שהרי רמהו:

שפתי חכמים

מתלה לב אע"כ צ"ל כימים אחדים שאמרה לו אמו וק"ל: ה וא"ת לא לי"ל רק בתך הקטנה וצ"ל דאי לא היה אומר רחל היה נותן לו זלפה דהיתה נמי בתו מפלגש כדפירש"י לקמן והיתה קטנה יותר מרחל וא"ל למה לא היה ירא יעקב שמא ישנה שם זלפה בשם רחל ויתן לו זלפה ששמה רחל ובתו קטנה וי"ל דזלפה אינו בתו ממש כיון דהיתה מפלגש וגם אין שמה רחל אלא שישנה את שמה לרחל ומשום שני רמאות לא היה

השאלות

(יח-כא) למה הבטיח תיכף עבודת ז' שנים והלא לבן היה מתרצה בפחות מזה כמ"ש טוב תתי אותה לך, ומה התשובה הסתומה טוב תתי אותה לך, ומ"ש שהיו בעיניו כימים אחדים והדרך הוא להפך שהחושק אצלו יום לשנה יחשב, ואיך אמר ואבואה אליה שלשון זה אינו מדרך הצניעות:

התורה והמצוה

(יג) ויספר ללבן. יש הבדל בין הגדה לספור. הגדה הוא בדבר שנוגע אליו וצריך לדעת אותו, וזה היה ברחל לכן כתיב ויגד לרחל, וספור הוא ספורי דברים שאין נוגעים אליו וזה היה בלבן שלא נגע אהבת הקרובים בלבו:

(יד) אך עצמי ובשרי אתה. לעומת ששמע שעשו רודף אותו ואמו רק אותו אהבה, א"ל אל תירא כי רק אתה עצמי ובשרי לא עשו, כי אני אאהב את אשר תאהב רבקה, ואם יבא עשו לעשות לך רעה בחרב אצא לקראתו:

(טו) הכי אחי אתה. ר"ל כי פועל העובד ולא התנה תחלה כמה יהיה שכרו ישלמו לו שכר פעולתו כפי מנהג המדינה לשלם לשכיר בשכרו. אבל את העובד את אחיו אין על זה קצב ומנהג ויכל אח"כ לתבוע שכר שאין לו קצבה. וז"ש הכי בעבור שאחי אתה תעבדני חנם, בודאי תבקש אח"כ שכר הרבה שאין לו שיעור, לכן הגידה לי תיכף מה משכרתך שלא יהיה בינינו אח"כ טענות ודין ודברים:

(טז) וללבן שתי בנות, יספר הטעם מה שיעקב התחייב תיכף בעבודה של שבע שנים, שלפי הסברא היה לבן מתרצה בעבודה של ג' שנים, כמ"ש טוב תתי אותה לך מתתי אותה לאיש אחר, ובאר שזה היה מד' טעמים. א] כי ללבן שתי בנות, וירא יעקב פן ירצה דוקא שיקח שתיהן והוא לא רצה בלאה. ב] שם הגדלה לאה, ולא ירצה לתת הצעירה לפני הבכירה, או עכ"פ ירצה שימתין עד שלאה תהיה לאיש אחר:

(יז) ג] ועיני לאה רכות, ובודאי יעשה לבן כל התחבולות שיקחה יעקב אחר שהיא בעלת חסרון. ד] מצד שרחל היתה יפת תאר ויעקב אהב אותה וידע שבעבור זה ירצה בעדה שכר הרבה:

(יח) ויאמר, מכל אלה הטעמים אמר אעבדך שבע שנים, למשל שחשב בדעתו שרחל מצד שהיא יפ"ת ושאוהב אותה צריך לעמוד ג' שנים, וכדי שלא יתנה עמו שיקח גם את לאה עמה צריך עוד שתי שנים וכל זה נכלל במ"ש ברחל בתך, ומצד שיתן לו הצעירה לפני הבכירה ולא יצטרך להמתין יעבוד עוד שתי שנים ועז"א בתך הקטנה:

(יט) ויאמר לבן, אחר שראה לבן שיעקב מתנה בפירוש שלא יתן לו רק את רחל ושבעבור זה יעבדם שנים רבות, השיב בערמה איך צריך לעבוד כלל תחת נשואי בתי כי טוב תתי אותה לך, ולא לבד שאיני רוצה עבודה בעבור זה, בהפך שבה עמדי, לא תעבוד כלל רק תשב ואני אכלכלך בעבור שתשא את בתי, ובזה השמיט א"ע מכל תנאים, שלפי זה מה שיעקב אמר נאמו לא היה בתורת עבודה בעד בנותיו רק נדבה וחסד, וכשאמר אח"כ לא יעשה כן במקומנו, לא היה יכול יעקב לאמר הלא תנאי היה דברינו שאקח הצעירה קודם, כי לא היו תנאים ביניהם כלל:

(כ) ויעבד יעקב, יעקב לא הבין ערמת לבן ועבד ברחל דוקא בשבע שנים מלאים, ותחת שלבן אמר שא"צ לעבוד אותו בעבור זה היה אצל יעקב בהפך, שמרוב אהבתו אותה היה בעיניו כימים אחדים, שחשב בדעתו שעבודת שבע שנים הם רק ימים אחדים לפי ערך יקרת רחל ששוה הרבה יותר מזה, גם יאמר שאהבתו את רחל לא היה אהבת החשק, שהחושק יום לשנה יחשב לו, כי אהב אותה מצד כשרון
מעשיה

וַיִּהְיוּ בְעֵינָיו כְּיָמִים אֲחָדִים בְּאַהֲבָתוֹ אֹתָהּ׃ כא וַיֹּאמֶר
יַעֲקֹב אֶל־לָבָן הָבָה אֶת־אִשְׁתִּי כִּי מָלְאוּ יָמָי וְאָבוֹאָה
אֵלֶיהָ׃ כב וַיֶּאֱסֹף לָבָן אֶת־כָּל־אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם וַיַּעַשׂ מִשְׁתֶּה׃
כג וַיְהִי בָעֶרֶב וַיִּקַּח אֶת־לֵאָה בִתּוֹ וַיָּבֵא אֹתָהּ אֵלָיו וַיָּבֹא
אֵלֶיהָ׃ כד וַיִּתֵּן לָבָן לָהּ אֶת־זִלְפָּה שִׁפְחָתוֹ לְלֵאָה בִתּוֹ
שִׁפְחָה׃ כה וַיְהִי בַבֹּקֶר וְהִנֵּה־הִוא לֵאָה וַיֹּאמֶר אֶל־לָבָן
מַה־זֹּאת עָשִׂיתָ לִּי הֲלֹא בְרָחֵל עָבַדְתִּי עִמָּךְ וְלָמָּה
רִמִּיתָנִי׃ כו וַיֹּאמֶר לָבָן לֹא־יֵעָשֶׂה כֵן בִּמְקוֹמֵנוּ לָתֵת
הַצְּעִירָה לִפְנֵי הַבְּכִירָה׃ כז מַלֵּא שְׁבֻעַ זֹאת וְנִתְּנָה לְךָ גַּם־
אֶת־זֹאת בַּעֲבֹדָה אֲשֶׁר תַּעֲבֹד עִמָּדִי עוֹד שֶׁבַע־שָׁנִים
אֲחֵרוֹת׃ כח וַיַּעַשׂ יַעֲקֹב כֵּן וַיְמַלֵּא שְׁבֻעַ זֹאת וַיִּתֶּן־לוֹ אֶת־
רָחֵל בִּתּוֹ לוֹ לְאִשָּׁה׃ כט וַיִּתֵּן לָבָן לְרָחֵל בִּתּוֹ אֶת־בִּלְהָה
שִׁפְחָתוֹ לָהּ לְשִׁפְחָה׃ ל וַיָּבֹא גַּם אֶל־רָחֵל וַיֶּאֱהַב גַּם־אֶת־
רָחֵל מִלֵּאָה וַיַּעֲבֹד עִמּוֹ עוֹד שֶׁבַע־שָׁנִים אֲחֵרוֹת׃ לא וַיַּרְא
יְהוָה כִּי־שְׂנוּאָה לֵאָה וַיִּפְתַּח אֶת־רַחְמָהּ וְרָחֵל עֲקָרָה׃

ותהר

בעל הטורים

אותה : (לא) וירא ה' כי שנואה היתה אסיה לפי שהשדה יעקב כמו בהפקירה עלמה לו כך הפקידה עלמה לאחר לכך כפיד

שפתי חכמים

היה ירא ועי"ל שאם לא אמר רק בתך הקטנה שמא תלד אשתו עוד בת ויתן אותה ליעקב כיון שהנשואין לא היו אלא אחר שבע שנים של עבודה ואף שתהיה קטנה הא תהא ראויה לביאה שהרי יצחק נשא רבקה שהיתה רק בת שלש שנים ולא יעשה שום רמאות בעולם שהרי התנאי הוא שיתן לו בתו הקטנה לכן אמר ברחל בתך הקטנה : ו שאין מדרך המוסר שיאמר השכיר תכף שגלמו ימי עבודתו הבה את שכרי : ז שכ"כ וימלא שבוע זאת ויתן לו וגו' : ח דייק מדכתיב אחרות דיתור הוא . א"נ מדכתיב עוד משמע עוד אחרות הדומות לראשונות מה

רש"י

(כא) מלאו ימי . שאמרה לי אמי . ועוד מלאו ימי שהרי אני בן פ"ד שנה ואימתי אעמיד י"ב שבטים וזהו שנאמר ואבואה אליה והלא קל שבקלים אינו אומר כן ו אלא להוליד תולדות אמר כך : (כה) ויהי בבקר והנה היא לאה . אבל בלילה לא היתה לאה לפי שמסר יעקב סימנים לרחל וכשראתה רחל שמכניסין לו לאה אמרה עכשיו תכלם אחותי עמדה ומסרה לה אותן סימנים (מגילה יג) : (כז) מלא שבע זאת . דבוק הוא שהרי נקוד בחטף (פי' בשו"א) שבוע של זאת הן שבעת ימי המשתה בגמרא ירושלמית במועד קטן . וא"א לומר שבוע ממש שאם כן היה צריך לינקד בקמץ השי"ן . ועוד שבשבוע לשון זכר כדכתיב שבעה שבועות תספר לך לפיכך אין משמע שבוע אלא שבע שבוי"א בלעז (איין זיעבענטלינג) : ונתנה לך . לשון רבים כמו נרדה ונבלה ונשרפה אף זה לשון רבים ונתנה וגו' : גם את זאת . מיד לאחר שבעת ימי המשתה ז ותעבוד לאחר נשואיה : (ל) עוד שבע שנים אחרות . (ב"ר) אחרות הקישן לראשונות ח מה ראשונות באמונה אף האחרונות באמונה

התורה והמצוה

מטעיה, לא מלד החשק עד שהשנים היו בעיניו כימים. וע"ז אמר באהבתו אותה, כי אהבת החשק אינו אהבת

כא ואמר יעקב ללבן הב ית אתתי ארי אשלמית יומי פלחני ואעול לותה:
כב וכנש לבן ית כל אנשי אתרא ועבד משתיא: כג והוה ברמשא ודבר ית
לאה ברתה ועאל יתה לותה ועל לותה: כד ויהב לבן לה ית זלפה אמתה
ללאה ברתה לאמהו: כה והוה בצפרא והא היא לאה ואמר ללבן מה דא
עבדת לי הלא ברחל פלחית עמך ולמא שקרת בי: כו ואמר לבן לא יתעבד
כדין באתרנא למתן זעירתא קדם רבתא: כז אשלים שבועתא דדא ונתן לך
אף ית דא בפלחנא די תפלח עמי עוד שבע שנין אחרנין: כח ועבד יעקב כן
ואשלם שבועתא דדא ויהב לה ית רחל ברתה לה לאנתו: כט ויהב לבן לרחל
ברתה ית בלהה אמתה לה לאמהו: ל ועל אף לות רחל ורחים אף ית רחל
מלאה ופלח עמה עוד שבע שנין אחרנין: לא וחזא יי ארי שניאתא לאה ויהב
לה

השאלות

(ל-לד) מ"ש ויאהב גם את רחל משמע שאהב גם את לאה, בשם ראובן אמרה כי עתה יאהבני, ובשם שמעון אמרה שנואה אנכי שהוא יותר מבלתי אהבה, וכן הראיה הוא יותר מן השמיעה, והי"ל לקרא הראשון שמעון והשני ראובן, למה שם לוי קרא יעקב ולא שם ראובן ושמעון:

התורה והמצוה

אהבת עצמו, לא אהבת הדבר, אבל אהבת הטוב אוהב את הדבר הטוב, לא את עצמו, ועז"א באהבתו אותה, שלא היתה אהבה אחרת, וע"כ היו בעיניו כימים אחדים:

(כא) הבה את אשתי וגו' ואבואה אליה. הוצרך לאמר כן, כי לא היה יכול לקדשה בשכר עבודה שעבד שבע שנים, דקי"ל ישנה לשכירות מתחלה ועד סוף, והו"ל מלוה, והמקדש במלוה אינה מקודשת, כמ"ש בהא"ע סימן כ"ח סעיף ז' וע"ו, ואף אם בעל אה"כ שתם אינם רק ספק קדושין כמ"ש סעיף ע"ז. אחר שהדין הוא שבקטנה צריך אביה דוקא למסרה לקדושין כמ"ש סימן ל"ז סעיף ז' בהג"ה לכן היה צ"ל הבה את אשתי ושיקנה אותה בביאה:

(כב) ויאסף לבן, אסף את אנשי המקום כדי שיסכימו על המנהג שלא לתת הצעירה לפני הבכירה, ושיבוש יעקב לגרש את לאה מפני הפרסום, ושלא יבדוק יעקב אם היא לאה או רחל, כי יסמוך שלא ירמה אותו בכזאת במעמד כל אנשי העיר:

(כד) ויתן לבן, וזה היה ג"כ שלא ירגיש יעקב שהיא לאה כי זלפה הקטנה מבלהה היתה מוכנת לרחל:

(כה) מה זאת עשית לי, שאלו שתי שאלות. א] הלא ברחל עבדתי עמך, ולמה לא נתת לי את רחל. ב] ולמה רמיתני ונתת לי את לאה שאיני חפץ בה:

(כו) ויאמר לבן. השיב לו, לא תחשוב שעשיתי זאת מפני שאיני רוצה לשנות שלא לתת לך את רחל, או שאני רוצה להכריח אותך שתשא את לאה שלא כרצונך, שבהפך עשיתי זאת למען אוכל למלא את אשר הבטחתי לך לתת לך את רחל, ומנהג המקום מעכב כי לא יעשה כן במקומנו, ולא אוכל לתת לך את רחל עד שלאה תהיה לאיש, ואם אתן אותה לאיש אחר בשכר עבודת שבע שנים, תצטרך להמתין שבע שנים, כי לאחר לא אאמין לתת לו בהקפה שישא את לאה ואח"כ יעבוד, לכן הסבתי עמך מה שנתתי לך את לאה, שעי"כ תוכל לקחת תיכף את רחל, וכמו שיפרש:

(כז) מלא שבע זאת. ר"ל עתה לא תמתין רק שבעה ימים, שהם שבעת ימי המשתה של אשה זאת היינו לאה, ואז תוכל לקחת את רחל בשכר עבודה שעבדת בעדה שבע שנים כפי התנאי, ודע כי תנה לך [נתנה הוא נפעל עבר] לאה נתנה לך בשכר עבודה שתעבוד עוד שבע שנים בעתיד, כי אני מאמין לך ונתתי לך גם את זאת, היינו לאה בהקפה ובאופן שעבודת שבע שנים שעברו היו בשביל רחל, ולאה נתנה לך בהקפה בעד עבודה שתעבוד בעתיד, וזה לטובתך שתוכל לקחת את רחל תיכף, ואם לא תהפוך בלאה תצטרך להמתין ימים רבים עד שתנשא לאה לאיש אחר:

(ל) ויאהב גם את רחל מלאה. ר"ל שלא היתה אהבת הספק, שעת שלא תפע תכונה האהבה, ולפעמים תהפך לשנאה, כמ"ש גדולה השנאה אשר שנאה מאהבה אשר אהבה, רק הגם שבא עליה התמיד באהבה, ועוד אומר שעוד גדלה האהבה ע"י לאה, כי יתרון הדבר נכר מפאת הפכו, וע"י שנשא את לאה גדלה עוד יותר מעלת רחל בעיניו והוסיף באהבתה:

(לא) וירא ה' כי שנואה לאה. האמהות היו כלם עקרות, כדי שיתפללו עליהן ושתהיה לידתן בדרך נס והשגחה, ואם לא היתה לאה שנואה היתה היא העקרה, אבל ע"י שראה ה' כי שנואה לאה ורחל היא עיקר בעיניו ולא יתפלל על לאה רק על רחל, לכן פתח את רחמה, ורחל נשארה עקרה, ועז"א במד' ורחל עקרה, שהיתה עיקרה של בית, ר"ל ע"י שהיתה עיקרה של בית לכן נשארה עקרה:

כי

לב וַתַּהַר לֵאָה וַתֵּלֶד בֵּן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ רְאוּבֵן כִּי אָמְרָה
כִּי־רָאָה יְהוָה בְּעָנְיִי כִּי עַתָּה יֶאֱהָבַנִי אִישִׁי׃ לג וַתַּהַר
עוֹד וַתֵּלֶד בֵּן וַתֹּאמֶר כִּי־שָׁמַע יְהוָה כִּי־שְׂנוּאָה אָנֹכִי
וַיִּתֶּן־לִי גַּם־אֶת־זֶה וַתִּקְרָא שְׁמוֹ שִׁמְעוֹן׃ לד וַתַּהַר עוֹד
וַתֵּלֶד בֵּן וַתֹּאמֶר עַתָּה הַפַּעַם יִלָּוֶה אִישִׁי אֵלַי כִּי־יָלַדְתִּי
לוֹ שְׁלֹשָׁה בָנִים עַל־כֵּן קָרָא־שְׁמוֹ לֵוִי׃ לה וַתַּהַר עוֹד
וַתֵּלֶד בֵּן וַתֹּאמֶר הַפַּעַם אוֹדֶה אֶת־יְהוָה עַל־כֵּן קָרְאָה
שְׁמוֹ יְהוּדָה וַתַּעֲמֹד מִלֶּדֶת׃ ל א וַתֵּרֶא רָחֵל כִּי לֹא יָלְדָה
לְיַעֲקֹב וַתְּקַנֵּא רָחֵל בַּאֲחֹתָהּ וַתֹּאמֶר אֶל־יַעֲקֹב הָבָה־לִּי
בָנִים וְאִם־אַיִן מֵתָה אָנֹכִי׃ ב וַיִּחַר־אַף יַעֲקֹב בְּרָחֵל
וַיֹּאמֶר הֲתַחַת אֱלֹהִים אָנֹכִי אֲשֶׁר־מָנַע מִמֵּךְ פְּרִי־בָטֶן׃
ג וַתֹּאמֶר הִנֵּה אֲמָתִי בִלְהָה בֹּא אֵלֶיהָ וְתֵלֵד עַל־בִּרְכַּי
וְאִבָּנֶה גַם־אָנֹכִי מִמֶּנָּה׃ ד וַתִּתֶּן־לוֹ אֶת־בִּלְהָה שִׁפְחָתָהּ
לְאִשָּׁה וַיָּבֹא אֵלֶיהָ יַעֲקֹב׃ ה וַתַּהַר בִּלְהָה וַתֵּלֶד לְיַעֲקֹב
בֵּן׃ ו וַתֹּאמֶר רָחֵל דָּנַנִּי אֱלֹהִים וְגַם שָׁמַע בְּקֹלִי וַיִּתֶּן־לִי
בן

בעל הטורים

הקב"ה שמו עליה: (לב) ותקרא שמו ראובן. ואח"כ כתיב כי אמרה ובאחרים אינו כן אלא תחלה הוא מפרש טעם השם ואח"כ השם: (ג) הנה אמתי בלהה. ולא אמרה שפחתי כדכתיב בהגר לפי שהיתה בת לבן מפילגש:

רש"י

באמונה ואע"פ שברמאות בא עליו: (לב) ותקרא שמו ראובן. (ברכות) רבותינו פירשו ראו מה בין בני לבן חמי שמכר הבכורה ליעקב וזה לא מכרה ליוסף ולא ערער עליו ולא עוד שלא ערער עליו אלא שבקש להוציאו מן הבור: (לד) הפעם ילוה אישי. (ב"ר) לפי שהאמהות נביאות היו ט ויודעות שי"ב שבטים יוצאים מיעקב וד' נשים ישא אמרה מעתה אין לו פתחון פה עלי שהרי נטלתי כל חלקי בבנים: על כן. כל מי שנאמר בו ע"כ מרובה באוכלוסין חוץ מלוי שהארון י היה מכלה בהם: קרא שמו לוי. בכולם כתיב ותקרא (שהיא קראה) וזה כתב בו קרא ויש מדרש אגדה באלה הדברים רבה שלח הקב"ה גבריאל והביאו לפניו וקרא לו שם זה ונתן לו כ"ד מתנות כהונה ועל שם שלוהו במתנות קרא לוי: (לה) הפעם אודה. שנטלתי יותר מחלקי מעתה יש לי להודות: (א) ותקנא רחל באחותה. קנאה במעשיה הטובים כ אמרה אלולי שצדקה ממני לא זכתה לבנים (ב"ר): הבה לי. וכי כך עשה אביך לאמך והלא התפלל עליה: מתה אנכי. מכאן למי שאין לו בנים מ שחשוב כמת
ב"ר

שפתי חכמים

הראשונות באמונה דהא עדיין לא רמאו אף האחרונות באמונה אע"פ שרמאו וק"ל: ט וא"ת והא בפ"ק דמגילה לא חשיב אלא ז' נביאות שרה מרים דבורה חנה אביגיל חולדה ואסתר. וי"ל דהתם חשבו מה שהקרא מעיד עליהן ושרה הקרא מעיד עליה דכתיב כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה מלמד שאברהם היה טפל לשרה בנביאות וכן כולם אבל גבי אמהות לא מצינו שהיו מתנבאות כי אפשר לפרש הקרא דהכא כפשוטו. ומהרש"ל פירש שהאמהות לא היו מתנבאות כ"א על עצמן שהיו יודעות מה שיבא עליהן אבל מה שיבא לעתיד על אחרים לא היו יודעות מ"ה לא חשב אותם בכלל שאר נביאות עכ"ל: י כלומר דשבט לוי היו נושאין ארון הקדש ולא היו יכולין להזהר בו כ"כ ומתוך כך מתו הרבה מנייהו: כ דאל"כ הא אסור לקנאות: ל הוכחתו מתשובתו של יעקב שהשיב לה אשר מנע ממך ולשון ממך משמע כמו שפירש"י בסמוך שהשיב לה אתה אמרת שאעשה כאבא אני איני כאבא וכו' אלא ממך מנע ולא ממני משמע שהיא הזכירה לו אביו: מ דאל"כ

לה עדוי ורחל עקרא: לב ועדיאת לאה וילידת בר וקרת שמה ראובן ארי
אמרת ארי גלי קדם יי עלבוני ארי כען ירחמנני בעלי: לג ועדיאת עוד וילידת
בר ואמרת ארי שמיע קדם יי ארי שניאתא אנא ויהב לי אף ית דין וקרת
שמה שמעון: לד ועדיאת עוד וילידת בר ואמרת הדא זמנא יתחבר לי בעלי
ארי ילידית לה תלתא בנין על כן קרא שמה לוי: לה ועדיאת עוד וילידת בר
ואמרת הדא זמנא אודה קדם יי על כן קרת שמה יהודה וקמת מלמילד:
א וחזת רחל ארי לא ילידת ליעקב וקניאת רחל באחתה ואמרת ליעקב הב
לי בנין ואם לא מיתא אנא: ב ותקיף רוגזא דיעקב ברחל ואמר הא מני את
בעיא הלא מן קדם יי תבעין די מנע מניך ולדא דמעין: ג ואמרת הא אמתי
בלהה עול לותה ותליד ואנא ארבי ואתבני אף אנא מנה: ד ויהבת לה ית
בלהה אמתה לאנתו ועל לותה יעקב: ה ועדיאת בלהה וילידת ליעקב בר:
ו ואמרת רחל דנני יי ואף קביל צלותי ויהב לי בר על כן קרת שמה דן:

רש"י

(ב"ר): (ב) התחת. וכי במקומו אני: אשר מנע ממך. את אומרת שאעשה כאבא אני איני כאבא אבא לא היו לו בנים אני יש לי בנים ממך מנע ב ולא ממני: (ג) על ברכי. כתרגומו ואנא ארבי: ואבנה גם אנכי. מהו גם. אמרה לו זקנך אברהם היו לו בנים מהגר ם וחגר מתניו כנגד שרה. אמר לה זקנתי הכניסה צרתה לביתה אמרה לו אם הדבר הזה מעכב הנה אמתי: ואבנה גם אנכי ממנה. כשרה: (ו) דנני אלהים. דנני וחייבני ע וזכני (ב"ר):

נפתולי

שפתי חכמים

למה בקשה בנים. ואלא מתה הוא תואר לא בינוני ועומד ולא יוצא: ב מהרש"ל. יש להקשות והלא כמה נביאים היו מתפללים על אחרים כמו אלישע על האשה הצרפית ואף יעקב הי"ל להתפלל אף שהי"ל בנים וע"ק למה ויחר ליעקב ה"ל להשיב בנחת כי דברי חכמים בנחת נשמעים אלא י"ל דיעקב אמר לה שהתפלל עליה והתפלה אינה מקובלת בעיני המקום אמרה לו א"כ רשע אתה לכן חרה אפו בה שהחזיקה אותו לרשע ואמר לה איני דומה לאבא כי אבא היה ג"כ עקר והיה תפלתו נשמעת מחמת זכות שניהם אבל אני איני עקר כי ממך מנע ולא ממני ואין כאן אלא זכות של אחד ולכן אין תפלתי נשמעת עד כאן לשונו: ם כלומר אע"פ שהיו לו בנים מהגר וכו' ואף גם עתה אע"פ שיש לך בנים עשה כן עמי: ע (קנ"מ) ב"ר דנני וחייבני ורחל עקרה דנני וזכני

ויתן

התורה והמצוה

(לב-לג) כי ראה ה' בעניי, כי שמע כי שנואה אנכי. ר"ל שלפעמים יאמר שראה ה' ולפעמים יאמר ששמע ה', והוא אם הנענה ידע מצוקותיו והתפלל עליהם, יתואר בלשון שמיעה, ובמקום שאינו מגיד צרתו רק ה' היודע תעלומות ראה בעניו ובוכה, יתואר בלשון ראיה, והנה לאה לא הרגישה תחלה שיעקב שנא אותה, ולא הרגישה רק חסרון האהבה לא שנאה, שאחר שעוד לא ילדה לא עלה בדעתה שיתנהג עמה כמו עם רחל אחר האהבה, וע"כ לא התפללה עדיין רק ה' ראה בעניה, וע"כ קראה שמו ראובן ע"ש הראיה, ולא אמרה שבזאת רק אמרה כי עתה יאהבני אישי, אבל אחר שילדה בן שהאהבה בעתה ראוי שתהיה השנואה בעיניו כרחל, וראתה שלא נתהפכה עניניה אלו, הרגישה שנאה אותה והתפללה, ועז"א כי שמע ה' את תפלתי, כי שנואה אנכי:

(לד-לה) עתה הפעם. אחר שהמשלה שבטים, ראוי שע"י הפעם הזאת ילוה אלי, ויעקב שמע דבריה והסכים לזה וקרא שמו לוי, ובבן הרביעי לא היה לה לאדם דבר מעניני אהבה רק לאודות לה' כי טוב:

ל (א) ותרא רחל. רחל הבינה שמה שלא ילדה אינו בסבתה רק בסבת יעקב, שז"א כי לא ילדה ליעקב, שבשר כתבו חכמי הטבע שבאהבה היתירה תמנע ההולדה לפעמים, או שהאהבה כפי מ"ש למעלה שהוא ענין השגחיי מסובב ג"כ מרוב האהבה, כמ"ש וירא ה' כי שנואה לאה ויפתח את רחמה, ולכן ותקנא רחל באחתה, כי חשבה שטוב היה לה שתהיה היא השנואה בלבד שתלד בנים, וע"כ אמרה ליעקב הבה לי בנים כי בו הדבר תלוי:

(ב) התחת אלהים אנכי. ר"ל המונע ממך פרי בטן הוא אלהים, ולא אני שהסבה לזה רק אלהים מנע, ולא מסבתי רק ממך, וא"כ איך תעמיד אותי תחת אלהים להתרעם עלי התרעומות שיש לך על אלהים:

(ג-ד) ותאמר. רצתה עכ"פ שתלד השפחה, אם לבטל הוראת המזל, אם שהבן יחשב על שמה כנ"ל אצל הגר, וע"ז קראה אותה בשם שפחה שהיא יותר מאמה, שמצד זה יחשבו הבנים ע"ש גברתה:

(ה) ותלד ליעקב בן. כן נכתב תמיד אצל בני השפחות ללמד שיעקב קבלו כבן גמור המיוחס לו לא כבן שפחה, כי העלה להירות, וכל"מ יקדים מה שהוא עקר, וע"כ אמר ליעקב בן, משא"כ בפעם השני אמר בן שני ליעקב, שעקר ההודעה שהיה בן שני, וכן יאמר בכל אחת מן השפחות:

בֵּן עַל־כֵּן קָרְאָה שְׁמוֹ דָּן׃ ז וַתַּהַר עוֹד וַתֵּלֶד בִּלְהָה
שִׁפְחַת רָחֵל בֵּן שֵׁנִי לְיַעֲקֹב׃ ח וַתֹּאמֶר רָחֵל נַפְתּוּלֵי
אֱלֹהִים ׀ נִפְתַּלְתִּי עִם־אֲחֹתִי גַּם־יָכֹלְתִּי וַתִּקְרָא שְׁמוֹ
נַפְתָּלִי׃ ט וַתֵּרֶא לֵאָה כִּי עָמְדָה מִלֶּדֶת וַתִּקַּח אֶת־זִלְפָּה
שִׁפְחָתָהּ וַתִּתֵּן אֹתָהּ לְיַעֲקֹב לְאִשָּׁה׃ י וַתֵּלֶד זִלְפָּה
שִׁפְחַת לֵאָה לְיַעֲקֹב בֵּן׃ יא וַתֹּאמֶר לֵאָה בָּגָד° וַתִּקְרָא
אֶת־שְׁמוֹ גָּד׃ יב וַתֵּלֶד זִלְפָּה שִׁפְחַת לֵאָה בֵּן שֵׁנִי
לְיַעֲקֹב׃ יג וַתֹּאמֶר לֵאָה בְּאָשְׁרִי כִּי אִשְּׁרוּנִי בָּנוֹת וַתִּקְרָא
אֶת־שְׁמוֹ אָשֵׁר׃ רביעי יד וַיֵּלֶךְ רְאוּבֵן בִּימֵי קְצִיר־חִטִּים
וַיִּמְצָא דוּדָאִים בַּשָּׂדֶה וַיָּבֵא אֹתָם אֶל־לֵאָה אִמּוֹ וַתֹּאמֶר
רָחֵל אֶל־לֵאָה תְּנִי־נָא לִי מִדּוּדָאֵי בְּנֵךְ׃ טו וַתֹּאמֶר לָהּ
הַמְעַט קַחְתֵּךְ אֶת־אִישִׁי וְלָקַחַת גַּם אֶת־דּוּדָאֵי בְּנִי
וַתֹּאמֶר רָחֵל לָכֵן יִשְׁכַּב עִמָּךְ הַלַּיְלָה תַּחַת דּוּדָאֵי בְנֵךְ׃
טז וַיָּבֹא יַעֲקֹב מִן־הַשָּׂדֶה בָּעֶרֶב וַתֵּצֵא לֵאָה לִקְרָאתוֹ
וַתֹּאמֶר אֵלַי תָּבוֹא כִּי שָׂכֹר שְׂכַרְתִּיךָ בְּדוּדָאֵי בְּנִי וַיִּשְׁכַּב
עִמָּהּ בַּלַּיְלָה הוּא׃ יז וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶל־לֵאָה וַתַּהַר וַתֵּלֶד

°בא גד קרי

ליעקב

בעל הטורים

(יד) דודאים. בגימ' כאדם. בכל שמות השבטים אין סמ"ך אלא ביוסף רמז שהוא שטנו של עשו ובכולם אין טית אלא בשמעון ש... שם ועין נואף שהרה נשף מהום מעשה דזמרי: (טו) לכן ישכב עמך הלילה. ע"כ לא נקברה עמו במערה. לכן בגימ' אדם נמדה

רש"י

(ח) נפתולי אלהים. מנחם בן סרוק פירשו במחברת צמיד פתיל חבורים מאת המקום נתחברתי עם אחותי לזכות לבנים. ואני מפרשו לשון עקש ופתלתול נתעקשתי והפצרתי פצירות ונפתולים הרבה למקום להיות שוה לאחותי: גם יכלתי. הסכים על ידי. ואונקלוס תרגם לשון תפלה, נפתולי אלהים נפתלתי כמה בקשות חביבות לפניו נתקבלתי ונתעתרתי כאחותי. נפתלתי נתקבלה תפלתי, ומ"א יש רבים בלשון נוטריקון (י) ותלד זלפה. בכולן נאמר הריון חוץ מזלפה לפי שהיתה בחורה מכולן ותינוקת בשנים ואין הריון ניכר בה וכדי לרמות ליעקב נתנה לבן ללאה שלא יבין שמכניסין לו את לאה שכך מנהגן ליתן שפחה הגדולה לגדולה וקטנה לקטנה: (יא) בא גד. בא מזל טוב כמו (שבת סז ע"ב) גד גדי וסנוק לא ודומה לו (ישעיה סה) העורכים לגד שלחן. ומ"א שנולד צ מהול כמו (דניאל ד) גודו אילנא ולא ידעתי על מה נכתב תיבה אחת. ד"א למה נקראת תיבה אחת בגד כמו בגדת בי כשבאת אל שפחתי כאיש שבגד באשת נעורים: (יד) בימי קציר חטים להגיד שבחן של שבטים שעת הקציר היה ולא פשט ידו בגזל להביא חטים ושעורים אלא דבר ההפקר שאין אדם מקפיד בו: דודאים. (סנהדרין צט) סיגלי עשב הוא ובלשון ישמעאל יסמי"ן: (טו) ולקחת גם את דודאי בני. בתמיה ולעשות עוד זאת ליקח גם את דודאי בני ותרגומו ולמיסב: לכן ישכב עמך הלילה. שלי היתה שכיבת לילה זו ואני נותנה לך תחת דודאי בנך ולא שלזלה

שפתי חכמים

ויתן לי בן וא"כ יהיה דנני אלהים וגם שמע בקולי ב' ענינים (וע' בהרא"ם): פ פירוש בחיבור שלו שמחבר התיבות הדומין זל"ז היה מחבר נפתולי אלהים נפתלתי עם צמיד פתיל: צ ונד הוא ל' חיתוך כלו' שמילתו היה נחתך: ק דאל"כ

ז ועדיאת עוד וילידת בלהה אמתא דרחל בר תנין ליעקב: ח ואמרת רחל
קביל יי בעותי באתחננותי בצלותי חמידת דיהי לי ולד כאחתי אף אתיהיב
לי וקרת שמה נפתלי: ט וחזת לאה ארי קמת מלמילד ודברת ית זלפה אמתה
ויהבת יתה ליעקב לאנתו: י וילידת זלפה אמתא דלאה ליעקב בר: יא ואמרת
לאה אתא גד וקרת ית שמה גד: יב וילידת זלפה אמתא דלאה בר תנין ליעקב:
יג ואמרת לאה תשבחתא הות לי ארי בכן ישבחנני נשיא וקרת ית שמה
אשר: יד ואזל ראובן ביומי חצד חטין ואשכח יברוחין בחקלא ואיתי יתהון
ללאה אמה ואמרת רחל ללאה הבי כען לי מיברוחי דבריך: טו ואמרת לה
הזעיר דדברת ית בעלי ותסבין אף ית יברוחי דברי ואמרת רחל בכן ישכוב
עמך בליליא חלף יברוחי דבריך: טז ואתא יעקב מן חקלא ברמשא ונפקת
לאה לקדמותה ואמרת לותי תיעול ארי מיגר אגרתיך ביברוחי דברי ושכיב
עמה בליליא הוא: יז וקביל יי צלותה דלאה ועדיאת וילידת ליעקב בר חמישאי:

ואמרת

רש"י

שזלזלה במשכב הצדיק לא זכתה ר להקבר עמו (נדה לה): (טז) שכר שכרתיך. נתתי לרחל שכרה: בלילה הוא. הקב"ה סייעו ש שיצא משם יששכר (ב"ר): (יז) וישמע אלהים אל לאה. שהיתה

שפתי חכמים

מאי תתן דודאי בנך דקאמר דמשמע האופן גמורים שזה נותן שלו וזה נותן שלו: ר ואע"פ שאחז"ל כדי שתהא לעזרה לבניה כשיגלה נבוזראדן וכמו שפירש"י לקמן בפרשת ויחי י"ל דאלו לא זלזלה היתה לאה נקברת במקומה והיתה היא לעזרה לבניה ומפני שזלזלה לא זכתה ליקבר עמו וק"ל: ש ר"ל דהוא היינו הקב"ה דאל"כ ההוא מיבע"ל והיאך סייעו י"ל שיעקב בא מן השדה ורוכב על החמור והיה רוצה לרכוב

התורה והמצוה

(ו) דנני אלהים. ר"ל מדה"ד שפטני ועצרני מלדת, ובכ"ז זכני קלא כמה בשמע קול תפלתי במקלת ויתן לי בן:

(ח) נפתולי אלהים. מלשון למיד פתיל שהוא מענין כסוי וחותם, ר"ל הענינים שביני ובין אחותי מדוע ילדה היא ולא אנכי, יש בזה נפתולי אלהים היינו סודות אלהים ודברים נעלמים מכוסים מעין בשר אשר גם נפתל ונתכסה מעיני כי מי יעמוד בסוד ה', גם יכלתי ואסבול אותם בשמחה, כי צדיק ה' ויושר משפטיו:

(יא) בגד. בא שנית מזלי והקוה שאוליד עוד:

(יג) באשרי. יש הבדל בין אושר ובין הצלחה. שההצלחה היא בעניני העולם, והאושר היא באושר הנפש, אמרה שגם שאיני מצלחת כי אישי לא יאהב אותי אני מאושרת, כי אשרוני בנות, שכל רואים אותי למאושרת ובת עוה"ב ומאשרים את מעשי, ובזכות זה זכיתי לכך:

(יד) וילך ראובן. יספר להגיד צדקת ראובן שהלך בימי קציר חטים שאז השדות מלאים כל מגדים וכל טוב ולא לקח מאומה רק דודאים, ולא דודאי גנה שאינם הפקר רק דודאי שדה שהם הפקר, וזאת שנית שהביא אותם אל לאה אמו, שהדודאים מסוגלים להולדה, ורצה שאמו תוליד עוד בנים הכך דרך העולם שירצו שיהיה יחיד לאמו, והוא רצה בתועלתה, שמטעם זה בלבל אח"כ יצועי אביו כמו שפירש במקומו, עתה יספר ענין שתי האמהות, והיך שלם ה' לכל אחת כמפעלה, שלאה לא בטחה בסגולת הדודאים רק אל ה', ורחל שעד עתה לא התפללה הפכה שע"י סגולת הדודאים תתעבר ותלד, ולכן אמרה תני נא לי מדודאי בנך:

(טו) ותאמר לה המעט קחתך את אישי. שבמה שהשתדלת שאישך יהיה אצלך בתמידות, כי יעקב נטע אהלו אצלה בקביעות, וזה כשא נגדי שמגרע העונה שמחויב לי, וגם בזה מורה שתבטח על הטבע שמרוב הבעילות הפקד בבנים, וזה מעט בעיניך כי תוסיף התחבולות טבעיות וסגולות לקחת גם את דודאי בני, ומן ה' יסור לבך שמוב שתתפלל אליו ולא לבטוח על ענינים טבעיים, ורחל הבינה הדברים כפשטן ואמרה לכן ישכב עמך:

(טז) ויבא יעקב. מגיד צדקת יעקב, שעבד באמונה ולא בא לביתו עד הערב. ותצא לאה לקראתו, פי' ברי"א שהיה דרכו שבבואו היה סר אל אהל האשה שישכב עמה בלילה, והיה סועד שם, לכן יצאה לקראתו טרם שיכנס באהל רחל. ותאמר אלי תבוא, וזה מורה שהיתה כוונתה לש"ש ולכן לא בושה לומר כן, כי לא עלה על לבה דבר תאוה, באז היתה בושה מזה, והיה ענינה כאדם קודם החטא שהיו ערומים ולא יתבוששו. כי שכר שכרתיך, ר"ל בשכר שלא בטחתי על דודאים רק על ה' יהיה שכרי שאוליד. וישכב עמה בלילה הוא, ר"ל שנהה דעתו מזה והוא בעצמו וברצונו שכב עמה לא כאנוס ממנה:

וישמע

לְיַעֲקֹב בֵּן חֲמִישִׁי׃ יח וַתֹּאמֶר לֵאָה נָתַן אֱלֹהִים שְׂכָרִי
אֲשֶׁר־נָתַתִּי שִׁפְחָתִי לְאִישִׁי וַתִּקְרָא שְׁמוֹ יִשָּׂשכָר׃
יט וַתַּהַר עוֹד לֵאָה וַתֵּלֶד בֵּן־שִׁשִּׁי לְיַעֲקֹב׃ כ וַתֹּאמֶר לֵאָה
זְבָדַנִי אֱלֹהִים׀ אֹתִי זֵבֶד טוֹב הַפַּעַם יִזְבְּלֵנִי אִישִׁי כִּי־
יָלַדְתִּי לוֹ שִׁשָּׁה בָנִים וַתִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ זְבֻלוּן׃ כא וְאַחַר
יָלְדָה בַּת וַתִּקְרָא אֶת־שְׁמָהּ דִּינָה׃ כב וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת־
רָחֵל וַיִּשְׁמַע אֵלֶיהָ אֱלֹהִים וַיִּפְתַּח אֶת־רַחְמָהּ׃ כג וַתַּהַר
וַתֵּלֶד בֵּן וַתֹּאמֶר אָסַף אֱלֹהִים אֶת־חֶרְפָּתִי׃ כד וַתִּקְרָא
אֶת־שְׁמוֹ יוֹסֵף לֵאמֹר יֹסֵף יְהוָה לִי בֵּן אַחֵר׃ כה וַיְהִי
כַּאֲשֶׁר יָלְדָה רָחֵל אֶת־יוֹסֵף וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל־לָבָן שַׁלְּחֵנִי
וְאֵלְכָה אֶל־מְקוֹמִי וּלְאַרְצִי׃ כו תְּנָה אֶת־נָשַׁי וְאֶת־
יְלָדַי אֲשֶׁר עָבַדְתִּי אֹתְךָ בָּהֵן וְאֵלֵכָה כִּי אַתָּה יָדַעְתָּ
אֶת־עֲבֹדָתִי אֲשֶׁר עֲבַדְתִּיךָ׃ כז וַיֹּאמֶר אֵלָיו לָבָן אִם־נָא
מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ נִחַשְׁתִּי וַיְבָרְכֵנִי יְהוָה בִּגְלָלֶךָ׃
חמישי כח וַיֹּאמַר נָקְבָה שְׂכָרְךָ עָלַי וְאֶתֵּנָה׃ כט וַיֹּאמֶר אֵלָיו

אתה

רש"י

מאליו ומחרת לתרבות שבטים: (כ) זבד טוב. כתרגומו: יזבלני. לשון בית זבול הוברגי"א בלע"ז (הערבערגע) בית א מדור. מעתה לא תהא עיקר דירתו אלא עמי ב שיש לי בנים כנגד כל נשיו: (כא) דינה. פירשו רבותינו שדנה לאה דין בעצמה אם זה זכר לא תהא רחל אחותי כאחת השפחות והתפללה עליו ונהפך לנקבה (ברכות ס): (כב) ויזכור אלהים את רחל. (ב"ר) זכר לה שמסרה ג סימניה לאחותה ד ושהיתה מצירה שלא תעלה בגורלו של עשו שמא יגרשנה יעקב לפי שאין לה בנים ואף עשו הרשע כך עלה בלבו כששמע שאין לה בנים. הוא שייסד הפייט ה האדמון כשע שלא הרה לצה לקחתה לו ונתבהלה: (כג) אסף. הכניסה במקום שלא תראה ו וכן (ישעיה ד) אסף חרפתנו (שמות ט) ולא יאסף הביתה (יואל ד) אספו נגהם (ישעיה ס) וירחך לא יאסף לא יטמן: חרפתי. שהייתי לחרפה שאני עקרה והיו אומרים עלי שאעלה לחלקו של עשו הרשע. ואגדה כל זמן שאין לאשה בן אין לה במי לתלות ז סרחונה משיש לה בן תולה בו מי שבר כלי זה בנך מי אכל תאנים אלו בנך: (כד) יוסף ה' לי בן אחר. יודעת היתה בנבואה שאין יעקב עתיד להעמיד אלא

שנים

שפתי חכמים

נרבוץ באהל רחל והקב"ה נתן דעת בחמור והיה נוער כדי שתשמע לאה ותצא לקראתו כדי שילך באהל לאה וכן היה והלך שם באהל לאה ובאותה לילה יצא מביניהם יששכר וזהו מ"ש יששכר חמור גרם ר"ל היאך באה שנולד יששכר חמור גרם ר"ל שהחמור היה הגורם כדפי': ת ר"ל דאין ל' וישמע שייך אלא במי שמתפלל והכא לא מצינו שהתפללה על בנים לכ"פ שהיתה מתאוה כו' ועי"ז נחשב לה כאלו התפללה ונתן לה הקב"ה רצונה: א פי' שבית זבולו יהיה עמי וכנוי יזבלני הוא במקום עמי לא שפירושו שיקח אותי לבית זבולו: ב כתב הרא"ם ולא ידעתי למה אמר בל' שלילה לא תהא וכו' ולא אמר מעתה תהא עיקר דירתו עמי בחיוב כל' הכתוב: ג דאל"כ מה זכר לה דבכל מקום זכירה נופל על מעשה טובה כמו ויזכור אלהים את נח וגו' כמו שפירש"י שלא שמשו בתיבה וכמו זכירה דגבי לוט שלא הגיד שהיה אחותו של אברהם וכו': ד (ג"א) שהוא מדה כנגד מדה היא עשתה שלא תצא אחותה בחרפה מבעלה לכך אין ראוי שלא תלד ותצא בחרפה מבעלה: ה האדמון עשו. כשע בשביט. שלא הרה שלא היו לרחל חבלי לידה. לצה חשק. לקחתה לו לאשה והיא נבהלה: ו לא שקבץ אותו במקום אחד כי זה הוא לרעתה שלא תראה חרפתה יותר: ז ופי'

ח ואמרת לאה יהב יי אגרי דיהבית אמתי לבעלי וקרת שמה יששכר: יט ועדיאת
עוד לאה וילידת בר שתיתי ליעקב: כ ואמרת לאה יהב יי יתה לי חלק טב הדא
זמנא יהי מדורה דבעלי לותי ארי ילידית לה שתא בנין וקרת ית שמה זבלון:
כא ובתר כן ילידת ברתא וקרת ית שמה דינה: כב ועל דוכרנא דרחל קדם יי
וקביל צלותה יי ויהב לה עדוי: כג ועדיאת וילידת בר ואמרת כנש יי ית חסודי
כד וקרת ית שמה יוסף למימר יוסף יי לי בר אחרן: כה והוה כד ילידת רחל
ית יוסף ואמר יעקב ללבן שלחני ואיהך לאתרי ולארעי: כו הב ית נשי וית
בני די פלחית יתך בהן ואיזיל ארי את ידעת ית פלחני דפלחתך: כז ואמר לה
לבן אם כען אשכחית רחמין קדמך נסיתי ובורכני יי בדילך: כח ואמר פריש
אגרך עלי ואתן: כט ואמר לה את ידעת ית דפלחתך וית דהוה בעירך עמי:

ארי

רש"י

שנים עשר שבטים אמרה יהי רצון שאותו שהוא עתיד להעמיד יהא ממני לכך לא נתפללה אלא על בן אחר: (כה) כאשר ילדה רחל את יוסף. משנולד שטנו של עשו שנאמר (עובדיה א) והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש אש בלא להבה אינו שולט למרחוק משנולד יוסף בטח יעקב בהקב"ה ורצה לשוב: (כו) תנה את נשי וגו'. איני רוצה לצאת כי אם ברשות: (כז) נחשתי. מנחש הייתי נסיתי בנחוש שלי שעל ידך באה לי ברכה. כשבאת לכאן לא היו לי בנים שנאמר והנה רחל בתו באה עם הצאן אפשר יש לו בנים והוא שולח בתו ח אצל הרועים ועכשיו היו לו בנים שנא' וישמע את דברי בני לבן: (כח) נקבה שכרך. כתרגומו פריש אגרך:

שפתי חכמים

חרפתי כרחוני ותלאתי על שבירת כלי בית בעלי: ח וא"ת דלמא הי"ל בנים קטנים וי"ל דמ"מ לא הי"ל לשלוח רחל

ואם

השאלות

(כח-לא) למה אמר שנית ויאמר, תחלה אמר נקבה שכרך, ואח"כ אמר לשון מה אתן לך ולמה לא אמר יעקב תיכף את השכר שמבקש, וא"ל אתה ידעת את אשר עבדתיך וכו' שכ"ז דברים מיותרים, ומ"ש לא תתן לי מאומה משמע שאינו מבקש כלום, ובקש הרבה:

התורה והמצוה

(ח-יח) וישמע אלהים. כי התפללה ע"ז, ותאמר נתן אלהים שכרי, ר"ל שרחל נתנה שפחתה בבטחה על סגולות טבעיות, ולכן לא הועיל לה ואני שאיני סומך על הטבע כמו שהראיתי מענין הדודאים ונתתי שפחתי לטובתה לא בדרך סגולה נתן אלהים שכרי:

(כ) זבדני. זה אינו בעבור שכר שפחתי, רק אותי בעצמי זבד זבד טוב, ועתה יזבלני אישי אל זבולו ואהלו, כי אהלי לא מכיל אותי כי ילדתי לו ששה בנים:

(כב) ויזכר. את מעשיה הטובים, וישמע אליה, כי עתה התפללה:

(כה) שלחני ואלכה אל מקומי ולארצי. ששם מקומי כי שם אבי ואמי, ושם ארץ מולדתי, ופה אני גר, ואם הייתי רוצה לצאת אל ארץ אחרת היית יכול לעכב בידי, אבל אחר ששם מקומי וארצי, לכן:

(כו) תנה את נשי ואת ילדי. ואם היית נותן לי את בנותיך בחנם, היית יכול לאמר לא נתתים לך אדעתא דהכי שתוציאם מארצם, אבל הלא עבדתי אותך בהן, ודינם כקנין כספי שרשות בידי להוליכם לכל מקום אשר אחפוץ, ולבל תאמר שלא עבדתי אותך באמונה כפי התנאי, וע"כ תוכל לשנות את דבריך ולעכב את נשי, ועז"א כי אתה ידעת את אשר עבדתיך, וא"כ הם שכר עבודתי ואוכל ללכת עמהם כרצוני:

(כז) ויאמר אליו לבן. לבן השיב שתי תשובות, תחלה השיב כפי שטתו, שהעבודה היתה בשביל הבנות שעפ"ז טוען יעקב שנשותיו הנה כקנין כספו שיכול להוציאם אל ארץ אחרת, עז"א נחשתי ויברכני ה' בגללך, ר"ל ראיתי שכל ברכתי היא רק בגללך, ואם תלך ומפה אשוב להיות דל ורש כבתחלה ויתגלה למפרע שלא עבדת לי מאומה, כי כל פרי העבודה ומה שהרווחתי עי"ז יהיה כאין בלכתך, ואדעתא דהכי לא נתתי לך בנותי, שזה דומה כמי שקנה שדה מחבירו בעד מעות ואח"כ חזר הקונה והשליך את המעות לים שמתבטל הקנין:

(כח) ויאמר. עוד אמירה שניה, להכחיש הנחת יעקב ויסודו, שמה שאתה אומר שבנותי נתנו לך בשכר עבודה והם כקנין כספך, הוא שקר, כי בנותי נתתי לך בחנם, כמ"ש לבן טוב תתי אותה לך מתתי אותה לאיש אחר, שאמר בפירוש שנותן אותה בחנם כמש"פ שם, ומה שעבדת אותי י"ד שנה מגיע לך ע"ז שכר ותשלומין, ונקבה שכרך עלי, כמה מגיע בעד ארבע עשרה שני העבודה, ואתנה, וא"כ שבנותי אינם כקנין כספך אלא אין לך רשות להוציאם למדינה אחרת:

(כט) ויאמר אליו. השיב לו, מה שאתה אומר נקבה שכרך עלי שאתה רוצה לשלם כפי שכר המגיע לשכיר

בגס

אַתָּה יָדַעְתָּ אֵת אֲשֶׁר עֲבַדְתִּיךָ וְאֵת אֲשֶׁר־הָיָה מִקְנְךָ
אִתִּי׃ ל כִּי מְעַט אֲשֶׁר־הָיָה לְךָ לְפָנַי וַיִּפְרֹץ לָרֹב וַיְבָרֶךְ
יְהוָה אֹתְךָ לְרַגְלִי וְעַתָּה מָתַי אֶעֱשֶׂה גַם־אָנֹכִי לְבֵיתִי׃
לא וַיֹּאמֶר מָה אֶתֶּן־לָךְ וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לֹא־תִתֶּן־לִי מְאוּמָה
אִם־תַּעֲשֶׂה־לִּי הַדָּבָר הַזֶּה אָשׁוּבָה אֶרְעֶה צֹאנְךָ אֶשְׁמֹר׃
לב אֶעֱבֹר בְּכָל־צֹאנְךָ הַיּוֹם הָסֵר מִשָּׁם כָּל־שֶׂה ׀ נָקֹד
וְטָלוּא וְכָל־שֶׂה־חוּם בַּכְּשָׂבִים וְטָלוּא וְנָקֹד בָּעִזִּים וְהָיָה
שְׂכָרִי׃ לג וְעָנְתָה־בִּי צִדְקָתִי בְּיוֹם מָחָר כִּי־תָבוֹא עַל־
שְׂכָרִי לְפָנֶיךָ כֹּל אֲשֶׁר־אֵינֶנּוּ נָקֹד וְטָלוּא בָּעִזִּים וְחוּם
בַּכְּשָׂבִים

בעל הטורים

ובלוי כתיב כי ילדתי לו ג׳ ובזבולון כתיב כי ילדתי לו ו׳ כשילדה ג׳ אמרה שרי ילדתי ג׳ שהם חלקו וכשילדה עוד ג׳ אמר שרי ילדתי ו׳ ב׳ חלקים: (לג) ביום מחר ב׳ במס׳. הכא ואידך אל תתהלל ביום מחר. אמר הקב״ה ליעקב וכי אתה יודע

רש״י

(כט) ואת אשר היה מקנך אתי. את חשבון מעוט מקנך שבא לידי מתחלה כמה היו: (ל) לרגלי. (ב״ר) עם רגלי בשביל ביאת רגלי באת אליך הברכה כמו (שמות יא) העם אשר ברגליך. (שופטים ח) לעם אשר ברגלי. הבאים עמי: גם אנכי לביתי. לצורך ביתי י עכשיו אין עושין לצרכי אלא בני כ וצריך (אני) להיות טורח גם אני עמהם לסמכן וזהו גם: (לב) נקד. מנומר בחברבורות דקות כמו נקוד פונטר״א בלעז (פונקטירט): טלוא. לשון טלאים חברבורות: חום. שחום ל דומה לאדום רוס״ו בלעז (רויטה) לשון שחמה שהמשית ונמלאת לבנה לענין התבואה: והיה שכרי. אותן שיולדו מכאן ולהבא נקודים וטלואים בעזים ושחומים בכשבים יהיו שלי ואותן שישנן עכשיו הפרש מהם והפקידם ביד בניך שלא תאמר לי על הנולדים מעתה אלו היו שם מתחלה מ ועוד שלא תאמר לי ע״י הזכרים נ שהן נקודים וטלואים תלדנה הנקבות דוגמתן מכאן ואילך: (לג) וענתה בי וגו׳. אם תחשדני שאני נוטל משלך כלום תענה בי צדקתי כי תבוא צדקתי

שפתי חכמים

כתו מאשתו נשואה אלא או בלהה או זלפה מפלגש בשלמא אי לא הי״ל בנים א״ש דשלח רחל לפי שאין לו בנים א״כ היא בת יורשת דבנות מאשתו נשואה קודמות לבנות מפלגש ובודאי היא תשמור יפה אבל אי הי״ל בנים א״כ היא לא ירשה מנכסיו כלום דלעולם הבנים קודמין לבנות אם כן לא הי״ל לשלוח רחל אלא ודאי לא היה לו בנים כלל. מהרא״י: ט פירוש שאין הכוונה שידע שהיה מקנהו אתו רק מיעוט כמותו וכו׳: י רצ״ל דאי כמשמעו שיעקב אמר לביתו אלך אל בית אבי ואעשה שם שכרי כתיב אחריו ויאמר מה אתן לך וגו׳ אשובה ארעה וגו׳ משמע שלא היה בדעתו לילך מעמו אלא לשמור צאנו אלא לביתי פירוש לצורך ביתי: כ רל״פ גם אנכי משמע דקודם לכן היה אחר שעשה לצורך ביתו לכ״פ עכשיו כו׳: ל ר״ל שהתרגום שמתרגם על חום שחום דהוא לשון אדום: מ הקשה הרא״ם א״כ הסימן היה בעזים נקוד וטלוא ולא בכשבים והכתוב אמר הסר משם כל שה נקוד וטלוא ומתרץ דשה דקאמר קרא הוא תיש מדכתיב שה כשבים ושה עזים ש״מ עז נמי קרוי שה. (מהרש״ל) וק״ל על דברי הרא״ם אדרבה מדאצטריכה התורה לפרש בו עזים ש״מ כ״מ שנאמר שה סתם שה הוא ולא תיש וע״ק לפי דבריו היה לו למנקט בחד כללא ולא הי״ל אלא נקוד וטלוא בעזים וע״ק למה התחיל הכתוב בתיש וסיים בשה וע״ק פעם קרא שה ופעם קרא תיש שנאמר ויסר ביום ההוא את התישים וגו׳ לכך נ״ל ששה הוא שה ממש ולא תיש והסימן היה נקוד וטלוא בעזים וחום בכשבים ומה שאמר הסר משם כל שה נקוד וטלוא כך אמר יעקב עכ״פ תסיר נקוד וטלוא בעזים וחום בכשבים ואפילו נקוד וטלוא בכשבים שראוים להיות שלי גם אותם תסיר שלא יהיו לי עכשיו לא עזים נקוד וטלוא ולא כשבים נקוד ונקוד וטלוא רק אותן שילדו מכאן ואילך נקוד וטלוא בעזים וחום בכשבים יהיו שלי ומה שלא אמר להסיר חום בעזים מפני שאינם בנמצא ומעתה הותרו כל הקושיות כנ״ל: נ פי׳ שהק׳ הרא״ם שקשה לפי טעם ראשון ימנו אותם כמה הם עכשיו וממילא ידעינן מה שיהיו יותר בנולדי אח״כ

ושל

התורה והמצוה

שמה בעד ארבע עשרה שנים כמנהג המדינה, הוא טעות, כי אם תרצה לשלם לי שכר בעד העבודה לא די שתתן כפי שכר שכיר הרגיל, כי לי מגיע חוץ מן השכר מתנות גדולות בעד ארבעה דברים. א] בעד שעבודה עצמה, שלא עבדתי עבודת שכיר הרגילה רק עבדתי ביום ובלילה, וכמו שאמר יעקב הייתי ביום

אכלני

ל ארי זעיר די הוה לך קדמי ותקיף למסגי ובריך יי יתך בדילי וכען אימתי
אעביד אף אנא לביתי: לא ואמר מה אתן לך ואמר יעקב לא תתן לי מדעם
אם תעבד לי פתגמא הדין אתוב ארעי ענך אטר: לב אעבר בכל ענך יומא
דין העדי מתמן כל אמר נמור ורקוע וכל אמר שחום באמריא ורקוע ונמור
בעזיא ויהי אגרי: לג ותסהד בי זכותי ביום דמחר ארי תיעול על אגרי קדמך

כל

השאלות

(לב-לז) מ"ש אעבר בכל צאנך היל"ל תעבור, אחר שלבן הוא המסיר את הנקודים ולקחם לעצמו לא יעקב, ומ"ש והיה שכרי משמע שהמוסרים הם שכרו שאל"כ היל"ל שמה שיולדו מהיום והלאה יהיה שכרו — הנה בתנאי של יעקב לא הזכיר עקודים כלל רק טלוא ונקוד בעזים שכולל זכרים ונקבות, ולמה הסיר לבן מן התישים את העקודים ומן העזים הנקבות את הנקודות, וכן יפלא מ"ש אח"כ אם כה יאמר עקודים יהיה שכרך ואם כה יאמר נקודים יהיה שכרך איך יכול לאמר עקודים שלא נדבר בתנאי כלל, והשאלה החמורה אחר שלפי התנאי שביניהם לקח לבן מן הצאן את כל אשר לבן בו וישם דרך שלשת ימים בינו ובין יעקב שלא ימצא בין הצאן מה שיביטו עליהם ללדת כמוהם. ואיך עשה יעקב הערמה של המקלות שהם נגד התנאי ורמה את לבן נגד היושר והצדק:

התורה והמצוה

אבלני חורב וקרח בלילה, וע"ז מגיע שכר ביחוד, ועז"א אתה ידעת את אשר עבדתיך. ב] שהעבד העובד באמונה עד שצאן אדוניו חשובים אצלו כצאן שלו וחס עליהם כשלו, כמ"ש רחליך ועזיך לא שכלו וכו', ע"ז מגיע לו מתנות רבות ביחוד. וזה שאמר ואת אשר היה מקנך אתי, שהגם שהיו מקנך היו אתי, כאלו הם שלי, כמ"ש כרועה עדרו ירעה כמש"פ שם:

(ל) כי מעט, ג] שהעבד שעשה את אדוניו לעשיר גדול שבבואו לביתו היה אדוניו דל ורש וע"י חריצותו ובקיאותו נתעשר בעושר גדול, הלא יחויב שיתן לו בעבור זה מתנות גדולות ביחוד, וז"ש כי מעט אשר היה לך לפני ויפרץ לרוב. ד] עבד שהיה צדיק וירא אלהים, וע"י צדקתו חל ברכת ה' על בית אדוניו בכלל, ונתברך מה' בכל אשר לו בברכה שלמעלה מן הטבע, הלא ראוי בעבור זה למתנות רבות וגדולות, וז"ש ויברך ה' אתך לרגלי, ולפ"ז מה שאתה אומר שתשלם לי שכר כמ"ש נקבה שכרך, שהוא רק שכר הרגיל, אינו צודק, כי לי מגיע מתנות גדולות והון רב חוץ משכר הקצוב ושכר שכיר, וכ"ז על העבר, ומה שנוגע על העתיד שאתה רוצה שאשאר עוד בעבודתך, שעז"א ועתה, ר"ל מכאן ולהבא, אני משיב לך שא"א שאשאר אצלך, כי מתי אעשה גם אנכי לביתי, הלא עתה בניתי לי בית אשה ובנים וצריך אני לדאוג בעבור ביתי:

(לא) ויאמר מה אתן לך. השיב לו אני מודה לך שבעד העבר לא יצדק שכר לבד, רק שאני מחויב ליתן לך מתנות גדולות בעד כל הארבעה דברים שאמרת, ואני מוכן לתת לך מתנות כדברך, אמור מה אתן לך. ויאמר יעקב, בעד העבר, לא תתן לי מאומה, כי לא עבדתי בעד שכר ומתנות רק בעד שתי בנותיך, וכפי התנאי שבינינו, ובנותיך הם קניני שקניתים ממך בשכר עבודה, וי"ל רשות להוציאם לארץ מולדתי, ועל העתיד אם תרצה שאשאר עוד אצלך, אם תעשה לי הדבר הזה אשובה ארעה:

(לב) אעבר בכל צאנך היום. הנה כל המפ' יפרשו שמ"ש הסר משם כל שה נקוד וטלוא, היינו שלבן יסיר את הנקודים והטלואים הנמצאים מכבר ויקחם לעצמו, ושהנקודים והטלואים שיולדו מהיום והלאה יהיו ליעקב בשכרו, ולפ"ז מה ששם יעקב את המקלות היה מרמה ועול נגד התנאי שההנהגה שלא ימצאו בעדרו נקודים וטלואים, וזה בלתי נכון, שא"כ היל"ל העבור בכל צאנך היום, כיון שלבן הוא העובר והמסיר לקחתם לעצמו, לכן האמת שכוונת יעקב היה שיעקב יעבור בכל הצאן להסיר את העקודים והטלואים הנמצאים והיה שכרי, ר"ל שבין הנקודים והטלואים שנמצאים מכבר ובין הנקודים והטלואים שיולדו מהיום והלאה שייכים לשכרו, וזה מדויק בדבר שאמר אעבור כדי שאסיר משם כל שה נקוד וכו' והיה שכרי, ר"ל כל הנקודים שאסיר יהיה בעד שכרי על העתיד, והנה התנה שמן הכבשים בין מן הזכרים בין מן הנקבות יסיר ג' מינים, שהם נקוד וטלוא וחום שהוא מראה אדומה, ומן העזים בין מן הזכרים בין מן הנקבות יסיר שני מינים, שהם נקוד וטלוא, ואלה הנמצאים בעדר יהיה שכרי תיכף:

(לג) וענתה בי. ר"ל ואם תשאל הלא הנקודים והטלואים הנמצאים בעדר מכבר נוכל לספור אותם ולראות כמה הם, ותקח לך אחרים תמורתן, וכן למה בחרתי דוקא בנקודים וטלואים, ע"ז משיב שבאמת הנקודים והטלואים הנמצאים היום מספרם ידוע ואין שייך החשד, אבל אני רוצה שתענה בי צדקתי ביום מחר, ר"ל בזמן העתיד, אם תבא לבדוק את שכרי, אם לא גנבתי דבר משלך, ולעתיד אין מספר הנולדים ידוע, לכן בחרתי שכל הנקודים והטלואים הנמצאים בין הצאן יהיה שלי, ובזה תתברר צדקתי, כי כל אשר איננו נקד וטלוא גנוב הוא אתי, וגם אמר לו שבזה תתברר צדקתי, כי ודאי הכל נעשה בהשגחה, כי לבן בעצמו הודה שברכתו היא השגחיית מה' ושהיא בגלל יעקב, ובודאי לא יולדו נקודים וטלואים

רק

בכשבים גנוב הוא אתי: לד ויאמר לבן הן לו יהי
כדברך: לה ויסר ביום ההוא את־התישים העקדים
והטלאים ואת כל־העזים הנקדות והטלאת כל אשר־לבן
בו וכל־חום בכשבים ויתן ביד־בניו: לו וישם דרך שלשת
ימים בינו ובין יעקב ויעקב רעה את־צאן לבן הנותרת:
לז ויקח־לו יעקב מקל לבנה לח ולוז וערמון ויפצל בהן
פצלות לבנות מחשף הלבן אשר על־המקלות: לח ויצג
את־המקלות אשר פצל ברהטים בשקתות המים
אשר תבאן הצאן לשתות לנכח הצאן ויחמנה בבאן
לשתות: לט ויחמו הצאן אל־המקלות ותלדן הצאן
עקדים נקדים וטלאים: מ והכשבים הפריד יעקב ויתן

פני

רש"י

ם ותעיד על צדקתי לפניך שלא תמצא בעדרי כי אם נקודים וטלואים וכל שתמצא בהן שאינו נקוד או טלוא או חום בידוע שגנבתיו לך ובגניבה ע הוא שרוי אצלי: (לד) הן. לשון פ קבלת דברים: לו יהי כדברך. הלואי צ שתחפוץ בכך: (לה) ויסר. לבן ביום ק ההוא וגו': התישים. עזים זכרים: כל אשר לבן בו. כל אשר היתה בו חברבורות לבנות: ויתן. לבן ביד בניו: (לו) הנותרת. הרעועות שבהן החולות והעקרות שאינן אלא שיריים אותן מסר לו: (לז) מקל לבנה. עץ הוא וקמו לבנה ר כמה דאמת (הושע ד) תחת אלון ולבנה ואומר אני שהוא שקורין טרימב"ל שהוא לבן (עזפענהאלן): לח. כשהוא רטוב: ולוז. ועוד לקח ש מקל לוז עץ שגדלין בו אגוזים דקים קולדר"י בלעז (האזעלנוס בערויק): וערמון. קשטניי"ר בלעז (קאזטאנגעס בוים): פצלות. קלופים קלופים שהיה עושהו מנומר: מחשף הלבן. גלוי לובן של מקל כשהיה קולפו היה נראה ונגלה לובנו שלו במקום הקלוף: (לח) ויצג. תרגומו ודעיץ לשון תחיבה ונעיצה. הוא בלשון ארמית והרבה יש בגמ' דצה ושלפה דן ביה מידי דצה כמו דעצה אלא שמקצר את לשונו: ברהטים. במרוצת המים ת בבריכות העשויות בארץ להשקות שם הצאן: אשר תבאן וגו'. ברהטים אשר תבאן הצאן לשתות שם הציג המקלות א לנכח הצאן: ויחמנה וגו'. (ב"ר) הבהמה רואה את המקלות והיא נרתעת לאחוריה ב והזכר רובעה ויולדת כיוצא בו. ר' הושעיא אומר המים נעשין זרע במעיהן ולא היו צריכות לזכר וזהו ויחמנה וגו'. (ור"א בתיבה זו נתחברו לשון זכר ונקבה כמ"ש הראב"ע): (לט) אל המקלות. אל מראות ג המקלות: עקדים. משונים במקום עקידתן הם קרסולי ידיהן ורגליהן: (מ) והכשבים הפריד יעקב. הנולדים עקודים נקודים הבדיל

שפתי חכמים

ועל זה אמר רש"י שלא תאמר וכו': ם ופי' תבא לנקבה נסתרת לא אנוכח והוכחתו מדכתיב לפניך ר"ל הצדקה כאלו אמר כי תבא לפניך צדקתי וענתה בי על שכרי: ע הולך לפרש גנוב הוא אתי שלא נחשוב שפירושו. אני בהיתר קניתי ונמצא שהיה גנוב ואני לא ידעתיו לכ"פ וכו' לא בא לידי בהיתר ואח"כ נמצא שהוא גנוב ביד המוכר אותו לי: פ לא כמו הן לי לא נתתה זרע שפירושו ל' הנה: צ פי' אע"פ שאמרו בפיו חשב לבן אולי לא אמרו בלבו או יתהרט: ק לא יעקב שהרי כתיב אחריו ויתן ביד בניו וישם דרך שלשת ימים בינו ובין יעקב: ר דאל"כ הל"ל בקמ"ץ תחת הבי"ת והנו"ן. (רא"ם) דאי העץ היה לבן למה צריך יעקב לפצלו כדי שיהיה לבן בלא"ה נמי היה לבן: ש דק"ל הא לבנה לאו לוז הוא לכן פי' ועוד וכו'. וברא"ם פי' דמלת לח מפסיק בין לבנה ולוז א"כ הוכרח לומר שלוז וערמון אינם דקים עם מלת לח רק הם כמו ענין אחר: ת דתרגום וירץ ורהט: א דהאי הבאן הצאן דבוק הוא לשקתות המים כדי שיהא לנוכח הצאן שב אל ויצג את המקלות כלומר שהציג המקלות ברהטים בשקתות המים כדי שיהא נוכח הצאן בשעת שתיה ויחמנה: ב דאל"כ מאי ויחמנה דאין דרך המים לחמם הבהמות ולדעת ר' הושעיא החמום הוא העיבור: ג כי לא המקלות הם סבה שילדו הצאן עקודים נקודים וטלואים כי אם מראיהן והוא מחשוף הלבן וא"ת היאך עשה יעקב רמאות כזה במקלות ורבו בו הדעות. ול"נ אותן שנולדו מצאן יעקב אף שלא היו להם סימנים הנ"ל מן הדין הם של יעקב כיון שנולדו מהצאן שלו ולבן רצה ליקח ממנו אף הנולדים מצאנו אמר יעקב אעשה מקלות כדי שיולידו הצאן שלי כולם עקודים ונקוד וטלוא

כל די ליתוהי נמור ורקוע בעזיא ושחום באמריא גנובא הוא עמי: לד ואמר
לבן ברם לוי יהי כפתגמך: לה ואעדי ביומא ההוא ית תישיא רגוליא ורקועיא
וית כל עזיא נמורתא ורקועתא כל די חור בה וכל דשחום באמריא ויהב ביד
בנוהי: לו ושוי מהלך תלתא יומין בינוהי ובין יעקב ויעקב רעי ית ענא דלבן
דאשתארן: לז ונסיב ליה יעקב חוטרין דלבן רטיבין דדלוז ודדלוף וקליף בהון
קלפין חורין קלוף חור די על חוטריא: לח ודעיץ ית חוטריא די קליף ברהטיא
אתר בית שקיא דמיא אתר דאתן ענא למשתי לקבלהון דענא ומתיחמן
במיתיהון למשתי: לט ואתיחמא ענא בחוטריא וילידן ענא רגולין נמורין ורקועין:
מ ואמריא אפריש יעקב ויהב בריש ענא כל דרגול וכל דשחום בענא דלבן

ושוי

התורה והמצוה

רק כפי שיהיה קצוב מהשגחת ה' שמגיע לי בשכרי, ואם יהיו נקודים וטלואים רבים, יודע שה' רצה צדקתי שעבדתי באמונה וקצב לי שכר הרבה:

(לד) ויאמר לבן הן. הסכים על התנאים האלה ואמר לו יהי כדברך, שיולדו לך נקודים וטלואים הרבה ועתה בך צדקתך לפני ה':

(לה-לו) ויסר. לבן שנה תיכף את התנאי והיה השנוי בג' דברים. א] שיעקב התנה שכל הנקודים והטלואים הנמצאים בעדר מכבר שייכים אל יעקב, ולבן פירש פירוש אחר בדברי יעקב, שמ"ש הסר משם כל שה נקוד וטלוא היינו שלבן יסירם ויקחם לעצמו. ומ"ש והיה שכרי, היינו מכאן ולהבא יהיה זה שכרי, וכמו שפי' המפרשים את דברי יעקב, וע"כ הסיר את הנקודים ויתנם ביד בניו, וזה נגד התנאי שיעקב יקח אותם. ב] שלפי כוונת יעקב שהוא יקחם היה התנאי מפורש שימצא בעדר שתחת יד יעקב נקודים וטלואים שישימו הצאן עליהם ויולידו כדומתם, ולבן הסירם ויתנם ביד בניו וישם דרך שלשת ימים בינו ובין יעקב, שלא ימצא בעדר כל אשר לבן בו שישימו הצאן עליהם, שלכן הוכרח יעקב לתחבולת המקלות, ובזה שנה לבן את התנאי לא יעקב. ג] עשה ערמה ותחבולות גדולה, שעי"כ יוכל להחליף תמיד משכורת יעקב, כמ"ש אם כה יאמר עקודים יהיה שכרך ואם כה יאמר נקודים יהיה שכרך, שיפלא באיזה אופן היה יכול לשנות בכל זמן את השכר מעקודים לנקודים, ועוד הלא בתנאים של יעקב לא נזכר רק נקודים וטלואים, ולא הזכיר כלל מן עקודים, ואיך היה יכול להדם לו עקודים, רק שלבן עשה בערמה והניח יסוד שעליו יבנה טענותיו תמיד, כי יעקב התנה שיסיר מן הכשבים ומן העזים כל נקוד וטלוא, וזה כולל בין מן הזכרים בין מן הנקבות, ולבן שרצה להחליף תמיד את משכורתו מעקודים לנקודים הסיר מן התישים שהם העזים הזכרים גם את העקודים [חוץ מן הנקודים שבודאי הסיר כפי התנאי], ומן העזים שהיינו הנקבות הסיר הנקודות והטלואות, ומן הכשבים הסיר גם כל חום [חוץ מן הנקודים והטלואים], ובזה מצא תמיד מקום לטענה, כי מה שהסיר היה סימן שזה יהיה שייך מכאן והלאה ליעקב, שלכן הסירם כדי שאותם שיולדו מכאן ולהבא יהיו נכרים שהם של יעקב, וא"כ אם רצה היה אומר עקודים יהיה שכרך, והביא ראיה ממה שמן התישים שהם זכרי העזים הסיר את העקודים מפני שהם של יעקב, ומזה מוכח ששכרו הוא עקודים, ואם רצה היה אומר נקודים יהיה שכרך, והביא ראיה מן העזים הנקבות שמהם הסיר את הנקודות, ואף שיעקב היה יכול לדחות בכל טענה להפך, שאם לבן הביא ראיה מן התישים ששכרו עקודים היה ליעקב ראיה מן הנקבות ששכרו נקודים, כבר היה ספק בדבר והיה לבן המוחזק ולא נתן לו רק כפי מה שרצה:

(לז) ויקח לו יעקב. הנה לפי מה שכתבתי נתתי אמת ליעקב, שלא שקר באמונתו, כי בפירוש התנה שימצא בעדר נקודים וטלואים שישימו הצאן עליהם, ולבן עבר נגדו עולה בזה, וע"כ עשה המקלות שיהיו במקום הנקודים שהתנה שימצאו בין הצאן:

(לח) ויצג את המקלות. הנה אין דרך הצאן להתפעל מן צבע המקלות רק מן צבע הצאן, והיה התחבולה שהצאן שבאו לשתות מן הרהטים באו משני צדדים של הרהטים ועמדו אלה נוכח אלה, ויצג את המקלות באמצע הרהטים, וכאשר ראו הצאן שמצד זה על הצאן שמצד השני והמקלות באמצע נדמה להם שצבע המקלות הוא על הצאן, שהצאן הם נקודים, ונתפס בכח המצייר שלהם כך. וז"ש אשר תבאן הצאן לשתות לנכח הצאן שפעורו אשר תבאנה הצאן לנוכח הצאן, צאן מול צאן, ובאר כי זה היה רק הכנה טבעיית לעזר אל הנס, שבאמת היה הכל דרך נס כמו שהראהו המלאך בחלום, שזה נעשה ע"י מלאכי ה' עושי דברו, כמ"ש כ"פ כי צריך אל הנס קצת ענין טבעי, ויאמר שהיה הנס הזה בג' דברים. א] ויחמנה בבאן לשתות, שבעת בואן לשתות אז נעשה החום של הזווג:

(לט) ויחמו. ב] שהחמו אל המקלות, לא אל יתר הצאן שלא היו נקודים. ג] ותלדן הצאן, בצורת שפעל על הצאן בדרך נס ונולדו גם עקודים כדי שאם ישנה לבן מנקודים לעקודים יהיה ליעקב העקודים:

והכשבים

פני הצאן אל־עקד וכל־חום בצאן לבן וישת לו עדרים
לבדו ולא שתם על־צאן לבן: מא והיה בכל־יחם
הצאן המקשרות ושם יעקב את־המקלות לעיני הצאן
ברהטים ליחמנה במקלות: מב ובהעטיף הצאן לא
ישים והיה העטפים ללבן והקשרים ליעקב: מג ויפרץ
האיש מאד מאד ויהי־לו צאן רבות ושפחות ועבדים
וגמלים וחמרים: לא א וישמע את־דברי בני־לבן
לאמר לקח יעקב את כל־אשר לאבינו ומאשר לאבינו
עשה את כל־הכבד הזה: ב וירא יעקב את־פני לבן
והנה איננו עמו כתמול שלשום: ג ויאמר יהוה אל־
יעקב שוב אל־ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך:
ד וישלח יעקב ויקרא לרחל וללאה השדה אל־צאנו:
ה ויאמר להן ראה אנכי את־פני אביכן כי־איננו אלי
כתמל שלשם ואלהי אבי היה עמדי: ו ואתנה ידעתן
כי בכל־כחי עבדתי את־אביכן: ז ואביכן התל בי והחלף

את

בעל הטורים

מה יהיה ביום מחר אל תתהלל ביום מחר למחר בתך דינה יוצאה ממך: (מב) העטופים ב' במס'. העטופים ללבן והעטופים ברעב. פי' שנתן לו הכחושים שמתו ברעב ה"נ בשביל שעשה יעקב דבר שנראה כרמאות גרם לבניו שהתעטפו ברעב: (ו) ואתנה ג'. ואתנה ידעתן ואתנה צאני צאן מרעיתי. ואתנה גשם שוטף אשי אלגביש הללנה מה צאן מרעיתי דלהלן מדבר בישראל אף צאן האמור כאן דורש במדרש על הגליות גשם שוטף ואבני אלגביש שאמר לבן אתם ידעתן שהיה גשם שוטף והגשים יורדים

שפתי חכמים

ושלא כדי שאחרית אם מה שהוא שלי מהרש"ל: ד פי' צאן שבצאן הם העזים כי כל חום בכבשים הפריד לבן כמו שכתוב לעיל אבל חום בעזים לא הסיר לבן מפני שלא היה שכרו כמו שלא הסיר העקודים והטלואים מן הכבשים רק מן העזים כמו שכתבתי לעיל מפני שלא היו שכרו ודו"ק. עיין ברא"ם שהאריך כאן ועוד כתב ויתכן שמלת הנולדים שאצל עקודים נקודים מסובבת כדברי הרב אם לא תפרש הנולדים כבר קודם הסרה שאלו אמר הרב העקודים נקודים שכבר נולדו בצאן לבן שלא הסירם לבן מפני שאינם שכרו: ה דאין לפרש כמשמעו שהיו לו צאן הרבה שלא כבר כתיב ויפרוץ האיש מאד מאד ובודאי הוא דקאי על הצאן דכתיב לעיל מניה אלא שהיו פרות וכו' רא"ם: ו דאל"כ קאי בצאן ומזכיר שפחות ועבדים (מש"ם) דאל"כ היה מהראוי להקדים אדם לבהמה ותו דאח"כ חזר והזכיר בהמה גמלים וכו' ל"פ שמכר וכו' ר"ל לכך הקדים הצאן שהי"ל מתחלה ואח"כ נקט מה שקנה בדמיהן וסדרן כסדר אדם קודם בהמה ולפ"ז שכן כסדר הנ"ל כמו

בצאן

רש"י

הבדיל והפריד לעצמו ועשה אותן עדר עדר לבדו והוליך אותו העדר העקוד לפני הצאן ופני הצאן ההולכות אחריהם צופות אליהם וזהו שאמר ויתן פני הצאן אל עקוד שהיה פני הצאן אל העקודים ואל כל חום בצאן ד בצאן לבן: וישת לו עדרים. כמו שפירשתי: (מא) המקשרות. כתרגומו הבכירות ואין לו עד במקרא. ומנחם חברו עם אחיתופל בקשרים (שמואל ב' טו) ויהי הקשר אמיץ (שם). אותן המתקשרות יחד למהר עיבורן: (מב) ובהעטיף. לשון איחור כתרגומו ובלקישות. ומנחם חברו עם (ישעיה ג) המחלצות והמעטפות לשון עטיפת כסות כלומר מתעטפות בעורן ובצמרן ואין מתאוות להתיחם ע"י הזכרים: (מג) צאן רבות. פרות ורבות ה משאר צאן: ושפחות ועבדים. מוכר צאנו בדמים יקרים ו ולוקח לו כל אלה: (א) עשה. כנס כמו (ש"א יד)

ויעש

ושׁוי להּ עדרין בלחודוהי ולא ערבנון עם ענא דלבן: סא והוי בכל עדן דמתיחמן
ענא מבכרתא ומשׁוי יעקב ית חוטריא לעיני ענא ברהטיא ליחמותהון
בחוטריא: סב ובלקישׁות ענא לא משׁוי והוו לקישׁיא ללבן ובכיריא ליעקב:
סג ותקיף גברא לחדא לחדא והוו להּ ען סגיאן ואמהן ועבדין וגמלין וחמרין:
א ושׁמע ית פתגמי בני לבן דאמרין נסיב יעקב ית כל די לאבונא ומדי לאבונא
קנא ית כל נכסיא הדין: ב וחזא יעקב ית סבר אפי לבן והא ליתוהי עמהּ
כמאתמלי ומדקמוהי: ג ואמר יי ליעקב תוב לארעא דאבהתך ולילדותך ויהי
מימרי בסעדך: ד ושׁלח יעקב וקרא לרחל וללאה לחקלא לות ענהּ: ה ואמר
להן חזי אנא ית סבר אפי אבוכן ארי ליתוהי עמי כמאתמלי ומדקמוהי ואלההּ
דאבא הוה בסעדי: ו ואתין ידעתין ארי בכל חילי פלחית ית אבוכן: ז ואבוכן

שקר

רש״י

ויעשה הל׳ ויך את עמלק: (ג) שוב אל ארץ אבותיך ושם אהיה עמך ז אבל בעודך מחובר לטמא אי אפשר לה להשרות שכינתי עליך (ב״ר): (ד) ויקרא לרחל וללאה. לרחל תחלה ואחר כך ללאה שהיא היתה

שפתי חכמים

כלאן שמכר ג״כ עבדים ושפחות ולוקח מהן גמלים וחמורים וז״ש רש״י ולוקח לו כל אלה ר״ל מדמי הצאן: ז לא בהוא תנאי שאם תשוב אהיה עמך אלא מראה מקום הוא לו מפני שכאן א״א כו׳: ח אבל אין לפרש ואהיה עמך לשמרך בדרך

השאלות

(א-ד) למה כפל לקח יעקב וכו׳ ומאשר לאבינו וכו׳ ואיך אמרו כן ויעקב עבד ולקח שכרו:

(ה-יד) מ״ש ואלהי אבי היה עמדי אין לו ענין פה רק בפסוק י׳ שספר מענין החלום, מ״ש ואביכן התל בי וכו׳, הלא ישאלו למה נשאר אצלו כל הזמן ההוא, ולמה הראה לו מלאך האלהים העתודים העולים על הצאן, שזה יחייב שלא יצא משם אחר שה׳ אתו ומעשיו מצליחים ותשובת הנשים העוד לנו חלק ונחלה אינו מענין מה שאמר להן, ולמה כפל חלק ונחלה:

התורה והמצוה

(מ) והכשבים. שמפני שהכשבים היה ליעקב גם חום שהוא מראה הנוטה לאדום, שזה לא עשה ע״י המקלות, הפריד את הכשבים מן העזים, [שכן נראה מלשנא דקרא שהתורה תמיד הבדיל המינים, כמ״ש בס׳ התו״ה ויקרא סי׳ קעה], ויתן פני הצאן אל עקד וכל חום שמצא בצאן לבן, כי מן הצאן לא הכיר לבן לא עקוד ולא חום, כי חום לא הכיר כלל ועקוד לא הכיר רק מן התישים כנ״ל. וישת לו, אולם מן אלה שנולדו לו נקודים וטלואים שם לו עדרים לבדו: (מא-מב) והיה בכל יחם. פי׳ המפרשים בהמקושרות שם המבכרות בחדש ניסן, או הבריאות שתאות הזכרים רבה, לכן שם את המקלות כי בהם פעל התבולם המקלות ובהעטיף הצאן המאוחרות שאין תאותם רבה כ״כ לא שם:

לא (א) וישמע. כ״ז שהיה גזרת ה׳ ורצונו שיהיה יעקב בבית לבן, לא אנה אליו כל רע וימצא שם חן בעיני הכל, ועתה שהגיע העת שישוב לביתו, שמע כי בני לבן יתהילו לחשוד אותו ומתרעמים עליו בד׳ דברים. א] אמרו שלקח את כל, ולא השאיר ללבן מאומה. ב] לקח יעקב, כאלו לקח בגזלה ואין מגיע לו השכירות. ג] שלקח כל אשר לאבינו, שגזל גם חלק לבן אף מן הצאן שאין נקודים וטלואים מכל בגנבה. ד] אמרו שעל״ה הגזלה לסך רב, כי מאשר לאבינו עשה את כל הכבוד הזה, מה שקנה עבדים ושפחות הוא מה שהחליף מהלק לבן הבלתי נקודים בעד שוה כסף:

(ב) וירא. זאת שנית ראה יעקב, שפני לבן זועף עליו וזה סימן שגם לבן חושד אותו:

(ג) ויאמר ה׳ אל יעקב. הודיעו שזה בעבור שבא העת ביאה מבית לבן וישוב, הם בעבור שהוא ארצו הקדושה, אם בעבור שהוא מולדתו ושם בית אביו, ושם יהיה ה׳ עמו, ולכן כלתה השגחת ה׳ עליו פה וכולם מתנגדים לו:

(ד) וישלח. לכן שלח לקרוא את נשיו להתיעץ עמהן, וקרא לרחל תחלה שהיא עקרת הבית, וקראם השדה, שלא ישמעו שום אדם בדבר:

(ה-ו) ויאמר להן. ערך לפניהם שני טענות. א] רואה אני את פני אביכן והנה איננו אלי כתמול שלשום, ויען שיטיל שיהיה בכעס עליו מפני ארבע סבות, ברר להן שאין כל סבה שתגרום כעסו. א] י״ל שכעס לבן עליו הוא השגחיי, מפני בחטא איזה חטא, שע״כ סרה מעליו ההשגחה, עז״א ואלהי אבי היה עמדי. ב] י״ל שכעס עליו מפני שלא עבד עבודתו כראוי, עז״א ואתנה ידעתן כי בכל כחי עבדתי את אביכן. ג] י״ל שכעס עליו מפני שלקח שכר יותר מן הראוי מדי העבודה אשר עשה, עז״א כי לא כן הוא, כי,

(ז) ואביכן התל בי. שתיכף בעת התחלת השכירות הפל בי ושנה בו בג׳ דברים כנ״ל (סי׳ ל׳ פ׳ ל״ה ופ׳

אֶת־מַשְׂכֻּרְתִּי עֲשֶׂרֶת מֹנִים וְלֹא־נְתָנוֹ אֱלֹהִים לְהָרַע
עִמָּדִי׃ ח אִם־כֹּה יֹאמַר נְקֻדִּים יִהְיֶה שְׂכָרֶךָ וְיָלְדוּ כָל־
הַצֹּאן נְקֻדִּים וְאִם־כֹּה יֹאמַר עֲקֻדִּים יִהְיֶה שְׂכָרֶךָ וְיָלְדוּ
כָל־הַצֹּאן עֲקֻדִּים׃ ט וַיַּצֵּל אֱלֹהִים אֶת־מִקְנֵה אֲבִיכֶם וַיִּתֶּן־
לִי׃ י וַיְהִי בְּעֵת יַחֵם הַצֹּאן וָאֶשָּׂא עֵינַי וָאֵרֶא בַּחֲלוֹם וְהִנֵּה
הָעַתֻּדִים הָעֹלִים עַל־הַצֹּאן עֲקֻדִּים נְקֻדִּים וּבְרֻדִּים׃
יא וַיֹּאמֶר אֵלַי מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים בַּחֲלוֹם יַעֲקֹב וָאֹמַר הִנֵּנִי׃
יב וַיֹּאמֶר שָׂא־נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה כָּל־הָעַתֻּדִים הָעֹלִים עַל־
הַצֹּאן עֲקֻדִּים נְקֻדִּים וּבְרֻדִּים כִּי רָאִיתִי אֵת כָּל־אֲשֶׁר
לָבָן עֹשֶׂה לָּךְ׃ יג אָנֹכִי הָאֵל בֵּית־אֵל אֲשֶׁר מָשַׁחְתָּ שָּׁם
מַצֵּבָה אֲשֶׁר נָדַרְתָּ לִּי שָׁם נֶדֶר עַתָּה קוּם צֵא מִן־הָאָרֶץ
הַזֹּאת וְשׁוּב אֶל־אֶרֶץ מוֹלַדְתֶּךָ׃ יד וַתַּעַן רָחֵל וְלֵאָה
וַתֹּאמַרְנָה לוֹ הַעוֹד לָנוּ חֵלֶק וְנַחֲלָה בְּבֵית אָבִינוּ׃
טו הֲלוֹא נָכְרִיּוֹת נֶחְשַׁבְנוּ לוֹ כִּי מְכָרָנוּ וַיֹּאכַל גַּם־אָכוֹל
אֶת־כַּסְפֵּנוּ׃ טז כִּי כָל־הָעֹשֶׁר אֲשֶׁר הִצִּיל אֱלֹהִים מֵאָבִינוּ
לנו

רש"י

עקרת הבית שבשבילה נזדווג יעקב עם לבן ואף בניה של לאה מודים בדבר שהרי בועז ובית דינו משבט יהודה אומרים כרחל וכלאה אשר בנו שתיהן וגומר הקדימו רחל ללאה: (ז) עשרת מנים. אין מונים פחות ט מעשרה. מונים ל' סכום כלל החשבון והן עשיריות למדנו שהחליף תנאו י מאה פעמים: (י) והנה העתודים. אע"פ שהבדילם לבן כולם שלא יתערבו הצאן דומתן היו המלאכים מביאין אותן מעדר המסור ביד לבן כ לעדר שביד יעקב (ב"ר): וברדים. תרגומו ופציחין פיש"ר בלע"ז (גישפריינקעלט) חוט של לבן מקיף את גופו סביב והברבורות שלו פתוחה ומפולשת מזו אל זו ל (ס"א מזו אל זו) ואין לי להביא עד מן המקרא: (יג) האל בית אל. כמו אל בית אל הה"א יתירה ודרך מקראות לדבר כן כמו (במדבר ב) כי אתם באים אל הארץ כנען: משחת שם. לשון רבוי וגדולה כשנמשח למלכות כך ויצק שמן על ראשה להיות משוחה למזבח: אשר נדרת לי. וצריך אתה לשלמו שאמרת יהיה בית אלהים שתקריב שם קרבנות: (יד) העוד לנו. למה תעכב על ידך מלשוב כלום אנו מיחלות לירש מנכסי אבינו כלום בין הזכרים: (טו) הלא נכריות נחשבנו לו. אפי' בשעה שדרך בני אדם לתת נדוניא לבנותיו בשעת נשואין נהג עמנו כנכריות כי מכרנו לך (שעבדת אותו בנו י"ד שנה ולא נתננו לך אלא) בשכר הפעולה: את כספנו. שעכב דמי שכר מ פעולתך: (טז) כי כל העשר. כי זה משמש בלשון אלא כלומר משל אבינו אין לנו
כלום

שפתי חכמים

ח כבר הובטח על זה והנה אנכי עמך ושמרתיך וגו' ר"ל שם אמרה שכינתי עליך ויתחייב מזה שהובטח שלא יהרג בדרך. ויתורץ בזה מה שפרש"י בפרשת ויצא בתי הבטחות וכו' שנראה משם שאהיה עמך שאמור שם ר"ל לשמרך בדרך: ט דמונים הוא לשון מנין דהוא עשרה וכתיב עשרת מונים משמע עשרת פעמים יו"ד דהיינו ק' אבל מונים אין פירושו פעמים: י שלא דנקט רש"י תנאו ולא נקט משכורתו משום דאין הפסד בזה אם מחליף משכורתו כגון אם היה חייב ליתן לו מעות ונתן לו מטלטלין אין הפסד בזה לכך נקט תנאו עיקר התנאי היה מחליף כדפירש"י לקמן (פמ"ח) היית מתנה תנאי שבינינו מנקוד לטלוא וכו': כ כלומר מ"ש והנה העתודים העולים וגו' ודאי לא קאי על אותן שנולדו לו ליעקב דא"כ מה אתא לאשמועינן אלא מוכרח אתה לומר שצאן לבן היו והיאך באו בצאן ועכ"פ אע"פ וכו': ל ר"ל שאין שחור מעכבו אלא אותו חוט של לבן פתוח ומקיף כל גופו: מ פי' של אותן

שקר בי ואשני ית אגרי עשר זמנין ולא שבקה יי לאבאשא עמי: ח אם כדין
הוה אמר נמורין יהון אגרך וילידן כל ענא נמורין ואם כדין הוה אמר רגולין
יהא אגרך וילידן כל ענא רגולין: ט ואפרש יי ית גיתי דאבוכון ויהב לי: י והוה
בעדן דאתיחמא ענא וזקפית עיני וחזית בחלמא והא תישיא דסלקין על ענא
רגולין נמורין ופציחין: יא ואמר לי מלאכא דיי בחלמא יעקב ואמרית הא אנא:
יב ואמר זקוף כען עינך יחזי כל תישיא דסלקין על ענא רגולין נמורין ופציחין
ארי גלי קדמי ית כל די לבן עבד לך: יג אנא אלהא דאתגליתי עלך בבית אל
די משחתא תמן קמא די קיימתא קדמי תמן קים כען קום פוק מן ארעא הדא
ותוב לארעא ילדותך: יד ואתיבת רחל ולאה ואמרן לה העוד (כען) לנא חלק
ואחסנא בבית אבונא: טו הלא נוכראן אתחשבנא לה ארי זבננא ואכל אף מיכל
ית כספנא: טז ארי כל עותרא די אפרש יי מאבונא דילנא הוא ולבננא וכען
כל

רש"י

כלום אלא מה שהציל הקב"ה מאבינו שלנו הוא: הציל. לשון הפרש וכן כל לשון הצלה שבמקרא לשון הפרשה

התורה והמצוה

ופ' ל"ו), ואח"כ החליף את משכרתי עשרת מנים. ד] י"ל שכעס עליו משני שלא אותו ע"י תחבולת המקלות שבזה בטל כל ערמת לבן, וזה הרה לו. ועז"א שזה לא נהיה ע"י תחבולות רק שלא נתנו אלהים להרע עמדי, שכ"ז היה ענין השגחיי, כי,

(ח-ט) אם כה יאמר. שלבן היה ממתין תמיד עד שהגיע עת לידת הצאן, ואז החליף את משכרתו שפעם לעקודים ופעם לנקודים, ואז הלא כבר היו הצאן כעצמים בבטן המלאה, וה' שנה את טבע הצאן כפי מה שבחר לבן בעת הלידה לתת בשכרו. ועז"א אם כה יאמר בלשון עתיד, אם עתיד לאמר עקודים יהיה שכרך ילדו כל הצאן עקודים, באופן שבזה בעלל שהציל ה' את מקנה אביכם ויתן לי, כי פעם שנמר אומר שבכר יעקב עקודים היו העקודים ללבן, ואחר שגמר אומר שיהיו עקודים נהפך שיהיו ליעקב, לפ"ז אין לו להתרעם שעשיתי זאת בתחבולות, כי זה נעשה ע"י נס:

(י-יא) ויהי. עתה הודיע לכן טענה שניה שצריך לצאת מפני דבר ה', וספר להם החלום הנבואיי שראה, שבעת יחם הצאן ראיתי את כל העתודים וכו', ויאמר אלי מלאך האלהים לשום לב על זאת:

(יב) ויאמר. והודיע לי שלכן נצטיירו העתודים בשלש הג' גוונים, כי ראיתי את כל אשר לבן עשה לך, ר"ל שראיתי מה שעתיד לעשות לך, שישנה עתה משכרתך שלשה פעמים מעקודים לנקודים ומן נקודים לברודים, לכן הכין המלאך צורת המולידים תיכף על שלשה גוונים אלה, כדי שכפי מה שישנה לבן כן שיהיה הלידה, וכל מה שיאמר להיות הלקו של יעקב כן יולדו הצאן, ומגד זה העירני המלאך שלא אתעכב עוד אצל לבן, שלא אצטרך תמיד למעשה נסים ולשמירה השגחיית:

(יג) אנכי האל של בית אל. אחר שבהתחיך שם על השמירה ושהשיב אותך לארץ ישראל, ואתה משחת שם מצבה ונדרת נדר על תנאי אם ושבתי בשלום אל בית אבי והיה ה' לי לאלהים, ושניהם צריכים עתה להתקיים, ולכן צא מן הארץ הזאת:

(יד) ותען רחל ולאה וגו' העוד לנו חלק. ר"ל מה נתעכב כאן ומה נקוה פה, כי יש אב שמשיא בנותיו בלא נדן, אבל אז יש להן תקוה שאחר מותו יהיה להם חלק בנחלה כאחד הבנים, ויש שנותן להן מתנות ונדן בחייו, ואז אין להן תקוה על הירושה, כי כבר לקחו חלקם בחייו, אבל יש להן תקוה בעוד יתן להן מתנות בחייו, אחר שדרכו לחלק נכסיו בחייו, אמנם אם אביהן לא נתן להן נדן ומתנות, ועוד גזל את שלהן, שאז אין להם תקוה לקבל מתנות בחייו, ואח"כ קרה להן מקרה שבאו לידן נכסי אביהן בחייו שלא ברצונו, ואח"כ אין להן לקוות על ירושה ג"כ, כי כבר הגיע חלקם לידן, א"כ אין להם עוד שום תקוה לא למתנות ולא לירושה. וז"ש העוד לנו חלק [היינו שיחלק מתנות בחייו], או נחלה, שנירש אותו אחר מותו, ומפרש העוד לנו חלק:

(טו) הלוא נכריות נחשבנו לו, שלא לבד שלא נתן לנו נדן ומהר ומתן, עוד מכרנו, ומעות שלקח בעד המכירה לא נתן לנו, רק ויאכל גם אכול את כספנו, וגם אין לנו תקוה על ירושה:

(טז) כי כל העשר אשר הציל אלהים וגו' לנו הוא ולבנינו, וכבר הגיע לידנו העושר הראוי לנו מאבינו, ואחר שאין לנו לקוות ממנו מאומה, כל אשר אמר אלהים אליך עשה:

ויקם

לנו הוא ולבנינו ועתה כל אשר אמר אלהים אליך
עשה: ששי יז ויקם יעקב וישא את־בניו ואת־נשיו על־
הגמלים: יח וינהג את־כל־מקנהו ואת־כל־רכשו אשר
רכש מקנה קנינו אשר רכש בפדן ארם לבוא אל־יצחק
אביו ארצה כנען: יט ולבן הלך לגזז את־צאנו ותגנב
רחל את־התרפים אשר לאביה: כ ויגנב יעקב את־לב
לבן הארמי על־בלי הגיד לו כי ברח הוא: כא ויברח הוא
וכל־אשר־לו ויקם ויעבר את־הנהר וישם את־פניו
הר הגלעד: כב ויגד ללבן ביום השלישי כי ברח יעקב:
כג ויקח את־אחיו עמו וירדף אחריו דרך שבעת ימים
וידבק אתו בהר הגלעד: כד ויבא אלהים אל־לבן
הארמי בחלם הלילה ויאמר לו השמר לך פן־תדבר
עם־יעקב מטוב עד־רע: כה וישג לבן את־יעקב
ויעקב תקע את־אהלו בהר ולבן תקע את־אחיו בהר
הגלעד: כו ויאמר לבן ליעקב מה עשית ותגנב את־
לבבי ותנהג את־בנתי כשביות חרב: כז למה נחבאת
לברח ותגנב אתי ולא־הגדת לי ואשלחך בשמחה
ובשרים

בעל הטורים

אלו נשיו בשדה עם הצאן: (כב) כי ברח ב' במס'. כי ברח יעקב. כי ברח העם. איתא במדרש שעמלק הגיד ללבן ע' בריחה יעקב וגם נפרעה על בריחה ישראל: כי ברח. בגימ' עמלק:

רש"י

הסכנה שמפרישו מן הרעה ומן הטוב: (יז) את בניו ואת נשיו. הקדים זכרים לנקבות ועשו הקדים נקבות לזכרים ב שנאמר (לקמן לו) ויקח עשו את נשיו ואת בניו וגו': (יח) מקנה קנינו. מה שקנה מצאנו ם עבדים ושפחות וגמלים וחמורים: (יט) לגזוז את צאנו. שנתן ביד בניו דרך שלשת ימים ע בינו ובין יעקב: ותגנב רחל את התרפים. להפריש את אביה פ מע"א נתכוונה (ב"ר): (כב) ביום השלישי. שהרי דרך שלשת ימים היה ביניהם: (כג) את אחיו קרוביו: דרך שבעת ימים. כל אותן שלשה ימים שהלך המגיד להגיד ללבן הלך יעקב לדרכו נמצא יעקב רחוק מלבן ששה ימים ובשביעי השיגו לן למדנו שכל מה שהלך יעקב בשבעה ימים צ הלך לבן ביום אחד (שנאמר וירדוף אחריו דרך שבעת ימים ולא נאמר וירדוף אחריו שבעת ימים): (כד) מטוב עד רע. כל טובתן ק של רשעים רעה היא אצל הצדיקים (יבמות קג): (כו) כשביות חרב. כל חיל הבא למלחמה קרוי ר חרב: (כז) ותגנב אתי. גנבת את דעתי

שפתי חכמים

שש שנים שעבדת אותי בשכר כי על הי"ד שנים כבר אמרו כי מכרנו: ב מפני שהיה שטוף בזמה והיו נשיו עיקר. רא"ם: ם פי' המקנה של קנינו שקנאו ע"י מכירת צאנו ופי' וינהג את כל מקנהו המקנה שנולד לו בשכרו: ע אמר זה משום קרא שאחריו שכתוב ביום השלישי וגו' למה לא נודע עד יום השלישי: פ דאל"כ אסר לאביה מיותר אלא להפרישו וכו': צ כלומר אלו היה אצל מקום צאן לבן (היה ז' ימים): ק ונ"ל דה"ק שלא תדבר עמו מה שזאת טוב בעיניך כלומר שישוב עמך להרן ושיא רעה אצלו כי כל זמן שיהיה מחובר אצל רשע אין השכינה שורה עליו. וק"ל: ר דשא לא נופל

יש

כל די אמר יי לך עביד: יז וקם יעקב ונטל ית בנוהי וית נשוהי על גמליא:
יח ודבר ית כל גיתוהי וית כל קנינה דקנא גיתי קנינה די קנא בפדן ארם למיתי
לות יצחק אבוהי לארעא כנען: יט ולבן אזל למגז ית ענה ונסיבת רחל ית
צלמניא די לאבוהא: כ וכסי יעקב מן (לבא ד)לבן ארמאה על דלא חוי לה ארי
אזל הוא: כא ואזל הוא וכל די לה וקם ועבר ית פרת ושוי ית אפוהי לטורא
דגלעד: כב ואתחוא ללבן ביומא תליתאה ארי אזל יעקב: כג ודבר ית אחוהי
עמה ורדף בתרוהי מהלך שבעת יומין ואדבק יתה בטורא דגלעד: כד ואתא
מימר מן קדם יי לות לבן ארמאה בחילמא די ליליא ואמר לה אסתמר לך
דלמא תמליל עם יעקב מטב עד ביש: כה ואדביק לבן ית יעקב ויעקב פרס
ית משכנה בטורא ולבן אשרי ית אחוהי בטורא דגלעד: כו ואמר לבן ליעקב
מה עבדת וכסיתא מני ודברתא ית בנתי כשביות חרבא: כז למה אטמרת
למיזל וכסיתא מני ולא חויתא לי ושלחתך פון בחדוא ובתושבחן בתופין

השאלות

(כ) מ"ש ויגנב יעקב את לב לבן נתקשו כלם בבאורו, וכי הי"ל להגיד שהוא בורח הלא אז לא יקרא בורח:

(כו-ל) מ"ש מה עשית, הלא ידע מה שעשה שרוצה לצאת אל בית אביו, ולמה כפל מה עשית למה נחבאת, ואמר ותגנוב את לבבי ותגנוב אותי, וסיים עתה הסכלת עשו ואם עשה זה בסכלות י"ל התנצלות. ואיך אחר השאלות מה עשית אמר ועתה הלוך הלכת לבית אביך שזה מישב כל הקושיות שאינו בורח רק הולך לבית אביו, ולמה הקדים לזה מה שיש לאל ידו לעשות עמו רע:

התורה והמצוה

(יז) ויקם יעקב. יספר איך עשה יעקב בחכמה, שלא ירגיש שום אדם שהוא בורח שלא מדעת לבן שלא יגלה שום אדם את אוזן לבן כי בורח הוא, וזה בארבעה פנים. א] כי דרך הבורח שישלח תחלה את רכושו בהחבא ואח"כ יברח עם הנפשות לבדו, והוא לקח את בניו ואת נשיו תחלה ואח"כ נהג את מקנהו, ב] דרך הבורח ללכת בהחבא והוא הרכיבן על הגמלים:

(יח) וינהג. ג] דרך הבורח למכור צאנו ובהמותיו ולצרור הכסף בידו בצנעה שלא יודע לאיש, והוא נהג את מקנהו, שהם הצאן, ואת רכושו, כלי בית ומטלטלין, מקנה קנינו, הם העבדים והגמלים שקנה מקנינו, ר"ל מהצאן. ד] שאמר לכל בפרהסיא שהולך כדי לבוא אל יצחק אביו ארצה כנען. ועי"כ האמינו כלם שהולך מדעת לבן, אחר שהולך בפרהסיא, ועי"כ לא שלחו להודיע אל לבן:

(יט) ולבן. ויעקב כוון העת שלבן לא היה בביתו, כי הלך לגזוז צאנו, ורחל גנבה את התרפים, שלא ידעם ע"י התרפים הדרך שהלך בה יעקב, וזאת עשתה שלא מדעת יעקב:

(כ) ויגנב. ר"ל וע"י התחבולות האלה גנב את לב לבן, על שע"י תחבולות האלה שלא נאמר משום אדם ועשה א"ע כהולך מדעת לבן ולא כבורח, עי"ז לא נמצא איש אחד שיגיד ללבן כי בורח הוא, כי לא עלה על לב שום אדם שהוא בורח, ועי"כ:

(כא-כב) ויברח הוא וכל אשר לו, ושום אדם לא עכב אותו, ואחר שעבר את הנהר עקם את דרכו ושם פניו ללכת אל הר הגלעד, ולא הוגד ללבן עד יום השלישי כי היה דרך שלשת ימים בינו ובין יעקב (כנ"ל ל' לו):

(כג) וידבק אותו. שם הכיר מהלכו שימצאהו בהר הגלעד, כי עד עתה עקבותיו לא נודעו:

(כד) פן תדבר עם יעקב מטוב עד רע. פי' רי"א שהזהירהו שכדברו עמו לא יתחיל בטוב ויסיים ברע, לאמר כך וכך טובות עשיתי עמך ואתה גמלת רע תחת טוב, ולכן אנקמה ממך, אבל יוכל לדבר אליו מרע ועד טוב, היינו אתה עשית לי רע ולא נטשתני לנשק בני ובנותי, ובכ"ז אעשה עמך רק טוב ואשלחך בשלום ובכריתת ברית, כי כן דבר עמו באמת:

(כה) וישג לבן. אח"כ השיגו ממש, ואז תקע יעקב את אהלו לבאת הי' לבן לבדו, וכן לבן תקע את אחיו, שישארו בהר הגלעד, כי הלך אליו לבדו כפי מה שהוזהר מה' שלא ירע לו:

(כו) ויאמר לבן מה עשית, טען עליו משני צדדים. א] מצד היושר והצדק, שעז"א מה עשית, הלא עולה גדולה, אם נגדי, במה שגנבת את לבבי, אם נגד בנותי, והנהג את בנתי כשביות חרב, ואף אם הסבת שלא אמית תוכך ללכת לא היה לך רשות ללכת בלא דעתי:

(כז-כח) למה נחבאת לברח. עתה טען נגדו מצד שעשה מעשה סכלות, כי אחר שהיה מניח אותו ללכת בטוב והיה משלח אותו בשמחה, וא"כ הבריחה בלא דעתו היה סכלות, ועז"א מלת למה, שר"ל שלא

וּבְשִׁרִים בְּתֹף וּבְכִנּוֹר׃ כח וְלֹא נְטַשְׁתַּנִי לְנַשֵּׁק לְבָנַי
וְלִבְנֹתָי עַתָּה הִסְכַּלְתָּ עֲשׂוֹ׃ כט יֶשׁ־לְאֵל יָדִי לַעֲשׂוֹת
עִמָּכֶם רָע וֵאלֹהֵי אֲבִיכֶם אֶמֶשׁ ׀ אָמַר אֵלַי לֵאמֹר הִשָּׁמֶר
לְךָ מִדַּבֵּר עִם־יַעֲקֹב מִטּוֹב עַד־רָע׃ ל וְעַתָּה הָלֹךְ הָלַכְתָּ
כִּי־נִכְסֹף נִכְסַפְתָּה לְבֵית אָבִיךָ לָמָּה גָנַבְתָּ אֶת־אֱלֹהָי׃
לא וַיַּעַן יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר לְלָבָן כִּי יָרֵאתִי כִּי אָמַרְתִּי פֶּן־
תִּגְזֹל אֶת־בְּנוֹתֶיךָ מֵעִמִּי׃ לב עִם אֲשֶׁר תִּמְצָא אֶת־
אֱלֹהֶיךָ לֹא יִחְיֶה נֶגֶד אַחֵינוּ הַכֶּר־לְךָ מָה עִמָּדִי וְקַח־לָךְ
וְלֹא־יָדַע יַעֲקֹב כִּי רָחֵל גְּנָבָתַם׃ לג וַיָּבֹא לָבָן בְּאֹהֶל־
יַעֲקֹב ׀ וּבְאֹהֶל לֵאָה וּבְאֹהֶל שְׁתֵּי הָאֲמָהֹת וְלֹא מָצָא וַיֵּצֵא
מֵאֹהֶל לֵאָה וַיָּבֹא בְּאֹהֶל רָחֵל׃ לד וְרָחֵל לָקְחָה אֶת־
הַתְּרָפִים וַתְּשִׂמֵם בְּכַר הַגָּמָל וַתֵּשֶׁב עֲלֵיהֶם וַיְמַשֵּׁשׁ לָבָן
אֶת־כָּל־הָאֹהֶל וְלֹא מָצָא׃ לה וַתֹּאמֶר אֶל־אָבִיהָ אַל־יִחַר
בְּעֵינֵי אֲדֹנִי כִּי לוֹא אוּכַל לָקוּם מִפָּנֶיךָ כִּי־דֶרֶךְ נָשִׁים לִי
וַיְחַפֵּשׂ וְלֹא מָצָא אֶת־הַתְּרָפִים׃ לו וַיִּחַר לְיַעֲקֹב וַיָּרֶב
בְּלָבָן וַיַּעַן יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר לְלָבָן מַה־פִּשְׁעִי מַה חַטָּאתִי כִּי

דלקת

בעל הטורים

(כח) עשו ד' במס'. הסכלת עשו למען עשה כיום הזה עשה לדקה הכא איירי ברמאותו של לבן וכן ביוסף השדוהו אחיו ברמאות כדכתיב ואתם חשבתם עלי רעה וכן עשה כתיב בנאתי אותן בעושים רמאות בלבם ושוגא בו עשה לדקה זה יוסף שעשה צדקה עם אחיו שהם חשבוהו לרעה והוא חשבה לטובה: (לג) מאהל ד' במס'. ויצא מאהל לאה. מאהל מועד לאמר. ואהיה מתהלך מאהל אל אהל, ויתנך לנגע ויסהך מאהל. פי' בשעה שהוקם המשכן נאסרו הבמות והיינו דיקרא אליו מאהל מועד דוקא ולאחר שעברו הירדן הותרו הבמות עד שבאו לשילה והיינו ויצא מאהל לאה דהיינו המשכן שבשלו בבא משבט יהודה שיצא מלאה ויבא באהל רחל זה שילה בחלק יוסף ואז ואהיה מתהלך מאהל אל אהל משילה לנוב ומנוב לגבעון ומשם לבית עולמים ואז נאסרו הבמות והיינו ויתנך לנגע ויסהך מאהל שלא היה שום היתר, אדוני אבי הרא"ש ז"ל:

רש"י

(כט) יש לאל ידי. יש כח וחיל בידי לעשות עמכם רע וכל אל שהוא לשון קדש על שם עזוז ורוב אונים הוא: (ל) נכספתה. חמדת, והרבה יש במקרא (תהלים פד) נכספה וגם כלתה נפשי (איוב יד) למעשה ידיך תכסוף: (לא) כי יראתי וגו'. השיבו על ראשון ראשון שאמר לו ותנהג את בנותי וגו': (לב) לא יחיה. ומאותה קללה מתה רחל בדרך (ב"ר): מה עמדי. משלך: (לג) באהל יעקב. הוא אהל רחל ש שהיה יעקב תדיר אצלה וכה"א בני רחל אשת יעקב ובכולן לא נאמר אשת יעקב: ויבא באהל רחל. כשיצא מאהל לאה חזר לו לאהל רחל עד קודם שחפש באהל האמהות. (ס"א השפחות) וכל כך למה לפי שהיה מכיר בה שהיא ממשמשת: (לד) בכר הגמל. ל' כרים וכסתות כתרגומו בעביטא דגמלא והיא מרדעת העשויה כמין כר ובעירובין (דף יח) הקיפוה

שפתי חכמים

לשון שביה גבי חרב אלא אגב"ל כשבויות הוא: ש רל"ה למה נאמר אהל יעקב וכי היה חשוד בעיניו לגנוב ע"א ובפרט בבואו אל בית אביו שגם הוא עצמו אמר כי נכסוף נכספתה לבית אביך למה גנבת את אלהי וגלא בבית אביו לאו עו"א הם לכ"פ הוא אהל רחל וכו': ת ר"ל הא אהל יעקב הוא אהל רחל כדפירש"י בסמוך וא"כ למ"ל ויבא באהל רחל הא כבר חפש בו וע"ק הול"ל ויצא מאהל שתי האמהות ויבא באהל רחל דהא כבר יצא מאהל לאה ובא לאהל שתי האמהות

ובכנרין: כח ולא שבקתני לנשקא לבני ולבנתי כען אסכלתא למעבד: כט אית
חילא בידי למעבד עמכון ביש ואלהא דאבוכון ברמשא אמר לי למימר אסתמר
לך מלמללא עם יעקב מטב עד ביש: ל וכען מיזל אזלת ארי חמדא חמדתא
לבית אבוך למא נסבתא ית דחלתי: לא ואתיב יעקב ואמר ללבן ארי דחילית
ארי אמרית דילמא תנים ית בנתך מני: לב עם די תשכח ית דחלתך לא יתקים
קדם אחנא אשתמודע לך מה דעמי וסב לך ולא ידע יעקב ארי רחל נסיבתתון:
לג ועל לבן במשכנא דיעקב ובמשכנא דלאה ובמשכנא דתרתין לחינתא ולא
אשכח ונפק ממשכנא דלאה ועל במשכנא דרחל: לד ורחל נסיבת ית צלמניא
ושויתנון בעביטא דגמלא ויתיבת עליהון ומשיש לבן ית כל משכנא ולא אשכח:
לה ואמרת לאבוהא לא יתקף בעיני רבוני ארי לא אכול למיקם מן קדמך ארי
ארח נשין לי ובלש ולא אשכח ית צלמניא: לו ותקיף ליעקב ונצא עם לבן
ואתיב

השאלות

(לד-לה) למה אמר וימשש ולא מצא ויחפש ולא מצא את התרפים שהוא כפל בשנוי לשון:

(לו-מב) וכוח יעקב יש בו אריכות גדול וכפל זה עשרים שנה אנכי עמך זה לי עשרים שנה בביתך, וכפל אנכי אחטנה מידי תבקשנה:

התורה והמצוה

שלא היית צריך לזה. והגם שלפ"ז לא גנבת את לבבי, כי לבבי מסכים לזה, למה הוצרכת לזה מה שנחבאת ותגנב אותי, כי עוד הייתי שמח בלכתך ואשלחך בשמחה ובשירים, ולמה לא נטשתני לנשק לבני ולבנתי, כי הייתי משלחם בשמחה ובאהבה, וא"כ הסכלת עשו. ולפ"ז ברמשון טען שאין להשיג דבר ע"י אמצעים מגונים, אף אם לא יוכל להשיגו באופן אחר, ועז"א מה עשית. ובשני טען שמי שיכול להשיג דבר בדרך טוב ובוחר אמצעים מגונים הוא סכלות, ועז"א למה נחבאת. ועתה יוסיף עוד שמי שיכול להשיג דבר בדרך טוב ובוחר דרך רע, שעי"כ עוד יקלקל עד שלא ישיג את המבוקש א"כ הסכלות גדול יותר, וז"ש הסכלת עשו:

(כט) יש לאל ידי לעשות עמכם רע, כמו שעושים אל הגנב והבורח, והראיה שאוכל לעשות עמכם רע, הוא ממה שאלהי אביכם אמר אלי השמר וכו', שמזה מבואר שאוכל לעשות עמכם רע, שלכן הוצרך אלהים אותי מעשות זאת:

(ל) ועתה. מוסיף לאמר, הנה עתה שנזהרתי מה' שלא להרע עמך, לא אזכור עוד לומר לך שברחת או שגנבת את לבבי, רק אומר כי הלך הלכת ואקראהו בשם הליכה לא בשם בריחה, כי נכסף נכספתה לבית אביך, ולא היה בריחה ממני רק הליכה אל מה שאליו, אמנם לפ"ז השאלך שאלה אחרת, למה גנבת את אלהי, הלא בבית אביך אין עובדים ע"ז, והתרפים הם תועבה בבית הזה, ולמה גנבת אותם, וע"כ שים אתך גנבות אחרות, ויראת שיודע לי ע"י התרפים מה שגנבת מביתי, וע"כ לקחת אותם, כדי שלא אוכל לידע ע"י את החסר לי מכלי ביתי:

(לא) ויען יעקב. השיב לו מה שאמרת שהשכלתי עשו, כי היית מניח אותי ללכת, והיית משלחני בשמחה, כי יראתי, ומה שאמרת שעשיתי עולה מה שהלכתי שלא ברשות, משיב שהיראה היתה פן תגזל את בנותיך מעמי, שבנותיך הם שלי, ואם היית מעכבם היה זה גזלה, כי עבדתיך בעדם, וממילא לא עשיתי עולה שלקחתי את שלי; ומה שאמרת שגנבתי את התרפים,

(לב) עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה. ומה שאתה חושב שלכן גנבתי את התרפים, שלא יודע לך על ידם מה שגנבתי מכלי ביתך, נגד אחינו הכר לך מה עמדי וקח לך, ר"ל תוכל לחפש אם תמצא מאומה, ולא ידע יעקב, שאם היה יודע לא היה מקלל את גונב התרפים:

(לג) ויבא לבן. לבן חפש ג"כ אולי ימצא גנבה אחרת, ולכן כתב סתם ולא מצא, ומשמע שמאהל יעקב היה יוצא לאהל לאה ומשם לאהל ב' האמהות, ומשם הוצרך לחזור דרך אהל לאה והיה יוצא לאהל רחל שהיה לו פתח בפ"ע. ולפ"ז חפש באהל לאה וב' האמהות שתי פעמים גנבה אחרת ואח"כ את התרפים:

(לד-לה) וימשש לבן וכו' ויחפש, גם באהל רחל חפש ב"פ, ותחלה משש בידו על גנבות אחרות ולא מצא, ואח"כ ויחפש אחר התרפים, כי חפוש הוא על דבר המבוקש, ולא מצאו את התרפים:

(לו) ויחר ליעקב. אחר שראה שמשמש על גנבות אחרות ולאה שגם התרפים לא נמצאו, מבואר שמחפש עלילות, ע"כ וירב בלבן ויאמר מה פשעי, ר"ל שהרודף אחר חבירו יהיה באחד מארבעה פנים. א] אם חטא נגדו איזה פשע גדול, או עכ"פ חטא קטן ורוצה לנקום ממנו, עז"א מה פשעי ומה חטאתי.

דָּלַקְתָּ אַחֲרָי׃ לז כִּי־מִשַּׁשְׁתָּ אֶת־כָּל־כֵּלַי מַה־מָּצָאתָ
מִכֹּל כְּלֵי־בֵיתֶךָ שִׂים כֹּה נֶגֶד אַחַי וְאַחֶיךָ וְיוֹכִיחוּ בֵּין
שְׁנֵינוּ׃ לח זֶה עֶשְׂרִים שָׁנָה אָנֹכִי עִמָּךְ רְחֵלֶיךָ וְעִזֶּיךָ לֹא
שִׁכֵּלוּ וְאֵילֵי צֹאנְךָ לֹא אָכָלְתִּי׃ לט טְרֵפָה לֹא־הֵבֵאתִי
אֵלֶיךָ אָנֹכִי אֲחַטֶּנָּה מִיָּדִי תְּבַקְשֶׁנָּה גְּנֻבְתִי יוֹם וּגְנֻבְתִי
לָיְלָה׃ מ הָיִיתִי בַיּוֹם אֲכָלַנִי חֹרֶב וְקֶרַח בַּלָּיְלָה וַתִּדַּד שְׁנָתִי
מֵעֵינָי׃ מא זֶה־לִּי עֶשְׂרִים שָׁנָה בְּבֵיתֶךָ עֲבַדְתִּיךָ אַרְבַּע־
עֶשְׂרֵה שָׁנָה בִּשְׁתֵּי בְנֹתֶיךָ וְשֵׁשׁ שָׁנִים בְּצֹאנֶךָ וַתַּחֲלֵף
אֶת־מַשְׂכֻּרְתִּי עֲשֶׂרֶת מֹנִים׃ מב לוּלֵי אֱלֹהֵי אָבִי אֱלֹהֵי
אַבְרָהָם וּפַחַד יִצְחָק הָיָה לִי כִּי עַתָּה רֵיקָם שִׁלַּחְתָּנִי
אֶת־עָנְיִי וְאֶת־יְגִיעַ כַּפַּי רָאָה אֱלֹהִים וַיּוֹכַח אָמֶשׁ׃
שביעי מג וַיַּעַן לָבָן וַיֹּאמֶר אֶל־יַעֲקֹב הַבָּנוֹת בְּנֹתַי וְהַבָּנִים
בָּנַי וְהַצֹּאן צֹאנִי וְכֹל אֲשֶׁר־אַתָּה רֹאֶה לִי־הוּא וְלִבְנֹתַי
מָה־אֶעֱשֶׂה לָאֵלֶּה הַיּוֹם אוֹ לִבְנֵיהֶן אֲשֶׁר יָלָדוּ׃ מד וְעַתָּה
לְכָה נִכְרְתָה בְרִית אֲנִי וָאָתָּה וְהָיָה לְעֵד בֵּינִי וּבֵינֶךָ׃

ויקח

בעל הטורים

(לב) לוא ב' במס' מלאים . הכא ואידך אם לוא יגיד ונשא עונו לומר לוא יוכל לקום מפניך מפני התרפים אבל מפני אב אקום כי הילכא דהדבינן ההם אם לוא יגיד פי' לדיינים ונשא עונו אבל לאחר אם לא יגיד בשביל זה לא ישא עונו:

שפתי חכמים

לכ"פ כשילא וכו' : א מל' אותה הוכחת לעבדך לא מל' והוכיח אברהם את אבימלך דא"כ יוכיחו אותנו מבע"ל : ב והא דכפ' שלא פירש"י בתוך שנתו קרוי כבש ולי"ג הדפים קרוי איל היינו לענין קרבן ועי' בתוספות ב"ק דף ס' : ג סוסיף מלת אם חסרה שלא תאמר כיון שאמר ועזיך לא שכלו וכו' א"כ מאי זה דכתיב אנכי אחטנה לכ"פ אם חסרה כלומר אם קרה מקרה בשום פעם שתטרף שום בהמה אנכי אחטנה פי' עלי היה להשלים חסרונה : ד שהוא ג' כליה :

רש"י

הקיפוה בעבותיך והן עבותי גמלים בסמ"ו בלו (זאטטעל) : (לו) דלקת . רדפת כמו (איכה ד) ע[ל] ההרים דלקונו וכמו (ש"א יז) מדלוק אחרי פלשתים (לז) ויוכיחו . ויבררו א עם מי הדין הפרוכי ר בל' (פריפבען, אונטערזוכען) : (לח) לא שכלו . [לא] הפילו עיבורם כמו (הושע ט) רחם משכיל (איוב כ[א]) הפלט פרתו ולא תשכל : ואילי צאנך . (ב"ק סה) מכאן אמרו איל בן יומו ב קרוי איל שאל"כ מה שב[ח] אילים לא אכל אבל כבשים אכל א"כ גזלן הוא : (לט) טרפה . ע"י ארי וזאב : אנכי אחטנה . (שופטים כ) קולע אל השערה ולא יחטיא (מ"א א) אני ובני שלמה חטאים . חסרים . אנכי אחסרנה [א]ם חסרה ג חסרה לי שמידי תבקשנה . אנכי אחטנה תרגומו דהות שבקא ממניא שהיתה נפקדת ומחוסרת כ[מו] (במדבר לא) ולא נפקד ממנו איש תרגומו ולא שגא : גנבתי יום וגנבתי לילה . גנובת יום או גנובת לי[לה] בכל שלמתי : גנבתי . כמו (איכה א) רבתי בגוים שרתי במדינות (ישעיה א) מלאתי משפט (הושע יא) אוהבי לדוש : (מ) אכלני חרב . לשון אש ד אוכלה : קרח . כמו (תהלים קמז) משליך קרחו תרגומו גלידא [ו]תדד שנתי . לשון שינה : (מא) ותחלף את משכרתי . היית משנה תנאי שבינינו מנקוד לטלוא ומעקודים לברודים : (מב) ופחד יצחק . לא רצה לומר אלהי יצחק שאין הקב"ה מיחד שמו על הצדיקים בחייהם ואע"פ שאמ[ר] לו בצאתו מבאר שבע אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק בשביל שכהו עיניו והרי הוא כמת .

יעקב

ואתיב יעקב ואמר ללבן מה חובי מה סורחני ארי רדפתא בתרי: לז ארי משישתא
ית כל מני מה אשכחתא מכל מני ביתך שוי הכא קדם אחי ואחך ויוכיחון בין
תרונא: לח דנן עסרין שנין אנא עמך רחלך ועזך לא אתכילו ודכרי ענך לא
אכלית: לט דתבירא לא איתיתי לותך דהוה שניא ממנינא מני את בעי לה
נטרית ביממא ונטרית בליליא: מ הויתי בימָמא אכלני שרבא וגלידא הוה נחית
עלי בליליא ונדד שנתי מעיני: מא דנן לי עסרין שנין בביתך פלחתך ארבע
עסרי שנין בתרתין בנתך ושית שנין בענך ואשניתא ית אגרי עשר זמנין:
מב אילולא פון אלהה דאבא אלהה דאברהם ודדחיל ליה יצחק הוה בסעדי ארי
כען ריקן שלחתני ית עמלי וית ליאות ידי גלי קדם יי ואוכח ברמשא: מג ואתיב
לבן ואמר ליעקב בנתא בנתי ובניא בני ועָנא עני וכל די את חזי דילי הוא
ולבנתי מה אעביד לאלין יומא דין או לבניהן דילידן: מד וכען אתא נגזר קים
אנא

רש״י

יעקב נתיירא לומר ה׳ ואלהי אמר ופחד: ויוכח. לשון הוכחה הוא ולא לשון תוכחה הוא: (מג) מה אעשה לאלה. איך תעלה על לבי להרע להן: (מד) והיה לעד

שפתי חכמים

ה׳ וקשה והא בפרשת וישלח כתיב ואלהי יצחק וי״ל דה״פ שיעקב אמר אף שהקדוש ברוך הוא אמר אלהי יצחק: ו׳ לא שאלה ליעקב מה תרצה שאעשה לבן שיעקב לא בקש זה ממנו: כואיל

התורה והמצוה

(לז) כי מששת, ב] שירדוף אחריו מפני שגנב מכלי ביתו, עז״א כי מששת את כל כלי, שמן המשוש מבואר שאתה חושב אותי שאיזה גנבה מה. מצאת מכל כלי ביתך:

(לה) זה עשרים שנה, ג] יצייר שרודף אחריו על אודות דמי השכירות, וזה בשתי פנים, או שלקח יותר מן הראוי ומבקש שיחזיר לו, או שלקח פחות מן הראוי והוא רודף אחריו למלאות לו הטעות ועז״א על הצד הראשון שתחשוב שלקחתי יותר מן המגיע לי, פז״א זה עשרים שנה אנכי עמך, ר״ל השוב מצדך, הנה יוכל לאמר שהיה השכירות יתר על הראוי ובמגיע לך דברים ממני בארבעה פנים. א] אם לא עשיתי עבודתי כראוי בשמירת הצאן, ועי״כ שכלו את הולדות מהסרון השגחה כראוי לרועה נאמן אשר בזרועו יקבץ טלאים עלות ינהל. עז״א רחליך ועזיך לא שכלו. ב] אם אכל מצאנו יותר כפי הקצוב לפועל, לקחת למאכל ביתו. עז״א ואילי צאנך לא אכלתי, שלא אכל כלל אף מה שהותר לפועל לאכול כפי המנהג:

(לט-מ) טרפה. ג] אם לא שמר הצאן משריפת זאבים, עז״א טרפה לא הבאתי אליך, אף הטרפה שהיה מוטל עליך כפי הדין, כי החזרתי אותה תמיד משלי. ד] אם לא שמר מגנבה ואבדה שחייב כדין שומר שכיר. עז״א אנכי אחטנה גנבתי יום מידי תבקשנה וגנבתי לילה, שהגנב ביום הייתי אנכי החייב ושלמתי בעצמי כדין שומר שכיר, וגם הגנב בלילה בשעה שאין דרך הרועה לשמרם בכ״ז אתה תבקשנה מידי על שלא נטרתי אצל הצאן, עד שהייתי מוכרח להיות אצל הצאן ביום ובלילה וביום אכלני חרב וקרח בלילה, ומכ״ז ברר לו שאין לו שום טענה שירדוף אחריו מצד שלקח שכירות יותר מן המגיע לו. אולם ד] על הצד האחר שתאמר שרדפת אחרי מפני שמגיע לי עוד שכירות ממך וטעות בחשבון ואתה רוצה להחזיר לי, עז״א:

(מא) זה לי עשרים שנה בביתך. ר״ל אולי עלה בלבך כונתי, יען שהייתי עשרים שנה בביתך ולא נהגת עמי כראוי לשלם לפועל נאמן בית שעבד באמונה עשרים שנה. ועז״א זה לי, ר״ל מה שנוגע לי למוכתי, וגם ע״ז אדרך השבון כדור העול שעשית לי, הנה עבדתיך ארבע עשרה שנה בלא שום שכר, רק בשתי בנותיך, וזה עולה אחת מהרמאות בעשה שנתן לו לאה עד שהוצרך לעבוד י״ד שנה נהנם, [עלה פניה] כי רק שש שנים עבדתי בצאנך ותחלף את משכרתי עשרת מנים, ואיך תאמר שבאת אלי להשלים שכרי הלא היה בהפך, והראיה לזה, כי,

(מב) לולי וגו׳ אלהי אברהם וגו׳ היה לי כי עתה ריקם שלחתני. הרי מבואר שהיה בדעתך להרע לי ולקחת כל אשר לי, רק שיראת מאלהי אברהם, ופחד יצחק אבי שהוא שר וגדול. ומה שהוכחת ממה שאמר לך אלהים האמר לך מדבר עם יעקב מטוב ועד רע, במזה מבואר שיש לך טענות להרע לי, שע״כ הזהיר אלהיך אותך, מזה ראיה להפך, כי את עניי ואת יגיע כפי ראה אלהים ויוכח אמש, שאלהים הוכיח שאני הצדיק בריבי ושפה משפט לעשוקים וע״כ הזהיר אותך:

(מג-מד) ויען לבן. השיב לו שלא רדף אחריו לעשות לו רעה רק מטעם אחר, שאחר שהבנות והבנים הם בנותי ובני, וכל אשר י״ל הוא משלי, שהזוהת אצלי, ואני ירא בחקת נפים הההות על
בנותי

מה וַיִּקַּח יַעֲקֹב אָבֶן וַיְרִימֶהָ מַצֵּבָה׃ מו וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לְאֶחָיו
לִקְטוּ אֲבָנִים וַיִּקְחוּ אֲבָנִים וַיַּעֲשׂוּ־גָל וַיֹּאכְלוּ שָׁם עַל־
הַגָּל׃ מז וַיִּקְרָא־לוֹ לָבָן יְגַר שָׂהֲדוּתָא וְיַעֲקֹב קָרָא לוֹ
גַּלְעֵד׃ מח וַיֹּאמֶר לָבָן הַגַּל הַזֶּה עֵד בֵּינִי וּבֵינְךָ הַיּוֹם עַל־
כֵּן קָרָא־שְׁמוֹ גַּלְעֵד׃ מט וְהַמִּצְפָּה אֲשֶׁר אָמַר יִצֶף יְהוָה
בֵּינִי וּבֵינֶךָ כִּי נִסָּתֵר אִישׁ מֵרֵעֵהוּ׃ נ אִם־תְּעַנֶּה אֶת־
בְּנֹתַי וְאִם־תִּקַּח נָשִׁים עַל־בְּנֹתַי אֵין אִישׁ עִמָּנוּ רְאֵה
אֱלֹהִים עֵד בֵּינִי וּבֵינֶךָ׃ נא וַיֹּאמֶר לָבָן לְיַעֲקֹב הִנֵּה ׀ הַגַּל
הַזֶּה וְהִנֵּה הַמַּצֵּבָה אֲשֶׁר יָרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֶךָ׃ נב עֵד הַגַּל
הַזֶּה וְעֵדָה הַמַּצֵּבָה אִם־אָנִי לֹא־אֶעֱבֹר אֵלֶיךָ אֶת־הַגַּל
הַזֶּה וְאִם־אַתָּה לֹא־תַעֲבֹר אֵלַי אֶת־הַגַּל הַזֶּה וְאֶת־הַמַּצֵּבָה
הַזֹּאת לְרָעָה׃ נג אֱלֹהֵי אַבְרָהָם וֵאלֹהֵי נָחוֹר יִשְׁפְּטוּ בֵינֵינוּ

אלהי

רש"י

לעד. ו הקב"ה: (מו) לאחיו. הם בניו שהיו לו אחים נגשים אליו לצרה ולמלחמה (ב"ר): (מז) יגר שהדותא תרגומו של גלעד. (ע"כ קרא שמו) גלעד. גל עד (מט) והמצפה אשר אמר וגו'. ז והמצפה אשר בה הגלעד. וכמ"ש ויעבר את מצפה גלעד (שופטים יא) ולמה נקראת שמה מצפה לפי שאמר כל אחד מה לחברו יצף ה' ביני ובינך אם תעבור את הברית כי נסתר. ולא נראה איש את רעהו: (נ) בנתי בנתי. ב' פעמים אף בלהה וזלפה בנותיו היו מפלגש: אם תענה את בנתי. למנוע מהן עונת תשמיש (יומא עז): (נא) יריתי. כמו ירה בים כזה שהוא יורה כאן: (נב) א אני. הרי אם משמש בלשון אשר ח כמו (לעיל כד) עד אם דברתי דברי ופירושו עד אשר דברתי דברי: לרעה (ב"ר) לרעה אי אתה עובר אבל אתה עובר לפרקמטיא: (נג) אלהי אברהם. ט קדש (ב"ר): ואלהי נחור. חול

אלהי

שפתי חכמים

ו הוא"ל וכתיב סתמא ודאי קאי אדלמעלה אלהי אבי ועי"ל דאי קאי אברית והיתה מבע"ל: ז ר"ל דהא דמצינו שהר הגלעד נקרא מצפה כמו שמביא רש"י הפסוק (שופטים יא) ולמה נקרא כן ומפרש הפסוק בעצמו בשביל זה נקרא נמי מצפה לפי שאמר יצף ה' וגו': ח ר"ל דאם משמע לשון ספק וכאן א"א לפרשו כן ל"פ אם משמש בל' אשר פי' במקום שי"ן כאלו אמר עדה המצבה שאני לא אעבור וכו': ט פי' ואינו

השאלות

(מה-נג) למה היה צריך שני אותות גל ומצבה, למה העמיד יעקב את המצבה ובני לבן את הגל, שם יגר שהדותא איננו העתק של גל עד, שתרגום עד בארמית הוא סהדא ושהדותא הוא תרגום של עדות, לא למלת עד, ולמה אמר לבן הגל הזה עד ביני ובינך היום שהוא מיותר, ומה דייק במלת היום ואמר שנית ע"כ קרא שמו גלעד, הלא לבן קרא שם יגר שהדותא, ומ"ש והמצפה אשר אמר וכו' נלחצו בו המפרשים. מ"ש עוד ויאמר לבן הנה הגל הזה והנה המצבה וכו' לא ידענו מה רצה בדברי מותר האלה ולמה במ"ש אם אני לא אעבור אמר רק את הגל לבד, ואם אתה לא תעבור אמר את הגל ואת המצבה. ולמה לקח לעדות אלהי אברהם ואלהי נחור:

התורה והמצוה

במתי, ויגיעי וכספי יסוב לזרים, שהם הבנים שתול מנשים אחרות. לכן רדפתי אחריך לכרות עמך בר ע"ז, שלא תבגוד בנשיך לקחת צרות עליהן:

(מה-מו) ויקח יעקב אבן. הנה כריתת ברית שיכר שני אנשים ברית בל ירע אחד לחברו, יש על אחד משני פנים. א] שלא ירע עמו בגל ב] שלא יעשה לו רע בסתר. וכשמזמינים עדים כריתת הברית, אם היה כריתת הברית שלא ירע בגלוי, יזמינו אנשים שיהיו עדי הברית, ואם היה הבר שלא יעשה לו רע בסתר, יזמינו לעד את ה' הנו נסתרות, ואם יעשו אות וסימן שבו יזכרו העדים הברית שנעשה לפניהם, אז אם היה הברית בפני אנ על דברים שבגלוי, יקימו גל אבנים גדול שבו יזכרו העדים את הברית שנעשה לפניהם, ואם היה הברית לפני

שיודע

אֲנָא וְאַתְּ וִיהֵי לְסָהִיד בֵּינִי וּבֵינָךְ: מה וּנְסֵיב יַעֲקֹב אַבְנָא וְזַקְפַהּ קָמָא: מו וַאֲמַר
יַעֲקֹב לַאֲחוֹהִי לְקוֹטוּ אַבְנִין וּנְסִיבוּ אַבְנִין וַעֲבָדוּ דְגוֹרָא וַאֲכָלוּ תַמָּן עַל דְּגוֹרָא:
מז וּקְרָא לֵהּ לָבָן יְגַר שָׂהֲדוּתָא וְיַעֲקֹב קְרָא לֵהּ גַּלְעֵד: מח וַאֲמַר לָבָן דְּגוֹרָא
הָדֵין סָהִיד בֵּינִי וּבֵינָךְ יוֹמָא דֵין עַל כֵּן קְרָא שְׁמֵהּ גַּלְעֵד: מט וְסָכוּתָא דִּי אֲמַר
יִסֵּךְ מֵימְרָא דַיְיָ בֵּינִי וּבֵינָךְ אֲרֵי נִתְכַּסֵּי גְּבַר מֵחַבְרֵהּ: נ אִם תְּעַנֵּי יָת בְּנָתִי
וְאִם תִּסַּב נְשִׁין עַל בְּנָתַי לֵית אֱנָשׁ עִמָּנָא חֲזִי מֵימְרָא דַיְיָ סָהִיד בֵּינִי וּבֵינָךְ:
נא וַאֲמַר לָבָן לְיַעֲקֹב הָא דְגוֹרָא הָדֵין וְהָא קָמְתָא דִּי אֲקֵימִית בֵּינִי וּבֵינָךְ:
נב סָהִיד דְּגוֹרָא הָדֵין וְסָהֲדָא קָמְתָא אִם אֲנָא לָא אֶעְבַּר לְוָתָךְ יַת דְּגוֹרָא הָדֵין
וְאִם אַתְּ לָא תִעְבַּר לְוָתִי יַת דְּגוֹרָא הָדֵין וְיַת קָמְתָא הָדָא לְבִישׁוּ: נג אֱלָהֵהּ
דְּאַבְרָהָם וֵאלָהֵהּ דְּנָחוֹר יְדוּנוּן בֵּינָנָא אֱלָהֵהּ דַּאֲבוּהוֹן וְקַיֵּים יַעֲקֹב בִּדְדָחִיל לֵהּ

אבוהי

התורה והמצוה

שיודע נסתרות על דברים שבסתר, יקימו מצבה שהיתה קדושה בימים ההם, שבה יזכר ה' ויהיה לעד על הברית הנעשה. ויש הבדל בלשון בין עד ובין עדות, שעד הוא שם התואר, ונופל על כל מי שהוא עד בדבר אף לפי שעה, בעוד שיעיד על הדבר נקרא עד. אבל שם עדות הוא שם המפשט של העדות בעצמה, ונופל על העדות המתקיים ימים רבים (כמו עדות ה' נאמנה, ויקם עדות ביעקב). ועפ"ז נבא אל הבאור. הנה היה הבדל בין לבן ובין יעקב בכריתת הברית הזה בשני דברים. א] שיעקב התירא מלבן שלא יעשה עמו רע בגלוי, ולבן התירא מיעקב שלא יעשה רע לבנותיו בסתר, כמ"ש אם תענה את בנותי אין איש עמנו, וא"כ יעקב היה צריך להזמין את ה' היודע תעלומות לעד, כמ"ש אין איש עמנו, ראה אלהים עד ביני וביך, וא"כ היה צריך להקים מצבה. וז"ש ויקח יעקב אבן וירימה מצבה, ולבן שהתחייב א"ע שלא יעשה רע בגלוי, היה צריך להזמין אנשים לעדים והיה צריך להקים גל אבנים. וע"ז ויאמר יעקב לאחיו של לבן או לבני לבן, לקטו אבנים ויעשו גל (מז) ויקרא. [הבדל השני] שיעקב לא התירא מלבן רק לפי שעה, שלא ירע לו עתה בהיותו עמו, אבל אחר שיתרחק מאתו ויהיה בבית אביו, לא יוכל לעשות לו מאומה, אבל המורא שהתירא לבן אם תענה את בנותי הוא קיים לעולם. ולפ"ז הגל שהעמיד לבן לאות על מה שהתחייב נגד יעקב, היה צריך שיקרא לו גל עד, לא גל עדות, כי הוא רק עד לפי שעה, שאח"כ א"צ לברית הזה, אבל המצבה שהעמיד יעקב לאות בכריתת ברית מה שהתחייב נגד לבן, היה צריך שיקרא לו יגר שהדותא שהוא תרגום של גל עדות, [כי תרגום של עד הוא סהדא ותרגום של עדות הוא סהדותא]. ולפ"ז קרא כל אחד שם להאות שהעמיד חברו, לבן קרא להמצבה שהעמיד יעקב בשם יגר שהדותא, ר"ל שהמצבה היא עדות הקיים ומתמיד לעולם, ויעקב קרא לו להגל שהעמיד לבן גל עד, שהוא רק עד לפי שעה ואינו קיים לעולם:

(מח) ויאמר לבן. לבן פירש הדברים והתנה שהוא אינו מתקשר בשבועתו רק לפי שעה. וז"ש הגל הזה עד ביני ובינך היום, ר"ל הגל אינו עדות קיים לעולם כי הוא רק עד היום, לא למחר כי מחר יהיה כל אחד בביתו ולא אוכל לעשות לך רע וא"צ לעדות הזה, על כן קרא שמו גל עד, ר"ל לכן לא נקרא בשם גל עדות, שמורה על שיהיה עד לעולם, רק בשם גל עד כי הוא רק עד לפי שעה:

(מט) והמצפה. ר"ל אבל המצפה שהיא עשויה לסימן שיצף ה'. וז"ש אשר אמר יצף ה' ביני ובינך, שע"ז לקחנו את ה' הצופה נסתרות לעד, וזה יהיה עדות קיים תמיד, אף כי נסתר איש מרעהו, כי:

(נ) אם תענה את בנותי אין איש עמנו, שהוא דברים שבסתר, רק ראה אלהים עד ביני ובינך, ולכן צריך המצבה שתהיה לזכרון לפני ה' תמיד, וצריך לקראה בשם יגר שהדותא, שמורה על עדות הקיים כל ימי חייך:

(נא-נב) ויאמר לבן. עתה הוסיף לבן דבר חדש, ויאמר הנה אני מצדי א"צ שאתחייב בכריתת ברית הזה רק לבל ארע לך עתה בגלוי בעוד שאתה עמי, ואיני צריך להתקשר נגדך רק בהוראת הגל לבד, שהוא עד על דברים שבגלוי ורק לפי שעה, אבל אתה, כמו שאתה ירא ממני, שלא אעשה לך רע בגלוי עתה, כן אני ירא ממך שלא תעשה לי רע בגלוי עתה, כי גם יעקב היו לו עבדים ואנשי חיל למלחמה, ויכול להרע ללבן, וכן שלא יקח דברים מרכוש לבן, וצריך אתה להתקשר נגדי בין עם הגל, שלא תרע לי עתה בגלוי, בין עם המצבה, שלא תרע לבנותי בעתיד בסתר. וז"ש הנה הגל הזה והנה המצבה, ושניהם עדים כ"א על ענין מיוחד. שעז"א עד הגל הזה ועדה המצבה, אבל יש חלוק בהתחייבות הזה ביני וביך, אם אני איני מתחייב, רק שלא אעבור אליך את הגל הזה לרעה, אבל אתה תתחייב שלא תעבור אלי לא את הגל הזה להרע לי עתה בגלוי ולא המצבה להרע לבנותי בסתר:

(נג) אלהי אברהם. הוסיף שמלבד עדות האנשים הוא מזמין לשופטים את אלהי אברהם, היודע תעלומות שישפוט על דברים שבסתר, ואת אלהי נחור, שמנהיג לפי דעתו הטבע הגלויה שישפוט על דברים

שבגלוי

אֱלֹהֵי אֲבִיהֶם וַיִּשָּׁבַע יַעֲקֹב בְּפַחַד אָבִיו יִצְחָק׃ נד וַיִּזְבַּח
יַעֲקֹב זֶבַח בָּהָר וַיִּקְרָא לְאֶחָיו לֶאֱכָל־לָחֶם וַיֹּאכְלוּ לֶחֶם
וַיָּלִינוּ בָּהָר׃ מפטיר לב א וַיַּשְׁכֵּם לָבָן בַּבֹּקֶר וַיְנַשֵּׁק לְבָנָיו
וְלִבְנוֹתָיו וַיְבָרֶךְ אֶתְהֶם וַיֵּלֶךְ וַיָּשָׁב לָבָן לִמְקֹמוֹ׃ ב וְיַעֲקֹב
הָלַךְ לְדַרְכּוֹ וַיִּפְגְּעוּ־בוֹ מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים׃ ג וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב
כַּאֲשֶׁר רָאָם מַחֲנֵה אֱלֹהִים זֶה וַיִּקְרָא שֵׁם־הַמָּקוֹם הַהוּא
מַחֲנָיִם׃ פ פ פ

קמ"ח חלקי. מחנים סימן. ומפטירין ויברח יעקב בהושע סימן י"ב:

ד וַיִּשְׁלַח יַעֲקֹב מַלְאָכִים לְפָנָיו אֶל־עֵשָׂו אָחִיו אַרְצָה
שֵׂעִיר שְׂדֵה אֱדוֹם׃ ה וַיְצַו אֹתָם לֵאמֹר כֹּה
תֹאמְרוּן לַאדֹנִי לְעֵשָׂו כֹּה אָמַר עַבְדְּךָ יַעֲקֹב עִם־לָבָן
גַּרְתִּי וָאֵחַר עַד־עָתָּה׃ ו וַיְהִי־לִי שׁוֹר וַחֲמוֹר צֹאן וְעֶבֶד
ושפחה

בעל הטורים

(ג) מחנים. נוטריקון מלאכים חיילות נשא יעקב מלאכים:

(ה) עם לבן גרתי. כלומר אע"פ שהייתי בבית לבן קיימתי תרי"ג מצות: ואחר עד עתה. ואת א"כ שקיימת המצות בוא והלחם עמי ואחר עד עתה כלומר אני צריך להתאחר עד שיעברו עתה ע' של בבל ות' של מצרים וס' אלפים ויבא אלף השביעי שהם ימות המשיח ואח"כ ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו. ד"א גרתי אותיות תגרי שהייתי עם לבן שהיה לו עמי תגרי ואני איש ריב ובעל מלחמה והכל כדי להפחידו: גרתי ב' במס'. הכא. ואידך אוי לי כי גרתי משך. בשביל שיעקב ירא מעשו וקראו אדוני והקב"ה השטיחו כגר ובמרתיך בכל אשר תלך גרים לבניו שנעשו גרים בין האומות: (ו) ויהי לי שור וחמור. ולא הזכיר מינים אחרים אלא רמז ליוסף בכור שטנו של עשו וליששכר שעוסקין בתורה לקיים הקול קול יעקב בבתי מדרשות: לי שור. בגי' שנולד יוסף. שור בגי' קרן יוסף: ויהי

רש"י

אלהי אביהם. חול: (נד) ויזבח יעקב זבח. שחט בהמות למשתה: לאחיו. לאוהביו שעם לבן: לאכל לחם. כל דבר מאכל קרוי לחם כמו (דניאל ה) עבד לחם רב (ירמיה יא) נשחיתה עץ בלחמו: (ב) ויפגעו בו מלאכי אלהים. מלאכים של ארץ ישראל באו לקראתו ללותו לארץ: (ג) מחנים. שתי מחנות ל של חוצה לארץ שבאו עמו ע"כ. ושל ארץ ישראל שבאו לקראתו (ב"ר ותנחומא):

(ד) וישלח יעקב מלאכים. מלאכים א ממש (ב"ר): ארצה שעיר. לארץ שעיר כל תיבה שצריכה למ"ד בתחלתה הטיל לה הכתוב ה"א בסופה: (ה) גרתי. לא נעשיתי שר וחשוב ב אלא גר אינך כדאי לשנוא אותי על ברכות אביך שברכני הוה גביר לאחיך שהרי לא נתקיימה בי. ד"א גרתי בגימטריא תרי"ג כלומר עם לבן הרשע גרתי ותרי"ג מצות שמרתי ג ולא למדתי ממעשיו הרעים: (ו) ויהי לי שור וחמור. אבא אמר לי מטל השמים ומשמני הארץ זו אינה לא מן השמים

שפתי חכמים

רשאי למתקו: י כאן לא פרש"י כמו גבי ויאמר יעקב לאחיו ופרש"י שם בניו דכאן אין שייך לומר שעשה משתה לבניו והא דלא פי' לעיל כמו הכא י"ל דלעיל אמר יעקב לקטו אבנים שהוא לשון צווי ולא שייך לצוות לאבנים שאינן סרים למשמעתו לכ"פ על בניו: ב רל"ת דהל"ל לאכול בשר שהרי שחט להם בהמות: ל וק' והא גבי עולים ויורדים פירש"י שלא היו שניהם יחד אלא עולים תחלה ואח"כ יורדים לפי שפירש"י בר"פ וישלח יעקב מלאכים מלאכים ממש נ"ל דה"פ דודאי המלאכים של ח"ל רצו נמי לעלות קודם שירדו מלאכי א"י אלא יעקב עיכבן בעל כרחן לפי שרצה לשלחן לעשו א"כ ש"מ מלאכים ממש היו:

א דאל"כ מלת לפניו ל"ל וה"ק וישלח יעקב מלאכים לפניו ר"ל אותן דכתיב לפני השליחות דהיינו ויפגעו בו מלאכי אלהים וגו' (ועוד דברים רבים נאמרו בזה עיין בג"א ובמהרש"ן ובנח"י): ב דאל"כ עם לבן אחרתי הל"ל: ג כלומר ואין אתה יכול לי דהא דבכך הותך אביך ועל חרבך תחיה היינו דוקא בוטים כאשר תריד אבל אני קיימתי את כל התורה. ומהרש"ל פי' ר"ל לפי שק"ל למה א"ל בתחלה לא נעשיתי שר וכו' אדרבה בזה יהיה לו לאותו רשע פתחון פה לומר א"כ אין הברכות מקוימות בך בודאי לא קיימת מצות ויש לי לקיים בך והיה כאשר תריד וגו' לבן אמר כלו תרי"ג

אֲבוּהִי יִצְחָק: נד וּנְכַס יַעֲקֹב נִכְסְתָא בְּטוּרָא וּקְרָא לַאֲחוֹהִי לְמֵיכַל לַחְמָא
וַאֲכָלוּ לַחְמָא וּבִיתוּ בְּטוּרָא: א וְאַקְדֵּים לָבָן בְּצַפְרָא וּנְשַׁק לִבְנוֹהִי וְלִבְנָתֵהּ
וּבָרֵיךְ יָתְהֶן וַאֲזַל וְתָב לָבָן לְאַתְרֵהּ: ב וְיַעֲקֹב אֲזַל לְאָרְחֵהּ וַעֲרָעוּ בֵהּ מַלְאָכַיָּא
דַּיְיָ: ג וַאֲמַר יַעֲקֹב כַּד חֲזָנוּן מַשְׁרִיתָא מִן קֳדָם יְיָ אִנּוּן וּקְרָא שְׁמָא דְאַתְרָא
הַהוּא מַחֲנָיִם: פ פ פ

ד וּשְׁלַח יַעֲקֹב אִזְגַּדִּין קֳדָמוֹהִי לְוַת עֵשָׂו אֲחוּהִי לְאַרְעָא דְשֵׂעִיר לַחֲקַל אֱדוֹם:
ה וּפַקֵּיד יָתְהוֹן לְמֵימַר כְּדֵין תֵּימְרוּן לְרִבּוֹנִי לְעֵשָׂו כִּדְנַן אֲמַר עַבְדָּךְ יַעֲקֹב
עִם לָבָן דָּרִית וְאוֹחָרִית עַד כְּעַן: ו וַהֲוָה לִי תּוֹרִין וַחֲמָרִין עָאן וְעַבְדִּין וְאַמְהָן
ושלחית

רש"י

ולא מן ד' הארץ: שור וחמור. דרך ארץ לומר על שורים הרבה שור. אדם אומר לחבירו בלילה קרא

שפתי חכמים

תרי"ג מצות שמרתי ואעפ"כ לא נעשיתי כו': ד לומר שהוייתן אינו מן הארץ אע"פ שנזונין מן הארץ דאל"כ מעיקרא אמר גרתי להודיע שלא נתקיימו הברכות והדר אמר ויהי לי שור ותמור וע"כ שפי' כדרך בני אדם לומר על שורים הרבה שור דהא שלא ליה דורון כל אותה המתנה הרי ימצא שקרן בדבריו שאמר ויהי לי שור אחד. ולפי ד"א דלעיל י"ל דה"ק ליה אע"פ שתרי"ג מצות שמרתי עדיין לא נתקיימה בו ברכת אבי שהרי אין לי אלא שור ותמור ולא קבלתי שאר ברכת אבי שהוא משמני הארץ ולכ' אין אני ירא ממך וק"ל:
דהא

השאלות

(ג) מ"ש כאשר ראם מיותר, ולמה קרא שם המקום מחנים שמורה שני מחנות, והלא אמר מחנה אלהים שהוא מחנה אחת:

(ד-ו) למה התעורר עתה לשלוח מלאכים הלא טוב שישאר עשו בשעיר וישכח שנאתו משיעורר אותו ואת איבתו, ומה היה הפיוס במ"ש עם לבן גרתי ושהיה לו שור וחמור:

התורה והמצוה

שבגלוי, וא"ל שלא ירע בעיניו שמזמין אלהי נחור כי הוא אלהי אביהם, שתרח אבי אברהם ונחור עבד אותו והוא מחזיק באמונת אבי אביו, אולם יעקב לא רצה לשבע על אופן זה שמשתף ש"ש ודבר אחר, וישבע יעקב בפחד אביו יצחק, היינו במצות כבוד אב ומורא שי"ל מאביו יצחק ונשבע במורא אביו:

(נד) ויקרא לאחיו. כי ללבן לא הוצרך לקרוא שהיה עמו, וכאלו הוא בעל הסעודה ויעקב שלוהו להזמין כלם:

לב (ב) ויעקב. יען שהלך לדרכו לארץ הקדושה, ויען שנפרד מלבן וילך מאתו, השיג מדרגה גדולה שפגעו בו מלאכי אלהים בהקיץ, כמו שהיה באברהם כמ"ש בפ' וירא:

(ג) ויאמר יעקב כאשר ראם. כי גם בלכתו אל בית לבן ראה והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים, רק אז לא ראה בעיניו הגשמיים, רק חזה אותם בחלום ובחזון, אבל עתה בראה אותם השיג ענינם שבאו לעזר לו נגד הצר הצורר אותו שהוא עשו, וע"כ אמר מחנה אלהים זה, שהתבאר אצלי תמיד שהם מחנה הונה על החונים מוכנים למלחמה; ידע שהם מוכנים למלחמה, ובהכרה יבא כנגדו מחנה אויב ללחום. וע"כ קרא שם המקום מחנים, שזה מעיד שיפגעו שני מחנות זה מול זה למלחמה, וע"כ שלח מלאכים אל עשו, כי ידע שמוכן ללכת נגדו למלחמה:

פרשת וישלח

(ד) **וישלח** יעקב. כאשר הרגיש ע"י המלאכים שהוא בסכנה, נסה לאחוז דרכים טבעיים לרצות את עשו כדי שלא יצטרך לנס, והנה עשו היה אז שיא ושר בחלקו בארץ שעיר, ובא יעקב להראות לו שרוצה לבקש מנוח והסיר בארצו תחת ממשלתו ולשבת שם, ושלח מלאכים לפניו, כמו ואת יהודה שלח לפניו גושנה, היינו שידברו על לב עשו שיקבלנו בארצו, ואמר ארצה שעיר שדה אדום, היינו החלק מארץ שעיר שהשם עשו שנקרא שדה אדום:

(ה) ויצו אתם לאמר. שם בפיהם דברים להוציא המשטמה שיש לעשו עליו על הברכות, ולהראות לו שלא נתקיימו בו רק בעשו, אחר שכוונת אביו היה על עשו, והנה על הברכה הוה גביר לאחיך אמר כה תאמרון לאדני לעשו כה אמר עבדך יעקב, שעשו הוא האדון והגביר, וכן שלא הברכה כוללת על אחיו ומשפחתו, הנה עם לבן גרתי, כגר בארץ לא כגביר ומושל, וגם שהברכה היתה מטל השמים ומשמני הארץ וזה נתקיים בעשו, שהשם ארץ מיוחדת והוא שר ומושל בה, לא כי שגרתי בארץ לא לי, ולא תאמר כי עוד חזון למועד שיתקיימו בעתיד, שהלא ואחר עד עתה, זה זמן רב:

(ו) ויהי. ועוד שהברכה הוא שיהיה שפע והצלחה למעלה מדרך הטבע, ואני המעט אשר יש לי בא ברוב עמל ויגיעה. וז"ש ואחר עד עתה ויהי לי שור וחמור, לא קודם לכן, רק אחר עבודה של עשרים שנה, וגם לא ברכה רבה רק שור וחמור, מעט מכל מין, וגם שעקר הברכה היה בקרקעות, משמני הארץ
ורוב

וְשִׁפְחָה וָאֶשְׁלְחָה לְהַגִּיד לַאדֹנִי לִמְצֹא־חֵן בְּעֵינֶיךָ׃
ז וַיָּשֻׁבוּ הַמַּלְאָכִים אֶל־יַעֲקֹב לֵאמֹר בָּאנוּ אֶל־אָחִיךָ
אֶל־עֵשָׂו וְגַם הֹלֵךְ לִקְרָאתְךָ וְאַרְבַּע־מֵאוֹת אִישׁ עִמּוֹ׃
ח וַיִּירָא יַעֲקֹב מְאֹד וַיֵּצֶר לוֹ וַיַּחַץ אֶת־הָעָם אֲשֶׁר־אִתּוֹ
וְאֶת־הַצֹּאן וְאֶת־הַבָּקָר וְהַגְּמַלִּים לִשְׁנֵי מַחֲנוֹת׃ ט וַיֹּאמֶר
אִם־יָבוֹא עֵשָׂו אֶל־הַמַּחֲנֶה הָאַחַת וְהִכָּהוּ וְהָיָה הַמַּחֲנֶה
הַנִּשְׁאָר לִפְלֵיטָה׃ י וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֱלֹהֵי אָבִי אַבְרָהָם
וֵאלֹהֵי אָבִי יִצְחָק יְהוָה הָאֹמֵר אֵלַי שׁוּב לְאַרְצְךָ וּלְמוֹלַדְתְּךָ
וְאֵיטִיבָה עִמָּךְ׃ יא קָטֹנְתִּי מִכֹּל הַחֲסָדִים וּמִכָּל־הָאֱמֶת

אשר

בעל הטורים

לי שור. וי לי שיתחברו עמה השור והחמור שעמא והטהור יחדו: (ח) ויירא יעקב. אע"פ שנאמר לו והיה זרעך כעפר הארץ פחד שיתקיים בזרע אחר שיוליד אחר כן: (י) ואיטיבה מלא יו"ד. התפלל שיעמדו ואיטיבה לו י' נסיונות של אברהם: (יא) קטנתי ו"ד כפופה. אע"פ שנתברכתי ביו"ד ברכות ירא אני שמא יגרום לי החטא:

רש"י

התרנגול ואינו אומר קראו התרנגולים: ואשלחה להגיד לאדני. להודיע ה שאני בא אליך: למצא חן בעיניך. שאני שלם עמך ומבקש אהבתך: (ז) באנו אל אחיך אל עשו. שהיית אומר אחי הוא אבל הוא נוהג עמך כעשו הרשע ו עודנו בשנאתו (ב"ר פ' ע"ח): (ח) ויירא ויצר. ויירא שמא ז יהרג (ב"ר ותנחומא). ויצר לו אם יהרוג הוא את ח אחרים. (ס"א שמא יהרוג אחרים ועוד גירסות אחרות וע"ע במזרחי ההפרש שביניהם): (ט) המחנה האחת והכהו. מחנה משמש לשון זכר ולשון נקבה. (תהלים כז) אם תחנה עלי מחנה הרי לשון נקבה. (לקמן לג) המחנה הזה לשון זכר. וכן יש שאר דברים משמשים לשון זכר ולשון נקבה (לעיל יט) השמש יצא על הארץ (תהלים יט) מקצה השמים מוצאו הרי לשון זכר (מ"ב ג) והשמש זרחה על המים הרי לשון נקבה. וכן רוח והנה רוח גדולה באה הרי לשון נקבה (איוב א) ויגע בארבע פנות הבית הרי ל' זכר (מ"א יט) ורוח גדולה וחזק מפרק הרים הרי ל' זכר ולשון נקבה. וכן אש (במדבר טז) ואש יצאה מאת ה' לשון נקבה (תהלים קד) אש לוהט לשון זכר: והיה המחנה הנשאר לפליטה. על כרחו כי אלחם עמו. ט התקין עצמו לשלשה דברים לדורון לתפלה ולמלחמה.

לדורון

שפתי חכמים

ה דאם הוא שולח לו בשביל זה להגיד לו עם לבן גרתי ויהי לי וכו' א"כ למצא חן בעיניך נמי קאי על זה וזה א"א דהא אין להגדה הזאת סבה למציאות חן אלא שלא ישטמני לכן מפרש להודיע שאני בא אליך להשתעבד לך ובזאת אמצא ג"כ חן בעיניך. ומהרש"ל כתב דק"ל והלא אמר למעלה כה תאמרון מהו דכתיב אח"כ להגיד וגו' אלא לומר שאני בא וכו' ובזה יהיה לי מציאות חן לפי שדרך ב"א כששולחים לפייס אין באים בעצמן אבל אני בא ג"כ בעצמי וכ"ז בעבור שאני שלם עמך: ו דאל"כ עשו ל"ל והלא אין לו אלא אח א' אלא עשו המפורסם בתכלית הרשע רא"ם. ועי"ל דק"ל הל"ל באנו אל עשו אחיך ולא אל אחיך אל עשו כמו דכתיב בתחלת הפ' אל עשו אחיו וק"ל. ומהרש"ל פי' אל אל ל"ל וא"ל למה אמר לאדוני לעשו י"ל הוא נוח להם לעשות תואר ללשון אבל כשהשיבו לו תשובה מה להם לתאר הלשון לכך מדקדק וכו' עכ"ל: ז וא"ת והלא כבר הבטיחו הקב"ה בצאתו מבית אביו והשיבותיך אל האדמה הזאת כבר תי' בגמרא (ברכות ד' וסנהדרין צח) שמא יגרום החטא. ועי"ל דהבטחה לא היתה אלא והשיבותיך אל האדמה הזאת כלומר להביאו אל א"י אבל לא הבטיחו שיביאו אל בית אביו (ועי' בהרא"ם והר"ן וג"א ומ"י): ח י"ל דיעקב היה ירא שמא יהרוג את עשו ויצחק יצטער ביותר לפי שהיה אוהב לעשו כי בחזקת כשרות היה עשו בעיני יצחק ויקלל את יעקב תנחומא. א"נ י"ל דיעקב ודאי לא היה ירא שמא יהרוג את עשו דקיימא לן הבא להרגך השכם להרגו אלא שיעקב היה מתירא שמא יהרוג הוא אנשים של עשו ואולי הם לא באו להרוג את יעקב אלא אנשים של יעקב רק עשו בא להרוג את יעקב ואע"פ שאנשיו של עשו היו רודפין אחר אנשיו של יעקב וכל אדם ניתן להציל את הנרדף בנפשו של רודף מ"מ אם יכול להציל באחד מאבריו והרגו נהרג עליו ויעקב היה ירא שמא יהרוג אותן מכח בלבול המלחמה אע"פ שהיה יכול להציל באחד מאבריהם. יש מקשים למה ירא יעקב שמא יהרג והא עשו אמר יקרבו ימי אבל וגו' ויצחק היה עודנו חי ועוד יש להקשות שאיך שלח עשו את אליפז שירדוף אחר יעקב ויהרגהו לכן נראה במה שאמר עשו יקרבו ימי אבל וגו' אבל כל זמן שיהיה אביו חי לא יהרגנו הי"ט כשיהיה אצל יצחק אבל כשיהיה במקום אחר יהרגהו (עיין במ"י): ט ר"ל די אלחם עמו

אזי

שלחית לחואה לרבוני לאשכחא רחמין בעינך: ז ותבו אזגדיא לות יעקב למימר
אתינא לות אחוך לות עשו ואף אתי לקדמותך וארבע מאה גברא עמה:
ח ודחיל יעקב לחדא ועקת ליה ופליג ית עמא די עמה וית ענא וית תורי וגמליא
לתרין משרין: ט ואמר אם ייתי עשו למשריתא חדא וימחנה ויהי משריתא
דתשתאר לשיזבא: י ואמר יעקב אלהה דאבא אברהם ואלהה דאבא יצחק יי
די אמר לי תוב לארעך ולילדותך ואוטב עמך: יא זעירן זכותי מכל חסדין ומכל

טבון

רש"י

לדורון, והעבור המנחה על פניו. לתפלה, אלהי אבי אברהם. למלחמה, והיה המחנה הנשאר לפליטה: (י) ואלהי אבי יצחק. ולהלן הוא אומר ופחד יצחק ועוד מהו שחזר והזכיר שם המיוחד היה לו לכתוב האומר אלי שוב לארצך וגו'. אלא כך אמר יעקב לפני הקב"ה שתי הבטחות הבטחתני אחת בצאתי מבית אבי מבאר שבע שאמרת לי אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק ושם אמרת לי ושמרתיך בכל אשר תלך. ובבית לבן אמרת לי שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך. י ושם נגלית אלי בשם המיוחד לבדו שנאמר ויאמר ה' אל יעקב שוב אל ארץ אבותיך וגו' בשתי הבטחות האלו אני בא לפניך: (יא) קטנתי מכל החסדים. (שבת לב) נתמעטו זכיותי ע"י החסדים והאמת ב שעשית עמי לכך אני ירא שמא משהבטחתני נתלכלכתי בחטא ל ויגרום לי להמסר ביד עשו: ומכל האמת. אמתת דבריך מ ששמרת לי כל ההבטחות

שפתי חכמים

אי בודאי יהיה פנאי למחנה שניה להמלט. ומהרש"ל כתב נראה דמדקדק מדלא כתיב אולי וכתיב והיה משמע דבע"כ וכל זה מדקדק כדי לקיים הדרש שהתקין עצמו לג' דברים (נח"י) דה"א לפרש אולי דא"כ יותר היה מסתבר לקבץ הכל למחנה א' ולהלחם עמו אולי יתגבר עליו ברוב עם בשלמא אם המחנה הנשאר בעל כרחו תהי לפליטה שפיר עבד שחלק לשני מחנות כי מוטב לתפוש את ודאי ההצלה למחנה הנשאר אע"פ שהמחנה האחת תהיה יותר בסכנה מלכנוס בספק סכנה לכולם ולספק הצלה לכולם ומפרש שלשתן מן המקראות ומלחמה מפרש מן המחנה הנשאר לפליטה א"כ ש"מ דקאי על המלחמה להכי מפרש אלחם עמו: י וכך אמר לו כיון שהבטחתני להיות עמי כשאבא אל ארץ אבותי אם כן כשאמות בדרך נמצא שלא נתקיימה בי הבטחתך: כ ר"ל מכל החסדים היינו בשביל החסדים ואת עבדך היינו שעשית עמו ומפ' דאת פי' עם: ל דאי היה טעם בשביל מיעוט זכיות להוד בשביל זה לא היה צריך לירא דקי"ל אין מיתה בלא חטא ואין יסורין בלא עון לכך הוצרך לפרש נמי הטעם של שמא יגרום החטא ואי היה הטעם של שמא יגרום החטא להוד ה"א דמשום זה נמי לא היה לו לירא דזכותיו יהיו מכריעין לו על חובותיו לכך הוצרך נמי לפרש הטעם של מעוט זכיות וא"כ בשביל ב' טעמים הללו היה ירא: מ ק' לרש"י וכי בשביל שהקב"ה אמת יתמעטו זכיותיו כדפרש"י לעיל גבי זכיותיו וכו' וגם מפ שפי'

השאלות

(ח-יג) למה התירא יעקב וה' הבטיחו שיהיה עמו, ומה רצה בחלוק העם לשני מחנות, שאם היה בדעתו להלחם טוב שיהיו כלם ביחד, והתפלה בלתי מובנת, אחר שזכר שה' הבטיחו שייטיב עמו ושירבה את זרעו, איך מתפלל לאמר שירא מעשו פן יבוא ויכהו:

התורה והמצוה

ורוב דגן ותירוש, ומזה אין לי מאומה, ואני צריך לבקש מקום לשבת בארצך, וע"כ ואשלחה להגיד לאדני למצא חן בעיניך, שתקבלני בארצך:

(ז) וישבו המלאכים וגו' באנו אל אחיך. ר"ל שאינו מחזיק א"ע שהוא האדון ואתה עבדו, ושהברכות לא נתקיימו בך, כי מחזיק א"ע שהוא אחיך לא אדונך. ב] כי הולך לקראתך, ואינו רוצה שתבא אל ארצו כלל. ג] כי ארבע מאות איש עמו, וזה מורה שרוצה להלחם בך:

(ח-ט) ויירא יעקב מאד. הנה הבוטח בה' אין לו לירא מב"ו, והיראה מורה באין בטחונו כראוי, כמ"ש מי את ותיראי מאנוש ימות ותשכח ה' עושך, בפרט שיעקב היה לו הבטחה מה' ולא היה לו לירא, וה' אינו עושה נס למעלה מדרך הטבע רק למי שבוטח עליו בכל לבו, ואחר שראה יעקב שהוא מתירא, לכן ויצר לו, שזאת עצמו הצר לו שמזה דן שאינו ראוי לנסים אחר שבטחונו בלתי שלם, וע"כ נסה לעשות הכנות טבעיות ותכסיסי מלחמה, ויחץ את העם עם הצאן והבקר לשני מחנות, היינו שמן העם שאתו דהיינו הנשים והטף עשה מחנה אחת, ומן המקנה והרועים עשה מחנה שניה. ויאמר אם יבוא עשו אל המחנה האחת, שהיינו המקנה והרועים, והכהו, יהיה בתוך כך הנפשות לפליטה, כי אז יודע שבא למלחמה וינוסו או ילחמו אתו:

(י) ויאמר ה' אלהי אבי. ר"ל הלא באמת לא היה לי לירא ממנו כי היה לי לבטוח, א] על זכות אבותי אברהם ויצחק. ב] על ההבטחה שהבטיח לי, שזה"א ה' האומר אלי שוב לארצך, ויש הבדל בין מי שה' עושה עמו בזכות עצמו ובין מי שעושה עמו ע"י זכות אבות או הבטחה, שמי שעושה עמו בזכות עצמו יש לחוש במא יגרום החטא ולא יהיה לו זכות, אבל מי שעושים עמו בעבור זכות אבות או הבטחה אין לו לירא מאומה:

(יא) קטנתי. מביא ראיה שלא עשה לו בזכות עצמו, כי הלא קטנתי מכל החסדים, אין מעשי גדולים כפי החסדים הגדולים שעשית עמי, וכפי האמת שהוא ההבטחה שהבטחת לי בעביד, כי במקלי

עברתי

אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת־עַבְדֶּךָ כִּי בְמַקְלִי עָבַרְתִּי אֶת־הַיַּרְדֵּן
הַזֶּה וְעַתָּה הָיִיתִי לִשְׁנֵי מַחֲנוֹת׃ יב הַצִּילֵנִי נָא מִיַּד אָחִי
מִיַּד עֵשָׂו כִּי־יָרֵא אָנֹכִי אֹתוֹ פֶּן־יָבוֹא וְהִכַּנִי אֵם עַל־בָּנִים׃
יג וְאַתָּה אָמַרְתָּ הֵיטֵב אֵיטִיב עִמָּךְ וְשַׂמְתִּי אֶת־זַרְעֲךָ
כְּחוֹל הַיָּם אֲשֶׁר לֹא־יִסָּפֵר מֵרֹב׃ שני יד וַיָּלֶן שָׁם בַּלַּיְלָה
הַהוּא וַיִּקַּח מִן־הַבָּא בְיָדוֹ מִנְחָה לְעֵשָׂו אָחִיו׃ טו עִזִּים
מָאתַיִם וּתְיָשִׁים עֶשְׂרִים רְחֵלִים מָאתַיִם וְאֵילִים עֶשְׂרִים׃
טז גְּמַלִּים מֵינִיקוֹת וּבְנֵיהֶם שְׁלֹשִׁים פָּרוֹת אַרְבָּעִים וּפָרִים
עֲשָׂרָה אֲתֹנֹת עֶשְׂרִים וַעְיָרִם עֲשָׂרָה׃ יז וַיִּתֵּן בְּיַד־עֲבָדָיו
עֵדֶר עֵדֶר לְבַדּוֹ וַיֹּאמֶר אֶל־עֲבָדָיו עִבְרוּ לְפָנַי וְרֶוַח
תָּשִׂימוּ בֵּין עֵדֶר וּבֵין עֵדֶר׃ יח וַיְצַו אֶת־הָרִאשׁוֹן לֵאמֹר
כִּי

בעל הטורים

במקלי בגי' יעקב פי' בגופי לבדי. ד"א בזכות יעקב עברו ישראל את הירדן: (יב) הצילני נא מיד. ר"ת המן רמז להמן שלא להכות אם על בנים כדכתיב טף ונשים: והכני ב' במס'. הכא ואידך אם יוכל להלחם אתי והכני גבי גלית לומר מה יעקב נתיירא אף דוד נתיירא מה יעקב נרדף אף דוד נרדף וכשם שיעקב ניצל מעשו אף דוד ניצל מגלית וזכות יעקב עמד לדוד וכשם שגבי דוד היה מלחמה אף יעקב הכין עצמו למלחמה שהתקין עצמו לג' דברים: אם על בנים ב' במס'. הכא ואידך אם על בנים רוטשה בנהרג מלך אשור שאמר להשחית את ישראל כמו עשו שבא להלחם עם יעקב וכן לא תקח האם על הבנים רמז לגליות: (יד) מן הבא בידו מנחה לעשו. שבאת לו אבנים טובות שאדם צורר בידו: מנחה. בגימטריא אבנים: (טו) עזים מאתים. כל הפסוק מסיים במ"ם וכן פסוק ומנחתם ונסכיהם שבשביל הבהמות שבאת לעשו הם תקן קרבנות בבנה הון התמידים כדמפרש בפ' פנחס והם ה' ממינין וכנגדם מלכו שמונה מלכים באדום לפני מלך מלך בישראל ד"א לכך מסיים הכל במ"ם לפי שכל הבהמות שבאת לו היו בעלי מומים שלא יקריב מהם קרבן: (יז) ורוח ב'. הכא ואידך רוח והצלה יעמוד ליהודים רמז לדורות הבאים שיתנו דורון לבריהם: (יח) ויצו את הראשון. ד"פ את כנגד

רש"י

בהבטחתי: כי במקלי. לא היה עמי לא כסף ולא זהב ולא מקנה אלא מקלי לבדו. ומדרש אגדה נתן מקלו בירדן ג ונבקע הירדן: (יב) מיד אחי מיד עשו. מיד אחי שאין נוהג עמי כאח ם אלא כעשו הרשע: (יג) היטב איטיב. היטב בזכותך איטיב ע בזכות אבותיך (ב"ר): ושמתי את זרעך כחול הים. והיכן א"ל כן והלא לא א"ל אלא (שם כח) והיה זרעך כעפר הארץ. אלא שא"ל (שם) כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך ולאברהם פ אמר הרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים: (יד) הבא בידו. צ ברשותו וכן (במדבר כא) ויקח את כל ארצו מידו. ומ"א מן הבא בידו אבנים טובות ומרגליות שאדם צר בצרור ונושאם בידו. ד"א מן הבא בידו מן החולין שנטל מעשר כמה דאת אמר עשר אעשרנו לך והדר לקח מנחה: (טו) עזים מאתים ותישים עשרים. מאתים עזים צריכות עשרים תישים וכן כולם הזכרים כדי צורך הנקבות. ובב"ר דורש מכאן לעונה האמורה בתורה הטיילים בכל יום הפועלים שתים בשבת החמרים אחת בשבת הגמלים אחת לשלשים יום הספנים אחת לששה חדשים ואיני יודע לכוון המדרש הזה בכוון. אך נראה בעיני שלמדנו מכאן שאין

שפתי חכמים

שפי' שמרת לי במקום ועשית משום דבדבור אינו נופל ל' עשיה אלא ל' שמירה ושמירתו היא עשיתו: ג ולפ"ז פי' ועתה וגו' כמו ועוד פירוש שעשה לו שתי טובות אחד שנבקע לו הירדן והשני ב' מחנות. משא"כ לפשוטו אין כאן אלא חסד אחד: ם ה"נ מדקדק מדכתיב תרי זימני מיד מיד שאין צריך לומר תואר כל' כשמדבר עם הקב"ה. מהרש"ל: ע ואף על פי דאמרינן דברה תורה כלשון בני אדם הכא מוכח דלדרשה בא דהל"ל היטב תיטיב לטבה כמו העניק תעניק וכו' ולא כהרא"ם שפי' היכא דאיכא למדרש דרשינן וא"ת הא לעיל פירש"י שיעקב היה אומר נתמעטו זכיותי וי"ל דכאן ודאי לא היה מתפלל בשביל זכיותיו אלא בשביל זכות אבותיו לכך מפרש נמי איטיב בזכות אבותיך וק"ל: פ מכאן נמי משמע דאת אשר דברתי לך קאי על אברהם כדפירש"י בפ' ויצא דאל"כ קשה והלא לא אמר ליעקב כן: צ וקשה א"כ נמה אמר בידו לכך הביא ומ"א כו'. ועז"ק דהי"ל לפ' כ"א בשמו לכך אמר ד"א מן החולין אך עכ"ז ק' דהולין ככר

טַבְוָן דִּי עֲבַדְתָּ עִם עַבְדָּךְ אֲרֵי יְחִידִי עֲבָרִית יָת יַרְדְּנָא הָדֵין וּכְעַן הֲוֵיתִי לִתְרֵין
מַשְׁרְיָן: יב שֵׁיזְבִנִי כְעַן מִידָא דְאָחִי מִידָא דְעֵשָׂו אֲרֵי דָחֵל אֲנָא מִנֵּהּ דִּילְמָא יֵיתֵי
וְיִמְחִנַּנִי אִמָּא עַל בְּנַיָּא: יג וְאַתְּ אֲמַרְתָּ אוֹטָבָא אוֹטֵיב עִמָּךְ וַאֲשַׁוֵּי יָת בְּנָךְ
סַגִּיאִין כְּחָלָא דְיַמָּא דִּי לָא יִתְמְנוּן מִסַּגִּי: יד וּבָת תַּמָּן בְּלֵילְיָא הַהוּא וּנְסִיב מִן
דְּאַיְתִי בִידֵהּ תִּקְרֻבְתָּא לְעֵשָׂו אֲחוּהִי: טו עִזֵּי מָאתָן וּתְיָשַׁיָּא עֶסְרִין רַחְלִין מָאתָן
וְדִכְרִין עֶסְרִין: טז גַּמְלֵי מֵינְקָתָא וּבְנֵיהוֹן תְּלָתִין תּוֹרָתָא אַרְבְּעִין וְתוֹרֵי עַסְרָא
אֲתָנָן עֶסְרִין וְעִירֵי עַסְרָא: יז וִיהַב בְּיַד עַבְדוֹהִי עֶדְרָא עֶדְרָא בִּלְחוֹדוֹהִי וַאֲמַר
לְעַבְדוֹהִי עִבַרוּ קֳדָמַי וּרְוָחָא תְּשַׁוּוֹן בֵּין עֶדְרָא וּבֵין עֶדְרָא: יח וּפַקֵּיד יָת קַדְמָאָה
לְמֵימַר אֲרֵי יְעַרְעִנָּךְ עֵשָׂו אָחִי וְיִשְׁאֲלִנָּךְ לְמֵימַר לְמַן אַתְּ וּלְאָן אַתְּ אָזֵל וּלְמַן אִלֵּין

דקדמך

רש"י

שאין העונה שוה בכל אדם אלא לפי טורח המוטל עליו שמצינו כאן שמסר לכל תיש עשר עזים וכן לכל איל לפי שהם פנוים ממלאכה דרכן להרבות תשמיש לעבר עשר נקבות ובהמה משנתעברה ק אינה מקבלת זכר ופרים שעוסקין במלאכה לא מסר לזכר אלא ד' נקבות ולחמור שהולך בדרך רחוקה שתי נקבות לזכר. ולגמלים שהולכים דרך יותר רחוקה נקבה אחת לזכר:
(טו) גמלים מיניקות שלשים. ובניהם ר עמהם. ומ"א ובניהם בנאיהם זכר כנגד נקבה ש ולפי שצנוע בתשמיש לא פרסמו הכתוב (ב"ר): ועירים. המורים זכרים:
(יז) עדר עדר לבדו. כל מין ומין לעצמו: עברו לפני. דרך יום או פחות א ואני אבא ב אחריכם: ורוח תשימו. עדר לפני חברו ג מלא עין כדי להשביע עינו של

שפתי חכמים

הן בידו ל"צ לכל הפירושים. מהרש"ל: ק (נח"י) כוונת הרב דדרך הטבע לכל בעל חי להרבות בתשמיש לפי הנאתו ולפי הפנאי שלו לכך התיש והאיל יש להם פנאי כל היום נתן להם עשר נקבות או למלאות תאותם או להרבות ולדות לבעליהם וכן לכולם לפי הפנאי שלהם וא"כ הוקשה להרב זהלא התיש והאיל אף שיש להם פנאי כל היום מ"מ לאו בר דעת הוא שיבין שיש לבעלים ריוח כשישמש עם הרבה נקבות ואוני ימלא תאותו עם נקבה אחת וישמש עמה כמה פעמים שיתאוה ועכ"פ ובהמה וכו' ומוכרח לפרוש ממנה וילך אל השניה והשלישית וכו' והרא"ם דרך אחרת לו והאדם יראה לעינים ויבחר בין דברי לדבריו ועיין בכתובות דס"ב דבפנאי תליא מילתא: ר ר"ל גם בניהם היו ל' דאל"כ הרי בא להגדיל הדורון ולמה כוללן במספר יחד עם הבנים ואין הבנים נחשבים אלא אמותיהן אלא סרס המקרא כאלו כתיב גמלים מיניקות שלשים וכו': ש א"כ א"ם דכתיב שלשים אחר בניהם להורות שבין הכל היו ל' והא דלא הזכיר מנין הזכרים בפירוש ומספר הנקבות בפי' משום שצנועין בתשמיש וכו', (מהרש"ל) ובניהם עמהם ר"ל גם בניהם ל' וקשה א"כ היל"ל גבי בניהם ג"כ שלשים כמו גבי גמלים ע"כ הביא ומ"א שכלם היו שלשים וה"ל א"כ למה לא מפרש לן כמה היו הנקבות וכמה היו הזכרים ל"פ ולפי וכו' וה"ל ט"ו זכרים וט"ו נקבות: א לא לפניו ממש מדכתיב בסמוך ותעבור וכו' והוא לן ואי לא היו מיעקב אלא דרך מועט אז היו לנין כולן במלון אחד. וזה נמי א"א שהיה יותר מדרך יום דהא בו ביום היה יעקב נותן לעשו את המנחה כמו שמוכח מן המקראות הבאים אחרי כן: ב מדיעקב צוה להם לומר והנה גם הוא אחרינו א"כ ודאי גם להם אמר כן עברו לפני ואני אבא אחריכם: ג ר"ל עדר אחר

השאלות

(יח-כא) למה צוה להראשון שיאמר לעשו אם ישאלהו, וליתר הרועים אמר שידברו במוצאם אותו אף בלי שאלה, ולמה כפל שנית ואמרתם גם הנה עבדך יעקב אחרינו:

התורה והמצוה

עברתי את הירדן, עני והם ולא היה לי מאומה, ועתה הייתי לשני מחנות, שאיני ראוי לחסד גדול כזה ע"פ מעשי ולא היה רק ע"י חסדי אבות והבטחה, וגם ר"ל שהקטנו מעשיו ונתמעטו ממה שהיו מקודם בגלותו מבית אביו שאז עבר במקלו יחידי והיה בוטח בה' ולא נתירא, ועתה לעת זקנתו שראוי שיוסיף אומן ובטחון בה' היה לשני מחנות, והכין תכסיסי מלחמה ולא בטח בה' כמאז ומקדם:
(יב-יג) הצילני. ע"כ אבקש שתצילני מיד עשו, יען ירא אנכי אותו שיכני אם על בנים, הגם שאתה אמרת היטב איטיב עמך, וא"כ יראה זו שאני ירא מפניו שיכה את זרעי מורה שאיני מאמין במה שיעדת לי, א] שתיטיב עמי ואיך ימלאני רעה מעשו הפך דברך שאך טוב וחסד ירדפני. ב] שתרבה את זרעי, ואיך יכה אם על בנים הפך דברך, ומזה אני רואה שאני מקטני אמנה ואיני ראוי לנס, וע"כ אבקש הצילני נא:
(יד) וילן שם. פי' הרי"א שהבא אולי תבואהו נבואה מאת ה', וכבראה שלא בא דבר ה' לקח מנחה לעשו אחיו:
(יז) ויתן ביד עבדיו. א] ששם כל עדר לבדו, שיהיו המינים נכרים. ב] צוה שיעברו לפניו, היינו שיגיעו שם לפני בואו. ג] שיהיה רוח ביניהם להשביע עינו:
(יח-יט) ויצו את הראשון וגו' כי יפגשך ושאלך. צוה להראשון שלא יגיד רק אם ישאלנו, כדי שיחשוב עשו שיעקב הולך לבעיר ומובילים המנחה לבם, ויחשב להרגע אחר שבם ימלאהו. ונגד הג' שאלות שישאל

כִּי יִפְגָּשְׁךָ עֵשָׂו אָחִי וּשְׁאֵלְךָ לֵאמֹר לְמִי־אַתָּה וְאָנָה
תֵלֵךְ וּלְמִי אֵלֶּה לְפָנֶיךָ: יט וְאָמַרְתָּ לְעַבְדְּךָ לְיַעֲקֹב מִנְחָה
הִוא שְׁלוּחָה לַאדֹנִי לְעֵשָׂו וְהִנֵּה גַם־הוּא אַחֲרֵינוּ: כ וַיְצַו
גַּם אֶת־הַשֵּׁנִי גַּם אֶת־הַשְּׁלִישִׁי גַּם אֶת־כָּל־הַהֹלְכִים
אַחֲרֵי הָעֲדָרִים לֵאמֹר כַּדָּבָר הַזֶּה תְּדַבְּרוּן אֶל־עֵשָׂו
בְּמֹצַאֲכֶם אֹתוֹ: כא וַאֲמַרְתֶּם גַּם הִנֵּה עַבְדְּךָ יַעֲקֹב
אַחֲרֵינוּ כִּי־אָמַר אֲכַפְּרָה פָנָיו בַּמִּנְחָה הַהֹלֶכֶת לְפָנָי
וְאַחֲרֵי־כֵן אֶרְאֶה פָנָיו אוּלַי יִשָּׂא פָנָי: כב וַתַּעֲבֹר הַמִּנְחָה
עַל־פָּנָיו וְהוּא לָן בַּלַּיְלָה־הַהוּא בַּמַּחֲנֶה: כג וַיָּקָם ׀ בַּלַּיְלָה
הוּא וַיִּקַּח אֶת־שְׁתֵּי נָשָׁיו וְאֶת־שְׁתֵּי שִׁפְחֹתָיו וְאֶת־אַחַד
עָשָׂר יְלָדָיו וַיַּעֲבֹר אֵת מַעֲבַר יַבֹּק: כד וַיִּקָּחֵם וַיַּעֲבִרֵם
אֶת־הַנָּחַל וַיַּעֲבֵר אֶת־אֲשֶׁר־לוֹ: כה וַיִּוָּתֵר יַעֲקֹב לְבַדּוֹ

ויאבק

בעל הטורים

ד' מלכיות: ולמי ג' במס'. דין. ואידך ולמי כל חמדת ישראל. ולמי אני עמל לומר כל חמדת ישראל ועמלם נטלו בני עשו וזהו ולמי כל חמדת ישראל ולמי אני עמל ולמי אלה לפניך ד"א כך אמר יעקב למי אני עמל לאת כל חמדת ישראל למי אלה לפניך: שלוחה ג' במס'. הכא ואידך נפתלי אילה שלוחה והנה יד שלוחה גבי דניאל פי' מה התם אמרי שפר אף כאן שע"י המנחה נתן לו אמרי שפר וכבוד וא"ל מנחה היא שלוחה לאדוני לעשו כה אמר עבדך יעקב וכמו התם יד שלוחה אף כאן שאעפ"י שלא רצה בשיו לקבלה הנה ידו שלוחה לקבלה: (כג) ילדיו ג' במס'. אחד עשר ילדיו. כי בראותו ילדיו אל אל יבושו זה שיש במדרש שראה יעקב ל' רבוואות מבני בניו כמו שראה יא"ת ילדיו כך ראה רבוואות מילדיו וכמו התם ילדיו אל אל יבושו גם בכאן אמר לילדיו שיתפללו לאל שיצילם מיד עשו כמו שיש בב"ר שהליג כ"א לבדו ואמר כ"א ותפלל לבדו כפ"ע: (כד) ויעבירם ב' במס'. הכא ואידך ויעבירם ביבשה מלמד שנבקע לו מעבר יבוק ועבר ביבשה:

שפתי חכמים

אחר עדר באורך דאלו ברותב מאי ראשון שני ושלישי שייך ביה הא כולם ראשונים נקראו: ד ר"ל למי השני כפשוטו כמ"ש רש"י ואמרת לעבדך ליעקב על ראשון ראשון וכו' ואי הוה הראשון ג"כ כפשוטו הל"ל ואמרת לאדוני לעשו שהוא היה תשובה על שאלתו: ה מדכתיב גם את כל ההולכים אחריו כו' א"כ האחרון ג"כ אמר כך והא אחריו לא היה כלום אע"כ צ"ל דקאי על יעקב ונלמוד ממנו על כולם והא דקאמר בקרא את"כ ואמרתם גם הנה עבדך יעקב אחרינו למה ליה והא כבר אמרו זה כל העבדים וי"ל דה"ק להו יעקב מה שאני מצוה אתכם שתאמרו לו והנה גם הוא אחרינו אל תאמרו זה סתם בסתר שמי אלא כך תאמרו לו בפירוש גם הנה עבדך יעקב וגו' כלו' שהזכירו לו העבדות: ו (ג"א) מדכתיב על פניו שהוא כמו על אפו ולא כתיב לפניו: ז וא"ת מנ"ל לרש"י דלמא דינה היתה מאחד עשר ילדיו

ואחד

רש"י

של אותו רשע ולתווהו על רבוי הדורון: (יח) למי אתה. של מי אתה מי שולחך ותרגום דמאן את: ולמי אלה לפניך. ואלה שלפניך של מי הם למי המנחה הזאת ד שלוחה למ"ד משמשת בראש התיבה במקום של כמו (לעיל לא) וכל אשר אתה רואה לי הוא שלי הוא (תהלים כד) לה' הארץ ומלואה של ה': (יט) ואמרת לעבדך ליעקב. על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון ששאלת למי אתה לעבדך ליעקב אני ותרגומו דעבדך דיעקב וששאלת ולמי אלה לפניך מנחה היא שלוחה וגו': והנה גם הוא אחרינו. ה יעקב: (כא) אכפרה פניו. אבטל רוגזו וכן (ישעיה כח) וכופר בריתכם את מות (שם מז) לא תוכלי כפרה. ונראה בעיני שכל כפרה שאצל עון וחטא ואצל פנים כלן לשון קנוח והעברה הן ולשון ארמי הוא והרבה בגמרא וכפר ידיה, בעי לכפורי ידיה בההוא גברא, וגם בלשון המקרא נקראים המזרקים של קדש כפורי זהב. על שם שהכהן מקנח ידיו בהן בשפת המזרק: (כב) על פניו. כמו לפניו וכן (ירמיה ו) חמס ושוד ישמע בה על פני תמיד וכן (ישעיה סה) המכעיסים אותי על פני. ומ"א על פניו אף הוא שרוי בכעס ו שהיה צריך לכל זה (ב"ר): (כג) ואת אחד עשר ילדיו. (ב"ר) ודינה היכן היתה ז נתנה בתיבה ונעל בפניה שלא יתן בה עשו עיניו

ולכך

אונקלוס

קֳדָמָךְ: יט וְתֵימַר לְעַבְדָּךְ לְיַעֲקֹב תִּקְרֻבְתָּא הִיא דִּמְשַׁלְּחָא לְרִבּוֹנִי לְעֵשָׂו וְהָא
אַף הוּא אָתֵי בַּתְרָנָא: כ וּפַקֵּיד אַף יָת תִּנְיָנָא אַף יָת תְּלִיתָאָה אַף יָת כָּל דְּאָזְלִין
בָּתַר עֶדְרַיָּא לְמֵימַר כְּפִתְגָּמָא הָדֵין תְּמַלְּלוּן עִם עֵשָׂו כַּד תַּשְׁכְּחוּן יָתֵיהּ: כא וְתֵימְרוּן
אַף הָא עַבְדָּךְ יַעֲקֹב אָתֵי בַּתְרָנָא אֲרֵי אֲמַר אֲנִיחֵנֵיהּ לְרוּגְזֵיהּ בְּתִקְרֻבְתָּא דִּמְהַלְּכָא
קֳדָמַי וּבָתַר כֵּן אֶחֱזֵי אַפּוֹהִי מָאִים יִסַּב אַפָּי: כב וַעֲבַרַת תִּקְרֻבְתָּא עַל אַפּוֹהִי
וְהוּא בָּת בְּלֵילְיָא הַהוּא בְּמַשְׁרִיתָא: כג וְקָם בְּלֵילְיָא הוּא וּדְבַר יָת תַּרְתֵּין נְשׁוֹהִי
וְיָת תַּרְתֵּין לְחֵינָתֵיהּ וְיָת חַד עֲסַר בְּנוֹהִי וַעֲבַר יָת מַעֲבַר יוּבְקָא: כד וּדְבַרִנּוּן
וְעַבְּרִנּוּן יָת נַחְלָא וְאַעְבַּר יָת דִּילֵיהּ: כה וְאִשְׁתְּאַר יַעֲקֹב בִּלְחוֹדוֹהִי וְאִשְׁתַּדַּל
גַּבְרָא

רש"י

ח ולכך נענש יעקב שמנעה מאחיו ט שמא תחזירנו למוטב ונפלה ביד שכם: יבק. שם הנהר: (כד) את אשר לו. הבהמה והמטלטלים עשה עצמו כגשר י נוטל מכאן ומניח כאן: (כה) ויותר יעקב. שכח פכים קטנים

שפתי חכמים

ואחד משבטיו היה חסר. וי"ל מדכתיב בפ' מקץ אלהים יחנך בני פי' יוסף אמר כן לבנימין ופירש"י שם דבשאר י"א שבטים שמענו לשון חנינה דכתיב אשר חנן אלהים וגו' ובנימין עדיין לא היה נולד לכך ברכו יוסף בחנינה א"כ ש"מ בהדיא די"א ילדים קאי א"א בשבטים חוץ מדינה דא"כ הדרא קושיא לדוכתא: ה כלומר לק' אנו צריכין לפרש שדינה היתה חסרה ושם אותה בתיבה מפני עשו דאם לא כן למה נענש יעקב בדינה א"ו מפני זה נענש שהיה מתיירא מפני עשו ושם אותה בתיבה וק"ל ובזה יתורץ קושיא דלעיל: ט וא"ת והרי לקמן כתיב קום עלה בית אל ופירש"י שם לפי שאחרת בדרך נענשת וכו' וי"ל דזה וזה גרמו וק"ל: י דא"כ הול"ל אחר ויעבר את מעבר יבק עוד פ"א ויעבר שחזר אצל נשיו וא"כ ויקחם וגו'. עוד י"ל דרש"י דייק מדכתיב ויקחם ויעבירם דלא הל"ל אלא ויעבירם

השאלות

(כח-לג) מה היה ענין האבוק הזה ונגיעתו בכף ירכו ובקשתו שישלחהו ובקשתו שיברך אותו, ולמה לא הגיד לו שמו, ולמה לא יאכלו גיד הנשה בעבור זה:

התורה והמצוה

שישאל עשו ישיב, נגד למי אתה, יאמר לעבדך ליעקב, למען ידע שהעבדים אינם נתונים לו, ונגד אנה תלך ולמי אלה לפניך, ישיב מנחה שלוחה לעשו, היינו שהולך עם המנחה לשעיר:

(כ) ויצו גם את השני. אבל להשני והשלישי צוה שהם יאמרו כן מעצמם במוצאם אותו, וזה בהפך כאשר הם מבקשים אותו בדרך ומצאתם אותו, והטעם שאחר שירא שהגם ששמע מן הראשון שיעקב הולך לשעיר, בכ"ז לא חזר מדרכו והולך לקראתו, א"כ טוב יותר שיעשו א"ע כאלו הולכים לקראתו הם ויעקב אחריהם למצאו בדרך, ושאינו מרגיש שום איבה רק אהבת את לאחיו:

(כא) ואמרתם גם הנה עבדך יעקב אחרינו. וא"ת אחר שאינו הולך לשעיר רק מקוה למצאו בדרך, למה שלח המנחה תחלה, ע"ז משיב כי אמר אכפרה פניו וכו':

(כג-כד) ויעבר את מעבר יבק. לפני הנחל היה נחל קטן שנקרא מעבר יבק, שמשם עבר הנחל חוץ לגדותיו, ועבר תחלה מעבר זה, ואז העבירם את הנחל בעצמו, ואח"כ העביר את כל אשר לו:

(כה) ויותר יעקב לבדו. כבר הסבאר בפ' תולדות, כי עשו ויעקב נבראו מתנגדים בטבעם מלידה ומבטן ומהריון, זה לרע וזה לטוב, שכמו שבעולם הכללי ברא ה' טוב ורע, גשמיות ורוחניות את זה לעומת זה, וכנגדם ברא את האדם מרכב משניהם, ונתן לו הממשלה והבחירה להטות המאזנים כפי אשר יבחר, טוב או רע, כן עשה שני אומות נפרדים, אדום וישראל את זה לעומת זה, זה לה' וזה לעזאזל, וע"י כח הבחירה בכלל האומה, יש בידם להטות הפלס לטוב עת ישמרו ישראל תורת ה' ומצותיו, ואז יהיה אדום נכנע תחת ישראל, כמו שיכנע החומר תחת הצורה באדם הפרטי השומר תורת אלהיו, וכמו שהיה בימי בית ראשון ושני בימי מלכי ישראל הצדיקים, ואז יתקיים ברכת יעקב, שיהיה לו קול יעקב וידי עשו, כח הצורי והחומרי, כמש"ש במקומו, או בנעזב תורת ה' יגבר עשו ויכנעו תחתיו, כהכנע הצורה תחת החומר באיש אשר הכניע נפשו תחת גופו, ובכל דבר שבעולם יש כחות עליונים המנהיגים את הכחות התחתונים לטוב ולרע, להסד ולשבט, כמו שבאדם הפרטי יש יצ"ט ויצה"ר המנהיגים כח השכל והנשמה, וכח החומר ונפש הבהמיית, וכן יש כח עליון הנקרא שר ישראל, הוא הקדושה הכללית השומרת את ישראל, וכח הכללי הממונה לרע, הוא סמאל שרו של עשו הנוטה לצד שמאל להסית ולהדיח, כי אמור שאין קיום לעשו אלא כשישראל חוטאים, השר שלו שהוא קיומו והצלחתו, זה כל מגמתו להדיח את ישראל מתורתם ועבודתם. ובזה הראו לו פה נבואה מוחשת, שטרם קרב יעקב אל עשו, אם ללחום אם להצליח אתו, היה לו מלחמה עם השר שלו, היינו עם היצה"ר הפרטי שבגופו, וגם עם היצה"ר הכולל שהוא סמאל הכללי, שר האומה הרוצה להחטיא זרע יעקב ואומתו בכלל, והמלאך ההוא לבש צורה גשמיית [כי היתה נבואה מוחשת], ע"י שנתגלם המלאך בצורת אדם (כמ"ש ענין זה בפ' וירא), ויאבק עמו בפועל ממש לא בחלום, כדעת המורה והרלב"ג

וַיֵּאָבֵק אִישׁ עִמּוֹ עַד עֲלוֹת הַשָּׁחַר׃ כו וַיַּרְא כִּי לֹא
יָכֹל לוֹ וַיִּגַּע בְּכַף־יְרֵכוֹ וַתֵּקַע כַּף־יֶרֶךְ יַעֲקֹב בְּהֵאָבְקוֹ
עִמּוֹ׃ כז וַיֹּאמֶר שַׁלְּחֵנִי כִּי עָלָה הַשָּׁחַר וַיֹּאמֶר לֹא אֲשַׁלֵּחֲךָ
כִּי אִם־בֵּרַכְתָּנִי׃ כח וַיֹּאמֶר אֵלָיו מַה־שְּׁמֶךָ וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב׃
כט וַיֹּאמֶר לֹא יַעֲקֹב יֵאָמֵר עוֹד שִׁמְךָ כִּי אִם־יִשְׂרָאֵל כִּי־
שָׂרִיתָ עִם־אֱלֹהִים וְעִם־אֲנָשִׁים וַתּוּכָל׃ ל וַיִּשְׁאַל יַעֲקֹב
וַיֹּאמֶר הַגִּידָה־נָּא שְׁמֶךָ וַיֹּאמֶר לָמָּה זֶּה תִּשְׁאַל לִשְׁמִי
וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ שָׁם׃ שלישי לא וַיִּקְרָא יַעֲקֹב שֵׁם הַמָּקוֹם
פְּנִיאֵל כִּי־רָאִיתִי אֱלֹהִים פָּנִים אֶל־פָּנִים וַתִּנָּצֵל נַפְשִׁי׃

ויזרח

בעל הטורים

(כה) ויאבק . בגי' כסא הכבוד מלמד שהעלו האבק עד כסא הכבוד : איש עמו . בגי' עשו אדום : ויאבק איש עמו . סית קבו על שם בית עשו לקח : (כו) ויגע בכף ירכו . לראות אם הוא מלאך כמותו אם היו לו קפיצים שהמלאכים אין להם קפיצים . אינו לפוסלו מן העבודה לפי שקנה מעשו הבכורה שבכהן העבודה : בכף ירכו . בגי' לפוסלו מבחוץ : ברכתני . בגי' הודה לברכות שרו של עשו היה :

שפתי חכמים

ויעבירם אלא ודאי עשה עצמו כגשר וכו' : כ (קנ"מ) לפי שכל הכלים החשובים כבר העביר דכתיב ויעבר את כל אשר לו . ולאו דוקא פכים אלא כלים שאין חשובים נקראים פכים וכבר נאמרו בזה דברים רבים בג"א ובהר"ן אבל רש"י פי' כן בב"ק דף טז : ל כדמוכיח רש"י לקמן גבי אם נא מצאתי חן בעיניך וגו' . וכתב מהרש"ל ואם תקשה למה צריך רש"י לדחוק ולפרש שהוא מל' ארמית ולא פי' כפי' מנחם י"ל לפי שפי' רז"ל שהוא שרו של עשו לפיכך פירש פי' אחר משום שאין שייך לומר שהעלו עפר עד כסא כבוד כיון שהוא שרו של עשו עכ"ל : מ וא"ת דלמא ביקש ממנו שיברכו ממש . וי"ל מדהשיב לו המלאך לא יעקב וגו' היאך באה התשובה זו לזה אלא ודאי ה"פ כדמפרש רש"י לא יאמר עליך וכו' א"כ ב"מ שיעקב היה מבקש ממנו דבר זה שיודה לו על הברכות והוא היה משיבו שפיר . רא"ם : נ ר"ל לא שהחליף המלאך כאן שמו אלא היה אומר לו שהקב"ה עתיד להחליף את שמך ,אמר לו שאותו חילוף אני מפרש אותו עליך על הברכות וכו' : ס לא שבעם כששאל זה ממנו שברי גם הוא שאל כזה מיעקב :

רש"י

ב והזה עליהם (חולין נא) : ויאבק איש . מנחם פי' ויתעפר איש מלשון אבק שהיו מעלים עפר ברגליהם ע"י נענועם . ול"נ שהוא לשון ויתקשר ולשון ארמי הוא בתר דאביקו ביה ואבק ליה מיבק ל' עניבה שכן דרך שנים שמתעצמים להפיל איש את רעהו שחובקו ואובקו בזרועותיו ופירשו רז"ל שהוא ל שרו של עשו (ב"ר) : (כו) ויגע בכף ירכו . קולית הירך התקוע בקלבוסת קרוי כף ע"ש שהבשר שעליה כמין כף של קדרה : ותקע . נתקעקע ממקום מחברתה ודומה לו (ירמיה ו) פן תקע נפשי ממך לשון הסרה ובמשנה לקעקע בילתן לפרש פרשיהן : (כז) כי עלה השחר וצריך אני לומר שירה ביום (ב"ר חולין נא) : ברכתני הודה לי על הברכות מ שברכני אבי שעשו מערער עליהן. (כאן קשה לרש"י תברכני הל"ל. אלא הודה וכו' וכן איתא בהדיא בזוהר פרשת תזריע עמוד מ"ב ודוק) : (כט) לא יעקב . לא יאמר עוד שהברכות באו לך בעקבה ורמיה כי אם בשררה וגלוי פנים וסופך שהקב"ה נגלה עליך בבית אל ומחליף שמך נ ושם הוא מברכך ואני שם אהיה ואודה לך עליהן וזה שכתוב (הושע יב) וישר אל מלאך ויוכל בכה ויתחנן לו בכה המלאך ויתחנן לו ומה נתחנן לו בית אל ימצאנו ושם ידבר עמנו המתן לי עד שידבר עמנו שם ולא רצה יעקב ועל כרחו הודה לו עליהן וזהו ויברך אותו שם שהיה מתחנן להמתין לו ולא רצה : ועם אנשים . עשו ולבן : ותוכל . להם : (ל) למה זה תשאל . (ב"ר) אין לנו שם קבוע משתנין ס שמותינו (הכל) לפי מצות עבודת השליחות

התורה והמצוה

והרלב"ג , כי הלא היה נוגע על ירכו , רק נתאבק עמו כדרך האבים המתאבקים יחד לראות מי חזק בכח הגוף מחבירו , והאבר לא יכול להפיל את יעקב ע"י חוזק הגוף כי היה יעקב חזק ועצום ממנו בכח גופו , ונסה בתחבולה להפילו ע"י שהכהו ברגלו בירכו להפילו ע"י תחבולה , ותקע כף ירך יעקב , ובכ"ז נאבק יעקב עמו ולא יכול להפילו , שמז"א בהאבקו עמו , והיה פתרון זאת המראה והאבוק , אם ביעקב הפרטי , שהיה לו מלחמה.

גברא עמה עד דסליק צפרא: כו וחזא ארי לא יכיל ליה וקריב בפתי ירכיה ותע
פתי ירכא דיעקב באשתדלותיה עמיה: כז ואמר שלחני ארי סליק צפרא ואמר
לא אשלחנך אלהין ברכתני: כח ואמר ליה מה שמך ואמר יעקב: כט ואמר
לא יעקב יתאמר עוד שמך אלהין ישראל ארי רברבת קדם יי ועם גובריא
ויכלתא: ל ושאל יעקב ואמר חוי כען שמך ואמר למה דנן את שאיל לשמי ובריך
יתיה תמן: לא וקרא יעקב שמא דאתרא פניאל ארי חזיתי מלאכא דיי אפין
באפין

התורה והמצוה

מלחמת היצר והחומר כל אותו הלילה, שניתן להיצה"ר שלו רשות להסטיאו ולהדיחו מיראת ה', ובא הספור- ויותר יעקב לבדו, היינו שיעקב הכין א"ע אז לנבואה, והכין א"ע להפשיט את החומר מעליו, ותשאר נפשו לבדו מתבודדת עם האור העליון הרוחני, שזה המליץ במ"ש ויותר יעקב לבדו, שעקר שם יעקב או משה וכדומה לא נאמר על החומר שהוא רק הלבוש של יעקב, כי עקר שם יעקב הוא על יעקב הפנימי, שהוא נפשו ונשמתו שזה יעקב העקרי, ר"ל שנפשו של יעקב נותרה לבדה מופשטת מן האישיות והחומר. אבל ע"י שניתן רשות להיצה"ר להסטיאו, התאבק איש עמו, שכח גופיי ואישי, היינו כחות החומריים נאבקו עם יעקב, שהוא כחותיו הנפשיים, ולא הניחו שיתפשט מן החומר ויהיה לבדו מופשט מן האיש שלו, כי האיש והחומר שלו אחז בו ורצה להתגבר עליו. וחז"ל אמרו מלמד שהעלו אבק מרגלותם עד כסא הכבוד, היינו שהיה מלחמה הפנימיית הזאת עד שרשי אמונתו, שרצה להעבירו משרשי האמונה. אבל לא יכול לו, כי יעקב שהוא נפשו ונשמתו, התגבר בכח עצום על חומרו ואיש שלו, ויגע בכף ירכו, שהגם שיעקב התפשט לגמרי מן גופו, עדיין נשאר לו דבוק עם גופו וחמרו במקום גיד הנשה, ששם א"א לבטל החומר לגמרי, כי צריך לקיום המין, וכמ"ש באנשי כנה"ג שלא בטלו יצה"ר דעבירה מטעם זה, וכמ"ש בספרי שירי הנפש בפסוק איש חרבו על ירכו. וההוראה שיש לנבואה זו על יעקב הכללי, דהיינו האומה הכללית הראו לו ששרו של עשו יאבק באומת ישראל להדיחם מתורתם ואמונתם, ויעקב שהוא האומה נותרה לבדה. וישכן בטח בדד עין יעקב, הן עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב, ויאבק איש עמו, שירצה וישתדל להתחבר עמו ולהיות לעם אחד, ולא יכול לו, אבל אח"כ נגע בכף ירכו, שבדורו של שמד בימי קדם הדיח הרבים מתורת ה':

(כז-כט) ויאמר שלחני. ספר לפי המראה, שלא נתן לו רשות לנסותו וללחום אתו רק עד עלות השחר וסוף הלילה, ואז בקש מיעקב שישלחהו לדרכו, ויעקב שאל ממנו שיברך אותו, היינו שיסכים על ברכת יעקב שעשו יהיה לו עבד, אחר שלא שלט בו להסטיאו והקול קול יעקב ממילא י"ל ידי עשו, והיתה ברכתו שלא יקרא שמו יעקב רק ישראל, כי גבר בכח האוריי והנפשי שבו. וז"ש כי שרית עם אלהים ועם אנשים, שיש בך כח אלהות מצד הנפש שהיא חלק אלוה ממעל וכח אנושי מצד החומר, קול יעקב וידי עשו, ובזה נצחת המלחמה, ורמז ג"כ במה שנוגע ליעקב הפרטי, שמלחמה הזאת נמשך באדם כל הלילה, היינו כ"ז שהוא בעה"ז שבו שולט השכח החומר ועלטה היא, אבל עת יאיר השחר שהוא בעת שישוב האדם אל-עולם האורה והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה, שאז חדלה המלחמה, כי אז תפרד נפשו מגופו, ואז יקח ברכה גם מן החומר אשר עמד לשטן לו כל ימי חייו, שע"י שהיתה נפשו מורכבת בחומר ונאחז אותו גדלה מעלתה על הנפשות השוכנות בסתר עליון אשר עדן לא היו מלובשות בחומר ובגוף, שהם היו רק אלהיים, אבל אתה שרית עם אלהים ועם אנשים, שהיית מורכב מכח אלהי ואנושי ותוכל. ובנמשל על יעקב הכללי שהוא האומה הכללית הראו לו בשרו של עשו לא יכול לו, אבל נגע בכף ירכו ולא גבר עליו רק על זרעו, וזה יהיה באחרית הימים, אבל אז יאיר השחר ויכלה הלילה כי אז יבא עת הגאולה והאורה ואז יבקש שרו של עשו שישלחהו כי עלה השחר, כי אז רוח הטומאה יעבור מן הארץ וכלם ישובו אל האמונה האמיתיית, אבל יעקב רצה להשיג הברכה שיהיה לו מן הגאולה הזאת, כי אחר שאז יבטל היצה"ר לא יהיה להם עוד ברכה ועבודה, והשיב לו כי אז א"ל אתה לזאת, כי אז יהיה כח ישראל גדול מכח מה"ש שהם לא נלחמו בבחירתם והיו מוכרחים במעשיהם, ואתה נצחת בבחירתך, וע"ז א"ל כי שרית עם אלהים ועם אנשים, שהגם שהיית עם אנשים נצחת בכח אלהים וזה ברכתך:

(ל) הגידה נא שמך. רצה לעמוד על מהות עצמו ועצמותו ותכלית בריאותו, שהשם מורה על העצמות. ויאמר למה זה תשאל לשמי, כי החומר והיצה"ר הוא מקור ההעדר וכל רע בא מצד ההעדר הכרוך בחומר, וזה מהותו, עד שלא יצדק לו שם מורה על מהות, כי ענינו הוא שאין לו מהות ואינו קיים רגע על מצב אחד, רק פושט צורה ולובש צורה, ויברך אותו שם, שזה ברכתו במה שהוא שם לפי שעה שאינו קיים:

(לא) ויקרא יעקב שם המקום פניאל. כי ראה שאם לא היה יודע את האלהים רק מצד החקירה לא היה ניצול ממלחמה הקשה הזאת, רק ע"י שראיתי אלהים פנים אל פנים בנבואה, והשיג את האלהות בידיעה נבואיית, ע"כ ותנצל נפשי, ולא נלכדתי ברשת השטן המסית ומדיח, ובמשל הכללי לולא שקבלו ישראל את התורה במעמד הנבחר כמ"ש פנים בפנים דבר ה' עמכם בהר, לא יכלו לעמוד בדורו של שמד:

לב ויזרח־לו השמש כאשר עבר את־פנואל והוא צלע
על־ירכו: לג על־כן לא־יאכלו בני־ישראל את־גיד
הנשה אשר על־כף הירך עד היום הזה כי נגע בכף־
ירך יעקב בגיד הנשה: לג א וישא יעקב עיניו וירא
והנה עשו בא ועמו ארבע מאות איש ויחץ את־
הילדים על־לאה ועל־רחל ועל שתי השפחות: ב וישם
את־השפחות ואת־ילדיהן ראשנה ואת־לאה וילדיה
אחרנים ואת־רחל ואת־יוסף אחרנים: ג והוא עבר
לפניהם וישתחו ארצה שבע פעמים עד־גשתו עד־
אחיו: ד וירץ עשו לקראתו ויחבקהו ויפל על־צואריו°
°וישקהו ויבכו: ה וישא את־עיניו וירא את־הנשים
ואת־הילדים ויאמר מי־אלה לך ויאמר הילדים אשר־
חנן אלהים את־עבדך: רביעי ו ותגשן השפחות הנה
וילדיהן ותשתחוין: ז ותגש גם־לאה וילדיה וישתחוו
ואחר נגש יוסף ורחל וישתחוו: ח ויאמר מי לך כל־

°צוארו קרי °נקוד על וישקהו

המחנה

בעל הטורים

(ג) וישתחו ארצה ז"פ. ע"ש כי שבע יפול צדיק וקם ולהעביר ז' תועבות שבלבו: (ד) וישקהו. נקוד למעלה שכוון לנשכו: וישקהו בגי' לנושכהו דור חרבות שניו בגי' עה. (ח) מי לך ג' במס'. הכא ואידך מי לך פה כי חצבת לך פה קבר ועוד מי לך פה חתן ובניך זהו שיש במדרש דהיו כתות מלאכים פוגעין בעשו ובאנשיו ומכים בהם וזהו מי לך כל המחנה שהיו מכים בהם עד שהיו חוצבים להם קברים לקבור המתים וכשפגע בו וראה לו בנים ובנות אמר מי לך פה בנים ובנות לא כך אמרת כשהיינו בבטן אמנו מריבים על שני עולמות שאתה היית בוחר בעה"ב שאין בו פרים ורבים א"כ מי לך אלו הבנים:

שפתי חכמים

ע דק"ל אפי' אם זרחה בשבילו מ"מ מה זה לו וכי לו לבדו זרחה וכו': פ ר"ל כשהתחילה השמש לזרוח היה צולע אבל מיד אח"כ נתרפא: צ ר"ל מלת וישקהו נקוד לבד השי"ן שבו אינה נקודה והוי כאלו כתיב ויקה"ו ל' שהקהה את שיניו שהיה בדעתו לנשכו: ק רל"ת דמי אלה משמע שלא ידע של מי היו ואח"כ אמר לך לכן פי' להיות שלך כלומר מאיזה

רש"י

השליחות שאנו משתלחים: (לב) ויזרח לו השמש. לשון בני אדם הוא כשהגענו למקום פלוני האיר לנו השחר זהו פשוטו. ומ"א ויזרח לו לצרכו לרפאות את צלעתו כמה דתימא (מלאכי ג) שמש צדקה ומרפא בכנפיה ואותן שעות שמהרה לשקוע בשבילו ע כשיצא מבאר שבע מהרה לזרוח בשבילו: והוא צלע. היה צולע פ כשזרחה השמש: (לג) גיד הנשה. ולמה נקרא שמו גיד הנשה לפי שנשה ממקומו ועלה והוא לשון קפיצה וכן (ירמיה נא) נשתה גבורתם וכן (לקמן מא) כי נשני אלהים את כל עמלי: (על כף הירך. פולפ"א בלעז (גראבע, דיקע) כל בשר גבוה והלול ועגול קרוי כף כמו עד שתתמרך הכף בסמני בגרות): (ב) ואת לאה וילדיה אחרונים. אחרון אחרון חביב: עבר לפניהם. אמר אם יבא אותו רשע להלחם בי תחלה: (ד) ויחבקהו. נתגלגלו רחמיו כשראהו משתחוה כל השתחואות הללו: וישקהו. נקוד עליו ויש חולקין בדבר הזה בברייתא דספרי יש שדרשו נקודה צ זו לומר שלא נשקו בכל לבו (ב"ר). א"ר ש"ב בן יוחאי הלכה היא בידוע שעשו שונא ליעקב אלא שנכמרו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו (ב"ר): (ה) מי אלה לך. מי אלה להיות ק שלך: (ז) נגש יוסף ורחל. בכלן האמהות נגשות לפני הבנים אבל ברחל יוסף נגש לפניה אמר אמי יפת תואר שמא יתלה בה עיניו של אותו רשע אעמוד כנגדה ואעכבנו מלהסתכל בה מכאן זכה יוסף לברכת עלי עין: (ח) מי

נד

באפין ואשתזבת נפשי: לב ודנח ליה שמשא כד עבר ית פנואל והוא מטלע על
ירכיה: לג על כן לא יכלון בני ישראל ית גידא דנשיא די על פתי ירכא עד
יומא הדין ארי קריב בפתי ירכא דיעקב בגידא דנשיא: א וזקף יעקב עינוהי
וחזא והא עשו אתא ועמיה ארבע מאה גברין ופליג ית בניא על לאה ועל רחל
ועל תרתין לחינתא: ב ושוי ית לחינתא וית בניהן קדמאין וית לאה ובנהא
בתראין וית רחל וית יוסף בתראין: ג והוא עבר קדמיהון וסגיד על ארעא
שבע זמנין עד מקרביה עד אחוהי: ד ורהט עשו לקדמותיה וגפפיה ונפל על
צואריה ונשקיה ובכו: ה וזקף ית עינוהי וחזא ית נשיא וית בניא ואמר מן
אלין לך ואמר בניא די חן יי ית עבדך: ו וקריבת לחינתא אנין ובניהן
וסגידא: ז וקריבא אף לאה ובנהא וסגידו ובתר כן קריב יוסף ורחל וסגידו:
ח ואמר מן לך כל משריתא הדין די ערעית ואמר לאשכחא רחמין בעיני
רבוני

רש"י

לך כל המחנה. מי כל המחנה אשר פגשתי ר שהוא שלך כלו' למה הוא לך. ופשוטו של מקרא על מוליכי המנחה. ומדרשו כתות של מלאכים פגע ש שהיו דוחפין אותו ואת אנשיו ואומרים להם של מי אתם והם אומרים להם של עשו והן אומרים הכו הכו ואלו אומרים הניחו בנו של יצחק הוא ולא היו משגיחים עליו.

שפתי חכמים

לד הם שלך אם הם בניך או עבדיך או שכירך: ר דקשה א"א לפרש כמו גבי מי אלה לך כלומר עבדיך או בניך דהא היה יודע עשו שהם מוליכי המנחה ובודאי עבדיו הם ועוד מה השיב למצא חן בעיניך אלא וגו' כלומר למה טרחת לכל זה. ומהרש"ל כתב כי בודאי פי' של מי לך פירושו של מי הם. וא"ל א"כ מה השיב לו למצא חן בעיניך ה"ל להשיב תחלה שהם שלו אין זה קושיא כי כך שאל אותו עשו מי לך כל המתנה כלומר למי הם כל המחנה שפגשתי שאני צריך לומר למה הוא לך לכך השיב לו יעקב למצא חן בעיניך כי עיקר שאלתו היה על למה הוא לך וכו' עכ"ל: ש דאל"כ מאי כל המתנה דהא מוליכי המנחה לא היו כ"א ה' עבדים ומה השיב ויאמר למצוא חן בעיני אדוני וכי בשביל שהכו אותו המלאכים ימצא חן בעיניו. וי"ל דכיון כשאמרו אחיו של יעקב הוא היו מניחין א"כ ראה שיעקב היה חשוב בעיניהן של מלאכים לכך וימצא חן בעיניו כלומר להודיע שיש לו הרבה אוהבים

התורה והמצוה

(לב) וזרח לו השמש. כמ"ש וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה. **והוא צלע**, ע"ד אוספה הצולעה והנדחה אקבצה:

(לג) על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה. אחר כי בשר הבע"ח הנאכל מתהפך לבשר האדם המזון, ועי"כ הזהיר מאכילת הטמאים ושקצים, כי בזה יקנה האוכל טבע הדורס והאכזריות, ע"כ אחר שראו כי נגע בכף ירך יעקב, שבגיד הזה נצורה התאוה והחומריות, עד שאף יעקב שנפרד מכל גשמיותו לא נפרד הגשמיות מגיד הזה, וא"כ גם גיד הבהמה משכנו בו כח הבהמי והתאוני שלא יפרד משם, והאוכלו ידבק בו כח התאוה, לכן נאסר להם אכילת גיד הנשה לזכרון כי צריכים להתפרד מכל תאוה ויצר ולהיות קדושים לאלהיהם:

לג (א) וישא יעקב עיניו. אחר שראה המלחמה הרוחנית בעימו הרוחניים שהיא היתה הכנה למלחמה הגופנית של עשו בעצמו, שכמו שגלה את שרו של עשו והודה לו על הברכות, כן יגלה את עשו עצמו, אז נשא את עיניו הגשמיים וירא והנה עשו בא, ויחץ את הילדים, אחר שראה שנגע בכף ירכו התירא פן היה זה הוראה שיגבר עשו על זרעו ובניו עמה, לכן חלה אותם שלא ימלאם כאחד:

(ב-ג-ד) וישם את השפחות וכו'. אחרון אחרון חביב. והוא עבר לפניהם, להראות הכנעה, וה' הפך לבב עשו משנאה לאהבה וירץ לקראתו וכו':

(ה) ויאמר מי אלה לך. איך נשאת נשים הרבה ואתה תם, ויאמר הילדים וכו'. ר"ל נשאתים להקים זרע אלהים:

(ו-ז) ותגשן, בני השפחות היו קטנים ולא השתחוו רק השפחות כתיב ותשתחוין, ובין בני לאה שמלאו גדולים כמו ראובן ושמעון שהיו בני דעת וישתחוו גם הם, ויוסף היה יונק עדיין ורחל נשאה אותו על ידים, וע"כ כתיב יוסף ורחל, כי הוא קדם בהיותו על ידה ובמה שהיא השתחוה השתחוה גם הוא ממילא, לכן כתיב וישתחוו:

(ח) ויאמר מי לך כל המחנה הזה. כי המנחה תהיה לפעמים לכפר עון ולהסיר החטא, ואז לא יבא התובע בעצמו עם המנחה רק ישלחנה ע"י שליח, ואז כשיתרצה המלך וישלח לו הפתו אז יהיה לו רשות בא להקביל פניו, ובזה נצריך שתהיה המנחה גדולה, או בערך המקבל או בערך הנותן, ר"ל שאם התובע

השולח

המחנה הזה אשר פגשתי ויאמר למצא־חן בעיני
אדני: ט ויאמר עשו יש־לי רב אחי יהי לך אשר־לך:
י ויאמר יעקב אל־נא אם־נא מצאתי חן בעיניך ולקחת
מנחתי מידי כי על־כן ראיתי פניך כראת פני אלהים
ותרצני: יא קח־נא את־ברכתי אשר הבאת לך כי־
חנני אלהים וכי יש־לי־כל ויפצר־בו ויקח: יב ויאמר
נסעה ונלכה ואלכה לנגדך: יג ויאמר אליו אדני ידע
כי־הילדים רכים והצאן והבקר עלות עלי ודפקום יום
אחד ומתו כל־הצאן: יד יעבר־נא אדני לפני עבדו ואני
אתנהלה לאטי לרגל המלאכה אשר־לפני ולרגל
הילדים

בעל הטורים

(י) כראות פני אלהים. בגימ׳ זה שלך שרמז לו שראה שרו וניצול ממנו: אחי יהי לך אשר לך. בגימ׳ זה הברכות (יב) ולנגדך ב׳ במסו׳. ואלכה לנגדך שהם עונותינו לנגדך שעשו רצה לילך עם יעקב ואמר יעקב למה הלך עמי והזכר עונות שבעתי נגדך כשלא אהיה עמך במה תשכח: (יג) עלות ב׳ במסו׳. דין ואידך בשמואל פרות עלות כ"פ ובדוד מאחר עלות הביאו ואידך ובתיקו ישא עלות ינהל אחז"ל דוד שמלך ויעקב שהיו מרחמין על הצאן והיו מרעין אותן במרעה רך חש כה

רש"י

בן בנו של אברהם הוא ולא היו מבניהם. אחיו של יעקב הוא אומרים להם אם כן משלנו אתם: (ט) יש לך אשר לך. כאן הודה ת לו על הברכות (ב"ר) (י) אל נא. אל נא א תאמר לי כן: אם נא מצאתי חן בעיניך ולקחת מנחתי מידי כי על כן ראיתי פני וגו׳. כי כדאי והגון לך שתקבל מנחתי על אשר ראיתי פניך ב והן חשובין לי כראיית פני המלאך בראיי ג שר שלך ועוד על שנתרצית לי למחול על סורחני. ולמה הזכיר לו ראיית המלאך כדי שיתירא הימנו ויאמר ראה מלאכים וניצול איני יכול לו מעתה: ותרצני נתפייסת לי ד וכן כל רצון שבמקרא לשון פיוס אפייטמנ"ט בלעז (בעזענפטיגונג). כי לא לרצון יהיה לכם (ויקרא כב) הקרבנות באות לפיים ולרצות, ו (משלי י) שפתי צדיק ידעון רצון יודעים לפיים ולרצות (יא) ברכתי. מנחתי מנחה זו הבאה על ראיית פני ולפרקים אינה באה אלא לשאילת שלום וכל ברכה שהיא לראיית פנים כגון ויברך יעקב את פרעה (מ׳ יח) עשו אתי ברכה דסנהריב, וכן (ש"ב ח) לשאל לו לשלום ולברכו דתועי מלך חמת כולם לשון ברכת שלום הם שקורין בלעז שלודא"ר (געריססען) אף ברכתי מו"ן שלו"ד (מיין גרוס): אשר הבאת לך לא טרחת בה ואני יגעתי ה להגיעה עד שבאה לידך (ב"ר): חנני. נו"ן ראשונה מודגשת לפי שהיא משמשת במקום שתי נוני"ן שהיה לו לומר חנני שאין חק בלא שני נוני"ן והשלישית לשמוש כמו עשני זכרני: יש לי כל. כל ספוקי ועשו דבר בלשון גאוה יש לי רב יותר ויותר מכדי צרכי: (יב) נסעה. כמו שמעה סלחה שהוא כמו שמע סלח אף כאן נסעה כמו נסע והנו"ן יסוד בתיבה ו תרגום של אונקלוס טול ונהך עשו אמר ליעקב

שפתי חכמים

אוהבים ועי"ז גם הוא ישוב להיות אוהבו: ת רש"י דייק מכפל לשון יהי לך אשר לך ביש לי רב פשי: א שמלת אל תמיד לעולם דבוק עם אזהרה לכך אמר אל נא תאמר לי כן שפירושו בבקשה אל כו׳ (מהרש"ל) שלא תאמר אל נא קאי על הודאתו שהודה לו על הברכות זה לא יתכן אלא על האמירה שא"ל יש לי רב ואינו רוצה לקבלה לחוד קאי: ב הוצרך לתוספת הזה מפני שפי׳ כי על כן הוא כי על אשר כן א"כ היה די בא׳ מהם או שיכתוב על אשר ראיתי פניך וגו׳ או כי ראיתי פניך לפיכך הוצרך להוסיף תוספת זה כדי שתהיה מלת כי טעם על ולקחת מנחתי מידי שלמעלה הימנו כאלו אמר ולקחת את מנחתי מידי כי כדאי והגון לך שתקבלנו ומלת על כן דבקה עם ראיתי פניך וכו׳ ועד"ז פי׳ בכ"מ שכתוב כי על כן: ג לא שכראות כ"ף הדמיון כלומר ראיתי פניך כמו שראיתי ג"כ פני אלהים שאין הבואת הראיה סבה לנתינת המנחה ל"פ תשובים וכו׳: ד הודיענו בזה פירוש של ותרצני הוא במקום ועוד סבה שניה לקבלת המנחה דאל"כ איך משל ותרצני על ראות פני אלהים: ה פירוש מאחר שלא טרחת בה כמותי ראוי שתקבלנה. פי׳ עד שבאה לידך עד הזמן הזה שהגיע בואה לידך: ו כמו שמעה סלחה שהשי"ן הוא מן היסוד והה"א היא נוספת אף כאן הנו"ן היא מהיסוד והה"א נוסף והוא מבנין קל ולא מבנין נפעל ולא נו"ן הסימן, כרא"ם. דאי הוה נו"ן האיתן הול"ל ב׳ נוני"ן חד נון מן היסוד

רִבּוֹנִי: ט וַאֲמַר עֵשָׂו אִית לִי סַגִּי אָחִי אַצְלַח בְּדִילָךְ: י וַאֲמַר יַעֲקֹב בְּבָעוּ אִם
כְּעַן אַשְׁכַּחִית רַחֲמִין בְּעֵינָךְ וּתְקַבֵּל תִּקְרֻבְתִּי מִן יְדִי אֲרֵי עַל כֵּן חֲזֵיתִנּוּן לְאַפָּךְ
כְּחֵיזוּ אַפֵּי רַבְרְבַיָּא וְאִתְרְעִיתָ לִי: יא קַבֵּל כְּעַן יָת תִּקְרֻבְתִּי דְּאִתּוֹתִיאַת לָךְ אֲרֵי
רַחֵים עֲלַי קֳדָם יְיָ וַאֲרֵי אִית לִי כֹּלָּא וְאַתְקֵף בֵּהּ וְקַבֵּיל: יב וַאֲמַר נִטַּל וּנְהָךְ
וְאֵיהָךְ לְקָבְלָךְ: יג וַאֲמַר לֵהּ רִבּוֹנִי יָדַע אֲרֵי יָנְקַיָּא רַכִּיכִין וְעָנָא וְתוֹרֵי מֵינְקָתָא
עֲלָי וְדָחוֹקְנוּן יוֹמָא חַד וִימוּתוּן כָּל עָנָא: יד יַעְבַּר כְּעַן רִבּוֹנִי קֳדָם עַבְדֵּהּ וַאֲנָא
אֲדַבַּר בְּנִיחַ לְרֶגֶל עוֹבַדְתָּא דִּי קֳדָמַי וּלְרֶגֶל יָנְקַיָּא עַד דִּי אֵעוֹל לְוָת רִבּוֹנִי
לשעיר

רש"י

ליעקב ז נסע מכאן ונלך: ואלכה לנגדך. בשוה לך טובה זו אעשה לך שאאריך ימי מהלכתי ללכת לאט כאשר אתה צריך וזהו לנגדך בשוה לך: (יג) עלות עלי. הצאן והבקר שהן עלות מוטלות עלי לנהלן לאט: עלות. מגדלות עולליהן לשון (איכה ב) עולל ויונק, (ישעיה כה) עול ימים (ש"א ו) שתי פרות עלות ובלעז אנפיטי"ש (בעקינדערט): ודפקום יום אחד. (ואם ידפקום יום אחד) לינעם בדרך במרוצה ומתו כל הצאן. ודפקום כמו קול דודי דופק (שה"ש ה) נוקש בדלת: (יד) יעבר נא אדני. אל תאריך ימי הליכתך עבור כפי דרכך ח ואף אם תתרחק: אתנהלה. אתנהל ה"א יתירה כמו ארדה אשמעה: לאטי. לאט שלי לשון נחת (ישעיה ח) ההולכים לאט, (ש"ב י"ח) לאט לי לנער. לאטי הלמ"ד מן היסוד ואינה משמשת אתנהל נחת שלי: לרגל המלאכה. לפי צורך הליכת רגלי המלאכה המוטלת ט עלי להוליך: ולרגל
סולדים

שפתי חכמים

היסוד ואד נו"ן מן השמוש והיה ראוי לכתוב ונסעה: ז ר"ל דהתרגום נמי מוכיח כך שמתרגם על נסעה טול משמע שהוא צווי כיון שלא מתרגם נטל אבל נלכה קאי גם על עשו לכך תרגומו ונהך וק"ל: ח כלומר לא שילך הוא לפניו והוא אחריו וק"ל: ט ולמ"ד לרגל הוא במקום כפי רגל ר"ל כפי

השאלות

(י-יז) למה כפל ולקחת מנחתי וכו' קח נא את ברכתי וכו'. מ"ש עד אשר אבא אל אדוני שעירה ולא מצאנו שהיה יעקב בשעיר:

התורה והמצוה

השולח המנחה הוא עשיר צריך שישלח מנחה גדולה שתהיה רבה והשובה בעיני המלך עד שבעבור זה ישא פניו וישלח השאלו, לא תספיק גם מנחה קטנה אם היא רבה בערך הנותן. למשל עני הנותן כופר נפשו כל אשר לו, הגם שהיא מעט בערך המלך המקבל, יחוס עליו באשר נתן כל אשר לו, ע"ז שאל עשו מי לך כל המחנה הזה אשר פגשתי, אחר שבאת המנחה ע"י שלוחים מה היתה כוונתך במנחה זו, ויאמר למצא חן בעיני אדני, היינו שע"י המנחה אמצא חן שתכפר את אשר חטאתי לך:
(ט) ויאמר עשו. עפ"ז אמר אם תחשוב כי מתנה זו היא רבה לפי ערך המקבל, טעית בזה, כי יש לי רב אחי, ומנחה זו קטנה ומעטה לפני, ואם היא רבה בערך הנותן, כי נתת בזה כל אשר לך, אך למותר היא למה תורם יהי לך אשר לך:
(י) ויאמר יעקב. השיב לו שיש אופן ג' שיביאו מנחה אל הגדולים בעת ראית פנים, כמ"ש והנה נלך ומה נביא לאיש האלהים, שהיה דרכם לתת מתנה בעת ראית פנים, והיה זה לכבוד אל הנותן, שזה מורה שהגדול קבל אותו בסבר פנים יפות, ושמצא חן בעיניו לקבל מאתו מנחה ותשורה, ובזה א"צ דוקא מנחה גדולה ודי אף מנחה קטנה, כמ"ש ולא יראו פני ריקם איש כמתנת ידו. אבל בזה צריך דוקא שיביא את המנחה בעצמו לא שישלחנה ע"י שליח, שבזה יתכבד הנותן שלקח המנחה מידו. וז"ש יעקב אם נא מצאתי חן בעיניך, וכבר סלחת את עוני ותשוב להאהב אותי, אני מבקש ולקחת מנחתי מידי, לא מיד שליח, כי על כן ראיתי פניך כראת פני אלהים, שלא יראו פני ריקם, ותרצני, להראות את הכבוד שאתה מכבד אותי לקחת מנחה מידי דוקא בעד הראית פנים:
(יא) קח נא. ועוד יש ענין שלישי במנחה, שבזה יקובל אף מנחה קטנה ואף ע"י שליח, והוא אם שולח דבר שיש בו סימן ברכה, כמו דוד עת שהכה את עמלקי בצקלג שלח מתנה מהשלל, וקרא מתנה זו בשם ברכה (ש"א ל כו), וכן נעמן אמר אל אלישע קח ברכה מאת עבדך, באשר נעשה לו נס הוא סימן ברכה, ובזה מקבלים אף דבר מועט ואף ע"י שליח מפני שהוא סימן ברכה, וז"ש קח נא את ברכתי, אחר שמתנה זו היא סימן ברכה, צריך אתה לקחתה אף ע"י שליח, שעז"א אשר הבאת לך, הגם שהובאת ע"י שליח, ומפרש שהוא סימן ברכה, כי חנני אלהים וכי יש לי כל, שהיה ברכת ה' עד שיש לי כל, שהוא ברכת ה' אשר לא יחסר לו דבר, וכן אף שנתתי לך יש לי כל ולא חסר לי מאומה, כי ברכת ה' היא תעשיר אותי:
(יב) ויאמר נסעה ונלכה, נסיעה שאחריו הליכה, תורה הנסיעה העקירה ממקומו, והשליכה הורה על הליכת הדרך, ורצה שיסע תיכף ממקום הזה וילך אח"כ בלי הפסק:
(יג) ויאמר אליו. שניהם א"א, לא שאסע ממקום הזה תיכף, כי הילדים רכים והצאן והבקר עלות וצריכים לנוח, כי הלכו כל הלילה, וכן א"א שאלך בלא הפסק, כי ודפקום יום אחד ומתו כל הצאן:
(יד) יעבר נא ארני חתלה, ואני אתנהלה, [גדר פעל נהל היא נהיית ההולכים שאין בם כח ללכת
כמ"ש

הַיְלָדִים עַד אֲשֶׁר־אָבֹא אֶל־אֲדֹנִי שֵׂעִירָה׃ טו וַיֹּאמֶר
עֵשָׂו אַצִּיגָה־נָּא עִמְּךָ מִן־הָעָם אֲשֶׁר אִתִּי וַיֹּאמֶר לָמָּה
זֶּה אֶמְצָא־חֵן בְּעֵינֵי אֲדֹנִי׃ טז וַיָּשָׁב בַּיּוֹם הַהוּא עֵשָׂו
לְדַרְכּוֹ שֵׂעִירָה׃ יז וְיַעֲקֹב נָסַע סֻכֹּתָה וַיִּבֶן לוֹ בָּיִת
וּלְמִקְנֵהוּ עָשָׂה סֻכֹּת עַל־כֵּן קָרָא שֵׁם־הַמָּקוֹם סֻכּוֹת׃ ס
יח וַיָּבֹא יַעֲקֹב שָׁלֵם עִיר שְׁכֶם אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנַעַן בְּבֹאוֹ
מִפַּדַּן אֲרָם וַיִּחַן אֶת־פְּנֵי הָעִיר׃ יט וַיִּקֶן אֶת־חֶלְקַת
הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר נָטָה־שָׁם אָהֳלוֹ מִיַּד בְּנֵי־חֲמוֹר אֲבִי שְׁכֶם
בְּמֵאָה קְשִׂיטָה׃ כ וַיַּצֶּב־שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא־לוֹ אֵל אֱלֹהֵי
יִשְׂרָאֵל

בעל הטורים

עלות וכדוד מאחר עלות הביאו ומה היו עושים כרועה עדרו ירעה: (טו) שעירה ג׳ במס׳. אל אדני שעירה וישב עשו לדרכו שעירה ועד ההר החלק העולה שעירה שנאמר ועלו מושיעים בהר ציון וגו׳ וזהו עד אשר אבא אל אדוני שעירה ס״ת אליה, אבא עולה ד׳ רמז לאחר ד׳ גליות יבא אליה לפני בוא יום ה׳ הגדול והנורא ואז ועלו מושיעים לשפוט את הר עשו:

רש״י

הילדים. לפי רגליהם שהם יכולים לילך: עד אשר אבא אל אדני שעירה. הרחיב לו הדרך שלא היה דעתו ללכת אלא עד סוכות ואמר עד אשר אבוא אל אדוני שעירה אמר אם דעתו לעשות לי רעה ימתין עד בואי אצלו והוא לא הלך (ב״ר) ואימתי ילך בימי המשיח שנאמר (עובדיה א) ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו. ומ״א יש לפרשה זו רבים: (טו) ויאמר למה זה. תעשה לי טובה זו שאיני צריך לה: אמצא חן בעיני אדני. ולא תשלם לי עתה שום גמול: וישב ביום ההוא עשו לדרכו. (ב״ר) עשו לבדו וד׳ מאות איש שהלכו עמו נשמטו מאצלו אחד אחד ב והיכן פרע להם הקב״ה בימי דוד שנא׳ (ש״א ל) כי אם ד׳ מאות איש אשר רכבו על הגמלים: (יז) ויבן לו בית. (מגילה יז) שהה שם י״ח חדש ל קיץ וחורף וקיץ, סכות קיץ, בית חורף, סכות קיץ: (יח) שלם. שלם בגופו ם שנתרפא מצלעתו (שבת לג). שלם בממונו שלא חסר כלום מכל אותו דורון. שלם בתורתו שלא שכח תלמודו בבית לבן: עיר שכם. כמו לעיר וכמוהו (רות א) עד בואנה בית לחם: בבאו מפדן ארם. כאדם האומר לחבירו יצא פלוני מבין שיני אריות ובא שלם. אף כאן ויבא שלם מפדן ארם מלבן ומעשו שנזדווגו לו בדרך: ויחן את פני העיר. ערב שבת היה. בשלותום דרך אחאי, בר״י: (יט) קשיטה. מעה אמר רבי עקיבא כשהלכתי לכרכי הים היו קורין למעה קשיטה, (ותרגומו חורפן טובים חריפים בכל מקום עובר לסוחר): (כ) ויקרא לו אל אלהי ישראל. לא שהמזבח קרוי אלהי ישראל אלא על שם שהיה הקב״ה עמו והצילו קרא שם המזבח על שם הנס להיות שבחו של מקום נזכר בקריאת השם כלומר מי שהוא אל הוא הקב״ה הוא לאלהים לי ששמי ישראל. וכן מצינו במשה (שמות יז) ויקרא שמו ה׳ נסי לא שהמזבח קרוי ה׳ אלא על שם הנס קרא שם המזבח להזכיר שבחו

שבחו

שפתי חכמים

כח הליכת רגלי לא כפי צורך הרגל להיות רגל: י דק״ל דפסוק ויאמר למה זה אמצא חן משמע שלא רצה למצוא חן והוא שלח לו מנחה גדולה כדי למצוא חן בעיניו ועז״פ למה זה תעשה וכו׳. ואמצא חן בעיניך מאמר בפ״ע הוא: כ וא״ת והלא אע״ג דכתיב עשו לחוד בקרא אנשיו נמי במשמע כדכתיב בסמוך ויעקב נסע סכתה ה״ה נמי נשיו ובניו ועבדיו אלא שנקט העיקר ה״ה ה״נ. וי״ל מפני שאמר עשו אציגה נא וגו׳ וטעה לומר שנשארו גבי יעקב מש״ה הי״ל לכתוב בהדיא שהלכו עמו הא״ש. ועוד י״ל כיון שכתוב מתחלה וירא והנה עשו בא וד׳ מאות איש עמו א״כ הוא טפל אצלם כיון שהזכירם א״כ גבי וישב עשו הי״ל ג״כ להזכירם עמו מטעם זה משא״כ ביעקב וק״ל: ל והקשה הרא״ם ולא ידעתי למה הביא רש״י ז״ל זה המדרש והלא הבית והסכות שניהן היו בזמן אחד הבית לעצמו והסכות לבהמתו כדכתיב בקרא ורש״י בפירוש כתב ואני לא באתי לפרשו אלא לפי פשוטו כו׳ ע״כ. ומהרש״ל פי׳ לפי שכתוב בקרא ב״פ סכות ופעם אחת בית ר״ל סכות קיץ בית חורף וכו׳. (קג״מ) הביא זה המדרש כדי לכוין מספר הכ״ב שנה שלא קיים יעקב כבוד אב ואם כמ״ש בפ׳ וישב על פסוק ויתאבל על בנו: ם מהרש״ל מדכתיב שלם סתם משמע בכל שלמותיו ומה כתיב בענין זה למעלה שהי״ל מקנה ולמטה ויקן את חלקת השדה משמע שהי״ל ממון ושלם בתורתו מדכתיב בקרא בבאו מפדן ארם למ״ל אלא לומר לך שאפילו בבואו מפדן ארם שכולם עמי הארץ אעפ״כ לא

שכח

לשעיר: טו ואמר עשו אשבוק כען עמך מן עמא דעמי ואמר למא דנן אשכח
רחמין בעיני רבוני: טז ותב ביומא ההוא עשו לארחיה לשעיר: יז ויעקב נטל
לסכות ובנא ליה ביתא ולבעירה עבד מטלן על כן קרא שמא דאתרא סכות:
יח ואתא יעקב שלים לקרתא דשכם די בארעא דכנען במיתיה מפדן דארם ושרא
לקביל אפי קרתא: יט וזבן ית אחסנת חקלא די פרס תמן משכניה מידא דבני
חמור אבוהי דשכם במאה חורפן: כ ואקים תמן מדבחא ופלח עלוהי קדם
אל

רש"י

שכחו של הקב"ה ה' נסי. ורבותינו דרשו שהקב"ה קראו ליעקב אל (מגילה יח) ודברי תורה כפטיש יפוצץ סלע מתחלקים לכמה טעמים. ואני ליישב פשוטו של

שפתי חכמים

שכח תלמודו: נ כאלו אמר ויקרא אלהי ישראל ליעקב אל וה"פ שקב"ה אל בעליונים ויעקב אל בתחתונים ר"ל וכיון שהשכינה שרויה בשבילו על הארץ א"כ הוא דומה כאלו הוא בעצמו

השאלות

(יח-כ) למה ספר שבא שלם, ושחנה את פני העיר, ושקנה את חלקת השדה במאה קשיטה, ומז"ש שקרא למזבח בשם אל:

התורה והמצוה

כמ"ש כ"פ], ר"ל לפעמים צריך לילך לרגל המלאכה של הצאן, כמו בעת המרעה או בעת הנהרים, ולפעמים צריך ללכת לאט לרגל הילדים, כמו בעת האוכל והשינה. עד אשר אבא אל אדני שעירה, הרי"א פי' יעבור אדוני שעירה עד אשר אבא. וא"ל לזה, כי יעקב הבטיח ללכת לשעיר, אבל בהוך כך הזר עשו משעיר וגר אצל אביו כמ"ש לקמן סי' ל"ו, ובעת שבא יעקב אל אביו מצא שם את עשו ולא הזר לשעיר עד אחרי מות אביו:

(טו) ויאמר, אציגה נא עמך מן העם אשר אתי לשמירה, ויאמר למה זה, ר"ל שהוא דבר מותר שא"צ אליו. ורי"א פי' למה זה הוא למותר, די אם אמצא חן בעיני אדוני, אם אתה לא תרע לי איני מתירא משום אדם:

(יז) ויעקב נסע סכתה. הנה צורך הספור הזה באר‍ו חז"ל, שעשו א"ל נחלק שמנו העה"ז והעה"ב, ר"ל שאם היה יעקב משתתף אז עם עשו והולך לשעיר, היו שניהם גוי אחד, והיה המסובב מזה שהיה חולק עמו הכל בשוה, ויעקב שהיה עתיד להנהגה אחרת נשמט ממנו בהשגחת ה', עד שכל הדברים שעברו בין יעקב ועשו, הם מאורעות שעתידים לעבור בין בניהם בדורות הבאים, שבני יעקב יכנעו אל עשו כמו שנכנע אביהם לפניו, וכי יתרפס ברצי כסף כמו שעשה עשו, ומגמת עשו יהיה שילך עם יעקב בשוה, ולא יהיה כן רק עשו יעבור בראש ויתפוס ממשלה קודם, עד יעלו מושיעים בהר ציון וכו', וגם רצה עכ"פ בהפך שאנשי עשו ישתתפו עם יעקב, כמו שהיה בימי הורדוס, שהכניס את האדומים במילה וטבילה, וגם זה לא נתקיים כי שבו אח"כ לסורן באופן שיעקב נבדל מעשו, ויבן לו בית ולמקנהו עשה סכות, ע לעצמו בנה בית קבוע שישב שם ויעבוד את ה', אבל למקנהו וקנינו עשה רק סכות ערא‍י, כי העסק במקנה וקנין היה אצלו טפל וערא‍י, כסוכה שהיא דירת ערא‍י:

(יח) ויבא יעקב שלם. טרם יבא לספר ענין דינה יגיד מדוע קרה לו זה, שזה היה על שיעקב לא קיים נדרו שנדר אם יהיה אלהים עמדי וכו' והאבן הזאת וגו' יהיה בית אלהים, ואחר את נדרו וכמ"ש חז"ל. וע"ז הקדים שהתנאים שהתנה בעת הנדר כלם נתקיימו, שמה שהתנה שישמרהו ה' בגופו ובממונו ובתורתו, כמ"ש ושמרני בדרך הזה שהוא שמירת הגוף, ונתן לי לחם לאכל וכו' הוא שמירת הממון, והיה ה' לי לאלהים הוא שמירת תורתו, וכ"ז נתקיים כי בא יעקב שלם בכל דבר, וכמ"ש חז"ל שלם בגופו שלם בממונו שלם בתורתו, ר"ל שהגם שהיה צולע על ירכו נתרפא, והגם שנתן מתנות לעשו, נתמלא החסרון תיכף בסכות, והגם ששרו של עשו רצה להחטיאו, עמד באמונתו, וגם אחר התנה ושבתי בשלום אל בית אבי נתקיים ג"כ כי בא עיר שכם אשר בארץ כנען, ולפ"ז כבר נתחייב יעקב למלאות נדרו ללכת לבית אל ולהקים שם מזבח, והוא לא כן עשה, רק א] ויחן את פני העיר, שלא חנה שם כמו בסכות, ששכן במקום בפ"ע נבדל מן העיר ואנשיה, כי פה חנה לפני העיר מתערב עם אנשי העיר, כי קבע דירתו שם:

(יט) ויקן. ב] שקנה את חלקת השדה, שהראה שדעתו להשתקע שם, ולא תאמר שקנאו בדמים מועטים, שנוכל לומר שלא התישב שם רק לפי שעה, כי קנאו במאה קשיטה:

(כ) ויצב. ג] כי הציב שם מזבח, והשב שבזה ימלא את נדרו, שהגם שהנדר היה שיציב את המזבח בבית אל קרא לו אל אלהי ישראל, ר"ל שמה שנדר להעמיד המזבח בבית אל, מפני ששם המקום מוכן להשראת השכינה, כמ"ש מה נורא המקום הזה, חשב עתה שאין נ"מ במקום, ונדמה לו שהוא המסבב השראת השכינה בכ"מ שהוא, ועז"א ויקרא לו אל אלהי ישראל, שאינו אל של בית אל, כמ"ש לקמן ויקרא למקום אל בית אל, ר"ל שהמקום גורם השראת השכינה, קרא לו עתה שישראל גורם השכינה בכ"מ שהוא, והוא אל אלהי ישראל, לא אל בית אל, וע"כ קרה לו ענין דינה כדי שיוכרח לצאת משם ולקיים את נדרו:

ותצא

יִשְׂרָאֵל׃ ס חמישי לד א וַתֵּצֵא דִינָה בַּת־לֵאָה אֲשֶׁר יָלְדָה
לְיַעֲקֹב לִרְאוֹת בִּבְנוֹת הָאָרֶץ׃ ב וַיַּרְא אֹתָהּ שְׁכֶם בֶּן־
חֲמוֹר הַחִוִּי נְשִׂיא הָאָרֶץ וַיִּקַּח אֹתָהּ וַיִּשְׁכַּב אֹתָהּ וַיְעַנֶּהָ׃
ג וַתִּדְבַּק נַפְשׁוֹ בְּדִינָה בַּת־יַעֲקֹב וַיֶּאֱהַב אֶת־הַנַּעֲרָ וַיְדַבֵּר
עַל־לֵב הַנַּעֲרָ°׃ ד וַיֹּאמֶר שְׁכֶם אֶל־חֲמוֹר אָבִיו לֵאמֹר קַח־
לִי אֶת־הַיַּלְדָּה הַזֹּאת לְאִשָּׁה׃ ה וְיַעֲקֹב שָׁמַע כִּי טִמֵּא
אֶת־דִּינָה בִתּוֹ וּבָנָיו הָיוּ אֶת־מִקְנֵהוּ בַּשָּׂדֶה וְהֶחֱרִשׁ
יַעֲקֹב עַד־בֹּאָם׃ ו וַיֵּצֵא חֲמוֹר אֲבִי־שְׁכֶם אֶל־יַעֲקֹב
לְדַבֵּר אִתּוֹ׃ ז וּבְנֵי יַעֲקֹב בָּאוּ מִן־הַשָּׂדֶה כְּשָׁמְעָם וַיִּתְעַצְּבוּ
הָאֲנָשִׁים וַיִּחַר לָהֶם מְאֹד כִּי נְבָלָה עָשָׂה בְיִשְׂרָאֵל לִשְׁכַּב
אֶת־בַּת־יַעֲקֹב וְכֵן לֹא יֵעָשֶׂה׃ ח וַיְדַבֵּר חֲמוֹר אִתָּם
לֵאמֹר שְׁכֶם בְּנִי חָשְׁקָה נַפְשׁוֹ בְּבִתְּכֶם תְּנוּ נָא אֹתָהּ
לוֹ לְאִשָּׁה׃ ט וְהִתְחַתְּנוּ אֹתָנוּ בְּנֹתֵיכֶם תִּתְּנוּ־לָנוּ וְאֶת־

°הנערה קרי

בנתינו

בעל הטורים

(א) בבנות שניה במס'. בבנות הארץ בבנות החיך אשר גני שמבון לומר בשביל שלא רצה ליתן לאחיו בשו כדאיתא במדרש

שפתי חכמים

נעלמו אז: ס והעובר יהא נדון במיתה כך קבלו עליהם אף שלא מן הדין כדפירש לעיל בפרשת חיי שרה וכן דייק בלשון היו גודרין וכו' עמו הגדר לא שהוא לווי מפי השם ודו"ק. וא"ת הא פנויה אינה בכלל עריות. י"ל כיון שגזל אותה ובא עליה הוי כמו ערוה וחייב עליה הריגה, רא"ם. (נח"י) הקשה ע"ז הזירון ואמר דהפנויות לא נאסרו לבני נח רק ע"י גדר וסייג ומה שנתחייב שכם מיתה היינו משום גזל אליבא דהרמב"ם או משום שאר מעשיו הרעים אליבא דהרמב"ן והא דהרב לא הזכיר אחד מאלו השני טעמים לפי שהרב לא ביקש למצא טעם לחיוב מיתתו אלא לפרש לשכב את בת יעקב וכן לא יעשה אפילו בפנויה ומקשה לו קושית הרא"ם ועל זה תירץ שהאומות גדרו וכו'

רש"י

של מקרא באתי: (א) בת לאה. ולא בת יעקב. אלא ע"ש יציאתה נקראת בת לאה שאף היא יצאנית היתה (ב"ר) שנא' ותצא לאה לקראתו (ועליה משלו המשל כאמה בתה): (ב) וישכב אתה. כדרכה. ויענה. שלא כדרכה (יומא עז): (ג) על לב הנערה: דברים המתיישבין על הלב ראי אביך בחלקת שדה קטנה כמה ממון בזבז אני אשאך ותקנה העיר וכל שדותיה: (ז) וכן לא יעשה. לענות את הבתולות שהאומות גדרו עצמן מן העריות ע"י המבול (ב"ר): (ה) החריש. הפליג:

השאלות

(א-ד) מ"ש בת לאה אשר ילדה ליעקב הוא שפת יתר, מ"ש ותדבק נפשו בדינה בת יעקב ויאהב את הנערה הל"ל ויאהב אותה, וגם בת יעקב מיותר, ושוב קורא אותה בשם ילדה:

התורה והמצוה

לד (א) ותצא דינה. מודיע כי דינה לא אשמה בזה, שלא תאמר שפרצה גדר הצניעות, כי היתה בת לאה, שהיתה צנועה באהלה, ואשר ילדה ליעקב, שלידתה היה מאיהם אל יעקב שהיתה צנועה וכשרה, כי לא היתה היוצאה ללכת אחרי הבחורים רק לראות בבנות הארץ ובתהלוכותיהן:
(ב) וירא אתה. בל תאמר שנכנסה עמו בדברי עגבים, כי ראה אותה בפעם הראשון, ויקח אתה, ביד חזקה ואין מציל מידו, כי היה נשיא הארץ, והיה חטאו משולש. א] ויקח אתה ביד חזקה חמס גזל גמור. ב] וישכב אתה, ובזה טמא אותה, אחר שהוא ערל ג] ויענה, כי לא נשכבה והיה אונס ענה ואחשב לה לעינוי, ובזה היה גזל גם נגדה:

והדבק

אל אלהא דישראל׃ א ונפקת דינה בת לאה די ילידת ליעקב למחזי בבנת
ארעא׃ ב וחזא יתה שכם בר חמור חויאה רבא דארעא ודבר יתה ושכיב יתה
ועניה׃ ג ואתרעיאת נפשה בדינה בת יעקב ורחים ית עולימתא ומליל על
לבה דעולימתא׃ ד ואמר שכם לחמור אבוהי למימר סב לי ית עולימתא הדא
לאנתו׃ ה ויעקב שמע ארי סאיב ית דינה ברתה ובנוהי הוו עם גיתוהי
בחקלא ושתיק יעקב עד מיתיהון׃ ו ונפק חמור אבוהי דשכם לות יעקב
למללא עמה׃ ז ובני יעקב עלו מן חקלא כד שמעו ואתנסיסו גבריא ותקיף
להון לחדא ארי קלנא עבד בישראל למשכב עם בת יעקב וכן לא כשר
לאתעבדא׃ ח ומליל חמור עמהון למימר שכם ברי אתרעיאת נפשה בברתכון
הבו כען יתה לה לאנתו׃ ט ותתחתנון בנא בנתיכון תתנון לנא וית בנתנא

השאלות

(ו-יא) מה שהכניס מה שבני יעקב באו מן השדה בין ויצא חמור לוידבר חמור, ולמה וידבר חמור ויאמר שכם, למה הפסיק דברי אביו, ולמה כפל אשר תאמרו אתן. הרבו מוהר ומתן ואתנה, למה כפל ואתנו תשבו והארץ תהיה לפניכם שבו וגו':

התורה והמצוה

(ג) ותדבק. יאמר שבתחלה כשלקחה לא לקחה ע"מ לקחתה לאשה רק חשק אותה להשביע בולמוס התאוה לפי שעה, כי כן היה דרכו, שאם היה דעתו מתחלה לקחת אותה לו לאשה, לא היה מענה אותה והיה ממתין עד שיתנו אותה לו ברצון, רק שאח"כ דבקה נפשו בה. ויש הבדל בין אהבה ובין דבקת נפש, שאם יחשוק נשיא הארץ בבת דל והאביון ידמה אהבה לא דבקת נפש, כי הבדל המעלות והמדרגות יבדיל בין הנפשות, שלא תדבק נפש איש המעלה בבת פחותים הגם שיאהבנה, ולפעמים תדבק נפש בני אנשים העומדים במדרגה אחת מצד שווי מעלותיהם, הגם שאין ביניהם אהבת הערב, ופה היו שניהם, ותדבק נפשו בדינה מצד שהיא בת יעקב, וחשב שהיא עמו במעלה אחת, כי גם יעקב היה נשיא ונכבד, וגם ויאהב את הנערה, אהבת הערב מצד יפיה, ואז וידבר על לב הנערה, שעד עתה בהיותה רק תאוה בהמיית שלא ידבק עליה בשם לשון אהבה, שאם היה אוהבה באמת לא היה עושה לה הנבלה הזאת שהיא כרגע בעצמותיה, רק שהאהבה האמתיית נתחדשה אחר שסרה התאוה הבהמיית, ואז התחרט על שענה אותה, וידבר על לבה לנחמה מצערה ויגונה:

(ד) ויאמר. ואז אמר אל אביו קח לי את הילדה הזאת לאשה, וקראה ילדה כי היא השיבה לו שאינה עדיין נערה גדולה שתעמוד ברשות עצמה רק ילדה קטנה העומדת ברשות אביה וצריך שישאלו אביה ע"ז:

(ה-ו) ויעקב. ר"ל שאם איש יעקב יודע שעדיין לא נטמאה היה מוסר נפשו להצילה בל תטמא, אבל יען שמע שכבר טמא אותה ובניו היו בשדה ולא ידוית בהמסירות, לכן החריש עד בואם, ובתוך כך יצא חמור לדבר אתו:

(ז) ובני יעקב שמעו הדבר ובאו מן השדה, ובאו באמצע הדבור, שדבר חמור עם יעקב ולא היה להם פנאי להתיעץ עם יעקב, ויתעצבו האנשים ויחר להם מאד, העצב הוא על דבר רע שקרה לו בבחינת עצמו, מבלי שיבקש נקמה משום אדם, והחרון הוא על מי שעשה נגדו עולה ויבקש נקמה, והמאמרים מקבילים. ויתעצבו כי נבלה עשה בישראל, ויחר להם וגו' וכן לא יעשה, כי היה במעשה זה שני ענינים. א] מה שטמא אותה מצד שהוא ערל, שאף אם היה שוכב עמה ברצונה שזה אינה נבלה אצל בני נח, היא נבלה אצל בני ישראל שא"א שתבעל לאיש אשר לו ערלה כי חרפה היא לבני ישראל, וע"ז היה העצב על החרפה שקרה להם, ולא היה מצד זה חרון אף על שכם שהוא אינו יודע נמוסי בני ישראל שהערלה חרפה היא להם, וז"ש ויתעצבו האנשים כי נבלה עשה בישראל לשכב את בת יעקב, שהוא נבלה בדין ישראל מצד שהיא בת יעקב שהערלה מאוסה היא בעיניהם. ב] זאת שנית גוף המעשה שלקחה בחזקה בגזל ובאונס, שזה לא יעשה גם בדין בני נח, ע"ז חרה להם מאד ורצו להנקם בשכם, כי כן לא יעשה אף בדין ב"נ. וכן פי' הרי"א:

(ח) וידבר חמור. חמור לא דבר רק הכלליות כמושל ארץ שבידו חוקי המדינה לשנות אותם כרצונם, כי היה אז גדר בין המשפחות שלא יתחתנו רק אזרחים באזרחים לא אזרחים עם גרים, וכן הגרים לא היה להם החירות בארץ כמו התושבים, והוא רוצה לשנות החקים האלה לטובתם, זה היה דבר חמור, ומן הפרטים הנוגע להיתון הלז הניח לשכם בנו שידבר, ואמר שכם בני חשקה נפשו בבתכם, שהחשק הוא מובדל מן האהבה והחפץ, שהחשק אין לו עינים ואין לו טעם, שלפעמים יחשוק אדם גדול בבת פחותים מכוערה ובבעלת מום, כאומר שהוא חשק בלי טעם, כי ימצא יפות וטובות יותר ממנה בבני עמו, תנו נא אתה לי לאשה, ובזה תרויחו כי,

(ט) והתחתנו אתנו להבא, כי תחשבו כאחד מאזרחי הארץ. ובמד' והתחתנו אותנו אמר ר' אלעזר אין ישראל

בְּנֹתֵינוּ תִּקְחוּ לָכֶם: י וְאִתָּנוּ תֵּשֵׁבוּ וְהָאָרֶץ תִּהְיֶה לִפְנֵיכֶם
שְׁבוּ וּסְחָרוּהָ וְהֵאָחֲזוּ בָּהּ: יא וַיֹּאמֶר שְׁכֶם אֶל־אָבִיהָ
וְאֶל־אַחֶיהָ אֶמְצָא־חֵן בְּעֵינֵיכֶם וַאֲשֶׁר תֹּאמְרוּ אֵלַי אֶתֵּן:
יב הַרְבּוּ עָלַי מְאֹד מֹהַר וּמַתָּן וְאֶתְּנָה כַּאֲשֶׁר תֹּאמְרוּ אֵלָי
וּתְנוּ־לִי אֶת־הַנַּעֲרָ לְאִשָּׁה: יג וַיַּעֲנוּ בְנֵי־יַעֲקֹב אֶת־שְׁכֶם
וְאֶת־חֲמוֹר אָבִיו בְּמִרְמָה וַיְדַבֵּרוּ אֲשֶׁר טִמֵּא אֵת דִּינָה
אֲחֹתָם: יד וַיֹּאמְרוּ אֲלֵיהֶם לֹא נוּכַל לַעֲשׂוֹת הַדָּבָר הַזֶּה
לָתֵת אֶת־אֲחֹתֵנוּ לְאִישׁ אֲשֶׁר־לוֹ עָרְלָה כִּי־חֶרְפָּה הִוא
לָנוּ: טו אַךְ־בְּזֹאת נֵאוֹת לָכֶם אִם תִּהְיוּ כָמֹנוּ לְהִמֹּל לָכֶם
כָּל־זָכָר: טז וְנָתַנּוּ אֶת־בְּנֹתֵינוּ לָכֶם וְאֶת־בְּנֹתֵיכֶם נִקַּח־
לָנוּ וְיָשַׁבְנוּ אִתְּכֶם וְהָיִינוּ לְעַם אֶחָד: יז וְאִם־לֹא תִשְׁמְעוּ
אֵלֵינוּ לְהִמּוֹל וְלָקַחְנוּ אֶת־בִּתֵּנוּ וְהָלָכְנוּ: יח וַיִּיטְבוּ דִבְרֵיהֶם
בְּעֵינֵי חֲמוֹר וּבְעֵינֵי שְׁכֶם בֶּן־חֲמוֹר: יט וְלֹא־אֵחַר הַנַּעַר°

°הנערה קרי

לעשות

בעל הטורים

בסמוכים בתיבה מפניו מנעם שיאמר נראות בנותם כארץ ונעלם שכם: (יג) ערמו בי נמסי. כבא ואידך שנגלג ערמו לעשות

שפתי חכמים

וכו' וע"ש באריכות: ע ר"ל אל תפרשנו מלשון נוי או מה דירכה דא"כ ק' אך בזאת יאותו לנו יאמר לנו מבע"ל שהוא לשון נוי: פ פי' מבנין נפעל ואינו לשון לפעול מגזרת שוב מול דא"כ היה ראוי להיות כלמ"ד בקמ"ן ות"ס במלאפו"ם ואם ערצו נמול לגמול או למול בקמ"ן וחולם מבע"ל:

רש"י

(יב) מהר. כתובה (ב"ר): (יג) במרמה. בחכמה: אמר שמא. הכתוב אומר שלא היתה רמיה שהרי טמא את דינה אחותם (ב"ר): (יד) חרפה הוא. שמן פסול הוא אצלנו הבא להרף חברו הוא אומר לו ערל אתה או בן ערל. חרפה בכל מקום גדוף: (טו) נאות לכם. נתרצה ע לכם לשון (מ"ב יב) ויאותו הכהנים (ביהוידע): להמל. להיות נמול, פ אינו לשון לפעול אלא לשון להפעל: (טז) ונתנו. נו"ן שניה מודגשת לפי שהיא משמשת במקום שתי נוני"ן ונתננו: ואת בנתיכם נקח לנו. אתה מוצא בתנאי שאמר חמור ליעקב ובתשובת בני יעקב לחמור שתלו החשיבות בבני יעקב ליקח בנות שכם אה שיבחרו להם ובנותיהם יתנו להם לפי דעתם דכתיב ונתנו את בנותינו ואת בנותיכם נקח לנו ככל אשר נחפוץ. וכשדבר חמור ושכם בנו אל יושבי עירם הפכו הדברים את בנותם נקח לנו לנשים

התורה והמצוה

ישראל נותן אצבעו בתוך פיו של גוי תחלה אח"כ נותן גוי אצבעו תחלה בתוך פיו של ישראל, שההתנ אותנו לא תתחתן בם, הם אמרו והתחתנו אותנו הם תבעו תחלה. הז"ל בארו הבדל בלשון בין התחתן שאחרי מלת את ובין התחתן שאחריו ב' השמוש, שהראשון המתחיל לדבר מן החתון, יבא בלשון התחתן את, והשני המשיב ומסכים או בלתי מסכים אל דברי המתחיל יבא בלשון התחתן שאחריו ב', והניח הקדמה שהגוי הוא תמיד המתחיל, וע"כ פה כתיב לא תתחתן בם, כי הם אמרו שבודאי הגוי התחיל וישראל משיב, אמר לא תתחתן בם שהוא דברי המשיב, ופה אמר והתחתנו אותנו, כי חמור הוא המתחיל. וז"ש והתחתנו אותנו הם תבעו תחלה, ובדוד אמר (ש"א י"ח) להתחתן במלך, כי משתמא המלך הוא המתחיל, ומ"ש ויתחתן שלמה את בת פרעה, יצא מן הכלל ללמד ששלמה היה המתחיל כי גייר אותה:

(י) ואתנו תשבו. הודיע להם שבעבור זה ישיגו לתועלתם שתי דברים שהיה מגרעת לגר נגד התושב. א] שלא היה יכול להתחתן עמהם, ועז"א בנותיכם תתנו לנו. ב] שלא היה יכול לדור בשוק ובמקומות המובחרים

תִּסְבּוּן לְכוֹן: י וְעִמַּנָא תִּתְּבוּן וְאַרְעָא תְּהֵי קֳדָמֵיכוֹן תִּיבוּ וְעִבִידוּ בַהּ סְחוֹרְתָא
וְאַחְסִינוּ בַהּ: יא וַאֲמַר שְׁכֶם לַאֲבוּהָא וְלַאֲחָהָא אַשְׁכַּח רַחֲמִין בְּעֵינֵיכוֹן וְדִי תֵימְרוּן
לִי אֶתֵּן: יב אַסְגוּ עֲלַי לַחֲדָא מוֹהֲרִין וּמַתְּנָן וְאֶתֵּן כְּמָא דִי תֵימְרוּן לִי וְהַבוּ לִי
יַת עוּלֵימְתָּא לְאִנְתּוּ: יג וַאֲתִיבוּ בְּנֵי יַעֲקֹב יַת שְׁכֶם וְיַת חֲמוֹר אֲבוּהִי בְּחָכְמְתָא
וּמַלִּילוּ דִי סָאֵיב יַת דִּינָה אֲחָתְהוֹן: יד וַאֲמָרוּ לְהוֹן לָא נִכּוּל לְמֶעְבַּד פִּתְגָּמָא
הָדֵין לְמִתַּן יַת אֲחָתָנָא לִגְבַר דִּי לֵיהּ עָרְלְתָא אֲרֵי חִסּוּדָא הִיא לָנָא: טו בְּרַם בְּדָא
נִתְפַּיֵּס לְכוֹן אִם תְּהוֹן כְּוָתָנָא לְמִגְזַר לְכוֹן כָּל דְּכוּרָא: טז וְנִתֵּן יַת בְּנָתָנָא לְכוֹן
וְיַת בְּנָתֵיכוֹן נִסַּב לָנָא וְנִתּוּב עִמְּכוֹן וּנְהֵי לְעַמָּא חָד: יז וְאִם לָא תְקַבְּלוּן מִנָּנָא
לְמִגְזַר וּנְדַבַּר יַת בְּרַתָּנָא וְנֵזִיל: יח וּשְׁפַרוּ פִתְגָּמֵיהוֹן בְּעֵינֵי חֲמוֹר וּבְעֵינֵי שְׁכֶם
בַּר חֲמוֹר: יט וְלָא אוֹחַר עוּלֵימָא לְמֶעְבַּד פִּתְגָּמָא אֲרֵי אִתְרְעִי בְּבַת יַעֲקֹב וְהוּא
יקיר

השאלות

(יג) מ"ש אשר טמא את דינה, לא ידענו משמעותו, שאם פי' שלכן דברו במרמה הוא למותר:

התורה והמצוה

המובחרים בעיר, עז"א ואתנו תשבו, ג] שלא היה יכול להשתמש בארץ במקומות הצריכים לרבים, עז"א והארץ תהיה לפניכם. ד] שלא היה יכול להתעכב ימים רבים, עז"א שבו, ה] שלא היה יכול לסחור בסחורה כחפצו, עז"א וסחרוה, ו] שלא היה יכול לקחת שדה אחוזה שיהיה שלו לאחוזת עולם, עז"א והאחזו בה:

(יא יב) ויאמר שכם. עתה דבר שכם מענין החתון הזה הפרטי, שע"ז היה צריך להשיב החמה על הנבלה אשר עשה שהעולל בה על כרחה, עז"א אמצא חן בעיניכם, למחול את עוני, ואשר תאמרו אלי לאיש בושת ופגם אתן, ועל העתיד הרבו עלי מאד מהר ומתן, שהוא נדן ומתנות בעבור הנשואין ואתנה בעבור שתתנו אותה לי לאשה:

(יג) ויענו בני יעקב במרמה. הנה ענו במרמה וחכמה רבה, שבאמת עקר חרון אפם מה שרצו לנקום מאנשי שכם היה על הגזל ועל מה שענה אותה בע"כ, שע"ז נתחייבו כל בעלי שכם הריגה כמו שיתבאר. אבל על הדבר ששכב עמה וטמא אותה, הגם שע"ז התעצבו בפ"ע, לא יכלו להנקם ממנו ולהענישו בעבור זה, כי הוא לא ידע מנמוסיהם שהערלה היא טומאה אצלם, וא"כ היה להם לריב עמו על הגזל והענוי שהוא נבלה גם בדין ב"נ לא על הטומאה ע"י שהוא ערל, שזה אינו נבלה רק בדין ישראל, והיה מחכמתם וערמתם שעשו א"ע כאלו על הגזל והענוי לא ישימו לב, שאם לא היה ערל היו מוחלים ע"ז והיו נותנים לו את דינה, רק עקר מה שהורע להם הוא על אשר טמא את דינה אחתם, באשר הוא ערל וזה נחשב בדתיהם לטומאה, ע"ז דברו אתו קשות, ועי"כ בטח לב שכם שאין להם שום תרעומות על הגזל והענוי אחר שלא דברו מזה כלל, רק העקר הוא מה שטמא את דינה במשכב ערל, ובזה בטח שאם ימול א"ע יתנו לו את דינה. וז"ש שהיה המרמה מה שדברו רק על הדבר שטמא את דינה, שאם היו מדברים עמו קשות על הגזל והענוי, היה יודע שיש בלבם משטמה עליו והיה ירא מן הנקמה:

(יד) ויאמרו אליהם. עפ"ז אמרו נגד מ"ש והדבר תאמרו אלי אתן, בושת ופגם לרצות החטא העבר, שע"ז אינם שמים לב רק על הטומאה, שבזה אין אשמה עליו, כי אינו יודע נמוסיהם ואין מבקשים ממנו בושת ופגם על העבר, רק מה שמבקש ליקח אותה לאשה, לא נוכל לתת את אחותנו לאיש אשר לו ערלה בעד כל הגלי דעלמא:

(טו-טז) אך בזאת. לעומת זה אמרו שאם תהיו כמנו להמל לכם כל זכר, זה לבדו יספיק ולא נבקש מכם שום דבר ממשפט אזרחי הארץ, כי אך בזאת נאות לכם, אף שלא יהיה לנו הרשיון להיות כאחד מאזרחי הארץ לשבת ולהאחז בארץ, בכ"ז ונתנו את בנתינו לכם, ונהיה לעם אחד, ולא נבקש מכם רק וישבנו אתכם והיינו לעם אחד, שנוכל לשבת בארץ אף שנהיה כגרים לענין יתר הפרטים שחשב בפסוק י', ושנהיה לעם אחד:

(יז) ואם לא תשמעו אלינו להמול. בל תחשבו כי אז ננקום על העבר, לא כן כי זה היה בשגגה, שלא ידע נמוס שלנו, שהערלה חרפה לנו והוא שוגג בזה, רק ולקחנו את בתנו והלכנו מפה, ובזה טחו עיניו בערמה גדולה. א] שלא הבין כלל שיש בלבם משטמה על המעשה שעשה, ושחושבים לנקום ממנו ולכן לא נשמר מהם. ב] שראה שכל הון לא יועיל בלעדי המילה, אחר שבהפך אין רוצים מוהר ומתן וכל הדות, ג] שראה שאם ימולו א"ע לא יצאו בני יעקב מארצם לעולם, כי אז עוד הם יבקשו שיתחתנו בם, ועוד יתנו הם מס הרבה כדי שיתנו להם רשיון לסחור ולהאחז בארץ, ובזה נפתה לב אנשי העיר, כמ"ש מקניהם וקנינם הלא לנו הם כמו שנבאר:

(יט) ולא אחר הנער. שאם היו מתנים שימולו כלם ושיתנו להם משפטי אזרחי הארץ, היה מאחר הדבר

לעשות הדבר כי חפץ בבת־יעקב והוא נכבד מכל
בית אביו׃ כ ויבא חמור ושכם בנו אל־שער עירם
וידברו אל־אנשי עירם לאמר׃ כא האנשים האלה
שלמים הם אתנו וישבו בארץ ויסחרו אתה והארץ הנה
רחבת־ידים לפניהם את־בנתם נקח־לנו לנשים ואת־
בנתינו נתן להם׃ כב אך־בזאת יאתו לנו האנשים
לשבת אתנו להיות לעם אחד בהמול לנו כל־זכר
כאשר הם נמלים׃ כג מקנהם וקנינם וכל־בהמתם הלוא
לנו הם אך נאותה להם וישבו אתנו׃ כד וישמעו אל־
חמור ואל־שכם בנו כל־יצאי שער עירו וימלו כל־זכר
כל־יצאי שער עירו׃ כה ויהי ביום השלישי בהיותם
כאבים ויקחו שני־בני־יעקב שמעון ולוי אחי דינה איש
חרבו ויבאו על־העיר בטח ויהרגו כל־זכר׃ כו ואת־חמור
ואת־שכם בנו הרגו לפי־חרב ויקחו את־דינה מבית שכם
ויצאו׃ כז בני יעקב באו על־החללים ויבזו העיר אשר
טמאו אחותם׃ כח את־צאנם ואת־בקרם ואת־חמריהם
ואת אשר־בעיר ואת־אשר בשדה לקחו׃ כט ואת־כל־

חילם

בעל הטורים

אע"פ שהרבה בתורה כמו שהרגו בגלגל דהיינו בע"א הרגו גם אלו לגמרי שהמתה עמם בלא לעבוד ע"א: (כז) טמאו ג' במס'. טמאו אחותם טמאו את מקדשי טמאו את היכל קדשך כונס למדין מזה טמאו מקדשי לעשות מעשה שכם וכן טמאו

שפתי חכמים

צ רצ"ל דבקרא משמע שבני יעקב היו מבקשים אותם להניח לישב אתם וזה איפכא הוא: ק דהל"ל שמעון ולוי שני בני יעקב ל"ל אלא וכו'. מהרש"ל: ר דהל"כ אחי דינה ל"ל אלא לומר שמגד האחוה עשו זה ולא מכח שהיו אנשי דמים: ש ר"ל יעקב א"נ על הפלתו של אברהם שהתפלל

רש"י

לנשים ואת בנותינו נתן להם כדי לרצותם פיאותו להמול: (כא) שלמים. בשלום ובלב שלם: והארץ הנה רחבת ידים. כאדם שידו רחבה וותרנית כלומר אל תפחדו כלום פרקמטיא הרבה באה לכאן ואין לה קונים: (כב) בהמול. בהיות נמול: (כג) אך נאותה להם. לדבר זה ועי"ז כן ישבו צ אתנו: (כה) שני בני יעקב. בניו היו ואעפ"כ נהגו עצמן שמעון ולוי כשאר אחים ק שאינם בניו שלא נטלו עצה הימנו (ב"ר): אחי דינה. לפי שמסרו עצמן עליה ר נקראו אחיה: בטח. שהיו כואבים. ומ"א בטוחים היו על כחו ש של זקן (ב"ר): (כז) על החללים.

לפשט

התורה והמצוה

עד שימולו כלם ועד יסכימו לקבלם לתושבים, אבל אחר שאמרו שאם ימולו יבקשו הם את החתון מהם ואין רוצים בשום דבר אחר, היה בטוח שאם יהיה הוא נמול יתנו לו את דינה, לכן הקדים א"ע למול, ובאמר

שלא

יקיר מכל בית אבוהי: כ ואתא חמור ושכם ברה לתרע קרתהון ומלילו עם
אנשי קרתהון למימר: כא גבריא האלין שלמין אנון עמנא ויתיבון בארעא
ויעבדון בה סחורתא וארעא הא פתיות ידין קדמיהון ית בנתיהון נסב לנא
לנשין וית בנתנא נתן להון: כב ברם בדא יתפסון לנא גובריא למתב עמנא
למהוי לעמא חד למגזר לנא כל דכורא כמא די אנון גזירין: כג גיתיהון
וקנינהון וכל בעירהון הלא דילנא אנון ברם נתפס להון ויתיבון עמנא: כד וקבילו
מן חמור ומן שכם ברה כל נפקי תרע קרתה וגזרו כל דכורא כל נפקי תרע
קרתה: כה והוה ביומא תליתאה כד תקיפו עליהון כאביהון ונסיבו תרין בני
יעקב שמעון ולוי אחי דינה גבר חרבה ועלו על קרתא דיתבין לרחצן וקטלו
כל דכורא: כו וית חמור וית שכם ברה קטלו לפתגם דחרב ודברו ית דינה
מבית שכם ונפקו: כז בני יעקב עלו לחלצא קטיליא ובזו קרתא די סאיבו
אחתהון: כח ית ענהון וית תורהון וית חמריהון וית די בקרתא וית די בחקלא
דברו: כט וית כל נכסיהון וית כל טפלהון וית נשיהון שבו ובזו וית כל די

בביתא

השאלות

(כ-כז) איך נתרצו אנשי שכם להמול, ומדוע נתחייבו הריגה אחרי שמלו א"ע ולא חטאו מאומה, ולמה בזזו את שללם:

התורה והמצוה

שלא אחר לו"ע לשם מצוה רק מצד שחפץ בבת יעקב. ויש הבדל בין לשון חפץ ללשונות חשק והאהבה והדבקות נפש שהזכיר למעלה, שהחפץ כולל כל דבר שיש לו בו חפץ, החפץ לינשות או לבנות, החפץ זהב, שאחר שראה מעלת יעקב ובניו התעורר אצלו חפץ מצד התועלת שהיא בת יעקב שהוא עשיר גדול, חוץ מהחשק והאהבה בהנערה עצמה שכבר היתה ברשותו, וכענין זה גם אל אנשי עירו לעורר גם בלבם החפץ אל העושר של יעקב, ואמרו חז"ל בשלש אלה הלשונות חבב הקב"ה את ישראל, בדביקה ובחשיקה ובחפיצה ובאהבה, ועניינם מובן במ"ש:

(כא) **האנשים.** הקדימו להגיד להם התועליות שישיגו אם ישארו בני יעקב אצלם. א] **האנשים האלה שלמים הם אתנו**, ויהיו לנו לעזר מכל צר ואויב. ב] **וישבו בארץ**, כי עד עתה הארץ שממה, כי יושביה מעטים. ג] **ויסחרו אתה**, ובזה יתרבה עושר ומסחר ומקנה וקנין, אמנם מה שהם מבקשים מאתנו הוא, **כי הארץ הנה רחבת ידים לפניהם**, ויוכלו פה מרעה לצאנם. ד] הם מבקשים **שאת בנותם נקח**, היינו שנתרצה להתחתן עמהם [כי זה מונח בטבע האדם, שאל הצד שמבקשים מהם הסכמה על החתון יאמר מיחס התחלה אליהם, בנותם נקח ובנותינו נתן, שאנחנו נצרך לזה, משא"כ למעלה שבני יעקב היו המעכבים, תלה הרצוי בם, בנותיכם תתנו] ממילא נשיג תועלת מפני הילדים, אם מצד שישבו בארץ ויסחרו אותה, ואם מן התנאים שהם מתנים שנתחתן עמהם, וזאת יהיה להועלת לנו:

(כב כג) **אך בזאת יאתו.** שאין מבקשים רק שנמול, ואז הלא מקנהם וקנינם וגו' לנו הם, כי אח"כ נרצה בכל פעם לגרשם מן הארץ ובלא להתחתן עמהם, ויתנו לנו כל אשר להם כדי **שאך נאותה להם שישבו אתנו:**

(כד) **וישמעו אל חמור.** ספר שלא מלו לשם גרות רק מצד ששמעו אל חמור שאמר להם שעי"כ ישיגו כל רכוש בני יעקב, וזה מורה איך שאפו לבלוע חיל זרים עד שסבלו צער המילה להיות אנשי המס, וכראיה שלא שמעו ולא מלו רק יוצאי שער עירם, שהם הדרים בעיר לא **באי שער עירם**, שהם יושבי הכפרים, שהם לא קוו להשיג רכוש יעקב, ולכן לא מלו:

(כה-כו) **ויהי ביום השלישי.** עפ"ז נתחייבו הריגה כדין, א] מצד שלא עשו משפט בשכם, שגזל בפרהסיא ולא מיחו בידו, ובנ"נ נהרגו על הגזל, כמ"ש הרמב"ם בה' מלכים, ב] כי שכם לא רצה לשלח את דינה בטוב ועצרה בביתו, ואם לא היו עושים לו בטוב היה נלחם בם, והותר ליעקב להוציאה מרשותו ע"י הריגת אנשי שכם שהיו הורגים אותם כי היו נכונים למלחמה. ג] שנתבאר שנתנו עיניהם בעושר של יעקב ומלו א"ע רק כדי שיוכלו לגזלו בכל עת כנ"ל. לכן ביום השלישי בהיותם כאבים ומתחרטים על המילה היה בדעתם לנקום מבני יעקב על שגרמו להם הכאב הזה, לקחו **שמעון ולוי** מצד שהם **בני יעקב**, אם להלחם בעד יעקב, ומצד שהם **אחי דינה**. ולא יכלו להוציא את דינה באופן אחר, לכן הרגו כל זכר ואת שכם וחמור, ועי"כ השיגו מגמתם להוציא את דינה מבית שכם, שזה היה עקר מגמתם:

(כז-כט) **בני יעקב.** אבל יתר בני יעקב הלכו אח"כ ויבוזו העיר לגבות דמי בשתם, ומלקוח שייך על המקנה, ושבי מוסב על טפם ונשיהם, ויבוזו מוסב על כל חילם ועל כל אשר בבית:

עברתם

חֵילָם וְאֶת־כָּל־טַפָּם וְאֶת־נְשֵׁיהֶם שָׁבוּ וַיָּבֹזּוּ וְאֵת כָּל־
אֲשֶׁר בַּבָּיִת: ל וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל־שִׁמְעוֹן וְאֶל־לֵוִי עֲכַרְתֶּם
אֹתִי לְהַבְאִישֵׁנִי בְּיֹשֵׁב הָאָרֶץ בַּכְּנַעֲנִי וּבַפְּרִזִּי וַאֲנִי מְתֵי
מִסְפָּר וְנֶאֶסְפוּ עָלַי וְהִכּוּנִי וְנִשְׁמַדְתִּי אֲנִי וּבֵיתִי: לא וַיֹּאמְרוּ
הַכְזוֹנָה יַעֲשֶׂה אֶת־אֲחוֹתֵנוּ: פ לה א וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־
יַעֲקֹב קוּם עֲלֵה בֵית־אֵל וְשֶׁב־שָׁם וַעֲשֵׂה־שָׁם מִזְבֵּחַ
לָאֵל הַנִּרְאֶה אֵלֶיךָ בְּבָרְחֲךָ מִפְּנֵי עֵשָׂו אָחִיךָ: ב וַיֹּאמֶר
יַעֲקֹב אֶל־בֵּיתוֹ וְאֶל כָּל־אֲשֶׁר עִמּוֹ הָסִרוּ אֶת־אֱלֹהֵי
הַנֵּכָר אֲשֶׁר בְּתֹכְכֶם וְהִטַּהֲרוּ וְהַחֲלִיפוּ שִׂמְלֹתֵיכֶם:
ג וְנָקוּמָה וְנַעֲלֶה בֵּית־אֵל וְאֶעֱשֶׂה־שָּׁם מִזְבֵּחַ לָאֵל הָעֹנֶה
אֹתִי בְּיוֹם צָרָתִי וַיְהִי עִמָּדִי בַּדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הָלָכְתִּי: ד וַיִּתְּנוּ
אֶל־יַעֲקֹב אֵת כָּל־אֱלֹהֵי הַנֵּכָר אֲשֶׁר בְּיָדָם וְאֶת־הַנְּזָמִים
אֲשֶׁר בְּאָזְנֵיהֶם וַיִּטְמֹן אֹתָם יַעֲקֹב תַּחַת הָאֵלָה אֲשֶׁר עִם־
שְׁכֶם: ה וַיִּסָּעוּ וַיְהִי | חִתַּת אֱלֹהִים עַל־הֶעָרִים אֲשֶׁר
סְבִיבוֹתֵיהֶם וְלֹא רָדְפוּ אַחֲרֵי בְּנֵי יַעֲקֹב: ו וַיָּבֹא יַעֲקֹב
לוּזָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנַעַן הִוא בֵּית־אֵל הוּא וְכָל־הָעָם
אֲשֶׁר־עִמּוֹ: ז וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא לַמָּקוֹם אֵל בֵּית־אֵל

כי

בעל הטורים

את היכל קדשך כדכתיב נשים בציון ענו. טמאו אחותם וסמך את נאנה לומר לך שעשו מעשה בהמה: (ב) והחליפו שמלתיכ ונקומה ונעלה בית אל. רמז להם דאיתא בפ"ק דשבת רמי פוזמקי ומגלי: ונקומה ג' במס'. הכא ואידך שלחה הנער אתי ונקומה, ונקומה עליה למלחמה. באמר יהודה בזכות ונקומה ונעלה בית אל שלחה הנער ונקומה וכן בלאותו זכות ונקום עליה למלחמה: (ה) ויסעו ב' במס'. חד ר"פ וחד ס"פ. דין ר"פ אידך ס"פ אלה מסעי בני ישראל ויסעו מלמד שה

שפתי חכמים

עליהם כדמפרש ס"פ לך לך. מהרש"ל: ת ופרשו שזה אבל אם היה טעמו מלעיל על משקל קמו שבו היה פרשו שוב והיה מלשון שובה: א פסוק הוא בפרשת כי תשא ר"ל לאתר שפרה ורבה ונחלת: ב אבל עכשיו יהיו סבורין דהזמן עתה ובאין עלינו: ג דק"ל דלא נקראת זונה אלא מי שמפקרת עצמה לזנות לכל אדם וא"כ למה כתיב הכזונה יעשה והאיך יכול הוא לעשותה זונה כיון שהיא אינה מפקרת עצמה לכך מפרש הפקר ר"ל שעשה כאלו היתה הפקר: ד דק"ל דלמא ס"פ הכזונה שחסר בי"ת והוי כאלו נכתב הכבזונה יעשה את אחותנו ואת פי' עם וה"פ של הפסוק הכמו שעושין עם הזונה יעשה עם אחותנו והוא פי' זונה ממש לכך מביא התרגום שמתרגם ית ש"מ שאין פירושו עם וע"כ פי' הכזונה הפקר והמתרגם

רש"י

לפשט החללים וכן ת"א לחלנא קטילא: (כט) חילם ממונם, וכן (דברים ח) עשה לי את החיל הז (במדבר כד) וישראל עושה חיל, (תהלים מט) ועזו לאחרים חילם: שבו. לשון שביה לפיכך ת סעמ מלרע: (ל) עכרתם. לשון מים עכורים אין דע צלולה עכשיו. ואגדה צלולה היתה החבית ועכרת אותה (תנחומא). מסורת היתה ביד כנענים שיפ ביד בני יעקב אלא שהיו אומרים עד אשר תפר א ונחלת את הארץ לפיכך היו ב שותקין: מתי מספר אנשים מועטים: (לא) הכזונה. ג הפקר: א אחותנו. ד יתיד ההתגא: (א) קום עלה. (תנחומא

נסי

ביתא: ל ואמר יעקב לשמעון וללוי עכרתון יתי למתן דבבו בינא ובין יתבי
ארעא בכנענאה ובפרזאה ואנא עם דמנין ויתכנשון עלי וימחנוני ואשתצי
אנא ואנש ביתי: לא ואמרו הכנפקת ברא יתעבד לאחתנא: א ואמר יי ליעקב
קום סק לבית אל ותיב תמן ועבד תמן מדבחא לאלהא דאתגלי לך במערקך מן קדם
עשו אחוך: ב ואמר יעקב לאנש ביתה ולכל די עמה אעדו ית טעות עממיא
די ביניכון ואדכו ושנו כסותכון: ג ונקום ונסק לבית אל ואעבד תמן מדבחא
לאלהא דקביל צלותי ביומא דעקתי והוה מימרה בסעדי בארחא די אזלית:
ד ויהבו ליעקב ית כל טעות עממיא די בידיהון וית קדשיא די באדניהון וטמר
יתהון יעקב תחות בטמא די עם שכם: ה ונטלו והות דחלא דיי על עממיא די
בקרוי סחרניהון ולא רדפו בתר בני יעקב: ו ואתא יעקב ללוז די בארעא
דכנען היא בית אל הוא וכל עמא די עמה: ז ובנא תמן מדבחא וקרא לאתרא

נ"י יעביד ית אחתנא נ"א מן קדם

אל

רש"י

לפי שאחרת בדרך הּ נענשת ובא לך זאת מבתך: (ב) הנכר. שיש בידכם משלל של שכם: והטהרו. מע"א: והחליפו שמלתיכם. שמא יש בידכם כסות של ע"א: (ד) האלה. מין אילן סרק: עם שכם. אצל שכם: (ה) חתת. פחד: (ז) אל בית אל.

שפתי חכמים

והמתרגם פי' כן מדלא כתיב הכנענים: ה דאל"כ למה הוצרך לצוותו קום עלה הלא כבר נדר יעקב ע"ז אלא ה"ק ליה מהר ועלה ואל תתאחר עוד וכו' אבל על איחורו בבית לבן לא נענש לפי שלא חל הנדר עליו אלא משיצא לשוב כדכתיב ושבתי בשלום וגו': ו ר"ל שאינו עושה פירות. סרק פי' ריק מן הפירות. (נח"י) יעקב לא רצה לעכבם שיוליך אותם לים שמא כי רצה למהר לקיים נדרו ע"כ נתחכם לטמנם בעפר וכדי שלא ירגיש איזה אדם לאחר זמן שיש כאן חפצים

השאלות

(ז-י) למה אמר שקרא למקום אל בית אל שכבר אמר זה בפ' ויצא, ועוד יאמר זאת בפסוק (ט"ו). למה הודיע ממיתת דבורה ומקבורתה ומהיכן באה אל יעקב שהלך לבדו מבית אביו והיא היתה אצל רבקה, מה היה המראה הזאת עתה, ומ"ש שמך יעקב וגו' כבר א"ל המלאך ושם אמר לא יאמר עוד שמך. ופה אמר לא יקרא:

התורה והמצוה

(ל) עכרתם אתי. ר"ל שגם בלא זה אני שנוא בעיניהם. א] מצד שהם יושבי הארץ שאני גר ביניהם. ב] מצד שהם אומות שונות ודעות שונות מדתי, ועז"א בכנעני ובפרזי, ואתם עוד הבאשתם את ריחי בעיניהם, שעי"כ יתאספו עלי, כי הם נוהגי דם, ואני לא אוכל לעמוד כנגדם כי אני מתי מספר והם המון רב והכוחי:

(לא) ויאמרו. השיבו שבהפך אחר שאנחנו מתי מספר וגרים בארץ והתחילו לפרוץ בנו במה שלקחו את אחותנו כזונה, אם נחריש יעשו בנו כרצונם, וצריך להראות להם כי יש לאל ידינו להנקם מן הנוגע בנו לרעה:

לה (א) ויאמר אלהים. הודיע לו שזאת באה לו על שלא קיים את נדרו, וצוהו שישב בבית אל ושיעשה המזבח שנדר בעת צרה, והאבן הזאת יהיה בית אלהים:

(ב) ויאמר יעקב. הזהירם על בעור ע"ז ומשמשיה, ועל טהרת הגוף והבגדים לעבודת ה', ורמז ג"כ אל בעור הדעות והמחשבות הזרות שהם אלהי הנכר אשר בתוך איש ולב עמוק, וטהרת המעשים והחלפת המדות הרעות, שהם מכוסים בגדי האדם ולבושיו:

(ג) לאל העונה אתי ביום צרתי. כמ"ש בחוב"ה שזה הסדר לאדם בעבודת ה' כשבא להודות לה' חסדו על העבר דברי פיו דברי מודה וכוונתו כוונת מבקש על העתיד, לכן אמר שיהיה המזבח הודאה רק על שעבר ע"ד ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה, שלא ישכח את יום הרעה שהצילו ה', שע"ז באו הרבה מצות בתורה לזכרון יצ"מ ונסים אשר עברו:

(ד) ויתנו אל יעקב. הע"ז והכשיטין שהן הנזמים, שכלם אסורים בהנאה, ולכן טמן אותם תחת האלה:

(ה) ויסעו וגו' ויהי חתת אלהים. שנפל על יושבי הערים פחד אלהים, שהאמינו שזה היה ענין האל ששני אנשים יהרגו עיר ומלואה, וכי זה היה להם עונש מה' על החמס אשר עשו ויראו מה' מרדוף אחרי בני יעקב, וגם שע"י שבני יעקב הכינו לבבם אל ה' ויראו מה' התפשטה יראה זו שיראו בני יעקב מה' והפילה יראה על כל הערים, ור"ל שחתת אלהים ויראתו שיראו ב"י התפשטה על כל הערים:

(ו) ויבא יעקב לוזה. כבר באר בפ' ויצא שבפעם הראשון לא קרא שם בית אל רק אל המקום שישן שם, וכל העיר נקראת עדיין בשם לוז:

(ז) ויקרא למקום אל בית אל. תחת שקרא למזבח בשכם אל אלהי ישראל, עתה שה' שוכן על ישראל נגלה

כִּי שָׁם נִגְלוּ אֵלָיו הָאֱלֹהִים בְּבָרְחוֹ מִפְּנֵי אָחִיו׃ ח וַתָּמָת
דְּבֹרָה מֵינֶקֶת רִבְקָה וַתִּקָּבֵר מִתַּחַת לְבֵית־אֵל תַּחַת
הָאַלּוֹן וַיִּקְרָא שְׁמוֹ אַלּוֹן בָּכוּת׃ פ ט וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶל־
יַעֲקֹב עוֹד בְּבֹאוֹ מִפַּדַּן אֲרָם וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ׃ י וַיֹּאמֶר־לוֹ
אֱלֹהִים שִׁמְךָ יַעֲקֹב לֹא־יִקָּרֵא שִׁמְךָ עוֹד יַעֲקֹב כִּי אִם־
יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל׃ יא וַיֹּאמֶר
לוֹ אֱלֹהִים אֲנִי אֵל שַׁדַּי פְּרֵה וּרְבֵה גּוֹי וּקְהַל גּוֹיִם יִהְיֶה
מִמֶּךָּ וּמְלָכִים מֵחֲלָצֶיךָ יֵצֵאוּ׃ ששי יב וְאֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר
נָתַתִּי לְאַבְרָהָם וּלְיִצְחָק לְךָ אֶתְּנֶנָּה וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ אֶתֵּן
אֶת־הָאָרֶץ׃ יג וַיַּעַל מֵעָלָיו אֱלֹהִים בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר־דִּבֶּר

את

בעל הטורים

הדגלים נוספין כעין מטתו של יעקב לומר מה כאן התה אלהים על השרים אף להלן כל העמים וראים מהם: (יא) אני אל שדי פרה ורבה הוא גם של פריה ורביה כי נעלם בל שי"ן דלית יו"ד עולה ת"ק כמנין אברים באנ"ש ובנאשה: גוי

רש"י

הקב"ה בבית אל ז גילוי שכינתו בבית אל. יש תיבה חסרה בי"ת המשמשת בראשה כמו (ש"ב ט) הנה הוא בית מכיר בן עמיאל כמו בבית מכיר. בית אביך (לעיל כד) כמו בבית אביך: נגלו אליו האלהים. במקומות הרבה יש שם אלהות ואדנות בלשון רבים כמו אדני יוסף אם בעליו עמו ולא נאמר בעלו וכן אלהות שהוא לשון שופט ומרות אמר בלשון רבים אבל אחד מכל שאר השמות לא תמצא בלשון רבים: (ח) ותמת דבורה. מה ענין דבורה בבית יעקב אלא לפי שאמרה רבקה ליעקב ושלחתי ולקחתיך משם שלחה דבורה אצלו לפדן ארם לצאת משם ומתה בדרך. מדברי רבי משה הדרשן למדתיה: מתחת לבית אל. העיר יושבת בהר ונקברה ברגלי ההר: תחת האלון. בשפולי מישרא שהיה מישור מלמעלה בשפוע ההר והקבורה מלמטה ומישור של בית אל היו קורין לו ח אלון. ואגדה נתבשר שם באבל שני שהוגד לו על אמו ט שמתה (ב"ר). ואלון בלשון יוני (אבל) [אחר] ולפיכך (ולפי ש) העלימו את יום מותה שלא יקללו הבריות י כרס שיצא ממנו עשו אף הכתוב לא פרסמה: (ט) עוד. פעם שני, במקום הזה אחד בלכתו ואחד בשובו: ויברך אתו. ברכת אבלים (ב"ר): (י) לא יקרא שמך עוד יעקב. לשון אדם הבא במארב ב ועקבה אלא לשון שר ונגיד: (יא) אני אל שדי. שאני כדאי לברך ל שהברכות שלי: פרה ורבה. על שם שעדיין לא נולד בנימין ואע"פ שכבר נתעברה ממנו: גוי. בנימין: גוים. (ב"ר) מנשה ואפרים מ שעתידים לצאת מיוסף והם במנין השבטים: ומלכים. (ב"ר, שאול ואיש בשת שהיו משבט נ בנימין שעדיין לא עלדו (ופסוק זה דרשו אגדה בשהמליך

שפתי חכמים

אפירה לפיכך שמנה תחת אילן סרק: ז כי אל אינה מלה מקוברת כיון שהוא נקוד בציר"י וגם הטעם שתחת אל שהוא ספחא מורה שהוא מוכרת: ח ר"ל דאלון אין פירושו מישור אלא אלון שמו של מישור כדפירש"י בפ' לך איל פארן וע"ש: ט דכיון דקודם לכן לא מתה שהרי שלחה דבורה אצלו ש"מ שעדיין לא מתה וכשבא יעקב אל בית אביו לא כתב אלא שבא יעקב אל יצחק אביו ולא כתיב אל רבקה אמו שהרי על ידי שלחה לו דבורה בא אלא ש"מ שמתה וכיון שעכשיו נתבשר לו על האבלות שני דכתיב אלון בכות ר"ל אבלות אחר א"כ ודאי הוגד לו על אמו שמתה: י ויצחק היה כלוא בביתו כיון שלא יכול לראות ויעקב היה בפדן ארם ולא היה עדיין אצלה אלא עשו לבד ולכך העלימו את יום מותה כדי שלא יעסוק עשו בקבורתה כי עי"ז יקללו את הכרס שיצא ממנו. יש מקשין למה יקללו אותה לאחר מיתה יותר מבחייה. וי"ל כי קודם מיתתה לא ראו אותו כי היה שם אצל אמיו בארץ שעיר שהרי יעקב שלח לשם המנחה אבל עכשיו שיבוא לקברה ולא יהיה שם אלא הוא מ"ה יקללו אותה. ומהרש"ל פי' דמ"ה העלימו מיתתה כדי שיהיו סבורים שהיא עודנה חיה ואין רשאין לקלל אותה משום לא תקלל חרש וזה דוקא מחיים: ב ל' וארב וקם עליו: ל דק"ל למה נאמר אני ועוד למה נאמר שם של שדי ולא אחד מבאר שמות: מ כתב הרא"ם צריך לגרוס קהל גוים מנשה ואפרים דדריש גוי חד וקהל חד כי היכי דלא תקשה אמאי דפי' בפרשת ויחי בשרני שעתידים לצאת ממני עוד קהל ועמים או צריך לגרוס התם קהל עמים בלא וי"ו והכא גרסינן גוים מנשה ואפרים. ועיין בג"א פרשת ויחי שמבנה הגירסא: נ פי' דכתיב מחלציך יצאו משמע שעדיין הם בתוך חלציו דאין זה אלא משבט בנימין שעדיין לא נולד:

אחשורוש

אל בית אל ארי תמן אתגלי ליה יי במערקיה מן קדם אחוהי: ח ומיתת דבורה
מינקתא דרבקה ואתקברת מלרע לבית אל בשפולי מישרא וקרא שמה מישר
בכיתא: ט ואתגלי יי ליעקב עוד במיתוהי מפדן ארם וברך יתיה: י ואמר ליה
יי שמך יעקב לא יתקרי שמך עוד יעקב אלהין ישראל יהא שמך וקרא ית שמיה
ישראל: יא ואמר ליה יי אנא אל שדי פוש וסגי עם וכנשת שבטין יהא מנך
ומלכין דשליטין בעממיא מנך יפקון: יב וית ארעא די יהבית לאברהם וליצחק
לך אתנינה ולבנך בתרך אתן ית ארעא: יג ואסתלק מעלוהי יקרא דיי באתרא

ס"א אתגליאו ליה מלאכיא דיי

רש"י

היה בוכה ואף השבטים דרשוהו וקרבו בנימין דכתיב (שופטים כא) איש ממנו לא יתן את בתו לבנימין לאשה והזרו והמרו אלמלא היה עולה מן השבטים לא היה הקב"ה אומר ליעקב ומלכים מחלציך יצאו): גוי וקהל גוים. בנים עתידים בניו ליעשות כמנין הגוים שהם ע' אומות וכן כל הסנהדרין שבעים.

ד"א

השאלות

(יא-יג) למה אמר ויעל במקום אשר דבר אתו, ואמר זה שלישית שקרא שם המקום בית אל. מ"ש היא מצבת קבורת רחל עד היום מה פירושו. למה אמר פה שהיו בני יעקב שנים עשר:

התורה והמצוה

לאו דוקא על המקום המיוחד ונענש ע"ז כמש"ש, הכיר עתה וידע שהמקום הוא שגרם לזה, וע"ז קרא למקום אל בית אל, שהאלהות שורה שם מצד המקום שהוא בית אל וזה שער השמים, והכיר כי רק שם נגלו אליו האלהים, ואם היה במקום אחר לא היה ה' נגלה עליו, כי רק שם יש בו קדושה ומוכן להשראת השכינה, וע"כ למעלה אמר ויקרא לו אל אלהי ישראל, ופה אמר ויקרא למקום, לומר שהמקום גורם לא זכות יעקב לבדו:

(ח) ותמת דבורה. מודיע שהיתה צדקת, וכאשר מתה רבקה בעת ההיא כמ"ש חז"ל ועשו חזר אז אל אביו (כמ"ש למעלה סי' לג פט"ז), לא יכלה לסבול רעת עשו ובניו, ויצאה אל יעקב ותמת שם. ב] שזכתה למות אחרי הטהרה האמורה ועבודת ה' ולהקבר במקום קדוש בבית אל, אשר נגלו שם האלהים. ג] שמיתת צדיקים מכפרת ע"י ההספד שמספידים עליהם ומזכירים זכיותיהם ושבים בתשובה, ועז"א ויקרא שמו אלון בכות, בשנס לחז"ל שהספידו אז גם על רבקה, וזה נצטרך לזכות המזבח שבנה שם עד שנגלה עליו ה' שנית:

(ט) וירא אלהים וגו' ויברך אתו. ע"ד בכ"מ אשר אזכיר את שמי אבא אליך וברכתיך, שמוסב ע"מ שאומר שם מזבח אדמה תעשה לי, והיה הברכה שמעתה תחול עליו האלהות בקביעות ויהיה הוא וזרעו לב האדם והאומה שלמה מוכנת להענין האלהי בהנהגה השגחיית למעלה מן הטבע:

(י) שמך יעקב. יעקב הוא שם הטבעי מצד הנהגתו הטבעיית, ושם ישראל הוא מצד ההנהגה הנסיית, שיחול עליו הענין האלהי עד שמפניו יגורו אלים ובני אלהים ישרתוהו, אמנם שם יעקב לא נעקר כי היה שם יהדות, ולפעמים יתנהג בדרך הטבע כי הנס אינו מתמיד, לא כן באברהם שנעקר השם הראשון כי גר שנתגייר כקטן שנולד דמי, וע"כ אמר שמך יעקב, ר"ל גם שם זה ישאר, אבל לא יקרא שמך עוד יעקב, ר"ל ששם יעקב לא יהיה שם העצמי המורה על מהותך, אבל באברהם אמר לא יקרא עוד את שמך אברם, הקדים מלת עוד והוסיף מלת את, ששם אברם לא יקרא בו עוד כלל, וע"כ הוסיף והיה שמך אברהם, שבלל שם אברם לגמרי, ולכן הקורא לאברהם אברם עובר בלאו, וגם שמלת כי אם ישמש לפעמים להגהי שלא יקרא שמך יעקב רק בתנאי, אם ישראל יהיה בדרך העקרי, אז יקרא גם שם יעקב, וכבר אמר לו המלאך זאת (למעלה לב כט), רק שם אמר לא יעקב יאמר עוד שמך, אינו שולל הקריאה רק האמירה, ופה הוסיף ששם ישראל יהיה השם שיקראו לו כמו שם העצם:

(יא-יב) ויאמר לו אלהים אני אל שדי. שמעתה אתנהג עמך בשם זה המורה על נסים נסתרים והנהגה השגחיית, פרה ורבה שהוא על לידת אפרים ומנשה, שנחשבו כבנים כמו שיתבאר כי בנימין כבר היתה רחל מעוברת בו, ורבה היינו שיתרבו בניו עד יהיו לגוים, והבטיחו עוד על ירושת הארץ, שהזרע והארץ קשורים זב"ז כמו שבא בכ"מ:

(יג) ויעל מעליו אלהים. שלפעמים תהיה הנבואה ע"י הכנת הנביא ולא תסתלק עד כר הדבוק וכחותיו אל הנבואה, כמ"ש השבעתי אתכם בנות ירושלים אם תעירו וכמ"ש בספרי שירי הנפש, ופה באה שנבואה מלמעלה בלא הכנת יעקב, כי היה כוונה להגיד לו עתידות, ונסתלקה בכלות הדבור, וראה בהיא בעליה במקום אשר דבר, שם נסתלק האור למעלה, וידע שהמקום מוכן אל האור ושם עלה ונגנז. וע"כ

אִתּֽוֹ׃ יד וַיַּצֵּב יַעֲקֹב מַצֵּבָה בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר־דִּבֶּר אִתּוֹ מַצֶּבֶת
אָבֶן וַיַּסֵּךְ עָלֶיהָ נֶסֶךְ וַיִּצֹק עָלֶיהָ שָֽׁמֶן׃ טו וַיִּקְרָא יַעֲקֹב
אֶת־שֵׁם הַמָּקוֹם אֲשֶׁר דִּבֶּר אִתּוֹ שָׁם אֱלֹהִים בֵּֽית־אֵֽל׃
טז וַיִּסְעוּ מִבֵּית אֵל וַֽיְהִי־עוֹד כִּבְרַת־הָאָרֶץ לָבוֹא אֶפְרָתָה
וַתֵּלֶד רָחֵל וַתְּקַשׁ בְּלִדְתָּֽהּ׃ יז וַיְהִי בְהַקְשֹׁתָהּ בְּלִדְתָּהּ
וַתֹּאמֶר לָהּ הַמְיַלֶּדֶת אַל־תִּירְאִי כִּי־גַם־זֶה לָךְ בֵּֽן׃
יח וַיְהִי בְּצֵאת נַפְשָׁהּ כִּי מֵתָה וַתִּקְרָא שְׁמוֹ בֶּן־אוֹנִי וְאָבִיו
קָרָא־לוֹ בִנְיָמִֽין׃ יט וַתָּמָת רָחֵל וַתִּקָּבֵר בְּדֶרֶךְ אֶפְרָתָה הִוא
בֵּית לָֽחֶם׃ כ וַיַּצֵּב יַעֲקֹב מַצֵּבָה עַל־קְבֻרָתָהּ הִוא מַצֶּבֶת
קְבֻרַת־רָחֵל עַד־הַיּֽוֹם׃ כא וַיִּסַּע יִשְׂרָאֵל וַיֵּט אָהֳלֹה מֵהָלְאָה
לְמִגְדַּל־עֵֽדֶר׃ כב וַיְהִי בִּשְׁכֹּן יִשְׂרָאֵל בָּאָרֶץ הַהִוא וַיֵּלֶךְ
רְאוּבֵן וַיִּשְׁכַּב אֶת־בִּלְהָה פִּילֶגֶשׁ אָבִיו וַיִּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל פ *
וַיִּהְיוּ בְנֵי־יַעֲקֹב שְׁנֵים עָשָֽׂר׃ כג בְּנֵי לֵאָה בְּכוֹר יַעֲקֹב

*פסקא באמצע פסוק

ראובן

רש"י

ד"א שעתידים בניו להקריב בשעת איסור במות כגויים בימי אליהו, (ברש"י ישן): (יד) במקום אשר דבר אתו. איני יודע ם מה מלמדנו: (טז) כברת הארץ. מנחם פירש לשון כביר רבוי מהלך רב. ואגדה בזמן שהארץ חלולה ומנוקבת ככברה (ב"ר) שהניר מצוי הסתיו עבר והשרב עדיין לא בא ע. ואין זה פשוטו של מקרא שהרי בנעמן מצינו (מ"ב ה) וילך מאתו כברת ארץ. פ ואומר אני שהוא שם מדת קרקע כמו מהלך פרסה או יותר כמו שאתה אומר צמד כרם חלקת שדה צ כך במהלך אדם נותן שם מדה (קרקע כמו מהלך מיל) כברת ארץ: (יז) כי גם זה. נוסף לך על יוסף. ורבותינו דרשו עם כל שבט נולדה תאומה ועם בנימין נולדה תאומה יתירה: (יח) בן אוני. בן צערי: בנימין. נראה בעיני לפי שהוא לבדו נולד בארץ כנען שהיא בנגב כשאדם בא מארם נהרים כמו שנאמר בנגב בארץ כנען הלוך ונסוע הנגבה: בנימין. בן ימין לשון (תהלים פט) *צפון וימין אתה בראתם לפיכך הוא מלא (ד"א בנימין בן ימים שנולד לעת זקנתו ונכתב בנו"ן כמו (דניאל יב) לקץ הימין): (כב) בשכן ישראל בארץ ההוא. עד שלא בא לחברון ק אצל יצחק ארעוהו כל אלה: וישכב. (שבת נה) מתוך שבלבל משכבו מעלה עליו הכתוב כאלו שכבה ולמה בלבל וחלל יצועיו שכשמתה רחל נטל יעקב מטתו שהיתה נתונה תדיר באהל רחל ולא בשאר אהלים ונתנה באהל בלהה בא ראובן ותבע ר עלבון אמו אמר אם אחות אמי היתה צרה לאמי שפחת אחות אמי תהא צרה לאמי לכך בלבל: ויהיו בני יעקב שנים עשר. מתחיל לענין ראשון משנולד בנימין נשלמה המטה ומעתה ראויים להמנות ומנאן, ורבותינו דרשו ללמדנו בא שכלן שוין וכולן צדיקים שלא חטא ראובן: (כג) בכור יעקב. אפי' בשעת הקלקלה קראו בכור:

בכור

שפתי חכמים

ם (נח"י) אע"ג דבב"ר למדו מזה הפסוק שאבות הן הן המרכבה והרב ס"ל נראה דרוש דהא הביאו סוף פ' לך לך מ"מ ס"ל דאלו התיבות במקום אשר דבר אתו מיותרת דהא גבי אברהם כתיב ויעל מעליו אלהים ולא הייה במקום אשר דבר אתו: ע שאע"פ שזמן יפה היה וא"כ לא היה לו לקברה בדרך אלא היה לו לשאת אותה לאפרת אע"פ כן לא עשה כדפירש"י בפ' ויחי ואע"פ שפי' שם דעת הגריד היה משמע שבאמצע הקיץ היה א"כ י"ל דלכך מנע להוליכה ליקבר בא"י כיון שהיה החום גדול. וי"ל מה שפי' עת הגריד היה שהארץ חלולה כו' לא היה באמצע הקיץ אלא בתחלת הקיץ והארץ היתה חלולה ע"י בהמה של החרישה שהניר היה מצוי: פ ר"ל והתם מאי רבותיה הוא אם הוא ככברה והסתיו עבר והשרב עדיין לא בא למאי נפקא מניה אלא ודאי מהלך מועט היה ומיד רדף אחריו גחזי: צ ר"ל כשאדם מוכר לחבירו כרם אומר לו אני מוכר לך צמד כרם וכשמוכר לו שדה אומר לו חלקת השדה כלומר שהיא מדה הידוע להם: ק ר"ל לפי שאיחר ביאתו מלבא אצל יצחק אביו לכך אירע לו כל זאת: ר לפי שהיתה שפחת רחל מהרש"ל. ואח"ת מ"ע

די מליל עמה: יד ואקים יעקב קמתא באתרא די מליל עמה קמת אבנא ואסיך
עלה נסכין וארק עלה משחא: טו וקרא יעקב ית שמא דאתרא די מליל עמה
תמן יי בית אל: טז ונטלו מבית אל והוה עוד כרובת ארעא למיעל לאפרת
וילידת רחל וקשיאת במילדה: יז והוה בקשיותה במילדה ואמרת לה חיתא לא
תדחלי ארי אף דין ליך בר: יח והוה במפק נפשה ארי מיתת וקרת שמה
בר דויי ואבוהי קרא לה בנימין: יט ומיתת רחל ואתקברת בארח אפרת היא
בית לחם: כ ואקים יעקב קמתא על קבורתה היא קמת קבורתא דרחל עד יומא
דין: כא ונטל ישראל ופרס משכנה מלהלא למגדלא דעדר: כב והוה כד שרא
ישראל בארעא ההיא ואזל ראובן ושכיב עם בלהה לחינתא דאבוהי ושמע
ישראל והוו בני יעקב תרי עסר: כג בני לאה בוכרא דיעקב ראובן ושמעון
ולוי

התורה והמצוה

(יד) ויצב יעקב מצבה במקום אשר דבר אתו. להורות שהמקום קדוש, והציב מצבה שהיא מאבן אחת, שהיא מענין הנבואה, שאבן ישראל יתאחדו לגוי אחד בארץ, ויסך עליו נסך, להורות על הדבוק ושפע הנסיית שהושפעה בנבואה זאת שיהיה תחת השפע האלהית ושמן משחת קודש:

(טו) ויקרא יעקב. כבר בארתי בפ' ויצא שבפעם הראשון לא קרא בשם בית אל רק המקום ששכב עליו ששם ראה את הסולם, ושם העיר נקרא בשם לוז, ועתה שנראה אליו בעיר לוז עצמה קרא כלל המקום בשם בית אל, יען ששם דבר אליו אלהים, ורצה שיש קדושה בכלל המקום:

(טז) ותלד רחל. הנה רחל נשאת באיסור ב' אחיות, רק שקודם מ"ת היה מותר, וגם שהיה עפ"י הדבור להוליד שבטי יה, אבל אחר הברכה שברכו ה' להיות תחת ההשגחה האלהית, מאז התנוצץ עליהם הענין האלהי כמו שיהיה אחר מ"ת, ומאז היה פגם שיחזיק ב' אחיות, בפרט שכבר ילדה את בנימין ונולדו השבטים לכן מתה רחל, ובזה תבין דברי חז"ל שמטעם זה מתה ולא נקברה במערת המכפלה:

(יז) אל תיראי. מודיע לדקת רחל איך נתאותה לבנים עד שאמרה ואם אין מתה אנכי, והגם שהגיעה עד שערי מות לא שמה לבה ע"ז רק יראה פן ע"י קשוי הלידה יהיה הולד נפל או פן הוא בלתי בן קיימא, והאמר לה המילדת אל תיראי מזה כי גם זה לך בן, ר"ל בן קיימא הראוי לגדלו:

(יח) ויהי בצאת נפשה. היה דעתה על הנולד לקראו כשם, וקראה שמו בן אוני, ר"ל בן כחי, שכחי נתן לו כי היא מתה על ידו, ושם זה עצמו קרא לו אביו שם בן ימין שבימין נמצא האון והכח:

(יט) ותקבר בדרך אפרתה. לכן קבר אותה בדרך ולא הוביל אותה לאפרת, מפני שהיא בית לחם, שנפל אח"כ בחלקו של יהודה, אבל קבורתה בדרך היה במקום שיפול אח"כ לחלק בנימין, וז"ש שלכן קברה בדרך אפרתה לא באפרתה מפני שהיא בית לחם:

(כ) ויצב יעקב מצבה על קברתה. המצבה שעושים על המתים הוא להזכיר מעשיו לדורות שלא ישכח מן הלב, וזה לא שייך ברחל, שהיתה עקרת הבית ושמה נזכר לזכר עולם בלעדי המצבה, וכבר אמרו אין עושים נפשות לצדיקים שדבריהם הם זכרונם, והיתה המצבה רק להכיר מקום הקבורה לא להזכיר מעשיה, ועז"א שהציב מצבה על קבורתה לא עליה, ואמר היא מצבת קברת רחל לא מצבת רחל. ובזה נבדלה מצבה זאת מיתר מצבות שעושים על המתים, שענינם הוא להשאיר זכר המת שיהיה נזכר ע"י המצבה והמת נזכר ע"י המצבה, אבל פה היה בהיפך, שהמצבה נתקיימה לזכר עולם ע"י המת, וז"ש שהיא מצבת קבורת רחל: ועוד שבשאר מצבות אין נזכרים רק בדור ההוא, אבל מצבה זאת ע"י שהיא מצבת קבורת רחל נשארה קיימת עד היום. שבכל דור ודור יחדשו אותה, למען ידעו קבורת רחל. ולמדו חז"ל שנקברה שם כדי שיתפללו ישראל על קברה בלכתם לגולה, אומר כי הציב מצבה כדי שתהיה קיימת עד סוף באחרית הימים, שיצטרכו לדעת מקום קבורת רחל:

(כא-כג) ויסע ישראל וגו' ויהי בשכן ישראל וגו' וילך ראובן וישכב. דעת חז"ל שכל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה, רק שבלבל יצועי אביו, וכן נראה ממ"ש ויהיו בני יעקב שנים עשר, שהוא פסקא באמצע פסוק, שנראה שלא חטא ראובן, כי היו כלם צדיקים ושוים בצדקתם. והמקובלים באמרו שמנשה ואפרים היו ראוים לצאת מיעקב בלילה ההוא שבלבל יצועי אביו, וע"י הבלבול הזה לא נולדו, וזה נחשב לראובן כאלו שכב עם בלהה, וכמ"ש האר"י ז"ל וכס' כנפי יונה. ובאור הדברים שמה שהחזיק יעקב את מנשה ואפרים כבניו מבואר שהיו ראוים לצאת ממנו, כי בעת שאמר ה' ליעקב פרה ורבה, כבר היתה רחל מעוברת בבנימין, וה' הבטיח לו שיוליד עוד בנים, וחשב יעקב שרחל תלד עוד שני בנים, וכאשר ראה שמתה רחל, נטה אהלו באהל בלהה שפחת רחל שיחשב הבן על שמה, וראובן שידע מנבואתו זאת וכנס

ראובן ושמעון ולוי ויהודה ויששכר וזבלון: כד בני רחל
יוסף ובנימן: כה ובני בלהה שפחת רחל דן ונפתלי:
כו ובני זלפה שפחת לאה גד ואשר אלה בני יעקב אשר
ילד־לו בפדן ארם: כז ויבא יעקב אל־יצחק אביו ממרא
קרית הארבע הוא חברון אשר־גר־שם אברהם ויצחק:
כח ויהיו ימי יצחק מאת שנה ושמנים שנה: כט ויגוע יצחק
וימת ויאסף אל־עמיו זקן ושבע ימים ויקברו אתו עשו
ויעקב בניו: פ לו א ואלה תלדות עשו הוא אדום: ב עשו
לקח את־נשיו מבנות כנען את־עדה בת־אילון החתי
ואת־אהליבמה בת־ענה בת־צבעון החוי: ג ואת־בשמת
בת־ישמעאל אחות נביות: ד ותלד עדה לעשו את־
אליפז ובשמת ילדה את־רעואל: ה ואהליבמה ילדה
את־יעיש* ואת־יעלם ואת־קרח אלה בני עשו אשר ילדו־
לו בארץ כנען: ו ויקח עשו את־נשיו ואת־בניו ואת־

*יעוש קרי

בנתיו

בעל הטורים

וקהל גוים יהיה ממך בנימן' ירבעם ויהוא: (כט) זקן ושבע ימים ג' במסר'. ביצחק ובאיוב שכולם צדיקים וכן באברהם זקן ושבע ובצדיקים נאמר כן לשבח וברשעים לגנאי אדם ילוד אשה קצר ימים ושבע רוגז: (ד) ותלד עדה. בבני יעקב כשמייחסם אומר בני לאה בני רחל וכן בכולן לפי שהם בניו של פונם ולכך קראו בנים אבל בני עשו אינם נקראים בנים

שפתי חכמים

דיעקב ולמה לא נתן בהדיא לאה י"ל לפי שיעקב היה סבור שלאה לא תרצה ליקח משום שלא נתן מטתו בחיי רחל באהלה ג"כ עכשיו לא תרצה ליקח אבל ראובן שהיה רגיל אצל אמו וידע שהקפדת מ"מ הלך ובלבל. עכ"ל: ש ר"ל כשעשה כה"ג עבודה היה מלובש כהן ובאפוד והיו שמות השבטים בחשן ועל כתפות האפוד ראובן היה הראשון: ת כשנמנו שמות השבטים הוא נמנה תחלה מצאתי: א וכמה דכתיב לעיל בפ' לך ויבא באלוני ממרא אשר בחברון ופירש"י שם אדם י"ל דהתם כתיב באלוני ממרא ואלון שם המישור וא"ל דממרא שני שמות יש לו אלון וממרא וקראן בשני שמותיו דהיינו אלון וממרא א"כ כל"ל באלוני בממרא להורות ששני שמות יש לו למישור אע"כ מדלא כתיב הכי ש"מ שם איש הוא. והרא"ם ז' לא שם האדם מדכתיב אחריו קרית הארבע: ב פי' שמה של עיר היה קרית ארבע ולא קרית של ארבע שהוא שם אדם מדכתיב ותמת שרה בקרית ארבע ש"מ שקרית ארבע הוא שם המקום והה"א שבמלת הארבע דכתיב הכא היא במקום של כלומר אל מישור של קרית ארבע וכמו שמפ' רש"י בעצמו

רש"י

בכור יעקב. בכור לנחלה בכור לעבודה בכור ש למנין ת ולא נתנה בכורה ליוסף אלא לענין השבטים שנעשה לשני שבטים: (כז) ממרא. שם א המישור: קרית הארבע. שם העיר ב ממרא קרית הארבע אל מישור של קרית ארבע. וא"ת היה לו לכתוב ממרא הקרית ארבע כן דרך המקרא בכל דבר ששמו כפול כגון זה וכגון בית לחם אבי עזר בית אל. אם הוצרך להטיל בו ה"א טוטה בראש התיבה השניה (ש"א טז) בית הלחמי (שופטים ו) בעפרת אבי העזרי (מ"א טז) בנה חיאל בית האלי: (כט) ויגוע יצחק. אין מוקדם ומאוחר בתורה מכירתו של יוסף קדמה למיתתו של יצחק י"ב שנה שהרי כשנולד יעקב היה יצחק בן ס' שנה שנאמר ויצחק בן ס' שנה וגו' ויצחק מת בשנת ק"פ ליעקב אם תוציא ששים מק"פ שנה נשארו ק"כ ויוסף נמכר בן י"ז שנה ואותה שנה שנת מאה ושמונה ליעקב כיצד בן ששים ושלש נתברך ארבע עשרה שנה נטמן בבית עבר הרי שבעים ושבע וי"ד עבד באשה ובסוף ארבע עשרה נולד יוסף שנאמר ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף וגו' הרי תשעים ואחד והם וי"ז עד שלא נמכר יוסף הרי מאה ושמונה (ועוד מפורש מן המקרא מבנתם

יוסף

ולוי ויהודה ויששכר וזבולון: כד בני רחל יוסף ובנימן: כה ובני בלהה אמתא
דרחל דן ונפתלי: כו ובני זלפה אמתא דלאה גד ואשר אלין בני יעקב די אתילידן
לה בפדן ארם: כז ואתא יעקב לות יצחק אבוהי ממרא קרית ארבע היא חברון
די דר תמן אברהם ויצחק: כח והוו יומי יצחק מאה ותמנן שנין: כט ואתנגיד
יצחק ומית ואתכניש לעמה סיב ושבע יומין וקברו יתה עשו ויעקב בנוהי:
א ואלין תולדת עשו הוא אדום: ב עשו נסיב ית נשוהי מבנת כנען ית עדה בת
אילון חתאה וית אהליבמה בת ענה בת צבעון חואה: ג וית בשמת בת ישמעאל
אחתה דנביות: ד וילידת עדה לעשו ית אליפז ובשמת ילידת ית רעואל:
ה ואהליבמה ילידת ית יעוש וית יעלם וית קרח אלין בני עשו די אתילידו לה
בארעא דכנען: ו ודבר עשו ית נשוהי וית בנוהי וית בנתה וית כל נפשת ביתה

וית

רש"י

יוסף עד שבא יעקב מצרימה כ"ב שנה שנאמר ויוסף בן שלשים שנה וגו' וז' שנים שובע ושנתים רעב הרי כ"ב וכתיב ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה נמצא יעקב במכירתו ק"ח): (ב) עדה בת אילון. היא בשמת בת אילון ונקראת בשמת על שם שהיתה מקטרת בשמים לע"ז: אהליבמה. היא יהודית והוא כינה שמה יהודית לומר שהיא כופרת בע"ז כדי להטעות ג את אביו: בת ענה בת צבעון. אם בת ענה לא בת צבעון ענה בנו של צבעון שנאמר ואלה בני צבעון ואיה וענה מלמד שבא צבעון על כלתו אשת ענה ויצאת אהליבמה מבין שניהם והודיעך הכתוב שכלן בני ממזרות היו: (ג) בשמת בת ישמעאל. ולהלן קורא לה מחלת מצינו באגדת מדרש ספר שמואל ג' מוחלים לבן עונותיהן גר שנתגייר והעולה לגדולה והנושא אשה ולמד הטעם מכאן לכך נקראת מחלת שנמחלו עונותיו: אחות נביות. על שם שהוא השיאה לו משמת ישמעאל נקראה על שמו: (ה) ואהליבמה ילדה וגו'. קרח זה ממזר היה ובן אליפז היה ד שבא על אשת אביו אל אהליבמה אשת עשו שהרי הוא מנוי עם

אלופי

שפתי חכמים

אחר זה וק"ל: ג וקשה ולבשמת למה לא כינה לה שם טוב כדי לרמאות את אביו וי"ל לעיל בפ' תולדות להזכיר אותו שם כינוי אם היה לה וי"ל שעשו קרא לה שם אחר שאינו של ע"ז אלא הכתוב קראה כך בשם ע"ז לפי שכתוב לעיל אח"כ והכהין עיניו מראות ופרש"י בעשנן של אלו ואם היה משנה שמה היה קשה היכן מצינו שהיו מקטרות לכך קראה לעיל בשם זה כדי להראות את זה שלכך נקראת בשמת ע"ש וכו' מהרש"ל. ואע"פ שיהודית היא בת בארי החתי ואהליבמה היא בת ענה החוי י"ל הוא ענה הוא בארי דשני שמות הי"ל ואע דמייחס אותו פעם למשפחות החוי ופעם למשפחות החתי אפשר דאביו היה ממשפחות החתי ואמו היתה ממשפחות החוי לכן מייחס פ"א למשפחות החתי ופעם לחוי. הרא"ם כ' אולי שבאו חתי וחוי על אשה א'. וא"ת מנ"ל לרש"י דיהודית היא אהליבמה דלמא יהודית מתה ואהליבמה אשה אחרת היתה פי' הרא"ם מדכתיב את נשיו ולא כתיב נשים ש"מ כן הן נשיו האמורים למעלה: ד כתב הרא"ם וא"ת מנ"ל דלמא

התורה והמצוה

שהבנים המובטחים יולדו מלאה אמו בלבל יצועו שהיה באהל בלהה כדי שישימה באהל לאה, וזאת העלה הכתוב כאלו שכב את פילגש אביו, כי זלזל בכבודה ובכבוד אביו, וגרם שלא יולד הזרע שהיה מוכן לצאת ממנה, שאף שעשה זאת לכבוד אמו, העיז פנים נגד אביו ואשתו. וז"ש שאחר שמתה רחל נסע יעקב משם ויט אהלה מהלאה למגדל עדר. ר"ל ששם נטה אהלו סמוך לאהל בלהה כדי שיקרא הבן הנולד ע"ש רחל, ויהי בשכן ישראל בארץ ההוא, עת ששכן על אופן זה אהלו סמוך לאהל בלהה, הלך ראובן בעת אשר שכב את בלהה פילגש, ומי שכב, אביו, דהיינו בעת ששכב אביו את בלהה פילגשו הלך ראובן שם ובלבל יצועו, והיה טענתו שבלהה היא פילגש וראוי יותר שיטה אהלו באהל אמו בהיות אשתו לא פילגשו. ועי"כ לא נולדו השני בנים שהיו ראוים לצאת מיעקב. וישמע ישראל, יעקב שמע והבין מה שגרם בזה, שעי"כ ויהיו בני יעקב רק שנים עשר, שלולא שבלבל יצועו היו ארבעה עשר כפי הבטחת ה', ובזה נבין למה נטלה הבכורה ממנו וניתנה ליוסף עבור זה כמ"ש בד"ה (ה א) ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו לבני יוסף ולא להתיחס לבכורה, שלא היה זה דרך עונש רק שאחר שגרם שלא יולדו מנשה ואפרים מיעקב היה מוכרח להחזיק מנשה ואפרים כבניו, שבזה נתקיים דבר ה' שא"ל פרה ורבה, היינו ששני שבטים הנולדים מיוסף יהיו כבניו, ובהכרח לתת להם פי שנים, ולקח פי שנים של ראובן שגרם זאת ונתנה לבני יוסף שלא יפסידו יתר בנשים שלא חטאו. ובזה יובן מ"ש יעקב ליוסף אל שדי נראה אלי בלוז בארץ כנען ויברך אותי ויאמר אלי הנני מפרך והרביתיך, ועתה שני בניך הנולדים לך בארץ מצרים לי הם, ר"ל שבהכרח כוון על מנשה ואפרים, כי ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל, ולא הולדתי עוד ממנה. וזה שכתוב במד' הילד איננו ואני אנה אני בא ממעשה בלהה, שמאליה חזי שי"ל יוסף שיוליד שני הבנים האלה יתוקן החטא מעשה בלהה:

לך ואלה תולדות וגו פרשה ז פרשתי בפירוש ד"ה (סימן א') עיין שם:

וישב

בְּנֹתָיו וְאֶת־כָּל־נַפְשׁוֹת בֵּיתוֹ וְאֶת־מִקְנֵהוּ וְאֶת־כָּל־בְּהֶמְתּוֹ
וְאֵת כָּל־קִנְיָנוֹ אֲשֶׁר רָכַשׁ בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַיֵּלֶךְ אֶל־אֶרֶץ
מִפְּנֵי יַעֲקֹב אָחִיו׃ ז כִּי־הָיָה רְכוּשָׁם רָב מִשֶּׁבֶת יַחְדָּו וְלֹא
יָכְלָה אֶרֶץ מְגוּרֵיהֶם לָשֵׂאת אֹתָם מִפְּנֵי מִקְנֵיהֶם׃ ח וַיֵּשֶׁב
עֵשָׂו בְּהַר שֵׂעִיר עֵשָׂו הוּא אֱדוֹם׃ ט וְאֵלֶּה תֹּלְדוֹת עֵשָׂו
אֲבִי אֱדוֹם בְּהַר שֵׂעִיר׃ י אֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי־עֵשָׂו אֱלִיפַז בֶּן־
עָדָה אֵשֶׁת עֵשָׂו רְעוּאֵל בֶּן־בָּשְׂמַת אֵשֶׁת עֵשָׂו׃ יא וַיִּהְיוּ
בְּנֵי אֱלִיפָז תֵּימָן אוֹמָר צְפוֹ וְגַעְתָּם וּקְנַז׃ יב וְתִמְנַע ׀
הָיְתָה פִילֶגֶשׁ לֶאֱלִיפַז בֶּן־עֵשָׂו וַתֵּלֶד לֶאֱלִיפַז אֶת־עֲמָלֵק
אֵלֶּה בְּנֵי עָדָה אֵשֶׁת עֵשָׂו׃ יג וְאֵלֶּה בְּנֵי רְעוּאֵל נַחַת וָזֶרַח
שַׁמָּה וּמִזָּה אֵלֶּה הָיוּ בְּנֵי בָשְׂמַת אֵשֶׁת עֵשָׂו׃ יד וְאֵלֶּה
הָיוּ בְּנֵי אָהֳלִיבָמָה בַת־עֲנָה בַּת־צִבְעוֹן אֵשֶׁת עֵשָׂו וַתֵּלֶד
לְעֵשָׂו אֶת־יעיּשׁ וְאֶת־יַעְלָם וְאֶת־קֹרַח׃ טו אֵלֶּה אַלּוּפֵי בְנֵי־
עֵשָׂו בְּנֵי אֱלִיפַז בְּכוֹר עֵשָׂו אַלּוּף תֵּימָן אַלּוּף אוֹמָר אַלּוּף
צְפוֹ אַלּוּף קְנַז׃ טז אַלּוּף קֹרַח אַלּוּף גַּעְתָּם אַלּוּף עֲמָלֵק
אֵלֶּה אַלּוּפֵי אֱלִיפַז בְּאֶרֶץ אֱדוֹם אֵלֶּה בְּנֵי עָדָה׃ יז וְאֵלֶּה
בְּנֵי רְעוּאֵל בֶּן־עֵשָׂו אַלּוּף נַחַת אַלּוּף זֶרַח אַלּוּף שַׁמָּה
אַלּוּף מִזָּה אֵלֶּה אַלּוּפֵי רְעוּאֵל בְּאֶרֶץ אֱדוֹם אֵלֶּה בְּנֵי
בָשְׂמַת אֵשֶׁת עֵשָׂו׃ יח וְאֵלֶּה בְּנֵי אָהֳלִיבָמָה אֵשֶׁת עֵשָׂו
אַלּוּף יְעוּשׁ אַלּוּף יַעְלָם אַלּוּף קֹרַח אֵלֶּה אַלּוּפֵי אָהֳלִיבָמָה
בַּת־עֲנָה אֵשֶׁת עֵשָׂו׃ יט אֵלֶּה בְנֵי־עֵשָׂו וְאֵלֶּה אַלּוּפֵיהֶם
הוּא אֱדוֹם׃ ס שביעי כ אֵלֶּה בְנֵי־שֵׂעִיר הַחֹרִי יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ
לוֹטָן וְשׁוֹבָל וְצִבְעוֹן וַעֲנָה׃ כא וְדִשׁוֹן וְאֵצֶר וְדִישָׁן אֵלֶּה
אַלּוּפֵי הַחֹרִי בְּנֵי שֵׂעִיר בְּאֶרֶץ אֱדוֹם׃ כב וַיִּהְיוּ בְנֵי־לוֹטָן
חֹרִי וְהֵימָם וַאֲחוֹת לוֹטָן תִּמְנָע׃ כג וְאֵלֶּה בְּנֵי שׁוֹבָל עַלְוָן

יעוש קרי

וְיָת גֵּיתוֹהִי וְיָת כָּל בְּעִירֵהּ וְיָת כָּל קִנְיָנֵהּ דִּי קְנָא בְּאַרְעָא דִכְנָעַן וַאֲזַל לְאַרְעָא
אָחֳרִי מִן קֳדָם יַעֲקֹב אֲחוּהִי: ז אֲרֵי הֲוָה קִנְיָנְהוֹן סַגִּי מִלְּמִתַּב כַּחֲדָא וְלָא יְכִילַת
אֲרַע תּוֹתָבוּתְהוֹן לְסוֹבָרָא יָתְהוֹן מִן קֳדָם גֵּיתֵיהוֹן: ח וִיתֵיב עֵשָׂו בְּטוּרָא דְשֵׂעִיר
עֵשָׂו הוּא אֱדוֹם: ט וְאִלֵּין תּוֹלְדַת עֵשָׂו אֲבוּהוֹן דֶּאֱדוֹמָאֵי בְּטוּרָא דְשֵׂעִיר: י אִלֵּין
שְׁמָהַת בְּנֵי עֵשָׂו אֱלִיפַז בַּר עָדָה אִתַּת עֵשָׂו רְעוּאֵל בַּר בָּשְׂמַת אִתַּת עֵשָׂו:
יא וַהֲווֹ בְּנֵי אֱלִיפָז תֵּימָן אוֹמָר צְפוֹ וְגַעְתָּם וּקְנַז: יב וְתִמְנַע הֲוַת לְחֶינָתָא לֶאֱלִיפַז
בַּר עֵשָׂו וִילִידַת לֶאֱלִיפַז יָת עֲמָלֵק אִלֵּין בְּנֵי עָדָה אִתַּת עֵשָׂו: יג וְאִלֵּין בְּנֵי רְעוּאֵל נַחַת
וָזֶרַח שַׁמָּה וּמִזָּה אִלֵּין הֲווֹ בְּנֵי בָשְׂמַת אִתַּת עֵשָׂו: יד וְאִלֵּין הֲווֹ בְּנֵי אָהֳלִיבָמָה
בַּת עֲנָה בַּת צִבְעוֹן אִתַּת עֵשָׂו וִילִידַת לְעֵשָׂו יָת יְעוּשׁ וְיָת יַעְלָם וְיָת קֹרַח:
טו אִלֵּין רַבְרְבֵי בְנֵי עֵשָׂו בְּנֵי אֱלִיפַז בּוּכְרָא דְעֵשָׂו רַבָּא תֵימָן רַבָּא אוֹמָר רַבָּא
צְפוֹ רַבָּא קְנַז: טז רַבָּא קֹרַח רַבָּא גַעְתָּם רַבָּא עֲמָלֵק אִלֵּין רַבְרְבֵי דֶאֱלִיפַז
בְּאַרְעָא דֶאֱדוֹם אִלֵּין בְּנֵי עָדָה: יז וְאִלֵּין בְּנֵי רְעוּאֵל בַּר עֵשָׂו רַבָּא נַחַת רַבָּא
זֶרַח רַבָּא שַׁמָּה רַבָּא מִזָּה אִלֵּין רַבְרְבֵי רְעוּאֵל בְּאַרְעָא דֶאֱדוֹם אִלֵּין בְּנֵי
בָשְׂמַת אִתַּת עֵשָׂו: יח וְאִלֵּין בְּנֵי אָהֳלִיבָמָה אִתַּת עֵשָׂו רַבָּא יְעוּשׁ רַבָּא יַעְלָם
רַבָּא קֹרַח אִלֵּין רַבְרְבֵי אָהֳלִיבָמָה בַּת עֲנָה אִתַּת עֵשָׂו: יט אִלֵּין בְּנֵי עֵשָׂו וְאִלֵּין
רַבְרְבָנֵיהוֹן הוּא אֱדוֹם: כ אִלֵּין בְּנֵי שֵׂעִיר חוֹרָאָה יָתְבֵי דְאַרְעָא לוֹטָן וְשׁוֹבָל
וְצִבְעוֹן וַעֲנָה: כא וְדִישׁוֹן וְאֵצֶר וְדִישָׁן אִלֵּין רַבְרְבֵי חוֹרָאֵי בְּנֵי שֵׂעִיר בְּאַרְעָא
דֶאֱדוֹם: כב וַהֲווֹ בְנֵי לוֹטָן חוֹרִי וְהֵימָם וַאֲחָתֵהּ דְּלוֹטָן תִּמְנָע: כג וְאִלֵּין בְּנֵי שׁוֹבָל
עלון

בעל הטורים

אלא ולדות כמו ולד בהמה: (ז) ולא יכלה ב' במס'. דין והידך ולא יכלה עוד הלשינו. לפי שיעקב שרתה עליו שכינה ומלרים עובדי ע"א ולא היה יכול לסבול: (יד) יעוש. יעיש כתיב שקבץ י' אומות לבא על ישראל בחורבן בבית ושם אשלי אדום וגו' וי' גלות גלו ישראל על ידו: (כ) יושבי הארץ. בגימ' היו מריחים בארץ:

רש"י

אלופי אליפז בסוף הענין (ב"ר): וילך אל ארץ לגור ה באשר ימצא: (ז) ולא יכלה ארץ מגוריהם. להספיק מרעה לבהמות שלהם. ומ"א (ב"ר) מפני יעקב אחיו. מפני שטר חוב של גזרת כי גר יהיה זרעך המוטל על זרעו של יצחק אמר אלך לי מכאן אין לי חלק לא במתנה שנתנה לו הארץ הזאת ולא בפרעון השטר ומפני הבושה שמכר בכורתו: (ט) ואלה. התולדות שהולידו בניו משהלך לשעיר: (יב) ותמנע היתה פילגש. להודיע גדולתו של אברהם כמה היו תאבים לידבק בזרעו. תמנע זו בת אלופים היתה שנאמר ואחות לוטן תמנע ולוטן מאלופי יושבי שעיר היה מן החורים שישבו בה לפנים אמרה איני זוכה להנשא לך ז הלואי ואהיה פילגש. ובדברי הימים מונה אותה בבניו של אליפז ה מלמד שבא על אשתו של שעיר וילא תמנע מביניהם וכשגדלה נעשית פילגשו וזהו ואחות לוטן תמנע ולא מנאה עם בני שעיר שהיתה אחותו מן האם ולא מן האב: (טו) אלה אלופי בני עשו. ראשי ט משפחות: (כ) יושבי הארץ. שהיו יושביה קודם שבא עשו לשם. ורבותינו דרשו (שבת פה) שהיו בקיאין בישובה של ארץ מלא קנה זה לזיתים מלא
קנה

שפתי חכמים

תרי קרא היו. וי"ל כיון דלא חשב אותו בבניו של אהליבמה ואח"כ חשב אותו באלופים של אליפז ש"מ ממזר היה: ה דאל"ב למה אינו מפרש לאיזה ארץ הלך: ו כלומר ועוד טעם אחר. (ממ"ש) דאל"כ ל"ל ותמנע היתה פלגש וגו' הל"ל גם עמלק מבני אליפז, בשלמא למה מזכיר שם אמו שפי מבני אליפז האחרים גם מנ"מ שהיתה פילגש או אשתו ל"פ להודיע וכו': ז עד הלואי ואהיה פילגש וכו' לכן פירש"י בסמוך דמש"ה הוזקק לכתוב משפחות החורי וק"ל: ח כ' הרא"ם וא"ת מנ"ל דיש כאן ממזרת דלמא לאחר שמת שעיר החורי נשא אליפז אשת שעיר והוליד ממנה תמנע. ומהרש"ל פי' דא"כ היאך שייך לומר שהיתה בתו פילגשו בפרהסיא בשלמא כשבא אליפז על אשת שעיר באיסור לא היו יודעין העולם שתמנע היתה בתו של אליפז. ול"נ דאם היתה בתו של אליפז למה כתיב ואחות לוטן תמנע התינח אי לאו בתו של אליפז היתה אלא מכח ממזרת שבא אליפז על אשת שעיר בעוד שהיה חי והיו העולם סבורין שהיתה בתו של שעיר ואחותו לוטן מן האב ומן האם בא לאשמועינן גדולתו של אברהם; אבל אי הוה תמנע בתו של אליפז בהיתר ואח"כ נשאה אליפז לפילגש כי בן נח מותר בבתו למנ"מ בא להודיע הכתוב שהיא אחות לוטן או להודיע גדולתו של אברהם וכו' והא היא היתה מזרעו של אברהם בעיני כל שהרי בהיתר נשא אליפז אשת שעיר והוליד ממנה תמנע ודו"ק נ"ל. והרא"ם פי' משום דכל המשפחות הללו לא נכתבו כאן אלא להודיע קלונו ופסולו מש"ה כל היכא דאיכא למיתלי בהו קלקולא תלינן: ט כלומר היו נשיאים וראשים כל אחד מהם על משפחתם

וּמָנַחַת וְעֵיבָל שְׁפוֹ וְאוֹנָם׃ כד וְאֵלֶּה בְנֵי־צִבְעוֹן וְאַיָּה וַעֲנָה
הוּא עֲנָה אֲשֶׁר מָצָא אֶת־הַיֵּמִם בַּמִּדְבָּר בִּרְעֹתוֹ אֶת־
הַחֲמֹרִים לְצִבְעוֹן אָבִיו׃ כה וְאֵלֶּה בְנֵי־עֲנָה דִּשֹׁן וְאָהֳלִיבָמָה
בַּת־עֲנָה׃ כו וְאֵלֶּה בְּנֵי דִישָׁן חֶמְדָּן וְאֶשְׁבָּן וְיִתְרָן וּכְרָן׃
כז אֵלֶּה בְּנֵי־אֵצֶר בִּלְהָן וְזַעֲוָן וַעֲקָן׃ כח אֵלֶּה בְנֵי־דִישָׁן עוּץ
וַאֲרָן׃ כט אֵלֶּה אַלּוּפֵי הַחֹרִי אַלּוּף לוֹטָן אַלּוּף שׁוֹבָל
אַלּוּף צִבְעוֹן אַלּוּף עֲנָה׃ ל אַלּוּף דִּשֹׁן אַלּוּף אֵצֶר אַלּוּף
דִּישָׁן אֵלֶּה אַלּוּפֵי הַחֹרִי לְאַלֻּפֵיהֶם בְּאֶרֶץ שֵׂעִיר׃ פ
לא וְאֵלֶּה הַמְּלָכִים אֲשֶׁר מָלְכוּ בְּאֶרֶץ אֱדוֹם לִפְנֵי מְלָךְ־
מֶלֶךְ לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל׃ לב וַיִּמְלֹךְ בֶּאֱדוֹם בֶּלַע בֶּן־בְּעוֹר וְשֵׁם
עִירוֹ דִּנְהָבָה׃ לג וַיָּמָת בָּלַע וַיִּמְלֹךְ תַּחְתָּיו יוֹבָב בֶּן־זֶרַח
מִבָּצְרָה׃ לד וַיָּמָת יוֹבָב וַיִּמְלֹךְ תַּחְתָּיו חֻשָׁם מֵאֶרֶץ הַתֵּימָנִי׃
לה וַיָּמָת חֻשָׁם וַיִּמְלֹךְ תַּחְתָּיו הֲדַד בֶּן־בְּדַד הַמַּכֶּה אֶת־
מִדְיָן בִּשְׂדֵה מוֹאָב וְשֵׁם עִירוֹ עֲוִית׃ לו וַיָּמָת הֲדָד וַיִּמְלֹךְ
תַּחְתָּיו שַׂמְלָה מִמַּשְׂרֵקָה׃ לז וַיָּמָת שַׂמְלָה וַיִּמְלֹךְ תַּחְתָּיו
שָׁאוּל מֵרְחֹבוֹת הַנָּהָר׃ לח וַיָּמָת שָׁאוּל וַיִּמְלֹךְ תַּחְתָּיו בַּעַל
חָנָן בֶּן־עַכְבּוֹר׃ לט וַיָּמָת בַּעַל חָנָן בֶּן־עַכְבּוֹר וַיִּמְלֹךְ תַּחְתָּיו
הֲדַר וְשֵׁם עִירוֹ פָּעוּ וְשֵׁם אִשְׁתּוֹ מְהֵיטַבְאֵל בַּת־מַטְרֵד
בַּת מֵי זָהָב׃ מפטיר מ וְאֵלֶּה שְׁמוֹת אַלּוּפֵי עֵשָׂו לְמִשְׁפְּחֹתָם
לִמְקֹמֹתָם בִּשְׁמֹתָם אַלּוּף תִּמְנָע אַלּוּף עַלְוָה אַלּוּף יְתֵת׃
מא אַלּוּף אָהֳלִיבָמָה אַלּוּף אֵלָה אַלּוּף פִּינֹן׃ מב אַלּוּף קְנַז

אלוף

בעל הטורים

(לא) ואלה המלכים. בשביל שאמר יעקב לעשו ח"פ אדוני מלכו ח' מלכים קודם ישראל וכנגדם מלכו ח' מלכים עד יהורם ובימיו פשע אדום : (לג) מבצרה ב'. דין ואידך המון בגדים מבצרה לע"ל תלקה בצרה עם אדום לפי שהעמידו להם מלך שהמליכה להם וזהו חמוץ בגדים מבצרה תלקה בצרה שנאמר יובב בן זרח מבצרה. בכולן מזכיר שמות מקומותיהם חוץ מבעל חנן בן עכבור לפי שלא הי"ל מקום ידוע שהי"ל אויבים רבים והיה מתחבא היום כאן ולמחר כאן ולא היה יושב במקום ידוע. (לט) ושם אשתו. מזכיר שם אשתו מלמד שמלך על ידה שהיתה בת גדולים ועשירים. מונה כאן ח' מלכים וי"א אלופים וכנגדן נאמרו בישראל י"א שופטים מיהושע עד שמואל וח' מלכים עד יורם וזהו ואלכה לנגדך :

רש"י

קנה זה לגפנים שהיו טועמין ויודעין אי זו נטיעה ראויה לו : (כד) ואיה וענה . וי"ו יתירה והוא כמו איה וענה והרבה יש במקרא (דניאל ח) תת וקדש וצבא מרמס (תהלים עו) נרדם ורכב וסוס : הוא

ענה

שלן ומנחת ועיבל שפו ואונם: כד ואלין בני צבעון ואיה וענה הוא ענה די
אשכח ית גבריא במדברא כד הוה רעי ית חמריא לצבעון אבוהי: כה ואלין
בני ענה דשן ואהליבמה בת ענה: כו ואלין בני דישן חמדן ואשבן ויתרן וכרן:
כז אלין בני אצר בלהן וזעון ועקן: כח אלין בני דישן עוץ וארן: כט אלין רברבי
חוראה רבא לוטן רבא שובל רבא צבעון רבא ענה: ל רבא דשן רבא אצר
רבא דישן אלין רברבי חוראה לרברבניהון בארעא דשעיר: לא ואלין מלכיא
די מליכו בארעא דאדום קדם די מלך מלכא לבני ישראל: לב ומלך באדום
בלע בר בעור ושום קרתה דנהבה: לג ומית בלע ומלך תחותוהי יובב בר זרח
מבצרה: לד ומית יובב ומלך תחותוהי חשם מארעא דרומא: לה ומית חשם
ומלך תחותוהי הדד בר בדד דקטיל ית מדינאי בחקלא דמואב ושום קרתה
עוית: לו ומית הדד ומלך תחותוהי שמלה ממשרקה: לז ומית שמלה ומלך
תחותוהי שאול מרחובי דעל פרת: לח ומית שאול ומלך תחותוהי בעל חנן בר
עכבור: לט ומית בעל חנן בר עכבור ומלך תחותוהי הדר ושום קרתה פעו
ושום אתתה מהיטבאל בת מטרד בת מצרף דהבא: מ ואלין שמהת רברבי
עשו לזרעיתהון לאתריהון בשמהתהון רבא תמנע רבא עלוה רבא יתת: מא רבא
אהליבמה רבא אלה רבא פינן: מב רבא קנז רבא תימן רבא מבצר:

רבא

רש"י

ענה. האמור למעלה שהוא אחיו של צבעון וכאן הוא קורא אותו בנו מלמד שבא צבעון על י אמו והוליד את ענה: את הימם. פרדים הרביע חמור על סוס נקבה וילדה פרד והוא היה ממזר והביא פסולין לעולם (חולין ה) ולמה נקרא שמם ימים שאימתן מוטלת על הבריות דאמר ר"ח מימי לא שאלני אדם כ על מכת פרדה לבנה וחיה. (והא קא חזינן דחיה אל תקרי וחיה אלא וחיתה כי המכה לא תתרפא לעולם, ברש"י ישן) ולא הוזקק לכתוב לנו משפחות החורי אלא מפני תמנע ולהודיע גדולת אברהם כמו שפירשתי למעלה: (לא) ואלה המלכים וגו'. שמונה היו וכנגדן העמיד יעקב ובטל מלכות עשו בימיהם ל ואלו הן שאול ואיש בשת דוד ושלמה רחבעם אביה אסא יהושפט. ובימי יורם מ בנו כתיב (מ"ב ח) בימיו פשע אדום מתחת יד יהודה וימליכו עליהם מלך ובימי שאול כתיב אין מלך באדום נצב מלך: (לג) יובב בן זרח מבצרה. בצרה מערי מואב היא שנאמר (ירמיה מח) ועל קריות ועל בצרה וגו'. ולפי שהעמידה מלך לאדום עתידה ללקות נ עמהם שנאמר (ישעיה לד) כי זבח לה' בבצרה: (לה) המכה את מדין בשדה מואב. שבא מדין על מואב למלחמה והלך מלך אדום לעזור את מואב ומכאן אנו למדים שהיו מדין ומואב מריבים זה עם זה ובימי בלעם עשו שלום להתקשר על ישראל: (לט) בת מי זהב. מהו זהב עשיר היה ואין זהב חשוב בעיניו לכלום: (מ) ואלה שמות אלופי עשו. שנקראו על שם מדינותיהם ס לאחר שמת הדד

שפתי חכמים

משפחה אחת לא שמהם נולדו כמשפחות: י וא"ת מנ"ל דצבעון בא על אמו דהוא אשתו של שעיר דלמא שעיר אביו של צבעון בא על אשת צבעון והוליד את ענה והעולם היו סבורין דבנו של צבעון היה אבל באמת בנו של שעיר היה אחיו של צבעון. וי"ל דסברא הוא דתלינן קלקולין במקולקל ולעיל נמי מצינו דצבעון היה המקולקל דבא על כלתו אשתו של ענה ואין סברא לומר דשני מקולקלין היו וא"ת לעיל גופי' מנ"ל דצבעון היה המקולקל ובא על כלתו דלמא ענה היה המקולקל ובא על אמו אשתו של צבעון. וי"ל א"כ היו נמי שני מקולקלין ענה ושעיר וכיון שיכולין לתלות הכל בצבעון תלינן. הרא"ם. הקשה מהרש"ל למה נעשה שתי נשים מקולקלין אשת ענה כלתו של צבעון ואשת שעיר אמו של צבעון. וי"ל שהנשים אינן נקראות מקולקלין שהם אינם עושין מעשה כלל אבל האיש שעושה מעשה נקרא מקולקל. א"נ הנשים יכולים לומר אנוסים היינו אבל האיש אינו יכול לפטור עצמו בטענה זו לפי שאין קשוי אלא לדעת: כ ר"ל דר' חנינא היה רופא ואמר מימי לא שאלני אדם על רפואת מכת פרדה לבנה ונתתי לו רפואה: ל ר"ל כיון דכתיב ולאום מלאום יאמץ משמע דלא ישוו בגדולה ולכן כשהמליכו מלכי ישראל בטל המלכות של עשו כל אותו זמן שמלכו כדמפרש ואזיל: מ דהוא היה אחרון ומיד בימיו התחיל מלכות של עשו וכן בימי שאול שהיה המלך הראשון מיד בטלה מלכות של עשו: נ (מז' מענדל) דק"ל נ"ל לייחסו אחר אביו כיון שייחסו ע"ש מקומו כמו שמלה ממשרקה וכו' ותי' שלא היה איש ידוע וניכר ע"ש מקומו ולזה הוצרך לייחסו ע"ש אביו ולא ייחסו על שם מקומו אלא להודיע שעתידה ללקות וכו': ס (ממ"ש) ר"ל ז"ש הכתוב למקומותם בשמותם פי' שנקראו שמותן ע"ש מקומותם וז"ש אח"כ והראשונים וכו' הם שמות תולדותם שלא תיקשי הא כבר מנה לעיל אלופי בני עשו גם שם מנם אלופים. והא ראיה שאלו נקראים ע"ש מדינותיהם דהא מגדיאל הוא רומי כדאיתא בפדר"כ שנקראת כן' אמי אלוף בחלום היום

מלך

אַלּוּף תֵּימָן אַלּוּף מִבְצָר׃ מג אַלּוּף מַגְדִּיאֵל אַלּוּף עִירָם
אֵלֶּה ׀ אַלּוּפֵי אֱדוֹם לְמֹשְׁבֹתָם בְּאֶרֶץ אֲחֻזָּתָם הוּא עֵשָׂו
אֲבִי אֱדוֹם׃ פ פ פ

קנ"ד. קליפ"ה סימן. ומפטירין חזון עובדיה בס"ע:

לז א וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מְגוּרֵי אָבִיו בְּאֶרֶץ כְּנָעַן׃
ב אֵלֶּה ׀ תֹּלְדוֹת יַעֲקֹב יוֹסֵף בֶּן־שְׁבַע־עֶשְׂרֵה
שָׁנָה

בעל הטורים

(א) וישב. זש"ה הסיר ס' משפטיך פנה אויבך משל לבדה שנקצרה והזורה מפריש התבן והמוץ ומשליכן והתבואה נשארת במקומה כדכתיב בעשו וילך אל ארץ אבל יעקב כתיב ביה וישב יעקב: מגורי ב' במס'. הכא ואידך מגורי אל חרב אע"פ שפי"ל מגורי אל חרב יהב לו ביניהם מבל לאהד שראה את כל כלבים ורצו לנשכו וישב ביניהם כך ישב לו יעקב בין עשו ואלופיו: מגורי אביו. בגימ' זה חברון: וישב יעקב בארץ-מגורי אביו. בגימטריא וישב נקיים מצות כבוד אמר בשכר הכבוד זכה עשו לכל הכבוד הזה: מגורי. יו"ד כפופה כמין כ"ף אמר מה בזכה עשו לכל הכבוד הזה בשכר הכבוד ואע"פ בברכתי אבא בי"ד ברכות הולכתי לשלות י"ד דברים כדכתיב עזים מאתים וגו' אלך והכוף עצמי והכבד את

שפתי חכמים

מלך מגדיאל אבל באחרים כגון אלוף קנז וכו' אפשר שהן נקראים ע"ש תולדותם מאחר שנזכרים למעלה בשמות אלו וכן נ"כ אהליבמה אלוף תמנע י"ל שמות תולדותם טפי מאחר דמצינו לעיל שהם שמות אדם ואינך נ"כ אין הכרח שהם שמות מדינה לכך מביא ראיה ממגדיאל שהוא שם מקום לכן י"ל שכולם נקראו ע"ש מדינותיהם שבא זה וגילה על זה:

א דק"ל דהי"ל לכתוב מקודם ואלה תולדות יעקב ואח"כ וישב יעקב כמו שמצינו לעיל גבי עשו דחשיב מקודם תולדותיו ואח"כ היכן נתיישבו. ומתרץ אחר שכתב וכו' כלומר שלא בא הכתוב למנות תולדותיו של יעקב אלא בא לפרש ישובו וישוב תולדותיו היאך נתיישבו שהרי גם בפרשתו של עשו מפרש ישובו וישוב תולדותיו שהרי כתיב וישב עשו בהר שעיר הרי ישובו ואח"כ מפרש תולדותיו כדכתיב ואלה תולדות עשו וגו' ואח"כ מפרש ישובי בניו ואלה שמות אלופי עשו למשפחותם למקומותם וגו' אלה אלופי אדום למושבותם. וזהו שנקט אחר שכתב לך ישובי עשו ר"ל שגם בפרשתו מפ' ישובו וישובי תולדותיו א"כ כאן גבי יעקב נ"כ מפרש ישובו וישובי תולדותיו והיינו הא דכתיב וישב יעקב הרי ישובו ואח"כ כתיב ואלה תולדות יעקב ר"ל ואלה ישובי של תולדות יעקב גם הם כמו ישובי תולדות עשו והתחיל לספר המקרים שקרו להם עד בואם שם תחלת המקרות יוסף בן י"ז שנה נמכר למצרים ונשתעבדו שם ויצאו וכן וכן אירע להם עד בואם לארץ נושבת:
ב זה הפי' קאי אדלעיל וה"פ דק"ל כיון שפי' לעיל דהפסוק בא לפרש ישובו של יעקב וישובי תולדותיו א"כ היכן מצינו שפי' ישובי תולדותיו והא כתיב אלה תולדות יעקב יוסף בן י"ז שנה וגו' ועז"פ ואלה של תולדות יעקב וגם לפי' רש"י ואינו מציין על הפסוק לכך כתב ואלה ולא אלה כלשון הפי' כלומר אלה גלגולי וסבות ישובי התולדות של יעקב דהיינו השבטים יוסף בן י"ז שנה וגו' וע"י יוסף באו למצרים ואח"כ יצאו משם ובאו לא"י ואע"פ שמצינו כיוצא בזה באלה תולדות יצחק שהתחיל הכתוב באלה תולדות יצחק והתחיל במקרים שקרו לו קודם לידתם ולא הוקשה זה לרש"י

רש"י

ופסקה מהם מלכות והראשונים הנזכרים למעלה הם שמות תולדותם וכן מפורש בדברי הימים וימת הדד ויהיו אלופי אדום אלוף תמנע וגו': (מג) מגדיאל. הוא רומי:

(א) וישב יעקב וגו'. אחר שכתב לך ישובי עשו ותולדותיו בדרך א בקצרה שלא היו ספונים וחשובים לפרש היאך נתישבו וסדר מלחמותיהם איך הורישו את החורי פירש לך ישובי יעקב ותולדותיו בדרך ארוכה כל גלגולי סבתם לפי שהם חשובים לפני המקום להאריך בהם. וכן אתה מוצא בעשרה דורות שמאדם ועד נח פלוני הוליד פלוני וכשבא לנח האריך בו. וכן בעשרה דורות שמנח ועד אברהם קצר בהם ומשהגיע אצל אברהם האריך בו. משל למרגלית שנפלה בין החול אדם ממשמש בחול וכוברו בכברה עד שמוצא את המרגלית ומשמצאה הוא משליך את הצרורות מידו ונוטל המרגלית. (ד"א וישב יעקב הפשתני הזה נכנסו גמליו טעונים פשתן הפחמי תמה אנה יכנס כל הפשתן הזה היה פקח אחד משיב לו ניצוץ אחד יוצא ממפוח שלך ששורף את כלו, כך יעקב ראה כל האלופים הכתובים למעלה תמה ואמר מי יכול לכבוש את כולן מה כתיב למטה אלה תולדות יעקב יוסף וכתיב והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש ניצוץ יוצא מיוסף שמכלה ושורף את כלם (ברש"י ישן): (ב) אלה תולדות יעקב. ואלה של תולדות ב יעקב אלה ישוביהם וגלגוליהם ג עד שבאו לכלל ישוב. סבה ראשונה יוסף בן שבע עשרה וגו' ע"י זה נתגלגלו וירדו למצרים, זהו אחר ישוב פשוטו של מקרא להיות דבר דבור על אופניו, ומ"א דורש תלה הכתוב תולדות יעקב ד ביוסף מפני כמה דברים. אחת שכל עצמו של יעקב

אלא דעיקר קושית רש"י הכא דהתחיל בישובי יעקב ואח"כ כתב אלה תולדות יעקב וגו' הל"ל להפך: ג מפני שאין ישוב של תולדותיו נזכרים בתורה רק של ב' שבטים ותני לכן נקט רש"י וגלגוליהם: ד ר"ל שלא בא לפרש אלא תולדות של יעקב

ולא

מג רַבָּא מגדיאֵל רַבָּא עִירָם אִלֵּין רַבְרְבֵי אֱדוֹם לְמוֹתְבָנְהוֹן בְּאַרְעָא אַחְסַנְתְּהוֹן
הוּא עֵשָׂו אֲבוּהוֹן דֶּאֱדוֹמָאֵי: פ פ פ

א וִיתֵיב יַעֲקֹב בְּאַרְעָא תּוֹתָבוּת אֲבוּהִי בְּאַרְעָא דִּכְנָעַן: ב אִלֵּין תּוּלְדַת יַעֲקֹב
יוֹסֵף בַּר שְׁבַע עַסְרֵי שְׁנִין (כַּד) הֲוָה רָעֵי עִם אֲחוּהִי בְּעָנָא וְהוּא מְרַבֵּי
עם

רש"י

לא עבד אלא לבן אלא ברחל ה ושהיה זיו איקונין ו של יוסף דומה לו וכל מה שאירע ליעקב אירע ליוסף ז זה נשטם וזה נשטם זה אחיו מבקש להרגו וזה אחיו מבקשים להרגו וכן הרבה בב"ר. ועוד נדרש בו ח וישב בקש יעקב לישב בשלוה קפץ עליו רוגזו של יוסף ט צדיקים מבקשים לישב בשלוה אומר הקב"ה לא דיין לצדיקים מה שמתוקן להם לעוה"ב אלא שמבקשים לישב

שפתי חכמים

ולא ישובי תולדותיו. ומה שכתב אלה תולדות יעקב יוסף לומר שכל תולדותיו נקרא ע"ש יוסף שהרי מפני אהבתו של רחל שיוליד בן מרחל עבד ז' שנים הראשונים וא"כ רמה אותו ונתן לו את לאה והוליד ממנה בנים וא"כ נתנה לו רחל בלהה שפחתה לאשה כיון שראתה שאין לה בנים והוליד גם מבלהה בנים וא"כ נתנה לו לאה גם זלפה שפחתה לאשה וגם ממנה הוליד בנים וא"כ ילדה רחל את יוסף ומיד כשנולד יוסף אמר יעקב ללבן לחזור אל מקום אבותיו וא"כ

נמצא שכל תולדותיו לא היו אלא בשבת יוסף הנולד מרחל : ה וא"ת והא בנימין נמי בא מרחל ולמה נקט יוסף. וי"ל א"מ עיקר עבודתו לא היה אלא בשביל יוסף כמו שנאמר לעיל ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף ויאמר יעקב שלחני וגומר כדפירשתי לעיל : ו והא דלא נקט רש"י קלסתר פנים כמו שנקט לעיל בפ' תולדות גבי יצחק משום דרש"י דייק שהיה דומה לו מדכתיב זקנים כדפירש"י בסמוך לכך נקט זיו איקונין דזקנים נוטריקון זיו איקונין וק"ל : ז כאלו אמר התולדות שהכל מעידים עליהן שהן של יעקב הוא יוסף כמו שפירש"י לעיל גבי ואלה תולדות יצחק בן אברהם או משום שהוא לבדו אירע לו מה שאירע ליעקב ומפני זה ידעו הכל שהוא בנו : ח דק"ל למה לא כתיב ויהי יעקב בארץ וגו' : ט (נה"י) אע"ג דבכ"מ שמפרש הרבה כן הוא משום שכתוב חסר כמו והוא ישב פתח האהל או ולוט ישב וכו' משא"כ ככה שאין מקום לדרוש בקש י"ל דמדכתיב אח"כ אלה תולדות יעקב יוסף שאין לו קשר עם וישב יעקב או הל"ל אלה תולדות יעקב כלבן וכו' ע"כ לפרש שאלה תולדות יעקב יוסף גרמו שלא נתקיימה השתבשה של וישב וכו' ומ"ש קפץ עליו
רוגזו

השאלות

(א-ב) למה אמר וישב יעקב שכבר ידענו זה ממ"ש למעלה ויבא יעקב אל יצחק אביו וגו' ולא נזכר שיצא משם. מ"ש אלה תולדות יעקב יוסף נתקשו בבאורו, ומ"ש שהיה רועה את אחיו הלא ממ"ש אח"כ הלוא אחיך רועים משמע שיוסף היה בביתו, ומז"ש והוא נער את בני בלהה, ומה שאמר שהביא דבה יקשה על יוסף המביא, ועל השבטים שעשו דברים לא נכונים שהביאם אל אביו כי אם הוציא דבת שקר היל"ל ויוציא דבתם:

התורה והמצוה

לז (א) וישב יעקב. באשר קוטב ספור הפרשה הזאת וכל ענין מכירת יוסף היתה נסבה מאת ה' לתכלית כולל כדי שירדו אבותינו מצרימה להצרף שם בכור הברזל, יקדים לומר שלא היה אפשר שירד יעקב מצרימה באופן אחר ע"י רעב וכדומה, כי יעקב התיישב בקביעות א] מצד שהיא ארץ מגורי אביו והיה אצלו כארצו ומולדתו ובית אביו. ב] מצד שהיא ארץ כנען, המוכנת לקדושה ולהשגחת ה', ולכן סבב מסבב הסבות הספור שיבא בפרשה שעי"כ נתגלגל שירדו למצרים:

(ב) אלה תלדות יעקב. הנה הטעם מה שהסכימו השבטים שבטי יה למכור את אחיהם, ותחלה רצו לשפוך דמו שבהכרח החזיקו אותו לרשע ואיש משחית, עד שחשבו למצוה לבערו מן העולם, כי לא יתכן שבעבור קנאה קלת הערך על כתנת פסים שעשה לו אביו נהפכו הצדיקים האלה מצוקי ארץ להבר רוצחים והיתו טרף, זאת יבארו לנו הכתובים האלה ללמד זכות על השבטים מצד אחד, כי היה כוונתם לש"ש, וע"כ לא מצאנו שנענשו ע"ז, כי היו בזה כגוי אשר צדקה עשה ומשפט אלהיו לא עזב, ובכ"ז יגלה גם צדקת יוסף מצד השני, כי ישטמוהו בעלי חצים בלא פשע, וע"כ ותשב באיתן קשתו, וספר אלה תולדות יעקב, ר"ל מאורעות של יעקב או ענינים שקרה לתולדותיו, יוסף בן שבע עשרה שנה היה רעה את אחיו בצאן, שהגם שהיה בן שבע עשרה והוא הצעיר בבית אביו, היה מנהיג את אחיו ומלמדם בעניני רעית הצאן [וכפי' הרי"א] כי היה מבין בזה יותר מאחיו, או שר"ל שהיה רועה ומנהיג בעת שהיו אחיו עוסקים ברעית הצאן היה מוכיח אותם ביראת ה' ורעה אותם דעה והשכל, והגם שזה יתראה כאלו היה בו מדת הגאוה, ראינוהו שהיה עניו ביותר, עד שהוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה שהיה משרת אותם, הגם שהם היו בני השפחות והשפותים מאחיו, ויבא יוסף את דבתם רעה, שלפי שבני יעקב מן האמהות היו חושבים את בני השפחות כעבדים מצד אמותם, ודברו עליהם דבה לקראם עבדים, ובני השפחות גם הם נדברו רע על בני האמהות, וכמ"ש חז"ל הביא יוסף דבת שני הצדדים מה שדברו רעה זע"ז אל אביהם, כדי שיוכיחם אביהם ויעשה שלום ביניהם ויזהירם מזה. והנה מצד יוסף היה כ"ז עדות על צדקתו ומדותיו הטובות, שכבר נתבאר בהכמת המדות, שאחר שבכל מדה נטע ה' בנפש האדם שני קצוות מתנגדים כמו הגאוה והענוה, הפזרנות והכילות, הרחמים והאכזריות, והאדם נוטה לרוב לאחד משני הקצוות, רק כי יש בידו להטות א"ע
ע"י

שָׁנָה הָיָה רֹעֶה אֶת־אֶחָיו בַּצֹּאן וְהוּא נַעַר אֶת־בְּנֵי בִלְהָה
וְאֶת־בְּנֵי זִלְפָּה נְשֵׁי אָבִיו וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת־דִּבָּתָם רָעָה
אֶל־אֲבִיהֶם׃ ג וְיִשְׂרָאֵל אָהַב אֶת־יוֹסֵף מִכָּל־בָּנָיו כִּי־בֶן־
זְקֻנִים הוּא לוֹ וְעָשָׂה לוֹ כְּתֹנֶת פַּסִּים׃ ד וַיִּרְאוּ אֶחָיו כִּי־
אֹתוֹ אָהַב אֲבִיהֶם מִכָּל־אֶחָיו וַיִּשְׂנְאוּ אֹתוֹ וְלֹא יָכְלוּ דַּבְּרוֹ
לְשָׁלֹם

בעל הטורים

אני נתכוון: (ב) נער. בגי' בושה וז"ש ומוציא דבה הוא כסיל: דבתם רעה. בגי' שהם אכלו באבר מן החי. דבתם בגי' מות מלמד שלה"ר הורג ג': (ג) בן זקנים, זקנים כתיב שמסר לו כל מה שקבל מזקנים שהם שם ועבר: בן זקנים הוא לו. ס"ת אמון שמסר לו כתרי תורה שנאמר בה ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים: זקנים בגימ' עולה ר"ז שמסר לו רזי תורה ובגימ' זה ע"ש עשרת זקנים בני בנים: זקנים. נוטריקון זרעים קדשים נשים ישועות מועד: פסים נוטריקון פוטיפר סוחרים ישמעאלים מדינים: פסים. עולה בגימטריא קן רמז לו שעל ידו ירדו למצרים ויתעבדו בניו והקב"ה יזכר מנין קן מן השעבוד ורמז לו שימסור לו סקן ורמז שימ"ון פ' שנים ממנין הי"ם שהוא מנין שנותיו. ד"א פסים לשון פסו שמו שעל ידו מת קודם לאחיו. פסים שגרם פיוסים בינו לבין אחיו. פסים בגימ' פס יד לו. ועשה לו כתונת פסים. בגימ' משקל שני סלעים מילת. זהו שאמרו בפ"ק דשבת בשביל שני סלעים מילת שהוסיף יעקב ליוסף יותר משאר אחיו נתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים: (ד) אותו אהב אביהם מכל אחיו. בגימ' שגלה סוד לו בלבד ולא להם: לבלב. חסר ו' עולה פ' שגרם

רש"י

בשלום בשוה"ן: והוא נער. שהיה עושה מעשה נערות י מתקן בשערו ממשמש בעיניו כדי שיהיה נראה יפה: את בני בלהה. כלומר רגיל אצל בני בלהה כ לפי שהיו אחיו מבזין אותן והוא מקרבן: את דבתם רעה. כל רעה שהיה רואה ל באחיו בני לאה מ היה מגיד לאביו שהיו אוכלין אבר מן החי ומזלזלין בבני השפחות לקרותן עבדים וחשודים על העריות נ ובשלשתן לקה על אבר מן החי וישחטו שעיר עזים במכירתו ולא ס אכלוהו חי (כדי שילקה בשחיטה) ועל דבה שספר עליהם שקורין לאחיהם עבדים לעבד נמכר יוסף, ועל העריות שספר עליהם ותשא אשת אדוניו וגו': דבתם. כל לשון דבה פרלי"ן בלעז (ריידעריאה, בעריידען) כל מה שהיה יכול לדבר בהם רעה היה מספר: דבה. לשון (שיר ז) דובב שפתי ישנים: (ג) בן זקנים. שנולד לו לעת זקנתו ע ואונקלוס תרגם בר חכים הוא ליה פ כל מה

שפתי חכמים

דתנא פי' שמחלוקת וריב שלו כמו אל תרגזו שתרגומו לא תתנצון: י דאל"כ והוא נער ל"ל: כ (נה"י) דה"א לפרש שהוא זמן אחד שהיה עושה מעשה נערות אצל בני בלהה וכי תאן להם לא היה עושה אלא וכו': ל דייק מדלא כתיב ויוציא יוסף דבתם כמו שכתוב גבי מרגלים ויוציאו דבת הארץ לזה כתב היה רואה ר"ל שלדעתו אמת היה לכך כתיב כאן ויבא ר"ל שהביא הדברים כהוייתן בפני אביו כאשר ראה ולא היה אומר דבר מה שלא ראה אבל גבי מרגלים כתיב ויוציאו ר"ל שהיו מוציאים דברים שקרים מלבן: מ אע"פ דבקרא סתם כתיב את אחיו י"ל דכיון שיוסף היה מקרב את בני השפחות ואם היו רשעים בעיניו איך היה מקרבן ועוד שהוא היה אוהב שלהן בודאי לא היה הדבה עליהן: נ והשה דהאיך יתכן לומר שבני יעקב יהיו חשודין על זאת ואי ח"ו אמת הוא למה נענש יוסף על זה. וי"ל דודאי לא היו חשודין על זה אלא שיוסף היה טועה בדבר לכך נענש שהיה לו לעיין בדבר על מה שחשדן על אמ"ה שהיה רואה אותן שאכלו מבהמה שנשחטה ועדיין מפרכסת דמותר לאכלה דכיון שנשחטה שחיטה מתירה והוא סבר שכ"ז שמפרכסת עדיין הוי אמ"ה או שהיה רואה שאוכלין בן פקוע שמותר בשחיטת אמו ואפילו שהוא שור גדול וא"צ שחיטה מן הדין אלא מפני מראית עין והוא היה סבור שאמ"ה הוא כיון דצריך שחיטה משום מראית עין ועל מה שזלזלו בבני השפחות ה"פ מפני שהיו קוראין לבני בלהה וזלפה בני השפחות וכוונתם היה שהיו משועבדים לרחל ולאה וזה אמת הוא שהיו בני השפחות שהרי גם הפסוק קראם כן אבל הוא היה סובר מדקרו להו בני השפחות כוונתם שנולדו קודם שנשתחררו א"כ בניהם של שפחות היינו עבדים כנענים ומה שהיה חושדן על העריות ה"פ דקי"ל אין משתמשין באשה ר"ל שאדם אחר אסור להשתמש בא"א ויוסף היה רואה שהיו מתעסקין בעסקי משא ומתן עמהן לכך חשדן על העריות אבל טעות היה בידו דהא דאמרינן אין משתמשין באשה היינו דוקא דברים של חבה כגון רחיצת פניו ידיו ורגליו והצעת המטה אבל שאר דברים שאינן של חבה או ליתא וליתן עמהם מותר. וא"ת מנ"ל לרש"י שהיה חושדן על כל הג' דברים. וי"ל דרש"י בעצמו מתרץ קושיא זו כיון שמצינו דבשלשתן לקה. ופי"ל דילפינן רעה רעה לג"ש כתיב הכא דבתם רעה וכתיב לקמן חיה רעה אכלתהו מה להלן אמ"ה דחיה דורסת ואוכלת כשהוא חי אף כאן אבר מן החי ועבדים ילפינן מדכתיב בפ' משפטים אם רעה בעיני אדוניה מה רעה דלהלן קאי על עבדות אף כאן עבדות. ועריות ילפינן מדכתיב לקמן גבי יוסף ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת מה רעה דלהלן קאי על עריות אף כאן קאי על עריות: ס כלומר דלא הי"ל למכתב כלל וישחטו דהא לא היו אוכלין אותו אלא לומר לך אע"פ שלא היו רוצין לאכלו אפ"ה שחטו אותו: ע וא"ת והא בנימין נולד לו יותר לעת זקנתו מיוסף וי"ל משום דכל בניו של יעקב נולדו לו מיד זה אחר זה דהא בז' שנים נולדו כולם חוץ מבנימין שהפסיק בו זמן ארוך והיו סבורים שלא יוליד ממנה עוד בן והיו קורין ליוסף בן זקונים ואפי' אחר שנולד בנימין קראו אותו בן זקונים משום שהורגלו בו: פ דלפי' ראשון קשה מנ"ע אם נולד לעת זקנתו או בימי ילדותו לכן אמר ואונקלוס תרגם וכו' ועדיין
קשה

[ע]ם בְּנֵי בִלְהָה וְעִם בְּנֵי זִלְפָּה נְשֵׁי אֲבוּהִי וְאַיְתִי יוֹסֵף יָת דִּבְּהוֹן בִּישָׁא לְוָת [א]בוּהוֹן: ג וְיִשְׂרָאֵל רְחֵם יָת יוֹסֵף מִכָּל בְּנוֹהִי אֲרֵי בַר חַכִּים הוּא לֵהּ וַעֲבַד לֵהּ [כּ]תוּנָא דְפַסֵּי: ד וַחֲזוֹ אֲחוֹהִי אֲרֵי יָתֵהּ רְחֵם אֲבוּהוֹן מִכָּל אֲחוֹהִי וּסְנוֹ יָתֵהּ וְלָא צָבַן לְמַלָּלָא

רש"י

[ל]למד משם ועבר מסר לו. ד"א שהיה זיו איקונין שלו [ד]ומה לו: פסים. (שבת י) לשון כלי מילת כמו כרפס [ו]תכלת וכמו כתונת הפסים דתמר ואמנון, ומ"א על [ש]ם צרותיו שנמכר לפוטיפר ולסוחרים ולישמעאלים [ו]למדינים: (ד) ולא יכלו דברו לשלום. מתוך גנותם למדנו שבחם שלא דברו אחת בפה ואחת בלב: דברו. לדבר

שפתי חכמים

קשה הל"ל בן זקנותו מאי זקונים אלא בא לומר שהיה זיו איקונין וכו'. מהרש"ל: צ לפירוש א' קשה למה"א אמר קרא שעשה לו כתונת פסים. אי משום להורות שאל ישנה אדם לבן בין הבנים שהרי בשביל ב' סלעים שהיה כתונת של יוסף

השאלות

[ג-י] מה היה הקנאה על כתנת פסים אחת, ולמה שנאו אותו, ונזכר ג"פ ששנאו אותו. בחלום [ה]א' אמר ויגד לאחיו, ובחלום הב' ויספר אותו. ולמה כפל המלוך תמלך אם משול תמשל:

התורה והמצוה

ע"י כח הבחירה שבו אל הקצה השני, הנה ימצא בזה שלשה אופנים. א] המתנהג תמיד במדה אחת שטבעו נוטה אליה זה לא יחשב למעלה, כמו מי שהוא עניו תמיד או נדיב או רחמן, שאחר שאינו עושה זה מצד [ש]כלו רק מצד שטבעו יהיה עניו ונדיב ורחמן גם נגד רשעים, והמעלה תהיה אם כראוהו נוהג לפי עצת השכל [ע]ניו ונדיב ורחמן נגד צדיקים, ואכזרי וכילי ואכזר נגד עוברי עבירה, ובזה יתברר הצדיק והרשע, כי גם [ה]רשע מתנהג בשני הקצוות אבל לצד הרע, שהוא שפל בעיניו נגד אנשים פוחזים שישפיל א"ע לפניהם וינדב ממונו למען ימצא בחברתם תאות לבו, ויתגאה ויתאכזר נגד אנשים צדיקים וטובים:

הנה יוסף נהג את מדותיו ע"פ עצת שכלו בהורה טובים, שהיה נער ומשרת את אחיו הפחותים במדרגה [ב]מצד ענות צדק ושפלות רוחו, ובכ"ז גבה לבו בדרכי ה' ולא נפל לבבו להורות חכמה ודעת גם לאחיו [ה]גדולים אשר ראה כי צריכים לעצתו וללמודו, וכן כאשר שמע דבתם זע"ז הגיד זאת לאביו מאהבתו אותם [ו]מדת האמת והשלום אשר מצאו קן בנפשו למען יוכיחם אביהם ויעשה עצת שלום ביניהם, אבל השבטים דנו [זע]"ז לחובה, שמה שרועה אותם ומנהיגם בעצה הוא מגאותו וזדון לבו, ומה שמשפיל א"ע לפני בני השפחות [ה]וא משפלות מדותיו ורוע תכונתו שהפחות ידבק בפחותים, ומה שמביא דבתם אל אביו הוא מפני שרוצה להשפילם בעיני אביו ושהוא מוציא דבה ומשלח מדנים:

ג) וישראל אהב את יוסף מכל בניו. והיה טעם האהבה מצד שבן זקנים הוא, אם הבן שנולד לעת זקנתו, אם שדרך הזקנים שיקח הבן הצעיר שיעמוד לפניו לשמשו, והוא נקרא בן זקונים שעומד לצרכו [ב]זקנתו, ולכן עשה לו כתנת פסים, כי יתר הבנים שהיו תמיד בשדה עם הצאן לבשו כדרך הרועים, [א]בל הוא שעמד בבית לפני אביו היה צריך ללבוש בגדי כבוד לכבוד אביו, וכמ"ש במד' בעשו כשעמד לשמש [ל]פני אביו לבש בגדים יקרים לכבוד אביו, שזה מחויבת מצות כבוד, ולכוונה זו עשה לו הכתנת הזאת:

ד) ויראו אחיו. אבל אחיו דנו בזה כוונה אחרת כמו שיתבאר, וחשבו כי אתו אהב אביהם, שהאמת [ש]אהבת אב לאחד מבניו בדרך נטועים אינה אהבה עצמית רק אהבה גשמיית, אבל הם חשבו שאוהבו [א]הבה עצמיית, שעז"א כי אותו אהב, וכן באשר ראו כי אהב אותו מכלם, וא"ה שלא ימצא גם בהם ילד פסועים, ולכן ושנאו אותו, והוא כי עד עתה רק אחד מן הבנים היה הלב והסגולה ויתר הבנים היו קליפות, וישמעאל נדחה מפני יצחק ועשו מפני יעקב, ויצחק ויעקב ירשו ברכת אברהם הבכורה והברכה [ו]ירושת הארץ והדבוק האלהי, ולבני הפילגשים נתן אברהם מתנות וישלחם, ועשו בבכי ירש ברכת החרב והר שעיר ונדחה מנחלת ה', ובאשר לא ידעו השבטים שעתה יתאחז הענין האלהי על מטה שלמה ושכל שבטי יה [ה]יו לב וסגולה, וראו שיעקב אהב רק את יוסף, חשבו בזה מפני שחושב שהוא הלב והסגולה ויתר בניו קליפות, ובפרט שעשה לו כתונת פסים, שמורה שרוצה ליחדו לעבודת ה' ולתת לו מעלת הבכורה. ועי"כ [י]לבשו בבגדי כהונה וכתנת בד קודש, ובאשר נדמה להם שהוא איש גאה ואיש זדון מתגבר עליהם ומוציא [ד]בה להשפילם ריהם בעיני אביהם, בפרט מה שראו בענין החלומות כי חושב למלוך עליהם, ואם ירצה [ב]בכורה ומתנות האלהיות אף ירצה במלוכה ומשרה, ועפ"ז חשבו שהוא אם יצליח להטות לב אביו לכל זה [ה]יה סילון ממאיר לבית יעקב. לכן חשבו לכלות קוץ ממאיר מן הכרם לתועלת כללי, לא מקנאת איש מרעהו רק [ב]צען לא יהלל פרי קדש ויתן להרם יעקב וישראל לגדופים, ולא יכלו [לסבול] דברו לשלום, ר"ל מה שהוא [ה]יה מדבר אליהם לשלום, כי השנאה הרגילה המקנא עם ידבר האויב דברי שלום ורצוי כמ"ש מענה רך ישיב [ח]מה, אבל השנאה היא ע"י קנאה וכ"ש ע"י שחושב כי הוא אורב לנפשו וכבודו ושהוא רשע לפ'ת, הגדל עוד ע"י דברו לשלום, כאלו בפה חנף ישחית רעהו ובפיו שלום ידבר ובקרבו ישים ארבו:

ה) ויחלם יוסף חלום ויגד לאחיו. יוסף בצדקתו ובטהר נפשו החזיק את אחיו לאוהבים וחשב שהם ישמחו [ב]הצלחתו לטובה כי כל החלומות הולכים אחר הפה, ובאשר החלום נוגע לאחיו כתב לשון ויגד, שזה ההבדל

לְשָׁלֹם׃ ה וַיַּחֲלֹם יוֹסֵף חֲלוֹם וַיַּגֵּד לְאֶחָיו וַיּוֹסִפוּ עוֹד שְׂנֹא
אֹתוֹ׃ ו וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם שִׁמְעוּ־נָא הַחֲלוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר
חָלָמְתִּי׃ ז וְהִנֵּה אֲנַחְנוּ מְאַלְּמִים אֲלֻמִּים בְּתוֹךְ הַשָּׂדֶה
וְהִנֵּה קָמָה אֲלֻמָּתִי וְגַם־נִצָּבָה וְהִנֵּה תְסֻבֶּינָה אֲלֻמֹּתֵיכֶם
וַתִּשְׁתַּחֲוֶיןָ לַאֲלֻמָּתִי׃ ח וַיֹּאמְרוּ לוֹ אֶחָיו הֲמָלֹךְ תִּמְלֹךְ
עָלֵינוּ אִם־מָשׁוֹל תִּמְשֹׁל בָּנוּ וַיּוֹסִפוּ עוֹד שְׂנֹא אֹתוֹ עַל־
חֲלֹמֹתָיו וְעַל־דְּבָרָיו׃ ט וַיַּחֲלֹם עוֹד חֲלוֹם אַחֵר וַיְסַפֵּר אֹתוֹ
לְאֶחָיו וַיֹּאמֶר הִנֵּה חָלַמְתִּי חֲלוֹם עוֹד וְהִנֵּה הַשֶּׁמֶשׁ וְהַיָּרֵחַ
וְאַחַד עָשָׂר כּוֹכָבִים מִשְׁתַּחֲוִים לִי׃ י וַיְסַפֵּר אֶל־אָבִיו וְאֶל־
אֶחָיו וַיִּגְעַר־בּוֹ אָבִיו וַיֹּאמֶר לוֹ מָה הַחֲלוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר
חָלָמְתָּ הֲבוֹא נָבוֹא אֲנִי וְאִמְּךָ וְאַחֶיךָ לְהִשְׁתַּחֲוֹת לְךָ
אָרְצָה׃ יא וַיְקַנְאוּ־בוֹ אֶחָיו וְאָבִיו שָׁמַר אֶת־הַדָּבָר׃ שנ
וילכו

בעל הטורים

לא' של שעבוד. ד"א קרי כאן לשלם שלמו לו גמולו: (ז) נצבה ב' במס'. הכא ואידך בית נתיבות נצבה לומר שעי"ז התחיל גלות ביתן של ישראל שלכלכם בשנת רעבון: ותשתחוין ב' במס'. הכא ואידך ותגשן השפחות ותשתחוין לומר שאף ע"פ של ראה בחלום הראשון אלא רמז להשתחויות י"א אחיו אעפ"כ כל בית אביו שתחוו לו כדכתיב ותגשן השפחות הנה וילדיהן (י) ויגער ב' במס'. הכא ואידך ויגער בים סוף ויחרב לומר לך מה ויגער דהכא יעקב אף ויגער דהתם איירי ביעק

שפתי חכמים

יותר שזה היו מתקנאים בו אחיו. דאין זה משמעות הקרא דהא לא כתיב ויראו אחיו כי עשה לו כתונת פסים אלא ודאי בשביל חלומותיו ודבריו היו מתקנאים בו לכן מביא מדרש אגדה כו' מהרש"ל. ור"ל פסים נוטריקון 'פוטיפרע 'סוחרים 'ישמעאלים 'מדינים. וצ"ל לפי זאת האגדה שחסר וי"ו ממלת סוחרים בפסוק ויעברו אנשים מדינים סוחרים שצריך להיות וסוחרים ואף שנעלם בקרא מכירת יוסף לסוחרים דהא נעלם נמי מכירתו למדינים דאל"כ סוחרים ל"ל: ק (ממ"ש) כוונתו לפרש חילוק בין קמה לנצבה שלכאורה הוא כפול שהוא ענין אחד לכ"פ קמה ר"ל נזקפה משכיבתה לפי שעה וגם נצבה לעמוד תמיד כן על עמדה בזקיפה וק"ל: ר וקשה למה בחלום הראשון לא ספר אותו לאביו וי"ל שיוסף היה יודע כי רוב החלומות הולכים אחר הפה וכיון שאחיו פתרו אותו לטובה מש"ה לא רצה לספר אותו לאביו אבל בחלום השני שלא פתרו לו אחיו כלומר שלא רצו לפתור אותו לטובה כי גם ה שרגישו הדבר דמ"ה אמר חלומותיו כדי שיפתרו לו לטובה הוצרך לספר אותו לאביו כדי לפתור לו וכן עשה וגער בו כדי של יטילו אחיו שנאה עליו. מהרש"ל: ש ר"ל יוסף היה מטיל שנאה על עצמו לכך גער בו ולא מפני שהוקשה בעיניו א החלום יהיה אמת שהרי אחריו כתיב ואביו שמר את הדבר: ת הקשה הרא"ם מנ"ל דלמא לעולם היה יודע והא דק מתמה היינו כדפירש"י לעיל שלא יטילו שנאה עליו. ועו"ק למה גבי הדברים מגיעים לבלהה אמרו שיעקב לא היה יוד זה שאלו היה יודע זה לא היה אומר והלא אמך מתה כי הי"ל לחוש שמא ירגישו בניו ואלו לגבי אין חלום בלא דברי בטלים לא פחד שמא ידעו גם בניו שאין חלום בלא דברים בטלים ויאמרו שאין דברי יעקב אלא דרך התהולה בעלמא ותי' מהרש"ל דא"כ דהיה יעקב יודע שהדברים מגיעים לבלהה בודאי גם בניו היו יודעים מפני שזה תלוי בסברא וא"כ מ הוציא מלבם במה שאמר הבוא נבוא וגו' ומ"ש אא"כ ואביו שמר את הדבר ר"ל שהיה קבלה בידו שאין חלום בלא דברי בטלים וזה היה קבלה בידו ובניו לא ידעו הקבלה: א רל"ת למה קא מתמה יעקב ואמר הבוא נבוא וגו' וכי לא ידע ז

רש"י

לדבר עמו: (ז) מאלמים אלומים. כתרגומו מאסר אסרן עמרין וכן (תהלים קכו) נושא אלומותיו וכמוה בלשון משנה והאלומות נוטל ומכריז: קמה אלומתי נזקפה: וגם נצבה. לעמוד על עמדה ק בזקיפה (ח) ועל דבריו. על דבתם רעה שהיה מביא לאביהם (י) ויספר אל אביו ואל אחיו. לאחר שספר אותו לאח הזר וספרו ר לאביו בפניהם: ויגער בו. לפי שהי מטיל ש שנאה עליו: הבוא נבוא. והלא אמך כבר מת (ב"ר) והוא לא היה יודע שהדברים מגיעין לבלה ת שגדלתו כאמו. (ב"ר) ורבותינו למדו מכאן א שא חלום בלא דברים בטלים ויעקב נתכוון להוציא הדב
מלב

שאין

מַלָּלָא עִמֵּהּ לִשְׁלָם: ה וַחֲלַם יוֹסֵף חֶלְמָא וְחַוִּי לַאֲחוֹהִי וְאוֹסִיפוּ עוֹד סְנוֹ יָתֵהּ:
וַאֲמַר לְהוֹן שְׁמָעוּ כְעַן חֶלְמָא הָדֵין דִּי חֲלֵמִית: ז וְהָא אֲנַחְנָא מְאַסְּרִין אֱסָרָן בְּגוֹ
חַקְלָא וְהָא קָמַת אֱסָרְתִּי וְאַף אִזְדְּקֵפַת וְהָא מִסְתַּחֲרָן אֱסָרָתְכוֹן וְסָגְדָן לַאֱסָרְתִּי:
ח וַאֲמָרוּ לֵהּ אֲחוֹהִי הֲמַלְכוּ אַתְּ מְדַמֵּי לְמִמְלַךְ עֲלָנָא אוֹ שׁוּלְטָן אַתְּ סְבִיר
לְמִשְׁלַט בָּנָא וְאוֹסִיפוּ עוֹד סְנוֹ יָתֵהּ עַל חֶלְמוֹהִי וְעַל פִּתְגָּמוֹהִי: ט וַחֲלַם עוֹד
חֶלְמָא אָחֳרָנָא וְאִשְׁתָּעִי יָתֵהּ לַאֲחוֹהִי וַאֲמַר הָא חֲלֵמִית חֶלְמָא עוֹד וְהָא שִׁמְשָׁא
וְסִהֲרָא וְחַד עֲשַׂר כּוֹכְבַיָּא סָגְדָן לִי: י וְאִשְׁתָּעִי לַאֲבוּהִי וְלַאֲחוֹהִי וּנְזַף בֵּהּ אֲבוּהִי
וַאֲמַר לֵהּ מָה חֶלְמָא הָדֵין דִּי חֲלַמְתָּא הֲמֵיתָא נֵיתֵי אֲנָא וְאִמָּךְ וְאַחָךְ לְמִסְגַּד לָךְ
עַל אַרְעָא: יא וְקַנִּיאוּ בֵהּ אֲחוֹהִי וַאֲבוּהִי נְטַר יַת פִּתְגָּמָא: יב וַאֲזַלוּ אֲחוֹהִי לְמִרְעֵי

ית

רש"י

מלב בניו שלא יקנאוהו לכך אמר לו הבוא נבוא וגו'
כשם שא"א באמך כך השאר הוא בטל (ב"ר):
(יא) שמר את הדבר. היה ממתין ומצפה מתי יבא וכן (ישעיה כו) שומר אמונים וכן (איוב יד) לא תשמור

על

שפתי חכמים

שאין חלום בלא דברים בטלים אלא להוציא וכו': ב שהם
סוברים שהי' אמך אינו נופל אלא אמו ממש אלא שאין חלום

התורה והמצוה

שהבדל בין הגדה לספור, שהגדה היא בדבר הנוגע אליו וצריך לו לדעתו, אבל האחים שלא יכלו לסבול דברו לשלום, כ"ש שחרה להם על דברו דברי אהבה כמחזיק אותם לידידים. וע"ז בעצמו הוסיפו עוד שנא אתו, גם בטרם ששמעו את החלום, כי חשבוהו לעז פנים שלא יבוש מלכסות שנאה במשאון בדברי אהבה ולא רצו לשמוע החלום כלל:

(ו) ויאמר. אמר להם שהחלום נוגע להם, ועז"א שמעו נא החלום הזה, כי הוא גזרת ה' והודעה נבואיית עליכם, ובמד' כן יהיו הנביאים מוכיחים אתכם שמעו נא את אשר ה' אומר:

(ז) והנה אנחנו. בא בחלום הזה ג' הודעות, שעז"א ג"פ והנה שמורה דבר חדש. א] שמכרת יוסף תבוא ע"י התבואה, שעז"א והנה אנחנו מאלמים אלמים. ב] שתחלה יעמדו השבטים כנגד יוסף והוא יתחזק עליהם בכח, ועז"א והנה קמה אלמתי, שיקום מעצמו, וגם נצבה שישאר עומד במעלתו. ויש הבדל בין עמד ובין נצבה, שההתיצבות הוא בכח ובהתחזקות כמ"ש בכ"מ, שזה מורה שיתחזק נגד שמתקוממים עליו ורוצים להפילו. ג] שאח"כ יסכימו לשררתו ברצון טוב ונפש חפצה, שעז"א והנה תסבינה אלמתיכם ותשתחוין לאלמתי ברצון טוב, וכן היה שתחלה עמדו נגדו ואח"כ באו מעצמם והשתחוו לו:

(ח) ויאמרו לו אחיו. אמרו לו הלא יש סתירה בדברי החלום, שממ"ש והנה קמה אלומתי, מורה שתתגבר עלינו ביד חזקה ובמלחמת תנופה תלחם בנו, וממ"ש והנה תסבינה מורה שנמליך אותך מחפץ לבבנו. ויש הבדל בין מלך ובין מושל, שהמלך הוא הנבחר בבחירת העם וברצונם, והמושל הוא ביד החזקה, והאיש המושל ביד חזקה א"א שיהיה מלך, שמורה על רצון העם ובחירתם, וא"כ איך אפשר שמלוך תמלוך עלינו אחר שמשול תמשול בנו, אם תמשול עלינו ביד חזקה לא תמלוך בבחירתנו, כי אז מושל תקרא לא מלך, וא"כ דברי החלום סותרים זה את זה, ומעתה ויוספו עוד שנא אתו. א] על חלמתיו, שזה מורה שמהרהר כל היום למלוך ולהשתרר עליהם, שאין מראין לו לאדם אלא מהרהורי לבו, ועל דבריו, שלא לבד שמהרהר בלבו, ידבר להם זאת בפיו כאלו רוצה שיסכימו תיכף להמליכו עליהם:

(ט) ויחלם עוד חלום אחר. שהחלום השני מורה ענין אחר מוסיף על הראשון, שאחר שישתחוו לו אחיו ברצון בעת שיבאו לקנות תבואה במצרים, יבא אביו וכל בית אביו למצרים בגדולה וכבוד, ואז ישתחוו לו אביו ובניו וכל בית אביו, אולם יוסף שראה שע"י ספור חלומו הראשון שהגיד להם בדרך הגדה כדבר נוגע להם נעשו אויבים לו, ורצה להוציא השנאה מלבם ולומר להם שהחלום היה דבר בטל והראיה שחלם עוד חלום שהשמש ישתחוה לו עם הירח ואחד עשר כוכבים, שזה דבר בטל בודאי ודמיון כוזב, וכן החלום הראשון היה דבר בטל, ועז"א ויספר אתו לאחיו, שהספור מורה על דבר שאינו נוגע להם רק ספורי מעשיות. ויאמר הנה חלמתי חלום עוד, שמבואר שהוא דבר בטל, וכן גם הראשון אין בו ממש, ואם היה מספר זה רק לאחים, היה פועל בזה להסיר קנאתם. אבל,

(י) ויספר. כאשר ספר גם לאביו ואל אחיו, ואביו רצה בצד אחד לפתור חלומו לטובה, ובצד אחר רצה שלא יקנאו בו אחיו. לכן ויגער בו אביו, כאומר הנה חלמת דבר שא"א להיות מג' צדדים. א] הבוא נבוא אני. שאפשר שאב ישתחוה לבנו. ב] ואמך, שכבר מתה. ג] ואחיך, שהם רבים ועצומים ממך:

(יא) ויקנאו בו. אמנם מה שחשב יעקב ע"י גערתו לשכך חמת אחיו היה בהפך כי קנאו בו אחיו, כי ראו שיש איזה ממש בחלומות האלה, וחשבו שאביו רוצה להמליכו על אחיו בשימסור לו הבכורה והברכה, אמנם אביו שמר את הדבר, כי הבין שהוא חלום נבואי מגיד עתידות:

וילכו

יב וַיֵּלְכוּ אֶחָיו לִרְעוֹת אֶת־צֹאן אֲבִיהֶם בִּשְׁכֶם׃ יג וַיֹּאמֶר
יִשְׂרָאֵל אֶל־יוֹסֵף הֲלוֹא אַחֶיךָ רֹעִים בִּשְׁכֶם לְכָה וְאֶשְׁלָחֲךָ
אֲלֵיהֶם וַיֹּאמֶר לוֹ הִנֵּנִי׃ יד וַיֹּאמֶר לוֹ לֶךְ־נָא רְאֵה אֶת־
שְׁלוֹם אַחֶיךָ וְאֶת־שְׁלוֹם הַצֹּאן וַהֲשִׁבֵנִי דָּבָר וַיִּשְׁלָחֵהוּ
מֵעֵמֶק חֶבְרוֹן וַיָּבֹא שְׁכֶמָה׃ טו וַיִּמְצָאֵהוּ אִישׁ וְהִנֵּה תֹעֶה
בַּשָּׂדֶה וַיִּשְׁאָלֵהוּ הָאִישׁ לֵאמֹר מַה־תְּבַקֵּשׁ׃ טז וַיֹּאמֶר
אֶת־אַחַי אָנֹכִי מְבַקֵּשׁ הַגִּידָה־נָּא לִי אֵיפֹה הֵם רֹעִים׃
יז וַיֹּאמֶר הָאִישׁ נָסְעוּ מִזֶּה כִּי שָׁמַעְתִּי אֹמְרִים נֵלְכָה
דֹּתָיְנָה וַיֵּלֶךְ יוֹסֵף אַחַר אֶחָיו וַיִּמְצָאֵם בְּדֹתָן׃ יח וַיִּרְאוּ

ינקוד על את

אתו

בעל הטורים

שהוכיחו הרב וזהו שדרשו וירא ישראל ישראל סבא: (יד) לך נא ראה. לומר שלא ילך אלא בכי טוב בשעה שיוכל לראות: והשיבני דבר. נגלה לו רוה״ק שסופו לחזור אליו: עמק. בגמ׳ רד״ו שעי״ז נשתעבדו רד״ו שנים ולוהו עד חברון א״ל אנא חזור בך. א״ל כתיב ידינו לא שפכה את הדם הזה שלא פטרנוהו בלא לויה ובזה נפטר ממנו ומתוך כך זכרו והיינו דכתיב וירא את העגלות אשר שלח יוסף. וזהו שאמרו אל יפטר אדם מחבירו אלא מתוך ד״ת שמתוך כך זוכרהו: (טו) תועה ג׳ במס׳. הכא והידך תמורו תועה והידך אדם תועה מדרך השכל. לומר לך שתעה ויצא מאת הדרך ונכנס בשדות לבקש. או תמורו תועה ואמרינן כ״ש אבדת גופו שאם ראה חבירו שתעה בדרך שצריך להשיבו ואחיו לא חשו לאבדת גופו על כן תעו מדרך השכל: וישאלהו האיש. בגימ׳ מלאך גבריאל שאלו: (טז) איפה הם רעים. כתיב חסר רמז פה התחילו ברעה בימי ירבעם בשמליכוהו בשכם: (יז) וימצאם בדותן. בה למד יהודה עליו זכות ועל כן זכה שמלכו מזרעו בשם כמנין דתן מדת

רש״י

על חטאתי לא תמתין: (יב) לרעות את צאן. נקוד על את שלא הלכו ג אלא לרעות את עצמן (ב״ר): (יג) הנני. לשון ענוה וזריזות ד נזדרז למצות אביו ואע״פ שהיה יודע באחיו ששונאין אותו: (יד) מעמק חברון. והלא חברון ה בהר שנאמר (במדבר יג) ויעלו בנגב ויבא עד חברון אלא (ב״ר) מעצה עמוקה של אותו צדיק הקבור בחברון לקיים מה שנאמר לאברהם בין הבתרים (לעיל טו) כי גר יהיה זרעך: ויבא שכמה. ו (סוטה יא) מקום מוכן לפורעניות ושם קלקלו השבטים שם ענו את דינה שם נחלקה מלכות בית דוד שנאמר (מ״א יב) וילך רחבעם שכמה: (טו) וימצאהו איש. ז (תנחומא) זה גבריאל שנאמר (דניאל ט) והאיש גבריאל: (יז) נסעו מזה. (תנחומא) הסיעו עצמן ח מן האחוה: נלכה דותינה. לבקש לך נכלי דתות

שפתי חכמים

אחי׳: ג פי׳ ואי לא היה נקוד על את היה את דבוק לצאן והוי פירושו לרעות את הצאן אבל עכשיו דנקוד על את א״כ הוי כאלו אינו נכתב לגמרי את וא״כ לא הוי לרעות דבוק לתיבה שלאחריו והוי פי׳ הלכו לרעות היינו את עצמן וצאן אביהם בשכם מלתא באפי נפשיה הוא ואי לא הוי נכתב לגמרי מלת את לא הוה מוכיח מגיה מידי דודאי יכולין למימר לרעות את עצמן אבל מ״מ יותר סברא הוא לומר דדבוק הוא להדדי דכולה חדא מילתא היא אע״פ שלא כתיב את הוה אמרינן דמקרא קצר הוא אבל השתא דכתיב את ונקוד עליו כאלו הוא נמחק לומר לך דלאו דבקות הוא אלא שני דברים הן דאל״כ למה נקוד עליו: ד וא״ת ולמה לא פירש כן גבי אברהם אברהם משה משה וי״ל דהא אין שייך לומר הנני בלשון ענוה דהא כבר דבר עמו כדכתיב ויאמר ישראל אל יוסף הלא וגו׳: ה כתב רא״ם נ״ל שאין זו ראיה שחברון היתה בהר שהם מפני שכתב בה ל׳ עליה דלמא כתב ל׳ עליה מפני שא״י גבוה מכל הארצות כדפירש״י בפסוק מהרו ועלו אל אבי אלא נ״ל דראייתם הוא כיון שהקנוהו לבית הקברות ואין מקנין לביה״ק אלא מקום טרשין כמ״ש בשלהי כתובות ומקום טרשין אינו אלא בהר עכ״ל. א״נ מדכתיב ויעלו ויתורו וגו׳ וכתיב בתריה ויעלו בנגב ויבא עד חברון למה כפל וכתב ויעלו תרי זימני הל״ל ויעלו בנגב ויתורו את הארץ ממדבר צין עד רחוב לבא חמת ויבא עד חברון וגו׳, אלא להכי כתיב עוד ויעלו בנגב ויבא עד חברון דהאי ויעלו קאי על חברון שהיתה יושבת בהר ודו״ק נ״ל: ו דאל״כ ויבא שמה מבעי״ל שהרי כבר כתיב רועים בשכם אלא שכם הידוע. מהרש״ל דלא הל״ל אלא וישלחהו מעמק חברון וימצאהו אלא וכו׳:
ז מדלא אמר יוסף לאיש הידעת את אחי איפה הם רועים רק אמר הגידה נא לי ש״מ שהיה מלאך ומדכתיב איש ש״מ שהוא גבריאל ולא אחר. (צ״א) דאל״כ שהיה מלאך ל״ל כל הספור שהיה תועה בדרך מה לי אם הלך בתחלה אליהם בלא תעות בדרך או לא אלא שהיה מלאך והקב״ה שלחו להביא אל אחיו כדי לקיים גזירתו דאל״כ היה חוזר משכם כיון שלא מצא אותם: ח דק״ל מה ענין תשובה זו על שאלתו דהא יוסף לא בקש אלא שיגיד לו איפה הם והמלאך השיב לו נסעו מזה ועוד הא יוסף נמי היה יודע שנסעו מזה כיון שלא מצאן בה לכ״פ הסיעו עצמן מן האחוה פי׳ ורוצין להרגך ואל תלך

לשם

יַת עָנָא דַאֲבוּהוֹן בִּשְׁכֶם: יג וַאֲמַר יִשְׂרָאֵל לְיוֹסֵף הֲלָא אַחָךְ רָעַן בִּשְׁכֶם אֱתָא
וְאֶשְׁלְחִנָּךְ לְוָתְהוֹן וַאֲמַר לֵהּ הָא אֲנָא: יד וַאֲמַר לֵהּ אֵיזֵל כְּעַן חֲזֵי יַת שְׁלָמָא
דַאֲחָךְ וְיַת שְׁלָמָא דְעָנָא וַאֲתֵבְנִי פִּתְגָמָא וְשַׁלְחֵהּ מִמֵּישַׁר חֶבְרוֹן וַאֲתָא לִשְׁכֶם:
טו וְאַשְׁכְּחֵהּ גַבְרָא וְהָא תָעֵי בְּחַקְלָא וּשְׁאֵלֵהּ גַבְרָא לְמֵימַר מָה אַתְּ בָּעֵי: טז וַאֲמַר
יַת אַחַי אֲנָא בָעֵי חֲוִי כְעַן לִי הֵיכָא אִנּוּן רָעַן: יז וַאֲמַר גַבְרָא נְטַלוּ מִכָּא אֲרֵי
שְׁמָעִית דְאָמְרִין נֵיזִיל לְדֹתָן וַאֲזַל יוֹסֵף בָּתַר אֲחוֹהִי וְאַשְׁכְּחִנּוּן בְּדֹתָן: יח וַחֲזוֹ
יתה

התורה והמצוה

(יב) **וילכו אחיו.** עתה יספר כי זרע השנאה הזאת הצמיח ראש ולענה, למען התרחק ממנו ומרגליו ודבתו התרחקו לרעות צאן אביהם בשכם רחוק מבית אביו, ובטחו שאביו לא ישלחנו לשם שהוא מקום סכנה, וגם שאם ירגנוהו שמה יתלה אביו שהעמים יושבי הערים הרגוהו משנאתם את יעקב:

(יג) **ויאמר ישראל וגו' הלוא אחיך רעים בשכם.** שהוא מקום סכנה וצריך לדעת שלומם. **לכה ואשלחך** אם תרצה ללכת אשלחך, שזה מורה הפעל שבא בה"א בסוף שמורה על הפעולה הבלתי מוחלטת כמ"ש כ"פ, **ויאמר הנני**, ועי"ז חשב יעקב שיוסף יודע שאין להאחים שנאה עליו:

(יד) **לך נא ראה וגו' והשבני דבר.** עשאו שליח גם על החזרה, שיהיה שליח מצוה גם בחזרתו. **וישלחהו מעמק חברון** שהלך ללוותו. וחז"ל אמרו מעצה עמוקה אשר בחברון, ר"ל שמדרך הטבע לא היה ראוי שיעקב ישלח ילד שעשועים למקום סכנה, ואם התירא וחשב על כל האחים שהיו גבורים ועבדיהם עמהם ונכונים למלחמה, איך לא התירא משלוח את יוסף ההולך לבדו במקום אויבים ואורבים, רק שהיה סבה מאת ה'. ופשטות מאמר זה ומה שאמרו חז"ל בכוונה בזה מורה שלא כמ"ש העקדה להחליט שאף שאין לאדם יכולת על גזירות האלהים הכוללים שא"א לאדם לבטלם, מ"מ הענינים החלקיים כלם נמסרים לבחירת האדם, כי הענין הכולל יוכל להתקיים ע"י אמצעיים רבים, ומזה הוציא שאף שהמסובב שע"י ירדו אבותינו מצרימה היה ענין כולל אלהי השגחיי מוכרח, מ"מ האמצעיים שהובילו לזה שהוא מכירת יוסף וענייני היה כלו בחירי. ואני אומר שאף שההקדמה בעצמה אמיתית והוא ענין תוריי יסודתו בהררי קדם, כי לכן נענשו המצריים על שנשתעבדו בישראל, מ"מ פה גם האמצעיים לא היו בחיריים והיה כלו מאת ה', כי אף שידוע שיש הבדל בין הפעולות הטובות שילוה אל עושיהם עזר אלהי לעזרו לגמור מעשהו אשר התחיל בבחירתו, ובין הפעולות הרעות שנעזבים כלם לבחירת האדם מבלי ילוהו שום עזר על עשייתם, כמ"ש הבא לטהר מסייעין אותו הבא לטמא פותחין לו, וא"כ לא יצויר שהתחבר בפעולה הרעה הזאת של מכירת יוסף שום עזר אלהי וכ"ש הכרח אלהי על עשייתה שא"כ תבטל הבחירה האנושית, מ"מ אחר שהשבטים יה טעו בדמיונם וחשבו שהוא מעשה טובה ומצוה תחשב לבער קוצים מן הכרם וכוונתם היה לשמים, הלא בכאלה הענינים שיחשבו על עבירה שהיא זכות וכשרון היה ראוי שיורה ה' החטאים בדרך ויצילם מחטא זה, שאף לאבימלך אמר גם אני ידעתי כי בתם לבבך עשית זאת ואחשך גם אנכי אותך מחטוא לי, וכ"ש לזרע קדש, שזה בכלל כמ"ש הבא לטהר מסייעין אותו, וזאת שנית, שהגם שהמעשה של המכירה היתה בחיריית מ"מ השנאה שנאו אותו ומה שעשה לו אביו כתונת פסים וספורי החלומות שהיו אמצעיים אל המכירה היה מאת ה', כמ"ש במד' למה ויסנאו אותו כדי שיקרע הים לפניהם, וכן השליחות ששלחו יעקב היה נגד דרך הטבע רק מעמק חברון, והגם שהמכירה היתה בחיריית היו כמוכרחים מצד השנאה, שהקבע בלבם ומצד שהקבע בדעתם כי הוא רשע למות וכי הוא רודף את הכלל, וה' סגר לפניהם הדרך ולא האיר עיניהם לדעת האמת כי יוסף צדיק הוא בדרכיו ותמים במעשיו, ושיכיר יעקב שנאת האחים ולא ישלחהו למקום סכנה, וע"כ אמרו שהיה יעקב ראוי לירד בשלשלאות של ברזל למצרים, ואמרו משל לפרה שמושכים בנה לבית המטבחים והיא הולכת אחריו, ר"ל שהיה מוכרח שיעקב ירד מצרים, ולא היה אפשר שיהיה זה רק ע"י שיוקח בשביה ע"י גוים ויוליכוהו בשלשלאות וכמ"ש בפסוק וישב יעקב, וסבב ה' שיהיה בכבוד כי עין ה' על יראיו, שהגם שאם היה משך בשלשלאות היה נעשה התכלית הכללי שירד יעקב מצרים, אבל השגיח ה' שיהיה זה בכבוד ע"י יוסף ולא ע"י שבי ומאסר, שזה מחסדי ה' על יראיו:

(טו) **והנה תעה בשדה.** יוסף הלך לבקשם בחלקת השדה שקנה יעקב מאת **בני חמור**, **כי חשב** שמצאם, וכשלא מצאם חשב שהלכו ממקום למקום כדרך הרועים:

(טז-יז) **איפה הם רעים.** כי אין דרך ליסע עם המרעה למקום רחוק, והשיב לו כי נסעו נגמרי משכם והלכו לדותן, ומזה היה ליוסף להבין כי מרמה אתם, שמי ילך עם המרעה למקום רחוק משכם לדותן, ולא תאמר שהלכו ממרעה למרעה עד הגיעו אל דותן. עז"א **כי שמעתי אמרים נלכה דתינה**, שהלכו לדותן בלא עכוב בדרך, וע"כ אמרו חז"ל נסעו מזה, נסעו מן האחוה, שבזה חשבו שידמה אביו שנהרג בדרך שהלך לדותן, ובכ"ז **וילך יוסף אחר אחיו**, שחשב כאחיו:

ובטרם

אֹתוֹ מֵרָחֹק וּבְטֶרֶם יִקְרַב אֲלֵיהֶם וַיִּתְנַכְּלוּ אֹתוֹ לַהֲמִיתוֹ׃
יט וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל־אָחִיו הִנֵּה בַּעַל הַחֲלֹמוֹת הַלָּזֶה בָּא׃
כ וְעַתָּה ׀ לְכוּ וְנַהַרְגֵהוּ וְנַשְׁלִכֵהוּ בְּאַחַד הַבֹּרוֹת וְאָמַרְנוּ
חַיָּה רָעָה אֲכָלָתְהוּ וְנִרְאֶה מַה־יִּהְיוּ חֲלֹמֹתָיו׃ כא וַיִּשְׁמַע
רְאוּבֵן וַיַּצִּלֵהוּ מִיָּדָם וַיֹּאמֶר לֹא נַכֶּנּוּ נָפֶשׁ׃ כב וַיֹּאמֶר
אֲלֵהֶם ׀ רְאוּבֵן אַל־תִּשְׁפְּכוּ־דָם הַשְׁלִיכוּ אֹתוֹ אֶל־הַבּוֹר
הַזֶּה אֲשֶׁר בַּמִּדְבָּר וְיָד אַל־תִּשְׁלְחוּ־בוֹ לְמַעַן הַצִּיל אֹתוֹ
מִיָּדָם לַהֲשִׁיבוֹ אֶל־אָבִיו׃ שלישי כג וַיְהִי כַּאֲשֶׁר־בָּא יוֹסֵף
אֶל־אֶחָיו וַיַּפְשִׁיטוּ אֶת־יוֹסֵף אֶת־כֻּתָּנְתּוֹ אֶת־כְּתֹנֶת
הַפַּסִּים אֲשֶׁר עָלָיו׃ כד וַיִּקָּחֻהוּ וַיַּשְׁלִכוּ אֹתוֹ הַבֹּרָה וְהַבּוֹר
רֵק אֵין בּוֹ מָיִם׃ כה וַיֵּשְׁבוּ לֶאֱכָל־לֶחֶם וַיִּשְׂאוּ עֵינֵיהֶם
וַיִּרְאוּ וְהִנֵּה אֹרְחַת יִשְׁמְעֵאלִים בָּאָה מִגִּלְעָד וּגְמַלֵּיהֶם

נשאים

בעל הטורים

עד לדקיהו: (יח) ובטרם ג' במסרה. הכא ואידך ובטרם יתנגפו רגליכם. ובטרם תלא מרחם. שבעון זה נתגלגלו בגליות ונתנגפו רגליהם. ובטרם הלא מרחם כדאיתא במדרש שנולד יוסף מהול: (כג) כתנתו ב' במסורה. הכא ואידך קרוע את כתנהו גבי שאול לומר שגם בכאן קרעו כתנתו מעליו למהר הדבר: (כד) ויקחהו. כתיב חסר ויו שלא לקחו אלא אחד והוא שמעון וע"כ ויקח מאתם את שמעון: רק ב' במס'. הכא ואידך רי לא דבר רק הוא שלא היה הבור ריקן שהרי היו בו נחשים ועקרבים מים אין בו אבל יש בו נחשים ועקרבים ועוד גמרינן אין בו מים דהכא ממאי דכתיב נחש שרף ועקרב

רש"י

ם שימיתוך בהם. ולפי פשוטו של מקום הוא ואין מקרא יוצא מידי פשוטו: (יח) ויתנכלו. נתמלאו נכלים וערמומיות: אתו. כמו אתו עמו כלומר י אליו: (כ) ונראה מה יהיו חלמתיו. א"ר יצחק מקרא זה אומר דרשני רוה"ק אומרת כן הם אומרים נהרגהו והכתוב מסיים ונראה מה יהיו חלומותיו נראה דבר מי יקום או שלכם או שלי, וא"א שיאמרו הם ונראה מה יהיו חלומותיו שמכיון שיהרגוהו בטלו חלומותיו: (כא) לא נכנו נפש. מכת נפש ב זו היא מיתה: (כב) למען הציל אותו. רוה"ק מעידה על ראובן ל שלא אמר זאת אלא להציל אותו שיבא הוא ויעלנו משם אמר אני בכור מ וגדול שבכולן לא יתלה הסרחון אלא

שפתי חכמים

נפש. ומנ"ל לרש"י לפרש כן י"ל זה בג"מ' י"ב וה"פ נסעו מי"ב ר"ל אינם רוצים שיהיו י"ב ורוצין להרגך ולא יהיו אלא י"א דהיינו נסעו מז"ה. א"נ הוכחת רש"י ממלת זה כלומר נסעו מזה שאתה אומר את אחי אנכי מבקש אבל הם נסעו מן האחוה: ט דק"ל כיון שא"ל המלאך נסעו מזה כלומר נסעו מן האחוה מאי כי שמעתי אומרים וגו' והא כל כי נתינת טעם וראיה הוא והכא מאי ראיה איכא ולכ"פ נכלי דתות איך יהרגוך: י דק"ל דאין הל' של אותו בחול"ם נופל על ויתנכלו שהוא לשון מתפעל שענינו נתמלאו נכלים ואינו דבק למלת אותו בשלמא אי הוה כתיב וינכלו הוה שפיר ל' אותו אבל על הלשון של ויתנכלו אינו נופל הל' של אותו אלא אליו ועז"פ אותו כמו אתו בחיר"ק ר"ל אם הולכין אחר המסורה א"כ אז הוה קרינן אתו בחיר"ק דהא כתיב חסר וי"ו א"נ כיון שמליאו אותנו שהוא כמו אתנו א"כ אותו נמי כמו אתו ואתו היינו עמו ועמו כלומר אליו פי' התרגום של אליו עמו כדפירש"י בפרשת חיי שרה א"כ הוי כאלו נאמר אליו, רא"ם. ומהרש"ל פי' לפי שק"ל דאותו מיותר ולא טול"ל אלא ויתנכלו להמיתו אלא ר"ל כמו אתו פי' עמו שגם יוסף היה כדעתו שיהרגוהו ועדיין בא להורות לך דל"ת שהוא והם היה דעתם להרוג את אדם אחר לכך אמר כלומר אליו ליוסף שהוא והם היה דעתם להרוג את יוסף עכ"ל. ויש עוד גירסות אחרות: כ (מהרמ"ש) דאל"כ קשה דמלת נכנו במוסב על יוסף אין לו היכור כלו' למלת נפש שאחריו ל"פ דהל"ל כאלו נכתב מכת נפש וק"ל: ל דק"ל היאך יתכן לומר שראובן עצמו אמר שישליכו אותו בבור כדי שהוא ישיב אותו אל אביו דא"כ לא היו מניחין את ראובן להצילו. ועוד דאי קאי על ראובן הול"ל למען אציל ולמה כתב למען הציל. כתב הרא"ם לא שמעתי למה הוצרך לכתוב זה כי ידוע הוא מעצמו שאין זה מדברי ראובן וכו': מ וקשה מנ"ל שבשביל כך היה רוצה להציל אותו דלמא חסיד גדול היה ולא היה רוצה להכות נפש. וי"ל

דכתיב

יתה מרחיק ועד לא קריב לותהון וחשיבו עלוהי למקטלה: יט ואמרו גבר
לאחוהי הא מרי חלמיא דיכי אתא: כ וכען אתו ונקטלנה ונרמנה בחדא מן
גביא ונימר חיתא בישתא אכלתה ונחזי מה יהון בסוף חלמוהי: כא ושמע ראובן
ושזבה מידיהון ואמר לא נקטלנה נפש: כב ואמר להון ראובן לא תושדון דמא
רמו יתה לגבא הדין די במדברא וידא לא תושטון בה בדיל לשיזבא יתה
מידיהון לאתבותה לות אבוהי: כג והוה כד על יוסף לות אחוהי ואשלחו ית
יוסף ית כתונה ית כתונא דפסי די עלוהי: כד ונסבוהי ורמו יתה לגבא וגבא
ריקא לית בה מיא: כה ואסחרו למיכל לחמא וזקפו עיניהון וחזו והא שירת ערבאי
אתיא

רש"י

אלא בי: (כג) את כתנתו. זה חלוק: את כתנת הפסים. הוא שהוסיף לו אביו יותר על אחיו (ב"ר): (כד) והבור רק אין בו מים. ממשמע שנאמר והבור רק איני יודע שאין בו מים מה ת"ל אין בו מים. מים אין בו אבל נחשים ועקרבים יש בו (ב"ר פרשה כד): (כה) ארחת. כתרגומו שיירת על שם הולכי ארח: וגמליהם נושאים וגו'. למה פרסם הכתוב את משאם

שפתי חכמים

דכתיב לקמן בפ' ויחי בברכות שבירך יעקב את בניו שבירך יהודה שאמר מה בצע ולמה לא בירך את ראובן שהיה רוצה להצילו מכל וכל והיה בדעתו להשיבו אל אביו ואדרבה יהודה היה נותן עצה למכור אותו אלא ודאי ראובן לא היה כוונתו לשם שמים כי אם שלא יתלו הסרחון בו כלומר אתה בכור וכו'. מהרש"ל: ב כתב מהרש"ל פי' הרא"ם שהכל א' הוא שלא היה עליו אלא כתונת א' של פסים וכן אמר הכתוב את כתנתו ואיזה זה כתונת הפסים שעליו דאין לומר שהי"ל ב' כתונות זה ע"ג זה דאין נקרא כתונת אלא זה שע"ג בשרו. אבל לא נ"ל אלא שהי"ל ב' כתונות זעג"ז א' ע"ג בשרו מבוש הזיעה שלא יקלקל את כתונת הפסים והם הפשיטו שניהם כאחד שהיו אוחזין בתחתונה והיו מפשיטים שניהם כאחד ולכך אמר אשר עליו ר"ל הכתונת הפסים אשר על האחר והטעם שהיו אוחזין בתחתונה כדי להראות לו שלא על מה שהוסיף לו אביו כתונת הפסים עשו זאת אלא בשביל דבתו רעה ובשביל חלומותיו עכ"ל: ג רש"י דייק מדכתיב הבור רק ואי הוה בו דבר דיין עלים ואבנים אין זה נקרא ריק בשלמא אי היו בו נחשים ועקרבים א"ש דכתיב ריק דנחשים ועקרבים דרכן ליכנס בחורין ובסדקין והוה כאלו ריק אבל מ"מ היו בו וילפינן ג"ש כתיב הכא אשר אין בו מים ובפ' עקב כתיב נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים מה אין מים דנאמר להלן מיירי שיש בו נחשים ועקרבים אף הכא מיירי שיש בו נחשים ועקרבים. (ממ"ש) ול"נ דל"ל דאין בו מים לדיוקא דעצים ואבנים היו בו דמנ"מ בזה אלא בא להורות הא שאר דברי מזיקים היו בו ואפ"ה השליכוהו בו וק"ל. וא"ל כיון דנחשים ועקרבים יש בו א"כ הצלת ראובן אינה הצלה שימיתוהו הנחשים והעקרבים י"ל שהם לא ידעו מזה אלא שהיו סבורים שאין בו אפילו נחשים ועקרבים דאל"כ איך רצו למכור אותו כיון שראו הנס שעשה

השאלות

(כא-כב) מ"ש ויצילהו משמע שהצילו ואמר ויאמר, ויאמר אליהם, ולמה ב"פ ויאמר:

התורה והמצוה

(יח) ובטרם יקרב. פי' חז"ל ששסו בו את הכלבים, ר"ל שהתנכלו להמיתו טרם יקרב, וזה ע"י הכלבים. ויתנכלו אתו, פי' שמלאו מזמות, בהשבו שבידך אותם ורוצה לאבד אותם בעוה"ז ובעוה"ב, ועי"כ שפטו להמיתו:

(יט) ויאמרו וגו' הנה בעל החלמות הלזה בא. הוא פי' על ויתנכלו אותו, אמרו לא בא לראות שלום
אחיו רק מלד שהוא בעל החלומות שחלם שיתברר עלינו בשדה, לכן בא אל השדה למלאות חלומו:

(כ) ועתה. הוא פי' על להמיתו, ר"ל א"כ לא נמתין עד שיגיע להתברר עלינו רק עתה נהרגהו, ונגד
מה שירלו שאביו ידרוש אחריו ויודעי לו, אמרו ונשלכהו באחד הברות ואמרנו חיה רעה אכלתהו,
ונגד החשש מחלומותיו אמרו ונראה מה יהיו חלמתיו, שאם חלומותיו אמתיים, בהכרח יצילהו ה':

(כא) וישמע ראובן ויצלהו מידם. מבואר שתחלה רצה להצילו לגמרי שלא יעשו לו מאומה, וזה ויצילהו
פי' שהשתדל להצילו לגמרי, וכאשר לא שמעו לו ויאמר לא נכנו נפש, עכ"פ אל תהרגו אותו,
בידי בעולם אחר, וכאשר לא שמעו גם לזה,

(כב) ויאמר אלהם עכ"פ אל תשפכו דם, כי תוכלו להרוג אותו ע"י גרמא במה שתשליכו אותו אל
הבור הזה העמוק שלא יוכל לצאת ממנו, אשר במדבר שאין איש עובר להוציאו משם וימות ברעב,
והתורה העידה שהיה כוונתו למען הציל אתו מידם:

(כג-כד) ויהי כאשר בא. לא רגזו קצת, ורק הפשיטו את כתנתו, לא על הכוונה לשלחה אל אביהם
רק מצד שהיא כתונת הפסים אשר עליו לבדו, שע"ז נפלה השטמה ביניהם, וישלכו אתו
הבורה לא ע"ד שיטבע שם, כי הבור רק אין בו מים:

(כה) וישבו לאכל לחם. מספר זה לאות שהיו צדיקים בעיניהם בדבר הזה, כי חשבו את יוסף כגזלן
שמשיר ומביאים בבית יעקב כנ"ל. וישאו עיניהם, מסבב הסבות זמן ארחת ישמעאלים הבאים
מגלעד

נֹשְׂאִים נְכֹאת וּצְרִי וָלֹט הוֹלְכִים לְהוֹרִיד מִצְרָיְמָה׃
כו וַיֹּאמֶר יְהוּדָה אֶל־אֶחָיו מַה־בֶּצַע כִּי נַהֲרֹג אֶת־אָחִינוּ
וְכִסִּינוּ אֶת־דָּמוֹ׃ כז לְכוּ וְנִמְכְּרֶנּוּ לַיִּשְׁמְעֵאלִים וְיָדֵנוּ אַל־
תְּהִי־בוֹ כִּי־אָחִינוּ בְשָׂרֵנוּ הוּא וַיִּשְׁמְעוּ אֶחָיו׃ כח וַיַּעַבְרוּ
אֲנָשִׁים מִדְיָנִים סֹחֲרִים וַיִּמְשְׁכוּ וַיַּעֲלוּ אֶת־יוֹסֵף מִן־הַבּוֹר
וַיִּמְכְּרוּ אֶת־יוֹסֵף לַיִּשְׁמְעֵאלִים בְּעֶשְׂרִים כָּסֶף וַיָּבִיאוּ אֶת־
יוֹסֵף מִצְרָיְמָה׃ כט וַיָּשָׁב רְאוּבֵן אֶל־הַבּוֹר וְהִנֵּה אֵין־יוֹסֵף
בַּבּוֹר וַיִּקְרַע אֶת־בְּגָדָיו׃ ל וַיָּשָׁב אֶל־אֶחָיו וַיֹּאמַר הַיֶּלֶד
אֵינֶנּוּ וַאֲנִי אָנָה אֲנִי־בָא׃ לא וַיִּקְחוּ אֶת־כְּתֹנֶת יוֹסֵף
וַיִּשְׁחֲטוּ שְׂעִיר עִזִּים וַיִּטְבְּלוּ אֶת־הַכֻּתֹּנֶת בַּדָּם׃ לב וַיְשַׁלְּחוּ
את

בעל הטורים

ונמצאו אשר אין בו מים: (כו) מה בצע ב' במסורה. הכא ואידך מה בצע בדמי וזהו מה בצע בדמי אם אהרוג את אחי: (כח) וימשכו ב' במס'. הכא ואידך וימשכו ויעלו את ירמיהו שנפרע מירמיהו מה שעשו ליוסף בעשרים כסף שהוסיף לו אביו משקל שני סלעים מילת ומכרוהו בעשרים סלעים שהגיע לכל אחד שני סלעים. ד"א דמי עבד הם ל' שקלים והם שמכרוהו בפחות הונאתו נגזל בו שליש. ד"א שכן ערך מבן ה' עד בן כ' עשרים שקלים: (ל) ואני אנה אני בא. שאמר לא

רש"י

להודיע מתן שכרן של צדיקים שאין דרכן של ערביים לשאת אלא נפט ועטרן שריחן רע ולזה נזדמנו בשמים שלא יוזק מריח רע: נכאת. כל כנוסי בשמים הרבה קרוי נכאת וכן (מ"ב כ) ויראם את כל בית נכתה מרקחת בשמיו. ואונקלוס תרגם לשון שעוה: וצרי. שרף הנוטף מעצי הקטף והוא נטף הנמנה עם סמני הקטורת: ולט. לוטישא שמו בלשון משנה ורבותינו פירשו שרש עשב ושמו אשפודלוזיא"ה במסכת נדה (דף ח א): (כו) מה בצע. מה ממון כתרגומו: וכסינו את דמו. ונעלים את מיתתו: (כז) וישמעו. וקבילו מניה וכל שמיעה שהיא קבלת דברים כגון זה וכגון וישמע יעקב אל אביו ואמו ושמע מתרגם וקביל וכל שהיא שמיעת האוזן כגון וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן ורבקה שומעת וישמע ישראל שמעתי את תלונות כלן מתורגם ושמעו ושמעת ושמע שמיע קדמי: (כח) ויעברו אנשים מדינים. זו היא שיירא אחרת והודיעך הכתוב שנמכר פעמים הרבה. וימשכו. בני יעקב את יוסף מן הבור וימכרוהו לישמעאלים והישמעאלים למדינים והמדינים למצרים: (כט) וישב ראובן. ובמכירתו לא היה שם שהגיע יומו לילך ולשמש את אביו, ד"א עסוק היה בשקו ובתעניתו על שבלבל

שפתי חכמים

שעשה לו הקב"ה שלא הזיקו ולא המיתו אותו. רא"ם: ע אבל לא הפרשתו לשון גזילה: פ רלב"ג הא לאו היה ועוד שה השליכוהו אל הבור ואין כאן דם שצריך לכסותו: צ דייק מדכתיב וימשכו ויעלו את יוסף מן הבור וימכרו ואי היו המדינים היאך היו רשאים למכרו והא עדיין לא היה שלהם ועוד דאי המדינים משכו אותו מן הבור בלא ידיעת האחים. ומכרו אותו א"כ מה זה דכתיב אני יוסף אחיכם אשר מכרתם אותי הנה והא הם לא מכרו אותו. ועוד למה ליה למיכתב לכו ונמכרנו לישמעאלים הא לא מכרו אותו אלא וימשכו קאי על בני יעקב והם מכרוהו לישמעאלים וישמעאלים למדינים. ואין להקשות מנ"ל לרש"י דישמעאלים מכרוהו למדינים דלמא מכרו אותו למדנים שהם אומה אחרת כדכתיב ואת מדן ואת מדין דא"כ למ"ל הזכיר הכתוב ויעברו אנשים מדינים סוחרים אע"כ לענין מכירת יוסף הזכיר הכתוב שישמעאלים מכרו אותו למדינים ומדינים למדנים ומדנים לפוטיפר וק"ל נ"ל. אבל הרא"ם כתב שמדינים ומדנים א' הוא ולעיל גבי כתונת פסים הזכיר נמי סוחרים היינו לפי ההגדה וכאן פי' לפי פשוטו שמדינים וסוחרים א' הם והיינו אבל קשה מפסוק ויקנהו פוטיפר וגו' מיד הישמעאלים וי"ל אע"פ שנמכר פעמים רבות אבל עדיין לא נתנו לישמעאלים מחיר כספם שנתנו בעדו ומכח זה היה עוד ביד הישמעאלים רק הריוח יותר על כספם לא היה של ישמעאלים אלא של מדינים ומכח זה נקרא עדיין ביד ישמעאלים וק"ל. נ"ל: ק הא דדחיק רש"י לפרש כן וכן לפי ד"א עסוק היה בשקו וכו' דלמא הלך לו לענקיו. י"ל דאי הלך לדבר רשות היאך רצאי לו לילך הא ידע שאחיו מבקשים להמית את יוסף ולמה לא ירא שילך לו בימיהו אותו אלא נ"ל שלדבר מצוה הלך שהגיע יומו וכו' וקשה א"כ מהו וישב הול"ל ויבא ל"פ ד"א לי תשובה וטעם אחרו לגבד לא יתכן דא"כ הי"ל להמתין עד יום אחר בשביל יוסף ל"פ שהגיע יומו וכו' ולא היה יכול להמתין. מהרש"ל: ר דייק מדכתיב

אתיא מגלעד וגמליהון טעינין שעף וקטף ולטום אזלין לאחתא למצרים: כו ואמר
יהודה לאחוהי מה ממון מתהני לנא ארי נקטול ית אחונא ונכסי על דמה:
כז אתו ונזבניה לערבאי וידנא לא תהי ביה ארי אחונא בסרנא הוא וקבילו
מניה אחוהי: כח ועברו גברי מדינאי תגרי ונגידו ואסיקו ית יוסף מן גובא וזבינו
ית יוסף לערבאי בעסרין כסף ואיתיו ית יוסף למצרים: כט ותב ראובן לגובא
והא לית יוסף בגובא ובזע ית לבושוהי: ל ותב לות אחוהי ואמר עולימא ליתוהי
ואנא לאן אנא אתי: לא ונסיבו ית כתונא דיוסף ונכיסו צפיר בר עזי וטבלו
ית כתונא בדמא: לב ושלחו ית כתונא דפסי ואיתיו לות אבוהון ואמרו דא
אשכחנא

רש"י

שבלבל יצועי אביו: (ל) אנה אני בא. אנה אברח מצערו של אבא: (לא) שעיר עזים. דמו דומה לשל אדם: הפתנת. זה שמה וכפסיא דבוקה לתיבה ההדת כגון כתנת יוסף כתנת פסים כתנת בד

שפתי חכמים

מדכתיב הכא וישב ראובן אל הבור ונאמר גבי מרדכי וישב מרדכי אל שער המלך מה להלן בשק ובתענית א"נ כאן. ונ"ל דהא דעשה תשובה היינו בצנעה מ"ה לא היה בשעת מכירה דאל"כ היו דברי רש"י סותרים אהדדי דהא בפ' וזאת הברכה פי' וזאת ליהודה כיון שהודה יהודה על מעשה תמר הודה נמי ראובן על מעשה בלהה ועשה תשובה אלא מתחלה עשה בצנעה ואח"כ עשה בפרהסיא: ש דאל"כ וכי מפני שהילד איננו נפסק לו המקום ולא נשאר לו מקום לברוח שם ול"ל דר"ל אנה אני בא לבקשו ואני מיותר אלא ה"ק מאחר שהילד איננו

השאלות

(כו-כז) מה ראו שבטי יה למכור את אחיהם ולצער את אביהם הזקן, ותחלה אמר שעברו ישמעאלים ואח"כ אמר שעברו מדינים, ואמר וימכרו לישמעאלים ואח"כ אמר והמדנים מכרו, ואח"כ ויקנהו פוטיפר מאת הישמעאלים:

התורה והמצוה

מגלעד ששם הצרי ונושאים נכאת וצרי, מינים אלה שלה אח"כ יעקב ליוסף מנחה, מבואר שמינים אלה היו יקרים במצרים, ואחר שנשאו מינים אלה ולא מעט שימכרו בדרך רק שהיו ארחות ושיירות גדולות, וגמליהם נשאים, כמות רב משאות גמלים, מבואר שהולכים רק להוריד מצרימה, וזה היה השגחה פרטית שיגיע יוסף למצרים, משא"כ אם היו נושאים תבואה או מינים אלה מעט:

(כו) ויאמר יהודה. פי' רי"א שא"ל ההורג נפש יהיה, או לקחת ממונו, ועז"א מה בצע, מה נרויח מזה, או להנקם, עז"א כי נהרג את אחינו, או להטיל מוראו על האחר, עז"א הלא וכסינו את דמו ולא יודע לאיש:

(כז) לכו. וכאשר עקר מגמתנו שיתרחק מבית אביו ולא יתגדל עלינו, ונשיג התכלית הזה במה שנמכרנו לישמעאלים. אולם בענין המכירה נראים דברי המפ' שהישמעאלים הוציאוהו בעצמם מן הבור, ולא אחיו מכרוהו, כמ"ש ה"ר בחיי ומהרע"פ שיש פעלים רבים שמשמשים על גרם הפעולה, והיה עצת יהודה באופן זה שהם ילכו ויתרחקו מכאן, שעז"א ועתה לכו, וכאשר יעברו הישמעאלים ויראו איש מושלך בבור, יחשבו שהוא איש מחויב מיתה ויוציאוהו ויקחוהו לעבד כמו שהיה המנהג אז, ובזה יהיה עבד בלא פעולתנו. ועז"א לכו מפה ועי"כ ונמכרנו [פי' נגרום המכירה או נמסרנו] לישמעאלים, ובכ"ז ידנו אל תהי בו, פי' במכירה הזאת כי יעשה מעצמו, [וכן מ"ש אשר מכרתם אותי מצרימה פי' שגרמתם המכירה], וישמעו אחיו שקבלו דברי יהודה והלכו ממקום הזה:

(כח) ויעברו. אבל בתוך כך עברו אנשים מדינים סוחרים מצד האחר, והקדימו לבא למקום הבור לפני בוא הישמעאלים, וימשכו המדנים משכו ויעלו את יוסף מן הבור, והם מכרוהו לישמעאלים בעשרים כסף, והישמעאלים הביאו את יוסף מצרימה, ומה שהזמין ה' את המדנים היה בשביל שלא יקחהו ראובן כמו שיתבאר:

(כט-ל) וישב ראובן אל הבור. ראובן היה עומד באותה עצה והתרחק ג"כ עם יתר האחים, ושער בעצמו שיוכל לשוב אל הבור טרם שיגיעו הישמעאלים לשם, למשל הבור היה במזרח והאחים היו כנגדו בצד מערב, וראו שהישמעאלים באים מרחוק מצד מערב והתרחקו הם לצד צפון או דרום, ושער ראובן שבטרם יבאו הישמעאלים עד המקום שבשם ישבו האחים, ומשם עד הבור שהיה ודאי רחוק מן שהאחים לצד מזרח שלא ישמעו קולו, יקדים הוא א"ע ויוציאהו מן הבור, אבל המדנים באו מצד מזרח ששם הבור והוציאו אותו קודם שבא ראובן ופגעו בהישמעאלים ומכרוהו, וכשבא ראובן ראה שאין יוסף בבור, ולכן שב אל האחים והגיד להם דבר חדש שהילד איננו ולא נודע מי לקחו, ואני אנה אני בא לבקשו, כי ודאי ישאלו אותו אביו לבקשו:

אֶת־כְּתֹנֶת הַפַּסִּים וַיָּבִיאוּ אֶל־אֲבִיהֶם וַיֹּאמְרוּ זֹאת מָצָאנוּ
הַכֶּר־נָא הַכְּתֹנֶת בִּנְךָ הִוא אִם־לֹא׃ לג וַיַּכִּירָהּ וַיֹּאמֶר
כְּתֹנֶת בְּנִי חַיָּה רָעָה אֲכָלָתְהוּ טָרֹף טֹרַף יוֹסֵף׃ לד וַיִּקְרַע
יַעֲקֹב שִׂמְלֹתָיו וַיָּשֶׂם שַׂק בְּמָתְנָיו וַיִּתְאַבֵּל עַל־בְּנוֹ יָמִים
רַבִּים׃ לה וַיָּקֻמוּ כָל־בָּנָיו וְכָל־בְּנֹתָיו לְנַחֲמוֹ וַיְמָאֵן
לְהִתְנַחֵם וַיֹּאמֶר כִּי־אֵרֵד אֶל־בְּנִי אָבֵל שְׁאֹלָה וַיֵּבְךְּ אֹתוֹ
אָבִיו׃ לו וְהַמְּדָנִים מָכְרוּ אֹתוֹ אֶל־מִצְרָיִם לְפוֹטִיפַר סְרִיס
פַּרְעֹה שַׂר הַטַּבָּחִים׃ פ רביעי לח א וַיְהִי בָּעֵת הַהִוא וַיֵּרֶד
יְהוּדָה מֵאֵת אֶחָיו וַיֵּט עַד־אִישׁ עֲדֻלָּמִי וּשְׁמוֹ חִירָה׃
ב וַיַּרְא־שָׁם יְהוּדָה בַּת־אִישׁ כְּנַעֲנִי וּשְׁמוֹ שׁוּעַ וַיִּקָּחֶהָ

ויבא

בעל הטורים

יתלה השרתון אלא כי ויאמר קנאתי לבכורה שנתנה לו: (לג) הכר נא ב' במס'. הכא ואידך הכר נא למי החותמת והפתילים

רש"י

נקוד כְּתֹנֶת: (לג) ויאמר כתנת בני. ת היא זו: חיה רעה אכלתהו. נצנצה בו רוח הקדש (ב"ר) סופו שתתגרה בו אשת פוטיפר א ולמה לא גלה לו הקב"ה לפי שהחרימו וקללו את כל מי שיגלה ושתפו להקב"ה ב עמהם (תנחומא) אבל יצחק היה יודע שהוא חי אמר היאך אגלה והקב"ה אינו רוצה לגלות לו: (לד) ימים רבים. כ"ב שנה ג משפירש ממנו עד שירד יעקב למצרים שנאמר יוסף בן שבע עשרה שנה וגו' ובן שלשים שנה היה בעמדו לפני פרעה ושבע שני השובע ושנתים הרעב כשבא יעקב למצרים הרי כ"ב שנה כנגד כ"ב שנה שלא קיים יעקב ד כבוד אב ואם (מגילה טז) כ' שנה שהיה בבית לבן וב' שנים בדרך בשובו מבית לבן שנה וחצי בסכות וששה חדשים בבית אל וזהו שאמר ללבן זה לי עשרים שנה בביתך לי הן ושלי הן וסופי ללקות כנגדן: (לה) וכל בנתיו. רבי יהודה אומר אחיות תאומות נולדו עם כל שבט ושבט ה ונשאום. רבי נחמיה אומר כנעניות היו אלא מהו וכל בנותיו כלותיו שאין אדם נמנע מלקרא לחתנו בנו ולכלתו בתו: וימאן להתנחם. (ב"ר) אין אדם מקבל תנחומין על החי וסבור שמת ו שעל המת נגזרה גזירה:

שפתי חכמים

איננו אני צריך לברות מפני צרת אבא ואנה אברח: ת והרי הוא מקרא קצר כי בזולת היא זו אין לו מובן: א דאל"כ לא ה"ל למכתב אלא טרוף טורף יוסף וע"ק מנא ידע שחיה רעה טרפתהו דלמא לסטים הרגוהו: ב בודאי לא היה מוכרח ליך אלא מעצמו היה מסכים עמהם מפני כמה דברים הדא כדי שיתקיים כי גר יהיה זרעך דאי היה יודע יעקב לא הורד למצרים כי היה פודה את יוסף בכל ממון שבעולם. ועוד דאי היה יודע יעקב היה מקלל אותם למחות את שמם ואז יכלה זרעו של ישראל והקב"ה רצה שיפרו וירבו ולכ"פ בסמוך והקב"ה לא היה רוצה לגלות לו משמע שלא היה מוכרח לכך ואם רצה היה מגלה אלא שהקב"ה הסכים עמהם כדי שיתקיים הגזירה של ועבדום וענו אותם. ועי"ל כדפירש"י בסמוך ימים רבים כ"ב שנה וכו' וקשה מנ"מ אם כ"ב שנה או יותר הוא א"ו דקשה לרש"י למה לא הגיד לו הקב"ה ליעקב ולמה היה מצטער כ"ב שנה אלא מפום זה היה עונש כנגד כ"ב שנה שלא קיים כיבוד אב ואם שאם הגיד לו הקב"ה היה יעקב מתפלל והיה מבטל מה שנגזר עליו שיהיה בצער כ"ב שנה והקב"ה רצה לשלם לו על שביטל כבוד אב ואם לכך הסכים עמהם בחרם כדי שלא יהיו רשאים לגלות דחרם הוא כמו שבועה וכשהקב"ה נשבע אין התפלה מבטלת כדפירש"י בפ' חקת לכן לא הביאו בשבועה וכו' נשבע בקפילה כדי שלא ירבו בתפלה על כן ה"נ החרם הוא כמו שבועה לכך הסכים עמהם: ג (נח"י) כתב מהרי"ק שורש ל"ז דהולך הרב להביא זה אע"פ שאינו קרוב לשבוטו כדי ליתן טעם למה הסכים הקב"ה עם החרם ולא גילה ליעקב לפי שנגזר על יעקב להצטער כ"ב שנה ע"כ: ד וא"ת למה נענש על כך והא יצחק ורבקה צוו לו לילך לשם וליקח אשה (קנ"מ) ותי' רבינו בחיי בפ' תולדות שי"ל כי דעתם היה שיקח לאה ויחזור מיד אבל הוא נתן עיניו ברחל מחמת יפיה ואמר אעבדך ז' שנים ברחל וא"כ כל הזמן ששהה היה ברצונו: ה ר"ל כל א' נשא התאומה שנולדה עם אחיו והיתה אחותו מן האב ולא מן האם דלבני נח אחותו מן האב לא הוי ערוה: ו שמעתי להקשות וכי יעקב לא היה יודע שאין מקבלין תנחומין על החי וסבר שהוא מת וא"כ למה היה מתאבל על יוסף הא היה יודע שהוא חי י"ל דהא שאהו"ל דאין מקבלין תנחומין על החי וסבר שהוא מת דבר זה לא למדו אלא מיעקב כיון דגזירה היא שמת נשכח מן הלב ומקבלין תנחומין עליו ויעקב לא קבל ש"מ דאין מקבלין תנחומין על החי וכו' וא"כ דיעקב לא ידע זה. ומהרש"ל תירץ כשאדם מצטער

אם

אשכחנא אשתמודע כען הכתונא דברך היא אם לא: לג ואשתמודעה ואמר
כתונא דברי חיתא בישתא אכלתה מקטל קטיל יוסף: לד ובזע יעקב לבושוהי
ואסר שקא בחרצה ואתאבל על בריה יומין סגיאין: לה וקמו כל בנוהי וכל
בנתה לנחמותה וסריב לקבלא תנחומין ואמר ארי אחות לות ברי כד אבילא
לשאול ובכא יתה אבוהי: לו ומדינאי זבינו יתה למצרים לפוטיפר רבא דפרעה
רב קטוליא: א והוה בעדנא ההיא ונחת יהודה מלות אחוהי וסטא עד גברא
עדלמאה ושמה חירה: ב וחזא תמן יהודה בת גבר תגרא ושמה שוע ונסבה ועל
לותה

רש"י

שישתכח מן הלב ולא על החי: ארד אל בני. ז כמו על בני והרבה אל משמשין בלשון על (ש"ב כא) אל שאול ואל בית הדמים (ש"א ד) אל הלקח ארון האלהים ואל מות חמיה ואישה: אבל שאולה. כפשוטו לשון קבר הוא באבלי אקבר ולא אתנחם כל ימי. ח ומדרשו גיהנם סימן זה היה מסור בידי מפי הגבורה אם לא ימות אחד מבני בחיי מובטח אני ט שאיני רואה גיהנם: ויבך אתו אביו. יצחק היה בוכה מפני צרתו של יעקב אבל לא היה מתאבל י שהיה יודע שהוא חי: (לו) הטבחים. שוחטי בהמות כ המלך: (א) ויהי בעת ההיא. למה נסמכה פרשה זו לכאן והפסיק בפרשתו של יוסף ללמד שהורידוהו אחיו מגדולתו כשראו בצרת אביהם אמרו אתה אמרת למכרו אילו אמרת להשיבו היינו שומעים לך: ויט. מאת אחיו: עד איש עדלמי. נשתתף עמו: (ב) כנעני. ל תגרא:

שפתי חכמים

את עצמו אינו יודע שהוא מצער עצמו יותר מדאי שהוא סבור שכל הצער הזה אינו נחשב לכלום: ז כי׳ בעבור בני שלא יצדק לפרשו אצל או לו כמו ואבימלך הלך אליו מגרר וכמו ויאמר אליו אני ה׳: ח פי׳ שאבלותי זאת תתקיים בי עד שאקבר ולא שאהיה אבל בקבר כי אין שם לא אבילות ולא שמחה: ט כי שאולה הוא א׳ מז׳ שמות שיש לגיהנם. (ג"א) הטעם הוא כי דין האדם בגיהנם י"ב חודש ואם כל בניו קיימים שהם כנגד י"ב חדשי השנה שהוא דין האדם בגיהנם אז אין הגיהנם שולט בו: י דק"ל דלא הו"ל לכתוב אלא ויבך אותו כמו שכתוב לעיל כל בניו וכל בנותיו לנחמו. וע"ק למה נאמר ויבך ולא נאמר ויתאבל כמ"ש לעיל ויתאבל על בנו ועז"פ זה יצחק וגבי יצחק לא יתכן לכתוב ויתאבל דהוא לא היה מתאבל דיודע היה שיוסף חי וא"ל מנא ידע זה ושמא י"ל שהקב"ה גילה לו שלא יצער את עצמו לפי שלא החרימו רק שלא לגלות ליעקב: כ דאם הזמין לו נושאי צרי ולוט שלא יוזק מריח רע של זפת וכו׳ כ"ש שלא יביא אותו לידי הורג נפשות שהוא מאוס יותר. והתרגום ס"ל אע"פ דהיה ממונה על ההורגים מחויבי מיתה הוא עצמו לא הרגם: ל וא"ת מנ"ל לרש"י דלאו כנעני ממש. וי"ל דזה אינו דהא מצינו שאברהם לא היה רוצה להשיא ליצחק כנענית וכן יצחק היה מצוה ליעקב שיהא נזהר בהם ובודאי היו בניו ג"כ נזהרין בזה. וא"ת והא לעיל פרש"י ר׳ נחמיה אמר כנעניות היו ש"מ שהיו נושאין כנעניות. וי"ל דלעיל מיירי כגון אומה אחרת שבאה על כנענית דאותה בת אינה כנענית דהולכין אחר האב אבל כאן א"א לפרש כן דהא כתיב איש כנעני משמע שהאיש

התורה והמצוה

(לג) חיה רעה אכלתהו. הם שתי פליאות. א] איך חיה רעה אכלתהו, שגם אם נענש ע"י השטן לא היה ראוי שתאכלהו, כמו הנביא שנבלה לבית אל שנגזר עליו שימות ע"י אריה לא נגע האריה לאכלו. ב] למה טרף טרף יוסף ואין חיה רעה מושלת באדם עד שנדמה לה כבהמה, וגם שתמה אם נאמר כתנת הפסים שלמעלה היה הכתנת שלמטה, וכי כתנת בני אכלתהו חיה רעה, והיה ראוי שיאמר גם הכתנת התחתון, ואמר טרף טרף ע"י בעלי בחירה כמו שפרשו חז"ל, וע"כ לא רצה לקבל תנחומים:

(לד) ויקרע. מדין אבל, וישם שק לתשובה, כמ"ש בשו"ת מהרי"ו שהשולח שליח במקום סכנה ונהרג חייב לקבל תשובה:

(לה) כי ארד אל בני. שהיה קבלה בידם שבטי ישראל צריכים להיות שנים עשר דוקא, ואם לא לא יבנה בית ישראל על מכונו כנודע, וע"כ אמרו חז"ל שזה היה סימן בידו שירד לשאול:

(לו) ו] והמדנים. כיים הספור שלא אחיו מכרוהו רק המדנים, שהם הוציאוהו מן הבור והם עקר המוכרים שע"י שמכרוהו להישמעאלים היה כדי שיוליכוהו למצרים, כי הם לא הלכו למצרים, ונקרא ע"ש שהם מכרוהו אל מצרים היינו שהורידוהו למדינת מצרים:

לח (א) ויהי בעת ההיא. באשר מעשה של מכירת יוסף היה התחלה להגלות הכללי ושעבוד מלכיות, שכל הגליות והשעבודים הם שלשלת אחת קשורים זה בזה כנודע, הקדים השם להכין אור המלך המשיח שיהיה אחרית הגליות ותכליתם, וכמ"ש ובימיהון די מלכיא אלין יקים אלה שמיא מלכו די לעלמין לא תתחבל, והכין קודם לכן שורש ישי אשר יעמוד לנס עמים אשר יצא מיהודה, ומשיח בן יוסף ירד מצרים לסבול שם, ומשיח בן דוד היה כעלמים בבטן המלאה, וכמ"ש במד׳ וירד יהודה בטרם תחיל ילדה קודם שלא נולד משעבד הראשון נולד גואל האחרון, וירד יהודה, היה לו עונש שירד ממעלת אחיו ע"י שנדבק לחירה:

(ב-ה) וירא. ב] שלקח כנענית, כמ"ש בד"ה סימן ב׳ מבת שוע הכנענית, ולא נודע במה כי לא גיירה

רק

וַיָּבֹא אֵלֶיהָ׃ ג וַתַּהַר וַתֵּלֶד בֵּן וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ עֵר׃
ד וַתַּהַר עוֹד וַתֵּלֶד בֵּן וַתִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ אוֹנָן׃ ה וַתֹּסֶף
עוֹד וַתֵּלֶד בֵּן וַתִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ שֵׁלָה וְהָיָה בִכְזִיב בְּלִדְתָּהּ
אֹתוֹ׃ ו וַיִּקַּח יְהוּדָה אִשָּׁה לְעֵר בְּכוֹרוֹ וּשְׁמָהּ תָּמָר׃
ז וַיְהִי עֵר בְּכוֹר יְהוּדָה רַע בְּעֵינֵי יְהוָה וַיְמִתֵהוּ יְהוָה׃
ח וַיֹּאמֶר יְהוּדָה לְאוֹנָן בֹּא אֶל־אֵשֶׁת אָחִיךָ וְיַבֵּם אֹתָהּ
וְהָקֵם זֶרַע לְאָחִיךָ׃ ט וַיֵּדַע אוֹנָן כִּי לֹּא לוֹ יִהְיֶה הַזָּרַע
וְהָיָה אִם־בָּא אֶל־אֵשֶׁת אָחִיו וְשִׁחֵת אַרְצָה לְבִלְתִּי נְתָן־
זֶרַע לְאָחִיו׃ י וַיֵּרַע בְּעֵינֵי יְהוָה אֲשֶׁר עָשָׂה וַיָּמֶת גַּם־
אֹתוֹ׃ יא וַיֹּאמֶר יְהוּדָה לְתָמָר כַּלָּתוֹ שְׁבִי אַלְמָנָה בֵית־
אָבִיךְ עַד־יִגְדַּל שֵׁלָה בְנִי כִּי אָמַר פֶּן־יָמוּת גַּם־הוּא
כְּאֶחָיו וַתֵּלֶךְ תָּמָר וַתֵּשֶׁב בֵּית אָבִיהָ׃ יב וַיִּרְבּוּ הַיָּמִים
וַתָּמָת בַּת־שׁוּעַ אֵשֶׁת־יְהוּדָה וַיִּנָּחֶם יְהוּדָה וַיַּעַל עַל־
גֹּזְזֵי צֹאנוֹ הוּא וְחִירָה רֵעֵהוּ הָעֲדֻלָּמִי תִּמְנָתָה׃ יג וַיֻּגַּד
לְתָמָר לֵאמֹר הִנֵּה חָמִיךְ עֹלֶה תִמְנָתָה לָגֹז צֹאנוֹ׃ יד וַתָּסַר
בִּגְדֵי אַלְמְנוּתָהּ מֵעָלֶיהָ וַתְּכַס בַּצָּעִיף וַתִּתְעַלָּף וַתֵּשֶׁב
בְּפֶתַח עֵינַיִם אֲשֶׁר עַל־דֶּרֶךְ תִּמְנָתָה כִּי רָאֲתָה כִּי־גָדַל
שלה

בעל הטורים

בלשון שרימה יהודה את אביו באומרו לשון נפרע ממנו: (יד) בפתח עינים אשר. ס"ת רמ"ח כמנין איברים שאמרה יהי רצון שאזקק לזרע אברהם: כי גדל ג' במסורה. הכא ואידך עד כי גדל הכאב מאד בשביל שראתה כי גדל שלה

ישפתי חכמים

שהאיש היה כנעני וק"ל: מ בשלמא מה שהיה אונן משחית כמו שמפרש הפסוק הטעם דהבן נקרא ע"ש אחיו המת וזה לא היה רוצה לעשות: נ (נח"י) האריך שם לסתור דברי הרמב"ן והרא"ם ע"ש. וה"פ הבן יהא נקרא על שם המת כאלו המת הוא אביו וז"ש הקם זרע לאחיך ולא שם לאחיך דלא שמא גרים ע"ש: ס דק"ל דהפסוק סותר עצמו דמתחלה כתיב עד יגדל שלה בני משמע שהיה בדעתו ליתנה לשלה ואח"כ כתיב כי אמר פן ימות וגו' משמע שלא רצה ליתנה לו יעוד אתי כי מאי נתינת טעם הוא השתא שמאחר שהוחזקה לקטלנית איך אפשר שיתננה לו אחר שיגדל ועז"פ דוחה היה אותה בקש ר"ל מ"ש עד כי יגדל שלה בני דוחה היה אותה שלא היה בדעתו להשיאו לה ומ"ש כי אמר פן ימות הוא נתינת טעם ע"ז למה לא היה בדעתו וכו' ומפרש כי אמר
פן

רש"י

(ב"ר): (ה) והיה בכזיב. (פסחים ל ב"ר) שם המקום. ואומר אני ע"ש שפסקה מלדת נקרא כזיב ל' (ירמיה יח) היו תהיה לי כמו אכזב, (ישעיה נח) אשר לא יכזבו מימיו ואל"כ מה בא להודיענו. ובב"ר ראיתי ותקרא שמו שלה וגו' פסקת: (ז) רע בעיני ה'. כרעתו של אונן משחית זרעו שנאמר באונן וימת גם אותו כמיתתו של ער מיתתו של אונן ולמה היה ער משחית זרעו מ כדי שלא תתעבר ויכחיש יפיה: (ח) והקם זרע. הבן יקרא נ על שם המת: (ט) ושחת ארצה. דש מבפנים וזורה מבחוץ (ב"ר): (יא) כי אמר וגו'. כלומר דוחה היה אותה בקש ס שלא היה בדעתו להשיאה לו: כי אמר פן ימות. מוחזקת היא זו שימותו
הנשיה

לְוָתַהּ: ג וְעַדִּיאַת וִילִידַת בַּר וּקְרָא יַת שְׁמֵהּ עֵר: ד וְעַדִּיאַת עוֹד וִילִידַת בַּר
וּקְרַת יַת שְׁמֵהּ אוֹנָן: ה וְאוֹסִיפַת עוֹד וִילִידַת בַּר וּקְרַת יַת שְׁמֵהּ שֵׁלָה וַהֲוָת
בִּכְזִיב כַּד יְלִידַת יָתֵהּ: ו וּנְסִיב יְהוּדָה אִתְּתָא לְעֵר בּוּכְרֵהּ וּשְׁמַהּ תָּמָר: ז וַהֲוָה
עֵר בּוּכְרָא דִיהוּדָה בִּישׁ קֳדָם יְיָ וַאֲמִיתֵהּ יְיָ: ח וַאֲמַר יְהוּדָה לְאוֹנָן עוֹל לְוַת
אִתַּת אָחוּךְ וְיַבֵּם יָתַהּ וַאֲקֵים זַרְעָא לְאָחוּךְ: ט וִידַע אוֹנָן אֲרֵי לָא עַל שְׁמֵהּ
מִתְקְרֵי זַרְעָא וַהֲוָה כַּד עָלֵיל לְוַת אִתַּת אֲחוּהִי וּמְחַבֵּל אָרְחֵהּ עַל אַרְעָא בְּדִיל
דְּלָא לְקַיָּמָא זַרְעָא לַאֲחוּהִי: י וּבְאִישׁ קֳדָם יְיָ דִּי עֲבַד וַאֲמִית אַף יָתֵהּ: יא וַאֲמַר
יְהוּדָה לְתָמָר כַּלְּתֵהּ תִּיבִי אַרְמְלָא בֵּית אָבִיךְ עַד דְּיִרְבֵּי שֵׁלָה בְרִי אֲרֵי אֲמַר
דִּלְמָא יְמוּת אַף הוּא כַּאֲחוֹהִי וַאֲזַלַת תָּמָר וִיתִיבַת בֵּית אֲבוּהָא: יב וּסְגִיאוּ
יוֹמַיָּא וּמִיתַת בַּת שׁוּעַ אִתַּת יְהוּדָה וְאִתְנַחַם יְהוּדָה וּסְלֵיק עַל גָּזְזֵי עָנֵהּ הוּא
וְחִירָה רַחֲמֵהּ עֲדֻלָּמָאָה לְתִמְנָת: יג וְאִתְחַוָּא לְתָמָר לְמֵימַר הָא חֲמוּיִךְ סָלֵק
לְתִמְנָת לְמֵיגַז עָנֵהּ: יד וְאַעְדִּיאַת לְבוּשֵׁי אַרְמְלוּתַהּ מִנַּהּ וְאִתְכַּסִּיאַת בְּעִיפָא
וְאִתַּקְנַת וִיתִיבַת בְּפָרָשׁוּת עַיְנִין דִּי עַל אֹרַח תִּמְנָת אֲרֵי חֲזָת אֲרֵי רְבָא שֵׁלָה

והוא

רש"י

אביה (יבמות לד): (יב) ויעל על גוזזי צאנו. ויעל תמנתה לעמוד על גוזזי צאנו: (יג) עולה תמנתה. ובשמשון הוא אומר (שופטים יד) וירד שמשון וגו' תמנתה. ע בשפוע ההר היתה יושבת עולין לה מכאן ויורדין לה מכאן: (יד) ותתעלף. כסתה פניה פ שלא יכיר בה: ותשב בפתח עינים. בפתיחת עינים בפרשת דרכים צ שעל דרך תמנתה (סוטה י). ורבותינו דרשו בפתחו של אברהם אבינו ק שכל עינים מצפות לראותו: כי ראתה כי גדל שלה וגו'. לפיכך הפקירה עצמה אצל יהודה שהיתה מתאוה ר להעמיד ממנו בנים:

ויחשבה

שפתי חכמים

פן ימות וכו': ע והא"ג דלעיל כתיב ויעל ופרש"י דויעל דבוק עם תמנתה א"כ למה לא פי' זה לעיל י"ל דלמא ויעל קאי על גוזזי צאנו כלומר עלה להר מקום שהיו שם הרועים לעמוד על גוזזי צאנו וק"ל: פ מדכתיב בסמוך כי כסתה פניה דמשמע שכבר הוזכר זה למעלה: צ לפי שבני דרכים מתפשטים זה לכאן וזה לכאן צריך לפתוח עינים להתבונן באיזה דרך ילך והיינו פתח עינים פתיחת עינים: ק פי' בקברו של אברהם אבינו והתפללה שיזדמן לה איש מזרע אברהם כדי להעמיד בנים ממנו והוא מאמר רבותינו ז"ל בפ"ק דסוטה: ר שהרי אח"כ חזרה ולבשה בגדי אלמנותה ואם בשביל זנות היתה שוב לא היתה חוזרת ולובשת בגדי אלמנותה. מהרש"ל:

דק"ל

התורה והמצוה

רק ויקרא שמו, לכן קרא שני בנים הראשונים ער ואונן ע"ש שסופם לרע כי לא נתקיימו, והשלישי נקרא שלה לטוב, כמ"ש חז"ל כי אז היה בכזיב שהוציאה מעיר אביה וגיירה:

(ז) ויהי ער בכור יהודה. ע"י שהוא בכור יהודה והיה ראוי לצאת ממנו מלכות ב"ד, ע"כ והיה רע בעיני ה', כי גוי אחר לא היה רע בערכו:

(ח) ויבם. ר"ל תקיים מצות יבום שהיא מצוה, וגם הקם זרע לאחיך, שזה תועלת לנפש המת:

(ט-י) וידע אונן. הפועל רע שלא לכוונת תועלת או יראת נזק, הרע עצמי לו, וזה היה בער, ועי"כ ויהי ער רע, אבל אונן שעשה זה מפני שנדמה לו שיהיה לו נזק להוליד לריק, לא התייחס הרע אל עצמו רק אל מעשהו, וע"ז א' וירע וגו' אשר עשה:

(יא) שבי אלמנה. הפנויה היתה לובשת בצעיף, והזקוקה ליבם היתה סגורה בבית אביה בבגדי אלמנותה, ואמר לה שתמתין, כי כמו שבאשת ב"כ אם אמרה איני רוצה בך אותר הקבר שביניהם, כן בזקוקה, ואמר לה שלא תתיר הקבר עד יגדל שלה, ומ"ש כי אמר מוסב על שלה, ששלה אמר שאינו רוצה ליבמה יראה פן ימות גם הוא כאחיו שהיא קטלנית, וכשיגדל ויוכל לקיים המצוה כראוי להקים זרע לאחיו, שומר מצוה לא ידע דבר רע:

(יב) וירבו. באשר ראתה שרבו הימים ולא נתנה לשלה, וגם שמתה אשת יהודה ויוכל יהודה ליבם, וגם שכבר קבל תנחומין על אשתו וזה נודע ממה שעלה על גוזזי צאנו שהיו עושים אז משתה ושמחה, ויכול לקחת אשה:

(יד) ותסר את בגדי אלמנותה. להורות שאינה רוצה להיות זקוקה ליבום, אחר שלא נתנה לשלה אף שגדל שלה, בזה נפטרה מן הזקוק ליבום, ורצתה לדבר אל יהודה שהוא יבא אותה, ועל כוונה זו ישבה בפתח עינים:

ויראה

שלה והוא לא־נתנה לו לאשה: טו ויראה יהודה ויחשבה
לזונה כי כסתה פניה: טז ויט אליה אל־הדרך ויאמר
הבה־נא אבוא אליך כי לא ידע כי כלתו הוא ותאמר
מה־תתן־לי כי תבוא אלי: יז ויאמר אנכי אשלח גדי־
עזים מן־הצאן ותאמר אם־תתן ערבון עד שלחך:
יח ויאמר מה הערבון אשר אתן־לך ותאמר חתמך
ופתילך ומטך אשר בידך ויתן־לה ויבא אליה ותהר לו:
יט ותקם ותלך ותסר צעיפה מעליה ותלבש בגדי
אלמנותה: כ וישלח יהודה את־גדי העזים ביד רעהו
העדלמי לקחת הערבון מיד האשה ולא מצאה: כא וישאל
את־אנשי מקמה לאמר איה הקדשה הוא בעינים על־
הדרך ויאמרו לא־היתה בזה קדשה: כב וישב אל־יהודה
ויאמר לא מצאתיה וגם אנשי המקום אמרו לא־היתה
בזה קדשה: כג ויאמר יהודה תקח־לה פן נהיה לבוז
הנה שלחתי הגדי הזה ואתה לא מצאתה: כד ויהי

כמשלש

בעל הטורים

וגזוזות זה יצא מזנה מלכות כי"ו דוד שכיה הולך וגדל עד כי גדל מאד: (טו) ויחשבה ג' במסו'. עמ"ש בפ' לך לך: לזונה ב' במסו'. ויחשבה לזונה היכה היתה לזונה מה תמר בבזיון ולבסוף בכבוד אף ירושלים סופה בכבוד כדכתיב ולכבוד אהיה בתוכה וזהו זאת קומתך דמתה לתמר: (יח) ופתילך תפליך. הפתילים התפילין: ומטך ב' במס'. הכא ואידך ומטך אשר הכית בו את היאור. מלמד שזה המטה שנתן בידה הוא המטה שהכה בו את היאור ונעשו בו כל הנסים: (כ) מצאה ב' במס'. הכא ואידך ואם כשדה מצאה לומר בשביל שבשדה מצאה התלה ועתה חזרה לביתה ע"כ לא מצאה: (כג) לבוז ב' במס'. פן נהיה לבוז. ונעוה לב יהיה לבוז. בשביל בעוות לב אביו לומר הכר נא הכתונת בנך היא היה לבוז באתגרס

רש"י

(טו) ויחשבה לזונה. לפי שיושבת בפרשת דרכים: כי כסתה פניה. ולא יכול לראותה ולהכירה. ומדרש רבותינו כי כסתה פניה כשהיתה בבית חמיה היתה צנועה לפיכך לא חשדה: (טז) ויט אליה אל הדרך. מדרך שהיה בה נטה אל הדרך אשר היא בה ובלשון לע"ז דשטורני"ר (אבלענקען): הבה נא. הכיני עצמך ודעתך לכך. כל לשון הבה הזמנה הוא חוץ ממקום שיש לתרגמו בלשון נתינה ואף אותן של הזמנה קרובים ללשון נתינה הם: (יז) ערבון. משכון: (יח) חתמך ופתילך. עזקתך ושושיפך טבעת שאתה חותם בה ושמלתך א שאתה מתכסה בה: ותהר לו. גבורים כיוצא

שפתי חכמים

ש דק"ל מה נתינת טעם זה לזה וכי בשביל שכסתה פניה תהיה זונה אדרבה צנועה היא כיון שכסתה את פניה לכ"פ לפי שיושבת וכו' וא"כ אמר כי כסתה פניה ומפני זה לא הכירה שאלו הכירה לא היה חושבה לזונה. וא"ת יהודה היך בא על הזונה הא האבות וביניהם קיימו וקבלו עליהם התורה וא"כ היאך עבר על לאו דלא תהיה קדשה. והרא"ם תי' אפשר שקדשה בכסף או בשטר והגדי הוא לפיוס בעלמא. א"נ י"ל דקידש אותה בביאה ולשם קידושין בא עליה והא דאמר בגמ' מלקין על מאן דמקדש בביאה היינו בעדים אבל בינו לבינה מותר והכא לאו עדים היו אלא רעהו שהוא נגשו או שלא בפניו היה וז"ש הכתוב הבה נא ופירש"י הכיני עצמך ודעתך כלומר להתקדש לי בביאה א"נ כ"ל דלאו דלא תהיה קדשה בישראל וישראלית נאמר דכותית אינה אסורה אלא מדרבנן: ת (דכ"ט) דאל"כ הוה ליה להכירה בשעת הבכור ובשעת התאומים כי ודאי לאחר כן גלתה פניה לכך אמר וגו"ר כו': א דק"ל למה מתרגם התרגום על חותמך עזקתך דהיינו הטבעת והא חותם כתיב ועו"פ טבעת שאתה חותם בה ומה שמתרגם נמי על פתילך שושיפך דהיינו שמלתך

וכו'

והיא לא אתיהיבת ליה לאנתו: טו וחזאה יהודה וחשבה כנפקת ברא ארי
כסיאת אפהא: טז וסטא לותה לארחא ואמר הבי כען איעול לותיך ארי לא
ידע ארי כלתיה היא ואמרת מה תתן לי ארי תיעול לותי: יז ואמר אנא אשלח
גדיא בר עזי מן ענא ואמרת אם תתן משכונא עד דתשלח: יח ואמר מה
משכונא די אתן לך ואמרת עזקתך ושושיפך וחוטרך די בידך ויהב לה ועל
לותה ועדיאת ליה: יט וקמת ואזלת ואעדיאת עיפה מנה ולבישת לבושי
ארמלותה: כ ושדר יהודה ית גדיא בר עזי בידא דרחמיה עדלמאה למסב
משכונא מידא דאתתא ולא אשכחה: כא ושאיל ית אנשי אתרה למימר אן
מקדשתא היא בעינין על ארחא ואמרו לית הכא מקדשתא: כב ותב לות יהודה
ואמר לא אשכחתה ואף אנשי אתרא אמרו לית הכא מקדשתא: כג ואמר
יהודה תסב לה דילמא נהי לחוך הא שדרית גדיא הדין ואת לא אשכחתה:
כד והוה כתלתות ירחיא ואתחוא ליהודה למימר זניאת תמר כלתך ואף הא
מעדיא

רש"י

כיוצא בו ב צדיקים כיוצא בו: (כא) הקדשה. מקודשת ומזומנת לזנות: (כג) תקח לה. ג יהיה שלה מה שבידה: פן נהיה לבוז. אם תבקשנה עוד ד יתפרסם הדבר ויהיה גנאי כי מה עלי לעשות עוד ה לאמת דברי: הנה שלחתי הגדי הזה. לפי שרמה יהודה את אביו בגדי עזים שהטביל כתנת יוסף בדמו רמוהו גב

שפתי חכמים

וסא פתילך כתיב עז"פ ושמלתך שאתה מתכסה בה ר"ל גבי פתיל דכתיב גבי ציצית כתיב ביה אשר תכסה וא"כ ה"נ כסותך שאתה מתכסה וכו': ב פי' דק"ל למה כתיב ותהר לו ר"ל ממנו כמו צדקה ממני ופירש"י ממני נתעברה אלא דומה לו ר"ל שדומה לו במדותיו וכו' ואין יקשות מנין דגבורים וצדיקים י"ל דהי מנייהו מפקת: ג דר"ל דהא כבר נתן לה ולמה ג"כ תקח לה ועז"פ יהיה שלה: ד ולא בשביל שניית לה הערבון יהא זה בזיון להם: ה רצונו לפרש מה שכתוב הנה שלחתי מה טעם הוא אשלמעלו ומפרש דה"ק א"ת שהרי מוכרת אני לכך שהרי אמרתי שאשלח לה גדי עזים כי מה עלי וכו' הנה שלחתי וגו' והוכרח להוסיף כי מה עלי לעשות
קודם

התורה והמצוה

(טו) ויראה יהודה. פי' מהר"א אשכנזי בגלילות ישמעאל המנהג עוד היום לשרוף אות על מצח הזונות שידעו שהיא קדשה, לכן מכסות הפנים שלא יראה החותם, וע"כ אמר יהודה הוציאוה ותשרף, שישרפו אות על מצחה:

(יח) מה הערבון אשר אתן לך. ר"ל שהערבון צריך שיהיה שוה כפי הדבר שערבו עליו, וזה לא היה בידו, אך לפעמים גם המטה והחותם יהיה ערבון אם הוא מאיש מסויים שלא יניח חותמו ביד אחר, ויהודה חשב שרוצה ערבון שוה הדמים וזה לא היה בי"ד, ואמרה לו שדי לי חתמך ופתילך ומטך יען שהוא בידך כי אתה איש נכבד:

(כ-כג) וישלח יהודה. הנה במה ששלח יהודה י"ל שהיה תכליתו למלא את דברו והבטחתו, וי"ל שהיה העקר בעיניו לקחת את הערבון מידה, ויש נ"מ ביניהם אם היה העקר למלא דברו א"צ לחפש אחריה, כי עליה היה מוטל שתמצא שם בפתח עינים לקחת הגדי, ואם הוא שלח והיא לא נמצאה במקום המיועד כבר קיים את הבטחתו מצדו, והיא שנתה במה שלקחה לעצמה את הערבון תחת הגדי; אבל אם עקר כוונתו לקחת הערבון, צריך הוא לחפש אחריה, ובזה יש ג"כ חילוק אם היה כוונתו לקחת הערבון מפני שחותמו ופתילו יקרים בעיניו, ובפרט שחותם וטבעת לא מושלי אינשי שהוא סימן רע, כמ"ש חז"ל בזה, היה צריך לדרוש אחריה מאת אנשי מקומה אף שיסובב ממנו בזיון שנמצאו הפליו ביד זונה, אבל אם תכלית כוונתו לקחת הערבון כדי שלא ימצא ביד האשה פן תתפאר שי"ל חותמו של יהודה באתננה, לא היה לו לדרוש אחריה מאת אנשי מקומה, שלהסיר ספק בזיון אין מן העצה שיבזהו תיכף, שבדרישה אחריה היא עצמה מפרסם הדבר, והנה יהודה שלח על הכוונה לקחת הערבון מיד האשה, היינו שלא ימצא הערבון בידה שתתפאר בו, ורעהו העדולמי לא דייק את דבריו וחשב שעקר מגמת יהודה שרוצה בהערבון עצמו שהוא יקר בעיניו, ולכן שאל את אנשי מקומה, וספר ליהודה שלא מצא אותה, וגם דרש עליה מאת אנשי מקומה ואמרו לא היתה בזה קדשה, ע"ז אמר יהודה שלא שלח מפני שרוצה דוקא בהערבון, שאינו חשוב בעיניו, ועז"א תקח לה, רק ששלח כדי שלא יהיה בידה, פן תפרסם הדבר ותראה את חותמו ומטהו, וא"כ אין טוב לשאל עליה, שעי"ז בעצמו נהיה לבוז תיכף. ומה שנוגע מה שהבטחתי לה ומוצא שפתי לא אשנה, הנה שלחתי הגדי הזה ושמרתי הבטחתי, רק אתה לא מצאתה במקום שהיה ראוי שתהיה שם והיא שנתה לא אנכי:
זנתה

כְּמִשְׁלֹשׁ חֳדָשִׁים וַיֻּגַּד לִיהוּדָה לֵאמֹר זָנְתָה תָּמָר כַּלָּתֶךָ
וְגַם הִנֵּה הָרָה לִזְנוּנִים וַיֹּאמֶר יְהוּדָה הוֹצִיאוּהָ וְתִשָּׂרֵף׃
כה הִוא מוּצֵאת וְהִיא שָׁלְחָה אֶל־חָמִיהָ לֵאמֹר לְאִישׁ
אֲשֶׁר־אֵלֶּה לּוֹ אָנֹכִי הָרָה וַתֹּאמֶר הַכֶּר־נָא לְמִי הַחֹתֶמֶת
וְהַפְּתִילִים וְהַמַּטֶּה הָאֵלֶּה׃ כו וַיַּכֵּר יְהוּדָה וַיֹּאמֶר צָדְקָה
מִמֶּנִּי כִּי־עַל־כֵּן לֹא־נְתַתִּיהָ לְשֵׁלָה בְנִי וְלֹא־יָסַף עוֹד
לְדַעְתָּהּ׃ כז וַיְהִי בְּעֵת לִדְתָּהּ וְהִנֵּה תְאוֹמִים בְּבִטְנָהּ׃
כח וַיְהִי בְלִדְתָּהּ וַיִּתֶּן־יָד וַתִּקַּח הַמְיַלֶּדֶת וַתִּקְשֹׁר עַל־יָדוֹ
שָׁנִי לֵאמֹר זֶה יָצָא רִאשֹׁנָה׃ כט וַיְהִי ׀ כְּמֵשִׁיב יָדוֹ וְהִנֵּה
יָצָא אָחִיו וַתֹּאמֶר מַה־פָּרַצְתָּ עָלֶיךָ פָּרֶץ וַיִּקְרָא שְׁמוֹ
פָּרֶץ׃ ל וְאַחַר יָצָא אָחִיו אֲשֶׁר עַל־יָדוֹ הַשָּׁנִי וַיִּקְרָא שְׁמוֹ
זרח

בעל הטורים

לו הכר נא למי החותמת: (כד) ויאמר יהודה הוציאוה ותשרף. הוא ר"ת שם בן ארבע מלמד שהקב"ה זימן לה הסימנין שנאבדו ממנה: הוציאוה ותשרף. פירש"י לפי שבתו של שם היתה ובת כהן שזנתה בשרפה. והקשה הרמב"ן דמה שכתב בת כהן שזנתה בשרפה היינו ארוסה או נשואה אבל שומרת יבם אפי' כהנת אינה אלא בלאו וכ"ש מפני שהיה יבם בבני נח ואזהרתן זו היא מיתתן הא מוכח בסנהדרין שאין יבום נוהג בבני נח כלל. וע"ק דכל מיתה האמורה בבני נח אינה אלא סייף ועוד מה שאמר צדקה ממני כ"ש שהיה לה להתחייב ופי' הוא בשביל שהיה קצין ומושל בארץ והכלה אשר הזנה עליו אינה נידונית כמשפט שאר נשים הזונות אך כמבזה את המלכות וע"כ אמר הוציאוה ותשרף כי באו לפניו לעשות לה את כל אשר יגיס והא הייב אותה מ"ת לתועלת המלכות. וע"ד הפשט שהיה המשפט אשר הזנה תחת אישה במוסרין אותה לבעלה וכות דן אותה לחיים או למות כרצונו והנה תמר היתה מיועדת לשלה בנו והיא להם כא"א בנימוסיהם. ור"י החסיד פירש לא דן אותה יהודה לשרפה אלא שישרפו לה רושם בין פניה לסימן שהיא זונה וכאשר ידע יהודה שהיה ממנו ולא היתה זונה לא עשו לה דבר. עוד מקשים על מ"ש יהודה הוציאוה ותשרף והלא יהודה מלך היה ומלך לא דן ולא דנין אותו ועוד בדיני נפשות מתחילין מן הצד ועוד האיך היה דן על כלתו והתרצים ביצחק ויעקב ויהודה דנוה והתחילו ביהודה מן הצד. ובמדרש שם בעצמו דנה וא"א להיות כשתדקדק כשבכין בנות דור ודור המולא בשת כבר ומ"ש בע"ז פנוי הבא על הפנויה בית דינו של שם גזרו משום מעשה דתמר לא שהיה קיים אלא כל בית דינו אחריו נקראו על שמו: (כה) היא מוצאת. קרי חסר אל"ף לומר לך שאפי' אם יציאו בה את האור לא תודה: הכר נא למי החותמת. ס"ת הירא שאמרה לו תירא את השם והודה: (כט) מה פרצת. רמז שהמלך פורץ גדר לעשות לו דרך ואין ממחין בידו. פרץ בא"ת ב"ש עולה י"ד וזהו

שפתי חכמים

קודם הנה שלחתי מפני שבזולת זה אין טעם דבקות המאמר תקח לה למאמר הנה שלחתי וק"ל: ו אע"פ שהולד אינו ניכר אלא עד ג' חדשים דהוא שליש של ימי עבורה ה"מ היכא דילדה לט' אבל תמר ילדה לז' חדשים מדכתיב ויהי בעת לדתה ולא כתיב וימלאו ימיה כמו גבי רבקה וכדפירש"י בפ' תולדות. לכך היה הולד ניכר קודם ג' חדשים: ז וא"ת מנ"ל לרש"י דלמא איפכא הראשון והשני שלם והאחרון לא היה שלם או הראשון לא היה שלם והשני והשלישי היו שלמים. וי"ל דא"כ לא יהיה רק ב' חדשים ועשרה ימים שהרי מחדש א' לא יהיה רק עשרה ימים שהוא שליש של חודש וזה אינו נקרא חדש כיון שהוא מיעוט של חדש וקרא קאמר כמשלש חדשים כלומר שליש הדשים שלמים. והרא"ם פי' דאפשר שאין העובר ניכר בשליש ימי עבור רק ברוב הראשון והאמצעי שלם ורוב שלישי כשלשה חדשים שלמים דרובו ככולו משום דהחדשים גורמים: ח ר"ל לפי שמצאנו הרה לשון עתיד כמו הנך הרה וילדת בן והכא לא שייך למימר הכי שהוא לשון עתיד דמי יאמר להם שהיא עתידה להיות הרה ל"פ שהוא שם דבר: ט ל"ד בתו דהא שם כבר מת כשהיה יעקב בן נ' שנה ועתה הוא יותר מבן ק"י שנה אלא ממשפחתו: י וא"ת למה חייבה בשרפה הא לאו נשואה היתה וגם לא מאורסה היתה ובת כהן אינה בשרפה אלא כשהיא נשואה או ארוסה ומה שהיתה זקוקה ליבם לאו בת מיתה היתה אלא לאו דלא תהיה אשת המת החוצה. וי"ל דלכך דנוה במיתה כדי לאיים על הבריות שלא יפרצו

רש"י

אז. בגדי עזים (ב"ר): (כד) כמשלש חדשים. (נדה מג) רובו של ראשון ורובו של האחרון והאמצעי שלם ז ול' כמשלש חדשים כהשלש החדשים כמו (אסתר ט) ומשלוח מנות משלוח ידה וכן ת"א כתלתות ירחיא: הרה לזנונים. שם דבר מעוברת ח כמו אשה הרה וכמו ברה כחמה: ותשרף. אמר אפרים מקשאה משום רבי מאיר בתו של שם היתה ט שהוא כהן לפיכך דנוה י בשרפה: (כה) היא מוצאת. להשרף: והיא שלחה

מעדיא לזנותא ואמר יהודה אפקוה ותתוקד: כה היא מתפקא והיא שלחת
לות חמוהא למימר לגבר די אלין דילה מנה אנא מעדיא ואמרת אשתמודע
בען למן עזקתא ושושיפא וחוטרא האלין: כו ואשתמודע יהודה ואמר זכאה
מני מעדיא ארי על כן לא יהבתה לשלה ברי ולא אוסיף עוד למידעה: כז והוה
בעדן מילדה והא תיומין במעהא: כח והוה במילדה ויהב ידא ונסיבת חיתא
וקטרת על ידה זהוריתא למימר דין נפק קדמאה: כט והוה כד אתיב ידה
והא נפק אחוהי ואמרת מה תקוף סגי עלך למתקף וקרא שמה פרץ: ל ובתר
כן

רש"י

אל חמיה. לא רצתה להלבין פניו ולומר ממך אני מעוברת אלא לאיש אשר אלה לו. אמרה אם יודה מעצמו יודה ואם לאו ישרפוני ואל אלבין פניו. מכאן אמרו נוח לו לאדם שיפילוהו לכבשן האש ואל ילבין פני חבירו ברבים: הכר נא. אין נא אלא לשון בקשה הכר נא בוראך ואל תאבד ל שלש נפשות: (כו) צדקה. ם בדבריה. ממני. היא מעוברת ורז"ל דרשו שיצאה בת קול ואמרה ממני ומאתי יצאו הדברים לפי שהיתה צנועה בבית חמיה גזרתי שיצאו ממנה מלכים ומשבט יהודה גזרתי להעמיד מלכים בישראל: כי על כן לא נתתיה. כי בדין עשתה על אשר לא נ נתתיה לשלה בני: ולא יסף עוד. יש אומרים לא הוסיף ויש אומרים לא ם פסק (והבירו גבי אלדד ומידד ולא יספו ומתרגמינן ולא פסקו): (כז) בעת לדתה. וברבקה הוא אומר וימלאו ימיה ללדת להלן למלאים וכאן לחסרים. והנה תאומים מלא ולהלן תומים חסר לפי שהאחד רשע אבל אלו שניהם צדיקים: (כח) ויתן יד. הוציא האחד ידו לחוץ ולאחר שקשרה ע על ידו השני החזירה: (כט) פרצת. חזקת עליך חוזק: (ל) אשר על ידו השני. ארבע ידות כתובות כאן כנגד ארבע חרמים שמעל עכן שיצא ממנו. ויש אומרים כנגד ד' דברים שלקח פ אדרת שנער ושני חתיכות כסף של מאתים שקלים ולשון זהב (ב"ר): ויקרא שמו זרח. ע"ש
זריחת

שפתי חכמים

יפרצו הדור ויקלקלו וכיון דדנוה במיתה דנוה בשרפה דהא מצינו בשאר מקום דבת כהן דינה בשרפה וזה ג"כ דעת רש"י שפי' נפיק דנוה בשרפה וכמו שפי' הרא"ם. ומהרש"ל כתב וקשה והלא פנויה היתה וי"ל דשומרת יבם היתה: ב וא"ת מנלן דלמא מה שתמר לא היתה מודה משום דעדיין לא ספילוה לאש ולא היה אש בוער אבל אם היה האש בוער היתה מודה וי"ל דפי' ר"ת בתוס' פ' הזהב מדכתיב היא מוצאת חסר א' שהוא מלשון ויצא אש בליון א"כ ש"מ שהאש היה בוער ואפ"ה לא היתה מודה. לכך פי' מכאן אמרו וכו': ל היא לא היתה יודעת שג' נפשות היו אלא רש"י נקט זה לפי האמת שהיו ג' אבל היא לא אמרה רק שתי נפשות. ופי' מהרש"ל דהיכתא רש"י הוא מדכתיב הכר נא וגו' ולמה כתב נא בהאמצע ה"ל למכתב או בתחלה או בסוף ולכן מדקדק רש"י מתחלה אמרה הכר שאני הרה ממך ועוד אמרה נא כלומר ועוד בקשה אחרת שלא תאבד הנפש היתרה ועוד בקשה אחרת שלא תאבד שלש נפשות עכ"ל: ם דק"ל דצדקה ממני משמע שהיא היתה צדקת יותר ממנו ומנ"מ בזה כאן אם היא יותר צדקה או לא. (נת"י) צדקה בדבריה ולא צדקה במעשה הזנות דהא קרא אמר ולא ידע כי כלתו היא משמע הא אם ידע לא היה בא עליה ומאחר שהיא ידעה איך התירה עצמה לו ואשנויי דחיקי לא שבקינן מ"מ צדקה בדבריה שאני מכיר שהסימנים הם שלי ומסתמא ממני היא מעוברת כמו שאמרה לא היתה בזה קדשה וגם ההבון כמשלש חדשים מוכיח מאי אמנה שמא גם אחרים באו עליה ונתעברה מהם זה הוא ספק והסימנים הם ודאי: נ דכי על כן ל"ל כאשר סגי: ם ה"פ מ"ד לא הוסיף סבר דעתו של יהודה לא היה שיבא עליה אלא כדי להקים זרע על שם המת וכיון שקיים לא בא עליה עוד. ומ"ד לא פסק כיון שראה יהודה שמאחות להוליד בנים ממנו והיה כוונתה לש"ש לכך לא פסק מלדעתה: ע מלת ויתן יד משמע שהעובר כוון לתת לה יד לכך אמר הוציא ומפני שלא פי' המקרא מי נתן יד ולא אמר המוציא או הנותן לכך אמר האחד כפירושו אחד מהניהם. ומפני שלא יתכן לומר כמשיב ידו א"כ שהחזירה לכן הוסיף ולאחר שקשרה וכו': פ ד' דברים שלקח עכן ומה הן אדרת שנער אחד
וכ'

התורה והמצוה

(כד-כו) ונתה תמר. היתה השאלה אם ספר אותה מן היבום ודינה כפנויה, ויהודה השיב שלא פטרה מן היבום ונוס לשרפה, וכפי מנהג בני שם אז היתה הזקוקה כאשת איש, והיה ביד יהודה ליבמה בעצמו או ליתנה לשלה ליבמה להקים זרע להמתים, וע"כ אמר ויכר יהודה ויאמר צדקה ממני כי על כן לא נתתיה לשלה בני, ר"ל במה שלא נתתיה לשלה בני היה מפני שהחלטתי בדעתי ליבמה בעצמי, ולפ"ז היתה זקוקתי לא זקוקת בני, ומה שאחרתי הדבר ולא לקחתיה הכף, היה עולה ממני והיה לה הצדקה לעשות הערמה הזאת, ועז"א צדקה ממני:

(כז) ויהי בלדתה. כבר באו ער ואונן באו בסוד היבום בפרץ וזרח, וע"כ נחשבו תמיד בין בני יהודה כמ"ש בפי' ד"ה, וער בא בפרץ ואונן בזרח, וזרח רצה לצאת ראשונה, כי אונן לא היה רע כער, ויתן יד, כי מזרח יצאו נביאים ובעלי רה"ק, איתן האזרחי והימן וכלכל ודרדע שהיה עליהם יד ה', ופרץ עליו פרץ, כי ער הוא הבכור ויצא ממנו מלכות ב"ד כמ"ש אף אני בכור אתנהו, והמלך קודם לנביא, וע"כ ואחר יצא אחיו:

ויוסף

זָרַח: ס חמישי לט א וְיוֹסֵף הוּרַד מִצְרָיְמָה וַיִּקְנֵהוּ פּוֹטִיפַר
סְרִיס פַּרְעֹה שַׂר הַטַּבָּחִים אִישׁ מִצְרִי מִיַּד הַיִּשְׁמְעֵאלִים
אֲשֶׁר הוֹרִדֻהוּ שָׁמָּה: ב וַיְהִי יְהוָה אֶת־יוֹסֵף וַיְהִי אִישׁ
מַצְלִיחַ וַיְהִי בְּבֵית אֲדֹנָיו הַמִּצְרִי: ג וַיַּרְא אֲדֹנָיו כִּי יְהוָה
אִתּוֹ וְכֹל אֲשֶׁר־הוּא עֹשֶׂה יְהוָה מַצְלִיחַ בְּיָדוֹ: ד וַיִּמְצָא
יוֹסֵף חֵן בְּעֵינָיו וַיְשָׁרֶת אֹתוֹ וַיַּפְקִדֵהוּ עַל־בֵּיתוֹ וְכָל־יֶשׁ־
לוֹ נָתַן בְּיָדוֹ: ה וַיְהִי מֵאָז הִפְקִיד אֹתוֹ בְּבֵיתוֹ וְעַל כָּל־
אֲשֶׁר יֶשׁ־לוֹ וַיְבָרֶךְ יְהוָה אֶת־בֵּית הַמִּצְרִי בִּגְלַל יוֹסֵף וַיְהִי
בִּרְכַּת יְהוָה בְּכָל־אֲשֶׁר יֶשׁ־לוֹ בַּבַּיִת וּבַשָּׂדֶה: ו וַיַּעֲזֹב
כָּל־אֲשֶׁר־לוֹ בְּיַד יוֹסֵף וְלֹא־יָדַע אִתּוֹ מְאוּמָה כִּי אִם־
הַלֶּחֶם אֲשֶׁר־הוּא אוֹכֵל וַיְהִי יוֹסֵף יְפֵה־תֹאַר וִיפֵה מַרְאֶה:
ששי ז וַיְהִי אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַתִּשָּׂא אֵשֶׁת־אֲדֹנָיו אֶת־
עֵינֶיהָ אֶל־יוֹסֵף וַתֹּאמֶר שִׁכְבָה עִמִּי: ח וַיְמָאֵן | וַיֹּאמֶר אֶל־
אֵשֶׁת אֲדֹנָיו הֵן אֲדֹנִי לֹא־יָדַע אִתִּי מַה־בַּבָּיִת וְכֹל אֲשֶׁר־

יש

בעל הטורים

בגימ' דוד: (א) הורד ב' במס'. ויוסף הורד הורד שאול לומר בשקול הגלות כנגד גיהנם: הורדהו ב' במס'. הורידוהו שמה הורידוהו אני גבי בנימין בשביל שגרם יהודה ליוסף שהורידוהו שמה למצרים הוצרך גם הוא להוריד בנימין שמה: (ד) וכל יש לו נתן בידו. סופי תיבות לשונו מלמד שבא גבריאל ולמד לו שבעים לשון ולכן שלית בידו: (ו) כי אם הלחם

רש"י

זריחת צ מראית הפני: (א) ויוסף הורד. חוזר לענין ראשון אלא שהפסיק בו כדי לסמוך ק ירידתו של יהודה למכירתו של יוסף לומר לך שבשבילו הורידוהו מגדולתו. ועוד כדי לסמוך מעשה אשתו של פוטיפר למעשה תמר ר לומר לך מה זו לשם שמים אף זו לש"ש שראתה באצטרולוגין שלה שעתידה להעמיד בנים ממנו ואינה יודעת אם ממנה אם מבתה: (ג) כי ה' אתו. שם שמים שגור בפיו (ב"ר): (ד) וכל יש לו. הרי לשון קצר חסר אשר: (ו) ולא ידע אתו מאומה. שלא היה נותן לבו לכלום: כי אם הלחם. היא אשתו ש אלא

שדבר

שפתי חכמים

וב' חתיכות כסף של ד' שקלים הרי ג' ולשון זהב הרי ד': (נח"י) הרא"ם הקשה דבסנהדרין ד' מ"ג איתא מ"ד שמעל בג' חרמים ואיתא מ"ד שמעל בה' ד' בימי משה וא' בימי יהושע אלמא בין למ"ד ובין למ"ד אינן ד' ותי' שהיא דב"ר לא קמיירי אלא באותן ד' שהיו בימי משה ע"כ. ולא נהירא דהא בב"ר קחשיב הד' חרמים חרמו של עמלק חרמו של סיחון ועוג וחרמו של יריחו וחרמו של מדין ע"כ וא"כ קחשיב ג' בימי משה וא' בימי יהושע וע"ש התי' באריכות ובעל חידושי אגדות הגיה שם בגמרא ר' יוחנן אמר ד' חרמות וכו': צ דומיא דשם פרץ שהיה משום מעשה שהיה: ק (ג"א) דאל"כ הרי כבר כתיב והמדנים מכרו אותו אלא שהפסיק וכו': ר וא"ת למה לא פי' זה הטעם לעיל נמי בתחלת הפרשה למה הפסיק בפרשתו של יהודה ולא פי' שם אלא שהורידוהו מגדולתו ולא פי' ועוד כדי לסמוך וכו'. וי"ל דלעיל ה"א מגליה דתמר היתה כוונתה לשם שמים אבל עכשיו הוכיח רש"י מן הפסוק צדקה ממני שכוונתה היה לש"ש לכך מפרש פה הטעם. (קנ"מ) דאי מטעם ראשון לחוד לא ה"ל להפסיק אלא עד וירבו הימים שזהו מעשה אחר שם היה לו להפסיק ענינו של יוסף ותי' כדי לסמוך מעשה אשתו כו'. ואי מטעם זה לחוד הי"ל להתחיל וירבו הימים ותמת וגו' אשת יהודה וגו' ולמה התחיל בוירד יהודה אלא שהורידוהו לכך שם שלא בא ליתן טעם (אלא) על סמיכות רד למכירה כתב ההוא טעמא לחוד אבל כאן בא ליתן טעם על ההפסקות כולן לכ"א ב' הטעמים: ש וא"ת דלמא לחם ממש הוא וי"ל דרש"י דייק מדכתיב בדבריו של יוסף ולא חשך ממני מאומה כי אם אותך משמע דכל דבר הפקיד

בידו

כן נפק אחוהי די על ידה זהוריתא וקרא שמה זרח: א ויוסף אתחת למצרים וזבנה פוטיפר רבא דפרעה רב קטוליא גבר מצראה מידא דערבאי די אחתוהי לתמן: ב והוה מימרא דיי בסעדה דיוסף והיה גבר מצלח והוה בבית רבונה מצראה: ג וחזא רבונה ארי מימרא דיי בסעדה וכל די הוא עבד יי מצלח בידה: ד ואשכח יוסף רחמין בעינוהי ושמש יתה ומניה על ביתה וכל די אית לה מסר בידה: ה והוה מעדן דמני יתה בביתה ועל כל די אית לה ובריך יי ית בית מצראה בדיל יוסף והוה ברכתא דיי בכל די אית לה בביתא ובחקלא: ו ושבק כל די לה בידא דיוסף ולא ידע עמה מדעם אלהן לחמא די הוא אכל והוה יוסף שפיר בריוא ויאי בחזוא: ז והוה בתר פתגמיא האלין וזקפת אתת רבונה ית עינהא לות יוסף ואמרת שכוב עמי: ח וסריב ואמר לאתת

רש"י

שדבר בלשון נקיה: ויהי יוסף יפה תאר. כיון שראה עצמו מושל התחיל אוכל ושותה ומסלסל בשערו (ב"ר) אמר הקב"ה אביך מתאבל ואתה מסלסל בשערך אני מגרה בך את הדוב: מיד, (ז) ותשא אשת אדוניו

שפתי חכמים

בידו חוץ מאשתו לכך צ"ל דלחם הוא אשתו: ת דאל"כ מה ענין זה לכאן. (נח"י) ק"ל דבכל מקום ויהי פירושו שנתהוה עכשיו לא קודם לכן ויוסף מטבע לידתו היה יפה תואר ומסתמא גם יפה מראה וע"ז תי' כיון שראה עצמו מושל ולא עשה זה קודם לכן: א מדכתיב לעיל חיה רעה אכלתהו והיינו דקאי על אשתו של פוטיפרע כדפירש"י לעיל לכך קרי לה בל' חיה. ומה שכינה אותה בשם דוב כי מה הדוב

סוס

התורה והמצוה

לט (א) ויוסף הורד מצרימה. כבר כתבתי שמה שאמר (לז לו) שהמדנים מכרו אותו אל מצרים, היינו באמצעות הישמעאלים, היינו שמכרוהו להישמעאלים שימכרו אותו שם, וע"כ באר פה שכן היה בהורד מצרימה והיה מהשגחת ה' שיקנהו פוטיפר שהיה שר וגדול, והוא קנהו מיד הישמעאלים שהם היו המורידין אותו:

(ב) ויהי ה'. ספר שני דברים. א] שהיה ה' את יוסף והיה לו הצלחה השגחיית למעלה מן הטבע. ב] שהיה איש מצליח גם הצלחה טבעיית, והגם שהיו שני מונעים להצלחות אלה. א] ויהי בבית אדניו, וזה מונע להצלחה טבעיית של המערכת שהיא לא תחול רק על מי שהוא ברשות עצמו לא על מי שהוא תחת רשות אחר, שהצלחתו היא הצלחת אדוניו לא של עצמו. ב] נגד ההצלחה ההשגחיית היה מונע מה שהוא בבית המצרי:

(ג) וירא אדניו. על ההצלחה הטבעיית לא שם לב רק על ההצלחה ההשגחיית, מה שראה שה' אתו. ויש סימן להכיר בין שני מיני הצלחות האלה, שההצלחה הטבעיית תזמין אל המוצלח תמיד ענינים מוצלחים בטבע, למשל שיקנה דבר שיש בו ריוח וילך בדרך מוצלח, אבל לא תועיל לו אם בחר בבחירתו דבר בלתי מצליח, אבל ההצלחה ההשגחיית תהיה בהפך, שאם הוא בלתי מצליח מצד המזל ובוחר בדברים רעים ובלתי מצליחים, בכ"ז תהפך אותם ההשגחה לטוב נגד הטבע, וביוסף שהיה בו ב' מיני ההצלחות, ע"י הטבע וע"י ההשגחה, הכיר אדניו כי ה' אתו, ע"י שראה שכל אשר הוא עושה, אף שיעשה דבר שאינו מוצלח עפ"י טבע, בכ"ז ה' מצליח בידו, נהפך להצלחה בעת שהוא בידו ע"י ה' והשגחתו:

(ד) וימצא. ע"כ מצא יוסף חן בעיניו, ומאז וישרת אתו, לא היה עוד עבד שעושה עבודות קשות רק משרת שגדלו שעושה שירות קל, ולא משרת לבני הבית רק וישרת אותו, ואח"כ ויפקדהו על ביתו, ויש על הבית שני פקידים. א] על ההוצאה. ב] על ההכנסה. א] והדרך הוא שיהיו שתי פקודות אלה ע"י שני אנשים, שבזה הוא בטוח מגנבה, אבל את יוסף הפקיד על ביתו, להוציא הוצאות הבית, וגם כל יש לו שהוא ההכנסה והאוצרות נתן בידו:

(ה) ויהי מאז הפקיד וכו'. היה נחשב כאלו הכל ביד יוסף, ואז ויברך ה' את בית המצרי, הגם שהיה בית מצרי שבלתי ראוי לברכה השגחיית, ברכו ה' בגלל יוסף, כי נחשב כאלו הוא בית יוסף אחר שהוא פקיד עליו, ולא לבד שחל הברכה על מעשהו עתה, רק ויהי ברכת ה' בכל אשר יש לו, גם על רכושו שיש לו מקודם, בין בבית שהוא ההוצאה, ובין בשדה ההכנסה:

(ו) ויעזב. כי עד עתה היה חושב אחריו, אבל אח"כ עזב הכל ביד יוסף, עד שלא ידע אתו מאומה רק הלחם, שלא היה ת"י כי לא יוכלון המצריים לאכול את העברים לחם כמ"ש הרא"ב"ע. ויהי יוסף יפה תאר, הוא הקדמה אל הספור הבא, שע"כ נשאה עיניה אליו:

(ז) ויהי אחר הדברים האלה. ההלה לא עלה על לבה לזנות עם עבד בזוי, אבל אחר שראתה מעלתו בבית אדוניו נשאה עיניה אל יוסף:

(ח) וימאן. יש הבדל בין מאן ובין לא אבה, שלא אבה הוא בלב, וימאן הוא בפה, שהגם שאבה בלב

יש־לו נתן בידי: ט איננו גדול בבית הזה ממני ולא־
חשך ממני מאומה כי אם־אותך באשר את־אשתו ואיך
אעשה הרעה הגדלה הזאת וחטאתי לאלהים: י ויהי
כדברה אל־יוסף יום ׀ יום ולא־שמע אליה לשכב אצלה
להיות עמה: יא ויהי כהיום הזה ויבא הביתה לעשות
מלאכתו ואין איש מאנשי הבית שם בבית: יב ותתפשהו
בבגדו לאמר שכבה עמי ויעזב בגדו בידה וינס ויצא
החוצה: יג ויהי כראותה כי־עזב בגדו בידה וינס החוצה:
יד ותקרא לאנשי ביתה ותאמר להם לאמר ראו הביא
לנו איש עברי לצחק בנו בא אלי לשכב עמי ואקרא
בקול גדול: טו ויהי כשמעו כי־הרימתי קולי ואקרא ויעזב
בגדו אצלי וינס ויצא החוצה: טז ותנח בגדו אצלה עד־
בוא אדניו אל־ביתו: יז ותדבר אליו כדברים האלה לאמר
בא אלי העבד העברי אשר־הבאת לנו לצחק בי: יח ויהי
כהרימי קולי ואקרא ויעזב בגדו אצלי וינס החוצה:
יט ויהי כשמע אדניו את־דברי אשתו אשר דברה אליו
לאמר כדברים האלה עשה לי עבדך ויחר אפו: כ ויקח
אדני יוסף אתו ויתנהו אל־בית הסהר מקום אשר־

אסורי

בעל הטורים

אשר הוא אוכל. בגימטריא כיון אשתו: (י) להיות עמה. בגימטריא להוך גיהנם: (יב) בבגדו ב' במס'. עיין בפ' משפטים: (טו) הרימותי ב' במס'. עיין בפ' לך לך: (כ) אשר אסירי המלך אסורים. אסורי כתיב ואסירי ק' מלמד שי' בנים היה אסור

רש"י

וגו'. כל מקום שנאמר אחר סמוך: (ט) וחטאתי לאלהים. בני נח נצטוו על העריות: (י) לשכב אצלה. אפילו ב בלא תשמיש: להיות עמה. לעוה"ב: (יא) ויהי כהיום הזה. כלו' ויהי כאשר הגיע יום מיוחד (תנחומא) יום צחוק יום איד שלהם שהלכו כלם לבית ע"ז אמרה אין לי יום הגון להזקק ליוסף כהיום הזה אמרה להם חולה אני ואיני יכולה לילך: לעשות מלאכתו רב ושמואל חד אמר מלאכתו ממש וחד אמר לעשות צרכיו עמה ג אלא שנראית לו דמות דיוקנו ד של אביו וכו' כדאיתא במס' סוטה (דף לו): (יד) ראו הביא לנו. ה"ז ל' קצרה הביא לנו ולא פירש מי הביאו ועל

בעלה

שפתי חכמים

שזה אין לו מנוחה כי תמיד מונע את עצמו רק אשת פוטיפרע לא היה לה מנוחה כי היתה מחזרת אחר יוסף להבעל לו: ב דאל"כ למה לא כתיב לשכב עמה כמאמר שכבה עמי. (נה"י) קשה דאם לשכב אצלה אפי' בלא תשמיש מה זה דקאמר להיות עמה לעוה"ב על מה יענש. והפשר דה"ק ולא שמע אליה לשכב אצלה אפי' בלא תשמיש שהיה מתיירא שמא יתגבר יצרו עליו לשמש עמה וירד בגיהנם: ג פי' שם בתוספות מדכתיב ויבא הביתה שהוא מלשון ביאה דהל"ל ויהי כהיום ואין איש וגו': ד תוספות בשם רבי משה הדרשן מדכתיב ואין איש מאנשי הבית שם בבית משמע דאיש מאנשי הבית לא היה בבית אבל איש אחר היה בבית וע"כ צריך לומר דיעקב היה כדמשמע בפרשה ויהי בפירש"י וק"ל

לאתת רבונה הא רבוני לא ידע עמי מה דבביתא וכל די אית לה מסר
בידי: ט ליתוהי רב בביתא הדין מני ולא מנע מני מדעם אלהין יתיך בדיל
דאת אתתה ואכדין אעביד בישתא רבתא הדא ואחוב קדם יי: י והוה כד
מלילת עם יוסף יום יום ולא קביל מנה למשכב לותה למהוי עמה: יא והוה
כיומא הדין ועל לביתא למבדק בכתבי חשבנה ולית אנש מאנשי ביתא תמן
בביתא: יב ואחדתה בלבושה למימר שכוב עמי ושבקה ללבושה בידה וערק
ונפק לשוקא: יג והוה כד חזת ארי שבקה ללבושה בידה וערק לשוקא:
יד וקרת לאנשי ביתה ואמרת להון למימר חזו איתי לנא גברא עבראה לחיכא
בנא על לותי למשכב עמי וקרית בקלא רבא: טו והוה כד שמע ארי ארימית
קלי וקרית ושבקה ללבושה לותי וערק ונפק לשוקא: טז ואחתתה ללבושה
לותה עד דעל רבונה לביתה: יז ומלילת עמה כפתגמיא האלין למימר על לותי
עבדא עבראה די איתיתא לנא לחיכא בי: יח והות כד ארימית קלי וקרית
ושבקה ללבושה לותי וערק לשוקא: יט והוה כד שמע רבונה ית פתגמי אתתה
די מלילת עמה למימר כפתגמיא האלין עבד לי עבדך ותקיף רגזה: כ ונסיב
רבונה דיוסף יתה ויהבה לבית אסירי אתר די אסירי מלכא אסירין והוה תמן
בבית

רש"י

בעלה אומרת כן: עברי. (ב"ר) מעבר הנהר והוא מבני עבר (ס"א מעבר הנהר): (טז) אדניו. של יוסף: (יז) בא אלי. לצחק בי העבד העברי ואשר הבאת לנו: (יט) ויהי כשמוע אדניו וגו'. בשעת תשמיש

שפתי חכמים

וק"ל: ה (ג"א) אע"ג דלעיל פ' לך לך כתיב ויגד לאברם העברי פירש"י שבא מעבר הנהר לבד ולא פי' מבני בניו של עבר י"ל כיון שאברהם עצמו בא משם די לו במה שבא מעבר הנהר אבל בזרעו לא די זה שהם לא באו מעבר הנהר אצטריכו בניהם וכן במה שהם מבני עבר לא די דלמה יתייחסו לעבר ולא לשם: ו ר"ל דרש"י מפסק הפסוק דכתיב בו אלי העבד העברי אשר הבאת לנו לצחק בי דאי כדכתיב אינו מיושב דוקא

התורה והמצוה

כבש את יצרו. הן אדני. א] מגיד הנאמנות שנתן לי שאינו חושב אחרי, כמ"ש הן אדני לא ידע אתי מה בבית הזאת, וכל יש לו נתן בידי ההכנסה:

(ט) איננו. ב] הכבוד שחלק לי שאינני גדול ממני, ושפרט שאותך נפרע השך ממני באשר את אשתו, ועוד טעם שאיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים, והוא חטא נגד אדוני ונגד ה':

(י) ויהי כדברה. בקשה א"כ שעכ"פ ישכב אצלה לא עמה דרך זנות, ואח"כ בקשה להיות עמה בבית אחד ולא שמע אליה:

(יא) ויהי. אחר שהיה נזהר שלא ליכנס בדרך כלל, קרה יום שבא הביתה, לבית הגדול ששם נמצאים אנשי הבית, כאשר היה עושה מלאכתו, ובאותו היום אין איש מאנשי הבית שם בבית, וכמו שפירשו חז"ל שהיה יום חג שלהם והלכו כלם:

(יג) ויהי כראותה. התיראה שעתה יתגלה הדבר, כי ישאלוהו כלם למה הולך ערום וע"כ קראה לאנשי בית שלה שפחותיה:

(יד-טו) ראו הביא לנו וגו' לצחק בנו. הטיחה אותן כאלו לכלן עושה כן, כ"ש מהגבירה כי אחר שבא אלי כ"ש שיעשה זאת לכן, ומה שנמצא בגדו בידה אמרה בזה מפני שבא לשכב עמי וכאשר פשט בגדו, וע"י שהרימותי קולי נשאר בגדו שפשט אצלי, ובאמת עזב בגדו בידה לא אצלה, כי היא תפשה בגדו והיא אמרה שעזב אצלה על המטה, כי רצה פשט את בגדו לעשות המזמה:

(יט) ויהי כשמע ארניו. ר"ל אדוניו הבין אמתת הדברים, כי דברה אלין משמעות שכבר שכב עמה כמ"ש בא אלי ואמרה כאשר פשט בגדו, והבין שהוא שקר שהעבד לא יערב לבו לעשות כן, ועז"א עשה לי עבדך משמע שכבר עשה מעשה. ויחר אפו, לא אמר שחרה אפו על יוסף שא"כ היה הורג אותו, רק על הענין חרה אפו כי הבין הדבר לאמתו רק לא יכול להחזיק עוד את יוסף בביתו:

(כ) ויקח. לקחו בעצמו לא ע"י שוטרי בית הסוהר רק לקחו באהבה מגיד שהוא אדוני יוסף, ויכול להפקיד אותו שיעבוד עבודתו בבית הסוהר, ויתנהו אל בית הסוהר שיעבוד עבודתו שם, ויען היה מקום בבית
הסוהר

אֲסִוּרֵי הַמֶּלֶךְ אֲסוּרִים וַיְהִי־שָׁם בְּבֵית הַסֹּהַר׃ כא וַיְהִי יְהוָה
אֶת־יוֹסֵף וַיֵּט אֵלָיו חָסֶד וַיִּתֵּן חִנּוֹ בְּעֵינֵי שַׂר בֵּית־הַסֹּהַר׃
כב וַיִּתֵּן שַׂר בֵּית־הַסֹּהַר בְּיַד־יוֹסֵף אֵת כָּל־הָאֲסִירִם אֲשֶׁר
בְּבֵית הַסֹּהַר וְאֵת כָּל־אֲשֶׁר עֹשִׂים שָׁם הוּא הָיָה עֹשֶׂה׃
כג אֵין ׀ שַׂר בֵּית־הַסֹּהַר רֹאֶה אֶת־כָּל־מְאוּמָה בְּיָדוֹ בַּאֲשֶׁר
יְהוָה אִתּוֹ וַאֲשֶׁר־הוּא עֹשֶׂה יְהוָה מַצְלִיחַ׃ פ שביעי מ א וַיְהִי
אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה חָטְאוּ מַשְׁקֵה מֶלֶךְ־מִצְרַיִם וְהָאֹפֶה
לַאֲדֹנֵיהֶם לְמֶלֶךְ מִצְרָיִם׃ ב וַיִּקְצֹף פַּרְעֹה עַל שְׁנֵי סָרִיסָיו
עַל שַׂר הַמַּשְׁקִים וְעַל שַׂר הָאוֹפִים׃ ג וַיִּתֵּן אֹתָם בְּמִשְׁמַר
בֵּית שַׂר הַטַּבָּחִים אֶל־בֵּית הַסֹּהַר מְקוֹם אֲשֶׁר יוֹסֵף אָסוּר

°אסירי קרי

שם

בעל הטורים

על שהוציא דבה על י' אחיו ועוד ב' שנים על שאמר לשר המשקים כי אם זכרתני: אסורים ג' במס'. ב' גבי יוסף וא' ה' מתיר אסורים וזהו שאחז"ל שאמרה לו אשתו של פוטיפר אני חובשך בבית האסורים אמר לה ה' מתיר אסורים: (כג) ואשר הוא עושה ה' מצליח. ולא כתיב מצליח בידו כמו למעלה לפי שבכאן היה בבית האסורים ולא הי"ל עסק בידו כמו למעלה שהיה בבית אדוניו ומתעסק בשל אדוניו: (א) לאדוניהם ב' במס'. לאדוניהם למלך מצרים. האומרות לאדוניהם הביאה ונשתה

שפתי חכמים

דהוא לא הביא אותו כדי לצחק בה: ז ר"ל שהיה לו עבדים תחתיו והוא היה אומר להם שיעשו והיינו במימריה הוה מתעביד לא שהיה עושה מה שהיו שם צריכין לעשות דא"כ היה משרת שלהם ומאי ויתן חנו בעיני שר בית הסוהר: ח שלא יתכן לפרש הכ"ת כמשמעו כי אחריו כתיב ואשר הוא עושה ה' מצליח בידו שפירושו וכל אשר הוא עושה ה' מצליח לא היה מהן פס' אתו ויש מהן שאין ה' אתו: ט פיילי הוא בלשון תרגום וא"כ פי' מלת פיילי בל' יון הוא פוטירין: י וא"ת דלמא איפכא היה י"ל דעל כרחך צ"ל דכך הוה המעשה דאי איפכא היה המעשה א"כ הוה קשה למה נתלה זה וזה לא נתלה בשלמא אי נמצא לשר המשקים זבוב א"ש שפיר דלא נתלה דאנוס הוא דא"א יכול לשמור את עצמו מזבוב שנפל לכוס

רש"י

אמרה לו כן וזהו שאמרה כדברים האלה עשה לי עבדך עניני תשמיש כאלה: (כא) ויט אליו חסד. שהיה מקובל לכל רואיו ל' כלה נאה וחסודה שבמשנה: (כב) הוא היה עשה. כתרגומו במימריה ז הוה מתעביד: (כג) באשר ה' אתו. בשביל ח שה' אתו: (א) אחר הדברים האלה. לפי שהרגילה אותה ארורה את הצדיק בפי כלם לדבר בו הביא להם הקב"ה סורחנם של אלו שיפנו אליהם ולא אליו ועוד שתבוא הרוחה לצדיק על ידיהם: חטאו. זה נמצא זבוב בפיילי פוטירין ט שלו וזה נמצא צרור י בגלוסקין שלו: והאופה. את פת המלך ואין ל' אפיה אלא בפת ובלעז פישטו"ר:

ויפקד

השאלות

(א-כג) למה פעמים אומר משקה ואופה ופעמים אומר שר המשקים ושר האופים, למה כפל לאדוניהם למלך מצרים, וכפל על שני סריסיו על שר המשקים

התורה והמצוה

הסוהר ששם ישבו הפחותים אומר שנתנו אל צד הזה ששם האסורים אסירי המלך השרים והפרתמים. ומבואר שהוא לא היה אסור רק היה שם חפשי עובד עבודתו, ועז"א ויהי שם בבית הסוהר, כי בית הסוהר היה שייך לבית פוטיפר והיה צריך עבדים גם שם, והיה יכול לאתו שם גם בלי פשע:

(כא) ויהי ה'. גם שם היה ה' עמו, ויט אליו חסד, שהתחסד עמו להחזיק אותו כאיש נקי מפשע ואח"כ נתן חנו, הגם ששר בית הסוהר אכזרי ע"פ הרגל:

(כב) ויתן. אח"כ נתן כל האסירים תחת פקודתו והיה הוא במקום של הסוהר, והוא סדר להם את כל אשר יעשו, בענין בכל מה שעושים שם נחשב על שמו שהוא עשה כי נעשה עפ"י דבורו:

(כג) אין שר. גם לא לקח מאתו החשבון. א] באשר ראה שה' אתו והוא צדיק ואיש אמונים. ב] באשר מצליח ע"י השגחת ה':

(א) חטאו משקה מלך מצרים והאפה. הנה חז"ל באמרו שחטא המשקה היה שנמצא זבוב בכוס, וחטא

האופה

בבית אסירי: כא והוה מימרא דיי בסעדה דיוסף ונגד לה חסדא ויהבה לרחמין
בעיני רב בית אסירי: כב ויהב רב בית אסירי בידא דיוסף ית כל אסיריא די
בבית אסירי וית כל די עבדין תמן על מימרה הוה מתעבד: כג לית רב בית
אסירי חזי ית כל סרחן בידה בדי מימרא דיי בסעדה ודי הוא עבד יי מצלח:
א והוה בתר פתגמיא האלין סרחו שקיא מלכא דמצרים ונחתומי לרבוניהון
למלכא דמצרים: ב ורגז פרעה על תרין רברבנוהי על רב שקי ועל רב נחתומי:
ג ויהב יתהון במטרא בית רב קטוליא לבית אסירי אתר די יוסף אסיר תמן:

ומני

השאלות

ועל שר האופים. מ"ש איש חלומו איש כפתרון חלומו המשקה והאופה הוא לשון מסורס ובלתי מדויק. איך הכיר יוסף מן חלומותיהם ששר המשקים יושב על כנו ושר האופים יתלה. מ"ש כי אם זכרתני אתך מלת כי אם בלתי מדויק, וכפל זכרתני אתך והזכרתני אל פרעה:

התורה והמצוה

האופה היה שנמצא צרור בהלחם. וכשנעיין בדיניהם הנה חטא האופה הוא פשיעה גדולה, וגם אופה אחר מכרת לשר קטן יחשב לו זאת לפשע אם ימצאו עפר וצררות בלחמו. אבל חטא המשקה הוא קל מאד, שהזבוב יפול בכוס לרוב והוא קרוב לאונס, והיה זה חטא גדול יען שהיה משקה המלך, שמצד זה גם החטא קטן לגדול יחשב, וז"ש שהמשקה חטא מצד שהוא משקה מלך מצרים, כי אצל אחר לא יחשב זה לחטא כלל, והאופה חטא מצד עצמו שהוא חטא גם אצל אופה אחר. אולם כשנדקדק בפ' זאת לפעמים יקראם בשם משקה ואופה, ולפעמים יקראם בשם שר המשקים ושר האופים, ומזה מבואר כפי מה שכבר העירו המפ' שהיה בחצר מלכותו של פרעה, כמו שהוא גם היום בחצרות המלכים, שהמלך ימנה שרים גדולים מרואי פניו, שר אחד יקרא שר המשקים שהוא יתן הכוס על כף פרעה לכבוד ולתפארת, ושר אחד יקרא בשם הכבוד שר האופים שהוא יביא על שלחן המלך מכל מאכל פרעה מעשה אופה, אולם השרים האלה שהם שרים גדולים ונכבדים לא יעסקו בעצמם לעשות היין ולאפות הפת, רק הם יש להם עבדים אומנים במלאכות אלה והם נאמנים לאדוניהם שנכון לבם בטוח שלא יתעצלו באומנתם, כי כל חטא ופשע שימצא בפת בג המלך וביין משתיו לא יענים המלך את החוטא לבד רק את השר המופקד על זה מן המלך, שהוא קבל עליו אחריות כל האומנים שהפקיד במקומו לעבוד עבודתו. עפ"ז ספר כי חטאו המשקה והאופה, שהם האומנים שמנו אותם השרים, ובאר ג"כ כי חטא המשקה היה קטן מחטא האופה ולא יחשב חטא רק מצד שהוא משקה מלך מצרים כנ"ל, ובאר שחטא המשקה והאופה שהם האומנים היו לאדניהם, המשקה חטא לשר המשקים אדוניו והאופה לשר האופים, ועקר החטא היה למלך מצרים, ועז"א במדרש רבנן אמרי שר המשקים זבוב נמצא וכו' לאדוניהם בתשמיש אדוניהם, ר"ל המשרתים הקטנים חטאו בתשמישם ואומנתם לאדוניהם, ר"ל לשר המשקים ולשר האופים:

(ב) ויקצף. הנה הגם שכשנבחין חטא המשקה והאופה בבחינת העבדים היה חטא האופה גדול ביתר שאת מן חטא המשקה וכנ"ל, כשנבחין החטא בבחינת השרים חטא שר המשקים גדול מחטא שר האופים, כי שר האופים לא חטא מאומה, אחר שהוא אינו אופה את הפת בעצמו רק ע"י האופה, מאין היה לו לדעת כי נמצאו צרורות בהלחם, וא"כ הוא בעצמו לא חטא מאומה רק שהוא נכנס בערבות בעד האופה משרתו שהוא הוא החוטא והאשם, אבל שר המשקים חטא בעצמו שהלא היה יכול לראות את היין שבכוס אם הוא נקי מזבובים, ולמה לא בדק את הכוס תחלה, נמצא שאם היה קוצף פרעה על העבדים הקטנים היה קוצף על האופה בעקר ובראשונה ועל המשקה אחריו כטפל ובלתי עקר בהחטא, אבל יען כי קצף המלך על שני סריסיו שהם השרים הצריכים ליתן דין וחשבון ע"ז לפני המלך, היה עקר הקצף על שר המשקים שהוא פשע בעצמו, ואחריו על שר האופים, שלא חטא בעצמו רק מצד הערבות. והנה עקר ספור זה הוא להודיענו איך סבב ה' בהשגחתו המיוחדת סבובים שיעלה יוסף לגדולה, שזה נסתבב ע"י שקצף פרעה על עבדיו ונתנם במשמר ששם נמצא יוסף, ועי"כ נזכר אל פרעה, וכמ"ש במד' הקציף הקב"ה אדון על עבדיו כדי ליתן גדולה לצדיקים, פרעה קצף על עבדיו כדי לתת גדולה ליוסף, ואם היה יוסף פותר את החלום כפי מה שהיה ראוי לפני השרים האלה בדין ובמשפט, ששר המשקים יתלה על העץ ושר האופים ישב על כנו, לא היה יוסף עולה לגדולה, כי היו חושבים שפתר להם כן מפני שהסברא היתה נותנת שישפטו כראוי להם עפ"י חטאם, ששר המשקים היה חוטא יותר משר האופים, אבל אחר שפתר יוסף הפך ממה שהיה ראוי עפ"י היושר והסברא, ונתקיים כן, מזה ראו שהוא איש אשר רוח אלהים בו כמו שיתבאר, לכן נצרך להקדים ההצעה הזו, שלפי עומק הדין היה ראוי ששר האופים יצא חפשי ושר המשקים יתלה, בזה יסוד הראשון לגדולת יוסף:

(ג-ד) ויתן. עתה יספר איך הזמין ה' בהשגחתו שיכירו את יוסף, כי היה מהשגחת ה' שנתן אותם במשמר בית שר הטבחים לא במשמר אחר, ושר הטבחים נתן אותם אל בית הסהר במקום אשר יוסף

אסור

שם: ד ויפקד שר הטבחים את־יוסף אתם וישרת אתם
ויהיו ימים במשמר: ה ויחלמו חלום שניהם איש חלמו
בלילה אחד איש כפתרון חלמו המשקה והאפה אשר
למלך מצרים אשר אסורים בבית הסהר: ו ויבא אליהם
יוסף בבקר וירא אתם והנם זעפים: ז וישאל את־סריסי
פרעה אשר אתו במשמר בית אדניו לאמר מדוע פניכם
רעים היום: ח ויאמרו אליו חלום חלמנו ופתר אין אתו
ויאמר אלהם יוסף הלוא לאלהים פתרנים ספרו־נא לי:
ט ויספר שר־המשקים את־חלמו ליוסף ויאמר לו בחלומי
והנה־גפן לפני: י ובגפן שלשה שריגם והוא כפרחת
עלתה נצה הבשילו אשכלתיה ענבים: יא וכוס פרעה
בידי ואקח את־הענבים ואשחט אתם אל־כוס פרעה

ואתן

בעל הטורים

מה נהגי על עסקי שתיה אף כאן על עסקי שתיה כמו שדרז"ל שנמצא זבוב בכוס שלו: (ו) זועפים ב' במסורה. הכא ואידך ולמה יראה פניכם זועפים מה התם על עסקי אכילה בבבל שלא רצו לאכול היו פניהם זועפים אף הכא זועפים פניהם על עסקי אכילה זה נמצא זבוב וכו': (ח) ספרו ג'. הכא ואידך ספרו בגוים את כבודו חד בתהלים וחד בד"ה שבעל הספור שספרו שרו בגוים כבוד יוסף שבחוהו לפני פרעה: (י) שריגם. כתיב חסר בגימט' אבות העולם דאיכא מ"ד אלו האבות:

רש"י

(ד) ויפקד שר הטבחים וגו'. להיות אתם: ויהיו ימים במשמר. י"ב חדש: (ה) ויחלמו חלום שניהם. ויחלמו שניהם חלום. מ וזהו פשוטו, ומדרשו כל אחד חלם חלום שניהם נ שחלם את חלומו ופתרון חבירו. וזהו שנאמר וירא שר האופים כי טוב פתר: איש כפתרון חלומו. כל אחד חלם חלום הדומה לפתרון העתיד לבא עליהם: (ו) זועפים. עצבים כמו (מ"א כ) סר וזעף (מיכה ז) זעף ה' אשא: (י) שריגם. זמורות ארוכות שקורין וידי"ן: והיא כפרחת. דומה לפורחת ס והיא כפורחת נדמה לי בחלומי כאלו היא פורחת ע ואחר הפרח עלתה נצה פ ונעשו סמדר אשפני"ל בלע"ז (אויפשפּראָהן אדער אויפבליהען איינער בלומע) ואח"כ הבשילו והיא כד אפרחת אפיקת לבלבין ע"כ תרגום של פורחת. צ נץ גדול מפרח כדכתיב (ישעיה יח) ובוסר גומל יהיה נצה וכתיב (במדבר יז) ויוצא פרח והדר ויצץ ציץ: (יא) ואשחט. כתרגומו ועצרית והרבה יש

שפתי חכמים

נמס שתאוס אבל לאופה שנמצא צרור בגלוסקין שלו פשע הוא דהוה לו לבדק הטער יפה שלא ישאר בו צרור: ב ר"ל דמקרא משמע ויפקד שר הטבחים את יוסף אתם שהיה ממנה אותן ג"כ על דבר ואי הוה כתיב בתחלה שהיה ממנה שר המשקים ושר האופה על דבר היה נופל עליו ויפקד שר הטבחים את יוסף אתם אבל השתא שאינו כן מאי אתם לכן פי' להיות אתם וכו': ל דייק מדכתיב בפ' בשר ימים שהיה גאולתו ימים ימים לג"ש. ואין לומר דלמא שני ימים היה במשמר ובליל שני חלמו החלום א"כ למה ליה ליוסף לומר בעוד שלשת ימים לא הל"ל רק אחר שלשה ימים: מ פי' שכל א' משניהם ראה חלום ולא שכל אחד ראה חלום של שניהם דהיינו חלומו וחלום חבירו: נ חלום של שניהם אף במקום שהיה להם לומר שחלם חלום חבירו אמרו פתרון חלום חבירו וא"ל דלמא שמשמעו דכל א' חלם חלום שלו וחלום חבירו. י"ל מדכתיב בתריה איש חלומו בלילה אחד ולעיל כתיב חלום שניהם ששני חלומות חלמו להם א"כ סתרי קראי אהדדי אע"כ צ"ל חלום שלו ופתרון חבירו וזה שכתב איש חלומו כפתרון חלום חבירו, פי' חלום הדומה לדבר העתיד לבא עליהם ולא כפי המובן שגם הפתרון ראה בחלום א"כ מה פתר יוסף: ס פי' כ"ף של כפורחת היא כ"ף הדמיון ולא כ"ף כאשר כי לא תמצא כ"ף כזאת כי אם על המקור ולא על הפעול. ופי' ויהי כמשיב ידו ופי' כשלא הי"ל כוונה בזה רק מפני הוציא ידו ואח"כ קשרו בחוט השני והכניסה מיד ונראה כאלו היה זה בכוונה כנה הוצאת היד בשם נתינה והכנסה בשם השבה. והתרגום שתרגם כד אפרחת תרגם הענין ולא המלות והראיה שתרגם פורחת שהיא בינוני אפרחת שהוא לשון בעל עבר. עכ"ל הרא"ם: ע כלומר שנראה לו בחלומו שהיתה פורחת ממש כפריחת הגפן בלי שום שנוי ודמיון: פ כלומר

ולא

ד וּמַנִּי רַב קָטוֹלַיָּא יַת יוֹסֵף עִמְּהוֹן וְשַׁמֵּשׁ יַתְהוֹן וַהֲווֹ יוֹמִין בְּמַטְּרָא: ה וַחֲלָמוּ
חֶלְמָא תַּרְוֵיהוֹן גְּבַר חֶלְמֵהּ בְּלֵילְיָא חַד גְּבַר כְּפוּשְׁרַן חֶלְמֵהּ שָׁקְיָא וְנַחְתּוֹמֵי דִּי
לְמַלְכָּא דְמִצְרַיִם דִּי אֲסִירִין בְּבֵית אֲסִירֵי: ו וַאֲתָא לְוָתְהוֹן יוֹסֵף בְּצַפְרָא וַחֲזָא
יַתְהוֹן וְהָא אִנּוּן נְסִיסִין: ז וּשְׁאֵל יַת רַבְרְבֵי פַרְעֹה דִּי עִמֵּהּ בְּמַטְּרָא בֵּית רִבּוֹנֵהּ
לְמֵימַר מָא דֵין אַפֵּיכוֹן בִּישִׁין יוֹמָא דֵין: ח וַאֲמָרוּ לֵהּ חֶלְמָא חֲלֵמְנָא וּפָשַׁר לֵית לֵהּ
וַאֲמַר לְהוֹן יוֹסֵף הֲלָא מִן קֳדָם יְיָ פּוּשְׁרַן (חֶלְמַיָּא) אִשְׁתָּעוּ כְעַן לִי: ט וְאִשְׁתָּעִי
רַב שָׁקֵי יַת חֶלְמֵהּ לְיוֹסֵף וַאֲמַר לֵהּ בְּחֶלְמִי וְהָא גוּפְנָא קֳדָמָי: י וּבְגוּפְנָא תְּלָתָא
שִׁבְשִׁין וְהִיא כַּד אַפְרַחַת אַפֵּקַת לַבְלְבִין וַאֲנִיצַת נֵץ בַּשִּׁילוּ אִתְכְּלָהָא עִנְּבִין:
יא וְכַסָּא דְפַרְעֹה בִּידִי וּנְסֵיבִית יַת עִנְּבַיָּא וַעֲצָרִית יַתְהוֹן לְכַסָּא דְפַרְעֹה וִיהָבִית
יַת

התורה והמצוה

אסור שם, וגם היה בהנהגת ה' שהפקיד אתם יוסף לשרת אותם ולא נתן להם משרת אחר, וגם שנתעכבו במשמר ימים שהוא שנה תמימה, שעי"כ היה רגיל עמהם וערב לבו לשאול אותם מדוע פניהם רעים, שלא היה שואל מהם כזאת אם לא התחזק אצלו למשרת נאמן ימים רבים:

(ה) ויחלמו. כבר אמרנו שלפי שורת הדין היה ראוי ששר המשקים יענש ושר האופים יצא לחפשי, אמנם בעבדיהם שהם המשקה והאופה שמסתמא ישבו גם הם בבית הסוהר שהם החוטאים לאדוניהם, היה ראוי שהמשקה יצא חפשי והאופה יתלה, וא"כ החלום שחלמו שפתרונו הוא ששר המשקים יושב על כנו ושר האופים יתלה, דין זה היה נכון במשפט העבדים שלהם שהם המשקה והאופה, לא במשפט השרים שהם שר המשקים ושר האופים, וז"ש ויחלמו חלום שניהם איש חלמו, ר"ל שכ"א חלם לו חלומו הראוי, ששר המשקים חלם לו ענבים ויין, ושר האופים חלם לו ממעשה אופה כ"א מאומנתו, וכן ר"ל שהיה החלום הראוי לו באשר הוא שר המשקים ושר האופים לא באשר הוא משקה ואופה, כי לזה חלם שנותן הכוס על כף פרעה וזה חלם לו סלי חורי שזה ישא השר לא העבד אשר תחתיו, אבל איש כפתרון חלמו, אם נעריך את כל איש מהם לפי הפתרון מבואר שלא יצדק הפתרון על השרים, רק על המשקה והאופה שהם העבדים שהם ג"כ היו אסורים בבית הסהר, ועליהם היה פתרון זה צודק לפי הדין, ומזה מבואר שפרעה דן אח"כ את השרים לפי המשפט הראוי לעבדיהם, כי באשר נכנסו בערבות בעד עבדיהם, פקד עליהם את עון עבדיהם וזה דבר חדש ומתמיה:

(ז) וישאל את סריסי פרעה. כבר אמר החוקר שהשר והעבד כשיהיו שניהם גרים בארץ נכריה או נתונים בשביה, אהבו זל"ז כאלו הם אחים שוים. וז"ש שהגם שהם סריסי פרעה ושרים גדולים, מצד שהם אתו במשמר בית אדניו, מצא את לבו לשאל אותם מדוע פניכם רעים היום, ר"ל שלא יפלא בעיני מדוע פניכם רעים אחר שאתם אסורים במשמר, רק הפליאה מה יום מיומים:

(ח) הלוא לאלהים פתרנים. ר"ל אחר שהחלום הוא הודעת גזרה מן השמים, א"א שיודיע אתכם גזרתו ולא הכין את הפותר, שא"כ ההודעה הוא לבטלה. ובמד' הלוא לאלהים פתרונים תלה הגדולה בבעליו, ר"ל שהחלום אינו מפאת המערכת או כח המדמה, רק הוא השפעה מה', וכן ישפיע עלי הודעה שאוכל לאמר לכם הפתרון:

(ט) בחלומי והנה גפן לפני. הבדל חלום שר המשקים והאופים ופתרונם הוא באופן זה, כי הנה משפט הזה של שרים הגדולים האלה בודאי הובא לפני השופטים הגדולים יודעי דת ודין, והם עיינו בו כל השנה ובודאי שפטו כהלכה שחטא שר המשקים גדול מן חטא שר האופים, וכפי מה שכתבנו למעלה, ועד עתה היה הדבר עומד ששר האופים יצא זכאי בדינו ושר המשקים יתלה, אולם באותם שלשה ימים שנמשך מן פתרון יוסף עד יום הולדת את פרעה, שהובא הדבר לפני המלך ויועציו, נשתנה הדבר שלא ישפטו לפי משפט השרים בעצמם רק לפי משפט עבדיהם שהם היו ערבים בעדם, שחטא האופה היה גדול מחטא המשקה, שע"כ יצא כמשפט שר האופים יתלה ושר המשקים ישב על כנו, וזה בעצמו הראו להם בחלום, ששר המשקים ראה בחלומו והנה גפן לפניו, שעד עתה לא היה לו אף ענבים וכ"ש יין, רק גפן בוקק ואין יבול בגפנים, ר"ל שלא היה מוכן שישוב אל כנו להיות לו ענבים ויין חמר, [משא"כ לשר האופים הראו שיש לו שלשה סלי חורי ובסל העליון מכל מאכל פרעה מעשה אופה שפתו השויה ומוכן לשרת את המלך כבתחלה] כי כן עמד משפטם עד עתה:

(י-יא) ובגפן. וראה בחלומו שפתאום צמחו בגפן בוקק שלשה שריגים, שתיכף פרחו, וגם ראה כי כפרחת עלתה נצה, ר"ל שתיכף בעת שפרחו נצו ג"כ [כי הנץ הוא אחר הפרח], ותיכף הבשילו אשכלתיה ענבים, ואז ראה שנמצא בידו כוס פרעה, וששחט לתוכו את הענבים, וכל זה נעשה כרגע בעת החזון:

ויאמר

וָאֶתֵּן אֶת־הַכּוֹס עַל־כַּף פַּרְעֹה׃ יב וַיֹּאמֶר לוֹ יוֹסֵף זֶה
פִּתְרֹנוֹ שְׁלֹשֶׁת הַשָּׂרִגִים שְׁלֹשֶׁת יָמִים הֵם׃ יג בְּעוֹד ׀
שְׁלֹשֶׁת יָמִים יִשָּׂא פַרְעֹה אֶת־רֹאשֶׁךָ וַהֲשִׁיבְךָ עַל־כַּנֶּךָ
וְנָתַתָּ כוֹס־פַּרְעֹה בְּיָדוֹ כַּמִּשְׁפָּט הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר הָיִיתָ
מַשְׁקֵהוּ׃ יד כִּי אִם־זְכַרְתַּנִי אִתְּךָ כַּאֲשֶׁר יִיטַב לָךְ וְעָשִׂיתָ־
נָּא עִמָּדִי חָסֶד וְהִזְכַּרְתַּנִי אֶל־פַּרְעֹה וְהוֹצֵאתַנִי מִן־הַבַּיִת
הַזֶּה׃ טו כִּי־גֻנֹּב גֻּנַּבְתִּי מֵאֶרֶץ הָעִבְרִים וְגַם־פֹּה לֹא־עָשִׂיתִי
מְאוּמָה כִּי־שָׂמוּ אֹתִי בַּבּוֹר׃ טז וַיַּרְא שַׂר־הָאֹפִים כִּי טוֹב
פָּתָר וַיֹּאמֶר אֶל־יוֹסֵף אַף־אֲנִי בַּחֲלוֹמִי וְהִנֵּה שְׁלֹשָׁה סַלֵּי
חֹרִי עַל־רֹאשִׁי׃ יז וּבַסַּל הָעֶלְיוֹן מִכֹּל מַאֲכַל פַּרְעֹה מַעֲשֵׂה
אֹפֶה וְהָעוֹף אֹכֵל אֹתָם מִן־הַסַּל מֵעַל רֹאשִׁי׃ יח וַיַּעַן יוֹסֵף
וַיֹּאמֶר זֶה פִּתְרֹנוֹ שְׁלֹשֶׁת הַסַּלִּים שְׁלֹשֶׁת יָמִים הֵם׃
יט בְּעוֹד ׀ שְׁלֹשֶׁת יָמִים יִשָּׂא פַרְעֹה אֶת־רֹאשְׁךָ מֵעָלֶיךָ
וְתָלָה אוֹתְךָ עַל־עֵץ וְאָכַל הָעוֹף אֶת־בְּשָׂרְךָ מֵעָלֶיךָ׃
מפטיר כ וַיְהִי ׀ בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי יוֹם הֻלֶּדֶת אֶת־פַּרְעֹה וַיַּעַשׂ
מִשְׁתֶּה לְכָל־עֲבָדָיו וַיִּשָּׂא אֶת־רֹאשׁ ׀ שַׂר הַמַּשְׁקִים וְאֶת־

ראש

רש"י

בלשון משנה: (יב) שלשת ימים הם. סימן הם לך צ לשלשת ימים. ויש מדרשי אגדה הרבה (חולין צב): (יג) ישא פרעה את ראשך. ל' חשבון כשיפקוד שאר עבדיו לשרת לפניו בסעודה ימנה אותך עמהם: כנך. בסיס שלך ומושבך: (יד) כי אם זכרתני אתך. אשר אם זכרתני אתך ק מאחר שייטב לך כפתרוני: ועשית נא עמדי חסד. אין נא אלא לשון בקשה הרי אתה עושה עמי חסד: (טז) סלי חורי. סלים של נצרים קלופים חורין חורין ובמקומנו יש הרבה ודרך מוכרי פת כסנין שקורין אובלי"ש (היפפען, קוכען) לתתם באותן סלים: יום הלדת את פרעה. יום לידתו וקורין לו יום גינוסיא ר ולשון הולדת לפי שאין הולד נולד אלא על ידי אחרים שהחיה מילדת את האשה ועל כן החיה נקראת מילדת וכן (יחזקאל טז) מולדותיך ביום הולדת אותך וכן (ויקרא יג) אחרי הכבס את הנגע שכבוסו על ידי אחרים: (כ) וישא את ראש וגו'. מנאם עם שאר

עבדיו

שפתי חכמים

ולא שראה הכי ביחד כמובן מן הכתוב דאין מראין לו לאדם פיל דקאי בקופא דמחטא: צ לא שהם עצמם שלשת ימים כמובן מן הקרא: ק ר"ל שפרעה ישא את ראשך והיית כל כך חשוב עד אשר אם זכרתני תוכל אתה להוציאני ויהיה מלת כי במקום כאשר משום דכי משמש בד' לשונות והאחד מהם אם והוא אשר. והוסיף הרב מאחר שייטב לך מפני שאין דרך המוסר שיזכירהו מיד בעת שייטיב לו רק אח"כ בעת שעומד ומשרת לפניו: ר פי' יום הלידה בלשון יון:

התורה והמצוה

(יב) ויאמר יוסף. פתר לו ששלשת השריגים מורים על שלשת ימים, שעד עתה היה לך גפן בוקק, ר"ל שמשפטך היה שתמות, רק שבשלשת ימים אלה ישתנה דינך, שגפן בוקק גפנך פרי ישוה לו לתת היין אל כוס פרעה. וז"ש,

(יג) בעוד שלשת ימים. ישתנה דינך לטובה בשלשה ענינים. א] עד עתה היה משפטך לתליה, ועתה

ישא

ית כסא על ידא דפרעה: יב ואמר ליה יוסף דין פשרנה תלתא שבשין תלתא
יומין אנון: יג בסוף תלתא יומין ידכרנך פרעה (ית רישך) ויתיבנך על שמושך
ותתן כסא דפרעה בידה כהלכתא קדמאה די הויתא משקי ליה: יד אלהן
תדכרנני עמך כד ייטב לך ותעבד כען עמי טיבו ותדכר עלי קדם פרעה
ותפקנני מן בית אסירא הדין: טו ארי מגנב גניבנא מארעא דעבראי ואף הכא
לא עבדית מדעם ארי שויאו יתי בבית אסירי: טז וחזא רב נחתומי ארי יאות
פשר ואמר ליוסף אף אנא בחלמי והא תלתא סלין דחירו על רישי: יז ובסלא
עלאה מכל מיכל פרעה עובד נחתום ועופא אכל יתהון מן סלא מעלוי רישי:
יח ואתיב יוסף ואמר דין פשרנה תלתא סלין תלתא יומין אנון: יט בסוף תלתא
יומין יעדי פרעה ית רישך מנך ויצלוב יתך על צליבא וייכול עופא ית בשרך
מנך: כ והוה ביומא תליתאה יומא בית ולדא דפרעה ועבד משתיא לכל
עבדוהי

התורה והמצוה

ישא ראשך ומחל עונך. ב] ולא זאת לבד, כי והשיבך על כנך, היינו לביתך ולאחוזתך, שעד עתה הרוגי מלך נכסיהם למלך. ג] ולא זאת, כי גם ונתת כוס פרעה בידו כאלו לא נמצא בך חטא כלל מעולם, וע"ז היה מורה הפריחה והנצה והענבים, שבאו תכופים זא"ז שנמחל לו אחת אחת במשפט. הנה אמר אליו בל תדמה שבאמת אתה זך משפט ותצא זכאי עפ"י המשפט והדין, לא כן הוא, שבאמת הדבר עומד כמשפט הראשון, שלפי משפט השופטים הלא שפטו אותך משפט מות, כי אתה חייב מיתה מצד אשר היית משקהו, ופשעת בדבר שלא השגחת להסיר זבובי מות מכוס המלך, וזה המחייב שלא תנקה במשפטך, רק מה שתצא זכאי הוא כדי שעל ידך תצא גם אני לחפשי, שאני אסור פה בחנם בלא פשע. ועז"א, (יד) כי אם זכרתני אתך. וכדי שאצא אני לחפשי על ידך ישתנה דינך עתה ממות לחיים, [ועז"א מלת כי אם, היינו שרק בעבור זה תצא חפשי], ובאר לו שאתה מחויב להוציא אותי מן הבור משלשה טעמים. א] מצד החיוב אשר שעל ידי תצא אתה לחפשי ותעלה לגדולה, שזה יסובב ע"י פתרוני, א"כ אתה מחויב לשלם לי טובה תחת טובה, ועז"א זכרתני אתך כאשר ייטב לך, מלת אתך מורה שיש לי חלק בזה במה שייטב לך, וצריך אתה לזכור אותי כשותף בטובה זאת. ב] שגם אם לא היית חייב לי תשלומי גמול ראוי שתעשה זה מצד החסד, ועז"א ועשית נא עמדי חסד. ג] שאם היה זה דבר קשה תוכל לאמר שאינך רוצה לטרוח בזה, אבל הלא תוכל לפעול זאת בדבור קל, שאם רק והזכרתני אל פרעה, אם רק תזכיר לפניו שאחד יושב בבית הסהר בלא פשע בזה תוציאני מן הבית הזה:

(טו) כי גנב וגו'. באר הדבר איך בדבור קל אל פרעה יוציאהו לחפשי, כי אין לאדוני שום זכות לכלוא אותי פה בבית הסהר, שזה לא יוכל לעשות רק אם אני עבד באמת, שאז יוכל האדון לעשות עם עבדו מה שרוצה, וזה איננו אמת, כי גנב גנבתי מארץ העברים, ואיני עבד באמת, וכן אין לו כח לעצור אותי בבית האסורים ע"י שמצאתי איזה חטא שמגיע לי מאסר דרך עונש, עז"א וגם פה לא עשיתי מאומה, והביא ראיה שלא חטא מאומה באשת אדוניו, כי שמו אתי בבור, שאם הייתי חוטא באשתו באמת, הלא היה הורג אותי בדין, וממה ששם אותי בבור מבואר שיודע שאני הצדק ולא עשה זה רק לחפות על אשתו כנ"ל:

(טז-יז) אף אני בחלומי. החלום של האופים היה בהפך מחלום של המשקים, שהוא חלם שראה שלשה סלי חורי על ראשו, ובסל העליון היה מכל מאכל פרעה, וככר היה מעשה אופה שהיה עד עתה פתו אפויה ומזומן לעלות על שלחן המלך, לא כשר המשקים שראה גפן בוקק כי משפטו עמד עד היום שיצא נקי וישוב על כנו, רק עתה בא עוף השמים והוא אכל אותם תחת שיאכל המלך. וע"ז פתר לו יוסף,

(יח-יט) שלשת הסלים מורים ג"כ שלשת ימים. והראהו לו שהגם שעד עתה היה מוכן לשוב על כנו בתוך השלשה ימים ישתנה דינו לרעה, וישא פרעה את ראשך מעליך, ר"ל עד עתה היה ראשך בחשיבות ועתה ישאנו מעליך ותלה אותך על עץ:

(כ) ויהי ביום השלישי. עתה יספר איך נעשה השנוי הזה ואיך הפכו לנטות משפט, והלא כפי המשפט והצדק היה ראוי שיקיים המלך משפט השופטים ששפטו עד עתה, שער האופים זכאי בדינו ושר המשקים חטא ואשם, אמר כי פרעה עשה משתה לכל עבדיו, והוא כי אצל מלכי בית פרעה וכן אצל רוב מלכי קדם, השרים היה דינם שוה עם העבדים ונקראים בשם עבדי המלך, כי מן עבדיו היה בוחר את השרים שרי מלכותו, והגם שעלו למדרגת שרים לא יצאו גם ממעמדם הקודם שהיו עבדי המלך, וכשהיה מזמין את שרי המלך היו הם מיועדים לבדם בתוך שרים, וכשהיה מזמין את עבדיו היו הם מיועדים עם יתר עבדיו ומשרתיו בתואר עבדים, ואם היה פרעה עושה משתה זאת אל שרי המלך והיו גם הם נקראים לפני המלך בתואר שרים, היה משקיף על משפטם לפי מדרגתם שהם שרים שאין עליהם
לחפות

רֹ֖אשׁ שַׂ֣ר הָאֹפִ֑ים בְּת֖וֹךְ עֲבָדָֽיו׃ כא וַיָּ֛שֶׁב אֶת־שַׂ֥ר הַמַּשְׁקִ֖ים עַל־מַשְׁקֵ֑הוּ וַיִּתֵּ֥ן הַכּ֖וֹס עַל־כַּ֥ף פַּרְעֹֽה׃ כב וְאֵ֛ת שַׂ֥ר הָאֹפִ֖ים תָּלָ֑ה כַּאֲשֶׁ֛ר פָּתַ֥ר לָהֶ֖ם יוֹסֵֽף׃ כג וְלֹֽא־זָכַ֧ר שַֽׂר־הַמַּשְׁקִ֛ים אֶת־יוֹסֵ֖ף וַיִּשְׁכָּחֵֽהוּ׃ פ פ פ

ק"ב יב"ק סימן. ומפטירין כה אמר ה' בס"ע בעמוס סימן ב':

מא א וַיְהִ֕י מִקֵּ֖ץ שְׁנָתַ֣יִם יָמִ֑ים וּפַרְעֹ֣ה חֹלֵ֔ם וְהִנֵּ֖ה עֹמֵ֥ד עַל־הַיְאֹֽר׃ ב וְהִנֵּ֣ה מִן־הַיְאֹ֗ר עֹלֹת֙ שֶׁ֣בַע פָּר֔וֹת יְפ֥וֹת מַרְאֶ֖ה וּבְרִיאֹ֣ת בָּשָׂ֑ר וַתִּרְעֶ֖ינָה בָּאָֽחוּ׃ ג וְהִנֵּ֞ה

שבע

בעל הטורים

(כג) ולא זכר ג' במס'. הכא ואידך ולא זכר יואש המלך את החסד. ולא זכר הדום רגליו. שר המשקים היה כפוי טובה ולא זכר הטובה שעשה לו יוסף וכן היה יואש כפוי טובה ולא זכר הטובה שעשה לו יהוידע הכהן והרג לזכריה בנו ועל זה נהרגו כמה נפשות מישראל שהיה דמו תוסס עד שנחרב הבית וזהו ולא זכר הדום רגליו ביום אפו:

(א) ויהי מקץ. נאמר כאן מקץ ונאמר באברהם מקץ עשר שנים מה להלן עשר אף כאן לסוף עשר שנים ופי' ויהי מקץ דהיינו לסוף עשר ועוד שנתים: ויהי מקץ שנתים ימים ופרעה חלם. בגימט' עשר שנים: (ב) שבע פרות. ע"ש עגלה יפיפיה מצרים ולמה ז' ע"ש מצרים לודים ענמים להבים נפתוחים פתרוסים כסלוחים שהם ז' וז' עממים מארץ כנען יהפרגם

רש"י

עבדיו שהיה מונה המשרתים שישרתו לו בסעודתו ומנה את אלו בתוכם כמו שאו את ראש לשון מנין: (כג) ולא זכר שר המשקים. בו ביום: וישכחהו. לאחר מכאן מפני שתלה בו יוסף לזכרו ש הוזקק להיות אסור שתי שנים שנאמר (תהלים מ) אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו ולא פנה אל רהבים ולא בטח על מצרים הקרוים רהב:

(א) ויהי מקץ. כתרגומו מסוף וכל ל' קץ א סוף הוא: על היאר. כל שאר נהרות אינם קרוין יאורים ב חוץ מנילוס מפני שכל הארץ עשויין יאורים יאורים בידי אדם ג ונילוס עולה בתוכם ומשקה אותם לפי שאין גשמים יורדין במצרים תדיר כשאר ארצות: (מן היאר עולת. זהו עקרו של חלום לפי שבעתן ורעבתן מתוך גדולת הנהר ומתוך יבבותו): (ב) יפות מראה. סימן הוא לימי השובע ד שהבריות נראות יפות זו לזו שאין עין בריה צרה בחברתה: באחו. באגם מריש"ק בלעז (זומפף) כמו ישגא אחו:

שפתי חכמים

ש (קנ"מ) דאל"כ מנ"מ דכתיב ולא זכר. אם בא לומר שלא עשה עמו חסד זה נכתב כבר ויהי מקץ שנתים אלא לומר שכבה היתה מאת הש"י שלא הזכירו עד אחר שתי שנים מפני שתלה בטחונו בשר המשקים: (נח"י) מבואר הוא בב"ר פ"ז אתה מוצא שלא היה יוסף ראוי להיות בבית האסורים אלא עשר שנים מפני שאולית דבה על עשרה אחיו וע"י שאמר לשר המשקים וכו':

א דבר פשוט דלשון קץ כתרגומו מסוף הוא אבל קשה ימים דכתיב בקרא ל"ל בשלמא אי לשון מקץ לאו לשון סוף הוא אלא לשון מקצת כמו מקצה אחיו מש"ה צריך הקרא למנקט ימים לומר שתי שנים שלמות היו מיום ליום ולא מקצת שתי שנים אבל כיון דמקץ לשון סוף הוא א"כ ימים דכתיב בקרא למה לי ומפ' דס"א מקץ לשון מקצת הוא וס"א דכל לשון קץ לשון סוף הוא היינו היכא שהוא מוכח מן המקרא שהוא לשון סוף להכי כתב הקרא הכא ימים ללמד שהוא לשון סוף ולא מקצת ומעתה כל ל' קץ סוף הוא וזה שנקט רש"י וכן כל לשון קץ סוף הוא כלומר כיון ימוכח הכא דמקץ לשון סוף אנו למדין מהכא דכל ל' קץ סוף הוא דקן קץ לג"ם ודו"ק כ"ל. ודלא כהרא"ס שכתב דמ"ה נקט כל לשון קץ סוף מפא"כ מלת קצה שפעמים מתפרש סוף כמו מקצה שלש שנים ופעם קצה כמו כרוב אחד מקצה ופעם קצה כמו מקצה אחיו. ואף שכתב כמה פעמים קודם זה בכמה מקומות אין זה קושיא כי כמוהו רבים עכ"ל. וליכא לאקשויי מקרא דמקץ ז' שנים תעשה שמטה שפירושו מתחלת השנה השביעית כדכתיב והשביעית תשמטנה דקרא מקץ ז' שנים תעשה שמטה בהשמטת כספים מיירי והשמטת כספים אינה משמטת אלא בסופה. רא"ם וקצ"ל: ב דקצ"ל למה כתיב על היאור בה"א הידיעה א"ו ה"ס היאור הידוע הנזכר לעיל וקאי על הד' נהרות שכתובים בפרשת בראשית וא"כ למה לא כתיב בכאן נהר כמ"ש שם א"ו אי הוה כתיב נהר לא הייתי יודע על איזה נהר קאי שד' נהרות כתובים שם לכך כתיב היאור כלומר הנהר שעשוי יאורים ונילוס היינו פישון הנזכר בפ' בראשית כדפירש"י שם וכל שאר נהרות דנקט רש"י קאי אשאר ג' נהרות הכתובים שם: ג דקצ"ל כיון דקאי אאחד מד' נהרות הנזכרים בבראשית למה לא הזכיר אותו בשמו המיוחד אלא לפי שעשוי יאורים יאורים ע"י בני אדם לכן קרא בשם יאור וכל שאר נהרות אינם עשויים כן: ד דקצ"ל למה נא אמר יוסף את זה למה היו הפרות יפות מראה שפיר בק בריאות בשר ולא טוב במראה ורע בתוארה ובמקרן בין שאינו שבר

בשנה

עַבְדוֹהִי וְאַדְכַּר יָת רֵישׁ רַב שָׁקֵי וְיָת רֵישׁ רַב נַחְתּוֹמֵי בְּגוֹ עַבְדוֹהִי: כא וַאֲתִיב
יָת רַב שָׁקֵי עַל שַׁקְיוּתֵהּ וִיהַב כָּסָא עַל יְדָא דְּפַרְעֹה: כב וְיָת רַב נַחְתּוֹמֵי צְלַב
כְּמָא דִּי פְשַׁר לְהוֹן יוֹסֵף: כג וְלָא דְכִיר רַב שָׁקֵי יָת יוֹסֵף וְאַנְשְׁיֵהּ: פ פ פ

* וַהֲוָה מִסּוֹף תַּרְתֵּין שְׁנִין וּפַרְעֹה חָלֵם וְהָא קָאֵם עַל נַהֲרָא: ב וְהָא מִן נַהֲרָא
סָלְקָן שְׁבַע תּוֹרָן שַׁפִּירָן לְמֶחֱזֵי וּפַטִּימָן בְּשַׂר וְרָעְיָן בְּאַחֲוָא: ג וְהָא שְׁבַע
תורן

התורה והמצוה

לאפות את הפת בעצמם, ממילא היה יוצא המשפט משר האופים לא חטא כלל, כי הוא לא הפתים לרור בלהמ, ושר המשקים הטא במה שלא בדק הכוס, אבל אחר שפרעה עשה משתה זאת אל עבדיו, נקרא לפני המלך בתואר עבדים, ולפ"ז דינם שוה עם עבדיהם שהם המשקה והאופה, שהאופה היה חייב מיתה, וה"ה שר האופים שהוא ערב בעדו. וז"ש ויהי ביום השלישי יום הלדת את פרעה ויעש משתה לכל עבדיו, לא אל שריו ביחוד, ועי"כ וישא את ראש שר המשקים ואת ראש שר האפים בתוך עבדיו, ונפקדו בתואר עבדים לא בתואר שרים. וזה היה הסבה, כי,

(כא-כב) וישב את שר המשקים על משקהו. כי נפקד לטוב שהאותה סעודה יתן את הכוס על כף פרעה, ואת שר האפים תלה. וכל"ז אל התבוב שהיה זה דבר הרגיל, שבאמת היה הכך הוסר והלדק, רק כאשר פתר להם יוסף, שזה גרם פתרון יוסף, שע"י פתרונו סבב ה' שיהיה כדבר הזה כדי שיעלה יוסף לגדולה. וע"ז אמר במדרש הירע לזה מה שנאמר לו ולזה מה שנאמר לו, ר"ל שלא היה עפ"י משפט רק מגד שכן נאמר לו מפי יוסף:

(כג) ולא זכר שר המשקים. במדרש כל היום היה מתנה תנאים ומלאך בא והופכן, קושר קשרים ומלאך בא ומתירן, א"ל הקב"ה את שכחו ואני לא אשכחהו, הה"ד ולא זכר שר המשקים, ד"א שר המשקים שכחך ואני לא אשכחך. כבר הבדלתי (ישעיה סימן י"ז) בין שכח ובין לא זכר, שלא זכר מורה על פעולת הזכירה ע"י איזה פעל, וידוע שהפעלים ישמשו לפעמים על הויית הפעל ולפעמים על קיום הפעל, כמו יהי רקיע הויית הפעל, כל אשר יעשה האלהים הוא יהיה לעולם קיום הפעל, ובפי' הראשון מפרש ולא זכר על קיום הפעל שלא נתקיים בזכרונו ע"י ה' שא"ל את שכחו, ר"ל שגזר שילא מזכרונו כדי שאני לא אשכחהו, שעי"כ נתארך עד שחלם פרעה ועלה לגדולה, ובפי' הב' מפרש ולא זכר של התחלת הזכירה שלא רצה לזכרו כלל. ובמד' שכחו יען שבטח יוסף עליו והראה לו ה' כי כל האדם כוזב, ועז"א ולא זכר שר המשקים, דייק שם שר המשקים שמיותר להורות אבל הקב"ה זכרו [א]:

פרשת מקץ

מא (א) ופרעה חלם. סדר הלשון תמיד להקדים את הפעל אל השם והיל"ל ויחלום פרעה, וקדימת השם מורה איזה דיוק בהשם, ר"ל חלום השרים לא הועיל לו מאומה, אבל עתה פרעה הולם בעצמו וזה הועיל לו, ובמדרש אומר וכי כל העולם אינם חולמים אלא חלום של מלך של כל העולם יהוא, כוונו בקושיתם אל מה שמקדים השם שמשמע רק פרעה חולם לא זולתו, ומשיב שמודיע שלכן לא יכלו החרטומים לפתרו כי הם פתרוהו על עניני פרעה מצד שהוא איש פרטי, והאמת שחלום המלך יהיה מצד שהוא כללי, שמז"א ופרעה חולם, וחלומו הוא בעניני הכלל כולו:

(ב) והנה מן היאר עלת. יען שהמצריים היו מאמינים בהנילוס שיש בו כח אלהות, וכן היו מאמינים בכח שור והיו עובדים להפרה, כי השובע והתבואה בא מן הנילוס ורב תבואות בכח שור, לכן הראו לו הפרות הטובות המורות על השובע עולות מן היאר. ומ"ש,

(ג-ד) והנה שבע פרות אחרות עלות אחריהן. היינו שלא יהיה הפסק בין שני השובע להרעב, ואמר עולות

תורה אור

[א] והנה בס' העקדה האריך בזה בענין החלומות ופתרונם, ותמצית דבריו כי פותרי חלומות פותרים בעניים ההלקיים, וצריכים לדעת עניני החולם ופרטיו, למשל תכונת האיש מזגו וטבעו ועסקיו ובני ביתו והזמן והכרת האנשים שמתחבר עמהם וכדומה, אבל פתרוני יוסף ודניאל שהיו ברה"ק שמשיג הענינים הכוללים ויורד מן הכולל אל המיוחד ומן הסבה עד סוף המסובבים, ולכן לא היה צריך גם אל הגדת החלום כי ידעו מצד שרשו למעלה וסבתו, ובזה תבין מ"ש במד' והנה גפן לפני אלו ישראל, ובגפן שלשה שריגים זה משה ואהרן ומרים, ר"ל שאחר שהכיר שהוא ענין כולל מבואר שלא היה דבר נוגע לשרים המיוחדים האלה בלבד רק לענין כולל, וגם זה רמזו בהחלום, ר"ל שהצלת שר המשקים ותלית שר האופים גרם גדולת יוסף, וגדולת יוסף היה סבה שירד יעקב למצרים וזה היה סבה לשעבוד והשעבוד היה סבה לגאולה ע"י שלשה רועים, וזה רמז במ"ש ובגפן שלשה שריגים, ר"ל שזה יגרום שר המשקים, וזה רמז לו במ"ש כי אם זכרתני אתך בזה

שֶׁבַע פָּרוֹת אֲחֵרוֹת עֹלוֹת אַחֲרֵיהֶן מִן־הַיְאֹר רָעוֹת מַרְאֶה
וְדַקּוֹת בָּשָׂר וַתַּעֲמֹדְנָה אֵצֶל הַפָּרוֹת עַל־שְׂפַת הַיְאֹר:
ד וַתֹּאכַלְנָה הַפָּרוֹת רָעוֹת הַמַּרְאֶה וְדַקֹּת הַבָּשָׂר אֵת
שֶׁבַע הַפָּרוֹת יְפֹת הַמַּרְאֶה וְהַבְּרִיאֹת וַיִּיקַץ פַּרְעֹה:
ה וַיִּישָׁן וַיַּחֲלֹם שֵׁנִית וְהִנֵּה ׀ שֶׁבַע שִׁבֳּלִים עֹלוֹת בְּקָנֶה
אֶחָד בְּרִיאוֹת וְטֹבוֹת: ו וְהִנֵּה שֶׁבַע שִׁבֳּלִים דַּקּוֹת וּשְׁדוּפֹת
קָדִים צֹמְחוֹת אַחֲרֵיהֶן: ז וַתִּבְלַעְנָה הַשִּׁבֳּלִים הַדַּקּוֹת אֵת
שֶׁבַע הַשִּׁבֳּלִים הַבְּרִיאוֹת וְהַמְּלֵאוֹת וַיִּיקַץ פַּרְעֹה וְהִנֵּה
חֲלוֹם: ח וַיְהִי בַבֹּקֶר וַתִּפָּעֶם רוּחוֹ וַיִּשְׁלַח וַיִּקְרָא אֶת־כָּל־
חַרְטֻמֵּי מִצְרַיִם וְאֶת־כָּל־חֲכָמֶיהָ וַיְסַפֵּר פַּרְעֹה לָהֶם אֶת־
חֲלֹמוֹ וְאֵין־פּוֹתֵר אוֹתָם לְפַרְעֹה: ט וַיְדַבֵּר שַׂר הַמַּשְׁקִים
את

בעל הטורים

מצרים: (ה) בקנה אחד ב׳ במס׳. הכא ואידך גבי מנורה שהשובע הוא אור לעולם ולכך ראה בטובות בקנה אחד וכשדופות

רש"י

(ג) ודקות בשר. טינבי"ש בלעז (מאגער, דין) לשון ה דק: (ד) ותאכלנה. סימן שתהא כל שמחת השבע נשכחת ו בימי הרעב: (ה) בקנה אחד. ז טואיד"ל בלעז: בריאות. שיינ"ש ח בלעז: (ו) ושדופות. שליד"ש בלעז (אויסגעשלאגען) שקיפן ט קדוס חבוטות לשון משקוף החבוט תמיד ע"י הדלת המכה עליו: קדים. רוח מזרחית שקורין י בים"א (רויהער ווינד): (ז) הבריאות. שיינ"ש בלעז: והנה חלום. והנה נשלם חלום שלם לפניו כ והוצרך לפותרים: (ח) ותפעם רוחו. ומטרפת רוחו מקשקשת בתוכו כפעמון ל ובנבוכדנצר אומר (דניאל ב) ותתפעם רוחו לפי שהיו שם שתי פעימות
שכחת

שפתי חכמים

דשבע פרות הטובות הם סימן לשבע ימי השובע א"כ ה"ה בזה הפתרון נמי פתר יוסף דיפות מראה סימן הוא לימי השובע והפתרון קאי נמי על זה, דבימי השובע נראות הבריות יפות אלו לאלו דהיינו יפות מראה כלומר שמקבל זה את זה בסבר פנים יפות ונותן לו די מחסורו אשר יחסר לו: ה דק"ל דהיאך שייך לומר דק אבהמה ואבשר דהכי ה"ל למיכתב כחוש בשר ועז"פ טינב"ש בלעז כלומר דהא בלשון לעז קורין לבהמה כחושה טינב"ש ואע"פ שטינב"ש הוא לשון דק אפ"ה קורין לבהמה כחושה טינב"ש א"כ בלשון עברי נמי קורין לבהמה כחושה דקות בשר ולשון דק דנקט רש"י קאי אטינב"ש בלעז: ו דק"ל דותאכלנה הפרות יש לפרש בשתי פירושים. הא' שתהא כל שמחת השובע נשכחת בימי הרעב. והשני שהוא סימן שיהא לבריות מאכל בימי הרעב וזה סימן טוב הוא ועז"פ הוא סימן שתהא וכו'. וזה הפי' אמת דהא מצינו לקמן בהדיא שיוסף פתר אותו כן. ומהרש"ל פי' דקשה לרש"י למה אמר ותאכלנה הל"ל ותבלענה כי אין לשון אכילה שייך לומר על ב"ח זה את זה לכך מפרש סימן וכו'. עכ"ל: ז ר"ל כמו בל' לעז קורין לקש של שבלים טואד"ל שהוא נמי שם קנה של עץ וא"כ בלשון עברי נמי כן הוא: ח דק"ל דאין שייך לומר בריאות אשבלים אלא דוקא אבעלי חיים כגון לעיל גבי פרות ומתרץ דהא בלעז קורין לשבלים טובות שייני"ש שהוא בל"א פרי"ש א"כ ה"ה בלשון עברי שייך לשון בריאות גבי שניהם: ט ר"ל דשדפון היינו חולי של שדפון ולא שייך אלא גבי אדם אבל לא גבי תבואה ומתרץ דבלשון לעז קורין לו שליד"ש אע"פ שהוא חולי אדם א"כ ה"ה בלשון עברי. אבל אונקלוס לא תרגם דשדופות הוא לשון שדפון אלא שקיפן שהוא ל' הכאה כך פי' הרא"ם וכתב עליו מהרש"ל ואין נ"ל דהא בפרשת תבא פירש"י בהדיא על שדפון שהוא מכת התבואה וי"ל שיש חילוק בין שדפון ובין שדופות שהרי רש"י מביא ב' לשונות של לעז שהכא פי' בענין אחר ממה שפי' התם וא"ל שהכא פי' על הרוח דהא פי' התם פירוש אחר על רוח. דק"ל דהכא משמע שרוח מזרחית רע הוא ובמ"א אמרינן דרוח מזרחית הוא טוב יותר מכל הרוחות וסימן ברכה הוא לעולם ל"פ וכו' ר"ל דלרוח מזרחית יש ג' רוחות ואותו רוח שקורין בים"א הוא רע: כ כי בפעם ראשון השב לישן עוד דלמא יחלום עוד כאשר אירע באמת אבל בהקיץ השני שהיה קרוב לבוקר שלא ישן עוד אז נשלם החלום ונצרך לפותרים. (נח"י) ומפני שמלת והנה מורה על הזמן לומר שעכשיו הוא כך ולא קודם לכן והכא ליכא לפרש והנה חלום נגמר לאחר הקיצה דהא גם קודם הקיצה נגמר החלום כשראה השבלים בלעו האחרים וכו'. ל"נ לפרש השתא חלום הראשון אע"פ שלדעת פרעה אפשר שהיה נגמר מ"מ לפי האמת אינו נגמר כמ"ש ועל השנות החלום פעמים כי נכון הדבר וגו' ע"ש: ל פי' ותפעם הוא
מל'

תורן אחרנין סלקן בתריהון מן נהרא בישן למחזי וחסירן בשר וקמן לקבליהון דתורתא על כיף נהרא: ד ואכלן תורתא בישן למחזי וחסירן בשר ית שבע תורתא שפירן למחזי ופטימתא ואתער פרעה: ה ודמוך וחלם תנינות והא שבע שבליא סלקן בקניא חד פטימן וטבן: ו והא שבע שבליא לקין ושקיפן קדום צמחן בתריהון: ז ובלעא שבליא לקיתא ית שבע שבליא פטימתא ומליתא ואתער פרעה והא חלמא: ח והוה בצפרא ומטרפא רוחיה ושלח וקרא ית כל חרשי מצרים וית כל חכימהא ואשתעי פרעה להון ית חלמיה ולית דפשר יתהון לפרעה: ט ומליל רב שקי (עם) לפרעה למימר ית סרחני אנא מדכר יומא דין:

פרעה

רש"י

שכחת החלום והעלמת פתרונו (כ"ל): חרטמי. הנחרים בטימי מתים ששואלים בעצמות (טימי הן עצמות בלשון ארמי ם ובמשנה בית שהוא מלא טמיא מלא עצמות): ואין פותר אותם לפרעה. פותרים היו אותם אבל לא לפרעה שלא היה קולן נכנס באזניו ולא היה לו קורת רוח נ בפתרונם שהיו אומרים שבע בנות אתה מוליד

שפתי חכמים

מל' פעמון שהיה מקשקש בפעמון כלו' כמו הענבל המקשקש בתוך הזוג: ם י"ל דלכך צריך לפרש מתחלה בל' ארמי משום שר"ל חרטמי הם ב' תיבות חר מלשון נחירים טומי מל' טימי ויש לפרשו מל' נחירים של אף שהיו נותנים העצם של מת בנחירים של אף והיה מדבר וגם לפרשו שהוא ל' חום מלשון והעצמות יחרו שהיו נותנין העצמות תחת בית השחי ומחממין אותו והיה מדבר ע"י כשוף: נ אבל כשאמר לו יוסף שיהיה רעב בארץ היה לו קורת רוח לפי שאמר שלכך הראה לו הקב"ה כדי לעשות תקנה למדינה שלא ימותו ברעב מהרש"ל. (עקידה) שחלומות המלכים אינם דברים פרטיים רק דברים כוללים כל מלכותו או כל העולם כחלומותיו של נבוכדנצר

התורה והמצוה

טלות אחריהן מן היאר. שעל ידי יובש היאור יהיה הרעב, ומ"ש ותעמדנה אצל הפרות, כי תחלה בארץ מצרים היה להם, ומ"ש ותאכלנה הפרות, כי אח"כ אכל הרעב את השובע והרעב כל ארץ מצרים ללחם:

(ד) ויישן ויחלם שנית. החלום השני היה פתרון של החלום הראשון, שהפרות מורות החרישה והזריעה והשבלים מורים על התכלית שהיא הקצירה, והפתרון מבואר יותר, והיה פה חמשה ענינים שבעבורם ראוי שיתקיים החלום. א] שהיה חלום שנשנה, הפרות והשבלים, ב] היה חלום שנפתר בתוך חלום, כי השבלים פתרון הפרות, וזה מורה על קיום החלום כמ"ש חז"ל, ג] וייקץ פרעה והנה חלום, שלא הרגיש שהוא חלום עד אחר שהקיץ, כי תחלה נדמה לו שהוא רואה הכל בהקיץ כי היה חלום מסודר:

(ח) ויהי. ד] שהיה החלום בבקר, שחלום של שחרית מתקיים כמ"ש חז"ל. ה] ותפעם רוחו, שנתרגש מאד מן החלום, וזה מורה שהוא חלום אמתי כמ"ש בס' החלומות, ויקרא את כל חרטמי מצרים היודעים בכשוף ובתולדות, ואת כל חכמיה באצטגנינות, ויספר פרעה להם את חלמו, שבאמת היה חלום אחד כמו שיתבאר, והחרטומים חשבו שהם שני חלומות, ועז"ה א] ואין פותר אותם. ב] שהיה חלום של מלכות שהוא חלום כולל על כל המדינה כנ"ל על ופרעה חולם, והם לא פתרוהו לפרעה, ר"ל שיהיה חלום מלכות, רק פתרו על ענינים פרטיים, כמו שבע בנות אתה מוליד כמ"ש חז"ל:

(ט) וידבר שר המשקים. הנה רצה לברר לפרעה שיוסף פותר החלום ברוח אלהים אשר בקרבו לא לפי הסברא בכח המשפט שבו יפתרו כל פותרי חלומות, וכבר בארנו שמצד המשפט היה ראוי ששר המשקים יתלה ושר האופים יצא לחירות, ובזה נתברר שיוסף לא פתר החלום לפי כח המשפט והסברא, שאז הלא הסברא היתה נותנת בהפך, ששר המשקים יתלה ושר האופים יגאל, כי עקר קצף פרעה היה על שר המשקים ושר האופים נתן למאסר כטפל לשר המשקים, ויען שמזה נודע גדולת יוסף שלא פתר בכח המשפט רק ברוח אלהים הוצרך שר המשקים להגיד זאת לפרעה, והוכרח להציע לפניו שהוא היה עקר החוטא לא שר האופים, עז"א את חטאי אני מזכיר היום, ר"ל אני מוכרח להזכיר היום, שאני הייתי עקר החוטא לא שר האופים, כי,

פרעה

תורה אור

בזה אחרית החלום ותכליתו, כי יוסף שהכיר את הכולל ידע סוף המסובבים. וכן יתר הדרושים שדרשו חז"ל בפרק גיד הנשה על פתרון חלום שר המשקים מיוסדים על קוטב זה, שר"ל שכל אלה הדברים מסובבים מחלומו, כי גם גאולת מצרים לא היה התכלית האחרון, רק התחלה לארבע גליות וגאולות עד הגאולה האחרונה באחרית הימים, וזה רמזו בחלום שר האופים שלשה סלי חורי ג' מלכיות כמ"ש במד', ור"ל שע"י שנתלה ונתגדל יוסף נסתבב כל הנ"ל, וכאשר ראה יוסף שהמסובבים הטובים נרמזו בחלום שר המשקים והמסובבים הרעים בחלום שר האופים אמר אתה בפרתגי בשורה רעה וכו' כמ"ש במדרש:

אֶת־פַּרְעֹה לֵאמֹר אֶת־חֲטָאַי אֲנִי מַזְכִּיר הַיּוֹם: י פַּרְעֹה
קָצַף עַל־עֲבָדָיו וַיִּתֵּן אֹתִי בְּמִשְׁמַר בֵּית שַׂר הַטַּבָּחִים
אֹתִי וְאֵת שַׂר הָאֹפִים: יא וַנַּחַלְמָה חֲלוֹם בְּלַיְלָה אֶחָד
אֲנִי וָהוּא אִישׁ כְּפִתְרוֹן חֲלֹמוֹ חָלָמְנוּ: יב וְשָׁם אִתָּנוּ נַעַר
עִבְרִי עֶבֶד לְשַׂר הַטַּבָּחִים וַנְּסַפֶּר־לוֹ וַיִּפְתָּר־לָנוּ אֶת־
חֲלֹמֹתֵינוּ אִישׁ כַּחֲלֹמוֹ פָּתָר: יג וַיְהִי כַּאֲשֶׁר פָּתַר־לָנוּ כֵּן
הָיָה אֹתִי הֵשִׁיב עַל־כַּנִּי וְאֹתוֹ תָלָה: יד וַיִּשְׁלַח פַּרְעֹה
וַיִּקְרָא אֶת־יוֹסֵף וַיְרִיצֻהוּ מִן־הַבּוֹר וַיְגַלַּח וַיְחַלֵּף שִׂמְלֹתָיו
וַיָּבֹא אֶל־פַּרְעֹה: שני טו וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה אֶל־יוֹסֵף חֲלוֹם
חָלַמְתִּי וּפֹתֵר אֵין אֹתוֹ וַאֲנִי שָׁמַעְתִּי עָלֶיךָ לֵאמֹר תִּשְׁמַע
חֲלוֹם לִפְתֹּר אֹתוֹ: טז וַיַּעַן יוֹסֵף אֶת־פַּרְעֹה לֵאמֹר בִּלְעָדָי
אֱלֹהִים יַעֲנֶה אֶת־שְׁלוֹם פַּרְעֹה: יז וַיְדַבֵּר פַּרְעֹה אֶל־יוֹסֵף
בַּחֲלֹמִי הִנְנִי עֹמֵד עַל־שְׂפַת הַיְאֹר: יח וְהִנֵּה מִן־הַיְאֹר
עֹלֹת שֶׁבַע פָּרוֹת בְּרִיאוֹת בָּשָׂר וִיפֹת תֹּאַר וַתִּרְעֶינָה

באחו

בעל הטורים

לא ראה בקנה אחד: (יג) כאשר פתר. בגימטריא שבחלומות הולכים אחר הפה:

שפתי חכמים

נתכלכל לכך לא היה לו קורת רוח: ס ר"ל נער בגימ' שוטה: ע (נח"י) וכ"ש שאר לשונות וכתיב בנימוסי מצרים שצריך שהמושל יהא מכיר ע' לשון עי' סוטה דף ל"ז: פ דעבד נמי מיותר דכיון שאמר ושם אתנו נער עברי ובודאי שלא היה בבית הסוהר שום נער עברי כי אם יוסף וא"כ למ"ל קאמר שהוא עבד לשר הטבחים אלא ודאי לדרשה: צ גבי כי שמו אותי בבור היה אפשר לומר שהוא בור ממש אלא שאח"כ נתנוהו בבית הסוהר אבל הכא צריך לפרש כן דלא תימא אחר שיצא שר המשקים מבית הסהר שמו אותו שנית בבור ל"פ שבור הוא בית הסוהר מדכתיב ויריצהו מן הבור ובבור אין שייך ריצה כ"א משיכה כדכתיב וימשכו את יוסף מן הבור: ק פי' דלמעלה כתיב ששמוהו בבית הסוהר וכאן כתיב ויריצהו מן הבור לכ"פ שהוא עשוי וכו'. מהרש"ל: ר (נח"י) דאל"כ היו בגדיו לחים ופשיטא שהיה צריך להחליפם גם בלא כבוד המלכות ולמה הוצרך לומר ויחלף שמלותיו ל"פ בור הוא בית הסוהר א"כ לא היה בו מים ולמה החליף שמלותיו אלא משום כבוד מלכות: ש דאי משום שמחה הא לא ידע עדיין איך דינו יצא שעדיין לא בא לפני פרעה ומי יודע אם יכול לפתור אותו או לא: ת דא"א לפרש כאן כמו בלעדי אשר אכלו

רש"י

שבע בנות אתה קובר (ב"ר): (יא) איש כפתרון חלומו. חלום הראוי לפתרון שנפתר לנו ודומה לו: (יב) נער עברי עבד. ארורים הרשעים שאין טובתם שלמה מזכירן בלשון בזיון: נער. שוטה ס ואין ראוי לגדולה: עברי. אפילו לשוננו ע אינו מכיר: עבד. וכתיב בנימוסי מצרים פ שאין עבד מולך ולא לובש בגדי שרים. (ס"א שרים וכן גרס רא"ם]: איש כחלומו. לפי החלום וקרוב לענינו: (יג) השיב על כני. פרעה הנזכר למעלה כמו שאמר פרעה קצף על עבדיו הרי מקרא קצר לשון ולא פירש מי השיב לפי שאין צריך לפרש מי השיב מי שבידו להשיב והוא פרעה וכן דרך כל מקראות קצרים על מי שעליו לעשות הם סותמים את הדבר: (יד) מן הבור. מן בית הסוהר צ שהוא עשוי כמין גומא ק וכן כל בור שבמקרא ל' גומא ואף אם אין בו מים ר קרוי בור פוס"י בלעז (הייטע גרובע): ויגלח. מפני ש כבוד המלכות (ב"ר): (טו) תשמע חלום לפתר אתו. תאזין ותבין חלום לפתור אותו: תשמע. לשון הבנה והאזנה כמו שומע יוסף אשר לא תשמע לשונו אנטינדר"א בלעז (פערשטעהען) · (טז) בלעדי. אין החכמה משלי ת אלא אלהים יענה

יתן

פרעה רגז על עבדוהי ויהב יתי במטרת בית רב קטוליא יתי וית רב נחתומי:
יא וחלמנא חלמא בליליא חד אנא והוא גבר כפשרן חלמיה חלמנא: יב ותמן
עמנא עולם עבראה עבדא לרב קטוליא ואשתעינא ליה ופשר לנא ית חלמנא
גבר כחלמיה פשר: יג והוה כמא די פשר לנא כן הוה יתי אתיב על שמושי ויתיה
צלב: יד ושלח פרעה וקרא ית יוסף וארהיטוהי מן בית אסירי וספר ושני כסותיה
ועל לות פרעה: טו ואמר פרעה ליוסף חלמא חלמית ופשר לית ליה ואנא שמעית
עלך למימר דאת שמע חלמא למפשר יתיה: טז ואתיב יוסף ית פרעה למימר
בר מן חכמתי אלהן מן קדם יי יתתב ית שלמא דפרעה: יז ומליל פרעה (עם)
ליוסף בחלמי הא אנא קאים על כיף נהרא: יח והא מן נהרא סלקן שבע תורן

כנ"א לא פטימן

התורה והמצוה

(י) **פרעה קצף על עבדיו.** שאם היה קצף פרעה על עבדיו שהם המשקה והאופה היה זה נכון שהאופה היה חוטא יותר מן המשקה, אבל הלא פרעה קצף על עבדיו שהם השרים, ובזה הלא שר האופים לא חטא כלל, רק אני לבדי הייתי החוטא, **ויתן אתי במשמר בית שר הטבחים,** א"כ עקר נתינה למשמר היה אותי כי רק אני נתחייבתי להאסר במשמר לא שר האופים, אך ע"י ששם אותי במשמר וע"י הקצף שיצא מן המלך עלי נתנו גם אותו במשמר מתוך כעס המלך, ועז"א **אתי ואת שר האפים,** ע"י שנתנו אותי ניתן גם הוא במקרה, ולפ"ז הייתי אני החייב במשפט והוא הזכאי, ומזה מבואר שלא פתר החלום לפי האומדנא והסברא, כי הסברא היה בהפך:

(יא) **ונחלמה.** גם אין לומר שידע מן החלומות בעצמם מי שיהרג ומי שינצל, שז"א **ונחלמה חלום וגו' אני והוא,** שהיה החלום דומה בכל צד עד שנדמה כחלום אחד, שאני ראיתי גפן ושלשה שריגים והוא כאס שלשה סלי חורי ומעשה אופה, איש כאומנותו ומהיכן ידע שזה מורה טוב וזה רע, [כי הוא לא הבין דקות ההבדל שהיה בין החלומות, וע"כ תמה גם ע"ז במה הבדיל יוסף בין שני החלומות שהיו דומים], גם שלא לאמר שהבין הבדל של ב' החלומות מצד הזמן, כי האצטגנינים יבדילו את החלומות לפי הכוכב והמזל ששולט בעת החלום שלפיהו יפתרו את החלום לרעה או לטובה, עז"א שהיה **בלילה אחד,** ועוד ספר חדוש אחר מפתרונו של יוסף, במ"ש **איש כפתרון חלמו חלמנו,** שכל הפותרים יבקשו דמיונות רחוקים והקשים זרים אל החלום, למשל רדיפת השונא אותו יתקשה בחלום כאלו חיה רעה רודפת אותו, הנהר מורה שלום וכן קדרה וכדומה כמ"ש בברכות, אבל יוסף לא בקש שום משל ודמיון, רק שפתרונו הוא כפשטות החלום, לי פתר שאתן הכוס על כף פרעה ולו פתר שהעוף יאכל מעל ראשו, שכן חלם באמת כמו שפתר לו בלא שום משל ודמיון רחוק:

(יב) **ושם אתנו.** בל תאמר כי יוסף היה מתהלך בעיר ונודע לו מאת נערי המלך משרתיו, שכן נכון הדבר מעם המלך שזה ינצל וזה יתלה, וכן פתר, עז"א שהיה **שם אתנו** כלוא בסהר, ולא תאמר שהוא איש זקן וכבר ראה ושמע הרבה מעניינים כאלה, כי רוב שנים יודיעו חכמה. ועפ"ז הבין אחרית דבר משפטו, עז"א שהוא **נער,** ואל תאמר שהוא בקי בנמוסי ארצנו וחקות משפטי המלך והבין זאת, עז"א **עברי** ואינו יודע נמוסי ארצנו, ואל תאמר שהוא בן חכמים בן שופטי ארץ ולמד זאת מאבותיו והבין שכן יהרכן המשפט, עז"א **עבד לשר הטבחים,** וכל"ז **ונספר לו ויפתר לנו את חלמתינו,** ר"ל כי פותרי חלומות ישאלו וידרשו אחרי מזג החולם וטבעו, שיש הבדל לענין החלומות ממזג האדם, במי שהאדומה גוברת עליו חלומותיו משונים ממי שגובר עליו הלבנה, אבל הוא לא דרש על מזג החולמים וטבעם רק ספרנו לו החלום ועפ"ז לבדו פתר, ועז"א **איש כחלמו פתר,** כי יתר פותרי חלומות יפתרו בענין שהחלום נמשך אחרי האיש וטבעו, והוא פתר באופן שהאיש נמשך אחר חלומו, ועז"א איש כחלומו, לא שהחלום ימשך אחר האיש:

(יג) **ויהי.** ועכ"ז **כאשר פתר לנו כן היה,** באופן **שאותי השיב על כני,** הוא השיב אותי על כני לא אתה, **ואתו תלה,** הוא תלה את שר האופים, כי כ"ז נעשה ע"י דבורו:

(טו) **חלום חלמתי ופתר אין אתו.** זה כדעת הז"ל, שהחרטומים פתרוהו לשני חלומות ופרעה הרגיש שהוא חלום א', שעז"א שאין פותר אותו שיהיה חלום אחד, **ואני שמעתי עליך לאמר תשמע חלום,** ר"ל שאינך פותר עפ"י מקרה החולם וטבעו, שאז צריך אתה לשמוע גם תולדות האיש והנהגתו וטבעו, וכן לא עפ"י האצטגנינות, שאז צריך אתה לחשוב חשבונות רבים ממעמד הכוכבים ומערכתם, כי לא תשמע רק החלום לבד ותפתרהו תיכף:

(טז) **בלעדי.** ר"ל החלום הוא הודעה השגחיית מאלהים, וה' אשר שלח לך את ההודעה להודיע שלומך בחלום טוב, כן יודיע פתרונו להפותר יהיה מי שיהיה, ואם לא תהיה ההודעה על ידי תהיה ע"י אחרים, כי גם **בלעדי בהכרח שאלהים בעצמו יענה את שלום פרעה,** להודיעהו את ההודעה השלמה שבקש להודיעו:

באחו: יט והנה שבע־פרות אחרות עלות אחריהן דלות
ורעות תאר מאד ורקות בשר לא־ראיתי כהנה בכל־
ארץ מצרים לרע: כ ותאכלנה הפרות הרקות והרעות
את שבע הפרות הראשנות הבריאת: כא ותבאנה אל־
קרבנה ולא נודע כי־באו אל־קרבנה ומראיהן רע כאשר
בתחלה ואיקץ: כב וארא בחלמי והנה שבע שבלים
עלת בקנה אחד מלאת וטבות: כג והנה שבע שבלים
צנמות דקות שדפות קדים צמחות אחריהם:
כד ותבלען השבלים הדקת את שבע השבלים הטבות
ואמר אל־החרטמים ואין מגיד לי: כה ויאמר יוסף אל־
פרעה חלום פרעה אחד הוא את אשר האלהים עשה
הגיד לפרעה: כו שבע פרת הטבת שבע שנים הנה
ושבע השבלים הטבת שבע שנים הנה חלום אחד
הוא: כז ושבע הפרות הרקות והרעת העלת אחריהן
שבע שנים הנה ושבע השבלים הרקות שדפות הקדים
יהיו שבע שני רעב: כח הוא הדבר אשר דברתי אל־
פרעה אשר האלהים עשה הראה את־פרעה: כט הנה
שבע שנים באות שבע גדול בכל־ארץ מצרים: ל וקמו
שבע שני רעב אחריהן ונשכח כל־השבע בארץ מצרים

וכלה

בעל הטורים

(יט) כהנה ב' במס'. ככה ואידך ואם מעט ואוסיפה לך כהנה שאומר הכתוב ומוצא אני מר ממות את האשה וזהו ואוסיפה לך כהנה שאם היתה רעה לא ראיתי כהנה לרוע: (כב) שבע ב' במסורה. ככה ואידך ומלאו אסמיך שבע, לומר שכל

רש"י

יתן עניה בפי לשלום פרעה: (יט) דלות. א כחושות כמו (ש"ב יג) מדוע אתה ככה דל דאמנון: ורקות בשר. כל לשון רקות שבמקרא חסרי ב בשר ובלעז בלוש"ם (אחרס. פוואך): (כג) צנמות. צונמא בלשון ארמי סלע הרי הן כעץ בלי לחלוח וקשות כסלע ותרגומו נצן לקין ג נץ אין בהן אלא הגן לפי שנתרוקנו מן הזרע:

שפתי חכמים

שנערים דפירושו חוץ מה שאכלו דהיאך שייך לומר חוץ מאלהים יענה כו' וגם א"ל שפירושו אלא אלהים שהרי דעתו של יוסף לפתור לו חלומו אלא ה"פ בלעדי הם ב' תיבות בלי עדי ועדי פי' משלי כמו שמפרש והזיל: א ולא מלשון עוני: ב פי' משום דאמרינן כל אכין ורקין מעוטין הן ורקות דבשר נמי מעוט הוא ותהו ממעט ממעט בשר אבל אין פירושו כמו ריק בלע"ז ומעלומי הפי"ן: ג וקשה למה מביא התרגום והלא הביא התרגום של יבש כסלע, וי"ל דק"ל שפרעה אמר ליוסף שהשבלים צנומות ויוסף לא פירש ע"ז כלום אלא על רעות ירקות וגם בחלומי לעיל לא אמר צנומות אע"כ צ"ל שפרעה היה רוצה לבדוק את יוסף אם אמת יפתור או לא

וא"צ

פטימן בשר ושפירן למחזי ורעין באחוא: יט והא שבע תורן אחרנין סלקן
בתריהון חסיכן ובישן למחזי לחדא וחסירן בשר לא חזיתי כותהן בכל ארעא
דמצרים לבישו: כ ואכלן תורתא חסיכתא ובישתא ית שבע תורתא קדמיתא
פטימתא: כא ועלא למעיהן ולא אתידע ארי עלו למעיהן ומחזיהן ביש כד
בקדמיתא ואתערית: כב וחזית בחלמי והא שבע שבליא סלקן בקניא חד מלין
וטבן: כג והא שבע שבליא נצן לקין שקיפן קדום צמחן בתריהון: כד ובלען
שבליא לקיתא ית שבע שבליא טבתא ואמרית לחרשיא ולית די מחוי לי:
כה ואמר יוסף לפרעה חלמא דפרעה חד הוא ית די יי עתיד למעבד חוי לפרעה:
כו שבע תורתא טבתא שבע שנין אנון ושבע שבליא טבתא שבע שנין אנון
חלמא חד הוא: כז ושבע תורתא חסיכתא ובישתא דסלקן בתריהון שבע שנין
אנון ושבע שבליא לקיתא דשקיפן קדום יהוין שבע שני כפנא: כח הוא פתגמא
די מלילית עם פרעה די יי עתיד למעבד אחזי לפרעה: כט הא שבע שנין
אתין שובעא רבא בכל ארעא דמצרים: ל ויקומון שבע שני כפנא בתריהן
ויתנשי

רש"י

(כו) שבע פרים ושבע שנים. כלן אינן אלא שבע ושנה החלום פעמים לפי שהדבר מזומן כמו שפירש לו בסוף ועל השנות ד החלום וגו'. בשבע שנים הטובות נאמר הגיד לפרעה לפי שהיה סמוך. ובשבע שני רעב נאמר הראה את פרעה לפי שהיה הדבר מופלג ורחוק שפל בו לשון מראה: (ל) ונשכח כל השבע. הוא

שפתי חכמים

וא"ל דבר שלא ראה מעולם ואמר אם יבין את זה יבין החלום לפתור ויוסף הבין את הדבר ולא פתר לו כלום ע"ז כך צריך אתה לפרש פשוטו של קרא. וקשה לרש"י ע"ז מהיכן ידע יוסף את זה וכי נביא היה לכך מביא התרגום הראשון של צנומות שהוא יבש כסלע ויוסף היה מבין זה מכח סברא בזה הדבר לא היה בחלומו כי אם היה זה לא היה קיום לעולם שיהא קללה כ"כ שיהא יבש כסלע אלא צ"ל שיהא לו לחלוחית מטע ועדיין קשה מנלן שצנומות הוא לשון סלע דלמא הוא לשון נגן לקין ל"פ שבזה התרגום ג"כ משמע שאין בו לחלוחית כי נגן הוא לשון שאין בו אלא נן. מהרש"ל: ד דק"ל למה פתר יוסף שחלום אחד הוא כיון שהלם אותו ב"פ בפרות ובשבלים

השאלות

(כה-כח) למה כפל אשר האלהים עשה הגיד לפרעה, אשר האלהים עשה הראה את פרעה:

התורה והמצוה

(יט) לא ראיתי כהנה. בל יאמר לפיזק על משכך סליקו, כמ"ש אין מראין לו לאדם אלא מהרהורי לבו, עז"א לא ראיתי כהנה, כמ"ש מעולם לא חזי אדם פילא דמעיילא בקופא דמחטא:

(כה-כח) חלום פרעה. יוסף הניח ג' הנחות הפך החרטומים. א] שהם פתרוהו לשני חלומות והוא אמר שהוא חלום אחד. ב] הם אמרו שמורה על דברים פרטיים מאשר יקרה לפרעה מצד שהוא איש פרטי, ויוסף אמר שמורה על דבר כללי, שעז"א אשר האלהים עשה בענינים כלליים הגיד לפרעה, מצד שהוא מלך מושל על עמים רבים. ג] הם פתרוהו שלא כפשוטו רק שהוא משל וחידה, ויוסף אמר שהוא כפשוטו שמורה על תבואה כפשטות השבלים הטובות והרעות, ועז"א הגיד לפרעה, כמגיד דברים כפשוטן מבלי משל וחידה, שזה לא יקרא הגדה, ור"ל שהחלום הבא ע"י כח המדמה, כל דבר מורה ענין אחר, וכן המדמה מרכיב דמיונותיו בדרך משל וחידה, כמו מקל שקד אני רואה, סיר נפוח אני רואה, אבל ההודעה האלהית באה על ענין כולל ובלא משל וחידה, ובאשר בכל דבר שיעשה האלהים תבא תחלה הגזרה מאתו בעולם העליון בסוד מלאכיו ולפעמים תהיה הגזרה לימים רבים, כמ"ש כי לימים רבים ולעתים רחוקות הוא נבא, ואח"כ בבא העת בהגיע הגזרה אל הפועל יראוה הנביאים בחוש בעין הנבואיי, ע"ז נכפל החלום. וז"ש תחלה אשר האלהים עשה הגיד לפרעה, היינו שהגיד לו הגזרה שנגזרה בסוד מלאכיו שהוא החלום הראשון מהפרות, ואח"כ הראה לו בפועל שכבר הוכן שיבא הרעב בפועל תיכף, וראהו בחוש בחלום השבלים. ועז"א אשר האלהים עשה הראה את פרעה, ועז"א ושבע השבלים הרקות שדפות הקדים יהיו שבע שני רעב, ר"ל שיהיו תיכף כי כבר יצא הדבר לעולם השפל וקנה הויה ומציאות:

(כט-ל) הנה שבע שנים באות. ר"ל שיבאו תיכף שבע גדול בכל ארץ מצרים, באר לו שהשובע לא יהיה רק בארץ מצרים לבד לא כמו הרעב שיהיה בכ"מ, וזה ידע ממה שראה הפרות עולות מן היאר, וברעות לא ספר לו פרעה שראה עולות מן היאר, ואמר יוסף שזה דבר אלהים שגם כן בפיו כי הרעב יהיה כללי, אבל השבע לא יהיה רק בארץ מצרים. ועז"א ונשכח כל השבע בארץ מצרים,
שזה

וְכִלָּה הָרָעָב אֶת־הָאָרֶץ׃ לא וְלֹא־יִוָּדַע הַשָּׂבָע בָּאָרֶץ
מִפְּנֵי הָרָעָב הַהוּא אַחֲרֵי־כֵן כִּי־כָבֵד הוּא מְאֹד׃ לב וְעַל
הִשָּׁנוֹת הַחֲלוֹם אֶל־פַּרְעֹה פַּעֲמָיִם כִּי־נָכוֹן הַדָּבָר מֵעִם
הָאֱלֹהִים וּמְמַהֵר הָאֱלֹהִים לַעֲשֹׂתוֹ׃ לג וְעַתָּה יֵרֶא פַרְעֹה
אִישׁ נָבוֹן וְחָכָם וִישִׁיתֵהוּ עַל־אֶרֶץ מִצְרָיִם׃ לד יַעֲשֶׂה
פַרְעֹה וְיַפְקֵד פְּקִדִים עַל־הָאָרֶץ וְחִמֵּשׁ אֶת־אֶרֶץ מִצְרַיִם
בְּשֶׁבַע שְׁנֵי הַשָּׂבָע׃ לה וְיִקְבְּצוּ אֶת־כָּל־אֹכֶל הַשָּׁנִים
הַטֹּבוֹת הַבָּאֹת הָאֵלֶּה וְיִצְבְּרוּ־בָר תַּחַת יַד־פַּרְעֹה אֹכֶל
בֶּעָרִים וְשָׁמָרוּ׃ לו וְהָיָה הָאֹכֶל לְפִקָּדוֹן לָאָרֶץ לְשֶׁבַע שְׁנֵי
הָרָעָב אֲשֶׁר תִּהְיֶיןָ בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם וְלֹא־תִכָּרֵת הָאָרֶץ
בָּרָעָב׃ לז וַיִּיטַב הַדָּבָר בְּעֵינֵי פַרְעֹה וּבְעֵינֵי כָּל־עֲבָדָיו׃
לח וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה אֶל־עֲבָדָיו הֲנִמְצָא כָזֶה אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ

אלהים

בעל הטורים

כן יהיה השובע שיתמלאו כל האוצרות : (לד) ויפקד ב' במס' . הכא ואידך ויפקד המלך פקידים , אחשורוש הפקיד פקידים לקבץ לו נשים ע"כ נתרושש כמו שדרשו חז"ל וישם המלך אחשרש מס שנעשה רש והיינו דכתיב אל תתן לנשים חילך הכל יוסף הפקיד פקידים לקבץ בר על כן העשיר וליקט כל הכסף : (לה) ויקבצו ב' במסרה . דין ואידך ויקבצו את כל נערה

שפתי חכמים

ובשבלים דהאי ב' חלומות הם וע"ז פי' ועל וכו' : ה וא"ת ולמה לא פי' על ונשכח כל השבע הוא פתרון אכילת הפרות הטובות ולמה מפרש הבליעה דהיינו בליעת שבלים י"ל משום דלשון ולא נודע ולשון ולא יודע תרוייהו הם מל' הודעה מ"ה פי' על מלת ולא יודע הוא פתרון ולא נודע מה שא"כ מלת ונשכח שאין פירושו לשון הודעה מ"ה פי' על פתרון הבליעה וק"ל : ו ולא כמו אמת נכון הדבר שפירושו מכוון : ז לא שיקח החומש לפי שלא מכר בעצייתו רק הקבוץ והוא הזרוז : ח פתח קטן הוא סגול וקמץ קטן הוא צירי : ט ר"ל מה שרוצין להניח באוצר הוא כשאר פקדון הגנוז ור"ל לא שיתנו לאיש אחר אלא יהיה גנוז כשאר פקדון כמו כסף וזהב : י ר"ל לא לאדמה אלא לבריות : כ לא כמו הנהיה כדבר הגדול הזה או הנשמע כמוהו שפירושו שאין כדבר הגדול הזה בכל העולם כולו . דא"כ ה"ל לתרגם האשתכח כדין ומדתרגם הנשכח משמע אם נלך כו' . ויהיה הנו"ן נו"ן האית"ן מלשון עתיד ולא נו"ן הנפעל מלשון עבר והוכחת התרגום דאי הוה פירושו הנמצא בכל העולם כדבר הזה קשה למג"ת אמר פרעה זה בפלמא אי פירושו אם נלך וכו' אתי שפיר דיוסף אמר לפרעה ועתה ירא פרעה איש נבון וחכם וגו' ואמר פרעה לעבדיו אם נלך ונבקשנו כלום נוכל למצוא כמותו לכך אנו צריכין לפקוד את יוסף על זה : ל ולהכי מביא התרגום

לפרש

רש"י

פתרון הבליעה : (לא) ולא יודע השבע . הוא פתרון ולא נודע ה כי באו אל קרבנה : (לב) נכון . ו מזומן : (לד) וחמש . כתרגומו ויזרז ז וכן וחמושים : (לה) את כל אכל . שם דבר הוא לפיכך טעמו באל"ף ונקוד בפת"ח קטן ח ואוכל שהוא פעל כגון כי כל אוכל חלב טעמו בכ' ונקוד קמ"ץ קטן : תחת יד פרעה . ברשותו ובאוצרותיו : (לו) והיה האכל . הצבור כשאר פקדון הגנוז ט לקיום י הארץ : (לח) הנמצא כזה . הנשכח כ כדין אם נלך ונבקשנו ל הנמצא כמוהו . הנמצא לשון

תמיהה

התורה והמצוה

בזה לא יהיה רק בארץ מצרים ששם היה השבע ונשכח . וכלה הרעב את הארץ , ר"ל כלל הארץ בכ"מ שהרעב יהיה בכ"מ , ושם לא ישכח השבע שלא היה שם שבע כלל , ואמר וקמו אחריהן , כמ"ש עולות אחריהן מן היאר , ומ"ש ונשכח כל השבע , כמ"ש ותאכלנה הפרות .

(לא) ולא יודע השבע . כמ"ש ולא נודע כי באו אל קרבנה , ומ"ש כי כבד הוא מאד , כמ"ש לא ראיתי כהנה בכל ארץ מצרים לרוע , וגם ר"ל שגם בעת השובע לא יודע השבע בארץ מפני הרעב שמוכן לבא

אחרי

ויתנשי כל שובעא בארעא דמצרים וישיצי כפנא ית (עמא ד)ארעא: לא ולא
יתידע שובעא בארעא מן קדם כפנא ההוא דיהי בתר כן ארי תקיף הוא לחדא:
לב ועל דאתני חלמא לפרעה תרתין זמנין ארי תקין פתגמא מן קדם יי ומוחי יי
למעבדה: לג וכען יחזי פרעה גבר סוכלתן וחכים וימניניה על ארעא דמצרים:
לד יעבד פרעה וימני מהימנין על ארעא ויזרז ית ארעא דמצרים בשבע שני
שובעא: לה ויכנשון ית כל עיבור שניא טבן דאתין האלין ויצברון עיבורא תחות
ידא דפרעה עיבור בקירויא ויטרון: לו ויהי עיבורא גניז (לעמא ד) לארעא לשבע
שני כפנא די יהוין בארעא דמצרים ולא תשתיצי עמא דארעא בכפנא:
לז ושפר פתגמא בעיני פרעה ובעיני כל עבדוהי: לח ואמר פרעה לעבדוהי

הנשכח

השאלות

(לג-לח) מי בקש מידו ליעץ עצה ירא פרעה איש נבון וחכם שע"ז לא שאלוהו, ולמה כפל ירא פרעה יעשה פרעה, וכפל וחמש את ארץ מצרים ויקבצו את כל אכל ויצברו בר וחזר ופירש אכל בערים שכל זה כפול:

התורה והמצוה

אחרי כן, יכינו כל התבואה לפקדון אל ימי הרעב: (לב) **ועל השנות החלום**. ועל מה שנשנה החלום שני פעמים, שנשנה בין בפרות ושבלים הטובות ובין בפרות ושבלים הרעות, הוא מפני ג' טעמים. א] **כי נכון הדבר מעם האלהים**, שלפעמים תהיה גזרה מאת ה' על תנאי שאם ישובו בתשובה יבטל הגזרה, אבל גזרה זו נכונה בלא תנאי ומוכרחת לבא. ב] **וממהר**, שלפעמים תהיה הגזרה לעתים רחוקות, אבל זה **ממהר האלהים לעשותו**. ג] שלכן נשנה כדי לזרזו, **שירא פרעה איש נבון וחכם**, להכין בר ומזון משנות השבע אל שנות הרעב, וי"ל שלכן בהפרות אמר ולא נודע כי באו אל קרבנה, ולא אמר כן בהשבלים, שאחר ההודעה ע"י הפרות הכין פרעה הכנות משנות השבע אל שני הרעב, ונודע כי באו אל קרבנה שהשבלים הרקות נתמלאו כאשר בלעו את המלאות, כי השבע הועיל אל הרעב:

(לג) **ועתה ירא פרעה**. הנה חכמי המדיניות מקצתם יאמרו שחלוק ההתעסקות טובה **יותר** בהנהגת המדינה, היינו שיהיו ממונים רבים וכ"א יתעסק בדבר מיוחד, למשל אחד יתעסק בגבית המכס, ואחד יהיה ממונה על בית האוצר, וא' על ההוצאה וכדומה, כי אם יהיה הכל תח"י איש אחד לא יוכל להשגיח על כל ספרטים ועסקים השונים שיתנהגו בטוב ובשלמות, ומקצתם יאמרו שטוב יותר אם כל ההנהגה תהיה תחת איש אחד, כי בפשע ארץ רבים שריה, וכ"א יפנה אל תכלית אחר ופניות אחרות ולא תעלה ההנהגה כראוי, וראינו בעצת יוסף ששני הסברות יש להם מקום, שהענינים הכוללים צריך שיהיו כלם תחת איש אחד שהוא ישגיח על כלל ההנהגה שתהיה לתכלית אחד כולל. ועז"א **ועתה ירא פרעה איש נבון וחכם וישיתהו על ארץ מצרים**, שאיש אחד יהיה ממונה על כלל המדינה באופן שההנהגה הראשיית תהיה תחת יד איש אחד:

(לד) **יעשה פרעה**. זאת שנית יעשה פרעה, שהנבון הזה הממונה על הכלל הוא **יפקד פקדים על הארץ**, שהוא ימנה פקידים רבים תחתיו שיהיה ביניהם חלוק ההתעסקות, שכל אחד יעסוק בדבר פרטי; ועתה מפרש מה שיעשה הממונה הכולל, ומה שיעשו הפקידים הקטנים אשר יהיו תחתיו, הממונה הכולל **יחמש את ארץ מצרים בשבע שני השבע**, שהוא יתקן שיתנו חומש למלך מכל התבואה שתגדל בשני השבע, ולזה צריך נבון וחכם שהעם יסכימו על עצתו, והוא ידע לדבר על לבם שיסכימו לזה כי הוא לטובת הכלל, ובפרט שהם שני שבע ויש תבואה למותר:

(לה) **ויקבצו**. והפקידים הקטנים שימנה בכל עיר ועיר בערי המדינה, הם **יקבצו את כל אכל**, לא התבואה לבד רק מכל מיני מאכל כמו קטניות ופירות, שאחר שיהיו שנים טובות בודאי גם כל מיני מאכל יגדלו לרוב. עתה מפרש מה יעשה בשני אלה שהם החומש של התבואה שיקח הממונה הכולל, והאוכל שיקבצו הפקידים הקטנים, **ויצברו בר תחת יד פרעה**, הבר שהוא התבואה שממנה יצברו צבורים צבורים [שזה ההבדל בין צבר ובין קבץ, שצבר מורה שצבר הרבה בפעם אחד והקובץ מקבץ על יד] זה יהיה תחת יד פרעה, היינו באוצר המלך הגדול בעיר המלוכה, ויהיה תחת יד הממונה הגדול שהוא משנה למלך, **והאכל** שיקבצו הפקידים הקטנים יהיה **בערים**, שאוכל של כל עיר תנתן באוצר שיהיה בכל עיר. **ושמרו**, ר"ל והפקידים ישמרו את האוכל בל יגנבו ממנו, כי בעיר הבירה קל לשמור את האוצר הגדול:

(לו) **והיה**. עתה מפרש למה צריך לקבץ עוד גם אוכל בערים, כי האוכל שיקבצו הפקידים **יהיה לפקדון לארץ** עצמה, שאח"כ תמצא כל עיר אוכל באוצר העיר להתפרנס ממנו בשני הרעב, כי הבר של התבואה יהיה למסחר אל ארצות אחרות, וזה יביא עושר גדול לאוצר המלכות:

(לז) **ויאמר פרעה הנמצא כזה**. הנה יוסף סדר את הנהגת המדינה כפי שסדרה הטבע הנהגת גוף ספרטי במה שנוגע לענין המזון והכלכלה, שתחת כח הזן, נמצא כח המושך את המאכל אל המעים

וכח

אֱלֹהִים בּוֹ: שלישי לט וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה אֶל־יוֹסֵף אַחֲרֵי הוֹדִיעַ
אֱלֹהִים אוֹתְךָ אֶת־כָּל־זֹאת אֵין־נָבוֹן וְחָכָם כָּמוֹךָ: מ אַתָּה
תִּהְיֶה עַל־בֵּיתִי וְעַל־פִּיךָ יִשַּׁק כָּל־עַמִּי רַק הַכִּסֵּא אֶגְדַּל
מִמֶּךָּ: מא וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה אֶל־יוֹסֵף רְאֵה נָתַתִּי אֹתְךָ עַל
כָּל־אֶרֶץ מִצְרָיִם: מב וַיָּסַר פַּרְעֹה אֶת־טַבַּעְתּוֹ מֵעַל יָדוֹ
וַיִּתֵּן אֹתָהּ עַל־יַד יוֹסֵף וַיַּלְבֵּשׁ אֹתוֹ בִּגְדֵי־שֵׁשׁ וַיָּשֶׂם
רְבִד הַזָּהָב עַל־צַוָּארוֹ: מג וַיַּרְכֵּב אֹתוֹ בְּמִרְכֶּבֶת הַמִּשְׁנֶה
אֲשֶׁר־לוֹ וַיִּקְרְאוּ לְפָנָיו אַבְרֵךְ וְנָתוֹן אֹתוֹ עַל כָּל־אֶרֶץ
מִצְרָיִם: מד וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה אֶל־יוֹסֵף אֲנִי פַרְעֹה וּבִלְעָדֶיךָ
לֹא־יָרִים אִישׁ אֶת־יָדוֹ וְאֶת־רַגְלוֹ בְּכָל־אֶרֶץ מִצְרָיִם:
מה וַיִּקְרָא פַרְעֹה שֵׁם־יוֹסֵף צָפְנַת פַּעְנֵחַ וַיִּתֶּן־לוֹ אֶת־

אסנת

בעל הטורים

וש"ס דגן ותירוש ינובב בתולות: (מ) ישק ב'. על פיך ישק והידך שפתים ישק משיב דברים נכוחים כשבא"ל שהשיב דברים נכוחים זכה לנושק פיך ישק כל עמי: (מה) צפנת פענח. נוטריקון צדיק פטפט נפש פתוס פוטיפר. ענה נפש: הנס. ד"א

שפתי חכמים

לפרש הנמצא כזה ר"ל עתה אם נמצא כזה ולא שיהיה פי' מעולם שהרי היה אברהם יצחק ויעקב לכך צריך לפרש עתה וזה מבואר בתרגום יותר מבקרא דבתרגום אם בא לומר אם נמצא כבר הל"ל אם אשתכח כדין אבל במקרא אין חילוק בין גשון עבר בין לשון עתיד שהוא מלת הנמצא וכו'. והתרגום מדקדק ג"כ מן הקרא שזה אינו ל' עבר מדכתיב הנמצא כזה וגו' הי"ל הנמצא איש אשר רוח אלהים בו כזה אלא מ"ש אמר כזה בתחלה כדי שיהא מוסב איש אשר רוח אלהים על כזה כלומר שאין איש כזה ברוח אלהים וכו' וכל זה כדי להורות לנו שקאי על נלך ונבקשנו עתה ודו"ק. מהרש"ל: מ דאי לספר בשבחו של יוסף בא למה משבחו בפניו ועוד למה לא היה משבח אותו כבר כשספר לו חלומו א"ו זאת היא תשובה למאמר יוסף שאמר ירא פרעה כלומר מאחר שרוח אלהים בך שאתה יודע ענין הרעב וא"כ תדע ג"כ איך ומה לעשות בזה לאסוף התבואה: נ פי' כך תרגומו ופירושו יתפרנס והא דלא כתיב יתזן י"ל דהייתי אומר דלא מיניהו אלא על מזונות לכך כתיב ישק שפי' כל צרכי עמי וכו': ם דאם הוא נתינה ממש מאי על ארץ מצרים היה לומר בארץ מצרים ועוד הא כבר היה בארץ מצרים: ע דמצרים היו עובדין לנילוס ונילוס הוא פישון ולכך נקרא פישון משום שהוא מגדל פשתן כדפירש"י בפ' בראשית הלכך בגדי פשתן חשובין להן וק"ל. (דכ"ע) והנה בא אלי חכם מארץ ישראל ואמר לי שאין פירושו פשתן כי בגדי שש הוא דבר חשוב נעשה מצבעונים הרבה ממשי והוא מלבוש שלובשין על כל הבגדים ואינו השש הנזכר במלאכת המשכן. ומשמעות דברי רש"י כדבריו שפי' דבר חשיבות הוא במצרים ואילו היה ר"ל שהוא פשתן לא ה"ל לפרש רק בגדי שש חשיבות הוא במצרים וגם בס' תרומה פי' שם פשתן וכאן לא פירש שהוא פשתן רק שהוא דבר חשוב: פ ר"ל דכך נאמר שם על הרובד. והוא רצפה: צ זה חבר לנגן:

רש"י

תמיהה וכן כל ה"א המשמשת בראש תיבה ונקודה בחטף פת"ח: (לט) אין נבון וחכם כמוך. לבקש איש נבון וחכם שאמרת ם לא נמצא כמוך: (מ) ישק. יתזן יתפרנס, כל צרכי עמי נ יהיו נעשים על ידך כמו (לעיל טו) ובן משק ביתי. וכמו (תהלים ב) נשקו בר גרנישו"ן בלעז (פערזארגען, פערזארגען): רק הכסא. שיהיו קורין לי מלך: כסא. לשון של המלוכה כמו (מ"א א) ויגדל את כסאו מכסא אדוני המלך: (מא) נתתי אתך. מניתי אותך ם ואעפ"כ ל' נתינה הוא כמו ולתתך עליון בין לגדולה בין לשפלות נופל ל' נתינה עליו כמו (מלאכי ב) נתתי אתכם נבזים ושפלים: (מב) ויסר פרעה את טבעתו. נתינת טבעת המלך היא אות למי שנותנה לו להיות שני לו לגדולה: בגדי שש. דבר חשיבות הוא ע במצרים: רביד. ענק ועל שהוא רצוף בטבעות קרוי רביד. וכן (משלי ז) רבדתי ערשי רצפתי ערשי מרצפות. בלשון משנה מוקף רובדין פ של אבן על הרובד שבעזרה פ והיא רצפה: (מג) במרכבת המשנה. השניה למרכבתו המהלכת אצל שלו: אברך. כתרגומו דין אבא למלכא. צ רך בלשון ארמי מלך. בהשותפין לא ריכא ולא בר ריכא. ובדברי אגדה (ספרי פרשת דברים) דרש ר' יהודה אברך זה יוסף שהוא אב בחכמה ורך בשנים אמר לו בן דורמסקית עד מתי אתה מעוות

עלינו

פ'

הנשכח כדין גבר די רוח נבואה מן קדם יי בה: לט ואמר פרעה ליוסף בתר
דאודע יי יתך ית כל דא לית סכלתן וחכים כותך: מ את תהי ממנא על ביתי
ועל מימרך יתזן כל עמי לחוד כרסי מלכותא הדין איהי יקיר מנך: מא ואמר
פרעה ליוסף חזי מניתי יתך על כל ארעא דמצרים: מב ואעדי פרעה ית עזקתה
מעל ידה ויהב יתה על ידא דיוסף ואלביש יתה לבושין דבוץ ושוי מניכא
דדהבא על צואריה: מג וארכיב יתה ברתכא תניתא די לה ואכריזו קדמוהי דין
אבא למלכא ומני יתה על כל ארעא דמצרים: מד ואמר פרעה ליוסף אנא
פרעה ובר ממימרך לא ירים גבר ית ידה למיחד זין וית רגלה למרכב על
סוסיא בכל ארעא דמצרים: מה וקרא פרעה שום יוסף גברא דמטמרן גלין לה ויהב
לה

נ"א הישתכח

רש"י

עלינו את הכתובים ק אין אברך אלא לשון ברכים שהכל היו נכנעין לפניו ויוצאין תחת ידו ר כענין שנאמר ונתון אתו וגו': (מד) אני פרעה. שיש יכולת בידי לגזור גזרה על מלכותי ואני גוזר שלא ירים איש את ידו: ובלעדיך. שלא ברשותך. ד"א אני פרעה אני אהיה מלך ובלעדיך וגו' וזהו דוגמת רק הכסא אלא שהוצרך לפרשה בשעת נתינת הטבעת: את ידו ואת רגלו. כתרגומו: (מה) צפנת פענח. מפרש הצפונות ואין

שפתי חכמים

ק פי' לדידך צריך אתה להלק את התיבה לשתי תיבות וזה דוחק. וא"ת למה לא פריך נמי אלעיל שתרגם דין אבא למלכא צריך נמי לפרש אב דהיינו אבא ורך היינו מלך כדפירש"י לעיל. וי"ל דלעיל לא צריך לחבר אליו תיבה אחרת אבל לפי' זה צריך לחבר אל אב בחכמה ואל רך צריך לחבר אליו בשנים וזה דוחק: ר וה"פ של אברך דהכל היו באין אליו ואומרים

השאלות

(לט-מד) מ"ש ג' פעמים ויאמר פרעה אל יוסף, למה חלקם לג' אמירות ומה רצה בכ"א מהם

התורה והמצוה

וכח המחזיק וכח המעכל והדוחה, וסדר שיהיו ממונים לקחת הומס ואוכל בערים אל האוצרות, שהוא הקבה והמעים הכללים שלתוכם ינתן המזון ע"י כח המושך, ושיחזיקו את המזון וישמרו אותו עד עת הצורך, שזה פעולת כח המחזיק הכללי, ועז"א ויצברו ת"י פרעה אוכל בערים ושמרו, ויחלקו אותו להרעבים אח"כ שזה פעולת המעכל והדוחה, שעז"א והיה האוכל לפקדון לשבע שני הרעב, וכן היה מסוב עצתו שסדר דבריו באופן שהתכלית הגם שהוא קודם המחשבה בא בעצה באחרונה כמו שהעיר זה בעקדה. וז"ש הנמצא כזה איש אשר רוח אלהים בו, ובמד' אם מבקשים אנו מסוף העולם ועד סופו לא נמצא כזה, מפרש שמ"ן נמצא הוא כנוי לרבים מדברים בעדם, ר"ל אם נרצה להפש איש נבון וחכם וכי נמצא אנחנו איש כזה שרוח אלהים בו, והוא מדרגה יותר גדולה מן החכמה והתבונה הטבעית:

(לט) אחרי. ר"ל החכמה והתבונה צריכה אל שר הארץ להמציא עצה ותושיה בהנהגת המדינה, ואחר שהודיע ה' אותך כ"ז מי שיקום על הנהגת המדינה לא יחדש דבר רק עלאך ימלא, וא"כ אין נבון וחכם כמוך:

(מ) אתה. דרך המלכים שבעת ירצו להגדיל אחד מעבדיהם הקטנים אל מדרה גדולה לא יעלהו פתאום מבירא עמיקתא לאגרא רמא רק יעלהו בהדרגה, יעשהו שר מאה ואח"כ שר אלף, וכן ממדרגה למדרגה, וכן נהג פרעה, שתחלה שמהו לשר על בית פרעה, ועז"א אתה תהיה על ביתי, ועל פיך ישק כל עמי, כל הבא אל בית המלך ישק על פיך כאשר אתה המושל בבית הזה, כי בבית המלך שהיה כמוני לבד מאשר אני יהיה לי היתרון לשבת על כסא המלכות:

(מא) ויאמר פרעה. אח"כ אמר אליו שמעלהו למדרגה יותר גדולה, ראה נתתי אתך על כל ארץ מצרים שיהיה מושל על כל הארץ:

(מב-מג) ויסר פרעה. עפ"ז מסר בידו טבעת המלך שהוא ביד המשנה, וילבש אתו בגדי שש וגו' וירכב אתו במרכבת המשנה, כי נעשה משנה למלך, ויקראו לפניו אברך, שכל העם יכרעו לו לו בכך, ונתון אתו ובזה נגמר דבר שיהיה שר על כל ארץ מצרים:

(מד) ויאמר פרעה. עתה אמר אליו אמירה שלישית, שמעלה אותו למדרגה יותר עליונה, שגם בהנהגת המדינה יוכל לעשות הכל לבדו, וא"צ לא לשאול דבר מן המלך, ולא שיצרף עמו שרים אחרים לשאול עצתם, רק אני פרעה, לא יהיה לי רק שם הכבוד שאני פרעה, אבל ההנהגה אני מוסר לך לבדך, שעז"א ובלעדיך לא ירים איש את ידו:

(מה) ויקרא פרעה. ובל יתרעמו בני המדינה תחת עבד כי ימלוך קרא את שמו שהוא מגלה צפונות ברוח ה' אשר עליו, ויש בו ענין אלהי, ונתן לו בת הכהן הגדול לאשה, שבזה יאמינו כלם כי הוא איש אלהים, ואז ויצא יוסף על ארץ מצרים, שתחלה היתה נמכר:

אָסְנַת בַּת־פּוֹטִי פֶרַע כֹּהֵן אֹן לְאִשָּׁה וַיֵּצֵא יוֹסֵף עַל־
אֶרֶץ מִצְרָיִם׃ מו וְיוֹסֵף בֶּן־שְׁלֹשִׁים שָׁנָה בְּעָמְדוֹ לִפְנֵי
פַּרְעֹה מֶלֶךְ־מִצְרָיִם וַיֵּצֵא יוֹסֵף מִלִּפְנֵי פַרְעֹה וַיַּעֲבֹר
בְּכָל־אֶרֶץ מִצְרָיִם׃ מז וַתַּעַשׂ הָאָרֶץ בְּשֶׁבַע שְׁנֵי הַשָּׂבָע
לִקְמָצִים׃ מח וַיִּקְבֹּץ אֶת־כָּל־אֹכֶל ׀ שֶׁבַע שָׁנִים אֲשֶׁר הָיוּ
בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּתֶּן־אֹכֶל בֶּעָרִים אֹכֶל שְׂדֵה־הָעִיר אֲשֶׁר
סְבִיבֹתֶיהָ נָתַן בְּתוֹכָהּ׃ מט וַיִּצְבֹּר יוֹסֵף בָּר כְּחוֹל הַיָּם
הַרְבֵּה מְאֹד עַד כִּי־חָדַל לִסְפֹּר כִּי־אֵין מִסְפָּר׃
וּלְיוֹסֵף יֻלַּד שְׁנֵי בָנִים בְּטֶרֶם תָּבוֹא שְׁנַת הָרָעָב אֲשֶׁר
יָלְדָה־לּוֹ אָסְנַת בַּת־פּוֹטִי פֶרַע כֹּהֵן אוֹן׃ נא וַיִּקְרָא יוֹסֵף
אֶת־שֵׁם הַבְּכוֹר מְנַשֶּׁה כִּי־נַשַּׁנִי אֱלֹהִים אֶת־כָּל־עֲמָלִי
וְאֵת כָּל־בֵּית אָבִי׃ נב וְאֵת שֵׁם הַשֵּׁנִי קָרָא אֶפְרָיִם כִּי־
הִפְרַנִי אֱלֹהִים בְּאֶרֶץ עָנְיִי׃ רביעי נג וַתִּכְלֶינָה שֶׁבַע שְׁנֵי
הַשָּׂבָע אֲשֶׁר הָיָה בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם׃ נד וַתְּחִלֶּינָה שֶׁבַע שְׁנֵי
הָרָעָב לָבוֹא כַּאֲשֶׁר אָמַר יוֹסֵף וַיְהִי רָעָב בְּכָל־הָאֲרָצוֹת
וּבְכָל־אֶרֶץ מִצְרַיִם הָיָה לָחֶם׃ נה וַתִּרְעַב כָּל־אֶרֶץ
מִצְרַיִם וַיִּצְעַק הָעָם אֶל־פַּרְעֹה לַלָּחֶם וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה
לכל

בעל הטורים

טופס סודה נביא הומן פותר עמו נביא מזה : (נ) ולפיוסף ב׳ במס׳ . וליוסף יולד שני בנים בטרם וגו׳ והידך וליוסף

רש״י

ואין לפענח דמיון במקרא: פוטיפרע. הוא פוטיפר ונקרא פוטיפרע ש על שנסתרס מאליו ת לפי שחמד את יוסף א למשכב זכור (סוטה יג): (מז) ותעש הארץ. כתרגומו ואין הלשון נעקר ב מלשון עשיה: לקמצים. קומץ על קומץ יד על יד היו אוצרים: (מח) אוכל שדה העיר אשר סביבותיה נתן בתוכה. שכל ארץ וארץ מעמדת פירותיה ג ונותנין בתבואה מעפר המקום ד ומעמיד

שפתי חכמים

לו אבכך לך : ש דייק מדכתיב ויקרא פרעה שם יוסף וגו׳ ויתן לו את אסנת וגו׳ ר״ל פרעה נתן ליוסף את אסנת ומנ״מ בזה ואם כן ע״כ צריך לומר דפוטיפרע הוא פוטיפר ויש ספקותא גדולה בזה שפרעה היה רוצה ליתן גדולה ליוסף ללובשו בגדי מלוכה ופרעה ירא כיון דעבד הוא לא יניחו לו גדולה א ועוד בנימוסי מצרים כתיב אין עבד מולך ולא לובש בגדי שרים לכך רצה ליתן ליוסף בת אדוניו של יוסף דאם האדון נותן לעבדו אשה הוא משוחרר וכ״ש אם נותן לו בתו שהוא משוחרר א״כ ב״מ דפוטיפרע הוא פוטיפר וק״ל : ת והסירוס נלמד מלשון פרע ולא פוטיפר כנ״ל : א וא״ת הא לעיל פירש״י שם בשעת השמים אמרה לו כך . וי״ל דלא היה משמש אלא היה מגפף ומנשק ומש״ה נקט נמי רש״י ענייני תשמיש כאלם ולא תשמיש ממש . ועי״ל שהיה סריס בילים ולא סריס גיד כמו שפי׳ הרד״ק : ב פי׳ ותעש הארץ שעשתה אוצרות ופירוש כאלו אנשי הארץ כמו ארץ כי תחטא : ג ר״ל דהפסוק משמע שכל האוכל הגדל סביב העיר היה נותן בתוך אותה העיר ולא בעיר אחרת וטעמא מאי ועו״פ לפי שכל ארץ וארץ וכו׳ : ד י״א שהוא פירוש אחר וה״פ כל האוכל היו מוליכין לאוצרות מצרים מקום שהיה יוסף והא דכתיב בקרא אוכל שדה העיר וגו׳ נתן בתוכה ה״פ שצריך ליתן מעפר שגדלה שם בתוכה

אבל

לֵהּ יָת אָסְנַת בַּת פּוֹטִי פֶרַע רַבָּא דְאוֹן לְאִתְּתָא וּנְפַק יוֹסֵף (שַׁלִּיט) עַל אַרְעָא
דְמִצְרָיִם: מו וְיוֹסֵף בַּר תְּלָתִין שְׁנִין כַּד קָם קֳדָם פַּרְעֹה מַלְכָּא דְמִצְרָיִם וּנְפַק
יוֹסֵף מִן קֳדָם פַּרְעֹה וַעֲבַר (שַׁלִּיט) בְּכָל אַרְעָא דְמִצְרָיִם: מז וּכְנַשׁוּ דָיְרֵי אַרְעָא
בְּשֶׁבַע שְׁנֵי שׂוֹבְעָא עִיבוּרָא לְאוֹצְרִין: מח וּכְנַשׁ יָת כָּל עִיבוּר שְׁבַע שְׁנִין דִּי הֲווֹ
בְּאַרְעָא דְמִצְרַיִם וִיהַב עִיבוּר בְּקִרְוַיָּא עִיבוּר חֲקַל קַרְתָּא דִּי בְסַחְרָנָהָא יְהַב בְּגַוַּהּ:
מט וּכְנַשׁ יוֹסֵף עִיבוּרָא כְּחָלָא דְיַמָּא סַגִּי לַחֲדָא עַד דִּי פְסַק לְמִמְנֵי אֲרֵי לֵית מִנְיָן:
נ וּלְיוֹסֵף אִתְיְלִיד תְּרֵין בְּנִין עַד לָא עַלַּת שַׁתָּא דְכַפְנָא דִּילִידַת לֵהּ אָסְנַת בַּת
פּוֹטִי פֶרַע רַבָּא דְאוֹן: נא וּקְרָא יוֹסֵף יָת שׁוּם בּוּכְרָא מְנַשֶּׁה אֲרֵי אַנְשְׁיַנִי יְיָ יָת
כָּל עַמְלִי וְיָת כָּל בֵּית אַבָּא: נב וְיָת שׁוּם תִּנְיָנָא קְרָא אֶפְרָיִם אֲרֵי אַפְּשַׁנִי יְיָ בְּאַרַע
שִׁעְבּוּדִי: נג וּשְׁלִימָא שְׁבַע שְׁנֵי שׂוֹבְעָא דִּי הֲוָה בְּאַרְעָא דְמִצְרָיִם: נד וּשְׁרִיאָה
שְׁבַע שְׁנֵי כַפְנָא לְמֵיתֵי כְּמָא דִּי אֲמַר יוֹסֵף וַהֲוָה כַפְנָא בְּכָל אַרְעָתָא וּבְכָל
אַרְעָא דְמִצְרַיִם הֲוָה לַחְמָא: נה וּכְפֵנַת כָּל אַרְעָא דְמִצְרַיִם וּצְוַח עַמָּא (קֳדָם)
לְפַרְעֹה (עַל) לַחְמָא וַאֲמַר פַּרְעֹה לְכָל מִצְרָאֵי אִיזִילוּ לְוָת יוֹסֵף דִּי יֵימַר לְכוֹן

תעבדון

רש"י

את התבואה מלירקב. (נ"ל שהוא דעת רבי נחמיה וא"צ כלל להגיה ברש"י כאשר עלה בדעת קצתם) : (מט) עד כי חדל לספר. עד כי חדל לו הסופר ה לספור וה"ז מקרא קצר : כי אין מספר. לפי שאין מספר והרי כי משמש ו בלשון דהא : (נ) בטרם תבוא שנת הרעב. (תענית יא) מכאן שאסור לאדם לשמש מטתו ז בשני רעבון : (נה) ותרעב כל ארץ מצרים. (בראשית רבה)

שפתי חכמים

אבל אח"כ היו מוליכין אותה למצרים וק"ל : ה כי משמש לשון אשר כדפירש"י עד אשר חדל לו הסופר לספור : ו דחדל משמע שמעצמו חדל ולמה לא ספר יותר מפני כי אין מספר כלומר שהוא יודע שבודאי לא יהיה לו מספר שכל כך הרבה יהיה וחדל מתחלה הסופר לספור. מהרש"ל : ז ואע"ג דכתיב ויהי רעב בכל הארצות ובכל ארץ מצרים היה לחם צריך לפרש ויהי רעב בכל הארצות אפי' באוצרות אבל בכל ארץ מצרים היה לחם באוצרות. והא דיצחק שימש מטתו בשנת רעבון בפרשת תולדות פירשתי. כתב רא"ם וא"ת והא לוי היה משמש מטתו בשנת רעבון דהא יוכבד נולדה לו

השאלות

(מח-מט) מ"ש ויקבץ את כל אכל ויצבר יוסף בר משמע שהם שני ענינים חלוקים :

(נח-נו) מ"ש ותרעב כל ארץ מצרים, והרעב היה, ויחזק הרעב, הכל כפל לשון :

התורה והמצוה

(מו-מז) ויוסף. עתה יספר בפרטות שיוסף היה אז בן שלשים שנה, [שמזה ידענו שכבר היה בעבדותו י"ב שנה], ואז יצא ויעבור ממקום למקום להפקיד פקידים בכל עיר ועיר, ושכבר הוחל החלום להתקיים, שהארץ עשתה בשבע שני השבע תבואה רבה:

(מח) ויקבץ. עתה יספר כי עשה כפי מה שאמר אל פרעה [פסוק לג-לו], א] מה שקבץ את כל אוכל, שע"י הפקידים שהעמיד בכל עיר קבץ כל מיני אוכל נפש שהיו בערים, ואת האוכל הזה שם בערים לא באוצר המלך, באופן שבכל עיר נתן את האוכל של השדות שסביבות העיר, כמ"ש ויקבצו את כל אוכל וגו' אוכל בערים :

(מט) ויצבר. זאת שנית מה שצבר יוסף בעצמו לא ע"י הפקידים שזה נכר לצורים לכ"ל בהבדל בין נכר וקבץ, והיה רק בר לא כל מיני אוכל, וזה היה כחול הים, עד שחדל אח"כ מלספרם, כי לא היה להם מספר שסמכו על נאמנות יוסף :

(נב) ויקרא יוסף. מספר לדקת יוסף, שמן קריאת שמות בניו מבואר שעשה סימנים לעצמו שלא ישכח ימי עניו בעת הטובה, וזה דרך השלמים שמטעם זה נצטוינו לאכול מצות ומרורים בליל שמורים לזכר הגלות בעת החירות, כי הגלות סבת החירות והרעה תביא את הטובה, וכמ"ש ביום טובה היה בטוב וביום רעה ראה, ע"כ קרא שם הבכור מנשה, כדואג על שנשה את עמלו ובית אביו ומצטער ע"ז, ושם השני קרא אפרים, להורות כי הפרהו ה' רק בארץ עניו, שהעוני גרם את גדולתו :

(נג-נה) ותכלינה. ששבע שני השבע היה רק בארץ מצרים לבד כנ"ל, ומיד שכלו שני השבע תיכף ותחלינה שבע שני הרעב לבא, והיה כאשר אמר יוסף שתכף בהחל הרעב ישכח השובע, וזה היה על שהיה הרעב בכל הארצות, ולכן הגם שתחלה בארץ מצרים היה להם, בכ"ז ע"י שהיה רעב בכל הארצות מכרו המצריים את תבואתם לחוץ, ועי"כ ותרעב כל ארץ מצרים, שהאוכל שהיה אצל יחידים נמכר לחוץ והתחיל הרעב לשמש בקצת מקומות ממצרים עד שצעקו אל פרעה ופרעה שלחם אל יוסף :

והרעב

לְכָל־מִצְרַיִם לְכוּ אֶל־יוֹסֵף אֲשֶׁר־יֹאמַר לָכֶם תַּעֲשׂוּ׃
נו וְהָרָעָב הָיָה עַל כָּל־פְּנֵי הָאָרֶץ וַיִּפְתַּח יוֹסֵף אֶת־כָּל־
אֲשֶׁר בָּהֶם וַיִּשְׁבֹּר לְמִצְרַיִם וַיֶּחֱזַק הָרָעָב בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם׃
נז וְכָל־הָאָרֶץ בָּאוּ מִצְרַיְמָה לִשְׁבֹּר אֶל־יוֹסֵף כִּי־חָזַק
הָרָעָב בְּכָל־הָאָרֶץ׃ מב א וַיַּרְא יַעֲקֹב כִּי יֶשׁ־שֶׁבֶר
בְּמִצְרָיִם וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לְבָנָיו לָמָּה תִּתְרָאוּ׃ ב וַיֹּאמֶר הִנֵּה
שָׁמַעְתִּי כִּי יֶשׁ־שֶׁבֶר בְּמִצְרָיִם רְדוּ־שָׁמָּה וְשִׁבְרוּ־לָנוּ
מִשָּׁם וְנִחְיֶה וְלֹא נָמוּת׃ ג וַיֵּרְדוּ אֲחֵי־יוֹסֵף עֲשָׂרָה לִשְׁבֹּר
בָּר מִמִּצְרָיִם׃ ד וְאֶת־בִּנְיָמִין אֲחִי יוֹסֵף לֹא־שָׁלַח יַעֲקֹב
אֶת־אֶחָיו כִּי אָמַר פֶּן־יִקְרָאֶנּוּ אָסוֹן׃ ה וַיָּבֹאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
לִשְׁבֹּר בְּתוֹךְ הַבָּאִים כִּי־הָיָה הָרָעָב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן׃ ו וְיוֹסֵף
הוּא הַשַּׁלִּיט עַל־הָאָרֶץ הוּא הַמַּשְׁבִּיר לְכָל־עַם הָאָרֶץ

ויבאו

בעל הטורים

אמר מבורכת ה' הרי כדאמרינן כל המשתף עצמו עם הצבור בצרתם זוכה ורואה בנחמת צבור: (נה) לכם תעשו, בגימ'

שפתי חכמים

לו בין האומות כדפירש"י בפ' ויגש ובאותו זמן רעב היה י"ל דתשוכי בנים מותר לשמש מטתו אפי' בשנת רעבון: ח דייק מדכתיב אשר יאמר לכם תעשו למה כתיב בלשון אמירה ולא כתיב אשר יצוה א"ו אמירה היינו מילה כדכתיב גבי דוד שש אנכי על אמרתך, והמפרשים הרבו בזה וע"ש: ט אבל העניים כובשין את פניהם לארץ ואין נושאין פניהם: י ר"ל שלא תאמר אע"ג שהוא ל' מכר מ"מ הוא נמי לשון דיגון כיון דנכתב בל' שבר וא"כ דוקא גבי תבואה שייך לכתוב ל' שבר גבי קנין כיון דלשון מכר ולשון דגון שייך בתבואה אבל גבי יין או שאר משקים לא שייך לכתוב לשון שבר כיון דאין שייך בהם ל' דגון ומפ' שאף ביין וכו': כ דאי אתם מראים עצמכם בפניהם שאתם שבעים ויש לכם תבואה כיון שהם קרובים שלנו אזי יבואו אלינו לבקש ליתן להם אוכל לכך לכו וקנו אוכל כדי שיסברו שאין לנו אוכל אבל באמת בזמן הזה היה להם אוכל וכו' ולפי זה תתראו הוא ל' שביעה: ל ויתחלף האל"ף במלת תתראו לוי"ו שבשרש רוה וכמוהו רבים ופי' הקרא כן הוא מרוה תלמידו בעה"ז גם הוא יורה לעוה"ב. וא"ת מאי ראיה זה לפי' אחרון שפי' שהוא ל' כחישה אדרבה הא מייתי ראיה שהוא לשון שביעה וי"ל דגם לפירוש האחרון הוא ראיה ויהי תתראו כמו תתרזו והוא מלשון בלא שביעה כמו הולך ערירי ומפרש רש"י בלא בנים אע"פ שפירוש ערירים היינו יש לו בנים וכן ודשנו את המזבח דכתיב בפ' במדבר שפי' דשן ואפ"ה מפרש רש"י ויטלו את הדשן וא"כ ה"נ

רש"י

שהרקיבה תבואתם שאצרו חוץ משל יוסף: אשר יאמר לכם תעשו. לפי שהיה יוסף אומר להם שימולו ח וכשבאו אצל פרעה ואומרים כך הוא אומר לנו א"ל ולמה לא צברתם בר והלא הכריז לכם שני הרעב באים אמרו לו אספנו הרבה והרקיבה אמר להם א"כ כל אשר יאמר לכם תעשו הרי גזר על התבואה והרקיבה מה אם יגזור עלינו ונמות: (נו) על כל פני הארץ. מי הם פני הארץ אלו ט העשירים (ב"ר): את כל אשר בהם. כתרגומו די בהון עיבורא: וישבר למצרים. שבר לשון מכר ולשון קנין הוא י כאן משמש ל' מכר, שברו לנו מעט אוכל לשון קנין. ואל תאמר אינו כי אם בתבואה שאף ביין וחלב מצינו (ישעיה נה) ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב: (נז) וכל הארץ באו מצרימה. אל יוסף לשבור ואם תדרשהו כסדרו היה צריך לכתוב לשבור מן יוסף: (א) וירא יעקב כי יש שבר במצרים. ומהיכן ראה והלא לא ראה אלא שמע שנאמר הנה שמעתי וגו' ומהו וירא ראה באספקלריא של קדש שעדיין יש לו שבר במצרים ולא היתה נבואה ממש להודיעו בפירוש שזה יוסף: למה תתראו. למה תראו עצמכם בפני בני ישמעאל ובני עשו כ כאלו אתם שבעים כי באותה שעה עדיין היה להם תבואה (תענית י). (ול"נ פשוטו למה תתראו למה יהו הכל מסתכלין בכם ומתמיהים בכם שאין אתם מבקשים לכם אוכל בטרם שיכלה מה שבידכם). ומפי אחרים שמעתי שהוא לשון כחישה למה תהיו כחושים ברעב. ודומה לו (משלי יא) ומרוה ל גם הוא יורה:

תו

תעבדון: נו וכפנא הוה על כל אפי ארעא ופתח יוסף ית כל אוצריא די בהון
עיבורא וזבין למצרים ותקיף כפנא בארעא דמצרים: נז וכל דיירי ארעא אתו
למצרים למזבן עיבורא מן יוסף ארי תקיף כפנא בכל ארעא: א וחזא יעקב
ארי אית עיבורא מזדבן במצרים ואמר יעקב לבנוהי למא תתחזון: ב ואמר
הא שמעית (אמרין) ארי אית עיבורא מזדבן במצרים חותו תמן וזבונו לנא
מתמן ונחי ולא נמות: ג ונחתו אחי יוסף עסרא למזבן עיבורא ממצרים: ד וית
בנימין אחוהי דיוסף לא שלח יעקב עם אחוהי ארי אמר דלמא יערעניה מותא:
ה ואתו בני ישראל למזבן עיבורא בגו עליא ארי הוה כפנא בארעא דכנען:
ו ויוסף הוא דשליט על ארעא הוא דזבין עיבורא לכל עמא דארעא ואתו אחי
יוסף

רש"י

(ב) רדו שמה. ולא אמר לכו רמז למאתים ם ועשר שנים שנשתעבדו למצרים כמנין רד"ו: (ג) וירדו אחי יוסף. ולא כתב בני יעקב מלמד שהיו מתחרטים במכירתו ונתנו לבם להתנהג עמו באחוה ולפדותו בכל ממון שיפסקו עליהם: עשרה. מה ת"ל והלא כתיב ואת בנימין אחי יוסף לא שלח אלא לענין האחוה היו חלוקין לעשרה שלא היתה אהבת כלם ושנאת כלם שוה לו אבל לענין לשבור בר כלם לב אחד להם (בב"ר): (ד) פן יקראנו אסון. ובבית לא יקראנו אסון הר"א בן יעקב מכאן שהשטן מקטרג בשעת הסכנה (ב"ר): (ה) בתוך הבאים. מטמינין עצמן שלא יכירום לפי שצוה להם אביהם שלא יתראו כלם בפתח אחד אלא שיכנס כ"א בפתחו כדי שלא תשלוט בהם עין הרע שכלם נאים וכלם גבורים: כי היה הרעב. מוסב על הבאים כי היה הרעב בארץ כנען והיו באים הרבה

שפתי חכמים

ס"נ כן הוא והוא כאלו כתב תתרו דאל"ף מתחלף בוי"ו דאותיות אהו"י מתחלפין זה עם זה ואפשר דתרוה הוא ג"כ יש לפרש מל' בלא שביעה ויהיה דומה ממש לתתראו ויהיה פי' הפסוק ומרוה כלומר מי שהוא בלא שביעה בעוה"ז גם הוא יהיה שבע לעוה"ב וק"ל: ם נ"ג ולא אמר לכו דמרדו לא שמעינן מידי דצריך לכתוב רדו כיון שא"י גבוה מכל הארצות וההולך מא"י למצרים שייך לכתוב רדו וכמ"ש הרא"ם וכן כתב בכל הפ' כולה ל' ירידה אלא נ"ג ליה. והכי קשה לרש"י למה צריך למכתב שמה דהא אח"כ כתיב משם ואם כן סל"ל רדו ושברו לנו משם וגו' אלא לכך כתיב שמה ר"ל רד"ו שנים יהיו שמה אבל בלא מלת שמה לא מצינן למדרש מידי, ועי"ל דגרסי' ליה וה"פ דק"ל למה כתיב רדו שהוא לשון ירידה הל"ל לשון מעליא לכו אף על פי שא"י גבוה מכל

השאלות

(ג-ה) למה ירדו עשרה, ודי שילכו קצת מהם, ולמה אמר כי היה הרעב בארץ כנען:

התורה והמצוה

(נו-נז) והרעב היה. אח"כ נתפשט הרעב במצרים יותר עד שהיה על כל פני הארץ, שלא מצא תבואה אצל יהודים, אז פתח יוסף את כל אשר בהם, היינו האוכל שנאמר בערים, כמ"ש אוכל שדה העיר אשר סביבותיה נתן בתוכה, וישבר רק למצרים, כי זה היה לצורך ערי מצרים, אבל אח"כ ויחזק הרעב בארץ מצרים, כי גם האוכל הנאמר בערים נאכל, ומאז וכל הארץ באו מצרימה לשבר אל יוסף, התחילו לשבור מהאוצר הגדול שאצר יוסף מן התומס ומשם מכר לקרובים ולרחוקים:

מב (א) וירא יעקב. תחלה ראה בסוחרים מביאים שבר ממצרים, ויאמר לבניו למה תתראו, ראה בהתפעל לא מצאנו רק למה נתראה פנים, שהם פנים היוצאים להראות חזקם וגבורתם במלחמה, ר"ל למה תתחזקו כאלו היכנס יראים מפני העוני וקונים תבואה ביוקר, דרבו המקום שמשם שוברים התבואה:

(ב) ויאמר. אח"כ נודע לו בבירור כי יש שבר במצרים, וידע בפרט שהוא אצל המשנה של פרעה, אמר להם רדו שמה, ושברו משם לא מן הסוחרים המוכרים ביוקר מאד:

(ג-ד) וירדו. מגיד שהם אחי יוסף ירדו כל העשרה כי היה בדעתם לבקשו גם, או שמן השמים נסתבב כך כדי לקיים חלום החלומות, ואת בנימין לא שלח יעקב, יען שהוא אחי יוסף ירא יעקב פן יקראנו אסון כאחיו:

(ה) ויבאו. ר"ל שלא היה שום טענה עליהם למצא עלילה שהם מרגלים, שזה לא יהיה רק אם הם ממשפחה שי"ל מלחמה עם שכניהם, והם היו בני ישראל ידועים כי הם אנשי שלום, וכן יהיה עליהם חשד אם היו באים לשם בלא עסק, אבל הם באו לשבור, וכן היה חשד אם הם לבדם היו באים מארץ כנען, אבל הם באו בתוך הבאים כי רבים באו, וכן היה חשד אם לא נודע הסבה מדוע באו לשבור, אבל פה נודע הסבה כי היה הרעב בארץ כנען:

(ו) ויוסף. הגם שהוא השליט על הארץ, בכ"ז היה הוא ג"כ המשביר לכל עם הארץ. שהשביר בעצמו לא ע"י פקידים אחרים, לכן ע"י שהיה המשביר בעצמו ויבאו אחי יוסף באו לפניו, וע"י שהיה השליט

וַיָּבֹאוּ אֲחֵי יוֹסֵף וַיִּשְׁתַּחֲווּ־לוֹ אַפַּיִם אָרְצָה׃ ז וַיַּרְא יוֹסֵף
אֶת־אֶחָיו וַיַּכִּרֵם וַיִּתְנַכֵּר אֲלֵיהֶם וַיְדַבֵּר אִתָּם קָשׁוֹת
וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם מֵאַיִן בָּאתֶם וַיֹּאמְרוּ מֵאֶרֶץ כְּנַעַן לִשְׁבָּר־
אֹכֶל׃ ח וַיַּכֵּר יוֹסֵף אֶת־אֶחָיו וְהֵם לֹא הִכִּרֻהוּ׃ ט וַיִּזְכֹּר
יוֹסֵף אֵת הַחֲלֹמוֹת אֲשֶׁר חָלַם לָהֶם וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם מְרַגְּלִים
אַתֶּם לִרְאוֹת אֶת־עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם׃ י וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו
לֹא אֲדֹנִי וַעֲבָדֶיךָ בָּאוּ לִשְׁבָּר־אֹכֶל׃ יא כֻּלָּנוּ בְּנֵי אִישׁ־
אֶחָד נָחְנוּ כֵּנִים אֲנַחְנוּ לֹא־הָיוּ עֲבָדֶיךָ מְרַגְּלִים׃ יב וַיֹּאמֶר
אלהם

בעל הטורים

שמילה תעשו כלום אותם למול: (ו) וישתחוו לו. בגימ' בכאן נתקיים החלום: (ז) ויכירם. בקש לקבלם בסבר פנים יפות ובא המלאך שאלו תועה וסכירו מיד ויתנכר אליהם ולכך כתיב הה"נ ויכר לשון יחיד. ויתנכר בגי' על ידי האיש גבריאל: (ח) לא הכירוהו ב' במס'. הכא ואידך גבי איוב ויראו אותו מרחוק ולא הכירוהו מה התם לא הכירוהו בשביל שנשתנה מחמת היסורים אף כאן לא הכירוהו בשביל שנשתנה שהיה עבד ונעשה שר וגדול בכל הארץ. ומיהו התם לא הכירוהו מרחוק אבל כשקרבו אליו הכירוהו והכא לא הכירוהו כלל שלא עלו על דעתם שיגיע יוסף למעלה כזו: (יא) בני איש אחד נחנו. ולא אמרו אנחנו רמז שא' ממנו חסר: נחנו ג' במסורה, הכא, ואידך נחנו נעבור חלוצים, נחנו פשענו. וזה שדרשו שאמרו נחנו לסרוג כל העיר באנו אם לא יתנוהו לנו וזהו בשביל שנחנו נעבור חלוצים להלחם אם לא יתנוהו לנו לפדותו לכך נחנו פשענו: מרגלים אתם. פי' ולא אני שיודע שילא ממני לא היה בעלת מרגלים וגם אמרו לא היו עבדיך מרגלים פי' יהודה שסשיבו כי היה ראש המדברים גם ממני יצא כלב שלא היה בעלת המרגלים:

שפתי חכמים

אבל האחרונות הא"ס במדבר לנוכח לא היל"ל ל' ירידה אלא רמז וכו' ב ופי' ויתנכר הראה עצמו נכרי: ם פירוש סדק של קיר: ע הוצרך להוסיף מלות תאמר כן כיון שפסק עליהם שהם מרגלים לא תפול על זה כי אם מלת אל כמו שמצינו גבי חנה שחשבה עלי לשכורה והשיבה לו אל תתן את אמתך לפני בת בליעל אבל מלת לא לא תפול כשהיא תשובה על שאלה או בקשה: פ אין זה סותר כי יוסף אמר לא כן אלא לרגל הארץ באתם אלא ס"פ לא תאמר כן אלא הרי עבדיך וכו'

רש"י

הרבה שיירות מהם: (ו) וישתחוו לו אפים. נשתטחו לו על פניהם וכן כל השתחואה פשוט ידים ורגלים הוא (שבועות טז): (ז) ויתנכר אליהם. (בראשית רבה) נעשה להם כנכרי בדברים לדבר קשות (ב"ר): (ח) ויכר יוסף וגו'. לפי שהניחם חתומי זקן (ב"מ לט כתובות כז): והם לא הכרהו. שיצא מאצלם בלא חתימת זקן ועכשיו מצאוהו בחתימת זקן. ומ"א ויכר יוסף את אחיו כשנמסרו בידו הכיר שהם אחיו ורחם עליהם והם לא הכירוהו כשנפל בידם לנהוג בו אחוה: (ט) אשר חלם להם. עליהם וידע שנתקיימו שהרי השתחוו לו: ערות הארץ. גלוי הארץ מהיכן היא נוחה ליכבש. כמו (ויקרא כ) את מקורה הערה וכמו (יחזקאל יז) ערום ועריה. וכן כל ערוה שבמקרא לשון גלוי. (ות"א בדקא דארעא כמו בדק הבית ם רעוע הבית אבל לא דקדק לפרשו אחר ל' המקרא): (י) לא אדני. לא תאמר כן ע שהרי עבדיך באו פ לשבר אוכל: (יא) כלנו בני איש אחד נחנו. נצנצה בהם רוח הקדש וכללוהו עמהם שאף הוא בן אביהם: כנים. אמתיים כמו (שמות י) כן בנות צלפחד דוברות, (במדבר כז) כן דברת. (ישעיה טז) ועברתו לא

השאלות

(ז-ט) למה אמר ויכירם ויכר יוסף את אחיו, ומה ענין זכרון החלומות לשיאמר מרגלים אתם, ובאיזה אופן העליל עליהם שהם מרגלים:

התורה והמצוה

הפליט וישתחוו לו אפים ארצה, ונתקיים הלגוס הראשון של החלומות, שהשתחוו לאלומתו:
(ז) וירא יוסף וגו' ויכרם. תחלה הכירם קלת במראה פניהם, ועוד לא הכירם לגמרי, כי עדן לא שמע קולם להכירם גם בקול, ויתנכר אליהם, עשה א"ע כנכרי להם, ע"י שדבר אתם קשות, שבזה לא ישימו לב על שהסתכל בהם תחלה כאלו היה זה מפני שראה עליהם איזה חשד, ודבר קשות כדי שיתבהלו ולא ישימו לב להכיר אותו, וישאל בכעס מאין אתם. והנה על מה ששאל מאין אתם לא היו צריכים להשיב רק מארץ כנען, ומה שהוסיפו לשבר אכל היו דברים יתרים, בע"ז לא שאלם כלל למה באו, רק מאין באו, ומזה עלמו מצא יוסף תואנה להחדש כמרגלים, כי שפת יתר שידבר הנשאל לפני שרי הארץ,
הם

יוסף וסגידו לה על אפיא על ארעא: ז וחזא יוסף ית אחוהי ואשתמודענון והשיב
מה דמליל להון ומליל עמהון קשין ואמר להון מנן אתיתון ואמרו מארעא
דכנען למזבן עיבורא: ח ואשתמודע יוסף ית אחוהי ואנון לא אשתמודעהי:
ט ודכיר יוסף ית חלמיא די חלים להון ואמר להון מאללין אתון למחזי ית בדקא
דארעא אתיתון: י ואמרו לה לא רבוני ועבדך אתו למזבן עיבורא: יא כלנא בני
גברא חד נחנא כיוני אנחנא לא הוו עבדך אלילי: יב ואמר להון לא ארי בדקא
דארעא

השאלות

(ט-יד) תחלה אמר מרגלים אתם לראות את ערות הארץ באתם, תפס שני לשונות, ואח"כ אמר את ערות הארץ באתם לראות, ואח"כ חזר ואמר מרגלים אתם, ומה היה תשובתם הראשונה כלנו בני איש אחד נחנו וגו', איך יוכיחו מזה שאינם מרגלים, ואם יש הוכחה מזה מה השיב יוסף, ומ"ש שנית שנים עשר עבדיך מה יוכיחו מזה, ויוסף אמר הוא אשר דברתי אליכם לאמר משמע שמזה בעצמו הוכיח שהם מרגלים:

התורה והמצוה

הם אות שמרגיש בעצמו איזה פשע ובא לנקות א"ע, וכמ"ש מהר"י בירב:

(ח) ויכר יוסף את אחיו. שעתה ששמע קולם הכיר אותם בבירור, וע"י שדבר אתם קשות הם לא הכירהו:

(ט) ויזכר יוסף את החלמות. ע"כ אמר יוסף את החלומות שחלם להם שהחלומות יעדו שלשה דברים. א] שהלא יתחזק עליהם בחזקה, כמ"ש והנה קמה אלומתי וזה נתקיים עתה. ב] שאח"כ ישתחוו ברצון, כמ"ש והנה תסבינה אלומותיכם, וזה לא נתקיים בשלמות כי אין בנימין בתוכם. ג] שאח"כ ישתחוו לו גם אביו ונשיו, כמ"ש והנה השמש והירח, וע"ז צריך שגם אביו וב"ב יבואו אצלו, וע"כ התחיל לסבב הדבר שיבא אליו בנימין ואח"כ אביו וב"ב. ויאמר אלהם מרגלים אתם, התבאר אצלנו בפי' התנ"ך בכ"מ שיש שני מיני מרגלים. א] עם או שבט שצר להם המקום ורוצים לתור להם ארץ אחרת לשבת ישלחו מרגלים לתור את הארץ שרוצים לכבשה אם טובה היא אם רעה, והתרים האלה יעברו בארץ לראות את פרי הארץ ואת הארץ השמנה היא אם רזה וכדומה, ועל הכוונה הזאת הלכו המרגלים ששלח משה כמ"ש בפי' פ' שלח. ב] שאחר שישובו המרגלים ויודיעו כי הארץ טובה לפניהם, ושימלאו בה כל השלם ויסכימו ללכת לכבשה אז ישלחו מרגלים שניים, הם לא ילכו לראות טוב הארץ רק את ערות הארץ, היינו שירגלו לראות המקומות שאין מבוצרים כ"כ ושאין שם אנשי חיל נכונים למלחמה ושהשב שם פרזות עד שנקל לכבשה משם, ועל אופן זה היו מרגלים ששלח יהושע, ואמר להם יוסף מרגלים אתם, ר"ל זאת אומנתכם תמיד, ובודאי כבר הייתם פה פעם אחד בתורת מרגלים לראות אם הארץ טובה לפניכם, ומצאתם אותה נכונה לפניכם והסכמתם להלחם עליה לכבשה, ועתה את ערות הארץ באתם לראות, ביאתכם בפעם שניה הוא לראות המקום שהארץ אינה מבוצרת שם, וזה נקרא ערות הארץ, כדי שמשם תלחמו עליה ותכבשוה, ולכן באתם אל עיר המלוכה לרגל את אנשי החיל כמה הם ולרגל את המצרים למצוא את מומם וערותם כדי שתוכלו לכבשה משם:

(י) ויאמרו אליו לא אדני. הם לא דייקו היטב בדבריו והשיבו רק על הכלל שנתן אותם כמרגלים. וע"ז השיבו לו תשובה נאות, כי שיפול עליהם חשד שהם מרגלים יהיה מצד ארבע בחינות. א] אם היו באים לפה בלא שום עסק יוכל לדון מביאתם שהם מרגלים, ועז"א ועבדיך באו לשבר אכל, וסבת בואם לפה ידוע. ב] הלא אם שולחים מרגלים לתור את הארץ די בשישלחו מרגל אחד או שנים לא שישלחו עשרה מרגלים, שזה לא יועיל רק באחד משני אופנים, שאם התחברו כמה משפחות שונות לבקש להם מקום לשבת תשלח כל משפחה מרגל אחד, כי אין אחת סומכת על חברתה, שכל משפחה תתור לה ענין אחר, למשל משפחה שהיא אנשי מקנה תבקש ארץ מקנה ומשפחה שהם עובדי אדמה יבקשו מקום מוכשר לזריעה, וע"כ תשלח כל אחת מרגל מיוחד ממשפחתה, שלכן שלח משה מרגל מיוחד מכל שבט, וא"כ אם היינו אנחנו עשרה אנשים מבני עשר משפחות שונים היית יכול לאמר שאנחנו שלוחים מעשר משפחות, וע"כ אנחנו עשרה מרגלים, אבל הלא כלנו בני איש אחד נחנו, ומשפחה אחת לא תשלח עשרה מרגלים, אולם יש עוד אופן שגם משפחה אחת תשלח עשרה מרגלים אם יתורו ארץ גדולה ורחבה ישלחו עשרה מרגלים שכ"א ירגל חלק א' מיוחד מן הארץ, וימהרו להשיב תשובה, ולפ"ז אם תופשים עשרה אנשים נכרים מפוזרים בעשרה מקומות במדינה, הגם שכלם ממשפחה אחת יש לחשדם שכ"א מרגל מיוחד אל מקום מיוחד מן הארץ, ואולי תחשוב כי גם אנחנו תחלה היינו מפוזרים כ"א במקום אחר מן הארץ לרגל אותה ופה נקבצנו יחד. עז"א כנים אנחנו, שכן כמו שאנחנו עתה ביחד כן אנו ביחד מיום שנכנסנו למדינה, וא"כ זה האות שאין אנו מרגלים. ד] שבכ"ז יוכלו לחשוד אותם שהם מרגלים, אם נודע שהיו כבר מרגלים באיזה פעם ואומנתם בכך אז יוכלו לחשוד אותם שגם עתה הם מרגלים, אבל אנחנו לא היו עבדיך מרגלים מימינו ואין שום טעם לחשוד אותנו בכך:

(יב) ויאמר אלהם. השיב להם שכל זה טענה צודקת לברר שלא באתם על דעת לתור את הארץ השמנה

אֲלֵהֶם לֹא כִּי־עֶרְוַת הָאָרֶץ בָּאתֶם לִרְאוֹת׃ יג וַיֹּאמְרוּ שְׁנֵים
עָשָׂר עֲבָדֶיךָ אַחִים ׀ אֲנַחְנוּ בְּנֵי אִישׁ־אֶחָד בְּאֶרֶץ כְּנָעַן
וְהִנֵּה הַקָּטֹן אֶת־אָבִינוּ הַיּוֹם וְהָאֶחָד אֵינֶנּוּ׃ יד וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם
יוֹסֵף הוּא אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֲלֵכֶם לֵאמֹר מְרַגְּלִים אַתֶּם׃
טו בְּזֹאת תִּבָּחֵנוּ חֵי פַרְעֹה אִם־תֵּצְאוּ מִזֶּה כִּי אִם־בְּבוֹא
אֲחִיכֶם הַקָּטֹן הֵנָּה׃ טז שִׁלְחוּ מִכֶּם אֶחָד וְיִקַּח אֶת־אֲחִיכֶם
וְאַתֶּם הֵאָסְרוּ וְיִבָּחֲנוּ דִּבְרֵיכֶם הַאֱמֶת אִתְּכֶם וְאִם־לֹא חֵי
פַרְעֹה כִּי מְרַגְּלִים אַתֶּם׃ יז וַיֶּאֱסֹף אֹתָם אֶל־מִשְׁמָר
שְׁלֹשֶׁת יָמִים׃ יח וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יוֹסֵף בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי זֹאת

עשו

בעל הטורים

לא היו. בגי' כלב: (יג) והאחד איננו. וסמיך ליה ויאמר אליהם יוסף שהיה מכה בגביע ואומר אני מנחש בשמו יוסף: (טו) כי אם בבוא. בבוא עולה למנין י"א שלא תצאו מזה עד שיבאו י"א אחים: (יז) אל משמר שלשת ימים, כנגד ג'

רש"י

לא כן בדיו: (יב) כי ערות הארץ באתם לראות. (ב"ר) שהרי נכנסתם בעשרה שערי העיר צ למה לא נכנסתם בשער אחד: (יג) ויאמרו שנים עשר עבדיך וגו'. ובשביל אותו אחד שאיננו נתפזרנו בעיר לבקשו: (יד) הוא אשר דברתי. הדבר אשר דברתי שאתם מרגלים ק הוא האמת והנכון זהו לפי פשוטו. ומדרשו א"ל ואלו מצאתם אותו ויפסקו עליכם ממון הרבה תפדוהו. אמרו לו הן א"ל ואם יאמרו לכם שלא יחזירוהו בשום ממון מה תעשו אמרו לכך באנו להרוג או ליהרג. אמר להם הוא אשר דברתי אליכם להרוג בני העיר באתם מנחש אני בגביע שלי ששנים מכם החריבו כרך גדול של שכם: (טו) חי פרעה. אם יחיה ר פרעה. כשהיה נשבע לשקר היה נשבע בחיי פרעה: אם תצאו מזה. מן המקום הזה: (טז) האמת אתכם. אם אמת ש אתכם. לפיכך ה"א נקוד פת"ח שהוא כמו בלשון תימה ואם לא תביאוהו חי פרעה ת כי מרגלים אתם: (יז) משמר. בית א האסורים:

שפתי חכמים

וזהו כמו אבל עבדיך כו': צ שיוסף היה יודע שאחיו באין לשבר אוכל והיה מצוה לשומרי השער שכל מי שיבא לעיר יכתוב שמו ושם אביו ויבאו ויראו לו ועשרה שומרי השער באו ובכל מקום היה מוצא בזה ראובן בן יעקב ובזה שמעון בן יעקב ובזה היה יודע שבעשר שערים נכנסו. וא"ת למה לא פירש"י זה לעיל גבי לראות את ערות הארץ וגו'. ויש לומר דבכאן מוכח שפיר מדכתיב אחר כך ויאמרו שנים עשר עבדיך וגו' מה ענין תשובה זו על מה שאמר להם מרגלים אתם אלא על כרחך צריך לומר שיוסף מתחלה אמר להם שהרי נכנסתם בי' שערי העיר והם השיבו לו לא כן אלא כולנו בני איש אחד וגו' והאחד איננו בשביל אותו אחד נתפזרנו: ק דק"ל הוא אשר דברתי משמע דהם נמי אמרו שמרגלים הם ולכן קאמר יוסף הוא אשר דברתי ואין זה אמת כי הם אמרו לאו מרגלים אנחנו, ומתרץ דהוה היה ראוי לכתוב בסוף כלומר אשר דברתי וגו' מרגלים אתם הוא אמת. יש מקשין במה תפש אותם יוסף שהם מרגלים עד שאמר להם הוא הדבר וגו' וע"ק במאי יתאמת זה שאם יביאו את בנימין שאינם מרגלים. ונ"ל דה"פ מתחלה אמר להם מרגלים אתם שהרי נכנסתם בי' שערי העיר כדפירש"י והשיבו לו בני איש אחד נחנו ואין איש שולח כל בניו כאחד לרגל שמא יתפשו ויהרגו כלם אמר להם א"כ כ"ש שמרגלים אתם כי אין ישלח אדם כל בניו ממנו ולא ישאר א' או שנים לשמשו א"ו מרגלים אתם ואביכם שלח אתכם לרגל את הארץ ומכח יראה שמא תתפשו לא רציתם להכנס בספק עד שאביכם הוכרח לשלוח את כלכם וגם כדי שתקחו עצה זע"ז כי תשועה ברוב יועץ וע"ז השיבו שנים עשר עבדיך וגו' והנה אחד נשאר אצל אבינו לשמשו ואנחנו עשרה הלכנו לחקור ולדרוש אחר אחינו שנאבד ואין מי שיעשה זה באמונה כאחיו ולשום נפשנו בכפנו להביא אותו אצל אביו ומפני זה נכנסנו ביו"ד שערים השיב להם הוא מאהר שאתם אומרים שנאבד אחיכם זה כמה שנים ולא חקרתם אחריו אלא עכשיו בודאי שקר אתם דוברים אין זו כ"א לרגל את הארץ באתם וגם זה שקר שאמרתם שנשאר אחד מכם אצל אביו לשמשו לכן בזאת תבחנו אם יבא אחיכם עמכם אז יש להסתפק אם מרגלים אתם אבל אם לא יבא בודאי מרגלים אתם בלי ספק מכל הטענות שיש לטעון כאשר הזכרתי ובזה יתיישבו כל הקושיות ודו"ק וקצת כעין זה מצאתי בשם מהרש"ל: ר פי' לפי פשוטו של קרא אין לו הבנה מ"ה הוסיף מלת אם ויחי טעמו אם חי פרעה לא תצאו מזה ויהיה אם דקרא במקום לא כמו אם לדוד אכזב שר"ל לא אכזב ויתוייב מזה שאם תצאו לא יחיה ובאמת יצאו אלא כשהיה נשבע לשקר וכו': ש דק"ל דמלת האמת מורה שהוא הודה להם שהאמת אתם והוא סותר למאמר תבחנו שמורה שהוא מסופק מהם לפיכך הוצרך לומר שזה הוא ה"א התימה כמו האם כ הוא: ת שא"א לומר ואם לא תבחנו חי פרעה וכו' שאף אם לא יבחנו לא יתחייב שהם מרגלים: א פי' ולא שהם אומרים

עצמם

[אַרְעָא אֲתֵיתוּן לְמֶחֱזֵי: יג וַאֲמָרוּ תְּרֵין עֲסַר עַבְדָּךְ אַחִין אֲנַחְנָא בְּנֵי גַּבְרָא חַד
בְּאַרְעָא דִכְנָעַן וְהָא זְעֵירָא עִם אֲבוּנָא יוֹמָא דֵין וְחַד לֵיתוֹהִי: יד וַאֲמַר לְהוֹן יוֹסֵף
הוּא דִּי מַלֵּלִית עִמְּכוֹן לְמֵימַר מְאַלְּלֵי אַתּוּן: טו בְּדָא תִּתְבַּחֲנוּן חֵי פַרְעֹה אִם
תִּפְּקוּן מִכָּא אֱלָהֵין בְּמֵיתֵי אֲחוּכוֹן זְעֵירָא הָכָא: טז שְׁלָחוּ מִנְּכוֹן חַד וְיִדַבַּר יַת
אֲחוּכוֹן וְאַתּוּן תִּתְאַסְּרוּן וְיִתְבַּחֲנוּן פִּתְגָמֵיכוֹן הַקְשׁוֹט אַתּוּן אָמְרִין וְאִם לָא חֵי
פַרְעֹה אֲרֵי מְאַלְּלֵי אַתּוּן: יז וּכְנַשׁ יָתְהוֹן לְמַטְּרָא תְּלָתָא יוֹמִין: יח וַאֲמַר לְהוֹן
יוסף

השאלות

(טו-כ) איך תהיה זאת בחינה אם יביאו אחיהם הקטן הלא יוכלו להביא איש זר ולומר שהוא אחיהם, **ולמה** חזר אח"כ שרק אחד יאסר, וכלם יביאו אחיהם הקטן שזה עצמה הבחינה הקודמת שיבא אחיהם הקטן, ובראשון אמר ויבחנו דבריכם ובשני אמר ויאמנו דבריכם:

התורה והמצוה

היא אם רזה, שהוא מה שהולכים לרגל בפעם ראשונה שע"ז לא תשלח משפחה אחת רק מרגל אחד, אבל אני לא אמרתי לכם שבאתם ע"ד כן רק אמרתי לכם שעתה **את ערות הארץ באתם לראות**, שכבר היו בכאן מרגלים והוטב הארץ בעיניהם, ואתם נשלחתם שנית לראות המקום שמשם קל לכבשה שאינה מבוצרת שם כראוי, ומרגלים כאלה שהולכים ע"ד זה הם בסכנה תמיד כי הם צריכים לרגל מקום המבצרים ומעמד אנשי החיל ומספרם, שמרגלים הרע כאלה יתפשו לרוב, וע"כ שולחים עשרה גבורים, שאם ירגישו בם וירצו לתפשם יוכלו לעמוד נגד מבקשי רעתם להלחם ולמלט את נפשם:

(יג) **ויאמרו**. ע"ז השיבו תשובה נכחת. לפי דבריך באנו עשרה מפני שהלכנו במקום סכנה שבקל יודע כי מרגלים אנחנו, וע"כ שלחו עשרה גבורים למלט נפשם בעת צר, ע"ז השיבו שלא אפשר שהאב ישלח את כל בניו שילכו למקום סכנה כזו שבקל יפלו כלם בחרב וישאר אביהם ערירי, ואל תחשוב שיש לאבינו שבעים בנים והפקיד עשרה מהם, שגם אם ימותו ישארו לו בנים. כי רק **שנים עשר אחים אנחנו**, וגם משנים הנותרים **הקטן** לגד **את אבינו היום והאחד איננו**, ואיך ישלח האב את כל בניו לשלחם להיות נפוים אלי חרב, והוסיפו לאמר **בני איש אחד בארץ כנען**, שלפעמים יפקיד האב כל בניו אם הוא מושל ארץ שיעשה זאת מלך מלכותו שימסור נפשו ונפש בניו בעבורה, או עכ"פ איש שהוא בארץ מולדתו ומוסר נפשו בשביל ארץ מולדתו, אבל נחנו בני איש אחד הדיוט, וגם לא מארץ כנען רק בארץ כנען, ר"ל שהוא גר שם לא מילידי הארץ כי הוא עברי:

(יד) **ויאמר אלהם יוסף הוא אשר דברתי אליכם לאמר מרגלים אתם**. עתה מצא בדבריהם מופת מכריע שהם מרגלים, כי הלא יפלא איך יצויר שילכו עשרה אנשים לקנות בר בעד בית אחד, שהיה די שילך אחד או שנים, רק שעד עתה חשב שאביהם יש להם מאה בנים, וע"כ צריך בשבילם עשרה חמורים טעונים בר ומזון לכל ההמון הרב הזה, אבל עתה שנודע לי מפיכם שלא נשאר בבית רק אביכם הזקן וילד קטן, איך אפשר שילכו עשרה לשבור בר, ומזה מבואר שאין האמת כדבריכם ואינכם בני איש אחד כלל, וא"כ ודאי מרגלים אתם ואתם שלוחים מעשרה בתים שונים:

(טו) **בזאת תבחנו**. ר"ל כי הנחשד על דבר והזכות קרוב יותר מן החובה ראוי לדונו אותו לכף זכות, אבל אם החוב קרוב יותר מן הזכות כמו בענין זה, שהדברים מראים יותר לכף חובה שאתם מרגלים, בכ"ז אם א"א לברר הדבר בבירור יפטר ג"כ אחר שהדבר בספק א"א לחייבו מן הספק, אבל אם יש אופן שיוכל לבחון הדבר ולברר האמת ע"י בחינה, אז אין לפוטרו עד שיעשו הבחינה. ועז"א א] אחר שיש ראיה כי מרגלים אתם כנ"ל. ב] **כי בזאת תבחנו**, שיש אופן שנבחן את הדבר ונדע האמת, א"כ **חי פרעה אם תצאו מזה כי אם בבוא אחיכם הקטן הנה**, אחר שע"י ביאת אחיכם יתברר האמת:

(טז) **שלחו מכם אחד**. הנה אין הפירוש שישלחו אחד מן האחים להביא את אחיהם, שבזה לא יתברר שום דבר, שהלא יוכלו להביא נער אחד ולומר שהוא אחיהם הקטן, רק הפירוש שהם כלם ישארו פה בבית האסורים כמ"ש ואתם האסרו, וישלחו שליח מצדם אחד מאנשי מצרים להביא את אחיהם, ופי' שלחו מכם היינו מצדכם שאתם תשלחו שליח אחד עם אגרת לאחיכם, והשליח **יקח את אחיכם ואתם תהיו אסורים** בבית כלא, ובזה יבחן הדבר כמו שנהוג אצל השופטים שחובשים את הנחשד במאסר ודורשים וחוקרים אותו, וכל מה שיאמר על אנשים שהיה להם איזה עסק בדבר שואלים גם אותם וחוקרים ודורשים זה שלא בפני זה אם יסכימו דבריהם, וכן אמר יוסף **ואתם האסרו**, כדי שלא תוכלו לדבר עם בנימין בבואו ולעשות קנוניא עמו לכוון דבריכם, ואח"כ **ויבחנו דבריכם**, שיבחנו דברי בנימין לבד ודבריהם לבד אם יסכימו זה עם זה, **ואם לא** יתכונו דבריהם אז **חי פרעה כי מרגלים אתם**:

(יז) **ויאסף אתם אל משמר**. כי הם לא הרצו בבחינה זאת כי ידעו שיעקב לא ישלח את בנימין ע"י איש מצרי:

(יח) **ויאמר אלהם יוסף ביום השלישי זאת עשו וחיו**. ר"ל אם היה הבחינה ע"י אופן הראשון היה
מבורר

עֲשׂוּ וִחְיוּ אֶת־הָאֱלֹהִים אֲנִי יָרֵא׃ חמישי יט אִם־כֵּנִים אַתֶּם
אֲחִיכֶם אֶחָד יֵאָסֵר בְּבֵית מִשְׁמַרְכֶם וְאַתֶּם לְכוּ הָבִיאוּ
שֶׁבֶר רַעֲבוֹן בָּתֵּיכֶם׃ כ וְאֶת־אֲחִיכֶם הַקָּטֹן תָּבִיאוּ אֵלַי
וְיֵאָמְנוּ דִבְרֵיכֶם וְלֹא תָמוּתוּ וַיַּעֲשׂוּ־כֵן׃ כא וַיֹּאמְרוּ אִישׁ
אֶל־אָחִיו אֲבָל אֲשֵׁמִים ׀ אֲנַחְנוּ עַל־אָחִינוּ אֲשֶׁר רָאִינוּ צָרַת
נַפְשׁוֹ בְּהִתְחַנְנוֹ אֵלֵינוּ וְלֹא שָׁמָעְנוּ עַל־כֵּן בָּאָה אֵלֵינוּ
הַצָּרָה הַזֹּאת׃ כב וַיַּעַן רְאוּבֵן אֹתָם לֵאמֹר הֲלוֹא אָמַרְתִּי
אֲלֵיכֶם ׀ לֵאמֹר אַל־תֶּחֶטְאוּ בַיֶּלֶד וְלֹא שְׁמַעְתֶּם וְגַם־דָּמוֹ
הִנֵּה נִדְרָשׁ׃ כג וְהֵם לֹא יָדְעוּ כִּי שֹׁמֵעַ יוֹסֵף כִּי הַמֵּלִיץ
בֵּינֹתָם׃ כד וַיִּסֹּב מֵעֲלֵיהֶם וַיֵּבְךְּ וַיָּשָׁב אֲלֵהֶם וַיְדַבֵּר אֲלֵהֶם
וַיִּקַּח מֵאִתָּם אֶת־שִׁמְעוֹן וַיֶּאֱסֹר אֹתוֹ לְעֵינֵיהֶם׃ כה וַיְצַו
יוֹסֵף וַיְמַלְאוּ אֶת־כְּלֵיהֶם בָּר וּלְהָשִׁיב כַּסְפֵּיהֶם אִישׁ אֶל־
שַׂקּוֹ וְלָתֵת לָהֶם צֵדָה לַדָּרֶךְ וַיַּעַשׂ לָהֶם כֵּן׃ כו וַיִּשְׂאוּ אֶת־
שִׁבְרָם עַל־חֲמֹרֵיהֶם וַיֵּלְכוּ מִשָּׁם׃ כז וַיִּפְתַּח הָאֶחָד אֶת־

שקו

רש"י

(יט) בבית משמרכם. שאתם אסורים בו ב עכשיו: ואתם לכו הביאו. בית אביכם: שבר רעבון בתיכם. מה שקניתם לרעבון ג אנשי בתיכם: (כ) ויאמנו דבריכם. יתאמתו ויתקיימו כמו (במדבר ה) אמן ד וכמו (מ"א ח) יאמן נא דבריך: (כא) אבל. כתרגומו בקושטא. ראיתי בב"ר ליבנא דרומאה (לשון בני הנגב) הוא אבל ברם: באה אלינו. טעמו בבי"ת לפי שהוא בלשון עבר שכבר באה ותרגומו אתת לנא: (כב) וגם דמו. אתין וגמין רבויין דמו וגם דם הזקן: (כג) והם לא ידעו כי שמע יוסף. מבין לשונם ובפניו היו מדברים כן: כי המליץ בינותם. כי כשהיו מדברים עמו היה המליץ ביניהם ה היודע לשון עברי ולשון מצרי והיה מליץ דבריהם ליוסף ודברי יוסף להם לכך היו סבורים שאין יוסף מכיר בלשון עברי: המליץ. זה מנשה בנו: (כד) ויסב מעליהם. נתרחק מעליהם שלא יראוהו בוכה: ויבך. לפי ששמע שהיו ו מתחרטין: את שמעון. (ב"ר) הוא השליכו לבור הוא שאמר ללוי ז הנה בעל החלומות הלזה בא. ד"א נתכוון יוסף להפרידו מלוי שמא יסיעו שניהם להרוג אותו: ויאסר אתו לעיניהם

שפתי חכמים

עליהם דהא כתיב אחריו יאסר בבית משמרכם והא דלא פירש"י זה לעיל בפ' וישב שמשמר הוא בית האסורים משום דלעיל כתיב בהדיא שהוא בית הסוהר דכתיב ויתן אותו במשמר וגו': ב שלא נחשב שהכנוי מורה שמתחלה נעשה בשבילם: ג ומלת שבר שם מורה על קנין לא על מכר ומפני שהרעבון אינו בבתיהם הוצרך להוסיף אנשי בתיכם: ד אין ויאמנו מל' אמונה אלא כמו ואמרה האשה אמן וכו' שפי' אמת באמר הכהן יתן ה' וכו' ועליו כתיב ואמרה האשה אמן ולא שייך בו לשון אמונה רק אמת יהיה. זה שתהיה ירכה נופלת וכו': ה ר"ל דבכל פעם כשדברו עמו קודם לכן היה מליץ ביניהן ועתה לא היה המליץ ביניהם והיו סוברין שיוסף אינו מבין לשה"ק: ו דק"ל למה בכה הי"ל לרגז עליהם כששמע שהם עצמם מתודים איך שלא טוב עשו לכ"פ מ"ה בכה משום ששמע שהיו מתחרטים, מהרש"ל: ז דייק מדכתיב בפ' וישב ויאמרו איש אל אחיו הנה בעל החלומות וגו' וכתיב שמעון ולוי אחים, רא"ם והא דכתיב לעיל ויקחהו דמשמע רבים י"ל

התורה והמצוה

מבורר האמת בבירור גמור, כמ"ש ויבחנו דבריכם, אבל אחר שאין אתם מבוררים באופן זה, ואני את האלהים אני ירא, ולא אוכל לעצור אתכם במאסר על הספק, העשה בחינה אחרת, שהגם שלא תברר בבירור גמור כי יכול להיות שלקחתם לכם איש אחר ותאמרו שהוא אחיכם, או שיש לכם הרבה אחים בנים

ועדיין

יוסף ביומא תליתאה דא עיבידו וקיימו מן קדם יי אנא דחל: יט אם כיוני
אתון אחוכון חד יתאסר בבית מטרתכון ואתון איזילו אובילו עיבורא דחסיר
בבתיכון: כ וית אחוכון זעירא תיתון לותי ויתהימנון פתגמיכון ולא תמותון
ועבדו כן: כא ואמרו גבר לאחוהי בקושטא חיבין אנחנא על אחונא די חזינא
עקת נפשיה כד הוה מתחנן לנא ולא קבלנא מניה על כן אתא לותנא עקתא
הדא: כב ואתיב ראובן יתהון למימר הלא אמרית לותכון למימר לא תחובון
(תתחטאון) בעולימא ולא קבלתון ואף דמיה הא מתבעי: כג ואנון לא ידעון ארי
שמיע יוסף ארי מתרגמן הוה ביניהון: כד ואסתחר מעלויהון ובכא ותב לותהון
ומליל עמהון ודבר מלותהון ית שמעון ואסר יתיה לעיניהון: כה ופקיד יוסף ומלו
ית מניהון עיבורא ולאתבא כספיהון גבר לסקיה ולמתן להון זודין לארחא ועבד
להון כן: כו ונטלו ית עיבורהון על חמריהון ואזלו מתמן: כז ופתח חד ית סקיה
למתן

השאלות

(כא-כב) למה לא התעוררו שהוא על חטא מכירת יוסף עד הנה, ומה ענה אותם ראובן, ומה חדש במ"ש וגם דמו הנה נדרש:

התורה והמצוה

ועדיין יאמר חסד עליכם, מ"מ יברר עכ"פ קצת, והגם שתוכרחו לצאת מן הארץ תיכף יועיל לכם עכ"פ שתהיו ולא תתחייבו מיתה, שעז"א זאת עשו וחיו:

(יט-כ) אם כנים אתם רק אחיכם אחד יאסר בבית משמרכם, ועקר בחינה זאת הוא מזה בעצמו שיתרצה אחד מכם להאסר בעד כלם שישב פה בערבון עד שתביאו את אחיכם הקטן, וזה ברור שאם אינכם אחים, בודאי לא ירצה שום אחד להאסר בערבות, באשר ידע שיניחוהו פה והם ילכו ולא ישובו עוד והוא יתחייב מיתה, וא"כ האחד שירצו להניחו פה בודאי יגיד האמת. וז"ש אם כנים אתם, זה יתברר מזה שאחיכם אחד יאסר בבית משמרכם, ר"ל בעד כלכם, ואתם לכו והביאו את אחיכם הקטן אלי, וזה הסימן הברור שאתם אחים, שאל"כ תלכו ולא תשובו, ויאמנו דבריכם, הגם שלא יבחנו דבריכם כמ"ש למעלה, יאמנו עכ"פ לענין זה שלא תמותו. ויעשו כן ר"ל שהסכימו ע"ז:

(כא) ויאמרו איש אל אחיו. עד עתה היו חושבים שיוסף יודע האמת שאינם מרגלים רק שמעליל עליהם עלילות ברשע כמושל אכזר, אבל עתה שראו שאינו בא דרך עלילה והפוך הוא שמבקש עליהם זכות והוא ירא אלהים רק שהוא טועה בדעתו שחושב באמת שהם מרגלים, שמו על לבם מה היה להם שרק אותם חושד כמרגלים, ולא נחשד בזה שום אחד מהמון אדם רב שבאו מארץ כנען לשבור בר, אין זה כי אם עונש השגחיי על שמכרו את אחיהם. וז"ש אבל האמת הוא שלא הוא אשם כדבר שמעליל עלינו ברשע, רק אשמים אנחנו שזה עונש על אשמתנו על אחינו, והגם שגוף הדבר מה שדנו אותו למיתה לא יחשב בעיניהם לחטא כי הם דמו בחייב מיתה מן הדין כמ"ש בפ' וישב, מ"מ הענים ה' אותנו מפני ג' דברים. א] על אחינו, שהיה לנו לוותר נגדו מצד האחוה. ב] אשר ראינו צרת נפשו, והיה לנו לרחם עליו מצד מדת הרחמים. ג] בהתחננו אלינו, והיה ראוי שנמחול לו מצד תחנוניו וליבא פשעיו, והראיה שהוא עונש ע"ז, כי על כן באה אלינו הצרה הזאת, שהיא מדה כנגד מדה, שכשם שנמכר אחינו על ידינו כן לקח מאתנו את אחד:

(כב) ויען ראובן אתם. ראובן לשיטתו שחשב גם אז שיוסף צדיק בהשפטו ורצה להצילו מידם, ענה להם אל תחשבו שגוף המעשה מה ששפטתם אותו שהוא רשע למות היה בצדק ושהעונש הבא עליכם הוא רק על צדדי הענין מה שלא רחמתם, לא כן הוא כי המשפט בעצמו היה שלא כדין מפני ג' טעמים. א] הלא אמרתי אליכם אל תחטאו בילד, שלא היה מגיע לו שום עונש מצד שהיה ילד וכל מעשהו היה מעשה נערות. ב] ולא שמעתם. שאני הזהרתי אתכם ואתם לא רציתם לשמוע וזה מגדיל העונש. ג] וגם דמו הנה נדרש. שגם לשיטתכם שהיה חייב עונש לא היה חייב מיתה ועבדות שהוא כמיתה, וגם זה מדרש שה' להענים אתכם ע"ז, וזה חטא עצמי לא חטא צדדי כדבריכם:

(כד) וידבר אלהם. שדבר אליהם שהם ימסרו לו אחד מהם ולא רצו למסרו, כפי הדין שאם אמרו עכו"ם תנו אחד מכם ונהרגנו ואם לאו נהרוג את כלכם לא ימסרו, ואם יחדו אותו מותר, וע"כ ויקח מאתם את שמעון. והיה כוונת יוסף לנערם, בזה יקבלו עונש על החטא מדה במדה, כשם שהם חשדו אותו למרגל ומוציא דבה, נתן אותם כמרגלים, וכשם ששמעון השליך אותו אל הבור כמ"ש חז"ל והיה בהסכמת כלם, נתן את כלם במשמר ג' ימים ואח"כ אסר את שמעון ביחוד, וכשם שמכרו אותו בעשרים כסף, נתן פחד והרדה נכנס על דבר הכסף השב באמתחותיהם, וכשם שמכרו אותו לעבד, סבב שיאמרו הננו עבדים לאדוני, ויהודה קבל עליו להיות עבד:

(כה-כו) וימלאו את כליהם בר. כדי שלא יכניסו בהכסף המושב כי היה בשק מלא וגדוש, ולהשיב בספידם

שַׂקּוֹ לָתֵת מִסְפּוֹא לַחֲמֹרוֹ בַּמָּלוֹן וַיַּרְא אֶת־כַּסְפּוֹ וְהִנֵּה־
הוּא בְּפִי אַמְתַּחְתּוֹ׃ כח וַיֹּאמֶר אֶל־אֶחָיו הוּשַׁב כַּסְפִּי
וְגַם הִנֵּה בְאַמְתַּחְתִּי וַיֵּצֵא לִבָּם וַיֶּחֶרְדוּ אִישׁ אֶל־אָחִיו
לֵאמֹר מַה־זֹּאת עָשָׂה אֱלֹהִים לָנוּ׃ כט וַיָּבֹאוּ אֶל־יַעֲקֹב
אֲבִיהֶם אַרְצָה כְּנָעַן וַיַּגִּידוּ לוֹ אֵת כָּל־הַקֹּרֹת אֹתָם לֵאמֹר׃
ל דִּבֶּר הָאִישׁ אֲדֹנֵי הָאָרֶץ אִתָּנוּ קָשׁוֹת וַיִּתֵּן אֹתָנוּ
כִּמְרַגְּלִים אֶת־הָאָרֶץ׃ לא וַנֹּאמֶר אֵלָיו כֵּנִים אֲנָחְנוּ לֹא
הָיִינוּ מְרַגְּלִים׃ לב שְׁנֵים־עָשָׂר אֲנַחְנוּ אַחִים בְּנֵי אָבִינוּ
הָאֶחָד אֵינֶנּוּ וְהַקָּטֹן הַיּוֹם אֶת־אָבִינוּ בְּאֶרֶץ כְּנָעַן׃ לג וַיֹּאמֶר
אֵלֵינוּ הָאִישׁ אֲדֹנֵי הָאָרֶץ בְּזֹאת אֵדַע כִּי כֵנִים אַתֶּם
אֲחִיכֶם הָאֶחָד הַנִּיחוּ אִתִּי וְאֶת־רַעֲבוֹן בָּתֵּיכֶם קְחוּ וָלֵכוּ׃
לד וְהָבִיאוּ אֶת־אֲחִיכֶם הַקָּטֹן אֵלַי וְאֵדְעָה כִּי לֹא מְרַגְּלִים
אַתֶּם כִּי כֵנִים אַתֶּם אֶת־אֲחִיכֶם אֶתֵּן לָכֶם וְאֶת־הָאָרֶץ
תִּסְחָרוּ׃ לה וַיְהִי הֵם מְרִיקִים שַׂקֵּיהֶם וְהִנֵּה־אִישׁ צְרוֹר־
כַּסְפּוֹ בְּשַׂקּוֹ וַיִּרְאוּ אֶת־צְרֹרוֹת כַּסְפֵּיהֶם הֵמָּה וַאֲבִיהֶם
וַיִּירָאוּ׃ לו וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יַעֲקֹב אֲבִיהֶם אֹתִי שִׁכַּלְתֶּם יוֹסֵף
אֵינֶנּוּ וְשִׁמְעוֹן אֵינֶנּוּ וְאֶת־בִּנְיָמִן תִּקָּחוּ עָלַי הָיוּ כֻלָּנָה׃

ויאמר

בעל הטורים

דברים בפשו לו ויפשיטו את כתנתו וישליכו וימכרו : (כח) עשה אלהים ב׳ במסורה. עיין מ״ש ר״פ יתרו : (לג) ולכו ב׳ במסורה. הכא ואידך גם צאנכם גם בקרכם קחו ולכו. מלמד שהרשה אותם להוליך צאן ובקר אע״פ שאין יוצאים ממצרים אלו גם צאנכם גם בקרכם קחו ולכו. ואמר להם שלא יצאו אלא בכי טוב וזהו ואור לכם ולכו : (לו) כלנה ב׳ במס׳. הכא ואידך ואת עולת על כלנה לומר שנצטער על בנימין עלה על כל הצער שנצטער משמעון ויוסף לפי שהוחזק בו ג״פ

רש״י

לעיניהם. לא אסרו אלא לעיניהם ח וכיון שיצאו הוציאו והאכילו והשקהו (ב״ר) : (כז) ויפתח האחד. הוא לוי שנשאר יחיד ט משמעון בן זוגו : במלון. במקום שלנו י בלילה : אמתחתו. הוא כ שק : (כח) וגם הנה באמתחתי. הכסף בו עם התבואה : מה זאת וגו׳. להביאנו לידי עלילה ל שלא הושב אלא להתעולל עלינו : (לד) ואת הארץ תסחרו. מ תסובבו. וכל לשון סוחרים וסחורה על שם שמחזרים וסובבים אחר פרקמטיא : (לה) צרור כספו. קשר כספו : (לו) אתי שכלתם. מלמד שחשדן שמא הרגוהו או מכרוהו

שפתי חכמים

ויקחהו חסר וי״ו האמצעי כתיב וקרינן ויקחהו בגיר״י תחת בתי״ת שהוא ל׳ יחיד : ח דאל״כ לעיניהם ל״ל : ט דאל״כ מאי האחד בה״א : י ולא תפרש במלון במקום המיוחד למלון לכל העוברים ושבים כיון דכתיב במלון בפת״ח דאל״כ הול״ל מתחלה ויבואו למלון ואח״כ ויפתח וגו׳ במלון : כ והא דנקט רש״י הוא שק ולא נקט השק משום דק״ל דברא״ה הפ׳ כתיב ויפתח האחד את שקו ואח״כ כתיב והנה הוא בפי אמתחתו משמע דלא היה שק ועז״פ הוא השק ר״ל אמתחתו דהכא היינו שק דלעיל : ל ופי׳ מה רעה היא זאת ולא טובה שהביאם להשבת הכסף דאל״כ מאי ויחרדו : מ וא״ת והיכן מצינו שאמר להם יוסף כן וי״ל דכיון שיוסף אמר להם שהם מרגלים ודאי לא היה מניחן לילך בעיר כדי שלא ירגלו לכך אמ׳ [illegible] יאו את בנימין ולא יהיו חשודין בעיניו כמרגלים או יהיו

רש״י

למתן כסתא לחמריה בבית מבתא וחזא ית כספיה והא הוא בפום טועניה:
כח ואמר לאחוהי אתותב כספי ואף הא בטועני ונפק מדע לבהון ותוהו גבר
לאחוהי למימר מה דא עבד יי לנא: כט ואתו לות יעקב אבוהון ארעא
דכנען וחויאו ליה ית כל דערען יתהון למימר: ל מליל גברא רבונא דארעא
עמנא קשין ויהב יתנא כמאללי ית ארעא: לא ואמרנא ליה כיוני אנחנא לא
הוינא מאללי: לב תרין עסר אנחנא אחין בני אבונא חד ליתוהי וזעירא יומא
דין עם אבונא בארעא דכנען: לג ואמר לנא גברא רבונא דארעא בדא אדע
ארי כיוני אתון אחוכון חד שבוקו לותי וית עיבורא דחסיר בבתיכון סיבו ואזילו:
לד ואיתיאו ית אחוכון זעירא לותי ואדע ארי לא מאללי אתון ארי כיוני אתון
ית אחוכון אתן לכון וית ארעא תעבדון בה סחורתא: לה והוה אנון מריקין
סקיהון והא גבר צרר כספיה בסקיה וחזו ית צררי כספיהון אנון ואבוהון ודחילו:
לו ואמר להון יעקב אבוהון יתי אתכלתון יוסף ליתוהי ושמעון ליתוהי וית בנימן
תדברון

רש"י

ג כיוסף. שכלתם. כל מי שבניו אבודים קרוי שכול: לא

שפתי חכמים

רשאין לילך ולסבב בעיר וזהו ויאמנו דבריכם והסחרו מלשון סבוב ולא מל' סחורה דא"כ מה זה לכאן: ב (רא"ם) תימה דהכא משמע שיעקב אבינו נודע לו שבניו בעת שהיו מבקשים שירד בנימין עמהם שמכרו את יוסף וא"כ איך אמר להם אח"כ

התורה והמצוה

בספיהם איש אל שקו, פי' המפ' שאמתחת הוא הקטן שבו ישימו חפצים מיוחדים, ושק הוא הגדול שבו ישימו התבואה ומספוא לחמורים, והושם הכסף באמתחת שהושם תחלה בשק ועליו היה התבואה והמספוא וע"כ לא הרגישו בו עד בואם אל ביתם, לבד אמתחת האחד [שלדברי חז"ל הוא לוי] הושם בפי השק והכסף הושם בפי האמתחת, כדי שהוא ירגיש בו בדרך ויצטער גם בדרך, כי הוא היה חייב יותר במכירת יוסף, וזה לתת להם צדה לדרך, שלא יצטרכו לפתוח השקים בדרך. ומ"ש וישאו את שברם וילכו משם, ר"ל שלא הלכו לאכסניא רק תיכף שבו לארצם:

(כח) מה זאת עשה אלהים לנו. כי על הראשונות כבר החליטו שהוא עונש מאת ה' על מכרם בכסף צדיק, אבל זאת מענין הכסף שהוא עלילה חדשה לא ידעו ליהם לו עון שבעבורו קרה להם זאת, ושאלו מה זאת לאיזה חטא נענש דבר זה שעשה אלהים לנו בעבורו:

(כט) ויגידו לו את כל הקרת אתם. יש הבדל בין קורות ובין מוצאות, שמוצאות הוא דבר הרגיל להמצא והוא דבר התלוי בסבה, כמו במרגלי יהושע כתיב ויגידו לו את כל המוצאות, כי שם היה סבה נכונה לזה כי היו מרגלים באמת, וכן גם פה לפי מה שהסכימו שבא עליהם בעבור מכירת יוסף היה ג"כ לא קורות רק מוצאות מהשגחה העליונה, אבל ליעקב שנעלם ממנו ענין מכירת יוסף ספרו שהוא רק קורות ומקרה בלא שום סבה:

(ל) דבר האיש. כבר כתבתי שיוסף החליט בודאי שהם מרגלים, והבאתם את בנימין לא יועיל להם רק שלא ימותו, והם העלימו זאת מיעקב ואמרו שנתן אותם כמרגלים, ולא מרגלים ממש רק חשד בעלמא:

(לג-לד) ויאמר אלינו האיש. הם לא ספרו לאביהם כל הוכוח שעל ידו החליט בברור שהם מרגלים רק שהיה חשד בעלמא, ויען שאמרו לו שהם אחים ושיש להם עוד אח קטן, שזה להצטדק שהאב שאין לו רק י"א בנים לא יניחם ללכת לרגל את הארץ שהוא מקום סכנה כנ"ל. עפ"ז אמר להם, א] שאינו מאמין להם שהם אחים, ב] אינו מאמין שיש להם אח קטן, ובזה נתן להם שתי בחינות. א] בזאת אדע כי כנים אתם אחיכם האחד הניחו אתי, ר"ל שבזה יתברר שאמרו אמת שהם אחים, באם אינם אחים לא ימצא ביניהם אחד שירצה להשאר במאסר יירא שיניחו אותו פה ולא ישובו ויתחייב מיתה, וזה הברור שכנים אתם, ר"ל שדברתם נכונה שאתם אחים, ועדיין לא יתברר שאינם מרגלים כי גם האחים יוכלו להיות מרגלים, אבל כשתביאו אחיכם הקטן, ארעה גם זאת כי לא מרגלים אתם, שאם אתם מרגלים, לא ירצה האב לשלח אתכם את אחיכם הקטן לסכנה, אחר שאביכם יודע האמת יפחד שהאמת יתברר ולמה ימית גם הקטן, ואז את אחיכם אתן לכם ואת הארץ תסחרו, גם בזה שנו כי יוסף לא אמר להם רק שאם יביאו את הקטן לא ימותו, אבל לא יהיה רשות לסחר את הארץ, כי עדיין ישאר עליהם איזה חשד, וגם העלימו מיעקב שאסר את שמעון ואמרו את אחיכם הניחו אתי:

(לו) אתי שכלתם. אמר אתם גרמתם לי שתים רעות, א] אתי שכלתם במה שאני משוכל שני,

לז וַיֹּאמֶר רְאוּבֵן אֶל־אָבִיו לֵאמֹר אֶת־שְׁנֵי בָנַי תָּמִית אִם־
לֹא אֲבִיאֶנּוּ אֵלֶיךָ תְּנָה אֹתוֹ עַל־יָדִי וַאֲנִי אֲשִׁיבֶנּוּ אֵלֶיךָ׃
לח וַיֹּאמֶר לֹא־יֵרֵד בְּנִי עִמָּכֶם כִּי־אָחִיו מֵת וְהוּא לְבַדּוֹ
נִשְׁאָר וּקְרָאָהוּ אָסוֹן בַּדֶּרֶךְ אֲשֶׁר תֵּלְכוּ־בָהּ וְהוֹרַדְתֶּם
אֶת־שֵׂיבָתִי בְּיָגוֹן שְׁאוֹלָה׃ מג א וְהָרָעָב כָּבֵד בָּאָרֶץ׃
ב וַיְהִי כַּאֲשֶׁר כִּלּוּ לֶאֱכֹל אֶת־הַשֶּׁבֶר אֲשֶׁר הֵבִיאוּ מִמִּצְרָיִם
וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם אֲבִיהֶם שֻׁבוּ שִׁבְרוּ־לָנוּ מְעַט־אֹכֶל׃
ג וַיֹּאמֶר אֵלָיו יְהוּדָה לֵאמֹר הָעֵד הֵעִד בָּנוּ הָאִישׁ לֵאמֹר
לֹא־תִרְאוּ פָנַי בִּלְתִּי אֲחִיכֶם אִתְּכֶם׃ ד אִם־יֶשְׁךָ מְשַׁלֵּחַ
אֶת־אָחִינוּ אִתָּנוּ נֵרְדָה וְנִשְׁבְּרָה לְךָ אֹכֶל׃ ה וְאִם־אֵינְךָ
מְשַׁלֵּחַ לֹא נֵרֵד כִּי־הָאִישׁ אָמַר אֵלֵינוּ לֹא־תִרְאוּ פָנַי
בִּלְתִּי אֲחִיכֶם אִתְּכֶם׃ ו וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל לָמָה הֲרֵעֹתֶם לִי
לְהַגִּיד לָאִישׁ הַעוֹד לָכֶם אָח׃ ז וַיֹּאמְרוּ שָׁאוֹל שָׁאַל־הָאִישׁ
לָנוּ וּלְמוֹלַדְתֵּנוּ לֵאמֹר הַעוֹד אֲבִיכֶם חַי הֲיֵשׁ לָכֶם אָח
וַנַּגֶּד־לוֹ עַל־פִּי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הֲיָדוֹעַ נֵדַע כִּי יֹאמַר
הוֹרִידוּ אֶת־אֲחִיכֶם׃ ח וַיֹּאמֶר יְהוּדָה אֶל־יִשְׂרָאֵל אָבִיו שִׁלְחָה
הַנַּעַר אִתִּי וְנָקוּמָה וְנֵלֵכָה וְנִחְיֶה וְלֹא נָמוּת גַּם־אֲנַחְנוּ גַּם־

אתה

בעל הטורים

והמרי׳ תימוק א״פ כאין נחוש יש סימן . ד״א כלנה כתיב חסר שעלי מוטל מזון נשותיהם שהם כלותי : (לז) תמית ב׳ במס׳. דין והידך ובותס המית קנאה דורש אותו במדרש בעדת קרח דכתיב בהו קנאה ויקנאו למשה במחנה אלו דתן ואבירם בשביל שאמר את שני בני תמית נתקיים בשני בניו ושם דתן ואבירם . את שני . בגימ׳ הם דתן ואבירם : (ד) נרדה ג׳ במס׳ . הכא והידך נרדה ונבלה. שם שפתם נרדה אחר פלשתים לילה , שאמר אם ישך משלח נרדה מיד ונרדה ביום ובלילה למסר הדבר כמו שהם נרדה לילה וגם רמז למה שדרשו שירדו לשרוג ארץ מצרים כדכתיב נרדה ונבלה שם שפתם : (ז) ע״נ

רש״י

(לח) לא ירד בני עמכם. לא קבל דבריו ם של ראובן אמר בכור שוטה הוא זה. הוא אומר להמית בניו וכי בניו הם ולא בני (ב״ר) : (ב) כאשר כלו לאכל. יהודה אמר להם ע המתינו לזקן עד שתכלה פת מן הבית (ב״ר) : כאשר כלו. כד שיציאו (והמתרגם כד ספיקו

שפתי חכמים

אא״כ אתם ידעתם וגו׳ ואומר אך טרוף וגו׳ (פד״ל) הקושיא מעיקרא ליתא כי לא מצינו שיעקב אמר לבניו אתם ידעתם וגו׳ רק יהודה אמר כן ליוסף בשם אביו ואפשר לומר שיהודה בדא זאת מלבו כדי שיכמרו רחמי יוסף עליו כשם שאמר ואחיו מת ופירש״י מפני היראה היה מוציא דבר שקר מפיו ה״נ באמרו אך טרוף טורף יוסף ולא ראיתיו וגו׳ שהרי יעקב אמר עכשיו לא ירד בני עמכם כי אחיו מת ולא אמר טורף כנ״ל : ם לא משום שמא יקראהו אסון בדרך לא רצה שילך בנימין עמהם כמו שמפורש בקרא דא״כ כשאמר יהודה אנכי אערבנו וגו׳ למה לא טען הפחד של וקראהו אסון א״ו טענת וקראהו אסון אינו אלא דחייה בעלמא שלא רצה לביישו מה שאינו מקבל דבריו . ומה שלא קבל דבריו של ראובן י״ל שירא שיקח אותו אדוני הארץ במאסר כמו שלקח את שמעון ואין מידו מציל אבל כשלקח אותו יהודה על ידיו נתן אותו לילך כי ידע יעקב כיון שיהודה מכפנים ימסור את עצמו עליו עד שיציל אותו מידו : ע דאל״כ למה ענה יהודה לבדו על שוטו

שבח

תדברון עלי הוו כלהון: לז ואמר ראובן לות אבוהי למימר ית תרין בני תמית
אם לא איתניה לותך הב יתיה על ידי ואנא אתבניה לך: לח ואמר לא יחות
ברי עמכון ארי אחוהי מית והוא בלחודוהי אשתאר ויערעניה מותא בארחא די
תהכון בה ותחתון ית שיבתי בדוונא לשאול: א וכפנא תקיף בארעא: ב והוה
כד שיציאו למיכל ית עיבורא דאיתיאו ממצרים ואמר להון אבוהון תובו זבונו
לנא זעיר עיבורא: ג ואמר ליה יהודה למימר אסהדא אסהיד בנא גברא למימר
לא תחזון אפי אלהין כד אחוכון עמכון: ד אם איתך משלח ית אחונא עמנא
ניחות ונזבן לך עיבורא: ה ואם ליתך משלח לא ניחות ארי גברא אמר לנא לא
תחזון אפי אלהין כד אחוכון עמכון: ו ואמר ישראל למה אבאשתון לי לחואה
לגברא העד כען° לכון אחא: ז ואמרו משאל שאל גברא לנא ולילדותנא למימר
העד כען אבוכון קים האית לכון אחא וחוינא ליה על מימר פתגמיא האלין
המדע הוינא ידעין ארי יימר אוחיתו ית אחוכון: ח ואמר יהודה לישראל אבוהי

°נ"א האית

ע"לח

רש"י

סופה, כאשר כלו הגמלים לשתות מתורגם כד ספיקו לשתאה די ספוקא הוא גמר שתיתם. אבל זה כאשר כלו לאכול כאשר תם האוכל הוא ומתרגמין כד שיציאו): (ג) העד העד. לשון התראה שמסתם התראה מתרה בו בפני עדים. וכן (דברים לא) העידותי בכם (שמות יט) רד העד בעם: לא תראו פני בלתי אחיכם אתכם. לא תראוני בלא אחיכם פ אתכם. ואונקלוס תרגם אלהין כד אחוכון עמכון יישב הדבר על אופנו ולא דקדק לתרגם צ אחר לשון המקרא: (ז) לנו ולמולדתנו. למשפחותינו. ומדרשו אפילו עמי (כ"א שגי) (י"מ לשון עגה שמדברים ביחידות והוא עצי) עריסותינו ק גלה לנו: ונגד לו. שיש לנו ר אב ואח: על פי הדברים האלה. ע"פ שאלותיו אשר שאל הוזקקנו להגיד: כי יאמר. אשר יאמר כי משמש בל' אם ואם משמש בל' אשר ה"ז שמוש אחד מד' לשונות שמשמש כי והוא אי שהרי כי זה כמו אם כמו עד אם דברתי דברי: (ח) ונחיה. נגלה בו רוה"ק ש ע"י הליכה צ שהי רוחך שנאמר ותחי רוח יעקב אביהם: ולא נמות. ברעב (ב"ר) בנימין ספק יתפש

שפתי חכמים

שכתוב שזה נאמר לכלם אלא כו': פ דא"ל דפי' כמו כל בלתי שבמקרא שפירושו אלא דא"כ ה"ל למכתב נמי בלתי כאשר אחיכם אתכם לכך נ"ל דבלתי דכאן פי' בלא. (מהרש"ל) שלא תאמר שכך פירושו שלא תראוני בלתי אחיכם לבד יראוני אע"פ שאינו כן רק שלא תראוני בלתי אחיכם אתכם: צ ר"ל שתרגם האי בלתי אלא שמגיה מלת כד שהוא כמו כאשר היינו מפני שלא דקדק אחר לשון המקרא דדוחק הוא להגיה תיבה בפסוק: ק ר"ל אפילו הקטנים השוכבים בעריסה מדכתי' ולמולדתנו שפירושו העריסות שהילדים מונחים בהם: ר שע"פ הדברים האלה פירוש ע"פ שאלותיו וא"כ ונגד לו כך וכך לפי שאלותיו. שאלו היה פירוש ונגד לו ע"פ הדברים האלה שאל היש לכם אב וכו' ונגד לו את הדברים האלה מבע"ל: ש דמדאמר ולא נמות פשיטא דנחיה ול"ל למכתב ונחיה אלא וכו'

התורה והמצוה

כ] כי חטא אבדתם הוא עלי, שאני גרמתי מיתת יוסף על שלחתיו למקום סכנה כמש"ש במקומו, וכן עלי יהיה אבדה בשמעון ובנימין מה שלחתי אותם במקום סכנה, והתירא מעונש ע"ז:

(לז) ויאמר ראובן. מה שאתה חושש שהשטן יהיה עליך, אני מקבל חטא זה עלי, ועז"א את שני בני תמית [הוא נסתר לנקבה] חטא הזה תמית את שני בני אם לא הביאתיו אליך, תנה אתו על ידי כי אני מקבל אחריותו עלי:

(לח) לא ירד בני עמכם. כי תחלה אמר יעקב מזל שריע מזליה מיוסף ושמעון ובנימין כמ"ש חז"ל (חולין צה) בית תינוק ואשה יש סימן והוא דאתחזק תלתא זמני, וכאשר אמר ראובן שאין רעותא מזל יעקב כי הוא לקחו על אחריותו והוא לא ריעא מזלו, א"ל שיש רעותא מזל אחיו שלא נשאר הוא לבדו, ואם לא יירא מאדוני הארץ במצרים יירא מאסון הדרך כי כל הדרכים בחזקת סכנה:

מג (ב) שובו. אמר להם שהם לא יוכלו להביא תבואה הרבה אלא יגליה בידם להביא מעט כדי חיי נפש:

(ג) ויאמר אליו יהודה העד העד. ר"ל שהיה בזה. א] התראה שיענישו אותם אם יבואו בלא בנימין. ב] שהון מזה האיש אמר אלינו לא תראו פני, חוץ מהעונש אם נראה פניו בלא האח הקטן אמר שלא נראה פניו כלל, היינו שלא יתנו אותנו להתראות לפניו, ולכן אם אינך משלח לא נרד, שאם היה רק התראת העונש היינו הולכים ומקבלים העונש, אבל אחר שהון מזה אמר שלא נוכל לבא לפניו כלל, א"כ לא ימכרו לנו אוכל כלל ולמה נלך בחנם:

(ח-ט) ונקומה ונלכה ונחיה ולא נמות, שאם לא תתן את בנימין נמות בודאי ברעב, וגם אתה

וגם

אַתָּה גַּם־טַפֵּנוּ: ט אָנֹכִי אֶעֶרְבֶנּוּ מִיָּדִי תְּבַקְשֶׁנּוּ אִם־לֹא
הֲבִיאֹתִיו אֵלֶיךָ וְהִצַּגְתִּיו לְפָנֶיךָ וְחָטָאתִי לְךָ כָּל־הַיָּמִים:
י כִּי לוּלֵא הִתְמַהְמָהְנוּ כִּי־עַתָּה שַׁבְנוּ זֶה פַעֲמָיִם: יא וַיֹּאמֶר
אֲלֵהֶם יִשְׂרָאֵל אֲבִיהֶם אִם־כֵּן | אֵפוֹא זֹאת עֲשׂוּ קְחוּ
מִזִּמְרַת הָאָרֶץ בִּכְלֵיכֶם וְהוֹרִידוּ לָאִישׁ מִנְחָה מְעַט צֳרִי
וּמְעַט דְּבַשׁ נְכֹאת וָלֹט בָּטְנִים וּשְׁקֵדִים: יב וְכֶסֶף מִשְׁנֶה
קְחוּ בְיֶדְכֶם וְאֶת־הַכֶּסֶף הַמּוּשָׁב בְּפִי אַמְתְּחֹתֵיכֶם תָּשִׁיבוּ
בְיֶדְכֶם אוּלַי מִשְׁגֶּה הוּא: יג וְאֶת־אֲחִיכֶם קָחוּ וְקוּמוּ
שׁוּבוּ אֶל־הָאִישׁ: יד וְאֵל שַׁדַּי יִתֵּן לָכֶם רַחֲמִים לִפְנֵי הָאִישׁ
וְשִׁלַּח לָכֶם אֶת־אֲחִיכֶם אַחֵר וְאֶת־בִּנְיָמִין וַאֲנִי כַּאֲשֶׁר
שָׁכֹלְתִּי שָׁכָלְתִּי: טו וַיִּקְחוּ הָאֲנָשִׁים אֶת־הַמִּנְחָה הַזֹּאת
וּמִשְׁנֶה־כֶּסֶף לָקְחוּ בְיָדָם וְאֶת־בִּנְיָמִן וַיָּקֻמוּ וַיֵּרְדוּ מִצְרַיִם
וַיַּעַמְדוּ לִפְנֵי יוֹסֵף: ששי טז וַיַּרְא יוֹסֵף אִתָּם אֶת־בִּנְיָמִין
וַיֹּאמֶר לַאֲשֶׁר עַל־בֵּיתוֹ הָבֵא אֶת־הָאֲנָשִׁים הַבָּיְתָה וּטְבֹחַ
טֶבַח וְהָכֵן כִּי אִתִּי יֹאכְלוּ הָאֲנָשִׁים בַּצָּהֳרָיִם: יז וַיַּעַשׂ
הָאִישׁ כַּאֲשֶׁר אָמַר יוֹסֵף וַיָּבֵא הָאִישׁ אֶת־הָאֲנָשִׁים בֵּיתָה
יוֹסֵף: יח וַיִּירְאוּ הָאֲנָשִׁים כִּי הוּבְאוּ בֵּית יוֹסֵף וַיֹּאמְרוּ
על

בעל הטורים

פי ב' במס'. ע"פ הדברים ע"פ שנים עדים שהוצרכנו להגיד לו ע"פ הדברים האלה כאלו היו עדים בדבר: (ט) לך כל הימים. בגי' בעולם הזה ולבא: (י) כי עתה שבנו זה. ס"ת שם בן ד' לומר שהשם מלוה לצדיקים: (יא) מעט צרי ומעט דבש וגו'. ז' מינים הביאו לו מנחה נגד ז' בני הגבירות כל א' מין א': (טו) ומשנה ב' במסורה. ומשנה כסף ומשנה שברון. לומר לך ק"ו מה הכא שבשגגה בא הכסף ליד אחי יוסף באו לשלמו בכפלים כ"ש שעתידין בעוה"ש

שפתי חכמים

וכו': ת דקשה לו מה מהדר ליה ולא נמות דהא משום הכי שולח אותם לקנות תבואה ועו"פ בנימין ספק וכו' לכך אמר ולא נמות, מהרש"ל: א דאל"כ מנ"ת אם היו שבים פעמים אע"כ עם שמעון היינו שבים והיית מרוית הצער שנצטערת עד הנה: ב אבל לא תפרש כסף שני הון מכסף המושב ואח"כ וכסף

רש"י

יתפש ספק לא יתפש ואנו כלנו מתים ת ברעב אם לא נלך מוטב שתניח את הספק ותתפוש את הודאי: (ט) והצגתיו לפניך. שלא אביאנו אליך מת כי אם חי: וחטאתי לך כל הימים. לעוה"ב: (י) לולא התמהמהנו. על ידך כבר היינו שבים עם שמעון ולא נצטערת א כל הימים הללו: (יא) אפוא. כל לשון אפוא לשון יתר הוא לתקן המלה בלשון עברי א"כ אזדקק לעשות שאשלחנו עמכם צריך אני לחזור ולבקש איה פה תקנה ועצה להשיאכם ואומר אני זאת עשו: מזמרת הארץ. מתורגם מדמשבח בארעא שהכל מזמרים עליו כשהוא בא לעולם: נכאת. שעוה. ב"ר: בטנים. לא ידעתי מה הם, ובפי' א' ב' של ר' מכיר כאפסי פוסטקי"ם ודומה לי שהם אפרסקין (פפירזיכע): (יב) וכסף משנה. פי שנים כראשון: קחו בידכם. שבבר אוכל שמא ב הוקר השער: אולי משגה הוא. שמא הממונה על הבית שכחו שוגג: (יד) ואל שדי.
מעתה

שלח עולימא עמי ונקום ונזיל ונחי ולא נמות אף אנחנא אף את אף טפלנא׃
ט אנא מערבנא ביה מן ידי תבעניה אם לא איתניה לך ואקימניה קדמך ואהי
חטי לך כל יומיא׃ י ארי אלולפון כדא אתעכבנא ארי כען תבנא דנן תרתין
זמנין׃ יא ואמר להון ישראל אבוהון אם כן הכא דא עיבידו סיבו מדמשבח
בארעא במניכון ואחיתו לגברא תקרבתא זעיר קטף וזעיר דבש שעף ולטום
בטנין ושגדין׃ יב וכספא על חד תרין סיבו בידכון וית כספא דאתותב בפום
טועניכון תתיבון בידכון מאים שלו הוא׃ יג וית אחוכון דברו וקומו תובו לות
גברא׃ יד ואל שדי יתן לכון רחמין קדם גברא ויפטר לכון ית אחוכון אחרנא
וית בנימין ואנא כמא דאתכלית תכלית׃ טו ונסיבו גבריא ית תקרבתא הדא
ועל חד תרין כספא נסיבו בידיהון ודברו ית בנימן וקמו ונחתו למצרים וקמו
קדם יוסף׃ טז וחזא יוסף עמהון ית בנימין ואמר לדי ממנא על ביתיה אעיל ית
גבריא לביתא ונכוס נכסתא ואתקין ארי עמי ייכלון גבריא בשירותא׃ יז ועבד
גברא כמא די אמר יוסף ואעיל גברא ית גבריא לבית יוסף׃ יח ודחילו גבריא
ארי

רש"י

מעתה אינכם חסרים כלום אלא תפלה ג הריני מתפלל עליכם: ואל שדי. שדי בנתינת רחמיו וכדי היכולת בידו ליתן יתן לכם רחמים זהו פשוטו. ומדרשו מי שאמר לעולם די יאמר די לצרותי שלא שקטתי מנעורי צרת לבן צרת עשו צרת רחל צרת דינה צרת יוסף צרת שמעון צרת בנימין: ושלח לכם. ויפטר לכון כתרגומו יפטרנו מאסוריו ל' לחפשי ישלחנו ואינו נופל בתרגום ל' וישלח שהרי לשם הם הולכים אצלו: את אחיכם. זה שמעון: אחר. רוה"ק נזרקה בו לרבות יוסף (ב"ר): ואני. עד שובכם אהיה ד שכול מסופק: כאשר שכלתי. מיוסף ומשמעון: שכלתי. מבנימין: (טו) ואת בנימין. מתרגמינן ודברו ית בנימין לפי שאין לקיחת הכסף ולקיחת האדם שוה בלשון ארמי בדבר הנקח ביד מתרגמינן ונסיב ודבר הנקח בהנהגת דברים מתרגמינן ודבר: (טז) וטבח טבח והכן. כמו ולטבוח טבח ולהכן ואין טבח לשון צווי שהיה לו לומר ה וּטְבַח: בצהרים. זה מתורגם בשירותא שהוא לשון סעודה ראשונה ו בלשון ארמי ובלעז דיזנ"ר. ויש הרבה בגמרא שדא לכלבא שירותיה. בלע אכולא שירותא (ברכות לט). אבל כל תרגום של צהרים טיהרא: (יח) וייראו האנשים. כתוב הוא בשני יודי"ן ותרגומו ודחילו: כי הובאו בית יוסף. ואין דרך שאר הבאים לשבור בר ללון בבית יוסף כי אם בפונדקאות שבעיר, וייראו

שפתי חכמים

וכסף משנה וגו' : ג פי' כך אמר יעקב לבניו אם שוה מעלמו מרגיז עליכם ומצר אתכם א"כ הוא מצד הטבע תפייסוהו בפירות הללו שהן מזמרת הארץ ואם לא יתפייס בזה בודאי סבה הוא מאת השם ואז אין חסר אלא תפלה הריני מתפלל וכו'. מהרש"ל : ד לא שאני שכול מעתה דא"כ מאי ואל שדי יתן לכם רחמים וגו' : ה על משקל שלח לך. שלח השם שהוא צווי : ו פי' בשחרית אבל אין פירושו כשאר צהרים שבמקרא משום דדרך העולם לאכול ד' שעות על היום ואפי' ת"ח דרכם לאכול בתחלת שעה ששית כדאמרינן בגמרא דשבת : ר"ל

התורה והמצוה

וגם בנימין, משא"כ אם נלך אנכי אערבנו:

(יא) אם כן אפוא. צוס ג' דברים. א] שיביאו לו מנחה, שבזה יתראה שכנים אתם, שהחוטא יתבייש להביא מנחה למי שיודע בנפשו שחטא כנגדו, ושתהיה המנחה בלתי יקרה שלא יתראו כנוהגים בוהד, רק מעט צרי ומעט דבש, שכן דרך להביא מנחה דרך כבוד בעת התראות פנים מאנשים מכובדים:

(יב-יג) ב] שיקחו כסף משנה, והוא מזה יביאו הכסף הראשון שחשב שעמו כן לנסות אותם אם הם אנשים כנים, והם יאמרו שהושבים שמשגה הוא שבכהו לקחת הכסף מידם. ג] שיקחו את בנימין:

(יד) ואל שדי יתן לכם רחמים. ר"ל יעקב השב א"ע שהורע מזלו שזה היה סימן אלו נאבדת יוסף רק אתם שלא הורע מזלכם יעשה ה' בזכותכם ויתן לכם רחמים, אחר שאתם ערבים בדבר הוא נוגע לכם, ועז"א ושלח לכם את אחיכם אחר, ואני איני מקוה שירחם עלי ויעשה בזכותי, כי כאשר שכלתי שכלתי, ומזלי רע ואיני מקוה לרחמים ולדקה בזכותי:

(יח) ויראו האנשים. כי עד עתה היו מסופקים למה נתן הכסף באמתחותם, אם הוא דרך נסיון לנסות אם יביאו אותו בחזרה שבזה ידע שהם כנים, או כדי שיעליל עליהם, והיה הסימן אצלם אם הוא למען יעליל עליהם יקדים א"ע לתבוע מהם הכסף תיכף בבואם, בל יקדימו הם להשיב את הכסף ולא ימצא להם און, אבל אם הוא לנסיון יתריע עד שיראה שירצו לשוב לביתם ולא החזירו את הכסף, שאז יוכר שאינם אנשים כנים

עַל־דְּבַר הַכֶּסֶף הַשָּׁב בְּאַמְתְּחֹתֵינוּ בַּתְּחִלָּה אֲנַחְנוּ מוּבָאִים
לְהִתְגֹּלֵל עָלֵינוּ וּלְהִתְנַפֵּל עָלֵינוּ וְלָקַחַת אֹתָנוּ לַעֲבָדִים
וְאֶת־חֲמֹרֵינוּ׃ יט וַיִּגְּשׁוּ אֶל־הָאִישׁ אֲשֶׁר עַל־בֵּית יוֹסֵף
וַיְדַבְּרוּ אֵלָיו פֶּתַח הַבָּיִת׃ כ וַיֹּאמְרוּ בִּי אֲדֹנִי יָרֹד יָרַדְנוּ
בַּתְּחִלָּה לִשְׁבָּר־אֹכֶל׃ כא וַיְהִי כִּי־בָאנוּ אֶל־הַמָּלוֹן וַנִּפְתְּחָה
אֶת־אַמְתְּחֹתֵינוּ וְהִנֵּה כֶסֶף־אִישׁ בְּפִי אַמְתַּחְתּוֹ כַּסְפֵּנוּ
בְּמִשְׁקָלוֹ וַנָּשֶׁב אֹתוֹ בְּיָדֵנוּ׃ כב וְכֶסֶף אַחֵר הוֹרַדְנוּ בְיָדֵנוּ
לִשְׁבָּר־אֹכֶל לֹא יָדַעְנוּ מִי־שָׂם כַּסְפֵּנוּ בְּאַמְתְּחֹתֵינוּ׃
כג וַיֹּאמֶר° שָׁלוֹם לָכֶם אַל־תִּירָאוּ אֱלֹהֵיכֶם וֵאלֹהֵי אֲבִיכֶם
נָתַן לָכֶם מַטְמוֹן בְּאַמְתְּחֹתֵיכֶם כַּסְפְּכֶם בָּא אֵלָי וַיּוֹצֵא
אֲלֵהֶם אֶת־שִׁמְעוֹן׃ כד וַיָּבֵא הָאִישׁ אֶת־הָאֲנָשִׁים בֵּיתָה
יוֹסֵף וַיִּתֶּן־מַיִם וַיִּרְחֲצוּ רַגְלֵיהֶם וַיִּתֵּן מִסְפּוֹא לַחֲמֹרֵיהֶם׃
כה וַיָּכִינוּ אֶת־הַמִּנְחָה עַד־בּוֹא יוֹסֵף בַּצָּהֳרָיִם כִּי שָׁמְעוּ
כִּי־שָׁם יֹאכְלוּ לָחֶם׃ כו וַיָּבֹא יוֹסֵף הַבַּיְתָה וַיָּבִיאּוּ לוֹ אֶת־
הַמִּנְחָה אֲשֶׁר־בְּיָדָם הַבָּיְתָה וַיִּשְׁתַּחֲווּ־לוֹ אָרְצָה׃ כז וַיִּשְׁאַל
לָהֶם לְשָׁלוֹם וַיֹּאמֶר הֲשָׁלוֹם אֲבִיכֶם הַזָּקֵן אֲשֶׁר אֲמַרְתֶּם
הַעוֹדֶנּוּ חָי׃ כח וַיֹּאמְרוּ שָׁלוֹם לְעַבְדְּךָ לְאָבִינוּ עוֹדֶנּוּ חָי
וַיִּקְּדוּ וַיִּשְׁתַּחֲוֻ°׃ כט וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיַּרְא אֶת־בִּנְיָמִין אָחִיו בֶּן־
אִמּוֹ

°א׳ דגושה °וישתחוו קרי

רש״י

ויירא שאין זה אלא לאספם אל משמר: אנחנו מובאים. אל תוך הבית הזה: להתגולל. להיות מתגלגלת עלינו עלילת הכסף ולהיותה נופלת עלינו. ואונקלוס שתרגם ולאסתקפא ז עלנא הוא לשון להתעולל כדמתרגמינן עלילת דברים תסקופי מלין. ולא תרגמו אחר לשון המקרא, ולהתגולל שתרגם לאתרברבא ח הוא לשון (קהלת יב) גלת הזהב (נחום ב) והצב גלתה העלתה שהוא ל׳ מלכות: (כ) בי אדני. (יבמות לז סנהדרין סד) ל׳ בעיא ותחנונים הוא בלשון ארמי בייא בייא

שפתי חכמים

ז ר״ל על ולהתנפל תרגם כן: ח לאתרברבא פי׳ ל׳ אדנות וקשה והלא זה נגד פירושו ועוד למה תרגם לאסתקפא שלא אחר ל׳ המקרא, וי״ל שמתחלה פי׳ על להתגולל לאתרברבא שהוא אחר ל׳ המקרא גלת הזהב ואז לא נופל עליו ל׳ להתנפל אם לא שפירושו לאסתקפא עלנא פי׳ להשתלט. בשלמא אי אם פי׳ של להתגולל ל׳ גלילות דבר כפשוטו אז היה נופל עליו ל׳ להתנפל שפיר אבל עכשיו שלהתגולל הוא לשון לאתרברבא צ״ל להתנפל ל׳ עלילות דברים (מהרש״ל): ט דייק מדכתיב כפל לשון אבל לא דייק מדכתיב ל׳ ירידה ולא לשון הליכה

דד ירדנו. ירידה ט היא לנו (ב״ר) רגילים היינו לפרנס אחרים עכשיו אנו צריכים לך: (כג) אלהיכם (תנחומא) בזכותכם ואם אין זכותכם כדאי אלהי אביכם בזכות אביכם נתן לכם מטמון: (כד) ויב[א] [ה]אים. הבאה אחר הבאה לפי שהיו דוחפים אותו חוץ עד שדברו אליו פתח הבית ומשאמר להם שלו[ם] לכם נמשכו ובאו אחריו: (כה) ויכינו. הזמינו עטרוהו בכלים נאים: (כו) הביתה. מפרוזדור לטרקלין (מלאה דיוקן דרש״י מהביתה בתרא ויביאו לו את המנחה אשר בידם הביתה דק״ל הלא כבר הובאו בי[ת]

של

אֲרֵי אִתַּעֲלוּ לְבֵית יוֹסֵף וַאֲמַרוּ עַל עֵסַק כַּסְפָּא דְּאִתּוּתַב בְּטוֹעֲנַנָא בְּקַדְמֵיתָא אֲנַחְנָא מִתַּעֲלִין לְאִתְרַבְרְבָא עֲלָנָא וּלְאִסְתַּקָּפָא עֲלָנָא וּלְמִקְנֵי יָתָנָא לְעַבְדִין וּלְמִדְבַּר יַת חֲמָרָנָא:
יט וְקָרִיבוּ לְוָת גַּבְרָא דִּי מְמַנָּא עַל בֵּית יוֹסֵף וּמַלִּילוּ עִמֵּהּ בִּתְרַע בֵּיתָא: כ וַאֲמָרוּ בְּבָעוּ
רִבּוֹנִי מֵיחַת נְחֶתְנָא בְּקַדְמֵיתָא לְמִזְבַּן עִיבוּרָא: כא וַהֲוָה כַּד אֲתֵינָא לְבֵית מְבָתָא
וּפְתַחְנָא יַת טוֹעֲנַנָא וְהָא כְסַף גְּבַר בְּפוּם טוֹעֲנֵהּ כַּסְפָּנָא בְּמַתְקָלֵהּ וַאֲתֵיבְנָא יָתֵהּ
בִּידָנָא: כב וְכַסְפָּא אָחֳרָנָא אוֹחֵיתְנָא בִּידָנָא לְמִזְבַּן עִיבוּרָא לָא יְדַעְנָא מַן שַׁוִּי
כַּסְפָּנָא בְּטוֹעֲנַנָא: כג וַאֲמַר שְׁלָם לְכוֹן לָא תִדְחֲלוּן אֱלָהֲכוֹן וֶאֱלָהָא דַּאֲבוּכוֹן יְהַב
לְכוֹן סִימָא בְּטוֹעֲנֵיכוֹן כַּסְפְּכוֹן אֲתָא לְוָתִי וְאַפֵּיק לְוָתְהוֹן יַת שִׁמְעוֹן: כד וְאָעֵיל
גַּבְרָא יַת גֻּבְרַיָּא לְבֵית יוֹסֵף וִיהַב מַיָּא וְאַסְחוּ רַגְלֵיהוֹן וִיהַב כִּסְתָּא לַחֲמָרֵיהוֹן:
כה וְאַתְקִינוּ יַת תִּקְרֻבְתָּא עַד דְּעָל יוֹסֵף בְּשֵׁירוּתָא אֲרֵי שְׁמָעוּ אֲרֵי תַמָּן יֵיכְלוּן
לַחְמָא: כו וְעָל יוֹסֵף לְבֵיתָא וְאַיְתִיאוּ לֵהּ יַת תִּקְרֻבְתָּא דִּי בִידֵיהוֹן לְבֵיתָא וּסְגִידוּ
לֵהּ לְאַרְעָא: כז וּשְׁאֵיל לְהוֹן לִשְׁלָם וַאֲמַר הֲשְׁלָם אֲבוּכוֹן סָבָא דִּי אֲמַרְתּוּן הַעַד
כְּעַן קַיָּם: כח וַאֲמָרוּ שְׁלָם לְעַבְדָּךְ לַאֲבוּנָא עַד כְּעַן קַיָּם וּכְרָעוּ וּסְגִידוּ: כט וּזְקַף
עֵינוֹהִי וַחֲזָא יַת בִּנְיָמִין אֲחוּהִי בַּר אִמֵּהּ וַאֲמַר הָדֵין אֲחוּכוֹן זְעֵירָא דִּי אֲמַרְתּוּן לִי
ואמר

רש"י

על יוסף אלא שכנ"ל מפרוזדור לטרקלין ודוק) : (כח) ויקדו וישתחוו. על שאילת שלום. קידה כפיפת קדקד:

התורה והמצוה

כניס, ועתה שראו שהובאו לבית יוסף שהבינו שהוא כי רוצים לבקש מהם הכסף ומקדימים לזה טרם שיחזירו אותו מעצמם, מזה ידעו שהם אותו לעלילה. ע"כ וייראו ממה שהובאו בית יוסף, כי אמרו שעל דבר הכסף אנחנו מובאים להתגולל עלינו, שזה סימן שרוצים להעליל עלינו, [ויל"פ ג"כ בתחלה הגהנו מובאים, שלכן מביאים אותנו בתחלה טרם שנשיב אותו מעצמנו, שאז לא יהיה להם עלילה]. ולכן,
(יט) ויגשו וידברו אליו פתח הבית. כאלו אין רוצים לכנס אל הבית טרם שיגידו הכסף, ובזה אין עליהם שום טענה:

(כ-כג) ויאמרו בי אדני ירד ירדנו בתחלה. ר"ל שאין לך להשוד אותנו כי היה בתחלה, ומי יגנוב במקום שבא שם פעם הראשון, ואל תאמר מדוע לא שבנו אז תיכף, עז"א בזאת לא נודע לנו עד שבאנו אל המלון, ולאינו שהושב כסף כלם ולא יכלנו שנשוב כלנו ובני ביתנו ימותו ברעב. ונשב אותו עתה, ואמר כסף איש שלא נחלף של ראובן בשל שמעון. ב] בפי אמתחתו, במקום שראוי להיות לא בשק וודאי בכוונה הונח שם. ג] כספנו במשקלו ולא של אחר, ולא תאמר שעתה מאמת יראה הגדנו זאת שאלא הכסף בידנו, ולא תאמר שהוא הכסף שהבאנו לקנות תבואה, כי כסף אחר הורדנו וגם הוא בידנו, וההלא אמר (פסוק לה) איש צרור כספו בשקו ויראו את צרורות כספיהם, ופה לא אמר צרור, כי כלנו להראות שהם אנשי אמונה אף שכסף אין לו סימן השיבו אותו ממדת חסידות, משא"כ כסף הצרור בצרור י"ל סימן ומחוייבים להשיב מן הדין:

(כג) ויאמר שלום לכם אל תיראו. ר"ל לא הבאתי אתכם כאן בעבור זה, אלהיכם ואלהי אביכם, במדרש בין בזכותכם בין בזכות אבותיכם נתן לכם מטמון באמתחותיכם, מכל מקום כספכם בא אלי, שירצו שאמר שהטעם מה שהקדים ה' שיהיה במצרים שבע גדול והאריו רעב בכל הארצות, הוא כדי לקיים מ"ש ואח"כ יצאו ברכוש גדול, ומצרים היתה אז עניה, והזמין ה' שכל הארצות הביאו לשם כסף וזהב עד שנתעשרו והיה להם רכוש גדול, שיקחו ישראל עמהם בצאתם. עפ"ז אמר להם אחר שכל הכסף המובא מכל הארצות הוא בשבילכם, שעתידים אתם לקחתו כהבטחת ה', א"כ שאתם תתנו ג"כ כסף, אחר שהוא רק בשבילכם, ובאשר לא נודע באיזה זכות יהיה מה שיצאו ברכוש גדול אם יהיה בזכות עצמם או בזכות אבותיהם, אמר אלהיכם ואלהי אביכם, ר"ל או שהוא בזכותכם מצד שהוא אלהיכם, או שהוא מצד שהוא אלהי אבותיכם, ועז"א בין בזכותכם בין בזכות אבותיכם, נתן לכם מטמון באמתחתיכם, ר"ל אחר שהכסף המובא מכ"מ הוא רק מטמון, שטומנים אותו באוצר לעת יצ"מ שיהיה אז שלכם, א"כ המטמון הזה יהיה באמתחותיכם, כי למה לכם לתתו באוצר של פרעה אחר שהוא בשבילכם, ומפרש כספכם בא אלי, כל הכסף הבא אלי מכל המקומות הוא כספכם המוכן בשבילכם, ועז"א מכל מקום [פי' מכל המקומות] כספכם בא אלי:
הבשר

אִמּוֹ וַיֹּאמֶר הֲזֶה אֲחִיכֶם הַקָּטֹן אֲשֶׁר אֲמַרְתֶּם אֵלָי וַיֹּאמַר
אֱלֹהִים יָחְנְךָ בְּנִי׃ שביעי ל וַיְמַהֵר יוֹסֵף כִּי־נִכְמְרוּ רַחֲמָיו
אֶל־אָחִיו וַיְבַקֵּשׁ לִבְכּוֹת וַיָּבֹא הַחַדְרָה וַיֵּבְךְּ שָׁמָּה׃
לא וַיִּרְחַץ פָּנָיו וַיֵּצֵא וַיִּתְאַפַּק וַיֹּאמֶר שִׂימוּ לָחֶם׃ לב וַיָּשִׂימוּ
לוֹ לְבַדּוֹ וְלָהֶם לְבַדָּם וְלַמִּצְרִים הָאֹכְלִים אִתּוֹ לְבַדָּם כִּי
לֹא יוּכְלוּן הַמִּצְרִים לֶאֱכֹל אֶת־הָעִבְרִים לֶחֶם כִּי־תוֹעֵבָה
הִוא לְמִצְרָיִם׃ לג וַיֵּשְׁבוּ לְפָנָיו הַבְּכֹר כִּבְכֹרָתוֹ וְהַצָּעִיר
כִּצְעִרָתוֹ וַיִּתְמְהוּ הָאֲנָשִׁים אִישׁ אֶל־רֵעֵהוּ׃ לד וַיִּשָּׂא
מַשְׂאֹת מֵאֵת פָּנָיו אֲלֵהֶם וַתֵּרֶב מַשְׂאַת בִּנְיָמִן מִמַּשְׂאֹת
כֻּלָּם חָמֵשׁ יָדוֹת וַיִּשְׁתּוּ וַיִּשְׁכְּרוּ עִמּוֹ׃ מד א וַיְצַו אֶת־
אֲשֶׁר עַל־בֵּיתוֹ לֵאמֹר מַלֵּא אֶת־אַמְתְּחֹת הָאֲנָשִׁים אֹכֶל
כַּאֲשֶׁר יוּכְלוּן שְׂאֵת וְשִׂים כֶּסֶף־אִישׁ בְּפִי אַמְתַּחְתּוֹ׃
ב וְאֶת־גְּבִיעִי גְּבִיעַ הַכֶּסֶף תָּשִׂים בְּפִי אַמְתַּחַת הַקָּטֹן
וְאֵת כֶּסֶף שִׁבְרוֹ וַיַּעַשׂ כִּדְבַר יוֹסֵף אֲשֶׁר דִּבֵּר׃ ג הַבֹּקֶר
אוֹר וְהָאֲנָשִׁים שֻׁלְּחוּ הֵמָּה וַחֲמֹרֵיהֶם׃ ד הֵם יָצְאוּ אֶת־
הָעִיר לֹא הִרְחִיקוּ וְיוֹסֵף אָמַר לַאֲשֶׁר עַל־בֵּיתוֹ קוּם רְדֹף
אַחֲרֵי הָאֲנָשִׁים וְהִשַּׂגְתָּם וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם לָמָּה שִׁלַּמְתֶּם
רָעָה תַּחַת טוֹבָה׃ ה הֲלוֹא זֶה אֲשֶׁר יִשְׁתֶּה אֲדֹנִי בּוֹ
וְהוּא נַחֵשׁ יְנַחֵשׁ בּוֹ הֲרֵעֹתֶם אֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם׃ ו וַיַּשִּׂגֵם
וַיְדַבֵּר אֲלֵהֶם אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה׃ ז וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו לָמָּה

ידבר

בעל הטורים

לצלם כל הכסף שלקחו מישראל כסלי כפלים: (כט) יחנך בני ב' במס'. הכא ואידך חנון יחנך לקול זעקך. זהו שיש במדרש שאלו כמה בנים יש לך ומה שמם וא"ל שלבונם קרא שמותם ע"ש הצרות שאירעו לאחיו וזהו לקול זעקך שא"ל שהיה מצטער על אחיו מיד נכמרו רחמיו וא"ל אלהים יחנך בני: (לא) ויתאפק ב' במסרה. הכא ואידך ויתאפק המן ויבא אל ביתו. מה הכא תחלה צער וסופו שמחה כשהודיעם שהוא יוסף אף התם התחלה צער וסופו שמחה וששון ליהודים: (לג) והצעיר ב' במס'. והצעיר כצעירתו והצעיר לגוי עצום בנימין שהיה צעיר עשאו גדול מכולם כדכתיב ותרב משאת בנימין ממשאת כלם: משאת ב' במס'. וישא משאת. משאות שוא ומדוחים. כדאיתא במדרש שהיה מכה בגביע ואומר פלוני ופלוני מאם אחת ישבו ביחד ואני אין לי אח מאמי ובנימין אין לו אח מאמו נשב ביחד וזה היה משאות שוא ומדוחים:

שפתי חכמים

כדפי' על רדו שמה ע"ש וה"ג דדברה תורה כלשון בני אדם היכא דאיכא למדרש דרשינן, רא"ם: י מדכתיב לעיל

וישתכרו

רש"י

קדקד · השתחואה משתטח לארץ: (כט) אלהים יחנך בני. בשאר שבטים שמענו חנינה אשר חנן אלהים את

עבדך

ואמר מן קדם יי יתרחם עלך ברי : ל ואוחי יוסף ארי אתגוללו רחמוהי על
אחוהי ובעא למבכי ועל לאדרון בית משכבא ובכא תמן : לא ואסחי אפוהי ונפק
ואתחסין ואמר שויאו לחמא : לב ושויאו לה בלחודוהי ולהון בלחודיהון ולמצראי
דאכלין עמה בלחודיהון ארי לא יכלין מצראי למיכל עם עבראי לחמא ארי
בעירא דמצראי דחלין לה עבראי אכלין : לג ואסחרו קדמוהי רבא כרביותה וזעירא
כזעירותה ותמהו גבריא גבר לחבריה : לד ונטל חלקין מן קדמוהי לקדמיהון
וסגי חלקא דבנימן מחלקי דכלהון חמשא חלקין ושתיאו ורויאו עמה : א ופקיד
ית די ממנא על ביתה למימר מלי ית טועני גבריא עיבורא כמה די יכלין
למטען ושוי כסף גבר בפום טוענה : ב וית כלידי כלידא דכספא תשוי בפום
טוענא דזעירא וית כסף זבינוהי ועבד כפתגמא דיוסף די מליל : ג צפרא נהר
וגבריא אתפטרו אנון וחמריהון : ד אנון נפקו מן קרתא לא ארחיקו ויוסף אמר
לדי ממנא על ביתה קום רדף בתר גבריא ותדבקנון ותימר להון למה שלמתון
בישא חלף טבתא : ה הלא דין דשתי רבוני בה והוא בדקא מבדק בה אבאשתון
די עבדתון : ו ואדביקנון ומליל עמהון ית פתגמיא האלין : ז ואמרו לה למה
ימלל

רש"י

עבדך ובמינין עדיין לא נולד לכך ברכו יוסף בחנינה: כי נכמרו רחמיו. שאלו יש לך אח מאם אמר לו אח היה לי ואיני יודע היכן הוא. יש לך בנים א"ל יש לי עשרה א"ל ומה שמם אמר לו בלע ובכר וגו' אמר לו מה טיבן של שמות הללו א"ל כלם על שם אחי והצרות אשר מצאוהו. בלע שנבלע בין האומות. בכר שהיה בכור לאמי. אשבל ששבאו אל. גרא שנתגייר באכסניא. ונעמן שהיה נעים ביותר. אחי וראש אחי היה וראשי היה. מפים מפי אבי למד. וחפים שלא ראה חופתי ולא ראיתי אני חופתו. וארד שירד לבין האומות כדאיתא במס' סוטה מיד נכמרו רחמיו. נכמרו. נתחממו ובלשון משנה (ב"מ עד) על הכומר של זיתים ובלשון ארמי (פסחים נח) במכמר בשרא ובמקרא שרנו כתנור נכמרו נתחממו ונקמטו קנוסים קמטים מפני זלעפות רעב. כן דרך כל עור כשמחממין אותו נקמט ונכווץ: (לא) ויתאפק. נתאמץ. והוא לשון (איוב יב) ומזיח אפיקים רפה וכן (שם מא) אפיקי מגנים: (לב) כי תועבה היא. דבר שנאוי הוא למצרים לאכול את העברים ואונקלוס נתן טעם לדבר: (לג) הבכר כבכרתו. מכה בגביע וקורא ראובן שמעון לוי יהודה יששכר וזבולון בני אם אחת הסבו כסדר הזה שהוא סדר תולדותיהם וכן כלם כיון שהגיע לבנימין אמר זה אין לו אם ואני אין לי אם ישב אצלי: (לד) משאת. מנות: חמש ידות. חלקו עם אחיו ומשאת יוסף ואסנת ומנשה ואפרים. וישכרו עמו. (ב"ר) ומיום שמכרוהו לא שתו יין ולא הוא שתה יין ואותו היום שתו: (ב) גביע.
סים

השאלות

(ד-ז) למה שם בפיו מאמר הארוך הזה, למה שלמתם רעה תחת טובה וגו' וכי אין די במה שימצא הגנבה בידם, הם אמרו שאשר ימצא אתו ומת והם יהיו עבדים והאיש אמר גם עתה כדבריכם כן הוא, שהם יהיו נקים והגונב יהיה עבד וזה לא כדבריהם, ומ"ש יוסף כי נחש ינחש איש אשר כמוני וכי אם לא ינחש הורשה להם לגנוב, ומה השיבו הננו עבדים גם אנחנו גם אשר נמצא הגביע בידו וראוי לומר בהפך גם אשר נמצא הגביע בידו גם אנחנו :

התורה והמצוה

מד (ג) הבקר אור. שלנו בבית יוסף, ובלילה מלא אמתחותיהם אוכל ושם הכסף והגביע, וירא פן ימששו וימצאו, לכן שלחו באור הבקר: (ד-ה) למה שלמתם. אמר להם איני חושד אתכם לגנבים בעבור הגביע עצמו שערכו מעט, וע"כ עשיתם זאת בעבור דבר אחר, וזה יהיה מג' אופנים א] שלפעמים יגנוב אדם דבר מחברו כדי להנקם מחברו שעשה לו רעה ורוצה לצערו, ע"ז א' למה שלמתם רעה תחת טובה, הלא הטיב עמכם ב] לפעמים יקח דבר שחבירו הפקידו ואינו נחשב אצלו, ע"ז א' הלוא זה אשר ישתה אדני בו. ג] לפעמים יגנוב אדם דבר שיש בו סגולה, וי"ל שגנבתם הגביע בעבור שראיתם שיוסף מנחש בו לדעת צפונות, וע"כ השקתם בו, ע"ז א' הלא רק הוא נחש ינחש בו, אבל אחר לא יוכל לנחש בו, וא"כ לא נוכל לאמר רק שאתם גנבים או משחיתים להרע ולהשחית, וא"כ הרעתם אשר עשיתם :

(ז) ויאמרו אליו למה ידבר אדני כדברים האלה. ר"ל למה לך הלעג הזאת חלילה לעבדיך מעשות אף כדבר הזה, אף הדומה לזה, והביאו ראיה לזה,

יְדַבֵּר אֲדֹנִי כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה חָלִילָה לַעֲבָדֶיךָ מֵעֲשׂוֹת
כַּדָּבָר הַזֶּה׃ ח הֵן כֶּסֶף אֲשֶׁר מָצָאנוּ בְּפִי אַמְתְּחֹתֵינוּ
הֱשִׁיבֹנוּ אֵלֶיךָ מֵאֶרֶץ כְּנָעַן וְאֵיךְ נִגְנֹב מִבֵּית אֲדֹנֶיךָ כֶּסֶף
אוֹ זָהָב׃ ט אֲשֶׁר יִמָּצֵא אִתּוֹ מֵעֲבָדֶיךָ וָמֵת וְגַם־אֲנַחְנוּ
נִהְיֶה לַאדֹנִי לַעֲבָדִים׃ י וַיֹּאמֶר גַּם־עַתָּה כְדִבְרֵיכֶם כֶּן־
הוּא אֲשֶׁר יִמָּצֵא אִתּוֹ יִהְיֶה־לִּי עָבֶד וְאַתֶּם תִּהְיוּ נְקִיִּם׃
יא וַיְמַהֲרוּ וַיּוֹרִדוּ אִישׁ אֶת־אַמְתַּחְתּוֹ אָרְצָה וַיִּפְתְּחוּ אִישׁ
אַמְתַּחְתּוֹ׃ יב וַיְחַפֵּשׂ בַּגָּדוֹל הֵחֵל וּבַקָּטֹן כִּלָּה וַיִּמָּצֵא
הַגָּבִיעַ בְּאַמְתַּחַת בִּנְיָמִן׃ יג וַיִּקְרְעוּ שִׂמְלֹתָם וַיַּעֲמֹס אִישׁ
עַל־חֲמֹרוֹ וַיָּשֻׁבוּ הָעִירָה׃ מפטיר יד וַיָּבֹא יְהוּדָה וְאֶחָיו
בֵּיתָה יוֹסֵף וְהוּא עוֹדֶנּוּ שָׁם וַיִּפְּלוּ לְפָנָיו אָרְצָה׃ טו וַיֹּאמֶר
לָהֶם יוֹסֵף מָה־הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה אֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם הֲלוֹא יְדַעְתֶּם
כִּי־נַחֵשׁ יְנַחֵשׁ אִישׁ אֲשֶׁר כָּמֹנִי׃ טז וַיֹּאמֶר יְהוּדָה מַה־
נֹּאמַר לַאדֹנִי מַה־נְּדַבֵּר וּמַה־נִּצְטַדָּק הָאֱלֹהִים מָצָא
אֶת־עֲוֺן עֲבָדֶיךָ הִנֶּנּוּ עֲבָדִים לַאדֹנִי גַּם־אֲנַחְנוּ גַּם אֲשֶׁר־

נמצא

רש"י

כוס ארוך ב וקורין לו מדרינ"ש (רעמר): (ז) חלילה לעבדיך. חולין הוא לנו ל' גנאי. ותרגום חס לעבדיך חס מאת הקב"ה יהי עלינו ל מעשות זאת והרבה יש בגמ' חס ושלום: (ח) הן כסף וכו'. זה אחד מעשרה ק"ו האמורים בתורה. וכלן מנויין בב"ר: (י) גם עתה כדבריכם. אף זו מן הדין אמת מ כדבריכם כן הוא שכלכם חייבים בדבר, עשרה שנמצאת גנבה ביד אחד מהם כלם נתפסים. אבל אני אעשה לכם לפנים משורת הדין. אשר ימצא אתו יהיה לי עבד: (יב) בגדול החל. שלא ירגישו שהיה יודע היכן הוא: (יג) ויעמס איש על חמורו. בעלי זרוע היו ולא הוצרכו לסייע זה את זה לטעון: וישובו העירה. מטרפולין היתה והוא אומר העירה שעיר כל שהוא אלא שלא היתה חשובה בעיניהם אלא כעיר בינונית של עשרה בני אדם לענין המלחמה: (יד) עודנו שם. שהיה ממתין להם:

שפתי חכמים

וישתחוו לו אפים ארצה: כ דייק מדכתיב גביעי גביע כ"פ משמע דכוס ארוך הוא ואין להקשות דהאיך לא היה מתיירא שיאמרו שלנו הוא י"ל כיון דמנחשים בו ודאי של יוסף הוא כי לא נחש בבית יעקב וק"ל: ל הקשה הרא"ם לעיל בפ' וירא בפסוק חלילה לך מעשות כדבר הזה תרגם קושטא ותי' משני שלא יפול אלא השם לשון חס כי אינו נופל בו שירתמו עליו: מ פי' שמאחר כדבריכם כן הוא אינו בא על אשר ימצא אתו מעבדיך ומת כי עשרה שנמצא גנבה אלא אחד מהם כלם שוים בעונש יהיה מי שיהיה לכן אמר הרב שכלכם חייבים ומה שאמרו הם אשר ימצא אתו מעבדיך ומת היה ע"ד גוזמא מרוב מרירותן ומפני שיוכן שאשר ימצא אתו מעבדיך ומת הוא באור כדבריכם כן הוא וגו' ואין הדבר כן שהרי הם לא אמרו כן לפיכך הוצרך הרב להוסיף אבל אני אעשה לכם לפנים משורת הדין הוא לבדו יהיה לי עבד ומ' שאינו מן הדין רק לפנים משורת הדין: נ כלומר

אע"פ

(טו) הלוא ידעתם כי נחש ינחש וגו'. הלוא ידעתם כי איש חשוב כמוני יודע לנחש ולדעת מדעת ומסברא ובינה נ כי אתם גנבתם הגביע: (טז) האלהים מצא. יודעים אנו שלא סרחנו אבל מאת המקום נהיתה להביא לנו זאת מצא בעל חוב מקום לגבות שטר חובו: ומה נצטדק. לשון צדק וכן כל תיבה שתחלת יסודה צד"י והיא באה לדבר בלשון מתפעל או נתפעל נותן טי"ת במקום תי"ו ואינה נותנה לפני אות ראשונה של

יסוד

ימלל רבוני כפתגמיא האלין חס לעבדך מלמעבד כפתגמא הדין: ח הא כספא
די אשכחנא בפום טוענגא אתיבנוהי לך מארעא דכנען ואכדין נגנוב מבית
רבונך כספא או דהבא (מנין דכסף או מנין דדהב): ט די ישתכח עמה מעבדך
ומית ואף אנחנא נהי לרבוני לעבדין: י ואמר אף כען כפתגמיכון כן הוא די
ישתכח עמה יהי לי עבדא ואתון תהון זכאין: יא ואוחיאו ואחיתו גבר ית טוענה
לארעא ופתחו גבר טוענה: יב ובלש ברבא שרי ובזעירא שצי ואשתכח כלידא
בטוענא דבנימן: יג ובזעו לבושיהון ורמו גבר על חמרה ותבו לקרתא: יד ועל
יהודה ואחוהי לבית יוסף והוא עד כען תמן ונפלו קדמוהי לארעא: טו ואמר להון
יוסף מה עובדא הדין די עבדתון הלא ידעתון ארי בדקא מבדק גברא די כותי:
טז ואמר יהודה מה נימר לרבוני מה נמלל ומה נזכי מן קדם יי אשתכח ית
חובא בעבדך הא אנחנא עבדין לרבוני אף אנחנא אף די אשתכח כלידא

בידה

רש"י

יסוד התיבה אלא באמצע אותיות העיקר כגון נצטדק מגזרת צדק, ויצטבע מגזרת צבע, ויצטירו מגזרת ציר אמונים, הצטידנו מגזרת צדה לדרך. ותבה שתחלתה סמ"ך או שי"ן כשהיא מתפעלת התי"ו מפרדת את אותיות העיקר כגון (קהלת יב) ויסתבל החגב (דניאל ז) מסתכל הוית בקרניא מגזרת סכל. (מיכה ו) וישתמר חקות עמרי מגזרת שמר. (ישעיה נט) וסר מרע משתולל מגזרת (איוב יז) מוליך יועצים שולל, (שמות ט) מסתולל בעמי מגזרת (ירמיה יח) דרך לא סלולה:

ויגש

שפתי חכמים

אע"פ שגנבתם הכוס שאני מנחש בו וא"כ מהיכן יש לו לידע שאתם גנבתם אפ"ה מסברא היה לכם לידע זה כי איש כמוני כו' וק"ל:

דהא

התורה והמצוה

(ח-ט) הן כסף. הלא כסף הוא דבר שאין בו סימן. ב] אשר מצאנו, שהיה דרך מציאה. ג] שנמצא בפי אמתחותינו, שכליו של אדם קונות. ד] שהשיבונו אליך מעצמנו. ה] שהיתה ההשבה מארץ כנען, שכבר היינו ברשות עצמנו, וכ"ש ואיך נגנב, שהוא הפך המציאה. ו] מבית אדניך, שהוא הפך בפי אמתחותינו. ז] כסף או זהב שהוא כלי כסף שיש בו סימן, וע"ז פסקו שמי שימצא אצלו חייב מיתה והם יהיו עבדים:

(י) ויאמר גם עתה כדבריכם כן הוא. השיב להם מה שאתם טוענים ומביאים ראיה מן הכסף גם עתה כן הוא, שגם הכסף נגנב ובודאי ימצא באמתחותיכם, ומזה ראיה שאחד מכם הוא הגנב והוא גנב גם הכסף בראשון ובשנית, ואף שאתם כנים כי מצאתם והחזרתם אותו האחד הוא הגנב. ולפ"ז יתברר עתה מי גנב גם את הכסף, והוא שהאיש אשר ימצא הגביע בידו הוא יהיה לי עבד, כי הוא גנב בין את הכסף בין את הגביע, ואתם תהיו נקים גם מן הכסף, כי האחד הגנב שם אותו בכליכם:

(טו) ויאמר להם יוסף. יוסף חשדם כלם לגנבים, ואמר מה המעשה הזה אשר עשיתם, שכלכם שותפים בדבר, [כי אחר שנמצא הגביע באמתחת בנימין לא יכול לומר שרק בנימין הוא הגנב גם בפעם הראשון, דהא בנימין לא היה בפעם הראשון, וא"כ יש ראיה בהפך ממה שהשיבו הכסף בפעם הראשון], ומה שאתם מביאים ראיה ממה שהשבותם הכסף בפעם הראשון שאתם כנים ונאמנים אין מזה ראיה, כי לכן השבותם הכסף מפני שידעתם כי נחש ינחש איש אשר כמוני, וידאתם שאנחש בגביע ועל ידו אדע שגנבתם הכסף, לכן השבותם אז את הכסף, ועל כן גנבתם עתה את הגביע לבל אוכל לנחש ולדעת מגנבת הכסף:

(טז) ויאמר יהודה. נגד מה שיוסף חשדם עתה בג' גנבות; כסף ראשון וכסף שני וגביע, אמר ג' לשונות. וכן אמר במדרש מה נאמר בכסף ראשון ומה נדבר בכסף שני ומה נצטדק בגביע, ר"ל הלא כשנאמר שענין כסף ראשון נוכל לדבר באורך [שהדבור הוא באורך] על הכסף שני, שכמו ששמו בכלינו כסף ראשון שלא מדעתנו כן שמו כסף שני, וממילא נצטדק גם בגביע, ששמו בכלינו גם הגביע להעליל עלינו, מ"מ אנו רואים שהאלהים מצא את עון עבדיך לפרוע שט"ח שיש עלינו מחטא אחר. וע"כ הננו עבדים לאדני גם אנחנו, שלפי דבריך חטאו שלשה חטאים, בכסף ראשון ובכסף שני ובגביע, וגם אשר נמצא הגביע בידו, שלא חטא רק שני פעמים:

ויאמר

נִמְצָא הַגָּבִיעַ בְּיָדוֹ׃ יז וַיֹּאמֶר חָלִילָה לִּי מֵעֲשׂוֹת זֹאת הָאִישׁ אֲשֶׁר נִמְצָא הַגָּבִיעַ בְּיָדוֹ הוּא יִהְיֶה־לִּי עָבֶד וְאַתֶּם עֲלוּ לְשָׁלוֹם אֶל־אֲבִיכֶם׃ ס ס ס

קמ"ו. יחזקיהו. אמציה. יהיה לי עבד סימן. ומפטירין ויקץ שלמה במ"א סימן ג׳:

יח וַיִּגַּשׁ אֵלָיו יְהוּדָה וַיֹּאמֶר בִּי אֲדֹנִי יְדַבֶּר־נָא עַבְדְּךָ דָבָר בְּאָזְנֵי אֲדֹנִי וְאַל־יִחַר אַפְּךָ בְּעַבְדֶּךָ כִּי כָמוֹךָ כְּפַרְעֹה׃ יט אֲדֹנִי שָׁאַל אֶת־עֲבָדָיו לֵאמֹר הֲיֵשׁ־לָכֶם אָב אוֹ־אָח׃ כ וַנֹּאמֶר אֶל־אֲדֹנִי יֶשׁ־לָנוּ אָב זָקֵן וְיֶלֶד זְקֻנִים קָטָן וְאָחִיו מֵת וַיִּוָּתֵר הוּא לְבַדּוֹ לְאִמּוֹ וְאָבִיו אֲהֵבוֹ׃

ותאמר

בעל הטורים

(יח) **ויגש** אליו יהודה בגי׳ זהו להלחם עם יוסף ובגי׳ גם נכנס לפיוס דלשלשה דברים נכנס (ועיש"י): ויגש אליו יהודה ס"ת שוה שאמר לו אני שוה לך שכמו שאתה מלך גם אני מלך וע"ז דורש במדרש כי הנה המלכים נועדו: בי אדני. פי׳ בי עשה מה שתרצה והנער יעל עם אחיו: ואל יחר ב׳ במס׳. הכא ואידך ואל יחר בעיניכם כי מכרתם אותי הנה כי למחיה שלחני אלהים לפניכם ודרשינן מלמד שנשתנו פניהם כשולי הקדרה כי על מי היה להם לחרות ה"ג אמר לו יהודה אל ישתנו פניך צריך אני לדבר מעט: כמוך כפרעה. בגימ׳ כך אתחיל: (יט) היש לכם אב או אח. ועל אחם לא שאל כי ידע שכבר מתה: (כ) וילד ב׳ במסורה. הכא ואידך כי איש הרגתי לפצעי וילד לחבורתי שאם נויח לבנימין כאן הרי כאלו הרגתי איש דהיינו יעקב לפצעי וילד לחבורתי דהיינו בנימין כי א"א להם לחיות זה בלא זה: וילד זקנים. חסר שמסר לו כל מה שלמד מזקנים דהיינו שם ועבר: ויותר ב׳ במס׳. הכא ואידך **ויותר יעקב לבדו**

שפתי חכמים

א **דהא** לא היו נודברים עם יוסף אלא ע"י מליץ ולא היו יודעין שמבין לשון עברי וא"כ איך יוכל לדבר עם יוסף בעצמו וק"ל. עי"ל דאין כבוד למלך שאדם שפל ילחוש לו באוזן. רא"ם: ב ולא בלשון רך ובשפה רפה כדרך המדברים עם המלך דאל"כ למה יכעס: ג דכי כמוך כפרעה נתינת טעם הוא על מה שאמר לו בי אדוני שהוצרכתי לחלות פניך ולבקש בל׳ בקשה ותחנונים ויוסף לא היה מלך לכך צ"ל לו כי כמוך כפרעה חשוב אתה בעיני כמלך. אבל אין לומר שהוא נתינת טעם למאמר ואל יחר השמוך לו משום דאדרבה היא הנותנת שכיון שהוא חשוב כמלך לא היה לו לדבר אליו קשות: ד המדרש לא רצה לפרש שהיה מדבר עמו דברים רכים רק שהיה מדבר אתו קשות מ"ה דרשו סופך וכו׳ ולמדרשו קשה דהל"ל כי אתה תהיה כפרעה לכ"פ ד"א מה פרעה וכו׳ כלומר שלעת הזאת דומה אתה לפרעה ולפי׳ זה קשה אתה כפרעה הל"ל לכך צריך שני הפירושים ולכל הפירושים קשה הל"ל כפרעה כמוך כיון שהוא מדמה יוסף לפרעה לכ"פ ד"א אם תקניטני וכו׳ שהיה מדמה לענין הריגה פרעה ליוסף וטעם זה לבדו א"א דא"כ איך אמר אל יחר אפך כי איך לא יחר אפו שהוא אומר שיהרגהו לכך צריך גם כן לטעמים דלעיל. מהרש"ל: ה ולפי פי׳ זה צ"ל דכי כמוך כפרעה קאי על מה שאמר לו ידבר נא עבדך דבר באזני אדוני ומהו הדבר שאדבר לך כי כמוך כפרעה כלומר שסופך ללקות וכו׳: ו פי׳ שהרי כתב בפנקסו שאין עבד מולך ולא לובש בגדי משי ולא קיים שהרי המליך אותך שאתה היית עבד ומבטיח ואינו עושה כלומר ומה הגזירה שגזר שאין בה השרון כיש אפ"ה לא קיים מכ"ש הבטחה שיש בה השרון כיס שאינו מקיים אף אתה כן שמבטיח ואינו עושה וכי זו וכו׳ אבל אינו קאי אגוזר ואינו מקיים כי לא מצינו שיוסף גזר שום דבר ולא קיים וכן לא מצינו שפרעה הבטיח בשום דבר ולא קיים הבטחתו. הרא"ם. וקשה מה היה לו עם פרעה ומפני מה זלזל הוא את המלך וי"ל שכך אמר יהודה ליוסף על מה אתה בוטח על פרעה אתה תולה בטחון שלך שהרי פרעה עצמו גוזר ואינו מקיים שהרי כתב בנימוסי מצרים שלא יהיה עבד מלך ולא קיים. מהרש"ל: ז וי"ל לפי פירוש זה קאי כי כמוך על ואל יחר פי׳ שלכך בקשתיך שאל יחר אפך שאם יחר אפך אהרוג אותך ואת אדונך: ח דק"ל לנמה א"ל שיתן דבר לו יוסף וכי לא ידע יוסף מה שדבר ומתרץ דלכך חזר הדברים לומר לו מתחלה בעלילה

רש"י

(יח) **ויגש** אליו. דבר באזני אדוני. (ב"ר) יכנסו דברי א באזניך: ואל יחר אפך. מכאן אתה למד שדבר אליו ב קשות: כי כמוך כפרעה. חשוב אתה בעיני כמלך ג זהו פשוטו. ומדרשו ד סופך ללקות עליו בצרעת כמו שלקה פרעה ה ע"י זקנתי שרה על לילה אחת שעכבה (ב"ר). ד"א מה פרעה ו גוזר ואינו מקיים מבטיח ואינו עושה אף אתה כן. וכי זו היא שימת עין שאמרת לשום עיניך עליו. ד"א כי כמוך כפרעה אם תקניטני אהרוג אותך ז ואת אדונך (ב"ר): (יט) אדני שאל את עבדיו. (ב"ר) מתחלה בעלילה באת עלינו ח למה היה לך לשאול כל אלה בתך היית

מבקשים

בִידֵהּ: יז וַאֲמַר חַס לִי מִלְּמֶעְבַּד דָא גַּבְרָא דִי אִשְׁתְּכַח כַּלִּידָא בִּידֵהּ הוּא יְהֵי לִי עַבְדָּא וְאַתּוּן סַקוּ לִשְׁלָם לְוָת אֲבוּכוֹן: ס ס ס

יח וּקְרֵב לְוָתֵהּ יְהוּדָה וַאֲמַר בְּבָעוּ רִבּוֹנִי יְמַלֵּל כְּעַן עַבְדָּךְ פִּתְגָּמָא קֳדָם רִבּוֹנִי וְלָא יִתְקֵף רוּגְזָךְ בְּעַבְדָּךְ אֲרֵי כְפַרְעֹה כֵּן אַתְּ: יט רִבּוֹנִי שְׁאֵיל יַת עַבְדּוֹהִי לְמֵימַר הַאִית לְכוֹן אַבָּא אוֹ אֲחָא: כ וַאֲמַרְנָא לְרִבּוֹנִי אִית לָנָא אַבָּא סָבָא וּבַר סֵיבְתִין זְעֵיר וַאֲחוּהִי מִית וְאִשְׁתְּאַר הוּא בִּלְחוֹדוֹהִי לְאִמֵּהּ וַאֲבוּהִי

רחים

רש"י

מבקשים או אחותנו אתה מבקש ואעפ"כ ונאמר אל אדוני י לא כחדנו ממך דבר: (כ) ואחיו מת. מפני היראה היה מוציא דבר שקר מפיו אמר אם אומר לו שהוא קיים ב יאמר הביאוהו אצלו: לבדו לאמו. מאותו

שפתי חכמים

כעלילה וכו': ט משום דאין דרך לשאול על הבנים ועל הבנות ועל האבות ועל האמהות אלא בחתון. וא"ת ולמה נקט רש"י גבי יוסף בתך וגבי אחיו אחותנו ולא נקט איפכא דהא הם היו זקנים יותר מיוסף. י"ל משום דיוסף היה חשוב בעיניהם כמלך לכך היו אומרים בתך היינו מבקשים דדרך של חתן לנהוג כבוד בחמיו וכן אחותנו אתה מבקש וצריכים אנו לנהוג בו כבוד כדי שייטב לאחותנו. אבל איפכא היה גנאי ליוסף דאז היה יוסף צריך לנהוג כבוד בהם: י רצונו לפרש בלא תאמר הואיל ויודע היה יהודה שבקש עלילה למה הגידו יש לנו אב זקן וגו' ומתרץ דה"ק אעפ"כ וכו': כ וא"ת הדרכה בזה היה מכחיש א"ע דהא בפ' מקץ כתיב שבאו אל יוסף א"ל שעדין חי אלא שנמכר שנאמר והאחד איננו. וי"ל דבירידה ראשונה אמרו האחד איננו אבל בירידה שניה היו אומרים לו

שמת

השאלות

(יח-כד) מ"ש ויגש אליו יהודה מה כוון בזה, ומ"ש שידבר באזניו ומ"ש כי כמוך כפרעה, ומ"ש אדוני שאל אינו אמת כי לא שאלם ע"ז רק הם אמרו כן מעצמם, ולמה האריך בכל הספור הנ"ל בקצור שאביו ימות מתוך הצער, ובפסוק למ"ד הנ"ל בקצור כבואי אל עבדך אבי והנער איננו אתנו ומת, ומ"ש בסוף כי איך אעלה הוא למותר שכבר אמר שאביו ימות מתוך הצער:

התורה והמצוה

(יז) ויאמר חלילה לי מעשות זאת. ר"ל הגם שאוכל לדבר זאת ולהפוד את כלכם, אבל לעשות מעשה עפ"ז חלילה לי, כי י"ל ג"כ שרק הוא לבדו גנב הכסף והגביע, ולכן רק האיש אשר נמצא הגביע בידו הוא יהיה לי עבד. וכבר בארו המפ' שיוסף עשה זאת לבחון אם ימסרו נפשם עליו, שבזה יראה אם יש בלבם עוד משטמה על בני רחל אם לאו:

פרשת ויגש

(יח) ויגש אליו יהודה. המתחייב במשפט יש לפניו שני דרכים, או שיבקש זכות דרך משפט, או שיבקש שימחול לו העאו דרך חסד, ויש שני הבדלים ביניהם. א] הרוצה לזכות דרך משפט צריך להאריך בדברים ולהציע ראיותיו וזכיותיו, אבל המבקש חסד אין לו להאריך רק יש לו להודות את עונו ולבקש חסד ומחילה. ב] בדרך משפט יזכה אצל השופטים, אבל בדרך חסד לא יזכה רק אצל המלך, שבידו להעביר על עונו בחסדו ולפטרו מעונש. והנה יהודה ידע כי לא יזכה דרך משפט, כי מי יוכל לדון עם שהתקיף ממנו, לכן בא לשאול דרך חסד, ובזה צריך לבקש מאת יוסף בעצמו, שהיה כחו ככח המלך לעשות חסד ועז"ז ויגש אליו יהודה, כי תחלה היו הטענות לפני כל הנצבים שם כדרך המשפטים שיתווכחו בו כל השופטים שהיו עם יוסף במשפטו, ועתה נגש אליו לבדו. ויאמר בי ארני דרך בקשה, ידבר נא עבדך דבר, היינו רק דבר אחד לא הצעת דברים לזכות דרך משפט, כי חסד אני שואל, ורק באזני ארני, לא באזני השופטים שעמך, כי הם אין להם יכולת לוותר ולמחול, ואל יחר אפך בעבדך, כאלו הבקשה ממך שתעות משפט וצדק, כי כמוך כפרעה, ויש בידך הכח למחול מצד החסד:

(יט) ארני שאל. כבר כתב בעל העקדה שהיה במשפט הזה זכות מצד שלשה ענינים. א] מצד הנפש, שכבר יחייב היושר והסברא והוסכם ממניחי הנמוסים שלא להשוות כל עוברי דת ודין בעונשים שוים, שאם יתחייב הגנב מלקות הרבעים וגנב נער ורך או זקן או חולה שימות במכות אלה ראוי שיוותרו מענשו. ב] מצד זולתו שכבר ימנעו מהענים את ההוצאה אם יגיע מענשו נזק ורעה לאחרים. ג] מצד המשפט עצמו שאם גזר המלך עונש ממון על אחד או עונש עבדות יכול להחליפה, כי זה בידו. והנה תחלה טען מצד הנשפט שהוא נער ורך וא"א לגזור עליו עבדות פן ימות, והביא ראיה ע"ז ממה שכבר אמר לו זאת בתחלה כמשיח לפי תומו מבלי שאלה כלל, וז"ש אדוני שאל והוא כפי' רי"א שהוא בתמיה, וכי אדוני שאל את עבדיו לאמר היש לכם אב או אח הלא לא שאל אותנו ע"ז, רק,

(כ) ונאמר אל אדני. כמשיח לפי תומו מבלי שאלה, שמזה תדע איך הוא מפונק ורך מכמה טעמים. א] יש לנו אב זקן, והזקן יתענג על בנו יותר, ב] מצד שהוא ילד זקונים, שמפנקו יותר מיתר בניו. ג] קטן מתענג עליו יותר מגדול. ד] ואחיו מת. ועי"כ ירחמו עליו עוד יותר. ד] ויותר הוא לבדו לאמו, וע"י שהוא בן יחיד לאמו ישגיחו עליו עוד יותר. ה] ואביו אהבו, מצד עצמו ג"כ:

מנחה

כא וַתֹּאמֶר אֶל־עֲבָדֶיךָ הוֹרִדֻהוּ אֵלָי וְאָשִׂימָה עֵינִי עָלָיו׃
כב וַנֹּאמֶר אֶל־אֲדֹנִי לֹא־יוּכַל הַנַּעַר לַעֲזֹב אֶת־אָבִיו
וְעָזַב אֶת־אָבִיו וָמֵת׃ כג וַתֹּאמֶר אֶל־עֲבָדֶיךָ אִם־לֹא יֵרֵד
אֲחִיכֶם הַקָּטֹן אִתְּכֶם לֹא תֹסִפוּן לִרְאוֹת פָּנָי׃ כד וַיְהִי כִּי
עָלִינוּ אֶל־עַבְדְּךָ אָבִי וַנַּגֶּד־לוֹ אֵת דִּבְרֵי אֲדֹנִי׃ כה וַיֹּאמֶר
אָבִינוּ שֻׁבוּ שִׁבְרוּ־לָנוּ מְעַט־אֹכֶל׃ כו וַנֹּאמֶר לֹא נוּכַל
לָרֶדֶת אִם־יֵשׁ אָחִינוּ הַקָּטֹן אִתָּנוּ וְיָרַדְנוּ כִּי־לֹא נוּכַל
לִרְאוֹת פְּנֵי הָאִישׁ וְאָחִינוּ הַקָּטֹן אֵינֶנּוּ אִתָּנוּ׃ כז וַיֹּאמֶר
עַבְדְּךָ אָבִי אֵלֵינוּ אַתֶּם יְדַעְתֶּם כִּי שְׁנַיִם יָלְדָה־לִּי אִשְׁתִּי׃
כח וַיֵּצֵא הָאֶחָד מֵאִתִּי וָאֹמַר אַךְ טָרֹף טֹרָף וְלֹא רְאִיתִיו
עַד־הֵנָּה׃ כט וּלְקַחְתֶּם גַּם־אֶת־זֶה מֵעִם פָּנַי וְקָרָהוּ אָסוֹן
וְהוֹרַדְתֶּם אֶת־שֵׂיבָתִי בְּרָעָה שְׁאֹלָה׃ ל וְעַתָּה כְּבֹאִי אֶל־
עַבְדְּךָ אָבִי וְהַנַּעַר אֵינֶנּוּ אִתָּנוּ וְנַפְשׁוֹ קְשׁוּרָה בְנַפְשׁוֹ׃ שני
לא וְהָיָה כִּרְאוֹתוֹ כִּי־אֵין הַנַּעַר וָמֵת וְהוֹרִידוּ עֲבָדֶיךָ אֶת־
שיבת

בעל הטורים

מה כתם מלחמה דכתיב ויאבק איש עמו אף הכא הכין עצמו למלחמה : (כג) לא תוסיפון לראות שני ב' במס'. הכא ואידך לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד שאמר להם לא די שלא תראו עוד את פני אלא בכל הדרך לא תוסיפו לשוב עוד : (כט) והורדתם ב' במס'. דין ואידך והורדתם את אבי הנה משל לפרה שאינה רוצה ליכנס לבית המטבחיים הגיעו את ולדה והיא נכנסת כך יעקב לא רצה לירד למצרים וכששמע ביוסף שם נכנס מיד : (ל) קשורה ב' במסורה. הכא ואידך אולת קשורה בלב נער, שהוא נער ואף אם לקה הגביע הוא מפני אולתו הקשורה בו א"נ מפני שאולתו קשורה בו צריך

רש"י

הלא ל אין לו עוד אח : (כב) ועזב את אביו ומת. אם יעזוב את אביו דואגים אנו שמא ימות בדרך שהרי אמו מ בדרך מתה : (כט) וקרהו אסון. (ב"ר) שהשטן מקטרג בשעת הסכנה : והורדתם את שיבתי וגו'. עכשיו כשהוא אצלי אני נ מתנחם בו על אמו ם ועל אחיו ואם ימות זה דומה עלי שמלשתן ע מתו

שפתי חכמים

שמת וכאן מיירי בירידה שניה ואף שלא נכתב בהדיא ששאל לו על אחיו שנאבד מה היה בו מ"מ יכולנו לומר ששאל לו דבלא"ה אנו מוכרחים לומר כן דהא כתיב הכא איך שיוסף אמר להם הורידוהו אלי ואשימה עיני עליו ולא מצינו שיוסף היה אומר להם כן. אע"כ צ"ל דהיה אומר להם כן אע"פ שלא נכתב לעיל מידי א"כ ה"נ צריכין אנו לפרש כן שבירידה שניה כששאל על אביהם שאל נמי על אחיהם שנאבד ואז השיבו לו שמת מפני היראה כיון שראו שצוה להם להביא את בנימין שמא יצוה להם שיחפשו אחר הנאבד ויביאו לו ומש"ה השיבו לו שבאה להם השמועה אחר החפוש שהוא מת וק"ל : ל ר"ל דהאי לאמו פירושו מאמו שלא יתכן לומר לאמו אצל אביו אמו קיימת אבל לאחר מיתתה צריך אתה לומר שנשאר הוא מאמו : מ (נח"י) וק' דא"כ למה תלה בעזיבת אביו שהרי גם אם אביו ירד עמו לא יצא מפני טרחת הדרך שהרי רחל מתה על פני יעקב. וע"ק למה הזכיר יהודה עזיבת אביו ויעקב אמר פן יקראנו אסון : נ דקשה לרש"י דכאן כתיב בשביל בנימין והורדתם את שיבתי ברעה שאולה ולעיל בפ' מקץ כתב כן בשביל יוסף דכתיב כי ארד אל בני אבל שאולה ומתרץ דודאי כבר בשביל יוסף הורידו שיבתו ברעה שאולה אלא עכשיו כשהוא וכו'. א"נ דק"ל למה היה מצטער על בנימין יותר מרחל או יוסף או שמעון : ס הואיל וכתיב עקרא שנים ילדה לי אשתי וגו'. ול"נ מדכתיב והורדתם את שיבתי ברעה שאולה ובפ' מקץ כתיב ביגון שאולה י"ל דה"ק בכל הייתי מתנחם על אמו ועתה לא יהיו לי נחומין על אמו וארד ברעה שאולה וכמו שאחז"ל השרוי בלא אשה שרוי בלא טובה וממילא הוא יורד ברעה. מהרש"ל : ע וא"ת מנ"ל לרש"י שקאי ג"כ ארחל דהא רחל לא נזכרה בקרא וי"ל
מדכתיב

רְחִים לֵהּ: כא וַאֲמַרְתְּ לְעַבְדָךְ אַחֲתוּהִי לְוָתִי וְאֲשַׁוֵי עֵינִי עֲלוֹהִי: כב וַאֲמַרְנָא
לְרִבּוֹנִי לָא יִכּוּל עוּלֵימָא לְמִשְׁבַּק יָת אֲבוּהִי וְאִם יִשְׁבּוֹק יָת אֲבוּהִי וּמִית:
כג וַאֲמַרְתְּ לְעַבְדָךְ אִם לָא יֵחוֹת אֲחוּכוֹן זְעֵירָא עִמְּכוֹן לָא תוֹסְפוּן לְמֶחֱזֵי אַפָּי:
כד וַהֲוָה כַּד סְלֵיקְנָא לְעַבְדָךְ אַבָּא וְחַוֵינָא לֵהּ יָת פִּתְגָמֵי רִבּוֹנִי: כה וַאֲמַר אֲבוּנָא
תּוּבוּ זְבוּנוּ לָנָא זְעֵיר עִיבוּרָא: כו וַאֲמַרְנָא לָא נִכּוּל לְמֵיחַת אִם אִית אֲחוּנָא
זְעֵירָא עִמָּנָא וְנֵחוֹת אֲרֵי לָא נִכּוּל לְמֶחֱזֵי אַפֵּי גַּבְרָא וַאֲחוּנָא זְעֵירָא לֵיתוֹהִי עִמָּנָא:
כז וַאֲמַר עַבְדָךְ אַבָּא לָנָא אַתּוּן יְדַעְתּוּן אֲרֵי תְּרֵין יְלִידַת לִי אִתְּתִי: כח וּנְפַק חַד
מִלְוָתִי וַאֲמָרִית בְּרַם מִקְטַל קְטִיל וְלָא חֲזִתֵהּ עַד כְּעַן: כט וְתִדְבְּרוּן אַף יָת דֵּין
מִן קֳדָמַי וִיעַרְעִנֵהּ מוֹתָא וְתַחֲתוּן יָת שֵׂיבְתִי בְּבִישְׁתָא לִשְׁאוֹל: ל וּכְעַן כְּמֵיתִי
לְוָת עַבְדָךְ אַבָּא וְעוּלֵימָא לֵיתוֹהִי עִמָּנָא וְנַפְשֵׁהּ חֲבִיבָא לֵהּ כְּנַפְשֵׁהּ: לא וִיהֵי
כַּד יֶחֱזֵי אֲרֵי לֵית עוּלֵימָא וּמָיֵת וִיחֲתוּן עַבְדָךְ יָת שֵׂיבַת עַבְדָךְ אֲבוּנָא בִּדְווֹנָא
לשאול

רש"י

ביום אחד: (לא) והיה כראותו כי אין הנער ומת. אביו

שפתי חכמים

מדכתיב לעיל שנים ילדה לי אשתי הכי פירושו בנים ילדה לי והיא אשתי ר"ל המיוחדת לי לפי שעיקר דירתו היה אצל רחל אע"פ היה מתאבל על רחל וע"י יוסף היה מתנחם וכשמת יוסף ונשאר בנימין הייתי מתנחם בו על אמו ועל אחיו ואם ימות

התורה והמצוה

(כא) [סעיף ב] בא להזכירו מאד ההבטחה, כי אתה אמרת **הורדהו אלי ואשימה עיני עליו**, וצריך אתה לשמור הבטחתך:

(כב-כג) **ונאמר**. עתה יטעון מאד שיגיע ממשפט זה רע לזולתו שהוא אביו **שימות על ידו**, וגם בזה הזכירוהו שאמרו כן תחלה מסיח לפי תומו, שע"ת שאמרת שמאד שהילד עגוג ורך תשים עינך עליו, אמרנו אל אדוני שלא יוכל הנער לעזוב את אביו מפני שאביו ימות מן הנער וצריך אתה לחוס על הזקן, וע"ז לא היה לך טענה שתשים עינך עליו, ואמרת דרך גזרה אם לא ירד אחיכם אתכם לא תוסיפון לראות פני:

(כד-כה) **ויהי**. עתה יספר איך שכן היה שאביו לא רצה לעזבו לילך רק אמר **שובו שברו לנו** עכ"פ מעט אוכל, שעכ"פ יתן לכם מעט שלא נמות ברעב:

(כו) **ונאמר לא נוכל לרדת**. ר"ל אמרנו לו שני טעמים שלא נוכל לרדת. א] **אם יש אחינו הקטן אתנו וירדנו**. ר"ל שאם לא היה שואל מאתנו את אחינו הקטן רק היה אומר סתם שלא נראה פניו היית יכול לומר שבבואנו יחוס עלינו בל נמות ברעב, אבל אחר שאמר לנו תקנה לזה ע"י שנביא אחינו הקטן ממילא לא יחוס עלינו כי ינוס שנביא את אחינו הקטן. ב] **כי לא נוכל לראות פני האיש**, שאם היה האזהרה רק שיענים אותנו, היינו מקבלים העונש, אבל האזהרה היה שלא נראה פניו, וא"כ לא נשיג כלל תכלית מגמתנו שנראה לפניו ונבקש אוכל מעט:

(כז) **ויאמר עבדך אבינו**. הגיע לפנינו באורך איך א"א שישלח את בנימין, **הלא ידעתם כי שנים ילדה לי אשתי**, ר"ל שנחשב אצלי כאלו לא היו לי רק שני בנים, כי היא אשתי העקרית ובניה הם עקר בני:

(כח) **ויצא**. וביציאת יוסף לא היה כ"כ סכנה מג' טעמים. א] **ויצא האחד**, בהוא היה הראשון שיצא ולא הורע מזלו עדיין. ב] **ויצא מאתי**, שלא יצא מעם פני, היינו למקום רחוק רק מאתי למקום קרוב. ג] **ואומר אך טרף טרף**, שלא הייתי יכול לתלות בשום דבר רק בטריפת חיה רעה, **כי** סכנה אחרת לא היה בדרך הזה, ומ"מ **לא ראיתיו עד הנה**:

(כט) **ולקחתם**. ומכ"ש בזה שיש כמה טעמים לגריעותא, שהאחד יצא מעלמו, וזה **ולקחתם** בחזקה. ב] מה שהראשון היה האחד שיצא ולא הורע מזלו, ועתה תקחו **גם את זה**, אחר שנעדר אחיו והורע מזלו. ג] מעם פני, למקום רחוק. ד] **וקרהו אסון**, כי דרך זה מוכן לסכנות הרבה חוץ מחיה רעה:

(ל-לא) **ועתה**. פעור הכתוב **ועתה כבאי אל עבדך אבי והיה כראותו כי אין הנער ומת**, ומ"ש **והנער איננו אתנו**, הוא מאמר מוסגר, ר"ל הלא גם **כשהנער איננו אתנו** רק הוא אצל אביו מ"מ **נפשו קשורה בנפשו**, וכ"ש שתגדל האהבה בהפרדו מאתו, וממילא כראותו כי אין הנער ימות תיכף, ואל תאמר כי הלא נספר לו שהוא חי ושהוא אצל מושל ארץ מצרים, עז"א שתיכף כבואי ויראה כי אין הנער **ימות** תיכף מבלי שום שאלה ודרישה, וא"כ **והורידו עבדיך את שיבת אבינו ביגון שאלה**, ובזה השלים הטענה בראוי לבנות המשפט הזה מאד שתגיע מזה רעה לאחרים:

שיבת עבדך אבינו ביגון שאלה: לב כי עבדך ערב
את־הנער מעם אבי לאמר אם־לא אביאנו אליך וחטאתי
לאבי כל־הימים: לג ועתה ישב־נא עבדך תחת הנער
עבד לאדני והנער יעל עם־אחיו: לד כי־איך אעלה אל־
אבי והנער איננו אתי פן אראה ברע אשר ימצא את־
אבי: מה א ולא־יכל יוסף להתאפק לכל הנצבים עליו
ויקרא הוציאו כל־איש מעלי ולא־עמד איש אתו
בהתודע יוסף אל־אחיו: ב ויתן את־קלו בבכי וישמעו
מצרים וישמע בית פרעה: ג ויאמר יוסף אל־אחיו אני
יוסף העוד אבי חי ולא־יכלו אחיו לענות אתו כי נבהלו
מפניו: ד ויאמר יוסף אל־אחיו גשו־נא אלי ויגשו ויאמר
אני יוסף אחיכם אשר־מכרתם אתי מצרימה: ה ועתה ׀
אל־תעצבו ואל־יחר בעיניכם כי־מכרתם אתי הנה כי
למחיה שלחני אלהים לפניכם: ו כי־זה שנתים הרעב
בקרב הארץ ועוד חמש שנים אשר אין־חריש וקציר:

וישלחני

בעל הטורים

שראה נפשו קשורה בנפשו של אביו לתכנו : (ו) וקציר ב' במס'. הכא ואידך עוד כל ימי הארץ זרע וקציר ודאי לא בא יוסף לבטל גזירת המקום זרע וקציר לא ישבותו ע"כ אמר אשר אין חריש וקציר כי ודאי לא ישבתו זרע וקציר ובשוזרעו יקצרו וכאן לא כלו לזרוע אמרו מוטב שנאכל מה שבידנו ממה שנזרע אותו ואולי לא נחיה עד שנקצור ע"כ אמר חריש

רש"י

אביו מצרתו : (לב) כי עבדך ערב את הנער. וא"ת למה אני נכנס לתגר יותר משאר אחי. הם כלם מבחוץ ואני נתקשרתי בקשר חזק להיות מנודה פ בב' עולמות : (לג) ישב נא עבדך וגו'. (ב"ר) לכל דבר אני מעולה ממנו לגבורה צ ולמלחמה ולשמש : (א) ולא יכול יוסף להתאפק לכל הנצבים. לא היה יכול לסבול שיהיו מצרים נצבים עליו ושומעין שאחיו ק מתביישין בהודעו להם : (ב) וישמע בית פרעה. ביתו של פרעה כלומר עבדיו ובני ביתו. ואין זה לשון בית ממש ר אלא כמו בית ישראל. בית יהודה מישנד"ס בלעז : (ג) נבהלו מפניו. מפני הבושה : (ד) גשו נא אלי. ראה אותם נסוגים לאחור אמר עכשיו אחי נכלמים קרא להם בלשון רכה ותחנונים והראה להם ש שהוא מהול (ב"ר) : (ה) למחיה. להיות לכם למחיה : (ו) כי זה

שפתי חכמים

יכולת זה דומה עלי כאלו שלשתן מתו ביום אחד : פ וא"ת והא פירש"י לעיל וחטאתי לך כל הימים בעוה"ב והכא פי' בב' עולמות. וי"ל דהא יהודה בכאן היה מספר הדברים שדבר עם יעקב וא"כ כך היה לו לומר וחטאתי לך כל הימים אלא ע"כ צ"ל וחטאתי לאבי הוא בעוה"ז בהיות אבי קיים וגם לעולם שכולו יום דהיינו בעוה"ב וא"ל ולמה צריך יהודה עתה להתנצל נ"ע איך שקשר את עצמו בנדוי שני עולמות וי"ל משום דסבר שמא יוסף אינו מאמין בעונש עוה"ב מש"ה הוצרך לו לומר גם עונש עוה"ז משא"כ גבי יעקב שהאמין בעונש עוה"ב וק"ל : צ קשה ממ"נ מהו גבורה אם הוא גבור למלחמה הרי כתב אח"כ למלחמה אם הוא לשמוש הרי ג"כ כתב לשמוש וי"ל למכתב גבורה וי"ל למלחמה ולשמוש הוא פי' של לגבורה כלו' למה אני גבור למלחמה ולשמוש : ק והכי משמע הפסוק ולא יכול יוסף לסבול שיהיו אחיו מתביישין לכל העם הנצבים עליו ר"ל נגד כל העם לפיכך צוה להוציאם דאל"כ למה הוציאם : ר דאל"כ היה לו לנקוד וישמע בקמץ תחת השי"ן (וגם נצטרך לומר שהיא כמו בבית) מהרש"ל : ש וא"ת מנ"ל לרש"י משום דהראה להם המילה היה אומר להם גשו שמא משום שראה אותם

לשאול: לב ארי עבדך מערב בעולימא מן אבא למימר אם לא איתניה לותך
ואהי חטי לאבא כל יומיא: לג וכען יתב כען עבדך תחות עולימא עבדא
לרבוני ועולימא יסק עם אחוהי: לד ארי אכדין אסק לות אבא ועולימא ליתוהי
עמי דלמא אחזי בבישו די ישתכח ית אבא: א ולא יכיל יוסף לאתחסנא לכל
דקימין עלוהי וקרא אפיקו כל אנש מעלוי ולא קם אנש עמה כד אתידע יוסף
לות אחוהי: ב ויהב ית קליה בבכיתא ושמעו מצרים ושמע אנש בית פרעה:
ג ואמר יוסף לאחוהי אנא יוסף העד כען אבא קים ולא יכילו אחוהי לאתבא
יתה פתגם ארי אתבהילו מן קדמוהי: ד ואמר יוסף לאחוהי קריבו כען לותי
וקריבו ואמר אנא יוסף אחוכון די זבנתון יתי למצרים: ה וכען לא תתנסון
ולא יתקף בעיניכון ארי זבנתון יתי הכא ארי לקימא שלחני יי קדמיכון: ו ארי
דנן תרתין שנין כפנא בגו ארעא ועוד חמש שנין די לית זרועא וחצדא:

ושלחני

ד שאלות

(ב) מ"ש וישמעו מצרים, איך שמעו הלא לא עמד איש אתו:

(ה-יא) למה כפל אל תעצבו ואל יחר בעיניכם, כי למחיה שלחני וגו' ואמר שנית להחיות לכם לפליטה גדולה. החלה אמר אשר מכרתם אותי ואח"כ אמר לא אתם שלחתם אותי, ומה שצוה שיאמרו אל אביו הוא אריכות דברים:

התורה והמצוה

(לב) כי עבדך. עתה בא בטענה השלישית שיכול להחליף את העבדות שיהודה יהיה עבד תחתיו, ובאר שלא יעשה בזה לא רעה ליהודה ושגם הוא ירויח מזה, ומפרש שלא יהיה זה רעה ליהודה, כי עבדך ערב את הנער, ולא תאמר שאחר שגנב נפטרתי מן הערבות כי הוא פשע בעצמו, עז"א שהערבות לא היה נגד בנימין רק מעם אבי, אל אבי היה הערבות, ולא תאמר שהיה הערבות עונש ממון או יסורי הגוף שבזה העבדות קשה יותר, שי היה הערבות על ענין נוגע לנפש, וחטאתי לאבי כל הימים, ובזה טוב לי יותר העבדות:

(לג-לד) ועתה. וגם אתה לא תפסיד בהחליפין אלה, כי ישב עבדך תחת הנער, שהוא איש מוכשר לעבודת עבד, ואני אהיה עבד לאדוני, בפרט שבלא זה א"א שאעלה לביתי, פן אראה ברע אשר ימצא את אבי:

מה (א-ב) ולא יכל יוסף להתאפק. מ"ש ולא עמד איש אתו הוא מאמר מוסגר, ופי' הכתוב בעת שקרא יוסף הוציאו כל איש מעלי [שעי"כ לא עמד איש אתו בהתודע יוסף אל אחיו] לא יכול יוסף להתאפק מלבכות ויתן את קולו בבכי, ר"ל קול זה שקרא הוציאו כל איש מעלי קרא בבכי מפני שלא יכול להתאפק מלבכות, ולכן הגם שלא עמד איש אתו בהתודעו אל אחיו בכ"ז וישמעו מצרים ובית פרעה, כלם נודע להם שיוסף נתן קול בבכי, וידעו שיש בזה איזה ענין גדול, רק שלא ידעו עדיין למה בכה, ולמה קרא בבכי שיצאו כל איש מעליו חוץ מאחיו שנשארו אתו, שזה שהם אחיו לא נודע להם עד אח"כ כמו שיבא בפסוק ט"ז:

(ג) כי נבהלו מפניו. בהלה הזאת היתה השתוממות וגם חרדה שאמר אני יוסף ויראו מן הנקמה, וכאלו אמר העוד אבי חי מרוב הצרות:

(ד) ויאמר אני יוסף אחיכם. יוסף חשב שלא ענו אותו מפני א' מב' טעמים, והוא, או שאין מאמינים לו שהוא יוסף, או שעדיין הם שונאים אותו ומתחרטים על שמכרו אותו באופן שיעלה לגדולה, או שמתחרטים ומתעצבים על מעשה רע שעשו למכור את אחיהם, על כן לעומת הצד הראשון אמר להם סימן אני יוסף אחיכם אשר מכרתם אותי מצרימה:

(ה) ועתה. לעומת הצד שמתעצבים ומתחרטים על המעשה אמר אל תעצבו, ונגד הצד שעדיין הם שונאים אותו וחרה בעיניהם על שעלה לגדולה אמר ואל יחר בעיניכם, ומפרש אל תעצבו כי מכרתם אותי שהוא חרטה על גוף המכירה, ואל יחר בעיניכם כי מכרתם אותי הנה שהוא החרטה של שמכרו אותו למצרים ששם עלה לגדולה ולא מכרו אותו למקום אחר. [וכבר בא מאמר כזה בפ' ויפלא ויתעצבו האנשים ויחר להם מאד עי"ש]. כי למחיה, פי' תחלה מ"ש אל יחר בעיניכם, ר"ל אם עוד נמצא השנאה הקדומה בלבבכם אפשר שיחר בעיניכם מפני טעמים. א] שהיראו שהעצה אחכם רעה, עז"א כי למחיה שלחני אלהים לפניכם ולא הירא רע, ב] יוכל להיות שיחר בעיניכם על גדולתי ועל שלא נתמלא תפלכם לנקום בי, עז"א,

(ו-ז) כי זה שנתים וכו' וישלחני אלהים וכו'. ר"ל שאין ראוי שירע בעיניכם עזיבת הנקמה, שלעומת זה השיגו טובה כוללת, שכל חייכם תלוי בה, כי אמר שזה שנתים הרעב וכבר הגעתם עד שערי
מות

ז וַיִּשְׁלָחֵנִי אֱלֹהִים לִפְנֵיכֶם לָשׂוּם לָכֶם שְׁאֵרִית בָּאָרֶץ
וּלְהַחֲיוֹת לָכֶם לִפְלֵיטָה גְּדֹלָה׃ שלישי ח וְעַתָּה לֹא־אַתֶּם
שְׁלַחְתֶּם אֹתִי הֵנָּה כִּי הָאֱלֹהִים וַיְשִׂימֵנִי לְאָב לְפַרְעֹה
וּלְאָדוֹן לְכָל־בֵּיתוֹ וּמֹשֵׁל בְּכָל־אֶרֶץ מִצְרָיִם׃ ט מַהֲרוּ
וַעֲלוּ אֶל־אָבִי וַאֲמַרְתֶּם אֵלָיו כֹּה אָמַר בִּנְךָ יוֹסֵף שָׂמַנִי
אֱלֹהִים לְאָדוֹן לְכָל־מִצְרָיִם רְדָה אֵלַי אַל־תַּעֲמֹד׃ י וְיָשַׁבְתָּ
בְאֶרֶץ־גֹּשֶׁן וְהָיִיתָ קָרוֹב אֵלַי אַתָּה וּבָנֶיךָ וּבְנֵי בָנֶיךָ וְצֹאנְךָ
וּבְקָרְךָ וְכָל־אֲשֶׁר־לָךְ׃ יא וְכִלְכַּלְתִּי אֹתְךָ שָׁם כִּי־עוֹד
חָמֵשׁ שָׁנִים רָעָב פֶּן־תִּוָּרֵשׁ אַתָּה וּבֵיתְךָ וְכָל־אֲשֶׁר־
לָךְ׃ יב וְהִנֵּה עֵינֵיכֶם רֹאוֹת וְעֵינֵי אָחִי בִנְיָמִין כִּי־פִי הַמְדַבֵּר
אֲלֵיכֶם׃ יג וְהִגַּדְתֶּם לְאָבִי אֶת־כָּל־כְּבוֹדִי בְּמִצְרַיִם וְאֵת
כָּל־אֲשֶׁר רְאִיתֶם וּמִהַרְתֶּם וְהוֹרַדְתֶּם אֶת־אָבִי הֵנָּה׃
יד וַיִּפֹּל עַל־צַוְּארֵי בִנְיָמִן־אָחִיו וַיֵּבְךְּ וּבִנְיָמִן בָּכָה עַל־
צַוָּארָיו׃ טו וַיְנַשֵּׁק לְכָל־אֶחָיו וַיֵּבְךְּ עֲלֵהֶם וְאַחֲרֵי כֵן דִּבְּרוּ

אחיו

בעל הטורים

וקציר ולא אמר זרע וקציר: (ט) רדה ב' במס'. הכא ואידך רדה והשכבה את ערלים גבי מ"ג כשירד לגיהנם לומר לך שמקום הגלות כנגד גיהנם: (י) פן תורש, ב' במס'. הכא ואידך אל תאהב שנה פן תורש זכ"ה וקרעים תלביש נומה ללמדך כל הישן בבית המדרש תורתו נעשית קרעים קרעים וזהו אל תאהב שנה בב"ה פן תורש מלמודך. וכן אמר יוסף ליעקב מוטב שתבא לכאן אף לגלות הואיל לארץ פן תורש מתורה כי לא תוכל ללמוד שם מפני הרעב: (יב) עיניכם רואות. בגי' וראיתי לכם המילה: כי פי המדבר אליכם. בגי' בעגלה ערופה שסימן זה מסר להם לאביו שפירש ממנו בעגלה

רש"י

שנתים הרעב. עברו משני הרעב: (ח) לאב. לחבר לפטרון (גוס בעשיטלער, פאטראן): (ט) ועלו אל אבי. ארץ ישראל גבוה מכל הארצות: (יא) פן תורש. דלמא תתמסכן לשון מוריש ת ומעשיר: (יב) והנה עיניכם רואות. בכבודי ושאני אחיכם שאני מהול ככם. ועוד כי פי המדבר אליכם בלשון הקודש (בב"ר): ועיני אחי בנימין. (מגילה טז) השוה את כלם יחד לומר שכשם שאין לי שנאה על בנימין א שהרי לא היה במכירתי כך אין בלבי שנאה עליכם: (יד) ויפל על צוארי בנימין אחיו ויבך. על שני מקדשות ב שעתידין להיות בחלקו של בנימין וסופן להחרב: ובנימין בכה על צואריו. על משכן שילה ג שעתיד להיות בחלקו של יוסף וסופו להחרב: (וינשק. הוסיף בנשיקה מנשק והולך דיבייש"ר בלע"ז (געדקיסן) ולע"ד דיוקו של רש"י דביוסף כתיב ויפל ויבך תרתי משמע אשני מקדשות

שפתי חכמים

אותם נסוגים לאחור היה אומר להם גשו. וי"ל דרש"י דייק מדכתיב גשו ולא כתיב קרבו אלי אלא מדכתיב ל' הגשה משמע הגשה קרובה ולמה היו צריכין ליגש כ"כ קרוב לו אלא שהראה להם המילה. וא"ל מנ"ל שראה אותם נסוגים אחור דילמא מ"ש להם גשו אינו אלא משום שהראה להם שהוא מהול דא"כ נא למ"ל בשלמא אי ראה אותם שנסוגים אחור מ"ה הוצרך לומר מלת נא לדבר עמהם בל' רכה כדי שלא יתביישו אבל אם עמדו על מקומם למה דבר עמהם בל' תחנונים וק"ל: ת ולא מלשון ירושה ושלות כמו אכנו בדבר ואורישנו כי לא יתכן זה שהרי היה ליוסף להאכיל לכל העם בשבע שני הרעב: א (נה"י) ותימה לי מאי קשור יהיה לזה עם כי פי המדבר אליכם בלשון הקודש: ב מדכתיב כאן צוארי ולא כתיב צואריו ונאמר בשיר השירים צוארך כמגדל השן מה להלן מקדש אף כאן מקדש: ג וא"ת דלמא כפשוטו בשלמא מה שפי' לעיל גבי יוסף משום דכתיב צוארי דהוא ל' רבים ולא כתיב צואריו אבל כאן כתיב צואריו דלמא כפשוטו. (נה"י) הרא"ם האריך בזה גם במתנות כהונה כתב צואריו ל' יחיד ולא ראו הגמ' בפ"ק דמגילה ואיתא נמי התם כמה צוארים הוו ליה לבנימין ופירש"י דנ"ג ליה שכן דרך הכתוב לקרות צואר:

ז ושלחני יי קדמיכון לשואה לכון שארא בארעא ולקימא לכון לשיזבא רבא:
ח וכען לא אתון שלחתון יתי הכא אלהן מן קדם יי ושויני לאבא לפרעה ולרבון
לכל אנש ביתה ושליט בכל ארעא דמצרים: ט אוחו וסקו לות אבא ותימרון
לה כדנן אמר ברך יוסף שויני יי לרבון לכל מצרים חות לותי לא תתעכב:
ותתיב בארעא דגשן ותהי קריב לי את ובנך ובני בנך ועאנך ותורך וכל
די לך: יא ואיזון יתך תמן ארי עוד חמש שנין כפנא דלמא תתמסכן את ואנש
ביתך וכל די לך: יב והא עיניכון חזן ועיני אחי בנימין ארי בלישנכון אנא ממלל
עמכון: יג ותחוון לאבא ית כל יקרי במצרים וית כל די חזיתון ותוחון ותחתון
ית אבא הכא: יד ונפל על צוארי דבנימין אחוהי ובכא ובנימין בכא על
צוארה: טו ונשק לכל אחוהי ובכא עליהון ובתר כן מלילו אחוהי עמה: טז וקלא

אשתמע

רש"י

ולכך עשה ב' פעולות ע"ז הרמז. משא"כ בנימין דלא כתיב רק ובנימין בכה פעולה אחת שלא רמז רק על חורבן אחד, ועיין בביאור ת"י שזה הוא כדרך דרש) : (טו) ואחרי כן. מאחר שראוהו בוכה ולבו שלם

שפתי חכמים

צואר ל' רבים וכו' וכל מה שטרח הרא"ם הוא לריק. ול"נ דשני לשון קא דריש מדכתיב גבי אחיו ויבך עליהם ואלו גבי

השאלות

(יב-יג) מ"ש והנה עיניכם ראות מה רצה בזה, ומ"ש שנית והגדתם לאבי את כל כבודי במצרים:

התורה והמצוה

מות מפני הרעב, מה תעשו בחמש שנים המעותדים עוד לימי רעב, הלא לא ישאר לכם שריד ופליט, וישלחני אלהים לפניכם כמלאך מושיע, אם לכם, לשום לכם שארית בארץ, אם לכל בני ביתכם הרבים, להחיות לכם לפליטה גדלה, כי אתם שבעים נפש ומקנה רב וצריך לזה פליטה גדולה מארת הרעב העתיד, וכל זה יוציא מלבכם תאות הנקמה שהיא כאין נגד התועלת הרב הזה שהשיגו ממני:

(ח) ועתה. אולם לפ"ז יוכל להיות שידאגו על גוף המעשה שמכרו אותו [נגד מ"ש אל תעצבו], השיב להם שאין להם להתעצב על גוף המעשה ג"כ. והנה בנגד זה שיתעצבו על גוף המעשה יש שני ענינים. א] שיתעצבו על החטא בעצמו שמכרו את אחיהם, עז"א לא אתם שלחתם אתי הנה כי האלהים, כי דבר כללי הנעשה לפליטה גדולה להחיות עם רב, הגם שנדמה לנו שנעשה במקרה, הוא באמת פועל ההשגחה, ואתם הייתם כלים ביד האלהים שהוא מכר אותי הנה לטובת הכלל, ואתם הייתם משוללי הבחירה בפועל זה ההשגחיי, ולא יתירם אליכם כלל רק אל האלהים שהוא פעל כל זאת. ב] עדיין יעצבו על זה בעצמם מה שמנה ה' אותם להיות שבט אפו ושיעשה פועל רע הזה על ידם, ע"ז השיב שבאמת לא היה דבר רע, כי וישימני לאב לפרעה ועשה עמי בזה טובה גדולה, בענין שאין לכם להתעצב לא על גוף המעשה, שלא היה בבחירתכם רק הייתם מוכרחים לזה מצד ההשגחה, ולא מהגזמה על ידה שהיה אך טוב וחסד, וזה כמשל אם ידחף אדם את חברו למים בשגגה וינצל ושם ימצא אבן טוב, שאין לו עון מצד המעשה כי היה בשגגה ולא מצד המסובב ממנו שלא נטבע רק מצא כלי חמדה, ואמר וישימני לאב לפרעה, הוא סדר שלש המדרגות שהעלהו פרעה זאח"ז, תחלה אב לפרעה, שיעץ לו בענין החלום, ואח"כ אדון לביתו כמ"ש אתה תהיה על ביתי, ואח"כ למושל על ארץ מצרים כמ"ש בפ' מקץ:

(ט) מהרו וכו' כה אמר בנך יוסף. באר להם הטעמים שצריך שאביו יבא אליו. א] שמני אלהים לאדון לכל מצרים, וא"א שאני אצא מן הארץ אל אבי, לכן רדה אלי:

(י) ב] וישבת. שזה השב ישיבת קבע, כי אתן לכם שם אחוזה כמ"ש (מז יא) ויושב יוסף וכו' ויתן להם אחוזה. ג] אל תדאג שתשב בין המצרים שהם עובדי אלילים, כי תשב בארץ גשן לבדך. ד] והיית קרוב אלי, כי ארץ כנען רחוקה. ה] אתה ובניך וגו' וצאנך, לא כמו בא"י שאצטרך לתוקים ממך ושם תהיה ביחד עם רכושך.

(יא) ו] וכלכלתי אתך שם. משא"כ כשתשב בא"י א"א שאכלכל אותך שיאמרו שאני מוציא מעות חוץ למדינה, ולא יהיה לך לבוז להתכלכל ממני, כי עוד חמש שנים רעב פן תורש והככרה לא ימוגה, וכ"כ הרי"א:

(יב) והנה. והוא ממה שאני אומר לכם, הנה עיניכם רואות יותר ויותר, כי פי המדבר אליכם, וא"ש שאומר שאני בעצמי, כפירוש המפ', ולכן,

(יג) והגדתם אתם לאבי את כל כבודי במצרים. בהון מן הממשלה יש לי כבוד גדול, כי לפעמים ישנאו את המושל עליהם באכזריות וינקמו ממנו לעת מצא, אבל אני י"ל כבוד ביניהם שכלם אוהבים ומכבדים אותי, ואת כל אשר ראיתם, כי זאת יראו האורחים הבאים יותר מאשר ידע המושל עצמו שכלם יהגנו לו בפניו, ובזה ומהרתם והורדתם את אבי הנה:

וחקל

אֶחָיו אִתּוֹ: טז וְהַקֹּל נִשְׁמַע בֵּית פַּרְעֹה לֵאמֹר בָּאוּ אֲחֵי
יוֹסֵף וַיִּיטַב בְּעֵינֵי פַרְעֹה וּבְעֵינֵי עֲבָדָיו: יז וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה
אֶל־יוֹסֵף אֱמֹר אֶל־אַחֶיךָ זֹאת עֲשׂוּ טַעֲנוּ אֶת־בְּעִירְכֶם
וּלְכוּ־בֹאוּ אַרְצָה כְּנָעַן: יח וּקְחוּ אֶת־אֲבִיכֶם וְאֶת־בָּתֵּיכֶם
וּבֹאוּ אֵלָי וְאֶתְּנָה לָכֶם אֶת־טוּב אֶרֶץ מִצְרַיִם וְאִכְלוּ
אֶת־חֵלֶב הָאָרֶץ: רביעי יט וְאַתָּה צֻוֵּיתָה זֹאת עֲשׂוּ קְחוּ־
לָכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עֲגָלוֹת לְטַפְּכֶם וְלִנְשֵׁיכֶם וּנְשָׂאתֶם
אֶת־אֲבִיכֶם וּבָאתֶם: כ וְעֵינְכֶם אַל־תָּחֹס עַל־כְּלֵיכֶם כִּי־
טוּב כָּל־אֶרֶץ מִצְרַיִם לָכֶם הוּא: כא וַיַּעֲשׂוּ־כֵן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
וַיִּתֵּן לָהֶם יוֹסֵף עֲגָלוֹת עַל־פִּי פַרְעֹה וַיִּתֵּן לָהֶם צֵדָה
לַדָּרֶךְ: כב לְכֻלָּם נָתַן לָאִישׁ חֲלִפוֹת שְׂמָלֹת וּלְבִנְיָמִן נָתַן
שְׁלֹשׁ מֵאוֹת כֶּסֶף וְחָמֵשׁ חֲלִפֹת שְׂמָלֹת: כג וּלְאָבִיו שָׁלַח
כְּזֹאת עֲשָׂרָה חֲמֹרִים נֹשְׂאִים מִטּוּב מִצְרָיִם וְעֶשֶׂר
אֲתֹנֹת נֹשְׂאֹת בָּר וָלֶחֶם וּמָזוֹן לְאָבִיו לַדָּרֶךְ: כד וַיְשַׁלַּח
אֶת־אֶחָיו וַיֵּלֵכוּ וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אַל־תִּרְגְּזוּ בַּדָּרֶךְ: כה וַיַּעֲלוּ

ממצרים

בעל הטורים

ערופה: (כג) ומזון ב' במס'. הכא ואידך ומזון לכלא בי' אע"פ שאמר ומזון לאביו ומזון לכלא בי' ששלח מזון לפרנס כולם: (כד) אל תרגזו. אל תסמכו עלי לומר אחינו גדול הארץ לעשות עול לשום אדם אלא אל תרגיזו לשום אדם וילך בדרך על פדה וזועה. ד"א אמר להם אל תתעסקו בדבר הלכה: אלהם אל תרגזו. בגי' זהו אל תדברו בהלכה: אלהם

רש"י

שלא עמהם: דברו אחיו אתו. שמתחלה היו בושים ממנו: (טז) והקל נשמע בית פרעה. כמו בבית פרעה וזהו לשון בית ד ממש: (יז) טענו את בעירכם. ה תבואה: (יח) את טוב ארץ מצרים. ארץ גשן. נבא ואינו יודע מה נבא סופה לעשותה כמצולה ו שאין בה דגים: חלב הארץ. כל חלב לשון מיטב הוא: (יט) ואתה צויתה. מפי ז לומר להם: זאת עשו. כך אמור להם שברשותי היא: (כג) שלח כזאת. כחשבון הזה ומהו החשבון עשרה חמורים וגו'. (רצה שמלת כזאת המיוחרת ובכ"ף הדמיון מורה על כי מעולם לא שלח לו י' חמורים וי' אתונות רק הכי קאמר קרא ולאביו שלח בעגלות כזאת וגו' כלומר כחשבון הזה שהוא משא י' חמורים וי' אתונות והשתא אתי שפיר דלא מצינו נכתב אלא וירא את העגלות ולא יפוס חמורים ואתונות וק"ל, בשם הגאון מהרפ"ל): מטוב מצרים. מצינו בגמרא ששלח לו יין ישן שדעת זקנים ח נוחה הימנו. ומ"א גריסין של פול: בר ולחם (ומזון). כתרגומו: ומזון. ליפתן (כך גירסת רא"ם): (כד) אל

תרגזו

שפתי חכמים

יוסף ובנימין הזכיר ל' צואר ש"מ לדרשה קאתי לרמז על ב"ה שנקרא צוארך כנ"ל ומה שדרשו גבי בנימין שני מקדשות וגבי יוסף אחד לפי שהאמת היה כך ולא מלשון רבים ויחיד דרשו כן: ד עיין לעיל פסוק ב' מש"ש: ה והוא פועל יוצא לשלישי כלומר שיטענו הבהמות בתבואה לאפוקי שלא תפרש טענו את בעירכם כלומר שיאכילו את בהמתם דא"כ מאי נפקא ליה מניה. (רא"ם): ו פי' דבמים עמוקים אין דגים בעומקם אלא למעלה הולכים: ז דק"ל למה לא כתיב תפי מזה לו כן וע"ק למה כתיב אחריו זאת עשו בל' רבים של"ל זאת עשה שהרי גם לעיל אמר בל' יחיד ואתה צויתה ל"פ מפי וכו': ח כתב מהרש"ל מדלא כתיב בקרא מהו הטוב ששלח לו ש"מ שהוא דבר שאינו חשוב ולמה שלח לו לפי שליעקב היה טוב נ"פ שהוא יין ישן שזה אינו דבר חשוב כל כך וליעקב היה דבר חשוב מפני שדעת זקנים נוחה הימנו וכו' עכ"ל

אשתמע לבית פרעה למימר אתו אחי יוסף ושפר בעיני פרעה ובעיני עבדוהי:
יז ואמר פרעה ליוסף אמר לאחך דא עיבידו טעונו ית בעירכון ואזילו אובילו
לארעא דכנען: יח ודברו ית אבוכון וית אנש בתיכון ואיתו לותי ואתין לכון
ית טוב ארעא דמצרים ותיכלון ית טובא דארעא: יט ואת מפקדא דא עיבידו
סיבו לכון מארעא דמצרים עגלן לטפליכון ולנשיכון ותטלון ית אבוכון ותיתון:
כ ועינכון לא תחוס על מניכון ארי טב כל ארעא דמצרים דלכון הוא: כא ועבדו
כן בני ישראל ויהב להון יוסף עגלן על מימר פרעה ויהב להון זודין לארחא:
כב לכלהון יהב לגבר אצטלון דלבושא ולבנימן יהב תלת מאה סלעין דכסף
וחמש אצטלון דלבושין: כג ולאבוהי שלח כדא עסרא חמרין טעינין מטובא
דמצרים ועסר אתנן טעינן עיבור ולחם וזודין לאבוהי לארחא: כד ושלח ית
אחוהי ואזלו ואמר להון לא תתנצון בארחא: כה וסליקו ממצרים ואתו לארעא

דכנען

רש"י

תרגזו בדרך. אל תתעסקו בדבר הלכה ט שלא תרגז עליכם

שפתי חכמים

עכ"ל: ט פי' אם אתם עוסקים בדבר הלכה צריכים אתם לעיין בו יותר ואין דעתכם על הדרך ומתוך כך יטעה אתכם הדרך כלומר תתעו. רש"י פ"ק דתענית, ודוקא שלא לעיין ולעסוק נוח להם אבל שלא למגרס לא נוח להם דהא אמרו חז"ל

השאלות

(יז-כא) מ"ש פרעה אמור אל אחיך וגו' ואתה צויתה, משמע שדבר הראשון יאמר יוסף מעצמו ודבר השני נצטוה מפרעה, וכן אמר ויתן להם עגלות על פי פרעה. ומז"ש ויעשו כן בני ישראל מה עשו:

התורה והמצוה

(טז) והקול נשמע. כי תחלה כששמעו שיוסף נתן קולו בבכי היו נבוכים, כי לא ידעו מהו, ועתה נשמע שהקול היה מפני שבאו אחי יוסף, וייטב הדבר בעיני פרעה, שעד עתה היה להם לקלון שעבד מושל עליהם:

(יז-יח) ויאמר פרעה אמר אל אחיך. כפי הנראה היה מנמוסי מצרים שהמשנה לא היה כח בידו לקבל זרים אל הארץ שיהיה דינם כאזרחי הארץ לישב שם בקביעות, שע"ז היה צריך רשות מן המלך בעצמו, אבל היה כח ביד המשנה לקבל אנשים שבאו ממדינות אחרות לישב שם לפי שעה, כמו בעת הרעב וכדומה, וע"כ אמר פרעה אל יוסף שאתה מגדך תאמר להם שיבואו מעצמם לגור שם לפי שעה, לא שאתה מביא אותם שישבו פה בקביעות. ויש נסיעה ממה שממנו, כמו הנוסע לארץ אחרת לפי שעה מפני שבארצו יש רעב, ויש נסיעה אל מה שאליו, כמו הנוסע לארץ אחרת להתישב שם בקביעות כי טובה היא בעיניו, ויוסף יאמר להם טענו את בעירכם ולכו באו ארצה כנען, כאלו ארץ כנען היא עקר מושבם, רק שע"י הרעב אתם תקחו את אביכם ואת בתיכם ובאו אלי, ר"ל אל יוסף, לא אל הארץ כי הולכים למצרים שלא ע"מ להשתקע, ואתנה לכם את טוב ארץ מצרים, כמו שהיה מנהגם עם אורחים שבאים לגור לפי שעה לבד, וכל זה יש כח ביד יוסף לבדו לעשות:

(יט) ואתה. אבל ממני נצטוית בכח המלכות, קחו לכם מארץ מצרים עגלות, כי העגלות היו תחת יד פרעה ורק המלך היה לו יכולת לשלוח עגלות, ושלוח עגלות מורה ששולחים אחריהם שיתישבו שם כאזרחי הארץ בתמידות, ונשאתם את אביכם ובאתם להשתקע פה:

(כ) ועינכם. כי בצד הראשון שיורדים רק לגור לפי שעה יחוסו על כליהם שאין יכולים לקחתם עמהם ויניחום במקום משומר שימצאו אותם בעת שישובו אל ארצם, אבל אחר שאתם הולכים להשתקע, עינכם אל תחס על כליכם, כי מעתה טוב ארץ מצרים לכם הוא, כי אתם כאחד מאזרחי הארץ, לא כמ"ש תחלה ואתנה לכם את טוב ארץ מצרים, שהוא רק נתינה לפי שעה:

(כא) ויעשו כן ב"י. כי פרעה אמר טענו את בעירכם, ולכן טען על המשא לא נמצא רק פה ובישעיה לבוש הרוגים מטועני חרב, שיל"פ הרוגים ע"י נושאי חרבות. ויש הבדל בין ויעמס איש על חמורו ובין טען, שטען הוא משא קלה, שאמר שא"צ שיקחו כל התבואה עמם, כיון שישובו תיכף, רק יטענו מה שצריך למאכל הבהמות בדרך, וע"ז קראם בשם בעיר שמציין אכילת הבהמות, כי אין עומדים עתה למשא כבד, ועז"א שעשו כן, שלא לקחו כל הבר עמהם כי הסכימו לשוב תיכף, ויתן להם יוסף עגלות על פי פרעה, כי לא היה רשות לקחת עגלות בלא פקודת המלך:

(כג) לאביו שלח כזאת. פי' רי"א כזאת שנתן לאחיו שמלות וכסף ועשרה חמורים:

מִמִּצְרָיִם וַיָּבֹאוּ אֶרֶץ כְּנַעַן אֶל־יַעֲקֹב אֲבִיהֶם׃ כו וַיַּגִּדוּ
לוֹ לֵאמֹר עוֹד יוֹסֵף חַי וְכִי־הוּא מֹשֵׁל בְּכָל־אֶרֶץ מִצְרָיִם
וַיָּפָג לִבּוֹ כִּי לֹא־הֶאֱמִין לָהֶם׃ כז וַיְדַבְּרוּ אֵלָיו אֵת כָּל־
דִּבְרֵי יוֹסֵף אֲשֶׁר דִּבֶּר אֲלֵהֶם וַיַּרְא אֶת־הָעֲגָלוֹת אֲשֶׁר־
שָׁלַח יוֹסֵף לָשֵׂאת אֹתוֹ וַתְּחִי רוּחַ יַעֲקֹב אֲבִיהֶם׃ חמישי
כח וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל רַב עוֹד־יוֹסֵף בְּנִי חָי אֵלְכָה וְאֶרְאֶנּוּ
בְּטֶרֶם אָמוּת׃ מו א וַיִּסַּע יִשְׂרָאֵל וְכָל־אֲשֶׁר־לוֹ וַיָּבֹא
בְּאֵרָה שָּׁבַע וַיִּזְבַּח זְבָחִים לֵאלֹהֵי אָבִיו יִצְחָק׃ ב וַיֹּאמֶר
אֱלֹהִים ׀ לְיִשְׂרָאֵל בְּמַרְאֹת הַלַּיְלָה וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב ׀ יַעֲקֹב
וַיֹּאמֶר הִנֵּנִי׃ ג וַיֹּאמֶר אָנֹכִי הָאֵל אֱלֹהֵי אָבִיךָ אַל־תִּירָא
מֵרְדָה מִצְרַיְמָה כִּי־לְגוֹי גָּדוֹל אֲשִׂימְךָ שָׁם׃ ד אָנֹכִי אֵרֵד
עִמְּךָ מִצְרַיְמָה וְאָנֹכִי אַעַלְךָ גַם־עָלֹה וְיוֹסֵף יָשִׁית יָדוֹ עַל־
עֵינֶיךָ׃ ה וַיָּקָם יַעֲקֹב מִבְּאֵר שָׁבַע וַיִּשְׂאוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל
אֶת־יַעֲקֹב אֲבִיהֶם וְאֶת־טַפָּם וְאֶת־נְשֵׁיהֶם בָּעֲגָלוֹת
אֲשֶׁר־שָׁלַח פַּרְעֹה לָשֵׂאת אֹתוֹ׃ ו וַיִּקְחוּ אֶת־מִקְנֵיהֶם
וְאֶת־רְכוּשָׁם אֲשֶׁר רָכְשׁוּ בְּאֶרֶץ כְּנַעַן וַיָּבֹאוּ מִצְרָיְמָה

יעקב

בעל הטורים

אל תרגזו בדרך. בגי' זהו אל תפסעו פסיעה גסה: (כו) ויגדו לו. חסר יו"ד שלא הגידו לו עד שהתירו החרם שהחרימו ביניהם. ד"פ כתיב עגלות בפרשה וה"פ כתיב עגלה ערופה כנ' שופטים שצירם ממנו כפי' עגלה ערופה: (כז) וירא את העגלות. בגי' ראה בהלכות עגלה ערופה: (ב) לישראל במראות הלילה. ז' תגין בשי"ן ע"ש כי שבע יפול צדיק וקם שבאו עליו ז' צרות וניצל מהם עשו לבן מלאך דינה יוסף שמעון בנימין: (ד) גם עלה. כתיב בה"א רמז לאחר ה' דורות יעקב לוי קהת עמרם משה: ויוסף ישית ידו על עיניך. יעצים עיניך כשתמות הבטיחו שלא ימות בחייו:

שפתי חכמים

ח"ל שאיש שהיו מהלכים בדרך ואין ביניהם ד"ת וכו': י כ' מהרש"ל הפי' הראשון הוא אליבא דהד מ"ד בגמ' ושוב פירש"י ד"א אליבא דברייתא ופי' גם כן שתכנסו בחמה לעיר ושני הפי' פירשה הברייתא לפי שהברייתא ס"ל שפי' אל תרגזו הוא ל' התגברות ההליכה ולא ידעה הברייתא אם הוא הליכה שאדם פוסע פסיעה גסה או כשאדם מהלך זמן ארוך כלומר עד הלילה ל"פ אלו שני פירושים א' של פסיעה וא' של תכנסו בחמה לעיר ר"ל כשאדם רוגז פוסע פסיעות גסות ואמר מר פסיעה גסה נוטלת א' מת"ק ממאור עיניו של אדם: ב לפי שפי' של כי הוא אם ואם הוא אשר. מהרש"ל: ל (נח"י) דק"ל למה לא האמין שהוא חי ואלא הוא עצמו היה הובן שמא מכרוהו ועכ"פ מכיון שאמרו שהוא מושל וזה אין הדעת סובלת להאמין שאיש נכרי ימשול וכ"ש במצרים שאין עבד מולך מתגאה שאת כה נמי ניחא לכן אמר לא היה לבו אתו

אל

רש"י

עליכם הדרך. ד"א אל תפסיעו פסיעה גסה י ותכנסו בחמה לעיר. ולפי פשוטו של מקרא יש לומר לפי שהיו נכלמים היה דואג שמא יריבו בדרך על דבר מכירתו להתווכח זה עם זה ולומר על ידך נמכר אתה ספרת לה"ר עליו וגרמת לנו לשנאותו: (כו) וכי הוא מושל. ואשר הוא כ מושל: ויפג לבו. נחלף לבו והלך מלהאמין לא היה לבו פונה אל הדברים ל' לשון מפיגין טעמן בלשון משנה. וכמו (איכה ג) מאין הפוגות (ירמיה מח) וריחו לא נמר מתרגמינן וריחיה לא פג: (כז) את כל דברי יוסף. סימן מסר להם במה

היה

דכנען לות יעקב אבוהון: כו וחויאו ליה למימר עד כען יוסף קים וארי הוא
שליט בכל ארעא דמצרים והוו מליא פיגן על לבה ארי לא הימין להון:
כז ומלילו עמה ית כל פתגמי יוסף די מליל עמהון וחזא ית עגלתא דשלח יוסף
למטל יתה ושרת רוח נבואה על יעקב אבוהון: כח ואמר ישראל סגי לי חדוא
עד כען יוסף ברי קים אזיל ואחזניה עד לא אמות: א ונטל ישראל וכל די
ליה ואתא לבאר שבע ודבח דבחין לאלהא אבוהי יצחק: ב ואמר יי לישראל
בחזוי דליליא ואמר יעקב ואמר הא אנא: ג ואמר אנא אל אלהא דאבוך
לא תדחל מלמיחת למצרים ארי לעם סגי אשוינך תמן: ד אנא אחות עמך
למצרים ואנא אסקנך אף אסקא ויוסף ישוי ידוהי על עינך: ה וקם יעקב
מבארא דשבע ונטלו בני ישראל ית יעקב אבוהון וית טפלהון וית נשיהון
בעגלתא די שלח פרעה למטל יתה: ו ודברו ית גיתיהון וית קנינהון די קנו
בארעא

רש"י

שהיה עוסק ם כשפירש ממנו בפרשת עגלה ערופה וזהו שנאמר וירא את העגלות אשר שלח יוסף ולא נאמר אשר שלח פרעה: ותחי רוח יעקב. שרתה עליו שכינה נ שפירשה ממנו: (כח) רב עוד. רב לי עוד שמחה וחדוה הואיל ועוד יוסף בני חי: (א) בארה שבע. כמו לבאר שבע ה"א בסוף תיבה במקום למ"ד בתחלתה: לאלהי אביו יצחק. חייב אדם בכבוד אביו יותר מבכבוד ם זקנו לפיכך תלה ביצחק ולא באברהם: (ב) יעקב יעקב. לשון חבה: (ג) אל תירא מרדה מצרימה. לפי שהיה מצר על שנזקק לצאת לחוצה לארץ: (ד) ואנכי אעלך. הבטיחו להיות ע נקבר בארץ: (ו) אשר רכשו בארץ כנען. אבל מה שרכש בפדן ארם נתן הכל לעשו בשביל חלקו במערת המכפלה אמר נכסי חוצה לארץ אינן כדאי לי וזהו
אשר

שפתי חכמים

אל הדברים, ודו"ק: ם דק"ל דכתיב וידברו אליו וגו' דברי יוסף אחר כי לא האמין להם דמשמע שבאו לדבר אליו ולהוכיח לו שיאמנו דבריהם ומה היא הוכחה שהוכיחו אלא סימן מסר להם כו' בפרשת עגלה ערופה ור"ל העגלות דכתיב בקרא קרינן עגלות בסגו"ל תחת העי"ן ושו"א תחת הג'. וי"ל כשיוסף פי' מיעקב היה יעקב מלוה אותו עד עמק חברון כדפירש"י לעיל בפסוק וישלחהו מעמק חברון ויוסף א"ל חזור בך וא"ל יעקב איני רשאי לחזור שחייב אדם ללוות חבירו כדכתיב בפרשת עגלה ערופה בפסוק וידינו לא שפכה לא פטרנוהו בלא לויה כדפירש"י שם ומתוך כך למדו פרשת עגלה ערופה ויהיה פי' וירא את העגלות ל' סבה שהגידו לו פ' עגלה ערופה אז התבונן שאמת הוא: נ ר"ל דרוח היינו נבואה כדכתיב ורוח לבשה את עמשי: ם דק"ל דהל"ל לאלהי אבותיו או לאלהי אברהם דשם הוא היה העיקר לפרסום אלהות ולא כן יצחק שקבל מאברהם: ע דייק מדכתיב אעלך
משמע

התורה והמצוה

(כח) **ויאמר ישראל רב עוד יוסף בני חי.** ר"ל ל"ל השפור מן גדולתו וממשלתו, **די לי במה שהוא חי** מלך שהוא יוסף בני, וגם ר"ל מלך שהוא עדיין עומד בצדקו, שמלך זה הוא עדיין **בני** והוא **חי**, שאם היה רשע אינו בני ואינו חי חיי האדם רק חיי הבהמה, יאמר אלכה ואראנו, לא רצה ללכת להשאר שם רק לראות את יוסף ולחזור לא"י:

מו (א) **ויסע.** תחלה לא הסכים לעקור דירתו מא"י למצרים וגם רצה רק לראות את יוסף ולשוב, כמ"ש אלכה ואראנו ולא יותר, וע"כ לא נסע בעגלות, שהעגלות נשלחו לו ע"מ שיסע להתיישב שם בקביעות, לא אם נוסע לשם לפי שעה, **ויבא בארה שבע ויזבח זבחים לאלהי אביו יצחק**, שיצחק בנה שם מזבח והלך לזבוח שם, וכאשר ה' הזהיר ליצחק בל ירד מצרימה, הזכיר שלכן היה דעת יעקב בל ישאר במצרים בקביעות:

(ג-ד) **ויאמר אנכי האל אלהי אביך.** שאלהותי דבוק בך כמו אל אביך, ואת"ך אצוה לרדת מצרים, וכאשר התירא יעקב מרדת מצרים מפני ששה דברים, א"ל ה' **אל תירא**. א] התירא שיתערבו בניו בין המצריים, אמר כי לגוי שיהיו גוי מצוינים כמ"ש ויהי שם לגוי מלמד שהיו ישראל מצוינים שם. ב] פן יתמעטו שם אמר **גדול**. ג] פן לא תשרה שם האלהות עליו, אמר **אנכי ארד עמך מצו"מה**. ד] כתב רי"א שירא פן יקבר שם אמר **ואנכי אעלך**. ה] פן ישארו שם בניו לעולם, אמר **גם עלה בעת הגאולה**. ו] פן ימות יוסף בחייו. אמר **ויוסף ישית ידו על עיניך**:

(ה) **ויקם יעקב.** ואז קם לרדת ע"מ להשתקע שם, וע"כ מעתה נשאוהו בעגלות אשר שלח פרעה:

(ו-ז) **ויקחו.** וכן מעתה אחרי שהוחלט לצאת ע"מ להשתקע לקחו את כל מקניהם ואת כל רכושם, מה שלא לקח קודם לכן כשנסע לבאר שבע, ומ"ש בכפל ויבאו מצרימה וכו' בניו וכו' הביא אתו מצרימה, כי
מזלם

יַעֲקֹב וְכָל־זַרְעוֹ אִתּוֹ׃ ז בָּנָיו וּבְנֵי בָנָיו אִתּוֹ בְּנֹתָיו וּבְנוֹת
בָּנָיו וְכָל־זַרְעוֹ הֵבִיא אִתּוֹ מִצְרָיְמָה׃ ס ח וְאֵלֶּה שְׁמוֹת
בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרַיְמָה יַעֲקֹב וּבָנָיו בְּכֹר יַעֲקֹב
רְאוּבֵן׃ ט וּבְנֵי רְאוּבֵן חֲנוֹךְ וּפַלּוּא וְחֶצְרֹן וְכַרְמִי׃ י וּבְנֵי
שִׁמְעוֹן יְמוּאֵל וְיָמִין וְאֹהַד וְיָכִין וְצֹחַר וְשָׁאוּל בֶּן־הַכְּנַעֲנִית׃
יא וּבְנֵי לֵוִי גֵּרְשׁוֹן קְהָת וּמְרָרִי׃ יב וּבְנֵי יְהוּדָה עֵר וְאוֹנָן
וְשֵׁלָה וָפֶרֶץ וָזָרַח וַיָּמָת עֵר וְאוֹנָן בְּאֶרֶץ כְּנַעַן וַיִּהְיוּ בְנֵי־
פֶרֶץ חֶצְרֹן וְחָמוּל׃ יג וּבְנֵי יִשָּׂשכָר תּוֹלָע וּפֻוָּה וְיוֹב
וְשִׁמְרֹן׃ יד וּבְנֵי זְבֻלוּן סֶרֶד וְאֵלוֹן וְיַחְלְאֵל׃ טו אֵלֶּה | בְּנֵי
לֵאָה אֲשֶׁר יָלְדָה לְיַעֲקֹב בְּפַדַּן אֲרָם וְאֵת דִּינָה בִתּוֹ
כָּל־נֶפֶשׁ בָּנָיו וּבְנוֹתָיו שְׁלֹשִׁים וְשָׁלֹשׁ׃ טז וּבְנֵי גָד צִפְיוֹן
וְחַגִּי שׁוּנִי וְאֶצְבֹּן עֵרִי וַאֲרוֹדִי וְאַרְאֵלִי׃ יז וּבְנֵי אָשֵׁר יִמְנָה
וְיִשְׁוָה וְיִשְׁוִי וּבְרִיעָה וְשֶׂרַח אֲחֹתָם וּבְנֵי בְרִיעָה חֶבֶר
וּמַלְכִּיאֵל׃ יח אֵלֶּה בְּנֵי זִלְפָּה אֲשֶׁר־נָתַן לָבָן לְלֵאָה בִתּוֹ
וַתֵּלֶד אֶת־אֵלֶּה לְיַעֲקֹב שֵׁשׁ עֶשְׂרֵה נָפֶשׁ׃ יט בְּנֵי רָחֵל
אֵשֶׁת יַעֲקֹב יוֹסֵף וּבִנְיָמִן׃ כ וַיִּוָּלֵד לְיוֹסֵף בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם
אֲשֶׁר יָלְדָה־לּוֹ אָסְנַת בַּת־פּוֹטִי פֶרַע כֹּהֵן אֹן אֶת־מְנַשֶּׁה
וְאֶת־אֶפְרָיִם׃ כא וּבְנֵי בִנְיָמִן בֶּלַע וָבֶכֶר וְאַשְׁבֵּל גֵּרָא
וְנַעֲמָן אֵחִי וָרֹאשׁ מֻפִּים וְחֻפִּים וָאָרְדְּ׃ כב אֵלֶּה בְּנֵי רָחֵל
אֲשֶׁר יֻלַּד לְיַעֲקֹב כָּל־נֶפֶשׁ אַרְבָּעָה עָשָׂר׃ כג וּבְנֵי־דָן
חֻשִׁים׃ כד וּבְנֵי נַפְתָּלִי יַחְצְאֵל וְגוּנִי וְיֵצֶר וְשִׁלֵּם׃ כה אֵלֶּה

בני

בעל הטורים

(כא) וראש ב׳ במס׳. סכא ואידך זכר עניו ומרודי לענה וראש. כדאי׳ במדרש שקרא בנימין לכל בניו ע״ש הצרות שאירעו ליוסף וזה וראש ע״ש זכר עניו ומרודי לענה וראש: (כג) חושים ב׳ במס׳ מתרי ליבני, ובני דן חשים ואנחנו נחלץ חשים דאמריע

שפתי חכמים

משמע לא״י שהיא גבוהה מכל הארצות וק״ל: פ וא״ת והרי גם כתיב בנותיו ל׳ רבים והרי לא הי״ל רק דינה ואין לומר כרבי יהודה דאמר אחיות תאומות נולדו עם כל שבט ונשאום דהא לפני ירידתן מתו כדפירש״י בסמוך וגם א״ל כרבי נחמיה דאמר כנעניות היו ומהו בנותיו כלותיו שאין אדם נמנע מלקרות לחתנו בנו ולכלתו בתו (הובא ברש״י פרשת וישב ע״פ ויקומו

רש״י

אבר כריתי לי העמיד לו צבורין של זהב וכסף כמין כרי ואמר לו טול את אלו: (ז) ובנות בניו. סרח בת אשר ויוכבד פ בת לוי: (ח) הבאים מצרימה.

בארעא דכנען ואתו למצרים יעקב וכל בנוהי עמה: ז בנוהי ובני בנוהי עמה
בנתה ובנת בנוהי וכל זרעה אעיל עמה למצרים: ח ואלין שמהת בני ישראל
דעלו למצרים יעקב ובנוהי בוכרא דיעקב ראובן: ט ובני ראובן חנוך ופלוא
וחצרן וכרמי: י ובני שמעון ימואל וימין ואהד ויכין וצחר ושאול בר כנעניתא:
יא ובני לוי גרשון קהת ומררי: יב ובני יהודה ער ואונן ושלה ופרץ וזרח ומית
ער ואונן בארעא דכנען והוו בני פרץ חצרן וחמול: יג ובני יששכר תולע ופוה
ויוב ושמרון: יד ובני זבלון סרד ואלון ויחלאל: טו אלין בני לאה דילידת ליעקב
בפדן ארם וית דינה ברתה כל נפש בנוהי ובנתה תלתין ותלת: טז ובני גד
צפיון וחגי שוני ואצבון ערי וארודי ואראלי: יז ובני אשר ימנה וישוה וישוי
ובריעה ושרח אחתהון ובני בריעה חבר ומלכיאל: יח אלין בני זלפה דיהב לבן
ללאה ברתה וילידת ית אלין ליעקב שית עשרי נפשא: יט בני רחל אתת
יעקב יוסף ובנימן: כ ואתילידו ליוסף בארעא דמצרים דילידת לה אסנת בת
פוטי פרע רבא דאון ית מנשה וית אפרים: כא ובני בנימן בלע ובכר ואשבל
גרא ונעמן אחי וראש מפים וחפים וארד: כב אלין בני רחל דאתילידו ליעקב
כל נפשא ארבעה עשר: כג ובני דן חשים: כד ובני נפתלי יחצאל וגוני ויצר
ושלם: כה אלין בני בלהה דיהב לבן לרחל ברתה וילידת ית אלין ליעקב
כל

רש"י

על שם השעה קורא להם הכתוב באים. ואין לתמוה על אשר לא כתב אשר באו: (י) בן הכנענית. בן דינה שנבעלה לכנעני. כשהרגו את שכם לא היתה דינה רוצה לצאת עד שנשבע לה שמעון שישאנה (ב"ר): (טו) אלה בני לאה ואת דינה בתו. הזכרים תלה בלאה והנקבות תלה ביעקב ללמדך אשה מזרעת תחלה יולדת זכר איש מזריע תחלה יולדת נקבה: שלשים ושלש. ובפרטן אי אתה מוצא אלא ל"ב אלא זו יוכבד שנולדה בין החומות בכניסתן לעיר שנאמר אשר ילדה אותה ללוי במצרים לידתה במצרים ואין הורתה במצרים: (יט) בני רחל אשת יעקב. ובכולן לא נאמר בהן אשת אלא שהיתה עיקרו של בית: (כ) כל הנפש הבאה ליעקב. שיצאו מארץ כנען לבא למצרים ואין הבאה זו ל' עבר אלא ל' הווה כמו (אסתר ב) בערב היא באה וכמו והנה רחל בתו באה עם הצאן לפיכך טעמו למטה באל"ף לפי שכשיצאו לבוא מארץ כנען לא היו אלא ששים ושש. והשני כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים נפש הוא לשון עבר לפיכך טעמו למעלה בבי"ת לפי שמשבאו שם היו שבעים שמצאו שם יוסף ושני בניו ונוספה להם יוכבד בין החומות. (ועיין בבאור לת"י ומשם תמצא לרוות צמאונך ברש"י). ולדברי האומר תאומות נולדו עם השבטים צריכים אנו לומר שמתו ר לפני ירידתן למצרים שהרי לא נמנו כאן. (מצאתי בויקרא רבה עשו שש נפשות ש היו לו והכתוב קורא אותן נפשות ביתו לשון רבים לפי שהיו עובדין לאלהות הרבה

שפתי חכמים

ויקמו כל בניו כו') דהא יוצאי ירכו קתיב כאן. (נח"י) ול"נ לייטב שדרך הכתוב כשמדבר ביחוסי הרבים אמר ביחיד ל' רבים כמו ובני דן חושים ובני פלוא אליאב וא"כ אע"ג דבנותיו קאי אדינה להוד אפ"ה היכא דאיכא לרבויי מרבינן, ולא סמכינן אשניא דהיקא ולכן פי' סרח ויוכבד וכ"מ בב"ב דף קמ"ג, ואין להקשות איפכא בפסוק ויקומו לנחמו מנ"ל לר"י לומר התאומות ולר"נ כלותיו דלמא דינה לבדה היתה כמו הכא דש"ה דכתיב וכל בנותיו א"נ ש"ה דאיכא יחוסי דרבים כנ"ל: צ דק"ל הא משה רבינו כתב לנו את התורה ובימיו כבר באו וא"כ הל"ל באו ועז"פ ע"ש וכו': ק דק"ל דהל"ל בכולן בני כנעניות למ"ד דכנעניות היו ולמה כתיב גבי שאול הכנענית יותר מבכולן, ולמ"ד שעם כל אחד נולדה תאומה עמו ואותן אחיות היו נושאין א"כ לא הל"ל כנענית כלל ומתרץ בן דינה וכו' והשתא מתורץ לתרווייהו: ר (מהרש"ל) דאל"כ למה לא חשב אותן בחשבון שאר בנים ולכך אמר שמתו ואלו נשים נכריות הם ואינן בכלל יוצאי ירך יעקב והכתוב מפרש בעצמו הטעם: ש כדכתיב בפ' וישלח ויקח עשו וגו' ואת כל נפשות ביתו. וצ"ל דטעות יש ברש"י דהא נפשות עשו לא היו

התורה והמצוה

מלס אזה שיהעבדו גם בסוף, רק השבטים לא נשתעבדו כי לא התחיל השעבוד עד אחרי מותם, ועפ"ז יבאר מצריכה יעקב וכל זרעו, שהם באו ברצון ונפש חפצה, אבל בניו ובני בניו שהם עתידים להשתעבד היה לבם נוקפם בביאה זו ולא הלכו ברצון רק הביא אתו מצרימה, כהולכים שלא ברצונם: (ה-כז) ואלה שמות בני ישראל, יעקב ובניו. הפסוק מורה כדברי הרב אבן עזרא, שמה שחשב בבני לאה שלשים ושלש, וכן מה שחשב לבסוף מספר שבעים, הוא עם יעקב שהוא מכלל השבעים, יע"ש

בְּנֵי בִלְהָה אֲשֶׁר־נָתַן לָבָן לְרָחֵל בִּתּוֹ וַתֵּלֶד אֶת־אֵלֶּה
לְיַעֲקֹב כָּל־נֶפֶשׁ שִׁבְעָה׃ כו כָּל־הַנֶּפֶשׁ הַבָּאָה לְיַעֲקֹב
מִצְרַיְמָה יֹצְאֵי יְרֵכוֹ מִלְּבַד נְשֵׁי בְנֵי־יַעֲקֹב כָּל־נֶפֶשׁ
שִׁשִּׁים וָשֵׁשׁ׃ כז וּבְנֵי יוֹסֵף אֲשֶׁר־יֻלַּד־לוֹ בְמִצְרַיִם נֶפֶשׁ
שְׁנָיִם כָּל־הַנֶּפֶשׁ לְבֵית־יַעֲקֹב הַבָּאָה מִצְרַיְמָה שִׁבְעִים׃ ס
ששי כח וְאֶת־יְהוּדָה שָׁלַח לְפָנָיו אֶל־יוֹסֵף לְהוֹרֹת לְפָנָיו
גֹּשְׁנָה וַיָּבֹאוּ אַרְצָה גֹּשֶׁן׃ כט וַיֶּאְסֹר יוֹסֵף מֶרְכַּבְתּוֹ וַיַּעַל
לִקְרַאת־יִשְׂרָאֵל אָבִיו גֹּשְׁנָה וַיֵּרָא אֵלָיו וַיִּפֹּל עַל־צַוָּארָיו
וַיֵּבְךְּ עַל־צַוָּארָיו עוֹד׃ ל וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל־יוֹסֵף אָמוּתָה
הַפָּעַם אַחֲרֵי רְאוֹתִי אֶת־פָּנֶיךָ כִּי עוֹדְךָ חָי׃ לא וַיֹּאמֶר
יוֹסֵף אֶל־אֶחָיו וְאֶל־בֵּית אָבִיו אֶעֱלֶה וְאַגִּידָה לְפַרְעֹה
וְאֹמְרָה אֵלָיו אַחַי וּבֵית־אָבִי אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ־כְּנַעַן בָּאוּ אֵלָי׃
לב וְהָאֲנָשִׁים רֹעֵי צֹאן כִּי־אַנְשֵׁי מִקְנֶה הָיוּ וְצֹאנָם וּבְקָרָם
וְכָל־אֲשֶׁר לָהֶם הֵבִיאוּ׃ לג וְהָיָה כִּי־יִקְרָא לָכֶם פַּרְעֹה
וְאָמַר מַה־מַּעֲשֵׂיכֶם׃ לד וַאֲמַרְתֶּם אַנְשֵׁי מִקְנֶה הָיוּ עֲבָדֶיךָ
מִנְּעוּרֵינוּ וְעַד־עַתָּה גַּם־אֲנַחְנוּ גַּם־אֲבֹתֵינוּ בַּעֲבוּר תֵּשְׁבוּ
בארץ

בעל הטורים

כפי מי שמת שהו בני דן כחשים של קנה פי' מלמטה הוא אחד ומלמעלה הוא מתפצל לכמה קנים שמכון אחד שכי"ל ויאה

רש"י

הרבה. יעקב שבעים היו לו והכתוב קורא אותן נפש לפי שהיו עובדים לאל אחד: (כח) להורת לפניו. כתרגומו לפנות לו מקום ולהורות היאך יתיישב בה: לפניו. קודם שיגיע לשם. ומ"א להורות לפניו לתקן לו בית תלמוד שמשם תצא הוראה: (כט) ויאסר יוסף מרכבתו. הוא עצמו אסר את הסוסים למרכבה א להזדרז לכבוד אביו: וירא אליו. יוסף נראה ב אל אביו: ויבך על צואריו עוד. לשון הרבות בכיה וכן (איוב לד) כי לא על איש ישים עוד לשון רבוי הוא אינו שם עליו עלילות נוספות על חטאיו ג אף כאן הרבה והוסיף בבכי יותר על הרגיל אבל יעקב לא נפל על צוארי יוסף ולא נשקו ואמרו רבותינו שהיה קורא ד את שמע: (ל) אמותה הפעם. פשוטו כתרגומו ה ומדרשו
כבור

שפתי חכמים

אלא המשה והמדרש מביא שפה וצ"ע: ת ר"ל מדכתיב להורת חסר וי"ו שניה יש בו אותיות תורה: א דאל"כ וירכב במרכבתו מבע"ל: ב (מהרש"ל) דאין שייך לומר שיעקב נראה ליוסף שהרי יעקב לא הלך להראות לו אלא לראותו הלך ועוד שהלך למצרים לגור שם אבל יוסף הלך לקראתו להראות לו לאביו: ג רש"י מפרש הפסוק שהביא כי לא על איש ישים עוד דהפסוק זה קאי כשהקב"ה נפרע מן הרשעים אינו נפרע מהם יותר ממה שחטאו דהיינו אינו שם עליו וכו': ד מקשים העולם דלמא היה עומד ומתפלל. וצ"ל דהא אמרו רז"ל אסור לעבור לפני המתפלל כדי שלא יבטל כוונתו וכ"ש יוסף איך נפל על צוארו שמא יבטל כוונת יעקב וכו' אבל ק"ש עיקר הכוונה הוא בפסוק ראשון דהוא עיקר קבלת עול מלכות שמים והוא נפל עליו לאחר שקרא פסוק ראשון. וא"ת יוסף למה לא קרא ג"כ את שמע. וי"ל דיוסף היה עוסק במצות כבוד אביו ועוסק במצוה פטור מן המצוה. ועי"ל דיוסף היה פוטר עצמו בפסוק ראשון מפני שהיה טרוד כדאמרינן שמע ישראל וגו' זו היא ק"ש של רבי יהודה הנשיא מפני שהיה טרוד בצרכא עם התלמידים: ה כלומר לא שבקש למות מאחר שזכה לראות פניו כפי שמובן ממנו דאדרבה מאחר שזכה
לראות

כל נפשא שבעא: כו כל נפשתא דעלא ליעקב למצרים נפקי ירכה בר מנשי
בני יעקב כל נפשא שתין ושית: כז ובני יוסף די אתילידו ליה במצרים נפשא
תרין כל נפשתא לבית יעקב דעלו למצרים שבעין: כח וית יהודה שלח קדמוהי
לות יוסף לפנאה קדמוהי לגשן ואתו לארעא דגשן: כט וטקים יוסף רתכוהי
וסליק לקדמות ישראל אבוהי לגשן ואתגלי ליה ונפל על צורה ובכה על צורה
עוד: ל ואמר ישראל ליוסף אלו אנא מאית זמנא הדא מנחם אנא בתר דחזיתי
ית אפך ארי עד כען את קים: לא ואמר יוסף לאחוהי ולבית אבוהי אסק ואחוי
לפרעה ואימר ליה אחי ובית אבא די בארעא דכנען אתו לותי: לב וגבריא רעי
ענא ארי גברי מרי גיתי הוו וענהון ותורהון וכל די להון איתיאו: לג ויהי ארי
יקרי לכון פרעה ויימר מה עובדיכון: לד ותימרון גברי מרי גיתי הוו עבדך
מעולמנא ועד כען אף אנחנא אף אבהתנא בדיל די תיתבון בארעא דגשן ארי

מרחקין

רש"י

סבור הייתי למות שתי מיתות בעוה"ז ולעוה"ב שנסתלקה שכינה ממני והייתי אומר שיתבעני הקב"ה מיתתך עכשיו בעודך חי לא אמות אלא פעם אחת: (לא) ואמרה אליו אחי וגו'. ועוד אומר לו והאנשים רועי צאן וגו': (לד) בעבור תשבו בארץ גשן. והיא צריכה לכם שהיא ארץ מרעה וכשתאמרו לו שאין אתם בקיאין במלאכה אחרת ירחיקכם מעליו ויושיבכם שם:

שפתי חכמים

לראות פניו ראוי להתפלל שיהיה כדי לשמוח עם בנו כימי עניו: ו ודעתו של רש"י שלא תאמר הואיל וכתיב והאנשים רועי צאן וגו' בדבר באנשי נפשיה הוא ולא היו אמר כן והאנשים וגו' ר"ל אנשים אחרים אבל לא לפרעה לכך פירש ועוד אומר לו דבר זה והאנשים וגו' ודייק מכפל ל' ואגידה ואומרה:

כי

השאלות

(לא-לד) יוסף אמר לאחיו שיאמרו אנשי מקנה היו, והם אמרו רועה צאן עבדיך. הוא אמר שיאמר שבאו אליו, ואל פרעה לא אמר רק שבאו ולא שבאו אליו, והם אמרו לגור בארץ באנו, ופרעה אמר אביך ואחיך באו אליך:

התורה והמצוה

וע"כ התחיל יעקב ובניו, להורות שיעקב מן החשבון, ולכן היה שלשים ושלש היינו עם יעקב, וכן מה שהיה כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים, היינו עם יעקב ויוסף ובניו, ומ"ש בפסוק כי כל הנפש הבאה ליעקב מצרימה יוצאי ירכו ששים ושש, היינו חוץ מיעקב דהא אמר הבאה ליעקב, וכן בב"ר שי"א שיעקב השלים החשבון:

(כט-ל) ויבך על צואריו. לפירוש הרמב"ן בכה יעקב, ועז"ה עוד נוסף על מה שבכה עד הנה. ולדעת חז"ל יוסף בכה ויעקב קרא ק"ש, ר"ל שגדר אהבת ה' שלא יצויר עם האהבה זו אהבת זולתו ובאשר בעת ההיא ראוי שנתעורר בלב יעקב אהבה עצומה ליוסף אשר התאבל עליו ימים רבים, קרא אז ק"ש ורשפי אש שלהבת אהבת ה' גבר בלבו על אהבת יוסף עד שלא פנה אליו כלל, אחר שמסר נפשו במחשבתו במסירת נפש על אהבת ה', כמ"ש ר"ע כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה ואהבת את ה' מתי יבא לידי ואקיימנו, ע"כ אמר אמותה הפעם שמשתוקק למות הפעם באהבת ה' על קדוש שמו, שאין לו עוד בעוה"ז כלום, אחרי ראותי את פניך כי עודך חי, ואתה תהיה במקומי על הכלל הזה, ואני אבוא אל מקומי בשמים:

(לא) ויאמר יוסף אל אחיו. כבר כתבתי למעלה שלהתישב בארץ בקביעות היה צריך רשות מן המלך, אולם לגור שם לפי שעה היה רשות בעת ההיא לכל עובר אורח, וכן היה רשות לרועי צאן ונוסעים בעדר לנסוע ממרעה אל מרעה בכ"מ, כמו שנראה מאברהם ויצחק שנסעו בכ"מ ממקום למקום כדרך הנודדים והרועים, אבל הם שרצו להתישב במקום אחד ויוסף רצה לתת להם האחוזה צריך רשות מפרעה, ובאשר בזה הפעם שפרעה יצוה שישבו בערי הממלכה וישימם לשרי אלפים ושרי מאות, צוה שיאמרו שהם רועי צאן למען יתן להם את ארץ גושן כי תועבת מצרים כל רועי צאן, ואמר אל אחיו שהוא יאמר לפרעה האמת שבאו אליו היינו להתישב בקביעות מצד שהם אחי יוסף, וכדי שיניחם לשבת בארץ גושן יאמר שהם רועי צאן, וכדי שלא יחשיב פרעה שהם רועים עניים רועי צאן של אחרים, יאמר **כי אנשי מקנה היו**, היינו סוחרים הסוחרים במקנה ויש להם מקנה רב באופן שאינם עניים שיצטרכו עזר מאוצר המלך, **כי הביאו צאנם ובקרם וכל אשר להם**:

(לג לד) והיה כי יקרא לכם פרעה ואמר מה מעשיכם. כי ירצה לתת לכם איזה משרה במלכותו, אז תאמרו אנשי מקנה היו עבדיך, אין אנו יודעים עסק אחר רק עסק המקנה, ולא אמר שיאמרו

שהם

בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן כִּי־תוֹעֲבַת מִצְרַיִם כָּל־רֹעֵה צֹאן׃ מז א וַיָּבֹא
יוֹסֵף וַיַּגֵּד לְפַרְעֹה וַיֹּאמֶר אָבִי וְאַחַי וְצֹאנָם וּבְקָרָם וְכָל־
אֲשֶׁר לָהֶם בָּאוּ מֵאֶרֶץ כְּנָעַן וְהִנָּם בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן׃ ב וּמִקְצֵה
אֶחָיו לָקַח חֲמִשָּׁה אֲנָשִׁים וַיַּצִּגֵם לִפְנֵי פַרְעֹה׃ ג וַיֹּאמֶר
פַּרְעֹה אֶל־אֶחָיו מַה־מַּעֲשֵׂיכֶם וַיֹּאמְרוּ אֶל־פַּרְעֹה רֹעֵה
צֹאן עֲבָדֶיךָ גַּם־אֲנַחְנוּ גַּם־אֲבוֹתֵינוּ׃ ד וַיֹּאמְרוּ אֶל־פַּרְעֹה
לָגוּר בָּאָרֶץ בָּאנוּ כִּי־אֵין מִרְעֶה לַצֹּאן אֲשֶׁר לַעֲבָדֶיךָ כִּי־
כָבֵד הָרָעָב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וְעַתָּה יֵשְׁבוּ־נָא עֲבָדֶיךָ בְּאֶרֶץ
גֹּשֶׁן׃ ה וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה אֶל־יוֹסֵף לֵאמֹר אָבִיךָ וְאַחֶיךָ בָּאוּ
אֵלֶיךָ׃ ו אֶרֶץ מִצְרַיִם לְפָנֶיךָ הִוא בְּמֵיטַב הָאָרֶץ הוֹשֵׁב
אֶת־אָבִיךָ וְאֶת־אַחֶיךָ יֵשְׁבוּ בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן וְאִם־יָדַעְתָּ וְיֶשׁ־
בָּם אַנְשֵׁי־חַיִל וְשַׂמְתָּם שָׂרֵי מִקְנֶה עַל־אֲשֶׁר־לִי׃ ז וַיָּבֵא
יוֹסֵף אֶת־יַעֲקֹב אָבִיו וַיַּעֲמִדֵהוּ לִפְנֵי פַרְעֹה וַיְבָרֶךְ יַעֲקֹב
אֶת־פַּרְעֹה׃ ח וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה אֶל־יַעֲקֹב כַּמָּה יְמֵי שְׁנֵי
חַיֶּיךָ׃ ט וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל־פַּרְעֹה יְמֵי שְׁנֵי מְגוּרַי שְׁלֹשִׁים
וּמְאַת שָׁנָה מְעַט וְרָעִים הָיוּ יְמֵי שְׁנֵי חַיַּי וְלֹא הִשִּׂיגוּ אֶת־
יְמֵי שְׁנֵי חַיֵּי אֲבֹתַי בִּימֵי מְגוּרֵיהֶם׃ י וַיְבָרֶךְ יַעֲקֹב אֶת־
פרעה

בעל הטורים

רבים וכן נמי נהגו חוכמים מדרך הנלחמים להדבק אלו עם אלו שלא יפרידו אותם האויבים: (ב) ומקצה אחיו לקח. בגימ' זה החלשים: (ו) במיטב הארץ. בגי' גושן: ושמתם ב' במס'. הכא ואידך ושמתם באהרן מלמד שהיו ממונים ושרים על ראשי החיילים והיו שמותם כתובים ומונחים באוצר המלך וזה הוא ושמתם באהרן: (ז) ויעמדהו ב' במס'. הכא ואידך ויעמדהו לפני אלעזר הכהן לפי שיעקב היה זקן והיו צריכין לסומכו כדי שיוכל לעמוד וגם יהושע היה מתביים בנשבה מנהיג:

רש"י

כי תועבת מצרים וגו'. לפי שהם להם ז אלהות: (ב) ומקצה אחיו. מן הפחותים שבהם לגבורה שאין נראים גבורים שאם יראם גבורים יעשה אותם אנשי מלחמתו. ואלה הם ראובן שמעון לוי יששכר ובנימין. אותן שלא כפל משה שמותם כשברכן. אבל שמות הגבורים כפל. וזאת ליהודה ויאמר שמע ה' קול יהודה. ולגד אמר ברוך מרחיב גד. ולנפתלי אמר נפתלי. ולדן אמר דן. וכן לזבולן וכן לאשר. זהו לשון ב"ר שהיא אגדת א"י אבל בגמרא בבלית שלנו (ב"ק צב) מצינו שאותן שכפל משה שמותן הם החלשים ואותן הביא לפני פרעה ויהודה שהוכפל שמו לא הוכפל משום חלשות אלא טעם יש בדבר ח כדאיתא בב"ק. ובברייתא דספרי שנינו בוזאת הברכה כמו בגמרא שלנו: (ו) אנשי חיל. בקיאין באומנות ט לרעות צאן: על אשר לי. על צאן י שלי: (ז) ויברך יעקב. היא שאילת שלום כדרך כל הנראים לפני המלכים לפרקים

שפתי חכמים

ז לפי שהם יודעין שהרועים רועי הצאן יודעין שויתן לפי שהם תמיד אצלן הלכך יודעין שאין בהם ממש הלכך שונאים כל רועי צאן. א"נ ל' תועבה שבקרא הוא ל' עבודת אלילים כלומר שהמצרים נוהגים כבוד גדול ברועי צאן והם נחשבים בעיניהם כעבודת אלילים עלמה מ"ה ייטב אותם במיטב הארץ: ח כל אותן מ' שנה שהיו ישראל במדבר היו עצמותיו של יהודה מגולגלין בארון וכו' והביאו רש"י בזאת הברכה: ט ר"ל אין חיל זה ל' חסידות או לשון ממון: י מדכתיב

מרחקין מצראי כל רעי ענא : א ואתא יוסף וחוי לפרעה ואמר אבא ואחי וענהון
ותורהון וכל די להון אתו מארעא דכנען והא אנון בארעא דגשן : ב ומקצת מן
אחוהי דבר חמשא גברין ואקימנון קדם פרעה : ג ואמר פרעה לאחוהי מה
עובדיכון ואמרו לפרעה רעי ענא עבדך אף אנחנא אף אבהתנא : ד ואמרו
לפרעה לאתותבא בארעא אתינא ארי לית רעיא לענא די לעבדך ארי תקיף
כפנא בארעא דכנען וכען יתבון כען עבדך בארעא דגשן : ה ואמר פרעה ליוסף
למימר אבוך ואחך אתו לותך : ו ארעא דמצרים קדמך היא בדשפיר בארעא
אותיב ית אבוך וית אחך יתבון בארעא דגשן ואם ידעת ואית בהון גברין דחילא
יתמנינון רבני גיתי על די לי : ז ואיתי יוסף ית יעקב אבוהי ואקימניה קדם פרעה
ובריך יעקב ית פרעה : ח ואמר פרעה ליעקב כמה יומי שני חיך : ט ואמר יעקב
לפרעה יומי שני תותבותי מאה ותלתין שנין זעירין ובישין הוו יומי שני חיי ולא אדביקו
ית יומי שני חיי אבהתי ביומי תותבותהון : י ובריך יעקב ית פרעה ונפק מן קדם
פרעה

רש"י

לפרקים בלודי"ר בלעז (גריכען) : (ט) שני מגורי. ימי גרותי כל ימי הייתי גר בארץ ולא הגיעו בטובה : (י) ויברך יעקב. כדרך כל הנפטרים מלפני שרים שמברכים אותם ונוטלים רשות ומה ברכה ברכו שיעלה נילוס לרגליו לפי שאין מצרים שותה מי גשמים אלא נילוס עולה ומשקה ומברכתו של יעקב והילך היה פרעה בא על נילוס והוא עולה לקראתו ומשקה את הארץ. תנחומא

שפתי חכמים

רועה צאן עבדיך וכיון שלא אמרו לפרעה אלא שהם רועי צאן ודאי מקנה דכתיב בקרא ג"כ קאי על צאן : ב זה הוא ממדרש תנחומא והוא כמו ד"א שויברך הוא ברכה ממש כמו שמביא בסוף דלפי' ראשון לאו ברכה ממש הוא אלא כדרך כל הנפטרים נוטלים רשות ומ"ש פריך ומה ברכה ברכו. א"נ הכל פי'

התורה והמצוה

שהם רועי צאן שזה מורה שהם הרועים בעצמם, רק יאמרו שהם קונים ועוסקים במקנה וי"ל שמרתים רועים בצאן, ובזה הרויחו שישבו בארץ גושן, כי תועבת מצרים כל רועה צאן :

מז (א-ב) **ויבא יוסף**. אולם בבוא יוסף אל פרעה לא אמר לו תיכף שבאו אליו להתישב בקביעות רק אמר כמש שבאו מארץ כנען, והזמין תיכף חמשה מאחיו שהם יגידו יותר הדברים:

(ג-ד) **ויאמרו אל פרעה**. הם אמרו אל פרעה באופן שלא יצטרך יוסף להפיק רצון ע"ז רק על אופן שיש רשות לכל הבא מארץ אחרת להיות שם, וזה בשני דברים. א] אמרו רעה צאן עבדיך, ויש היתר להרועים לנסוע עם המרעה בכ"מ, [ולכן לא הזכירו שהם אנשי מקנה במשמעו שהם סוחרים שבזה אין דינם כרועים] וזה תשובה על השאלה מה מעשיכם, **ויאמרו אל פרעה**, אמירה שניה ע"מ שלא שאלם, **לגור בארץ באנו**, שלא באו להשתקע רק לגור מצד שאין מרעה בארץ כנען, וע"ז יש ג"כ רשות לכל רועים, ועז"א **ועתה ישבו נא עבדיך**, ר"ל שישבו עתה לפי שעה עד שיופסק הרעב, באופן שבשאל דבר שיש רשות לכל העמים שם מבלי הבדל:

(ה) **ויאמר פרעה**. ע"ז השיב פרעה אל יוסף, **הנה אביך ואחיך באו אליך**, לא לגור לפי שעה ולא מחמת חסרון המרעה רק באו אליך להשתקע:

(ו) **ארץ**. ובכ"ז אין אתה צריך רשות כלל, **כי ארץ מצרים לפניך הוא במיטב הארץ הושב**, שישבו בקביעות, וגם במיטב הארץ, ותוכל להושיבם **בארץ גשן, ואם יש בם אנשי חיל** ואתה ידעת שיש בהם ראויים אל ההתמנות, דהיינו שהם נאמנים וי"ל המעלות הראויים להיות שרים ומנהיגים בעבודת המלך, **תשימם שרי מקנה** על המקנה **אשר לי**:

(ט) **ימי שני מגורי**. ר"ל שנות הימים משמע שנים של טובה והצלחה, א"ל שני מגוריו שגר כגר בארץ היו **שלשים ומאת שנה**, אבל **השנים שהיה בשלוה היו מועטים וגם היו רעים**, שלא היה לו הצלחה גמורה אף בהם, **ולא השיגו לשנים** של הצלחה שהיה לאבותיו בימי מגוריהם בתבל. ובדרושי ארצות השלום פרשתי, כי שנות חיים לא יצדקו רק על השנים שעובד בהם את ה' שהם חיי האדם, לא על השנים שהי חיי ההרגש לבד שהוא חיי הבהמה, שנים אלה לא נקראו שנות חיים כי גם הי החלק הבהמי שלו, אבל האדם שהוא חלק השכלי והנפשי שלו היה כמת, ונוכל לקראם בשם שני מגורי, שהם גר בתבל הארצה, לא בשם שנות חיים, והאמר פרעה לפי הבנתו קרא כל השנים שיתהלך האדם על האדמה בשם שנות חיים, א"ל יעקב שלא דייק בדבריו, באם תשאלני על ימי שני מגורי אוכל להשיב לך שהיו שלשים ומאת שנה, אבל אם תשאלני על שני חיי, דע כי מעט ורעים היו ימי שני חיי, ר"ל השנים שהייתי אני חיים הנפשיים שהם חיי האדם

פַּרְעֹה וַיֵּצֵא מִלִּפְנֵי פַרְעֹה: שביעי יא וַיּוֹשֵׁב יוֹסֵף אֶת־אָבִיו
וְאֶת־אֶחָיו וַיִּתֵּן לָהֶם אֲחֻזָּה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּמֵיטַב הָאָרֶץ
בְּאֶרֶץ רַעְמְסֵס כַּאֲשֶׁר צִוָּה פַרְעֹה: יב וַיְכַלְכֵּל יוֹסֵף אֶת־
אָבִיו וְאֶת־אֶחָיו וְאֵת כָּל־בֵּית אָבִיו לֶחֶם לְפִי הַטָּף: יג וְלֶחֶם
אֵין בְּכָל־הָאָרֶץ כִּי־כָבֵד הָרָעָב מְאֹד וַתֵּלַהּ אֶרֶץ מִצְרַיִם
וְאֶרֶץ כְּנַעַן מִפְּנֵי הָרָעָב: יד וַיְלַקֵּט יוֹסֵף אֶת־כָּל־הַכֶּסֶף
הַנִּמְצָא בְאֶרֶץ־מִצְרַיִם וּבְאֶרֶץ כְּנַעַן בַּשֶּׁבֶר אֲשֶׁר־הֵם
שֹׁבְרִים וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת־הַכֶּסֶף בֵּיתָה פַרְעֹה: טו וַיִּתֹּם
הַכֶּסֶף מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וּמֵאֶרֶץ כְּנַעַן וַיָּבֹאוּ כָל־מִצְרַיִם אֶל־
יוֹסֵף לֵאמֹר הָבָה־לָּנוּ לֶחֶם וְלָמָּה נָמוּת נֶגְדֶּךָ כִּי אָפֵס
כָּסֶף: טז וַיֹּאמֶר יוֹסֵף הָבוּ מִקְנֵיכֶם וְאֶתְּנָה לָכֶם בְּמִקְנֵיכֶם
אִם־אָפֵס כָּסֶף: יז וַיָּבִיאוּ אֶת־מִקְנֵיהֶם אֶל־יוֹסֵף וַיִּתֵּן לָהֶם
יוֹסֵף לֶחֶם בַּסּוּסִים וּבְמִקְנֵה הַצֹּאן וּבְמִקְנֵה הַבָּקָר
וּבַחֲמֹרִים וַיְנַהֲלֵם בַּלֶּחֶם בְּכָל־מִקְנֵהֶם בַּשָּׁנָה הַהִוא:
יח וַתִּתֹּם הַשָּׁנָה הַהִוא וַיָּבֹאוּ אֵלָיו בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית וַיֹּאמְרוּ
לוֹ לֹא־נְכַחֵד מֵאֲדֹנִי כִּי אִם־תַּם הַכֶּסֶף וּמִקְנֵה הַבְּהֵמָה
אֶל־אֲדֹנִי לֹא נִשְׁאַר לִפְנֵי אֲדֹנִי בִּלְתִּי אִם־גְּוִיָּתֵנוּ
וְאַדְמָתֵנוּ: יט לָמָּה נָמוּת לְעֵינֶיךָ גַּם־אֲנַחְנוּ גַּם־אַדְמָתֵנוּ
קְנֵה־אֹתָנוּ וְאֶת־אַדְמָתֵנוּ בַּלָּחֶם וְנִהְיֶה אֲנַחְנוּ וְאַדְמָתֵנוּ
עבדים

בעל הטורים

לפני מטה והיה ירא ממטה שמא יעניבהו והיו צריכין לסומכו ולכן הסרים שלא היתה עמידתן שלמה: (יד) ביתה פרעה ב' במס'. הכא ואידך ערוב כבד ביתה פרעה, בשביל שלא זכר הטובות שעשה לו יוסף והביא כל הכסף לביתו ע"ז בא הערוב תהלך ביתה פרעה. ד"א לומר כמו שמכניסין הכסף חדר בחדר כך בא הערוב בחדר פרעה שהיה לפנים חדר בחדר.

רש"י

(תנחומא): (יא) רעמסס. מארץ גושן היא: (יב) לפי הטף. לפי הצריך ל לכל בני ביתם: (יג) ולחם אין בכל הארץ. חוזר לענין הראשון מ לתחלת שני הרעב: ותלה. כמו ותלאה ל' עייפות כתרגומו ודומה לו (משלי כו) כמתלהלה נ היורה זקים: (יד) בשבר אשר הם שוברים. נותנין לו ס את הכסף:

שפתי חכמים

אחר הוא דברכה ממש הוא דדרך כל הנפטרים מלפני השרים מברכין אותן ר"ל ברכה ממש וע"ז קאי ומה ברכה ברכו: ל כלומר דרך הטף הוא לפרר הלחם שלא לצורך ואמר שאף לפי צורך הטף שדרכן לפרר שהוא יותר מכדי צרכן כלכל אותן ר"ל בכלכל לפי הצורך לבני ביתם: מ דהיינו שנה ראשונה דהא משבא יעקב למצרים כלה הרעב כדפירש"י בסמוך וע"כ דחוזר לתחלת שני הרעב שהיה קודם שבא יעקב למצרים: נ בהס"ת הוא תמורת האל"ף כי אותיות אהו"י מתחלפים: ס ר"ל שלא תאמר דשבר הוא לשון מכירה אלא ל' מכירה הוא ר"ל

פרעה: יא ואותיב יוסף ית אבוהי וית אחוהי ויהב להון אחסנא בארעא דמצרים
בדשפיר בארעא בארעא דרעמסס כמא די פקיד פרעה: יב וזן יוסף ית אבוהי
וית אחוהי וית כל בית אבוהי לחמא לפום טפלא: יג ולחמא לית בכל ארעא
ארי תקיף כפנא לחדא ואשתלהי עמא דארעא דמצרים ועמא דארעא דכנען
מן קדם כפנא: יד ולקיט יוסף ית כל כספא דאשתכח בארעא דמצרים ובארעא
דכנען בעיבורא די אנון זבנין ואיתי יוסף ית כספא לבית פרעה: טו ושלים
כספא מארעא דמצרים ומארעא דכנען ואתו כל מצראי לות יוסף למימר הב
לנא לחמא ולמה נמות לקבלך ארי שלים כספא: טז ואמר יוסף הבו גיתיכון
ואתן לכון בגיתיכון אם שלים כספא: יז ואיתיו ית גיתיהון לות יוסף ויהב להון
יוסף לחמא בסוסותא ובגיתי ענא ובגיתי תורין ובחמרין וזנגון בלחמא בכל
גיתיהון בשתא ההיא: יח ושלימת שתא ההיא ואתו לותה בשתא תניתא ואמרו
לה לא נכסי מן רבוני אלהין שלים כספא וגיתי בעירא לות רבוני לא אשתאר
קדם רבוני אלהין גויתנא וארענא: יט למה נמות לעינך אף אנחנא אף ארענא
קני

רש"י

(טו) אפס. כתרגומו שלים: (יז) וינהלם. כמו וינהגם ודומה לו (ישעיה נא) אין מנהל לה (תהלים כג) על מי מנוחות ינהלני: (יח) בשנה השנית. שנית לשני הרעב: כי אם תם הכסף וגו'. כי אשר תם הכסף והמקנה ע ובא הכל אל יד אדוני: בלתי אם גויתנו. כמו אם לא פ גויתנו. (וה"ג רא"ם וכן בדפוס ישן ועיין בג"א מיושב גירסא שניה):

שפתי חכמים

ה"ל לכתוב בשבר אשר הוא שובר ואז היה קאי על יוסף שמכר להם אבל עכשיו דכתיב בשבר אשר הם שוברים קאי על העם שקונים התבואה מיוסף: ע הוסיף מלת אשר במקום אם מפני שמלת אם מורה על התנאי ואין ענין תנאי נופל כאן והוסיף מלות ובא הכל מפני שנראה מפשוטו שתם הכסף מיוסף לכן הוסיף מלות ובא הכל ליד אדוני כלומר כי כל הכסף שהיה לנו לא הוצאנו אותו לשום דבר כי הכל בא ליד אדונינו: פ דבלתי זה א"א לפרשו לשון אלא וגם לשון לא דהרי לא נתקשר עמו מלת אם ל"פ דלעולם לשון לא הוא ומקרא מסורס הוא אם לא גויתנו וזהו שנקט אם לא גויתנו היינו

התורה והמצוה

האדם, ולא השיגו את ימי שני חיי אבותי בימי מגוריהם בהם הרבו יותר הימים שעבדו בהם את ה' וקנו השלמות הנפשי:

(יא) ויושב יוסף. עפ"י רשות פרעה הושיב יוסף את אביו ואת אחיו שיאחזו שם בקביעות. ב] שנתן להם אחוזה בא"מ שתהיה הארץ שלהם. ג] שברר החלק שהוא מיטב הארץ בארץ רעמסס, כ"ז היה כאשר צוה פרעה, שכ"ז לא היה רשות ביד המשנה לעשות בלא רשות המלך:

(יב-יג) ויכלכל יוסף. אבל לתת להם כלכלה זה היה ביד יוסף בעצמו שכלכלם בכל מהמובחר, הגם שלחם אין וכו' כפירים רשו ורעבו ודורשי ה' לא יחסרו כל טוב:

(יד) וילקט יוסף. ספר מנאמנות יוסף שהביא את כל הכסף אל אוצר המלך, וגם כי זה היה הכנה לקיים ואח"כ יצאו ברכוש גדול, כמ"ש על פסוק אלהי אבותיכם נתן לכם מטמון באמתחותיכם:

(יח) לא נכחד מאדני כי אם תם הכסף. כבר בארתי (ישעיה ט' ז') שיש הבדל בין אפס ובין תם, אפס מדבר על הנעדר בבחינת עצמו שאינו במציאות, ותם מדבר בבחינת השלם שבלה כולו בתמימות לא נשאר דבר, ותחלה אמרו אפס כסף, וכאשר ראו שתם מקניהם אמרו אם לא היית רוצה לשבור כלל רק בכסף לא יכולנו לבקש דבר, אבל אחר שסברת בעד הבהמות ראינו שדעתך היה שבכל מה שיש אתנו יוצא אליך, ועתה כבר בא אליך בתמימות כל מה שהיה לנו לא השאר דבר, וראוי שתתן בחנם, אבל לא נכחד מאדני, שעדיין נמצא גויתנו ואדמתנו שהם שלנו ואולי תרצה גם זאת, קנה גם זאת כי למה נמות, מזה לא תרויח מאומה, גם כי עד עתה חשבו שבא הרעב לטובת פרעה ומגיד כוכב הגלהו שהיה מזלו שיתעשר ויהיה בידו כל כסף הארץ וכל המקנה. ולפ"ז אחר שבלה כל הכסף והמקנה ועדיין הרעב בארץ, הגם שלא נשאר עוד דבר לפני פרעה, מבואר שהרעב בא מפני שנגזר עלינו כליה, וא"כ אין עצה רק שפרעה יקנה אותנו ואת אדמתנו, ובזה נקרא ע"ש פרעה וממילא ייטיב לנו ולאדמה, כי מזלו של פרעה יציל אותנו. וא"ש קנה אתנו בלחם, וזה יהיה לטובתנו, כי נהיה אנחנו ואדמתנו עבדים לפרעה, ונקרא ע"ש פרעה, ובזה ותן זרע, כי אדמת פרעה בודאי תצמח, ונרויח מה שאנחנו נחיה ולא נמות, וכן האדמה לא תשם אחר שהיא אדמת פרעה:

עֲבָדִים לְפַרְעֹה וְתֶן־זֶרַע וְנִחְיֶה וְלֹא נָמוּת וְהָאֲדָמָה לֹא
תֵשָׁם: כ וַיִּקֶן יוֹסֵף אֶת־כָּל־אַדְמַת מִצְרַיִם לְפַרְעֹה כִּי־
מָכְרוּ מִצְרַיִם אִישׁ שָׂדֵהוּ כִּי־חָזַק עֲלֵהֶם הָרָעָב וַתְּהִי
הָאָרֶץ לְפַרְעֹה: כא וְאֶת־הָעָם הֶעֱבִיר אֹתוֹ לֶעָרִים מִקְצֵה
גְבוּל־מִצְרַיִם וְעַד־קָצֵהוּ: כב רַק אַדְמַת הַכֹּהֲנִים לֹא קָנָה
כִּי חֹק לַכֹּהֲנִים מֵאֵת פַּרְעֹה וְאָכְלוּ אֶת־חֻקָּם אֲשֶׁר נָתַן
לָהֶם פַּרְעֹה עַל־כֵּן לֹא מָכְרוּ אֶת־אַדְמָתָם: כג וַיֹּאמֶר
יוֹסֵף אֶל־הָעָם הֵן קָנִיתִי אֶתְכֶם הַיּוֹם וְאֶת־אַדְמַתְכֶם
לְפַרְעֹה הֵא־לָכֶם זֶרַע וּזְרַעְתֶּם אֶת־הָאֲדָמָה: כד וְהָיָה
בַּתְּבוּאֹת וּנְתַתֶּם חֲמִישִׁית לְפַרְעֹה וְאַרְבַּע הַיָּדֹת יִהְיֶה
לָכֶם לְזֶרַע הַשָּׂדֶה וּלְאָכְלְכֶם וְלַאֲשֶׁר בְּבָתֵּיכֶם וְלֶאֱכֹל
לְטַפְּכֶם: מפטיר כה וַיֹּאמְרוּ הֶחֱיִתָנוּ נִמְצָא־חֵן בְּעֵינֵי אֲדֹנִי
וְהָיִינוּ עֲבָדִים לְפַרְעֹה: כו וַיָּשֶׂם אֹתָהּ יוֹסֵף לְחֹק עַד־הַיּוֹם
הַזֶּה עַל־אַדְמַת מִצְרַיִם לְפַרְעֹה לַחֹמֶשׁ רַק אַדְמַת
הַכֹּהֲנִים לְבַדָּם לֹא הָיְתָה לְפַרְעֹה: כז וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ
מִצְרַיִם בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן וַיֵּאָחֲזוּ בָהּ וַיִּפְרוּ וַיִּרְבּוּ מְאֹד:

ק"ו פסוקים, יהללאל סימן. ומפטירין ויהי דבר ה' ביחזקאל סימן ל"ז:

ויחי

בעל הטורים

ביתם תרגום מלגו: (כג) הא לכם ג' במס'. הא לכם זרע ע"ש ונתתם החמישית לפרעה והדא ביחזקאל הא דרכך בראש נתתי ע"ש והא תחמול על זקן ובחור ובתולה וטף ונשים הרי חמשה והדא בדניאל הא כדי פרזלא דהבא כספא חספא ונחשא הרי חמשה דברים:

שפתי חכמים

היינו בלתי ופירושו אלא גויתנו: צ דאל"כ ותן לחם או בר מבע"ל: ק וא"ת א"כ יאמרו שיוסף כדאי הוא שהרי הוא פתר ז' שנים יהיה רעב, וי"ל דלא כלה הרעב רק במצרים אבל לא בשאר ארצות וכראותם שהנילוס עולה לקראתו ידעו שע"י ברכתו של יעקב הוא: ר פי' ולא תחת ממשלתו שגם קודם זה כן היה: ש שלא תאמר פרעה הסמוך לו כי הקונה והמעביר והנותן זרע הכל יוסף היה: ת פי' שלא תאמר דוקא מקצה זה היה מחליף לקצה האחר אבל באמצע המדינה לא היה מחליף לכך אמר כל הערים וכו': א (נת"י) דכ"מ שנאמר כהן סתם ולא פי' לאיזה דבר הוא כהן מסתמא הוא כהן לאלהות וכ"מ שפירש כהן להשם או כהן לעכו"ם אבל כהן מדין כהן און שמזכיר שם המדינה או שם העיר שם שר ונשיא שלהם

רש"י

(יט) ותן זרע. לזרוע האדמה צ ואע"פ שאמר יוסף ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר מכיון שבא יעקב למצרים באה ברכה לרגליו והתחילו לזרוע וכלה הרעב ק וכן שנינו בתוספתא דסוטה: לא תשם. לא תהא שממה, לא תבור לשון שדה בור שאינו חרוש: (כ) ותהי הארץ לפרעה. קנויה ר לו: (כא) ואת העם העביר. יוסף מעיר לעיר ש לזכרון שאין להם עוד חלק בארץ והושיב של עיר זו בחברתה. ולא הוצרך הכתוב לכתוב זאת אלא להודיעך שבחו של יוסף שנתכוון להסיר חרפה מעל אחיו שלא יהיו קורין אותם גולים (חולין ס): מקצה גבול מצרים וגו'. כן עשה לכל הערים אשר במלכות מצרים ת מקצה גבולה ועד קצה גבולה: (כב) הכהנים. הכומרים כל לשון כהן משרת לאלהות הוא א חוץ מאותן שהם ל'

קני יתנא וית ארענא בלחמא ונהי אנחנא וארענא עבדין לפרעה והב בר זרעא וניחי ולא נמות וארעא לא תבור: כ וקנא יוסף ית כל ארעא דמצרים לפרעה ארי זבינו מצרים גבר חקליה ארי תקיף עליהון כפנא והות ארעא לפרעה: כא וית עמא אעבר יתיה מקרי לקרי מסיפי תחום מצרים ועד סופיה: כב לחוד ארעא דכומריא לא קנא ארי חלקא לכומריא מן קדם פרעה ואכלין ית חלקהון דיהב להון פרעה על כן לא זבינו ית ארעהון: כג ואמר יוסף לעמא הא קניתי יתכון יומא דין וית ארעכון לפרעה הא לכון בר זרעא ותזרעון ית ארעא: כד ויהי באעולי עללתא ותתנון חד מן חמשא לפרעה וארבע חלקין יהא לכון לבר זרע חקלא ולמיכלכון ולאנש בבתיכון ולמיכל לטפלכון: כה ואמרו קיימתנא נשכח רחמין בעיני רבוני ונהי עבדין לפרעה: כו ושוי יתה יוסף לגזרא עד יומא הדין על ארעא דמצרים די יהון יהבין לפרעה חד מן חמשא לחוד ארעא דכומריא בלחודיהון לא הות לפרעה: כז ויתיב ישראל בארעא דמצרים בארעא דגשן ואחסינו בה ונפישו וסגיאו לחדא:

והוא

רש"י

א גדולה כמו כהן מדין כהן און: חק לכהנים. חק כך וכך לחם ליום: (כג) הא. כמו הנה כמו (יחזקאל טז) וגם אני הא דרכך בראש נתתי: (כד) לזרע השדה. שבכל ב שנה: ולאשר בבתיכם. ולאכול העבדים והשפחות ג אשר בבתיכם: טפכם. בנים קטנים: (כה) נמצא חן. לעשות לנו זאת ד כמו שאמרת: והיינו עבדים לפרעה. להעלות לו המס הזה בכל שנה ה לחק שלא יעבור: (כז) וישב ישראל בארץ מצרים. והיכן בארץ גושן ו שהיא מארץ מצרים: ויאחזו בה. לשון אחוזה:

שפתי חכמים

שלפס הוא ולכך ת"א בכאן כומריא ואלו כהן און וכהן מדין תרגם רבא דאון רבא דמדין: ב לא בשנה ראשונה לבדה. הקשה הרא"ם למה לא פי' זה לעיל גבי והיה בתבואת שבכל שנה שאז היה שב לכל הכתובים שאחריו. (נח"י) י"ל דכאן מוכח שפיר דקאי אכל השנים דעל שנה זו כבר אמר הא לכם זרע וכו' וא"כ לזרע השדה ל"ל אלא ע"כ דלא עשה חוק זה לשנה ראשונה בלבד ובשאר השנים לא יצטרכו ליתן החומש דא"כ מה איכפת לי' אם יזרעו או לא אע"כ שהחוק היה לכל שנה וא"כ הוצרך להזהיר שיזרעו כדי שלא יגרע החומש: ג משום דכתיב אח"כ בהדיא לטפכם דהיינו בנים קטנים: ד לא שבוא בתחלת ענין שהיו מבקשים למצוא חן מעתה כי אין לו טעם במקום הזה. רא"ם: ה לא שיהיו עבדים קנוים לו קנין הגוף. דהא כתיב לעיל ויקן יוסף את כל אדמת מצרים לפרעה הרי שלא קנה רק אדמתם ולא אותם לעבדים: ו (ג"א) שלא תאמר שישבו בשתי ארצות במצרים ובגושן:

כלומר

התורה והמצוה

(כ) ויקן יוסף. לא רצה לקנות גם אותם רק קנה תחלה האדמה לבדה, כי לא יתכן למושל ארץ לקנות את עמו לעבדים בעד פת לחם, שעליו לפרנסם בעת הרעב, רק קנה תחלה את אדמתם לבד, וזה היה ברצונם, כי מכרו מצרים איש שדהו, ועי"כ ותהי הארץ לפרעה:

(כא) ואת העם. הנה עובדי האדמה יגורו בכפרים לא בערים, ואחר שקנה את אדמתם העביר אותם מן הכפרים אל הערים, אחר שאין להם אדמה ראוי שישבו בערים וזה עשה בכל הארץ, ועז"א מקצה גבול מצרים ועד קצהו:

(כג) ויאמר יוסף. אח"כ אמר להם יוסף שמי שירצה לשוב לעבוד את האדמה יתן לו אדמה, ובזה יקנה אותו לעבד שיעבוד את האדמה, ועז"א הן קניתי אתכם היום, שהוא קניה אחרת שאני קונה היום תחת מאדמתכם שקניתי כבר, והתנה עמהם תנאי העבודה בענין שייטב בעיניהם. א] הא לכם זרע בפעם הראשון נתן להם זרע לזרוע וגם אמר שעתה שהיא ברשות פרעה תזרעו ותתן יבולה:

(כד) והיה. ואח"כ כשתעשה פרי תבואה תתנו החמישית לפרעה, [וזה לא היה כבד עליהם, שכבר נתנו חומש בשבע שני השבע] וארבעה חומשים יהיה לכם ומזה תקנו אתם בעתיד לזרע השדה ולאכלכם וגם לאכול אשר בבתיכם עובדי האדמה שישרתו אתכם:

(כה) ויאמרו החיתנו. אמרו מה שאנחנו עבדים אינו בעד האדמה, כי כבוד גדול לנו שנהיה עבדי המלך, ואתה החייתנו מצד החסד, ואנו מבקשים נמצא חן והיינו עבדים לפרעה ולכבוד גדול יחשב לנו:

(כז) וישב ישראל. תחלה ישבו ברעמסס לא בכל ארץ גשן שהיתה למצרים, ועתה שהעביר אותם לערים הקנה כל הארץ גשן לבני ישראל, באשר פרו ורבו מאד והוצרכו לארץ רחבת ידים:

ויחי

כח ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה ויהי ימי־
יעקב שני חייו שבע שנים וארבעים ומאת שנה:
כט ויקרבו ימי־ישראל למות ויקרא לבנו ליוסף ויאמר
לו אם־נא מצאתי חן בעיניך שים־נא ידך תחת ירכי
ועשית עמדי חסד ואמת אל־נא תקברני במצרים:
ל ושכבתי עם־אבתי ונשאתני ממצרים וקברתני בקברתם
ויאמר אנכי אעשה כדברך: לא ויאמר השבעה לי וישבע
לו וישתחו ישראל על־ראש המטה: פ מח א ויהי אחרי

הדברים

בעל הטורים

(כח) ויחי. וירבו מאד ויחי יעקב. בגי׳ ראה כ׳ רבוא וזהו שנאמר בראותו ילדיו בראותו אותיות רבואות. ילדיו. עולה כ׳. לומר שראה ס׳ רבוא מילדיו. ד״א וירבו מאד ויחי יעקב מלמד שראה ל׳ רבוא דלקמן קאמר במאד מאד והוא ס׳ רבוא והכא לא כתיב אלא חד מאד דהיינו חצי וכן כתיב לקמן ו׳ לשונות והם פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד והכא לא כתיבי אלא הלשון ויפרו וירבו מאד ולהכי ליכא דרוש הכי כי בראותו ילדיו גי׳ עולה ל׳ שראה ל׳ רבואות מילדיו. ד״א ויחי יעקב בארץ שלא היה ימים טובים שלא נצטער אלא כמנין ויהי י״ז שנה משנולד יוסף עד שנמכר וי״ז שנה במצרים. ד״א ויחי יעקב בארץ מצרים י״ז שנה שבשאבונים לא היו הימים שבהרי אמר כי ארד אל בני אבל שאולה. שבע עשרה שנה כנגד י״ז שנה שגדל הוא ליוסף כלכלו י״ז שנה: ויהי ימי יעקב. בכ״מ שנאמר ויהי ימי לא הגיעו לימי אבותיו ויהי כל ימי חנוך ויהי כל ימי למך וכן בכ״מ שנאמר בו קריבה: שבע שנים וארבעים ומאה שנה. מנה המיעט תחלה מה שלא עשה כן באברהם וינחק בשביל שהיו ימיו מעטים ורעים הזכיר המועט תחלה וחיה ל״ג שנה פחות מאביו מפום דכתיב קללת הנם לו תבא על שקלג רחל ואמר עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה חסרו לו מנין יחי״ה שהוא ל״ג משנותיו: (כט) ויקרבו ימי ב׳ במס׳. הכא ואידך גבי דוד היינו במדרש אמר הקב״ה אתה עשית קמ״ז מזמורים יהון מאסף וסימן וידותן) כמנין שנות יעקב הזכה כמוהו מה הוא ובנו מלכו ניחד אף אתה ימלוך שלמה בנך בחייך. ד״א מה יעקב לא הגיע לימי אבותיו אף דוד כן דכתיב ביה והמלך דוד זקן בא בימים וגו׳: נא ידך. בגימ׳ מילה: חסד ואמת. פירש״י חסד שעושין עם המתים וזהו אמת. א״נ נוטריקון ארון מטה תכריכין: (לא) וישתחו. בגימ׳ מודים של הבשורה טובה: על המטה ב׳ במס׳. וישב על המטה והמן נופל על המטה שהגדיקים אפי׳ כשהן חולים מתחזקים שנאמר ויתחזק ישראל וישב

רש״י

(כח) ויחי יעקב. למה פרשה זו סתומה א לפי שכיון שנפטר יעקב אבינו נסתמו עיניהם ולבם של ישראל מצרת השעבוד ב שהתחילו לשעבדם. ד״א שבקש לגלות את הקץ ג לבניו ונסתם ממנו בב״ר: (כט) ויקרבו ימי ישראל למות. (ב״ר) כל מי שנאמר בו קריבה ד למות לא הגיע לימי אבותיו (יצחק חי ק״פ ויעקב קמ״ז בדוד נאמר קריבה אביו חי ש׳ שנים והוא חי ע׳): ויקרא לבנו ליוסף. (ב״ר) למי שהיה יכולת בידו לעשות: שים נא ידך. והשבע: חסד ואמת. חסד שעושין עם המתים הוא חסד של אמת שאינו מצפה ו לתשלום גמול: אל נא תקברני במצרים

שפתי חכמים

א כלומר קבלה היא בידינו מעזרא ע״ה שפ׳ ויחי שיא׳ ההלא פסקא ולא הדא פרשה היא עם וישב ישראל ט׳ ודרך פרשה פתוחה שעורה ריוח ט׳ אותיות והכא כולה סתומה ואין בה ריוח כלל: ב ר״ל שלא היה להם שעבוד ממש אלא צרת השעבוד שהיה מבקש מהם שיעבדו לו כדאמרינן במס׳ סוטה בפרק בפה רך שהיו מעבידים אותם מתחלה בפה רך וכו׳: ג וא״ת לפי פירוש א׳ הי״ל לכתוב לקמן בפסוק שנכתב בו שמת יעקב ולד״א הי״ל לכתוב בפסוק האספו ואגידה לכם. וי״ל דבאמצע הסדרה אינו ניכר אם נסתמה שדרכו להיות נכתב ולא הייתי יודע הדרשות הללו וכאן הוא מונה כל שנותיו והוי מקום מיתתו וכן לענין גלוי הקץ דמשמע לא היה מגלה להם הקץ אלא סמוך למיתתו וכאן הוא מקום מיתתו כדפירש״י לכן מוכח שפיר מניה. ומהרש״ל כתב דלטעם א׳ קשה הי״ל לסתום פרשה שמות שהרי בפרשה זו לא הזכיר השעבוד לכן פי׳ ד״א ולד״א ק׳ הי״ל לסתום הפרשה של ויקרא יעקב אל בניו וכו׳ לכן צריך גם לטעם א׳: ד דקשה למה נאמר ויקרבו ימי בלשון רבים וגם למה נאמר ימי דמשמע דקריבה קאי אימים הל״ל ויקרב ישראל למות ומפרש דאמת הוא דקריבה קאי אימים ופי׳ נתקרבו ונתקצרו הימים: ה דעת רש״י שלא תאמר דשימת יד היא השבועה וסוכהו מדכתיב גבי אברהם בפ׳ חיי שרה שים נא ידך תחת ירכי וכתיב אחריו ואשביעך כו׳ אלא הכוונה שיהיה חפץ מצוה בידו בשעה שנשבע ואע״פ שאצלו לא היתה מצוה ראשונה נמשך שמנהג כן מאברהם. רא״ם: ו לאו דוקא נקט רש״י חסד שעושין עם המתים אלא ר״ל כל היכא דאינו מצפה לתשלום גמול אע״ג שהוא חי שייך ביה חסד ואמת. והנה אליעזר א״ל שיתנו לו רבקה בחנם ואל תצפו לשום תשלום גמול לא ממנו שיתן נכסם מתנות וכ״ש שאברהם לא יתן להם מתנות כיון שהוא רחוק מהם. וא״ת למה לא פירש״י לעיל גבי אליעזר שהוא חסד של אמת וי״ל שהרי תנינו שאם יעקב ליוסף על מה שנשבע לו לשוליכו לארץ ישראל ה״ל ואני נתתי לך שכם אחד ועל

כח וחיא יעקב בארעא דמצרים שבע עשרי שנין והוו יומי יעקב שני חיוהי
מאה וארבעין ושבע שנין: כט וקריבו יומי ישראל לממת וקרא לבריה
ליוסף ואמר ליה אם כען אשכחית רחמין בעינך שוי כען ידך תחות ירכי ותעבד
עמי טיבו וקשוט לא כען תקברנני במצרים: ל ואשכוב עם אבהתי ותטלנני
ממצרים ותקברנני בקברתהון ואמר אנא אעביד כפתגמך: לא ואמר קיים לי
וקיים ליה וסגיד ישראל על ריש ערסא: א והוה בתר פתגמיא האלין ואמר
ליוסף

רש"י

במצרים. סופה להיות עפרה כנים (ומרחשין תחת גופי) ושאין מתי חוצה לארץ חיים אלא בצער גלגול מחילות ושלא יעשוני מצרים ע"ז (ב"ר): (ל) ושכבתי עם אבותי. וי"ו זו מחובר למעלה לתחלת המקרא ח שים נא ידך תחת ירכי והשבע לי ואני סופי לשכב עם אבותי ואתה תשאני ממצרים. ואין לומר ושכבתי עם אבותי השכיבני עם אבותי במערה ט שהרי כתיב אחריו ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם י ועוד מצינו בכ"מ ל' שכיבה עם אבותיו היא הגויעה ולא הקבורה כמו (מ"א ב) וישכב דוד עם אבותיו ואח"כ ויקבר כ בעיר דוד: (לא) וישתחו ישראל. תעלא בעידניה ל סגיד ליה: על ראש המטה. הפך עצמו לצד השכינה מ מכאן אמרו שהשכינה למעלה מראשותיו של חולה

שפתי חכמים

וכמו שפירש"י לקמן לכן פרש"י כאן לומר עכ"ז בשעה שבקש יעקב מיוסף שיקבור אותו בא"י לא הבטיחו ליתן לו כלום וגם לא היה בדעתו ליתן לו שכר ומש"ה נאמר כאן חסד ואמת: ז (מהרש"ל) י"ל דצריך לג' טעמים הללו דאי משום כנים לחוד הי"ל לצוות לעשות ארון מברזל לכך פי' גלגול מחילות ואי משום הני תרי טעמים לחוד א"כ עדיין למה יטריח אותו להעלות לא"י מיד יצוה להם שיעלו עצמותיו עמהם כשיצאו מארץ מצרים כמו שצוה יוסף לכ"פ הטעם שלא יעשוני ע"א ולטעם ע"א לחוד קשה למה צוה להעלותו לא"י הי"ל לצוות להשליכו אל נילוס לכן צריך לטעם גלגול מחילות ולהני תרי טעמי לחוד הי"ל להשביעו כמו שהשביע יוסף אחיו לכן צריך לטעם עפרה כנים: ח משום דרש"י פי' בסמוך ושכבתי הוא הגויעה הי"ל מקודם ושכבתי שהוא המיתה ואח"כ הי"ל אל נא תקברני ל"פ וי"ו זו וכו': ט שהוא ל' קבורה ממש ומפני שושכבתי מורה ע"י עצמו וקבורתו היא על ידי אחרים קורא לפרש ושכבתי כמו השכיבני לכך הוסיף נמי מלת במערה כיון שושכבתי עם אבותי הוא לשון קבורה ממש שפיר מפורש עם אבותי פי' השכיבני עם אבותי במערה: י ר"ל דשני סתירות יש הדא דהי"ל בתחלה ונשאתני ממצרים ואח"כ ושכבתי דהא מתחלה צריך לישא אותו ואח"כ קוברין אותו ועוד דכפל ל' הוא דהא כתיב אחריו וקברתני בקבורתם: כ ע"כ שכיבה דגבי דוד הוא מיתה דאי שכיבה הוא קבורה א"כ הוה משמע דקברו אותו אצל אביו דהיינו בבית לחם שהיה דר שם אביו של דוד ואח"כ כתיב ויקבר בעיר דוד משמע בציון שהיא עיר דוד אע"כ צ"ל דשכיבה הוא גויעה דהיינו מיתה: ל (קנ"מ) מצאתי בספר שיש חדש שהשועל הוא מלך על החיות חדש א' ועל אותו חדש אמר תעלא בעידניה: מ וא"ת והא בסמוך פי' תעלא בעידניה סגיד ליה משמע שהשתחוה ליוסף וי"ל דאי לא השתחוה אלא בשביל יוסף למה דוקא על ראש המטה ואי לא השתחוה אלא בשביל שכינה הי"ל וישתחו ישראל אל ה' או אל אלהים אלא על כרחך דבשביל שכינה ובשביל יוסף היה משתחוה:

אע"פ

התורה והמצוה

(כח) ויחי יעקב. אחרית ימי האדם ימדדו את כל ימי חייו, שגם מי שהי כל ימיו בצער וייטב לו באחריתו, ישכח כל עמלו ויחשב לו כאלו חי כל ימיו בטובה. וז"ש ע"י שחי בארץ מצרים שבע עשרה שנה בטובה, עי"כ ויהי ימי יעקב שני חייו, כאלו כל ימיו היו שנות חיים והצלחה, וכן איתא בתד"א מובא בילקוט ויצא, יעקב היה בטובה כל הזמן השנים שהיה במצרים, העלה עליו הכתוב כאלו היה בטובה כל ימי חייו, וכן למ"ש למעלה (פסוק ט) שרק שנים שעובד בהם את ה' נקראים שנות חיים, ויעקב חסרו לו ימי אבלו של יוסף, שלא חל עליו רוה"ק כמ"ש חז"ל, והשלים שלמותו בי"ז שנים אלו עד שכל ימי יעקב היו שני חייו:

(כט) ויקרא לבנו ליוסף. פקד עליו מצד שהוא בנו, ובקש מאתו דרך בקשה מצד שהוא יוסף, שמצד שהוא יוסף אמר אם נא מצאתי חן בעיניך, ומצד שהוא בנו אמר שים נא ידך תחת ירכי והשביע אותו, מצד שהוא יוסף אמר ועשית עמדי חסד, ומצד שהוא בנו אמר ואמת, כי מחויב לצאת דבריו מצד כבוד אביו, וגם השבועה עצמה היא חסד, ואחר השבועה הוא אמת כי מוכרח לקיים שבועתו, אל נא תקברני במצרים אפי' לפי שעה:

(ל) ושכבתי. אמר ג' טעמים. א] מצד הנפש ושכבתי עם אבתי, כי בא"י מקום הקדושה ושם אבותיו. ב] מצד הגוף ונשאתני ממצרים, ששם מקום טמא. ג] וקברתני בקברתם במערת המכפלה. ויאמר אנכי אעשה כדברך, ר"ל טוב יותר שלא תשביעני ואעשה זאת בעצמי מצד מצות כבוד, שבזה שהיה המעשה יותר שלמה משאם תשביעני, שמורה שאני אעשה ומוכרח מצד השבועה, ולא תהיה המעשה אלי שעשיתי מרצון נפשי:

(לא) ויאמר השבעה לי. ר"ל לא אשביעך אנכי, כמ"ש באליעזר ואשביעך, שבזה תראה כאנוס רק השבע בעצמך מרצונך, ותחשב כעושה מצד אות נפשך מצד השביעה בעצמה שהיך העם עליו:

אל

הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיֹּאמֶר לְיוֹסֵף הִנֵּה אָבִיךָ חֹלֶה וַיִּקַּח אֶת־
שְׁנֵי בָנָיו עִמּוֹ אֶת־מְנַשֶּׁה וְאֶת־אֶפְרָיִם׃ ב וַיַּגֵּד לְיַעֲקֹב
וַיֹּאמֶר הִנֵּה בִּנְךָ יוֹסֵף בָּא אֵלֶיךָ וַיִּתְחַזֵּק יִשְׂרָאֵל וַיֵּשֶׁב
עַל־הַמִּטָּה׃ ג וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל־יוֹסֵף אֵל שַׁדַּי נִרְאָה־אֵלַי
בְּלוּז בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַיְבָרֶךְ אֹתִי׃ ד וַיֹּאמֶר אֵלַי הִנְנִי מַפְרְךָ
וְהִרְבִּיתִךָ וּנְתַתִּיךָ לִקְהַל עַמִּים וְנָתַתִּי אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת
לְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ אֲחֻזַּת עוֹלָם׃ ה וְעַתָּה שְׁנֵי־בָנֶיךָ הַנּוֹלָדִים
לְךָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד־בֹּאִי אֵלֶיךָ מִצְרַיְמָה לִי־הֵם אֶפְרַיִם
וּמְנַשֶּׁה כִּרְאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן יִהְיוּ־לִי׃ ו וּמוֹלַדְתְּךָ אֲשֶׁר־הוֹלַדְתָּ
אַחֲרֵיהֶם לְךָ יִהְיוּ עַל שֵׁם אֲחֵיהֶם יִקָּרְאוּ בְּנַחֲלָתָם׃ ז וַאֲנִי
בְּבֹאִי מִפַּדָּן מֵתָה עָלַי רָחֵל בְּאֶרֶץ כְּנַעַן בַּדֶּרֶךְ בְּעוֹד
כברת

בעל הטורים

על המטה והרשעים אפילו בתקפן הן נופלים שנאמר והמן נופל על המטה: (ה) אפרים ומנשה. בגימטריא כראובן ושמעון: יקראו ב' במסורה. הכא ואידך בניו יקראו על שבט הלוי כמו שכאן נקראו בנחלתם על שם אחיהם שהיה להם ערי המגרש

רש"י

ב חולה (שבת י נדרים מ). ד"א ס על ראש המטה על שהיתה מטתו שלמה ולא היה בה רשע שהרי יוסף מלך הוא ועוד שנשבה לבין הגוים והרי הוא עומד בצדקו: (א) ויאמר ליוסף. אחד מן המגידים ע והרי זה מקרא קצר. וי"א אפרים היה רגיל לפני יעקב בתלמוד פ וכשחלה יעקב בארץ גושן הלך אפרים אצל אביו למצרים להגיד לו: ויקח את שני בניו עמו. כדי שיברכם צ יעקב לפני ק מותו: (ב) ויגד. המגיד ליעקב ולא פירש מי והרבה מקראות ר קצרי לשון: ויתחזק ישראל. אמר אע"פ שהוא בני מלך הוא אחלק לו כבוד מכאן שחולקין כבוד למלכות. ש וכן משה חלק כבוד למלכות וירדו כל עבדיך אלה אלי (שמות יא) ת וכן אליהו וישנס מתניו וגו' (מ"א יח): (ד) ונתתיך לקהל עמים. בשרני שעתידים לצאת ממני עוד קהל ועמים ואע"פ שאמר לי גוי וקהל גוים גוי אמר לי על בנימין קהל גוים הרי שנים לבד מבנימין ושוב לא נולד לי בן למדני שעתיד אחד משבטי להחלק א ועתה אותה מתנה אני נותן לך: (ה) הנולדים לך עד באי אליך. לפני בואי אליך ב כלומר שנולדו משפרשת ממני עד שבאתי אליך: לי הם. בחשבון שאר בני הם ליטול חלק בארץ איש כנגדו: (ו) ומולדתך וגו'. אם תוליד עוד ג לא יהיו במנין בני אלא בתוך שבטי אפרים ומנשה

שפתי חכמים

ב אע"פ שלא היה חולה מ"מ תשש כחו והיה כחולה דאל"כ למה בקש מקום קבורתו: ס (מהרש"ל) דא"ל נגד השכינה לאו דוקא אלא היה משתחוה גם ליוסף רק שהוא דוחק לפרש הקרא שהשתחוה ליוסף והפך נגד השכינה לכ"פ ד"א על שהיתה וכו' וזה לבד לא יתכן דא"כ למ"ל על ראש לכן צריך גם לטעם ראשון עכ"ל: ע שפי' ויאמר כמו ויגד כי על החדשות נופל לשון הגדה לא לשון אמירה כי מה שהיה יעקב חולה קודם מיתה היה חדוש בעולם כי עד שלא בא יעקב לא היה חולשה בעולם והא דלא כתיב ויגד כי אל המגיד לא היה כ"כ חדוש כי המגיד אחד מבני ביתו והיה רגיל אצל יעקב וראהו בחליו: פ לפ"ז אין זה מקרא קצר רא"ם. וי"ל שראייתם מדכתיב לקמן וישלח ישראל את ימינו וגו' שכל את ידיו הול"ל הפך את ידיו אלא רמז לו בזה משום שאפרים היה בעל תורה והשכיל יותר ממנשה מ"ה השכיל ע"כ את ידיו ומנין ידע יעקב זה אלא משום שאפרים היה רגיל וכו' וק"ל: צ דאל"כ מה צורך להזכיר זה, רא"ם: ק דהיה יודע שתש כחו של יעקב (עי"ל אות ב') עכשיו הגידו לו שהוא חולה אמר יוסף בלבו בודאי הגיע יום מותו ולכן לקח בניו עמו כדי כו', רא"ם: ר הכא לא מצי רש"י לפרש דאפרים היה דהא ויקח את שני בניו עמו משמע דהיה אצל יוסף והלך עמו אל יעקב: ש שהרי יוסף היה צריך ליעקב ואעפ"כ השתחוה לו אבל לעיל פירש"י תעלא בעידניה וכו' לפי שיעקב היה צריך ליוסף: ת ובאמת משה ידע שגם פרעה ירד כמו שאירע בסוף אלא משום כבוד מלכות אמר כן: א כלומר והלוקו לשנים נחשב כאלו נולדו שני בנים אחרים כי כל אחד מהם אשר בם נחלק השבט אינו השבט שנחלק, רא"ם: ב לא עד בואי כמשמעו דהא כתיב וליוסף יולד שני בנים בטרם תבא שנת הרעב וכשבא יעקב ליוסף היו כבר שתי שנים של רעב עוברים: ג דמלשון אשר משמע דודאי הוא שיוליד לכן פירש אם

ליוסף הא אבוך שכיב מרע ודבר ית תרין בנוהי עמה ית מנשה וית אפרים:
ב וחוי ליעקב ואמר הא ברך יוסף אתא לותך ואתקף ישראל ויתיב על
ערסא: ג ואמר יעקב ליוסף אל שדי אתגלי לי בלוז בארעא דכנען ובריך יתי:
ד ואמר לי הא אנא מפשנך ואסגנך ואתננך לכנשת שבטין ואתן ית ארעא
הדא לבנך בתרך אחסנת עלם: ה וכען תרין בנך דאתילידו לך בארעא דמצרים
עד מיתי לותך למצרים דילי אנון אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהון קדמי:
ו ובנך די תוליד בתריהון דילך יהון על שום אחוהון יתקרון באחסנתהון:
ז ואנא במיתי מפדן מיתת עלי רחל בארעא דכנען בארחא בעוד כרובא דארעא
למיעל

רש"י

ומנשה יהיו נכללים ולא יהא להם שם בשבטים לענין הנחלה ואע"פ שנחלקה הארץ למנין גלגלותם כדכתיב לרב תרבו נחלתו וכל איש ואיש נטל בשוה חוץ מן הבכורים מ"מ לא נקראו ד שבטים אלא אלו (להטיל גורל הארץ למנין שמות השבטים ונשיא לכל שבט ושבט ודגלים לזה ולזה): (ז) ואני בבאי מפדן וגו'. ואע"פ שאני מטריח עליך להוליכני להקבר בארץ כנען ולא כך עשיתי לאמך שהרי מתה סמוך לבית לחם: כברת הארץ

שפתי חכמים

אם תוליד דאשר הוא אם הוא"ל ומצינו דאם הוא אשר כדפירש"י בפ' חיי שרה גם אשר הוא אם: ד דאותה נחלה שירשו השבטים היו נקראים על שמם כמו נחלת ראובן או נחלת שמעון וכן כולם וגם לנחלת מנשה ואפרים יקרא הנחלה על שמם נחלת מנשה נחלת אפרים כלומר כל אחד ואחד תחום לעצמו כמו ביטול כל אחד מן השבטים ולא יקרא נחלת יוסף וזהו שנקט

התורה והמצוה

מח (ג) **אל שדי נראה אלי בלוז**. שאז כבר היתה רחל מעוברת בבנימין ותיכף כשנסעו משם ילדה בנימין ורחל מתה:

(ד) **ויאמר אלי הנני מפרך**. הוא מ"ש לו פרה ורבה גוי וקהל גוים יהיה ממך, שמ"ש פרה הוא שאני עתיד להוליד עוד בנים, ומ"ש ורבה היינו בבני בנים, שהם יהיו לקהל עמים, ע"פ מ"ש הנני מפרך לא נתקיים, כי מאז לא הוליד עוד, ואין לפרש על בנימין שנולד למחר וכבר היה בבטן המלאך, ודבור שני אמר לי **ונתתי את הארץ הזאת לזרעך אחריך אחזת עולם**, ומבואר שאם היה אומר לך ולזרעך אתן היו בני לוקחים אותו בתורת ירושה, וכן אם היה הכוונה שנותן תיכף לזרעי היו זוכים בו תיכף, אבל אחר שאמר לזרעך אחריך, הוא כמי שאומר הנני נותן לך שדה פלונית ואחריך לפלוני או ואחריך ליורשיך שלא קנו אותו מתורת ירושה, וכן לא קנו אותה תיכף, רק אחר מותו קונים אותה בתורת מתנה בפ"ע, ומזה הוציא שני דברים.

(ה) א] **ועתה**. אחר שהבטיח הנני מפרך ולא נתקיים כי בהכרח היה הכוונה שבני יוסף יתחלקו לשני שבטים, עד שיחושב שבט אחד, וזה **כי שני בניך הנולדים לך בארץ מצרים לי הם**. כי אחר שנטלה הבכורה מראובן שהוא בכור לאה היא שייכה ליוסף שהוא בכור רחל. ב] שע"י שהבטיח שיתן את הארץ לזרעי אחרי מתורת מתנה בפ"ע, ממילא **אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי**, שאם היה אומר לך ולזרעך היו השבטים באים או מתורת מתנה תיכף או בתורת ירושה ולא היה אפשר לגרוע חלקם שכבר זכו אל בני יוסף, אבל אחר שאמר לזרעך אחריך אין להם זכות עדיין כ"ז שיעקב חי, ויוכל להחזיק שני בני יוסף כבניו עפ"י דבור ה' הנני מפרך, ומגיע להם חלק שוה עם ראובן ושמעון. ג] הוציא מזה שאין מגיע לראובן חלק בכורה, כי אין לוקח בתורת ירושה רק בתורת מתנה בפ"ע, ובני יוסף כבר נכללו במתנה זאת במ"ש הנני מפרך שבזה עשאם כבני יעקב, עז"א כראובן ושמעון. ד] החליט מזה מה שאמר,

(ו) **ומולדתך אשר הולדת אחריהם לך יהיו**. כי אחר שנתן ה' את הארץ לו ואחריו לזרעו, ממילא לא היה שלו עולמית רק שיהיה שלו לפי שעה בחייו, ואחר שיעקב לא זכה במתנה זו עולמית לא היה שלו רק כ"ז שהיה בא"י שנחשבת כשלו לענין שיהול עליה קדושת א"י, אבל אחר שילא למצרים ולא היה עתיד להזור לשם נסתלק זכותו והורק ליד בניו, שמאז זכו זרעו בארץ וכן אפרים ומנשה, אבל הבנים שנולדו ליוסף אחר ביאת יעקב אין להם זכות עוד. [ואמר על שם אחיהם יקראו, לבלי יאמר שיקראו על שם יוסף ויהיה שבט בפ"ע ע"ש יוסף]:

(ז) **ואני**. ר"ל ולא תאמר שמ"ש אלי הנני מפרך כוון על בנימין, או שהיה הבטחה שאני בעצמי אוליד עוד בנים, רק אח"כ גרם איזה חטא שנתבטלה ההבטחה. לז"א הלא **בבאי מפדן מתה עלי רחל** תיכף **בדרך אפרת**, שהיה יום השני לאחר ההבטחה בלוז ואז נולד בנימין, ומזה מבואר שלא כוון על בנימין, ולא שהוליד עוד שאז לא היה ראוי במות רחל, רק שיהיה הזרע ממנה:

כִּבְרַת־אֶרֶץ לָבֹא אֶפְרָתָה וָאֶקְבְּרֶהָ שָּׁם בְּדֶרֶךְ אֶפְרָת
הִוא בֵּית לָחֶם׃ ח וַיַּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת־בְּנֵי יוֹסֵף וַיֹּאמֶר מִי־
אֵלֶּה׃ ט וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל־אָבִיו בָּנַי הֵם אֲשֶׁר־נָתַן־לִי
אֱלֹהִים בָּזֶה וַיֹּאמַר קָחֶם־נָא אֵלַי וַאֲבָרְכֵם׃ שני י וְעֵינֵי
יִשְׂרָאֵל כָּבְדוּ מִזֹּקֶן לֹא יוּכַל לִרְאוֹת וַיַּגֵּשׁ אֹתָם אֵלָיו
וַיִּשַּׁק לָהֶם וַיְחַבֵּק לָהֶם׃ יא וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל־יוֹסֵף רְאֹה
פָנֶיךָ לֹא פִלָּלְתִּי וְהִנֵּה הֶרְאָה אֹתִי אֱלֹהִים גַּם אֶת־זַרְעֶךָ׃
יב וַיּוֹצֵא יוֹסֵף אֹתָם מֵעִם בִּרְכָּיו וַיִּשְׁתַּחוּ לְאַפָּיו אָרְצָה׃
יג וַיִּקַּח יוֹסֵף אֶת־שְׁנֵיהֶם אֶת־אֶפְרַיִם בִּימִינוֹ מִשְּׂמֹאל
יִשְׂרָאֵל וְאֶת־מְנַשֶּׁה בִשְׂמֹאלוֹ מִימִין יִשְׂרָאֵל וַיַּגֵּשׁ אֵלָיו׃
יד וַיִּשְׁלַח יִשְׂרָאֵל אֶת־יְמִינוֹ וַיָּשֶׁת עַל־רֹאשׁ אֶפְרַיִם וְהוּא
הַצָּעִיר וְאֶת־שְׂמֹאלוֹ עַל־רֹאשׁ מְנַשֶּׁה שִׂכֵּל אֶת־יָדָיו כִּי
מְנַשֶּׁה הַבְּכוֹר׃ טו וַיְבָרֶךְ אֶת־יוֹסֵף וַיֹּאמַר הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר
התהלכו

בעל הטורים

מכל שבטי ישראל: (ט) קחם נא אלי ואברכם. קחם ליה והד קחם בקמ"ץ תרגלתי לאפרים קחם פי' תרגלתי לאפרים השריתי שכינתי עמו בשביל אפרים אותיות בשעה שנתברך מפי יעקב וקחם על זרועו שנאמר קחם נא אלי ואברכם: (י) מזוקן. כתיב חסר ע"פ ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות כשם שרמה יעקב לאביו בברכות כשכהו עיניו כך עשו לו בניו בברכות אותם שהחליף לו יוסף מנשה באפרים: (יד) והוא הצעיר. בגימ' הוא הקטין עצמו לכך זכה ויצא ממנו יהושע שהוא מלא

שפתי חכמים

רש"י לעיל ולא יהיה להם שם בשבטים ר"ל ולא יקרא בנחלה על שמם: ה ואע"פ שפירש כברת מלשון מדה מ"מ מדאפקיה בלשון כברת ש"מ תרתי: ו וא"ת והא בפסוק בהדיא כתיב שנקברה בא"י דכתיב מתה עלי רחל בארץ כנען וכנען הוא ארץ ישראל. וי"ל דהא ודאי נקברה בא"י אלא לארץ פירושו בעיר שבני אדם יושבים כמו ארץ נושבת: ז וקשה והא בפ' וישב פירש"י בשביל שאולה במשכב הצדיק לא זכתה להקבר עמו וי"ל שאותו דבר היה גורם לה שלא נקברה עמו במערת המכפלה אבל עדיין קשה למה לא זכתה לילך ולהקבר בעיר ולא בשדה אלא כדי שתהא לעזרה וכו' וא"ל שזה הטעם לבד גרם ולא מפני שאולה דא"כ למה רחל לא נקברה עם יעקב יותר משאר אמהות אע"כ דתרווייהו גרמו ואין להקשות למה לא א"ל יעקב מזה עד עכשיו שעל פי הדבור היה כן לא רצה לגלות לו הצרות שעתידים לבא עד עת ההכרה דאם לא עכשיו אימתי (ג"א): ח פירוש הרוח ושנה: ט דק"ל מה זה דכתיב מי אלה וכי יעקב לא היה מכירן. א"נ דק"ל וירא ישראל והא בסמוך כתיב ועיני ישראל כבדו מזוקן לא יוכל לראות ועז"פ בקש לברכם וכו' וא"כ האי וירא ברוה"ק קאמר כמו וירא יעקב כי יש שבר במצרים: י וקשה למה הראה לו שטר

רש"י

ארץ. מדת ארץ והם אלפים אמה כמדת תחום שבת כדברי ר' משה הדרשן. ולא תאמר שעכבו עלי גשמים מלהוליכה ולקברה בחברון עת הגריד היה שהארץ חלולה ומנוקבת ה ככברה: ואקברה שם. ולא הולכתיה אפילו לבית לחם להכניסה לארץ ו וידעתי שיש בלבך עלי אבל דע לך שעל פי הדבור קברתיה שם שתהא לעזרה ז לבניה כשיגלה אותם נבוזראדן והיו עוברים דרך שם יצאת רחל על קברה ובוכה ומבקשת עליהם רחמים שנאמר (ירמיה לא) קול ברמה נשמע וגו' והקב"ה משיבה יש שכר לפעולתך נאם ה' וגו' ושבו בנים לגבולם. ואונקלוס תרגם כרוב ארעא כדי שעור הרישת יום (ס"א ארץ) ואומר אני שהיה להם קצב שהיו קורין אותו כדי מחרישה אחת קורואד"א בלע"ז כדאמרינן כרוב ותני ח כמה דמסיק תלא מבי כרבא: (ח) וירא ישראל את בני יוסף. בקש לברכם ונסתלקה שכינה ממנו ט לפי שעתיד ירבעם ואחאב לצאת מאפרים ויהוא ובניו ממנשה: ויאמר מי אלה. מהיכן יצאו אלו שאין ראוין לברכה: (ט) בזה. הראה לו שטר אירוסין ושטר כתובה י ובקש יוסף רחמים על הדבר ונחה עליו רוח הקודש: ויאמר קחם נא אלי ואברכם
זהו

למיעל לאפרת וקברתה תמן באורח אפרת היא בית לחם: ח וחזא ישראל ית
בני יוסף ואמר מן אלין: ט ואמר יוסף לאבוהי בני אנון די יהב לי יי הכא
ואמר קרבנון כען לותי ואברכנון: י ועיני ישראל יקרן מסיבו לא יכיל למחזי
וקריב יתהון לותיה ונשיק להון וגפיף להון: יא ואמר ישראל ליוסף למחזי אפך
לא סברית והא אחזי יתי יי אף ית בנך: יב ואפיק יוסף יתהון מן קדמוהי וסגיד
על אפוהי על ארעא: יג ודבר יוסף ית תרויהון ית אפרים בימיניה משמאלא
דישראל וית מנשה בשמאליה מימינא דישראל וקריב לותיה: יד ואושיט ישראל
ית ימיניה ושוי על רישא דאפרים והוא זעירא וית שמאליה על רישא דמנשה
אחכימנון לידוהי ארי מנשה בוכרא: טו ובריך ית יוסף ואמר יי די פלחו אבהתי
קדמוהי

רש"י

זהו שאמר הכתוב (הושע יא) ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותיו. תרגלתי רוחי ביעקב בשביל אפרים עד שלקחן על זרועותיו: (יא) לא פללתי. לא מלאני לבי לחשוב (נ"א לחקור) מחשבה שאראה פניך עוד. פללתי. ל' מחשבה כמו (ישעיה טז) הביאי עצה עשי פלילה: (יב) ויוצא יוסף אותם. לאחר שנשקם הוציאם יוסף מעם ברכיו כדי ליטלם זה לימין וזה לשמאל לסמוך ידיו עליהם ולברכם: וישתחו לאפיו. כשחזר לאחוריו מלפני אביו: (יג) את אפרים בימינו משמאל ישראל. הבא לקראת חברו ימינו כנגד שמאל חברו וכיון שהוא הבכור מיומן לברכה: (יד) שכל את ידיו. כתרגומו אחכימינון בהשכל ובחכמה השכיל את ידיו לכך ומדעת כי יודע היה כי מנשה הבכור ואעפ"כ לא שת ימינו

שפתי חכמים

אירוסין ואח"כ בקש רחמים ולמה לא עשה לסיפך. וי"ל שמתחלה היה סבור דמ"ס אינו רוצה לברך אותן משום שסובר שאינן בני קדושין והם ממזרים לכך הראה לו שטר וכו' שאינן ממזרים וכיון שראה שעדיין לא ברך אותם אמר בודאי נסתלקה ממנו רוה"ק ובקש רחמים. מהרש"ל: כ דק"ל פשיטא כיון שסבור שטרוף טורף איך יחשוב מחשבה לראות אותו ועז"פ לא מלאני לבי כלומר לא עלתה על דעתי מחשבה אחרת ולומר שמא לא נטרף והראה אותך הי: ל (נח"י) נ"ל דאזיל לטעמיה שפירש בפרשת מקץ דכל השתחואה שבמקרא הוא פשוט ידים ורגלים וממילא בעודו עומד לפני אביו לא היה יכול להשתטח אלא ודאי כשחזר וכו': מ דק"ל דכל כי שבמקרא הוא נתינת טעם אלמעלה ולפירוש התרגום דמפרש שכל לשון חכמה אין זה נתינת טעם ועז"פ אע"פ כלומר אע"פ שהיה יודע כי מנשה הבכור וכו' והיינו חכמה כמו שמפרש הפסוק בסמוך כי יודע וכו'. וכתב מהרש"ל רבים פרשו כן כמו אע"פ אבל אין נ"ל אלא כך הוא התבור שכל את ידיו נתן טעם למה שכל ולמה לא אמר לו שיהפוך שיעמוד אפרים מימינו ומנשה משמאלו כי מנשה

התורה והמצוה

(ח-ט) וירא ישראל. מלבושי העברים היו משונים ממלבושי המצרים, ויוסף שהיה קרוב למלכות, וכן בניו היו לובשים כמלבושי שרי מצרים, וכמ"ש של בית ר"ג היו משנים מהלכתן משום כבוד מלכות, וע"כ תמה יעקב ואמר מי אלה, ויאמר יוסף בני הם, והם צדיקים ויראי ה', ומה שאתה רואה אותם משונים במלבושיהם מפני אשר נתן לי אלהים בזה, שנולדו בזה המקום והמקום והמצב מחייב זאת:

(יד) וישלח ישראל את ימינו. ר"ל הנה בברכת כהנים כתיב וישא את ידיו והכתיב ידו דצריך להרים ימינו על שמאלו כמ"ש בזהר, וא"כ אחר שהגיעו ידי יעקב זו תחת זו היה צריך שיניח תחלה את שמאלו על ראש מנשה ואח"כ את ימינו על ראש אפרים, והיתה יד הימין על יד השמאל, והוא לא כן עשה רק תחלה שלח את ימינו וישת על ראש אפרים ואח"כ נתן את שמאלו על ראש מנשה, וא"כ היתה יד השמאל למעלה מיד הימין. עז"א שכל את ידיו כי מנשה הבכור, בזה השכיל ע"י ידיו להראות שיודע שמנשה הבכור, וע"כ הגם שיש לו טעם לברך את הבכור ביד שמאל ואת הצעיר בימין, בכ"ז הרים יד שמאל למעלה להורות שמנשה הוא הבכור ואינו מופך שפע ברכתו ע"י אפרים רק מצינור בפ"ע, וע"כ בא השמאל למעלה מן הימין:

(טו) ויברך את יוסף ויאמר האלהים אשר התהלכו אבתי. במדרש ר' יוחנן אמר לרועה שהוא עומד ומביט בצאנו, ריש לקיש אמר לנשיא שהיה מהלך וזקנים לפניו, על דעתיה דר"י אנו צריכים לכבודו על דעתיה דר"ל הוא צריך לכבודנו, ר"ל שיש שני מיני הנהגות שה' מנהיג בהם את עולמו. א] הנהגה הטבעיית, שבה לא יביט על המעשים כי היא הנהגה קבועה תמידית. ב] הנהגה נסיית, שזה תביט על מעשי הדור וצדקתם ואין הקב"ה יכול להשפיע טוב וחסד ע"י הנהגה זו רק בעזר מעשה הצדיקים ולפי אתערותא דלתתא, ויעקב שהיה מקטין א"ע השב שהנהגת אבותיו היה בענין השגחיי נסיי לפי הכנת מעשיהם, ועז"א האלהים אשר התהלכו אבתי לפניו, שבהנהגה זו צריך שהם ילכו לפניו ויכינו הורדת השפע הנסיית פע"י מעשיהם הטובים, אמנם ההנהגה שנהג ה' עמו השב שהיא הנהגה לפי דרך הטבע, שבזה אמר האלהים הרעה אותי מעודי עד היום, שהנהגתו עמי נמשל כרועה הרועה את צאנו שאינו מביט על מעשיהם והכנתם, כן רעה אותי לתת לי פרנסתי כפי דרך הרגיל. ילפ"ז לא פליגי ר' יוחנן ור"ל, רק כל

הִתְהַלְּכוּ אֲבֹתַי לְפָנָיו אַבְרָהָם וְיִצְחָק הָאֱלֹהִים הָרֹעֶה
אֹתִי מֵעוֹדִי עַד־הַיּוֹם הַזֶּה׃ טז הַמַּלְאָךְ הַגֹּאֵל אֹתִי מִכָּל־
רָע יְבָרֵךְ אֶת־הַנְּעָרִים וְיִקָּרֵא בָהֶם שְׁמִי וְשֵׁם אֲבֹתַי
אַבְרָהָם וְיִצְחָק וְיִדְגּוּ לָרֹב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ׃ שלישי יז וַיַּרְא
יוֹסֵף כִּי־יָשִׁית אָבִיו יַד־יְמִינוֹ עַל־רֹאשׁ אֶפְרַיִם וַיֵּרַע
בְּעֵינָיו וַיִּתְמֹךְ יַד־אָבִיו לְהָסִיר אֹתָהּ מֵעַל רֹאשׁ־אֶפְרַיִם
עַל־רֹאשׁ מְנַשֶּׁה׃ יח וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל־אָבִיו לֹא־כֵן אָבִי
כִּי־זֶה הַבְּכֹר שִׂים יְמִינְךָ עַל־רֹאשׁוֹ׃ יט וַיְמָאֵן אָבִיו וַיֹּאמֶר
יָדַעְתִּי בְנִי יָדַעְתִּי גַּם־הוּא יִהְיֶה־לְּעָם וְגַם־הוּא יִגְדָּל
וְאוּלָם אָחִיו הַקָּטֹן יִגְדַּל מִמֶּנּוּ וְזַרְעוֹ יִהְיֶה מְלֹא־הַגּוֹיִם׃
כ וַיְבָרְכֵם בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמוֹר בְּךָ יְבָרֵךְ יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר
יְשִׂמְךָ אֱלֹהִים כְּאֶפְרַיִם וְכִמְנַשֶּׁה וַיָּשֶׂם אֶת־אֶפְרַיִם לִפְנֵי
מְנַשֶּׁה׃ כא וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל־יוֹסֵף הִנֵּה אָנֹכִי מֵת וְהָיָה
אֱלֹהִים עִמָּכֶם וְהֵשִׁיב אֶתְכֶם אֶל־אֶרֶץ אֲבֹתֵיכֶם׃
כב וַאֲנִי נָתַתִּי לְךָ שְׁכֶם אַחַד עַל־אַחֶיךָ אֲשֶׁר לָקַחְתִּי מִיַּד

האמרי

בעל הטורים

חכמה: (טז) ויקרא בי במס'. ויקרא בהם שמי. ויקרא שמו בישראל. לומר שכל שבטי ישראל יקראו ע"ש יוסף כדכתיב נאלת בזרוע עמך בני יעקב ויוסף סלה: (יט) ידעתי. בגימטריא חמשה מלכים בה' מלכים יצאו ממנשה. וזרעו יהיה מלא בגימ' יהושע: (כ) ביום ההוא לאמור ישימך אלהים כאפרים וכמנשה. לאמור מלא ו' שבו' מקומות הקדים אפרים למנשה כנגד ששה צדיקים השופטים שיעמדו ממנו ועל כן מבול המשל בנו מלא וי"ו אבל המלך שמלך עלינו חסר וי"ו שכל המלכים שעמדו ממנו היו רשעים: אפרים לפני. בגימ' דגלים בנשיאים: (כב) שכם אחד. בגימ' בחלק בכורה:

שפתי חכמים

מנשה הבכור ר"ל בשביל שהיה מנשה הבכור לא היה רוצה לבייש אותו: ב שאין למלאך כח לגאול שום אדם בלא רשות הקב"ה: ס הוצרך לפרש זה שלא תאמר דע"כ לאו מנשה ואפרים הוא דהא כתיב בסמוך ויברכם ביום ההוא וגו' ומה צריך לו לברך פעם אחרת וה"א דנערים הם בנים קטנים של יוסף לכ"פ דעכ"ז ע"כ מנשה ואפרים הם דהא לא היו לו בנים אחרים והא דברך אותם כ"פ י"ל דהכא כתיב ויברך את יוסף וכלל אותם בברכתו של יוסף אבל לא ברך אותם בפ"ע ואח"כ ייחד להם ברכה בפ"ע. (קצ"מ) ולענ"ד נראה מפני שכתוב הנערים בה"א הידיעה הנזכרים לעיל ולא נזכרו כי אם מנשה ואפרים גם לא נולד ליוסף שאר נערים דהא פירש לעיל אשר הולדת אם תלד: ע הוצרך לפרש כן מפני שהרמה שהיא בהסרה ומלת ויתמוך שמורה על הסמיכה הם שני הפכים:
פ הוצרך לפרש שלא תאמר ידעתי בני ידעתי דגם הוא יהיה לעם והיה משמע שגם יוסף היה יודע שמנשה יהיה לעם רק שיוסף חשב שיעקב אבינו אינו יודע ומ"ה קאמר לו יעקב שגם הוא יודע כמוהו שיגדל וגם יהיה לעם זה לא מפורש בקרא כי יוסף לא קאמר אלא כי מנשה הוא הבכור ולז"ש ידעתי בני ידעתי כמותך כי הוא הבכור ועוד יודע אני מה שאין אתה

יודע

רש"י

ימינו עליו: (טז) המלאך הגאל אתי. מלאך הרגיל להשתלח ב אלי בצרתי כענין שנאמר ויאמר אלי מלאך האלהים בחלום יעקב וגו' אנכי האל בית אל: יברך את הנערים. מנשה ס ואפרים: וידגו. כדגים הללו שפרים ורבים ואין עין הרע שולטת בהם: (יז) ויתמך יד אביו. הרימה מעל ראש בנו ע ותמכה בידו: (יט) ידעתי בני ידעתי. שהוא פ הבכור: גם הוא יהיה לעם וגו'. שעתיד גדעון לצאת ממנו שהקב"ה עושה נס על ידו: ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו. שעתיד יהושע לצאת ממנו שינחיל את הארץ וילמד תורה לישראל: וזרעו יהיה מלא הגוים. כל העולם

יתמלא

קדמוהי אברהם ויצחק יי דזן יתי מדאיתני עד יומא הדין: טז מלאכא די פרק
יתי מכל בישא יברך ית עולימיא ויתקרי בהון שמי ושום אבהתי אברהם ויצחק
וכנוני ימא יסגון בגו בני אנשא על ארעא: יז וחזא יוסף ארי שוי אבוהי יד
ימיניה על רישא דאפרים ובאיש בעינוהי וסעד ידא דאבוהי לאעדאה יתה מעל
רישא דאפרים לאנחותה על רישא דמנשה: יח ואמר יוסף לאבוהי לא כן אבא
ארי דין בוכרא שוי ימינך על רישיה: יט וסריב אבוהי ואמר ידענא ברי ידענא
אף הוא יהי לעמא ואף הוא יסגי וברם אחוהי זעירא יסגי מניה ובנוהי יהון
שליטין בעממיא: כ ובריכנון ביומא ההוא למימר בך יברך ישראל למימר ישוינך
יי כאפרים וכמנשה ושוי ית אפרים קדם מנשה: כא ואמר ישראל ליוסף אנא
מאית ויהי מימרא דיי בסעדכון ויתיב יתכון לארעא דאבהתכון: כב ואנא
יהבית לך חולק חד יתיר על אחיך די נסיבית מידא דאמוראה בצלותי ובבעותי:

רש"י

יתמלא בגלות צ שמעו ושמו כשיעמיד חמה בגבעון וירח בעמק אילון: (כ) בך יברך ישראל. הבא לברך את בניו יברכם בברכתם ויאמר איש לבנו ק ישימך אלהים כאפרים וכמנשה: וישם את אפרים. בברכתו לפני מנשה ר להקדימו בדגלים ובחנוכת הנשיאים: (כב) ואני נתתי לך. לפי שאתה טורח להתעסק ש בקבורתי וגם אני נתתי לך ת נחלה שתקבר בה והיא זו שכם שנא' (יהושע כד) ואת עצמות יוסף אשר העלו וגו' ממצרים קברו בשכם: שכם אחד על אחיך. שכם ממש היא

שפתי חכמים

יודע שגם הוא יהיה לעם שגם זאת אני יודע שיגדל כו': צ דק"ל דוזרעו יהיה מלא הגוים משמע שזרעו יהיו נפוצים בכל העולם ואדרבה זה קללה הוא ועז"פ שמעו כו' ר"ל שם שלו כאלו אמר שם זרעו יהיה בכל העולם דהיינו ע"י ירח וחמה שנראין בכל העולם. ק כי מאמר ישראל הוא כלל ישראל וזהו לשון רבים ואיך אמר ישימך שהוא לשון יחיד לכן הוסיף ויאמר איש לבנו וכו': ר פשימה הזאת אינה ממשיית שלא לקח את אפרים ושם אותו לפני מנשה אלא השימה הזאת היא שימת מעלה שהוא קודם במעלה לדגלים וכו': ש הוצרך לומר אתה טורח וכו' מפני שבל"ז אין לפסוק זה שום קשור

למעלה: ת פירוש נתתי לך כבר לפי שבאותן ברכות שברכו אח"כ יהיו הכל שוין בו לכך א"ל בזו נתתי ר"ל נתתי לך ולא

יהיה

התורה והמצוה

אחד מפרש חלק אחד מן הפסוק, ר"י מפרש מ"ש האלהים הרועה אותי כרועה שהוא עומד ומביט בצאנו שעז"א ע"ד דר' יוחנן אנו צריכים לכבודו, כי הנהגה זו יוצאת מכבודו, לא מכבודנו, כי לא יביט בה על הכנת מעשנו רק כרועה עדרו ירעה, ור"ל מפרש מ"ש האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו שזה כמשל הנשיא שהוא מהלך וזקנים לפניו שכבוד הנשיא תלוי בהזקנים, כן באברהם ויצחק שהם התהלכו לפניו ופתח ציוני הברכה לפי מעשיהם היו דומים כזקנים, שהנשיא יתכבד ע"י כבודם:

(טז) המלאך הגאל אתי מכל רע. שהנהגת יעקב שהיתה דומה כרועה ירעה לאנו כן היתה הנהגתו עפ"י הטבע לא בנסים גלוים, א"כ היתה ההנהגה ע"י מלאך ושליח מה' לא עפ"י ההשגחה הנסיית בעצמה שזה לא תהיה ע"י מלאך ושליח רק מה' בעצמו ובכבודו. יברך את הנערים, בשתי הנהגות אלה יברך את הנערים, שנגד ההנהגה הטבעיית שהלליח בה יעקב אמר ויקרא בהם שמי, ונגד ההנהגה הנסיית שבה הצליחו אבותיו אומר ויקרא בהם שם אבותי אברהם ויצחק, ור"ל כי את אפרים ברך בימין, שהימין מורה תמיד על ההנהגה הנסיית בימין ה' עושה חיל למעלה מדרך הטבע, ואת מנשה ברך ביד שמאל שמורה על ההנהגה הטבעיית המתיחסת לשמאל, אמר שבשתי הברכות ובשני ההנהגות האלה יהיו גם לטובה עד שידגו לרוב:

(יט) וימאן אביו ויאמר ידעתי בני ידעתי. באר לו שיש הבדל בין אפרים ומנשה, שאפרים גדולתו תהיה ע"י רבוי האיכות, וגדולת מנשה הוא ע"י רבוי הכמות, ר"ל שנמצא לפעמים איש אחד שהוא שקול כנגד כלנו ע"י מעלתו ועצמת קדושתו, כמ"ש במדרש שה"ע דרש אשה אחת ילדה במצרים ששים רבוא, על משה רבינו שהיה שקול כנגד כל ישראל, וזה רבוי האיכות, והוא נמצא באפרים כמ"ש רש"י וזרעו יהיה מלא הגוים זה יהושע, אבל גדולת מנשה תהיה ע"י רב עם בכמות, ומבואר שגדולת אפרים הוא ענין שלמעלה מן הטבע שתלוי ע"י הנסים והנפלאות שיעשו ע"י יהושע, ולכן ברך ברכתו בימין, אבל גדולת מנשה בתלוי ברב עם היא ברכה טבעיית המתיחסת אל השמאל. ויש עוד הבדל שברכה של אפרים יש לה מציאות היכף, כי טמון בנפשו הסגולה והכח הנפשי, אבל ברכת מנשה ברבוי עם אין לה מציאות עתה עד יפרה וירבה ויהיה לגוי גדול. וז"ש ידעתי בני ידעתי גם הוא יהיה לעם, אולם יש הבדל שהוא לא יגדל עד יהיה לעם ועת שיהיה לעם אז גם הוא יגדל, אולם אחיו הקטן יגדל ממנו, היינו ע"י שיגדל מעלתו לא ע"י רבוי עם, כי וזרעו יהיה מלא הגוים, שאחד מזרעו יהיה שקול כגויים רבים זה יהושע, ולכן

(כ) ויברכם. לפי הברכה שברכם ביום ההוא הקדים אפרים למנשה, אחר שברכת אפרים כבר נכונה נכח הנפשי, לא כן ברכת מנשה שאין לה מציאות בימים ההוא:

האכפו

הָאֱמֹרִ֔י בְּחַרְבִּ֖י וּבְקַשְׁתִּֽי׃ פ רביעי **מט** א וַיִּקְרָ֥א יַֽעֲקֹ֖ב
אֶל־בָּנָ֑יו וַיֹּ֗אמֶר הֵאָֽסְפוּ֙ וְאַגִּ֣ידָה לָכֶ֔ם אֵ֛ת אֲשֶׁר־יִקְרָ֥א
אֶתְכֶ֖ם בְּאַחֲרִ֥ית הַיָּמִֽים׃ ב הִקָּבְצ֥וּ וְשִׁמְע֖וּ בְּנֵ֣י יַֽעֲקֹ֑ב
וְשִׁמְע֖וּ אֶל־יִשְׂרָאֵ֥ל אֲבִיכֶֽם׃ ג רְאוּבֵן֙ בְּכֹ֣רִי אַ֔תָּה כֹּחִ֖י
וְרֵאשִׁ֣ית אוֹנִ֑י יֶ֥תֶר שְׂאֵ֖ת וְיֶ֥תֶר עָֽז׃ ד פַּ֤חַז כַּמַּ֙יִם֙ אַל־תּוֹתַ֔ר
כִּ֥י עָלִ֖יתָ מִשְׁכְּבֵ֣י אָבִ֑יךָ אָ֥ז חִלַּ֖לְתָּ יְצוּעִ֥י עָלָֽה׃ פ ה שִׁמְע֥וֹן
וְלֵוִ֖י אַחִ֑ים כְּלֵ֥י חָמָ֖ס מְכֵרֹֽתֵיהֶֽם׃ ו בְּסֹדָם֙ אַל־תָּבֹ֣א נַפְשִׁ֔י

בקהלם

בעל הטורים

(א) ויקרא יעקב לבניו. שרצה לגלות להם הקץ ונסתם ממנו אמר יעקב שמא יש בכם חטא אמרו לו הדקדק בשמותינו ולא תמצא בהם האותיות חט ואמר להם גם אין בהם אותיות קץ: (ב) ושמעו. אותיות שמע ו' שאמר להם שמע ישראל׳ בזה בו ו' תיבות. ושמעו בני יעקב. ושמעו בגימטריא הוא ביקש לגלות קץ: ושמעו אל ישראל. בגימט' זה קנו של מלך המשיח: (ג) ראובן בגימטריא לא בכור. יוסף במלואו בגימטריא בכורה: (ה) שמעון ולוי אחים. בגימ' אין להם חלק בארץ:

שפתי חכמים

יהיה בכלל אותן ברכות. מהרש"ל: א (מהרש"ל) דק"ל דהא שכם הוא שם העיר למה כתיב אחד לשון זכר אע"כ אחד לאו אעיר קאי לכ"פ העיר שכם יהיה לך חלק א': ב הוא פירוש על כי תשיתמו שכם: ג ולפי טעם זה קשה למה דמהו דוקא לאמורי לכ"פ ד"א ולד"א קשה היל"ל אמרי ולא אמורי לכן צריך לב' טעמים. מהרש"ל: ד ר"ל בחרבי היינו חכמה כמו שחרב מציל את בעלה כך החכמה מצילה את בעלה כענין שנאמר החכמה תחיה בעליה ובקשתי הוא לשון בקשה ותפלה: ה הואיל וכתיב האספו והקבצו ב' לשונות רמז לקץ דכתיב ונפוצות יהודה יקבץ וכתיב והנדחה יקבץ שהוא רמז לגלות אחרון. ועי"ל מדכתיב באחרית הימים ל"ל אלא רמז לקץ סימן שיהיה באחרית הימים: ו דמלת אוני יתיר הוא שהרי כבר כתיב כחי ואוני היינו נמי כחי כדפירש"י ואע"פ דאין אשה מתעברת מביאה ראשונה אפשר דלאה מוכת עץ היתה. והרא"ם תירץ שמעכה באצבע ויש עוד תירוצים אחרים ע"ש (נח"י) ולולא דבריהם הייתי מפרש שלא נתעברה מטיפה ראשונה אלא שכל הטיפות של יעקב הי"ל לראובן שלא ראה קרי מחמת הרהור ע"ש מ"ש: ז דהלל קאי על השם דשייך לומר חילל על הקב"ה כמו חילול השם אבל לא שייך לשון חילול על המטה והמפרשו כך טועה: ח לא אמר הטעם משום שלא היו מדברים לפני אחיהם הגדולים מהם מפני שכיון שאמר לאביהם שהיו קורין לבני השפחות עבדים א"כ הוא הוציא שם רע עליהם והיה להם פתחון פה שהרי יוסף קרא אותם עבדים לכך נתן

טעם

רש"י

שהיה לך א חלק אחד יתירה על אחיך: בחרבי ובקשתי. כשהרגו שמעון ולוי את אנשי שכם נתכנסו כל סביבותיהם להזדווג להם וחגר יעקב כלי מלחמה כנגדן. ד"א שכם אחד הוא הבכורה שיטלו בניו שני חלקים ושכם ל' חלק הוא כתרגומו והרבה יש לו דומים במקרא (תהלים כא) כי תשיתמו שכם תשית שונאי לפני ב לחלקים (שם ס) אחלקה שכם (הושע ו) דרך ירצחו שכמה איש חלקו (צפניה ג) לעבדו שכם אחד: אשר לקחתי מיד האמרי. מיד עשו שעשה מעשה ג אמורי. ד"א שהיה צד אביו באמרי פיו: בחרבי ובקשתי. היא חכמתו ד ותפלתו. (ועיין ברא"ם שכתב דה"א לפרש על חרבם של שמעון ולוי דהא לא עשו מדעתו שהרי כעס עליהם ע"ז. ולענ"ד בלא"ה א"א לפרש עליהם דמה נתינת טעם יהיה על שנתנו ליוסף מפני שלקחוהו שמעון ולוי בחרבם ובקשתם והלא אדרבה מזה הטעם ראוי שינתן לשמעון ולוי ולא ליוסף ודו"ק): (א) ואגידה לכם. (ב"ר) בקש לגלות את הקץ ה ונסתלקה ממנו שכינה והתחיל אומר דברים אחרים: (ג) וראשית אוני. היא טפה ראשונה שלו שלא ראה ו קרי מימיו (ב"ר): אוני. כחי כמו (הושע יב) מצאתי און לי (ישעיה מ) מרוב אונים, ולאין אונים: יתר שאת. ראוי היית להיות יתר על אחיך בכהונה ל' נשיאות כפים: ויתר עז. במלכות כמו (ש"א ב) ויתן עז למלכו ומי גרם לך להפסיד כל אלה: (ד) פחז כמים. הפחז והבהלה אשר מהרת להראות כעסך כמים הללו הממהרים למרוצתם. לכך: אל תותר. אל תרבה ליטול כל היתרונות הללו שהיו ראויות לך. ומהו הפחז אשר פחזת: כי עלית משכבי אביך אז חללת. אותו שם ז שעלה על יצועי והיא השכינה שהיה דרכה להיות עולה על יצועי: פחז. שם דבר הוא לפיכך טעמו למעלה וכלו נקוד פת"ח ואלו היה לשון עבר היה נקוד חציו קמ"ץ וחציו פת"ח וטעמו למטה: יצועי. ל' משכב ע"ש שמציעים אותו ע"י לבדין וסדינין והרבה דומים לו (תהלים סג) אם זכרתיך על יצועי (שם קלב) אם אעלה על ערש יצועי: (ה) שמעון ולוי אחים. בעצה אחת על שכם ועל יוסף ויאמרו איש אל אחיו וגו' ועתה לכו ונהרגהו מי הם א"ת ראובן או יהודה הרי לא הסכימו בהריגתו א"ת בני השפחות הרי לא היתה שנאתן שלמה ח שנא' והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה וגו' יששכר

וזבולן

א וּקְרָא יַעֲקֹב לִבְנוֹהִי וַאֲמַר אִתְכַּנַּשׁוּ וַאֲחַוֵּי לְכוֹן יָת דִּי יְעָרַע יָתְכוֹן בְּסוֹף יוֹמַיָּא:
ב אִתְכַּנַּשׁוּ וּשְׁמָעוּ בְּנֵי יַעֲקֹב וְקַבִּילוּ אוּלְפַּן מִן יִשְׂרָאֵל אֲבוּכוֹן: ג רְאוּבֵן בּוּכְרִי
אַתְּ חֵילִי וְרֵישׁ תְּקוֹפִי לָךְ הֲוָה חֲזֵי לְמִסַּב תְּלָתָא חוּלָקִין בְּכֵירוּתָא כְּהֻנְתָּא וּמַלְכוּתָא:
ד עַל דַּאֲזַלְתָּא לְקֳבֵל אַפָּךְ הָא כְּמַיָּא בְּרַם לָא אַהֲנֵיתָא חוּלָק יַתִּיר לָא תִסַּב אֲרֵי
סְלֶקְתָּא בֵּית מִשְׁכְּבֵי אֲבוּךְ בְּכֵן אַחֶלְתָּא לְשִׁוּוּיֵ בְּרִי סְלֶקְתָּא: ה שִׁמְעוֹן וְלֵוִי
אַחִין גַּבְרִין גִּבָּרִין בְּאַרַע תּוֹתָבוּתְהוֹן עֲבָדוּ גְבוּרָא: ו בִּרְזְהוֹן לָא הֲוַת נַפְשִׁי

רש"י

ואבולן לא היו מדברים בפני אחיהם הגדולים מהם
ט על כרחך שמעון ולוי הם שקראם אביהם אחים:
כלי חמס. אומנות זו של רציחה חמס הוא בידיהם

שפתי חכמים

טעם ברור כו', (מהרש"ל): ט וא"ת והיאך שיז מדברים
שמעון ולוי בפני ראובן ותירץ מהרש"ל שלא היה ראובן באות
פעם שם שהלך לשמש את אביו: י לפי שהכ"ף במלת מכרותיהם

מברכת עשו היא זו אומנות שלו היא ואתם חמסתם אותה הימנו: מכרתיהם. לשון כלי זיין. הסייף בל'
יוני מכי"ר (הגהות). ד"א מכרותיהם (ב"ר) בארץ מגורתם י נהגו עצמן בכלי חמס כמו (יחזקאל טז)
מכורותיך ומולדותיך וזה תרגום של אונקלוס: (ו) בסודם אל תבא נפשי. (ב"ר) זה מעשה זמרי כשנתקבצו
שבטו

התורה והמצוה

מט (א-ב) **האספו**. הקבוץ מורה קבוץ הנפזרות, והאסיפה תהיה אחר הקבוץ, **כמ"ש בפירוש ישעיה** סימן י"א, ומזה דרשו חז"ל שבקש לגלות הקץ ונסתלקה הימנו שכינה, ובמדרש שלוה אותם על המחלוקת, א"ל תהיו כלכם אסיפה אחת, ואז התקינו א"ע לגאולה כמ"ש ואתה בן אדם קח לך עץ אחד וכו'. כי חורבן הבית היה בעון שנאת חנם וכ"ש שא"א שתהיה הגאולה עד יתקבצו והיו לגוי אחד. וע"ז כשאמר **האספו** שהוא אחר הקבוץ, שבזה יגויר **שאגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים**, וכשראה שנסתלקה הימנו שכינה כי עתיד להיות ביניהם מחלוקת, ואז א"א לגלות קן הימים אמר **הקבצו**, ובמדרש האספו מעברת השבטים והקבצו לשבט יהודה ובנימין, דרוש זה נסמך עמ"ש ואסף נדחי ישראל ונפוצות יהודה יקבץ, ופרשתי שם שעשרת השבטים אינם מפוזרים רק נדחים שלא נודע מקומם וצריכים אסיפה, שאסיפה מורה מן החוץ אל הפנים, ושבט יהודה ובנימין הם נפוצים בארבע כנפות הארץ ואינם נדחים כי נודע מקומם, ועז"א ונפוצות יהודה יקבץ מארבע כנפות הארץ, והתבאר אצלי בפי' הנ"ך שכ"מ שידבר מעשרת השבטים נגד שבט יהודה, יקרא שבט יהודה בשם ישראל נגד העשרת השבטים שנקראו לערכם בשם יעקב. ועז"א **האספו הקבצו**, ומפרש נגד האספו **ושמעו בני יעקב**, ועז"א האספו מעשרת השבטים, ונגד הקבצו אמר **ושמעו אל ישראל אביכם**, ועז"א והקבצו לשבט יהודה ובנימין שהם נקראים ע"ש ישראל שהם במדרגה יתירה נגד י' השבטים:

(ג) **ראובן בכרי אתה**. ר"ל יש לך שתי מעלות. א] מגד שאתה בכור אף אם לא היית מן הטפה הראשונה הבכור י"ל התנשאות נגד אחיו בממשלה ובכבוד וליטול פי שנים. ב] מגד שאתה **כחי וראשית אוני**, שנולדת מן הטפה הראשונה, ויש הבדל בין כח ובין און, שכח מציין הכח הפנימי, ואין מציין התגלות הכח להוץ, כמ"ש בפי' ישעיה סימן מ' בפסוק נותן ליעף כח, ר"ל שכח הפנימי נתגלה בך, והיה ראשית התגלות אוני מכח אל הפועל על ידך, ומפרש מגד שבכורי אתה יש לך **יתר שאת** התנשאות וגדולה, ומגד שאתה ראשית אוני יש לך **יתר עז** וכח הגוף כי נולדת בכח גדול ואון אמיץ, ופי' חז"ל שהיה ראוי לך הבכורה והכהונה שהם יתר שאת והמלכות שהוא יתר עז:

(ד) **פחז כמים**. אבל ע"י שהפזת כמים השוטפים בהפזן באין מעצור, לכן **אל תותר**, לא יהיו לך יתרונות אלה, **כי עלית** וסלקת את **משכבי אביך** [מלשון סלוק כמו השהר עלה או כעלות גדיש בעתו]. **אז חללת** את יצועי אשר עלה ונסתלק על ידך, וכבר בארנו בפ' וישלח שהיה ראוי שיעקב יוליד עוד בן ואז היה י"ג שבטים, וע"י בלבל יצוע נשארו רק י"ב שבטים, והגם שיעקב לקח את מנשה ואפרים והלקם לב' שבטים, נשארו תמיד רק י"ב שבטים, שכ"מ שיחשב מנשה ואפרים לשנים לא נחשב לוי בפ"ע לשבט, כמו בדגלים ובנשיאים ובנחלה וכדומה, אך לעתיד שאז יהיה ללוי חלק בארץ כמ"ש ביחזקאל ואז יהיו י"ג שבטים במספר אחד, שהוא מעלה עליונה נגד מספר י"ב שהוא למטה במרכבה ומספר י"ג עומד למעלה במלכות שמים:

(ה) **שמעון ולוי**. שאחר באמר שלא יכול לאת העוז והמשרה דהיינו המלכות לראובן, הנה ראוי לתתו לשמעון או ללוי שהם האחים שאחריו בתולדה, אומר שגם להם לא יאות המשרה כי הם אחים במדת הכעס והנקמה, שזה לא יאות לאשר לו המשרה שבזה ישחית רבים ועצומים, כי **כלי חמס מכרתיהם**, כלי מעגין נכלי, ויתנכלו אותו להמיתו, ומכרתיהם, היינו מגורותיהם וגדרו מקום שדר שם בקביעות כמ"ש ביחזקאל סימן ט"ז, שבהוכם יגורו נכלי המס במדור קבוע, ובלבם כלי חמס מלאו בית ומושב תמידי, וזה ממה שהרגו את עיר שכם וממה שעשו ליוסף שהיה ע"י אף וכעס ונקמה:

(ו) **בסודם**. מפני שהיה נראה שמה שעשו לשכם היה עפ"י עצת יעקב, עז"א בין תחלה כשהיה הדבר

סוד

בִּקְהָלָם֙ אַל־תֵּחַ֣ד כְּבֹדִ֑י כִּ֤י בְאַפָּם֙ הָ֣רְגוּ אִ֔ישׁ וּבִרְצֹנָ֖ם
עִקְּרוּ־שֽׁוֹר׃ ז אָר֤וּר אַפָּם֙ כִּ֣י עָ֔ז וְעֶבְרָתָ֖ם כִּ֣י קָשָׁ֑תָה
אֲחַלְּקֵ֣ם בְּיַעֲקֹ֔ב וַאֲפִיצֵ֖ם בְּיִשְׂרָאֵֽל׃ פ ח יְהוּדָ֗ה אַתָּה֙ יוֹד֣וּךָ
אַחֶ֔יךָ יָדְךָ֖ בְּעֹ֣רֶף אֹיְבֶ֑יךָ יִשְׁתַּחֲו֥וּ לְךָ֖ בְּנֵ֥י אָבִֽיךָ׃ ט גּ֤וּר
אַרְיֵה֙ יְהוּדָ֔ה מִטֶּ֖רֶף בְּנִ֣י עָלִ֑יתָ כָּרַ֨ע רָבַ֧ץ כְּאַרְיֵ֛ה וּכְלָבִ֖יא
מִ֣י יְקִימֶֽנּוּ׃ י לֹֽא־יָס֥וּר שֵׁ֙בֶט֙ מִֽיהוּדָ֔ה וּמְחֹקֵ֖ק מִבֵּ֣ין רַגְלָ֑יו

°כרים עמוד בי"ה שמ"ו סימן

עד

בעל הטורים

(ו) תחד ב' במס'. הכא ואידך לא תחד אתם בקבורה שבקש יעקב שאף לאחר הקבורה לא יהיו מזכירין אותו במעשה קרח חסר בקהלם שנא' שם ויקהל עליהם קרח אבל כשמייחס על הדוכן הזכירו שנא' בן לוי בן ישראל: כי באפם הרגו איש בגי' זה שכם בן חמור: (ח) יהודה. ביה שמו צריך להיות בראש כדף. בי"ת בראשית. יו"ד יהודה אתה יודוך. ס"ת הכהים אחריהם ביה. ביין שמר לך. מ"ם מה טובו אהליך. וי"ו והעידה בם את השמים ע"ם ט ביה ה' צור עולמים: אחיך ידך בעורף אויביך. ר"ת בגימ' דוד דכתיב ביה ואויבי תתה לי עורף: ישתחוו לך ב' במס'. הכא ואידך כל הארץ ישתחוו לך ויזמרו לך. וכן והדונינו ב' במס' והדומינו מכל אלהים ואדונינו דוד. ע"ש כשלו כשמש נגדו וע"ש רבו רבין קדמוהי אחד לו ואחד לדוד: (ט) גור אריה יהודה. בגי' דוד וגם שלמה: גור אריה יהודה. ר"ת בגי' דוד. ובגי' זה במשכן: עלית ג' במס'. מטרף בני עלית. כי עלית משכבי אביך. כי עלית למרום. לראובן אמר עלית והיה ראוי ליקח מתנות כהונה ומלוכה דכתיב ביה ויתן עז למלכו ומי גרם לך שהפסדת אותו כי עלית משכבי אביך וליהודה אמר אבל אתה שמטרף בני עלית זכית ועלית ולקחת מתנות מלוכה: (י) ומחוקק מבין רגליו בגי' תלמידי חכמים: מחקק. עולה רמ"ח שרמ"ח אברים באדם

שפתי חכמים

נתלפת בגימ"ל שהם מאותיות גיכ"ק: כ ובאמת נקורה גיורת היתה עי"ל דמשה נשאה קודם מתן תורה: ל דלכך הביא רש"י זה דאל תקשה מנ"ל לפרש כן דלמא מה שלא מנה יעקב במעשה זמרי ובקרח דאין דרך של קרא לייחס אלא עד השבטים לכך הביא זה דהא מצינו שייחס עד אחר יעקב א"כ למה לא יחסו גבי קרח אלא עד לוי וקשיא קראי אהדדי אע"כ צ"ל דיעקב בקש ע"ז שלא לייחסו שם. ובזה נראה שיתורץ קושיית הרא"ם שהקשה אדרבה יקשה כד"ה למה הוזכר שם שמו של יעקב שלא כמנהג. ועוד כתב הרא"ם אך קשה א"כ גבי זמרי בן סלוא נימא שמה שלא נאמר לשמעוני בן יעקב הוא מפני שראשי המשפחות אינן עולין רק עד השבטים ונראה כיון שמצינו גבי קרח שלא יחסו אותו עד יעקב מפני תפלתו כמו שכתבתי דאל"כ הוה קשיא קראי אהדדי א"כ גבי זמרי נמי נימא שמפני תפלתו של יעקב הוא דהא גבי אהדדי נקטי להו דכתיב בסודם וגו' וק"ל: מ כי נכח לזכר הוא נסתר לנקבה כמו הכא דמלת סחד הוא לשון נסתר לנקבה וג"כ נוכח לזכר וק"ל: נ לא שעקרוהו שהרי יוסף מלך אלא מפני שמחשבתן היה לעקור נקראו עוקרים וכמוהו ארמי אובד אבי: ס ר"ל אל היינו יעקב כדפירש"י שם בפרשת בלק: ע דלפירוש א' קשה מהו ואפיצם בישראל לכן פי' ד"א ואין לומר אם כד"א פירוש של ואפיצם הוא א"כ מאי ד"א הא בפירוש ראשון לא פירש כלום של ואפיצם. י"ל שהד"א הוא פי' גם על אחלקם וה"ש אחלקם זה מזה ובמה אחלקם ואפיצם כלומר ואפיצם הוא פירש של ואחלקם, מהרש"ל: פ אחלקם ביעקב קאי אשמעון ואפיצם בישראל קאי על לוי לכן כתיב בישראל דהוא לשון חשיבות: דה"ל

רש"י

שבטו של שמעון להביא את המדינית לפני משה ואמרו לו זו אסורה או מותרת אם תאמר אסורה בת יתרו מי התירה ל לך אל יזכר שמי בדבר שנא' זמרי בן סלוא נשיא בית אב לשמעוני ולא כתב בן יעקב: בקהלם. כשיקהיל קרח בהוא מבטו של לוי את כל העדה על משה ועל אהרן: אל תחד כבדי. שם אל יתיחד עמהם שמי ל שנא' בן קרח בן יצהר בן קהת בן לוי ולא נאמר בן יעקב אבל בדברי הימים כשנתייחסו בני קרח על הדוכן נאמר (דה"א ו) בן קרח בן יצהר בן קהת בן לוי בן ישראל: אל תחד כבדי. כבוד לשון זכר הוא ועל כרחך אתה צריך לפרש כמדבר אל הכבוד ואומר אתה כבודי אל תתיחד מ עמהם כמו (ישעיה יד) לא תחד אתם בקבורה: כי באפם הרגו איש. אלו חמור ואנשי שכם ואין חשובין כולם אלא כאיש אחד וכה"א בגדעון (שופטים ו) והכית את מדין כאיש אחד. וכן במצרים סוס ורוכבו רמה בים. זהו מדרשו. ופשוטו אנשים הרבה קורא איש כ"א לעצמו באפם הרגו כל איש שכעסו עליו וכן (יחזקאל יט) וילמד לטרף טרף אדם אכל: וברצונם עקרו שור. רצו לעקור את יוסף נ שנקרא שור שנא' בכור שורו הדר לו. עקרו אפריטו"ר בלעז ל' (יהושע יא) את סוסיהם תעקר: (ז) ארור אפם כי עז. אפי' בשעת תוכחה לא קלל אלא את אפם וזהו שאמר בלעם מה אקב לא קבה ס אל: אחלקם ביעקב. אפרידם זה מזה שלא יהא לוי במנין השבטים והרי הם חלוקים. ד"א ע אין לך עניים סופרים ומלמדי תינוקות אלא משמעון. כדי שיהיו נפוצים, ושבטו של לוי עשאו מחזר על הגרנות לתרומות ולמעשרות נתן לו תפוצתו פ דרך כבוד: (ח) יהודה אתה יודוך אחיך. לפי שהוכיח את הראשונים בקנטורים התחיל יהודה נסוג לאחוריו (שלא יוכיחנו על מעשה תמר) וקראו יעקב בדברי רצוי יהודה לא אתה כמותם (ב"ר): ידך בערף איביך.

בימי

בְּאִתְכַּנָּשׁוּתְהוֹן לְמֵהַךְ לָא נְחָתִית מִן יְקָרִי אֲרֵי בְרָגְזְהוֹן קְטָלוּ קְטוֹל וּבִרְעוּתְהוֹן תַּרְעוּ שׁוּר סַנְאָה: ז לִיט רָגְזְהוֹן אֲרֵי תַקִּיף וְחֵמַתְהוֹן אֲרֵי קַשְׁיָא אֲפַלְּגִנּוּן בְּיַעֲקֹב וְאֲבַדְּרִנּוּן בְּיִשְׂרָאֵל: ח יְהוּדָה אַתְּ אוֹדֵיתָא וְלָא בְהֵיתְתָא בָּךְ יוֹדוּן אַחָךְ יְדָךְ תִּתְקַף עַל בַּעֲלֵי דְבָבָךְ יִתְבַּדְּרוּן סַנְאָךְ יְהוֹן מְחַזְּרִין קְדַל קֳדָמָךְ וִיהוֹן מְקַדְּמִין לְמִשְׁאַל בִּשְׁלָמָךְ בְּנֵי אֲבוּךְ: ט שִׁלְטוֹן יְהֵי בְשֵׁרוּיָא וּבְסוֹפָא יִתְרַבָּא מַלְכָּא מִדְּבֵית יְהוּדָה אֲרֵי מִדִּין קְטָלָא בְּרִי נַפְשָׁךְ סְלֶקְתָּא יְנוּחַ יִשְׁרֵי בִתְקוֹף כְּאַרְיָא וּכְלֵיתָא וְלֵית מַלְכוּ דִתְזַעְזְעִנֵּהּ: י לָא יִעְדֵּי עָבֵד שֻׁלְטָן מִדְּבֵית יְהוּדָה וְסָפְרָא מִבְּנֵי בְנוֹהִי

עד

רש"י

בימי צ דוד (ש"ב כב) ואויבי תתה לי עורף: בני אביך. ע"ש שהיו מנשים הרבה לא אמר בני אמך כדרך שאמר יצחק: (ט) גור אריה. על דוד נתנבא בתחלה גור (ש"ב ה) בהיות שאול מלך עלינו אתה המוציא והמביא את ישראל ולבסוף אריה כשהמליכוהו עליהם. וזהו שתרגם אונקלוס שלטון יהא בשרויה בתחלתו: מטרף. ממה שחשדתיך בטרוף טורף יוסף חיה רעה אכלתהו וזהו יהודה שנמשל לאריה: בני עלית. סלקת את עצמך ואמרת מה בצע וגו'. וכן בהריגת תמר ק שהודה צדקה ממני לפיכך כרע רבץ וגו' בימי שלמה (מ"א ה) איש תחת גפנו וגו': (י) לא יסור שבט מיהודה. מדוד ואילך ר אלו ראשי גליות שבבבל שרודים את העם בשבט שממונים ע"פ המלכות (סנהדרין ה): ומחקק מבין רגליו. תלמידים אלו נשיאי א"י: עד

כי

שפתי חכמים

צ דה"ל ליעקב לבדך אותו שהמשול בגוים או תמלוך אתה ולכך אמר ידך בעורף לרמז על דוד (מהרש"ל): ק ר"ל בני קאי על יהודה ולא על יוסף חדא דהא יהודה גם הוא בנו. ועוד דהא מטרף תמר ג"כ סלק עצמו וכמו שפירש"י וא"כ סלק עצמו משתיהן ולמה נקט בני על יוסף א"ו בני קאי על יהודה: ר דק"ל והא עד שאול לא היה מלך בישראל ועז"פ מדוד ואילך

התורה והמצוה

סוד אלים, וכמ"ש ויענו את שכם במרמה וידברו, לא היה עפ"י עצתי ואני לא ידעתי מזה, ואח"כ בקהלם כשנקהלו ויבאו על העיר בטח ויהרגו כל זכר, שאמרו שעשו זה להציל כבודי כמ"ש הכזונה יעשה את אחותנו. אל תחד כבדי, לא היה זה לי לכבוד, כי באפם הרגו איש, מה שהרגו אנשי שכם היה מתוך אף וכעס לא לשם ה' או להציל כבודי, ואחר שכבר עשו חרון אפם ע"י הריגת האנשים, ברצונם עקרו שור לקחו בשלל מקניהם ועקרו את השורים ע"ד את סוסיהם תעקר זה היה אחר שנחה חמתם רק ברצונם, וזה סימן על אכזריותם, ויש לפרש גם על יוסף באפם רצו להרגו, וכשנתרצו ע"י יהודה עקרוהו ממקומו ומכרוהו לעבד וקראו שור ע"ש בכור שורו הדר לו:

(ז) ארור. שלפעמים יצטרך האף והעברה לקנא קנאת ה' ולעשות משפט ברשעים, אבל אפם ארור הוא ואין בו ברכה, כי הוא עז יותר מן המדה. ויש הבדל בין אף ובין עברה, שאף הוא מה שקוצף על מי שחטא כנגדו, ועברה הוא אם עי"ז יפעלה הרוגז גם על מי שלא חטא עד שעובר הגבול (כמ"ש בפי' הכ"ך בכ"מ) ונגד שכם בן חמור היה אף ונגד יתר אנשי שכם היה עברה, ושניהם היו בעז ובקשוי יותר מן הראוי אחר שגיירו א"ע. אחלקם ר"ל את האף והעברה שלהם אחלק ביעקב, שהגם שצריך גם להם אף ועברה לעת הצורך, די שכל שבט יקח חלק אחד מי"ב ר"ל קנאת, וישראל גדול מיעקב שהם גדולי האומה ביניהם אפיץ את האף והעברה ע"ד כל ת"ח שאינו נוקם ונוטר כנחש, לכלות אף נגד הרשעים ולעשות משפט במנאצי ה' שזה מוטל על ישראל שהם הגדולים:

(ח) יהודה. אומר יהודה שהוא אהריהם בתולדה לך ראוי המלוכה, וע"כ אתה יודוך אחיך, יתנו עליך הוד מלכות כמו על כן עמים יהודוך (תהלים מה), כי מתנאי המלך שני דברים, כמ"ש ושפטנו מלכנו ונלחם את מלחמתנו, נגד המלחמה אמר ידך בערף איביך, ונגד המשפט שזה תלוי אם העם מקבלים אותו לשופט ומקבלים משפטיו, אמר ישתחוו לך בני אביך:

(ט) גור. מפרש מעלת יהודה שהוא גבור כאריה הזקן, והוא זריז וקל בעיניו כגור הקטן, ובכ"ז אין משלו כאריה שהוא טורף טרף אדם אכל, כי אתה בני עלית מטרף, סלקת א"ע מטרוף טרף, רק מה שהמשלתי אותך לאריה הוא שכלם ייראו מגבורתך עד שיפחדו ממך, כי כרע רבץ, הכריעה הוא כשהאריה שיכרע על ברכיו והרביצה הוא בהלביאה שי"ל גורים, כמ"ש יהדו ירבצו ילדיהן, ור"ל כרע כארי ורבץ כלביא, [הלביאה הוא בעת שי"ל גורים], מי יקימנו לא יש מי שיערב לבו להקים אותו כי בנפשו הוא, כן לא יקרב אליך איש למלחמה. על כן;

(י) לא יסור שבט מיהודה. תמיד יצא ממנו שבט מושלים, ומחוקק הוא מניח הנמוסים והחוקים שכ"ז שייך אל הנשיא שהוא ג"כ המחוקק, ר"ל בעת הגליות שלא יהיה מלך מזרעו יהיה מזרעו שבט מושלים ונשיאי החוקים שהיו תמיד מזרע ב"ד, עד כי יבא שילה מעגין ושליתה היוצאת מבין רגליה, ר"ל מבין

רגליו

10 עַד כִּֽי־יָבֹא שִׁילֹה וְלוֹ יִקְּהַת עַמִּֽים׃ יא אֹסְרִי לַגֶּפֶן עִירֹה
וְלַשֹּׂרֵקָה בְּנִי אֲתֹנוֹ כִּבֵּס בַּיַּיִן לְבֻשׁוֹ וּבְדַם־עֲנָבִים סוּתֹה׃
יב חַכְלִילִי עֵינַיִם מִיָּיִן וּלְבֶן־שִׁנַּיִם מֵחָלָב׃ פ יג זְבוּלֻן לְחוֹף
יַמִּים יִשְׁכֹּן וְהוּא לְחוֹף אֳנִיֹּת וְיַרְכָתוֹ עַל־צִידֹן׃ פ יד יִשָּׂשכָר
חֲמֹר גָּרֶם רֹבֵץ בֵּין הַמִּשְׁפְּתָיִם׃ טו וַיַּרְא מְנֻחָה כִּי טוֹב
וְאֶת־הָאָרֶץ כִּי נָעֵמָה וַיֵּט שִׁכְמוֹ לִסְבֹּל וַיְהִי לְמַס־עֹבֵד׃ ס

דן

בעל הטורים

ע"ש ערוכה בכל ושמורה: יבא שילה. בגימטריא משה דכתיב ביה ויתא ראשי עם שאז היתה יהודה לקדש דכתיב שרי יהודה רגמתם: (יג) וירכתו על צידן. כתיב חסר. צידן לשון צידה שהיה מספיק מזון ליששכר: (יד) יששכר חמר גרם. קרי ביה חמור גרם ששמעה לאה קול נעקת החמור ויצאה לקראת יעקב והביאתו לאהלה: בין המשפתים ב' במס'. הכא ואידך למה ישבת בין המשפתים. כמו שהחמור נושא כל המשא כך היה יששכר נושא משאות של ישראל בתורה ורוב סנהדרין היו משל יששכר כתיב הכא רובץ בין המשפתים שהיו מרביצים תורה בישראל בלשכת הגזית שהיתה חציה בקדש וחציה בחול וכתיב התם למה ישבת בין המשפתים שהיתה נחלתו על שפת הים בין ים ליבשה כדמתרגמינן באחסנתיה בין תחומיא: (טו) למס עובד ג' במס'. הכא ואידך דיהושע אשר לא הוריש וגו' ויתנם למס עובד. ויעלם שלמה למס עובד. לומר לא די שלימד תורה לכל ישראל אלא שהעלה להם מס מממונו שהיה מספיק לכל מי שיבא ללמוד:

שפתי חכמים

שהוא משבט יהודה: ש (נח"י) קאי אדלעיל לא יסור שבט מושלים מיהודה ואפילו בזמן הגלות תהיה להם שררה מועטת וכל זה יתנהג עד כי יבא שילה מי שהשבט שלו ושרב נקט המלוכה תמורת השבט והוא הוא: ת ר"ל דהוא נמי מפרש שילה קאי אגואל אבל לא מפרש שהוא לשון שילו אלא ב' תיבות הם שי לו פירוש מנחה לו: א מביא ראיה דיקהת כחד יו"ד לשון אסיפה: ב מקהילים קהלות שדרכם הבאים ושומעים דבריהם ע"ש: ג והכי משמע שקרא אוסרי לגפן עירה יסבכון ישראל עיר ירושלים ולשורקה בני אתונו וישראל יבנון כ"ה: ד ר"ל דקאי פסוק זה את"ח נאורות פי' לבנות ת"ח שלובשים בגדים לבנים א"נ רוכבים על אתונות לבנות ממקום למקום כדי ללמוד תורה: ה דכתיב ישכן דמשמע שכונתו על חוף ימים היינו ארצו אבל הוא עצמו לחוף האניות כלומר במקום הנמל במקום שהאניות מביאות סחורה שם יהא מצוי. נח"י דחה כל זה ואמר שארץ זבולון היתה בסוף הים מקום המבדיל בין א"י ובין ארצות העמים וממילא כל הספינות

רש"י

כי יבא שילה. מלך המשיח שהמלוכה ש שלו. וכן תרגמו אונקלוס. ומ"א שילו שי ת לו שנא' (תהלים עו) יובילו שי למורא: ולו יקהת עמים. אסיפת העמים שהיו"ד עיקר היא ביסוד כמו יפעתך ופעמים שנופלת ממנו וכמה אותיות משמשות בלשון זה והם נקראים עיקר נופל כגון נו"ן של נוגף ושל נושך ואל"ף (איוב יג) שבאחותי באזניכם (יחזקאל כא) ושבאבחת הרב (והוא ל' חרב ופי' אימת חרב והוא ל' זיין) (מ"ב ד) ואסוך שמן. אף זה יקהת עמים אסיפת עמים שנא' (ישעיה יא) אליו גוים ידרשו ודומה לו (משלי ל) עין תלעג א לאב ותבוז ליקהת אם לקבוץ קמטים שבפניה מפני זקנתה ובגמ' דיתבי ומקהו אקהתא בשוקי ב דנהרדעא (דפומבדיתא) במס' יבמות (דף קי) ויכול היה לומר קהיית עמים: (יא) אסרי לגפן עירה. נתנבא על ארץ יהודה שתהא מושכת יין כמעין איש

יהודה יאסור לגפן עיר אחד ויטענו מגפן אחת ומשורק אחד בן אתון אחד: שרקה. זמורה ארוכה קורייר"א בלעז: כבס ביין. כל זה לשון רבויי יין: סותה. לשון מין בגד הוא ואין לו דמיון במקרא: אסרי. כמו אוסר דוגמתו (תהלים קיג) מקימי מעפר דל (שם קכג) היושבי בשמים וכן בני אתונו כענין זה. ואונקלוס תרגם במלך ג המשיח. גפן הם ישראל. עירה זו ירושלים. שורקה אלו ישראל (ירמיה ב) ואנכי נטעתיך שורק: בני אתנו. יבנון היכליה ל' שער האיתון בס' (יחזקאל מ) ועוד תרגמו בפניה אחרים. גפן אלו צדיקים. בני אתנו עבדי אורייתא באולפן על שם רוכבי אתונות ד צחורות. כבס ביין יהא ארגון טב לבושוי שלבושו דומה ליין ובצבועין הוא ל' סותה שהאשה לובשתן ומסיתה בהן את הזכר ליתן עיניו בה. ואף רבותינו פירשו בגמ' ל' הסתת שכרות במס' כתובות (דף קיא) ועל היין שמא תאמר אינו מרוה ת"ל סותה: (יב) חכלילי. ל' אודם כתרגומו וכן (משלי כג) למי חכלילות עינים שכן דרך שותי יין עיניהם מאדימין: מחלב. מרוב חלב שיהא בארצו מרעה טוב לעדרי צאן. וכן פי' המקרא אדום עינים יהא מרוב יין ולבן שנים יהא מרוב חלב. ולפי תרגומו עינים ל' הרים שמשם צופים למרחוק. ועוד תרגמו בפנים אחרים ל' מעינות וקלוח היקבים נעוהי יקבים שלו ול' ארמי הוא במס' ע"א (דף עד) נעוה ארמאה. יחוורן בקעתיה תרגם שנים ל' שני הסלעים: (יג) זבלון לחוף ימים. על חוף ימים ה תהיה ארצו חוף כתרגומו ספר מרק"א בלעז (יבמות מח) והוא יהיה מצוי תדיר על חוף אניות במקום הנמל שאניות מביאות שם פרקמטיא שהיה זבולן עוסק בפרקמטיא וממציא מזון לשבט יששכר (תנחומא) והם עוסקים בתורה הוא שאמר משה (דברים לג) שמח זבולן בצאתך ויששכר באהליך

זבולן

עד עלמא עד דייתי משיחא דדיליה היא מלכותא וליה ישתמעון עממיא: יא יסחר ישראל לקרתיה עמא יבנון היכליה יהון צדיקיא סחור סחור ליה ועבדי אוריתא באולפן עמיה יהי ארגון טב לבושוהי כסותיה מילא צבע זהורי וצבעונין: יב יסמקון טורוהי בכרמוהי יטופון נעווהי בחמר יחורן בקעתיה בעיבור ובעדרי ענא: יג זבולן על ספר ימיא ישרי והוא יכבש מחוזין בספינן וטוב ימא ייכול ותחומיה יהי מטי על צידון: יד יששכר עתיר בנכסין ואחסנתיה בין תחומיא: טו וחזא חולקא

רש"י

זבולן יוצא בפרקמטיא ויששכר עוסק בתורה באהלים: וירכתו על צידון. סוף גבולו יהיה סמוך לצידון וירכתו סופו כמו ולירכתי המשכן: (יד) יששכר חמור גרם. חמור בעל עצמות סובל עול תורה כחמור חזק שמטעינין אותו משא כבד: רבץ בין המשפתים. כחמור המהלך ביום ובלילה ואין לו לינה בבית וכשהוא רוצה לנוח רובץ בין התחומין בתחומי העיירות שהוליך שם פרקמטיא: (טו) וירא מנוחה כי טוב. ראה לחלקו ארץ מבורכת וטובה להוציא פירות: ויט שכמו לסבל. עול תורה: ויהי. לכל אחיו ישראל: למס עבד. לפסוק להם הוראות של תורה וסדרי עבורין שנאמר (דה"א יב) ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל ראשיהם מאתים ראשי סנהדראות העמיד לכל אחיהם על פיהם: ויט שכמו. השפיל שכמו כמו

התורה והמצוה

רגליו, היינו מזרעו יהיו תמיד מחוקקים עד שיבא מבין רגליו כשליא דהיינו המולך אשר לו יקהת עמים, שהוא המלך המשיח שלו ובעבורו יקהלו עמים למלחמת גוג ומגוג כמ"ש קצות הארץ יחרדו קרבו ויאתיון:

(יא) אסרי. מצייר בנבואתו את המלך המשיח כמו שראהו זכריה בנבואתו עני ורוכב על החמור ועל עיר בן האתונות, שלא ירכב על סוס המוכן למלחמה רק על החמור, ומצייר מה שינגפו הבאים למלחמה כמו שצייר אותם הנביא בדריכת ענבים להוציא דם ענב, כמ"ש מדוע אדום ללבושך ובגדיך כדורך בגת פורה דרכתי לבדי ואדרכם באפי ויז נצחם על בגדי וכו' ואמר (יואל ד) יעורו ויעלו הגוים אל עמק יהושפט וכו' שלחו מגל כי בשל קציר באו רדו כי מלאה גת השיקו היקבים כי רבה רעתם, שמצייר דריכת חיל גוג ומגוג בג' מדרגות. א] שקוצרים הענבים מן הגפנים. ב] שמשימין אותם בגת. ג] שנדרכו והוציאו היין, שהוא דם החללים, ואבינו הזקן חזה כל זאת ברוחו באופן נשגב, שבעוד הענבים על הגפן כבר נדרכו בגת והמלבושים נתאדמו מן הדם, ר"ל שאף בבוא הרוכב על החמור ויאסור את חמורו אל הגפנים כבר יתכבסו מלבושיו מן היין, ר"ל שאז החיילות הלוחמים שהיו דומים בעודם מחוברים אל הגפן, נדרכו בגת והמשיח כבס מלבושיו מדמם. וז"ש שיבא שילה אשר בעודנו אוסר את עירו אל הגפן, ואת בני אתונו אל השרקה, [שהוא הגפן המובחר והוא משל אל העמים הגבורים והאדירים] כבר יכבס את לבושו ביין ואת כסותו בדם ענבים, ר"ל שע"י החמור שירכב עליו יפלו כלם חללים [ועיר מציין גם לעירי מינים אחרים כמ"ש ישאו על כתף עירים חיליהם שהוא לעירי הגמלים כמ"ש בפירוש שם, ובן אתונות מציין רק לעירי החמורים, ועז"א ועל עיר בן אתונות, שזה נושא משא יותר יאסרוהו לשורקה, ולבוש הוא הלבוש המיוחד לאיזה דבר, וכסות כולל כל מה שמכסה בו, וממלין שלבוש המיוחד למלחמה יכבס ביין, שמציין שכבר נעשה יין מן דם הענב, והכסות שהם יתר בגדיו יכבס בדם ענבים שזה פחות מן היין, כמש"פ על מדוע אדום ללבושך ובגדיך כדורך בגת עיי"ש בפירוש]:

(יב) חכלילי. מן כחול שצובע העינים [כחלת עיניך יחזקאל כ"ג מ'] והמליצה תאמר שתיתי ייני עם חלבי, כי אחרי שתיית היין המרתיח את הגוף ישתו הלב המשקיט רתיחת היין, והיין מציין רתיחת המלחמה שיצבע עיניו מדם, אחריו ישתה החלב המשקיט רתיחת המלחמה, שהוא מליצה על השלום כמ"ש ודבר שלום לגוים והיתה מנוחתו כבוד, ושני האריה הגבור הזה לא יהיו אדומים מדם, כמ"ש אשר שניו שני אריה, רק לבנים מחלב, כי יהי לו שלום מכל עבריו:

(יג) זבולן. נבא על זבולן שיפול גורלו סמוך אל הים, ואדמתו לא תהיה ראויה לשדה תבואה, אבל והוא מטבעו מוכן לחוף אניות, כי טבע אנשי זבולן נולד למסחור ולעבור באניות כוחר ארחות ימים וממרחק יביא לחמו, כמ"ש בסנהדרין, שמי שנשבה היי המסחר והמדור אצל הים מזבולן הוא, ע"כ יבנה חוף שישכנו שם אניות, וסוף מעשהו בים ומסחרו יגיע עד צידן שהם כוננו המסחר בים בימי קדם:

(יד) יששבר. וטבע יששכר יהיה בהפך שהוא איש אוהב מנוחה ולשבת בארצו, ע"כ המשילו לחמור בעל עצמות, שאין טבעו ללכת למרחקים רק לרבוץ בין המשפתים, וכן יבחר לשכון בארצו, וירבץ בין המשפתים, ר"ל בגבול ארצו שנגבל עם זבולן שהיה שכן לו וזבולון הוביל פירות יששכר שהיו נסים ובוכים למרחקים לסחורה וחלקו ביניהם עוה"ז והעוה"ב כמ"ש חז"ל. וז"ש,

(טו) וירא מנחה כי טוב. בבחר יותר לנוח במקומו ולא לסחור למרחוק, כי עסק בחכמה ובתורה שלזה צריך

טז דָּן יָדִין עַמּוֹ כְּאַחַד שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל׃ יז יְהִי־דָן נָחָשׁ עֲלֵי־
דֶרֶךְ שְׁפִיפֹן עֲלֵי־אֹרַח הַנֹּשֵׁךְ עִקְּבֵי־סוּס וַיִּפֹּל רֹכְבוֹ אָחוֹר׃
יח לִישׁוּעָתְךָ קִוִּיתִי יְהוָה׃ ס חמישי יט גָּד גְּדוּד יְגוּדֶנּוּ וְהוּא
יָגֻד עָקֵב׃ ס כ מֵאָשֵׁר שְׁמֵנָה לַחְמוֹ וְהוּא יִתֵּן מַעֲדַנֵּי־
מֶלֶךְ׃ ס כא נַפְתָּלִי אַיָּלָה שְׁלֻחָה הַנֹּתֵן אִמְרֵי־שָׁפֶר׃ ס
כב בֵּן פֹּרָת יוֹסֵף בֵּן פֹּרָת עֲלֵי־עָיִן בָּנוֹת צָעֲדָה עֲלֵי־שׁוּר׃

וימררהו

בעל הטורים

(טז) כאחד שבטי ישראל. פי' כדוד ולכן אותיות של ראשי פסוקים דן יהי לישועתך. בגי' כדויד: (יט) יגודנו ב' במס'. הכא ואידך לעלות לעם יגודנו. פי' שבני גד לקחו נחלה מעבר לירדן והיו כאן עליו גדודים מהעמים שסביביו וזהו פירושו גדוד יגודנו יגוד אותו והוא יגד עקב שהיו גבורים והיו נלחמים בהם ומחזירין אותם על עקבם ולא די שמחזירין אותם אלא שהיו עולים אחריהם לארצם לשלול שלל וזהו לעלות לעם יגודנו שהיו עולים אל העם אשר יגודו אותם: (כא) נפתלי אילה שלוחה. ניבא על מלחמת ברק עם סיסרא שלקח י' אלפים איש מנפתלי ואמר ל' נקבה אילה שלוחה ע"ש דבורה: הנותן אמרי שפר. ע"ש ותשר דבורה. אמרי שפר בגי' שיר ושבחה. אילה שלוחה הנותן אמרי שפר. בגי' ותשר דבורה וברק בן אבינעם ביום ההוא: (כב) בן פורת יוסף. לא הזכירו בשמו כמו בשבט לאחרים שהלך לו כבוד בשביל המלכות והשתיל בשם בניו. בן פורת בגי' מנשה ואפרים: ד"א בן פורת בן פותר ע"ש פתרון חלומות: בנות צעדה עלי שור.

רש"י

כמו ויט שכמו הטו אזנכם. ואונקלוס תרגם בפנים אחרים ויט שכמו לסבול מלחמות ולכבוש מחוזות שהם יושבים על הספר ויהיה האויב כבוש תחתיו למס עובד: (טז) דן ידין עמו. ינקום נקמת עמו מפלשתים כמו כי ידין ה' עמו: כאחד שבטי ישראל. כל ישראל יהיו כאחד ו עמו ואת כולם ידין ועל שמשון נבא נבואה זו. ועוד יש לפרש כאחד שבטי ישראל כמיוחד שבשבטים הוא דוד שבא מיהודה: (יז) שפיפן. הוא נחש ואומר אני שקרוי כן על שם שהוא ז נושף כמו (בראשית ג) ואתה תשופנו עקב: הנשך עקבי סוס. כך דרכו של נחש ודמהו לנחש הנושך עקבי סוס ויפל רכבו אחור שלא נגע בו. ודוגמתו מצינו בשמשון (שופטים טז) וילפת וגו' את שני עמודי התוך וגו' ושעל הגג מתו. ואונקלוס תרגם כחיוי חורמן שם מין נחש שאין רפואה לנשיכתו והוא צפעוני וקרוי חורמן על שם שעושה הכל חרם. וכפיתנא כמו פתן. יכמון יארוב: (יח) לישועתך קויתי ה'. נתנבא שינקרו פלשתים את עיניו וסופו לומר (שופטים טז) זכרני נא וחזקני נא אך הפעם: (יט) גד גדוד יגודנו. כולם לשון גדוד הם וכך חברו מנחם. ואם אין גדוד בלא ב' דלתי"ן י"ל גדוד שם דבר צריך שני דלתי"ן שכן דרך תיבה בת שתי אותיות להכפל בסופה ואין יסודה אלא שתי אותיות וכן אמר (משלי כו) כצפור לנוד מגזרת (איוב ז) ושבעתי נדודים (שופטים ה) שם נפל שדוד מגזרת ישוד צהרים אף יגוד יגודנו ונדוד מגזרה אחת הם וכשהוא מדבר בלשון יפעל אינו כפול כמו יגוד ינוד ירוץ ישוד ישוב וכשהוא מתפעל או מפעיל אחרים הוא כפול כמו יתגודד יתרומם יתבולל יתעודד. ובלשון מפעיל (תהלים קמו) יתום ואלמנה יעודד (ישעיה מט) לשובב יעקב אליו (שם נח) משובב נתיבות. אף יגודנו האמור כאן אין לשון שיפעילוהו אחרים אלא כמו יגוד הימנו כמו (ירמיה י) בני יצאוני יצאו ממני. גד גדוד יגודנו. גדודים יגודו הימנו שיעברו הירדן עם אחיהם למלחמה כל חלוץ עד שנכבשה הארץ: והוא יגד עקב. כל גדודיו ישובו על עקבם לנחלתם שלקחו בעבר הירדן ולא יפקד מהם איש: עקב. בדרכם ובמסלותם שהלכו ישובו כמו (תהלים עז) ועקבותיך לא נודעו וכן (שה"ש א) בעקבי הצאן בלשון לעז טרציא"ש: (כ) מאשר שמנה לחמו. מאכל הבא מחלקו של אשר יהא שמן שיהיו זיתים מרובים בחלקו והוא מושך שמן כמעין. וכן ברכו ח משה וטובל בשמן רגלו כמו ששנינו במנחות (דף פה) פעם אחת הוצרכו אנשי לודקיא וכו': (כא) אילה שלחה. זו בקעת גינוסר שהיא קלה לבשל פירותיה כאילה זו שהיא קלה לרוץ. אילה שלוחה אילה משולחת לרוץ: הנותן אמרי שפר. כתרגומו. ד"א על מלחמת סיסרא נתנבא (שופטים ד) ולקחת עמך עשרת אלפים איש מבני נפתלי וגו' והלכו שם בזריזות וכן נאמר שם ל' שלוח בעמק שלח ברגליו: הנותן אמרי שפר. על ידם שרו דבורה וברק ט שירה. ורבותינו דרשוהו על יום קבורת יעקב

כשבא

שפתי חכמים

מוכרים דרך ארצו ע"ש: ו כלומר כאלו הוא ספוק ופירושו כל ישראל יחד שהרי שמשון נקם נקמות של ישראל יחד ואין לפרש ידין לשפוט כי לא מצינו זה בשום מקום: ז נושף הוא כמין שריקה וכן פירש"י בפרשת בראשית: ח י"ל דלכך מביא על הפסוק זה ראיה ממשה רבינו שלא תקשה ליה מנ"ל לפרש דשמנה דכתיב כאן הוא לשון שמן דלמא מאכל שלו יהיה טוב ושמן לכך מביא ראיה ממשרע"ה וזה פשיטא היא דבענין זה שברכן יעקב ברכן מרע"ה והתם כתיב בהדיא וטובל בשמן רגלו וק"ל: ט כתיב אילה שלוחה שהוא ל' נקבה ואח"כ כתיב הנותן שהוא ל' זכר ועז"פ דבורה וברק

חוּלָקָא אֲרֵי טַב וְיָת אַרְעָא אֲרֵי מַעַבְדָא פֵּירִין וְיִכְבּוֹשׁ מְחוֹזֵי עַמְמַיָּא וִישֵׁיצֵי יָת
דַּיָּרֵיהוֹן וּדְאִשְׁתַּאֲרוּן בְּהוֹן יְהוֹן לֵהּ פָּלְחִין וּמַסְּקֵי מִסִּין: טז מִדְּבֵית דָּן יִתְבְּחַר
וִיקוּם גַּבְרָא בְּיוֹמוֹהִי יִתְפְּרֵק עַמֵּהּ וּבִשְׁנוֹהִי יְנוּחוּן כַּחֲדָא שִׁבְטַיָּא דְיִשְׂרָאֵל:
יז יְהֵי גַּבְרָא דְּיִתְבְּחַר וִיקוּם מִדְּבֵית דָּן אֵימְתֵהּ תִּתְרְמֵי עַל עַמְמַיָּא וּמַחְתֵּהּ תִּתְקֵף
בִּפְלִשְׁתָּאֵי כְּחִיוֵי חוּרְמָן יִשְׁרֵי עַל אָרְחָא וּכְפִתְנָא יִכְמוֹן עַל שְׁבִילָא יִקְטֹל גִּבָּרֵי
מַשְׁרִית פְּלִשְׁתָּאֵי פָּרָשִׁין עִם רַגְלָאִין יַעְקַר סוּסָוָן וּרְתִכִּין וִימַגַּר רוֹכְבֵיהוֹן לַאֲחוֹרָא:
יח לְפוּרְקָנָךְ סַבָּרִית יְיָ: יט מִדְּבֵית גָּד מַשְׁרְיָת מְזַיְּנִין כַּד יַעְבְּרוּן יָת יַרְדְּנָא קֳדָם
אֲחֵיהוֹן לִקְרָבָא וּבִנְכָסִין סַגִּיאִין יְתוּבוּן לְאַרְעֲהוֹן: כ דְּאָשֵׁר טָבָא אַרְעֵהּ וְהוּא
מְרַבְיָא בְּתַפְנוּקֵי מַלְכִּין: כא נַפְתָּלִי בְּאַרַע טָבָא יִתְרְמֵי עַדְבֵהּ וְאַחְסַנְתֵּהּ תְּהֵי
מַעַבְדָא פֵּירִין יְהוֹן מוֹדַן וּמְבָרְכִין עֲלֵיהוֹן: כב בְּרִי דְּיִסְגֵּי יוֹסֵף בְּרִי דְּיִתְבָּרַךְ כְּגֻפַן
דִּנְצִיב עַל עֵינָא דְמַיָּא תְּרֵין שִׁבְטִין יִפְּקוּן מִבְּנוֹהִי יְקַבְּלוּן חוּלָקָא וְאַחְסַנְתָּא:

ואתמררו

רש"י

כשערער עשו על המערה במסכת סוטה (דף יג) ותרגומו יתרמי עדביה י יפול חבלו והוא יודה על חלקו אמרים נאים ונאה: (כב) בן פרת. בן חן והוא ל' ארמי אפריון נמטייה לרבי שמעון בסוף ב"מ (דף קיט): בן פרת עלי עין. חנו נטוי על העין הרואה אותו: בנות צעדה עלי שור. בנות מצרים היו צועדות על החומה להסתכל ביפיו ובנות הרבה צעדה

שפתי חכמים

וברך: י ר"ל התרגום מתרגם כן על פסוק זה ולפי התרגום פי' כן מה שאמר הנותן אמרי שפר ר"ל על חלקו הוא יודה אמרי שפר ומ"ש רש"י לעיל הנותן אמרי שפר כתרגומו נ"ע לפי פירוש דלעיל שפי' אילה שלוחה על פירות גינוסר אז פירש אמרי שפר לפי התרגום שהיו מברכים ברכה הראויה

התורה והמצוה

צריך מנוחה, ועי"כ ראה את הארץ כי נעמה ובחר בעבודת קרקע, ויט שכמו לסבול עבודת הארץ, ויהי למס עבד מן התבואה נתן מס המלך, וחז"ל המליצו שסבל עול עמל התורה, והמס היה שסבל עול ההוראה והלמוד לכל ישראל:

(טז) דן. דן היה המאסף לכל המחנות, ובני גד הלכו בראש המחנות, דן היה צריך לשמור מהאויבים הנופלים מאחורי המחנה ומזנבים את כל הנחשלים, אומר שדן ידין ויריב ריב עמו ככל השבטים הגם שהולך לבסוף:

(יז-יח) יהי דן. מפני שהנופלים על המחנה מאחוריהם הם רוכבי סוסים שהם מגיעים ברדיפה בראשונה, יצייר שמלומד ללחום את רוכבי סוסים, הגם שהם ילכו רגלי, וידמו בנחש ערום, בדרך הגדול ידמו כנחשים גדולים, ובארח שהוא ההולך אל הצד, ילכו כשפיפון קטן ההולך בהסתר, ושניהם הגם שהם זוחלים על הארץ ינצחו רוכבי סוסים במה שנושך עקבי סוס ויפל רכבו אחור, כן יהיו מלומדים לקצץ בחרבם רגלי הסוסים ויפלו הרוכבים בידיהם, ובאשר ציור זה שיבא האויב מאחורי המחנה הוא בעת שירדוף האויב אחריהם, שזה בעת שהם הלשים נגד האויב, אמר לישועתך קויתי ה':

(יט) גד. אולם גד ילכו גדודים בראש המחנה, ובזה היו שני מיני גדודים, הגדוד שהולך ללחום, והגדוד שהולך בצד המחנה לסבב את האויב שזה נקרא עקבו של המחנה ע"ש שמעקב וסובב את האויב, כמ"ש וישימו העם את כל המחנה אשר מצפון לעיר ואת עקבו מים לעיר (יהושע ח יג) כמש"פ שם, אומר שגד יהיה הגדוד שיגוד נוכח האויב, ועז"א גדוד יגודנו פי' את האויב וגם הוא יגד ויהיה גדוד של העקב והמארב לסבב את האויב משני צדדים:

(כ) מאשר. פי' חז"ל שנחלת אשר היה שמן זית הרבה כמ"ש וטובל בשמן רגלו, ולחם כל השבטים היה שמן מאשר, שמשם הביאו שמן הטוב שנתנו בלחמם היינו במאכליהם, וגם הוא יתן מעדני מלך, כי היה שם כל פרי מגדים למעדנים:

(כא) נפתלי. כבר הבאתי בגבולי הארץ שנחלת נפתלי התפשטה בכל עבר המזרחי אל הירדן וכן ממזרח למערב, עד שפגע עם כל השבטים, עז"א נפתלי אילה שלחה, אילה הוא מין אילן, שנמצא ע"מ אלה תחת האלה (יהושע כד) וע"מ אלה תחת אלון ולבנה ואלה, ופה בא ע"מ אילה שהשמות ישתנו במשקלם כנודע, ושלוחה מורה על התפשטות הענפים ברוחב, כמו שלחותיה נטשו (ישעיה טז), ואמרי הם ענפים מובהרים אשר בראש האילן, כמו בראש אמיר (שם יז ו) אומר נפתלי דומה כאלה שמתפשטת ברוב ענפיה ברוחב עד למרחוק [כמו שמבואר ממעשה דאבשלום שנתלה בענפי האלה] שנותן ענפים יפים שזה אמרי שפר:

(כב) בן פרת יוסף. לפי שאמר שנפתלי אילן יפה בענפיו וסעיפיו, אמר נגד זה שיוסף יש לו מעלה

בגליו

כג וַיְמָרֲרֻהוּ וָרֹבּוּ וַיִּשְׂטְמֻהוּ בַּעֲלֵי חִצִּים׃ כד וַתֵּשֶׁב בְּאֵיתָן
קַשְׁתּוֹ וַיָּפֹזּוּ זְרֹעֵי יָדָיו מִידֵי אֲבִיר יַעֲקֹב מִשָּׁם רֹעֶה אֶבֶן
יִשְׂרָאֵל׃ כה מֵאֵל אָבִיךָ וְיַעְזְרֶךָּ וְאֵת שַׁדַּי וִיבָרְכֶךָּ בִּרְכֹת
שָׁמַיִם מֵעָל בִּרְכֹת תְּהוֹם רֹבֶצֶת תָּחַת בִּרְכֹת שָׁדַיִם
וָרָחַם׃ כו בִּרְכֹת אָבִיךָ גָּבְרוּ עַל־בִּרְכֹת הוֹרַי עַד־תַּאֲוַת
גִּבְעֹת עוֹלָם תִּהְיֶיןָ לְרֹאשׁ יוֹסֵף וּלְקָדְקֹד נְזִיר אֶחָיו׃ פ

בנימין

בעל הטורים

נבא על מלחמות יהושע בידיהו שיורו לו בחצים מן החומה: (כד) ותשב באיתן קשתו. שנתחזק כנגדן: (כה) מעל ג' במס'. ברכות שמים מעל מטל השמים מעל יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדין עמו. פי' כי לדין עמים קרא אל השמים למנוע טל ומטר ואל הארץ למנוע לתת יבולה כדכתיב כי בם ידין עמים: רובצת ג' במס'. כאן והידך נמי ביוסף ומתהום רובצת תחת ובאם רובצת, היינו דאמרינן בפרק ג' דתענית אין לך טפה שיורדת מלמעלה שאין טפיים עולה מלמטה מן התהום והיינו ומתהום רובצת תחת ובאם רובצת יליף רובצת רובצת מתהום רובצת לאשמעינן בהמולא קן בים שחייב בבלותם: ברכות שדים. כם השמים שיריקו מטר: ורחם. היא הארץ שמולדת פירות:

שפתי חכמים

לשם ודו"ק: ב דק"ל דבנות משמע שהיו הרבה בנות וצעדה משמע אחת היתה ועז"פ בנות וכו' כאו"א: ל כלומר לא הי"ו הנקבה כי על הזכר הוא מדבר: מ דק"ל מנ"ל לתרגם כן ועז"פ פורת לשון פריה ורביה. ושרבב פירוש והגדיל: נ מדכתיב בסיפא דקרא בעלי חצים מל' ותהי המחלה אותן הראויין לחלוק עמו נחלה: ס דה"ל דוקא על אחיו לחוד דכיל"ל ורבו וימררו דאין למרר תחלה ואח"כ לריב א"ו דקאי גם אפוטיפר ואשתו: ע ר"ל שהתרגום הוסיף על הקרא: פ ר"ל התרגום מתרגם על אבן אב ובנין ומנ"ל לתרגם כן ועז"פ ל' נוטריקון אב ובן: צ ר"ל היאך הוא מלת שדים ל' אב

רש"י

צעדה כל אחת ואחת ב במקום שתוכל לראותו משם (ד"א כנ"ל. כי לפירוש ראשון הוא שור חומה וק"ל): עלי שור. על ראיתו כמו (במדבר כד) אשורנו ולא קרוב. ומ"א יש רבים וזה נוסח לייסב המקרא. פרת תי"ו שבו הוא תקון ל הלשון כמו (קהלת ג) על דברת בני האדם. שור כמו לשור. ד"א עלי שור, בשביל לשור. ותרגום של אונקלוס בנות צעדה עלי שור תרין שבטין יפקוד מבנוהי וכו' וכתב בנות על שם בנות מנשה בנות צלפחד שנטלו חלק בשני עברי הירדן. ברי דיסגי יוסף פורת ל' פריה מ ורביה. ויש מ"א בו המתישבים על הלשון בשעה שבא עשו לקראת יעקב בכלן קדמו האמהות ללכת לפני בניהם להשתחוות וברחל כתיב נגש יוסף ורחל וישתחוו. אמר יוסף רשע הזה עינו רמה שמא יתן עיניו באמי יצא לפניה ושרבב קומתו לכסותה והוא שברכו אביו בן פורת הגדלת עצמך יוסף עלי עין של עשו לפיכך זכית לגדולה: בנות צעדה עלי שור. להסתכל בך בצאתך על מצרים. ועוד דרשוהו לענין שלא ישלוט בזרעו עין הרע. ואף כשברך מנשה ואפרים ברכם כדגים שאין עין הרע שולטת בהם: (כג) וימררהו ורבו. וימררוהו נ אחיו. וימררוהו פוטיפר ואשתו ס לאסרו ל' וימררו את חייהם: ורבו. נעשו לו אחיו אנשי ריב ואין הלשון הזה לשון פעלו שא"כ היה לו לינקד ורבו כמו המה מי מריבה אשר רבו וגו'. ואף אם ל' רביית חצים הוא כן היה לו להנקד ואינו אלא לשון פועלו כמו שמו שמים (ירמיה ב) שהוא ל' הושמו וכן רמו מעט שהוא לשון הורמו אלא שלשון הורמו והושמו ע"י אחרים ולשון שמו רמו רבו מאליהם הוא משוממים את עצמם נתרוממו מעצמם נעשו אנשי ריב. וכן דומו יושבי אי כמו נדמו. וכן תרגם אונקלוס ונקמוהי: בעלי חצים. שלשונם כחץ ותרגומו מרי פלגותא לבון ותהי המחלה אותן שהיו ראוים לחלוק עמו נחלה: (כד) ותשב באיתן קשתו. ונתישבה בחוזק. קשתו הזקו: ויפזו זרעי ידיו. זו היא נתינת טבעת על ידו ל' זהב מופז זאת היתה לו מידי הקב"ה שהוא אביר יעקב ומשם עלה להיות רועה אבן ישראל עקרן של ישראל ל' אבן הראשה ל' מלכות, ואונקלוס אף הוא כך תרגמו. ותשב. ותבת בהון נביאיתיה החלמות אשר חלם להם על דקיים אורייתא בסתרא תוספת הוא ע ולא מל' עברי שבמקרא ושוי בתוקפא רוחצניה תרגום של באיתן קשתו וכך לשון התרגום על העברי ותשב נבואתו בשביל שאיתנו של הקב"ה היתה לו לקשת ולמבטח בכן יתרמתא דהב על דרעוהי לכך ויפזו זרועי ידיו לשון פז: אבן ישראל. ל' נוטריקון אב ובן אבהן ובנין פ יעקב ובניו: (כה) מאל אביך. היתה לך זאת והוא יעזרך: ואת שדי. ועם הקב"ה היה לבך כשלא שמעת לדברי אדונתך והוא יברכך: ברכת שדים ורחם. ברכתא דאבא ודאמא. כלומר יתברכו המולידים והיולדות שיהיו הזכרים מזריעין טפה הראויה להריון והנקבות לא ישכלו את רחם שלהן להפיל עובריהן: שדים. ירה יירה מתרגמינן אישתדאי ישתדי אף שדים כאן צ ע"ש שהזרע יורה כחץ: (כו) ברכת אביך גברו וגו'. הברכות שברכני הקב"ה גברו והלכו על הברכות שברך את הורי: עד תאות
גבעת

כג וְאִתְמָרְרוּ יָתֵהּ וְנַקְמוּהִי וְאָעִיקוּ לֵהּ גֻּבְרִין גִּבָּרִין בַּעֲלֵי פַלְגּוּתָא׃ כד וְתָבַת בְּהוֹן
נְבִיּוּתֵהּ עַל דְּקַיֵּם אוֹרָיְתָא בְּסִתְרָא וְשַׁוִּי בְתוּקְפָּא רוּחֲצָנֵהּ בְּכֵן יִתְרְמֵא דְהַב
עַל דְּרָעוֹהִי וְאַחְסִין מַלְכוּתָא וּתְקֵיף דָּא הֲוָת לֵהּ מִן קֳדָם אֵל תַּקִּיפָא דְּיַעֲקֹב דִּי
בְּמֵימְרֵהּ זָן אֲבָהָן וּבְנִין זַרְעָא דְיִשְׂרָאֵל׃ כה מֵימַר אֱלָהָא דַאֲבוּךְ יְהֵי בְּסַעֲדָךְ וְיָת
שַׁדַּי וִיבָרְכִנָּךְ בִּרְכַן דְּנַחְתָּן מִטַּלָּא דִשְׁמַיָּא מִלְּעֵלָּא בִּרְכַן דְּנָגְדָן מִמַּעֲמַקֵּי אַרְעָא
מִלְּרַע בִּרְכְתָא דַאֲבוּךְ וּדְאִמָּךְ׃ כו בִּרְכְתָא דַאֲבוּךְ יִתּוֹסְפָן עַל בִּרְכְתָא דִילִי
דְּבָרִיכוּ אֲבָהָתַי דְּחַמִּידוּ לְהֵן רַבְרְבַיָּא דְּמִן עָלְמָא יֶהֶוְיָן כָּל אִלֵּין לְרֵישָׁא דְיוֹסֵף
ולגברא

רש"י

גבעת עולם. לפי שהברכות שלי גברו עד סוף גבולי גבעות עולם שנתן לי ברכה פרוצה בלי מצרים מגעת עד ד' קצות העולם שנא' ופרצת ימה וקדמה וגו' מה שלא אמר לאברהם אבינו וליצחק. לאברהם א"ל שא עיניך וראה צפונה וגו' כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה ולא הראהו אלא ארץ ישראל בלבד. ליצחק אמר לו כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל והקימותי את השבועה וגו' זהו שאמר ישעיה (ישעיה נח) והאכלתיך נחלת יעקב אביך ולא אמר נחלת אברהם: תאות. אשמול"ן כך חברו מנחם בן סרוק: הורי. ל' הריון שהורוני במעי אמי כמו הורה גבר (איוב ג): עד תאות. עד קצות כמו (במדבר לד) והתאויתם לכם לגבול קדמה (שם ה) תתאו לבוא חמת: תהיין. כולם לראש יוסף: נזיר אחיו. פרישת האחים שנבדל מאחיו כמו וינזרו מקדשי בני ישראל. נזורו אחור. ורז"ד ותשב באיתן קשתו על כבישת יצרו באשת אדוניו וקוראו קשת ע"ש שהזרע יורה כחץ. ויפזו זרעי ידיו כמו ויפוצו שיצא הזרע מבין אצבעות ידיו. מידי אביר יעקב שנראתה לו דמות דיוקנו של אביו וכו' כדאיתא בסוטה (דף לו). ואונקלוס תרגם תאות עולם לשון תאוה וחמדה יש וגבעות שלם ל' מצוקי ארץ (והם הברכות) שחמדתו ת אמו והזקיקתו לקבלם:
בנימין

שפתי חכמים

א: ק רצה לפ' היאך שייך מלת הורי נל' א: ר ר"ל דזיי"ן ולד"י מתחלפין בכמה מקומות כמו זעקת שהוא כמו צעקת: ש וכן פי' הפסוק עד תאות גבעות עולם פי' ברכות שברכני אבא גברו כלומר טובים על הברכות שברך את הורי לפי שהברכות שלי חמדו גדולי עולם ומפרש רש"י מי חמדו שחמדתן אמו וכו' מצאתי: ת דק"ל לפי התרגום דמפרש תאות ל' חמדה א"כ מה שכתוב בתחלה ברכות אביך גברו וגו' שפירושו הברכות שלי שנתן לי הקב"ה גברו יותר מברכות

התורה והמצוה

בפריו, ובן הוא ענף, כמו ועל בן אמצת לך, הוא ענף נושא פירות, ובאר מעלתו משלשה צדדים, שהוא מעצמו גפן פורק נושא פרי. ב] הוא בן פרת מצד שהוא נטוע עלי עין המים, בהוא לח ורטוב תמיד. ג] מצד שבנותיו שהם ענפי הגפן עולים וצועדים למעלה עלי שור והומה, שענפי הפורקת שמעלים אותה עלי ההומה יפרו וירבו מאד ויהפו את כל ההומה סביב. והמליצה א] שהוא יפה פרי תואר מצד עצמו. ב] מצד שנטוע על מקור החכמה והיראה שהוא מקור מים חיים. ג] מצד שנשאהו ה' וירוממהו למעלה בגדולה וכבוד:

(כג) וימררהו. אולם בעלי חצים שהוא כנוי לבעלי לה"ר מררו את חייו ורבו בו חציהם [מלשון רובה קשת] וגם שטמוהו, ורמז בזה על אנשי בית פוטיפר שדברו עליו לה"ר וכן על אחיו:

(כד) ותשב. אולם קשתו נשארה באיתן, ר"ל הוא לא רבה בקשת כנגדם, רק זרעי ידיו [שהם המורים בקשת והצים] נמלאו בפז, ר"ל שתחת שירה עליהם חציו מדה כנגד מדה ירה עליהם זהב ופז ונתן להם עובר ומתנות. מידי, אמר זה היה לו מידי אביר יעקב בזכותו של יעקב ואלהי התורה על יעקב, וגם שמשם הזמינו ה' שיהיה רעה אבן ישראל, כמ"ש כי למחיה שלחני אלהים לפניכם:

(כה) מאל. מפרש מ"ש מידי אביר יעקב, היינו מאל אביך, וע"ז בקש ויעזרך שכן יעזור אותך תמיד, ועמ"ש מפס רועה אבן ישראל אמר ואת שדי, מצד שהוא עושה נסים נסתרים בהשגחתו הפרטיית, ויברכך, הוא תפלה שיברך אותך גם להבא. א] ברכת שמים מעל, הוא מטר וטל השמים וגם כולל ההצלחה שמצד המזל. ב] ברכת תהום רבצת תחת. שגם בעת יעצר השמים יעלה התהום וישקה את האדמה, וגם יתן לך ברכת שדים ורחם, היינו פרי בטן ושדים מניקים הלב, וזה כולל בין זרע אדם בין זרע בהמה, שלא יהיה משכלה ועקרה רחם משכיל ושדים צומקים באדם ובבהמה:

(כו) ברכת. מוסב על ויברכך, ברכת אביך שהם גברו על ברכת הורי, ר"ל על ברכת אברהם ויצחק, כי יעקב נתן לו נחלה בלי מצרים כמ"ש ופרצת ימה וקדמה, וז"ש עד תאות גבעת עולם [מלשון תתאו לבא חמת] שגבול ברכה זו הם גבעות עולם, ר"ל עד סוף הארץ, שהם הגבעות שהעולם נשתכלל עליהם. ברכות אלה תבואתה לראש יוסף, אם מצדו שהוא יוסף הצדיק, ואם מצד שהוא נזיר אחיו, שנכתר בנזר אלהים, ועז"א ולקדקד שהוא למעלה מן הראש כמ"ש במק"א:

בנימין

ששי כז בנימין זאב יטרף בבקר יאכל עד ולערב יחלק
שלל: כח כל־אלה שבטי ישראל שנים עשר וזאת
אשר־דבר להם אביהם ויברך אותם איש אשר כברכתו
ברך אתם: כט ויצו אותם ויאמר אלהם אני נאסף אל־
עמי קברו אתי אל־אבתי אל־המערה אשר בשדה
עפרון החתי: ל במערה אשר בשדה המכפלה אשר־
על־פני ממרא בארץ כנען אשר קנה אברהם את־השדה
מאת עפרן החתי לאחזת־קבר: לא שמה קברו את־
אברהם ואת שרה אשתו שמה קברו את־יצחק ואת
רבקה אשתו ושמה קברתי את־לאה: לב מקנה השדה
והמערה אשר־בו מאת בני־חת: לג ויכל יעקב לצות

את

בעל הטורים

(כז) ולערב יחלק שלל. בנימ' ושם הקרבנות. בתחלת התיבות של אותן כגון בכורי אתים אתם לחוף תמור ידין גדוד שמנה אילה בן זאב עולה לחשבון שס"ה כמנין ימות החמה והאותיות האחרונות של הברכות כגון עלה בישראל מהלב מדון עובד יהיה עקב מלך שפר אחיו שלל עולה שנ"ד כמנין ימות הלבנה וזהו שנאמר כה אמר ה' נותן שמש לאור יומם חקות ירח וכוכבים לאור לילה וגו' אם ימושו החקים האלה מלפני נאם ה' זרע ישראל ישבותו מהיות לפני גוי כל הימים. יעקב הקדים דן לגד כסדר תולדותם, משה הקדים גד לדן לפי שהוא קבור בחלקו: (כח) וזאת אשר דבר להם אביהם. היינו בזאת וכן בלשון פתח משה וברכם וזאת הברכה וזהו מוקשים התבונן:

שפתי חכמים

שברך את אבותי כדפירש"י לעיל א"כ לפי התרגום היאך מיושב מה שכתוב אחריו עד תאות גבעות עולם וע"פ שתמדתן אמו וכו' ר"ל לפי התרגום קאי תאות על רבקה שהיא אמו של יעקב שהיתה חמדה לאותן ברכות והזקיקה את יעקב לקבלן ולכן הלבישה את יעקב בגדי עשו החמודות בשביל שיקבל יעקב הברכות: א ויטרף אינו דבק עם זאב שכל זאב טורף אלא טורף שב אל בנימין ור"ל בנימין זאב הוא וכו': ב (מהרש"ן) ואי לאו קרא דוזאת אשר דבר להם אביהם ה"א דיעקב נחם על דבריו לגמרי וחזר ממה שקנטר שכן ויברך אותם כולם במשמע לכך הוצרך לומר וזאת אשר וכו' להודיע שמה שאמר בענין יהא עומד בחזקתו אלא שחזר וכללם וכו': ג לא מצאתי זה בשום מדרש וגם תמוה בעיני היכן מצינו זה שברך לראובן שמעון ולוי אי משום שכללם כולם בברכה אחת שלא
זה

רש"י

(כז) בנימין זאב יטרף. הוא זאב אשר יטרף א נבא על שיהיו עתידין לחטוף (שופטים כא) וחטפתם לכם איש אשתו בפלגש בגבעה ונבא על שאול שהיה נוצח באויביו סביב שנא' (ש"א יד) ושאול לכד המלוכה וילחם במואב ובאדום וגו' ובכל אשר יפנה ירשיע: בבקר יאכל עד. לשון בזה שלל המתורגם עדאה. ועוד יש לו דומה בלשון עברית (ישעיה לג) אז חולק עד שלל ועל שאול הוא אומר שעמד בתחלת בקרן (ס"א פריחתן) וזריחתן של ישראל: ולערב יחלק שלל. אף משתשקע שמשן של ישראל ע"י נבוכדנצר שיגלם לבבל: יחלק שלל. מרדכי ואסתר שהם מבנימין יחלקו את שלל המן שנאמר הנה בית המן נתתי לאסתר. ואונקלוס תרגם על שלל הכהנים בקדשי המקדש: וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם. והלא יש מהם שלא ברכם אלא קנטרן אלא כך פירושו וזאת אשר דבר להם אביהם ב מה שנאמר בענין. יכול שלא ברך לראובן שמעון ולוי ת"ל ויברך אותם ג כלם במשמע: איש אשר כברכתו. ברכה העתידה לבא על כל אחד ואחד: ברך אתם. לא היה לומר אלא איש אשר כברכתו ברך אותו מה ת"ל ברך אותם לפי שנתן ליהודה גבורת ארי ולבנימין חטיפתו של זאב ולנפתלי קלותו של איל יכול שלא כללן כלם בכל הברכות ת"ל ברך אותם: (כט) נאסף אל עמי. על שם שמכניסין הנפשות אל מקום גניזתן שיש אסיפה בל' עברי שהיא ל' הכנסה כגון (שופטים יט) ואין איש מאסף אותם הביתה. (דברים כ) ואספתו אל תוך ביתך, (ויקרא כג) באספכם את תבואת הארץ. הכנסתם לבית מפני הגשמים. באספכם את מעשיכם. וכל אסיפה האמורה במיתה אף היא לשון הכנסה: אל אבתי. עם אבותי:

ויאסף

וּלְגַבְרָא פָּרִישָׁא דַאֲחוּהִי: כז בִּנְיָמִין בְּאַרְעֵהּ תִּשְׁרֵי שְׁכִנְתָּא וּבְאַחְסַנְתֵּהּ יִתְבְּנֵי
מַקְדְּשָׁא בְּצַפְרָא וּבְפַנְיָא יְהוֹן מְקָרְבִין כַּהֲנַיָּא קֻרְבָּנָא וּבְעִדָּן רַמְשָׁא יְהוֹן
מְפַלְּגִין מוֹתַר חוּלָקְהוֹן מִשְּׁאָר קֻדְשַׁיָּא: כח כָּל אִלֵּין שִׁבְטַיָּא דְיִשְׂרָאֵל תְּרֵין עֲסַר
וְדָא דְּמַלֵּיל לְהוֹן אֲבוּהוֹן וּבָרֵיךְ יָתְהוֹן גְּבַר דִּי כְבִרְכְתֵהּ בָּרֵיךְ יָתְהוֹן: כט וּפַקֵּיד
יָתְהוֹן וַאֲמַר לְהוֹן אֲנָא מִתְכְּנֵישׁ לְעַמִּי קְבַרוּ יָתִי לְוַת אֲבָהָתַי בִּמְעַרְתָּא דִּי בַּחֲקַל
עֶפְרוֹן חִתָּאָה: ל בִּמְעַרְתָּא דִּי בַּחֲקַל כָּפֶלְתָּא דִּי עַל אַפֵּי מַמְרֵא בְּאַרְעָא דִכְנָעַן
דִּי זְבַן אַבְרָהָם יָת חַקְלָא מִן עֶפְרוֹן חִתָּאָה לְאַחְסָנַת קְבוּרָא: לא תַּמָּן קְבַרוּ יָת
אַבְרָהָם וְיָת שָׂרָה אִתְּתֵהּ תַּמָּן קְבַרוּ יָת יִצְחָק וְיָת רִבְקָה אִתְּתֵהּ וְתַמָּן קְבָרִית
יָת לֵאָה: לב זְבִינֵי חַקְלָא וּמְעַרְתָּא דִּי בֵהּ מִן בְּנֵי חִתָּאָה: לג וְשֵׁיצִי יַעֲקֹב לְפַקָּדָא
יָת

התורה והמצוה

(כז) בנימין דומה כזאב יטרף. רק שאמת שהזאב יטרף בערב ויניח המותר לבקר, הוא בבקר יאכל עד [הוא הטרף] ולערב יחלק שלל, הוא הנשאר אחרי המלחמה, ורמז על שהיו גבורים מנצחים אויביהם, וגם על מלכות שאול כמ"ש המפרש:

(כח) כל אלה שבטי ישראל שנים עשר. מספר השנים עשר בשבטי יעקב היה הכרחי, כי כן גם בעולם הגדול י"ב גבולות אלכסונים וי"ב מזלות וי"ב צרופי הויה וי"ב שערי רקיע, שכל שבט מושך ברכתו מן הים העומד על שנים עשר בקר, ותמיד נשאר מספר זה, שמה שחלק מנשה ואפרים לשנים הוא רק במקום שלא נמנה שבט לוי, אבל במקום שנמנה לוי לא נמנה יוסף רק לשבט אחד, כמו באפוד ובהר גרזים, ובגדר הקים משה י"ב מצבה ויהושע שנים עשר אבנים ואליהו שתים עשרה אבני מזבח, וזאת עצמו **דבר להם אביהם ויברך אותם**, איש איש כפי שרשו למעלה, ועד עתה היה הלב והסגולה אצורה באדם אחד בכל דור והוא היה מקדש לשכינת ה' ולכל הטובות הרוחניות, ומעתה נפרד השורש לענפים ונתחלק תחלה לשנים עשר שבטים, ר"ל י"ב ענפים שהשבט והענף הם שמות נרדפים, ועם יעקב שרשם היו י"ג כמנין אחד וכמ"ש במדרש שא"ל כשם שאין בלבך אלא אחד כך אין בלבנו אלא אחד, שהיו באחדותם כמו שהיו ביעקב שהוא השורש לענפים אלה, ולכן הגם שנתן לכל שבט ברכה בפ"ע בכ"ז כלם משתתפים בכל הברכות, ועז"א **כל אלה שבטי ישראל שנים עשר**, שכל אחד מהם היה כלול מכל השנים עשר, כמו שכל כח הנמצא בענף מיוחד מן האילן הוא כלול בכל האילן, **וזאת** עצמו **דבר להם אביהם**, וז"ש **איש אשר כברכתו ברך אתם**, שברכת כ"א הוצרך לצורך הכלל. וז"ש במדרש לפי שנתן ליהודה גבורת ארי, וליוסף גבורת שור וכו' לא תאמר שזה גדול מזה כללן כלן בברכה אחת, שעז"א ברך אותם, ועז"א להם אני נאסף אל עמי, כי תחלה היו הברכות האלה נקוים ועומדים במקור שהוא יעקב ולא היו צריכים להתחלק לי"ב צנורות, ועתה בנאסף המקור צריך לחבר את הי"ב ברכות ומקוות המים להיות אחד. וז"ש במדרש אני נאסף אל עמי אם זכיתם לכם זכיתם בעצמי ואם לאו משאני מסתלק מן העולם לעצמי אני הולך, שנאמר אני נאסף אל עמי, ר"ל שבמה שברכם השפיע כל הברכות להם עד שנכנסו תחתיו להיות משכן אלהי קדש, ואז זכו בעצמו של יעקב כי עצמותו וקדושתו נשתל בזרעו, ואם לא זכו נפרד קדושת יעקב מהם ולא יהיה מרכבה לשכינת ה':

(כט) ויצו אותם. צואת ש"מ בכל עניני הנהגתם, כמ"ש אח"כ ויעשו בניו לו כן כאשר צום, שלא אכל פס כי נכלל במ"ש ויצו אותם, ובתוך דבריו אמר להם **אני נאסף אל עמי**, הוא מיתת הצדיקים שהנפש תאסף ותכנס למחיצת הצדיקים אבל נפשם צרורה בצרור החיים, שעד עתה היה חוץ למחיצתם בהיות נפשו כלואה בחומר, לכן אבקש **קברו אתי אל אבתי**, שגם הגוף יהיה עמהם משום שגם הגוף מוכן לעמוד בתחיה ומוכן לקבל שכרו, ורשם להם מקום קבורת אבותיו, **אל המערה אשר בשדה עפרון**, וכאשר יוכל להיות שעתה נשכח שם עפרון בעליו הראשונים ולא ידעו מקומה שיים מצריה:

(ל) במערה אשר בשדה המכפלה סימן המקום, **אשר על פני ממרא** סימן המחוז והעיר, **בארץ כנען** סימן המדינה, **אשר קנה** ולא תאמר שלא קנה רק את המערה לקבור בה לפי שעה, כי לא היו יכולים למכור אחוזת קבר לאיש נכרי, עז"א **אשר קנה אברהם את השדה**, שלכן קנה את השדה כדי שיהיה לאחוזת קבר, וכן לכן קנהו **מאת עפרון החתי**, שכ"ז הוצרך כדי שיהיה לאחוזת קבר כמ"ש בזה במקומו בפ' חיי שרה:

(לא-לב) שמה. ועוד דהא **שם קברו את אברהם ואת שרה**. הרי שהיה הקנין לאחוזת קבר לא לנוח אחד בלבד, ולבל יערערו בני ישמעאל אמר **שמה קברו את יצחק**, ולבל יערער עשו ובניו אמר **ושמה קברתי את לאה**, ולבל יערערו בני חת שעפרון עבר על התקנה שלא למכור אחוזת קבר לזרים, וכן בל יערערו בני משפחת עפרון, כי הדין הוא שמי שמכר קברו באים בני משפחתו וקוברים אותו בע"כ, לז"א שהיה **מקנה השדה והמערה מאת בני חת** שכלם הסכימו בדבר:

אֶת־בָּנָיו וַיֶּאֱסֹף רַגְלָיו אֶל־הַמִּטָּה וַיִּגְוַע וַיֵּאָסֶף אֶל־עַמָּיו׃
נ א וַיִּפֹּל יוֹסֵף עַל־פְּנֵי אָבִיו וַיֵּבְךְּ עָלָיו וַיִּשַּׁק־לוֹ׃ ב וַיְצַו
יוֹסֵף אֶת־עֲבָדָיו אֶת־הָרֹפְאִים לַחֲנֹט אֶת־אָבִיו וַיַּחַנְטוּ
הָרֹפְאִים אֶת־יִשְׂרָאֵל׃ ג וַיִּמְלְאוּ־לוֹ אַרְבָּעִים יוֹם כִּי כֵּן
יִמְלְאוּ יְמֵי הַחֲנֻטִים וַיִּבְכּוּ אֹתוֹ מִצְרַיִם שִׁבְעִים יוֹם׃
ד וַיַּעַבְרוּ יְמֵי בְכִיתוֹ וַיְדַבֵּר יוֹסֵף אֶל־בֵּית פַּרְעֹה לֵאמֹר
אִם־נָא מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֵיכֶם דַּבְּרוּ־נָא בְּאָזְנֵי פַרְעֹה לֵאמֹר׃
ה אָבִי הִשְׁבִּיעַנִי לֵאמֹר הִנֵּה אָנֹכִי מֵת בְּקִבְרִי אֲשֶׁר
כָּרִיתִי לִי בְּאֶרֶץ כְּנַעַן שָׁמָּה תִּקְבְּרֵנִי וְעַתָּה אֶעֱלֶה־נָּא
וְאֶקְבְּרָה אֶת־אָבִי וְאָשׁוּבָה׃ ו וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה עֲלֵה וּקְבֹר
אֶת־אָבִיךָ כַּאֲשֶׁר הִשְׁבִּיעֶךָ׃ ז וַיַּעַל יוֹסֵף לִקְבֹּר אֶת־אָבִיו
וַיַּעֲלוּ אִתּוֹ כָּל־עַבְדֵי פַרְעֹה זִקְנֵי בֵיתוֹ וְכֹל זִקְנֵי אֶרֶץ־
מִצְרָיִם׃ ח וְכֹל בֵּית יוֹסֵף וְאֶחָיו וּבֵית אָבִיו רַק טַפָּם

וצאנם

בעל הטורים

(ג) וימלאו ב' במס'. וימלאו לו ארבעים יום וימלאו ימיה ללדת רמז לסוף מ' יום הולד נוצר: (ה) אנכי מת ג' במס'. הכא ביעקב ואידך במשה ואידך ביוסף, אע"פ שאמרו יעקב לא מת כיון שאמר משה אנכי מת אמר אותו גם הוא ובלשון שאמר יעקב אמר גם יוסף: (ז) וכל זקני ג' במס'. וכל זקני פרעה ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל להם וכל זקני העיר ההיא נגד עגלה ערופה וזהו שדרשו לא שפכה בלא פטרנוהו בלי מזון דהיינו וכל זקני ישראל לאכול כו' ולא פטרנוהו בלא לויה

רש"י

(לג) ויאסף רגליו. הכניס רגליו: ויגוע ויאסף. ומיתה לא נאמרה בו ואמרו רז"ל יעקב אבינו לא ד מת (תענית ה): (ב) לחנט את אביו. ענין מרקחת בשמים הוא: וימלאו לו. השלימו לו ימי חניטתו עד ה שמלאו לו ארבעים יום: ויבכו אתו וגו'. ארבעים לחניטה ושלשים לבכיה ו לפי שבאה להם ברכה לרגלו ז שכלה הרעב והיו מי נילוס מתברכין: אשר כריתי לי. כפשוטו כמו (שמות כא) כי יכרה איש. ומדרשו עוד מתישב על הלשון כמו אשר קניתי. א"ר ע' כשהלכתי לכרכי הים היו קורין למכירה כירה. (ב"ר) ועוד מדרשו ל' כרי דגור ח שנטל יעקב כל כסף וזהב שהביא מבית לבן ועשה אותו כרי ואמר לעשו טול זה בשביל חלקך במערה: (ו) כאשר השביעך. ואם לא בשביל השבועה לא הייתי מניחך אבל ירא לומר עבור על השבועה שלא יאמר א"כ אעבור על שבועה שנשבעתי לך שלא אגלה על לה"ק שאני מכיר עודף על שבעים ל' ט ואתה אינך מכיר בו כדאיתא במס' סוטה (דף לו):

שפתי חכמים

זה למדנו מכאן אותם א"כ ויברך אותם ל"ל: ד בגמרא מקשה והלא חנטו אותו הרופאים וכתיב נמי בסמוך שנשאוהו מצרים וקברוהו בארץ כנען וי"ל לא טעם טעם מיתה היינו שלא היה לו צער מיתה ועוד נאמרו בזה דברים וכו': ה רל"ת כי לא תבא לשון מלוי רק על מספר הקצוב מתחלה כמו את מספר ימיך אמלא כלומר ימים הקצובים לו וימלאו ימיה ללדת כלומר ימים הקצובים לימי לידתה וכן רבים במקרא וכאן לא היה מספר קצוב מתחלה לכך הוצרך הרב לומר השלימו לימי חניטתו מפני שימי החניטה הם ימים מרובים להם כלומר לחניטת מ' יום וזהו אמרו עד שימלאו מ' יום ואמר השלמה במקום וימלאו להודיע שזה המלוי הוא מענין השלמה לא מהמלוי שהוא הפך הריקות. הרא"ם: ו לאפוקי שלא תפרש וימלאו לו מ' יום ואח"כ ויבכו אותו עוד שבעים יום: ז דאל"כ למה בכו וא"ל משום כבוד יוסף כי הבכי אינו פועל לטובו עד שיבכה כשירצה: ח כרי הוא לשון עברי ודגור הוא לשון ארמי: ט (רא"ם) ויש לתמוה א"כ איך הורשה לדבר עם אחיו בלה"ק ובפירש"י ע"פ כי פי המדבר אליכם י"ל שהכונה עמו שלא ידבר עם המצריים דוקא וכשדבר יוסף עם אחיו לא היה שום אדם אתו בבית ולא יודע הדבר שדבר בלה"ק. (נח"י) אי קשיא הא קשיא והא כל דברי המלין היה בלה"ק ושם היו הרבה מצריים ועי"ק מדידיה אדידיה דבפסוק כי פי המדבר כתב שהרבה מצריים היו יודעים אותו וא"כ מה תועלת בשבועה שיוסף לא ידבר בו והרבה מהמצריים יכירו בו ועי"ש שהאריך:

ית בנוהי וכנש רגלוהי לערסא ואתנגיד ואתכניש לעמה: א ונפל יוסף על אפי
אבוהי ובכא עלוהי ונשק ליה: ב ופקיד יוסף ית עבדוהי ית אסותא למחנט ית
אבוהי וחנטו אסותא ית ישראל: ג ושלימו ליה ארבעין יומין ארי כן שלימו
יומי חנטיא ובכו יתיה מצראי שבעין יומין: ד ועברו יומי בכיתיה ומליל יוסף
עם בית פרעה למימר אם כען אשכחית רחמין בעיניכון מלילו כען קדם פרעה
למימר: ה אבא קיים עלי למימר הא אנא מאית בקברי דאתקנית לי בארעא
דכנען תמן תקברנני וכען אסק כען ואקבר ית אבא ואיתוב: ו ואמר פרעה
סק וקבור ית אבוך כמא דקיים עלך: ז וסליק יוסף למקבר ית אבוהי וסליקו
עמיה כל עבדי פרעה סבי ביתיה וכל סבי ארעא דמצרים: ח וכל בית יוסף
ואחוהי

התורה והמצוה

(לג) ויכל יעקב. המשל כמי שהולך ממדינה למדינה ע"מ להשאר שם במחוז חפצו שמסדר צרכי הדרך וענייני דרכו, ומפקד הנהגת בני ביתו איך יתנהגו בעת שלא יהיה בתוכם, ואז יאסוף רגליו אל הספינה או המרכבה אשר תוליכהו למחוז דרכו, ומאז נשאו רגליו ממדינה זו החומרית, ויגוע הוא הפרדת הרוח מן הלבוש, ויאסף אל עמיו, ולא נאמר מיתה ביעקב, עז"א חז"ל יעקב אבינו לא מת:

נ (א) ויפל יוסף. נתקיים מ"ש לו ויוסף ישית ידו על עיניך. וישק לו, כי גופו קדוש ולא נטמא ע"י המות:

(ב) ויצו את עבדיו. מודיע גדולתו שהיו לו רופאים מיוחדים שהיו עבדיו, וענין החניטה שהיה נהוג למצרים ידוע מן המומייאן, שהם גופים החנוטים שנתקיימו כמה אלפים שנה ולא שלט בהם הבלוי והרקבון, אולם יפלא אם נהגו כן מצריים לפי אמונתם בעת ההיא, איך נהג בו יוסף בגוף הקדוש של אביו. דע כי הקבורה היא לצורך המת שיתבלה הגוף בעפר, מפני שהנשמה האלהית אשר באדם תתפרד מן הגוף תיכף אחר המות ותשוב אל שרשה, הנה נפשו ההיולאנית הנקראת בשם רוח היא לא תתפרד תיכף, כי האדם בימי חייו יעשה בה מלאכת האלכימיא להפכה אל עצם רוחני נבדל ע"י העיון והמעשה, שעל ידם יותכו החלקים החומריים מן הרוחניים, והרוחני יקנה ג"כ הנצחיית, אולם לא כל אדם יצליח לעשות מלאכה זו בשלמות, כי הנפש הזאת שנולדה עם החומר והתערבה עמו תמיד לא תפרד מחברתו בקל, כי גם העיון והמעשה נתערבו בהם ענינים חומריים, העיון הוא בהמצאות המדמה והחושים, והמעשה יתערבו בם פניות רצות חומריות, עד שעל ידם תופסד המלאכה האלכימיית הזאת והצירוף והזיקוק לא יעלה כראוי, וע"כ גם אחרי המות החלקים אלה הרוחניים עדן לא נפרדו מן הבשר עד ישוב העפר על הארץ כשהיה, כי אז גם הרוח תשוב לרוחניותה, וכמ"ש בפי' שה"ש בפסוק אחות לנו קטנה, וע"כ המת מטמא מצד החלקים אלה המשוקעים בבשר המת קודם שיתבלה, אבל השלמים והקדושים כיעקב שעשו מלאכה זו בחייהם בשלמות, אז תיכף במותם נפרד גם הרוח מן הבשר ואין טומאה עוד להגוף, וע"כ צדיקים אין מטמאין וא"צ שיתבלה הגוף בעפר להתיך חלקי הנפש בהתערבו עמו, כי כלם נפרדו וכד ניחא נפשיה אמר טהור טהור. ולפ"ז החניטה להמצריים היה מפני שנפשם נעשה חומר ובשר ואין טעם לקבורה להפריד הנפש והרוח, כי גם הרוח נעשה בשר ואין מטמא עוד כמו שאין טומאה לבהמה, ואצל יעקב היה בהפך מפני שנפרדו כל חלקי הרוח בחייו ונשאר הגוף טהור, לכן חנטו אותו שישאר קיים כלבוש טהור שהתלבשה בו הנפש האדירה הזאת שנקראת בשם ישראל, כי שרה עם אלהים ועם אנשים, ונפרד בחייו מן גופו כמ"ש בפ' וישלח. ועז"א ויחנטו הרפאים את ישראל, שחניטה זו היתה מצד שנקרא ישראל:

(ג) וימלאו לו ארבעים יום. החניטה היתה אצל המצריים לפי הבלי אמונתם כבנין האדם אל הגוף ויצירה חדשה למען יתקיים לעד עת תשוב הנפש אליו אחר ג' אלפים שנה שכן היו מאמינים, וממשך ארבעים יום כמו שיצירת הולד ורקמתו נמשך מ' יום, וע"כ נקרא החניטה מענין התאנה חנטה פגיה, ויבכו שבעים יום, שלשים לבכי עם מ' ימי החניטה:

(ה) אבי השביעני. נתן ד' טעמים. א] מצד השבועה, ועז"א אבי השביעני. ב] מצד מצות כבוד אב. ג] שהיא מצוה מחמת מיתה ומצוה לקיים דברי המת, ועז"א הנה אנכי מת. ד] שגם הוא היה לו טעם בזה שקבר זה כרה לו בחייו והיה זה אצלו לאות לזכור תמיד יום המיתה, כמו שספר על עם קדמון שהיו בחייהם אצל קבריהם לזכור יום מותם, ואחר שקבר זה הוכן בחייו והיה עינו ולבו שם כל הימים רוצה להקבר בו, כי עד הגל הזה על צדקתו, וז"ש בקברי אשר כריתי לי, ועתה בל יחשדהו פרעה שישאר שם, עז"א רק עתה אעלה, והלא לא עליתי שם עד עתה בעוד אבי חי כי רק אעלה לקבר את אבי ואשובה:

(ז-ח) ויעלו אתו. כבר באהרתי בפ' מקץ שפרעה העלה את יוסף בשלש מדרגות זאח"ז, שתחלה עשאו לאדון על בית המלכות ואח"כ נתן אותו לשר על מצרים, ואח"כ עשאו משנה למלך, וכל שעלה בידו מדרגה גבוהה יותר נשארו בידו גם המדרגות הראשונות, ולכן שהיה ממונה על בית פרעה, עלו אתו עבדי
פרעה

וְצֹאנָם וּבְקָרָם עָזְבוּ בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן׃ ט וַיַּעַל עִמּוֹ גַּם־רֶכֶב גַּם־
פָּרָשִׁים וַיְהִי הַמַּחֲנֶה כָּבֵד מְאֹד׃ י וַיָּבֹאוּ עַד־גֹּרֶן הָאָטָד
אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן וַיִּסְפְּדוּ־שָׁם מִסְפֵּד גָּדוֹל וְכָבֵד מְאֹד
וַיַּעַשׂ לְאָבִיו אֵבֶל שִׁבְעַת יָמִים׃ יא וַיַּרְא יוֹשֵׁב הָאָרֶץ
הַכְּנַעֲנִי אֶת־הָאֵבֶל בְּגֹרֶן הָאָטָד וַיֹּאמְרוּ אֵבֶל־כָּבֵד זֶה
לְמִצְרָיִם עַל־כֵּן קָרָא שְׁמָהּ אָבֵל מִצְרַיִם אֲשֶׁר בְּעֵבֶר
הַיַּרְדֵּן׃ יב וַיַּעֲשׂוּ בָנָיו לוֹ כֵּן כַּאֲשֶׁר צִוָּם׃ יג וַיִּשְׂאוּ אֹתוֹ בָנָיו
אַרְצָה כְּנַעַן וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ בִּמְעָרַת שְׂדֵה הַמַּכְפֵּלָה אֲשֶׁר
קָנָה אַבְרָהָם אֶת־הַשָּׂדֶה לַאֲחֻזַּת־קֶבֶר מֵאֵת עֶפְרֹן הַחִתִּי
עַל־פְּנֵי מַמְרֵא׃ יד וַיָּשָׁב יוֹסֵף מִצְרַיְמָה הוּא וְאֶחָיו וְכָל־
הָעֹלִים אִתּוֹ לִקְבֹּר אֶת־אָבִיו אַחֲרֵי קָבְרוֹ אֶת־אָבִיו׃ טו וַיִּרְאוּ
אֲחֵי־יוֹסֵף כִּי־מֵת אֲבִיהֶם וַיֹּאמְרוּ לוּ יִשְׂטְמֵנוּ יוֹסֵף וְהָשֵׁב
יָשִׁיב לָנוּ אֵת כָּל־הָרָעָה אֲשֶׁר גָּמַלְנוּ אֹתוֹ׃ טז וַיְצַוּוּ אֶל־
יוֹסֵף לֵאמֹר אָבִיךָ צִוָּה לִפְנֵי מוֹתוֹ לֵאמֹר׃ יז כֹּה־תֹאמְרוּ

ליוסף

בעל הטורים

דהיינו וכל זקני פרעה שלוו לארונו של יעקב: (יב) צום ג' במס'. ויעשו בניו לו כן כאשר צום, ואידך הקים את דבר יונדב אבי צום. פן תאמר עצבי עשם ופסלי ונסכי צום. לאמר מה זה בע"א מדבר ונסכי ופסלי אף יונדב צוה לבניו שלא יעבדו ע"א וכן יעקב כשבקש לגלות את הקץ לבניו ונעלם ממנו אמר שמא יש בכם עובדי ע"ז א"ל שמע ישראל: (טו) לו ישטמנו יוסף. כשחזרו מלקבור את אביהם עבר יוסף על הבור שהשליכוהו בו וברך ואמר ברוך שעשה לי נס במקום הזה אמרו עדיין הוא זוכר מה שעשינו לו. י"מ לו ישטמנו יוסף הלואי ישטמנו יוסף בלבו ולא יעשה לנו מעשה ואם השב לעשות ישיב לנו כל הרעה שגמלנוהו כי מה עשינו לו גרמנו שנעשה מלך מאחר שמכרנוהו ונתגלגל הדבר שנעשה מלך במצרים

שפתי חכמים

י בב"ר א"ר תנחומא הוא לא נתכוין אלא לשם שמים אשר בעבר אבא מושיב לי למעלה מיוסף שהוא מלך ולמעלה מראובן שהוא בכור עכשיו אינו בדין שאשב למעלה מהן וכו' ע"כ. ולמטה ג"כ לא היה רוצה לישב מפני כבוד המלכות:

רש"י

(י) גרן האטד. מוקף אטדין היה. ור"ד (סוטה יג) על שם המאורע שבאו כל מלכי כנען ונשיאי ישמעאל למלחמה וכיון שראו כתרו של יוסף תלוי בארונו של יעקב עמדו כולן ותלו בו כתריהם והקיפוהו כתרים כגרן המוקף סייג של קוצים: (יב) כאשר צום. מהו אשר צום. (יג) וישאו אתו בניו. ולא בני בניו שכך צום אל ישאו מטתי לא איש מצרי ולא אחד מבניכם שהם מבנות כנען (במ"ר) אלא אתם וקבע להם מקום ג' למזרח וכן לד' רוחות וכסדרן למסע מחנה של דגלים נקבעו כאן. לוי לא ישא שהוא עתיד לשאת את הארון ויוסף לא ישא שהוא מלך. מנשה ואפרים יהיו תחתיהם וזהו איש על דגלו באותות באות שמסר להם אביהם לישא מטתו: (יד) הוא ואחיו וכל העולים אתו. בחזרתן כאן הקדים אחיו למצרים העולים אתו ובהליכתן הקדים מצרים לאחיו שנאמר ויעלו אתו כל עבדי פרעה וגו' ואח"כ כל בית יוסף ואחיו אלא לפי שראו כבוד שעשו מלכי כנען שתלו כתריהם בארונו של יעקב נהגו בהם כבוד: (טו) ויראו אחי יוסף כי מת אביהם. מהו ויראו הכירו במיתתו אצל יוסף שהיו רגילים לסעוד על שלחנו של יוסף והיה מקרבן בשביל כבוד אביו ומשמת יעקב לא קרבן (ב"ר): לו ישטמנו. שמא ישטמנו: לו מתחלק לענינים הרבה יש לו משמש בל' בקשה ולשון הלואי כגון לו יהי כדברך לו שמעני ולו הואלנו לו מתנו, ויש לו משמש בל' אם אולי כגון לו חכמו לוא הקשבת למצותי ולו אנכי שוקל על כפי, ויש לו משמש בלשון שמא לו ישטמנו ואין

ע

ואחוהי ובית אבוהי לחוד טפלהון ועניהון ותוריהון שבקו בארעא דגשן: ט וסליקו
עמיה אף רתכין אף פרשין והוה משריתא סגיאה לחדא: י ואתו עד בית אדרי
דאטד די בעברא דירדנא וספדו תמן מספד רב ותקיף לחדא ועבד לאבוהי
אבלא שבעא יומין: יא וחזא יתיב ארעא כנענאה ית אבלא בבית אדרי דאטד
ואמרו אבל תקיף דין למצראי על כן קרא שמה אבל מצרים די בעברא דירדנא:
יב ועבדו בנוהי ליה כן כמא די פקדנון: יג ונטלו יתיה בנוהי לארעא דכנען וקברו
יתיה במערת חקל כפלתא די זבן אברהם ית חקלא לאחסנת קבורא מן עפרן
חתאה על אפי ממרא: יד ותב יוסף למצרים הוא ואחוהי וכל דסליקו עמיה
למקבר ית אבוהי בתר דקבר ית אבוהי: טו וחזו אחי יוסף ארי מית אבוהון
ואמרו דלמא יטר לנא דבבו יוסף ואתבא יתיב לנא ית כל בישתא די גמלנא
יתיה: טז ופקידו לות יוסף למימר אבוך פקיד קדם מותיה למימר: יז כדין תימרון
ליוסף

רש"י

לו עוד דומה במקרא כ והוא ל' אולי כמו אולי לא תלך האשה אחרי לשון שמא הוא. ויש אולי לשון בקשה ל כגון אולי יראה ה' בעניי אולי ישיב ה' אותי הרי הוא כמו לו יהי כדברך. ויש אולי לשון אם אולי יש חמשים צדיקים: (טז) ויצוו אל יוסף. כמו ויצום אל בני ישראל צוה למשה ולאהרן להיות שלוחים אל בני ישראל אף זה ויצוו אל שלוחם להיות שליח אל יוסף לומר לו כן. ואת מי צוו את בני בלהה מ שהיו רגילין אצלו שנא' והוא נער את בני בלהה: אביך צוה. (כ"ר יבמות סה) שינו בדבר מפני השלום כי לא

שפתי חכמים

כ אע"פ שאין לו דומה במקרא מ"מ מצינו למימר דלו לשון שמא דשואיל ומצינו דלו הוא לשון אולי כמו שהביא רש"י פסוקים ע"ז ואולי מצינו נמי שהוא לשון שמא א"כ לו נמי לשון שמא דהא לו ואולי הכל לשון אחד: ל ר"ל מזה נמי מוכח דלו ואולי הכל אחד הוא דהא לו בכמה מקומות לשון בקשה, ויש אולי נמי לשון בקשה וא"כ מצינו למימר שלו נמי לשון שמא כמו אולי ויש אולי לשון אם כמו שהביא רש"י לעיל אם כן לו ואולי הכל אחד הוא: מ דא"ל שהיה אחר שאינו מן

התורה והמצוה

פרעה זקני ביתו, ומצד שהיה ממונה על ארץ מצרים עלו אהו זקני ארץ מצרים, ואחריהם הלכו כל בית יוסף ואחיו ובית אביו, ר"ל נשיהם ובניהם, כי רק טפם נשארו למשכון שיחזרו, [וכבר כתבו המפרשים שמרמז שהיה רצונם לצאת רק שלא הניחום, וכבר התחיל השעבוד בכח רק שלא יצא לפועל עד מות יוסף והדור ההוא, וע"כ אמר יוסף ואלהים פקד יפקד אתכם כי לא יוכלו לצאת מעצמם]:

(ט) ויעלו. ומצד המדרגה השלישית שהיה משנה למלך העלה עמו גם רכב ופרשים להיות נכון לקרב, ובקבלה באה שנלחמו אז עם עשו ובניו ואת צפו בן אליפז תפשו חיים שרצו למחות על קבורת המערה, ומצד כל אלה היה המחנה כבד מאד:

(י-יא) ויבואו. הגם שכבר בכו עליו במצרים, כ"ז שהיה המת עמהם היה נדמה להם שהוא חי עמהם, ועתה שבאו לעבר הירדן הרגישו מצרים כי אבדו אבדה גדולה במותו, והיה ההספד על שלא זכו שיקבר בארצם, שאז היה זכותו מגין עליהם כמו שע"י ברכתו את פרעה נתקצרו ימי הרעב, וע"כ אמר וירא יושב הארץ הכנעני את האבל בגרן האטד, ע"י שראו שמתאבלים פה שנית, ידעו שאין האבל הזה על המת רק על מצרים בעצמם, ע"ד בכו בכה להולכים ולא לאבדה, וע"כ אמרו אבל כבד זה למצרים, ר"ל שהאבל הוא על מצרים לא על יעקב, וע"כ לא השתתפו יושבי כנען באבל זה, כי קרא שמה אבל מצרים, כי הם אין להם להתאבל, כי בהפך הם הרויחו עתה שהצדיק נקבר בתוכם:

(יב) ויעשו בניו. שצוה שרק בניו ישאו לא בני בניו ולא זולתם, וכן צוה שישאו אותו כסדר חנית הדגלים כמ"ש חז"ל. ועז"א ויעשו בניו לו כן כאשר צום, שסדר זה נשאר כן לדורות בדגלים, וסדר הדגלים יש לו מציאות לענין נעלה בעולם העליון, לכן אמר מלת כן:

(יג) וישאו. מבאר פרטי הצואה, שרק בניו נשאו כנ"ל, וכן רק הם קברו, ושיה במערת שדה המכפלה, ותא פנית אשר קנה אברהם, לרמז מ"ש חז"ל שהיה מלחמה עם עשו ובניו, והוצרכו להראות השטר מכירה:

(יד) וישב. יספר שלא שב אחד מהם עד אחר הקבורה, וכן שכלם שבו ולא נשארו מקצתם בארץ כנען, ובהחזרם הלכו האבלים ראשונה, ותחלה הלכו האבלים האחרונה שכן המנהג כמ"ש הרי"א:

(טו) ויראו אחי יוסף כי מת אביהם. בעוד אביהם חי היה האחוה ביניהם מצד האב שהי שכלם משתתפים בו, כמ"ש הלוא אב אחד לכלנו, ובעוד שלא נקבר ונספד כהלכה היתה האחוה מצד שכלם משתתפים באבל ובכי על אב אחד, כי גם זה יעורר האחוה, ועתה הכירו וידעו שמת אביהם, באין דבר שיתגד

ליוסף אנא שא נא פשע אחיך וחטאתם כי־רעה גמלוך
ועתה שא נא לפשע עבדי אלהי אביך ויבך יוסף בדברם
אליו: יח וילכו גם־אחיו ויפלו לפניו ויאמרו הננו לך
לעבדים: יט ויאמר אלהם יוסף אל־תיראו כי התחת
אלהים אני: כ ואתם חשבתם עלי רעה אלהים חשבה
לטבה למען עשה כיום הזה להחית עם־רב: שביעי
כא ועתה אל־תיראו אנכי אכלכל אתכם ואת־טפכם
וינחם אותם וידבר על־לבם: כב וישב יוסף במצרים הוא
ובית אביו ויחי יוסף מאה ועשר שנים: מפטיר כג וירא
יוסף לאפרים בני שלשים גם בני מכיר בן־מנשה ילדו
על־ברכי יוסף: כד ויאמר יוסף אל־אחיו אנכי מת ואלהים
פקד יפקד אתכם והעלה אתכם מן־הארץ הזאת אל־
הארץ אשר נשבע לאברהם ליצחק וליעקב: כה וישבע
יוסף את־בני ישראל לאמר פקד יפקד אלהים אתכם

והעליתם

בעל הטורים

כן יעשה לנו: (יט) התחת אלהים אני. בלשון שהשיב יעקב לרחל כשבקשה ממנו שיבקש עליה רחמים וגער בה בו בלשון השיב לאחיו. על כן בוא ג' במס' והפליגי התחת זאת לא ימות בימיו (ע"ש) שבאוהו לשון שאמר לאחיו נגרע ממשה שאחיו למדו ממנו לדבר כלשונו: (כה) וישבע יוסף את בני ישראל. ולא השביע לבניו אלא אמר לשם משבם לקחתם אותי ולכם תחזרוני. ובמדרש יש בהשביעם שלא ידחקו את הקץ כי יוסף ידע את הקץ ביעקב גלה לו: אנכי מת ואלהים פקד יפקד אתכם. פי' אנכי ב"ו היום כאן ומחר בקבר אבל הקב"ה מלך חי וקיים הוא יפקד אתכם. ורמז שני פעמים פ"א פי' כשם שמלכתי פ' שנים כך יבוא לכם גואל בן שמונים שנה. א"נ יפקוד לשון הברון כמו ולא נפקד ממנו איש כמו נגון פקוד

רש"י

לא צוה יעקב כן שלא נחשד יוסף בעיניו: (יז) נא לפשע עבדי אלהי אביך. אם אביך מת אלהיו קיים והם עבדיו: (יח) וילכו גם אחיו. מוסף על השליחות: (יט) כי התחת אלהים אני. שמא במקומו אני בתמיה אם הייתי רוצה להרע לכם כלום אני יכול והלא אתם כולכם חשבתם עלי רעה והקב"ה חשבה לטובה והיאך אני לבדי יכול להרע לכם: (כא) וידבר על לבם. דברים המתקבלים על הלב. עד שלא ירדתם לכאן היו מרננים עלי שאני עבד ועל ידכם נודע שאני בן חורין ואני הורג אתכם מה הבריות אומרות כת של בחורים ראה ונשתבח בהן ואמר אחי הם ולבסוף הרג אותם יש לך אח שהורג את אחיו. ד"א עשרה נרות לא יכלו לכבות נר אחד וכו': (כג) על ברכי יוסף. כתרגומו גדלן בין ברכיו:

שפתי חכמים

שאחים דאז בודאי לא יאמין בדבר כי היה יודע יוסף שלא יתכוד אותו אביו על זה: (ג"א) דאין סברא שהיו מגלים סוד זה והרפתם לנכרי שמכרו אחיהם ויותר היה ראוי שהם לדבר עמו בעצמם: ב (ג"א) כי י"ב שבטים כנגד י"ב כוכבים שמאירים את כל העולם ולכן א"ל עשרה נרות ר"ל אף שהיו חושבים להרוג אותו היה ניצל מידם וכ"ז מפני שהיה כל אחד מן השבטים דומה למזל ברקיע אשר א"א לאבד כ"ש שהוא יחיד שלא יוכל לאבדם כו'. אבל א"ל דאין אחד יכול להרוג עשרה זה אין ראיה דיוסף היה מלך והיה יכול לצוות על אלף אנשים להרוג אותם:

חסלת סדר בראשית

חסלת סדר בראשית

ליוסף בבעו שבוק כען לחובא אחיך ולחטאיהון ארי בישתא גמלוך וכען שבוק
כען לחובא עבדי אלהא דאבוך ובכא יוסף במללותהון עמה: יח ואזלו אף
אחוהי ונפלו קדמוהי ואמרו הא אנחנא לך לעבדין: יט ואמר להון יוסף לא
תדחלון ארי דחלא דיי אנא: כ ואתון חשבתון עלי בישא מן קדם יי אתחשבת
לטבא בדיל למעבד כיומא הדין לקימא עם סגי: כא וכען לא תדחלון אנא
אזון יתכון וית טפלכון ונחם יתהון ומליל תנחומין על לבהון: כב ויתיב יוסף
במצרים הוא ובית אבוהי וחיא יוסף מאה ועסר שנין: כג וחזא יוסף לאפרים
בנין תליתאין אף בני מכיר בר מנשה אתילידו ורבי יוסף: כד ואמר יוסף
לאחוהי אנא מאית ויי מדכר דכיר יתכון ויסק יתכון מן ארעא הדא לארעא
די קיים לאברהם ליצחק וליעקב: כה ואומי יוסף ית בני ישראל למימר מדכר

דכיר

התורה והמצוה

ביה:ד האחוה ביניהם, כי האחוה מצד עצמה תעורר אהבה בשיזכור מה שעשו לו. ויאמרו לו ישטמנו יוסף, כבר באורתי בס' ארצות השלום מ"ש הכתוב אם רעב שונאך האכילהו לחם, שהנקמה היותר גדולה מאויבו הוא אם תחת איבתו והרעה שעשה לו ישימהו מאוכלי שלחנו ויעשה עמו אך טוב וחסד, שאז יזכור תמיד מה שהוא הרע לעשות, וז"ש כי גחלים אתה חותה על ראשו. ואחי יוסף הרגישו זאת וטובת יוסף היה בעיניהם כי חותה גחלים על ראשם, ואמרו הלואי אחר שיוסף ישטמנו בודאי, וא"כ לו ישיב לנו את כל הרעה אשר גמלנו אתו, שיעשה עמנו רע בפועל לא טוב שהוא לנו כמדקרות חרב:

(יז) שא נא פשע אחיך וחטאתם. ר"ל בדבר המכירה היה פשע שהוא המזיד, וגם חטאת שהוא השוגג, כי מעשה המכירה בעצמה הוא פשע מצד שהם אחיך, ואיך ישחית האח את רחמיו למכור את אחיו, ועז"א פשע אחיך, אבל מצד מחשבתם שהם חשבו שיוסף רודף אותם ומביא עליהם דבה ורוצה שיגרשם אביהם מעל פניו היה להם הצדק בזה, והגם שלא היה האמת כן הם חשבו כן. וז"ש וחטאתם כי רעה גמלוך, שהיה רק חטאת שוגג שהם חשבו שאינם עושים רע רק גומלים רע, ר"ל שאתה הקדמת לעשות עמהם רע באיבה והם גומלים כפי מעשיך. ועתה, ר"ל זה היה בעת המכירה היה פשע וגם חטאת, אבל עתה כפי שהוכיח סוף דבר על תחלתו, מבואר שבכ"ז לא היה ענין בחיריי רק שהיו מוכרחים במעשה זה ע"י ההשגחה העליונה, שסבב ה' שימכרו אותו כדי שיעלה לגדולה, וא"כ בפשע הזה של המכירה היו עבדי אלהי אביך, שהיו עבדי האל ושלוחם לעשות מעשה זה מצד שהוא אלהי אביך ורצה לגדלך, ושתהיה עזר לאביך לעת זקנה ושיבה, ולפ"ז ע"י שהוא פשע ומרד גדול מבואר שלא עשו זה מדעתם ובחירתם רק היו שלוחי ההשגחה העליונה:

(יט) אל תיראו כי התחת אלהים אני. ר"ל אחר שראיתי שדבר זה היה השגחיי, איך אוכל להרהר על דבר שעשה האל, וכי אני תחתיו ובמקומו לעשות הפך מעשהו, בפרט שעקר ההשגחה היה כדי שאיטיב לכם ולכלכל אתכם, ואיך אשנה רצון האל ודברים שעשה בהשגחתו, וגם אחר שאתם לא עשיתם לי רע בפועל כי נהפך הדבר לטוב, א"כ לא אוכל לשלם לכם רע רק כמו שעשיתם שיהפך לטוב, ואני איני תחת אלהים שאדע שיצמח טוב מן הרע שאעשה:

(כ-כא) ואתם חשבתם. מבאר זה. א] שא"א שאעניש אתכם כפי הרע שעשיתם לי, שאתם חשבתם עלי רעה כזאת שאלהים חשבה לטובה, ואיך אוכל אנכי לשלם לכם רעה כזאת שיהפכה אלהים לטובה, וכי תחת אלהים אני. ב] הלא ראיתי כי תכלית מעשה אלהים בזה היה לא לטובתי, רק לטובתכם להחיות עם רב, כי א"א שיעשה ה' נפלאות כאלה בעבור יחיד, אם לא בעבור רבים, ואיך אוכל אנכי לעשות הפך רצון ה', ולכן אל תיראו, כי אני מוכרח לעשות רצון האל שעשה כל זאת כדי שאנכי אכלכל אתכם ואת טפכם:

(כב) וישב יוסף. מספר שלום יוסף התמיד כל ימי חייו, אם שלום מלכותו כי ישב במצרים, אם שלום משפחתו כי ישב הוא ובית אביו, והיה אהבה ואחוה ביניהם, אם שלום גופו שהיה מאה ועשר שנים, וזה יקרה מעט לרוזני ארץ שיתמיד בממשלתו שמונים שנה, אם שלום בניו, כי,

(כג) וירא יוסף לאפרים בני שלשים. בנים של שלשים שהם ארבעה דורות, שעד כאן ראוי האב על הבן, כמ"ש פוקד עון אבות על רבעים, וכן מצד מנשה ראה דור שלישי. כי בני מכיר יולדו ונתגדלו על ברכי יוסף, והגב [illegible] לא היה רק ג' כברכת יעקב ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו:

וְהַעֲלִתֶם אֶת־עַצְמֹתַי מִזֶּה׃ כו וַיָּמָת יוֹסֵף בֶּן־מֵאָה וָעֶשֶׂר שָׁנִים וַיַּחַנְטוּ אֹתוֹ וַיִּישֶׂם בָּאָרוֹן בְּמִצְרָיִם׃ חזק

פ"ה פסוקים. פ"ה אל פה סימן. ומפטירין ויקרבו ימי דוד במ"א סימן ב':

אונקלוס

דְּכִיר יְיָ יָתְכוֹן וְתַסְּקוּן יַת גַּרְמַי מִכָּא׃ כו וּמִית יוֹסֵף בַּר מְאָה וַעֲסַר שְׁנִין וַחֲנַטוּ יָתֵהּ וְשַׁמּוּהִי בְּאָרוֹנָא בְּמִצְרָיִם׃ חזק

בעל הטורים

ספר מסי קץ בנה ויטהר כד"ו: (כו) ויחנטו ב' בפרשה. ויחנטו את ישראל ויחנטו את יוסף כדאיתא בכתובות דיוסף ישראל דלא ידלונים בשביל שהנע את אביו חנטוהו גם כן: ויישם בארון. כדי שיהא מצוי לשם בגאלתם משם:

חסלת סדר ויחי

סכום פסוקי דספר בראשית אלף וחמש מאות ושלשים וארבעה אך לד' סימן. וחציו ועל חרבך תחיה (בראשית כ"ז מ'). ופרשיותיו י"ב זה שמי לעלם סימן. וסדריו מ"ג גם ברוך יהיה סימן. ופסקתותיו כ"ט. ופרקיו נ' ה' הננו לך קוינו סימן. מנין הפתוחות שלשה וארבעים, והסתומות שמונה וארבעים. הכל תשעים ואחת פרשיות. צא אתה וכל העם אשר ברגליך סימן:

אותיות רבתי ואותיות זעירי שבספר בראשית.

אין בספר בראשית אותיות רבתי כי אם הב' של בראשית לבדה, ואין מאותיות זעירי בספר בראשית כי אם ש"ל ש, וסי' ה' של בהבראם, אלה תולדת השמים והארץ, בפ' בראשית. כ' של ולבכתה, לספד לשרה ולבכתה, בפ' חיי שרה. ק' של קצתי בחיי מפני בנות חת, בפ' תולדת, ויש סופרים שכותבין רבא גם הז' של הכזונה יעשה, והוף' פשוטה של ובהעטיף הצאן, והם' סתומה של בני שלשים, והח' של חכלילי עינים, ואין דעת הדייקנים נוחה מהם, ומכל שכן שאין לכנות שום גורה מצורות האותיות מכמות שהיא ראויה אם לא ע"פ המסרה והקבלה האמתית וע"פ הסכמת הדייקנים המובהקים:

אותיות הנקודות שבספר בראשית

אין בספר בראשית כי אם חמש תיבות מהם נקודות כלן ומהם מקצתן, ואלה הם:
ובינך, נקוד י' בתראה דיפפע ה' ביני ובינך קדמאה, בפ' לך לך. **אליו**, נקוד על אותיות **אין** דויאמרו אליו איה שרה אשתך, בפ' וירא. **ובקומה**, נקוד ו' בתראה דותשקין את אביהן קדמאה, בפ' וירא. **וישקהו**, נקוד כולו דויבן עמו לקראתו בפ' וישלח. **את**, נקוד כולו דוילכו אחיו לרעות את, בפ' וישב:

סדר ההפטרות

הפטרת בראשית

בישעיה סימן מ"ב

כֹּה־אָמַר הָאֵל ׀ יְהוָה בּוֹרֵא הַשָּׁמַיִם וְנוֹטֵיהֶם רֹקַע הָאָרֶץ וְצֶאֱצָאֶיהָ נֹתֵן
נְשָׁמָה לָעָם עָלֶיהָ וְרוּחַ לַהֹלְכִים בָּהּ׃ אֲנִי יְהוָה קְרָאתִיךָ בְצֶדֶק וְאַחְזֵק
בְּיָדֶךָ וְאֶצָּרְךָ וְאֶתֶּנְךָ לִבְרִית עָם לְאוֹר גּוֹיִם׃ לִפְקֹחַ עֵינַיִם עִוְרוֹת לְהוֹצִיא
מִמַּסְגֵּר אַסִּיר מִבֵּית כֶּלֶא יֹשְׁבֵי חֹשֶׁךְ׃ אֲנִי יְהוָה הוּא שְׁמִי וּכְבוֹדִי לְאַחֵר
לֹא־אֶתֵּן וּתְהִלָּתִי לַפְּסִילִים׃ הָרִאשֹׁנוֹת הִנֵּה־בָאוּ וַחֲדָשׁוֹת אֲנִי מַגִּיד בְּטֶרֶם
תִּצְמַחְנָה אַשְׁמִיעַ אֶתְכֶם׃ שִׁירוּ לַיהוָה שִׁיר חָדָשׁ תְּהִלָּתוֹ מִקְצֵה הָאָרֶץ יוֹרְדֵי
הַיָּם וּמְלֹאוֹ אִיִּים וְיֹשְׁבֵיהֶם׃ יִשְׂאוּ מִדְבָּר וְעָרָיו חֲצֵרִים תֵּשֵׁב קֵדָר יָרֹנּוּ יֹשְׁבֵי
סֶלַע מֵרֹאשׁ הָרִים יִצְוָחוּ׃ יָשִׂימוּ לַיהוָה כָּבוֹד וּתְהִלָּתוֹ בָּאִיִּים יַגִּידוּ׃ יְהוָה
כַּגִּבּוֹר יֵצֵא כְּאִישׁ מִלְחָמוֹת יָעִיר קִנְאָה יָרִיעַ אַף־יַצְרִיחַ עַל־אֹיְבָיו יִתְגַּבָּר׃
הֶחֱשֵׁיתִי מֵעוֹלָם אַחֲרִישׁ אֶתְאַפָּק כַּיּוֹלֵדָה אֶפְעֶה אֶשֹּׁם וְאֶשְׁאַף יָחַד׃ אַחֲרִיב
הָרִים וּגְבָעוֹת וְכָל־עֶשְׂבָּם אוֹבִישׁ וְשַׂמְתִּי נְהָרוֹת לָאִיִּים וַאֲגַמִּים אוֹבִישׁ׃
וְהוֹלַכְתִּי עִוְרִים בְּדֶרֶךְ לֹא יָדָעוּ בִּנְתִיבוֹת לֹא־יָדְעוּ אַדְרִיכֵם אָשִׂים מַחְשָׁךְ
לִפְנֵיהֶם לָאוֹר וּמַעֲקַשִּׁים לְמִישׁוֹר אֵלֶּה הַדְּבָרִים עֲשִׂיתִם וְלֹא עֲזַבְתִּים׃ נָסֹגוּ
אָחוֹר יֵבֹשׁוּ בֹשֶׁת הַבֹּטְחִים בַּפָּסֶל הָאֹמְרִים לְמַסֵּכָה אַתֶּם אֱלֹהֵינוּ׃ הַחֵרְשִׁים
שְׁמָעוּ וְהַעִוְרִים הַבִּיטוּ לִרְאוֹת׃ מִי עִוֵּר כִּי אִם־עַבְדִּי וְחֵרֵשׁ כְּמַלְאָכִי אֶשְׁלָח
מִי עִוֵּר כִּמְשֻׁלָּם וְעִוֵּר כְּעֶבֶד יְהוָה׃ רָאוֹת ראית כתיב רַבּוֹת וְלֹא תִשְׁמֹר פָּקוֹחַ
אָזְנַיִם וְלֹא יִשְׁמָע׃ יְהוָה חָפֵץ לְמַעַן צִדְקוֹ יַגְדִּיל תּוֹרָה וְיַאְדִּיר׃

כאן מסיימין הספרדים וק"ק פ"פ דמיין.

וְהוּא עַם־בָּזוּז וְשָׁסוּי הָפֵחַ בַּחוּרִים כֻּלָּם וּבְבָתֵּי כְלָאִים הָחְבָּאוּ הָיוּ לָבַז וְאֵין
מַצִּיל מְשִׁסָּה וְאֵין־אֹמֵר הָשַׁב׃ מִי בָכֶם יַאֲזִין זֹאת יַקְשִׁב וְיִשְׁמַע לְאָחוֹר׃ מִי־
נָתַן לִמְשִׁסָּה למשוסה כתיב יַעֲקֹב וְיִשְׂרָאֵל לְבֹזְזִים הֲלוֹא יְהוָה זוּ חָטָאנוּ לוֹ וְלֹא־
אָבוּ בִדְרָכָיו הָלוֹךְ וְלֹא שָׁמְעוּ בְּתוֹרָתוֹ׃ וַיִּשְׁפֹּךְ עָלָיו חֵמָה אַפּוֹ וֶעֱזוּז מִלְחָמָה
וַתְּלַהֲטֵהוּ מִסָּבִיב וְלֹא יָדָע וַתִּבְעַר־בּוֹ וְלֹא־יָשִׂים עַל־לֵב׃ וְעַתָּה כֹּה־אָמַר
יְהוָה בֹּרַאֲךָ יַעֲקֹב וְיֹצֶרְךָ יִשְׂרָאֵל אַל־תִּירָא כִּי גְאַלְתִּיךָ קָרָאתִי בְשִׁמְךָ לִי־
אָתָּה׃ כִּי־תַעֲבֹר בַּמַּיִם אִתְּךָ אָנִי וּבַנְּהָרוֹת לֹא יִשְׁטְפוּךָ כִּי־תֵלֵךְ בְּמוֹ־אֵשׁ
לֹא תִכָּוֶה וְלֶהָבָה לֹא תִבְעַר־בָּךְ׃ כִּי אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל מוֹשִׁיעֶךָ
נָתַתִּי כָפְרְךָ מִצְרַיִם כּוּשׁ וּסְבָא תַּחְתֶּיךָ׃ מֵאֲשֶׁר יָקַרְתָּ בְעֵינַי נִכְבַּדְתָּ וַאֲנִי
אֲהַבְתִּיךָ וְאֶתֵּן אָדָם תַּחְתֶּיךָ וּלְאֻמִּים תַּחַת נַפְשֶׁךָ׃ אַל־תִּירָא כִּי־אִתְּךָ אָנִי
מִמִּזְרָח אָבִיא זַרְעֶךָ וּמִמַּעֲרָב אֲקַבְּצֶךָּ׃ אֹמַר לַצָּפוֹן תֵּנִי וּלְתֵימָן אַל־תִּכְלָאִי
הָבִיאִי בָנַי מֵרָחוֹק וּבְנוֹתַי מִקְצֵה הָאָרֶץ׃ כֹּל הַנִּקְרָא בִשְׁמִי וְלִכְבוֹדִי בְּרָאתִיו
יְצַרְתִּיו אַף־עֲשִׂיתִיו׃ הוֹצִיא עַם־עִוֵּר וְעֵינַיִם יֵשׁ וְחֵרְשִׁים וְאָזְנַיִם לָמוֹ׃ כָּל־
הַגּוֹיִם נִקְבְּצוּ יַחְדָּו וְיֵאָסְפוּ לְאֻמִּים מִי בָהֶם יַגִּיד זֹאת וְרִאשֹׁנוֹת יַשְׁמִיעֻנוּ יִתְּנוּ
עֵדֵיהֶם וְיִצְדָּקוּ וְיִשְׁמְעוּ וְיֹאמְרוּ אֱמֶת׃ אַתֶּם עֵדַי נְאֻם־יְהוָה וְעַבְדִּי אֲשֶׁר

בחרתי

בָּחָרְתִּי לְמַעַן תֵּדְעוּ וְתַאֲמִינוּ לִי וְתָבִינוּ כִּי־אֲנִי הוּא לְפָנַי לֹא־נוֹצַר אֵל וְאַחֲרַי לֹא יִהְיֶה׃

הפטרת נח

בישעיה סימן נ"ד

רָנִּי עֲקָרָה לֹא יָלָדָה פִּצְחִי רִנָּה וְצַהֲלִי לֹא־חָלָה כִּי־רַבִּים בְּנֵי־שׁוֹמֵמָה מִבְּנֵי בְעוּלָה אָמַר יְהוָה׃ הַרְחִיבִי ׀ מְקוֹם אָהֳלֵךְ וִירִיעוֹת מִשְׁכְּנוֹתַיִךְ יַטּוּ אַל־תַּחְשֹׂכִי הַאֲרִיכִי מֵיתָרַיִךְ וִיתֵדֹתַיִךְ חַזֵּקִי׃ כִּי־יָמִין וּשְׂמֹאול תִּפְרֹצִי וְזַרְעֵךְ גּוֹיִם יִירָשׁ וְעָרִים נְשַׁמּוֹת יוֹשִׁיבוּ׃ אַל־תִּירְאִי כִּי־לֹא תֵבוֹשִׁי וְאַל־תִּכָּלְמִי כִּי־לֹא תַחְפִּירִי כִּי בֹשֶׁת עֲלוּמַיִךְ תִּשְׁכָּחִי וְחֶרְפַּת אַלְמְנוּתַיִךְ לֹא תִזְכְּרִי־עוֹד׃ כִּי בֹעֲלַיִךְ עֹשַׂיִךְ יְהוָה צְבָאוֹת שְׁמוֹ וְגֹאֲלֵךְ קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל אֱלֹהֵי כָל־הָאָרֶץ יִקָּרֵא׃ כִּי־כְאִשָּׁה עֲזוּבָה וַעֲצוּבַת רוּחַ קְרָאָךְ יְהוָה וְאֵשֶׁת נְעוּרִים כִּי תִמָּאֵס אָמַר אֱלֹהָיִךְ׃ בְּרֶגַע קָטֹן עֲזַבְתִּיךְ וּבְרַחֲמִים גְּדוֹלִים אֲקַבְּצֵךְ׃ בְּשֶׁצֶף קֶצֶף הִסְתַּרְתִּי פָנַי רֶגַע מִמֵּךְ וּבְחֶסֶד עוֹלָם רִחַמְתִּיךְ אָמַר גֹּאֲלֵךְ יְהוָה׃ כִּי־מֵי נֹחַ זֹאת לִי אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי מֵעֲבֹר מֵי־נֹחַ עוֹד עַל־הָאָרֶץ כֵּן נִשְׁבַּעְתִּי מִקְּצֹף עָלַיִךְ וּמִגְּעָר־בָּךְ׃ כִּי הֶהָרִים יָמוּשׁוּ וְהַגְּבָעוֹת תְּמוּטֶינָה וְחַסְדִּי מֵאִתֵּךְ לֹא־יָמוּשׁ וּבְרִית שְׁלוֹמִי לֹא תָמוּט אָמַר מְרַחֲמֵךְ יְהוָה׃

כאן מסיימין הספרדים גם האשכנזים בפ' כי תצא אבל בפ' נח גומרין.

עֲנִיָּה סֹעֲרָה לֹא נֻחָמָה הִנֵּה אָנֹכִי מַרְבִּיץ בַּפּוּךְ אֲבָנַיִךְ וִיסַדְתִּיךְ בַּסַּפִּירִים׃ וְשַׂמְתִּי כַּדְכֹד שִׁמְשֹׁתַיִךְ וּשְׁעָרַיִךְ לְאַבְנֵי אֶקְדָּח וְכָל־גְּבוּלֵךְ לְאַבְנֵי־חֵפֶץ׃ וְכָל־בָּנַיִךְ לִמּוּדֵי יְהוָה וְרַב שְׁלוֹם בָּנָיִךְ׃ בִּצְדָקָה תִּכּוֹנָנִי רַחֲקִי מֵעֹשֶׁק כִּי־לֹא תִירָאִי וּמִמְּחִתָּה כִּי לֹא־תִקְרַב אֵלָיִךְ׃ הֵן גּוֹר יָגוּר אֶפֶס מֵאוֹתִי מִי־גָר אִתָּךְ עָלַיִךְ יִפּוֹל׃ הִנֵּה הן כתיב אָנֹכִי בָּרָאתִי חָרָשׁ נֹפֵחַ בְּאֵשׁ פֶּחָם וּמוֹצִיא כְלִי לְמַעֲשֵׂהוּ וְאָנֹכִי בָּרָאתִי מַשְׁחִית לְחַבֵּל׃ כָּל־כְּלִי יוּצַר עָלַיִךְ לֹא יִצְלָח וְכָל־לָשׁוֹן תָּקוּם־אִתָּךְ לַמִּשְׁפָּט תַּרְשִׁיעִי זֹאת נַחֲלַת עַבְדֵי יְהוָה וְצִדְקָתָם מֵאִתִּי נְאֻם־יְהוָה׃ הוֹי כָּל־צָמֵא לְכוּ לַמַּיִם וַאֲשֶׁר אֵין־לוֹ כָּסֶף לְכוּ שִׁבְרוּ וֶאֱכֹלוּ וּלְכוּ שִׁבְרוּ בְּלוֹא־כֶסֶף וּבְלוֹא מְחִיר יַיִן וְחָלָב׃ לָמָּה תִשְׁקְלוּ־כֶסֶף בְּלוֹא־לֶחֶם וִיגִיעֲכֶם בְּלוֹא לְשָׂבְעָה שִׁמְעוּ שָׁמוֹעַ אֵלַי וְאִכְלוּ־טוֹב וְתִתְעַנַּג בַּדֶּשֶׁן נַפְשְׁכֶם׃ הַטּוּ אָזְנְכֶם וּלְכוּ אֵלַי שִׁמְעוּ וּתְחִי נַפְשְׁכֶם וְאֶכְרְתָה לָכֶם בְּרִית עוֹלָם חַסְדֵי דָוִד הַנֶּאֱמָנִים׃ הֵן עֵד לְאוּמִּים נְתַתִּיו נָגִיד וּמְצַוֵּה לְאֻמִּים׃ הֵן גּוֹי לֹא־תֵדַע תִּקְרָא וְגוֹי לֹא־יְדָעוּךָ אֵלֶיךָ יָרוּצוּ לְמַעַן יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וְלִקְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל כִּי פֵאֲרָךְ׃

הפטרת לך לך

בישעיה סימן מ'

לָמָּה תֹאמַר יַעֲקֹב וּתְדַבֵּר יִשְׂרָאֵל נִסְתְּרָה דַרְכִּי מֵיְהוָה וּמֵאֱלֹהַי מִשְׁפָּטִי יַעֲבוֹר׃ הֲלוֹא יָדַעְתָּ אִם־לֹא שָׁמַעְתָּ אֱלֹהֵי עוֹלָם ׀ יְהוָה בּוֹרֵא קְצוֹת

הארץ לא ייעף ולא ייגע אין חקר לתבונתו: נתן ליעף כח ולאין אונים עצמה
ירבה: ויעפו נערים ויגעו ובחורים כשול יכשלו: וקוי יהוה יחליפו כח יעלו
אבר כנשרים ירוצו ולא ייגעו ילכו ולא ייעפו: החרישו אלי איים ולאמים
יחליפו כח יגשו אז ידברו יחדו למשפט נקרבה: מי העיר ממזרח צדק
יקראהו לרגלו יתן לפניו גוים ומלכים ירד יתן כעפר חרבו כקש נדף קשתו:
ירדפם יעבור שלום ארח ברגליו לא יבוא: מי פעל ועשה קרא הדרות מראש
אני יהוה ראשון ואת אחרנים אני הוא: ראו איים וייראו קצות הארץ יחרדו
קרבו ויאתיון: איש את רעהו יעזרו ולאחיו יאמר חזק: ויחזק חרש את
צרף מחליק פטיש את הולם פעם אמר לדבק טוב הוא ויחזקהו במסמרים
לא ימוט: ואתה ישראל עבדי יעקב אשר בחרתיך זרע אברהם אהבי: אשר
החזקתיך מקצות הארץ ומאציליה קראתיך ואמר לך עבדי אתה בחרתיך
ולא מאסתיך: אל תירא כי עמך אני אל תשתע כי אני אלהיך אמצתיך
אף עזרתיך אף תמכתיך בימין צדקי: הן יבשו ויכלמו כל הנחרים בך יהיו
כאין ויאבדו אנשי ריבך: תבקשם ולא תמצאם אנשי מצתך יהיו כאין וכאפס
אנשי מלחמתך: כי אני יהוה אלהיך מחזיק ימינך האמר לך אל תירא אני
עזרתיך: אל תיראי תולעת יעקב מתי ישראל אני עזרתיך נאם יהוה וגאלך
קדוש ישראל: הנה שמתיך למורג חרוץ חדש בעל פיפיות תדוש הרים
ותדק וגבעות כמץ תשים: תזרם ורוח תשאם וסערה תפיץ אתם ואתה תגיל
ביהוה בקדוש ישראל תתהלל:

°כצ"ל חו"ד בציר"ת

הפטרת וירא

במלכים ב סימן ד

ואשה אחת מנשי בני הנביאים צעקה אל אלישע לאמר עבדך אישי
מת ואתה ידעת כי עבדך היה ירא את יהוה והנשה בא לקחת
את שני ילדי לו לעבדים: ויאמר אליה אלישע מה אעשה לך הגידי לי
מה יש לך לכי כתיב בבית ותאמר אין לשפחתך כל בבית כי אם אסוך
שמן: ויאמר לכי שאלי לך כלים מן החוץ מאת כל שכניך שכניכי כתיב
כלים רקים אל תמעיטי: ובאת וסגרת הדלת בעדך ובעד בניך ויצקת על
כל הכלים האלה והמלא תסיעי: ותלך מאתו ותסגר הדלת בעדה ובעד
בניה הם מגישים אליה והיא מוצקת מיצקת כתיב: ויהי כמלאת הכלים ותאמר
אל בנה הגישה אלי עוד כלי ויאמר אליה אין עוד כלי ויעמד השמן: ותבא
ותגד לאיש האלהים ויאמר לכי מכרי את השמן ושלמי את נשיך נשיכי כתיב
ואת ובניך בניכי כתיב תחיי בנותר: ויהי היום ויעבר אלישע אל שונם ושם
אשה גדולה ותחזק בו לאכל לחם ויהי מדי עברו יסר שמה לאכל לחם:
ותאמר אל אישה הנה נא ידעתי כי איש אלהים קדוש הוא עבר עלינו
תמיד: נעשה נא עלית קיר קטנה ונשים לו שם מטה ושלחן וכסא ומנורה

והיה

וְהָיָה בְּבֹאוֹ אֵלֵינוּ יָסוּר שָׁמָּה׃ וַיְהִי הַיּוֹם וַיָּבֹא שָׁמָּה וַיָּסַר אֶל־הָעֲלִיָּה וַיִּשְׁכַּב־שָׁמָּה׃ וַיֹּאמֶר אֶל־גֵּיחֲזִי נַעֲרוֹ קְרָא לַשּׁוּנַמִּית הַזֹּאת וַיִּקְרָא־לָהּ וַתַּעֲמֹד לְפָנָיו׃ וַיֹּאמֶר לוֹ אֱמָר־נָא אֵלֶיהָ הִנֵּה חָרַדְתְּ ׀ אֵלֵינוּ אֶת־כָּל־הַחֲרָדָה הַזֹּאת מֶה לַעֲשׂוֹת לָךְ הֲיֵשׁ לְדַבֶּר־לָךְ אֶל־הַמֶּלֶךְ אוֹ אֶל־שַׂר הַצָּבָא וַתֹּאמֶר בְּתוֹךְ עַמִּי אָנֹכִי יֹשָׁבֶת׃ וַיֹּאמֶר וּמֶה לַעֲשׂוֹת לָהּ וַיֹּאמֶר גֵּיחֲזִי אֲבָל בֵּן אֵין־לָהּ וְאִישָׁהּ זָקֵן׃ וַיֹּאמֶר קְרָא־לָהּ וַיִּקְרָא־לָהּ וַתַּעֲמֹד בַּפָּתַח׃ וַיֹּאמֶר לַמּוֹעֵד הַזֶּה כָּעֵת חַיָּה אַתְּ אתי כתיב חֹבֶקֶת בֵּן וַתֹּאמֶר אַל־אֲדֹנִי אִישׁ הָאֱלֹהִים אַל־תְּכַזֵּב בְּשִׁפְחָתֶךָ׃ וַתַּהַר הָאִשָּׁה וַתֵּלֶד בֵּן לַמּוֹעֵד הַזֶּה כָּעֵת חַיָּה אֲשֶׁר־דִּבֶּר אֵלֶיהָ אֱלִישָׁע׃ וַיִּגְדַּל הַיָּלֶד וַיְהִי הַיּוֹם וַיֵּצֵא אֶל־אָבִיו אֶל־הַקֹּצְרִים׃ וַיֹּאמֶר אֶל־אָבִיו רֹאשִׁי ׀ רֹאשִׁי וַיֹּאמֶר אֶל־הַנַּעַר שָׂאֵהוּ אֶל־אִמּוֹ׃ וַיִּשָּׂאֵהוּ וַיְבִיאֵהוּ אֶל־אִמּוֹ וַיֵּשֶׁב עַל־בִּרְכֶּיהָ עַד־הַצָּהֳרַיִם וַיָּמֹת׃ וַתַּעַל וַתַּשְׁכִּבֵהוּ עַל־מִטַּת אִישׁ הָאֱלֹהִים וַתִּסְגֹּר בַּעֲדוֹ וַתֵּצֵא׃ וַתִּקְרָא אֶל־אִישָׁהּ וַתֹּאמֶר שִׁלְחָה נָא לִי אֶחָד מִן־הַנְּעָרִים וְאַחַת הָאֲתֹנוֹת וְאָרוּצָה עַד־אִישׁ הָאֱלֹהִים וְאָשׁוּבָה׃ וַיֹּאמֶר מַדּוּעַ אַתְּ אתי כתיב הֹלֶכֶת הלכתי כתיב אֵלָיו הַיּוֹם לֹא־חֹדֶשׁ וְלֹא שַׁבָּת וַתֹּאמֶר שָׁלוֹם׃

כאן מסיימין הספרדים וק"ק פ"פ דמין.

וַתַּחֲבֹשׁ הָאָתוֹן וַתֹּאמֶר אֶל־נַעֲרָהּ נְהַג וָלֵךְ אַל־תַּעֲצָר־לִי לִרְכֹּב כִּי אִם־אָמַרְתִּי לָךְ׃ וַתֵּלֶךְ וַתָּבוֹא אֶל־אִישׁ הָאֱלֹהִים אֶל־הַר הַכַּרְמֶל וַיְהִי כִּרְאוֹת אִישׁ־הָאֱלֹהִים אוֹתָהּ מִנֶּגֶד וַיֹּאמֶר אֶל־גֵּיחֲזִי נַעֲרוֹ הִנֵּה הַשּׁוּנַמִּית הַלָּז׃ עַתָּה רוּץ־נָא לִקְרָאתָהּ וֶאֱמָר־לָהּ הֲשָׁלוֹם לָךְ הֲשָׁלוֹם לְאִישֵׁךְ הֲשָׁלוֹם לַיָּלֶד וַתֹּאמֶר שָׁלוֹם׃ וַתָּבֹא אֶל־אִישׁ הָאֱלֹהִים אֶל־הָהָר וַתַּחֲזֵק בְּרַגְלָיו וַיִּגַּשׁ גֵּיחֲזִי לְהָדְפָהּ וַיֹּאמֶר אִישׁ הָאֱלֹהִים הַרְפֵּה־לָהּ כִּי־נַפְשָׁהּ מָרָה־לָהּ וַיהוָה הֶעְלִים מִמֶּנִּי וְלֹא הִגִּיד לִי׃ וַתֹּאמֶר הֲשָׁאַלְתִּי בֵן מֵאֵת אֲדֹנִי הֲלֹא אָמַרְתִּי לֹא תַשְׁלֶה אֹתִי׃ וַיֹּאמֶר לְגֵיחֲזִי חֲגֹר מָתְנֶיךָ וְקַח מִשְׁעַנְתִּי בְיָדְךָ וָלֵךְ כִּי תִמְצָא־אִישׁ לֹא תְבָרְכֶנּוּ וְכִי־יְבָרֶכְךָ אִישׁ לֹא תַעֲנֶנּוּ וְשַׂמְתָּ מִשְׁעַנְתִּי עַל־פְּנֵי הַנָּעַר׃ וַתֹּאמֶר אֵם הַנַּעַר חַי־יְהוָה וְחֵי־נַפְשְׁךָ אִם־אֶעֶזְבֶךָּ וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ אַחֲרֶיהָ׃ וְגֵחֲזִי עָבַר לִפְנֵיהֶם וַיָּשֶׂם אֶת־הַמִּשְׁעֶנֶת עַל־פְּנֵי הַנַּעַר וְאֵין קוֹל וְאֵין קָשֶׁב וַיָּשָׁב לִקְרָאתוֹ וַיַּגֶּד־לוֹ לֵאמֹר לֹא הֵקִיץ הַנָּעַר׃ וַיָּבֹא אֱלִישָׁע הַבָּיְתָה וְהִנֵּה הַנַּעַר מֵת מֻשְׁכָּב עַל־מִטָּתוֹ׃ וַיָּבֹא וַיִּסְגֹּר הַדֶּלֶת בְּעַד שְׁנֵיהֶם וַיִּתְפַּלֵּל אֶל־יְהוָה׃ וַיַּעַל וַיִּשְׁכַּב עַל־הַיֶּלֶד וַיָּשֶׂם פִּיו עַל־פִּיו וְעֵינָיו עַל־עֵינָיו וְכַפָּיו עַל־כַּפָּיו כפו כתיב וַיִּגְהַר עָלָיו וַיָּחָם בְּשַׂר הַיָּלֶד׃ וַיָּשָׁב וַיֵּלֶךְ בַּבַּיִת אַחַת הֵנָּה וְאַחַת הֵנָּה וַיַּעַל וַיִּגְהַר עָלָיו וַיְזוֹרֵר הַנַּעַר עַד־שֶׁבַע פְּעָמִים וַיִּפְקַח הַנַּעַר אֶת־עֵינָיו׃ וַיִּקְרָא אֶל־גֵּיחֲזִי וַיֹּאמֶר קְרָא אֶל־הַשֻּׁנַמִּית הַזֹּאת וַיִּקְרָאֶהָ וַתָּבוֹא אֵלָיו וַיֹּאמֶר שְׂאִי בְנֵךְ׃ וַתָּבֹא וַתִּפֹּל עַל־רַגְלָיו וַתִּשְׁתַּחוּ אָרְצָה וַתִּשָּׂא אֶת־בְּנָהּ וַתֵּצֵא׃

במלכים א׳ סימן א׳

והמלך דוד זקן בא בימים ויכסהו בבגדים ולא יחם לו׃ ויאמרו לו עבדיו
יבקשו לאדני המלך נערה בתולה ועמדה לפני המלך ותהי־לו
סכנת ושכבה בחיקך וחם לאדני המלך׃ ויבקשו נערה יפה בכל גבול
ישראל וימצאו את־אבישג השונמית ויבאו אתה למלך׃ והנערה יפה עד־
מאד ותהי למלך סכנת ותשרתהו והמלך לא ידעה׃ ואדניה בן־חגית
מתנשא לאמר אני אמלך ויעש לו רכב ופרשים וחמשים איש רצים לפניו׃
ולא־עצבו אביו מימיו לאמר מדוע ככה עשית וגם־הוא טוב־תאר מאד
ואתו ילדה אחרי אבשלום׃ ויהיו דבריו עם יואב בן־צרויה ועם אביתר
הכהן ויעזרו אחרי אדניה׃ וצדוק הכהן ובניהו בן־יהוידע ונתן הנביא
ושמעי ורעי והגבורים אשר לדוד לא היו עם־אדניהו׃ ויזבח אדניהו צאן
ובקר ומריא עם אבן הזחלת אשר־אצל עין רגל ויקרא את־כל־אחיו בני
המלך ולכל־אנשי יהודה עבדי המלך׃ ואת־נתן הנביא ובניהו ואת־
הגבורים ואת־שלמה אחיו לא קרא׃ ויאמר נתן אל־בת־שבע אם־שלמה
לאמר הלוא שמעת כי מלך אדניהו בן־חגית ואדנינו דוד לא ידע׃ ועתה
לכי איעצך נא עצה ומלטי את־נפשך ואת־נפש בנך שלמה׃ לכי
ובאי אל־המלך דוד ואמרת אליו הלא־אתה אדני המלך נשבעת
לאמתך לאמר כי־שלמה בנך ימלך אחרי והוא ישב על־כסאי ומדוע מלך
אדניהו׃ הנה עודך מדברת שם עם־המלך ואני אבוא אחריך ומלאתי
את־דבריך׃ ותבא בת־שבע אל־המלך החדרה והמלך זקן מאד ואבישג
השונמית משרתת את־המלך׃ ותקד בת־שבע ותשתחו למלך ויאמר המלך
מה־לך׃ ותאמר לו אדני אתה נשבעת ביהוה אלהיך לאמתך כי־
שלמה בנך ימלך אחרי והוא ישב על־כסאי׃ ועתה הנה אדניה מלך ועתה
אדני המלך לא ידעת׃ ויזבח שור ומריא־וצאן לרב ויקרא לכל־בני
המלך ולאביתר הכהן וליאב שר הצבא ולשלמה עבדך לא קרא׃ ואתה
אדני המלך עיני כל־ישראל עליך להגיד להם מי ישב על־כסא אדני־
המלך אחריו׃ והיה כשכב אדני־המלך עם־אבתיו והייתי אני ובני שלמה
חטאים׃ והנה עודנה מדברת עם־המלך ונתן הנביא בא׃ ויגידו למלך
לאמר הנה נתן הנביא ויבא לפני המלך וישתחו למלך על־אפיו ארצה׃
ויאמר נתן אדני המלך אתה אמרת אדניהו ימלך אחרי והוא ישב על־
כסאי׃ כי ירד היום ויזבח שור ומריא־וצאן לרב ויקרא לכל־בני המלך
ולשרי הצבא ולאביתר הכהן והנם אכלים ושתים לפניו ויאמרו יחי המלך
אדניהו׃ ולי אני־עבדך ולצדק הכהן ולבניהו בן־יהוידע ולשלמה עבדך
לא קרא׃ אם מאת אדני המלך נהיה הדבר הזה ולא הודעת את־עבדך
עבדיך כתיב מי ישב על־כסא אדני־המלך אחריו׃ ויען המלך דוד ויאמר
קראו־לי לבת־שבע ותבא לפני המלך ותעמד לפני המלך׃ וישבע המלך

ויאמר

ויאמר חי־יהוה אשר־פדה את־נפשי מכל־צרה׃ כי כאשר נשבעתי לך ביהוה אלהי ישראל לאמר כי־שלמה בנך ימלך אחרי והוא ישב על־כסאי תחתי כי כן אעשה היום הזה׃ ותקד בת־שבע אפים ארץ ותשתחו למלך ותאמר יחי אדני המלך דוד לעלם׃

הפטרת תולדת

בת"ע במלאכי סימן א

משא דבר־יהוה אל־ישראל ביד מלאכי׃ אהבתי אתכם אמר יהוה ואמרתם במה אהבתנו הלוא־אח עשו ליעקב נאם־יהוה ואהב את־יעקב׃ ואת־עשו שנאתי ואשים את־הריו שממה ואת־נחלתו לתנות מדבר׃ כי־תאמר אדום רששנו ונשוב ונבנה חרבות כה אמר יהוה צבאות המה יבנו ואני אהרום וקראו להם גבול רשעה והעם אשר־זעם יהוה עד־עולם׃ ועיניכם תראינה ואתם תאמרו יגדל יהוה מעל לגבול ישראל׃ בן יכבד אב ועבד אדניו ואם־אב אני איה כבודי ואם־אדונים אני איה מוראי אמר ׀ יהוה צבאות לכם הכהנים בוזי שמי ואמרתם במה בזינו את־שמך׃ מגישים על־מזבחי לחם מגאל ואמרתם במה גאלנוך באמרכם שלחן יהוה נבזה הוא׃ וכי־תגשון עור לזבח אין רע וכי תגישו פסח וחלה אין רע הקריבהו נא לפחתך הירצך או הישא פניך אמר יהוה צבאות׃ ועתה חלו־נא פני־אל ויחננו מידכם היתה זאת הישא מכם פנים אמר יהוה צבאות׃ מי גם־בכם ויסגר דלתים ולא־תאירו מזבחי חנם אין־לי חפץ בכם אמר יהוה צבאות ומנחה לא־ארצה מידכם׃ כי ממזרח־שמש ועד־מבואו גדול שמי בגוים ובכל־מקום מקטר מגש לשמי ומנחה טהורה כי־גדול שמי בגוים אמר יהוה צבאות׃ ואתם מחללים אותו באמרכם שלחן אדני מגאל הוא וניבו נבזה אכלו׃ ואמרתם הנה מתלאה והפחתם אותו אמר יהוה צבאות והבאתם גזול ואת־הפסח ואת־החולה והבאתם את־המנחה הארצה אותה מידכם אמר יהוה׃ וארור נוכל ויש בעדרו זכר ונדר וזבח משחת לאדני כי מלך גדול אני אמר יהוה צבאות ושמי נורא בגוים׃ ועתה אליכם המצוה הזאת הכהנים׃ אם־לא תשמעו ואם־לא תשימו על־לב לתת כבוד לשמי אמר יהוה צבאות ושלחתי בכם את־המארה וארותי את־ברכותיכם וגם ארותיה כי אינכם שמים על־לב׃ הנני גער לכם את־הזרע וזריתי פרש על־פניכם פרש חגיכם ונשא אתכם אליו׃ וידעתם כי שלחתי אליכם את המצוה הזאת להיות בריתי את־לוי אמר יהוה צבאות׃ בריתי ׀ היתה אתו החיים והשלום ואתנם־לו מורא וייראני ומפני שמי נחת הוא׃ תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא־נמצא בשפתיו בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון׃ כי־שפתי כהן ישמרו־דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך יהוה־צבאות הוא׃

בהושע סימן י"ב

וַיִּבְרַח יַעֲקֹב שְׂדֵה אֲרָם וַיַּעֲבֹד יִשְׂרָאֵל בְּאִשָּׁה וּבְאִשָּׁה שָׁמָר׃ וּבְנָבִיא
הֶעֱלָה יְהוָה אֶת־יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם וּבְנָבִיא נִשְׁמָר׃ הִכְעִיס אֶפְרַיִם
תַּמְרוּרִים וְדָמָיו עָלָיו יִטּוֹשׁ וְחֶרְפָּתוֹ יָשִׁיב לוֹ אֲדֹנָיו׃ כְּדַבֵּר אֶפְרַיִם רְתֵת
נָשָׂא הוּא בְּיִשְׂרָאֵל וַיֶּאְשַׁם בַּבַּעַל וַיָּמֹת׃ וְעַתָּה | יוֹסִפוּ לַחֲטֹא וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם
מַסֵּכָה מִכַּסְפָּם כִּתְבוּנָם עֲצַבִּים מַעֲשֵׂה חָרָשִׁים כֻּלֹּה לָהֶם הֵם אֹמְרִים זֹבְחֵי
אָדָם עֲגָלִים יִשָּׁקוּן׃ לָכֵן יִהְיוּ כַּעֲנַן־בֹּקֶר וְכַטַּל מַשְׁכִּים הֹלֵךְ כְּמֹץ יְסֹעֵר
מִגֹּרֶן וּכְעָשָׁן מֵאֲרֻבָּה׃ וְאָנֹכִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם וֵאלֹהִים זוּלָתִי לֹא
תֵדָע וּמוֹשִׁיעַ אַיִן בִּלְתִּי׃ אֲנִי יְדַעְתִּיךָ בַּמִּדְבָּר בְּאֶרֶץ תַּלְאֻבוֹת׃ כְּמַרְעִיתָם
וַיִּשְׂבָּעוּ שָׂבְעוּ וַיָּרָם לִבָּם עַל־כֵּן שְׁכֵחוּנִי׃ וָאֱהִי לָהֶם כְּמוֹ־שָׁחַל כְּנָמֵר עַל־
דֶּרֶךְ אָשׁוּר׃ אֶפְגְּשֵׁם כְּדֹב שַׁכּוּל וְאֶקְרַע סְגוֹר לִבָּם וְאֹכְלֵם שָׁם כְּלָבִיא
חַיַּת הַשָּׂדֶה תְּבַקְּעֵם׃ שִׁחֶתְךָ יִשְׂרָאֵל כִּי־בִי בְעֶזְרֶךָ׃ אֱהִי מַלְכְּךָ אֵפוֹא
וְיוֹשִׁיעֲךָ בְּכָל־עָרֶיךָ וְשֹׁפְטֶיךָ אֲשֶׁר אָמַרְתָּ תְּנָה־לִּי מֶלֶךְ וְשָׂרִים׃ אֶתֶּן־לְךָ
מֶלֶךְ בְּאַפִּי וְאֶקַּח בְּעֶבְרָתִי׃ צָרוּר עֲוֺן אֶפְרָיִם צְפוּנָה חַטָּאתוֹ׃ חֶבְלֵי
יוֹלֵדָה יָבֹאוּ לוֹ הוּא־בֵן לֹא חָכָם כִּי־עֵת לֹא־יַעֲמֹד בְּמִשְׁבַּר בָּנִים׃ מִיַּד
שְׁאוֹל אֶפְדֵּם מִמָּוֶת אֶגְאָלֵם אֱהִי דְבָרֶיךָ מָוֶת אֱהִי קָטָבְךָ שְׁאוֹל נֹחַם יִסָּתֵר
מֵעֵינָי׃ כִּי הוּא בֵּין אַחִים יַפְרִיא יָבוֹא קָדִים רוּחַ יְהוָה מִמִּדְבָּר עֹלֶה וְיֵבוֹשׁ
מְקוֹרוֹ וְיֶחֱרַב מַעְיָנוֹ הוּא יִשְׁסֶה אוֹצַר כָּל־כְּלִי חֶמְדָּה׃ תֶּאְשַׁם שֹׁמְרוֹן כִּי
מָרְתָה בֵּאלֹהֶיהָ בַּחֶרֶב יִפְּלוּ עֹלְלֵיהֶם יְרֻטָּשׁוּ וְהָרִיּוֹתָיו יְבֻקָּעוּ׃ שׁוּבָה יִשְׂרָאֵל
עַד יְהוָה אֱלֹהֶיךָ כִּי כָשַׁלְתָּ בַּעֲוֺנֶךָ׃ קְחוּ עִמָּכֶם דְּבָרִים וְשׁוּבוּ אֶל־יְהוָה
אִמְרוּ אֵלָיו כָּל־תִּשָּׂא עָוֺן וְקַח־טוֹב וּנְשַׁלְּמָה פָרִים שְׂפָתֵינוּ׃ אַשּׁוּר | לֹא
יוֹשִׁיעֵנוּ עַל־סוּס לֹא נִרְכָּב וְלֹא־נֹאמַר עוֹד אֱלֹהֵינוּ לְמַעֲשֵׂה יָדֵינוּ אֲשֶׁר־
בְּךָ יְרֻחַם יָתוֹם׃ אֶרְפָּא מְשׁוּבָתָם אֹהֲבֵם נְדָבָה כִּי שָׁב אַפִּי מִמֶּנּוּ׃ אֶהְיֶה
כַטַּל לְיִשְׂרָאֵל יִפְרַח כַּשּׁוֹשַׁנָּה וְיַךְ שָׁרָשָׁיו כַּלְּבָנוֹן׃ יֵלְכוּ יֹנְקוֹתָיו וִיהִי כַזַּיִת
הוֹדוֹ וְרֵיחַ לוֹ כַּלְּבָנוֹן׃ יָשֻׁבוּ יֹשְׁבֵי בְצִלּוֹ יְחַיּוּ דָגָן וְיִפְרְחוּ כַגָּפֶן זִכְרוֹ כְּיֵין
לְבָנוֹן׃ אֶפְרַיִם מַה־לִּי עוֹד לָעֲצַבִּים אֲנִי עָנִיתִי וַאֲשׁוּרֶנּוּ אֲנִי כִּבְרוֹשׁ
רַעֲנָן מִמֶּנִּי פֶּרְיְךָ נִמְצָא׃ מִי חָכָם וְיָבֵן אֵלֶּה נָבוֹן וְיֵדָעֵם כִּי־יְשָׁרִים דַּרְכֵי
יְהוָה וְצַדִּקִים יֵלְכוּ בָם וּפֹשְׁעִים יִכָּשְׁלוּ בָם׃

*כצ"ל

הפטרת וישלח

בת"ע בהושע סימן י"ב

הפטרה זו היא הפטרת ויצא לספרדים וגם הפטרת ויברח יעקב מפטירין הספרדים גם כן אחר הפטרה זו מפני שהם בנביא אחד. אבל האשכנזים מפטירין בויצא רק ויברח יעקב לבד כמבואר ברמב"ם ובלבוש:

וְעַמִּי תְלוּאִים לִמְשׁוּבָתִי וְאֶל־עַל יִקְרָאֻהוּ יַחַד לֹא יְרוֹמֵם׃ אֵיךְ אֶתֶּנְךָ
אֶפְרַיִם אֲמַגֶּנְךָ יִשְׂרָאֵל אֵיךְ אֶתֶּנְךָ כְאַדְמָה אֲשִׂימְךָ כִּצְבֹאיִם נֶהְפַּךְ

עָלַי לִבִּי יַחַד נִכְמְרוּ נִחוּמָי׃ לֹא אֶעֱשֶׂה חֲרוֹן אַפִּי לֹא אָשׁוּב לְשַׁחֵת אֶפְרָיִם כִּי אֵל אָנֹכִי וְלֹא־אִישׁ בְּקִרְבְּךָ קָדוֹשׁ וְלֹא אָבוֹא בְּעִיר׃ אַחֲרֵי יְהוָה יֵלְכוּ כְּאַרְיֵה יִשְׁאָג כִּי־הוּא יִשְׁאַג וְיֶחֶרְדוּ בָנִים מִיָּם׃ יֶחֶרְדוּ כְצִפּוֹר מִמִּצְרַיִם וּכְיוֹנָה מֵאֶרֶץ אַשּׁוּר וְהוֹשַׁבְתִּים עַל־בָּתֵּיהֶם נְאֻם־יְהוָה׃ סְבָבֻנִי בְכַחַשׁ אֶפְרַיִם וּבְמִרְמָה בֵּית יִשְׂרָאֵל וִיהוּדָה עֹד רָד עִם־אֵל וְעִם־קְדוֹשִׁים נֶאֱמָן׃ אֶפְרַיִם רֹעֶה רוּחַ וְרֹדֵף קָדִים כָּל־הַיּוֹם כָּזָב וָשֹׁד יַרְבֶּה וּבְרִית עִם־אַשּׁוּר יִכְרֹתוּ וְשֶׁמֶן לְמִצְרַיִם יוּבָל׃ וְרִיב לַיהוָה עִם־יְהוּדָה וְלִפְקֹד עַל־יַעֲקֹב כִּדְרָכָיו כְּמַעֲלָלָיו יָשִׁיב לוֹ׃ בַּבֶּטֶן עָקַב אֶת־אָחִיו וּבְאוֹנוֹ שָׂרָה אֶת־אֱלֹהִים׃ וַיָּשַׂר אֶל־מַלְאָךְ וַיֻּכָל בָּכָה וַיִּתְחַנֶּן־לוֹ בֵּית־אֵל יִמְצָאֶנּוּ וְשָׁם יְדַבֵּר עִמָּנוּ׃ וַיהוָה אֱלֹהֵי הַצְּבָאוֹת יְהוָה זִכְרוֹ׃ וְאַתָּה בֵּאלֹהֶיךָ תָשׁוּב חֶסֶד וּמִשְׁפָּט שְׁמֹר וְקַוֵּה אֶל־אֱלֹהֶיךָ תָּמִיד׃ כְּנַעַן בְּיָדוֹ מֹאזְנֵי מִרְמָה לַעֲשֹׁק אָהֵב׃ וַיֹּאמֶר אֶפְרַיִם אַךְ עָשַׁרְתִּי מָצָאתִי אוֹן לִי כָּל־יְגִיעַי לֹא יִמְצְאוּ־לִי עָוֺן אֲשֶׁר־חֵטְא׃ וְאָנֹכִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם עֹד אוֹשִׁיבְךָ בָאֳהָלִים כִּימֵי מוֹעֵד׃ וְדִבַּרְתִּי עַל־הַנְּבִיאִים וְאָנֹכִי חָזוֹן הִרְבֵּיתִי וּבְיַד הַנְּבִיאִים אֲדַמֶּה׃ אִם־גִּלְעָד אָוֶן אַךְ־שָׁוְא הָיוּ בַּגִּלְגָּל שְׁוָרִים זִבֵּחוּ גַּם מִזְבְּחוֹתָם כְּגַלִּים עַל תַּלְמֵי שָׂדָי׃

הפטרת וישלח לספרדים

בת"ע בעובדיה סימן א'

הגה בנמצא בחומשים כתוב שהיא הפטרה רק לספרדים. אך מבואר ברמב"ם ולבוש שהיא הפטרת וישלח בין לספרדים בין לאשכנזים:

חֲזוֹן עֹבַדְיָה כֹּה־אָמַר אֲדֹנָי יֱהוִֹה לֶאֱדוֹם שְׁמוּעָה שָׁמַעְנוּ מֵאֵת יְהוָה וְצִיר בַּגּוֹיִם שֻׁלָּח קוּמוּ וְנָקוּמָה עָלֶיהָ לַמִּלְחָמָה׃ הִנֵּה קָטֹן נְתַתִּיךָ בַּגּוֹיִם בָּזוּי אַתָּה מְאֹד׃ זְדוֹן לִבְּךָ הִשִּׁיאֶךָ שֹׁכְנִי בְחַגְוֵי־סֶלַע מְרוֹם שִׁבְתּוֹ אֹמֵר בְּלִבּוֹ מִי יוֹרִדֵנִי אָרֶץ׃ אִם־תַּגְבִּיהַּ כַּנֶּשֶׁר וְאִם־בֵּין כּוֹכָבִים שִׂים קִנֶּךָ מִשָּׁם אוֹרִידְךָ נְאֻם־יְהוָה׃ אִם־גַּנָּבִים בָּאוּ־לְךָ אִם־שׁוֹדְדֵי לַיְלָה אֵיךְ נִדְמֵיתָה הֲלוֹא יִגְנְבוּ דַּיָּם אִם־בֹּצְרִים בָּאוּ לָךְ הֲלוֹא יַשְׁאִירוּ עֹלֵלוֹת׃ אֵיךְ נֶחְפְּשׂוּ עֵשָׂו נִבְעוּ מַצְפֻּנָיו׃ עַד־הַגְּבוּל שִׁלְּחוּךָ כֹּל אַנְשֵׁי בְרִיתֶךָ הִשִּׁיאוּךָ יָכְלוּ לְךָ אַנְשֵׁי שְׁלֹמֶךָ לַחְמְךָ יָשִׂימוּ מָזוֹר תַּחְתֶּיךָ אֵין תְּבוּנָה בּוֹ׃ הֲלוֹא בַּיּוֹם הַהוּא נְאֻם־יְהוָה וְהַאֲבַדְתִּי חֲכָמִים מֵאֱדוֹם וּתְבוּנָה מֵהַר עֵשָׂו׃ וְחַתּוּ גִבּוֹרֶיךָ תֵּימָן לְמַעַן יִכָּרֶת־אִישׁ מֵהַר עֵשָׂו מִקָּטֶל׃ מֵחֲמַס אָחִיךָ יַעֲקֹב תְּכַסְּךָ בוּשָׁה וְנִכְרַתָּ לְעוֹלָם׃ בְּיוֹם עֲמָדְךָ מִנֶּגֶד בְּיוֹם שְׁבוֹת זָרִים חֵילוֹ וְנָכְרִים בָּאוּ שְׁעָרָיו* וְעַל־יְרוּשָׁלַם יַדּוּ גוֹרָל גַּם־אַתָּה כְּאַחַד מֵהֶם׃ וְאַל־תֵּרֶא בְיוֹם־אָחִיךָ בְּיוֹם נָכְרוֹ וְאַל־תִּשְׂמַח לִבְנֵי־יְהוּדָה בְּיוֹם אָבְדָם וְאַל־תַּגְדֵּל פִּיךָ בְּיוֹם צָרָה׃ אַל־תָּבוֹא בְשַׁעַר־עַמִּי בְּיוֹם אֵידָם אַל־תֵּרֶא גַם־אַתָּה בְּרָעָתוֹ בְּיוֹם אֵידוֹ וְאַל־תִּשְׁלַחְנָה בְחֵילוֹ בְּיוֹם

*שערו כתיב

אֵידוֹ׃ וְאַל־תַּעֲמֹד עַל־הַפֶּרֶק לְהַכְרִית אֶת־פְּלִיטָיו וְאַל־תַּסְגֵּר שְׂרִידָיו בְּיוֹם צָרָה׃ כִּי־קָרוֹב יוֹם־יְהוָה עַל־כָּל־הַגּוֹיִם כַּאֲשֶׁר עָשִׂיתָ יֵעָשֶׂה לָּךְ גְּמֻלְךָ יָשׁוּב בְּרֹאשֶׁךָ׃ כִּי כַּאֲשֶׁר שְׁתִיתֶם עַל־הַר קָדְשִׁי יִשְׁתּוּ כָל־הַגּוֹיִם תָּמִיד וְשָׁתוּ וְלָעוּ וְהָיוּ כְּלוֹא הָיוּ׃ וּבְהַר צִיּוֹן תִּהְיֶה פְלֵיטָה וְהָיָה קֹדֶשׁ וְיָרְשׁוּ בֵּית יַעֲקֹב אֵת מוֹרָשֵׁיהֶם׃ וְהָיָה בֵית־יַעֲקֹב אֵשׁ וּבֵית יוֹסֵף לֶהָבָה וּבֵית עֵשָׂו לְקַשׁ וְדָלְקוּ בָהֶם וַאֲכָלוּם וְלֹא־יִהְיֶה שָׂרִיד לְבֵית עֵשָׂו כִּי יְהוָה דִּבֵּר׃ וְיָרְשׁוּ הַנֶּגֶב אֶת־הַר עֵשָׂו וְהַשְּׁפֵלָה אֶת־פְּלִשְׁתִּים וְיָרְשׁוּ אֶת־שְׂדֵה אֶפְרַיִם וְאֵת שְׂדֵה שֹׁמְרוֹן וּבִנְיָמִן אֶת־הַגִּלְעָד׃ וְגָלֻת הַחֵל־הַזֶּה לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר־כְּנַעֲנִים עַד־צָרְפַת וְגָלֻת יְרוּשָׁלִַם אֲשֶׁר בִּסְפָרַד יִרְשׁוּ אֵת עָרֵי הַנֶּגֶב׃ וְעָלוּ מוֹשִׁעִים בְּהַר צִיּוֹן לִשְׁפֹּט אֶת־הַר עֵשָׂו וְהָיְתָה לַיהוָה הַמְּלוּכָה׃

הפטרת וישב

בת"ע בעמוס סימן ב'

ואם חל בו שבת ראשון דחנוכה מפטירין רני ושמחי ככתוב לקמן.

כֹּה אָמַר יְהוָה עַל־שְׁלֹשָׁה פִּשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל וְעַל־אַרְבָּעָה לֹא אֲשִׁיבֶנּוּ עַל־מִכְרָם בַּכֶּסֶף צַדִּיק וְאֶבְיוֹן בַּעֲבוּר נַעֲלָיִם׃ הַשֹּׁאֲפִים עַל־עֲפַר־אֶרֶץ בְּרֹאשׁ דַּלִּים וְדֶרֶךְ עֲנָוִים יַטּוּ וְאִישׁ וְאָבִיו יֵלְכוּ אֶל־הַנַּעֲרָה לְמַעַן חַלֵּל אֶת־שֵׁם קָדְשִׁי׃ וְעַל־בְּגָדִים חֲבֻלִים יַטּוּ אֵצֶל כָּל־מִזְבֵּחַ וְיֵין עֲנוּשִׁים יִשְׁתּוּ בֵּית אֱלֹהֵיהֶם׃ וְאָנֹכִי הִשְׁמַדְתִּי אֶת־הָאֱמֹרִי מִפְּנֵיהֶם אֲשֶׁר כְּגֹבַהּ אֲרָזִים גָּבְהוֹ וְחָסֹן הוּא כָּאַלּוֹנִים וָאַשְׁמִיד פִּרְיוֹ מִמַּעַל וְשָׁרָשָׁיו מִתָּחַת׃ וְאָנֹכִי הֶעֱלֵיתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם וָאוֹלֵךְ אֶתְכֶם בַּמִּדְבָּר אַרְבָּעִים שָׁנָה לָרֶשֶׁת אֶת־אֶרֶץ הָאֱמֹרִי׃ וָאָקִים מִבְּנֵיכֶם לִנְבִיאִים וּמִבַּחוּרֵיכֶם לִנְזִרִים הַאַף אֵין־זֹאת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל נְאֻם־יְהוָה׃ וַתַּשְׁקוּ אֶת־הַנְּזִרִים יָיִן וְעַל־הַנְּבִיאִים צִוִּיתֶם לֵאמֹר לֹא תִּנָּבְאוּ׃ הִנֵּה אָנֹכִי מֵעִיק תַּחְתֵּיכֶם כַּאֲשֶׁר תָּעִיק הָעֲגָלָה הַמְלֵאָה לָהּ עָמִיר׃ וְאָבַד מָנוֹס מִקָּל וְחָזָק לֹא־יְאַמֵּץ כֹּחוֹ וְגִבּוֹר לֹא־יְמַלֵּט נַפְשׁוֹ׃ וְתֹפֵשׂ הַקֶּשֶׁת לֹא יַעֲמֹד וְקַל בְּרַגְלָיו לֹא יְמַלֵּט וְרֹכֵב הַסּוּס לֹא יְמַלֵּט נַפְשׁוֹ׃ וְאַמִּיץ לִבּוֹ בַּגִּבּוֹרִים עָרוֹם יָנוּס בַּיּוֹם־הַהוּא נְאֻם־יְהוָה׃ שִׁמְעוּ אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה עֲלֵיכֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַל כָּל־הַמִּשְׁפָּחָה אֲשֶׁר הֶעֱלֵיתִי מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לֵאמֹר׃ רַק אֶתְכֶם יָדַעְתִּי מִכֹּל מִשְׁפְּחוֹת הָאֲדָמָה עַל־כֵּן אֶפְקֹד עֲלֵיכֶם אֵת כָּל־עֲוֺנֹתֵיכֶם׃ הֲיֵלְכוּ שְׁנַיִם יַחְדָּו בִּלְתִּי אִם־נוֹעָדוּ׃ הֲיִשְׁאַג אַרְיֵה בַּיַּעַר וְטֶרֶף אֵין לוֹ הֲיִתֵּן כְּפִיר קוֹלוֹ מִמְּעֹנָתוֹ בִּלְתִּי אִם־לָכָד׃ הֲתִפֹּל צִפּוֹר עַל־פַּח הָאָרֶץ וּמוֹקֵשׁ אֵין לָהּ הֲיַעֲלֶה־פַּח מִן־הָאֲדָמָה וְלָכוֹד לֹא יִלְכּוֹד׃ אִם־יִתָּקַע שׁוֹפָר בְּעִיר וְעָם לֹא יֶחֱרָדוּ אִם־תִּהְיֶה רָעָה בְּעִיר וַיהוָה לֹא

עשה

עָשָׂה : כִּי לֹא יַעֲשֶׂה אֲדֹנָי יֱהוִה דָּבָר כִּי אִם־גָּלָה סוֹדוֹ אֶל־עֲבָדָיו
הַנְּבִיאִים : אַרְיֵה שָׁאָג מִי לֹא יִירָא אֲדֹנָי יֱהוִה דִּבֶּר מִי לֹא יִנָּבֵא :

הפטרת מקץ

במלכים א׳ סימן ג׳

ואם הוא שבת ראשון של חנוכה מפטירין רני ושמחי דלקמן, ואם הוא שבת שני דחנוכה מפטירין
ויעש חירום דלקמן, ואפילו אם הוא ר״ח אין מחר חדש.

וַיִּקַץ שְׁלֹמֹה וְהִנֵּה חֲלוֹם וַיָּבוֹא יְרוּשָׁלַםִ וַיַּעֲמֹד ׀ לִפְנֵי ׀ אֲרוֹן בְּרִית־אֲדֹנָי
וַיַּעַל עֹלוֹת וַיַּעַשׂ שְׁלָמִים וַיַּעַשׂ מִשְׁתֶּה לְכָל־עֲבָדָיו : אָז תָּבֹאנָה
שְׁתַּיִם נָשִׁים זֹנוֹת אֶל־הַמֶּלֶךְ וַתַּעֲמֹדְנָה לְפָנָיו : וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה הָאַחַת
בִּי אֲדֹנִי אֲנִי וְהָאִשָּׁה הַזֹּאת יֹשְׁבֹת בְּבַיִת אֶחָד וָאֵלֵד עִמָּהּ בַּבָּיִת : וַיְהִי
בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי לְלִדְתִּי וַתֵּלֶד גַּם־הָאִשָּׁה הַזֹּאת וַאֲנַחְנוּ יַחְדָּו אֵין זָר אִתָּנוּ
בַּבַּיִת זוּלָתִי שְׁתַּיִם־אֲנַחְנוּ בַּבָּיִת : וַיָּמָת בֶּן־הָאִשָּׁה הַזֹּאת לָיְלָה אֲשֶׁר
שָׁכְבָה עָלָיו : וַתָּקָם בְּתוֹךְ הַלַּיְלָה וַתִּקַּח אֶת־בְּנִי מֵאֶצְלִי וַאֲמָתְךָ יְשֵׁנָה
וַתַּשְׁכִּיבֵהוּ בְּחֵיקָהּ וְאֶת־בְּנָהּ הַמֵּת הִשְׁכִּיבָה בְחֵיקִי : וָאָקֻם בַּבֹּקֶר לְהֵינִיק
אֶת־בְּנִי וְהִנֵּה־מֵת וָאֶתְבּוֹנֵן אֵלָיו בַּבֹּקֶר וְהִנֵּה לֹא־הָיָה בְנִי אֲשֶׁר
יָלָדְתִּי : וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה הָאַחֶרֶת לֹא כִי בְּנִי הַחַי וּבְנֵךְ הַמֵּת וְזֹאת אֹמֶרֶת
לֹא כִי בְּנֵךְ הַמֵּת וּבְנִי הֶחָי וַתְּדַבֵּרְנָה לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ : וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ זֹאת
אֹמֶרֶת זֶה־בְּנִי הַחַי וּבְנֵךְ הַמֵּת וְזֹאת אֹמֶרֶת לֹא כִי בְּנֵךְ הַמֵּת וּבְנִי
הֶחָי : וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ קְחוּ־לִי חָרֶב וַיָּבִאוּ הַחֶרֶב לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ : וַיֹּאמֶר
הַמֶּלֶךְ גִּזְרוּ אֶת־הַיֶּלֶד הַחַי לִשְׁנָיִם וּתְנוּ אֶת־הַחֲצִי לְאַחַת וְאֶת־הַחֲצִי
לְאֶחָת : וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה אֲשֶׁר־בְּנָהּ הַחַי אֶל־הַמֶּלֶךְ כִּי־נִכְמְרוּ רַחֲמֶיהָ
עַל־בְּנָהּ וַתֹּאמֶר ׀ בִּי אֲדֹנִי תְּנוּ־לָהּ אֶת־הַיָּלוּד הַחַי וְהָמֵת אַל־תְּמִיתֻהוּ
וְזֹאת אֹמֶרֶת גַּם־לִי גַם־לָךְ לֹא יִהְיֶה גְּזֹרוּ : וַיַּעַן הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמֶר תְּנוּ־לָהּ
אֶת־הַיָּלוּד הַחַי וְהָמֵת לֹא תְמִיתֻהוּ הִיא אִמּוֹ : וַיִּשְׁמְעוּ כָל־יִשְׂרָאֵל אֶת־
הַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר שָׁפַט הַמֶּלֶךְ וַיִּרְאוּ מִפְּנֵי הַמֶּלֶךְ כִּי רָאוּ כִּי־חָכְמַת אֱלֹהִים
בְּקִרְבּוֹ לַעֲשׂוֹת מִשְׁפָּט : וַיְהִי הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה מֶלֶךְ עַל־כָּל־יִשְׂרָאֵל :

הפטרת ויגש

ביחזקאל סימן ל״ז

וַיְהִי דְבַר־יְהוָה אֵלַי לֵאמֹר : וְאַתָּה בֶן־אָדָם קַח־לְךָ עֵץ אֶחָד וּכְתֹב
עָלָיו לִיהוּדָה וְלִבְנֵי יִשְׂרָאֵל חֲבֵרָיו חברו כתיב וּלְקַח עֵץ אֶחָד וּכְתוֹב
עָלָיו לְיוֹסֵף עֵץ אֶפְרַיִם וְכָל־בֵּית יִשְׂרָאֵל חֲבֵרָיו חברו כתיב : וְקָרַב אֹתָם
אֶחָד אֶל־אֶחָד לְךָ לְעֵץ אֶחָד וְהָיוּ לַאֲחָדִים בְּיָדֶךָ : וְכַאֲשֶׁר יֹאמְרוּ אֵלֶיךָ
בְּנֵי עַמְּךָ לֵאמֹר הֲלוֹא־תַגִּיד לָנוּ מָה־אֵלֶּה לָּךְ : דַּבֵּר אֲלֵהֶם כֹּה־אָמַר
אֲדֹנָי יֱהוִה הִנֵּה אֲנִי לֹקֵחַ אֶת־עֵץ יוֹסֵף אֲשֶׁר בְּיַד־אֶפְרַיִם וְשִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל

חבריו

חֲבֵרָיו חברו כתיב וְנָתַתִּי אוֹתָם עָלָיו אֶת־עֵץ יְהוּדָה וַעֲשִׂיתִם לְעֵץ אֶחָד וְהָיוּ
אֶחָד בְּיָדִי: וְהָיוּ הָעֵצִים אֲשֶׁר־תִּכְתֹּב עֲלֵיהֶם בְּיָדְךָ לְעֵינֵיהֶם: וְדַבֵּר אֲלֵיהֶם
כֹּה־אָמַר אֲדֹנָי יֱהוִֹה הִנֵּה אֲנִי לֹקֵחַ אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִבֵּין הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הָלְכוּ־
שָׁם וְקִבַּצְתִּי אֹתָם מִסָּבִיב וְהֵבֵאתִי אוֹתָם אֶל־אַדְמָתָם: וְעָשִׂיתִי אֹתָם לְגוֹי אֶחָד
בָּאָרֶץ בְּהָרֵי יִשְׂרָאֵל וּמֶלֶךְ אֶחָד יִהְיֶה לְכֻלָּם לְמֶלֶךְ וְלֹא יִהְיוּ־ יהיה כתיב עוֹד לִשְׁנֵי
גוֹיִם וְלֹא יֵחָצוּ עוֹד לִשְׁתֵּי מַמְלָכוֹת עוֹד: וְלֹא יִטַּמְּאוּ עוֹד בְּגִלּוּלֵיהֶם וּבְשִׁקּוּצֵיהֶם
וּבְכֹל פִּשְׁעֵיהֶם וְהוֹשַׁעְתִּי אֹתָם מִכֹּל מוֹשְׁבֹתֵיהֶם אֲשֶׁר חָטְאוּ בָהֶם וְטִהַרְתִּי אוֹתָם
וְהָיוּ־לִי לְעָם וַאֲנִי אֶהְיֶה לָהֶם לֵאלֹהִים: וְעַבְדִּי דָוִד מֶלֶךְ עֲלֵיהֶם וְרוֹעֶה אֶחָד
יִהְיֶה לְכֻלָּם וּבְמִשְׁפָּטַי יֵלֵכוּ וְחֻקֹּתַי יִשְׁמְרוּ וְעָשׂוּ אוֹתָם: וְיָשְׁבוּ עַל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר
נָתַתִּי לְעַבְדִּי לְיַעֲקֹב אֲשֶׁר יָשְׁבוּ־בָהּ אֲבוֹתֵיכֶם וְיָשְׁבוּ עָלֶיהָ הֵמָּה וּבְנֵיהֶם וּבְנֵי
בְנֵיהֶם עַד־עוֹלָם וְדָוִד עַבְדִּי נָשִׂיא לָהֶם לְעוֹלָם: וְכָרַתִּי לָהֶם בְּרִית שָׁלוֹם בְּרִית
עוֹלָם יִהְיֶה אוֹתָם וּנְתַתִּים וְהִרְבֵּיתִי אוֹתָם וְנָתַתִּי אֶת־מִקְדָּשִׁי בְּתוֹכָם לְעוֹלָם:
וְהָיָה מִשְׁכָּנִי עֲלֵיהֶם וְהָיִיתִי לָהֶם לֵאלֹהִים וְהֵמָּה יִהְיוּ־לִי לְעָם: וְיָדְעוּ הַגּוֹיִם
כִּי אֲנִי יְהוָֹה מְקַדֵּשׁ אֶת־יִשְׂרָאֵל בִּהְיוֹת מִקְדָּשִׁי בְּתוֹכָם לְעוֹלָם:

הפטרת ויחי

במלכים א׳ סימן י"ב

וַיִּקְרְבוּ יְמֵי־דָוִד לָמוּת וַיְצַו אֶת־שְׁלֹמֹה בְנוֹ לֵאמֹר: אָנֹכִי הֹלֵךְ בְּדֶרֶךְ
כָּל־הָאָרֶץ וְחָזַקְתָּ וְהָיִיתָ לְאִישׁ: וְשָׁמַרְתָּ אֶת־מִשְׁמֶרֶת ׀ יְהוָֹה אֱלֹהֶיךָ
לָלֶכֶת בִּדְרָכָיו לִשְׁמֹר חֻקֹּתָיו מִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְעֵדְוֹתָיו כַּכָּתוּב בְּתוֹרַת מֹשֶׁה
לְמַעַן תַּשְׂכִּיל אֵת כָּל־אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה וְאֵת כָּל־אֲשֶׁר תִּפְנֶה שָׁם: לְמַעַן יָקִים
יְהוָֹה אֶת־דְּבָרוֹ אֲשֶׁר דִּבֶּר עָלַי לֵאמֹר אִם־יִשְׁמְרוּ בָנֶיךָ אֶת־דַּרְכָּם לָלֶכֶת לְפָנַי
בֶּאֱמֶת בְּכָל־לְבָבָם וּבְכָל־נַפְשָׁם לֵאמֹר לֹא־יִכָּרֵת לְךָ אִישׁ מֵעַל כִּסֵּא
יִשְׂרָאֵל: וְגַם אַתָּה יָדַעְתָּ אֵת אֲשֶׁר־עָשָׂה לִי יוֹאָב בֶּן־צְרוּיָה אֲשֶׁר עָשָׂה
לִשְׁנֵי־שָׂרֵי צִבְאוֹת יִשְׂרָאֵל לְאַבְנֵר בֶּן־נֵר וְלַעֲמָשָׂא בֶן־יֶתֶר וַיַּהַרְגֵם וַיָּשֶׂם
דְּמֵי־מִלְחָמָה בְּשָׁלֹם וַיִּתֵּן דְּמֵי מִלְחָמָה בַּחֲגֹרָתוֹ אֲשֶׁר בְּמָתְנָיו וּבְנַעֲלוֹ אֲשֶׁר
בְּרַגְלָיו: וְעָשִׂיתָ כְּחָכְמָתֶךָ וְלֹא־תוֹרֵד שֵׂיבָתוֹ בְּשָׁלֹם שְׁאֹל: וְלִבְנֵי בַרְזִלַּי
הַגִּלְעָדִי תַּעֲשֶׂה־חֶסֶד וְהָיוּ בְּאֹכְלֵי שֻׁלְחָנֶךָ כִּי־כֵן קָרְבוּ אֵלַי בְּבָרְחִי מִפְּנֵי
אַבְשָׁלוֹם אָחִיךָ: וְהִנֵּה עִמְּךָ שִׁמְעִי בֶן־גֵּרָא בֶן־הַיְמִינִי מִבַּחֻרִים וְהוּא קִלְלַנִי
קְלָלָה נִמְרֶצֶת בְּיוֹם לֶכְתִּי מַחֲנָיִם וְהוּא־יָרַד לִקְרָאתִי הַיַּרְדֵּן וָאֶשָּׁבַע לוֹ בַיהוָֹה
לֵאמֹר אִם־אֲמִיתְךָ בֶּחָרֶב: וְעַתָּה אַל־תְּנַקֵּהוּ כִּי אִישׁ חָכָם אָתָּה וְיָדַעְתָּ אֵת
אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה־לּוֹ וְהוֹרַדְתָּ אֶת־שֵׂיבָתוֹ בְּדָם שְׁאוֹל: וַיִּשְׁכַּב דָּוִד עִם־אֲבֹתָיו
וַיִּקָּבֵר בְּעִיר דָּוִד: וְהַיָּמִים אֲשֶׁר מָלַךְ דָּוִד עַל־יִשְׂרָאֵל אַרְבָּעִים שָׁנָה בְּחֶבְרוֹן
מָלַךְ שֶׁבַע שָׁנִים וּבִירוּשָׁלַםִ מָלַךְ שְׁלֹשִׁים וְשָׁלֹשׁ שָׁנִים: וּשְׁלֹמֹה יָשַׁב עַל־כִּסֵּא
דָּוִד אָבִיו וַתִּכֹּן מַלְכֻתוֹ מְאֹד:

סדר הקריאה לראש חדש ולחנוכה

לראש חדש קורין ארבעה גברי בפרשת פינחס מן את קרבני לחמי לאשי עד יעשה ונסכו, ואם חל ר"ח בשבת קורא המפטיר וביום השבת ובראשי חדשיכם עד יעשה ונסכו:

לחנוכה ביום ראשון קורין שלשה גברי בפרשת נשא מן ויהי ביום כלות משה עד זה קרבן נחשון בן עמינדב, ובשאר הימים קורין ג' גברי בנשיא של יום ואח"כ ביום שאחריו וביום השמיני קורין עד כן עשה את המנורה. ובשבת חנוכה קורא למפטיר בנשיא של אותו יום:

הפטרה לשבת ראשון של חנוכה בת"ע בזכריה סימן ב

רָנִּי וְשִׂמְחִי בַּת־צִיּוֹן כִּי הִנְנִי־בָא וְשָׁכַנְתִּי בְתוֹכֵךְ נְאֻם יְהוָה: וְנִלְווּ גוֹיִם רַבִּים אֶל־יְהוָה בַּיּוֹם הַהוּא וְהָיוּ לִי לְעָם וְשָׁכַנְתִּי בְתוֹכֵךְ וְיָדַעַתְּ כִּי־יְהוָה צְבָאוֹת שְׁלָחַנִי אֵלָיִךְ: וְנָחַל יְהוָה אֶת־יְהוּדָה חֶלְקוֹ עַל אַדְמַת הַקֹּדֶשׁ וּבָחַר עוֹד בִּירוּשָׁלִָם: הַס כָּל־בָּשָׂר מִפְּנֵי יְהוָה כִּי נֵעוֹר מִמְּעוֹן קָדְשׁוֹ: וַיַּרְאֵנִי אֶת־יְהוֹשֻׁעַ הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל עֹמֵד לִפְנֵי מַלְאַךְ יְהוָה וְהַשָּׂטָן עֹמֵד עַל־יְמִינוֹ לְשִׂטְנוֹ: וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־הַשָּׂטָן יִגְעַר יְהוָה בְּךָ הַשָּׂטָן וְיִגְעַר יְהוָה בְּךָ הַבֹּחֵר בִּירוּשָׁלִָם הֲלוֹא זֶה אוּד מֻצָּל מֵאֵשׁ: וִיהוֹשֻׁעַ הָיָה לָבֻשׁ בְּגָדִים צוֹאִים וְעֹמֵד לִפְנֵי הַמַּלְאָךְ: וַיַּעַן וַיֹּאמֶר אֶל־הָעֹמְדִים לְפָנָיו לֵאמֹר הָסִירוּ הַבְּגָדִים הַצֹּאִים מֵעָלָיו וַיֹּאמֶר אֵלָיו רְאֵה הֶעֱבַרְתִּי מֵעָלֶיךָ עֲוֺנֶךָ וְהַלְבֵּשׁ אֹתְךָ מַחֲלָצוֹת: וָאֹמַר יָשִׂימוּ צָנִיף טָהוֹר עַל־רֹאשׁוֹ וַיָּשִׂימוּ הַצָּנִיף הַטָּהוֹר עַל־רֹאשׁוֹ וַיַּלְבִּשֻׁהוּ בְּגָדִים וּמַלְאַךְ יְהוָה עֹמֵד: וַיָּעַד מַלְאַךְ יְהוָה בִּיהוֹשֻׁעַ לֵאמֹר: כֹּה־אָמַר יְהוָה צְבָאוֹת אִם־בִּדְרָכַי תֵּלֵךְ וְאִם אֶת־מִשְׁמַרְתִּי תִשְׁמֹר וְגַם־אַתָּה תָּדִין אֶת־בֵּיתִי וְגַם תִּשְׁמֹר אֶת־חֲצֵרָי וְנָתַתִּי לְךָ מַהְלְכִים בֵּין הָעֹמְדִים הָאֵלֶּה: שְׁמַע־נָא יְהוֹשֻׁעַ הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל אַתָּה וְרֵעֶיךָ הַיֹּשְׁבִים לְפָנֶיךָ כִּי־אַנְשֵׁי מוֹפֵת הֵמָּה כִּי־הִנְנִי מֵבִיא אֶת־עַבְדִּי צֶמַח: כִּי הִנֵּה הָאֶבֶן אֲשֶׁר נָתַתִּי לִפְנֵי יְהוֹשֻׁעַ עַל־אֶבֶן אַחַת שִׁבְעָה עֵינָיִם הִנְנִי מְפַתֵּחַ פִּתֻּחָהּ נְאֻם יְהוָה צְבָאוֹת וּמַשְׁתִּי אֶת־עֲוֺן הָאָרֶץ־הַהִיא בְּיוֹם אֶחָד: בַּיּוֹם הַהוּא נְאֻם יְהוָה צְבָאוֹת תִּקְרְאוּ אִישׁ לְרֵעֵהוּ אֶל־תַּחַת גֶּפֶן וְאֶל־תַּחַת תְּאֵנָה: וַיָּשָׁב הַמַּלְאָךְ הַדֹּבֵר בִּי וַיְעִירֵנִי כְּאִישׁ אֲשֶׁר־יֵעוֹר מִשְּׁנָתוֹ: וַיֹּאמֶר אֵלַי מָה אַתָּה רֹאֶה וָאֹמַר ויאמר כתיב רָאִיתִי וְהִנֵּה מְנוֹרַת זָהָב כֻּלָּהּ וְגֻלָּהּ עַל־רֹאשָׁהּ וְשִׁבְעָה נֵרֹתֶיהָ עָלֶיהָ שִׁבְעָה וְשִׁבְעָה מוּצָקוֹת לַנֵּרוֹת אֲשֶׁר עַל־רֹאשָׁהּ: וּשְׁנַיִם זֵיתִים עָלֶיהָ אֶחָד מִימִין הַגֻּלָּה וְאֶחָד עַל־שְׂמֹאלָהּ: וָאַעַן וָאֹמַר אֶל־הַמַּלְאָךְ הַדֹּבֵר בִּי לֵאמֹר מָה אֵלֶּה אֲדֹנִי: וַיַּעַן הַמַּלְאָךְ הַדֹּבֵר בִּי וַיֹּאמֶר אֵלַי הֲלוֹא יָדַעְתָּ מָה־הֵמָּה אֵלֶּה וָאֹמַר לֹא אֲדֹנִי: וַיַּעַן וַיֹּאמֶר אֵלַי לֵאמֹר זֶה דְּבַר־יְהוָה אֶל־זְרֻבָּבֶל לֵאמֹר לֹא בְחַיִל וְלֹא בְכֹחַ כִּי אִם־בְּרוּחִי אָמַר יְהוָה צְבָאוֹת: מִי־אַתָּה הַר־הַגָּדוֹל לִפְנֵי זְרֻבָּבֶל לְמִישֹׁר וְהוֹצִיא אֶת־הָאֶבֶן הָרֹאשָׁה תְּשֻׁאוֹת חֵן חֵן לָהּ:

הפטרה לשבת שניה דחנוכה (במלכים א סימן ז)

וַיַּעַשׂ חִירוֹם אֶת־הַכִּיֹּרוֹת וְאֶת־הַיָּעִים וְאֶת־הַמִּזְרָקוֹת וַיְכַל חִירָם לַעֲשׂוֹת אֶת־כָּל־הַמְּלָאכָה אֲשֶׁר עָשָׂה לַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה בֵּית יְהוָה: עַמֻּדִים שְׁנַיִם וְגֻלֹּת הַכֹּתָרֹת אֲשֶׁר־עַל־רֹאשׁ הָעַמּוּדִים שְׁתָּיִם וְהַשְּׂבָכוֹת שְׁתַּיִם לְכַסּוֹת אֶת־שְׁתֵּי גֻּלֹּת הַכֹּתָרֹת אֲשֶׁר עַל־רֹאשׁ הָעַמּוּדִים: וְאֶת־הָרִמֹּנִים אַרְבַּע מֵאוֹת לִשְׁתֵּי הַשְּׂבָכוֹת שְׁנֵי־טוּרִים רִמֹּנִים לַשְּׂבָכָה הָאֶחָת לְכַסּוֹת אֶת־שְׁתֵּי גֻּלֹּת הַכֹּתָרֹת אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי הָעַמּוּדִים: וְאֶת־הַמְּכֹנוֹת עֶשֶׂר וְאֶת־הַכִּיֹּרֹת עֲשָׂרָה עַל־הַמְּכֹנוֹת: וְאֶת־הַיָּם הָאֶחָד וְאֶת־הַבָּקָר שְׁנֵים־עָשָׂר תַּחַת הַיָּם: וְאֶת־הַסִּירוֹת וְאֶת־הַיָּעִים וְאֶת־הַמִּזְרָקוֹת וְאֵת כָּל־הַכֵּלִים

האלה

הפטרה לשבת שניה דחנוכה

האלה האהל כתיב אשר עשה חירם למלך שלמה בית יהוה נחשת ממרט׃ בככר
הירדן יצקם המלך במעבה האדמה בין סכות ובין צרתן׃ וינח שלמה את כל
הכלים מרב מאד מאד לא נחקר משקל הנחשת׃ ויעש שלמה את כל הכלים אשר
בית יהוה את מזבח הזהב ואת השלחן אשר עליו לחם הפנים זהב׃ ואת המנרות
חמש מימין וחמש משמאל לפני הדביר זהב סגור והפרח והנרת והמלקחים
זהב׃ והספות והמזמרות והמזרקות והכפות והמחתות זהב סגור והפתות לדלתות
הבית הפנימי לקדש הקדשים לדלתי הבית להיכל זהב׃

הפטרת ערב ראש חודש שחל בשבת (בשמואל א׳ סימן כ׳)

ויאמר לו יהונתן מחר חדש ונפקדת כי יפקד מושבך׃ ושלשת תרד מאד ובאת
אל המקום אשר נסתרת שם ביום המעשה וישבת אצל האבן האזל׃ ואני
שלשת החצים צדה אורה לשלח לי למטרה׃ והנה אשלח את הנער לך מצא את
החצים אם אמר אמר לנער הנה החצים ממך והנה קחנו ובאה כי שלום לך ואין
דבר חי יהוה׃ ואם כה אמר לעלם הנה החצים ממך והלאה לך כי שלחך יהוה׃
והדבר אשר דברנו אני ואתה הנה יהוה ביני ובינך עד עולם׃ ויסתר דוד בשדה
ויהי החדש וישב המלך אל על כ׳ הלחם לאכול׃ וישב המלך על מושבו כפעם׀
בפעם אל מושב הקיר ויקם יהונתן וישב אבנר מצד שאול ויפקד מקום דוד׃ ולא
דבר שאול מאומה ביום ההוא כי אמר מקרה הוא בלתי טהור הוא כי לא טהור׃
ויהי ממחרת החדש השני ויפקד מקום דוד ויאמר שאול אל יהונתן בנו מדוע לא
בא בן ישי גם תמול גם היום אל הלחם׃ ויען יהונתן את שאול נשאל נשאל דוד
מעמדי עד בית לחם׃ ויאמר שלחני נא כי זבח משפחה לנו בעיר והוא צוה לי
אחי ועתה אם מצאתי חן בעיניך אמלטה נא ואראה את אחי על כן לא בא אל
שלחן המלך׃ ויחר אף שאול ביהונתן ויאמר לו בן נעות המרדות הלוא ידעתי
כי בחר אתה לבן ישי לבשתך ולבשת ערות אמך׃ כי כל הימים אשר בן ישי חי
על האדמה לא תכון אתה ומלכותך ועתה שלח וקח אתו אלי כי בן מות הוא׃
ויען יהונתן את שאול אביו ויאמר אליו למה יומת מה עשה׃ ויטל שאול את החנית
עליו להכתו וידע יהונתן כי כלה היא מעם אביו להמית את דוד׃ ויקם יהונתן מעם
השלחן בחרי אף ולא אכל ביום החדש השני לחם כי נעצב אל דוד כי הכלמו אביו׃
ויהי בבקר ויצא יהונתן השדה למועד דוד ונער קטן עמו׃ ויאמר לנערו רץ מצא
נא את החצים אשר אנכי מורה הנער רץ והוא ירה החצי להעברו׃ ויבא הנער
עד מקום החצי אשר ירה יהונתן ויקרא יהונתן אחרי הנער ויאמר הלוא החצי ממך
והלאה׃ ויקרא יהונתן אחרי הנער מהרה חושה אל תעמד וילקט נער יהונתן את
החצים ההצי כתיב ויבא אל אדניו׃ והנער לא ידע מאומה אך יהונתן ודוד ידעו את
הדבר׃ ויתן יהונתן את כליו אל הנער אשר לו ויאמר לו לך הביא העיר׃ הנער
בא ודוד קם מאצל הנגב ויפל לאפיו ארצה וישתחו שלש פעמים וישקו׀ איש את
רעהו ויבכו איש את רעהו עד דוד הגדיל׃ ויאמר יהונתן לדוד לך לשלום אשר
נשבענו שנינו אנחנו בשם יהוה לאמר יהוה יהיה׀ ביני ובינך ובין זרעי ובין
זרעך עד עולם׃

ויריום

במדבר כח ט וּבְיוֹם הַשַּׁבָּת שְׁנֵי־כְבָשִׂים בְּנֵי־שָׁנָה תְּמִימִם וּשְׁנֵי עֶשְׂרֹנִים סֹלֶת מִנְחָה בְּלוּלָה בַשֶּׁמֶן וְנִסְכּוֹ׃ עֹלַת שַׁבַּת בְּשַׁבַּתּוֹ עַל־עֹלַת הַתָּמִיד וְנִסְכָּהּ׃ פ וּבְרָאשֵׁי חָדְשֵׁיכֶם תַּקְרִיבוּ עֹלָה לַיהוָה פָּרִים בְּנֵי־בָקָר שְׁנַיִם וְאַיִל אֶחָד כְּבָשִׂים בְּנֵי־שָׁנָה שִׁבְעָה תְּמִימִם׃ וּשְׁלֹשָׁה עֶשְׂרֹנִים סֹלֶת מִנְחָה בְּלוּלָה בַשֶּׁמֶן לַפָּר הָאֶחָד וּשְׁנֵי עֶשְׂרֹנִים סֹלֶת מִנְחָה בְּלוּלָה בַשֶּׁמֶן לָאַיִל הָאֶחָד׃ וְעִשָּׂרֹן עִשָּׂרוֹן סֹלֶת מִנְחָה בְּלוּלָה בַשֶּׁמֶן לַכֶּבֶשׂ הָאֶחָד עֹלָה רֵיחַ נִיחֹחַ אִשֶּׁה לַיהוָה׃ וְנִסְכֵּיהֶם חֲצִי הַהִין יִהְיֶה לַפָּר וּשְׁלִישִׁת הַהִין לָאַיִל וּרְבִיעִת הַהִין לַכֶּבֶשׂ יָיִן זֹאת עֹלַת חֹדֶשׁ בְּחָדְשׁוֹ לְחָדְשֵׁי הַשָּׁנָה׃ וּשְׂעִיר עִזִּים אֶחָד לְחַטָּאת לַיהוָה עַל־עֹלַת הַתָּמִיד יֵעָשֶׂה וְנִסְכּוֹ׃

הפטרה לשבת וראש חודש (בישעיה סימן ס״ו)

כֹּה אָמַר יְהוָה הַשָּׁמַיִם כִּסְאִי וְהָאָרֶץ הֲדֹם רַגְלָי אֵי־זֶה בַיִת אֲשֶׁר תִּבְנוּ־לִי וְאֵי־זֶה מָקוֹם מְנוּחָתִי׃ וְאֶת־כָּל־אֵלֶּה יָדִי עָשָׂתָה וַיִּהְיוּ כָל־אֵלֶּה נְאֻם־יְהוָה וְאֶל־זֶה אַבִּיט אֶל־עָנִי וּנְכֵה־רוּחַ וְחָרֵד עַל־דְּבָרִי׃ שׁוֹחֵט הַשּׁוֹר מַכֵּה־אִישׁ זוֹבֵחַ הַשֶּׂה עֹרֵף כֶּלֶב מַעֲלֵה מִנְחָה דַּם־חֲזִיר מַזְכִּיר לְבֹנָה מְבָרֵךְ אָוֶן גַּם־הֵמָּה בָּחֲרוּ בְּדַרְכֵיהֶם וּבְשִׁקּוּצֵיהֶם נַפְשָׁם חָפֵצָה׃ גַּם־אֲנִי אֶבְחַר בְּתַעֲלֻלֵיהֶם וּמְגוּרֹתָם אָבִיא לָהֶם יַעַן קָרָאתִי וְאֵין עוֹנֶה דִּבַּרְתִּי וְלֹא שָׁמֵעוּ וַיַּעֲשׂוּ הָרַע בְּעֵינַי וּבַאֲשֶׁר לֹא־חָפַצְתִּי בָּחָרוּ׃ שִׁמְעוּ דְּבַר־יְהוָה הַחֲרֵדִים אֶל־דְּבָרוֹ אָמְרוּ אֲחֵיכֶם שֹׂנְאֵיכֶם מְנַדֵּיכֶם לְמַעַן שְׁמִי יִכְבַּד יְהוָה וְנִרְאֶה בְשִׂמְחַתְכֶם וְהֵם יֵבֹשׁוּ׃ קוֹל שָׁאוֹן מֵעִיר קוֹל מֵהֵיכָל קוֹל יְהוָה מְשַׁלֵּם גְּמוּל לְאֹיְבָיו׃ בְּטֶרֶם תָּחִיל יָלָדָה בְּטֶרֶם יָבוֹא חֵבֶל לָהּ וְהִמְלִיטָה זָכָר׃ מִי־שָׁמַע כָּזֹאת מִי רָאָה כָּאֵלֶּה הֲיוּחַל אֶרֶץ בְּיוֹם אֶחָד אִם־יִוָּלֵד גּוֹי פַּעַם אֶחָת כִּי־חָלָה גַּם־יָלְדָה צִיּוֹן אֶת־בָּנֶיהָ׃ הַאֲנִי אַשְׁבִּיר וְלֹא אוֹלִיד יֹאמַר יְהוָה אִם־אֲנִי הַמּוֹלִיד וְעָצַרְתִּי אָמַר אֱלֹהָיִךְ׃ שִׂמְחוּ אֶת־יְרוּשָׁלַםִ וְגִילוּ בָהּ כָּל־אֹהֲבֶיהָ שִׂישׂוּ אִתָּהּ מָשׂוֹשׂ כָּל־הַמִּתְאַבְּלִים עָלֶיהָ׃ לְמַעַן תִּינְקוּ וּשְׂבַעְתֶּם מִשֹּׁד תַּנְחֻמֶיהָ לְמַעַן תָּמֹצּוּ וְהִתְעַנַּגְתֶּם מִזִּיז כְּבוֹדָהּ׃ כִּי־כֹה אָמַר יְהוָה הִנְנִי נֹטֶה־אֵלֶיהָ כְּנָהָר שָׁלוֹם וּכְנַחַל שׁוֹטֵף כְּבוֹד גּוֹיִם וִינַקְתֶּם עַל־צַד תִּנָּשֵׂאוּ וְעַל־בִּרְכַּיִם תְּשָׁעֳשָׁעוּ׃ כְּאִישׁ אֲשֶׁר אִמּוֹ תְּנַחֲמֶנּוּ כֵּן אָנֹכִי אֲנַחֶמְכֶם וּבִירוּשָׁלַםִ תְּנֻחָמוּ׃ וּרְאִיתֶם וְשָׂשׂ לִבְּכֶם וְעַצְמוֹתֵיכֶם כַּדֶּשֶׁא תִפְרַחְנָה וְנוֹדְעָה יַד־יְהוָה אֶת־עֲבָדָיו וְזָעַם אֶת־אֹיְבָיו׃ כִּי־הִנֵּה יְהוָה בָּאֵשׁ יָבוֹא וְכַסּוּפָה מַרְכְּבֹתָיו לְהָשִׁיב בְּחֵמָה אַפּוֹ וְגַעֲרָתוֹ בְּלַהֲבֵי־אֵשׁ׃ כִּי בָאֵשׁ יְהוָה נִשְׁפָּט וּבְחַרְבּוֹ אֶת־כָּל־בָּשָׂר וְרַבּוּ חַלְלֵי יְהוָה׃ הַמִּתְקַדְּשִׁים וְהַמִּטַּהֲרִים אֶל־הַגַּנּוֹת אַחַר אַחַת אחד כתיב בַּתָּוֶךְ אֹכְלֵי בְּשַׂר הַחֲזִיר וְהַשֶּׁקֶץ וְהָעַכְבָּר יַחְדָּו יָסֻפוּ נְאֻם־יְהוָה׃ וְאָנֹכִי מַעֲשֵׂיהֶם וּמַחְשְׁבֹתֵיהֶם בָּאָה לְקַבֵּץ אֶת־כָּל־הַגּוֹיִם וְהַלְּשֹׁנוֹת וּבָאוּ וְרָאוּ אֶת־כְּבוֹדִי׃ וְשַׂמְתִּי בָהֶם אוֹת וְשִׁלַּחְתִּי מֵהֶם פְּלֵיטִים אֶל־הַגּוֹיִם תַּרְשִׁישׁ פּוּל וְלוּד מֹשְׁכֵי קֶשֶׁת תֻּבַל וְיָוָן הָאִיִּים הָרְחֹקִים אֲשֶׁר לֹא־שָׁמְעוּ אֶת־שִׁמְעִי וְלֹא־רָאוּ אֶת־כְּבוֹדִי וְהִגִּידוּ אֶת־כְּבוֹדִי בַּגּוֹיִם׃ וְהֵבִיאוּ אֶת־כָּל־אֲחֵיכֶם מִכָּל־הַגּוֹיִם מִנְחָה לַיהוָה בַּסּוּסִים וּבָרֶכֶב וּבַצַּבִּים וּבַפְּרָדִים וּבַכִּרְכָּרוֹת עַל הַר קָדְשִׁי יְרוּשָׁלַםִ אָמַר יְהוָה כַּאֲשֶׁר יָבִיאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת־הַמִּנְחָה בִּכְלִי טָהוֹר בֵּית יְהוָה׃ וְגַם־מֵהֶם אֶקַּח לַכֹּהֲנִים לַלְוִיִּם אָמַר יְהוָה׃ כִּי כַאֲשֶׁר הַשָּׁמַיִם הַחֲדָשִׁים וְהָאָרֶץ הַחֲדָשָׁה אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה עֹמְדִים לְפָנַי נְאֻם־יְהוָה כֵּן יַעֲמֹד זַרְעֲכֶם וְשִׁמְכֶם׃ וְהָיָה מִדֵּי־חֹדֶשׁ בְּחָדְשׁוֹ וּמִדֵּי שַׁבָּת בְּשַׁבַּתּוֹ יָבוֹא כָל־בָּשָׂר לְהִשְׁתַּחֲוֹת לְפָנַי אָמַר יְהוָה׃ וְיָצְאוּ וְרָאוּ בְּפִגְרֵי הָאֲנָשִׁים הַפֹּשְׁעִים בִּי כִּי תוֹלַעְתָּם לֹא תָמוּת וְאִשָּׁם לֹא תִכְבֶּה וְהָיוּ דֵרָאוֹן לְכָל־בָּשָׂר׃ והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבא כל בשר להשתחות לפני אמר ה׳ ׃

תקונים

עמוד	שורה	תחת	צ"ל
5	22	הספרים	המפרשים
8	35	הבריאה הראשונה	הבריאה בשם שרש
שם	38	ההפסד	ההעדר
11	33	שהקשה על הרמב"ם	שהקשה הרי"א על הרמב"ם
13	37	יתמו	יחסו
15	32	ראו	ראוי
29	26	כדרך הרעיונית	כדרך העגולה הרעיונית
75	17	מסעמד	מלעמוד
79	33	להיות בזמן	להיות קיים בזמן

אלה שמות הטעמים

פַּשְׁטָא מֻנַּח זַרְקָא מֻנַּח סֶגּוֹל מֻנַּח ׀ מֻנַּח רְבִיעִי מַהְפַּךְ
פַּשְׁטָא זָקֵף־קָטֹן זָקֵף־גָּדוֹל מֵרְכָא טִפְּחָא מֻנַּח אֶתְנַחְתָּא
פָּזֵר תְּלִישָׁא־קְטַנָּה תְּלִישָׁא־גְדוֹלָה קַדְמָא וְאַזְלָא אַזְלָא־
גֵרֵשׁ גֵּרְשַׁיִם דַּרְגָּא תְּבִיר יְתִיב פְּסִיק ׀ סוֹף־פָּסוּק
שַׁלְשֶׁלֶת קַרְנֵי־פָרָה מֵרְכָא־כְפוּלָה יְרַח־בֶּן־יוֹמוֹ׃